ACADEMIA ROMÂNĂ

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

L

2013

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

Tom L, 2013

SUMAR

O revistă de istorie la semicentenar (Alexandru Zub) 1

STUDII ŞI ARTICOLE

EVUL MEDIU

ANDREI SĂLĂVĂSTRU, *Influenţe medicale în gândirea politică medievală şi premodernă din Europa occidentală (secolele XII−XVII)* 5
ŞERBAN TURCUŞ, *Noi ipoteze documentare referitoare la contextul şi substratul emiterii diplomei cavalerilor ioaniţi (1247)* 19
GÜNES ISIKSEL, *Diplomatie, guerre et commerces: sur la genèse de l'État Ottoman* 31
ALEXANDRU SIMON, *Valahii şi domnii lor în războiul veneto-otoman (1499−1503)* 49
LIVIU CÎMPEANU, *Contribuţii la istoria domniei lui Ştefăniţă Vodă (1517−1527). Date noi privitoare la relaţiile sale cu tătarii (1521) şi cu Radu de la Afumaţi (1526)* 63
CĂTĂLINA CHELCU, *„Şi m-am plătit dentr-această nevoie”. Consecinţe economice ale răscumpărării pedepsei în Moldova (secolele XVI−XVII)* 77

ISTORIE MODERNĂ

ALEXANDRU GAVRIŞ, *Nicolae Blaremberg, „năravul citaţiunilor” şi destinul intelectual al junei drepte* 99
MIHAI-ŞTEFAN CEAUŞU, *Oraşul Cernăuţi şi importanţa sa naţională, politică şi culturală pentru români* 117
HADRIAN GORUN, *Guvernul Alexandru Averescu şi alianţa cu Antanta în Primul Război Mondial. Mărturii documentare franceze* 139

RELAŢII INTERNAŢIONALE

VENIAMIN CIOBANU, *Debutul insurecţiei poloneze din noiembrie 1830, în viziunea unui diplomat englez* 149
ANCUŢA VLAS, *Cancelari şi dragomani în cadrul postului consular francez de la Iaşi în prima jumătate a secolului XIX* 177
LIVIU BRĂTESCU, *Romania and Austria-Hungary History, Politics and Diplomacy (1878−1888)* 187
TUDOR DUZINSCHI, *O ipostază a încleştării prestigiilor: Canalul Sulina în politica mondială a Marii Britanii (mijlocul secolului XIX)* 199
PAUL NISTOR, *O relaţie dificilă: România şi Naţiunile Unite în 1948* 207

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. L, 2013, p. I–VI, 1−492

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIE RECENTĂ

ADRIAN VIŢALARU, *Legaţia României de la Berna şi propaganda românească în Elveţia, în primul deceniu interbelic* 221
DIANA-MIHAELA PĂUNOIU, *Funcţionarii publici „în sărbătoare" şi propaganda carlistă între 1938 şi 1940 (ţinutul Olt)* 237
SORIN D. IVĂNESCU, *Acţiuni de infiltrare a Ministerului de Interne după 23 august 1944* 247
MIOARA ANTON, *Oameni mici şi necăjiţi. Scrisori către putere. 1948−1964* 259
ALEXANDRA TOADER, *Biografiile lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, între popularizarea de primă instanţă şi construcţia unui cult al personalităţii* 277

ISTORIA CULTURII

ALEXANDRU-FLORIN PLATON, *„Corpul naţiunii" şi „corpul politic" în unele texte din prima jumătate a secolului XIX din Ţara Românească şi Moldova. Consideraţii preliminare* 293
LEONIDAS RADOS, *Între* aplecarea spre învăţătură *şi* utilitatea civică*: studiile teologice ale lui Constantin Erbiceanu la Atena (1865−1868)* 305
MIHAI CHIPER, *„Onoarea trădătorilor": cazurile general Alexandru Văitoianu şi Al. Tzigara-Samurcaş* 321
DAN PRODAN, *Istorici români şi istorii ale Imperiului Otoman.* Nicolae Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches, nach den quellen dargestellt − sinteză centenară (1913−2013)* 343
GEORGE ENACHE, *Episcopul Vartolomeu Stănescu, promotor al „creştinismului social" în România interbelică (I)* 355

NUMISMATICĂ

VIOREL M. BUTNARIU, *Cu privire la problema editării unui „Lexicon Numismatic pentru Moldova (1359−1859)" (IV)* 371

DOCUMENTE

ARCADIE M. BODALE, *Câteva documente moldoveneşti privitoare la Schitul Mare din Galiţia, păstrate la Österreichisches Staatsarchiv din Viena (1659−1757)* 403
DUMITRU VITCU, *Hotarnica unor moşii ale mănăstirii Suceviţa din anul 1787 (Ibăneşti, Măgura şi Cristineşti)* 413

DEZBATERI ISTORIOGRAFICE

Despre editarea surselor istoriei recente (Cătălin Botoşineanu, Adrian Cioflâncă, Andi Mihalache, Dorin Dobrincu) 433

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NOTE BIBLIOGRAFICE

WARREN TREADGOLD, *Bizanţul şi armata sa, 284−1081*, Iaşi, Speculum, 2012, 334 p. (Ion Toderaşcu) …… 441
GHEORGHE CLIVETI, *Europa franceză şi cauza română (1789−1871)*, Iaşi, Junimea, 2010, 730 p. (Mihai Cojocariu) …… 446
CAROL IANCU, *Evreii din Hârlău. Istoria unei comunităţi*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, 398 p. (Cătălin Botoşineanu) …… 448
CONSTANTIN BOBULESCU, *Dealu lui Păun*, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2012, 298 p. (Arcadie M. Bodale) …… 449
ALEXANDRU ZUB, *N. Iorga: studii şi note istoriografice*, Brăila, Istros, 2012, 334 p. (Gh. Cliveti) …… 451
LUCIAN NASTASĂ, *Intimitatea amfiteatrelor. Ipostaze din viaţa privată a universitarilor „literari” 1864−1948*, Cluj-Napoca, Limes, 2010, 525 p. (Cătălin Botoşineanu) …. 452
MIHAELA TEODOR, *Anatomia cenzurii. Comunizarea presei din România (1944−1947)*, Târgovişte, Cetatea de Scaun, 2012, 340 p. (Paul Nistor) …… 453
OLIVIER DUMAS, *Charlotte Sibi. Demoiselle de français. Domnişoara de franceză*, ediţie bilingvă, Iaşi, Institutul European, 2012, 480 p. (Vlas Ancuţa) …… 455
PAUL NISTOR (coord.), *Relaţii internaţionale: lumea de ieri, lumea de mâine*, Iaşi, PIM, 2007; IONUŢ NISTOR şi PAUL NISTOR (coord.), *Relaţii internaţionale: lumea diplomaţiei − lumea conflictului*, Iaşi, PIM, 2009 (Corneliu Ciucanu) …… 456
PAUL NISTOR, *Propagandă şi politică externă românească în secolul XX*, Iaşi, Institutul European, 2013, 352 p. (Liviu Brătescu) …… 459

REVISTA REVISTELOR

„The Historical Review/La Revue Historique”, Atena, Institute for Neohellenic Research, nr. 1−8/2004−2011 (Leonidas Rados) …… 461
„Historia Universitatis Iassiensis”, II/2011, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 366 p. (Manuela Florea) …… 464
„Acta Moldaviae Septentrionalis”, vol. XI (2012), Botoşani, Quadrat, 2012, 384 p. (Arcadie M. Bodale) …… 467
„Brukenthalia − Romanian Cultural History Review”. Supplement of „Brukenthal. Acta Musei”, nr. 2/2012, Sibiu, Editura Muzeului Naţional Brukenthal, 245 p. (Adriana Bondor) ….. 469

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

Activitatea Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” în anul 2012 (Cătălina Elena Chelcu, Bogdan-Alexandru Schipor) …… 471

IN HONOREM

Un patriarh al istoriografiei naţionale: academicianul Dan Berindei (Dumitru Vitcu) …… 481

IN MEMORIAM

Acad. Mircea Petrescu-Dîmboviţa: periplu ego-istoric (Alexandru Zub) …… 487
Profesorul Dumitru Năstase: un gând pios şi deferent (Alexandru Zub) …… 490

ABREVIERI …… 491

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANNUAIRE DE L'INSTITUT D'HISTOIRE « A. D. XENOPOL »

Tome L, 2013

SOMMAIRE

Une revue d'histoire au demi-centenaire (Alexandru Zub) …… 1

ÉTUDES ET ARTICLES

MOYEN AGE

ANDREI SĂLĂVĂSTRU, *Influences médicales dans la pensée politique médiévale et prémoderne en l'Europe occidentale (XIIe–XVIIe siècles)* …… 5

ȘERBAN TURCUȘ, *Nouvelles hypothèses documentaires sur le contexte et le substrat de l'émission du diplôme des chevaliers de Saint-Jean (1247)*…… 19

GÜNES ISIKSEL, *Diplomatie, guerre et commerces: sur la genèse de l'État Ottoman* …… 31

ALEXANDRU SIMON, *Les Valaques et leurs princes dans la guerre Veneto-Ottomanne (1499–1503)* …… 49

LIVIU CÎMPEANU, *Contributions à l'histoire du règne de Ștefăniță Vodă (1517–1527). Des nouvelles dates sur ses relations avec les Tartares (1521) et avec Radu de la Afumați (1526)* …… 63

CĂTĂLINA CHELCU, *« Et j'ai payé pour cet ennui ». Conséquences économiques de la rançon des punitions en Moldavie (XVIe–XVIIe siècles)* …… 77

PERIODE MODERNE

ALEXANDRU GAVRIȘ, *Nicolae Blaremberg, le « vice des citations » et le destin intellectuel de* Juna Dreapta …… 99

MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU, *La Ville de Cernăuți et son importance nationale, politique et culturelle pour les Roumains* …… 117

HADRIAN GORUN, *Le Cabinet Alexandru Averescu et l'alliance avec l'Entente pendant la Première Guerre Mondiale. Témoignages documentaires français* …… 139

RELATIONS INTERNATIONALES

VENIAMIN CIOBANU, *Le début de l'insurrection polonaise de novembre 1830, dans la vision d'un diplomate* …… 149

ANCUȚA VLAS, *Chanceliers et grands dragomans dans l'office consulaire de France à Iași pendant la première moitié du XIXe siècle* …… 177

LIVIU BRĂTESCU, *La Roumanie et l'Autriche-Hongrie. Histoire, politique et diplomatie (1878–1888)* …… 187

TUDOR DUZINSCHI, *Un visage de l'affrontement des prestiges : le Canal de Sulina dans la politique mondiale de la Grande Bretagne (milieu du XIXe siècle)* …… 199

PAUL NISTOR, *Une relation difficile : Roumanie et les Nations Unies en 1948* …… 207

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. L, 2013, p. I–VI, 1–492

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

L'HISTOIRE RECENTE

ADRIAN VIŢALARU, *La Légation de Roumanie de Berna et la propagande roumaine en Suisse dans la première décennie de l'entre-deux-guerres* 221
DIANA-MIHAELA PĂUNOIU, *Les Fonctionnaires publics « en fête » et la propagande du Roi Charles entre 1938−1940 (la région d'Olt)* 237
SORIN D. IVĂNESCU, *Des actions d'infiltration du Ministère de l'Intérieur après le 23 aout 1944* 247
MIOARA ANTON, *Le menu peuple. Lettres pour les dirigeants. 1948−1964* 259
ALEXANDRA TOADER, *La production de biographies de Gheorghe Gheorghiu-Dej, entre la popularisation et le culte* 277

L'HISTOIRE DE LA CULTURE

ALEXANDRU-FLORIN PLATON, *« Le Corps de la nation » et le « corps politique » dans certains textes de la première moitié du XIXe siècle en Valachie et Moldavie. Considérations préliminaires* 293
LEONIDAS RADOS, *Entre* le penchant à l'étude *et* l'utilité civique *: les études théologiques de Constantin Erbiceanu à Athènes (1865−1868)* 305
MIHAI CHIPER, *«L'Honneur des traitres » : les cas du Général Alexandru Văitoianu et de Al. Tzigara-Samurcaş* 321
DAN PRODAN, *Historiens roumains et histoires de l'Empire Ottoman.* Nicolae Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches, nach den quellen dargestellt – synthèse centenaire (1913−2013)* 343
GEORGE ENACHE, *L'Évêque Vartolomeu Stănescu, promoteur du « christianisme social » dans la Roumanie de l'entre-deux-guerres (I)* 355

NUMISMATIQUE

VIOREL M. BUTNARIU, *Sur le problème de l'édition d'un « Lexique Numismatique pour la Moldavie (1359−1859) » (IV)* 371

DOCUMENTS

ARCADIE M. BODALE, *Quelques documents moldaves sur Schitul Mare de Galicie, conservés à Österreichisches Staatsarchiv de Vienne (1659−1757)* 403
DUMITRU VITCU, *Le Document sur la délimitation de domaines du monastère de Sucevița de 1787 (Ibăneşti, Măgura et Cristineşti)* 413

DEBATS HISTORIOGRAPHIQUES

Autour de l'édition des sources de l'histoire récente (Cătălin Botoşineanu, Adrian Cioflâncă, Andi Mihalache, Dorin Dobrincu) 433

NOTES BIBLIOGRAPHIQUES 441
REVUES 461
VIE SCIENTIFIQUE 471
IN HONOREM 481
IN MEMORIAM 487
ABRÉVIATIONS 491

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O REVISTĂ DE ISTORIE LA SEMICENTENAR

O veche cutumă academică face ca revistele de caracter ştiinţific să-şi marcheze traseul, din când în când, la intervale menite a înlesni, eventual, estimări bilanţiere. Nu este cazul de faţă. Organ al Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", *Anuarul* omonim a avut soarta acestuia, schimbându-şi titlul odată cu numele instituţiei.

Creat în 1991, prin transformarea Seminarului de Istoria Românilor de la Universitatea din Iaşi în Institutul de Istoria Românilor „A. D. Xenopol", actualul aşezământ a cunoscut diverse avataruri, schimbându-şi numele şi publicaţia potrivit cu împrejurările social-politice. Moartea intempestivă a fondatorului, Ilie Minea, care făcuse din revista „Cercetări istorice" organul de expresie al institutului fondat, a adus o primă schimbare, iniţiată de noul director, Alexandru V. Boldur, care a făcut ca numele respectiv să fie modificat: Institutul de Istorie Naţională „A. D. Xenopol", epitetul *naţională* fiind un mod de adecvare la situaţia geopolitică a momentului. Revista a suferit şi ea o schimbare de titlu, devenind pentru un timp „Studii şi cercetări istorice", cu elemente de renovaţie programatică, stopate brusc, în 1949, prin reorganizarea Academiei Române şi a institutelor din subordine[1].

Istoriografia a cunoscut, atunci, în anii stalinismului cultural, o perioadă foarte grea, lesne de sesizat şi în publicaţiile de resort, aduse îndeobşte la unison, sub bagheta celui care avea misiunea să controleze partinic domeniul: Mihail Roller. Însă şi atunci s-au putut realiza unele lucrări de seamă, îndeosebi în zona instrumentarului[2]. Este un fapt admis că, în pofida ingerinţelor de tot felul, istoriografia „s-a îmbogăţit enorm, în ciuda piedicilor puse, prin contribuţii speciale, chiar prin sinteza materialelor realizate anterior, datorită eforturilor a numeroşi istorici români, din diverse generaţii, de la cei mai vrednici care au dispărut din viaţă până la cei mai tineri care se formează sub ochii noştri", după cum sesiza istoricul Şerban Papacostea într-un dialog memorabil cu Pavel Chihaia, confratele din exil[3].

Se poate afirma că la Iaşi s-a produs apoi un reviriment în cercetarea istorică, la începutul anilor '60, pe seama destinderii iniţiate de regim, în sensul reconsiderării relaţiilor cu Uniunea Sovietică şi *ipso facto* cu lumea apuseană. S-a putut scrie atunci, în vechea metropolă moldavă, puţin mai liber, mai firesc, faţă de lucrările emise în alte centre. Rezultă acest lucru şi din analiza oricât de sumară a textelor publicate în

[1] Asupra contextului în ansamblu, vezi Alexandru Zub, *Contribuţii ieşene la istoria culturii naţionale*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 9−24.

[2] Florin Constantiniu, *De la Răutu şi Roller la Muşat şi Ardeleanu*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2007.

[3] Pavel Chihaia, *Faţa cernită a libertăţii. 20 de convorbiri la „Europa liberă"*, Bucureşti, Jurnalul literar, 1991, p. 13.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. L, 2013, p. 1–3

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie”, pus din nou sub patronajul postum al lui A. D. Xenopol.

Primul tom din seria ajunsă acum cincantenară a ieșit în 1964, așadar la două decenii după evenimentele care au dus la emergența „dictaturii proletariatului” în România. O coincidență nu lipsită de tâlc a făcut ca „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie”, cum s-a numit inițial (numele de „A. D. Xenopol” se va adăuga de la tomul IV înainte), să apară tocmai în anul când regimul „democrat-popular” iniția o schimbare semnificativă în politica externă, prin acea *Declarație din Aprilie*, fără ca acest fapt să determine momentan și nuanțe specifice în discursul istoric. Articolul de fond din tomul I evoca *e.g.*, fără semnătură, „a XX-a aniversare a eliberării patriei noastre”, spre a elogia „minunatele realizări dobândite sub conducerea înțeleaptă a PMR”. Redactor responsabil era modernistul Val. Popovici, iar secretar științific eminentul istoric L. Boicu, înlocuit în 1967 cu I. Caproșu, care avea să rămână în funcție multă vreme, până la integrarea sa în corpul didactic universitar. Cu tomul IV, „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»” intra într-o nouă fază, una de extensie cvasi continuă a publicației, asigurată și de alți secretari de redacție, îndeosebi de L. Șimanschi și Ștefan S. Gorovei. „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie” și-a dobândit, în timp, un prestigiu științific de care a profitat spre a-și extinde aria colaboratorilor, în țară și în străinătate, ca și iradiația socio-culturală.

În această situație l-a găsit schimbarea de regim din Decembrie ’89, moment după care au survenit prefaceri analoage și în cercetarea istorică. Secția de arheologie a devenit institut autonom, iar partea mai nouă Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, diminuat și acesta prin detașarea unui alt grup spre a forma Centrul de Istorie și Civilizație Europeană.

Convulsiile social-politice, care au urmat după schimbarea bruscă de sistem, au afectat considerabil activitatea Institutului ieșean, pus în situația de a căuta mijloace noi de adecvație la împrejurări. S-a creat, de aceea, o Fundație Academică „A. D. Xenopol”, menită a sprijini proiectele celor interesați, cu un buletin conex, „Xenopoliana”, conceput ca mijloc de stimulare a reflecției istorice, îndeosebi a tinerilor interesați de studiul trecutului. S-au publicat astfel 15 volume, pe diverse teme: *Discurs istoric și integrare* (I); *Postmodernism, postcomunism, postistorie* (II); *Învățământul istoric azi* (III); *Elitele: repere, secvențe, controverse* (IV); *Naționalism, etnicitate, minorități* (V); *Modernizare în spațiul românesc* (VI_1); *Istoria ca discurs demistificator* (VI_2); *Comunismul în România: ideologie, întemeieri, dileme* (VII_1); *Confesiune, societate, națiune* (VII_2); *Istorie și identitate* (VIII); *Discursul istoric la început de secol și de mileniu* (IX); *Istoria culturală astăzi* (X); *Istorie și societate după 1970* (XI_1); *Memorie și uitare în istorie* (XI_2); *A scrie și a citi. Practici, simboluri, tipuri de lectură* (XII); *Liberalismul românesc. Tendințe, structuri, personalități* (XIII); *Ritualuri politice în România modernă* (XIV); *Pour une histoire culturelle de la mort. Perspectives ouest- et est-européennes* (XV). Se poate deduce din simpla înșiruire de teme vastul orizont teoretic și de metodă în care s-a derulat munca de cercetare la Institutul de Istorie ieșean, institut ai cărui membri, trebuie spus, au luat parte concomitent și la editarea revistei „Studia et Acta Iudaeorum Romaniae”, ca și la unele serii tematice: *Biblioteca Fundației Academice „A. D. Xenopol”*; *Bibliotheca Historiae Universalis*; *Restitutio Historiographica*.

Anuarul însuși a fost structurat la rândul său pe teme, ținându-se cont de preocupările existente în comunitatea academică respectivă, ca și de orientările ce se degajau din analiza bibliografiei străine. Spiritul critic, mereu prezent, a continuat să se exercite încă mai ferm în noile condiții, spirit stimulat de vechi tradiții locale, dar și de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

contactele asidue cu şcoli istorice din lumea apuseană. Nu se poate face, pe loc, o analiză mai detaliată, însă ea ar fi nespus de utilă noilor serii de studioşi ai trecutului.

Pentru primii ani de tranziţie s-au tipărit deja două fascicole de prezentare a Institutului[4], cu date „tehnice" despre ceea ce numeam „faza postcomunistă a acestui aşezământ", iniţiativă necontinuată însă în anii următori, deşi se admitea că e necesar să existe cât mai multe instrumente de acest fel[5].

Într-o lume stând sub semnul determinărilor cantitative, cifra 50, pusă acum pe frontispiciul noului volum din „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»", s-ar putea să nu însemne mare lucru. Ea constituie însă, cel puţin pentru breasla care l-a produs, un semn de continuitate a străduinţei profesionale, pe linia unei tendinţe ce se confundă, cumva, cu istoriografia însăşi.

Alexandru Zub[*]

[4] Mihai-Ştefan Ceauşu, *Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" Iaşi, 1990–2000*, Iaşi, Fundaţia Academică „A. D. Xenopol" (FAX), 2001; idem, *Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" Iaşi, 2001–2002*, Iaşi, FAX, 2003. Date esenţiale, de natură tehnică, se pot regăsi în idem, *op. cit.*, 2001, p. 1–17.

[5] Alexandru Zub, *În loc de prefaţă*, în Mihai-Ştefan Ceauşu, *op. cit.*, 2001, p. 7–8.

[*] Academician, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" al Academiei Române – Filiala Iaşi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANDREI SĂLĂVĂSTRU*

INFLUENŢE MEDICALE ÎN GÂNDIREA POLITICĂ MEDIEVALĂ ŞI PREMODERNĂ DIN EUROPA OCCIDENTALĂ (SECOLELE XII−XVII)

O temă recurentă în gândirea politică medievală şi premodernă a fost cea a corporalităţii, mai precis a analogiei dintre corpul uman şi „corpul politic": modul de funcţionare, structura, ierarhizarea primului îşi găseau, din punctul de vedere al teoreticienilor politici, jurişti sau teologi, din perioada respectivă, o corespondenţă permanentă în cadrul corpului omenesc. Această analogie nu a reprezentat câtuşi de puţin o inovaţie a Evului Mediu (ea apărând încă din Antichitate), însă s-a manifestat cu o efervescenţă deosebită mai ales din secolul XII până în secolul XVII, când comparaţia corp uman − corp politic nu mai rămâne doar un argument trecător în cadrul diferitelor discursuri politice, ci devine fundamentul unor tratate întregi de teorie politică, în primul rând din Anglia secolului XVI şi început de secolul XVII. Această analogie a făcut uz masiv de cunoştinţele medicale şi anatomice din perioada respectivă: gândirea medicală a lui Galenus, modelul anatomic al lui Aristotel, ambele se regăsesc în modelul corporal al discursului politic medieval şi premodern. Scopul acestui articol este tocmai de a oferi o analiză − fără a avea pretenţia de a epuiza în întregime subiectul − asupra celor mai semnificative puncte de convergenţă între medicină şi teoria politică, în Europa occidentală, din secolul XII până în secolul XVII: factorii determinanţi ai stării maladive şi remediile aplicabile, legătura dintre spiritual şi corporal, rolul crucial al inimii în cadrul acestei scheme corporale, atât anatomice, cât şi politice.

Cauzalitate şi remedii

Sistemul medical medieval înţelegea sănătatea conform criteriilor enunţate de Aristotel, aceasta fiind declarată, în *De Partibus Animalium*, a fi dependentă de calităţile de bază (căldură, frig, umiditate şi uscăciune)[1]. În concepţia acestei perioade, „cheia intelectuală", după expresia profesorului Luis Garcia-Ballester, pentru a distinge între boală şi sănătate, nu era alta decât teoria elementelor şi a calităţilor − şi implicit a umorilor, întrucât fiecăreia dintre acestea îi corespundea un element şi o calitate fundamentală. S-a ajuns la această concepţie mai întâi în mod indirect, prin intermediul textelor medicale arabe traduse în latină, în care doctrinele aristotelice fuseseră

* Doctor în istorie, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi.

[1] Aristotel, *De Animalibus. Michael Scot's Arabic-Latin translation. Part Two. Books XI−XIV: Parts of Animals*, edited by Aafke M. I. Oppenraaij, Leiden, Köln/Boston/Brill, 1998, Cartea XII, 648b, p. 41.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. L, 2013, p. 5–17

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dezvoltate şi integrate într-un sistem cu implicaţii medicale practice[2]. Echilibrul cantitativ şi calitativ al trupului în întregul său, dar şi al părţilor componente, a primit numele de *equalis complexio*, diferit de forma *inequalis*. Acest din urmă tip indica prezenţa bolii, întrucât echilibrul fusese rupt. *Medicus* (atât *physicus*, cât şi *chirurgicus*) era persoana calificată pentru a diagnostica starea de sănătate a corpului, identificată pe baza acestui *complexio*[3]. Sănătatea văzută drept echilibrul calităţilor corporale (*temperantia*), care permitea îndeplinirea tuturor funcţiilor într-un mod desăvârşit (*perfectae*), nu reprezenta altceva decât un ideal[4]. Iar aceasta este o concepţie care se va manifesta în unele dintre tratatele politice medievale sau premoderne, de exemplu atunci când Thomas Starkey recunoştea (în *A Dialogue between Reginald Pole and Thomas Lupset*) că un *commonwealth* perfect era imposibil de realizat în plan mundan, idee reiterată parţial şi de Thomas Smith, în *De Republica Anglorum*[5].

Acest model anatomic propus de Aristotel, în care calităţile de bază determinau sănătatea corporală, prin respectarea unui anumit echilibru, şi-a găsit un echivalent în paradigma medicală hippocratico-galenică prin teoria umorilor. Tratatul *De Prisca Medicina*, despre care se crede că îi aparţine chiar lui Hippocrates, presupunea că trupul omenesc conţinea un număr de umori (iniţial nelimitat, redus însă ulterior la patru) care aveau calităţi elementare, iar amestecul perfect al acestora implica la rândul său sănătatea perfectă a omului[6]. Dacă echilibrul era distrus, boala devenea rezultatul firesc al acestui eveniment, una dintre cauzele presupuse a determina cel mai frecvent un asemenea dezechilibru fiind nutriţia defectuoasă, de unde importanţa acordată de antici regimului alimentar şi dietelor. Trebuie precizat însă că aceste cauze ale maladiilor nu erau întotdeauna asociate cu umorile, admiţându-se în mod evident şi o origine datorată unor factori externi, în primul rând celor de natură violentă: pentru acele boli a căror cauză nu putea fi însă identificată în urma unei astfel de examinări, umorile ofereau explicaţia cea mai facilă. Această teorie a echilibrului dependent de umori va avea un impact enorm asupra întregii gândiri medicale medievale şi, prin intermediul acesteia, se va regăsi şi în teoria politică, în cadrul metaforei corpului şi a maladiei, ambele fiind utilizate pentru a oferi un model cât mai plastic pericolului reprezentat de disensiunile posibile între părţile corpului. Teoria politică medievală era practic obsedată de ideea ordinii, a respectării propriei poziţii şi propriilor atribuţii, a respectării unei armonii

[2] Luis Garcia-Ballester, *Artifex Factivus Sanitatis: Health and Medical Care in Medieval Latin Galenism*, în *Galen and Galenism. Theory and Medical Practice from Antiquity to the European Renaissance*, edited by Jon Arrizabalaga, Montserrat Cabré, Lluís Cifuentes, Fernando Salmón, Ashgate Publishing, 2002, p. 129−130.

[3] Idem, *The Construction of a New Form of Learning and Practicing Medicine in Medieval Latin Europe*, în *Galen and Galenism…*, p. 86−87.

[4] Idem, *Artifex Factivus Sanitatis…*, p. 131.

[5] Thomas Smith (1513−1577), om politic şi teoretician englez din secolul al XVI-lea, era partizanul unei evoluţii ciclice a modelului corporal, în care „natura omului este ca niciodată să nu rămână nemişcat într-o anumită stare, ci să crească de la mai puţin la mai mult, şi astfel să decadă din nou de la mai mult la mai puţin", în care starea de sănătate perfectă nu era atinsă decât arareori şi pentru perioade extrem de scurte. Thomas Starkey (1495−1538), autor al celui mai amplu tratat dedicat metaforei maladiei politice, *A Dialogue between Reginald Pole and Thomas Lupset*, în schimb, considera că perfecţiunea modelului politic reprezenta un obiectiv intangibil doar prin eforturi exclusiv umane, fiind necesară intervenţia „doctrinei celeste şi divine", care să suplinească „lipsurile legii". Vezi Thomas Starkey, *A Dialogue between Reginald Pole and Thomas Lupset*, edited by T.F. Mayer, 1989, p. 137−140, London, Butler & Tanner Ltd., 1989, şi Thomas Smith, *De Republica Anglorum*, edited by Mary Dewar, Cambridge, Cambridge University Press, 1982, p. 51.

[6] Henry E. Sigerist, *A History of Medicine*, vol. II, *Early Greek, Hindu and Persian Medicine*, New York, Oxford University Press, 1961, p. 318−319.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

naturale de inspiraţie divină, idei care au fost sugerate de altfel şi de Platon, în *Timaios*[7]. Doar această similitudine dintre principiul medieval al ordinii şi cel hippocratico-galenic al echilibrului umorilor nu ar fi fost însă suficientă pentru a trage concluzia că este vorba de o influenţă directă a medicinei asupra teoriilor politice. Legătura dintre acestea din urmă şi principiul echilibrului umorilor o stabileşte modul în care este imaginat actul terapeutic în cadrul acestei metafore a maladiilor, prin referinţe directe la umori, a căror primă ocurenţă poate fi constatată la Aegidius Romanus, în tratatul *De Regimine Principum*: „Deci Filozoful spune că întocmai cum medicul tinde în principal să scoată umorile din trup pentru a restabili sănătatea, tot astfel regii şi principele bun trebuie să tindă, în principal, să îmblânzească nemulţumirile şi discordiile, pentru ca nici unul să nu se ridice împotriva celuilalt”[8]. La Aegidius Romanus, principiul curativ este acelaşi ca şi în cazul unei maladii fizice: echilibrul trebuie restabilit, ceea ce implică de fapt refacerea ordinii naturale a societăţii. Ideea reapare apoi la Thomas Starkey în *A Dialogue between Reginald Pole and Thomas Lupset*[9], Thomas Smith – care stabileşte o analogie directă între concepţiile medicale din secolul XVI legate de principiul temperamentelor şi al elementelor (şi, deci, şi de teoria umorilor) şi sistemul de guvernare[10]; sau la Thomas Floyd, unde „magistraţii” sunt prezentaţi într-o manieră de evidentă inspiraţie galenică, „administrând poţiuni pentru a scăpa de toate umorile netemperate”[11]. Cele mai insistente referinţe la teoria umorilor pot fi găsite însă la Edward Forset în *A Comparative Discourse of the Bodies Natural and Politique*, acesta din urmă afirmând că „este nevoie ca în fiecare Commonweal să existe adevăratul şi bine proporţionatul amestec al celor patru elemente, sau altfel, atunci când ajung în conflict, întorcându-se la starea lor iniţială, ele umplu statul de certuri în locul păcii binecuvântate”[12]. Mai mult, „atunci când discordanţa umorilor dispuse inegal a invadat şi pus stăpânire pe oricare parte de căpetenie, boala de dinăuntru devine generală, atingând şi pângărind toate părţile; toate funcţiile ajutătoare sunt oprite, ca şi cum ar fi înfrânate de aceste obstacole”[13].

Ideea „medicului” politic, a conducătorului care trebuie să acţioneze într-o manieră analogă principiilor medicinei, se regăseşte şi în tradiţia antică anterioară

[7] Platon, *Republica*, 434 a, b, în idem, *Opere*, vol. V, ediţie îngrijită de Constantin Noica şi Petru Creţia, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986, p. 217.

[8] Aegidius Romanus, *Li livres du gouvernement des rois. A XIIIth century French version of Egidio Colonna's De Regimine Principum, first published from the Kerr Ms., together with introduction and notes and full page facsimile by Samuel Paul Molenaer*, New York, AMS Press, Inc., 1966, cartea III, partea II, cap. 33, p. 366−367: „Dont li philosophe dit que tout aussi comme li phisicien tent principaument a oster les humeurs du cors pour fere santé, tout aussi li bons rois et li bon prince doivent tendre principaument a apaier les contenz et les discordes, (et) por cen que li uns ne se mueve en contre l'autre”.

[9] Precum Aegidius Romanus cu câteva secole mai în urmă (fără ca prin aceasta să avem în vedere o filiaţie directă), Starkey identifică, în cadrul descrierii sale a maladiilor afectând corpul politic englez, un factor perturbator pe care îl numeşte „umori rele” („yl humorys”), ce trebuie neutralizat. Starkey este însă mult mai specific decât Aegidius în această privinţă: dacă ultimul se referă la anumite „nemulţumiri şi discordii” abstracte, primul îi are în vedere, prin acest termen, pe acei oameni fără ocupaţie sau având „îndeletniciri netrebuincioase”. Vezi Thomas Starkey, *op. cit.*, p. 52.

[10] Thomas Smith, *op. cit.*, cartea I, cap. 6, p. 52.

[11] Thomas Floyd, *Picture of a Perfit Common Wealth*, London, 1600, p. 74−75.

[12] Edward Forset, *A Comparative Discourse of the Bodies Natural and Politique*, Amsterdam, Theatrum Orbis Terrarum Ltd., 1973, p. 38−39: „[…] wherefore right needfull it is in any Commonweale, to contrive the true and proportionable mixture of these foure Elements, lest when they be put at odds, reverting to the originall repugnances of their nature, they do fill the state with hatefull strifes, in the steed of blessfull peace”.

[13] *Ibidem*, p. 80: „[…] wherein when the distemperature of unequally sorted humours have invaded and possessed any chiefe part, the disease therein bred, or setled, becometh generall, extending a touch and taint over all; the helping functions thereof be withheld, as restrained by such obstructions”.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

galenismului, precum la Cicero, în tratatul acestuia, *De Oficiis*. Paralelismul dintre aceste poziţii (aceea de conducător şi aceea de medic), precum şi între procedurile care trebuie utilizate, este unul fără echivoc: „Atunci când ne confruntăm cu un pericol, trebuie să îl copiem pe medic, al cărui obicei este de a trata bolile mai uşoare cu blândeţe, deşi este obligat să aplice remedii mai riscante în cazul bolilor mai serioase… Aceasta mai ales atunci când un rezultat încununat de succes ar putea face mai mult bine decât răul care s-ar putea ivi din rămânerea în nesiguranţă”[14]. Două secole mai târziu, Galenus a dezvoltat o metodologie a practicii medicale ce a reverberat extrem de puternic în gândirea medicală medievală şi premodernă, de acolo fiind împrumutată şi de gândirea politică. În conformitate cu paradigma medicală galenică, pentru a aplica un remediu, era necesară cunoaşterea cauzelor, aceasta implicând înţelegerea mecanismelor care asigurau funcţionarea corpului, cunoştinţe care erau furnizate de filozofia naturală aristotelică, prin intermediul teoriei celor patru elemente[15]. Galenus, în *De ingenio sanitatis*, a făcut clară această relaţie între medicină şi filozofia naturală: „Este imposibil să se pună un diagnostic unei boli [adică să i se explice cauzele] fără a se cunoaşte elementele din care este alcătuit corpul”[16]. Semnificativ este faptul că Galenus era conştient de importanţa deţinerii de informaţii anatomice adecvate: medicina medievală le-a preluat din operele medicului din Pergam, fără a încerca să inoveze prea mult. Această paradigmă medicală, care avea ca efect concret critici acerbe la adresa acelor medici consideraţi „prost pregătiţi” – ceea ce, în contextul epocii, însemna practic absenţa unor cunoştinţe legate de galenismul universitar din repertoriul lor terapeutic −, îşi va găsi o reflexie în teoria politică renascentistă. În perioada precedentă, medicul „corpului politic” deţinea această poziţie în virtutea statutului său de conducător; putem vorbi practic de un dat natural, o „directivă” divină, care îl transformă pe suveran în mod automat în taumaturg. Depinde doar de acesta dacă îşi va îndeplini cum se cuvine îndatoririle, însă finalitatea pozitivă a activităţii sale variază în funcţie de propriile înclinaţii ale principelui: el trebuie să respecte echitatea divină şi legea naturală, să acţioneze cu dragoste pentru justiţie, în caz contrar rezultatul fiind suferinţa şi chiar distrugerea „corpului politic”. În secolul XVI şi la începutul secolului XVII, însă când terapia politică nu mai constituia un act rezervat exclusiv suveranului, magistraţii şi „slujbaşii” săi alăturându-i-se în această întreprindere, apare dintr-o dată necesitatea ca aceştia din urmă, fie şi doar în calitate de factor intermediar pentru rege, să cunoască „anatomia corpului politic”. Astfel, la sfârşitul secolului XVI, o personalitate ecleziastică precum Richard Hooker cita în lucrarea sa, *Of the Laws of Ecclesiastical Polity*, opinia lui Galenus conform căreia „în chestiunile profunde cei mai înţelepţi le arată celor mai simpli unde se află calea de urmat”[17], problemă care a preocupat profund lumea medicală medievală. Pentru ca un medic să poată oferi remediile cerute – şi, implicit, pentru ca acestea, să fie eficiente, contribuind la însănătoşirea pacientului şi nu la înrăutăţirea condiţiei acestuia, posibilitatea de malpraxis fiind luată în considerare de medicina epocii respective –, era necesară o cunoaştere raţională a proceselor şi structurii corpului pacientului, cunoaştere care era furnizată de operele lui Hippocrates şi Galenus, în primul rând de acesta din urmă. O opinie asemănătoare, influenţată în mod evident de această concepţie medicală, poate fi observată şi la Edward Forset, în

[14] Takashi Shogimen, *Treating the Body Politic: The Medical Metaphor of Political Rule in Late Medieval Europe and Tokugawa Japan*, în „Review of Politics”, 70 (2008), p. 92.

[15] Luis Garcia-Ballester, *The Construction of a New Form of Learning…*, p. 91−92.

[16] *Ibidem*, p. 92.

[17] Richard Hooker, *Of the Laws of Ecclesiastical Polity*, Menston, The Scholar Press Ltd., 1969, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tratatul *A Comparative Discourse…*, într-un comentariu pe care îl redăm în întregime, întrucât oglindeşte cu cea mai mare fidelitate natura disputelor din lumea medicală, dintre „empirişti" şi medicii universitari: „Există uneori asemenea persoane care se numesc Pragmatici, care, amestecându-se din proprie voinţă în treburile statului, fac multe greşeli, datorită lipsei de pricepere în ştiinţele politice: pe care i-aş putea asemui acelor medici numiţi empirişti, care şi-au dobândit meşteşugul doar printr-o ucenicie bazată pe experimente, doar rareori aplică leacul potrivit, ci au încredere în reţetele lor obişnuite şi nu ştiu să vadă adevărata natură a bolii, sau diversele variaţii ale acesteia, sau asupra complexiunii şi puterii pacientului, sau cât de potrivit este anotimpul pentru aplicarea tratamentului, sau proporţia medicamentului în raport cu calitatea bolii, şi astfel sunt ignoranţi în ceea ce priveşte metodele adecvate sau nu ştiu să dea prognosticul corect în mod judicios"[18]. Ceea ce are Forset în vedere aici este conflictul dintre medicina universitară, bazată pe principiile galenice, şi cea empirică, bazată mai mult pe experienţa individuală. De exemplu, Andrew Boorde, într-o lucrare intitulată *Breviary of Helthe*, publicată la jumătatea secolului XVI, recomanda numeroase criterii pe care un medic trebuia să le îndeplinească pentru a putea practica în mod corespunzător, cerând din partea candidatului să posede cunoştinţe de logică, filozofie naturală, retorică sau astronomie. Exact în acelaşi an în care Forset a publicat *A Comparative Discourse*, apărea un scurt tratat sub titlul *The Copy of a Letter Written by E. D. Doctour of Physicke to a Gentleman*, care includea recomandări similare cu cele întâlnite în textul lui Forset: „Mai întâi, medicul învăţat trebuie să cerceteze semnele bolii şi să o deosebească de alte boli cu care ar avea asemănare" şi „o dietă trebuie prescrisă: aceasta nu poate fi aceeaşi pentru toţi bolnavii, ci este nevoie de multă varietate şi multe schimbări pe potriva împrejurărilor"[19]. Acest conflict şi-a găsit un ecou în legislaţia engleză: în 1511, Parlamentul a emis „Actul pentru aprobarea medicilor şi chirurgilor", care preciza că medicina era practicată de „o mulţime de persoane ignorante", care „dau leacuri ce se dovedesc vătămătoare", „provocând multă durere şi chiar moartea supuşilor regelui". Pentru a contracara această problemă, actul respectiv interzicea practicarea medicinei în Londra şi împrejurimile acesteia de către persoane care nu ar fi fost aprobate de autorităţile competente[20]. Această situaţie s-a schimbat însă în 1542, atunci când Parlamentul a permis „oamenilor de rând" să prescrie tratamente[21].

Putem constata aşadar o similitudine evidentă între remarcile a numeroşi autori de tratate politice şi opiniile multor autorităţi medicale, care insistă asupra riscurilor

[18] Edward Forset, *op. cit.*, p. 85: „There be sometimes such nimble headed Pragmatickes, that taking upon them to be great entermedlers in state affairs, do for want of grounded knowledge in the politicall science, make many foule escapes: whom I may resemble to the empiricke Phisicions, who having bene brought up onely in an experimental prentiship, do seldom apply that which is proper, but wholy trusting to their ordinary receipts, & not able to looke into the right nature of the disease, or the diverse variations therof, or the complexion & strength of the patient, or the fitnesse of the season for ministring, or the proportion of the medicine to the qualitie of the sicknesse, and thereunto ignorant also of the methode for orderly proceeding, or iudiciously to marke or observe the right prognostica".

[19] Vezi Andrew Wear, *Medical Ethics in Modern England*, în *Doctors and Ethics*, edited by Andrew Wear, Johanna Geyer-Kordesch and Roger French, Amsterdam − Atlanta, Rodopi Publishers, 1993, p. 90, 105−108; pentru primele manifestări medievale ale conflictului dintre medicina universitară şi cea empirică, vezi Luis Garcia-Ballester, *Medical Ethics in Transition in the Latin Medicine of the Thirteenth and Fourteenth Centuries: New Perspectives on the Physician-Patient Relationship and the Doctor's Fee*, în *Doctors and Ethics...*, p. 41; idem, *The New Galen: A Challenge to Latin Galenism in Thirteenth-Century Montpellier*, în *Galen and Galenism…*, p. 62.

[20] Vezi Robert S. Gottfried, *Doctors and Medicine in Medieval England 1340−1530*, Princeton, Princeton University Press, 1986, p. 288−289.

[21] *Ibidem*, p. 307.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

implicate de tratamentele care ignorau prescripţiile galenice. Ostracizarea intelectuală a empirismului şi a metodelor bazate exclusiv pe experienţă, care ignorau pregătirea intelectuală a medicului, aşa cum era aceasta recomandată de către Galenus, începuse încă de la sfârşitul secolului XIII şi îşi găseşte astfel un echivalent în ostracizarea – în literatura politică engleză din secolul XVI şi începutul secolului XVII – acelor „medici politici" inadecvaţi, a căror intervenţie poate deveni un caz de malpraxis social. O perioadă îndelungată nu existaseră ecouri ale acestui conflict dintre galenism şi empirism în literatura politică medievală. Motivul pentru care ele apar în Anglia secolelor XVI şi XVII se datorează particularităţilor modelului de terapie politică, în strânsă legătură cu modelul de guvernare englez. Diferenţa principală constă în faptul că, în perioada medievală, atenţia principală se concentra asupra principelui, iar referinţele la contribuţia „magistraţilor" acestuia erau nesemnificative. Or, în cazul principelui, nu se punea problema să acţioneze ca un medic „savant" sau unul „empiric", întrucât acţiunea sa taumaturgică se producea în mod natural: el nu avea nevoie să facă apel la cunoştinţe dobândite pentru a vindeca trupul regatului său. Însăşi existenţa sa, atâta timp cât îşi păstra integritatea şi puritatea originală, avea un efect terapeutic. Gândirea politică engleză din epoca în care scriu Starkey sau Forset înclină însă către un model mai constituţionalist, în care regele rămâne taumaturgul suprem, dar în care rolul „magistraţilor" săi, ca intermediari ai procesului terapeutic, este unul sporit: ei sunt aceia care au nevoie de o pregătire corespunzătoare, după modelul preluat din lumea medicală. În schimb, sănătatea personală a acestor „medici politici" de rang inferior devine mai puţin importantă: dacă regele suferă de o afecţiune, corpul politic este expus distrugerii, însă un magistrat „medic politic" poate fi vindecat de egalii săi[22].

Sănătatea fizică şi sănătatea spirituală

Un alt punct de convergenţă între gândirea medicală şi cea politică este reprezentat de legătura indisolubilă dintre fizic şi spiritual: în afară de cauzalitatea deja descrisă legată de teoria umorilor şi de principiul echilibrului existent în organism, epoca medievală acorda o atenţie deosebită şi ideii unei cauzalităţi de ordin spiritual a maladiilor. Teologia creştină a reprezentat un teren extrem de favorabil pentru această concepţie, însă cauzalitatea spirituală nu constituie o inovaţie a creştinismului, ci este prezentă şi în modelul medical galenic din Antichitatea păgână. Galenus era tentat să stabilească o legătură între starea de sănătate a sufletului şi cea a trupului, ceea ce a făcut probabil mai uşoară concilierea operelor sale cu conceptele creştine, care se pronunţau pentru o relaţie directă şi indisolubilă între cele două. În operele unor personalităţi ecleziastice medievale, preocupate de anatomia umană, precum Isidor din Sevilla sau Hildegarde din Bingen, se face apel la teoria umorilor ca explicaţie naturală a maladiilor, dar în acelaşi timp se subliniază şi faptul că sănătatea sufletului determină sănătatea corpului. Pentru Galenus, această relaţie are o natură mult mai puţin mistică decât în cazul clericilor sau autorilor creştini de tratate medicale de mai târziu. În cazul celor doi autori medievali menţionaţi, este vorba despre o sănătate spirituală, conform concepţiei că un suflet bolnav înseamnă în primul rând un suflet păcătos, în timp ce teoria galenică are în vedere mai degrabă practicarea unui stil de viaţă lipsit de cumpătare, incompatibil cu sănătatea sufletului şi cu efecte somatice evidente: „Sufletul este corupt de anumite obiceiuri nedorite în ceea ce priveşte mâncarea şi băutura, în

[22] Edward Forset, *op. cit.*, p. 93.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

exerciţii, în ceea ce vedem şi auzim, în practica nepotrivită a oricărei arte. Cine doreşte să practice arta igienei în mod corect trebuie să fie un expert în toate aceste lucruri; nu trebuie să creadă că sufletul este responsabilitatea doar a filozofului; acesta îl priveşte datorită a ceva mai măreţ, anume sănătatea trupului, pentru a nu cădea pradă bolii"[23]. Sănătatea era în acelaşi timp şi o responsabilitate morală, iar Galenus considera chiar că starea maladivă era rezultatul unui stil de viaţă greşit, având adesea grijă să indice eşecurile morale ale unui pacient sau absenţa temperanţei în viaţa acestuia, în cazul în care acestea erau cunoscute[24]. În perioada antică au existat opinii conform cărora absenţa unei sănătăţi complete a sufletului făcea imposibilă o sănătate completă a corpului: o „alterare a corpului implica şi o alterare a sufletului", concepţie care va fi preluată ulterior de creştinism, chiar dacă ideea creştină de suflet era diferită de cea a anticilor. Pentru Galenus, sănătatea sufletului înseamnă simetria părţilor sale elementare: boala sufletului apărea atunci când exista un conflict între partea raţională şi cea iraţională a sufletului, dar în acelaşi timp el stabileşte o diferenţiere între ceea ce priveşte starea naturală a trupului şi ceea ce priveşte virtuţile sufletului[25]. Atitudinea lui Galenus asupra acestui subiect este însă una destul de ezitantă şi de precaută, el părând să oscileze între mai multe poziţii. Importantă din punctul de vedere al medicinei medievale şi al teoriei politice din această perioadă era tocmai această idee a inter-relaţionării diverselor părţi ale sufletului şi raportul acestuia cu trupul. Tratatele politice medievale şi premoderne acceptă, în conformitate cu teologia creştină, un singur suflet, nu unul tripartit. De asemenea, creştinismul deja propusese ideea că sufletul poate determina şi sănătatea trupului, dar Galenus oferă acestei concepţii şi o justificare semi-biologică. Pornind de la Galenus, acea „întinare" a sufletului prin păcat nu mai reprezenta doar o noţiune pur abstractă, ci o cădere extrem de concretă a trupului în patima viciilor corporale. Această idee, a viciului ca factor degradant al purităţii sufletului, reprezintă, practic, puntea de legătură între mundan şi spiritual.

Ideea viciului ca maladie a „corpului politic", care trebuie eliminat prin acţiunea principelui-medic, este extrem de frecventă în discursul politic medieval, mai ales până în secolul XV, când patologia „corpului politic" rămâne la un nivel destul de abstract, fără a avea loc o descriere detaliată a afecţiunilor existente sau posibile. De fapt, în această perioadă, maladiile politice concrete sunt două: discordia între părţile corpului şi lipsa virtuţii acestora. Acest model poate fi observat încă din momentul emergenţei acestei metafore: în *Policraticus*, starea maladivă pe care principele trebuie să o elimine este una abstractă. Este vorba de „viciile supuşilor", fără a se preciza în ce ar putea consta acestea; iar singurul procedeu taumaturgic nominalizat este unul chirurgical – amputarea, o expresie simbolică a îndepărtării din corpul politic al comunităţii creştine, prin excomunicare, sau al regatului, prin execuţie sau exil.

Acelaşi concept al viciului ca factor determinant al sănătăţii *regnumului* poate fi întâlnit şi la Christine de Pizan, însă într-o formă oarecum diferită faţă de John din Salisbury, punându-se accentul mai mult pe calităţile principelui, decât pe cele ale supuşilor acestuia. Astfel, pentru buna guvernare a corpului, este esenţial ca partea conducătoare a corpului să aibă o „sănătate" bună, în primul rând în sensul virtuţilor care se aşteptau din partea unui monarh. Christine de Pizan însăşi a atras atenţia la un

[23] Luis Garcia-Ballester, *Galen's Medical Works in the Context of his Biography*, în *Galen and Galenism…*, p. 11.

[24] *Ibidem*, p. 12.

[25] idem, *Soul and Body, Disease of the Soul and Disease of the Body in Galen's Medical Thought*, în *Galen and Galenism…*, p. 123.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

moment dat asupra pericolelor care se pot ivi pentru corpul politic atunci când principele nu se conformează acestui ideal şi cere de la supuşii săi ceea ce aceştia nu pot oferi. O asemenea atitudine din partea principelui este de natură să producă resentimente, periclitând „dragostea" pe care Christine de Pizan îi îndeamnă pe supuşi să i-o ofere principelui, generând discordie. Din acest punct de vedere, recomandările făcute principelui se înscriu mai mult în tradiţia lui John din Salisbury sau Aegidius Romanus: respectarea legilor divine şi naturale, calităţile personale, natura generoasă a principelui sunt atributele acestuia, neîntrevăzându-se ideea unui principiu politic care să îi contrabalanseze sau chiar să îi depăşească autoritatea, cum apare la Marsiglio din Padova sau mai târziu la teoreticienii politici englezi ai corpului politic, precum Fortescue, Starkey sau Smith. Conform cu tradiţia creştină, pentru Christine de Pizan sănătatea înseamnă în primul rând virtute: „Deci, pentru a guverna bine trupul treburilor publice, este necesar să fie capul sănătos, adică virtuos. Căci, dacă este bolnav, cu toţii vor simţi aceasta"[26]. Un secol mai târziu, în Anglia lui Henric al VIII-lea, Thomas Starkey atribuia, într-o manieră galenică mai mult decât evidentă, cauza bolilor carenţelor morale şi intelectuale ale comunităţii la nivelul fiecărui individ: „Dar cum mulţi, orbiţi de dragostea faţă de propria persoană, se preocupă mult prea mult de binele propriu, este necesar ca persoane înţelepte, mânate de grija faţă de binele comun, să corecteze această orbire şi neglijenţă care ia naştere în minţile multor oameni din dragostea nesăbuită faţă de ei înşişi; precum medicii sunt necesari în târguri şi oraşe, căci oamenii adesea cad pradă unei diete nesăbuite, întrucât dacă oamenii ar şti să se stăpânească şi să aibă o dietă temperată, atunci medicii nu ar fi necesari în niciun *commonwealth* sau organism politic"[27].

Inima – organ principal şi sursă a vieţii

Pentru doctrinele politice ale Evului Mediu, rolul atribuit de Galenus inimii şi capului va avea o importanţă fundamentală, similitudinile fiind izbitoare mai ales în privinţa statutului primului organ. Modul de funcţionare al inimii în corpul natural descris de Galenus în *De Locis Affectis*[28] este foarte similar cu modul de funcţionare al inimii-suverane din cadrul corpului politic[29], începând de la Aegidius Romanus şi până

[26] Christine de Pizan, *Le livre du corps de policie*, édition critique par Robert H. Lucas, Genève, Librairie Droz, 1967, partea I, cap. 2, p. 5: „Doncques est il necessaire pour bien gouverner le corps de la policie publique que le chief soit sain, c'est assavoir vertueux. Car s'il est malade, tout s'en sentiroit".

[27] Thomas Starkey, *op. cit.*, p. 23: „But now were as many blyndyd wyth the love of themselfe regard theyr particular wele overmuch, hyt ys necessary by polytyke personys havyng regard of the commyn wele to correct & amend such blyndnes & oversight growne in to many mennys myndys by the inordynate love of themselfe, lyke as physycyonys now be necessary in cytes & townys seeing that men commynly give themselfe to such inordynat dyat, wheras yf men would governe themselfe soburly by temperat dyat, then physycyons were not to be requyryd, <of necessyte in no common welth nor pollycy>".

[28] *De Locis Affectis* analizează în mod sistematic organele corpului şi maladiile care le pot afecta, clasificând bolile în funcţie de trei cauze: îndepărtate, antecedente şi conjunctive. Prima categorie includea cauzele externe, precum rănile sau anormalităţile rezultate în urma intervenţiei unor factori exteriori. Celelalte două sunt interne, una datorită unei condiţii morbide a trupului, cealaltă fiind coincidentă cu boala. Galenus propune şi o împărţire tripartită a spiritului: cel natural, cel vital şi cel animal. Primul, referit uneori şi drept „spirit animat", era localizat în ficat, având funcţii generative, de creştere şi nutriţie. Spiritul vital (sau dezideraţiv) putea fi găsit în inimă, de unde direcţiona căldura şi viaţa către fiecare parte a corpului prin intermediul arterelor. Al treilea, spiritul animal (sau raţional), era localizat în creier, transmiţând capacitatea de mişcare şi de a percepe senzaţiile către părţile corpului prin intermediul nervilor. Cf. John P. Dolan, William N. Adams-Smith, *Health and Society. A Documentary History of Medicine*, New York, The Seabury Press, 1978, p. 48–49.

[29] Inima-suveran distribuia „bunurile şi onorurile" către celelalte părţi ale „corpului politic", întocmai precum inima corpului natural, în concepţia galenică, distribuia „căldura" sau „viaţa" către restul părţilor acestuia din urmă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la Edward Forset. Având în vedere popularitatea extraordinară a galenismului în perioada respectivă şi răspândirea operelor sale, nu este deloc o presupunere hazardată dacă am vorbi în acest caz de o influenţă directă a galenismului asupra teoriei politice medievale, în afară de cea umorală. Inimii îi fusese deja acordat un loc central în cadrul fiziologiei umane de către Aristotel, redescoperirea acestuia în secolul XIII combinându-se probabil cu această teorie galenică pentru a impune inima drept unul dintre organele principale (sau chiar *organul* principal în anumite cazuri) în cadrul corpului politic: poziţia aceasta va fi împărţită, de regulă, cu capul, dar o va deţine şi singură. Apoi, ca „distribuitoare" a vieţii şi căldurii, inimii nu i-a fost prea greu să primească atribuţii taumaturgice, asigurând menţinerea sănătăţii corpului politic sau vindecarea sa în caz de boală, devenind astfel un element central în cadrul metaforei medicale. Această atribuire a responsabilităţii taumaturgice către inimă, după modelul galenic şi aristotelic, reprezintă o diferenţă semnificativă faţă de unele surse antice care folosesc, de asemenea, metafora medicală, precum Seneca, autor care, în tratatul său *De Clementia*, anterior lui Galenus, pune în evidenţă tocmai această interdependenţă dintre cap şi corp: filozoful latin afirmă în mod clar că „sănătatea corpului provine din cap; datorită capului fiecare parte a trupului este plină de viaţă sau plăpândă, precum suflul lor vital posedă viaţă sau se veştejeşte"[30]. „Căldura" reprezenta în cadrul galenismului (dar nu numai) una dintre calităţile primare: circulaţia şi influenţarea reciprocă a calităţilor respective avea, la rândul ei, un efect asupra echilibrului umorilor, care determina sănătatea şi boala. Dacă inima avea în responsabilitate distribuirea uneia dintre aceste calităţi, atunci ea devenea un organ-terapeut al corpului uman – funcţie pe care o preia în varianta metaforei „corpului politic", fiind asociată cu suveranul taumaturg: am putea pune chiar pe seama acestei influenţe abandonarea parţială a poziţiei de cap pentru regele medieval, întrucât funcţiile terapeutice ale capului erau mai puţin evidente în cadrul anatomiei galenice.

În secolul XII, în tratatul *Cause et curae*, Hildegarde din Bingen oferă o interesantă analiză a importanţei inimii în cadrul acestui model de funcţionare corporală, al cărei rol în cadrul organismului era extrem de apropiat de funcţiile ce i se vor atribui în teoria corporală a statului, începând de la Aegidius Romanus: „Atunci când oamenii construiesc o casă, îi fac o uşă, ferestre şi un horn pentru ca să poată intra şi ieşi pe uşă ca să ia cele de trebuinţă, să primească lumină prin ferestre şi, atunci când un foc este aprins, fumul să poată ieşi pe horn, iar casa să nu sufere vreo stricăciune. Tot astfel, sufletul se află în inimă precum într-o casă şi lasă gândurile înăuntru şi afară precum printr-o uşă şi priveşte la ele ca prin ferestre. Trimite puterile lor către creier pentru ca acesta să le deosebească şi să le cerceteze acolo, precum un foc îşi trimite fumul pe horn. Dacă oamenii nu ar avea gânduri, ei nu ar avea niciun fel de cunoştinţe şi ar fi precum o casă fără uşi, ferestre şi horn. Gândurile dau naştere cunoaşterii binelui şi a răului şi ele pun lucrurile în ordine. Ele dau naştere binelui, înţelepciunii, vanităţii şi altor lucruri asemenea. Gândurile rele vin şi ele de la inimă, iar inima este uşa. Deci, un drum duce de la inimă către acele părţi cu ajutorul cărora oamenii aduc la îndeplinire ceea ce gândesc"[31]. Redescoperirea lui Aristotel – şi importanţa sporită a inimii, ca sediu al suflului vital, în cadrul corpului, la care duce această redescoperire – nu se

[30] Seneca, *De la clémence*, traduit par François-Régis Chaumartin, Paris, Les Belles Lettres, 2005, cartea II, cap. 2, 1, p. 45.

[31] Hildegarde of Bingen, *On Natural Philosophy and Medicine. Selections from Cause et Cure*, translated from Latin with Introduction, Notes and Interpretative Essay by Margret Berger, Gateshead, Tyne & Wear, Athenaeum Press Ltd, 1999, p. 74.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

produsese încă, dar Hildegarde anticipează în acest pasaj evoluţiile în această privinţă din secolul XIII. „Inima" lui Hildegarde din Bingen este o distribuitoare a „gândurilor", care generează cunoaşterea binelui şi a răului, tot aşa cum în teoria politică dezvoltată de la sfârşitul secolului XIII inima asociată suveranului devine un distribuitor al „bunurilor şi onorurilor", expresie ce îi aparţine lui Aegidius Romanus în tratatul *De Regimine Principum.*

Gilbertus Anglicus (1180−1250), în *Compendium medicine* (lucrare a cărei perioadă de redactare este relativ necunoscută, fiind plasată cândva între anul 1230 şi cel al morţii autorului), vorbeşte despre rolul inimii şi al ficatului în funcţionarea organismului, continuând astfel tentativele de a acorda un loc mai central celei dintâi în cadrul organismului, tentative ce se manifestaseră anterior la Hildegarde din Bingen şi primiseră un impuls deosebit în secolul XIII în urma redescoperirii lui Aristotel. El este cel care introduce în universul medical englez noul concept al inimii ca organ principal în cadrul corpului şi care se va regăsi ulterior în teoria politică organicistă din secolul XVI, în primul rând la Thomas Starkey. Aşa cum inima era reprezentată drept un distribuitor al „gândurilor" în schema lui Hildegarde din Bingen, la Gilbertus Anglicus acelaşi organ devine „originea tuturor lucrurilor", anticipându-se astfel analogia dintre suveran şi inimă: „Inima este în mijloc, precum păianjenul în plasa sa, aşa încât se află la egală depărtare de toate marginile, este punctul de plecare şi sursa pentru distribuirea tuturor virtuţilor în corp… Ficatul nu este altceva decât o cale spre inimă… Raţiunile care demonstrează că inima este sursa sângelui, şi nu ficatul, sunt trei la număr. Mai întâi aceea că inima este punctul de plecare al tuturor lucrurilor. A doua este aceea că ficatul constituie o cale prin care lucrurile trec înainte de a se sfârşi în inimă… A treia este aceea că deficienţele ficatului sunt compensate de inimă. De aceea, ficatul, prin sine însuşi, slujeşte inima ca virtute pregătitoare şi purgativă. Greşeala pe care o fac medicii se datorează faptului că atunci când umorile nu sunt nici curăţate, nici pregătite, aceasta este considerată ca fiind un defect al ficatului; drept urmare, medicul atribuie acest eşec ficatului, pentru că aşa par să-i indice simţurile… Această opinie, că inima este sursa sângelui, nu este împărtăşită de toţi medicii… Aristotel vorbeşte conform adevărului, în timp ce medicii ascultă de ceea ce le spun simţurile. Cea mai bună cale ar fi, desigur, cele două împreună. Totuşi, ascunderea adevărului nu îl stânjeneşte pe medic, întrucât ceea ce descoperă simţurile este suficient pentru vindecare"[32]. Acest pasaj sugerează şi un posibil conflict între aristotelism şi cunoaşterea medicală, coabitarea acestora nefiind întotdeauna lipsită de asperităţi. În cazul lui Gilbertus Anglicus, diferenţa dintre cele două arte nu se mai rezumă doar la finalitatea urmărită, ci este extinsă la nivelul următor, acela al metodologiei diagnosticului. Opinia lui Gilbertus Anglicus în ceea ce priveşte inima nu este câtuşi de puţin unică în această perioadă: contemporanul acestuia, Aldebrandino de Siena, autor al unui tratat despre regimul corporal la mijlocul secolului XIII, explica faptul că inima este precum o fântână de unde virtutea şi căldura sunt trimise în întregul corp; elementul „frig" este principalul responsabil pentru afecţiunile inimii, întrucât aceasta este un organ cald şi trebuie să rămână astfel, afecţiunile ei provenind dintr-un atac „rece" care trebuie combătut cu ajutorul substanţelor calde[33]. Inima, loc central al circulaţiei sângelui, ocupă acum o poziţie primordială în regularizarea lichidelor corpului, devenind, după expresia lui Michel Moulis, „punctul de

[32] Luis Garcia-Ballester, *Artifex Factivus Sanitatis…*, p. 142.

[33] Marie-Thérèse Lorcin, *Les maladies de coeur dans les recueils de recettes médicales et pharmaceutiques de la fin du Moyen Age*, în *Le „Cuer" au Moyen Age (Réalité et Senefiance)*, Senefiance, 30/1991, p. 213.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

intersecţie al diferitelor curbe ale unei reţele multifuncţionale care reuneşte într-un sistem de schimb reacţiile corpului, sentimentele, complexiunile şi umorile”[34].

Prima ocurenţă a noului rol al inimii poate fi constatată la Aegidius Romanus, în tratatul *De Regimine Principum*, unde inima apare uneori ca substitut al capului în calitatea acestuia de organ conducător, dând „membrelor viaţă şi mişcare după demnitatea lor”[35]. În consecinţă, atunci când un nou organ principal îşi face apariţia, vechea idee a principelui – cap al organismului politic – face tot mai mult loc unei noi analogii, aceea dintre principe şi inimă, ca distribuitor al bunurilor şi onorurilor în cadrul societăţii[36]. Inovaţia lui Aegidius Romanus şi-a găsit repede imitatori. Marsiglio din Padua, autor al celebrului tratat *Defensor Pacis*, caracterizează statul drept o *natura animata*, pentru a sublinia baza naturalistă a statului după modelul aristotelian, întrucât este voinţa cetăţenilor cea care a dat viaţă acestui corp politic[37]. Factorul generator al „cetăţii” este „ingeniozitatea umană”, care preia modelul natural al trupului omenesc pentru a crea la rândul său o structură ce o imită pe cea dintâi. Iar primul element care îşi face apariţia în cadrul acestei geneze a „corpului politic” este inima, a cărei superioritate este afirmată în mod categoric, datorată caracterului său de organ iniţial, prin indispensabilitatea sa pentru întregul organism şi prin rolul pe care îl are de a-i asigura sănătatea şi buna funcţionare: „Printr-un anumit principiu sau cauză motrice […] ia naştere mai întâi, conform timpului şi naturii, o parte organică a fiinţei însăşi şi, în această parte, o virtute sau o putere naturală în acelaşi timp cu o anumită căldură ca principiu activ. […] Partea formată mai apoi este inima sau ceva analog inimii, cum spune Aristotel în textul de mai sus şi toţi ceilalţi filosofi competenţi. […] Această parte este mai nobilă şi mai perfectă prin calităţile şi aptitudinile sale decât celelalte părţi ale fiinţei”[38].

La John Fortescue, în *De Laudibus Regum Angliae*, inima nu mai este monarhul medieval: credincios principiului *dominium politicum et regale*[39], Fortescue evită să mai atribuie principelui un rol atât de important în cadrul organismului politic. Mai importantă devine acum „voinţa poporului”, urmând practic un model al unei proto-suveranităţi populare, introdus pentru întâia oară cu 150 de ani în urmă de Marsiglio din Padova în *Defensor Pacis.* De data aceasta, poporul este cel care transmite restului organismului politic elementele necesare vieţii, identificate de John Fortescue drept „gândirea politică pentru interesul poporului”: „Şi precum în trupul natural, după cum a spus Aristotel, inima este sursa vieţii, având în ea sângele pe care îl transmite tuturor părţilor, care primesc astfel vigoare şi viaţă, tot aşa în corpul politic voinţa poporului

[34] Michel Moulis, *„Sang du coeur qui monte as yeulx fait larmes” − Un coeur centre de transmutation*, în *Le „Cuer” au Moyen Age (Réalité et Senefiance)*, 30/1991, p. 230.

[35] Aegidius Romanus, *Li livres du gouvernement des rois…*, cartea I, partea II, capitolul 11, p. 46−48.

[36] Vezi în acest sens şi Alexandru-Florin Platon, *Metafora „corpul politic” în cultura medievală a Occidentului latin (secolele XIII−XIV)*, în „Caiete de antropologie istorică”, anul II, nr. 2 (4), iulie−decembrie 2003, p. 9−28.

[37] Walter Ullmann, *A History of Political Thought*, Harmondsworth, Penguin Books Press, 1968, p. 210.

[38] Marsile de Padoue, *Le défenseur de la paix*, traduction, introduction et commentaire par Jeannine Quillet, Paris, Librairie Philosophique J. Vrin, 1968, p. 133. Vezi de asemenea Alexandru-Florin Platon, Laurenţiu Rădvan, *De la Cetatea lui Dumnezeu la Edictul din Nantes*. *Izvoare de istorie medievală (secolele V−XVI)*, Iaşi, Editura Polirom, 2005, p. 328−329.

[39] John Fortescue (1394−1476/1480?) descrie în lucrarea sa *De Laudibus Legum Angliae* două modele de guvernare: *dominium regale* şi *dominium politicum et regale*. Fortescue se pronunţă în favoarea acestuia din urmă, care, în opinia sa, reprezintă sistemul practicat, cu efecte pozitive, în Anglia contemporană autorului. În esenţă, conform principiilor acestuia, autoritatea legii este superioară celei a suveranului, fiind imaginate anumite mecanisme discrete de limitare a puterii regale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

este sursa vieţii, având în ea sângele, anume gândirea politică pentru interesul poporului, pe care îl transmite capului şi tuturor părţilor trupului, prin care acesta este ţinut în viaţă şi plin de vigoare”[40]. Pentru Thomas Starkey, în *A Dialogue…*, inima este sursa bunei funcţionări a organismului: „Inima este regele, principe şi conducător al statului, fie că este unul sau mai mulţi, potrivit guvernării comunităţii şi a statului politic. […] Căci după cum întreaga înţelepciune, raţiune, simţăminte, viaţă şi toate puterile naturale iau naştere din inimă, tot aşa de la principe şi de la conducătorii statului izvorăsc toate legile, ordinea şi politica, toată dreptatea, virtutea şi cinstea, către restul acestui corp politic”[41]. Şapte decenii mai târziu, în tratatul lui Edward Forset, *A Comparative Discourse…*, îşi face apariţia pentru prima dată o triplă analogie între suveran şi elementele corpului politic (suflet, cap, inimă). În *A Comparative Discourse…*, desemnarea inimii drept „prima parte care prinde viaţă” sugerează în mod evident influenţa aristotelică, fie direct, fie (mai puţin probabil) prin intermediul lui John Fortescue. Practic, Edward Forset combină atribuţiile suveranităţii în cadrul celor două organe principale – după ce regele fusese desemnat drept sufletul corpului politic, apoi cap al acestuia, a urmat inima ca simbol al puterii suverane: „Inima este izvorul vieţii, sursa căldurii, centrul sângelui, prima parte care prinde viaţă şi ultima care moare. Asemenea acestor virtuţi sau însuşiri ale inimii, dăm mărturie, că fiecare *commonweale* recunoaşte o putere suverană, de la care îşi trage începuturile, de unde primeşte sângele vieţii, în care are încredere şi la care caută adăpost, de care este folosită şi dirijată în toate faptele sale şi fără de care nu poate avea continuitate şi dispare”[42].

Concluzii

Aspectele simbolice ale maladiei şi terapeuticii se regăsesc, astfel, în discursul ideologic al perioadei medievale târzii şi premoderne, în cadrul metaforei corpului politic, ce îşi face apariţia pe scena medievală încă din secolul XII, la John din Salisbury, fiind continuată apoi şi de alţi autori. În cadrul discursului politic din epoca respectivă, rolul lor a fost, astfel, unul dublu: de a oferi un model de organizare uşor imaginabil şi care să fie dificil de contestat şi, în acelaşi timp, de a propune un model de soluţionare a conflictelor şi problemelor existente în cadrul *regnumului*. Viziunea corpului uman drept un microcosmos în care se reflectă fidel macrocosmosul universal a uşurat alegerea respectivă. Această analogie – dintre macrocosmos şi microcosmosul corp – se regăseşte, de altfel, şi în medicina antică şi medievală, prin intermediul corespondenţelor

[40] John Fortescue, *De Laudibus Legum Angliae*, edited and translated with introduction and notes by S. B. Chrimes, Cambridge, Cambridge University Press, 1949, capitolul 13, p. 30−31: „Et sic ut in naturali corpore, ut dixit Philosophus, cor est primum vivens, habens in se sanguinem quem emittit in omnia eius membra, unde illa vegitantur et vivunt, sic in corpore politico intencio populi primum vivens est, habens in se sanguinem, videlicet, provisionem politicam utilitatis populi illius, quam in caput et in omnia membra eiusdem corporis ipsa transmittit, quo corpus illud alitur et vegitatur”.

[41] Thomas Starkey, *op. cit.*, p. 33: „The hart therof ys the kyng prynce & rular of the state, whether so ever hyt be one or many, accordyng to the governance of the commynalty & the polytyke state […] for lyke as al <wyt, reson &> sens felyng lyfe & al other natural powar spryngyth out of the hart, so from the pryncys & rularys of the state commyth al lawys ordur & pollycy, al justyce vertue & honesty to the rest of thys polytyke body”.

[42] Edward Forset, *op. cit.*, p. 29−30: „The heart is the well of life, the furnace of heat, the center of bloud, the first living and the last dying part. Agreeably to these vertues or efficacies of the heart, let it be confessed, that everie commonweale acknowiedgeth a soveraigne power, from the which it drew his first beginning, of which it receiveth his dearest life bloud, […] to the which it wholy trusteth, and returneth for refuge, by which it is imployed and directed in all intentions, and without which it fayleth of continuance and is incontinently dissolved”.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trasate între cele patru elemente naturale şi cele patru umori. Consecinţa a fost tocmai această patologizare treptată a metaforei corporale, prin numeroase împrumuturi, pe care am intenţionat să le ilustrăm în acest text, din gândirea medicală a epocii respective.

MEDICAL INFLUENCES IN WESTERN MEDIEVAL AND EARLY MODERN POLITICAL THOUGHT (TWELFTH − SEVENTEENTH CENTURIES)

(Summary)

Keywords: humoral theory, political disease, political physician, spiritual health, sovereign heart.

The aim of this paper is to provide an analysis of the most important thematic interactions between the medieval medicine and the political thought during the Late Middle Ages and the Early Modern period. As the latter made an extensive use of metaphorical language, particularly with the analogies between the human body and the *regnum*/commonwealth, a common ground between medicine and political theory would not have been late to emerge. Three were the most important aspects of this interaction which the paper focuses on. First, the problem of the causes and the remedies of the afflictions (which the medical paradigm of that age considered to be linked), second, the connection between the physical health and spiritual health and, third, the crucial role of the heart within the medieval corporal paradigm, starting from the late XIIth century. The main sources which the political theory employed in this regard were Galen's medical paradigm, which dominated the medical world during the Middle Ages and the Early Modern era, and the equally influential Aristotelian physiology.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ŞERBAN TURCUŞ[*]

NOI IPOTEZE DOCUMENTARE REFERITOARE LA CONTEXTUL ŞI SUBSTRATUL EMITERII DIPLOMEI CAVALERILOR IOANIȚI (1247)[**]

Unul dintre cele mai misterioase şi atipice documente din întreaga istorie a românilor este diploma cavalerilor ioaniți din 2 iunie 1247. Misterios pentru că apare din senin (1247) şi nu e urmat de nimic sau aproape nimic după (1250), atipic pentru că formulele juridice utilizate în interiorul textului sunt total contrazise de dreptul canonic funcțional şi de realitatea politică din epocă. De altfel, unii medievişti au ridicat de multe ori problema falsului acestui document, întrucât multe date şi circumstanțe de natură diplomatică şi juridică nu respectă tipicul vremii. Problema falsului nu se pune deoarece textul a fost identificat în registrele originale ale lui Inocențiu al IV-lea. Această împrejurare este însă într-adevăr o problemă nerezolvată în istoriografiile care sunt interesate de document. Se ridică o serie de întrebări: de ce nu a fost găsit un original în cancelaria regală maghiară sau oricum într-o arhivă maghiară?; de ce doar registrul pontifical o conține? Practic nu se mai pune, în epoca emiterii diplomei, problema invaziei tătaro-mongole care distrusese regatul maghiar şi o mulțime de acte juridice, nici nedezvoltarea cancelariei maghiare primitive care între timp trecuse de primul stadiu de organizare.

Vom încerca în acest studiu să răspundem şi la aceste întrebări. Prima şi legitima dintre ele este: totuşi, de ce a apărut diploma cavalerilor ioaniți, ce a motivat-o? Răspunsul static şi stereotip relativ la apărarea regatului maghiar de invaziile remanente tătaro-mongole nu funcționează decât pentru naivii care nu cunosc cum acționează un *ordin de monahi-cavaleri în dependența Sfântului Scaun*. Ioaniții sunt o expresie armată a regimului hierocratic[1] care în timpul lui Inocențiu al IV-lea ajunge la climaxul teoretizării sale. Aşadar, ei sunt prezenți acolo unde o cer obiectivele politice şi ecleziologice ale Romei şi interesele lor materiale concrete, în vederea acumulării de venituri şi bunuri pentru menținerea statutului de armată permanentă a hierocrației. Este părerea fără putință de tăgadă a întregii istoriografii spaniole spre exemplu. În acest sens:

---

[*] Conf. univ. dr., Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca.

[**] Prezentul studiu este o variantă extinsă a unei cercetări conținute în „Transylvanian Review”, vol. XXII, Supplement n. 4, 2013, p. 134−144.

[1] Acest punct de vedere este rareori abordat de istoriografia universitară modernă şi contemporană care se limitează la o istoriografie de factură exclusiv pozitivistă. A se vedea de curând *The Hopitallers, the Mediterranean and Europe. Festschrift for Anthony Luttrell*, edited by Karl Borchardt, Nikolas Jaspert and Helen J. Nicholson, Ashgate Aldershot, 2007, *passim.*

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. L, 2013, p. 19–30

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Por otra parte, consideramos que las Órdenes Militares (una amalgama social y polîtica de oratores y bellatores en una única institución) fueron, en muchos sentidos, la mas perfecta expresión de la intima conexión conceptual existente entre los universos mentales paralelos de la hierocracia y la feudalidad, aliados naturales contra las émergentes monarquias nacionales. En esta linea, resulta fundamental subrayar que la caracteristica distintiva de las Órdenes Militares internacionales (básicamente, el Temple y el Hospital), esto es, su sujeción „omisso medio" a la Sede Apostólica, las convirtió gradualmente en instrumentos mas o menos dociles de la polîtica secular de la Curia pontificia. En esta dirección, Alan J. Forey ha demostrado en un lúcido articulo que, a lo largo del siglo XIII, el papado intentó aumentar el radio de actuación de las Órdenes Militares internacionales, limitado hasta entonces a la „pugna pro fidei" contra los musulmanes, extendiéndolo a la represión de los herejes e, incluso en ocasiones, a la lucha contra poderes politicos cristianos enemigos de la Sede Apostólica[2].

Citãm istoriografia spaniolă pentru că acest studiu se fondează pe realităţi iberice şi româneşti. Ce putea oferi regatul maghiar din această perspectivă? În sine nimic, doar că regatul maghiar era considerat la Roma o dependenţă feudală a Sfântului Scaun. Istoricii maghiari[3], când este expusă această teză, fie o ignoră, fie invocă diverse contrargumente pentru a o transforma într-o relaţie de colaborare între egali. Lucrurile sunt însă foarte limpezi. Chiar emitentul textului diplomei ioanite păstrat în registrul pontifical care-i poartă numele, Inocenţiu al IV-lea, a publicat în cadrul conciliului Lyon I diplomele provenite de la regii maghiari prin intermediul cărora aceştia jurau şi acceptau vasalitatea specială a regatului Ungariei faţă de Sfântul Scaun. Furnizăm aici informaţia oficială de pe site-ul Arhivei Secrete a Vaticanului cu speranţa că nu va fi acuzată de eroare cea mai celebră şi profesionistă structură arhivistică a lumii[4]. Aşadar, la 1245, în cadrul conciliului, regatul maghiar este poziţionat încă o dată în suzeranitatea şi dependenţa imediată a Sfântului Scaun potrivit cu evoluţia generală a politicii de

[2] Alejandro Rodriguez de la Peña Manuel, *La Orden de Santa María de España y la Orden Teutónica: Apuntes en torno a un modelo de relación entre las Órdenes Militares y las monarquías europeas en el siglo XIII*, în „Mélanges de la Casa de Velázquez", tome 32−1, 1996, Antiquité − Moyen-Age, p. 241.

[3] Cel mai recent şi asiduu cercetător al evoluţiei ioaniţilor în regatul maghiar arpadian şi angevin este Zsolt Hunyadi, autor al unei monografii ce a luat forma unei teze de doctorat susţinută în 2004 şi intitulată *Hospitallers in Medieval Kingdom of Hungary, c. 1150−1387*. Foarte documentată şi minuţios elaborată această monografie evită aspectele hierocratice şi canonice înscriindu-se în tradiţia provincială a istoriografiei maghiare. Vezi http://doktori.bibl.u-szeged.hu/100/1/hunyadi_phd_diss.pdf

[4] „TRANSUNTO APPROVATO DAL I CONCILIO DI LIONE Lione, 13 Luglio 1245. ***Pergamena, mm 622 × 610 (plica mm 52); bolla di piombo appesa al centro della plica, dalla quale pendono altri 40 sigilli di cera di altrettanti Padri conciliari.*** Nei giorni precedenti la storica adunanza del I concilio di Lione in cui fu pronunciata la sentenza di deposizione dell'imperatore Federico II (17 luglio 1245), papa Innocenzo IV faceva eseguire 17 copie solenni (designate poi con il termine «transunti») contenenti in totale 91 documenti sovrani al fine di provare e conservare per il futuro memoria dei diritti riconosciuti dall'Impero alla Chiesa fino a quel momento, ma anche per condannare, con l'imperatore fedifrago, la sua concezione politica (dalla riga 1: *universa privilegia et littere, que temporibus retroactis ab imperatoribus et regibus aliisque principibus, nobilibus ac fidelibus christianis Sedi Apostolice sunt concessa, vel missa […] de verbo ad verbum, nichil addito, mutato vel dempto, transscribi […] sacro concilio decernimus approbante*). Le copie furono redatte con molta solennità dalla cancelleria pontificia, nella forma delle lettere apostoliche, munite di sigillo di piombo (bulla). La scrittura e la disposizione dei documenti imperiali o regi inserti seguiva lo stile degli scritti papali, per conferir loro maggiore autorità e forza probante. Dei 17 transunti originali fatti approntare da Innocenzo IV e che ebbero a loro volta altre numerose copie, coeve e posteriori, ne restano oggi all'Archivio Segreto Vaticano soltanto 7, fra i quali il documento qui riprodotto (e vorba de imaginea documentului de pe site − n.n.). Esso conserva il testo fedele di tre lettere del re Andrea II d'Ungheria inviate fra il 1214 e il 1232 ai pontefici Innocenzo III, Onorio III e Gregorio IX, nelle quali il sovrano promette obbedienza e fedeltà al romano pontefice. L'esemplare, approvato al concilio, reca il sigillo pontificio (di piombo) con filo serico e 40 sigilli di cera di arcivescovi e vescovi presenti all'assise sinodale". Vezi http://www.archiviosegretovaticano.va/

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atunci. De aceea surprinde în textul diplomei ioanite formularea relativă la regimul feudo-vasalic impus ioaniților care, în condițiile date, era un non-sens juridic. Este adevărat că formulările de acest gen nu sunt o noutate absolută doar în acest document, ci și în alte spații, dar tot cu acest sens de provocare la adresa dreptului canonic care are întâietate în fața dreptului civil.

Să vedem însă de ce au fost implicați ioaniții în această întreprindere și de ce tocmai ei. Potrivit unor documente publicate de mai bine de două decenii, dar fie necunoscute, fie neutilizate de istoriografiile română și maghiară, ioaniții la 1247 aveau în regatul arpadian un rol de mediere într-un contencios nerezolvat de mai bine de un deceniu. Și aici intervine regina Violante/Iolanda a Aragonului. Regina Violante era sora lui Bela al IV-lea al Ungariei, fiica lui Andrei al II-lea[5], care îi promisese fiicei sale o zestre consistentă în vederea căsătoriei cu regele Jaime I al Aragonului[6], act ce a avut loc în anul 1235. Concesionarea zestrei, ce trebuia să fie constituită din teritorii, pe lângă bijuteriile pe care Violante le-a dus cu sine în Aragon, a întârziat însă. Drept administratori ai zestrei care trebuia dată Violantei s-a căzut de acord să fie aleși episcopul de Pecs și ordinele ioanite și templier[7]. Majoritatea istoricilor maghiari și spanioli susțin că imediat după moartea lui Andrei al II-lea fratele Violantei, Bela al IV-lea, odată urcat pe tronul arpadienilor a refuzat să mai ia în considerare încredințarea zestrei cuvenite surorii sale datorită situației funciare și financiare a regatului, dar și opoziției tot mai puternice pe care nobilimea mică și mijlocie o arăta față de înstrăinarea teritoriilor coroanei sau revendicate de coroană (e cazul multor zone din Transilvania și spațiile pericarpatice de tipul Țara Severinului). Bela trebuia să aibă în vedere și Bula de aur din 1222, prin care se înregistrase un regres al omnipotenței a regelui în fața aristocrației de clan din regat. Dar regele maghiar trebuia să țină cont de faptul că în organizarea puterilor din epocă – suntem în plină hierocrație – situația era mai complicată decât o evaluăm astăzi, puterea regală fiind dependentă de puterea Bisericii, mai precis a Sfântului Scaun și a Imperiului. Este arhicunoscută situația lui Andrei al II-lea care a fost obligat să meargă în cruciadă în baza jurământului prestat de tatăl său Bela al III-lea, ulterior fiind excomunicat datorită refuzului de a renunța la utilizarea evreilor în afacerile regalității. Să nu uităm, de asemenea, că Bula de aur a fost receptată de Roma ca un afront adus ministerului regalității care activa în interiorul Bisericii, regii maghiari fiind considerați drept debili de Roma.

Marea invazie tătaro-mongolă din anii 1241-1242 a modificat întreaga funcționare a regatului arpadian, iar regele Bela al IV-lea a fost nevoit să facă destul de mari concesii față de solicitările care, cu puțin înainte, nu ar fi fost acceptate. În categoria

[5] S-a născut în anul 1216, la Esztergom, ca urmare a legăturii matrimoniale dintre Andrei al II-lea și Iolanda de Courtenay, fiica lui Pierre de Courtenay, împăratul latin de Constantinopol. Se pare că a devenit regină a Aragonului ca urmare a unui aranjament matrimonial solicitat chiar de Sfântul Scaun, în scopul întăririi regatului aragonez cu câteva teritorii ce aparțineau coroanei maghiare și care ar fi trebuit să constituie zestrea Violantei. Căsătoria proiectată în 1234 a fost celebrată în toamna lui 1235. A devenit a doua soție a lui Jaime de Aragon și s-a implicat activ în politica de expansiune a regatului aragonez. În scurta ei viață a avut 10 copii, cinci fete și patru băieți. A murit în anul 1251 la Huesca și a fost înmormântată în abația cisterciană de la Vallbona de les Monges, fiind până astăzi unica descendentă arpadiană al cărei mormânt nu a fost profanat. În anul 2002, guvernul maghiar și-a exprimat intenția de a-i face analizele osteologice, dar autoritățile monahale s-au opus deschiderii mormântului.

[6] Este primul rege creștin a cărui „autobiografie" este cunoscută. A se vedea *The Book of Deeds of James I of Aragon. A translation of a Medieval Catalan Llibre dels Fets*, edited and translated by Damian J. Smith and Helena Buffery, Aldershot Ashgate, 2003, *passim*.

[7] Augustinus Theiner, *Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram Illustrantia, 1216−1352*, vol. I, Romae, 1859, p. 133.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acestor concesii este şi atenţia tot mai mare acordată cerinţelor şi poruncilor care veneau de la Sfântul Scaun, acesta fiind contextul în care poate fi plasată şi diploma cavalerilor ioaniţi din 2 iunie 1247. Bela al IV-lea nu era la prima tentativă de negociere a unor revendicări teritoriale ce privesc structurile de putere non-maghiare în cuprinsul părţilor conexe regatului arpadian. După ce în 1236 papa Grigore al IX-lea îi cerea abatelui cistercian de Czikádor să impună unui frate al lui Bela, Coloman, restituirea unor proprietăţi pe nedrept luate templierilor în anul 1240, chiar Bela a decis, probabil presat şi de împăratul Frederic al II-lea, să restituie Bisericii Romane, sub o formă atipică, bunurile şi proprietăţile luate de la cavalerii teutoni, pe care le încredinţase Capitlului General al cistercienilor de la Cîteaux[8]. Să nu uităm însă că Sfântul Scaun nu înceta să ceară regilor arpadieni restituirea Ţării Bârsei, considerată parte din patrimoniul Scaunului Apostolic. Iată că sub presiuni diverse regele arpadian înţelegea să cedeze acolo unde nu mai putea să reziste.

Să revenim la Violante, regina de origine maghiară a Aragonului, neînzestrată cu zestre. Încă de la începuturile implicării ei, cu consimţământul soţului, în afacerile politice ale regatului aragonez, Violante a stabilit o foarte bună colaborare cu ordinul ioanit. Acesta, ţinând seamă de *condiţiile funcţionale de cruciadă* atât în Aragon, cât şi zonele limitrofe ale acestuia, precum vor fi condiţiile şi în Transilvania şi Severinul anului 1247, era activ datorită indicaţiilor Romei, faţă de care depindea, în zonele unde regalităţile trebuiau sprijinite militar împotriva necreştinilor (în Peninsula Iberică fiind încă maurii, în Transilvania cumanii şi incursiunile tătarilor, dar şi schismaticii). Totuşi, să nu uităm că *Ioaniţii acţionează în zonele care din punct de vedere public sunt sub acoperirea juridică a cruciadei*. A nu se confunda aşezămintele ioanite oricum exempte (scutite de raporturi de subordonare faţă de puterea temporală) cu teritoriile unde ei desfăşoară activităţi militare care sunt canonic într-o zonă de excepţie faţă de situaţia juridică obişnuită şi asupra cărora Sfântul Scaun emite pretenţii de suzeranitate. Din această cauză dorinţa Violantei de a-l sprijini pe soţul ei în procesul de creştere a regatului aragonez a intrat în conexiune cu interesele ordinului ioanit şi ale Romei[9]. Aşa că ioaniţii aflaţi, repetăm, în serviciul Scaunului Apostolic au intrat rapid în colaborare strânsă cu regele Jaime I şi regina Violante, care le-au încredinţat un important rol militar de gestionat atât dincolo, cât şi dincoace de Pirinei, regatul Aragonului şi părţile-i conexe extinzându-se atunci către comitatul Rousillon şi înspre Occitania în nord-est, dar şi spre Valencia şi insulele Baleare în sud-est. Adăugăm, din dorinţa de a nu cădea în eroarea istoriografiilor central-est europene pentru care organizarea politico-teritorială a *Christianitas* se pare că nu există, că regele Aragonului Pedro II, tatăl lui Jaime şi socrul lui Violante, a reînfeudat regatul său lui Inocenţiu al III-lea, în anul 1205, după ce acesta îl încoronase în septembrie 1204 în biserica Sfântul Pancraţiu din Roma. Avem aşadar o paritate în ceea ce priveşte statutul de feude (e o feudă atipică) atât a regatului aragonez, cât şi a regatului maghiar. Insistăm pe acest fapt pentru a reînnoi ideea avansată de noi de circa 15 ani, privind atenţia pe care o acordă Sfântul Scaun celor două extremităţi ale *Christianitas*.

Cavalerii ioaniţi au devenit atât de apropiaţi de regina Violante − în dimensiunea rolului deţinut de aceştia ca reprezentanţi ai Romei −, încât soţia lui Jaime I a ajuns să le

[8] Şerban Turcuş, *Sfântul Scaun şi românii în secolul al XIII-lea*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2001, p. 232, 268-269.

[9] Pentru o perspectivă metodologică relativă la problema frontierei în Peninsula Iberică cu implicarea ordinelor de monahi-cavaleri a se vedea *Hacedores de Frontera. Estudios sobre el contexto social de la Frontera en la España medieval*, Alejandro Rodriguez de la Peña Manuel (director), Madrid, CEU Ediciones, 2009.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încredinţeze misiuni nu doar de natură politică, ci şi de natură personală, dar cu caracteristici de afacere regală. Iar una dintre aceste probleme personale/afacere regală a fost, cum am văzut deja, aceea a obţinerii şi apoi a recuperării zestrei pe care fratele ei, regele maghiar, refuza să i-o acorde în termenii în care fusese negociată. Probabil au fost mai multe insistenţe ale Violantei îndreptate către fratele său Bela, cărora acesta nu le-a răspuns. În asemenea condiţii regina Aragonului s-a adresat Suveranului Pontif pentru a reuşi să recupereze drepturile teritoriale şi băneşti care i se cuveneau. Violante făcea apel la Sfântul Scaun nu pentru că era ultima instanţă de apel care gestiona afacerile publice din Christianitas, ci pentru că însăşi căsătoria ei fusese rezultatul unui aranjament pontifical. Un posibil prim moment în care se remarcă o intervenţie pontificală pe această temă este o scrisoare de răspuns pe care Inocenţiu al IV-lea i-o adresează regelui Jaime I al Aragonului în data de 30 aprilie 1245, două luni înainte de deschiderea conciliului Lyon I, punct de maximă teoretizare a puterii pontificale. Prin scrisoare, episcopul Romei îl asigură pe monarhul aragonez că-şi va da toată silinţa pentru recuperarea banilor care i se cuvin reginei Violante ca zestre. Surprinde faptul că promisiunea este făcută în preajma conciliului Lyon I, moment pe care unii îl văd ca sfârşit al Evului Mediu, iar majoritatea zdrobitoare a istoricilor îl califică drept climaxul luptei între Sfântul Scaun şi Imperiu, războiul fiind câştigat de Roma prin depunerea împăratului Frederic al II-lea. Iar regele Aragonului, Jaime I, a participat personal la conciliu, ca semn al supunerii faţă de Sfântul Scaun. Evident că în acest joc regele maghiar Bela al IV-lea era o piesă marginală, cu o importanţă minoră, iar dacă Inocenţiu al IV-lea promisese recuperarea zestrei Violantei, se va ţine de cuvânt.

Una dintre temele majore ale conciliului din 1245 a fost aceea a luptei împotriva tătarilor, ea jucând un rol esenţial în configurarea solicitărilor pe care Inocenţiu al IV-lea le-a adresat regelui maghiar. Bela al IV-lea a făcut apeluri presante către Roma, în calitate de vasal, pentru a fi ajutat în gestiunea situaţiei apărute după invazie, regatul maghiar fiind cel mai expus incursiunilor de mică şi medie intensitate ale mongolilor. În viziunea lui Inocenţiu al IV-lea, regele maghiar aflându-se într-o stare de criză, Suveranul Pontif nu putea fi refuzat dacă ridica problema zestrei datorate Violantei. Cum se vede din documentele anexate, ioaniţii fuseseră însărcinaţi cu recuperarea bunurilor Violantei, alături de templieri, dar prioritatea revenea ioaniţilor, ei fiind implicaţi în afacerile regatului de Aragon mult mai puternic decât templierii.

Analiza diplomei cavalerilor ioaniţi emisă la 2 iunie 1247 ne relevă de la început că este un document plin de inadvertenţe de ordin canonic, fiind, se pare, o încercare a lui Bela de a rezolva solicitarea lui Inocenţiu al IV-lea. Aşa cum scriam în urmă cu mai bine de un deceniu, formulările din diplomă au sfârşit prin a reprezenta însă un afront la adresa ioaniţilor ca mandatari ai intereselor Romei. Prin urmare, aceştia au refuzat să intre în posesia elementelor teritoriale şi ale altor venituri pe care regele arpadian dorea să le doneze pentru a reuşi să compenseze suma datorată Violantei, pentru că erau dintre cele mai nesigure venituri care puteau fi percepute din regatul arpadian şi din părţile conexe. Cea mai importantă parte a donaţiei era Ţara Severinului, un teritoriu faţă de care regii arpadieni doar emiteau pretenţii, dar pe care nu-l prea posedau şi de care se apropiaseră venind pe urmele Bisericii Romane şi ale fraţilor dominicani.

Se conturează însă mari dileme pentru cei care s-au apropiat de această diplomă donativă. De ce anume între data emiterii diplomei de regele maghiar şi data confirmării de către Inocenţiu al IV-lea au trecut trei ani? De ce diploma nu apare decât în registrul pontifical? Şi mai e o întrebare destul de neplăcută: cum se explică iresponsabilitatea traducătorilor din *Documente privind Istoria Românilor*, C. *Transilvania*, vol. I, *1075–1250*,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi din *Documenta Romaniae Historica,* D. *Relaţii între Ţările Române*, de a traduce documentul fără partea introductivă, care reprezintă intervenţia lui Inocenţiu al IV-lea şi a cancelariei pontificale, având în vedere că este singurul text păstrat?

Au fost trei ani de negocieri strânse între ioaniţi, mandatarii Sfântului Scaun şi avocaţii lui Violante, pe de o parte, şi regele maghiar Bela al IV-lea, pe de alta. Aşa cum se vede în documentele anexate de noi, diploma a fost un compromis pe care, cu viclenie, Bela a încercat să-l facă pentru a scăpa de datoria faţă de sora sa, presat fiind de Scaunul Apostolic. Compromis care avea în vedere o istorie încărcată din acest punct de vedere: în primul rând, dosarul cavalerilor teutoni, unde era vorba de un teritoriu Ţara Bârsei donat Sfântului Scaun şi pe care acesta îl va solicita pe întreg parcursul secolului XIII; în al doilea rând, cenzura pe care aristocraţia tribală o arăta, de la Bula de aur din 1222, faţă de înstrăinările de terenuri care o văduveau astfel de posibilitatea extinderii posesiunilor; şi probabil că aceasta este şi semnificaţia nepăstrării diplomei în arhiva cancelariei maghiare. Altfel spus, a fost o chestiune pe care regele maghiar nu a dorit să o treacă, pe cât posibil, sub tăcere. Oricum, istoriografiile care au atins perioada regatului lui Bela al IV-lea ca rege al maghiarilor evidenţiază că acesta avea obiceiul de a nu-şi respecta cuvântul dat, în epocă trecând drept un un mincinos; sau, în termenii de astăzi, un partizan a ceea ce numim *real politik*[10]. Cât priveşte lipsa traducerii părţii iniţiale din documentul pontifical noi o vedem ca o tentativă de natură pozitivistă şi seculară de a minimiza rolul esenţial pe care Sfântul Scaun l-a avut în această negociere, ce avea ca miză datoria faţă de regina Aragonului, Violante.

Deşi, alături de ioaniţi, de zestrea Violantei s-au ocupat şi templierii, se pare că ioaniţii au fost preferaţi şi de Roma şi de Violante, dar şi de regele maghiar: templierii ar fi fost mult mai agresivi din punctul de vedere al aspectului financiar şi al proprietăţilor. Ioaniţii aveau în regatul arpadian câteva conventuri, ceea ce făcea ca o astfel de donaţie să pară benignă. De aceea a şi crezut monarhul arpadian că ioaniţii ar fi soluţia cea mai optimă. Dar spre deosebire de istoria aşezămintelor ioanite din ţinuturile maghiare − sau sub stăpânire nominală maghiară care erau mici enclave fără prea mare consistenţă −, de data aceasta era vorba de o donaţie mult mai amplă, care implica alte consecinţe, exact în zonele de extindere dorite de regatul arpadian.

Să vedem însă ce a donat regele maghiar ioaniţilor care administrau zestrea Violantei. Nucleul de bază al donaţiei era Ţara Severinului, cnezatele lui Ioan şi Farcaş şi teritoriul Cumaniei. Care este statutul Ţării Severinului la momentul în care discutăm despre recuperarea datoriei faţă de Violante? Este o zonă de extremă frontieră pentru regatul maghiar, cu o fluiditate administrativă destul de evidentă pentru a ne face să credem că regii maghiari mai degrabă emiteau pretenţia asupra ei decât o controlau efectiv. Fusese creată în 1231−1232, dar aceste structuri devin funcţionale în regat mulţi ani mai târziu. Desigur, perspectiva reataşării la *Christianitas* această zonă este similară, până la un punct, cu acele regiuni din Peninsula Iberică în care ioaniţii sprijineau regatul Aragonului; aveau un conţinut religios distinct de cel al cuceritorului şi o organizare politică ce trebuia să dispară, pentru a deveni un tampon schismatic între regatul arpadian supus Romei şi regatul bulgar ce tocmai renunţa la protecţia Romei[11]. Aşadar, pentru Violante şi ioaniţi stăpânirea condiţionată, aşa cum o înţelegea monarhul

[10] Un episod de asemenea factură este lipsa ajutorului promis cneazului Daniel de Halici, în acelaşi arc de timp tratat aici, deşi principele galiţian îl ajutase în conflictele din Austria şi Boemia. Catherine Durand-Cheynet, *Alessandro Nevski o il Sole della Russia*, Roma, Salerno Editrice, 1987, p. 380.

[11] Viorel Achim, *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Angevini*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2009, p. 132 şi 135.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

arpadian a Ţării Severinului, nu numai că nu putea să producă banii scontaţi, ci mai degrabă ar fi solicitat fonduri suplimentare pentru menţinerea unei stăpâniri fragile, într-o zonă necunoscută ioaniţilor şi cu o monarhie debilă şi vicleană. Surprinde în textul diplomei cu referire la Ţara Severinului amintirea funcţionării unor structuri ecleziale conduse de arhiepiscopi şi episcopi. Întrucât acolo nu exista o ierarhie dependentă de Biserica Romană, istoricii au concluzionat că în zonă era vorba de o structurare ecleziastică aparţinătoare ritului răsăritean. Oare de ce ioaniţii trebuiau să respecte această stare de fapt? Ei bine, dacă ne uităm la istoria timpurie a ordinului ioanit în regatul arpadian vom înţelege de ce. Venirea ioaniţilor în această margine a *Christianitas* s-a datorat reginei Eufrosina, fiica cneazului Mstislav I al Kievului, căsătorită la 16 ani, în jurul anului 1146, cu regele arpadian Geza al II-lea. Era mama lui Bela al III-lea şi străbunica lui Bela al IV-lea. Atât Eufrosina, cât şi Bela al III-lea au fost, în pofida educaţiei lor în ritul grec, sprijinitori ai ordinului ioanit, Eufrosina retrăgându-se la bătrâneţe, silită şi de fiul ei, în conventul ioanit din Ierusalim; în timp ce Bela al III-lea a făcut, din poziţia de principe Constantinopolitan, o donaţie conventului ioanit din Ierusalim. Iată aşadar că ioaniţii dovedeau o oarecare posibilitate de interacţiune cu factorii bisericeşti locali, dacă ţinem cont de istoria fondării aşezămintelor lor din regatul arpadian. De altfel, într-o bulă papală din 1238, li s-a reproşat ioaniţilor raporturile pe care le aveau cu clerul bisericilor orientale[12].

Distribuţia fragmentată a donaţiei ne face să credem că monarhia maghiară avea o vagă cunoaştere a posibilităţilor financiare a acelei zone, lăsându-i pe ioaniţi să-şi gestioneze cum vor putea teritoriul respectiv şi să scoată cumva suma datorată Violantei. Din acest punct de vedere, donaţia la care ne referim seamănă flagrant cu aceea făcută de tatăl său, Andrei al II-lea, cavalerilor teutoni în anul 1211, fiind de fapt o donaţie *in spe*, o *donaţie cu speranţa că* şi *nu una cu certitudinea că*. De fapt, credem că acesta a fost şi motivul care i-a nemulţumit atât pe Violante, cât şi pe ioaniţi. Din nou, Bela al IV-lea nu oferea certitudini, ci promisiuni. După 12 ani de amânări *sine die*, regina Aragonului şi mandatarii săi, ioaniţii, se vedeau puşi în situaţia de a trebui să administreze ei teritorii de pe care să strângă ei veniturile, nu să le fie încredinţate direct sumele datorate. Iar 1247 a fost un an foarte greu pentru ordinul ioanit, fiind momentul în care a fost pierdută marea lor fortăreaţă de la Ashkelon. Cert este că, nemulţumită de soluţie, Violante s-a adresat din nou Suveranului Pontif, care a decis o anchetă îndreptată contra regelui maghiar şi aceasta reiese din documentele anexate. Nemulţumiţi au fost şi ioaniţii, care se vedeau puşi în faţa unui nou front de luptă, fără nicio finanţare şi fără posibilităţi concrete de recuperare a zestrei reginei Aragonului.

Termenii diplomei fuseseră negociaţi între regele Bela al IV-lea şi Rembald, marele preceptor ioanit al părţilor cismarine. Potrivit istoriografiei maghiare, acest Rembald este un personaj-cheie în afacere şi vom înţelege de ce. Rembald de Voczon făcuse de mai multe ori, până la 1247, oficii de „agent diplomatic" între Sfântul Scaun şi regii Ungariei. De aceea, fusese folosit şi pentru a negocia diverse chestiuni ce implicau ordinul ioanit, printre care poate şi căsătoria Violantei cu Jaime I. Cel puţin aşa lasă să se înţeleagă şi Hunyadi[13]. Dar alte detalii sunt semnificative în biografia lui Rembald. El a fost, în perioada 1237−1238, judecător-delegat al Sfântului Scaun în regatul arpadian şi se pare că a avut o prezenţă în acest areal înainte de 1247; deci exact când se negocia condiţia zestrei Violantei şi se emitea diploma cavalerilor ioaniţi (cel

[12] Ernle Bradford, *Storia dei cavaleri di Malta*, Milano, Mursia Editore, p. 39.
[13] Zsolt Hunyadi, *op. cit*., p. 55.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

puțin așa sugerează textul diplomei). Însă ceea ce este cel mai important în biografia lui Rembald, din punctul nostru de vedere, constă în extracția lui teritorială. Potrivit lui Jean Raybaud, Rembald se născuse în Provence[14], mai precis în Beauson. Or, această origine provensală ne face să credem că Rembald a fost anume ales de Violante și de soțul ei, întrucât era din regiunea unde acești monarhi iberici aveau teritorii și posesiuni. În consecință, Rembald întrunește mai multe condiții pentru a fi „ofițerul de credit" pentru zestrea Violantei: este ioanit, este originar din Provence și este un personaj care a efectuat, în subordinea Sfântului Scaun, activități juridice în regatul maghiar. La întrebarea firească de ce nu a fost implicat chiar marele maestru al Ordinului pentru această încredințare de teritorii destul de extinsă în intenție, dar puțin semnificativă financiar, răspunsul e următorul: marele maestru Guillaume de Châteauneuf (1242−1258) avea o situație incertă, fiind în prizonierat de câțiva ani, titlul de locțiitor al ordinului fiind deținut de Jean de Ronay. Istoriografia acestui ordin afirmă că Marele maestru a fost eliberat – împreună cu regele Franței, Ludovic al IX-lea − în schimbul unei imense sume de răscumpărare, chiar în 1250, anul în care Inocențiu al IV-lea confirmă diploma ioaniților. Așadar, Rembald urma să se ocupe de afacerile europene ale ordinului, dar nu avea nicidecum posibilitatea să ofere regelui maghiar ajutor material și personal militar; mai degrabă, el era nevoit să recupereze zestrea Violantei și să o folosească și pentru ajutorarea ordinului.

Ce spune Inocențiu al IV-lea în cele două scrisori publicate aici și care sunt menite să-l determine pe Bela al IV-lea să pună în aplicare împroprietărirea ioaniților cu teritoriile promise prin diploma din 2 iunie 1247: că există o sumă de 12.000 de mărci de argint pe care Andrei al II-lea a promis-o fiicei sale, dar regele arpadian refuză să-i dea surorii sale. În consecință, Suveranul Pontif îi cere lui Bela să se conformeze și să elibereze suma, în caz contrar urmând a fi împrocesuat, pentru a se face dreptate Violantei. Cu ducerea la îndeplinire a sentinței sunt însărcinați doi episcopi: Conrad de Worms și Zeland de Veszprém. Prima scrisoare este adresată monarhului maghiar, cea de-a doua celor doi episcopi. Este interesantă nominalizarea celor doi judecători pontificali în persoana celor doi episcopi: unul este din regatul maghiar, celălalt, Conrad, este din Imperiu, imperiu acum lipsit de deținătorul lui, decăzut din drepturi în 1245 și controlat prin interpuși de Inocențiu al IV-lea. Suma datorată de Bela al IV-lea Violantei este consistentă. Un calcul arată că dacă greutatea luată în considerare era corespunzătoare mărcii din Troyes sau mărcii pariziene − care era în epocă în jurul valorii de 244,752 de grame (marca germană avea în jur de 234 de grame, în timp ce aceea din Italia de Nord 238 de grame) − trebuiau livrate reginei Aragonului 2.937,024 de kilograme de argint sau echivalentul a 183,564 de kilograme de aur, dacă respectăm paritatea de 1/16 între aur și argint, după cum se calcula în epocă[15]. Suma nu era deloc neglijabilă, Bela al IV-lea fiind pus într-o mare dificultate[16]. Așa se și explică de ce, pe lângă Țara Severinului, Bela al IV-lea a

[14] Jean Raybaud, *Histoire des Grands Prieurs et du Prieuré de Saint-Gilles*, 3 vols., Nîmes, Clavel et Chastanier, 1904−1906, p. 156, *apud* Zsolt Hunyadi, *op. cit*., p. 80.

[15] În regatul arpadian se foloseau marca de Köln de 233,8 grame și marca de Regensburg aproximativ egală cu cea din Troyes de 245,5 grame.

[16] „Într-un codice parizian se află un scurt tabel despre cât de mari erau veniturile ce i se cuveneau regelui maghiar Bela… Este vorba de Bela al III-lea și însemnarea era destinată fie curții engleze, în jurul anului 1185 înainte de a o da de soție pe văduva urmașului la tron Henric fie curții aragoneze, pe la 1195 cu ocazia căsătoriei prințului Emeric cu principesa Constanța. … Suma veniturilor exprimată în bani se ridica la 166.000 de mărci…, suma e ireal de mare…, este de două ori mai mare decât cea la care peste 250 de ani se apreciau veniturile adunate la apogeul domniei lui Sigismund de Luxemburg". Vezi Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale 895−1526*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2006, p. 88.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dat în proprietate ioaniților și alte teritorii, sperând că, pe lângă obținerea sumei pentru zestrea Violantei, ioaniții ar fi dat ceva și regalității. Doar că ioaniții nu erau chiar atât de inexperți în calcule.

Deși afirmă, lecturând *prodomo* o scrisoare a lui Bela al IV-lea din noiembrie 1247: „*quos [fratres] iam partis collocavimus in loco magis suspecto, videlicet in confinio Cumanorum ultra Danubium et Bulgarorum*", că ioaniții au fost așezați temporar în zona donației, Zsolt Hunyadi se miră de ce, după 1250, ioaniții „ar fi părăsit" regiunea Severinului[17]. Chiar dacă am fi de acord că au venit în zonă, chestiune de care noi nu suntem deloc convinși, după 1250 se întâmplă următorul lucru: moare Violante, pradă unui acces de febră, potrivit izvoarelor, iar Bela al IV-lea respiră ușurat, din cauză că nu mai este nevoit să cedeze veniturile ioaniților în contul zestrei surorii sale. Iar ordinul ioanit, după ce plătise răscumpărarea pentru eliberarea marelui maestro, nu mai era dispus să investească forțe militare și mărci de argint la frontiera Christianitas într-un regim juridic care nu-i oferea absolut nimic palpabil. Iată enigma pe care istoriografiile interesate încă nu o deslușiseră. Faptul că Inocențiu al IV-lea confirmă donația la 20 iulie 1250, deși încercase o renegociere în 1248, se datorează probabil dorinței de a înscrie în registrul pontifical, ca într-un act formal, o proprietate a Bisericii Romane. Regele maghiar temporizase negocierea, iar Inocențiu decidea să înscrie donația cu scopul de a o pune în practică, chiar dacă nu corespundea dorințelor ioaniților și era nepredictibilă financiar. Însă cei din urmă nu s-au mai complicat și au abandonat donația, mai ales că Violante ieșise din scenă prin deces, iar cuantumul zestrei fusese anulat. Sfântul Scaun își va satisface exigențele o jumătate de secol mai târziu: tratând regatul maghiar ca feudă proprie, Bonifaciu al VIII-lea l-a impus pe tronul maghiar pe Carol Robert de Anjou.

ANEXE[18]

1

Innocentius Episcopus servus servorum Dei carissimo in Christo filio Bele Ungarie Regi illustri salutem et apostolicam benedictionem.

Ex parte carissime in Christo filie nostre Yolis Aragonum Regine illustris fuit propositum coram nobis, quod, cum clare memorie Andreas Rex Ungarie pater suus, dum viveret, duodecim milia marcarum argenti sibi pro dote donasset, dilectis filiis commendatoribus militie Templi et Hospitalis Ierhusalemitani in Ungaria quibusdam redditibus suis, qui *trecenn<i>um* vulgariter nuncupatur, pro huiusmodi pecunia ipsius Regine assignatis tamdiu percipiendis ab ea, donec sibi foret ipsa pecunia plenarie satisfactum, tu, licet dicto Rege sublato de medio donationem huiusmodi ratam habens eam duxeris confirmandam, nichilominus tamen ipsam, quam Apostolica Sedes in sua postmodum protectione recepit, ad mandatum Sedis eiusdem cum carissimo in Christo filio Iacobo Rege Aragonum illustri matrimonium contrahentem, ac propter hoc de Ungarie recedentem partibus predictis redditibus pro tue voluntati libito spoliasti eosque detines in ipsius preiudicium et gravamen.

[17] Zsolt Hunyadi, *op. cit*., p. 42.

[18] Augusto Quintana Prieto, *La documentación pontificia de Inocencio IV*, Instituto Español de Historia Ecclesiastica, Roma, 1987, p. 488−490. Documentele nu par a fi cunoscute exegetului maghiar al ordinului ioanit, întrucât nu sunt inventariate în lista diplomelor ce privesc ordinul ioanit în regatul arpadian (Zsolt Hunyadi, *op. cit.*, p. 292).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Verum, quia personam tuam inter <alios> orbis principes sincero corde diligamus et favoris gratia prosequamur speciali, ea, que salutem anime tue tuique honoris incrementa rescipiunt, affectamus illaque agere libenter tibi nostris litteris suademus. Quocirca Celsitudinem Regiam monemus, rogamus et hortamur attente, quatinus, si est ita, eidem regine ob reverentiam ipsius Sedis et nostram de premissa pecunia plenariam satisfactionem impendas vel ei redditus restitui facias supradictos ipsamque permittens eosdem pacifice possidere. Alioquin, quia eidem regine in suo iure deesse non possimus, nec debeamus, qui sumus omnibus in iustitia debitores, venerabilibus fratribus Conrado Warmaciensi et Zelando Vesprimiensi Episcopis nostris litteris iniungimus, ut partibus convocatis audiant causam et appellatione remota usuris cessantibus procurent fine debito terminare facientes, quod decreverint per censuram ecclesiasticam, firmiter observari non obstante constitutione de duabus dietis edita in Concilio Generali, dummodo ultra tertiam vel quartam pars altera extra Regnum Ungarie ad iudicium non trahatur.

Datum Lugduni V Idus Aprilis, pontificatus nostri anno quinto.

Traducere

Inocenţiu Episcopul, servul servilor lui Dumnezeu, prea scumpului în Christos fiu Bela, regele vestit al Ungariei, mântuire şi binecuvântare apostolică.

S-a arătat în faţa noastră, din partea prea scumpei în Christos fiică a noastră Iolanda, ilustra regină a Aragonului, că, după ce Andrei, regele Ungariei de nobilă amintire, tatăl său, pe când trăia, îi dăruise ca zestre douăsprezece mii de mărci de argint, iubiţilor fii, comandanţilor templierilor şi ospitalierilor ierusalemitani din Ungaria fiindu-le încredinţate, pentru aceşti bani ai reginei nişte venituri, numite în limba obişnuită *trecenn<i>um*, pentru a fi primite de aceasta, până când va fi îndestulată cu întreaga sumă de bani, tu, după ce zisul rege a trecut în nefiinţă, socotind ca valabilă această donaţie, ai găsit cu cale să o întăreşti, totuşi ai păgubit-o după bunul tău plac pe cea pe care Scaunul Apostolic a primit-o mai târziu sub protecţia sa, la porunca aceluiaşi Scaun căsătorindu-se cu prea scumpul în Christos fiu Iacob, regele vestit al Aragonului, şi îndepărtându-se, din această pricină, din părţile Ungariei, de înainte-zisele venituri şi le deţii întru prejudiciul şi vătămarea sa.

Însă, pentru că noi iubim persoana ta, între <ceilalţi> principi ai lumii, cu inimă sinceră şi te investim cu o favoare osebită, te dăruim cu cele ce privesc mântuirea sufletului tău şi sporul onoarei tale şi te îndemnăm cu drag, prin scrisoarea noastră, să împlineşti aceste lucruri. Drept pentru care o sfătuim pe Înălţimea Regală, o rugăm şi o îndemnăm cu stăruinţă, ca, dacă cumva este aşa, atunci să faci deplină îndestulare aceleiaşi regine în privinţa acelor bani, din respect pentru Scaunul Apostolic şi pentru noi, sau să pui să îi fie restituite acele venituri mai sus pomenite îngăduindu-i acesteia să le stăpânească în pace. În caz contrar, pentru că noi, care le suntem datori tuturor cu dreptatea, nu putem să o păgubim pe regină de dreptul său, nici nu se cuvine, poruncim, prin scrisoarea noastră, venerabililor fraţi Conrad, Episcopul de Worms şi Zeland, Episcopul de Vesprem, ca, după ce vor fi convocat părţile, să audieze cauza şi, fără putinţă de atacare, anulând dobânzile, să-i pună cuvenitul capăt, poruncind ca cele ce au fost hotărâte prin pedeapsă bisericească să fie respectate cu străşnicie fără a se ţine seama de constituţia despre cele două diete în Conciliul General, numai să nu fie târâtă la judecată cealaltă parte, mai sus de a treia sau a patra <instanţă>, în afara regatului Ungariei.

Dată la Lyon, în ziua a cincea <înaintea> Idelor lui Aprilie (*9 aprilie*), în anul al cincilea al pontificatului nostru (*1248*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2

Innocentius Episcopus servus servorum Dei venerabilibus fratribus Conrado Wermaciensi et Zelando Vesprimiensi Episcopis salutem et apostolicam benedictionem.

Ex parte carissime in Christo filie nostre Yolis Aragonum regine illustris fuit propositum coram nobis, quod, cum clare memorie Andreas Rex Ungarie pater suus, dum viveret, duodecim milia marcarum argenti sibi pro dote destinasset, dilectis filiis commendatoribus militie Templi et Hospitalis Ierosolemitani in Ungaria quibusdam redditibus suis, qui *trecennium* vulgariter nuncupatur, pro huiusmodi pecunia ipsius regine nomine assignatis tamdiu percipiendis ab ea, donec sibi foret de ipsa pecunia plenarie satisfactum, carissimus in Christo filius noster Bela Ungarie Rex illustis, licet dicto Rege sublato de medio donationem huiusmodi ratam habens eam duxerit confirmandam, nichilominus tamen ipsam, quam Apostolica Sedes in sua postmodum protectione recepit, ad mandatum Sedis eiusdem cum carissimo in Christo filio nostro Iacopo illustri Regi Aragonum matrimonium contrahentem, ac propter hoc de Ungarie recedentem partibus predictis redditibus pro sue voluntatis libito spoliavit eosque detinens in ipsius preiudicium et gravamen.

Verum, quia personam suam inter alios orbis principes sincero corde diligamus et favoris gratia prosequamur speciali, ea, que salutem anime sue eiusque honoris incrementa respiciunt, affectamus illaque agere libenter sibi nostris litteris suademus. Unde Celsitudinem Regiam monendam et rogandam duximus attente et hortandam, ut, si est ita, eidem regine ob reverentiam Sedis ipsius et nostram de premissa pecunia plenariam satisfactionem impendat vel ei redditus restituat supradictos ipsamque permittat eosdem paccifice possidere. Ideoque, quia eidem regine in suo iure deesse non possimus, nec debeamus, qui sumus omnibus in iustitia debitores, Fraternitatibus Vestris per apostolica scripta mandamus, quatinus, si prefatus rex monita et preces nostras neglexerit adimplere, vos partibus convocatis audiatis causam et appellatione remota usuris cessantibus fine debito terminetis facientes, quod decreveritis per censuram ecclesiasticam, firmiter observari proviso, ne in terram dicti Regis excom<m>unicationis vel interdicti sententiam proferatis, nisi super hoc a nobis mandatum receperetis speciale. Testes autem, qui fuerint nominati, si se gratia, odio vel timore substarxerint, censura simili appellatione cessante cogatis veritati testimonium perhibere non obstante constitutione de duabus dietis edita in Concilio Generali, dummodo ultra tertiam vel quartam pars altera extra Regnum Ungarie ad iudicium auctoritate presentium non trahatur.

Datum Lugduni V Idus Aprilis, pontificatus nostri anno quinto.

Traducere

Inocenţiu Episcopul, servul servilor lui Dumnezeu, venerabililor fraţi Condrad, Episcopul de Worms şi Zeland, Episcopul de Vesprem, mântuire şi binecuvântare apostolică.

S-a arătat în faţa noastră, din partea prea scumpei în Christos fiică a noastră Iolanda, ilustra regină a Aragonului, că, după ce Andrei, regele Ungariei de nobilă amintire, tatăl său, pe când trăia, îi hărăzise ca zestre douăsprezece mii de mărci de argint, iubiţilor fii, comandanţilor templierilor şi ospitalierilor ierusalemitani din Ungaria fiindu-le încredinţate, în numele reginei, pentru aceşti bani, nişte venituri, numite în limba obişnuită *trecennium*, pentru a fi primite de aceasta, până când va fi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îndestulată cu întreaga sumă de bani, prea scumpul în Christos fiu al nostru Bela, Regele vestit al Ungariei, cu toate că, după dispariţia în nefiinţă a zisului rege, socotind valabilă acea donaţie, găsise cu cale să o întărească, totuşi a păgubit-o după voia sa pe cea pe care Scaunul Apostolic a luat-o mai apoi sub oblăduirea sa, la porunca aceluiaşi Scaun legând căsnicie cu prea scumpul în Christos fiu al nostru Iacob, vestitul rege al Aragonului şi, din această pricină, îndepărtându-se din părţile Ungariei, de înainte-zisele venituri şi reţinându-le asupra sa întru prejudiciul şi vătămarea acesteia.

Însă, pentru că iubim cu inimă sinceră persoana sa între ceilalţi principi ai lumii şi o învestim cu o favoare osebită, o înzestrăm cu cele ce privesc mântuirea sufletului său şi sporirea onoarei sale şi o îndemnăm cu drag, prin scrisoarea noastră, să împlinească acele lucruri. Drept pentru care am găsit cu cale să o sfătuim şi să o rugăm pe Înălţimea Regească, ba chiar să o şi îndemnăm cu stăruinţă, ca, în eventualitatea că este aşa, atunci, din respect pentru acelaşi Scaun şi pentru noi, să dea aceleiaşi regine deplină îndestulare în privinţa banilor înainte pomeniţi sau să îi restituie sus-zisele venituri şi să îi îngăduie să le stăpânească în pace. Şi de aceea, pentru că noi, care suntem datori tuturor cu dreptatea, nu putem să o lipsim pe numita regină de dreptul său, nici nu se cuvine, poruncim Frăţiilor Voastre, prin scrisoare apostolică, ca, dacă pomenitul rege va fi trecut cu vederea împlinirea poveţelor şi rugăminţilor noastre, voi, după ce veţi fi convocat părţile, să audiaţi cauza şi, făcând imposibilă orice atacare şi desfiinţând dobânzile să puneţi cuvenitul capăt făcând ca cele pe care le-aţi hotărât prin pedeapsă bisericească să fie respectate cu străşnicie, având grijă să nu cumva să proferaţi, în ţara zisului rege, sentinţa de excomunicare sau de interdict, doar dacă nu cumva nu veţi fi primit poruncă osebită din partea noastră în această privinţă. Iar pe martorii care vor fi fost numiţi, dacă cumva se vor fi sustras, din îngăduinţă, ură sau teamă, să îi siliţi, prin aceeaşi pedeapsă, oprind orice putinţă de apel, să dea mărturie adevărului, fără a ţine seama de constituţia despre cele două diete emisă în Conciliul General, numai să nu fie târâtă cealaltă parte la judecată mai sus de a treia sau a patra <instanţă> în afara regatului Ungariei, prin autoritatea <scrisorii> de faţă.

Dată la Lyon în ziua a cincea <înaintea> Idelor lui Aprilie (*9 aprilie*), în anul al cincilea al pontificatului nostru (*1248*).

NEW DOCUMENTARY HYPOTHESES CONCERNING THE CONTEXT AND SUBSTRATUM OF DIPLOMA OF THE KNIGHTS OF ST. JOHN ISSUING (1247)
(Summary)

Keywords: Order of Hospitallers, Hungarian Kingdom, Țara Severinului, Holy See, Queen Violant of Aragon.

The present paper deals, from the perspective of pontifical documents issued by Innocent IV in favour of Queen Violant of Aragon, with the Diploma of the Knights of St. John. Considering the role of the Knights Hospitaller in the administration of Violant's dowry, daughter of Andrew II of Hungary, due to the Hungarian King Bela IV, as well as their role in the enlargement of the Kingdom of Aragon, in favour of the frontier areas (as in the Romanian region of Țara Severinului), we believe that the Diploma was a manner to solve the Hungarian duty to the Aragon. This is the only perspective that might justify the fact that after the death of Queen Violant, in 1251, we have no other document that would mention the Knights Hospitaller in Țara Severinului, indicating that the problem was gone once the queen was dead.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GÜNES ISIKSEL[*]

DIPLOMATIE, GUERRE ET COMMERCES : SUR LA GENESE DE L'ÉTAT OTTOMAN[**]

Les premiers émirs ottomans sont couramment décrits comme les chefs d'une véritable machine de guerre. On leur attribue le rôle principal dans l'organisation et la direction de l'armée et on les présente, implicitement, comme peu enclins au maintien de la paix. L'avancée ottomane du premier siècle de l'histoire de l'État ottoman, dans les Balkans et en Anatolie, est, ainsi corrélée à tout un discours sur l'efficacité de l'institution militaire et sur l'*ethos* chevaleresque (la *ghaza*) des combattants. Cette représentation, à laquelle concourent les premières chroniques ottomanes – postérieures un siècle et demi aux débuts de l'émirat – aussi bien que les sources émanant des États adversaires, procède à une distorsion de la réalité historique, en ce sens qu'elle occulte le rôle des stratégies politiques et commerciales, également décisif que les moyens belliqueux, dans le processus de construction de l'État ottoman[1].

Le contexte socio-politique de la genèse de l'émirat ottoman

Fuyant les invasions mongoles ou provoquées par elles, des tribus turques venues d'Asie centrale pénètrent au XIIIe siècle en masse en Asie Mineure, non seulement sur les terres des sultans seldjoukides, mais aussi dans les principautés chrétiennes, byzantines ou arméniennes, qui composent la marqueterie politique de l'Anatolie orientale[2]. Une partie de ces tribus d'Asie centrale s'installe en Anatolie orientale, où

[*] CETOBAC (France), gunesisiksel@yahoo.com

[**] Ce texte a été présenté dans le cadre du colloque *Between Worlds: The Age of the Angevines* à Târgoviște, en octobre 2011. Je tiens à remercier aux organisateurs et participants du colloque pour leurs remarques et critiques.

[1] Les historiens de l'Empire ottoman n'ont pas suffisamment étudié le rôle de la diplomatie dans la construction étatique. Si bien que dans un recueil récent sur le sujet, l'activité diplomatique avant le règne de Mehmed II, n'est point évoquée : Bülent Arı, *Early Ottoman Diplomacy:* Ad Hoc *Period*, dans *Ottoman Diplomacy : Conventional or Unconventional*, N. Yurdusev (éd.), London, Routledge, 2003, p. 36−65.

[2] Les façades maritimes de l'Asie Mineure sont occupées par des formations chrétiennes : au Sud, le royaume arménien de Cilicie, débouchant sur le golfe d'Alexandrette; au Nord, la principauté grecque de Trébizonde sur le littoral anatolien de la mer Noire et le littoral égéen, une série des petites principautés maritimes dont la plupart ont des relations directes avec les Républiques marchandes d'Italie: Pour la royaume de Cilicie : Claude Mutafian *et al*., *Le Royaume Arménien de Cilicie : XIIe−XIVe siècle*, Paris, CNRS, 1993; pour le royaume de Trébizonde: Anthony Bryer, *The Empire of Trebizond and the Pontos*, London, Variourum Reprints, 1980; et pour les Latins de la mer Égée : Michel Balard, *La Romanie génoise : XIIe − début du XVe siècle*, Rome, École française de Rome, 1978; Elizabeth A. Zachariadou, *Trade and Crusade: Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300−1415)*, Venise, Istituto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini di Venezia, 1983.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. L, 2013, p. 31–47

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

elle continue de nomadiser, tandis que d'autres groupes progressent davantage vers l'ouest où ils se sédentarisent graduellement[3].

La prospérité matérielle du sultanat seldjoukide allait de pair avec une vie religieuse et culturelle rayonnante. L'islamisation du plateau anatolien fut assurément progressive. Les chrétiens autochtones souffraient des fréquentes hostilités qui ravageaient la région, ainsi que de raids menés par des Turcomans et ils voyaient souvent leurs enfants mâles réduits en esclavage par les conquérants. Les sultans seldjoukides de *Roum* (autrement dit, de la Romanie) semblent avoir conservé une part de la tolérance ou de l'indifférence que manifestaient les Turcs et les Mongols centre-asiatiques vis-à-vis des autres religions : ils épousaient des princesses grecques et géorgiennes, autorisaient le maintien d'églises et de monastères dans leurs domaines.

Assez fortement structurées, les tribus turkmènes créent, dans l'ouest de la péninsule micrasiatique, des beylicats qui reconnaissent la suprématie du sultanat seldjoukide, dont la capitale, Konya, se trouve en Anatolie centrale. Or après la bataille de Kösedağ (1243), les successeurs immédiats de Genghis Khan étendent leur domination en Anatolie, au détriment des Seldjoukides. L'instabilité qui s'ensuit permet aux tribus qui sont entrées en Anatolie avant ou à la suite des Mongols de bénéficier *de facto* d'une certaine indépendance politique. Ces trois groupes – Mongols, Seldjoukides, et Turcomans – s'opposent les uns aux autres sur un échiquier politique où alternent alliances et retournements d'alliances, jusqu'au milieu du XIVe siècle. Les efforts des Mongols pour réduire les beylicats sont globalement improductifs, tout particulièrement dans la partie occidentale de l'Asie mineure. On compte une vingtaine de ces principautés, certaines minuscules, d'autres de taille plus importante et leur extension géographique évolue au gré des victoires et des défaites militaires. Ces bandes de pasteurs, qui jusque-là nomadisaient à la périphérie des villes gouvernées par les représentants du pouvoir seldjoukide, acquièrent aussi une véritable autonomie dans les deux dernières décennies du XIIIe siècle et prennent possession de forteresses importantes en Anatolie occidentale[4].

En 1261, les Byzantins reprirent Constantinople et durent alors se défendre contre les tentatives de reconquête menées par les Latins. Ils suivirent de ce fait une politique pacifique vis-à-vis des Turcs d'Anatolie, d'autant qu'à cette époque, ces derniers ne cherchaient pas à étendre les territoires qui leur avaient été attribués, mais plus simplement à s'y implanter de façon solide, à y organiser leur vie quotidienne et à établir des relations avec les peuples voisins, notamment avec les villes grecques qui constituaient des lieux de contact et d'échanges économiques[5]. Les sources byzantines comme les sources turques ne font pas mention, dans le dernier tiers du XIIIe siècle, de conflits sérieux entre Grecs et Turcs, tandis qu'elles nous indiquent la présence, en territoire byzantin, de Turcs christianisés qui, quoique peu nombreux, servaient sans doute d'intermédiaires dans l'arrière-pays égéen et dans la région du Pont[6].

L'Empire byzantin, les Seldjoukides et les Mongols se confrontent en Anatolie, tandis que les puissances voisines – les Mamelouks, les Communes maritimes italiennes

[3] Claude Cahen, *La première pénétration turque en Asie mineure*, dans « Byzantion », XVIII (1948), p. 5−67.

[4] Fuat Köprülü, *Les Origines de l'Empire ottoman*, Paris, De Boccard, 1935 ; Claude Cahen, *La Turquie pré-ottomane*, Istanbul, Institut Français d'Etudes Anatoliennes, 1988.

[5] Keith Hopwood, *The Byzantine-Turkish Frontier c. 1250−1300*, dans *Acta Viennensia-Ottomanica, Akten des 13. CIEPO-Symposiums* [1998], Markus Kohbach, Gisela Prochazka-Eisl, & Claudia Romer (éds.), Vienna, 1999, p. 153−161.

[6] Michel Balivet, *Romanie byzantine et pays de Rûm Turc : histoire d'un espace d'imbrication gréco-turc*, Istanbul, Isis, 1994.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

et les États croisés – avancent leurs propres pions dans la région[7]. C'est dans ce contexte politique que naissent un certain nombre de beylicats en Anatolie occidentale, dont les plus important sont celui de Hamid à Uluborlu et à Antalya, celui de Menteşe à Milas, celui de Çandar à Kastamonu, celui d'Aydın dans la vallée du Méandre et celui de Germiyan à Kütahya[8]. Les institutions politiques, économiques et culturelles de ces derniers sont plus souvent calquées sur celles de leurs puissants voisins. Ces beylicats, outre leur contribution au développement économique de la région – sur lequel nous reviendrons – jouent un rôle important dans la transformation de la vie culturelle et artistique en Anatolie. Le plus ancien parmi ces beylicats, est celui de Karaman, fondé en Cilicie**,** qui se rend maître de la capitale seldjoukide, Konya, au plus tard vers la fin du XIIIe siècle[9]. Suivant l'exemple des Karamanides, ces beylicats adoptent le turc comme langue de gouvernement et contribuent à la turcification des populations ouest-anatoliennes. Ils érigent des monuments civils (caravansérails, hôpitaux) et religieux (madrasas, mosquées) qui se substituent graduellement à la superstructure architecturale et urbaine de la civilisation byzantine[10].

À la lisière du *limes* byzantin, à l'ouest de ces principautés, émerge vers la fin du XIIIe siècle un petit beylicat « de la marge » (*uç beyliği*) – celui des Ottomans. De fait, la principauté des *Osmanlı* est une formation politique que rien ne semble distinguer des autres si ce n'est son étroitesse et sa fragilité[11]. Comment expliquer le fait que ce soit ce beylicat, plutôt qu'un autre, qui est parvenu à s'imposer, au cours du XIVe siècle, à la fois aux principautés turcomanes d'Anatolie, aux États chrétiens des Balkans, puis à l'Empire byzantin ? C'est là une question qui préoccupe depuis fort longtemps les ottomanistes et qui ne saurait être ignorée dans la construction de notre problématique.

Vision du monde d'Osman

Selon la formulation de Paul Wittek, les premiers Ottomans étaient motivés par une idéologie centrale et fédératrice : la guerre sainte contre l'Infidèle. Après l'étude des premières chroniques ottomanes et en particulier le texte d'Ahmedî – un poète de la fin

[7] Reuven Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks : the Mamluk-Ilkhānid War, 1260−1281*, Cambridge & New York, Cambridge University Press, 1995, p. 157−179. Pour la position byzantine par rapport à ce conflit : Michael Angold, *Byzantium in Exile*, dans *The New Cambridge Medieval History V, c. 1198 − c. 1300*, David Abulafia (éd.), Cambridge, Cambridge University Press, 1999, p. 543−567.

[8] Paul Wittek, *Das Fürstentum Mentesche, Studie zur Geschichte Westkleinasiens im 13.−15. Jh.*, Istanbul, Zaman Kitaphanesi, 1934 ; Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar* [Études sur les beylicats anatoliens], Ankara, TTK, 1989. Sur les Germiyan et Aydınoğulları, *infra*.

[9] Metin Sözen, Necdet Sakaoglu, *Şikârî – Karamannâme*, Karaman, CEKÜL, 2005.

[10] Gönül Öney, Eva Schubert, *Genèse de l'Art ottoman : l'héritage des Emirs*, Aix-en-Provence, Édisud, 2002. Pour la société byzantine face à la « turquification » de l'Anatolie, cf. Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh Through the Fifteenth Century*, Berkeley, University of California Press, 1971.

[11] Rappelons ces quelques points : les ancêtres d'Osman devaient être installés, vers 1225, dans la région d'Ahlat, sur le lac de Van, et placés sous l'autorité d'un certain Süleyman. Un de ses fils, Ertugrul aurait gagné la confiance des Seldjoukides qui lui concèdent un fief en Bithynie. Le fils d'Ertugrul, Osman, doit son ascension au pouvoir, à son affiliation à une confrérie de la région et surtout à l'influence de son beau-père, le cheikh Edebali. Il réussit à enrôler, les différents clans de l'*uç* sous sa bannière. Bien qu'un courant historiographique hypercritique – celui de Colin Imber (voir *infra*) – mette en doute l'historicité d'Ertugrul, une monnaie d'Osman évoque son nom: Ibrahim Artuk, *Osmanlı beyliğinin kurucusu Osman Gazi'ye ait sikke* [Une monnaie du fondateur de la dynastie ottomane, Osman Gazi], dans *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071−1920)* [L'histoire sociale et économique de la Turquie (1071−1920)], Ankara, Meteksan, 1980, p. 23−33.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

du XIVe siècle –, Wittek conforte sa théorie à la lecture d'une inscription arabe de la citadelle de Bursa, datée de 1338[12] : « […] le grand émir et éminent, et combattant de la foi sur le chemin de Dieu, le sultan des conquérants (*sultan al-ghuzât*), le conquérant fils de conquérant […] le bras droit de la foi, Orhan, fils d'Osman, que Dieu prolonge sa vie ». Cette inscription précisément datée permet à Wittek d'inventorier le lexique de la guerre Sainte et elle lui permet de faire de cette dernière le socle idéologique de l'unité ottomane et le motif premier de son expansion territoriale[13].

Halil Inalcık a infléchi la thèse de Wittek sans pour autant toucher à ses propositions essentielles. Il a montré que les changements démographiques, socio-économiques et politiques survenus à la fin du XIIIe siècle dans la région frontalière de l'Anatolie occidentale, surtout en Bithynie, ont contribué d'abord à la formation d'un clan autour d'Osman Ier, puis à la fondation d'un État, sous le règne d'Orhan Ier. Inalcık rejoint cependant la thèse de Wittek sur un point essentiel : la *ghaza* est l'activité primordiale des premiers Ottomans, à la fois sur le plan militaire et sur le plan idéologique[14].

Rudi Paul Lindner a attaqué la thèse de Wittek en se fondant sur trois critiques essentielles. D'une part, il cherche à démontrer, en s'appuyant sur l'anthropologie des formations des clans en Eurasie, que la thèse wittekienne ignore les conditions de formation des tribus dans l'espace turco-mongol. D'autre part, selon lui, les Ottomans ne sont pas des nomades au sens strict du terme et leur formation politique est de nature inclusive plutôt qu'exclusive. C'est-à-dire que, dans le contexte de la formation du groupe ottoman – ce que Lindner appelle *the Ottoman enteprise* –, un discours sur la *ghaza*, serait de nature à entraver l'adhésion des populations et des mercenaires non musulmans et surtout des entités politiques chrétiennes. Enfin, à l'encontre des lectures littérales, qui présentent les premiers Ottomans comme des guerriers dévoués de l'Islam, Lindner insiste sur la prégnance d'éléments hétérodoxes et sur la rémanence de croyances chamanistes dans la culture et les pratiques religieuses de ces combattants[15].

Or avant Lindner, plusieurs auteurs avaient déjà insisté sur l'importance du conflit qui oppose les Ottomans à leur principal rival musulman dans la région, les Germiyanides[16]. La rivalité entre ces deux États turcomans de Bithynie apparaît dans la jeunesse d'Osman**,** et prend fin avec la conquête ottomane du beylicat germiyanide à la fin du XIVe siècle. *A fortiori*, l'expansion ottomane se fait d'abord aux dépens d'autres États musulmans, censés pourtant partager cette même idéologie de la *ghâza*. Ainsi, pendant le règne d'Orhan Ier, les Ottomans annexent leur voisin occidental, le beylicat

[12] Pour une analyse critique sur l'épopée d'Ahmedî : Pal Fodor, *Ahmedî's Dâsitân as a Source of Early Ottoman History*, dans « Acta Orientaliae Academiae. Scientiarum Hungaricum », 38 (1984), p. 41−54 et pour une relecture de l'inscription de Bursa, *cf.* Irène Beldiceanu-Steinherr, *Analyse de la titulature d'Orhan sur deux inscriptions de Brousse*, dans « Turcica », 34 (2002), p. 223−240.

[13] Paul Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire: Studies on the History of Turkey, 13th–15th Centuries*, Colin Heywood (éd.), London, Royal Asiatic Society Books, 2012. La théorie de Wittek a trouvé un écho très favorable dans l'historiographie nationaliste turque. Par exemple, Osman Turan, *The Ideal of World Domination among the Medieval Turks*, dans « Studia Islamica », 4 (1955), p. 77−90.

[14] Halil Inalcık, *Osmanlı Beyligi'nin Kurucusu Osman Beg* [Fondateur du beylicat ottoman, Osman Beg], « Belleten », LXXI/261 (2007), p. 479−536 (+ 1 carte).

[15] Rudi Paul Lindner, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Bloomington, Indiana University Press, 1983, p. 4−51.

[16] Gyula Kaldy-Nagy, *The Holy War* (jihad) *in the First Centuries of the Ottoman Empire*, « Harvard Ukrainian Studies », 3−4 (1979−80), p. 467−473. Le pays de Germiyan se trouvait au sud-ouest des possessions ottomanes. Durant la dernière décennie du XIIIe siècle, le prince de Germiyan contrôlait toute la façade occidentale du sultanat seldjoukide au long de la route Kütahya−Eskişehir−Ankara.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de Karesi[17]. La *ghaza* ne serait donc pas la motivation essentielle de l'alliance politico-militaire fédérée autour d'Osman – pas plus, d'ailleurs, que parmi les autres clans turcophones de la région –, elle aurait servi, la plupart du temps, à la justification *a posteriori* des attaques des villes et forteresses chrétiennes avoisinantes[18].

Colin Imber a fortement contribué à la réfutation de la thèse de Wittek. Après avoir mis en doute la fiabilité des chroniqueurs turcs de la fin du XVe siècle, en ce qui concerne l'événementiel politique du XIVe siècle, il démontre que les sources contemporaines, byzantines, slaves et italiennes, n'évoquent nullement, pour justifier l'avancée ottomane, une motivation telle que la *ghaza*. La symbiose économique et sociale qui caractérise l'entremêlement des intérêts musulmans et chrétiens en Anatolie occidentale à la fin du Moyen Âge, le cosmopolitisme bureaucratique et enfin le syncrétisme religieux qui signent l'État ottoman des origines, excluent, de concert, selon Colin Imber, que la *ghaza* pût être considérée comme un mobile efficace et suffisant aux yeux des guerriers d'Osman Ier et de ses successeurs[19]. La relecture hypercritique d'Imber a suscité des oppositions au sein des ottomanistes. Selon Cemal Kafadar, les chefs des clans turcs du XIVe siècle, sont bien célébrés comme des *ghazi* dans les chants populaires et dans les épopées, aussi bien que dans les inscriptions. Les premiers Ottomans n'ont d'autre choix que de se proclamer *ghazi* pour s'attirer le soutien des populations musulmanes. Selon lui, ce terme s'adresse aux musulmans orthodoxes, non aux porteurs de croyances tribales et chamanistes que le courant dominant islamique ne saurait tolérer[20].

En effet, au moment de la construction étatique ottomane, l'invocation de la religion pour légitimer la guerre et l'expansion territoriale est devenue une stratégie banale des petites principautés, aussi bien chrétiennes que musulmanes, tant dans les Balkans qu'en Anatolie occidentale, à l'instar des États vestiges des Croisades, des royaumes serbe, bulgare, et même parmi les mercenaires catalans. Dans la lutte effective pour le gain de territoires, de butins et de pouvoir, toutes ces organisations guerrières ne sont néanmoins nullement indisposées à l'idée de porter l'estocade contre leurs coreligionnaires[21].

Keith Hopwood insiste sur les bienfaits que représentent pour les premiers Ottomans l'instauration d'un climat favorable au développement de l'activité commerciale, au moins aussi rémunératrices que les perspectives de butin dans un contexte de *ghaza*[22]. Les premières chroniques ottomanes, largement utilisées pour illustrer l'esprit de *ghaza*, fourmillent de tractations diplomatiques avant, pendant et après les conflits qui témoignent du souci des premiers Ottomans de réunir des conditions

[17] Elizabeth A. Zachariadou, *The Emirate of Karasi and that of the Ottomans: Two Rival States*, dans *The Ottoman Emirate (1300−1389)*, Elizabeth Zachariadou (éd.), Rethymon, University of Crete Press, 1993, p. 225−236.

[18] Şinasi Tekin, *XIV. Yüzyılda Yazılmış Gazilik Tarikası "Gaziliğin Yolları" Adlı Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Gaza/Cihad Kavramları Hakkında*, dans « Journal of Turkish Studies », 13 (1989), p. 139−204.

[19] Colin Imber, *The Ottoman Dynastic Myth*, dans « Turcica », 19 (1987), p. 7−27 et idem, *What does 'Ghazi' actually mean?*, dans *The Balance of Truth: Essays in Honour of Professor G. L. Lewis*, Colin Heywood, Colin Imber (éds.), Istanbul, Isis Press, 2000, p. 117−137.

[20] Cemal Kafadar, *Between Two Worlds: the Construction of the Ottoman State*, Berkeley, University of California Press, 1995.

[21] Halil Inalcık, *The Rise of the Turcoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium, and the Crusades*, dans « Byzantinische Forschungen », 9 (1985), p. 179−211.

[22] Signalons aussi les travaux de Michel Balivet qui a démontré les conditions de la symbiose d'intérêts des gens de la frontière. Michel Balivet, *op. cit.*; idem, *Mélanges byzantins, seldjoukides et ottomans*, Istanbul, Isis, 2005.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

politiques favorables au développement des échanges[23]. Ajoutons que l'avancée ottomane en Bithynie n'obéit pas tant à des logiques de destruction et de prédation pures et simples ; il vise plutôt la substitution d'un système de ponction fiscale à un autre, c'est-à-dire le transfert d'un grand nombre de revenus vers le nouvel État.

Militairement, les principautés turcomanes resteront maîtres du terrain mais elles occuperont la place d'autant plus solidement que faute de pouvoir résister par ses propres forces à leur avance, la société byzantine préféra accepter voire faciliter cet état de fait. Il y a bien entendu, dans une première étape, des heurts, parfois très violents, mais il s'agit des tensions d'ordre socio-économique entre nouveaux venus et autochtones, au sein desquelles le beylicat ottoman a dû trouver un *modus vivendi*. La meilleure preuve de cette négociation, entre des groupes sociologiquement et économiquement très disparates, peut être trouvée dans l'intégration de Chrétiens à la bureaucratie du premier État ottoman et aux cercles bénéficiant des retombées matérielles résultant de la consolidation du système ottoman[24].

Le milieu économique

Le voyageur marocain Ibn Battuta, dans les années trente du XIVe siècle, décrit ainsi l'Anatolie occidentale comme un pays densément habité et riche : le grand élevage nomade, s'il conserve encore une importance considérable, n'est déjà plus la base de l'économie régionale[25]. On produit surtout du blé, du bois, du coton, du mil, des olives et des fruits[26]. L'industrie se cantonne dans les villes, où les ateliers des Grecs, des Arméniens et des *akhi* musulmans se développent : la production de kilims, la fabrication de tissus, la maroquinerie, le travail du cuivre, entre autres, connaissent un essor considérable[27]. Le commerce interurbain est fortement structuré autour de plusieurs villes dont les marchés sont bien organisés. Les activités minières ne sont pas en reste : on extrait de l'alun, qui constitue un composant essentiel à la fabrication de textile à l'époque médiévale[28], du sel, du fer, et la région de Sinope, sur le littoral de la Mer noire, possède d'importantes mines de cuivre et d'argent[29].

La stabilité politique qu'offrent les beylicats favorise l'arrivée de capitaux et de commerçants étrangers. Hızır Çelebi l'Aydinide, frère d'Umûr Pacha, est par exemple toujours présenté dans les sources vénitiennes comme un négociateur soucieux des intérêts économiques de son État[30]. Le traité aydino-venitien de 1348 permet

[23] Keith Hopwood, *Low-Level Diplomacy between Byzantines and Ottoman Turks: The Case of Bithynia*, dans *Byzantine Diplomacy*, Jonathan Shephard, Simon Franklin (éds.), London, Aldershot, 1992, p. 151−158 et idem, *'Mudara'*, dans *Aspects of Ottoman History*, Cohen & Singer (éds.), Jerusalem, Magnes Press, 1994, p. 154−161.

[24] Karen Barkey, *Empire of Difference : The Ottomans in Comparative Perspective*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, p. 41−46.

[25] Ibn Battuta, *Voyages*, vol. II, *De La Mécque aux Steppes russes*, Stéphane Yérasimos (éd.), Paris, François Maspero, 1982, p. 108−164.

[26] Kate Fleet, *European and Islamic Trade in the Early Ottoman State : the Merchants of Genoa and Turkey*, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 1999, p. 59−73.

[27] Faruk Sümer, *Anadolu'daki Türk Halıcılık Tarihine Dair En Eski Bilgiler* [Les premières données sur la tapisserie turque en Anatolie], dans « Türk Dünyası Arastırmaları Dergisi », 32 (1984), p. 44−51.

[28] W. Heyd, *Histoire du Commerce du Levant au Moyen-Age*, vol. II, Leipzig, Otto Harrassowitz, 1936, p. 568−571; Marie-Louise Heers, *Les Génois et le commerce de l'alun à la fin du moyen-âge*, dans « Revue d'Histoire Economique et Sociale », 32 (1954), p. 31−53 ; Kate Fleet, *op. cit.*, p. 80−94.

[29] Kate Fleet, *op. cit.*, p. 115-117.

[30] Les gouverneurs de ce beylicat sont, à leurs débuts, les vassaux, des Mongols : Mélikoff-Sayar, *Le Destan d'Umur-Pacha*, Paris, PUF, 1954, p. 45-48. La concentration des activités des républiques maritimes italiennes en Anatolie occidentale facilite les alliances des gouverneurs turcomans et byzantins. Zachariadou,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

l'installation de consuls vénitiens permanents à Theologo et à Palatia, tandis que la flotte de course turque est désarmée et que les ressortissants emprisonnés ou asservis sont libérés de part et d'autre. Lorsque Hızır refuse de restituer des biens volés ou astreint les marchands vénitiens à des taxes inhabituelles, la République de Saint Marc menace d'interrompre le trafic avec les ports qui se trouvent sous la domination des Aydınides[31].

L'activité des marchands vénitiens enrichit l'émir qui ne peut que souhaiter le maintien et le développement des relations diplomatiques et commerciales avec les Républiques marchandes. En somme, la présence d'une autorité forte et stable en Anatolie créait les conditions d'un commerce prospère et intéressant pour les deux parties. En revanche, l'instabilité politique qui suit la mort d'Hızır, en 1360, change la donne et place les Vénitiens d'Anatolie occidentale, particulièrement dans la région d'Aydın, dans une situation difficile. La piraterie harcèle les navires marchands ; la frappe de faux ducats affaiblit la position monétaire de la Sérénissime. Cette modèle du développement s'applique également aux relations des Ottomans avec les républiques maritimes italiens.

Les caravansérails disséminés le long des voies de communications et aux carrefours constituent une infrastructure essentielle pour le commerce caravanier. Aux *xenodocheia* byzantins se substitue un réseau plus performant de caravansérails disséminés sur un axe Sud-Ouest−Nord-Est qui permet de rejoindre la route de la soie à Trébizonde ou à Tabriz, ainsi que sur un axe Nord-Sud qui relie les villes portuaires de Sinope et Samsun aux rivages de la Méditerranée[32]. Les gouverneurs des principautés aussi bien que les représentants de l'État mongol, manifestent une attention particulière à l'entretien des routes et des ponts. A chaque étape, sur les routes commerciales importantes, on trouve un détachement de police aux ordres du gouverneur local, auquel les marchands payent un droit de passage et de protection[33]. On trouvait en outre des *gümrük* – calqués sur les *kommerkia* byzantines – chargés de la perception des taxes sur le commerce.

Lorsque les Seldjoukides de Konya conquièrent des villes portuaires, tant sur la Méditerranée (Antalya est prise par Giyaseddin Keyhusrev Ier (1192−1211) en 1207 et Alanya par Alâeddin Keykubad (1221−1237) en 1221 que sur la mer Noire – prise de Sinope en 1214 par Izzeddin Keykâvus (1211−1221) –, une organisation militaro-navale est mise en place. Dès 1227, l'existence d'un arsenal seldjoukide est attestée à Alanya. On y a retrouvé un document épigraphique où Alâeddin Keykubad s'octroie, comme

Trade and Crusade, p. 17−21. Aydinoglu Umur obtient également le soutien des nomades islamisés à travers le soutien des cheikhs charismatiques comme Sultan Veled, le fils du célèbre mystique Rûmî de Konya qui lui confère le titre *Sultanu'l-Guzzat*. Pendant les luttes entre les Saruhanides et les gouverneurs locaux byzantines, Umur s'allient avec l'empereur byzantin. La paix entre les Génois et Vénitiens résulte avec l'affaiblissement d'Aydinoglu. (Paul Lemerle, *L'Emirat d'Aydin, Byzance et l'Occident; Recherches sur La Geste d'Umur Pacha*, Paris, PUF, 1957, p. 180−203.) Le successeur d'Umur, Hızır, est conciliateur, pour garder sa souveraineté, surtout dans ses relations avec les Républiques maritimes. Pour les stipulations et la forme de ces traités : Melek Delilbaşı, *Aydınoğlu Hızır Bey'e Ait Bir Ahidname* [Un traité de Hizir Beg l'Aydinide], dans *CIEPO XIV. Sempozyum Bildirileri [Les actes du colloque du XIVe CIEPO]*, Ankara, TTK, 2002, p. 97−110.

[31] Zachariadou, *Trade and Crusade*, p. 54−56, 182.

[32] Kurt Erdmann, Herta Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, Berlin, Verlag Gebr. Mann, 1961−1976; Hakkı Acun, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* [Les caravansérails de l'époque des Seldjoukides d'Anatolie], Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007.

[33] Osman Turan, *Selçuk Kervansarayları* [Les caravansérails seldjoukides], dans « Belleten », X/39 (1946), p. 471−496.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

s'inspireront ses successeurs ottomans, le titre de Maître de la terre et des deux mers[34]. Un traité de commerce et de navigation, contenant notamment des clauses de protection et d'assistance mutuelles en cas de naufrage, conclu en 1216 entre le sultan seldjoukide et les Francs de Chypre, laisse à penser qu'il y a bien, dès la première moitié du XIIIe siècle, une flotte commerciale seldjoukide[35]. Dès l'époque d'Alâeddin Keykubad, on a gardé trace d'une flotte seldjoukide dans la Mer Noire. Elle est confiée à Husameddin Çoban, dont les descendants formeront au XIVe siècle, un beylicat très actif dans la Mer Noire[36].

Pour autant, il ne faut pas surestimer les capacités maritimes de l'État seldjoukide ainsi que celles des beylicats du littoral. Jamais leur marine marchande ne fut assez importante pour concurrencer la navigation grecque, ni *a fortiori* celle des républiques italiennes. Les Seldjoukides, comme les Mongols qui occupent l'Anatolie dans la seconde moitié du XIIIe siècle, demeurèrent des pouvoirs strictement continentaux. Leur conception territoriale de l'exercice du pouvoir demeure exclusivement terrestre.

Dans ce contexte anatolien globalement favorable aux activités commerciales, la Bithynie occupe une position particulière. À lire les chroniques byzantines et la plupart des byzantinistes, l'Anatolie occidentale aurait été entièrement dévastée sous l'effet des incursions turcomanes, et ce dès le XIe siècle[37]. Pourtant, dès la seconde moitié du XIIIe siècle, la région est une contrée prospère. Pendant un siècle et demi de domination seldjoukide en Anatolie, Bithynie inclue, le système d'irrigation est demeuré intact, le couvert forestier est indemne, les terres demeurent fertiles. La densité de population n'a pas été sensiblement modifiée : si la population est rurale dans sa très grande majorité, le réseau urbain demeure important[38].

En 1261, le transfert de la capitale byzantine de Nicée à Constantinople, après la reconquête de la Ville sur les Latins, qui la tenaient depuis 1204, déplace le centre névralgique de l'empire vers la Thrace et les Balkans. Michel VIII Paléologue (1224−1282), par sa politique de reconstitution de l'empire byzantin, néglige ses territoires asiatiques en se contentant de miser sur l'écroulement de l'État seldjoukide.

Les populations des forteresses et des villages de Bithynie – en grande partie, grecques et arméniennes –, ponctionnées par le fisc byzantin et coupées de leurs terroirs agricoles, se rallient aux émirats qu'elles servent comme guides et comme auxiliaires. De plus, les principautés turques offrent de meilleures conditions pour la pratique du négoce que celles proposées par les gouverneurs byzantins[39]. Le réseau urbain y est dense durant toute la période médiévale, avec en moyenne une ville tous les 30 kilomètres et on y observe également une très forte densité rurale avec un espacement moyen entre villages de trois kilomètres environ. La diffusion des produits agricoles est assurée par un réseau de petits bourgs commerciaux (*emporia*), qui bénéficient d'un statut fiscal spécifique, différent de celui des autres villes. Ces *emporia* sont situés en dehors des grandes villes et sur le littoral. Ils se concentrent notamment sur les rives nord et sud du

[34] Ali Sevim & Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi I*, [L'histoire de la Turquie, I] Ankara, TTK, 1998, p. 107−114.

[35] Cahen, *La Turquie pré-ottomane*, p. 121.

[36] Yaşar Yücel, *XIII−XV. Yüzyıllar Kuzey-batı Anadolu Tarihi*.

[37] Speros Vryonis Jr., *Nomadization and Islamization in Asia Minor*, dans « Dumbarton Oaks Papers », vol. 29 (1975), p. 41−71. Pour une approche plus nuancée, Jean-Claude Cheynet, *L'époque byzantine*, dans *La Bithynie au Moyen Age*, Bernard Geyer et Jacques Lefort (éds.), Paris, P. Lethielleux, 2003, p. 311−350.

[38] Jacques Lefort, *Tableau de la Bithynie*, dans *The Ottoman Emirate (1300−1389)*, cit., p. 101−117.

[39] Klaus Mattschke, *Commerce, Trade, Markets and Money: Thirteenth-Fifteenth Centuries*, dans *The Economic History of Byzantium : From the Seventh through the Fifteenth Century*, Angeliki E. Laiou (éd.), Washington, D. C., Harvard University Press, 2002, p. 771−806.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

golfe de Nicomédie, et offrent ainsi des points de contact avec le grand commerce. L'échelle la plus importante de la région se trouve à Pylai (Yalova) : les céréales produites dans la région y sont stockées puis achetées par les marchands étrangers ou transportées pour le compte de l'État. La Bithynie produit du blé, de l'huile d'olive, des fruits et du bétail. Elle abrite également une industrie de la soie active au moins à partir de 1180. L'État ottoman encouragera considérablement cette activité soyeuse, au point que dès la seconde moitié du XIVe siècle, les marchands européens n'auront plus besoin d'aller jusqu'à Tabriz pour satisfaire le marché européen[40].

La diplomatie d'Osman

Dès ses premières conquêtes en Bithynie, Osman Ier saisit toutes les opportunités pour exploiter le rapport des forces et imposer son autorité par la voie diplomatique aussi que parmi les moyens belliqueux. Les premières conquêtes, dans la région de Bilecik, doivent ainsi être interprétées non comme une finalité en soi, mais comme un moyen de consolider la stabilité politique nécessaire à l'épanouissement de l'activité agricole et commerciale.

Les contraintes économiques et écologiques du semi-nomadisme, de même que l'échange des surplus de la production pastorale et des produits de la terre entre nomades et paysans, la nécessité, enfin, d'assurer la sécurité des biens de production de l'économie sédentaire, notamment lors de la transhumance estivale, contraignaient Osman à maintenir les conditions d'une coexistence pacifique avec les gouverneurs byzantins de Bithynie[41]. Dans un passage célèbre des premières chroniques ottomanes, Osman s'entend avec le gouverneur chrétien de la forteresse de Bilecik. Avant de partir pour l'estive, il dépose dans la forteresse de Bilecik ses biens les plus précieux. Le *tekfour* (gouverneur local chrétien) y consent, à condition que les objets lui soient remis, non par des hommes armés, mais par des femmes. Au moment de la transhumance hivernale, Osman Beg témoigne sa reconnaissance au gouverneur en lui envoyant du fromage et de la crème contenus dans des peaux d'animaux, ainsi que des tapis et des kilims[42].

Osman a également le souci d'assurer la protection des commerçants chrétiens venus vendre leur marchandise sur ses terres contre les attaques des Germiyanides ou des Tatars (*çavdar tatarı*), alliés des Mongols[43]. De même, il empêche ses subalternes de piller les villages. Dans un passage d'Âşıkpaşazâde, quand l'un de ses frères lui suggère d'attaquer les villages chrétiens de Bithynie, Osman s'y oppose catégoriquement : lorsque les Ottomans sont arrivés en Bithynie, ils n'étaient que des étrangers (*garib*). Ces villages chrétiens les ont réconfortés. Il incombe aux Ottomans de les protéger, non de les attaquer[44].

Suivant Lindner, on peut considérer que le chef de tribu Osman agit déjà comme un chef d'État, soucieux de préserver, sur son territoire, les droits de groupes profondément hétérogènes sur le plan social et culturel. La paix et la stabilité politique constituent les fondements même de la domination économique de la domination

[40] Maria Gérolymatou, *Le commerce, VIIe–XVe siècle*, dans *La Bithynie au Moyen Âge*, cit., p. 485–498.

[41] Rudi Paul Lindner, *What Was a Nomadic Tribe*, dans « Comparative Studies in Society and History », vol. 24/4 (1982), p. 689–711 et Keith Hopwood, *Nomads or Bandits : The Pastoralist/Sedentarist Interface in Anatolia*, dans « Byzantinische Forschungen », 16 (1991), p. 179–194.

[42] Âşıkpaşazâde, *Osmanoğulları Tarihi* [L'histoire de la dynastie ottomane], Kemal Yavuz, Yekta Saraç (éds.), İstanbul, K. Kitaplığı, 2003, p. 324, 331.

[43] *Ibidem*, p. 331–332.

[44] *Ibidem*, p. 334.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ottomane naissante, et la condition de possibilité de son accroissement territorial. Comme le répète à plusieurs reprises Âşıkpaşazâde, si Osman parfois a démoli et détruit (*harâb itmek*) les villes, ensuite il les a reconstruit en donnant à leurs habitants la sécurité et en y faisant régner la justice (*emn ü aman ile ma'mûr itdi* ou « *adl u insâfila ma'mûr itdi* »)[45].

Les premières légations ottomanes dans la capitale byzantine n'ont pu être datées. Bien qu'on trouve des passages sur les missions turques à Constantinople chez les chroniqueurs byzantins contemporains des premiers Ottomans, il est impossible de savoir s'il s'agit de représentants des Ottomans ou bien d'autres principautés turcomanes. Il est vraisemblable que les premiers contacts diplomatiques entre Ottomans et Byzantins se sont d'abord développés à l'échelle locale, c'est-à-dire avec les *tekfour*. On a gardé trace de l'une de ces négociations à l'amiable, avec le *tekfour* de la forteresse de Bursa, que les troupes ottomanes menacent de prendre par la force. Moyennant trente mille ducats et en l'échange d'un départ volontaire, les soldats de la garnison byzantine pourront rejoindre, avec femmes et enfants, et sans dommages pour leurs biens, la forteresse de Gemlik[46]. Une fois les accords de dédition (*vire*) faits avec les assiégés, comme insistent les premiers chroniqueurs, les Ottomans contrôlent strictement leurs soldats de sorte qu'ils ne saccagent ni les citadins, ni les bâtiments[47]. Respecter le serment était nécessaire pour pouvoir ensuite régner sur les populations soumises. Dans la plupart des cas, Osman attaque à ses voisins seulement dans les cas où, les serments ne sont pas respectés[48].

La conquête et l'*istimâlet*

> « […] Enfin, ils conquirent la forteresse. Ils ne firent aucun mal aux infidèles. Et même les gratifièrent-ils de quelques largesses. […] Ils conquirent leurs cœurs. Et ceux-ci leur accordèrent leur confiance. Les infidèles de la forteresse de Tzympe devinrent les alliés des *ghazi* »[49].

Si Osman a œuvré à l'installation des Turcs en Bithynie, en fédérant et organisant sous sa bannière les différents chefs venus razzier le pays, c'est son fils Orhan (1326−1360) qui jette les bases d'une formation étatique sédentarisée. Il dote le pays de nombreuses constructions indispensables, qui toutes symbolisent un aspect du nouveau pouvoir. Les mosquées témoignent de la foi des nouveaux maîtres ; les *madrasa* fournissent les cadres administratifs et religieux ; les *imaret* accueillent les marchands et les voyageurs[50]. Tous ces édifices sont financés par la fiscalité que les premiers Ottomans ont su imposer à travers toute la Bithynie, tantôt pacifiquement, tantôt par la force.

---

[45] *Ibidem*, p. 344, 347, 351.

[46] *Ibidem*, p. 352. Sur Köse Mihal qui a mené la plupart de négociations avec les Byzantins à cette époque : Orlin Sabev, *The Legend of Köse Mihal − Additional Notes*, « *Turcica* », 34 (2002), p. 241−253.

[47] Âşıkpaşazâde, *op. cit.*, p. 363.

[48] *Ibidem*, p. 329, 336, 343.

[49] *Ibidem*, p. 374. Nikolas Oikonomides, *From Soldiers of Fortune to Gazi Warriors: The Tzympe Affair*, dans *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage*, cit., p. 239−247.

[50] Albert Gabriel, *Une capitale turque: Brousse, Bursa*, Paris, E. de Boccard, 1958. Si la famille régnante s'investit dans la capitale, les familles de dignitaires font de même dans les autres villes du beylicat. Ainsi, les Çandarlı instaurent à Iznik, à côté des leurs institutions pieuses, plusieurs *han* et *zaviye*. Ismail Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir ailesi* [La famille viziriale de Candarli], Ankara, TTK, 1978. Tout au long des XIVe−XVe siècles, la famille Evrenos sera à la tête de Gainnitsa-Vardar, celle de Malkoç en fera autant dans la région de Dobroudja. Heath Lowry, *The Shaping of the Ottoman Balkans : 1350−1550*, Istanbul, Bahçeşehir University Press, 2008.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Au début de son règne, Orhan, en rupture avec la politique prudente de son père, décida d'attaquer les centres économiques importants des Byzantins. La victoire ottomane à la bataille de Pelekanon (1329) contraigne l'empereur Andronic III Paléologue (1296−1341) à entamer des négociations avec l'émir ottoman[51].

Les pourparlers commencent par l'échange de présents. Orhan offre des chevaux, des chiens de chasse, des tapis et des fourrures en peau d'animaux sauvages ; il y adjoint un de ses vêtements, ce qui selon un témoin contemporain, Jean Cantacuzène, est « la plus haute marque de considération et de bienveillance, et le plus grand honneur que puissent accorder les satrapes des barbares »[52]. En 1333, les ambassadeurs d'Andronic III et d'Orhan arrêtent les conditions de la paix, en vertu de laquelle Orhan s'engage à être un ami fidèle et dévoué de l'empereur et promet de respecter l'intégrité des villes byzantines en Asie. En contrepartie, l'empereur paiera un tribut annuel de 12 000 hyperpères pour la conservation par les Byzantins des forteresses situées entre Izmid (Nicomédie) et Constantinople. En 1334, le *basileus* ne participe pas à la ligue anti-turque scellée à Avignon sous l'égide du pape Jean XXII[53]. La défection des Byzantins est souvent interprétée dans l'historiographie, comme le refus d'Andronic III de s'allier aux Catholiques. Pourtant, le traité signé en 1333 avec les Ottomans semble bien être le facteur essentiel[54]. À l'inverse, lorsque, en 1352, le Bosphore devient le théâtre d'une bataille entre Vénitiens, alliés aux Byzantins, et Génois, le souverain ottoman prend le parti des Génois et leur envoie neuf bateaux. Il informe son allié sur les mouvements de l'ennemi et assure le ravitaillement de la flotte de son partenaire.

Orhan, en franchissant les Dardanelles, commence à la conquête des Balkans et l'encerclement de Byzance par la conquête de la Thrace. Mais le chef de guerre Orhan sait se conduire en diplomate habile. Se donnant tantôt pour l'ami des souverains byzantins, tantôt pour leur rival, il sait également tirer profit des querelles entre prétendants byzantins. De fait, l'avancée ottomane dans la région de la Propontide et en Thrace est plus souvent assurée par la négociation, notamment en compensation d'un appui militaire ottoman, que par une conquête militaire effective, comme le démontrent les circonstances qui mènent à la prise de contrôle des forteresses en Thrace[55].

Les guerres civiles byzantines et les relatives bonnes conditions accordées aux sujets grecs de l'empereur empêchent toute résistance sérieuse aux armées ottomanes et entraînent la reddition des villes. Pour le cas de la Macédoine par exemple, les chroniqueurs ottomans soulignent que Kavala, Drama et Zihne sont conquises par Lala Şahin « *ale'l-infirâd 'âhd'le* » (un par un, par l'accord) et en négociant avec le peuple (*'âhd u eman [ve] halk ile söyleserek*)[56]. La plus importante réussite de cette

[51] Angeliki E. Laiou, *Constantinople and the Latins, The foreign Policy of Andronicus II, 1282−1328*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1972, p. 312−314.

[52] David Nicol, The *Reluctant Emperor, A Biography of John Cantacuzene, Byzantine Emperor and Monk (1295−1383)*, Cambridge, Cambridge University Press, 1972, p. 36. Par contre, les cadeaux de l'empereur n'étaient que des coupes d'argent et étoffes en laine et en soie.

[53] Angeliki E. Laiou, *Marino Sanudo Torsello, Byzantium and the Turks: The Background to the Anti-Turkish League of 1332−1334*, dans « Speculum », vol. 45/3 (1970), p. 374−392.

[54] Ursula Victoria Bosch, *Kaiser Andronikos*, III. *Palaiologos, Versucheiner Darstellung der byzantinischen Geschichte in den Jahren 1321−1341*, Amsterdam, Adolf M. Hakkert Verlag, 1965, p. 152−158.

[55] Halil Inalcık, *Osmanlı Sultanı Orhân* (*1324−1362*) *Avrupa'da Yerleşme*, dans « Belleten », LXXIII/266 (2009), p. 77−107; E. de Vries-Van der Velden, *L'élite byzantine devant l'avance turque à l'époque de la guerre civile de 1341 à 1354*, Amsterdam, J. C. Gieben, 1989.

[56] D. Angelov, *Certains aspects de la conquête des peuples balkaniques par les Turcs*, dans « Byzantinoslavica », 17 (1956), p. 220−275 et pour les citations : Mehmet Neşri, *Kitab-ı Cihannüma*, Necdet Öztürk (éd.), Istanbul, Camlica, 2008, p. 214−215.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

époque est Adrianople, dont l'année de prise est l'objet des débats[57]. À la fin du règne de Murad Ier (1361−1389), les Ottomans contrôlent les communications entre l'Anatolie et les Balkans.

L'avancée ottomane dans les Balkans se base d'une part sur l'installation graduelle des peuplades originaires d'Anatolie dans la péninsule par les transferts des populations[58] et de l'autre par l'intégration de l'ancienne noblesse chrétienne dans le système d'administration et par les facilités et l'ambiance de stabilité proposées aux citadins et aux paysans[59]. Les Turcomans submergent les steppes de Thrace, les basses terres de la Maritza et les bassins ante-balkaniques, atteint le plateau Est Danubien et la Dobroudja. En haute Bulgarie, les bassins intérieurs, telle que, la plaine de Sofia, sont de même largement colonisés. En Grèce, la plaine de Salonique et la plaine thessalienne sont également recouvertes en grande partie, tandis que des groupes importants s'échelonnent le long des grandes vallées du Vardar et de la Morava, route essentielle de progression vers la Nord-Ouest, notamment dans le bassin d'Üsküb et dans celui de Niş[60].

La politique ottomane d'*istimâlet* est d'abord étudiée par Inalcık dans son article sur « les méthodes ottomanes de conquête ». Cette politique est appliquée surtout par Murad Ier et son grand vizir Candarli Hayreddin Pacha. La formule, les méthodes ottomanes de la conquête, n'implique pas contrairement à ce que son titre fait penser, les moyens belliqueux déployés par l'État ottoman pour s'approprier les territoires des États balkaniques entre 1351−1451, mais plutôt l'adaptation des Ottomans aux réalités politiques des Balkans[61]. Cependant, les registres de recensement ottomans existants utilisés par Inalcık datent du deuxième quart du XVe siècle et ne fournissent que l'évidence indirecte à ce qui était la procédure appliquée à l'époque de Murad Ier.

Les souverains ottomans, dès leurs premières conquêtes dans les pays chrétiens, adoptent une politique réconciliatrice avec l'Église orthodoxe. Il y a quelques exemples d'investiture pour les métropolites ralliés, sauf-conduits pour les prélats visitant leurs collègues ou d'immunités fiscales. Les sultans émettent également des firmans qui protègent les intérêts et les propriétés des monastères, en Bithynie, en Macédoine, au Mont-Athos ou à Serrès[62]. La réaction des religieux à l'avancée ottomane est ainsi, dans la plupart de cas, apaisée. Les moines ne répugnent pas à faire appel aux tribunaux turcs qu'ils préfèrent à l'occasion à leur propre juridiction, ni à faire des tractations commerciales avec les musulmans : un monastère athonite n'hésite pas à porter un

[57] Halil İnalcık, *Edirne'nin Fethi 1361* [La conquête d'Edirne, 1361], dans *Edirne*, Ankara, TTK, 1965, p. 137−159; Irène Beldiceanu-Steinherr, *La Conquête d'Adrianople par les Turcs: La Pénétration turque en Thrace et la valeur des chroniques ottomanes*, dans « Travaux et Mémoires », 1 (1965), p. 439−461 et Elizabeth A. Zachariadou, *The Conquest of Adrianople by the Turks*, dans « *Studi Veneziani* », XII (1970), p. 211−217.

[58] Ömer L. Barkan, *Bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler* [La déportation en tant que méthode d'installation et de colonisation], « Iktisad Fakültesi Mecmuasi », XI/1−4 (1950), p. 524.

[59] Halil Inalcık, *The Ottoman Methods of Conquest*, dans « Studia Islamica », II (1954), p. 103−129.

[60] Machiel Kiel, *The incorporation of the Balkans into the Ottoman Empire, 1353−1453,* dans *The Cambridge History of Turkey: Byzantium-Turkey, 1071−1453,* Kate Fleet (éd.), Cambridge, Cambridge University Press, 2009, p. 138−191.

[61] Halil Inalcık, *The Ottoman Methods of Conquest*.

[62] Irène Beldiceanu-Steinherr, *La prise de Serres et le firman de 1372 en faveur du monastère de Saint-Jean-Prodrome*, dans « Acta Historica », IV (1965), p. 15−24. Elizabeth Zachariadou, *Early Ottoman Documents of the Prodromos Monastery (Serres)*, dans « Süd-Ost Forschungen », XXVIII (1969), p. 1−12 ; J. C. Alexander, *The monasteries of the Meteora during the first centuries of Ottoman Rule*, dans « Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik », XXXII/2 (1982), p. 90−99.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

différend qui l'oppose à un autre monastère, devant le cadi, ni à emprunter de l'argent à un Turc de Salonique[63].

Par proclamation écrite et par envoi d'émissaires – souvent des chrétiens à leur service –, ils savent convaincre aussi du bien-fondé du ralliement politique, archontes, gouverneurs et garnisons des places-fortes, en échange de la liberté religieuse et d'une certaine autonomie administrative. Les élites balkaniques n'hésitent pas, sans s'islamiser, à intégrer la nouvelle classe dirigeante ottomane. Ils occupent divers échelons dans la nouvelle société : *sipahi*, *martoloz* ou *voynuk* dans l'organisation militaire, des secrétaires et d'interprètes dans la chancellerie[64]. Une partie de cette élite n'hésite pas non plus à embrasser l'islam. La population suit, la plupart du temps, son clergé et ses maîtres temporels. En réalité, l'ensemble de la population autochtone tant rurale qu'urbaine des Balkans, vivaient dans une situation difficile sous l'hégémonie des despotats. L'extension de la grande propriété laïque et ecclésiastique se faisait aux dépens de petits propriétaires libres. La plupart des paysans n'étaient pas libres[65].

Par la stratégie d'*istimâlet*, les Ottomans ont pour but de mettre la main sur les axes commerciales et sur les routes qui contrôlent les mines d'or, d'argent, de plomb, de cuivre et de fer de la Serbie, de la Macédoine et de la Bosnie ; d'accaparer ensuite les mines et enfin de réduire à néant les centres éventuels de résistance après les avoir dépourvus de la puissance économique et militaire[66].

À partir de la seconde moitié du XIVe siècle, les Ottomans, concentrèrent leurs efforts vers l'Anatolie intérieure, en conquérant, à part Ankara, Osmancik et Amasya, les étapes importantes dans la route de Tabriz, entrepôt principal de la partie occidentale de la Route de la Soie[67]. Bursa, capitale ottomane, devient un important marché international. Ainsi, suite à l'alliance politique et commerciale ottomano-génoise, une nouvelle voie commerciale se développe, reliant Gênes et Bursa, à travers Chio, où convergent les routes des épices et de la soie. Un tarif d'expédition des draps de Gênes à Bursa détaille l'itinéraire suivi pour la marchandise : par mer jusqu'à Chio, par bêtes de somme ensuite; des marchands ottomans ou génois établis à Bursa adressent des cargaisons de soie des rives de la Caspienne à leurs correspondants de Chio, ainsi que d'autres marchandises précieuses apportées par les caravanes, encens et perles, colorants comme la noix de galle et surtout les produits de manufacture à la base de soie et des tapis. Le coton anatolien, produit à Bursa et à Konya arrive à Gênes pour être exporté vers la Flandre, Aigues-Mortes et Majorque[68].

---

[63] Irène Beldiceanu-Steinherr, Nicoara Beldiceanu, *Biens des Amiroutzes d'après un registre ottoman de 1487*, dans « Travaux et Mémoires », VIII (1981), p. 83−98.

[64] Matei Cazacu, *Les parentés byzantines et ottomanes de Laonikos Chalkokondyle*, dans « Turcica », 16 (1984), p. 95−114.

[65] F. Thiriet, *La condition paysanne et et les problèmes de l'exploitation rurale en Romanie Greco-Vénitienne*, dans « Studi Veneziani », 9 (1967), p. 35−69.

[66] Traian Stoianovich, *A route type: The Via Egnatia under Ottoman rule*, dans *The Via Egnatia under Ottoman rule (1380−1699*), Elizabeth Zachariadou (éd.), Crete, University of Crete Press, 1997, p. 203−216.

[67] Halil Inalcık, *Bursa and the Silk Trade*, dans *An Economic and social history of the Ottoman Empire, 1300−1914*, vol. I, Halil Inalcık, Donald Quattert (éds.), Cambridge, New York, Cambridge University Press, 1994, p. 223.

[68] Jacques Heers, *Gênes au XVe siècle, activités économiques et problèmes sociaux*, Paris, SEVPEN, 1961, p. 388−389 et Halil Inalcık, *'Arab Camel Drivers in Western Anatolia in the Fifteenth Century*, dans *Essays in Ottoman History*, Istanbul, Eren Yay., 2000, p. 393−411.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Le rôle des alliances matrimoniales dans la formation de l'État ottoman

Les mariages princiers sont, dans la première phase de la formation de la dynastie ottomane, un instrument d'arrangements diplomatiques et même, par les dots des épouses, d'accroissements territoriaux. Les conventions matrimoniales constituent parfois des véritables traités, affectés de garanties dont il était d'usage d'entourer ceux-ci. Elles doivent transférer dans la famille de l'époux des droits sur des terres. Les contrats de mariages provoquent le transfert non seulement de ces femmes et de tout un entourage mais aussi d'argent et de biens nécessaires à ces unions : présents, règlement des dotes et provisions de douaires. Les épouses royales apportent également leur mode de vie. Si la femme d'Orhan Théodora paraît être adaptée aux mœurs de l'entourage de l'émir, la femme de Bayezid Ier, Olivera et sa suite sont accusées par l'entourage du sultan d'avoir introduit des pratiques inconnues voire impies à la cour du sultan.

Après son avènement au trône en 1347, Jean Cantacuzène marie sa fille Théodore à Orhan, pour consolider leur alliance qui existe depuis quelques années et qui est initiée par l'intermédiaire d'Umur Pacha d'Aydın. L'émir ottoman envoie à Istanbul trente vaisseaux et une cavalerie imposante suivie des plus hauts dignitaires de l'État, pour escorter la princesse byzantine. Les cérémonies de mariage durent plusieurs jours à Silivri[69]. L'année suivante, Orhan vient avec toute sa famille visiter son beau-père à la capitale byzantine. Les plaisirs de chasse et de la table occupent pendant plusieurs jours, les deux souverains et leurs escortes. L'empereur et son gendre sont toujours assis à une table particulière ; auprès d'eux sont assis les quatre fils d'Orhan – Ibrahim, Süleymân, Murad et Sultân –, et leurs femmes. Les voyages fréquents d'Orhan à Constantinople, puisqu'il permet à l'émir ottoman et à ses émissaires d'assister directement les cérémonies byzantines à la cour impériale, ont beaucoup contribué à l'adaptation ottomane des rites et pratiques byzantines de la diplomatie. Sans doute, Théodore Cantacuzène, la femme de la lignée impériale d'Orhan, était un intermédiaire très important dans l'adaptation des Ottomans au milieu culturel byzantin[70].

Dans la seconde moitié du XIVe, par l'intermédiaire des épouses royales, tous les souverains qui règnent dans les Balkans deviennent des parents pour constituer une société princière. Quand Murad Ier se marie, en, 1378 avec Kera Tamara, la fille du tsar bulgare Ivan Alexandre Asen (1310?−1371) il devient beau-frère d'Ivan Sišman (1350−1395), le futur tsar de la Bulgarie. La demi-sœur de Tamara, Keraca Marija, est l'épouse de l'empereur Andronic IV Paléologue (1348−1385), alors que son cousin, Stefan Uroš V (1336−1371), est le roi de la Serbie. Les épouses des monarques constituent de véritables intermédiaires politiques entre les familles. Elles maintiennent généralement des liens avec leur noyau familial d'origine. De cette manière, elles tissent des réseaux de correspondance qui garantissent les sociabilités familiales. En 1391, Bayezid Ier, se marie à Olivera Despina, la fille de Lazar Hrebeljanović (1329−1389), le roi de Serbie, tué à la bataille de Kosovo. Ainsi, Stefan Lazarević (1374−1427) fils de Lazar, devient le beau-frère et le vassal du sultan[71]. À la bataille de Nicopolis (1396), Bâyezîd Ier sort victorieux grâce au soutien de son beau-frère, Stefan Lazarevic, le prince de Serbie.

[69] A. Bryer, *Greek Historians of the Turks : the case of the first Byzantin-Ottoman marriage*, dans *The Writing of History in the Middle Ages : Essays Presented to Richard W. Southern*, Oxford, 1981, p. 471−493.

[70] Pour les relations entre Orhan et Cantacuzène, cf. Ernest Werner, *Johannes Kantakuzenos, Umur Paşa und Orchan*, dans « Byzantinoslavica », XXVI (1965), p. 255−276. Sur l'importance des mariages dans la diplomatie byzantine : R. Macrides, *Dynastic Marriages and Political Kinship*, dans *Byzantine Diplomacy*, cit., p. 263−280.

[71] Halil Inalcık, *Bayezid I*, dans « Türkiye Diyanet Vakfi Islam Ansiklopedisi », III, p. 267.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Six ans plus tard, quand le sultan ottoman affronte Tamerlan, son plus grand soutien est toujours Stefan Lazarevic et ses parents chrétiens. De même, Mehmed Celebi dans sa lutte avec son frère Musa a pu compter sur les armées de son grand-père maternelle.

Les mariages dynastiques jouent également un rôle important dans la politique orientale de l'État ottoman. Murad Ier, a arrangé un mariage entre son fils Bâyezîd et la fille de Germiyanoğlu Süleymanşah. Par l'intermédiaire de ce mariage, le sultan crée non seulement des liens pacifiques avec son voisin méridional, mais également une relation de parenté avec l'aristocratie soufie d'Anatolie, car la femme de Bâyezîd, Devlet Hatun, est la petite fille de Sultan Veled – le fils du grande mystique de Konya, Rûmî. Or les liens de parenté peuvent aussi poser des limites à la politique étrangère. En 1376, Alaeddin Ali Bey de Karaman demande la main de la fille de Murad Ier, Melek Hatun, et le sultan accepte ce mariage. Quelques années plus tard, l'émir de Karaman, attaque Ankara, récemment incorporée au territoire ottoman. Le sultan ottoman décide de lancer une expédition à l'Anatolie centrale. C'est seulement grâce à l'ambassade exprès de Melek Hatun à la capitale ottomane que l'émir ottoman renonce à faire la grande expédition[72].

Une diplomatie sans bureaucratie ?

Nous avons analysé les dynamiques du développement de l'entité politique ottomane ainsi que l'évolution des principes et des techniques de sa politique étrangère. Or, nous avons fait abstraction d'un processus qui leur est inextricablement lié, l'émergence de la chancellerie et la genèse d'une tradition épistolaire en turc ottoman. En effet, même s'il y a des sources pour décrire et analyser les débuts de la diplomatie ottomane, il n'y en a pas assez pour suivre l'évolution de la chancellerie du premier siècle ottoman. Les originaux de la grande majorité de la correspondance officielle datant de cette époque ne sont plus conservés. Par conséquent, faire une idée sur le développement des conceptions diplomatiques ottomanes, tant sur le plan formel qu'au niveau de contenu, est difficile. L'authenticité des copies des lettres adressées par les premiers émirs aux autres monarques – insérées dans le recueil épistolaire de Ferîdûn, *Münşe'ât es-selâtîn* (La Correspondance des sultans) – est mise en cause depuis longtemps[73]. Leur analyse approfondie par Irène Beldiceanu-Steinherr a montré que les lettres d'Osmân, d'Orhân et de Murâd sont recopiées d'un ancien recueil épistolaire préparé par le secrétaire de 'Alâ'addin Takaş (1173−1200), le chah de Khârezm. Ferîdûn a seulement remplacé les noms des personnes et des lieux par des noms tirés de l'histoire ottomane. Nous pouvons supposer que le célèbre littérateur a essayé d'inventer une origine mythico-historique pour la chancellerie – dont il était, au moment de la préparation de son recueil, le chef – en poussant son existence jusqu'à l'époque des fondateurs de l'Empire.

Les premiers actes authentiques, étudiés par Wittek, montrent cependant que l'émirat ottoman dispose d'une chancellerie embryonnaire qui s'inspire des usages seldjoukides et ilkhanides. Il y a dans la cour de l'émir Orhan, des scribes, voire un *tuğrakeş,* qui dessinent son monogramme (le *tuğra*). Toutefois, les premiers « gens de plume » (*ehl-i kalem*) du milieu ouest-anatolien, à cause de l'absence des établissements d'enseignement développés dans les beylicats, venaient des anciens centres seldjoukides,

[72] Idem, *Murad I*, dans « Türkiye Diyanet Vakfi Islam Ansiklopedisi », XXXI, p. 165.

[73] Irène Beldiceanu-Steinherr, *Recherches sur les actes des règnes des sultans Osman, Orkhan et Murad I*, Monachii, Societas Academica Dacoromana, 1967.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

notamment des madrasas de Konya, de Kayseri, de Sivas et d'Erzurum. La première madrasa ottomane fut fondée dans les années 1330, à Iznik. Sa direction était confiée à un des savants de l'Anatolie centrale, Davûd el-Kâysarî, le disciple du célèbre mystique d'Ibn 'Arabî[74].

Les premiers vizirs de l'État ottoman étaient, à quelques exceptions près, issus des *madrasa*. Citons parmi les vizirs de l'émir Orhan, Alaeddin bin Kemaleddin − selon la tradition le premier vizir −, Ahmed bin Mahmûd et Hacı Pacha[75]. Force est de constater qu'ils sont des personnages peu connus voire insignifiants par rapport aux commandants d'armées. Par conséquent, leur rôle dans l'administration d'un émirat très peu bureaucratisé, reste incertain. L'institution du vizirat ne commence qu'à revêtir d'importance à l'époque de Murad Ier. Les membres de la famille Çandarlı, qui a fournit à l'émirat ottoman des vizirs, des cadis et des chanceliers étaient une illustre famille pour le patronage des sciences et des arts dont la plupart faisait partie de la classe sociale de l'*ilmiye*[76]. Les techniques de l'administration se transmettaient de génération en génération au sein des grandes familles, comme les Çandarlı. Ils assumaient, de la sorte, la permanence de la tradition administrative, dans un État naissant.

D'autre part, la carence du personnel spécialisé dans la bureaucratie, a forcé les premiers sultans à recevoir des savants de l'Iran, de l'Asie centrale et de la Syrie. Ces savants ont une place importante dans le développement des madrasas ottomans, qui vont donner des cadres non seulement à l'*ilmiye* mais aussi à la bureaucratie naissante. Cependant, ces premières écoles ne fournissaient pas des spécialisations dans plusieurs matières. Ainsi, les élèves qui voulaient approfondir leur savoir dans le domaine de *fiqh* partaient vers l'Égypte et ceux qui voulaient se perfectionner dans le domaine de la philosophie, de la théologie et des lettres allaient en Iran et au Khorasan[77]. Ces savants ont contribué à importer le savoir-faire des civilisations voisines surtout dans l'art de la comptabilité et dans les arts épistolaires[78]. De même, ces savants du XVe siècle, peuvent également être considérés non seulement comme les premiers « ambassadeurs de culture » ottomans, car ils contribuaient à la transmission des savoirs et aux échanges culturels mais des fois comme des ambassadeurs proprement dits car les monarques les utilisaient pour transmettre les messages diplomatiques.

Cependant, nous avons très peu d'indices sur les modalités des rapports professionnels entre ces savants et la bureaucratie ottomane naissante. Bien qu'il existe des passages dans les chroniques sur les relations des hommes issus des madrasas ottomans et les sultans ou bien, des mentions des savants dans les actes de donation (*vakfiye*) des sultans ou des hauts dignitaires en tant que témoins, il n'existe pas de documents qui attestent le rôle des lettrés ottomans dans la bureaucratie. Cela dit, l'analyse du contenu des documents officiels datant du XIVe siècle fait supposer une évolution dans la préparation des actes officiels. Les premiers *vakfiye* sont rudimentaires et courts. À partir

[74] Mehmet Bayrakdar, *La philosophie mystique chez Dawud de Kayseri*, Ankara, Ministère de la Culture, 1992.

[75] Aydın Taneri, *Osmanlı Imparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezir-i a'zamlık : (1299−1453)* [Le vizirat à l'époque de la fondation de la dynastie ottomane (1299−1453)], Ankara, TTK, 1974, p. 48.

[76] Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi.*

[77] Idem, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı* [Les institutions de sciences de l'État ottoman], Ankara, TTK, 1965, p. 227.

[78] Zeki Velidî Togan, *Economic conditions in Anatolia in the Mongol period*, dans « Annales islamologiques », XXV (1990), p. 203−240. Voir également, Nejat Göyünç, *Osmanlı Maliyesinde İlhanlı Tesirleri* [Les influences ilkhanides dans les institutions financières ottomanes], dans *Aspect of Ottoman History*, cit., p. 162−166.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de l'époque de Murâd Ier, pendant laquelle se vit les premiers efforts de l'institutionnalisation des divisions administratives – notamment, suivant à la création du beylerbeylicat de Roumélie vers la fin du XIVe siècle –, les *vakfiye* de la famille ottomane et des hauts dignitaires, prennent une forme plus complexe tant en ce qui concerne les biens qui font l'objet des actes de donation que les procédures à suivre pour le fonctionnement des fondations pieuses[79].

Conclusion

L'analyse des étapes formatives de l'espace politique ottoman laisse entrevoir tant les formes que peuvent prendre l'élargissement territoriale (occupation directe, assujettissement graduel, inféodation informelle) que les modalités de sa gestion. Les stratégies expansionnistes ottomanes, qui sont non-linéaires et multidirectionnelles, peuvent être qualifiées de tempérées, hormis l'exception que constitue le règne de Bayezid I qui fera l'objet d'un prochain article. Ce qu'on peut constater d'emblée chez les premiers émirs ottomans est une conscience aiguë des rapports de force régionaux.

Ce constat sert aussi à critiquer la conception wittekienne de la *ghaza* qui réduit l'émirat *osmanli* à une machine de guerre. Un seul facteur ne saura caractériser le premier élan d'expansion ottomane, pour laquelle il faut prendre en compte d'autres modalités qui expliquerait les efforts répétés des premiers Ottomans pour la domination des routes commerciales et pour la mainmise ressources primaires et minières de l'Anatolie et des Balkans; pour l'élimination graduelle (par force ou par les voies diplomatiques) des rivaux régionaux moins puissants et pour la construction des réseaux d'alliance durables tant avec les princes balkaniques qu'anatoliens avec des motivations économiques, matrimoniales, entre autres. Au XIVe siècle, l'entité politique ottomane se conçoit donc en tant comme acteur ordinaire du système politique balkano-anatolien. En effet, les stratégies de tempérament (*istimalet*, *mudara*), l'adoption sélective des coutumes locales à tous les niveaux d'administration et la prudence politique font l'émirat des chefs de guerre d'une zone frontalière, d'abord une puissance régionale puis un État solide.

DIPLOMACY, WAR AND TRADE:
ABOUT THE GENESIS OF THE OTTOMAN EMPIRE
(Summary)

Keywords: Ottoman expansion, State construction, foreign policies, war.

Without denying the real and ideological impact of the *ghaza*, what we propose in this paper is to draw an alternative analysing framework for the stages of the Ottoman expansion, and particularly to show how the diplomatic activity proved to be, since the time of Osman I[st], the founder of the dynasty, a complementary instrument in the State construction, in both war and peace times. This reinterpretation of the Ottoman advance, aiming to focus on the political strategies whose purpose was to create an autonomous political and tax area – a condition for the reorganization and the economic development of the territory –, allows us not only to reconsider the current debates on the nature of the Ottoman State, but also to study the principles, the techniques and the instruments of its foreign policies.

[79] Pour leur analyse, cf. Irène Beldiceanu-Steinherr, *Recherches…*, doc. n° 5, 7, 10, 11, 12 et 16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRU SIMON[*]

VALAHII ŞI DOMNII LOR ÎN RĂZBOIUL VENETO-OTOMAN (1499−1503)[**]

Pe 10 august 1500, Baiazid II îl anunţa pe Vladislav II Jagiello că oastea sa cucerise Modonul. Era cea mai mare pierdere suferită de Veneţia de la căderea Negropontelui la 1470. Sultanul diplomat îi mai scria că nu dorise să atace portul. Necredinţa veneţienilor trebuia însă pedepsită. Argumentaţia semăna cu aceea formulată de el tot la începutul unei luni august, în 1484, după ce câştigase Chilia şi Cetatea Albă. Era poate unul din motivele pentru care Ştefan III al Moldovei ezita să se implice deschis în noul război dintre Poartă şi *Serenissimă*. Celălalt motiv, şi cel mai important, era lipsa de încredere a domnului în fraţii jagielloni, Vladislav II, Jan Albert şi Alexandru, deţinătorii tuturor coroanelor de rit *latin* din est. Împreună cu sultanul şi mai ales cu regele romanilor, Maximilian I, Ştefan blocase planurile lor hegemonice (1497−1498). Deşi acordurile avute, banii primiţi de la Veneţia la 1492 ori faima sa cruciată din anii 1470 l-ar fi obligat să acţioneze altfel, nu părea cu adevărat dispus să dea şi el chip politic cruciat formulei pe care republica Sfântului Marcu o folosea din 1496 pentru vecinătatea sa creştină: *Hungaria, Polania, Dacia et Croatia*. Nominal însă (după ce se sfătuise cu Maximilian, al cărui acord „imperial" din 1497 cu Baiazid îl mediase), Ştefan acceptase (formal) să se implice pentru cauza crucii (şi a Veneţiei) în cadrul compromisului său cu Polonia şi Ungaria, pecetluit prin tratatul de la Hârlău (12 iulie 1499). La sfârşitul lunii, Veneţia şi *Turcul* erau în război. În septembrie 1500, situaţia Veneţiei era dramatică. Roma (obligată din nou să creeze o contrapondere otomană la problemele ei *italice*), Viena (interesată să exploateze cât mai mult dificultăţile jagiellone şi venete) sau Buda (câştigată – teoretic – prin desfacerea căsătoriei lui Vladislav cu Beatrice de Aragon) au ales astfel să-şi reconsidere poziţia faţă de război (anterior, avuseseră, în cel mai bun caz pentru Veneţia, o atitudine ezitantă). Papa Alexandru VI a trimis mesajele cruciadei.

> [Pasaje din instrucţiunile papei Alexandru VI pentru credinciosul său cardinal Pietro Isvalies, arhiepiscop de Reggio Calabria (*Rhegino*), trimis ca legat papal în statele fraţilor jagielloni, Vladislav II, Jan Albert (dar şi Alexandru, ducele Lituaniei)].
>
> […] *Quia diximus personaliter profecturos cum cardinalibus licet rerum bellicarum vel minimam habeamus peritiam, ut pote qui sacra secuti sumus et non castra. Tamen cum Maiestate Sua, praelatis ac baronibus communicabis quaecumque pro huiusmodi negotio bene absolvendo consideravimus, quae nobis valde opportuna et ad rem fore videntur, nam*

[*] Cercetător ştiinţific la Centrul de Studii Transilvane din Cluj-Napoca.
[**] Studiu finanţat din grant CNCS, TE, 356/2010.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. L, 2013, p. 49–61

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

attenta hostis potentia et amplitudine Dominii sui existimamus ad hanc expeditionem tres exercitus et illos quidem validos esse necessarios duos videlicet terrestres, tertium vero navalem, qui omnes uno eodemque mense et si fieri posset eodem die in terras hostium irrumperent, sed quoniam Maximilianus Rex [Maximilian I de Habsburg, regele romanilor] *et natio Germanica non habet eandem comoditatem et opportunitatem pro instruenda classe quam habet pro exercitu terrestri parando et serenissimi Francorum et Hispaniarum Reges et Dominium Venetorum cum reliquis Italicis propter loca maritima portus et copiam navium ac triremium et hominum ad huiusmodi classem necessariorum, habent maiorem facilitatem. Ideo nobis videtur, quod unus exercitus terrestris per Regem Romanorum et totam Germaniam cui presit Dominus Rex cum legato Sedis Apostolicae instruatur, secundus vero exercitus paretur per ipsum Regem Hungariae* [Vladislav II Jagiello] *cum frater suo carissimo filio nostro Alberto Poloniae Rege et Valachias* [Moldova şi Ţara Românească] *atque aliis fidelibus illarum partium adiacentium* [în mesajul papal trimis lui Maximilian pe 28 septembrie, formula fusese *Reges Hungariae, Boemiae et Poloniae cum Valachis et aliis fidelibus illarum partium adiacentium*, ceea ce ar însemna că nici două luni mai târziu papa miza nu doar pe Moldova, ci şi pe Ţara Românească, prin *valahi* înţelegându-se înainte de toate supuşii lui Ştefan III (ori în contexte ungare, în vremea regelui Matia Corvin, fidelii *valahi* ai Budei)], *quiquidem secundo exercitui praeerit Regia Maiestas Hungariae et Bohemiae una etiam cum leagto nostro, et tertius navalis per nos et dictos Francorum* [Ludovic XII] *et Hispaniarum Reges* [Ferdinand de Aragon şi Isabella de Castillia] *et Dominium Venetorum* [dogele Agostino Babarigo] *et reliquos Italicos Dominos* [aici Alexandru VI şi l-ar fi dorit cel mai mult pe Lodovico *il Moro* Sforza, ducele Milanului, care era însă în relaţii strânse cu Baiazid, fiind socotit de Veneţia principalul responsabil pentru izbucnirea războiului cu Poarta] *trie instruendus qui ex causis praedictis facilius et commodius possunt praeparare classem ad hoc necessariam, ad quam etiam reuirenda erunt subsidia saltem pecuniaria a Regibus Angliae* [Henric VII Tudor] *et Scotiae* [Iacob IV Stuart] *et eodem classe conducendus aliquis validus exercitus pedestrium et aequestrium copiarum, qui descendant ubi opus fuerit in terram ad oppugnationem et damna Turcarum, et quia nos cum praefatis cardinalibus propter aetatem et lia incommoda exercitus terrestres sequi non possumus cum eadem classe proficiscemur, dommodo praefati Reges Francorum et Hispaniarum vel alter eorum sicut speramus personaliter veniat* […] [Trebuie remarcată similitudinea – în ceea ce priveşte organizarea expediţiei – dintre planul acesta şi planurile mai vechi (1494−1495) şi ulterioare în special (în principal cele de la 1501−1502, 1509, 1513−1514 ori 1517−1518) ale lui Maximilian I. După ce anihilase, la 1495−1496, planul jagiellon de transfer al cavalerilor teutoni din zona baltică în Podolia şi *Valahia Mică* (plan agreat aparent în primă fază şi de papa Alexandru VI), regele Maximilian ajunsese să aibă o influenţă sporită asupra calculelor cruciate de la Roma, dar şi să fie tot mai receptiv la practicile şi proiectele cruciate din mediul curiei papale (caracteristici păstrate şi în vremea conflictelor sale cu Iuliu II)].

[…] *Praeterea ne quid in locis illis proximis nutriatur aut excitetur, quod eandem sanctam expeditione, aliquomodo vel interrumpat vel turbet, et maxime propter heresim in aliquibus locis illarum partium suscitatam animadvertes quam diligentissime ad res illas Bohemorum* [problema relaţiei tolerante a lui Vladislav II cu „moştenirea husită” a celuilalt regat al său], *Valachorum* [probabil, în primul rând, era vorba despre devastările suferite de aşezămintele de rit *latin* din Podolia în timpul expediţiilor moldave din 1498, în replică la campania lui Jan Albert în Moldova din urmă cu un an] *et Olumocensium* [era o problemă creată în egală măsură de Alexandru VI şi de Vladislav II în timpul vacanţei de şapte ani a tronului episcopal de Olomouc (1490−1497), pe care papa dorise şi chiar i l-a dat nepotului său de soră, Juan de Borgia (1493); dar soluţia nu a funcţionat şi din cauză că nepotul nu dorea să plece din *Italia*, unde era şi episcop de Monreale şi episcop de Ferrara (Juan de Borgia a ajuns pentru câteva luni înainte de moartea sa din august 1503 şi patriarh latin de Constantinopol), episcop de Olomouc fiind numit apoi Stanislav Thurzó (fără ca numirea să pună capăt definitiv problemelor din dioceză, datorită încercărilor reformiste ale noului

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prelat, educat la Cracovia şi Padova şi trecut repede din tabăra huniadă în ceea jagiellonă, în continuare extrem de deranjată de amintirea lui Matia, întreţinută şi de supravieţuirea fiului acestuia, Ioan Corvin)], *et ea omnia apud quos et ubi necessarium esse videris solerti cuara operam dabis his omnibus quae huic rei conducere possint. Circa res Bohemicas quae sunt periculis plenae cum magna dexteritate et circumspectione procedendum est, ne aliquid pro nunc nobis inconsultis innovetur* […] [Se cuvine reţinut că, din punct de vedere al abordării problemelor *husite* şi *greceşti* ale Romei, Alexandru VI s-a arătat cel mai adesea foarte conciliant, el reafirmând validitatea Unirii de la Florenţa de la 1439, în timp ce avea o atitudine foarte tranşantă în raport cu „reformatorii" Bisericii Romane, binecunoscutul caz al lui Girolamo Savonarola fiind doar unul din exemple în acest sens] (Roma, 18 şi 28 noiembrie 1500).

Polonia, Ungaria şi *valahii* (ori *Valahiile*: Ţara Românească şi Moldova) trebuiau să lupte împreună contra Imperiului Otoman. Precum în anii 1470, acestea (mai ales Ungaria şi Moldova) trebuiau să reuşească acolo unde bogata republica venetă eşuase zgomotos[1].

[1] Archivio Segreto Vaticano, Vatican (ASV), Miscellanea (Misc.), Armadi (Arm.), II−30, f. 136 (141)^{v}−146 (151)^{v}, aici f. 141 (146)^{r}−142 (147)^{r}, 144 (149)^{r} (28 noiembrie 1500; documentul a fost editat după copia sa din ASV, Misc., Arm., II−7, f. 616 (620)^{r}−639 (643)^{r}, în Augustin Theiner, *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, II. *Ab Joanne P. XXIII. usque ad Pium P.V. 1410−1572*, Roma, 1862, nr. 297, p. 269−276 (dar sub anul 1509), şi Edgar Artner, *Magyarország mit a Nyugati Keresztény muvelodés védobástyája: a Vatikánai Levéltárnak azo okiratai, melyek oseinknek a Keletrol Európát fen yegeto veszedelmek ellen kifejet erofeszitéseire vonatkoznak (cca 1214−1606)* [Ungaria, *zid* al Creştinătăţii Apusene: Documente din Arhivele Secrete ale Vaticanului (cca 1214−1606)], editor Szovág Kornél, Budapest, 2004, nr. 123, p. 147−156 (sub anul 1500, dar cu data de 18 noiembrie, cea aflată în reg. II−7 şi care nu este probabil o greşeală de copist, ci data când instrucţiunile au fost emise prima oară pentru legat, ele fiind repetate sub aceeaşi formă zece zile mai târziu, cel mai probabil datorită unor discuţii apărute între timp în legătură cu misiunea legatului, dar poate mai ales cu relaţia dintre papalitate şi republica venetă, legatul plecând deja pe 19 noiembrie spre Veneţia, unde a rămas până în ajunul Crăciunului aceluiaşi an). Scrisoarea lui Alexandru VI către Maximilian I: ASV, Misc., Arm., II−56, f. 321 (331)^{r}−328 (338)^{r} (28 septembrie 1500; formula citată este la f. 325 (335)^{v}). Interesant este că în ASV, Misc. Arm., II−7, instrucţiunile din data de 5 octombrie 1500 pentru legatul papal în *Germania*, Raimundus Peraudi (instrucţiuni cvasi-identice ca şi conţinut cu cele pentru Isvalies, inclusiv în ceea ce priveşte „alianţa tripartită" cruciată dintre Polonia, Ungaria şi valahi), urmează celora pentru Isvalies (deşi, din punct de vedere cronologic, ar fi trebuit să fie anterioare), ele găsindu-se la f. 639 (643)^{v}−641 (645)^{r} (o altă copie a instrucţiunilor este în ASV, Misc., Arm., II−30, f. 146 (151)^{r}−148 (153)^{r}). Pentru Thurzó (a cărui familie provenea din zona Zipsului, fieful familiei Szapolyai) şi problema Olomoucului: Karen Lambrecht: *Aufstiegschancen und Handlungsräume in ostmitteleuropäischen Zentren um 1500. Das Beispiel der Unternehmerfamilie Thurzó*, în „Zeitschrift fùr Ostmitteleuropaforschung", Marburg, XLVII (1998), p. 317−346; vezi şi Martin Rothkegel, *Der lateinische Briefwechsel des Olmützer Bischofs Stanislaus Thurzó. Eine ostmitteleuropäische Humanistenkorrespondenz der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, Hamburg – Münster, 2007, p. 14−27. Problemele din Boemia în relaţie şi cu cazul Olomoucului (principalul pilon al Romei în regiune) la Antonin Kalous, *Spor o biskupství olomoucké v letech 1482−1497* [Disputata episcopie de Olomouc (1482−1497)], în „Český Časopis Historický" [Revista Istorică Cehă], Praga, CV (2007), p. 1−39; idem, *Tárgyalások az utraquisták egyesüléséről a római egyházzal. Kiegyezési politika* [Negocieri pentru unirea utraquiştilor cu Biserica Romană: politicile de reconciliere], în *Szentírás, hagyomány, reformáció. Teológia − és egyháztörténeti tanulmányok* [Sfânta Scriptură, tradiţie, reformă: studii de teologie şi istoria Bisericii], editori Beatrix F. Romhányi şi Gábor Kendeffy, Budapest, 2009, p. 154−163. Pentru acţiunile moldave din 1497−1498 şi efectele lor antilatine (la jafurile din Podolia se adăuga asasinarea unui episcop de rit *latin* al Moldovei, la Orteşti, lângă mănăstirea Neamţ, databilă astfel mai curând la 1498, decât la 1503, acţiune pentru care Ştefan III a ordonat represalii), vezi *DIR*, A. *Moldova*, Veac XVI, I. *1500−1546*, 1951, nr. 169, p. 191; Victor Motogna, *Un notar necunoscut al lui Ştefan cel Mare (magistrul Anthonius de Thaucz, episcop de Baia)*, în *RI*, VIII (1922), 10−12, p. 197−198; Ioan Sabău, *O nouă listă a episcopilor catolici din Moldova*, în *RI*, XXIX (1943), 7−12, p. 236−238; Ilie Corfus, *Ştefan cel Mare pe o frescă polonă*, în *SMIM*, VIII (1975), p. 201−204. Pentru legatul papal Pietro Isvalies (Isvalli) (cca 1450−1511): Filippo Crucitti, *Pietro Isvalies*, în „Dizionario Bibliografico degli Italiani", Roma, LXII (2004), *sub voce* (un personaj extrem interesant, care îşi începuse cariera în serviciul lui Ferdinand II de Aragon şi apoi al familiei Borgia, ocupându-se de afacerile delicate ale regatului neapoletan şi ale curiei papale; motiv pentru care, pe 28 septembrie 1500, a primit pălăria de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Marea noutate din punct de vedere cruciat răsăritean era reapariţia Ţării Româneşti ca forţă antiotomană pe lista Romei. Nu doar că Moldovei i se treceau cu vedere (dar nu i se uitau) excesele *antilatine* recente din timpul luptelor cu Polonia, dar Ţara Românească, identificată cu trădarea cruciadei, atât în plan politic (armat), cât şi în cel confesional (unionist), în ultimele trei decenii, era şi ea trecută printre cei de la care Roma se aştepta să lupte cu *turcii*. La un prim nivel, atenţia dată Ţării Româneşti era consecinţa revirimentului ei sub Vlad IV Călugărul şi Radu IV cel Mare, mai ales după 1484. Statul, cu tot mai solide legături balcanice, nu mai era un „şanţ al creştinătăţii",

cardinal, iar pe 5 octombrie a fost numit legat papal pentru Ungaria, Boemia şi Polonia, unde s-a descurcat destul de bine, fiind implicat în încheierea păcii generale de la Buda din 1503 (mai−august), an în care (în iunie) a şi fost numit administrator al episcopiei de Veszprém). Pentru cardinalul Raimundus Peraudi (Raimond Pérault), episcop de Gurk şi Maguelone, un om de casă al Habsburgilor (ajuns însă în conflict cu Maximilian I între 1501 şi 1502 mai ales datorită modului în care regele romanilor înţelegea să folosească fondurile cruciate şi „să se lupte" cu turcii) şi un alt personaj cheie pentru evenimentele răsăritene din acea perioadă: Johannes Schneider, *Die kirchliche und politische Wirksamkeit des Legaten Raimund Peraudi (1486−1505)*, Halle, 1882; Francis Rapp, *Un contemporain d'Alexandre VI Borgia, le cardinal Raymond Péraud (1435−1505)*, în „Comptes-rendus des Séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres", Paris, CXXXVIII (1994), 3, p. 665−677. Pentru contextul politic şi poziţia Moldovei (1497−1500): Ioan-Aurel Pop, Al. Simon, *Moldova şi celălalt Imperiu: Preliminariile şi consecinţele conspiraţiei lui Maximilian I de Habsburg şi Ştefan cel Mare (1497)*, în *Vocaţia istoriei. Prinos profesorului Şerban Papacostea*, editori Ovidiu Cristea, Gheorghe Lazăr, Brăila, 2008, p. 331−406; idem, *Despre conspiraţia pregătită de Maximilian I de Habsburg şi Ştefan III cel Mare împotriva regilor Ungariei şi Poloniei la sfârşitul secolului al XV-lea*, în *Istoriografie şi politică în estul şi vestul spaţiului românesc*, editori Svetlana Suveică, Ion Eremia, Sergiu Matveev, Sorin Şipoş, Chişinău/Oradea, 2009, p. 134−152; Al. Simon, *De la Porturile Italiei la porturile ungurului. Drumurile valahe ale cruciadei în secolul XV*, în *Istoriografie şi politică*, p. 107−133. Pentru politica antiotomană din acea perioadă, cele mai bune perspective sunt oferite tot de către Kenneth M. Setton, *The Papacy and the Levant. 1204−1571* (= „Memoirs of the American Philosophical Society", CXIV, CXXVII, CLI, CLII), II, *The Fifteenth Century*, Philadelphia, 1978, p. 454−462, 519−525. Pentru mesajul lui Baiazid II către Vladislav II privind cucerirea Modonului: Biblioteca Nazionale Marciana, Venezia, Ufficio Manoscritti: Codici Italiani, classa VII, *Storia ecclesiastica e civile veneziana*, nr. 421 (= 1067), f. 584^{r}−585^{r} (10 august 1500; regest în *Ausgewählte Regesten des Kaiserreiches unter Maximilian I, 1493−1519* (= J[ohann]. F[riedrich]. Böhmer, *Regesta Imperii*, XIV), editor Hermann Wiesflecker, III−2, *Österreich, Reich und Europa. 1499−1501*, editor H. Wiesflecker, Wien/Köln/Weimar, 1998, nr. 14338, p. 890 (*Regesten Maximilian*)). Pentru proiectul de transfer al teutonilor în Podolia şi *Valahia Mică*, împiedicat de Maximilian şi cardinalii fideli acestuia: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien (HHStA), Reichsregisterbücher, reg. *JJ*, f. 265^{r}−266^{r} [martie−mai 1495; regest în *Regesten Maximilian*, I−1. *Maximilian I. und das Reich. 1493−1495*, editor H. Wiesflecker, Wien/Köln/Weimar, 1989, nr. 1481, p. 159]. Pentru proiectele cruciate ale lui Maximilian, vezi datele din Al. Simon, *Massimiliano I, Venezia e il problema ottomano (1493−1503)*, în *L'Europa Centro-Orientale e la Peninsola italiana: quattro secoli di rapporti e influssi intercorsi tra Stati e civiltà (1300−1700)*, editori Cristian Luca, Gianluca Masi, Brăila, 2007, p. 91−109; idem, *The Habsburgs, the Hungarian Crown and Crusading in the East: From Rákos to Rákos (1505−1514)*, în *Worlds in Change* (= „Mélanges d'Histoire Générale", NS, IV, 1−2), editori I.-A. Pop, Al. Simon, II. *Christian Expansion and Regression* (= „Transylvanian Review", XIX, suppl. 2; „Mélanges d'Histoire Générale", NS, IV, 2), Part 2. *Frontiers and Border Behaviour*, Cluj-Napoca, 2010, p. 311−324. Pentru formula venetă *Hungaria, Polania, Dacia* (remarcabilă formulă birocatică pentru Ţara Românească şi Moldova) *et Croatia* (iniţial Croaţia nu fusese inclusă în ea): Archivio di Stato di Venezia, Venezia (ASVe), Senato Secreti (S.S.), *Deliberazioni*, reg. 36−51 [1496−1526] (la indicele de epocă); Al. Simon, *Antonio Bonfini's* Valachorum regulus *(1458, 1492): Matthias Corvinus, Transylvania and Stephen the Great*, în *Between Worlds* (= „Mélanges d'Histoire Générale", NS, I, 1−2), editor Al. Simon, I, *Stephen the Great, Matthias Corvinus and their Time*, editori László Koszta, Ovidiu Mureşan, Al. Simon, Cluj-Napoca, 2007, p. 207−226 (p. 212−216). Formula (care nu includea explicit Lituania şi Boemia, dinastic şi politic, ele fiind văzute ca anexe ale Poloniei şi Ungariei, dar în care Croaţia fusese individualizată în cele din urmă datorită intereselor adriatice ale Veneţiei şi atitudinilor locale speciale, deşi era unită personal cu Ungaria din 1102), s-ar putea să fi fost creată şi în reacţie la acţiunile lui Maximilian din 1495, care au anulat parte din marile planuri jagiellone, enunţate deja la Lewocza în 1494 (între 1475/1476 şi 1481 când Ungaria şi Moldova figuraseră ca şi aliate în numele crucii, la indicele aceloraşi registre, formula fusese *Hungaria et Valachia*, ASVe, S.S. *Deliberazioni*, reg. 27−29 [1475−1481 (ante 1 martie/anul nou veneţian)]).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

condiţie la care o condamnaseră campaniile şi jafurile lui Matia şi Ştefan III. Lor li se adăugau interesele puterilor regionale. Polonia, Ungaria şi chiar Veneţia voiau să îngrădească hegemonia şi libertatea (*valahă* şi nu doar) de mişcare a lui Ştefan. Neinteresante (dimpotrivă) de diminuarea puterii sale, dar dornice să câştige Ţara Românească erau Viena şi Roma (deşi teoretic „neutră" din raţiuni misionare, Roma n-ar fi fost însă dispusă să sacrifice Suceava pentru Târgovişte după cum s-a văzut în timpul disputei lui Bogdan III cu Radu IV din anul 1507, când şi Veneţia a refuzat să acţioneze contra lui Bogdan III). Primele semne clare ale interesului sud-valah ale lui Maximilian provin din timpul campaniei sale în Croaţia şi al luptelor de frontieră ungaro-otomane din anii 1493−1494. Plecând şi de la originile rivalilor şi – temporar – aliaţilor săi huniazi, veniţi în parte din Oltenia, regele Maximilian a început să insiste pe *Valahia Mică* (Oltenia aici, termenul fiind folosit în general pentru Moldova) ca entitate politică distinctă şi importantă în ecuaţia politică otomană şi ungară. Tot atunci, sub influenţa curiei papale şi din dorinţa de a bloca Ungaria jagiellonă ca „poartă" antiotomană (Maximilian dorea să fie rege al Ungariei, nu co-rege cu numele, cum era prin tratatul de la Bratislava din 1491), fiul lui Frederic III a început să pledeze pentru pasajul cruciat prin *ambele Valahii*, şi nu prin *Ungaria şi Moldova*, cum fusese stabilit în vederea congresului cruciat de la Roma (1490), care trebuia să pregătească cruciada aşezată sub comanda lui Matia şi Maximilian. În anii 1501−1502, căutând din nou propria sa soluţie cruciată, Maximilian insista că trebuia vorbit cu domnii *Valahiei Mici, Valahiei Mari şi Moldovei*[2].

[2] Valahia Mică la 1493−1494 şi 1501−1502 mai ales şi interesul habsburgic pentru Ţara Românească până la moartea lui Ştefan III, orientativ: ASV, Misc., Arm., II−56, f. 110 (114)^{r}, 112 (116)^{r} (pasajul *prin ambele Valahii*) HHStA, Reichshofkanzlei (R.H.K.), *Maximiliana*, fasc. 5b−2, f. 59^{r}; 6b−2, f. 214^{v}−215^{r}; 8a−1, f. 42^{r} (act „anulat parţial"); 16−3, f. 12^{r}−13^{r} ([aprilie−august 1499], 13 septembrie 1500; 2 septembrie 1501; 25 ianuarie 1504; regeste în *Regesten Maximilian*, III−1, nr. 9638, p. 134; nr. 10865, p. 315; nr. 12404, p. 513; IV−1. *Maximilian I. und das Reich. 1502−1504*, editori H. Wiesflecker, Christa Beer, Manfred Hollegger, Wien/Köln/Weimar, 2004, nr. 18144, p. 406); fasc. 34−III.12, f. 23^{r}−24^{v}, 40^{r}−41^{r} [după 14 mai 1501]; Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, VIII, *1376−1650*, Bucureşti, 1894 (*Hurmuzaki*), nr. 45, p. 36 (1502); Nicolae Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, VI, *1501−1547*, Bucarest, 1916, nr. 67, p. 96 (1517−1518). Pentru implicarea Poloniei (mai ales, dar şi a Ungariei) la Târgovişte (implicare prelungită până după moartea lui Radu IV), vezi tot orientativ: F[ryderik]. Papée, *Acta Alexandri Regis Poloniae, magni ducis Lithuaniae, etc. (1501−1506)* (= „Monumenta Medii aevi res gestas Poloniae illustrantia", XIX), Krakow, 1927, nr. 83, p. 104; nr. 114, p. 167; nr. 123, p. 177; nr. 130, p. 196; nr. 168, p. 285; *Hurmuzaki*, II−2, *1451−1510*, editor Nicolae Densuşianu, Bucureşti, 1891, nr. 312, p. 321; nr. 368, p. 430−435; nr. 406, p. 509; nr. 448−499, p. 557−564; II−3, *1510−1530*, editor N. Densuşianu, Bucureşti, 1893, nr. 73, p. 70. Pentru „revirimentul transalpin" de după 1484−1486, amintim câteva surse: *Hurmuzaki*, II−2, nr. 304, p. 342; nr. 321−322, p. 363−365; VIII, nr. 32, p. 28; XV−1, *Acte şi scrisori din arhivele oraşelor ardelene Bistriţa, Braşov, Sibiiu, 1358−1600*, editor N. Iorga, Bucureşti, 1911, nr. 247, p. 136; nr. 250, p. 138; nr. 252−253, p. 139−140; nr. 255, p. 140−141; nr. 257, p. 141; *DRH*, B. *Ţara Românească*, I, *1247−1500*, editori P. P. Panaitescu, Damaschin Mioc, Bucureşti, 1966, nr. 143, p. 238−240 (1473; act reconfirmat de Radu la 1500); nr. 152, p. 253−256 (1476); nr. IV, p. 514 [1489−1490; cf. Ştefan Ştefănescu, *Eléments nobiliaires balkaniques établis en Valachie à la fin du XVe siècle*, în „Revue Roumaine d'Histoire", Bucarest, IV (1965), 5, p. 893−896]. În relaţia cu Buda şi Cracovia (şi prin extensie în raport cu atenta Veneţie), un rol important l-a jucat atitudinea lui Radu IV la 1497, când, în replică la pretenţiile jagiellone care-l vizau şi pe el, a revendicat nu doar Amlaşul şi Făgăraşul, vechile posesiuni transilvane ale domnilor Ţării Româneşti, ci şi Severinul, şi l-a şi sprijinit cu trupe (şi la ordinul sultanului) pe rivalul său *valah*, Ştefan III (orientativ: Ioan Bogdan, *Documente şi regeste privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi Ungaria în secolele XV şi XVI*, Bucureşti, 1902, nr. 179−180, p. 213−217; nr. 297, p. 344; Ioan-Aurel Pop, Al. Simon, *Moldova şi celălalt imperiu*, p. 335−336, 368−369; Cracovia şi Târgovişte colaboraseră şi sub Radu III în anii 1470). Pentru evenimentele din 1507−1508 şi misiunile romane şi veneţiene ale solilor lui Radu IV: [Marino Sanudo Il Giovanne], *I diarii di Marino Sanuto (MCCCCXCVI−MDXXXIII) dall'autografo Marciano ital. cl. VII cod. CDXIX−CDLXXVII*, editori Guglielmo Berchet, Frederico Berchet, Nicolo Barozzi, Rinaldo Fulin, Marco Allegri, VII, *1 Marzo 1507 – 28 Febbraio 1509*, Venezia, 1882, cols. 8, 120, 232, 301, 340−346 (*Sanudo*); Al. Simon, *Ştefan cel Mare şi Matia Corvin. O coexistenţă medievală*, Cluj-Napoca, 2007, p. 401−402.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Totuşi, principalul merit pentru (re)inserţia cruciată a Ţării Româneşti (Muntenia şi Oltenia) pare să fi aparţinut, la 1500, republicii venete, domnii *ambelor Valahii* (formulă practic identică cu cea din proiectul de pace tripartită veneto-ungaro-otomană din toamna lui 1466) trecând drept elemente politice şi militare indispensabile pentru succesul războiului antiotoman în anevoioasele negocieri ale *Serenissimei* cu Buda din primăvara aceluiaşi an.

[Pasaje din instrucţiunile dogelui Agostino Barbarigo pentru trimişii Republicii, Sebastiano Giustinian(i) şi Vettor(e) Soranzo, plecaţi la Buda pe 20 februarie 1500. Ambii trimişi erau

---

Ţara Românească ca „şanţ al creştinătăţii" (între 1462 şi 1484, Ştefan III a invadat-o practic o dată la 18 luni): Şerban Papacostea, *Populaţie şi fiscalitate în Ţara Românească în secolul al XV-lea: un nou izvor*, în *RdI*, XXXIII (1980), 9, p. 1779−1786; Al. Simon, *În jurul bătăliei de la Vaslui (1474−1475). Consideraţii asupra relaţiilor dintre Moldova, Ţara Românească şi Regatul Ungariei*, în *SUBB. Series Historiae*, XLIX (2004), 2, p. 3−26 (p. 19−20). Congresul de la Roma din primăvara−vara lui 1490 (congresul a existat însă numai cu numele după ce s-a anunţat moartea regelui Matia în aprilie) în ASV, Misc., Arm., II−56, II−56: f. 374 (375)^{r}−376 (377)^{v}, 376 (377)^{v}−379 (380)^{r}, 379 (380)^{r}−388 (389)^{r} (25 martie – 26 iulie 1490; copii după aceste materiale sunt şi în II−20: f. 102 (106)^{v}−105 (109)^{v}; f. 110 (114)^{r}−114 (118)^{v}; II−29, f. 43 (47)^{r}−55 (59)^{r}; 57 (61)^{r}− 82 (86)^{v}); *Notes et extraits*, V. *1476−1500*, Bucarest, 1915, nr. 187, p. 178; Sigismondo de Conti [da Foligno], *Le storie de' suoi tempi dal 1475 al 1510*, ediţie Giacomo Racioppi, II, *1490−1510*, Roma, 1883, p. 3−4; Appendix, p. 426−428, 429−436; [Johann Burkhard], *Joannis Burkardi Liber Notarum ab anno MCCCCLXXXIII usque ad annum MDVI* (= „Rerum Italicarum Scriptores", NS, XXXII, 1), I, *1483−1496*, ediţie Enrico Celani, Città di Castello, 1906 (*Burkhard*), p. 363−364, 368−369; Al. Simon, *Ţările Române ca loc de pasaj cruciat în anii 1490*, în Anuarul Şcolii Doctorale, „Istorie. Civilizaţie. Cultură", Cluj-Napoca, I (2005), p. 101−116. Pentru originile transalpine ale familiei huniade (a unei părţi din ea, partea paternă a lui Iancu) şi implicaţiile politice ale acestei legături în contextul luptei dintre Dănești (de care erau legaţi şi Huniazii, reprezentaţi în acea perioadă de început de secol XVI doar prin Ioan Corvin) şi Drăculeşti (din care se trăgea şi Radu IV, ca nepot nelegitim al lui Vlad II Dracul): Al. Simon, *Acţiunea, diata şi chipul românesc al lui Matia Corvin*, în *Identitatea românească în context european. Coordonate istorice şi culturale*, editori Vasile Boari, Ştefan Borbély, Radu Murea, Cluj-Napoca, 2009, p. 111−158; idem, *La parentéle ottomane du roi Matthias Corvin*, în *Matthias Corvinus und seine Zeit: Europa am Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit zwischen Wien und Konstantinopel* (= „Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften", CDX), editori Christian Gastgeber, Ekaterini Mitsiou, I.-A. Pop, Mihailo Popović, Johannes Preiser-Kapeller, Al. Simon, Wien, 2010, p. 25−32 (cu alte surse; din păcate, pentru rivalitatea dintre Drăculeşti şi Dănești, baza rămâne tot vechiul, deşi valorosul studiu al lui A[lexandru]. D[imitrie]. Xenopol, *Lupta dintre Drăculeşti şi Dăneşti*, în *AARMSI*, seria a II-a, XXX (1907), p. 183−272). Aparent încremenită în condiţia de pilon dunărean al patriarhiei ecumenice de Constantinopol (mai mult decât Moldova lui Ştefan III cu al său joc între lumi şi rituri), Ţara Românească evoluează în relaţia cu Apusul şi sub Radu IV, fără însă a renunţa la legătura cu aria ortodoxă otomană şi cu avantajele decurgând de aici; tensiunile nu au întârziat să apară, pentru aceste subiecte încă delicate şi deschise la interpretări partizane divergente, în pofida desprinderii lor dintr-o tulpină ideologică comună, a se vedea mai ales sursele: [Manuel Malaxos], *Historia politica constantinopoleos a 1454 usque ad 1578 annum Christi*, în *Historia Politica et Patriarchica Constantinopoleos. Epirotica* (= „Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae", III), editor Immanuel Bekker, Bonn, 1849, p. 140−141; *Viaţa sfântului Nifon*, editor Vasile Grecu, Bucureşti, 1944, p. 94−95; Georgios Salakides, *Sultansurkunden des Athos-Klosters Vatopedi aus der Zeit Bayezid II. und Selim I. Kritische Edition und wissenschaftlicher Kommentar*, Thessaloniki, 1995, nr. 13, p. 73. În acest context, subliniem că prima venire a patriarhului Ioachim în Moldova, după ce recuperase pentru patriarhia ecumenică Athosul şi Georgia la 1498, trebuie datată mai curând la 1499, decât la 1502, şi seamănă cu venirea în Moldova la 1513 a patriarhului Pahomie, atât Ştefan III la 1499, cât şi Bogdan III la 1513, în special ultimul, promiţându-i patriarhiei că vor avea o atitudine în acord cu interesele ei, pentru ca apoi fiecare dintre ei să-şi urmeze interesele apusene: Ştefan prin acordurile şi discuţiile din a doua parte a lui 1499 şi 1500, iar Bogdan prin relaţia cu mireasa pe care i-o trimitea Maximilian I de Habsburg în vara lui 1513. Totodată trebuie remarcată din nou prezenţa ierarhilor moldoveni ca şi confirmatori ai tratatului de la Hârlău din iulie 1499, spre deosebire de anii 1470, ei părând să susţină politica apuseană a domnului, fapt care trebuie pus în legătură atât cu dispariţia influentului mitropolit Teoctist I, cât şi cu o schimbare de optică ecleziastică moldavă asupra relaţiei cu patriarhia ecumenică, schimbare începută probabil pe la 1489−1490, mai multe fiind însă greu de spus la momentul de faţă; pentru alte date interne privind problematica de faţă, a se vedea aici Bogdan-Petru Maleon, *Raporturile dintre puterea politică şi autoritatea ecleziastică în Moldova lui Ştefan cel Mare. Între tradiţia ortodoxă şi specificul local*, în „Analele Putnei", Sfânta Mănăstire Putna – Suceava, V (2009), p. 5−16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

perfect conştienţi de locurile şi jocurile în care intrau. Soranzo fusese implicat în eforturile republicii de sprijinire a lui Uzun Hassan din urmă cu trei decenii (eşecul acestor tentative făcând Veneţia dependentă de Buda şi Suceava în confruntarea cu Mehmed II). Iar Giustinian tocmai ieşise dintr-o grea misiune de un an la Maximilian I, misiune începută chiar după ce Baiazid II, Maximilian I şi Ştefan III (dar şi Radu IV) îi învinseră la 1497 pe fraţii Jan Albert şi Vladislav II Jagiello].

[…] *Hoc unum iudicavimus necesarium apponere in dicta comissione, quod credimus non futurum ingratum Regie Maiestati* [Vladislav II Jagiello]*; dicimus Nos: quod si inductio conchidi non poterint cum inchisione omnium potentatirum Christianorum, quam rem arbitreamur difficilissimam plurimis rationibus, et hac praestim quod nonnullis ex Christianis principibus sicut finit Domni Ludovcius* [Lodovico *il Moro* Sforza, ducele Milanului, din 1499 principalul duşman creştin al *Serenissimei*] *et factores sui dicimentur esse Turcho* [Baiazid II] *intelligentia et foedere colligati: In tali casi eiusmodi inductio fiant pro Serenissimis Dominis Regibus Hungarie et Polonie* [Vladislav II şi Jan Albert]*, Dominio Nostro* [Veneţia]*; et Duobus Dominis Valachis* [Radu IV al Ţării Româneşti şi Ştefan III al Moldovei] *prout Regie illi Maiestati nidebiture. Si quidem hoc eriti intenturium necessarium aliis Christianis concurrendi promptius ad generalem expeditionem* [termen folosit des şi după căderea Constantinopolului în primăvara anului 1453 pentru cruciadă]*, et ad faciendas in tempore validas ac debitas provisiones* […] (Veneţia, 10 martie 1500).

[Principala temere a Veneţiei, justificată de evenimentele recente şi de practicile locale cunoscute foarte bine, cel puţin după evenimentele din anii 1460−1480, era ca statele de la marginea otomană a creştinătăţii să nu ajungă ori să rămână în acordurile lor separate cu Poarta şi astfel – în condiţiile unei noi cruciade – să dea „chip otoman" rivalităţilor lor „creştine", împiedicând o ofensivă reală împotriva *turcilor*. Dacă anterior, republica crezuse că era suficient de puternică şi de abilă pentru a profita (dezvolta chiar) rivalităţi regionale (fie în vederea unei înţelegeri veneto-otomane favorabile, fie în vederea unui succes militar în lupta cu sultanul), acum ea nu-şi mai permitea asemenea libertăţi politice. De aceea era şi dispusă să plătească anual aproape dublu unei Ungarii mult mai slabe decât cea din vremea regelui Matia faţă de cât primise (sau doar i se promisese) fiul(ului) lui Iancu de Hunedoara: era vorba iniţial de 100.000 ducaţi pe an, reduşi apoi la 70.000 ducaţi, în vreme ce Matia avusese probleme în a primi 40.000 chiar şi imediat după tratatul său cu republica din toamna anului 1463. Evident, Ungaria nu era singurul stat dispus să profite de pe urma situaţiei Veneţiei (în plus, era un stat foarte divizat, motiv pentru care – la început – republica pare să fi evitat să-i implice deschis pe cei mai importanţi oamenii ai ei din regat, ducele Ioan Corvin, fiul nelegitim al lui Matia, prost văzut însă de regele Vladislav II, şi arhiepiscopul Toma Bakócz, de care Vladislav II era aproape dependent. Iar în ceea ce priveşte Suceava şi Târgovişte, ele aveau pentru republică şi avantajul de a fi (ceva) mai ieftine (mai puţin totuşi sigur, Moldova care o costase pe *Serenissimă* la 1492 cel puţin 70.000 ducaţi, cât urma să primească acum Buda)].

Alături de considerentele strategice, în spatele motivării insistenţei Veneţiei pentru Ţara Românească, stăteau neîncrederea republicii în Ştefan III (după 1497, republica instituise o „comisie de anchetă" pentru a vedea cum folosise Ştefan III banii primiţi de la ea, la fel procedând *Serenissima* şi după 1462 în cazul lui Matia) şi legăturile de familie a lui Radu IV (căsătorit cu Catalina, din familia muntenegreană Cernović/Crnojević, ai cărei membri erau adesea oamenii republicii din vestul Peninsulei Balcanice). Veneţia mai ştia că pentru Buda (re)apariţia Ţărilor Române într-o structură militară cu ea în frunte (cel puţin în parte, pentru ariile estice) însemna un mare succes tactic şi de imagine după eşecurile din ultimii ani. Prins între contestările interne (se vorbise inclusiv despre o Ungarie controlată pe jumătate de *valahi*, aceste ştiri ajungând şi în Peninsula Italică şi în cea Iberică în cursul lui 1498) şi puternicele presiuni externe ale lui Maximilian I (anul 1497 fusese un mare succes pentru regele romanilor, iar faptul că

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trimişii moldavi veneau la *Reichstagul* imperial era prezentat drept un semn clar că Moldova, dar şi Ţara Românească sunt credincioase Casei de Habsburg, şi nu Jagiellonilor), Vladislav II încercase încă din 1498 să convingă că atât Radu IV, cât şi Ştefan III hotărâseră să-l susţină împotriva Porţii. Regele nu fusese crezut, cu atât mai mult cu cât Suceava se raporta în continuare în primul rând la Innsbruck şi Viena, la curţile lui Maximilian. Abia acordul de la Hârlău din vara lui 1499 a început să arate că Moldova ar fi putut acţiona împreună atât cu Polonia, cât şi cu Ungaria. Iar pentru a se asigura că aşa va fi, în ecuaţia politică a fost introdusă şi accentuată ca prezenţă Ţara Românească, care concura deja ortodox Moldova. Astfel, în plan regional creştin, Ştefan III era izolat între Buda, Cracovia şi Târgovişte, principalii săi aliaţi fiind la distanţă, la Viena şi la Moscova. În plus, pentru a se asigura că Radu IV acţionează conform intereselor ei, Veneţia avea (sau cel puţin aşa credea) cheia pentru recuperarea domeniilor transilvane ale domnilor transalpini. Cheia era arhiepiscopul Toma Bakócz[3].

[3] Sursa: ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 38. *1500−1501*, cc. 2 (12)^{v}−5 (15)^{v}, aici c. 3 (13)^{r} (10 martie 1500). Problematica relaţie veneto-ungară la [Vilmos Fraknói], *Lónyay Albert zengi kapitány velenczei követségei 1501−1515. Közlemények a velenczei állami levéltárból* [Misiunile veneţiene ale lui Albert Lónyay, căpitan de Zenga. 1501−1515. Selecţiuni din arhiva de stat veneţiană], în „Magyar Történelmi Tár" [Arhiva Istorică Maghiară], Budapest, XXII (1877), p. 3−44, aici nr. 2−5, p. 11−16 (1502−1503); Ferenc Szakály, *Phases of Turko-Hungarian Warfare before the Battle of Mohács. 1365−1526*, în „Acta Orientalia Academia Scientiarum Hungaricae", Budapest, XXXIII (1979), 1, p. 65−112 (aici p. 101−103). Pentru presiunile şi promisiunile făcute de Veneţia pentru intrarea Budei în război, numele lui Bakócz ajungând treptat să fie invocat constant (iniţial republica dorise ca decizia de intrare în lupta a Budei să fie luată înainte de Dieta programată pentru 6 ianuarie 1500): ASV, S.S., *Deliberazioni*, reg. 37. *1498−1499* [*More Veneto* 1500], cc. 164^{r-v}, 181^{r}−182^{r}, 192^{v}, reg. 38, c. 2^{r-v} (23 decembrie 1499, 3−4 februarie, 5 martie 1500). Merită adăugat pentru relaţiile interne ungare, dar şi pentru raporturile cu Moldova (Ioan Corvin şi Ştefan împăcându-se la 1496−1497, după ce Ştefan îl abandonase pe fiul lui Matia la 1490), că de la 1496 Ioan Corvin era şi nobil veneţian (Iván Nagy, *Corvin János velenczei nemességéről* [Asupra înnobilării veneţiene a lui Ioan Corvin], în „Új Magyar Múzeum" [Noul Muzeu Maghiar], Pest, III (1853), 1, p. 655−656). Pentru Radu IV şi politica sa, vezi şi Alexandru Lapedatu, *Din posesiunile domnilor noştri în Ardeal. Vinţul şi Vurpărul*, în *BCMI*, II (1909), p. 40−44; idem, *Politica lui Radu cel Mare, 1495−1508*, în *Lui Ion Bianu amintire*, Bucureşti, 1916, p. 191−223; Constantin C. Giurescu, *La 450 de ani de la moartea lui Radu cel Mare (1495−1508)*, în *BOR*, LXXVI (1958), 3−4, p. 366−386. Pentru înrudirea dintre familia Cernović (Cernovich/Crnojević) şi Radu IV, precum şi pentru legăturile dintre Veneţia şi familia Cernović (folosită şi ca „agent provocator" al republicii împotriva Porţii la mijlocul anilor 1490 când încă între *Serenissimă* şi *Turc* era pace): Virgil Molin, *Venise, berceau de l'imprimerie glagolitique et cyrillique*, în „Studi Veneziani", Venezia, VIII (1966), p. 347−445; Ştefan Andreescu, *Alianţe dinastice ale domnilor Ţării Româneşti (secolele XIV−XVI)*, în *Românii în Istoria Universală*, Iaşi, II (1987), 1, p. 667−681 (p. 679−680); Diana Gilliland Wright, *The First Venetian Love Letter? The Testament of Zorzi Cernovich*, în „Electronic Journal of Oriental Studies", Utrecht, IX (2006), 2, p. 1−20. Pe lângă conexiunea dată de apariţia tiparului în Ţara Românească pe filiera Veneţia – Cetine – Târgovişte, demn de reţinut este că Radu IV s-a căsătorit cu Catalina (cel mai probabil sora lui Gheorghe (Đurađ/Zorzi) Cernović şi fiica lui Ioan (Ivan), o remarcabilă figură a politicii balcanice de după 1453) înainte să ajungă domn la 1495, ceea ce ne permite să aducem acest mariaj în legătură cu relaţiile lui Vlad IV cu Veneţia şi cu împăratul Frederic III (tatăl lui Maximilian), la a căror intervenţie (1489−1490) tatăl lui Radu a permis membrilor familiei („bosniaco-albaneze") Balş (Balsh) să se aşeze la nord de Dunărea de Jos (Ştefănescu, *Eléments nobiliaires balkaniques*, p. 895; Simon, *Ţările Române ca loc de pasaj cruciat*, p. 103). Pentru „anchetarea" lui Ştefan III la 1498 (pentru 1497, cu finanţare de la 1492) şi a lui Matia la 1463 (pentru 1462, cu finanţare din 1460 şi mai ales din 1462) de către Veneţia: I. Nagy, Albert B. Nyáry, *Magyar diplomacziai emlékek. Mátyás király korából 1458−1490* [Monumentele diplomaţiei ungare. Epoca regelui Matia. 1458−1490] (= „Monumenta Hungariae Historica", IV, 1−4), I. [*1458−1465*], Budapest, 1875, nr. 108, p. 172 [Viaceslav] Vicentio Makuscev, *Monumenta Historica Slavorum Meridionalum vicinorumque populorum e tabularis et bibliothecis italicis derompta*, I−2, Belgrad, 1882, nr. 15, p. 137; nr. 9, p. 158; I. Bianu, *Ştefan cel Mare. Câteva documente din arhivul de stat de la Milano*, în „Columna lui Traian", Bucureşti, IV (1883), 1−2, p. 30−47 (nr. 3, p. 40−41); *Sanudo*, I. *1 gennaio 1496 – 30 settembre 1498*, Venezia, 1879, cols. 740, 744. Pentru concurenţa ortodoxă pentru creştinii de rit grec supuşi fie *latinilor*, fie *musulmanilor*, dintre Ţara Românească şi Moldova, concurenţă accentuată după ce, la sfârşitul anilor 1480, sultana Mara Branković îl desemnase ca moştenitor atonit al ei pe Vlad IV, iar, cu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Educat la Padova şi afirmat ca om al Veneţiei (care i-a şi obţinut pălăria de cardinal la sfârşitul lui septembrie 1500), ceea ce l-a expus de-a lungul carierei sale la numeroase şi frecvent violente contestări interne, Bakócz, arhiepiscop de Esztergom din 1498, fusese alături de Vladislav principala „victimă" ungară a *conspiraţiei* lui Maximilian şi Ştefan de la 1497, când şi-a şi pierdut funcţia de cancelar al regatului (termenul de *conspiraţie* a fost lansat de un raport întocmit chiar în anturajul lui Bakócz). Reuşise să-şi revină destul de repede, poziţia sa reîntărindu-se pe măsură ce Buda ceda în faţa presiunilor Veneţiei de a intra în război cu Poarta (şi astfel de a nu prelungi armistiţiul ungaro-otoman, reîncheiat pe la începutul lui 1498). În acest context, prin interesele şi relaţiile sale, Bakócz era şi cel care putea transforma în realitate dorinţele feudale transilvane ale lui Radu, evident dacă acesta acţiona în conformitate cu obiectivele Veneţiei şi Budei. Până la urmă, utilitatea primordială a lui Radu IV (şi Bakócz) avea să fie una diplomatică, paşnică. Realizând că războiul nu se putea sfârşi în favoarea sa (succesele militare ungare erau minore, iar Ştefan III mai mult îl provoca pe sultan, decât lupta cu el, renegociindu-şi – cu folos – în fapt pacea otomană din vara lui 1486), republica i-a mandatat şi pe Radu şi Bakócz să negocieze

acordul Romei şi al Budei, Ştefan III luase sub patronaj moldav pe creştinii de rit grec din estul Ungariei, a se vedea şi Emil Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale dintre români şi jugoslavi*, în „Cercetări Literare", Bucureşti, III (1939), p. 141−218 (aici p. 146−152); Andrei Radu, *Mănăstirea Kremikovski, ctitorie a lui Radu cel Mare*, în „Buletinul Institutului Român din Sofia", Sofia/Bucureşti, I (1941), 2, p. 477−491; Al. Simon, *Bisericile Ungariei şi Moldovei în cea de a doua jumătate a secolului XV. O perspectivă transilvană*, în *SUBB. Series Theologiae Orthodoxae*, XII (2005), 2, p. 271−306. La Kruşedol, ctitoria mediatorului *ungar* al conflictului dintre Bogdan şi Radu din 1507, Maxim Branković, viitor mitropolit al Belgradului (sfinţit la Suceava), hirotonit preot (1496) de mitropolitul Kalevit al Sofiei, „asociatul" lui Radu IV de la Kremikovski (discutabila totuşi ctitorie bulgară a lui Radu, ridicată pe la 1495, nu ar fi fost posibilă fără acordul Porţii şi al patriarhiei ecumenice), atât Ştefan III, cât şi Radu IV figurează în pomelnic. Implicările ctitoriceşti sârbeşti ale lui Radu din anii 1500−1501, în special la Lopušnja (Grigore Balş, *O biserică a lui Radu cel Mare în Serbia la Lopuşnia*, în *BCMI*, IV (1911), p. 194−199), sunt interesante şi din cauză că în primăvara lui 1475 Serbia fusese dată de Veneţia lui Ştefan (sursa în Al. Simon, Cristian Luca, *Documentary Perspectives on Matthias Corvinus and Stephen the Great*, în „Transylvanian Review", XVII (2008), 3, p. 85−112, p. 87−88), o „încredinţare" similară părând să fi primit Ştefan din partea ei şi pentru Bulgaria (vezi şi Matei Cazacu, *Un voyageur dans les Pays Roumains et son* Histoire de la Moldavie*: Leyon Pierce Balthasar von Campenhausen (1746−1808)*, în *Naţional şi universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Şerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, editori Gh. Lazăr, O. Cristea, Bucureşti, 1998, p. 402−417, p. 414−415), şi deoarece Radu IV a scos, cu acordul lui Baiazid II, mănăstirea atonită Vatopedi de sub controlul lui Ştefan III în primăvara lui 1504, la puţin timp după *pacea generală* de la Buda şi cu câteva luni înainte de moartea lui Ştefan (*Sultansurkunden des Athos-Klosters Vatopedi*, nr. 13, p. 73). Pentru Bakócz: V. Fraknói, *Ungarn und die Liga von Cambray*, Budapest, 1883, p. 50−58, 61−64; idem, *Erdödi Bakócz Tamás élete* [Viaţa lui Tamás Bakócz de Erdöd], Budapest, 1889, p. 114−119, 140; Erik Fügedi, *Hungarian Bishops in the Fifteenth Century (Some Statistical Observations)*, în „Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae", Budapest, XII (1965), p. 375−391 (p. 375−376, nota 2). Prelaţii ungari aveau în total bugete anuale de peste 200.000 de florini (cu cel mult 30% mai puţin decât bugetul coroanei ungare). La sfârşitul lui 1500, Alexandru VI a vrut să-i impoziteze pentru cruciadă cu 10% din veniturile lor pe cardinali. De taxă erau scutiţi doar cei trei cardinali de la frontierele creştinătăţii. Suma adunabilă astfel de la cei 42 de cardinali era de circa 35.000 de florini (*Burkhard*, II, p. 226−227). Proporţional cardinalii nu aveau – cel puţin oficial – mai mulţi bani decât cei 16 prelaţi din Ungaria şi Croaţia, dimpotrivă. Şi din aceste motive, Veneţia a încercat să-l folosească la maximum pe Toma Bakócz, reducând pe cât posibil finanţarea prin care sprijinea implicarea regatului ungar în război; şi îşi motiva poziţia prin faptul că nici lui Matia Republica nu-i oferise mai mult de *60.000 de ducaţi* (ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 39. *1502−1503* [*More Veneto* 1504], cc. 22^{r}−23^{v}, 27^{r-v}, 28 iulie, 20 august 1502; situaţia era cu atât mai complicată cu cât *Serenissima* voia acum să încheie repede pacea). Lucrurile ar fi mers poate altfel pentru cruciadă dacă Vladislav II al Ungariei şi Boemiei ar fi reuşit să devină şi rege al Poloniei la moartea fratelui său Jan Albert în iunie 1501. Spre fericirea regelui romanilor Maximilian I, a unei importante părţi din elita polonă, dar şi a domnului Moldovei, Ştefan III, aceasta nu s-a întâmplat, Alexandru, ducele Lituaniei, fratele mai mic al lui Jan Albert şi Vladislav II, devenind rege (decembrie 1501).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pacea cu Baiazid II (pace obţinută într-un final în condiţii sensibil mai favorabile decât cea din ianuarie 1479).

> [Pasaje din instrucţiunile republicii pentru solii ei, Sebastiano Giustinian, Vettor(e) Soranzo aflaţi la Buda din aprilie 1500, şi Giovanni Badoer, venit şi el în regat un an mai târziu (septembrie 1501), care alături de secretarul *Serenissimei*, Francesco de la Zucca), plecat la Buda încă din toamna lui 1499, formau echipa ei politică oficială în Regatul Ungariei (numărul reprezentanţilor era un indiciu cât se putea de clar pentru importanţa asociată Budei de Veneţia, atât în vremea când republica mai spera la o continuare favorabilă a războiului cu Poarta, cât şi acum, spre sfârşitul lui 1502, când principalul ei obiectiv era pacea cu *Turcul*, o pace care părea foarte aproape)].
>
> […] *In questi zorni habiamo recevuto et novamente le ultime de di 8, 9 et 11 del instante et per tutte habiamo accuratamente notati tutti li progessi et operationi per vuj facte per tirar a la conclusione la practica dela pace za tanto tempo tractata. Meritate certamente laude et commendatione per la dilligentia et pruedentia havete demonstrata; et per respondere alcuna cossa et dechiaverene el sentimento nostro. Ne e parso senza alcuna interpositione de tempo expedire le presente; et dicemoni in questa forma: che per li discorsi habuti cum el Reverendissimo Strigoniense* [cardinalul Toma Bákocz, pe care Sebastiano Giustinian(i) îl denumise aproape de la venirea sa la Buda *alter rex*…] *et per la continentia de la lettera del Signor Rhado Vaiuoda* [Radu IV al Ţării Româneşti]. *Nuj vedemo in optimimi termeni la conclusione de dicta pace* […] *ve dicemo iterum et denno replicamo che questa pace e altuto necessaria, et non meno a quella Maiesta che amuj et ogni minima dilatatione porta cum si manifesto de turbo de epsa parte, si per le due razone per vuj pruedentemente allegate et tochate nele lettere del Signor Rhado Vaivoda, circa lo accordo facto o che se potria far cum Sophis* [Şah Ismail I] *per el signor Turcho* [sultanul Baiazid II], *et circa lo matrimonio dela fiola* [cel mai probabil Ayşe Hatun, <cu fiul lui Baiazid II, viitorul Selim I>] *del Imperatore Tartaro* [Mengli Ghiray], *come etiam per lo impedimento et turbatione se cerca mettere per molti Christiani principi al conchider dela pace sopradicta, et per molte altre razone urgentissime* […] (Veneţia, 21 octombrie 1502).
>
> [Hanul Mengli Ghiray, de aproape cincisprezece ani aliatul – în general – al lui Ştefan III al Moldovei, tocmai îl învinsese (iulie 1502), pe „ultimul han rival", Şaih Ahmad, (aşa-numit al Hoardei de Aur), adversarul lui Ivan III al Moscovei (ale cărui legături cu cuscrul şi „intermediarul său apusean" Ştefan III slăbiseră însă puternic în ultima vreme, datorită conflictelor interne moscovite care duseseră la căderea Elenei, fiica lui Ştefan, a lui Dimitri, nepotul domnului, şi a susţinătorilor lor din cnezat). Pe Mengli Ghiray, Veneţia încercase să-l atragă în repetate rânduri de partea ei în conflictul cu Poarta, reluând în linii marii „proiectul ei scitic" din prima parte a deceniului opt (eşecului planului ruso-tătar al Veneţiei şi căderea lui Uzun Hassan îl „născuseră" de fapt atunci pe Ştefan ca speranţă a republicii). Mai mult succes a avut Veneţia în demersurile ei pe lângă Şah Ismail, a cărui mamă era fiica lui Uzun Hassan şi a Despinei Khatun (Theodora Cantacuzino, fiica lui Ioan IV Marele Comnen, împăratul Trebizondei); încă un motiv – pe lângă trecerea sa de la suniţi la şiiţi şi puterea pe care o câştigase în aria Persiei – ca puterea sunită otomană să-l perceapă drept principala ameninţare asiatică la adresa Porţii. Date fiind aceste repere tătăreşti, otomane ori persane între care se mişca informaţia oferită de Radu IV *Serenissimei* devin evidente atât puterea domnului (diplomatică mai ales), cât şi încrederea de care acesta trebuia să se bucure din partea Veneţiei pentru a putea negocia în subiecte atât de delicate; ceea ce rezultă destul de clar din modul în care republica îşi informa trimişii de la Buda asupra acţiunilor lui Radu].

Radu IV, al cărui credit pe Bosfor era mare (atât în relaţie cu Poarta, cât şi cu Patriarhia Ecumenică), s-a achitat bine de sarcina sa, chiar dacă nu mai avea cum să primească domeniile transilvane dorite (Radu a primit altele abia la 1507−1508). Principalul rezultat valah al acestor schimbătoare evoluţii avea să fie includerea ţărilor române ca

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„părţi egale" şi vasale deopotrivă Budei şi Istanbulului în *pacea generală* de la Buda. Această includere propusă de Veneţia, de la sfârşitul anului 1466, se terminase nefavorabil pentru Ştefan III în timpul discuţiilor lui Matia cu Baiazid II (1483−1484), ulterior (în pofida unei aparente concesii făcute la 1488, dacă nu şi la 1486) sultanul nemaidorind să audă de aşa ceva cu ocazia negocierilor ungaro-otomane de la 1492, 1494−1495 ori de la 1497−1498. Jocurile politice, rezistenţa Moldovei şi revirimentul Ţării Româneşti l-au obligat însă pe sultan să accepte includerea *Valahiilor* care a devenit o constantă politică până la Mohács[4].

[4] Sursa citată în ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 39, cc. 46ᵛ-47ᵛ (21 octombrie 1502). Nici o lună mai târziu, Radu cerea prin medierea noului rege al Poloniei, Alexandru, nu numai Făgăraşul şi Amlaşul, ci şi Rodna (care, cel puţin la 1466−1467, în vremea lui Matia ar fi trebuit să revină domnului Moldovei). În decembrie 1502 – ianuarie 1503 s-a ajuns la conflicte violente între românii şi saşii din zonă, ceea ce i-a dat lui Vladislav II ocazia de a transfera – pentru pagubele suferite de aceştia – Făgăraşul din posesia lui Sigismund Ernuszt, episcop de Pécs (legat deja într-un mod aparte de Vlad III, unchiul „nelegitim" al lui Radu IV; Al. Simon, *Soţiile ungare ale lui Vlad III Ţepeş: rolul, impactul şi receptarea unor alianţe şi rivalităţi medievale*, în *AIIX*, XLVIII (2011), p. 5−12), în cea a saşilor în septembrie 1503, după încheierea *păcii generale* de la Buda. Situaţia s-a stabilizat după ce Făgăraşul a fost preluat de tezaurarul regal Ioan Bornemisza (*Hurmuzaki*, XV−1, nr. 294, p. 160; nr. 297, p. 161, *Acta Alexandri*, nr. 130, p. 196; pentru oscilaţiile Ţării Făgăraşului după 1453 în funcţie de politica huniadă de fidelizare a elitei şi de relaţiile Budei cu pretendenţii la transalpini: Antál Lukács, *Ţara Făgăraşului în Evul Mediu (secolele XIII−XVI)*, Bucureşti, 1999, p. 173−181, 197−202). *Pacea generală* de la Buda: HHStA, Urkundenabteilung, Allgemeine Urkundenreihe, *1503.VIII.20* (20 august 1503; versiunea ungară a tratatului este şi în *Hurmuzaki*, II−1, *1450−1550*, editor N. Densuşianu, Bucureşti, 1890, nr. 24, p. 20−23); Magyar Országos Levéltár [Arhiva Naţională Maghiară], Budapest (MOL), Antemohácsiana (secţia Q), Diplomatikai Levéltár [Arhiva Diplomatică] (DL), [nr.] 39328 (4 noiembrie 1503; varianta inedită otomană în latină a păcii). Problema includerii *Valahiilor* în tratatele ungaro-otomane la Mihai Maxim, *Stephen the Great and the Sublime Porte: New Turkish Documents*, în „Transylvanian Review", XIV (2005), 1, p. 13−27; Al. Simon, *The Contested Sultan: The Backgrounds of Bayezid II's Moldavian Campaign of 1484*, în „Eurasian Studies", Cambridge/Rome, VII (2009), p. 17−50; idem, *King Wladislaw II Jagiello's Walachian* Protégées *of 1492*, în *RA*, LXXXV (2009), 2, p. 87−94; idem, *Truces and Negotiations between Bayezid II and Matthias Corvinus (1482−1484): Archival Notes*, în *RA*, LXXXVI (2010), 2, p. 39−45. „Creditul" şi imaginea lui Radu IV la Istanbul: [Giovanni Maria Angiolello] Donado da Lezze, *Historia Turchesca*, editor I[oan]. Ursu, Bucureşti, 1910, p. 268−271; *Aus der Chronik des Oruç, Aus der Chronik des Hanivaldanus* (*Hanivaldanus*), în *Der fromme Sultan Bayezid. Die Geschichte seiner Herrschaft (1481−1512) nach den altosmanischen Chroniken des Oruç und des Anonymus Hanivaldanus* (= „Osmanische Geschichtsschreiber", IX), editor Richard F. Kreutel, Graz/Wien/Köln, 1978, p. 83, 90, 96, 198−201, 212−222, 267. Primirea, într-un final, de domenii de către Radu (şi în urma misiunii lui Maxim Branković din toamna lui 1507): MOL, DL 21783 (21 noiembrie 1507; sub data de 25 septembrie 1508 în *Actae et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia* (= „Fontes Rerum Transylvanicarum", IV, VI), I, *1468−1540*, editor Endre Veress, Budapest, 1914, nr. 71, p. 94; acordarea de domenii a fost considerată un veritabil tratat între state, fiind întărită ca atare la luarea în posesie a domeniilor de pe 6 ianuarie 1508 de Toma Bakócz, arhiepiscop de Esztergom, şi patru baroni: tezaurarul Benedict Batthyány, Moise Buzlai, comisul curţii regale, Petru Szentgyörgyi de Bozyn, voievodul Transilvaniei; Jozsa Somi, comite de Timiş, vezi în acest sens şi András Kubinyi, *Barone im königlichen Rat zur Zeit Matthias und Wladislaw II*., în idem, *Stände und Ständestaat im spätmittelalterlichen Ungarn*, Herne, 2011, p. 41−166, aici p. 160−164). Până la 1503, Ştefan III s-a reconciliat (şi pe filieră venetă) cu Bakócz. La acea dată deja, (ocazional) solii lui Radu şi Ştefan mergeau împreună în *Italia* (dar mai ales Ştefan se asocia – şi acolo – cu Ioan). Per ansamblu, Radu ieşise mult mai câştigat decât Cernovicii din jocul între marile puteri (evenimentele din anii 1500−1503, şi la Ileana Căzan, Eugen Denize, *Marile puteri şi spaţiul românesc în secolele XV−XVI*, Bucureşti, 2001, p. 170−191; Ioan-Aurel Pop, Al. Simon, *Moldova şi celălalt imperiu*, p. 365−369, 373−376). „Echipa" deplasată în Ungaria de Veneţia, pe perioada practic a întregului război, susţine şi ea – prin competenţele şi experienţa ei – calitatea datelor oferite şi forţa poziţiei regionale deţinute deja de Radu IV (cu atât mai interesant este refuzul ulterior din 1507 al Romei şi Veneţiei de a-l sprijini în conflictul cu Bogdan III). Sebastiano Giustinian (în general: Giuseppe Gullino, *Sebastiano Giustinian*, în „Dizionario Bibliografico degli Italiani", LXVII (2002), *sub voce*), prea tânăr încă la vremea la care Veneţia depinsese, în anii 1470, de Ungaria şi de Moldova pentru lupta cu otomanii (el se născuse în 1459), era acompaniat de experimentatul Vettor(e) Soranzo, diplomat (activase ca sol şi la Ferdinand de Aragon în 1471; Setton, *The Papacy and the Levant*, II, p. 308), dar şi om de arme (fusese implicat în operaţiunile orientale ale Veneţiei în sprijinul lui Uzun Hassan în 1472 şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

respinsese călăreţii turci intraţi în Friuli în 1477; *Travels of Josafa Barbaro*, ediţie William Thomas, în *Travels to Tana and Persia by Josafa Barbaro and Ambrogio Contrarini*, editor Lord Stanley of Alderley, London, 1873, p. 1−44, aici p. 41; Maria Pia Pedani, *Turkish Raids in Friuli at the End of the Fifteenth Century*, în *Acta Viennensia Ottomanica. Akten des 13.OEPO-Symposiums vom 21. bis 25. September 1998 in Wien*, editori Markus Köhlbach, Gisela Prochazka-Eisl, Claudia Römer), Wien, 1999, p. 287−291, aici p. 289). În cel din urmă însă (dată fiind şi vârsta lui Soranzo), greul misiunii a căzut pe Giustinian, deşi acesta debutase destul de recent în marea diplomaţie ca trimis al republicii la *Reichstagul* de la Freiburg din primăvara lui 1498, unde un loc de frunte era rezervat trimişilor lui Ştefan III al Moldovei, care tocmai îi învinsese, împreună cu regele romanilor, Maximilian I de Habsburg, pe fraţii jagielloni, Vladislav II, Jan Albert şi Sigismund (vezi şi Ioan-Aurel Pop, Al. Simon, *Moldova şi celălalt imperiu*, p. 364−365; după puţin peste un an, în 1499, deoarece relaţiile dintre Veneţia şi Maximilian s-au deteriorat rapid, a trebuit însă să revină în peninsulă; a fost un episod care l-a marcat destul de tare s-ar părea pe Giustinian, el refuzând la 1505 să plece ca ambasador la Maximilian şi preferând în schimb să se ocupe de conflictele ungaro-venete de frontieră din zona dalmată). După ce a plecat la sfârşitul lui martie 1503 de la Buda la Veneţia (pentru perioada ungară din cariera sa: Alfred Reumont, *Un' ambasciata veneziana in Ungheria. 1500−1503*, în „Archivio Storico Italiano", seria a IV-a, III (1879), p. 198-215), Giustinian s-a ocupat în primul rând de administraţia locală, deşi, după cum aveau să o arate apoi – la vârsta de aproape 60 şi apoi 70 de ani – lungile sale misiuni la Londra (1515−1519) şi Paris (1527−1531), adevărata sa chemare era diplomaţia. Era – în fapt – şi cazul lui Giovanni Badoer, ultimul venit (dar şi ultimul plecat, în ianuarie 1504, toate înţelegerile asociate încheierii oficiale conflictului dintre Veneţia şi Imperiul Otoman fuseseră confirmate) în echipa diplomatică de la Buda [în general: Angelo Ventura, *Giovanni Badoer*, în *Dizionario Bibliografico degli Italiani*, V (1963), *sub voce*]. De o vârstă aproape cu Giustinian (se născuse spre 1465), alături de care era principala figură a delegaţiei veneţiene (în comparaţie, despre Soranzo se ştiu relativ puţine lucruri din acea perioadă, iar despre Zucco aproape nimic), Badoer avea deja o experienţă bogată (1498−1501) în misiuni dificile la Paris, Neapole sau Milano; aici, în mai 1499, cu trei luni înainte de izbucnirea războiului veneto-otoman, Lodovico *il Moro* se arătase dispus la concesii majore pentru refacerea relaţiei dintre Milano şi Veneţia, dar republica refuzase, Lodovico orientându-se astfel spre Baiazid II. După ce a revenit de la Buda, el n-a rămas – spre deosebire de Giustinian – multă vreme în administraţia veneţiană locală, ci a plecat în misiuni la Roma sau la Paris, care i-au ocupat aproape toţi anii dintre 1507 şi 1525. Badoer a şi murit (1535) la puţin timp după întoarcerea din ultima sa ambasadă la Roma. Se cuvine în final remarcat că nici unul din membrii echipei diplomatice veneţiene de la 1500/1501−1503 nu a mai revenit apoi în misiune la Buda. Dincolo de motivele de vârstă sau de misiunile prestigioase din Apus primite de ei, situaţia se explică şi prin faptul că – din punctul de vedere al Budei – Veneţia îi rămăsese datoare (de fapt pentru eforturi militare destul de relative) cu circa 100.000 de ducaţi (ceea ce – cel puţin pe hârtie – era destul de adevărat), majoritatea misiunilor veneţiene ale prelatului de origine *valahă*, Filip More (prieten al republicii, educat şi el la Padova ca şi Bakócz), chiar şi de peste un deceniu de la încheierea *păcii generale* de la Buda având ca obiect (şi această problemă (vezi aici şi Ioan Drăgan, *Diplomatul şi umanistul de origine română Filip More de Ciula (c. 1470−1526)*, în „Apulum", Alba Iulia, XIII (1983), p. 183−189, Tamás Fedeles, *Egy Jagelló-kori humanista pályaképe. Csulai Móré Fülöp (1476/1477−1526)* [Portretul unui umanist din epoca jagiellonă: Filip More de Ciula (1476/1477−1526)], în „Levéltári Közlemények" [Contribuţii Arhivistice], Budapest, LXXVIII (2007), 2, p. 35−84), ajunsă una de orgoliu „naţional" pentru o parte din elita ungară (aici Veneţia a mizat pe potenţialul politic al lui Bakócz, pe care aproape a reuşit, nici zece ani mai târziu, să-l aducă pe tronul pontifical). Nu este exclus ca ea să fi acumulat datorii similare faţă de Suceava (deşi s-ar putea să fi fost mai mult invers şi după 1497−1498) şi faţă de Târgovişte (mai probabil): ceea ce ar explica suplimentar ruptura (aparentă mai curând) intervenită între ea şi Suceava după 1503−1504, de ce Radu a crezut că poate conta pe Veneţia în lupta cu Bogdan, şi poate tot de ce ea a decis să nu ia partea lui Radu contra lui Bogdan (vezi astfel şi Al. Simon, *Descreşterea Moldovei sub Bogdan III şi ridicarea Ţării Româneşti sub Neagoe Basarab*, în *Sfântul voievod Neagoe Basarab. 1512−2012*, editor Nicolae Caba, Bucureşti, 2012, p. 439−468). Conflictul dintre Baiazid II şi Ismail I şi rolul acestuia, alături de problema tătară, în faza („musulmană") finală a războiului veneto-(ungaro-)otoman la Bertold Spuler, *Die Goldene Horde. 1223−1502*, Wiesbaden, 1965[2], p. 208; Lajos Tardy, *Beyond the Ottoman Empire. 14th−16th Century Hungarian Diplomacy*, Szeged, 1978, p. 85; Leslie Collins, *On the alleged destruction of the Great Horde in 1502*, în „Byzantinische Forschungen", Amsterdam, XV (1990), p. 361−399; Andrew J. Newman, *Safavid Iran: Rebirth of a Persian Empire*, London, 2011, p. 15−22; Dariusz Koodziejczyk, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th−18th Century)*, Leiden/Köln/Boston, 2011, p. 27−29. Pasajul editat aduce în discuţie şi identitatea mamei lui Soliman I. În general, se consideră că acesta s-a născut mai probabil în intervalul aprilie 1494 – noiembrie 1495. Datarea se bazează în special pe un raport veneţian de la urcarea sa pe tron la sfârşitul lunii septembrie 1520, care-i dădea vârsta de *26 de ani*. Ea se numea sigur Ayşe Hafsa. Avea – tot conform veneţienilor – *48 de ani* după victoria lui Soliman de la Mohács din august 1526. Cei mai mulţi istorici au înclinat spre identificarea ei cu fiica lui Mengli Ghiray, dată de soţie lui Selim I (André Clot,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

THE WALACHIANS AND THEIR RULERS IN THE VENETIAN-OTTOMAN WAR OF 1499−1503
(Summary)

Keywords: crusading, Roman papacy, Venice, Ottoman Empire, Walachia, Moldavia, Stephen III the Great of Moldavia, Radu IV the Great of Walachia.

Based on documents extracted from Italian (Roman and Venetian), Austrian (Viennese), and Hungarian archives, the paper discusses the involvement of the rulers of Walachia and Moldavia in the plans of the Roman papacy and of the Venetian republic at the start of the 16th century. The analysis focuses in particular on the "return" of Walachia among the states listed as pillars of crusading in the East after decades of decay and of "treasonable attitudes" towards the Cross. At the same time, the present study emphasizes the distinction between intention, interest and action, as indicated also by the fact that the ruler of Walachia, Radu IV, proved more useful for Venice as a mediator between her and the Porte, than as a soldier of the *Serenissima*. Eventually, the main benefit for Walachia and Moldavia from these events was their inclusion in the *general peace* of Buda between Hungary, in Christendom's name, and the Ottoman Empire, which also marked the official acceptance of the Porte as an European partner.

Soliman le Magnifique, Paris, 1983, p. 25−27; Leslie P. Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford, 1993, p. 55−62). Pasajul din documentul venet din octombrie lui 1502 arată însă că Selim şi fiica lui Mengli s-au căsătorit la cel puţin şapte ani după data/datele convenţionale pentru naşterea lui Soliman. Apar astfel două posibilităţi. Fie (mai probabil, deoarece este greu de crezut că ambasadorul veneţian Bartolomeo Contarini s-ar fi putut înşela la 1520 cu aproape zece ani în privinţa vârstei lui Soliman, acest lucru fiind mai curând posibil – dar nici aşa, oricum nu mai mult de trei-cinci ani – în cazul altui ambasador veneţian, Pietro Bragadin, care şapte ani mai târziu îi dădea mamei acestuia, Ayşei Hatun, vârsta de 48 de ani) Soliman I nu era nepotul lui Mengli Ghiray, fie (mai improbabil datorită motivelor de mai sus şi din lipsa – cel puţin temporară – a altor date mai concludente privind data naşterii lui Soliman), fiica lui Mengli s-a căsătorit cu Selim I ani buni după naşterea lui Soliman I. În acest caz, numele ei (vehiculat deja pentru fiica lui Mengli căsătorită cu Selim) ar fi Ayşe Hatun, a cărei trecere prin istorie a lăsat însă mult mai puţine urme decât cea a Ayşei Hafsa. În favoarea celei de a doua ipoteze ar mai putea fi adus faptul că Soliman şi-a început cariera politică şi administrativă la Caffa. Acest aspect ar putea fi invocat însă şi în favoarea originii tătăreşti a mamei sale, pentru că Selim, detronându-şi propriul tată (1512) cu ajutor de la Ghiray, nu ar fi riscat trimiţându-l pe Soliman în vecinătatea rudelor sale materne; mai mult, prima sa soţie a fost ori s-a dorit să fie chiar fiica lui Mengli (cel puţin aceasta susţineau consilierii lui Vladislav în iulie 1513), cea ce ar fi fost imposibil dacă mama sa lui Soliman ar fi fost şi ea fiica lui Mengli (acelaşi lucru este valabil şi dacă consilierii lui Vladislav făceau o confuzie între Mengli şi fiul şi urmaşul său Mehmed I). Astfel, nu este deloc exclus ca două fiice de a lui Mengli Ghiray să se fi căsătorit cu doi viitori sultani, tată şi fiu, Selim şi Soliman, şi ca fiica lui Mengli Ghiray, care a devenit prima soţie a lui Soliman, să fi fost chiar Mahidevran Gülbahar (ei i se atribuiau fie origini albaneze, fie origini circaziene, adică crimeene), primul copil al ei şi al lui Soliman, Şehzade Mustafa, născându-se în 1515 (data rămâne însă nesigură) la Caffa sau la Manisa (căsătoria otomano-tătară plănuită de Selim I şi Mengli Ghiray în Al. Simon, *Neagoe Basarab, Imperiul Otoman şi Transilvania în 1513*, în *Studia Varia in Honorem Professoris Ştefan Ştefănescu Octogenarii*, editori Ionel Cândea, C. Luca, Bucureşti/Brăila, 2009, p. 311−320).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LIVIU CÎMPEANU[*]

CONTRIBUŢII LA ISTORIA DOMNIEI LUI ŞTEFĂNIŢĂ VODĂ (1517−1527)
DATE NOI PRIVITOARE LA RELAŢIILE SALE CU TĂTARII (1521) ŞI CU RADU DE LA AFUMAŢI (1526)

La *Haus-, Hof-, und Staatsarchiv* Viena, în fondul Hungarica, fasc. 2 (1526), dosarul D, există un raport anonim din 1526, în limba germană, cu date valoroase şi interesante despre domnia lui Ştefăniţă Vodă (1517−1527). Documentul a fost editat, cu greşeli, în colecţia *Hurmuzaki*, vol. II/1 (p. 30−31), dar, în mod ciudat, detaliile cuprinse în el nu au fost receptate şi preluate de către istoriografia românească. Cu ocazia (re)descoperirii originalului la Arhivele Statului din Viena, în luna mai 2012, ne propunem valorificarea informaţiilor istorice cuprinse în documentul amintit.

Este vorba despre un raport adresat la sfârşitul anului 1526 autorităţilor imperiale, al cărui autor (anonim) descrie două evenimente din timpul domniei lui Ştefăniţă Vodă: o bătălie victorioasă cu tătarii, care a avut loc *aproximativ acum şase ani*[1] [de la data întocmirii raportului, n.n.], şi conflictul cu Radu de la Afumaţi din 1526, pentru mâna fiicei voievodului răposat, Neagoe Basarab. Dacă cel de-al doilea eveniment descris în raportul anonim din 1526 este cunoscut în istoriografie, primul nu este atestat nici de izvoarele narative moldoveneşti din secolele XVI−XVII[2] şi nici de istoriografia modernă[3]. Astfel, se ridică întrebarea firească dacă într-adevăr a avut loc o bătălie între Ştefăniţă Vodă şi tătari pe la 1520−1521. O analiză atentă a izvoarelor documentare *contemporane* nu poate duce decât la un răspuns afirmativ la această întrebare şi la

[*] Doctor în istorie, Facultatea de Istorie şi Filosofie, Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca.

[1] Vezi textul şi traducerea acestuia în anexă!

[2] Letopiseţul de la Putna I, în care sunt cuprinse evenimentele domniei lui Ştefăniţă Vodă, la 1521 este consemnată doar căderea Belgradului sub turci, vezi *Cronicile slavo-române din sec. XV−XVI, publicate de Ioan Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 52 (în continuare, *Cronicile slavo-române*); Letopiseţul de la Putna II consemnează evenimentele doar până la 1518, ultimul eveniment fiind bătălia lui Ştefăniţă Vodă cu tătarii din anul 1518, vezi *Cronicile slavo-române*, p. 66; la fel şi în traducerea românească a Letopiseţului de la Putna, vezi *ibidem*, p. 73; cronicarul Macarie descrie de asemenea doar bătălia cu mârzacul Albu, din anul 1518, iar la 1522 [sic!] căderea Belgradului sub turci!, vezi *ibidem*, p. 92−93; Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, [1955], p. 134−135.

[3] Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. IV, Bucureşti, 2012, p. 497; Constantin Rezachevici, *Rolul românilor în apărarea Europei împotriva expansiunii otomane*, Bucureşti, 2001, p. 244−250; Alexandru V. Boldur, *Privire generală asupra domniei lui Ştefăniţă, fiul lui Bogdan*, în *AIIX*, XXVII, 1990, p. 216−217; Ştefan S. Gorovei, *Muşatinii*, Bucureşti, 1976, p. 79; Nicolae Grigoraş, *Un voievod nedreptăţit: Ştefăniţă Vodă*, în *MI*, 2/1974, p. 10−11; idem, *Ştefan cel Tânăr şi Luca Arbure*, în *AIIX*, IX, 1972, p. 8−11; Horia I. Ursu, *Moldova în contextul politic european (1517−1527)*, Bucureşti, 1972, p. 43−44; idem, *Domnia lui Ştefăniţă Voievod. Zece ani din istoria politică a Moldovei 1517−1527*, Cluj, 1940, p. 40−42.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. L, 2013, p. 63–76

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

concluzia că evenimentul trebuie plasat în contextul marii campanii sultanale de ocupare a Belgradului de la 1521.

Bătălia cu tătarii de la 1521 şi victoria lui Ştefăniţă Vodă sunt atestate literal de raportul anonim din 1526, de la Arhivele Statului din Viena: *Steffen Weida inn der Molda hath denn Datarischenn Kaisser* [Mehmed Ghirai I] *angeferlich vor 6 Jarrn gefangen, sein Volk erschlagen. Da hath der gefangenn dattrisch Kaisser Ewigen Fridt vnnd Pundunf gemacht, vnnd sein leiblichen Sonn dem gemelten Weida eingeschickt, den er noch auff heuttigen Tag als gefangner vergwissung der Pundniss…*[4]. În traducere românească: *Ştefan Vodă din Moldova l-a prins pe Împăratul tătăresc* [Mehmed Ghirai I] *în urmă cu aproximativ 6 ani*[5] *şi i-a ucis oastea. Împăratul tătăresc cel prins a făcut pace eternă şi alianţă şi l-a trimis pe propriul său fiu la sus-zisul Vodă, pe care îl ţine prins până în ziua de astăzi ca asigurare a alianţei…*[6].

Această informaţie este confirmată de două scrisori, adresate de voievodul Moldovei Înaltei Porţi, *înainte* de bătălia cu tătarii. În primul document din 1521, alături de informaţii despre regatul Ungariei şi cel al Poloniei, Ştefăniţă Vodă îi arată sultanului că hanul tătăresc a strâns o oaste mare şi, de teama unei invazii a acestuia, şi-a concentrat oastea pe Nistru, fiind în expectativă: *De asemenea, şi hanul tătar, la rândul său, strângând multă oaste, este pe cale de a veni aproape de noi. De aceea supusul de mine* [Ştefăniţă Vodă]*, la rândul meu, ferindu-mă de vicleniile lor, m-am dus spre apa Nistrului pentru paza marginii, din cauză că, de patru sau cinci luni, solii noştri stau închişi la hanul tătarilor. De aceea suntem prevăzători faţă de el, în toate privinţele. La Poarta cea măreaţă se ştie că ei ne sunt vechi duşmani*[7]. Din citatul de mai mai sus reiese că hanul a manifestat o atitudine ostilă faţă de voievodul Moldovei cu cinci sau şase luni înaintea întocmirii documentului, datat de editor în prima jumătate a anului 1521[8], când i-a reţinut pe solii moldoveni. De asemenea, reiese foarte clar că, la data întocmirii scrisorii, hanul avea deja oştile adunate şi ameninţa Moldova (*este pe cale de a veni aproape de noi*!), fapt ce l-a constrâns pe voievod să se deplaseze cu oastea sa la Nistru, *pentru paza marginii*.

Între timp, sultanul Suleiman pregătea campania pentru cucerirea Belgradului[9], la aceste operaţiuni militare urmând să participe atât voievodul Ţării Româneşti, cât şi cel al Moldovei. Voievodul Ţării Româneşti, Neagoe Basarab, trebuia să trimită armatei otomane un contingent, alături de Mehmed Beg de Nicopol, iar Ştefăniţă Vodă trebuia să invadeze secuimea, pentru a asigura flancul lui Neagoe Basarab, care se temea de o invazie a secuilor[10]. Artizanul acestui plan ingenios era Mehmed Beg, un bun cunoscător al situaţiei politice şi strategice de la Dunărea de Jos[11]. Planul a fost sugerat sultanului care, la rândul său, l-a aprobat şi a trimis imediat poruncă voievodului Moldovei, printr-un olăcar, să invadeze secuimea[12].

---

[4] Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Viena, fond Hungarica, fasc. 2 (1526), Konv. D, f. 30r.

[5] Subliniem că raportul a fost întocmit în *1526.*

[6] Traducerea noastră. Vezi traducerea integrală în anexă!

[7] *Documente turceşti privind istoria României*, vol. I, *1455–1774*, ed. Mustafa A. Mehmed, Bucureşti, 1976, p. 12 (în continuare, *Documente turceşti*, I).

[8] *Ibidem*.

[9] Între 18 mai şi 19 octombrie 1521 a avut loc campania de cucerire a Belgradului, vezi Aurel Decei, *Istoria Imperiului Otoman până la 1656*, Bucureşti, 1978, p. 162 şi descrierea campaniei, *ibidem*, p. 168–169.

[10] *Documente turceşti*, I, p. 12–13.

[11] *Ibidem*.

[12] *Ibidem*, p. 14–15; Horia Ursu, *Domnia lui Ştefăniţă Voievod*, p. 40; idem, *Moldova în contextul politic european*, p. 43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În acest context, Ştefăniţă Vodă trimite a doua scrisoare către sultanul Suleiman Magnificul, în intervalul 29 august – 21 septembrie 1521, prin care îi arată că nu poate da curs poruncii sultanale, deoarece se afla în continuare în campanie împotriva tătarilor care îi ameninţau ţara: [la început, voievodul arată că ar fi vrut să dea curs poruncii sultanale] *Dar hanul tătarilor, sculându-se în picioare de multă vreme, cu toată oastea lui, şi stând într-un loc, se uită în partea noastră şi aşteaptă prilej. Oamenii noştri, care au venit dintr-acolo, au transmis ştirea că „**intenţia lui este de a veni încoace**”* [subl. n.]. *Din această pricină, noi, supuşii, la rândul nostru, fără să ne dăm jos de pe spinarea calului, suntem mereu prevăzători faţă de tătari. Apărând ţara noastră de răutăţile şi de intrigile lor, s-a întâmplat să ne întoarcem de la slujba împărătească* [urmează asigurări de fidelitate şi informaţii despre Ungaria şi Polonia; de asemenea felicitări pentru cucerirea Belgradului – 29 august 1521][13]. Această scrisoare confirmă situaţia descrisă de voievod în prima scrisoare adresată sultanului, în 1521: *de multă vreme*, Mehmed Ghirai I, hanul tătarilor, şi-a mobilizat *toată oastea* şi s-a pregătit să invadeze Moldova [„*intenţia lui este de a veni încoace*”]. Voievodul moldovean, la rândul său, şi-a mobilizat oastea şi se afla în stare de alertă [*fără să ne dăm jos de pe spinarea calului, suntem mereu prevăzători faţă de tătari*], aşteptând invazia.

Cele două documente trimise de Ştefăniţă Vodă sultanului sunt confirmate de un document istoric total independent: cunoscuta solie a voievodului moldovean către regele Poloniei Sigismund, expusă în seimul polon de către boierul Luca Cârjă, la 1523. Elocventul boier moldovean a expus regelui şi membrilor seimului polonez foarte clar situaţia Europei răsăritene, de la cucerirea Belgradului de către turci până la 1523. De asemenea, a arătat regelui care este poziţia voievodului său faţă de evenimentele recente[14]. Luca Cârjă şi-a început expunerea prin a arăta că, atunci când sultanul se pregătea să pornească împotriva Belgradului, Ştefăniţă Vodă *a pregătit şi a trimis oastea împotriva tătarilor*[15]. Această informaţie corespunde întru totul cu cea din prima scrisoare adresată sultanului în anul 1521.

Apoi, arată boierul Luca Cârjă: *de cum a pornit sultanul către Belgrad, a şi trimis la domnul meu un tulac, care este, Măria Voastră, un curier, cu o carte şi i-a scris domnului meu, dându-i de ştire că pleacă împotriva coroanei ungare: „Iar tu, Ştefane voievod, să trimiţi oastea ta, în ajutorul nostru, în ţara secuilor, şi împreună cu tine Basarab voievodul muntenesc, iar cu voi să fie şi Mahmet, sangeacul de Nicopol”. Din pricina aceasta, domnul nostru şi sfatul Măriei Sale mult s-au mâhnit şi s-au gândit ce trebuie să facă, cum ar putea să se împotrivească şi să scape de aceasta, însă cel mai bun din toate i s-a părut **acel război, pe care-l ducem împotriva tătarilor şi ne apărăm ţara noastră*** [subl. n., în continuare solul moldovean arată cu ce bogăţii a fost mituit olăcarul turc şi că Basarab şi cu Mehmed Beg au invadat secuimea][16].

Mai jos, Luca Cârjă arată că: *n-au trecut două săptămâni după aceasta şi a sosit un alt olăcar şi **l-a găsit pe domn la război*** [subl. n.], *asemenea cu carte scrisă la fel, ca domnul să plece* [în secuime] *şi să se grăbească*…[17]. În continuare este expusă mâhnirea voievodului moldovean la porunca sultanului, mituirea olăcarului şi avertizarea regalităţii maghiare, căreia i-a fost trimisă porunca scrisă a sultanului.

[13] *Documente turceşti*, I, p. 15.

[14] Textul soliei tradus integral în limba română în *Literatura română veche (1402−1647)*, vol. I, ed. G. Mihăilă şi Dan Zamfirescu, [Bucureşti, 1969], p. 237−243 (în continuare, *Literatura română veche*, I).

[15] *Ibidem*, p. 237.

[16] *Ibidem*, p. 238.

[17] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cele două citate de mai sus confirmă întru totul cea de-a doua scrisoare a lui Ştefăniţă vodă trimisă sultanului în intervalul 29 august – 21 septembrie 1521. Reiese foarte clar că, în timpul cuceririi Belgradului de către turci sau, mai bine zis, în perioada imediat următoare, izbucnise *un război* între Ştefăniţă Vodă şi Mehmed Ghirai, hanul tătarilor crâmleni. Invazia şi bătălia hotărâtoare au avut loc *după* intervalul 29 august – 21 septembrie 1521, când Ştefăniţă Vodă îl anunţa pe sultan că *intenţia lui* [a hanului] *este de a veni încoace*[18]. Această scrisoare pare a fi răspunsul voievodului moldovean la solia primului olăcar turcesc, care a cerut în numele sultanului invadarea secuimii, despre care a vorbit boierul Luca Cârjă în faţa regelui şi a seimului polonez. Acelaşi boier arată că al doilea olăcar a ajuns la voievodul Moldovei după două săptămâni, aşadar pe la sfârşitul lunii septembrie, şi *l-a găsit pe domn la război*[19]. Acesta pare a fi indiciul care să permită datarea bătăliei dintre oastea lui Ştefăniţă Vodă şi tătarii lui Mehmed Ghirai.

Amănunte despre desfăşurarea campaniei şi despre bătălia finală, altminteri neatestată de alte izvoare, nu se cunosc. Raportul anonim din 1526, adresat autorităţilor habsburgice, relevă doar urmările bătăliei: Ştefăniţă Vodă şi oastea sa *i-a ucis oastea* hanului Mehmed Ghirai I şi l-a capturat pe acesta[20]. Potrivit aceluiaşi raport, hanul tătăresc capturat a încheiat cu Ştefăniţă Vodă pace eternă şi alianţă şi, după eliberare, l-a trimis în captivitate la voievodul moldovean pe propriul său fiu, chezaş pentru legămintele încheiate între cei doi. La data întocmirii raportului, 1526, mârzacul[21] era încă în captivitate la moldoveni: *Da hath der gefangenn dattrisch Kaisser Ewigen Fridt vnnd Pundunf gemacht, vnnd sein leiblichen Sonn dem gemelten Weida eingeschickt, den er noch auff heuttigen Tag als gefangner vergwissung der Pundniss vnnd, wann er wil, szo kommt im der Datter ßo stark als er begertt, als offt er wil…*[22]. În traducere: *Împăratul tătăresc cel prins, a făcut pace eternă şi alianţă şi l-a trimis pe propriul său fiu la sus-zisul Vodă, pe care îl ţine prins până în ziua de astăzi ca asigurare a alianţei; şi când vrea el* [voievodul] *îi vine* [în ajutor] *Tătarul cu câte oşti cere şi de câte ori vrea…*[23]. Cuvintele hanului nu au fost vorbe goale: într-adevăr, între 1521 şi 1538 izvoarele nu consemnează niciun conflict între moldoveni şi tătari. La 1538 abia, tătarii au încercat o invazie în Moldova, în contextul conflictului simultan a lui Petru Rareş cu Suleiman Magnificul, hanul tătarilor şi cu Sigismund al Poloniei[24].

De asemenea, Mehmed Ghirai a promis lui Ştefăniţă Vodă ajutor militar nelimitat, de câte ori acesta avea să i-l ceară. Este neîndoios că voievodul moldovean putea beneficia de ajutor tătăresc, după cum reiese dintr-o scrisoare a mareşalului Poloniei, Petrus Kmita, adresată în 1526 reginei sale, Bona Sforza: *palatinum Moldaviae junctis omnibus Tartarorum copiis, imperatoris Turcarum, uti fama est, subornatione, terras dominiaque regie Mtis. invasurum et vastaturum…*[25]. De asemenea, mareşalul o anunţă pe

[18] *Documente turceşti*, I, p. 15.

[19] Solia lui Luca Cârjă, în *Literatura română veche*, I, p. 238.

[20] Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Viena, fond Hungarica, fasc. 2 (1526), Konv. D, f. 30r. (vezi anexa, original, cu traducere); cf. *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II, partea 1, *1451−1575*, culese de Eudoxiu Hurmuzaki, Bucureşti, 1891, p. 30 (în continuare, *Hurmuzaki*, II/1).

[21] Fiul hanului.

[22] Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Viena, fond Hungarica, fasc. 2 (1526), Konv. D, f. 30r. (vezi anexa, original, cu traducere); cf. *Hurmuzaki*, II/1, p. 30.

[23] Trad. n. Vezi traducerea integrală din anexă!

[24] Vezi evenimentele la Ioan Ursu, *Petru Rareş*, Bucureşti, 1923, p. 43−53; Tahsin Gemil, *Agresiunea otomano-tătaro-poloneză şi căderea lui Petru Rareş*, în vol. *Petru Rareş*, coord. Leon Şimanschi, Bucureşti, 1978, p. 151−160; Ştefan S. Gorovei, *Petru Rareş*, Bucureşti, 1982, p. 140−158.

[25] *Hurmuzaki*, vol. II/3, p. 537.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

regină că spionii lui i-au relatat ceea ce au văzut cu proprii ochi şi anume că Ştefăniţă Vodă *unacum Tartaris* şi cu multă artilerie se pregăteşte să invadeze Polonia[26]. O scrisoare a regelui Poloniei Sigismund, adresată în acelaşi an supuşilor săi, face cunoscut că tătarii se pregătesc să invadeze Polonia şi Ştefăniţă Vodă are oastea pregătită pentru asediul Cameniţei: *...Tartaros, continuos hostes nostros, ingenti vi regnum et dominia nostra populari statuisse jamque illos prope fines nostros degere, Valachum item cum gentibus suis paratum esse et arce Kamieniecz oppugnare velle...*[27]. De aceea, regele le porunceşte la toţi să se pregătească de război. Chiar dacă în anul 1526 moldovenii şi tătarii nu au întreprins nicio acţiune împotriva Poloniei, din cele două documente reiese colaborarea dintre voievodul moldovean şi hanul tătar şi posibilitatea unei acţiuni militare comune.

Revenind la evenimentele din 1521, boierul Luca Cârjă arăta regelui şi membrilor seimului că: *după aceea* [după întrevederea dintre voievod şi al doilea olăcar, în timpul operaţiunilor militare], *domnul a dat drumul oastei şi el însuşi a plecat la Suceava. Şi a stat la Suceava două săptămâni şi de acolo a plecat către Hârlău*…[28]. Pe drum, la podul de peste râul Siret, l-a ajuns un trimis al vornicului Ţării de Jos care l-a informat despre venirea unui sol de la Înalta Poartă care, de bună seamă, repeta porunca sultanului de a invada secuimea. În aceste condiţii, voievodul *îndată a trimis cărţi la toţi boierii şi ţăranii şi i-a chemat iarăşi la oaste împotriva tătarilor, iar pe turc l-au întârziat pe drum, până când oastea a început să se adune...*[29]. După îndelungi consultări cu boierii din sfat şi mai ales cu boierii cei bătrâni, rămaşi din timpul lui Ştefan cel Mare, voievodul a hotărât să nu trădeze tabăra creştină şi să pretexteze cu războiul cu tătarii (care pare să se fi terminat) şi să-l copleşească pe turc cu daruri, pentru a nu îndeplini porunca sultanală de a invada secuimea[30]. Astfel evenimentul a trecut, fără a atrage alte consecinţe[31].

Din documentele analizate mai sus reiese că, dincolo de atitudinea pro-creştină a voievodului moldovean şi a boierilor săi din sfat, o cauză imediată l-a împiedicat la 1521 să îndeplinească porunca sultanului: conflictul cu tătarii. Încă din vremea lui Bogdan al III-lea, Moldova a fost supusă unei serii de invazii tătăreşti, care aduceau cu sine întreg cortegiul de distrugeri, jafuri, pustiiri şi răpiri[32]. Chiar şi Ştefăniţă Vodă s-a confruntat cu o astfel de invazie, comandată de mârzacul (soltanul) Albu, în august 1518. Voievodul Moldovei, împreună cu boierii şi oastea sa i-a învins pe tătari la vărsarea pârâului Ciuhru în Prut. Victoria a fost deplină, doi mârzaci mari, Tamizu şi Bicazu, au fost capturaţi, iar comandantul expediţiei, Albu soltan, a fost rănit, pierzând toată prada[33]. Deşi înfrânţi, tătarii nu s-au dat bătuţi: la 1521, Ştefăniţă Vodă îi arată lui Suleiman Magnificul, prin prima scrisoare trimisă, că *la Poarta cea măreaţă se ştie că ei* [tătarii, n.n.] *ne sunt vechi duşmani*. Diferenţele dintre moldoveni şi tătari s-au clarificat, pentru aproape două decenii, la confruntarea din 1521, când însuşi hanul lor cel mare, Mehmed Ghirai I, a fost înfrânt şi capturat şi, în aceste condiţii, a promis moldovenilor pace şi înţelegere. Astfel, situaţia Moldovei se clarifica dinspre răsărit.

---

[26] *Ibidem*.
[27] *Ibidem*, p. 555.
[28] Solia lui Luca Cârjă, în *Literatura română veche*, I, p. 238.
[29] *Ibidem*.
[30] *Ibidem*, p. 239.
[31] Ştefan S. Gorovei considera că neîndeplinirea poruncii sultanale a atras după sine o incursiune turcească, care ar fi avut loc imediat după cucerirea cetăţii Belgrad (29 august 1521) şi ar fi vizat „partea de jos" a Moldovei. Vezi idem, *Muşatinii*, p. 79.
[32] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţărâi Moldovei,* ed. cit., p. 131−132.
[33] *Ibidem*, p. 134; Horia Ursu, *Domnia lui Ştefăniţă Voievod*, p. 22−28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Următorul eveniment la care face referire raportul anonim, adresat autorităţilor imperiale în anul 1526, este conflictul voievodului moldovean cu domnul Ţării Româneşti, Radu de la Afumaţi. Între 1521 şi 1526, Ştefăniţă Vodă s-a confruntat cu grave crize interne şi externe: conflictul cu boierimea din 1523[34] şi înfrângerea la Tărăsăuţi a contingentului turcesc ce se întorcea din Polonia[35], victorie care ar fi putut avea grave consecinţe din partea Imperiului Otoman; în fine, conflictul cu Radu Vodă al Ţării Româneşti, care a culminat cu campanii militare întreprinse de ambele părţi. Asupra acestuia din urmă o să insistăm în continuare deoarece, deşi bine cunoscut în istoriografie[36], raportul anonim din 1526 de la Arhivele Statului din Viena relevă unele detalii noi.

În esenţă, informaţiile din raport sunt cele cunoscute în istoriografie: Neagoe Basarab i-a promis voievodului moldovean pe una dintre fiicele sale de soţie, cu condiţia să se îngrijească de cealaltă. După moartea lui Neagoe Basarab, voievodul Transilvaniei, Ioan Zapolya, a atras-o pe văduva voievodului răposat şi pe cele două fiice ale acestuia la el. Pentru a-şi asigura sprijinul voievodului Ţării Româneşti, Ioan Zapolya i-a dat-o în căsătorie pe una dintre fiicele lui Neagoe Basarab (pe Ruxandra), fără ştirea şi voia lui Ştefăniţă Vodă. La protestele şi ameninţările acestuia, voievodul Transilvaniei i-a trimis-o pe cealaltă fiică a lui Neagoe Basarab (pe Stana), pe care voievodul moldovean a luat-o imediat în căsătorie. După nuntă, Ştefăniţă Vodă s-a pregătit de război şi a invadat Ţara Românească, alungându-l pe Radu Vodă la turci. Turcii l-au reînscăunat însă în acelaşi an: *... szo der vorig wallachischs Weida gestorben, hatt er II. Tochter verlassen: die ain dem Steffen Moldner Weida versprochen vnnd die Ander[e] im befolchen auch Zie versorgen verstechen. Also hath Hanns Weida in Siebenbiurgenn die Wittibin vnnd paidt Tochter mit guttenn Wortten zw Im gepracht vnnd damit er mit dem wallachischen Weida Friedt vnnd Pundniß gemacht. Dy ain Junckfraw dem jeczigen wallachischen Weida radol [sic!] genant verheyratt, ausserhalb Wissen oder Willen der Moldner Weida. Solches in verdrossen, wider sie paidt wolen ziechen, da haben sie ym dem Moldner sein Junckfraw zw schicken müssen vnnd Hochzeit gehabt. Darnach ist er von stund ann auff den wallachischen Weida zogen, im verdriben, der ist zw den Durcken geflochen. Der*[37] *hath jn das Jar wider eingesteckt…*[38].

Istoriografia a plasat conflictul dintre voievodul Ţării Româneşti şi cel al Moldovei în anul 1526. Dar la 1 decembrie 1525, voievodul Transilvaniei, Ioan Zapolya, îl relata

[34] Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 498; Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Ţara Românească şi Moldova a. 1324−1881*, vol. I, secolele XIV−XVI, Bucureşti, 2001, p. 554 (în continuare, Constantin Rezachevici, *Cronologia critică*, I); Alexandru V. Boldur, *Privire generală asupra domniei lui Ştefăniţă, fiul lui Bogdan*, în *AIIX*, XXVII, 1990, p. 215−220, *passim*; Ştefan S. Gorovei, *Muşatinii*, p. 79−80; Nicolae Grigoraş, *Un voievod nedreptăţit: Ştefăniţă Vodă*, în *MI*, nr. 2/1974, p. 9−10; idem, *Ştefan Vodă cel Tânăr şi Luca Arbure*, în *AIIAI*, IX, 1972, p. 12−19; Ştefan S. Gorovei, *Găneştii şi Arbureştii*, în *Familiile boiereşti din Ţara Românească şi Moldova. Enciclopedie istorică, genealogică şi biografică*, vol. I, ed. Mihai Dim. Sturdza, [Bucureşti, 2004], p. 94 (studiul reluat după *CI*, serie nouă, II, 1971, p. 143−158); Horia I. Ursu, *Moldova în contextul politic european (1517−1527)*, p. 65−86; idem, *Domnia lui Ştefăniţă Voievod. Zece ani din istoria politică a Moldovei 1517−1527*, p. 63−80.

[35] *Ibidem*, p. 81−89; idem, *Moldova în contextul politic european (1517−1527)*, p. 92−94, cu bibliografia.

[36] *Ibidem*, p. 101−107; idem, *Domnia lui Ştefăniţă Voievod. Zece ani din istoria politică a Moldovei 1517−1527*, p. 90−95; T. Palade, *Radu dela Afumaţi*, Bucureşti, 1939, p. 52−54, 61−62; Nicolae Stoicescu, *Radu de la Afumaţi*, Bucureşti, 1983, p. 123−131; Ştefan S. Gorovei, *Muşatinii*, p. 80−81; Constantin Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 555−556; Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 487−488, 499.

[37] Adică Turcul.

[38] Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Viena, fond Hungarica, fasc. 2 (1526), Konv. D, f. 30r. (vezi în anexă traducerea literală a textului!)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deja, printr-o scrisoare, arhiepiscopului Ladislaus Szalkai, conflictul dintre cei doi voievozi extracarpatici, pentru mâna fiicei lui Neagoe Basarab[39]. Această scrisoare demonstrează că disensiunile dintre Ştefăniţă Vodă şi Radu de la Afumaţi au început cel mai târziu în toamna anului 1525. Aceeaşi scrisoare confirmă informaţia din raportul anonim de la 1526, potrivit căreia văduva şi fiicele lui Neagoe Basarab au fost atrase de Ioan Zapolya în Transilvania. Însuşi voievodul Transilvaniei îi arată arhiepiscopului Ladislaus Szalkai că Miliţa Despina şi cele două fiice ale sale se aflau la acea dată la Sibiu[40].

Rămas văduv la sfârşitul anului 1525, Radu de la Afumaţi urma să se căsătorească cu Ruxandra, fiica lui Neagoe Basarab, în ianuarie 1526, dar evenimentele ulterioare au împiedicat căsătoria până în luna noiembrie[41]. În istoriografie este cunoscut faptul că acest gest al voievodului Ţării Româneşti a fost doar pretextul sau, mai bine zis, motivul imediat pentru izbucnirea conflictului deschis între el şi Ştefăniţă Vodă. Disensiunile dintre cei doi s-au manifestat încă din anii precedenţi, în primul rând pentru boierii pribegi, adversari politici refugiaţi de o parte şi de alta la curtea rivalului şi, în al doilea rând, pentru pretenţiile de supremaţie ale lui Ştefăniţă Vodă, nerecunoscute de către voievodul Ţării Româneşti[42]. Mai mult decât atât, în a doua jumătate a anului 1525, Ştefăniţă Vodă a sprijinit un pretendent nenumit (*quidam waivode filius*) împotriva lui Radu de la Afumaţi, care a fost interceptat, învins şi ucis la Brăila de oastea lui Radu Vodă[43].

Cearta pentru mâna fiicei lui Neagoe Basarab, menţionată de raportul anonim din 1526 adresat autorităţilor habsburgice[44], a deschis însă şirul de conflicte armate între cei doi voievozi. Autorul anonim al raportului din 1526 de la Arhivele Statului din Viena afirmă eronat că Ştefăniţă Vodă a pornit împotriva lui Radu de la Afumaţi, imediat după căsătoria voievodului moldovean cu fiica lui Neagoe Basarab. În realitate, nunta a avut loc în luna iulie a anului 1526[45], iar invazia lui Ştefăniţă în Ţara Românească s-a produs în februarie[46]. Despre această campanie se cunosc numeroase detalii şi amănunte, izvoarele narative moldoveneşti arată că Ştefăniţă Vodă, cu boierii şi cu oastea sa au înaintat în Ţara Românească, pe care a devastat-o până la Târgşor, alungându-l pe Radu Vodă[47]. În completarea cronicilor moldoveneşti din secolele XVI–XVII, vine raportul anonim din 1526, cu amănuntul inedit că, după ce voievodul moldovean l-a alungat pe Radu de la Afumaţi, acesta a fugit la turci şi că turcii l-au readus înapoi pe tron[48]. Astfel s-a

[39] Endre Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, vol. I, Budapesta, 1914, p. 136–138.

[40] *Ibidem*, p. 137.

[41] T. Palade, *op. cit*., p. 52–53; N. Stoicescu, *op. cit*., p. 128 şi urm.

[42] Horia Ursu, *Domnia lui Ştefăniţă Voievod. Zece ani din istoria politică a Moldovei 1517–1527*, p. 90–93; idem, *Moldova în contextul politic european 1517–1527*, p. 101–104; T. Palade, *op. cit*., p. 53; N. Stoicescu, *op. cit*., p. 125–127; Ştefan S. Gorovei, *Muşatinii*, p. 81.

[43] N. Stoicescu, *op. cit*., p. 126; E. Veress, *op. cit*., p. 136–137.

[44] Acelaşi conflict descris de Antonio Burgio, nunţiul papal din Ungaria, într-un raport adresat în 8 martie 1526 secretarului papal Iacob Sadolet în *Hurmuzaki*, II/3, p. 523–524.

[45] Horia Ursu, *Domnia lui Ştefăniţă Voievod. Zece ani din istoria politică a Moldovei 1517–1527*, p. 94–95.

[46] *Ibidem*, p. 93; idem, *Moldova în contextul politic european 1517–1527*, p. 104; T. Palade, *op. cit*., p. 53; N. Stoicescu, *op. cit*., p. 130.

[47] Cronica lui Macarie în *Cronicile slavo-române*, p. 94; Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţărâi Moldovei,* ed. cit., p. 146–147.

[48] Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Viena, fond Hungarica, fasc. 2 (1526), Konv. D, f. 30r. (vezi anexa cu traducere în limba română); cf. T. Palade, *op. cit*., p. 53.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îndeplinit temerea nunţiului papal din Ungaria, Antonio Burgio, ca *domnul izgonit să nu ceară ajutor de la turci, deci prin aceasta să-i atragă asupra Ungariei sau să cuprindă Moldova*[49].

Voievodul moldovean s-a retras, fără a ajunge la o confruntare majoră cu Radu de la Afumaţi şi cu turcii care au venit în sprijinul său[50]. În martie, după intervenţia diplomatică a regelui Ungariei Ludovic al II-lea şi a sultanului otoman Suleiman, cei doi voievozi s-au împăcat[51], Radu de la Afumaţi extrădându-i pe boierii pribegi lui Ştefăniţă Vodă, care i-a executat[52]. Astfel, conflictul între cei doi s-a atenuat, cel puţin temporar. După relatarea primului conflict dintre voievozii Ţărilor Române extracarpatice, autorul anonim al raportului adresat la 1526 autorităţilor imperiale consemnează o ştire surprinzătoare: *Darauff hat er mit dem Durckenn auff denn leidigen Zug vil Volck mit geschickt, wieder die Kron zw Vngern. Darauff hath im der Steffen Weida in der Molda denn Radol wallachischen / Weida ain schalk vnnd verraterischen Poßwicht geschalten, er han denn Kunig vonn Vngerenn zw gesagt vnnd gelobtt, vnnd hab darüber szo vil Volck mit den Durcken wieder*[53] *den Kunig in Vnger geschickt vnnd da der Durck auß Vngernn wider haim zogen…*[54]. În traducere: *Apoi a trimis multă oaste turcilor în campania nefericită împotriva Coroanei Ungariei. După aceea Ştefan Vodă din Moldova l-a numit pe Radu Vodă al Ţării Româneşti escroc şi răufăcător trădător, pentru că s-a închinat regelui Ungariei şi l-a lăudat [sic!] şi apoi a trimis atâta oaste cu turcii împotriva regelui Ungariei şi din Ungaria Turcul s-a întors acasă…*[55].

Aşadar, după conflictul cu Ştefăniţă Vodă (februarie 1526), Radu de la Afumaţi a trimis un corp de oaste în armata sultanului, care se confrunta pe câmpia de la Mohacs cu regele Ludovic al II-lea[56], fapt care a stârnit consternarea voievodului moldovean. Acesta l-a numit escroc şi trădător, desigur faţă de lumea creştină. Autorul ţine să sublinieze, prin repetiţie, faptul că voievodul Ţării Româneşti a trimis multă oaste în ajutorul sultanului. Această informaţie se află însă în contradicţie cu concluziile istoriografiei româneşti, care susţine neimplicarea lui Radu de la Afumaţi (şi a lui Ştefăniţă) în conflictul dintre Imperiul Otoman şi Regatul Sf. Ştefan, care s-a terminat cu tragedia de la Mohacs[57]. Astfel, se ridică o nouă întrebare: a participat un contingent al oastei Ţării Româneşti, alături de turci, la bătălia de la Mohacs? Un răspuns categoric nu se poate formula, dar înclinăm a răspunde afirmativ pe următoarele considerente: în ciuda existenţei unor planuri de colaborare între regatul Ungariei şi voievodul Ţării Româneşti, acesta din urmă a trebuit să dea curs poruncii sultanului şi să îl trimită la Adrianopol pe unicul său fiu, Vlad voievod, în semn de fidelitate faţă de padişah[58]. Această fidelitate se manifesta însă şi prin ajutor militar, prin respectarea principiului *dosta dost ve*

[49] Horia Ursu, *Domnia lui Ştefăniţă Voievod. Zece ani din istoria politică a Moldovei 1517–1527*, p. 93.

[50] Cf. T. Palade, *op. cit*., p. 53.

[51] H. Ursu, *Moldova în contextul politic european 1517–1527*, p. 104; N. Stoicescu, *op. cit*., p. 130.

[52] *Ibidem*, p. 130–131; Horia Ursu, *Domnia lui Ştefăniţă Voievod. Zece ani din istoria politică a Moldovei 1517–1527*, p. 94.

[53] Scris deasupra rândului.

[54] Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Viena, fond Hungarica, fasc. 2 (1526), Konv. D, f. 30 r.-v. (vezi anexa cu traducere în limba română).

[55] *Ibidem*.

[56] Campania descrisă la Aurel Decei, *Istoria Imperiului Otoman*, p. 170–174.

[57] T. Palade, *op. cit*., p. 54–58, 58: *Radu dela Afumaţi n'a luat parte activă la acest conflict*; N. Stoicescu, *op. cit*., p. 117–123: *Ţara Românească s-a găsit printre puţinele state europene care au fost preocupate de soarta regatului maghiar în momentele de grea cumpănă din anul 1526.*

[58] *Ibidem*, p. 120–121; Aurel Decei, *op. cit*., p. 171.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

düşmene düşmen olub[59], adică principele supus sultanului trebuia să fie prieten prietenului şi duşman duşmanului suveranului său. Dar acestea sunt consideraţii generale şi nu atestă literal participarea oştii voievodului Ţării Româneşti la campania de la Mohacs. Singurul izvor contemporan care atestă literal participarea oştii lui Radu de la Afumaţi, alături de sultan, la campania din 1526 este *I Diarii* a lui Marino Sanuto[60]. Dar, potrivit raportului din 1526, de această participare ştia şi voievodul Moldovei, care nu pregeta să îl acuze deschis pe Radu de la Afumaţi de trădare faţă de regele Ungariei[61]. În fine, autorul anonim al raportului consemnează această participare ca un fapt de netăgăduit. Aşadar, gravele acuzaţii a lui Ştefăniţă Vodă împotriva rivalului său din Ţara Românească par a fi adevărate, descoperirea de noi izvoare le pot afirma sau infirma.

În orice caz, potrivit raportului din 1526 de la Arhivele Statului din Viena: *Da hath der Radol dem Durcken solchs anzeigt, wider Moldner Weida Hilff begertt, hat in der Durck pei zwanzig Taussend Durcken zw geben. Alßo ist er stil schweigend, haimlich dem Moldner in das Landt gefallen vnnd geprennt. Szo hath der Moldner Weida eillentt auff gepottenn in 4 Tagen pei Hundert taussent man guet volck pei anander gehabt vnd den Radol nach geeilt. E[he] das er zw im ist komen da ist der Radol in die Flucht mit seinem Volck an ain groß Wasser genant Seret komen. Da seindt vil vmzäumbt groß gestiedt also in der nacht piss 500 wilde Ross lauffen worden, hath Radol vermeint [es] sei der Moldner Weida vnnd ist al sein Volck ann daß Wasser hoch stetten gefallen vnnd vil taussentt erdruncken Jech sandt merdinstag*[62] *des 26. jar beschechen…*[63].

Aşadar, după terminarea campaniei din Ungaria, Radu Vodă a cerut turcilor sprijin militar împotriva lui Ştefăniţă Vodă. Primind un ajutor de douăzeci de mii de oameni [sic!], voievodul Ţării Româneşti a intrat pe ascuns în Moldova şi a început jaful şi distrugerile. Ştefăniţă Vodă a adunat în grabă oastea, apreciată de autorul raportului ca fiind oaste bună (*guet volck*) şi a pornit împotriva lui Radu Vodă. Între timp, acesta din urmă cu oastea sa şi cu turcii au ajuns la Siret unde şi-a întins tabără. În noaptea Sf. Martin (11 noiembrie), ostaşii munteni şi turcii veniţi în ajutor au confundat o turmă de cai sălbatici de la nişte herghelii învecinate, cu ostaşii lui Ştefăniţă Vodă; şi au fugit în debandadă într-un loc inundat de Siret, unde mulţi dintre ei s-au înecat, oastea lui Radu Vodă suferind pagube serioase (izvorul vorbeşte de mii de înecaţi – sic!)[64].

Faţă de această povestire cu caracter anecdotic pot exista reţineri, totuşi din raportul german de la 1526 trebuie reţinut faptul că cel care a început al doilea conflict moldo-muntean, desfăşurat *după* bătălia de la Mohacs, a fost Radu de la Afumaţi, ajutat de turci[65]. Faptul este confirmat şi de cronicarul Macarie: *În acelaşi an, iarăşi, din pricina obrăzniciei acelora* [a muntenilor, n.n.], *Ştefan voievod, în timp de toamnă, a întrat în ţara lor şi a pătruns până unde a vrut şi s-a întors de acolo…*[66]. În cuvinte similare se exprimă autorul raportului anonim din 1526 de la Arhivele Statului din

[59] Viorel Panaite, *Pace, război şi comerţ în Islam. Ţările Române şi dreptul otoman al popoarelor (secolele XV−XVII)*, [Bucureşti, 1997], p. 336-339.

[60] *Apud* T. Palade, *op. cit*., p. 58.

[61] Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Viena, fond Hungarica, fasc. 2 (1526), Konv. D, f. 30v.

[62] 11 noiembrie.

[63] Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Viena, fondul Hungarica, fasc. 2 (1526), Konv. D, f. 30v. (vezi anexa, cu traducere în limba română).

[64] *Ibidem*.

[65] Cf. T. Palade, *op. cit*., p. 61.

[66] Cronica lui Macarie în *Cronicile slavo-române,* p. 95; Horia Ursu, *Domnia lui Ştefăniţă Voievod. Zece ani din istoria politică a Moldovei*, p. 106−107; Constantin Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 555−556.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Viena: *Also der Moldner Weida im paldt nach geeilt, denn Wallachen inn sein Landt gezogen, vnnd geschworn er wol im abermals außdreiben. Aber was die Zeit außgericht oder beschechenn nit wissen…*[67]. În traducere: *Dar voievodul moldovean a pornit în grabă pe urmele lui şi a intrat în ţara valahului şi a jurat să îl alunge din nou. Dar ce a înfăptuit timpul sau ce s-a întâmplat nu putem şti…*[68]. Autorul anonim al raportului nu cunoaşte deznodământul campaniei lui Ştefăniţă Vodă în Ţara Românească din toamna anului 1526, dovadă că a întocmit amintitul raport înainte de terminarea acesteia. Deznodământul a fost notat patetic şi lapidar de acelaşi cronicar Macarie: *s-a întors de acolo, purtând în trupul său boala, de care i s-a tras şi sfârşitul vieţii la Hotin, în anul 7035 (1527), luna ianuarie…*[69].

Cât priveşte datarea acestei campanii militare a voievodului moldovean în Ţara Românească, ea a avut loc după Sf. Martin, adică după 11 noiembrie, dată la care a început retragerea în dezordine a oştii Ţării Româneşti şi a turcilor, după noaptea de pomină de pe malul Siretului[70].

Consideraţii finale

Din lectura raportului din 1526, de la Arhivele Statului din Viena, reiese că autorul anonim al acestuia era bine informat nu doar asupra evenimentelor politice şi militare în care a fost implicat Ştefăniţă Vodă, dar şi asupra situaţiei geografice şi geopolitice a Moldovei. El arată autorităţilor imperiale că voievodul moldovean putea dispune oricând de ajutorul tătarilor, *pentru că Moldova se învecinează cu tătarii* (*dann die Molda an die Dattren stost*)[71]. În continuare, el arată că Moldova se învecinează şi cu Polonia, cu Ţara Românească, cu Transilvania şi cu secuii[72]. La sfârşitul raportului, autorul anonim îi menţionează pe locuitorii Ţării Româneşti, pe transilvăneni şi pe secui, care *se tem toţi de el* [de Ştefăniţă Vodă]: *Wenn gemelt Steffen moldner Weida wil, so mag er die Wallachenn, Zäckel, Siebenburger, di stossen als am sein Landt, behelt er al dahaim, daß sich keiner Dorff riren muessen, im all furchten…*[73]. De asemenea, voievodul moldovean îi poate împiedica pe turci să năvălească.

Autorul anonim dovedeşte a avea şi cunoştinţe de istorie a Moldovei. Când vorbeşte despre pacea şi legăturile dintre regele Poloniei, Sigismund, cu Ştefăniţă Vodă, face o scurtă introspecţie în istoria Moldovei arătând că bunicul voievodului actual, adică Ştefan cel Mare, l-a învins pe regele Poloniei, ucigându-i peste o sută de mii de oameni (sic!), la fel cum l-a învins pe Matia Corvinul (1467), pe secui şi pe turci (1475, 1485): *…wie woll sein großvatter dem Kunig vonn Poln vor Jarn mer als Hundert taussentt man als verschlagen, auch denn Kunig Mathias von Hunger, auch Zäckl, auch den Durcken al erlegt, allem abgesigt, in nie vberwunden…*[74]. Autorul anonim ştia aşadar că Ştefan cel Mare *i-a învins pe toţi şi* [inamicii] *nu l-au învins niciodată* (trad. n.).

De asemenea, autorul anonim al raportului din 1526 le oferea autorităţilor imperiale informaţii despre oastea Moldovei. Vorbind despre conflictul dintre Radu de la

[67] Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Viena, fondul Hungarica, fasc. 2 (1526), Konv. D, f. 30v. (vezi anexa, cu traducere în limba română).
[68] *Ibidem*.
[69] Cronica lui Macarie, *loc. cit*.
[70] Constantin Rezachevici datează această campanie *după 4 noiembrie*; vezi idem, *Cronologia critică*, I, p. 556.
[71] Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Viena, fondul Hungarica, fasc. 2 (1526), Konv. D, f. 30r. (vezi anexa!)
[72] *Ibidem*.
[73] *Ibidem*, f. 30 v. (vezi anexa!)
[74] *Ibidem*, f. 30 f. (vezi anexa!)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Afumaţi şi Ştefăniţă Vodă, din toamna anului 1526, autorul anonim arată că: *Szo hath der Moldner Weida eillentt auff gepottenn in 4 Tagen pei Hundert taussent man guet volck pei anander gehabt*…[75]. În traducere*: Voievodul moldovean a ordonat în grabă* [adunarea oastei]*, în 4 zile a strâns ca la o sută de mii de oameni, oaste bună*…[76]. Deşi cifra efectivelor este vădit exagerată, autorul anonim al raportului apreciază oastea Moldovei ca fiind *oaste bună*. De asemenea, trebuie reţinut faptul că, la porunca voievodului, oastea se putea mobiliza foarte repede, chiar dacă timpul de patru zile pare a fi o exagerare a autorului. Toate aceste cunoştinţe ale autorului anonim al raportului din 1526 de la Arhivele Statului din Viena vin să confere documentului un plus de credibilitate. Am văzut că evenimentele descrise sunt confirmate şi completate de izvoare documentare contemporane.

Informaţia despre bătălia victorioasă a lui Ştefăniţă Vodă cu Mehmed Ghirai I este confirmată şi completată de două documente ale voievodului Moldovei, adresate Înaltei Porţi în timpul evenimentelor din 1521 şi de cunoscuta solie a lui Luca Cârjă, din 1523. Faptul că în toamna anului 1521 a avut loc o bătălie a moldovenilor cu tătarii nu mai poate fi pus la îndoială, iar interpretarea potrivit căreia *tătarii nu intraseră în Moldova*, războiul cu ei fiind doar un pretext riscant, o *gogoriţă* (!?!)[77], pentru a nu participa la campania turcească împotriva Belgradului[78], nu mai poate fi luată în serios[79].

Cât despre conflictul dintre Ştefăniţă Vodă şi Radu Vodă, raportul anonim de la 1526 aduce unele informaţii noi, complementare la evenimentele reconstituite de istoriografie. Faptul că autorul anonim al raportului îl compară pe Ştefăniţă Vodă cu ilustrul său bunic, Ştefan cel Mare, ne duce cu gândul la renumitul „portret psihologic" realizat de cronicarul Grigore Ureche în secolul XVII: *Acestu Ştefan Vodă întru tot simăna cu firea moşu-său, lui Ştefan vodă cel Bun, că la războaie îi mergea cu noroc, că tot izbândiia şi lucrul său îl ştiia purta, măcară că era tânăr de zile, amintrilea era om mânios şi pre lesne vărsa sânge*[80].

[75] *Ibidem*, f. 30 v. (vezi anexa!)
[76] *Ibidem*.
[77] Horia Ursu, *Domnia lui Ştefăniţă Voievod. Zece ani din istoria politică a Moldovei*, p. 41.
[78] Idem, *Moldova în contextul politic european 1517−1527*, p. 43−44.
[79] Aşa cum arătam la începutul studiului, raportul anonim adresat autorităţilor habsburgice la 1526 a fost publicat 1891, cu unele inconsecvenţe, în *Hurmuzaki* II/1; aşadar, Horia Ursu ar fi putut avea acces la el.
[80] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. cit., p. 137.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXE

Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Viena, fond Hungarica, fasc. 2 (1526), Konv. D, f. 30 f.-v.

[1526 Dezember]

f. 30 f. Steffen Weida inn der Molda hath denn Datarischenn Kaisser[1] angeferlich vor 6 Jarrn gefangen, sein Volk erschlagen. Da hath der gefangenn dattrisch Kaisser Ewigen Fridt vnnd Pundunf gemacht, vnnd sein leiblichen Sonn dem gemelten Weida eingeschickt, den er noch auff heuttigen Tag als gefangner vergwissung der Pundniss vnnd, wann er wil, szo kommt im der Datter ßo stark als er begertt, als offt er wil, dann die Molda an die Dattren stost, auch an des Kunig[2] von Pollen Landt, mit den gemelten Steffen Weida in gutten Fridt vnnd ainigkeit, wie woll sein großvatter[3] dem Kunig[4] vonn Poln vor Jarn mer als Hundert taussentt man als verschlagen, auch denn Kunig Mathias von Hunger, auch Zäckl, auch den Durcken al erlegt, allem abgesigt, in nie vberwunden.

Szo stost auch die Molda an di Wallachei, auch an Siebenburgenn vnnd Zackl, szo der vorig wallachischs Weida[5] gestorben, hatt er II. Tochter verlassen: die ain dem Steffen Moldner Weida versprochen vnnd die Ander[e] im befolchen auch Zie versorgen verstechen. Also hath Hanns Weida in Siebenbiurgenn die Wittibin[6] vnnd paidt Tochter[7] mit guttenn Wortten zw Im gepracht vnnd damit er mit dem wallachischen Weida Friedt vnnd Pundniß gemacht. Dy ain Junckfraw[8] dem jeczigen wallachischen Weida radol [sic!] genant verheyratt, ausserhalb Wissen oder Willen der Moldner Weida.

Solches in verdrossen, wider sie paidt wolen ziechen, da haben sie ym dem Moldner sein Junckfraw[9] zw schicken müssen vnnd Hochzeit gehabt. Darnach ist er von stund ann auff den wallachischen Weida zogen, im verdriben, der ist zw den Durcken geflochen. Der[10] hath jn das Jar wider eingesteckt. Darauff hat er mit dem Durckenn auff denn leidigen Zug vil Volck mit geschickt, wieder die Kron zw Vngern. Darauff hath im der Steffen Weida in der Molda denn Radol wallachischen

f. 30 v. Weida ain schalk vnnd verraterischen Poßwicht geschalten, er han denn Kunig vonn Vngerenn[11] zw gesagt vnnd gelobtt, vnnd hab darüber szo vil Volck mit den Durcken wieder[12] den Kunig in Vnger geschickt vnnd da der Durck auß Vngernn wider haim zogen. Da hath der Radol dem Durcken solchs anzeigt, wider Moldner Weida Hilff begertt, hat in der Durck pei zwanzig Taussend Durcken zw geben.

Alßo ist er stil schweigend, haimlich dem Moldner in das Landt gefallen vnnd geprennt. Szo hath der Moldner Weida eillentt auff gepottenn in 4 Tagen pei Hundert taussent man guet volck pei anander gehabt vnd den Radol nach geeilt. E[he] das er zw im ist komen da ist der Radol in die Flucht mit seinem Volck an ain groß Wasser genant Seret komen. Da seindt vil vmzäumbt groß gestiedt also in der nacht piss 500 wilde Ross lauffen worden, hath Radol vermeint [es] sei der Moldner Weida vnnd ist al sein Volck ann daß Wasser hoch stetten gefallen vnnd vil taussentt erdruncken Jech sandt merdinstag[13] des 26. jar beschechen.

Also der Moldner Weida im paldt nach geeilt, denn Wallachen inn sein Landt gezogen, vnnd geschworn er wol im abermals außdreiben. Aber was die Zeit außgericht oder beschechenn nit wissen.

Wenn gemelt Steffen moldner Weida wil, so mag er die Wallachenn, Zäckel, Siebenburger, di stossen als am sein Landt, behelt er al dahaim, daß sich keiner Dorff riren muessen, im all furchten. Auch mag er den Durken groß abprechen zw sperren herauß zw kommen…[14]

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

[1] Mehmed Girai.
[2] Sigismund cel Bătrân.
[3] Ştefan cel Mare.
[4] Jan Olbracht.
[5] Neagoe Basarab.
[6] Miliţa Despina.
[7] Stana şi Ruxandra.
[8] Ruxandra.
[9] Stana.
[10] Adică Turcul.
[11] Ludovic al II-lea.
[12] Scris deasupra rândului.
[13] 11 noiembrie.
[14] Transcrierea s-a făcut după originalul de la Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Viena, fond Hungarica, fasc. 2 (1526), Konv. D, f. 30 r.-v. Transcrierea a fost confruntată cu textul edit din *Hurmuzaki*, II/1, care prezintă unele inconsecvenţe faţă de original.

Traducere

f. 30 f. Ştefan Vodă din Moldova l-a prins pe Împăratul tătăresc[1] în urmă cu aproximativ 6 ani[2], şi i-a ucis oastea. Împăratul tătăresc cel prins, a făcut pace eternă şi alianţă şi l-a trimis pe propriul său fiu la sus-zisul Vodă, pe care îl ţine prins până în ziua de astăzi ca asigurare a alianţei; şi când vrea el [voievodul] îi vine [în ajutor] Tătarul cu câte oşti cere şi de câte ori vrea, pentru că Moldova se învecinează cu tătarii; de asemenea [se învecinează] cu ţara regelui Poloniei, [care este] cu Ştefan Vodă în bună pace şi unitate, pentru că bunicul lui[3], cu ani în urmă i-a ucis regelui Poloniei mai mult de o sută de mii de oameni, la fel cum i-a ucis [sic!] pe toţi, pe regele Matia al Ungariei, pe secui şi pe turci, i-a învins pe toţi şi [inamicii] nu l-au învins niciodată.

De asemenea, Moldova se învecinează cu Valahia şi cu Transilvania şi cu secuii. Astfel, după ce a murit fostul voievod valah[4], a lăsat în urmă 2 fiice: pe una a promis-o lui Ştefan Vodă moldoveanul şi i-a poruncit să se îngrijească şi de cealaltă. Dar Ioan Vodă[5] din Transilvania, cu vorbe bune, a adus-o la el pe văduvă[6] şi pe cele două fiice[7], făcând astfel pace şi alianţă cu voievodul valah. Pe una dintre fecioare[8] a căsătorit-o cu voievodul de acuma a Ţării Româneşti, numit Radu, fără ştirea sau voia voievodului moldovean. Aceasta l-a supărat [pe Ştefăniţă Vodă] şi a vrut să pornească împotriva celor doi şi astfel ei au trebuit să-i trimită moldoveanului fecioara sa[9] şi au făcut nuntă. După aceea a pornit imediat asupra voievodului Ţării Româneşti şi l-a alungat. Acela a fugit la Turc, care l-a reînscăunat în acelaşi an. Apoi a trimis multă oaste turcilor în campania nefericită împotriva Coroanei Ungariei[10]. După aceea, Ştefan Vodă din Moldova l-a numit pe Radu Vodă al Ţării Româneşti
f. 30 v. escroc şi răufăcător trădător, pentru că s-a închinat regelui Ungariei[11] şi l-a lăudat [sic!] şi apoi a trimis atâta oaste cu turcii împotriva regelui Ungariei şi din Ungaria Turcul s-a întors acasă. Radul Vodă a pârât aceasta Turcului şi a cerut ajutor împotriva voievodului moldovean, iar Turcul i-a dat ca la douăzeci de mii de turci.

Astfel, a intrat în linişte şi pe ascuns în ţara moldoveanului şi a pârjolit-o. Voievodul moldovean a ordonat în grabă [adunarea oastei], în 4 zile a strâns ca la o sută de mii de oameni, oaste bună şi a pornit în grabă pe urmele lui Radu. Înainte să ajungă la el, Radu a fugit cu oastea sa şi a ajuns la o apă mare numită Siret. Acolo sunt îngrădite herghelii mari, astfel că în noapte au fugit până la 500 de cai sălbatici. Radul a crezut că este voievodul moldovean şi toată oastea sa a fugit la locul unde era apa mare

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi s-au înecat multe mii, şi s-au întâmplat acestea de curând în ziua Sfântului Martin[12] a anului 26.

Dar voievodul moldovean a pornit în grabă pe urmele lui şi a intrat în ţara valahului şi a jurat să îl alunge din nou. Dar ce a înfăptuit timpul sau ce s-a întâmplat nu putem şti.

Când amintitul Ştefan Vodă vrea, îi ţine acasă pe toţi valahii, secuii şi transilvănenii care se învecinează cu ţara lui, astfel încât nu se poate mişca niciunul şi se tem toţi de el. De asemenea poate să îl împiedice pe Turc să năvălească…[13]

---

[1] Mehmed Girai.

[2] Acest raport anonim datează de la sfârşitul anului 1526 (post 11 noiembrie dată menţionată în text) sau de la începutul anului 1526. La Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Viena, documentul este datat decembrie 1526. Hurmuzaki II/1, p. 30, documentul este datat *1526 (?)*.

[3] Ştefan cel Mare.

[4] Neagoe Basarab, mort în 1521.

[5] Ioan Zapolya.

[6] Miliţa Despina, soţia lui Neagoe Basarab.

[7] Stana şi Ruxandra.

[8] Ruxandra.

[9] Stana.

[10] Care s-a terminat cu dezastrul de la Mohacs.

[11] Ludovic al II-lea.

[12] 11 noiembrie.

[13] Traducerea s-a făcut după transcrierea proprie a originalului, redată mai sus. În traducere am încercat să redau termenii germani cât mai fidel în limba română. De asemenea, am dorit să păstrez, pe cât posibil, topica şi formularea frazelor, de aceea am menţinut şi repetiţiile care apar în document. Intervenţiile noastre le-am pus în paranteze pătrate.

Notă. Documentul a fost edit în colecţia *Hurmuzaki*, II/1, p. 30-31, cu următorul regest: *1526 [?]. Raportul unui nenumit despre succesele lui Ştefan Vodă din Moldova.*

CONTRIBUTIONS TO THE REIGN OF ŞTEFĂNIŢĂ VODĂ (PRINCE OF MOLDAVIA 1517-1527) NEW DATA CONCERNING HIS RELATIONS WITH THE TATARS (1521) AND RADU DE LA AFUMAŢI, PRINCE OF WALLACHIA (1526)

(Summary)

Keywords: Ştefăniţă Vodă, Mehmed Giray I, Radu de la Afumaţi, the Moldavian principality, Tatars.

A German report, sent to the Habsburg authorities by an anonymous, in the autumn of the year 1526, reveals important data concerning the history of the Moldavian principality in the 3rd decade of the 16th century. Although the mentioned report was published at the end of the 19th century, the historical informations within where not received and used by the Romanian historiography. Rediscovering the original manuscript of the mentioned German report, at the Austrian State Archives in Vienna (Haus-, Hof und Staatsarchiv, Wien) in May 2012, I undertook, for the first time in the Romanian historiography, an interpretation of this historical account. I corroborated the historical data within this account with other contemporany sources, so that new historical events and details came to light. This study reveals new aspects of the relations of Ştefăniţă Vodă, prince of Moldavia, with the Tatars led by khan Mehmed Giray I in the year 1521 and with the Wallachian prince Radu de la Afumaţi in the year 1526.

A new transcription of the original report, together with the Romanian translation, is attached to the study.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CĂTĂLINA CHELCU[*]

„ŞI M-AM PLĂTIT DENTR-ACEASTĂ NEVOIE". CONSECINŢE ECONOMICE ALE RĂSCUMPĂRĂRII PEDEPSEI ÎN MOLDOVA (SECOLELE XVI−XVII)[**]

Istoricii dreptului au argumentat influenţa bizantină asupra instituţiilor juridice româneşti, între care amintim sistemul proprietăţii şi al funcţionării protimisisului − sub cele două forme, precumpărarea sau protimisisul propriu-zis şi răscumpărarea sau retractul[1], în legătură cu chestiunea privitoare la consecinţele economice ale răscumpărării pedepsei −, precum şi asupra practicii judiciare româneşti, prin mijlocirea pravilei[2]. Cu privire la acest aspect, se consideră că s-au folosit, pe lângă aplicarea normelor dreptului consuetudinar (obiceiul pământului), şi codice de legi scrise bizantine, prin intermediul traducerilor slavone, pravile sau nomocanoane, ce cuprindeau nu numai dreptul ecleziastic, ci şi elemente de drept civil şi penal, manuscrise sau tipărite. Între manuscrise se distinge *Sintagma* lui Matei Vlastares, alcătuită în 1335, tradusă în slavona sârbă în timpul ţarului Ştefan Dušan (1348) şi răspândită la bulgari, sârbi şi români şi păstrată în Moldova în 14 manuscrise slavo-române copiate pe parcursul secolelor XV−XVIII[3], apoi *Pravila Sfinţilor Părinţi (Apostoli)* şi *Canoanele Sfintelor Soboare*, cuprinse în culegeri canonice ce au circulat în sbornice slavoneşti sau pravile; *Nomocanonul lui Manuil Malaxos (1561−1563)*, care este varianta sistematică, şi nu alfabetică, a *Sintagmei*, tradus de Eustratie logofătul în *Pravila aleasă* – Carte de îndreptare, la 1632, *Hexabiblul lui Armenopol* (1345), prezent, fragmentar, în nomocanoanele lui Vlastares şi Malaxos. Dintre cele tipărite, amintim *Pravila mică de la Govora* (1640) şi *Direptătoriu de lege*, tradusă de Mihai Moxalie, cronicarul, din porunca mitropolitului Teofil. Apoi, în tipografia mănăstirii Trei Ierarhi din Iaşi se tipări *Cartea românească de învăţătură de la pravilele împărăteşti şi de la alte giudeţe*. Despre acest cod de legi s-a spus că este „prima pravilă mirenească, care ar fi chemată să satisfacă nevoile judecăţilor celor profani", spre deosebire de aceea apărută şase ani mai devreme, în tipografia mănăstirii Govora, în scopul „judecăţilor bisericeşti"[4]. Deşi

[*] Cercetător ştiinţific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" al Academiei Române – Filiala Iaşi.

[**] Studiu finanţat din grantul CNCS – UEFISCDI, cod proiect PN-II-RU-PD-2012-3-0417.

[1] Valentin Al. Georgescu, *Bizanţul şi instituţiile româneşti până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1980, p. 200.

[2] *Ibidem*, p. 223-286.

[3] Vezi G. Mihăilă, *Sintagma (Pravila) lui Matei Vlastaris şi începuturile lexicografiei slavo-române (secolele al XV-lea – al XVII-lea)*, în *Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi*, Bucureşti, Editura Minerva, 1972, p. 261−306.

[4] Ştefan Gr. Berechet, *Schiţă de istorie a legilor vechi româneşti 1632−1866*, Chişinău, 1928, p. 25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sunt prevăzute a fi aplicate clericilor, pedepsele din a doua parte a codului se remarcă prin caracterul lor laic[5].

Iniţiativa traducerii acestui cod de legi din izvoare greceşti şi latineşti i-a aparţinut, fără îndoială, lui Vasile vodă Lupu. Sursele după care s-a făcut traducerea − de către Eustratie logofătul, cu sprijinul, se pare, al marelui teolog al lumii greceşti din acea vreme, aflat pe atunci în Moldova, Meletie Sirigul[6], sau al mitropolitului Varlaam[7] − au fost mai multe. Astfel, pentru această „carte de învăţătură", s-a apelat la *Legea agrară* – cod penal rural alcătuit în timpul lui Justinian II Rinotmenos (685−695; 705−711) pe baza Institutelor, a Digestelor, a Codului şi Novelei acestui împărat, redată, din limba greacă, într-o traducere interpretativă –, alături de codul penal intitulat *Praxis et Theoricae criminalis*, alcătuit de Prosper Farinaccius (jurist italian foarte cunoscut în secolul al XVII-lea) pe baza Basilicalelor şi a scrierilor unor glosatori medievali, ambele categorii de surse având conţinuturi cu caracter laic.

Aplicarea noului cod de legi în judecarea pricinilor, încă de la tipărirea lui şi în tot secolul al XVII-lea, a constituit un subiect amplu de discuţii între istoricii români. S-a exprimat o anume îndoială[8] şi s-a vorbit despre imposibilitatea[9] folosirii lui în judecăţile curente, despre întrebuinţarea lui restrânsă în raport cu obiceiul pământului[10], ca şi despre aplicarea lui *ad litteram*[11]. Grupul de cercetători care au iniţiat publicarea textului său în 1961 a înclinat spre recunoaşterea aplicării dispoziţiilor juridice, chiar dacă în documentele noastre de judecată nu sunt invocate prevederi ale acesteia în argumentarea sentinţelor[12].

În materie de drept penal, istoricii dreptului românesc constată receptarea accentuată a dreptului penal bizantin prin intermediul textelor juridice, folosite ca forme de drept receptat în perioade istorice diferite[13] şi identificate în: răspunderea solidară în caz de infracţiune săvârşită colectiv, în aplicarea principiului individualizării pedepsei, în folosirea, în procedura de judecată a infracţiunilor grave, a unor forme de legalitate în aplicarea pedepsei penale, adică judecarea publică de către un organ competent (sfetnici, boieri din Sfatul domnesc) şi aplicarea unei pedepse cerute de lege (pravilă)[14].

Se cunoaşte că actele cu caracter penal ocupă, în fondul documentar al Moldovei, un loc limitat între cele scrise. Majoritatea lor sunt emise în urma acţiunilor juridice cu

[5] Gheorghe Cronţ, *Dreptul bizantin în ţările române. Pravila Moldovei din 1646*, în *SRdI*, anul XI, 1958, nr. 5, p. 35.

[6] N. Iorga, *Vasile Lupu ca următor al împăraţilor de răsărit în tutelarea Patriarhiei de Constantinopole şi a Bisericii Ortodoxe*, în AARMSI, seria II, tom XXXVI, 1913, p. 9; vezi istoriografia problemei participării lui Meletie Sirigul la alcătuirea *Pravilei lui Vasile Lupu*, la Gheorghe Cronţ, *op. cit.*, p. 39.

[7] Gheorghe Cronţ, *op. cit.*, p. 40.

[8] Ştefan Gr. Berechet, *op. cit.*, p. 28.

[9] George Fotino, *Influenţa bizantină în vechiul drept românesc*, în *Omagiu Profesorului Constantin Stoicescu pentru 30 de ani de învăţământ*, Bucureşti, 1940, p. 28.

[10] Gheorghe Cronţ, *op. cit.*, p. 56.

[11] Unele referiri la prevederi ale *Pravilei* se întâlnesc în actele de judecată din a doua jumătate a secolului al XVII-lea (vezi Cătălina Chelcu, Marius Chelcu, *Pagube, furturi, despăgubiri, pedepse: între pravilă şi obiceiul pământului. Câteva consideraţii*, în „Arhiva istorică a României", Bucureşti, I, 2004, p. 98−108).

[12] *Carte românească de învăţătură*, ediţie critică, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1961, p. 21. Pe coperta a doua se menţionează că această ediţie a fost întocmită de colectivul pentru vechiul drept românesc al Academiei RPR, condus de academicianul Andrei Rădulescu şi format din Alexandru Costin, Vasile Grecu, Vintilă Gaftonescu, Constantin Tegăneanu, Gheorghe Vlădescu-Răcoasa, Anibal Teodorescu, Gheorghe Cronţ, Radu Dimiu, Ovid Sachelarie, Gheorghe Nicolaisa. La o parte din lucrări au participat, pe lângă ei, Anicuţa Popescu şi Mircea M. Sadoveanu.

[13] Valentin Al. Georgescu, *op. cit.*, p. 180.

[14] *Ibidem*, p. 136.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

caracter civil, când părţile se împăcau prin plata capului, rareori menţionând şi situaţiile când vinovaţii, neavând cu ce să se răscumpere, erau condamnaţi. O explicaţie ar fi că, în cazurile de natură penală, plângerile şi procedura de judecată erau, de cele mai multe ori, orale. Ca urmare, răscumpărarea vinei (*compositio*), practică întâlnită în spaţiul larg al medievalităţii europene centrale şi de răsărit, este cel mai des întâlnită în documente. Beneficiem de menţiuni ale unor fapte penale grave când scopul scrierii actului juridic este întărirea dreptului de stăpânire a unei moşii, vânzarea-cumpărarea alteia, litigii de încălcare a hotarelor, precum şi procese de răscumpărare a pământului zălogit sau vândut pentru plata capului. Mai mult, studierea actelor în care este vorba despre soarta unei moşii poate duce la dezvăluiri importante, pentru că procedura răscumpărării vinei sau „plata capului" prin achitarea unor despăgubiri materiale către familia victimei, în cazurile de ucidere, sau a celui păgubit, în cazuri de tâlhărie sau furt („bucatelor păgubaşilor") şi a amenzii penale către domnie („gloaba mea"[15]) a fost o practică în Moldova în Evul Mediu şi în perioada premodernă. Această practică a avut implicaţii şi în structura proprietăţii, pentru că, în lipsa numerarului necesar pentru achitarea celor două obligaţii, cei mai mulţi dintre învinuiţi apelau la zălogirea moşiilor în schimbul sumelor de care aveau nevoie[16] sau la cedarea lor către oameni cu putere financiară care le cumpărau. Cu alte cuvinte, preocuparea pentru regimul proprietăţii în Moldova medievală şi premodernă a făcut să ajungă până la noi informaţii cu privire la infracţiuni şi pedepse.

Între cele aproximativ 150 de documente identificate în volumele editate pentru secolele XVI−XVII, multe dintre ele stau mărturie, alături de alte surse istorice, precum cele narative, ponderii pe care o luase infracţiunea de furt în Moldova între aceste două secole. Ele descriu procedura de răscumpărare a pedepsei cu moartea, în cazul furturilor „mari" sau a întemniţării, în cazul celor comune, prin care se încheie obişnuita învoială între păgubit şi făptaş, ultimul cedând celui dintâi moşia în schimbul eliberării din strânsoarea pedepsei. Fapte penale grave pot fi identificate şi în actele ce cuprind porunci ale domnilor ţării de cercetare a cazurilor de omor sau furt aduse la cunoştinţa acestuia de victime, de rudele lor sau de cei păgubiţi.

Oamenii încercau să-şi păstreze, în cazuri de omor, tâlhărie sau furt, viaţa sau, după caz, libertatea; iar unii dintre ei aveau această posibilitate prin: punerea de chezaşi pentru plata datoriei izvorâtă din infracţiune; prin împrumutul bănesc pentru care garantau cu moşia pe care o aveau în stăpânire; sau prin cedarea către un cumpărător a dreptului de stăpânire asupra pământului, în schimbul sumei de bani necesară pentru despăgubirea victimei sau a familiei sale şi pentru plata amenzii către domnie; sau prin abandonarea bunului său celui păgubit şi renunţarea la dreptul de stăpânire asupra lui. Dacă apelul la zălog se făcea în speranţa recuperării garanţiei, adică a pământului zălogit, după ce fostul învinuit achita suma pe care o împrumutase pentru plata capului, renunţarea la moşie, fie prin vânzarea ei, fie prin cedarea acesteia, era însoţită de menţionarea expresă în actul de vânzare a neputinţei de revendicare a acesteia prin apelul la preemţiune, pentru că, în astfel de cazuri, avea loc o vânzare definitivă. Drept urmare, atenţia noastră s-a îndreptat, deocamdată, asupra categoriei sociale reprezentate

[15] Document din 25 martie 1635 (*DRH*, A. *Moldova*, XXIII (1635−1636), întocmit de Leon Şimanschi, Nistor Ciocan, Georgeta Ignat şi Dumitru Agache, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1996, p. 85−86, nr. 70).

[16] Informaţii detaliate despre practica zălogirii în Evul Mediu în Moldova găsim şi la I. Caproşu, *O istorie a Moldovei prin relaţiile de credit*, Iaşi, Universitatea „Al. I. Cuza", 1989; lucrarea abordează din punct de vedere istoric implicaţiile politice şi social-economice ale cametei (împrumutul cămătăresc) până la mijlocul secolului al XVIII-lea.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de stăpânii de pământ, adică asupra acelora care, în situaţii-limită, îşi permiteau să-şi răscumpere viaţa sau libertatea folosindu-se de bunurilor lor.

În lucrările de istoria dreptului românesc, răscumpărarea pedepsei pentru infracţiunea gravă comisă, în sursele istorice, „greşeală mare", „păcat", „vină", numită compoziţiune[17] sau compoziţie[18], este definită ca „înţelegerea dintre vinovat şi victimă sau rudele victimei prin care vinovatul, înţelegându-se cu ele, prin plata unei sume de bani sau darea unor bunuri (vite, pământ etc.), îşi răscumpără vina", fiind „practicată ca instituţie de drept consuetudinar încă înaintea constituirii statelor feudale"[19]. Această practică juridică apare în sursele documentare cu denumirea de *plata capului*. Fireşte, nu vorbim despre pedeapsa capitală, care este exemplară când pedepseşte crimele politice sau de lezmaiestate. Petre Strihan şi Valeriu Şotropa, autorii vocii *compoziţie* din dicţionarul-sinteză *Instituţii feudale din ţările române*, apreciază că această denumire „avea o întrebuinţare largă, cuprinzând toate cazurile de răscumpărare a vieţii (în caz de omucidere, furt sau tâlhărie), adică, pe scurt, „învoiala prin care vinovatul se salvează de la pedeapsa capitală («osânda de cap»)", fiind practicată de toate popoarele europene în Evul Mediu[20]. Dacă în cazul morţii de om şi al tâlhăriei, infracţiuni sancţionate, atât după normele dreptului consuetudinar, cât şi după cel scris, adică pravila bizantină, cu tăierea capului sau spânzurătoarea, în funcţie de statutul social al învinuitului, în cazul furtului plata capului se făcea doar în pentru furtul mare[21], determinat prin valoare, prin spargere sau prin recidivă, şi a celui manifest, „furt de faţă"[22]. Însă şi alte cazuri de furt „mic", cum se spune în *Pravila lui Vasile Lupu*[23], puteau fi răscumpărate, cu voia domnului, de la executarea pedepsei, de cele mai multe ori aceasta fiind ocna sau temniţa. De aceea ne preocupă toate situaţiile de răscumpărare a pedepsei, aşa cum le întâlnim în sursele documentare.

Răscumpărarea pedepsei este, în Moldova medievală şi premodernă, un mod de rezolvare a conflictelor prin: tocmire, iertare şi împăcare; tocmirea şi împăcarea între victimă sau rudele ei şi învinuit, după ce acesta din urmă obţine iertarea din partea

---

[17] *Istoria dreptului românesc*, vol. I, coordonator prof. univ. dr. Ioan Ceterchi, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1980, p. 430−431.

[18] Petre Strihan şi Valeriu Şotropa, vocea *compoziţie*, în *Instituţii feudale din ţările române. Dicţionar*, coordonatori Ovid Sachelarie şi Nicolae Stoicescu, cuvânt înainte O. Sachelarie, introducere Valentin Al. Georgescu, Bucureşti, 1988, p. 117.

[19] *Istoria dreptului românesc*, I, p. 431.

[20] Petre Strihan şi Valeriu Şotropa, *op. cit.*. Există o istoriografie a compoziţiei: I. C. Filitti, *Despre vechiul drept penal roman*, Bucureşti, 1928; idem, *Vechiul drept penal roman (schiţă). Întregiri privitoare la vechea organizare judecătorească*, Bucureşti, 1934 (extras); Ioan D. Condurachi, *Trăsăturile caracteristice ale vechiului drept penal românesc*, Bucureşti, 1934; P. P. Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova. Orânduirea feudală*, Bucureşti, 1964, capitolul *Statutul juridic al obştii*, p. 200−234; Valentin Al. Georgescu şi P. Strihan, *Judecata domnească în Ţara Românească şi Moldova 1611−1831*, partea a II-a, *Procedura de judecată (1611−1831)*, Bucureşti, 1982, despre apariţia sistemului de despăgubire a pedepsei, devenirea compoziţiei ca instituţie de drept public şi conţinutul acesteia.

[21] *Istoria dreptului românesc*, I, p. 453. În *Cartea românească de învăţătură*, Pricina 13, *Pentru furii cari ţân drumurile fără arme*, paragraful 111: „Cela ce va fura furtuşag mare, de oara dentăi să-l spândzure" (p. 67).

[22] Petre Strihan, vocea *furt*, în *Instituţii feudale din ţările române. Dicţionar*, p. 203.

[23] *Carte românească de învăţătură*, Pricina 12, *Pravila împărăteşti pentru furtuşaguri*, paragraful 98, p. 65: „Alt furtuşag iaste mare, altul mic: dece furtuşag mare să cheamă, când iaste lucrul furtuşagului de mare preţ, sau când iaste omul învăţat într-acest meşterşug, sau când va fura de a vreun biarin, sau alt om mare de cinste, sau când va fi furat niscare dughiane cu negoţ, sau când va fi făcut scări să să sue la vreo curte domnească sau boierească, sau când va săpa casă, sau va răsipi zidiu, sau când va fi zdrobit lăcăţi şi alte multe ca acestea, sau când fură şi paţe nevoie tot satul, macar de-ar fi furtuşagul cât de micşor. Furtuşag mic să cheamă iarăşi, când nu va fi făcut nice unele ca acestea, ce am scris mai sus".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

autorităţii judiciare a domniei, reprezentată de domn sau de dregătorii săi ce aveau în atribuţii şi pe aceea judecătorească. „Deci *s-au tocmit* denaintea domniei mele *şi s-au împăcat*" – este expresia cu care se încheie actele de răscumpărare de pedepse. Acţiunea juridică se reduce, în majoritatea cazurilor de răscumpărare a vinei, la o tocmeală, o convenţie ori o tranzacţie ce are drept scop împăcarea părţilor implicate. Aceasta a fost, de fapt, o procedură de evitare a proceselor: cu toate că Havriş din Briţcani şi Petriman din Mihalcăuţi „au pârât pi Pilipovschii *zicând că au ars pi o fimei şi au înecat pe o fată* (subl. edit.)", „apoi l-au iertat şi s-au împăceluit cu dânşii ca să nu aibă a-l mai pârî pe dânsul pentru această pricină mai mult". Văzând „a lor bună voie tocmală şi învoială şi pace între dânşii", marele logofăt autentifică, la 2 mai 1589, actul de înţelegere între cei doi[24]. În istoriografia dreptului românesc există opinia potrivit căreia compoziţia între părţi nu este cuprinsă în pravilele româneşti de la mijlocul secolului al XVII-lea[25]. Însă, în *Pravila lui Vasile Lupu*, Pricina 15: *Pentru ceia ce fură în pizma nescui cu batjocură*, paragraful 187: „Orcine va dzice că l-au iertat pârâşul pentru furtuşag ce i-au făcut, măcar de-are şi dzice pârâşul că-l iartă, nemică nu foloseaşte aceia ertăciune să nu-l cearte ca pre un fur, daca nu iaste lucru cu cale să cunoască giudeţul pentru ce-l iartă şi atunce să creadză; că nu să iartă vinovatul dennainte giudeţului, ce până a-l duce la giudeţ"[26]. În fondul documentar moldovenesc, mai cu seamă pentru secolul al XVII-lea, există multe zapise care confirmă aplicarea acestei norme, mai ales în cazuri de furt. Iertarea de pedeapsă prin plata capului este menţionată şi de Dimitrie Cantemir printre practicile judiciare de la începutul secolului XVIII. Astfel, cei ce comiteau omucideri sau furt „mare" „cu greu pot dobândi vreo îndurare din partea domnitorilor, afară numai dacă ucigaşul nu ajunge la vreo înţelegere cu rudele celui ucis şi aceştia nu declară în faţa domnitorului că-l iartă de pedeapsă şi că nu mai cer ca sângele să fie răscumpărat cu sânge sau moartea prin moarte. Dacă ucigaşul ajunge să obţină aceasta, poate să spere întrucâtva la îndurarea domnului, dar nu poate fi sigur că scapă cu viaţă. Căci dacă domnitorul se convinge din purtările de mai înainte ale aceluia că răutatea lui nu se poate îndrepta prin nici o pedeapsă, sau există alte pricini pentru care crede că trebuie să fie îndepărtat din mijlocul oamenilor, răspunde de obicei că acuzatorii şi rudele celui ucis pot să ierte crima pe care a săvârşit-o asupra vieţii unui om, dar că el nu poate suferi ca ucigaşii sau ticăloşii să trăiască mai departe printre locuitorii ţării şi să spurce cu puroiul lor membrele sănătoase ale acelora; ţinând seamă de acestea, pedepseşte pe răufăcători fie la moarte, fie la ocnă"[27].

Dar nu numai de răspunderea penală prin pedeapsa seculară se face vorbire în sursele documentare, ci şi de pedepsele spirituale, ale Bisericii „ca substitut sau ca adaos al celor dintâi". Într-o scrisoare din 11 februarie <1600> a preotului Văsiian Beuz şi a diaconului Nicolai, fiul său, către birăul şi juraţii oraşului Bistriţa, cu privire la situaţia juridică a ucigaşului vărului lor, este invocată „pravila" care îndeamnă la iertarea vinovatului de către semenii săi cu convingerea ispăşirii pedepsei după judecata divină: „Scriem dumitale birău de Bistriţă şi la toţi giuraţii din oraş cum am înţeles că iaste în prinsoare la dumile voastre acel om, carele au ucis pe fratele nostru. Deci noi am mărs la vlădica al nostru, la mitropolitul de Suceavă, şi la toţi preuţii de acolo den

[24] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XXIV, Iaşi, 1930, nr. 163, p. 189.
[25] Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p. 7.
[26] *Carte românească de învăţătură*, p. 74.
[27] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traducere după originalul latin de Gh. Guţu, introducere de Maria Holban, comentariu istoric de N. Stoicescu, studiu cartografic de Vintilă Mihăilescu, indice de Ioana Constantinescu, cu o notă asupra ediţiei de D. M. Pippidi, Bucureşti, 1973, p. 253.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Suceavă şi am întrebat de ce au aflat la pravila nostră: cum morte derepetu morte nu să cade a face, că de aru muri câţiva vinovaţi pentru unul, cel ucis, pre dinsul nu l-aru mai învie. Deci, am lăsat noi să nu piiară acel om ce iaste la dumneavoastră în închisoare ce să-l lăsaţi să dea el samă cu sufletul său înnaintea lui Dumnedzău de moartea fratelui nostru şi de păcatele lui, iar de noi, de toată ruda noastră, iaste ertat. Deci şi dumneavoastră să faceţi pre cuvântul nostru, să-l lăsaţi la focul, să dea el samă de fratele nostru, că noi nu poftim morte dereptu morte"[28]. Aceeaşi concepţie despre aplicarea pedepsei capitale o întâlnim şi în prima jumătate a secolului al XVIII-lea: Bogdan, namesnic armean (starostele breslei armenilor), faţă de cel ce i-a ucis fratele, anume Nicolai, ţiganul mănăstirii Slatina, adus înaintea domnului pentru a fi judecat pentru această faptă scria, la 10 martie 1736; „[…] puindu-l domniia în temniţă şi scoţându-l la Divan, au vrut să-l piarză ca pre un ucigaş", „m-am socotit cu firea mea şi singur m-am sfătuit ca să nu se facă moarte pentru moarte şi cu toată voia mea, înnaintea Divanului domniei, am dat şi am dăruit pre acestu ţigan, Nicolai, sfintei Mitropolii din Iaşi ca să fie drept şerbu în veci, căci am socotit că, cu moartea ce i să va face lui, moartea frăţine-mieu nu oi mai întoarce-o, iar dăruindu-l sfintei Mitropolii, cândai (adică poate, eventual) şi frate-mieu va avea parte de pomenire"[29].

Chiar dacă în discuţie era vorba de ucidere, tâlhărie sau, în unele cazuri, de furt ce i-ar fi adus făptaşului pedeapsa cu moarte, de cele mai multe ori părţile implicate „se tocmesc" − aidoma vânzărilor şi cumpărărilor de bunuri obişnuite − şi „se împacă" după recunoaşterea vinovăţiei. Iar când pericolul pierderii capului devenea iminent − „văzindu că mi-a veni vreme de peiri" −, se apela la soluţia răscumpărării pedepsei − „am căzdut după dumnealui postelnicul Dumitraşco să-mi scoată capul dentr-această nevoi"[30] −, prin cedarea sau gajarea moşiei împricinatului ce atrăgea, după achitarea obligaţiilor faţă de victimă sau faţă de rudele ei şi faţă de domnie, iertarea de pedeapsă. În afara faptelor de omor sau tâlhărie, pedepsite − atât după dreptul cutumiar, cât şi după pravilele tipărite de la mijlocul secolului al XVII-lea din Moldova şi Ţara Românească − cu moarte, răscumpărată, cum reiese din sursele documentare, prin plata capului, în cazul furtului, plata capului devine o formulă foarte des folosită, ce presupunea atât răscumpărarea vinei în cazul furtului „mare", când învinuitul era ameninţat cu moarte, cât şi în altele, în care pedeapsa era întemniţarea vinovatului. Astfel, o ocină este vândută, la 1627, iar cu acei bani „au plătit capul lui Gavril, fecior Dumitrei, den perire, că vrea să-l spândzure pentru căce furase 2 cai buni a lui Andonie den Avereşti ot volost Neamţu"[31]. Stăpânul unei moşii din Bălileşti o vinde pentru răscumpărarea pedepsei ca urmare a furtului unui cal: „[…] de mi-am plătit capul de la cormo (curmei) prentr-on cal ci am forat a loi Crăciun de Bicani", în prezenţa martorilor, la 22 septembrie 1632[32]. Bejan, fiul lui Stan din târgul Adjud, „ş-au plătit capul de-nchisoare" cedându-şi moşia sa din Conţeşti păgubaşului Petrea a lui Mătcu, în urma unui furt de cai împreună cu alţii[33]. Tot în

[28] *Suceava. File de istorie. Documente privitoare la istoria oraşului (1388−1918)*, vol. I, ed. Vasile Gh. Miron, Mihai-Ştefan Ceauşu, Ioan Caproşu, Gavril Irimescu, Bucureşti, 1989, p. 219−220, nr. 84.

[29] Act din 10 martie 1736 (*Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol. IV, *Acte interne (1726−1740)*, editate de Ioan Caproşu, Iaşi, Editura „Dosoftei", 2001, p. 196, nr. 274).

[30] Act din 4 mai 1637, Siret (*DRH, A., Moldova*, XXIV (1637−1638), volum întocmit de C. Cihodaru şi I. Caproşu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1998, p. 81−82, nr. 83).

[31] *DRH, A. Moldova*, XIX (1626−1628), volum întocmit de Haralambie Chircă, Bucureşti, 1969, p. 242, nr. 186.

[32] *DRH, A. Moldova*, XXI (1632−1633), volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi L. Şimanschi, Bucureşti, 1971, p. 279, nr. 221.

[33] *Ibidem*, p. 364, nr, 284.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

domnia lui Vasile Lupu, un învinuit pentru furt de „iepe turceşti" este pedepsit cu închisoarea, unde a şi murit, nevinovat, pentru ca, după moartea lui, să fie găsiţi adevăraţii făptaşi, anume „Căzacul tălhariul" „şi Prodan şi gazda lui" care au fost spânzuraţi[34]. La 4 mai 1637, Ştefan din Pomârla povesteşte firul întâmplărilor scurse de la furtul a patru boi ai unor rude: „[…] ei – adică rudele sale – au înblat şi au alergat pentru baguba lor şi ş-au prinsu boi petrecuţi de mini în Ţarra Leşască. Deci m-au prensu şi pre mini şi m-au pus la închisoara la Dorohoi, pre mâna postelnicului Dumittraşco. Deci m-au scos la giudeţi de m-au giudecat cu oamini buni. Deci mi s-au aflat giudeţul să-mi facă ca unui fur. Eu văzindu că mi-a venit vreme de peiri, am căzdut după dumnealui postelnicul Dumitraşco să-mî scoată capul dentr-această nevoi"[35]. Soluţia găsită – şi unica, în situaţia în care se găsea făptaşul − a fost vânzarea moşiei sale către marele dregător pentru a scăpa de pedeapsă.

Astfel, pedeapsa este negociată şi aceasta devine o practică în rândul celor ce îşi permiteau, din punct de vedere economic, acest lucru, adică al celor care deţineau pământ. Pentru buna înţelegere a funcţionării compoziţiei în practica judiciară penală românească în perioada care ne interesează sunt foarte utile concluziile istoriografiei franceze, unde se discută despre o „justiţie negociată", o „justiţie fără vinovaţi", în care autoritatea judiciară permitea „negocierea" şi „plata" pentru păstrarea vieţii sau redobândirea libertăţii celui învinuit[36]. Răspunderea penală a învinuitului reieşea din fapta comisă şi se stabilea în funcţie de gravitatea ei. Însă, împăcarea părţilor înlătura obligaţia învinuitului de a executa pedeapsa aplicată de instanţa judecătorească. Plata capului „de la o greutate"[37], „dintr-o vinovăţie"[38], de la o „nevoie mare, spre pierire"[39], răscumpărarea unei „fapte rele"[40] îi costa pe învinuiţi sate întregi sau părţi de moşie ce intrau în stăpânirea rudelor victimei sau a păgubaşului, a unui boier ce achita obligaţiile de despăgubire faţă de victimă sau faţă de cel păgubit, dar şi amenda către domnie, sau era pusă gaj la un împrumut făcut cu acelaşi scop.

În cazurile de omor, de pildă: cu „o sută cincizeci şi opt de boi şi vaci, amestecaţi şi şase sute de oi şi şapte cai şi treisprezece iepe cu mânji" fusese plătită, se spune, la 20 martie 1580[41], moartea unui grec într-un loc numită, ca urmare a acestei întâmplări,

[34] *DRH*, A. *Moldova*, XXII (1634), volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi L. Şimanschi, Bucureşti, 1974, p. 104, nr. 91.

[35] *DRH*, XXIV, p. 81−82, nr. 83.

[36] Vezi Claude Gauvard, *Grâce et exécution capitale: les deux visages de la justice royale française à la fin du Moyen Âge*, în „Bibliothèque de l'école des chartes", 1995, tome 153, p. 280−281, capitolul *Négocier la paix*; idem, *La dénomination des délits et des peines en France à la fin du Moyen Âge*, în *Le temps des savoirs*, t. 1: *La dénomination*, Paris, 2000, p. 205 ; Marie-Sylvie Dupont-Bouchat, *Le crime pardonné: la justice réparatrice sous l'Ancien Régime (XVIe−XVIIIe siècles)*, în „Criminologie", vol. 32, nr. 1, 1999, p. 31−56; Mario Sbriccoli, *Justice négociée, justice hégémonique. L'émergence du pénal public dans les ville italiennes des XIIIe et XIVe siècle*, în *Pratiques sociale et politiques judiciaires dans les villes d'Occident à la fin du Moyen Âge*, éd. J. Chiffoleau, C. Gauvard, A. Zorzi, Ecole française de Rome, 2000, p. 389−421; Xavier Rousseau, *Politique judiciaires et résolution des conflits dans les villes de l'Occident à la fin du Moyen Âge*, în *Pratiques sociale et politiques judiciaires…*, p. 497−526; Benoit Garnot, *Justice et argent: les crimes et les peines pécuniaires du XIIIe au XXIe siècle*, Editions Universitaires de Dijon, 2005.

[37] Acte din 2 decembrie 1632 (*DRH*, XXI, p. 313−315, nr. 251) şi 4 decembrie 1632 (*ibidem*, p. 316−317, nr. 252).

[38] Act din 31 ianuarie 1633 (*ibidem*, nr. 282).

[39] Document din 24 decembrie 1595 (*DRH*, A., *Moldova*, IX (1593−1598), volum întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, Sorin Grigoruţă, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2013, nr. 149, sub tipar).

[40] *DRH*, A., *Moldova*, XXV (1639−1640), volum întocmit de Nistor Ciocan, Dumitru Agache, Georgeta Ignat şi Marius Chelcu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2003, p. 19−21, nr. 18.

[41] *DIR*, A., *Moldova*, Veac XVI, vol. III (1571−1590), Bucureşti, 1951, p. 132−134, nr. 168.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Valea Grecului, de către Petre Albotă mare vătav de Iaşi „şi s-a dat cap pentru cap”[42]; cu jumătate din satul Cucoreni, în ţinutul Hârlău, pe care o cedase fratelui său, Cristea Cucoranul, scăpase Tiron de pedeapsa capitală „pentru că i-a răscumpărat capul în trei rânduri de la pierzanie, pentru nişte morţi de oameni ce a făcut”, adică pentru a achita cheltuielile condiţionate de plata capului, se spune într-un document din 1618[43]. Gaşpar Graţiani a dat „carte” „lui Costin vistiernicelul din Iurghiceni, ca să fie el tare şi puternic cu această carte a domniei mele să stăpânească şi să oprească de la răzeşii săi partea lui dreaptă de ocină, ce se va alege, partea lui Frim, fiul lui Bălan din Iurghiceni, pentru că i-a plătit capul de la spânzurătoare şi a dat 46 de taleri”[44]. Cu 140 zloţi bătuţi, cu care bani „ş-au plătitu capul lui de la Huţul şi de la Verdiş marii vătaşi din ţinutul Tutovii”, vânduse un anume Nechifor ocina sa din satul Spineni pentru a ieşi din nevoie[45]. Din 5 ianuarie 1622 avem mărturia unui Gligorie, învinuit de faptă gravă, de vreme ce îşi vinde ocina din Tătărăşeni cu 60 de galbeni de aur, bani cu care, spune el, „mi-am plătit capul de la moarte”[46]. Iar exemple de vânzare a moşiilor celor cu putere financiară pentru a plăti despăgubirea şi amenda penală în contul învinuitului de omor continuă pe tot parcursul secolului al XVII-lea[47].

Cât priveşte furtul, din sursele documentare − inventariate de noi până acum − ce atestă răscumpărarea pedepsei, fie capitale, prin plata capului, fie a celei privative de libertate, de regulă întemniţarea, a reieşit faptul că acestea însumează un număr important dintre cele care dovedesc practica înţelegerii, a tocmelii între păgubit şi făptaş. Acestea sunt zapise, în care se arată că cele două părţi se înţeleg, evitându-se, în acest fel, începerea procesului. Se consemnau condiţiile tocmelii, adică „preţul” răscumpărării, un dregător a cărui competenţă judiciară îi fusese delegată de către domn autentificând actul de înţelegere sau ispisoace în care păgubitul şi învinuitul stăteau înaintea domnului ce prin „mila” sa acorda celui de-al doilea răscumpărarea pedepsei.

„A patra parte din jumătatea satului Criveşti, ce este la Strungă şi a patra parte din jumătatea seliştei Găurenilor şi a patra parte din jumătatea seliştei Răvăcanilor şi a patra

[42] *DIR*, A., *Moldova*, Veac XVI, vol. IV (1591−1600), Bucureşti, 1952, p. 281−283, nr. 347.

[43] Acte din 22 noiembrie 1618, Iaşi (*DIR*, A., *Moldova*, Veac XVII, vol. IV (1616−1620), Bucureşti, 1956, p. 299−300, nr. 368), 1 august 1622 (*DIR*, A., *Moldova*, Veac XVII, vol. V (1621−1625), Bucureşti 1957, nr. 214). Tiron Cucoranul şi-a găsit sfârşitul de mâna unui tâlhar, aşa cum reiese dintr-un document din 9 ianuarie 1635, în care „jeluind feciorul lui Tiron cu dovadă bună” cheamă la judecată pe Ionaşcu, fiul lui Buchilă, „fiind tâlhar”, l-a ucis pe tatăl său, pentru a-şi răscumpăra capul. Drept urmare, domnul îi întăreşte acestuia stăpânirea pe o parte din satul Plotuneşti cedată de Ionaşcu drept duşegubină (*DRH*, A., *Moldova*, XXIII (1635−1636), volum întocmit de Leon Şimanschi, Nistor Ciocan, Georgeta Ignat şi Dumitru Agache, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1996, p. 8, nr. 6).

[44] Act din 27 mai 1619, Iaşi (*DIR*, XVII, IV, p. 350−351, nr. 446).

[45] Act din 7125 <1616 septembrie 1 − 1617 august 31> (*ibidem*, p. 35−36, nr. 51).

[46] Act din 5 ianuarie 1622, Suceava (*DIR*, XVII, V, p. 91−92, nr. 127).

[47] 24 decembrie 1595 (*DRH*, IX, nr. 149), 13 iunie 1599, Suceava (*DIR*, XVI, IV, nr. 324, p. 261−261), <după 10 iulie> 1599, Suceava (*ibidem*, p. 364−365, nr. 328), 24 februarie 1621, Iaşi (*DIR*, XVII, V, p. 9−10, nr. 13), <Ante 1623 martie 28> (*ibidem*, p. 202, nr. 273); 8 martie 1625, Suceava (*ibidem*, p. 326, nr. 432), 23 iunie 1623, Bârlad (*ibidem*, p. 229−230, nr. 306), 1 august 1622, Dorohoi (*ibidem*, p. 153−154, nr. 214), 3 mai 1632 (*DRH*, XXI, p. 57, nr. 56), 31 august 1632 (*DRH*, XXI, p. 244−245, nr. 187), 2 decembrie 1632 (*ibidem*, p. 313−315, nr. 251), 6 februarie 1633 (*ibidem*, p. 366−367, nr. 287), 7 august 1634 (*DRH*, XXII, p. 252−253, nr. 223), 13 octombrie 1634, Iaşi (*ibidem*, p. 307−308, nr. 273), 10 martie 1635 (*DRH*, XXIII, p. 52−57, nr. 54), 26 septembrie 1635, Iaşi (*ibidem*, p. 289−290, nr. 246), 14 aprilie 1636, Iaşi (*ibidem*, p. 458−460, nr. 398), 14 octombrie 1636, Iaşi (*ibidem*, p. 588−589, nr. 538), 22 ianuarie 1639, Iaşi (*DRH*, XXV, p. 16−18, nr. 15), 20 mai 1639 (*ibidem*, p. 155−156, nr. 140), 26 iunie 1639, Iaşi (*ibidem*, p. 168−169, nr. 154), <1639 septembrie 1 − 1640 august 31> (*ibidem*, p. 216−217, nr. 213), 18 septembrie 1639, Iaşi (*ibidem*, p. 236−238, nr. 236), <Înainte de 1640 (7149) decembrie 26> (*ibidem*, p. 495−496, nr. 511), 26 decembrie 1640, Iaşi (*ibidem*, p. 496−498, nr. 512), 14 decembrie 1641, Cernăuţi (*DRH*, XXVI, p. 258, nr. 308), 24 februarie 1646 (*DRH*, XXVIII, p. 240−241, nr. 299), 18 iunie 1646, Suceava (*ibidem*, p. 349−350, nr. 408).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

parte din toată seliștea Hotceşti, care sunt în ţinutul Romanului şi a patra parte din jumătatea satului Găneşti, care este în ţinutul Cârligăturii" au însemnat costul ieşirii din necazul lăsat, în vara anului 1608, fraţilor lor de către Dumitru şi Vasilie, fiii Anghelinei, ca urmare a furtului de postav în valoare de 700 de taleri de la Steţco, armean, negustor din Liov[48]. O vie la Dric, în podgoria de la Huşi, fusese luată de Horjea fost vornic de Huşi „de la nişte răufăcători, care acei răufăcători mult rău şi furtişag au făcut şi şi-au plătit capul cu acea vie", pentru ca, apoi, noul stăpân să-şi răscumpere pedeapsa duşegubinei după ce „a căzut cu o femeie şi a lăsat-o însărcinată şi nu s-a putut îndrepta, ci şi-a plătit duşegubina cu acea vie"[49]. Furtul a doi cai „buni" urma a fi pedepsit cu spânzurătoarea, citim în catastiful satelor lui Dumitraşco Ştefan mare logofăt şi ale soţiei sale, Zinica, întocmit la 20 aprilie 1627, însă mama celui implicat în această infracţiune vinde o parte din satul Hălăuceşti, din jumătatea de jos, „şi altă parte cât ţân optu case, şi cu curţi şi cu tot venitul lor" ca să-l scape de pedeapsă: „că vrea – domnia – să-l spândzure pentru căce furase 2 cai buni a lui Andonie den Avereşti ot volost Neamţu". Cu cei 210 taleri „au plătit capul lui Gavril, fecior Dumitrei, den perire". Vinovatul însă recidivează: „Iară după aceia, iarăşi s-a sculat Gavril, feciorii Dumitrii, şi mi-au furat câteva unelte de suptu o şatră, şi iarăşi l-am prinsu de faţă. Deci înmă-sa iarăşi au căzdut cu boiari înaintea noastră şi l-am ertat"[50]. La 25 iunie 1635 se arată că Simion Pilipovschi şi soţia sa, Mărica, şi fiii lor dau jumătate din satul Şerbiceni, pe pârâul Drabişte, ţinutul Hotin, lui Isar cămăraş, pentru a-i răscumpăra de la moarte pe alţi doi fii ai lor, vinovaţi de prădarea lui Isar şi de uciderea unor negustori: „[…] au jăfuit şi au prădat feciorii noştru, anume Vasilie şi frate-său, Ionaşco, pe Isar cămăraşul, la Buoreni, şi au luat de la dânsul multă avere, trei mii de lei, bani gata, şi zapise de noao mii de lei, şi l-au înpuşcat pe dânsul, şi pe alţi priiateni ai lui, neguţitori, i-au ucis. După aceia, prinzându-i, pre dânşii, i-au pus la temniţă şi au hotărât giudecata ca să piară, ca nişte făcători de rău. Deci neavându cu ce plăti capitele sale de acea faptă, căci bani au dat ei numai şapte sute şi cincizeci de lei, am dat noi, pentru greşala feciorilor noştri giumătate de sat de Şerbiceni, cu vecini, şi cu iaz, şi cu loc de moară şi cu tot venitul, ce iaste în ţinutul Hotinului, în obârşie Rădiului, pe părău Drabiştii"[51]. Ostahie, „fur derept", prins şi dus la temniţă, îi este răscumpărat capul de către popa Matiiaş de la Nicoară Moţoc mare vătav de Dorohoi: „[…] deci ne-au dat popa un cal dă i-au plătit capul"[52]. Furtul a nouă cai este răscumpărat tot prin despăgubirea stăpânului acestora şi plata amenzii penale către domnie în 1635[53]. Furtul a 17 stupi urma a fi pedepsit cu aducerea făptaşului „la Iaşi, la temniţă" de către pârcălabul de Neamţ ce judecase cazul. Însă împricinatul se roagă de dregător să-l lase „să plătească bucatele păgubaşilor şi globa mea", adică să-şi răscumpere fapta prin învoiala, tocmirea cu partea păgubită şi cu reprezentantul autorităţii judiciare domneşti[54]. La 30 aprilie 1676, Antonie Ruset întăreşte lui Alexandru hatman stăpânirea asupra câtorva fălci de

[48] Act din 15 iulie 1608, Iaşi (*DIR*, A. *Moldova*, Veac XVII, vol. II (1606−1610), Bucureşti, 1953, p. 167−168, nr. 217); *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol. I, *Acte interne (1408−1660)*, editate de Ioan Caproşu şi Petronel Zahariuc, Iaşi, Editura „Dosoftei", 1999, p. 114−115, nr. 82.

[49] Act din 20 mai 1617, Huşi (*DIR*, XVII, IV, p. 165, nr. 203). Duşegubină pentru adulter şi în documentele din 1607 ianuarie 18 (*DIR*, XVII, II, nr. 92) şi 1621 septembrie 7, Târgul Trotuş (*DIR*, XVII, V, p. 64, nr. 80).

[50] *DRH*, XIX, p. 241−248, nr. 186.

[51] Act din 25 iunie 1635 (*DRH*, XXIII, p. 180−181, nr. 143).

[52] *DRH*, XXI, p. 409, nr. 408.

[53] *DRH*, XXIII, p. 51, nr. 52.

[54] *Ibidem*, p. 85−86, nr. 70.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vie la Miroslava, cumpărate de la Martin Panica tot din Miroslava, pe care „l-au dat cu toţii vinovat, dzicând că-l ştiu ei şi mai dainte vreme cum iaste om rău şi din copilăria lui este tot fur”. Cu banii luaţi pe vii a plătit nişte cai pe care i-a furat, scăpând, astfel, de închisoare: „şi cu ceşti bani ş-au plătit capul de la închisoare şi caii păgubaşilor”[55]. Şi furtul de obiecte sfinţite din biserică se putea răscumpăra. *Pravila lui Vasile Lupu* era foarte aspră cu cei ce săvârşeau o asemenea faptă, pedepsind-o cu moarte prin spânzurare[56]. Însă, o vie la Tanga şi „neşte casă” au fost cedate, la 1657, de Iacob cizmarul mănăstirii Trei Ierarhi ca duşegubină pentru că „n-au avut cu ce plăti să-şi scoaţă capul” în urma furtului „unui săcriiaş cu multe lucruri scumpe, anume: o piiatră scumpă, şi cu patru rânduri de sfinte moştii, şi bani doaodzăci galbeni de aur şi optdzăci de lei bătuţi şi alte arginturi”[57].

În cazuri de omor, tâlhărie sau furt „mare”, pedeapsa prevăzută atât de dreptul cutumiar („obiceiul pământului”), cât şi de dreptul scris (pravila) era moartea vinovatului. Dacă nu putea să-şi răscumpere viaţa prin plata amenzii penale, „duşegubina”, acesta putea apela la oameni cu stare materială şi socială bună, care se angajau să plătească, în caz de neplată de către învinuit – devenind chezaşi –, sumele aferente. Pentru reconstituirea situaţiilor în care învinuiţii în fapte penale grave îşi puneau chezaşi pentru a nu-şi pierde viaţa sau libertatea, în raport cu infracţiunea comisă, materialul documentar este aproape inexistent până la sfârşitul secolului al XVII-lea. Cu toate acestea, nu am putut trece cu vederea această formă de răscumpărare a vinei enunţând-o doar, adică folosindu-ne de concluziile istoricilor dreptului românesc asupra instituţiei juridice a chezăşiei aşa cum a funcţionat ea în general, atât în dreptul civil, cât şi în penal. Un document scris în vara anului 1634 dezvăluie atât conţinutul acestei instituţii, cât şi evoluţia statutului proprietăţii implicate în procedura de răscumpărare a capului stăpânului ei.

Relatarea evenimentelor cu privire la aceste două chestiuni începe de la anul 1594, când, în ziua de 28 ale lunii martie, din cancelaria lui Aron vodă ieşea un document prin care lui Toader Chiriac, mare vameş, îi era confirmată stăpânirea asupra seliştii Zorileni, cu loc de moară pe pârâul Bârlad, mai sus de târgul Bârlad, fostă „dreaptă domnească ascultătoare către târgului Bârladului, ca să aşeze însuşi acolo sat, pentru că ne-a dat nouă şase cai buni, preţuiţi pentru douăzeci de mii de aspri, la o treabă a ţării, când a venit puterea împărătească de asemenea până la târgul Iaşilor, când s-a ridicat acel lotru, care s-a numit Pătru, asupra ţării noastre, a Moldovei”[58]. Patru decenii mai târziu,

[55] *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol. II, *Acte interne (1661−1690)*, editate de Ioan Caproşu, Iaşi, Editura „Dosoftei”, 2000, p. 405−406, nr. 448. Vezi şi documentele: 15 septembrie 1585 (*DIR*, XVI, III, p. 289−291, nr. 352), 20 februarie 1598 (*DIR*, XVI, IV, nr. 249), 10 aprilie 1598, Suceava (*ibidem*, p. 207−209, nr. 262), 23 noiembrie <1607−1609> (*DIR*, XVII, II, p. 132, nr. 162), 12 iunie 1610 (*ibidem*, p. 301−302, nr. 401), 22 iulie 1610 (*ibidem*, p. 311−312, nr. 414), 5 martie 1635, Iaşi (*DRH*, XXIII, p. 51, nr. 52), 15 decembrie 1640, Iaşi (*DRH*, XXV, nr. 499), <1645 martie 31 – 1645 septembrie 10> (*DRH*, XXVIII, p. 36−37, nr. 44), 5 iulie 1645 (*ibidem*, p. 99, nr. 120), 20 februarie 1646 (*ibidem*, nr. 296), 24 februarie 1646 (*ibidem*, p. 364−365, nr. 299), 10 aprilie 1646 (*ibidem*, p. 410−411, nr. 336), 21 august 1646 (*ibidem*, p. 404, nr. 472), 12 iunie 1677 (*Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, II, p. 341, nr. 475).

[56] *Cartea românească de învăţătură*, p. 67, Pricina 13, *Pentru furii cari ţân drumurile fără arme*, paragraful 109: „Carele va fura den besearică vreun lucru ce va fi svinţit, macar de va fi furat atunce întăi, tot să-l spândzure”; vezi şi paragrafele 149, 152, 154 de la acelaşi capitol.

[57] Document din 8 aprilie 1657 (7165) (*Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol. I, *Acte interne (1408−1660)*, editate de Ioan Caproşu şi Petronel Zahariuc, Iaşi, Editura „Dosoftei”, 1999, p. 487, nr. 428; vezi şi actul din 1 iulie 1656 (7164), *ibidem*, p. 481, nr. 420).

[58] *DRH*, IX, p. 89−90, nr. 75 (unde cei şase cai valorau 20.000 de aspri); *DIR*, XVI, IV, p. 105, nr. 127 (unde cei şase cai valorau 2.000 de aspri).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

strănepotul său, Toader, fiul lui Dumitraşco Chiriiac, împreună cu mama sa, Zamfira, se judecă pentru stăpânirea aceluiaşi sat cu Scărlet. Cum se ajunge la judecată? Din cuprinsul actului aflăm că tatăl lui Toader, anume Dumitraşco Chiriiac, urmaş al marelui vameş de la 1594[59], făcuse „mare pierdere" unui turc de la care furase 150 de boi cu vaci şi 200 de berbeci, în timpul lui Gaşpar vodă. Aflat în primejdie ca urmare a furtului comis, făptaşul îşi pune chezaşi pentru plata pagubei pe Gavril Mirca vornic de gloată şi pe fiul său, Dodan, aceştia garantând, potrivit regulilor chezăşiei, cu averile lor întoarcerea datoriei făptaşului, precum şi, în baza aceloraşi norme nescrise, luându-şi şi răspunderea morală pentru comportamentul adecvat situaţiei din partea lui Dumitraşco. De altfel, rolul chezaşului este specificat şi în *Cartea românească de învăţătură*, glava 78, paragraful 6: „Cela ce să va prinde chizeaşi dennaintea giudeţului pentru cel vinovat, nu să cheamă cumu-i mulţămeaşte"[60]. Cu alte cuvinte, chezaşul nu aprobă fapta penală comisă, ci doar garantează pentru învinuit. Însă, având „multă nevoie de la acel turc pentru acele vite", făptaşul fuge din ţară, încălcând, astfel, regulile, şi îi lasă şi pe garanţii săi în „mare greutate": datoria către turc trebuia plătită. Cum? Cei doi chezaşi vând satul ce odinioară însemnase cinstirea credinciosului boier de către domnul său, pentru a achita paguba turcului Palavozoglu. Judecata pentru redobândirea satului Zorileni de către soţia fugarului, Zamfira, fiul ei, Toader, „şi cu alte rude ale lor" începuse multă vreme în urmă, pentru că Scărlet, cumpărătorul satului, aduse înaintea lui Vasile vodă, când acesta se afla la începuturile domniei, în vara lui 1634, acte de întărire pe cumpărătura făcută de la Alexandru Iliaş, „din întâia lui domnie"[61], de la Ştefan Tomşa, precum „şi de la alţi domni care au fost înaintea noastră". Se pare că Dumitraşco Chiriac alese fuga în locul plătirii datoriei către turc nu mult după fapta sa, pentru că, pe de o parte, Scărlet cumpără satul Zorileni în prima domnie a lui Alexandru Iliaş, adică între 10 septembrie 1620 şi octombrie 1621[62], pe de altă parte, îi reîntâlnim familia la 1623, când nevoile traiului îi determină pe membrii ei să vândă alte trei moşii din ţinutul Tutovei[63]. Cu 300 de galbeni ungureşti, bani buni, se vânduse satul de pe Bârlad. Dreptul de preemţiune le dăduse rudelor făptaşului posibilitatea de a-şi redobândi moşia prin achitarea preţului satului, scop cu care se şi înfăţişează la judecată, însă, se spune în document, „ei nu au avut nimic cu ce plăti"[64]. Ca urmare, se ajunge la vânzarea propriu-zisă a satului chiar de către cei ce reclamă stăpânirea nedreaptă a lui Scărlet asupra satului Zorileni pentru 240 de galbeni ungureşti, bani buni: „[…] iarăşi s-au tocmit şi s-au împăcat cu sluga noastră Scărlet şi au vândut *din nou* (subl. n.) acel sat slugii noastre mai sus scrise, Scărlet"[65]. După atâta cheltuială ce avuse Scărlet cu satul – preţ şi cheltuieli de judecată de-a lungul timpului –, „am văzut că îi este lui dreaptă cumpărătură *de atâţia ani* (subl. n.) şi acum din nou a cumpărat şi a făcut atâta cheltuială" – 840 de galbeni, Vasile vodă îi întăreşte stăpânirea asupra

[59] Înaintea scaunului de judecată al lui Vasile Lupu au venit „Zamfira, cneaghina lui Dumitraşco Chiriiac, şi fiul ei, Toader, nepotul lui Andrei, fratele lui Chiriiac, strănepotul lui Chiriiac vameş" (*DRH*, XXII, p. 218, nr. 191).

[60] *Carte românească de învăţătură*, p. 195.

[61] *DRH*, XXII, p. 242, nr. 213.

[62] *Istoria României în date*, elaborată de Horia C. Matei, Florin Constantiniu, Marcel Popa, Nicolae C. Nicolescu, Gheorghe Rădulescu, sub conducerea lui Constantin C. Giurescu, Bucureşti, Editura Enciclopedică Română, 1971, p. 458.

[63] *DRH*, A. *Moldova*, vol. XVIII (1623−1625), întocmit de I. Caproşu şi V. Constantinov, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006, p. 3−4, nr. 1.

[64] *DRH*, XXII, p. 218, nr. 191.

[65] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

satului. Se cunoaşte că, în caz de fugă, chezaşul plătea toate datoriile celui garantat[66], însă nu cu preţul însuşirii şi, apoi, al vânzării pământului celui pentru care garantaseră. Probabil că tocmai vânzarea făcută de chezaşii soţului, nedreaptă din punctul ei de vedere, o făcuse pe Zamfira şi pe fiul acestuia, Toader, să se judece până la aşezarea firească a lucrurilor. Chiar dacă se ajunge, în final, la vânzarea satului.

Aşadar, avem de-a face cu reguli de funcţionare a instituţiei chezăşiei: mai întâi, respectarea protimisisului la judecarea statutului unei moşii vândute de către garanţi ca urmare a nerespectării înţelegerii cu cel care a recurs la această metodă pentru a scăpa de pedeapsă; mai apoi, durata procesului pentru redobândirea moşiei pierdute, urmare a inexistenţei principiului autorităţii lucrului judecat. Judecata este intentată de rudele celui învinuit[67], anume Dumitraşco Chiriiac, cu toate că Scărlet avea acte de întărire domneşti pentru cumpărătura făcută de la Gavril Mirca vornic de gloată şi de la fiul acestuia, Dodon. Faptele expuse mai sus constituie una din numeroasele situaţii în care absenţa principiului autorităţii lucrului judecat în justiţia medievală a favorizat reluarea proceselor în speranţa reintrării în stăpânirea moşiilor pierdute.

Nu aducem acum în discuţie informaţii cunoscute în literatura de specialitate, privitoare la normele – nescrise – ale funcţionării instituţiei garanţiei personale, la criteriile după care se alegeau chezaşii, la tipurile chezăşiei[68]. Ceea ce am vrut să evidenţiem au fost aspectele ce ţineau de recuperarea moşiilor de către rudele unora pe care împrejurări de viaţă îi aduseseră în postura de învinuiţi şi care găsiseră mijlocul de a-şi salva viaţa sau libertatea apelând la semeni ce puteau garanta pentru înapoierea datoriei făcute ca urmare a răscumpărării vinei. Funcţionarea instituţiei chezăşiei în Evul Mediu şi în perioada premodernă este cunoscută, chiar dacă pe baza unui suport documentar foarte redus din punct de vedere numeric, mai cu seamă atunci când se ajungea la o astfel de cale într-un complex de împrejurări care presupuneau infracţiuni şi pedepse. Într-un număr mai mare sunt sursele ce înfăţişează situaţii în care salvarea de la pedeapsa capitală a însemnat zălogirea pământului stăpânit prin moştenire sau cumpărare. Acest lucru se va vedea şi din investigaţia noastră în cele ce urmează.

„Ci i-am zălogit toată partea de ocină a noastră şi a părinţilor noştri”

În multe documente în care este vorba despre o tranzacţie ce implica un împrumut pentru care cel aflat în nevoie punea zălog o bucată de pământ, tranzacţie numită, în texte, „tocmeală”, cel care zălogea „de nimeni silit, nici împresurat”, ci „de bunăvoia sa” se lipsea de moşie în favoarea creditorului său. Zălogirea bunurilor învinuitului (garanţia materială) în lipsă de numerar, caracteristică epocii medievale şi a efortului material mare pe care îl presupunea răscumpărarea vinei ca urmare a comiterii unei „fapte mari”, a unei „greşeli mari”, a unei „vini”, a însoţit practica garanţiei personale. Ne vom opri, deocamdată, asupra unei abordări din perspectivă istorică a implicaţiilor sociale ale împrumutului cu gaj – sau zălogul –, practicat între secolele XVI şi XVII.

---

[66] Petre Strihan şi Valeriu Şotropa, vocea *chezăşie*, în *Instituţii feudale din ţările române. Dicţionar*, p. 97.

[67] Pentru termenii juridici ce denumesc părţile implicate într-un proces juridic, vezi Valentin Al. Georgescu, *Judecata domnească în Ţara Românească şi Moldova (1611−1831)*, partea a II-a, *Procedura de judecată*, Bucureşti, Editura Academiei, 1982, p. 7: „În procesele civile şi, mai rar, în cele penale, reclamantul (victima) purta numele de *jăluitor*, *pârâş*, *prigonitor*, iar cel reclamat (vinovatul), pe cel de *pârât*, *prigonit*, *învinuit* (în penal) ”.

[68] Petre Strihan şi Valeriu Şotropa, *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ipoteza de la care pornim este că justiţia penală se întemeiază pe ideea unui compromis între instituţia judiciară (laică sau ecleziastică) şi justiţiabili. Această relaţie, care presupune, în mod logic, un acord, nişte concesii de ambele părţi, într-un anume context, este ilustrată de funcţionalitatea instituţiei compoziţiei sau, aşa cum aminteam mai sus, a plăţii capului şi a răspunderii colective, redusă la două cazuri: răspunderea familială în materie de hiclenie şi răspunderea solidară a obştii în cazul în care infractorul nu era prins (duşegubina). De aceea, practica zălogirii de moşii, ca mod de salvare de la pedeapsa capitală în nădejdea de a face rost de banii pentru obligaţiile ce decurgeau din plata capului, constituie o piesă importantă în reconstituirea procesului de funcţionare a justiţiei în delimitările de spaţiu şi timp menţionate. Oricum, negocierea pedepsei devenise o practică obişnuită în rândul celor ce îşi permiteau, din punct de vedere economic, acest lucru, adică al celor care deţineau pământ. Această practică a avut efecte foarte importante în structura proprietăţii, pentru că despre unii stăpâni de pământ se putea vorbi, la un moment dat, ca despre foşti stăpâni, în condiţiile în care necesarul de numerar cu care trebuiau plătite amenzile – duşegubinele – şi despăgubirea victimei sau a familiei victimei obliga la acest singur sau ultim mijloc de salvare.

Practica zălogirii moşiilor a fost des întâlnită în actele interne din secolele XV şi XVI, cele mai multe făcându-se ca urmare a împrumuturilor băneşti pentru achitarea impozitelor. Acest fapt a dus la dezvoltarea relaţiilor de credit cu camătă, practică ce „nu-şi dezvăluie decât în foarte mică măsură implicaţiile pe care actele interne din perioada următoare, a practicii cămătăreşti, le consemnează până la amănunt”[69]. În cercetarea noastră am constatat că gajul moşiilor, în situaţiile în care autoritatea juridică permitea răscumpărarea vinei prin despăgubirea victimei sau a rudelor ei şi plata amenzii penale către domnie, apare în documentele din secolele XV şi XVI, iar în secolul următor exemplele se înmulţesc în mod vizibil. De altfel, a fost remarcată frecvenţa redusă a actelor supuse protimisisului, de vânzare sau de zălogire, până către mijlocul secolului XVI, ceea ce a avut ca efect „o oglindire redusă a protimisisului în documentele – nu prea numeroase – ce ni s-au păstrat”[70]. Criza de numerar în Moldova, nevoia imediată de bani ce a dus la „intensificarea cămătăriei în ţară”[71] şi, implicit, a gajării cu pământ a împrumuturilor, au constituit şi în cazurile de salvare de la pedeapsa cu moarte motivul înstrăinării şi a renunţării temporare[72] la uzufructul moşiilor celor învinuiţi în favoarea creditorilor lor. Din aceste considerente, în cercetarea zălogirii în cazuri penale, am optat, metodologic, să pornim de la procesele de răscumpărare a moşiilor ce scot în evidenţă întreaga ei problematică.

Revendicarea moşiilor zălogite prin răscumpărare este strâns legată de chestiunea termenelor pentru care se acordau împrumuturile garantate cu stăpâniri de pământ. Însă nu totdeauna în documente se menţionează termenele de zălogire, ci acţiunea în sine şi condiţia ca, în caz de neplată, moşia să treacă în stăpânirea deplină a creditorului prin întocmirea de „privilegii domneşti”[73]. La începutul secolului al XVII-lea, doi slujitori domneşti, sulgerul Savin şi diacul Costin, primesc poruncă să cerceteze o pricină pentru stăpânirea unei ocini din satul Bârjoveni, un sat pe pârâul Orbic, ţinutul Neamţ.

[69] I. Caproşu, *op. cit.*, p. 42.

[70] Valentin Al. Georgescu, *Preemţiunea în istoria dreptului românesc. Dreptul de protimisis în Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1965, p. 34; „Atestările documentare devin frecvente şi înfăţişează o complexă structură a instituţiei [protimisisului], care nu putea fi o creaţie recentă, abia din a doua jumătate a secolului XVI” (*ibidem*, p. 47).

[71] I. Caproşu, *op. cit.*, p. 122.

[72] Vezi discuţia de mai jos cu privire la caracterul zălogirii percepută drept o „vânzare temporară”.

[73] Document din 23 noiembrie <1607−1609> (*DIR*, XVII, II, p. 132, nr. 162).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Jeluitorul, Mihăilă, fiul lui Blaga din satul Herţeşti, învecinat cu Bârjovenii, denunţă pe Dumitru Popoţea şi pe fraţii acestuia, Ionaşco şi Ilea, că se împotrivesc la răscumpărarea ocinii respective, chiar dacă, pentru punerea în aplicare a acestui fapt, condiţiile erau îndeplinite; adică împrumutul făcut de Mihăilă de la tatăl celor trei fraţi, anume „Popoţea cel bătrân", pentru că nu avusese cu ce plăti o duşegubină, în schimbul căreia a pus zălog o moşie din Bârjoveni fusese restituit. Nu cunoaştem ce faptă gravă comisese Mihăilă pentru care fusese pedepsit cu acest fel de amendă: un omor, un furt mare sau una ce atenta la morala sexuală[74]. Amânarea de către urmaşii lui Popoţea bătrânul a intrării lui Mihăilă în posesia acestei bucăţi de pământ, „care este a lui", a lui Mihăilă, duce la înaintarea plângerii către domnie şi, apoi, la investigarea pricinii de către cei doi slujitori ai lui Gaşpar vodă. Mai mult, în timpul cercetărilor, reclamantul este obligat să aducă alte mijloace de probaţiune pentru recăpătarea moşiei, în afara cuvântului său, pentru că se pare că Mihăilă nu dispunea şi de actul de stăpânire asupra pământului revendicat[75].

Ce ne interesează din documentul cu data 7128? În primul rând, o moşie din satul Bârjoveni fusese zălogită, pentru plata unei duşegubine, de către un anume Mihăilă la Popoţea cel bătrân. Prin anii 1619−1620, când la domnie se afla Gapar Graţiani, vrând să reintre în stăpânirea moşiei, cel dintâi se ridică împotriva fiilor lui Popoţea cel bătrân, pentru că aceştia refuzau înapoierea acesteia. Nu se spune motivul pentru care, chiar şi după returnarea banilor împrumutaţi în timpul vieţii creditorului său, Popoţea bătrânul, Mihăilă nu reintră în stăpânirea moşiei; cu toate că, acum, la cercetarea pricinii, pârâţii recunosc că ocina „este a lui Mihăilă", dar se insistă asupra faptului că ocina „iaste pusă zălog pentru o duşegubină". Nu ştim cum intrase reclamantul în posesia unei bucăţi din satul Bârjoveni, peste care neamul Popoţea stăpânea, aşa cum o arată documentele de judecată anterioare şi posterioare acestui act pentru reîntregirea pământului stăpânit cândva[76].

Cercetări recente au arătat că părţi din satul Bârjoveni fuseseră cumpărate de către Seachil medelnicerul şi soţia acestuia, Mărica Măgdălina, de la rudele lor, din partea soţiei, descendenţi din Oancea şi Ilea, ce au trăit în timpul lui Ştefan cel Mare[77]. Între aceste rude se aflau şi Dumitru Popoţea împreună cu fraţii săi, care revendică părţi din acest sat în primele două decenii ale secolului XVII[78]. Nu intrăm aici înăuntrul proceselor pentru pământ dintre cele două familii, întrucât nu acesta este subiectul studiului nostru. Reţinem, aşa cum s-a constatat, numeroasele procese pe care verii şi nepoţii Măricăi Măgdălina le intentează acesteia pentru a reintra în stăpânirea moşiilor lor[79].

Însă, aşa cum arată actul din domnia lui Gaşpar vodă, este limpede că Popoţea cel bătrân stăpânise, cândva, bucata de pământ revendicată acum de Mihăilă din Herţeşti. Cum intrase în posesia celui din urmă, nu ştim. Însă el este nevoit să parcurgă toate etapele procesului de judecată pentru recuperarea stăpânirii sale: dovedirea temeiniciei juridice cu probe[80] prin mărturia colectivă, sub jurământ cerut de reclamat, în Biserică,

[74] Pentru semnificaţia duşegubinei, vezi Petre Strihan, vocea *duşegubină*, în *Instituţii feudale din ţările române. Dicţionar*, p. 180.

[75] *DIR*, XVII, IV, p. 397−398, nr. 509.

[76] 5 decembrie 1616 (*ibidem*, p. 69−70, nr. 97); 10 mai 1622 (*DIR*, XVII, V, p. 132−133, nr. 182).

[77] Maria Magdalena Szekely, *O familie de secui în Moldova: Seachileştii*, în *ArhGen*, II (VII), 1995, 3−4, p. 20.

[78] *Ibidem*, p. 21.

[79] *Ibidem*, p. 20−21.

[80] „Probele constituie cheia procesului" (Valentin Al. Georgescu, *Judecata domnească în Ţara Românească şi Moldova (1611−1831)*, partea a II-a, p. 26).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe Evanghelie[81], a unor boieri şi megieşi din satele Herţeşti, Micşăneşti şi Hociungi ce sunt învecinate cu Bârjovenii, în ţinutul Neamţ; adică martori cu un anume prestigiu cerut în astfel de judecăţi pentru a oferi o garanţie morală şi socială[82]. În cele din urmă, Mihăilă câştigă procesul. Mai mult, atacarea sentinţei stă sub ameninţarea plătirii unei amenzi de 50 de galbeni.

Trebuie să menţionăm faptul că prin această judecată ne este oferit un exemplu de „spargere a obştii”[83], fenomen des întâlnit la sfârşitul secolului al XVI-lea şi îndeosebi în secolul următor, pricinuit de zălogurile puse ca urmare a lipsei mijloacelor financiare de răscumpărare a vinei prin „plata capului”. Este important de menţionat că, pentru cercetarea la faţa locului a unor astfel de pricini, domnul insista pe competenţa şi corectitudinea slujbaşilor săi: „v-am ales de înţelepţi şi de înţelegători”; iar hotărârea trebuia luată „foarte cu driptul, nămărui să nu făţăriţi”, poruncea Vasile Lupu la 1635[84].

În multe mărturii despre zălogirea pământului, motivul pentru care se ajunge la această soluţie – nevoia de bani necesari răscumpărării vieţii sau a libertăţii – este dublat de implicaţiile emoţionale ce decurgeau din relaţia de rudenie cu învinuitul. Neaniul căzuse „într-o nevoie mare” şi, cu toate că fraţii săi îi cunoşteau şi faptele şi temperamentul, nu se îndurau să-l lase pe mâna călăului, ci acceptau să îi dea acestuia moşia lor din satul Măstăcani, cu tot venitul ei, pentru a avea cu ce să-şi răscumpere fapta: „văzdind nevoia şi răutatea lui, nu l-am lăsat să-şi puie capul, *căce ni-i frate* (subl. n.), ce ne-am sculat toţi fraţii şi toată seminţiia noastră şi am dat noi toată partea noastră de ocină, câtă să va alege la sat la Măstăcani, din vatra satului, şi din câmpu, şi dintr-apă, şi-n pădure, şi-n din poienă şi din curături, cu tot venitul; l-am dat fratelui nostru, Neaniului, ca să aibă a-l vende acest loc tot, să ia preţ, să-şi plătească capul de la nevoie”[85].

Sursele scot la iveală şi situaţii în care făptaşul reuşeşte să plătească paguba făcută victimei, nu însă şi amenda către pârcălab. Acest lucru duce, inevitabil, la zălogirea moşiei sale pentru plata capului. Practica era atât de uzuală, încât, în actele de învoială încheiate între vinovat şi victimă sau familia victimei, dar întotdeauna cu ştirea sau cu mijlocirea dregătorului domnesc[86], despăgubirea părţii vătămate apare ca o *datorie* ce urmează a fi plătită pentru păstrarea vieţii. Ursul, fiul Băncei din Macicăuţi, mărturiseşte „singur de la sine” pentru furtul a doi boi ce îi aparţinuseră lui Tiron din Izbişte, care îl denunţase la pârcălabi: „[…] am căzut în mare pâră pentru că m-a pârât Tiron din Izbişte pentru 2 boi şi i-am rămas lui *dator* şi i-am plătit boii şi am rămas să-mi plătesc capul şi de la pârcălabi”[87]. Păgubaşul îşi primeşte plata, însă dregătorii nu au încasat amenda penală. Soluţia găsită nu putea fi alta decât punerea moşiei zălog, în prezenţa martorilor, cu menţiunea ca, în caz de neplată, aceasta să intre în stăpânirea creditorului. Cât priveşte sumele pentru care se punea zălog o moşie, la începutul secolului al XVII-lea, aceasta era înstrăinată, de pildă, pentru „22 taleri mari număraţi” cât ar fi trebuit să plătească cel ce furase cei doi boi mai sus menţionaţi[88].

---

[81] „Jurământul este proba supremă” (*ibidem*, p. 32); „În mod excepţional jurământul cetei era luat în bloc în biserică” (Petre Strihan şi Valeriu Şotropa, vocea *martor*, în *Instituţii feudale din ţările române. Dicţionar*, p. 283).

[82] Petre Strihan şi Valeriu Şotropa, *op. cit*.

[83] Ovid Sachelarie şi Valeriu Şotropa, vocea *zălog*, în *Instituţii feudale din ţările române. Dicţionar*, p. 520.

[84] *DRH*, XXIII, p. 289, nr. 246.

[85] *Ibidem*, p. 474, nr. 413.

[86] Petre Strihan, Valeriu Şotropa, vocea *compoziţie*, p. 117.

[87] Document din 23 noiembrie <1607−1609> (*DIR*, XVII, II, p. 132, nr. 162).

[88] *Ibidem*. Inventarierea sumelor împrumutate în schimbul cărora stăpânul de pământ pune zălog ocina, mai cu seamă în cazuri civile şi, în măsura în care documentele au permis acest lucru, şi în cele penale, este analizată de I. Caproşu, *op. cit*., p. 161.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La fel ca în cazul împrumuturilor contractate pentru plata impozitelor sau pentru achitarea unor datorii, şi cele făcute pentru a scăpa de pedeapsa capitală aveau termene de restituire a sumelor respective. Sursele istorice, mai cu seamă din secolul al XVII-lea înainte, arată că, pentru cei mai mulţi aflaţi la „năpastă", plătirea „preţului" vieţii a avut duble urmări: răscumpărându-şi vina îşi păstrau viaţa, dar cu riscul de a pierde, până la urmă, moşiile zălogite. Două probleme suscită interes în acest moment al cercetării noastre: pe ce se întemeiau cererile de răscumpărare a pământului cândva pus zălog la un împrumut, venite din partea stăpânului de drept al acestuia sau din partea rudelor după moartea lui, şi ce măsură termenele de restituire a împrumuturilor făcute pentru acoperirea cheltuielilor solicitate de „plata capului" au dus la o înstrăinare definitivă a moşiilor zălogite.

Înstrăinarea pământului prin zălogire era condiţionată de respectarea dreptului de protimisis, o instituţie de drept consuetudinar până la jumătatea secolului al XVIII-lea[89], cu scopul menţinerii lui în cercul de solidaritate al protimitarilor[90]. Fie nerespectarea acestei condiţii, fie încercarea de vindere de către creditor a moşiei puse drept gaj, fără lămurirea statutului acesteia cu debitorul sau chiar vânzarea efectivă către un terţ pentru recuperarea, în acest mod, a sumei împrumutate fostului învinuit au fost cauze ce au dus la îndelungi procese pentru răscumpărarea pământului.

Vremurile tulburi au fost prilej pentru săvârşirea fărădelegilor. Aşa s-a întâmplat în anii de sfârşit ai secolului al XVI-lea, atunci când aprodul Gligorie Dinga, fiul Ciorcei Dingoaie, nepotul lui Herâie logofăt, a furat „şase cai buni" de la Simion Sechil cămăraş, pe care i-a dus în Ţara Românească. Faptele sunt relatate într-un act datat 159<8> (710<6>) februarie 20. „Preţul" vieţii sau al libertăţii făptaşului, după cum era şi voia judecătorului, a fost stabilit la 12.000 de aspri, sumă ce echivala, potrivit aceluiaşi document, valoarea cailor furaţi. În acele împrejurări, ca să scape de pedeapsă, neavând propriile resurse financiare, făptaşul a ales împrumutul pentru care a pus drept gaj jumătate din satul Gocimani, pe pârâul Orbic, cu loc de moară şi de iaz, „până când [Gligorie Dinga] îi va da aceşti mai sus scrişi bani, 12.000 de aspri"[91].

Fireşte că gândul aprodului era la păzirea capului când „a căzut şi s-a rugat de pan Simion Séchil cămăraş ca să ţină această mai sus zisă jumătate de sat"[92], pentru că alt motiv mai întemeiat decât ieşirea din marea nevoie în care se afla aprodul Gliga nu putem imagina. Nu se precizează însă termenul de restituire al banilor, dar deducem că făptaşului nu i-a fost lăsat prea mult timp să îi returneze: potrivit aceluiaşi document, creditorul intra în stăpânirea ocinii zălogite ca urmare a neputinţei achitării sumei împrumutate de către sora, respectiv soţia lui Gligorie Dinga care, între timp, murise, probabil în timpul domniei lui Aron voievod sau puţin înaintea acesteia[93]. Ca să reintre în posesia moşiei Gocimani, celor două femei li se dă răgaz timp de patru săptămâni să plătească în jur de 90 de galbeni[94], cât valora în monedă de aur suma împrumutată.

[89] Valentin Al. Georgescu, *Preemţiunea în istoria dreptului românesc*, p. 56.

[90] *Istoria dreptului românesc*, I, p. 550.

[91] 20 februarie 1598, Suceava (*DIR*, XVI, IV, p. 189−191, nr. 249; acelaşi document a fost datat în *DRH*, A. *Moldova*, vol. IX, p. 362−367, nr. 293 astfel: 159<8> (710<6>) februarie 20, Suceava).

[92] *DRH*, IX, p. 366, nr. 293.

[93] Gligorie Dinga a fost aprod între anii 1580 şi 1598 (*DIR*, A. *Moldova*, Veacurile XIV−XVII (1384−1625), *Indicele numelor de persoane*, întocmit de Alexandru I. Gonţa, ediţie îngrijită şi cuvânt înainte de I. Caproşu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1995, p. 261).

[94] Deprecierea continuă a asprului în raport cu moneda de aur a dus, la sfârşitul anilor '80 ai secolului XVI la echivalenţa 1 galben = 130 de aspri (M. Berza, *Haraciul Moldovei şi Ţării Româneşti în sec. XV−XIX*, în *SMIM*, II, 1957, p. 14).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nedând banii „când a fost la zi", domnul hotărăşte ca zălogul să intre în stăpânirea lui Simion Sechil cămăraş, în schimbul achitării de către acesta a contravalorii reale a acelei moşii, adică adăugând încă 8.000 de aspri la cei deja împrumutaţi[95].

Cu alte cuvinte, cuantumul amenzii întrecea posibilităţile datornicilor de achitare a împrumutului, de vreme ce se ajunge la soluţia înstrăinării definitive a moşiei, iar termenul de restituire fusese enunţat mai mult formal, cum s-a întâmplat şi în alte cazuri, aşa cum se va vedea mai departe. Două luni mai târziu, îi sunt confirmate lui Simion Sechil cămăraş mai multe stăpâniri, printre acestea numărându-se şi moşia zălogită de Gliga aprodul. Din cuprins reiese cu claritate durata proceselor pe care urmaşii acestuia erau îndreptăţiţi să le poarte pentru răscumpărarea pământului: „înaintea lui Aron Vodă şi înaintea lui Răzvan"[96] se înfăţişaseră la judecată, iar acum, la 1598, şi înaintea lui Ieremia Movilă.

Chestiunea termenului până la care învinuitul trebuia să plătească creditorului suma datorată ridică o întrebare al cărei răspuns îl căutăm în documentele vremii: este vorba despre un termen fix sau despre unul ce devine, după „voia judecătorului", aleatoriu? În cazul împrumuturilor cu camătă, de pildă, neputinţa restituirii lor şi din cauza termenelor scurte[97] stabilite odată cu zălogirea ocinilor ducea, de obicei, la înstrăinarea acestora. Informaţii oferite de surse arată că unele scadenţe erau, de fapt, somaţii şi ofereau creditorilor prilejul de a intra în stăpânirea deplină a zălogului[98]. Alteori, reluarea judecăţilor cu acelaşi obiect însemna stabilirea tot atâtor scadenţe. La 20 septembrie 1632 se arată că Olena, soţia lui Drăgan Mălai, împreună cu cei patru copii ai săi, „în dzilele lui *Gaşpar vodă*, au pus *zălog în dooaî săptămâni* giumătate de sat de Blişcenăuţi şi a patra parte din Zubriceni, în ţânutul Hotinului" la călugării de la mănăstirea Sf. Sava, înaintea egumenului Galaftion şi a întreg soborului, pentru „100 de galbeni, bani buni, de ş-au răscumpărat de la pierdzare pre un ficior a ei, Samson". Însă, egumenul le-a „*pus dzi de vreo dzece ori şi am aşteptat şeapte ai, până în dzilele Radului vodă, în domniia a dooaî*".

Deci – spune egumenul mai departe –, „deaca am vădzut că stau banii pietori a sveati mănăstiri şi au fost luat banii cu camătă, de s-au pus camăta întocmai cu capetele, noi i-am strânsu. Deci au mai dat dentr-acea sută de galbeni, au dat 30 ughi, iar pentru 70 de galbeni şi pentru acea camătă ei ş-au lăsat satele piitoare"[99]. Plătirea doar a unei treimi din totalul împrumutului nu îi mulţumeşte pe călugări. De aceea, pentru reîntregirea sumei cu care, cu douăzeci de ani mai înainte, îl scăpaseră de la moarte pe fiul Olenei, apelează la soluţia cea mai la îndemână, adică vânzarea moşiei cu care a fost gajat împrumutul. În cazul de faţă, se ajunge la această soluţie pentru că şi călugării erau presaţi de alt creditor, de la care luaseră bani cu aslam[100].

În acest punct al cercetării ajungem la o chestiune atinsă în cuprinsul acestui studiu, şi anume la capacitatea juridică a creditorului de a vinde zălogul, în condiţiile nerespectării tuturor etapelor de răscumpărare a pământului. Vânzarea nu o făcuse egumenul la întâmplare, ci rudei soţului Olenei, anume Gheorghe Jora pârcălab, vărul

[95] Potrivit estimărilor făcute de M. Berza, *op. cit.*, apreciem că 20.000 de aspri la vremea aceea erau echivalentul a 150 de galbeni.

[96] *DIR*, XVI, IV, p. 207, nr. 262; *DRH*, IX, p. 415, nr. 318.

[97] I. Caproşu, *op. cit.*, p. 154.

[98] Vezi mai sus despre cei 12.000 de aspri ce trebuiau achitaţi în patru săptămâni.

[99] *DRH*, XXI, p. 271−272, nr. 216.

[100] *Ibidem*, p. 357, 359, nr. 280. Prin aslam se identifică înţelesul de dobândă excesivă, „grea camătă", sau „grea dobândă" ce începe să fie folosit încă din ultimul sfert al secolului al XVI-lea (I. Caproşu, *op. cit.*, p. 44).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui Drăgan Mălai, „ca să nu cumpere alţi oameni străini”[101]. Alexandru vodă Iliaş constată însă că vânzarea doar cu respectarea dreptului de întâietate nu este suficientă, ci este nevoie de acordul celor ce stăpâniseră moşia până a fi zălogită: „deci legea au zâs că de vor vrea de bunăvoia, ei – adică Olena şi fiii ei – să întoarcă acei 70 de galbeni călugărilor, iar călugării să întoarcă Joraĭ ce vor hi luat de la dânsul”[102]. Însă cele trei termene şi încă patru săptămâni „peste zi” trecuseră, iar rezultatul nu a fost altul decât vânzarea deplină a moşiilor rudei lor, Gheorghe Jora.

Încălcarea termenului de plată stabilit de comun acord între cele două părţi la încheierea tranzacţiei, ca urmare a aceleiaşi neputinţe pentru care se ajunsese la această soluţie, în numeroase cazuri, a dat posibilitatea creditorilor să vândă moşiile cu care se garantaseră împrumuturile[103]. Faptul că, chiar şi după douăzeci de ani, cum este şi cazul mai sus discutat, cei ce au recurs la acest mijloc de a ieşi din nevoia ce căzuse asupra lor sau urmaşii lor îi cheamă la judecată pe cei ce intră în stăpânirea moşiei pe care o zălogiseră fără a li se cere acordul, arată că, atâta vreme cât încă mai exista speranţa răscumpărării, zălogirea nu era considerată o vânzare; chiar şi după expirarea termenului iniţial, rămânea o componentă a convenţiei prin care, cândva, făcuseră un împrumut şi care, la un moment dat, putea fi înapoiat. Această stare de lucruri a fost încurajată chiar de autoritatea judiciară supremă, prin procesele ce se reluau odată cu schimbările de domni, făcând imposibil ca principiul autorităţii lucrului judecat să îşi găsească aplicabilitate în Moldova medievală şi premodernă. *Pravila* lui Vasile Lupu cuprinde un paragraf ce este convingător cu privire la statutul zălogului în această perioadă: Se spune aşa în glava *Pentru cei ce găsesc vreo comoară pre locul şi pre hotarul său, sau pre hotarul besearecii, sau pre loc domnesc, cui să va cădea* privitoare şi la comportamentul celui ce găseşte un tezaur în cuprinsul unei bucăţi de pământ zălogită: „De să va prileji cineva să aibă pre mâna lui o comoară, *va împărţi cu stăpânul locului de vreame ce să cheamă c-au găsit, ca şi cum are fi într-un loc străin*” (subl. n.)[104]. Prin urmare, gajul este un bun temporar pentru cel ce îl deţine şi împarte produsele pe care le obţine cu stăpânul acestuia.

Multe pricini pentru răscumpărarea moşiilor zălogite au fost judecate de Vasile vodă Lupu. Paul de Alep reţinuse din călătoria sa în Moldova că domnul îşi rezervase ziua de sâmbătă „pentru judecarea tâlharilor”, condamnând la moarte pe unii, eliberându-i pe alţii[105]. Nu ştim unde ar fi văzut sau de unde ar fi avut cunoştinţă episcopul sirian de existenţa „condicilor de judecată”, într-un număr foarte mare, în care să fi fost înscrisă sentinţa condamnării la moarte a „peste paisprezece mii de hoţi”[106]. Aşa cum menţionam la începutul acestui studiu, actele cu caracter penal s-au păstrat într-un număr destul de restrâns, cele mai multe evidenţiind acceptarea compoziţiei în cazuri de infracţiuni grave, cum erau omorul şi tâlhăria. De altminteri, şi editorii jurnalului de călătorie al episcopului sunt suspicioşi în privinţa numărului condamnaţilor la pedeapsa capitală, dar remarcă similitudinile observaţiilor lui Bakšić despre încercarea acestui domn de a eradica fenomenul infracţional în Moldova[107]: deplasarea

[101] *DRH*, XXI, p. 272, nr. 216.
[102] *Ibidem*.
[103] Ovid Sachelarie, Valeriu Şotropa, vocea *zălog*, în *Instituţii feudale din ţările române. Dicţionar*, p. 520.
[104] *Carte românească de învăţătură*, p. 87.
[105] *Călători străini despre ţările române*, VI, vol. îngrijit de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru şi Mustafa Ali Mehmet, Bucureşti, 1976, p. 55.
[106] *Ibidem*.
[107] *Ibidem*, nota 241.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în siguranţă a episcopului de Sofia şi a primului vizitator apostolic al ţinuturilor moldovene în toamna anului 1641 a fost posibilă „deoarece a stârpit aproape din toată ţara pe răufăcători şi nu încetează de a-i urmări pentru a-i stârpi cu totul”[108]. Despre siguranţa călătoririi prin Moldova, exceptând „locurile de margine dinspre Transilvania şi dinspre tătari”, ca urmare a aceleiaşi preocupări de pedepsire a răufăcătorilor scrie şi Marco Bandini[109], reţinând principii moderne în împărţirea dreptăţii de către domnul Moldovei: „Eu nu consider persoana, ci dreptatea, nu lucrul, ci legea”[110]. Potrivit aceluiaşi episcop, aflat vreme de şase ani în Moldova (din 1644 până în 1650), acestea ar fi fost spusele lui Vasile vodă într-un dialog cu dregătorii săi, ce încercau să îi tempereze spiritul justiţiabil transpus în numeroasele condamnări.

Spre deosebire de relatările călătorilor străini legate de practica judiciară penală din Moldova lui Vasile Lupu, în actele de cancelarie condamnări la moarte pentru fapte grave sunt pasager menţionate şi aceasta tot în acte ce priveau statutul unei moşii la clarificarea căruia trebuia adus în discuţie şi istoricul acesteia. De pildă, dintr-un act pentru stăpânirea unei părţi din satul Pogoceni lui Procopie Focea, aflăm despre osândirea la moarte prin spânzurare a tâlharilor Căzacul şi Prodan, precum şi a celui în casa căruia au fost găzduiţi, anume Ion Oni din acelaşi sat. Potrivit documentului datat în domnia lui Vasile Lupu, <1634 aprilie – 1653 iulie>, condamnarea celor trei veni, însă prea târziu pentru tatăl lui Procopie Focea, anume Vasilie Focea, presupus făptaş al furtului a nouă iepe turceşti şi care „au şi murit în temniţă şi n-au fost vinovat şi încă i s-au luat şi bucatili pentru plata iapelor”[111]. De aceea, studiul nostru s-a îndreptat asupra valorificării informaţiilor cuprinse în sursele documentare interne, privitoare la acţiunea penală şi la procesul ce rezultă din ea, soluţionată, cel mai adesea, prin compoziţie. De pildă, la 28 aprilie 1638, Vasile Lupu porunceşte lui Silion din Vlădeşti să aleagă părţile de ocină ale unor răzeşi din satul Iurghiceni, zălogite lui <Dumitru> Buhuş vistier şi să le predea acestuia pentru că ţăranii nu îi restituiseră banii împrumutaţi spre a plăti o moarte de om făcută în hotarul lor. Hotărârea domnului în acest caz de răspundere colectivă în cazul infracţiunii de omucidere, urmată de zălogul asupra pământului pentru că răzeşii nu avuseseră cu ce plăti, având şi „strânsoare” din partea lui Dumitraşco Şoldan mare vornic al Ţării de Jos, a fost luată ca urmare a întârzierii achitării datoriei, adică a depăşirii termenului stabilit iniţial: „Deci, pentru acei bani, ei toţi ş-au pus zălog părţile lor de ocină toate den hotarul satului Iurghicenilor şi ş-au pus dzi an, la Simpietriu, să-i dea banii; şi până acum nice un ban nu i-au mai dat; iată că vine altu Simpietriu”[112]; sau gajul asupra unei părţi din satul Săpoteni pus de către Ionaşco Puşculeţ la popa Mătiiaş şi la fiii săi, pentru că acesta „căzuse într-o faptă rea”, creditorii săi dând „doi cai şi i-a scos capul de la Nicoară Moţoc pârcălab”[113].

Sursele documentare publicate, parcurse până acum, despre răscumpărarea pecuniară a vinei ce obliga la gajarea moşiilor sunt puţine la număr, caracteristică ce se păstrează şi pentru perioada de până la sfârşitul secolului al XVII-lea. Dintr-un act datat <cca 1660−1664>, aflăm că Mihalache, fiul lui Ionaşco vornicul, întoarce lui Pavle din Olăneşti, lui Tiron din Micleşti şi lui Răzvan zece pământuri din Greblă, partea lui

[108] *Călători străini despre ţările române*, V, vol. îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, 1973, p. 225.
[109] *Ibidem*, p. 342.
[110] *Ibidem.*
[111] *DRH*, XXII, p. 104−105, nr. 91.
[112] *DRH*, XXIV, p. 322−333, nr. 328.
[113] *DRH*, XXV, p. 21, nr. 18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Hălmaciu, care fusese zălogită la tatăl lui din satul Dolheşti, pentru o moarte de om, şi primeşte de la aceştia 10 ughi[114]. Un alt document, din 15 mai 1671, dezvăluie faptul că o parte din moşia Mamorniţa fusese sub zălog mănăstirii Putna vreme de 50 de ani tot pentru o moarte de om[115]. Aflat „la nevoie şi la închisoare în turnu", Grigorie Romăşcel împrumută, la 12 iunie 1674, 30 de lei, punând gaj pentru înapoierea datoriei moşiile sale din satele Oniceni, cu vecini cu tot, şi Roşiori. Speră ca aceasta să se întâmple „în doao luni", mai cu seamă pentru că şi creditorul său i-a luat „de la un negustoriu cu camătă", în caz de neplată moşiile să fie „pieitoare"[116]. Apoi, într-un rezumat, datat <cca 1683−1685>, aflăm despre un Vasilache, care pune zălog un pământ din Bucureşti, 24 de paşi, pământul lui Poponel, alăturat cu hotarul Săsăşti, pământ care a fost zălogit la el pentru că l-a plătit de o moarte de om, hotărându-se, în prezenţa martorilor ca, după ce va da fiul lui Poponel cei doi orţi pentru care l-a zălogit, acesta îşi va putea lua pământul înapoi[117]. Găzduirea tâlharului era pedepsită, în *Pravila lui Vasile Lupu*, ca şi fapta condamnabilă a hoţului sau, în cazul adăpostirii unor „tâlhari de drum", cu moartea[118]. „Căzut", în 1681, „la o nevoie, căci m-au pus Corne tâlhariul gazdă", Pricopie, feciorul lui Lazăr şi a Gaftii din Cavadaneşti, pune zălog la Nicolae Racoviţă mare logofăt părţi de moşie ale lui şi ale nepotului său, Costandin, pentru 20 de lei, cu care să-şi răscumpere vina[119].

Concluzii

Neputinţa de a plăti despăgubirea părţii vătămate şi amenda penală aferentă statului pentru răscumpărarea capului celui învinuit a dus la înstrăinarea stăpânirii învinuitului sau a rudelor sale, dacă acestea erau dispuse să renunţe, temporar, la dreptul lor de stăpânire. Lipsa banilor a determinat constrângerea de plată în natură a păstrării vieţii sau libertăţii împricinatului. Procesele, scurte sau îndelungate, de recuperare a moşiilor zălogite se terminau, adesea, cu o vânzare propriu-zisă a moşiilor către creditorii celor aflaţi, la un moment dat, la ananghie, pentru că foştii stăpâni sau rudele supravieţuitoare nu dispuneau, din nou, de resurse financiare. Ca urmare, expresia următoare este des întâlnită în actele ce dovedesc răscumpărarea vieţii: „cu altă n-au avut cu ce să plăti (…), capul, şi au luat acea ocină"[120]. Pentru unii dintre cei ce creditaseră pentru răscumpărarea vieţii sau a libertăţii vreunui vinovat, înstrăinarea moşiilor prin zălogire însemna mai curând o vânzare, definitivă, de vreme ce reclamanţii ce încearcă, la un moment dat, să răscumpere moşia cu care gajaseră împrumutul sunt nevoiţi să apeleze la mijloace probatorii extreme: jurământul în grup, în biserică, pe Evanghelie. În cazul chezăşiei, dacă nu se respectau regulile de funcţionare a celor două instituţii, afectată era proprietatea celui vinovat: chezaşii îi puteau vinde o moşie, iar

[114] *Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, vol. III, 1653−1675, Bucureşti, 1968, p. 146, nr. 617.

[115] *Ibidem*, p. 434, nr. 2066.

[116] *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, II, p. 382, nr. 417.

[117] *Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, vol. III, 1676−1700, Bucureşti, 1970, p. 190, nr. 811.

[118] „Cela ce va priimi în casa lui fur sau tâlhariu cu lucrure de furtuşag, să va certa ca şi furul; iar de va priimi pre om sau furtuşagul numai aşea sângur, să va certa după voia giudeţului" (*Carte românească de învăţătură*, p. 189, *Certarea ce vor lua ceia ce primăsc în casele sale furi şi tâlhari*, glava 76: 1); „Cela ce va priimi în casa sa tâlhari de drum, ca pre un tâlhariu să-l cearte cu moarte" (*ibidem*, glava 76: 2).

[119] N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, II, Paris − Bucarest, 1931, p. 1, nr. VII.

[120] *DRH*, XXIII, p. 185, nr. 147.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

plătitorul cheltuielilor de răscumpărare a vieţii făptaşului devenea, de fapt, creditor al său, acceptând, în schimbul ajutorului pe care i-l dădea împricinatului, o garanţie materială, în speţă o stăpânire de pământ – moşii întregi sau părţi de moşie.

Zălogul în cazul comiterii de infracţiuni funcţiona aidoma celui practicat în cazurile „civile", adică pentru achitarea unor impozite sau a cametei. De aici şi folosirea aceluiaşi limbaj în rezolvarea cazurilor ce impuneau pedeapsa capitală sau cea privativă de libertate. Compoziţia sau plata capului a fost un mod de rezolvare a conflictelor cu importante implicaţii în statutul proprietăţii şi prin practica zălogirii. Tocmeala, înţelegerea părţilor implicate în conflict, cu arbitrajul domnului sau al dregătorilor săi, presupunea, din partea învinuitului, renunţarea la bunul cel mai de preţ în Evul Mediu, pământul, cu puţine şanse de a-l mai răscumpăra. Aşadar, iertarea de pedeapsa cu moartea nu înlătura o altă „pedeapsă": pierderea pământului.

"AND I PAID FOR THAT NEED". ECONOMIC CONSEQUENCES OF REDEMPTION PENALTY IN MOLDOVA (XVI−XVII)

(Summary)

Keywords: 'composition', the bargaining of penalty, redemption penalty, pledge.

Buying back estates that were lost as securities because of the impossibility to pay a criminal fine and other expenses meant to ransom someone's head must be analysed according to the historical context. The length of the trials concerned with this matter is justified especially by the claimants' desire to recover their inherited land. The impossibility to pay the damages to the injured party and the criminal fine for the State corresponding to the ransom of the accused, led to the alienation of the property or of that of the relatives, if they were willing to give up, temporarily, their ownership rights. The lack of money resulted in constraints to pay in kind the life of the accused. The trials, short or long, for the recuperation of pledged estates ended often with a proper sale of the estates to the creditors of those who, at one point, are in real troubles because the former owners or the surviving relatives did not hold, again, the necessary financial means.

For some of those who gave credit for the ransom of the life or liberty of some defendant, the alienation of the estates by pledges was finally a sale, as the plaintiffs, trying at one point to get the pledged estate, needed to appeal to extreme probationary means: swearing on the Bible in church, in groups. In the case of pledges, in case the unwritten rules of the two institutions were not observed, the property of the defendant was affected: the guarantors could sell one of his estates and the one who paid the ransom expenses for the life of the defendant became in fact his creditor, accepting for his help a material guarantee from the accused, in this case the ownership of an estate – an entire one or part of it.

The pledge in case of crimes was working just like the one practiced in the "civil" cases, that is for paying taxes or for usuries. Hence the utilisation of the same language in solving cases that involved the death penalty. The 'composition' or the sum paid for one's head was a way to solve conflicts, with important outcomes in the status of property by pledges. The bargaining, with the agreement of the parties of the conflict and with the mediation of the prince or of his governors, involved, from the accused, a renunciation to the most valuable good of the Middle Ages, i.e. the land, with few chances to buy it back. Therefore, being pardoned of the capital punishment did not exclude another "penalty": losing one's land.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRU GAVRIŞ[*]

NICOLAE BLAREMBERG, „NĂRAVUL CITAŢIUNILOR" ŞI DESTINUL INTELECTUAL AL JUNEI DREPTE[**]

Includerea lui Nicolae Blaremberg între politicienii reprezentativi pentru conservatorismul românesc din secolul XIX necesită anumite clarificări. Omul politic a fost departe de recunoaşterea ca lider al „dreptei". În special după 1870, era mai degrabă un solitar în spaţiul politic, prezenţa sa parlamentară fiind ţinta unor persiflări şi atacuri constante. Notele necruţătoare datorate lui Titu Maiorescu[1] şi Alexandru Candiano Popescu[2] nu contribuie câtuşi de puţin la prestigiul său; scurta şi nu lipsita de ridicol carieră ministerială pledează împotriva exacerbării rolului politic pe care l-a jucat. Nici calitatea intelectuală a personajului nu a rămas în afara polemicii; acelaşi Maiorescu îl ataca, într-o intervenţie memorabilă din Camera Deputaţilor, pentru abuzul de citate şi lipsa de coerenţă a discursurilor[3]. Educaţia lui Blaremberg nu îi conferea, de altfel, decât o legitimitate îndoielnică. La doar 16 ani (în 1853), el părăsea precipitat liceul din Odessa[4], abia după încă 12 ani omul politic reuşind să obţină bacalaureatul şi licenţa în drept la Aix-en-Provence[5].

Mai mult, apartenenţa politică a lui Nicolae Blaremberg este una problematică. Imediat după lovitura de stat din 11 februarie 1866 (la care a participat[6]), el a făcut parte din comitetul director al „Desbaterilor"[7] şi din comitetul electoral format în jurul ziarului „Ordinea"[8]. În 1868, Blaremberg devenea, alături de Petre P. Carp şi Aristide Pascal,

[*] Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi.

[**] Cercetare finanţată de către Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane prin proiectul *Dezvoltarea capacităţii de inovare şi creşterea impactului cercetării prin programe post-doctorale*, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, POSDRU/89/1.5/S/49944.

[1] Ne referim la descrierea scurtei cariere ministeriale a lui Blaremberg din 1891, din Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866−1900)*, Bucureşti, Editura Universităţii Independente „Titu Maiorescu", Bucureşti, 2002, p. 236−237.

[2] Portretul lui Nicolae Blaremberg schiţat de Candiano rămâne una dintre cele mai vehemente pagini din istoria memorialisticii politice româneşti. Acurateţea sa este dificil de verificat. Alexandru Candiano-Popescu, *Amintiri din viaţa-mi (1867−1898)*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1998, p. 192−195.

[3] „Monitorul Oficial al României", 37, 15/27 februarie 1874, şedinţa Adunării Deputaţilor din 5/17 februarie 1874, p. 229.

[4] Christodul I. Suliotis, *Nicolae Blaremberg. Omul şi faptele lui*, vol. I, Antêia Typo-Litographia Pericles M. Pestemalgioglu, Brăila, 1894, p. 89−90.

[5] *Ibidem*, p. 104−107.

[6] Blaremberg a făcut parte din comitetul director al „Revistei Dunării", periodic al coaliţiei care avea să pună capăt regimului lui Alexandru Ioan I („Revista Dunării", 1, 19 decembrie/31 ianuarie 1865, p. 1). Mai mult, biograful său a pretins că locuinţa politicianului devenise „cartierul general" al conspiratorilor. Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, p. 126.

[7] *Ibidem*, p. 172−173.

[8] *Ibidem*, p. 247.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

redactor al publicaţiei „Terra". Politicianul a colaborat, aşadar, cu toate periodicele „dreptei" din primii ani ai monarhiei constituţionale; însă adeziunea sa nu a fost, nici pe departe, lipsită de nuanţe. Într-un articol publicat la scurt timp după apariţia „Terrei", Blaremberg îşi declara adeziunea la liberalism: „conservatorismul" apărea ca o titulatură „improprie", necesară doar pentru disocierea de adversarii radicali[9]. Mai mult, într-un articol de fond publicat cu ocazia reapariţiei aceluiaşi ziar (între 8/20 mai 1869 şi 22 ianuarie/3 februarie 1870 publicarea „Terrei" fusese suspendată), redactorii publicaţiei anunţau că aveau să rămână „reprezentanţii liberalismului *luminat, purist* şi *sincer*"[10]. În anii 1870, politicianul prefera însă să se revendice de la tradiţia „vechii drepte", a „partidului conservator" din deceniul precedent (la care îşi declara explicit apartenenţa), contrapusă practicilor „noului conservatorism" cristalizat în jurul guvernului Lascăr Catargiu[11]. În preajma alegerilor pentru camerele de revizuire avea loc o nouă *glissade à gauche*, prin înregimentarea lui Blaremberg în gruparea „liberalilor sinceri"[12]. La 3/15 octombrie 1888, în cadrul unei întruniri liberale de la Ateneul Român, omul politic se declara din nou „liberal puritan"[13] – atitudine pe care nu avea de altfel să o dezmintă până la sfârşitul vieţii.

Semnificaţia acestor adeziuni şi disocieri nu trebuie totuşi supraestimată. Spectrul politic al epocii era unul deosebit de fragmentat şi dominat de individualism; oportunitatea politică dicta adesea compromisuri de-a dreptul spectaculoase (cazul lui Manolache Costache Epureanu rămâne, probabil, emblematic). În plus, opţiunile ideologice ale clasei politice româneşti erau departe de o delimitare precisă. Nu doar analiza opţiunilor doctrinare ale unor moderaţi, evitând orice fel de clasificare conformă dihotomiei liberal/conservator (spre exemplu, Vasile Boerescu)[14], necesită o abordare nuanţată. Personalităţi precum Petre P. Carp au fost, de asemenea, departe de identificarea constantă cu doctrina conservatoare. Într-o scrisoare către Nicolae Blaremberg din 4 ianuarie 1869, Carp se exprima într-o manieră nu mult diferită de aceea caracteristică, în epocă, destinatarului epistolei. Proclamându-şi adeziunea la liberalism, tânărul politician se disocia, în acelaşi timp, de „vechia şcoală franceză" a lui „Brătiano şi Cogălniceano"[15]. Termenii „liberalism" şi „conservatorism" nu au reflectat întotdeauna atitudini partinice sau opţiuni ideologice recognoscibile la nivelul discursului sau al practicii politice. Cazul românesc nu este, de altfel, unic în Europa secolului XIX; partidele organizate, cu toate consecinţele identitare aferente, au apărut abia în ultimele sale decenii. Schimbările de poziţie relativ frecvente şi refuzul înregimentării ideologice rigide au fost, în cea mai mare parte a perioadei, constante ale vieţii politice de pe continent[16].

[9] Supliment la „Terra", 8, 14/26 ianuarie 1868, p. 39.

[10] *Ibidem*, 1, 22 ianuarie/3 februarie 1870, p. 1. Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, p. 271.

[11] „Monitorul Oficial al României", 27, 2/14 februarie 1874, şedinţa Adunării Deputaţilor din 25 ianuarie/6 februarie 1874, p. 159. Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, p. 518−520.

[12] Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 30.

[13] *Ibidem*, p. 565.

[14] Simion-Alexandru Gavriş, *Identităţi doctrinare în prima parte a domniei lui Carol I: cazul Vasile Boerescu*, în Gheorghe Cliveti, Adrian-Bogdan Ceobanu, Ionuţ Nistor (coordonatori), *Cultură, politică şi societate în timpul domniei lui Carol I: 130 de ani de la proclamarea Regatului României*, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2011, p. 221−236.

[15] Carp afirma: „Pentru aceşti domni egalitatea o dată garantată şi oareşcare chestiuni sociale înainte. Individul dispare faţă cu statul sau mai bine zis faţă cu puterea executivă. Semnul distinctiv al liberalismului nostru este din contra dezvelirea *individului* (subl. aut.) şi garantarea iniţiativei sale legale faţă cu statul" (Biblioteca Naţională a României, Arhiva Istorică, fond Saint-Georges, Petre P. Carp 1867−1870, P CCVI, f. 9).

[16] Cu privire la apariţia partidelor politice moderne, Max Weber, *Politica, o vocaţie şi o profesie*, Bucureşti, Anima, 1992. Modelul politic britanic (dinaintea reformei electorale din 1867) este, cu siguranţă,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Importanţa lui Nicolae Blaremberg pentru istoria intelectuală a conservatorismului românesc constă, în primul rând, în abundenţa (probabil unică) a trimiterilor livreşti din discursurile şi articolele publicate de acesta. Menţionatul „năravˮ al citaţiunilor” (după expresia lui Petre P. Carp, dintr-o scrisoare datată 20 ianuarie 1870)[17] a lăsat în urmă o impresionantă colecţie de referinţe, la autori politici, istorici, jurişti şi economişti. Deşi nu doar o dată nepotrivite cu contextul şi adesea obositoare prin prolixitatea lor, acestea au avantajul de a facilita o reconstituire satisfăcătoare a preocupărilor sale intelectuale. În plus, trimiterile lui Blaremberg au provocat deseori replici din partea adversarilor, stimulând astfel proiectarea dezbaterii politice în orizontul erudit. Semnificaţia rolului său de catalizator este dublată de asocierea cu Petre P. Carp. Deşi pasageră[18], aceasta s-a suprapus peste perioada în care poziţiile şi discursul celor două personalităţi politice au căpătat formă. Faptul îi conferă o relevanţă specială pentru descifrarea profilului intelectual al generaţiei cunoscută în istoriografie sub numele de „juna dreaptăˮ.

Prezentul articol are ca scop reconstituirea raportării lui Blaremberg la numeroasele sale surse intelectuale. O mai mare atenţie a fost acordată lucrărilor politice; studiile economice şi juridice citate de Blaremberg au fost menţionate doar în raport cu relevanţa lor în cadrul unui discurs eminamente politic şi în măsura în care m-am considerat suficient de competent pentru a le analiza. De asemenea, bogăţia materialului studiat a impus o selecţie a surselor analizate, cu riscul inerent al neglijării unor aspecte relevante pentru subiectul articolului. În ceea ce priveşte structura textului, am preferat o abordare tematică uneia cronologice ori unei analize succesive de surse şi autori: volumul materialului avut la dispoziţie şi necesitatea coerenţei expunerii au fost motivele opţiunii mele. În ceea ce priveşte traducerile citatelor inserate în text, am optat pentru variantele avansate de Blaremberg, plecând de la premisa că un studiu în care accentul cade asupra receptorului trebuie să acorde precădere interpretării şi limbajului specifice acestuia. În plus, confruntarea cu textele originale (pe care le-am reprodus în note) a scos la iveală inadvertenţe nu lipsite de relevanţă pentru înţelegerea poziţionării doctrinare a politicianului. Trebuie menţionat şi faptul să autori importanţi la care Blaremberg a făcut referire în discursurile şi textele sale (Tocqueville sau Montesquieu) sunt trataţi într-o manieră mai succintă decât alte surse: receptarea lor în mediul politic românesc rămâne obiectul unor articole şi prezentări separate. Cu toate acestea, necesitatea menţionării acestor autori pentru conturarea unui profil clar al personalităţii în discuţie, precum şi contextul diferit în care influenţa lor este discutată, recomandă o anumită insistenţă asupra receptării lor, insistenţă care nu afectează originalitatea demersului.

Intervenţiile lui Nicolae Blaremberg în dezbaterile constituţionale rămân, probabil, cea mai importantă sursă de referinţe „savanteˮ. Cea dintâi a avut loc în Adunarea Constituantă din 1866, în pledoaria pentru instituirea unei camere superioare[19]. După ce

un exemplu clasic pentru fluiditatea specifică spectrului politic european. Cu privire la situaţia grupărilor conservatoare, Robert Blake, *The Conservative Party from Peel to Thatcher*, London, Fontana Press, 1990; Wilbur Devreux Jones, *Lord Derby and Victorian Conservatism*, Athens, University of Georgia Press, 1956.

[17] Carp îi scria, nu fără ironie, lui Blaremberg: „Mai înainte de toate îţi mulţumesc de citaţiunile tale constatând cu displăcere că nu vrai să te lecuieşti de năravul citaţiunilor. Erai menit să fii un magister germanˮ (Biblioteca Naţională a României, Arhiva Istorică, fond Saint-Georges, Petre P. Carp 1867−1870, P CCVI, f. 12).

[18] La 20 aprilie/2 mai 1870, „Terraˮ anunţa formarea cabinetului Manolache Costache Epureanu, în care Carp deţinea portofoliul Externelor. Din aceeaşi zi, numele noului ministru dispărea din colectivul de redacţie al periodicului („Terra”, 33, 20 aprilie/2 mai 1870, p. 129). Prietenia politică dintre Carp şi Blaremberg nu avea să fie niciodată reînnodată.

[19] Alexandru Pencovici, *Desbaterile Adunării Constituante din anul 1866 asupra Constituţiunei şi legei electorale din România*, Bucureşti, Tip. Statului, 1883, p. 202. Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. I, p. 185−202.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

evoca argumentul reprezentării proprietăţii (curent în luările de poziţie ale conservatorilor români), Blaremberg se oprea asupra rolului moderator, de „instanţă de apel în ordinul politic", pe care a doua Cameră urma să îl joace. Un lung citat din John Stuart Mill completa argumentaţia: „Consideraţiunea care pledează mai mult în spiritul meu, observă Stuard (sic!) Mill, în favoarea a două Camere (şi pe aceasta o privesc ca având oarecare importanţă) este efectul cel rău ce produce asupra spiritului a orice posesor al puterii, fie el un individ sau o Adunare, simţirea că el nu are a ţine seamă de părerea altuia. Este important ca nicio Adunare de oameni să nu poată chiar vremelnic să facă a prevala (predomni) *sic volo* (aşa voi) al său, fără a cere consimţământul nimănui altuia. O majoritate într-o Adunare unică, când a luat un caracter permanent, când e compusă de aceleaşi persoane, lucrând obicinuit împreună şi când e totdeauna sigură de victorie, devine lesne despotică şi neruşinată dacă este scutită de necesitatea de a cerceta dacă actele sale vor fi aprobate de vreo altă autoritate constituită. Este de dorit existenţa a două Camere pentru acelaşi cuvânt care făcea pe romani a numi doi consuli, pentru ca nici unul nici altul să nu poată fi expus la influenţa coruptrice a puterii absolute chiar în timp de un an. Una din calităţile cele mai neapărate pentru direcţiunea afacerilor publice şi mai vârtos pentru mânuirea instituţiunilor libere este împăciuirea, promptitudinea de a se învoi, grăbnicia de a face concesiuni adversarilor şi de a face ca măsurile cele bune să fie pe cât se poate mai puţin umilitoare persoanelor de opiniune opusă. A ceda pe de o parte, a cere pe de alta, astfel precum aceasta se practică între două Adunări, este o şcoală permanentă a acestui salutari obicei, şcoală folositoare încă de acum şi a cărei utilitate ar fi negreşit şi mai simţitoare cu o constituţiune mai democratică a legislaturii."[20]

Trebuie menţionat faptul că asumarea de către Blaremberg a opiniilor lui Mill privitoare la Senat se oprea la utilitatea generală a celei de-a doua Camere. Nici mitul tehnocratic (alcătuirea acesteia exclusiv din „capacităţi"), nici modelul american al alegerii indirecte, preferat de filosoful britanic[21] nu erau menţionate de politician. Cel puţin prima omisiune este lesne de explicat: condiţiile de capacitate avansate de Mill erau, în România anului 1866, imposibil de îndeplinit, iar procedura propusă (crearea de pairi pe viaţă) străină de practica politică autohtonă.

Trimiterea la John Stuart Mill era completată prin pledoaria în favoarea „constituţiei mixte". Legitimitatea „celei mai perfecte" forme de guvernământ, reunind componentele monarhică, aristocratică şi populară, avea ca sursă atât teoria politică, cât şi

[20] „The consideration which tells most, in my judgment, in favour of two Chambers (and this I do regard as of some moment) is the evil effect produced upon the mind of any holder of power, whether an individual or an assembly, by the consciousness of having only themselves to consult. It is important that no set of persons should, in great affairs, be able, even temporarily, to make their sic volo prevail without asking any one else for his consent. A majority in a single assembly, when it has assumed a permanent character – when composed of the same persons habitually acting together, and always assured of victory in their own House – easily becomes despotic and overweening, if released from the necessity of considering whether its acts will be concurred in by another constituted authority. The same reason which induced the Romans to have two consuls makes it desirable there should be two Chambers: that neither of them may be exposed to the corrupting influence of undivided power, even for the space of a single year. One of the most indispensable requisites in the practical conduct of politics, especially in the management of free institutions, is conciliation: a readiness to compromise; a willingness to concede something to opponents, and to shape good measures so as to be as little offensive as possible to persons of opposite views; and of this salutary habit, the mutual give and take (as it has been called) between two Houses is a perpetual school; useful as such even now, and its utility would probably be even more felt in a more democratic constitution of the Legislature." John Stuart Mill, *Representative Government*, Kitchener, Batoche Books, 2001, p. 148.

[21] *Ibidem*, p. 150−152. Cu privire la elementele tehnocratice ale gândirii lui Mill, Alan S. Kahan, *Aristocratic Liberalism: the Social and Political Thought of Jacob Burckhardt, John Stuart Mill and Alexis de Tocqueville*, New York, Oxford University Press, 1992, p. 72.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istoria. O serie impresionantă de „clasici" era evocată pentru a o argumenta. Blaremberg insera însă doar două citate, unul din Cicero: „Statuo esse optime constitutam rem publicam, quae ex tribus generibus illis, regali et optimati et populari confusa modice"[22], celălalt din Tacitus: „[Nam] cunctas nationes et urbes populus aut primores aut singuli regunt: delecta ex iis et consociata rei publicae forma laudari facilius quam evenire, vel si evenit, haud diu[tu]rna esse potest"[23]. Propensiunea lui Blaremberg pentru idealul republican (în înţelesul său clasic, de echilibru al puterilor în stat) era completată astfel de scepticismul tacitian privind viabilitatea acestuia. Înşiruirea unei noi „serii" de autori, de această dată „moderni", anula însă orice posibilă rezervă. Din nou, oratorul dezvolta doar două trimiteri: ambele făceau apel la experienţa americană şi la autoritatea părinţilor fondatori. Cea dintâi era un citat din John Adams: „Nu poate fi, zice Adams, un guvern bun, constituţiune stabilă, protecţiune asigurată legilor, libertăţilor şi proprietăţilor popoarelor, fără cumpănirea celor trei puteri". Evocarea federalismului cu puternice nuanţe aristocratice profesat de Adams[24] era completată printr-o referinţă la republicanul Robert Livingston – un avertisment cu privire la concentrarea excesivă puterii într-un legislativ unicameral. Este dificil de precizat sursa exactă a trimiterilor lui Blaremberg; totuşi, ele par să probeze o anumită familiaritate cu sistemul politic american, deloc singulară, de altfel, în epocă. Referinţele americane, privind aceeaşi epocă a „fondatorilor", aveau să revină atât în pledoaria pentru Senat, cât şi în luările de poziţie ulterioare ale omului politic[25]. În context, insistenţa asupra modelului reprezentat de Statele Unite completa asumarea republicanismului clasic prin admiraţia implicită pentru paradigma republicană modernă. Această dualitate avea să fie dezvoltată de politician în discursuri ulterioare.

Surprinzătoarea adeziune la raţionalism – „sistemul empiric nu îi mai puţin primejdios în politică ca şi în medicină" – nu îl împiedica pe Blaremberg să insereze, în continuarea discursului său, o serie impresionantă de trimiteri la autorităţi istoriografice dintre cele mai diverse (Mihail Kogălniceanu, Dionisie Fotino, Balthasar Walther), pentru a inventa o tradiţie senatorială autohtonă. Oratorul făcea, de asemenea, referire la practica bicameralismului occidental (fără a neglija, nici de această dată, exemplul american). „Proprietatea" şi „luminile" – argumente aristocratice tipice pentru discursul conservator cu privire la Senat – erau, de asemenea evocate. În finalul discursului, Blaremberg relua însă trimiterile livreşti, în aceeaşi notă raţionalistă: „Necesitatea celor două Camere, spre a mă servi de o expresiune a domnului Laboulaye, este un adevăr de toate timpurile şi de toate locurile. Mai mult decât atât, ea e în ştiinţa politicii, precum a zis-o prea bine domnu Tocqueville, un axiom"[26]. Admiraţia pentru paradigma politică

[22] Cicero, *De Re Publica*, II, 23. Nu există, după ştiinţa autorului acestor rânduri, o traducere românească edită a cărţii lui Cicero. Am folosit, în consecinţă, ediţia franceză Cicéron, *De la république. Des lois*, traduction nouvelle avec notices et notes par Ch. Appuhn, Paris, Librairie Garnier Frères, f. a. „Je pense que la meilleure constitution est celle qui réunit en de justes proportions les trois modes de gouvernement, le monarchique, le gouvernement de l'élite et le populaire."

[23] „Căci toate neamurile şi oraşele sunt conduse fie de popor, fie de oameni mai de seamă, fie de un singur om; o formă de conducere a statului rezultată dintr-o alegere şi combinare armonioasă a acestor puteri este mai uşor de lăudat decât de realizat sau, dacă se realizează, nu este durabilă." Tacitus, Annales, IV, 33. Am folosit ediţia Cornelius Tacitus, *Anale*, traducere din limba latină, introducere şi note de Gheorghe Guţu, Bucureşti, Humanitas, 1995.

[24] Russel Kirk, *The conservative mind*, London, Faber and Faber, 1954, p. 100.

[25] Într-un discurs din 21 ianuarie/3 februarie 1888, Blaremberg se revendica de la *Virginia Declaration of Rights*, dar şi de la autoritatea lui Thomas Jefferson (Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 330).

[26] Alexis de Tocqueville, *De la démocratie en Amérique*, treizième édition revue, corrigée et augmentée d'un examen comparatif de la démocratie aux Etats-Unis et en Suisse, et d'un appendice, tome premier, Paris, Pagnerre, 1850, p. 102.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

americană devenea, din nou, transparentă; sublinierea caracterului aristocratic al Senatului, preferinţa pentru „regimul mixt" şi permanenta evocare a exoticului model republican defineau o luare de poziţie originală, care avea să reverbereze de-a lungul întregii cariere a omului politic.

Nicolae Blaremberg nu a făcut parte din Camerele de revizuire convocate în 1883; cu toate că fusese ales senator în „fieful" său brăilean, el a ales să demisioneze, împreună cu ceilalţi lideri ai opoziţiei unite[27]. Cu toate acestea, omul politic şi-a precizat în mai multe ocazii poziţia faţă de revizuirea legii fundamentale. La întrunirea opoziţiei unite de la Iaşi, din 25 martie/6 aprilie 1883, Blaremberg pronunţa o primă filipică împotriva proiectului guvernamental[28]. Tema ei principală a constituit-o sufragiul universal, „marfa de contrabandă" „colportată", considera oratorul, prin ideea reducerii numărului colegiilor electorale. Consecinţele acestuia erau exemplificate tot printr-un pasaj din *De la démocratie en Amérique* – descrierea Camerei americane a reprezentanţilor, percepută ca o „adunare vulgară" şi mediocră[29].

Demisia lui Blaremberg din Senat a fost urmată de o scrisoare deschisă adresată alegătorilor din Brăila[30]. Spre finalul textului apărea un citat din Benjamin Constant. Nu era însă vorba despre o trimitere la un studiu teoretic, ci la un discurs pronunţat în Camera Deputaţilor (9 februarie 1822) cu privire la restrângerea libertăţii presei. Pasajul selectat de Blaremberg era o efuziune pesimistă (retorică) a oratorului: „Triumful forţei tiranice este de a constrânge pe sclavi *de a se proclama liberi*; *dar supuindu-se acestui simulacru mincinos de libertate, sclavii deveniţi complici sunt tot aşa de meprisabili ca şi stăpânii lor*"[31]. Fraza apărea însă cu totul desprinsă de context; Constant îşi continua discursul prin explicarea opţiunii sale de a rămâne, în pofida impedimentelor de natură morală invocate, pe băncile Camerei. Mai mult, trimiterea implicită la situaţia excepţională a Franţei de după asasinarea ducelui de Berry, caracterizată de un semnificativ recul al liberalismului (manifestat inclusiv prin modificarea în sens restrictiv a regimului sufragiului[32]), nu îşi avea cu siguranţă locul în text. Deloc surprinzător, Blaremberg adapta referinţe prestigioase la contextul unui discurs eminamente politic; apariţia anacronismului era, desigur, cu atât mai riscantă cu cât trimiterile erau mai abundente.

Un nou discurs privind modificarea Constituţiei a fost pronunţat de politician la sala Bosel din Bucureşti, la 28 aprilie/10 mai 1884[33]. Ca şi la întrunirea opoziţiei unite de la Iaşi, oratorul se concentra în primul rând asupra sufragiului; referinţele livreşti erau însă mult mai abundente. Modelul clasic era şi de această dată evocat, însă printr-o trimitere de natură istorică[34]; ulterior, Blaremberg se concentra din nou asupra autorităţii „modernilor". Contele Narcisse de Salvandy, politician, jurnalist şi autor politic al epocilor Restauraţiei şi Monarhiei din Iulie, ocupa, printre aceştia, un loc privilegiat. O primă trimitere relua tema „neegalităţilor naturale" şi a acelora „care rezultă din

[27] În semn de protest faţă de incorectitudinile electorale reproşate guvernului I. C. Brătianu (Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 64−69).

[28] *Ibidem*, p. 34−53.

[29] Alexis de Tocqueville, *De la démocratie en Amérique*, tome premier, p. 241.

[30] Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 70−83.

[31] „Le triomphe de la force tyrannique est de contraindre les esclaves à se proclamer libres; mais en se prêtant à se simulacre mensonger de liberté, les esclaves, devenus complices, sont aussi méprisables que leurs maîtres." *Discours de M. Benjamin Constant à la Chambre des Députés*, tome second, Paris, Ambroise Dupont et Compagne, Libraires; J. Pinard, Imprimeur et Fondeur, 1828, p. 60.

[32] André Jardin, *Histoire du libéralisme politique: de la crise de l'absolutisme à la constitution de 1875*, Hachette, 1985, p. 276−280.

[33] Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 88−144.

[34] Titus Livius, *Ab urbe condita*, IX, 46.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

diferenţa de aptitudini şi lumini”[35]. Cea de-a doua, cuprinzând două pasaje din pamfletul *Seize mois ou la Révolution et les révolutionnaires*, avea un caracter negativ; ea dădea expresie unei alte teme fundamentale a conservatorismului şi liberalismului clasic: neîncrederea faţă de „mase”: „Când aţi auzit […] ca populaţiunile iniorente să ceară şcoli, să se rescoale ca să dobândească o casă de economie (caisse d`épargnes), să fi purtat în triumf pe propagatorii instrucţiunii primare, să fi luat armele pentru învăţământul mutual ce-l lăudaţi? Dar le-aţi văzut, spre a îmbunătăţi soarta lor, cerând capul celor avuţi şi celor mari; spre a propaga industria, sdrobind maşinele; spre a reinsufleţi comerciul, pustiind prăvăliele; spre a avea pâine, jefuind casele arendăşesci şi acelea ale proprietarilor”[36].

Comparaţia dintre traducerea lui Blaremberg şi originalul francez arată câteva inadvertenţe. Cea mai importantă apărea în finalul textului, unde „les marchés, les fermes, les châteaux” erau înlocuite prin „casele arendăşesci şi acelea ale proprietarilor”. Explicaţia constă, probabil, în gradul mai ridicat de familiaritate al auditoriului cu limbajul preferat de orator, dar şi în eludarea diplomatică a „castelelor”, trop aristocratic „ancien régime” neobişnuit pentru discursul politic românesc. În continuare, politicianul insera un nou pasaj din cartea lui Salvandy, având un conţinut similar, în linii mari, primului citat. Anxietatea fondatoare a conservatorismului european (revoluţia) era însă evocată cu mult mai multă claritate în text: „În revoluţiuni, am văzut-o, găsea cineva gloatele pentru a exersa violenţi. A spânzura pe cetăţeni de felinare, a ultragia o regină, a târî pe un rege prisonier: toate aceste sunt de competenţa ei; dar când trebuia a delibera la *jacobini*, a se aduna în secţiuni, totul pierea. Banda cea neagră care atuncea lucra la distrugerea universală, rămâne[a] fără instrument de dărâmare; erau locotenenţi fără soldaţi. Ca să aibă un pretins popol, care să se ocupe de libertate în cluburi, sucursale ale Convenţiunei, Convenţiunea fu silită de a hotărî, prin decret, o leafă de 40 solde pe zi asistenţilor”[37].

Deficienţele de traducere nu lipsesc nici din fragmentul de mai sus; este posibil totuşi ca ele să fie datorate unor scăpări ale oratorului sau unor probleme de editare. Oricum, mult mai interesantă apare asumarea implicită de către Blaremberg a unui limbaj nu mult diferit de acela folosit de Edmund Burke pentru a descrie „asaltul” asupra palatului de la Versailles din octombrie 1789 (la care paragraful de mai sus făcea, de altfel, aluzie[38]). Trimiterile la Salvandy, fost redactor la „Journal des débats” în perioada în care publicaţia se afla sub influenţa lui Chateaubriand[39], raliat Monarhiei din Iulie şi devenit, după 1848, mediator al reconcilierii dintre cele două ramuri ale

[35] Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 104−105.

[36] „Quand l’avez-vous entendue demander des écoles, s’insurger pour obtenir une caisse d’épargne, porter en triomphe les propagateurs de l’instruction primaire, prendre les armes pour la cause de l’enseignement mutuel? Mai vous l’avez vue, pour améliorer son sort, demander les têtes des riches et des grands […]; pour propager l’industrie, briser les machines; pour ranimer le commerce, saccager les boutiques; pour avoir du pain, piller les marchés, les fermes, les châteaux.” Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 110; *Seize mois ou la Révolution et les révolutionnaires*, par N. A. de Salvandy, tome second, Bruxelles, J.-P. Meline, Libraire-Éditeur, 1832, p. 63−64.

[37] „Dans la révolution nous l’avons vu. On trouvait le peuple pour des coups de main; mettre des citoyens à la lanterne, outrager une reine, traîner un roi prisonnier, tout cela était de son ressort : mais fallait-il délibérer aux jacobins, s’assembler aux sections? la multitude disparaissait. La bande noire qui procédait alors à la destruction universelle restait sans artisans de démolition; c’étaient des lieutenants sans soldats. Pour avoir du peuple qui fit de la liberté dans les clubs, succursales de la convention, la convention fut obligée d’assigner par décret, aux assistants, une solde de quarante sous par jour.” Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 110−111; *Seize mois…*, p. 67.

[38] Şi Salvandy îl menţiona, de altfel, pe Burke într-un alt capitol al lucrării sale (*Seize mois…*, p. 75).

[39] André Jardin, *op. cit.*, p. 271.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

casei de Bourbon[40], constituiau, de asemenea, o importantă „carte de vizită" conservatoare. Lucrarea citată, probând o vehemenţă rară împotriva grupărilor stângii radicale, foarte active după 1830, pleda în acelaşi sens. Ceea ce nu a însemnat însă o abdicare de la argumentaţia şi sursele „progresiste", prezente, în acelaşi discurs, prin referinţele la Sismondi.

Autorul elveţian era citat în mai puţin cunoscuta ipostază de teoretician politic. Un prim citat le contesta partizanilor sufragiului universal legitimitatea intelectuală, plecând de la „libertatea anticilor", reflectată în teoria politică clasică: „Cei vechi […] aveau mai multă experienţă decât noi despre toate guvernele libere şi de toate formele republicane. Cei ce invoc[ă] autoritatea lor, în sprijinul a aceia ce ei numesc principiurile, marile principiuri, trebue să fie destul de surprinşi dacă li se întâmplă vreodată de a deschide nu numai pe *Aristofane,* dar pe *Platon* sau *Aristote,* de a-vedea pronunţându-se, cu atâta tărie, în contra democraţiei curate. Toţi filosofii greci, care le văzuse la lucru, văzuse într-însele dominaţiunea statornică a principiului retrograd asupra principiului progresist, a brutalităţei celui mai mare număr asupra ştiinţei şi virtuţii celui mic. Văzuse apăsarea obicinuită a minorităţei, asprimea stăpânilor către supuşi, când cetatea poruncea câmpiei, sau, când democraţia devenea cuceritoare, favoritismul popular, care nu-i mai puţin primejdios decât acela al curţilor şi repeziciunea revoluţiunilor pe care le producea acel entuziasm al mulţimii, aşa de violent şi de trecător. Nu ne vom popri spre a discuta mărturia lor, dar nu ne putem popri de a întreba pe partizanii sufragiului universal, cu mirare, *nu unde le e experienţa, ci unde le e teoria*? Ei leapădă tot ce e vechi, vor a schimba faţa lumii şi ei nu ne înfăţişez nu numai un legiuitor, dar un filosof, un înţelept, un mare scriitor, care ar fi admis şi dezvoltat aceea ce ei numesc principiile lor"[41].

Anacronismul citatului de mai sus nu mai trebuie subliniat; confuzia conceptuală (democraţie/ohlocraţie) este, de asemenea, clară. Însă trimiterea rămâne relevantă mai ales prin faptul că ea constituie cea mai clară adeziune a lui Blaremberg la intelectualism. Argumentele conservatoare făceau loc ataşamentului faţă de autoritatea livrescă şi fetişismului „capacităţilor", definite prin „ştiinţa" asociată cu „virtutea". Tentaţia tehnocratică (absentă în discursul din Constituantă) nu era totuşi nouă în pledoariile lui Blaremberg. În 1874, în timpul dezbaterilor cu privire la modificarea legii comunale, omul politic propusese un nou tip de reprezentare la nivel local, în care un rol important l-ar fi deţinut educaţia[42]. Elitismul şi neîncrederea faţă de mase, chiar dacă fundamentate

[40] *Ibidem,* p. 379.

[41] „Les anciens avaient eu beaucoup plus d'expérience que nous des gouvernements libres et de tous les formes républicaines. Ceux qui invoquent leur autorité, à l'appui de ce qu'ils nomment les principes, les grands principes, doivent être assez étonné, s'il leur arrive jamais d'ouvrir, non pas seulement Aristophane, mais Platon ou Aristote, de les voir se prononcer si fortement contre les démocraties pures. Tous les philosophes grecs qui les avaient vues en action, y avaient remarqué la domination constante du principe rétrograde sur le principe progressif, de la brutalité du grand nombre sur la science et la vertu du petit. Ils y avaient vu l'oppression habituelle de la minorité par la majorité, la dureté des maîtres envers les sujets, quand la cité commandait aux campagnes, ou que la démocratie devenait conquérante, le favoritisme populaire, non moins redoutable que celui des cours, et la rapidité des révolutions que produisait cet enthousiasme de la multitude, si violent et si fugitif. Nous ne nous arrêterons point à discuter leur témoignage, mais nous ne pouvons nous empêcher de demander aux partisans du suffrage universel, avec étonnement, non pas où est leur expérience, mais où est leur théorie. Ils rejettent tous ce qui est ancien, ils veulent changer la face du monde, et ils ne présentent point, non pas seulement un législateur, mais un philosophe, un sage, un grand écrivain, qui ait admis et développé ce qu'ils nomment leur principes." Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 105−106; J. C. L. Simonde de Sismondi, *Études sur les sciences sociales*, tome premier, *Études sur les constitutions des peuples libres*, Paris, Treuttel et Würtz, Libraires, M. DCCC.XXXVI, p. 56−57.

[42] „Monitorul Oficial al României", 33, 10/22 februarie 1874, şedinţa Adunării Deputaţilor din 30 ianuarie/11 februarie 1874, p. 199.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

într-o manieră „orleanistă", nu erau străine de specificul discursului conservator autohton. Un al doilea citat din aceeaşi lucrare a lui Sismondi marca însă delimitarea clară de moştenirea „dreptei". Ignoranţa „mulţimii" apărea aici în strânsă legătură cu ataşamentul faţă de tradiţie: „Mulţimea lipsită de instrucţiune şi părăsită, mai în tot locul, la prejudecăţi retrograde, se va refuza de a se înlesni propriile sale progrese. Cu cât popolul e mai iniorent, cu atât el se opune mai mult la orice fel de dezvoltare; cu cât el se ataşează cu mai multă încăpăţânare, cu turbare, la obiceiurile sale, ca la singura proprietate ce-i rămâne. S-ar părea că sunt acei cai pe care, în mijlocul unui incendiu, cineva nu-i poate scoate din casa încinsă de flăcări. Socotiţi glasurile în Spania şi în Portugalia, ele erau ieri încă pentru menţinerea inchiziţiei. Socotiţi-le în Rusia, ele vor fi pentru legile, pentru obiceiurile locale ce au mai multă trebuinţă de a fi îndreptate; ele vor fi pentru prejudecăţi; credem că acest cuvânt este îndestul; el e de ajuns ca să ne spuie că gloatele ţin la opiniuni făcute gata; că numai un mic număr de cugetători se ridică mai presus de ele, spre a le judeca din nou"[43].

Citatul de mai sus includea o nouă inadvertenţă (probabil întâmplătoare): aluzia la „despotismul ţarului" lipsea din traducerea oratorului. Substanţa trimiterii marca, pe de altă parte, „despărţirea de Burke". „Prejudecăţile" nu erau definite ca depozitare ale continuităţii; în cea mai bună tradiţie iluministă, ele erau considerate improprii progresului. Legitimitatea politică însăşi era condiţionată, implicit, de raportarea la „ideile primite". La fel ca Disraeli, Sismondi percepea potenţialul conservator al „maselor"[44], însă, spre deosebire de politicianul şi autorul britanic, numai pentru a-l desemna ca pe un impediment în calea „dezvoltării". Respingerea acestei teme fundamentale a discursului conservator nu însemna însă ruptura totală cu tradiţia; într-un alt pasaj al lucrării citate, Sismondi definea constituţiile în funcţie de „toate obiceiurile unei naţiuni, afecţiunile sale, amintirile sale, nevoile imaginaţiei sale". Componenta scrisă reprezenta „cea mai mică parte a unei constituţii"[45]. Perspectiva istoristă a economistului elveţian era surprinzător de asemănătoare nu doar cu aceea din *Reflecţiile…* lui Burke, ci şi cu optica unui Joseph de Maistre[46]. În ceea ce îl privea pe Blaremberg, nuanţele perspectivei sale asupra tradiţiei (prezente, după cum am arătat, în discursul din Adunarea Constituantă) nu lăsau loc, nici pe departe, unor abordări reducţioniste…

Consecinţă naturală a „epocii maselor", degradarea elitelor intelectuale (deja sugerată în citatele de mai sus) era susţinută, în continuare, prin autoritatea lui John Stuart Mill (capitolul al şaptelea din *Representative Government, Of True and False Democracy; Representation of All, and Representation of the Majority only*): „Este un fapt recunoscut […] că, în democraţia americană, care este constituită pe modelul cel

[43] „La populace privée d'instruction, et livrée presque partout à des préjugés rétrogrades, se refusera à favoriser ses propres progrès. Plus le peuple est ignorant, et plus il s'oppose à toute espèce de développement; plus il est privé de toute autre jouissance, et plus il s'attache avec obstination, avec rage, à ses habitudes, comme à la seule propriété qui lui reste. On croirait voir des chevaux que, dans un incendie, on ne peut faire sortir de la maison enflammée. Comptez les voix en Espagne et en Portugal, elles étaient encore hier pour le maintien de l'inquisition, Comptez-les en Russie, elles seront pour le despotisme du czar. Comptez-les partout, elles seront pour les lois, pour les habitudes locales qui ont plus besoin d'être corrigées. Elles seront pour les *préjugés;* il semblait que ce nom réservé aux opinions adoptées par le vulgaire sans être discutées en disait assez; el suffisait pour nous apprendre que les masses s'en tiennent à des opinions toutes faites, que le petit nombre des penseurs seulement s'élève au-dessus d'elles pour les juger de nouveau." Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 109−110; J. C. L. Simonde de Sismondi, *op. cit.*, p. 51−52.

[44] Frank O'Gorman, *British Conservatism: Conservative Thought from Burke to Thatcher*, London, Longman, 1986, p. 32.

[45] J. C. L. Simonde de Sismondi, *op. cit.*, p. 38.

[46] Philippe Bénéton, *Le conservatisme*, Paris, Presses Univ. de France, 1988, p. 34.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rău, membri foarte culţi ai comunităţii, în afară de acei dintre dânşii care sunt dispuşi a sacrifica opiniunile lor şi modul lor de a cugeta şi a deveni organele servile ale inferiorilor lor în ştiinţă, nu se prezint măcar la congres sau la legislaturile staturilor, atât e de sigur că nu au nici o şansă de a fi numiţi"[47].

Citatul din Mill era însoţit de evocarea tocquevilliană (prezentă şi în discursul de la Iaşi) a condiţiei intelectuale precare a reprezentanţilor americani şi susţinută prin referinţe la publicaţii (periodice) mai recente decât lucrările celor doi autori. Această avalanşă de trimiteri la carenţele modelului constituţional american nu reflecta, bineînţeles, o schimbare bruscă de opinie a omului politic. Ea nu era totuşi nici subordonată complet „necesităţilor" retorice. În fapt, această atitudine aparent paradoxală era caracteristică chiar teoreticienilor la care Blaremberg se raporta. Contrastul dintre Camera Reprezentanţilor şi Senat era subliniat atât de Tocqueville, cât şi de Mill[48]. Caracterul elitist al celei de-a doua Camere, sesizat de autori, consona cu opiniile lui Blaremberg asupra societăţii politice „ideale". Nici chiar perspectiva sumbră asupra sufragiului universal nu era, de altfel, lipsită de nuanţe. În mai multe ocazii (inclusiv în discursul de la Iaşi din martie 1883), omul politic sublinia „inevitabilitatea" şi necesitatea „pregătirii" acestuia; „opera" Constituantei apărea însă, în acest sens, suficientă[49]. Iminenţa sufragiului universal, dar şi indezirabilitatea sa pe termen scurt erau, de asemenea, în armonie cu „liberalismul aristocratic" al lui Tocqueville şi Mill[50]; atât sub aspect doctrinar, cât şi politic, oratorul proba o aproape surprinzătoare consecvenţă.

Continuarea discursului introducea o schimbare de registru; divagaţia teoretică lăsa loc diatribei antiguvernamentale, care culmina cu evocarea unei alte teme clasice: coruperea sistemului constituţional. Autorul evocat în acest context era Montesquieu. Un prim citat făcea referire la raportul dintre moravuri şi legi; „virtutea" apărea ca singur remediu al corupţiei în republici[51]. Dar evocarea modelului republican şi a principiului său fundamental era completată de o trimitere la situaţia statelor monarhice. Aici, corupţia echivala cu transformarea „demnităţilor" în „servitute" şi a contradicţiei dintre „onoruri" şi „onoare"[52]. Blaremberg confunda două forme de guvernământ (republica şi monarhia) şi două principii definitorii (virtutea şi, respectiv, onoarea) cu totul distincte în gândirea lui Montesquieu[53]. Explicaţia rezida, pe de o parte, în caracterul „mixt", „moderat" al sistemului politic românesc[54]. În acelaşi timp, alăturarea celor două

[47] „It is an admitted fact that in the American democracy, which is constructed on this faulty model, the highly-cultivated members of the community, except such of them as are willing to sacrifice their own opinions and modes of judgment, and become the servile mouthpieces of their inferiors in knowledge, seldom even offer themselves for Congress or the State Legislatures, so little likelihood have they of being returned." Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 113; John Stuart Mill, *op. cit.*, p. 93.

[48] John Stuart Mill, *op. cit.*, p. 194.

[49] În cel de-al doilea discurs citat, Blaremberg mai avertiza că „sufragiul universal şi *dacă nu se justifică în raţiune* (subl. ns.) se impune însă în fapt." „Monitorul Oficial al României", 34, 12/24 februarie 1874, şedinţa Adunării Deputaţilor din 30 ianuarie/11 februarie 1874, p. 205; Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 45−46.

[50] Alan S. Kahan, *op. cit.*, p. 69−70.

[51] Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 130; Montesquieu, *De l'esprit des lois*, VIII, 12. Am folosit ediţia franceză *Oeuvres complètes de Montesquieu*, Paris, Fermin Didot Frères, Libraires, M DCCC XXXVIII.

[52] Montesquieu, *De l'esprit des lois*, VIII, 7.

[53] David Lowenthal, *Montesquieu*, în *History of Political Philosophy*, third edition, edited by Leo Strauss and Joseph Cropsey, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1987, p. 513−534. Vezi în special p. 517−521.

[54] Este cu totul discutabilă legitimitatea filosofică a apropierii operate de politician. David Lowenthal, spre exemplu, considera că regimul moderat (reprezentat în opera lui Montesquieu de regatul britanic) avea ca fundament un principiu nou – libertatea. *Ibidem*, p. 522.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„constituţii" îi permitea oratorului să confere atacului împotriva guvernului nuanţe antidinastice. Ea conferea, de asemenea, o notă de aparent pesimism discursului: nici echilibrul puterilor, nici opţiunea pentru „monarhie" sau „republică" nu garantau cu salvgardarea sistemului constituţional.

Intervenţiile lui Blaremberg în dezbaterile privitoare la adoptarea şi revizuirea Constituţiei au fost completate prin luările sale de poziţie privind libertăţile fundamentale, natura instituţiilor statului şi raporturile dintre acestea. Şi în acest caz, apelul la sursele livreşti a ocupat o poziţie privilegiată. Am preferat abordarea separată a temelor enumerate deoarece, deşi nu lipsite de implicaţii constituţionale, tratarea lor a fost circumscrisă unor situaţii concrete, distincte (cel puţin în teorie) de dezbaterea principială. Am avut în vedere libertatea presei, răspunderea ministerială şi raportarea oratorului la instituţia monarhică.

Cel mai semnificativ text asupra libertăţii presei a fost discursul pronunţat de Blaremberg în Camera Deputaţilor la 17/29 februarie 1888, în apărarea lui Gheorghe Panu, condamnat pentru insulte aduse şefului statului. O primă trimitere a oratorului avea în vedere competenţa juraţilor în problemele politice şi de presă. Blaremberg se plasa pe terenul dreptului natural, evocând *Virginia Declaration of Rights* (mai precis, articolul VIII, care afirma competenţa juriului în toate cauzele „capitale şi criminale"). Instituţia juriului (a cărei necesitate era subliniată în privinţa delictelor politice şi de presă) era, declara oratorul, unul „dintre drepturile naturale ale omului", unul „din adevărurile vecinice, care sunt de toate timpurile şi de toate locurile" [55]. Nu era prima trimitere a lui Blaremberg la documentul american; oratorul îl menţionase într-un discurs electoral pronunţat cu mai puţin de o lună înainte şi care făcea referire la aceleaşi probleme ale juriului şi ale presei[56]. O trimitere mult mai extinsă evoca însă autoritatea unui autor la care omul politic făcuse referire şi în dezbaterea constituţională – Benjamin Constant: „Va fi tot astfel cu presa, pretutindeni unde autoritatea dreaptă şi moderată nu se va pune în luptă cu dânsa. Guvernul englez nu fu zguduit prin vestitele scrisori ale lui Junius. În Prusia, sub domnia cea mai strălucită a acelei monarhii, libertatea presei fu nemărginită. Frederic, în timp de patruzeci şi şase de ani, nu desfăşură autoritatea sa contra nici unui scriitor, contra nici unei scrieri, şi liniştea domniei sale nu fu turburată, deşi fu agitată prin rezbele teribile, deşi el lupta contra Europei ligate. Este că libertatea răspândeşte linişte în suflet, înţelepciune în spiritul oamenilor ce se bucură fără îngrijire de acel bun nepreţuit. Aceea ce dovedeşte aceasta este că, după moartea lui Frederic, miniştrii succesorului său adoptând purtarea opusă, o fermentaţiune generală se făcu, curând, a fi simţită. Scriitorii se puseră în luptă contra autorităţii, ei fură protegiaţi de tribunale […]. Şi dacă, adaogă Benjamin Constant, norii care se ridică pe acest orizont altădată aşa de pacinic nu formară o furtună, este că chiar restricţiunile ce se încercară a se impune manifestării cugetării se resimţeau de înţelepciunea marelui Frederic, a cărui umbră *mărinimoasă* semăna încă a veghea asupra Prusiei"[57].

[55] Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 366.

[56] *Ibidem*, p. 330.

[57] „Il en sera de même avec la presse, partout où l'autorité, juste et modérée, ne se mettra pas en lutte avec elle. Le gouvernement anglais ne fut point ébranlé par les célèbres lettres de Junius. En Prusse, sous le règne le plus brillant de cette monarchie, la liberté de la presse fut illimitée. Frédéric, durant quarante-six années, ne déploya jamais son autorité contre aucun écrivain, contre aucun écrit, et la tranquillité de son règne ne fut point troublée, bien qu'il fut agité par des guerres terribles, et qu'il luttât contre l'Europe liguée. C'est que la liberté répand du clame dans l'âme, de la raison dans l'esprit des hommes qui jouissent sans inquiétude de ce bien inestimable. Ce qui le prouve, c'est qu'après la mort de Frédéric, les ministres de son successeur ayant adopté la conduite opposée, une fermentation générale se fit bientôt sentir. Les écrivains se mirent en

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Deplasarea accentului de la probleme procedurale (juriul) către principiul libertăţii presei îl plasa pe Blaremberg într-o postură riscantă atât din punct de vedere politic, cât şi intelectual. Contrastul dintre „epoca de aur" a lui Frederic al II-lea şi evenimentele domniei „Hohenzollernului de la Dunăre" era subliniat explicit de orator; deşi responsabilitatea miniştrilor era clar precizată, menţionarea persoanei regelui în acest context avea o notă tendenţioasă uşor de sesizat. Evocarea lui Benjamin Constant era, pe de altă parte, potrivită cu contextul discursului: autorul în discuţie apărea ca un veritabil „campion" al libertăţii presei, definită ca o barieră esenţială împotriva arbitrariului[58] şi ca un vehicul privilegiat al participării politice[59]. În acelaşi timp însă, omul politic omitea nuanţele şi limitările esenţiale prescrise de Constant în privinţa libertăţii presei: una dintre cele mai importante privea tocmai sancţionarea insultelor aduse şefului statului[60]. Oratorul neglija, astfel, o temă fundamentală a conservatorismului şi liberalismului clasic – aceea a limitelor libertăţii. Imperative politice (grăbirea sfârşitului guvernării lui I. C. Brătianu) fundamentau discursul lui Blaremberg. Însă acesta nu avea să rămână singurul derapaj „libertarian" al fostului „copil teribil" al dreptei.

Trimiteri la Benjamin Constant apăreau şi în reflecţiile lui Blaremberg asupra relaţiilor dintre puterea executivă şi cea legislativă. Într-un discurs pronunţat în sala „Orfeu" din Bucureşti la 1/13 iulie 1884 (imediat după modificarea Constituţiei), omul politic insera un citat privind condiţia corpurilor reprezentative în eventualitatea coexistenţei lor cu un regim „uzurpator": „Din toate flagelele politice […], cel mai spăimântător este o adunare care nu e decât unealta unui om. Nimeni n-ar cuteza să voiască, în numele său, ceea ce ordonă agenţilor săi de a voi, când ei se zic interpreţii liberi ai urării naţionale"[61]. Tema uzurpării, implicând o dublă lipsă de legitimitate (a puterii executive şi a Parlamentului), era aici detaşată de contextul post-bonapartist în care ea apărea în opera lui Constant. Sublinierea caracterului său militar şi a conexiunii cu aspiraţia expansionistă[62] lipseau din discursul citat. Rămâne totuşi remarcabil faptul că referinţa aleasă de Blaremberg făcea parte dintr-un capitol asupra disocierii dintre monarhie şi uzurpare: însă, dacă pentru Benjamin Constant principiul existenţial al monarhiei îl constituia tradiţia, pentru Blaremberg acesta era „pactul de la 1866", singura legitimare posibilă pentru o dinastie consacrată prin convenţie şi nu prin continuitate. Vidul de tradiţie (atât de dificil de compensat pentru conservatorii autohtoni) era asociat cu „prezumţia de culpabilitate" acordată regelui pentru a fundamenta discursul contestatar.

---

lutte contre l'autorité; ils furent protégés par les tribunaux; et si les nuages qui s'élevèrent sur cet horizon, jadis si paisible, ne formèrent pas une tempête, c'est que les restrictions mêmes qu'on tenta d'imposer à la manifestation de la pensée, se ressentaient de la sagesse du grand Frédéric, dont l'ombre magnanime semblait encore veiller sur la Prusse." *Ibidem*, p. 386−387; Benjamin Constant, *Réflexions sur les Constitutions et sur les Garanties, avec une Esquisse de Constitution*, în *Cours de politique constitutionnelle ou collection des ouvrages publiés sur le gouvernement représentatif par Benjamin Constant*, avec une introduction et des notes par M. Édouard Laboulaye, tome premier, Paris, Librairie de Guillaumin et Compagnie, 1861, p. 165−269; vezi p. 258−259 pentru citatul de mai sus.

[58] André Jardin, *op. cit.*, p. 237.

[59] Annelien De Djin, *French Political Thought from Montesquieu to Tocqueville: Liberty in a levelled society?*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, p. 124.

[60] Benjamin Constant, *Principes de politique*, în *Cours de politique constitutionnelle ou collection des ouvrages…*, p. 1−164. Vezi p. 126 pentru prezenta trimitere.

[61] „De tous les fléaux politiques, le plus effroyable est une assemblée qui n'est que l'instrument d'un seul homme. Nul n'oserait vouloir en son nom ce qu'il ordonne à ses agents de vouloir, lorsqu'ils se disent les interprètes libres du vœu national." Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 163; Benjamin Constant, *De l'esprit de conquête et de l'usurpation, dans leurs rapports avec la civilisation européenne*, în *Cours de politique constitutionnelle ou collection des ouvrages…*, tome second, p. 129−282. Vezi p. 192 pentru pasajul citat.

[62] André Jardin, *op. cit.*, p. 234.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O altă trimitere la Benjamin Constant a apărut în intervenţia lui Blaremberg din 25 ianuarie/6 februarie 1889, referitoare la darea în judecată a membrilor cabinetului demisionar I. C. Brătianu. Polemizând cu Titu Maiorescu, oratorul propunea o interpretare rigoristă a legii responsabilităţii ministeriale. Caracterul acesteia era definit ca eminamente politic, iar competenţa sa era considerată aproape nelimitată. Legitimitatea intelectuală a poziţiei oratorului era susţinută prin reproducerea aproape integrală a capitolului *De la responsabilité proprement dite* din lucrarea *De la responsabilité des ministres*[63]. Printre posibilele capete de acuzare la adresa miniştrilor erau enumerate „un rezbel nedrept, un rezbel rău dirigiat, un tractat de pace a cărui sacrificii n-ar fi fost poruncite imperios de împrejurări, rele operaţiuni de finanţe, introducţiunea unor forme defectuoase sau primejdioase în administraţiunea justiţiei, în fine, orice întrebuinţare a puterii care, deşi autorizată de lege, ar fi funestă naţiunii sau vexatorie pentru cetăţeni, fără a fi cerută de interesul public”[64]. Constant admitea că această definire largă a responsabilităţii îi expunea pe miniştri „unui fel de arbitrariu”. Însă inconvenientul era limitat de „solemnitatea formelor”, „caracterul august al judecătorilor” şi „moderaţia pedepselor”. Autorul evoca, de asemenea, improbabilitatea condamnării miniştrilor, raportându-se la practica politică britanică. Dreptul de graţiere al monarhului (foarte probabil exercitat în asemenea cazuri) constituia o altă garanţie pentru acuzaţi[65].

După cum observa istoricul André Jardin, problema responsabilităţii miniştrilor era tratată de Constant fără claritatea obişnuită scrierilor acestuia[66]. Obiectul ei era atât de vag definit, încât aplicarea recomandărilor teoreticianului francez ar fi putut echivala cu blocarea activităţii executivului până în amănuntele sale cele mai triviale: premisa fundamentală a ideologiei conservatoare – imperfecţiunea naturii umane[67] – era neglijată în aceeaşi măsură în care garanţiile legale sufereau o gravă relativizare. Experienţa bonapartistă şi angoasele unui fost republican faţă de o Restauraţie care îşi căuta încă identitatea constituie explicaţia cea mai facilă pentru caracterul radical al teoriei lui Constant. Sublinierea inadecvării acestora la contextul discursului lui Blaremberg nu este, probabil, necesară. Mult mai interesantă apare o diferenţă esenţială între recomandările autorului francez şi practica instituţională autohtonă. Una dintre cele mai importante garanţii acordate miniştrilor era competenţa exclusivă conferită de Constant Camerei pairilor în privinţa judecării membrilor guvernului. Procedura avea un dublu rol: pe de o parte, ea conferea proceselor un caracter eminamente politic, delimitându-le de dreptul comun; pe de altă parte, Camera superioară se constituia într-un juriu independent atât faţă de popor, cât şi faţă de guvern, respectând astfel principiul recomandat de autor pentru toate celelalte procese[68]. Nici una dintre aceste limitări nu era posibilă într-un sistem politic cu un Senat electiv şi în care judecarea miniştrilor era de competenţa Înaltei Curţi de Casaţie şi Justiţie. Dacă inamovibilitatea membrilor acesteia din

[63] Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 755−759; Benjamin Constant, *De la responsabilité des ministres*, în *Cours de politique constitutionnelle ou collection des ouvrages…*, p. 381−440; vezi p. 403−405 pentru prezenta trimitere.

[64] „Une guerre injuste, ou une guerre mal dirigée, un traité de paix, dont les sacrifices n'auraient pas été commandés impérieusement par les circonstances, de mauvaises opérations de finances, l'introduction des formes défectueuses ou dangereuses dans l'administration de la justice, enfin tout emploi du pouvoir qui, bien qu'autorisé par la loi, serait funeste à la nation ou vexatoire pour les citoyens, sans être exigé par l'intérêt public.”

[65] Această ultimă garanţie nu apărea însă şi în legislaţia românească. Benjamin Constant, *De la responsabilité des ministres*, în loc. cit., p. 422−424; idem, *Principes de politique*, în loc. cit., p. 80−83.

[66] André Jardin, *op. cit.*, p. 235.

[67] Noel O'Sullivan, *Conservatism*, London, Dent, 1976, p. 11−12.

[68] Benjamin Constant, *De la responsabilité des ministres*, în loc. cit., p. 409−411; idem, *Principes de politique*, în loc. cit., p. 153−160.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

urmă era o garanţie convingătoare a independenţei sale, principiul privilegiului exclusiv al juriului, evocat, după cum am arătat mai sus, în dezbaterea privitoare la procesul Panu, rămânea totuşi abandonat, la fel ca separarea dintre procesele politice şi cele de drept comun.

Trimiterea la Benjamin Constant se afla în contradicţie cu legislaţia română în vigoare şi într-un alt aspect esenţial, pe care oratorul nu uita de altfel să îl sublinieze în acelaşi discurs[69]: Constituţia din 1866 nu extindea facultatea şefului statului de a acorda graţierea şi asupra miniştrilor condamnaţi, privându-i astfel de posibilitatea protecţiei suveranului. La o primă vedere, referinţa lui Blaremberg reflecta opinii nu doar extreme, ci şi desprinse de context. Ele nu erau însă fără precedent în dezbaterea politică românească. Cu prilejul dezbaterii dării în judecată a guvernului Lascăr Catargiu (1876), George Misail[70] şi Nicolae Fleva[71] invocaseră, de asemenea, teoria lui Benjamin Constant cu privire la responsabilitatea ministerială. Avantajul politic pe care aceasta îl conferea unor eventuali acuzatori era, desigur, motivul pentru care deficienţele sale teoretice şi practice erau, în ambele contexte, neglijate.

Poate cel mai cunoscut aspect al activităţii publice a lui Nicolae Blaremberg este relaţia cu instituţia monarhică. Deşi antidinasticismul său nu a fost lipsit de inconsecvenţe (la fel ca în cazul radicalilor C. A. Rosetti sau Alexandru Candiano-Popescu), ostilitatea faţă de Carol I, extinsă, aproape fără discriminare, asupra guvernelor acestuia nu poate fi pusă sub semnul întrebării. Am abordat deja această temă, în măsura în care intervenţiile analizate până acum au implicat-o. Expunerea manierei în care omul politic se raporta la natura şi limitele monarhiei constituţionale necesită însă o tratare separată.

Cele mai clare precizări în acest sens au apărut în editorialul care anunţa, la 22 ianuarie 1870, reapariţia ziarului „Terra” şi într-un discurs pronunţat în Camera Deputaţilor, la sfârşitul aceluiaşi an. Primul text era nesemnat, însă stilul său şi prezenţa unui citat reluat literal în discursul din Cameră justifică presupunerea că Blaremberg era cel puţin autorul pasajului asupra căruia mă voi opri în rândurile următoare[72]. Publicistul repudia, în primul rând, orice ataşament faţă de ideea republicană: „monarhia constituţională, aplicată sincer, poate fi cea mai bună din republici”. De asemenea, posibilitatea coexistenţei dintre libertate şi forma republicană de guvernământ era pusă sub semnul îndoielii – posibil ecou al eşecului experienţelor franceze din 1792 şi 1848. În acelaşi timp, autorul se delimita de „fetişismul” monarhic şi dinastic, dar şi de „inviolabilitatea necondiţionată” a Coroanei, echivalată cu „absolutismul unui om”[73]. La 2/14 decembrie, omul politic relua subiectul, într-o formă ceva mai succintă. Considerentul practic al preponderenţei monarhice europene era dublat de afirmaţia: „Monarhia temperată, o republică cu un preşedinte ereditar, iată la ce ne-am raliat la 11 februarie”[74]. Citatul menţionat mai sus, care însoţea ambele argumentaţii, era preluat din Thomas Erskine May, *The Constitutional History of England since the Accession of George III*: „Whigii […] îmbrăţişase[ră] principiile de libertate, drepturile de neatârnare ale parlamentului şi ale poporului şi legitimitatea rezistenţei la un rege ce viola legile ţării. Torii susţineau dreptul divin şi indestructibil al regelui, supremaţia prerogativei şi

[69] Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 751−752.

[70] „Monitorul Oficial al României”, 177, 12/24 august 1876, şedinţa Adunării Deputaţilor din 22 iulie/3 august 1876, p. 4459.

[71] Idem, 179, 14/26 august 1876, şedinţa Adunării Deputaţilor din 22 iulie/3 august 1876, p. 4519−4520.

[72] Precizarea de mai târziu a lui Titu Maiorescu, „zilnica stăruinţă în redactarea ziarelor [numerelor din „Terra” – n.n.] o punea Nicolae Blaremberg, susţine, de asemenea, ipoteza. Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 208.

[73] „Terra”, 1, 22 ianuarie 1870, p. 2.

[74] Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. I, p. 308.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

datoria ascultării pasive din partea supuşilor. Cele două partide erau deopotrivă favorabile monarhiei; dar whigii voiau ca autoritatea ei să fie menţinută în limitele legii; principiile torilor favorizau absolutismul în Biserică şi stat"[75].

Rolul rezervat de Blaremberg monarhiei era nu doar discret, ci şi condiţionat: interpretarea restrictivă a inviolabilităţii şi trimiterea republicană pledau cu claritate în acest sens. Inadecvarea concepţiei politicianului la practicile, tradiţiile şi, mai ales, opiniile clasei politice româneşti nu mai trebuie subliniată; presupusa „raliere" de la 11 februarie reflecta, cel mult, atitudinea unui grup foarte restrâns de protagonişti ai loviturii de stat. În ceea ce privea trimiterea la Erskine May, caracterul său simplificator era lesne de perceput: portretul vechiului partid tory părea mult mai uşor aplicabil grupărilor iacobite de dinainte de 1750. În acelaşi timp, autorul britanic era departe de a descrie caracterul monarhiei britanice din epoca la care pasajul făcea referire ca pe unul cvasi-republican. În primul volum al lucrării citate, istoricul sublinia fără echivoc influenţa decisivă a Coroanei, statutul său de factor decisiv al guvernării rămânând neschimbat „mai mult de un secol" după Glorioasa Revoluţie[76].

Blaremberg expunea o concepţie asemănătoare despre monarhie şi într-un discurs din 5/17 decembrie 1888, asupra programului guvernului junimist condus de Theodor Rosetti. Omul politic contesta explicit una dintre cele mai importante facultăţi ale regelui: desemnarea premierului şi a miniştrilor. Din nou, oratorul se raporta la sistemul politic britanic, inserând în pledoaria sa un lung pasaj din influenta lucrare a lui Walter Bagehot, *The English Constitution*. Fragmentul citat de Blaremberg (care făcea parte din prezentarea generală a Constituţiei Regatului) avea ca fundament definirea puterilor statului prin disocierea dintre elementele „impozante" şi cele „eficiente"[77]. Primele, având rolul exclusiv de a produce şi conserva respectul cetăţenilor, erau de domeniul monarhiei. Puterea politică propriu-zisă aparţinea însă elementelor eficiente – parlamentul şi guvernul. Regele nu avea, aşadar, dreptul constituţional de alegere a miniştrilor. Guvernul era un „comitet" al Camerei Comunelor; la fel ca preşedintele Statelor Unite ale Americii, primul ministru era electiv, numai că, spre deosebire de acesta, el era desemnat de „reprezentanţii poporului"[78].

Perspectiva asumată de Bagehot în privinţa instituţiei monarhice era clarificată în capitolul dedicat acesteia. După ce constata că „republica s-a strecurat la noi sub aparenţa monarhiei"[79], autorul enumera cele trei atribuţii pe care le considera definitorii pentru monarhul britanic: a încuraja, a sfătui, a avertiza[80]. Similitudinea cu ideile lui Blaremberg asupra „monarhiei republicane" apare cu claritate. În acest context, orice guvern rezultat din alegerea suveranului (aşa cum a fost cazul cabinetelor conduse

[75] „Les whigs avaient épousé les principes de liberté, les droits indépendants du parlement et du peuple, et la légitimité de la résistance à un roi qui violait les lois. Les torys soutenaient le droit divin et indestructible du roi, la suprématie de la prérogative, et le devoir de l'obéissance passive de la part des sujets. Les deux partis étaient également favorables à la monarchie; mais les whigs voulaient que son autorité fût maintenue dans les limites de la loi; les principes des torys favorisaient l'absolutisme dans l'Église et dans l'État." Am folosit, pentru confruntare, Thomas Erskine May, *Histoire constitutionnelle de l'Angleterre depuis l'avènement de George III, 1760−1860*, traduite et précédée d'une introduction par Cornelis de Witt, tome II, Paris, Levy, 1866, p. 5−6.

[76] *Ibidem*, tome I, 1865, p. 4−7.

[77] Walter Bagehot, *La Constitution Anglaise*, traduit de l'anglais par M. Gaulhiac, Paris, Germer Ballière, 1869, p. 5.

[78] *Ibidem*, p. 14-18; Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 629−632.

[79] Walter Bagehot, *op. cit.*, p. 89. Formularea pare un ecou al unei observaţii mai vechi din Montesquieu, *De l'esprit des lois*, V, 19.

[80] *Ibidem*, p. 122.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Manolache Costache Epureanu, în 1870, şi Theodor Rosetti) devenea nelegitim. Asumarea modelului descris apărea ca o sursă inepuizabilă de argumente polemice, pe care un politician aflat într-o opoziţie practic permanentă nu ezita să le evoce pentru a contesta nu doar actele guvernelor, ci chiar raporturile stabilite, prin textul constituţional şi practica politică, între cabinet, suveran şi parlament.

Modelul monarhic perceput ca antinomic celui propus era Germania imperială. Personalitatea evocată pentru a o desemna simbolic era cancelarul Otto von Bismarck, asociat cu socialismul de stat al lui Hermann Wagener. Oratorul cita, în acest sens, desemnarea de către acesta din urmă a „monarhiei sociale" ca singura formă legitimă în care instituţia ar fi putut supravieţui[81]. Paralela era, desigur, legitimată de componenta socială a programului junimist, pe care omul politic o asocia cu un presupus proiect al unei monarhii autoritare. Analiza unei posibile influenţe a teoreticianului german asupra junimismului politic nu îşi are locul în acest studiu; trebuie totuşi precizat că „monarhia socială" era departe de a se regăsi în programul junimist[82]. Pledoaria pentru sufragiul universal[83] sau pentru naţionalizări[84] era, desigur, şi mai străină de concepţiile miniştrilor guvernului Rosetti. Nici influenţa lui Wagener asupra lui von Bismarck nu trebuie supraestimată: dacă fostul consilier al cancelarului (între 1861 şi 1873)[85] a contribuit la trezirea interesului şefului guvernului german pentru problematica socială, preocupările sale în acest sens nu trebuie exagerate[86]. Mai mult, legislaţia promovată de acesta în anii 1880 a fost criticată de Wagener, care o considera insuficientă[87]. Îndoieli legitime pot fi ridicate chiar şi cu privire la gradul de familiaritate al lui Blaremberg cu teoreticianul german, pe care, admitea acesta, nu îl cunoscuse decât prin intermediul unui alt autor[88].

Toate aceste considerente nu îl împiedicau pe omul politic să coreleze programul junimist doar cu pierderea libertăţii politice, ci şi cu eclipsa libertăţii individuale. Blaremberg apela astfel la autoritatea lui Herbert Spencer: „robia viitoare" apărea ca un rezultat al intervenţionismului promovat de „terorismul radical sau liberal"[89]. Blaremberg era consecvent în atitudinea non-intervenţionistă. Într-un discurs din 24 noiembrie/6 decembrie 1879, împotriva răscumpărării căilor ferate, politicianul inserase o scurtă trimitere la „ultraliberalul" Frédéric Bastiat[90]. O optică asemănătoare reieşea din discursul pronunţat la 12/24 martie 1882, prin care Blaremberg susţinea desfiinţarea tocmelilor agricole[91]. Cu toate acestea, componenta economică nu a avut în luările sale de poziţie o pondere comparabilă cu aceea a problematicii politice şi constituţionale; apelul la surse livreşti a fost şi el, în consecinţă, unul relativ modest.

[81] Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 641−642. Cu privire la biografia şi doctrina lui Hermann Wagener, Hermann Beck, *The Origins of the Authoritarian Welfare State in Prussia: Conservatives, Bureaucracy and the Social Question, 1815−70*, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1995, p. 101−122; vezi p. 104−105 pentru prezenta trimitere.

[82] Programul, reprodus în Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 212−216, era chiar mai vag în privinţa aspectelor de politică socială decât celebrul discurs „Era nouă".

[83] Hermann Beck, *op. cit.*, p. 107−108.

[84] *Ibidem*, p. 113.

[85] *Ibidem*, p. 103.

[86] *Ibidem*, p. 114.

[87] *Ibidem*, p. 107.

[88] Socialistul belgian Emile de Laveleye (Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 642).

[89] *Ibidem*, p. 647−648; Herbert Spencer, *Individul împotriva statului*, traducere din limba engleză de I. Olimpiu Stefanovici-Svensk, cu o prefaţă de Nae Ionescu, Iaşi, Editura Timpul, 1996, p. 35−59.

[90] Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. I, p. 800. Despre Bastiat, Francisco Vergara, *Temeiurile filosofice ale liberalismului*, traducere din limba franceză de Felix Oprescu, ediţie îngrijită de Cristian Preda şi Laurenţiu Scarlat, cu o postfaţă de Cristian Preda, Bucureşti, Nemira, 1998, p. 96−98.

[91] Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. I, p. 832−833, 838−839.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Concepţiile lui Blaremberg privind raporturile dintre instituţiile statului şi libertatea individuală şi-au găsit corolarul firesc în pledoaria pentru descentralizare. La 25 ianuarie/6 februarie 1874, omul politic contesta asumarea de către guvern a numirii primarilor evocând, prin intermediul unei trimiteri la Tocqueville, statutul de „şcoală a libertăţii" inerent comunelor autonome[92]. La 31 ianuarie/12 februarie, oratorul revenea pentru a aduce în discuţie relaţia dintre descentralizare şi stabilitatea politică. Un citat din *L'État et ses limites* de Édouard de Laboulaye identifica originile „bolii revoluţionare" în centralizare: „Aceste idei au oare ele sancţiunea experienţii? Este destul de a deschide ochii. Care sunt ţările ce sufăr de boala revoluţionară? Este oare Englitera sau Austria? Este Francia sau America? Este Neapolul sau Belgia? S-ar zice că *centralizaţiunea* şi *revoluţiunea* se chiamă naturalmente"[93]. Liberalismul conservator tocquevilian (proiectat şi în textul lui Laboulate) era invocat pentru a ilustra o altă anxietate a „dreptei": revoluţia. Asumarea modelului anglo-saxon păstra, pe de altă parte, prin nota de empirism a discursului, dubla sa consistenţă (doctrinară şi practică) prezentă şi în alte luări de poziţie ale politicianului.

Nicolae Blaremberg a rămas cel mai constant admirator al paradigmei politice britanice din rândurile „dreptei" româneşti. Sistemul de limitări şi contraponderi (*checks and balances*), monarhia onorifică, descentralizarea, libertatea individuală au fost elemente definitorii pentru poziţionarea sa doctrinară. Lucrările autorilor britanici (John Stuart Mill, Thomas Erskine May, Walter Bagehot, Herbert Spencer) au avut, după cum era de aşteptat, o pondere importantă printre lecturile sale politice[94]. Mediul în care politicianul şi-a definitivat formarea academică (Franţa) şi-a pus, de asemenea, amprenta asupra profilului său intelectual. Montesquieu, Benjamin Constant, Tocqueville şi Laboulaye s-au numărat printre teoreticienii politici francezi citaţi frecvent de Blaremberg. Modelul politic şi doctrinar francez a fost, de altfel, o constantă în dezbaterea politică românească din secolul XIX; mai mult, diferenţele partinice şi ideologice nu au presupus, în nici un caz, minimalizarea sau supraevaluarea acestuia.

„Năravul citaţiunilor" a provocat adesea erori şi „trădări ale contextului". Acestea nu au fost specifice doar lui Nicolae Blaremberg. Ele rămân, în mare măsură, tributare discursului politic, circumscris în primul rând de căutarea legitimităţii şi nu de exigenţe academice. Frecvenţa mai ridicată a erorilor (în raport cu alţi oameni politici din epocă) a avut probabil ca sursă avalanşa de citate şi trimiteri, mai numeroase decât în cazul oricărui om politic contemporan. Trebuie remarcat, de asemenea, faptul că Blaremberg nu ezita să apeleze la referinţele livreşti nici chiar în luările de poziţie de la întrunirile electorale, în faţa unui public mai puţin instruit şi mai puţin dispus la reflecţie teoretică decât cel parlamentar. Trimiterile depăşeau pentru omul politic condiţia mijloacelor de persuasiune, devenind elemente definitorii pentru însăşi natura discursului politic.

Majoritatea autorilor citaţi de Blaremberg nu erau prezenţe inedite în peisajul intelectual al conservatorismului românesc. Bineînţeles, acest fapt nu susţine desem-

[92] „Monitorul Oficial al României", 27, 2/14 februarie 1874, şedinţa Adunării Deputaţilor din 25 ianuarie/6 februarie 1874, p. 158; Alexis de Tocqueville, *op. cit.*, tome premier, p. 71.

[93] „Monitorul Oficial al României", 34, 12/24 februarie 1874, şedinţa Adunării Deputaţilor din 31 ianuarie/12 februarie 1874, p. 206; Édouard Laboulaye, *Limitele statului*, în *Limitele statului şi alte scrieri politice*, traducere din limba franceză de Cristian Preda, Camelia Runceanu, Miruna Tătaru-Cazaban, prefaţă de Cristian Preda, Bucureşti, Nemira, p. 77.

[94] Este destul de probabil ca Blaremberg să fi fost familiar şi cu gândirea politică a lui Edmund Burke. Într-un articol din suplimentul ziarului „Terra", 8, 14 ianuarie 1868, p. 34 era inserat un citat referitor la natura partidelor. În pofida stilului textului şi a afirmaţiilor lui Maiorescu, menţionate mai sus, autorul acestor rânduri a păstrat, în lipsa altor probe, o necesară rezervă privind identitatea autorului articolului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

narea *post factum* a politicianului ca un „exemplu tipic" pentru o elită ai cărei reprezentanţi rămân, de altfel, foarte dificil de „înregimentat". Pe de altă parte, selectarea şi interpretarea surselor intelectuale conturează o apropiere clară a lui Blaremberg de poziţiile doctrinare ale „dreptei". Definirea societăţii politice în funcţie de proprietate şi educaţie, ataşamentul faţă de regimul electoral stabilit în 1866, scepticismul faţă de mase şi de tradiţia revoluţionară au fost teme recognoscibile ale conservatorismului autohton[95]. Delimitarea de acesta a intervenit în privinţa monarhiei şi, în general, a rolului puterii executive (reflex al ataşamentului obsesiv faţă de modelul constituţional britanic), a libertăţii presei, precum şi a nuanţelor privitoare la sufragiul universal. O altă diferenţă a provenit din deplasarea de accent dinspre tradiţie spre un intelectualism adesea nu lipsit de rigiditate. În ansamblu, poziţia intelectuală a lui Nicolae Blaremberg s-a apropiat cel mai mult de aceea a conservatorismului liberal, preocupat în primul rând de limitarea autorităţii statului şi ostil proiectelor radicale[96]. Notele de paseism sau preocupările sociale ale unui Petre P. Carp i-au fost cu totul străine lui Blaremberg. Critica programului junimist din 1888 marca astfel, simbolic, separarea celor doi versanţi ai „junei drepte": asumarea limitelor liberalismului şi anxietatea imperfecţiunii statului.

NICOLAE BLAREMBERG, "THE QUOTATION VICE" AND THE INTELLECTUAL DESTINY OF THE YOUNG RIGHT
(Summary)

Keywords: conservatism, politician, quotations, constitution, monarchy.

Nicolae Blaremberg was a controversial figure of the Romanian political life in the second half of the 19th century. His career and even his intellectual legitimacy were bitterly contested by liberals and conservatives alike. However, his influence as one of the most important right-wing journalists in the first years of the constitutional monarchy and as a longtime Member of Parliament is, apparently, beyond doubt. But Blaremberg remains important mostly for the intellectual history of the Romanian Conservatism. His "quotation vice" issued the most impressive "collection" of references regarding political theorists, historians, economists and juridical authors which is to be found among the Romanian politicians of his time. These references, and the ideological positions of Blaremberg which they largely define, shape the image of a liberal conservative, preoccupied by the political function of property and education, hostile to the influence of the masses and to the revolutionary myth, but also skeptical regarding the role of the monarchy and excessively attached to the British constitutional pattern. Unlike other right-wing politicians of his generation ("The Young Right"), Nicolae Blaremberg was primarily preoccupied by the limitation of state power (mainly of the executive), and not by the revival of old institutions or the social meaning of conservatism.

[95] O rezervă importantă în privinţa sufragiului a apărut totuşi în grupul asociat Petiţiei de la Iaşi, din care făceau parte Titu Maiorescu, Manolache Costache Epureanu sau Grigore Mihail Sturdza. Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 49−64.

[96] După definiţia lui Noel O'Sullivan. Reprezentanţii cei mai importanţi ai acestui curent, originând în mediul francez, sunt consideraţi de autor Benjamin Constant şi Alexis de Tocqueville (Noel O'Sullivan, *op. cit.*, p. 43−57).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIHAI-ŞTEFAN CEAUŞU*

ORAŞUL CERNĂUŢI ŞI IMPORTANŢA SA NAŢIONALĂ, POLITICĂ ŞI CULTURALĂ PENTRU ROMÂNI

În conştiinţa şi în memoria colectivă a locuitorilor români din oraşul Cernăuţi, ca şi a celor din Bucovina, s-a păstrat până târziu, chiar până în contemporaneitatea imediată[1], amintirea faptelor glorioase ale principilor întemeietori de ţară, ce au pus temeiul statului Moldova, i-au lărgit şi apărat graniţele şi i-au fondat principalele oraşe. Prin apelul la tradiţia întemeierii sale legendare, ca oraş liber domnesc, cu privilegii şi libertăţi, orăşenii din Cernăuţi, şi nu numai ei, au căutat mereu să-şi apere drepturile, nu o dată încălcate într-o istorie îndelungată şi zbuciumată.

Acesta este şi sensul declaraţiei din august 1782, făcută sub prestare de jurământ de vornicul târgului Nicolaie Grecul şi de oamenii bătrâni ai oraşului Cernăuţi, în faţa comisiei austriece condusă de colonelul Metzger, ce urmărea să verifice la faţa locului situaţia proprietăţilor din noua provincie imperială, care la întrebarea privitoare la întemeietorul oraşului răspundeau comisiei că: „[…] înainte au întemeiat principii, care apărau ţara cu sabia, un oraş de ceea parte de Prut, pe locul unde se află astăzi Deneseuca. Oraşul a devenit după aceea pustiu din cauza inundărilor dese ale Prutului şi el a fost strămutat de domnii Moldovei, de pe parte stângă, dincoace, pe terenul unde se află el acuma. Prin năvălirile tătarilor a fost devastat, iar în cele din urmă, înainte de aproximativ 300 de ani, a fost reînfiinţat de principele Vasile şi reconstruit pe locul de astăzi”[2]. În acelaşi timp, apelul la un trecut istoric legendar făcut de orăşenii din Cernăuţi, similar celui realizat în perioadă de locuitorii oraşului Suceava[3], avea menirea în subsidiar de a atrage atenţia noilor stăpânitori habsburgi asupra faptului că românii se considerau autohtoni în zonă.

Peste decenii, în ianuarie 1849, în petiţia adresată Parlamentului din Viena de preotul Andrei Vasilovici, de Tanase Pitei, Teodor Ciuntuliac, Vasile Ianovici, George Şesan, Vasile Zamă, Petre Abager, Casandra Onciul şi alţi peste optzeci de locuitori din Cernăuţi, în majoritate români, în problema ridicării obligaţiilor de factură feudală, ce grevau asupra ogoarelor cultivate de orăşeni, întâlnim din nou acelaşi recurs la tradiţia

* Cercetător ştiinţific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iaşi.

[1] Mărturie în acest sens stau manifestările organizate în anul 2008, cu prilejul aniversării a 600 de ani de la prima menţiune documentară a oraşului.

[2] Johann Polek, *Ausgewählte Kapitel aus dem Gedenkbuch der römisch-katholischen Pfarre zu Czernowitz*, Czernowitz, 1890, p. 5.

[3] În 1783 aceştia declarau că oraşul Suceava: „von denen Daciern angelegt, und von denen vormahlig Moldauisches Landes Fürsten vergrössert war” (întemeiat de daci şi mărit de domnii de odinioară ai Ţării Moldovei). Vezi Serviciul Judeţean al Arhivelor Naţionale Suceava, colecţia Documente, pachet VI, doc. nr. 36/1783; Mihai-Ştefan Ceauşu, Vasile Miron, Ioan Caproşu, Gavril Irimescu (ed.), *Suceava. File de istorie. Documente privitoare la istoria oraşului. 1388−1918*, vol. I, Bucureşti, 1989, p. 468, 470.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. L, 2013, p. 117–137

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istorică, aceeaşi invocare a trecutului moldovenesc, în fundamentarea drepturilor revendicate[4].

În mare parte, tradiţia este susţinută şi de realitatea istorică oglindită în acele destul de puţine documente ale timpului[5], ce au ajuns până în timpurile moderne[6]. Dacă în privinţa începuturilor oraşului Cernăuţi în istoriografia română concluziile nu par a fi clare, existând opinii ce coboară data înfiinţării sale înainte de întemeierea statului moldovean sau chiar în a doua jumătate a secolului XIII[7], în documente acesta apare spre sfârşitul secolului XIV şi începutul secolului XV[8], după ce tânărul stat Moldova îşi întinsese hotarele şi autoritatea statală până la vadurile Prutului şi apoi peste Pocuţia, până pe malul fluviului Nistru.

Deplasarea marii rute comerciale ce lega Lembergul polonez de centrele negustoreşti de pe litoralul Marea Neagră, în a doua jumătate a secolului XIV, în condiţiile destrămării Hoardei de Aur, din zona stepei nord-pontice dominate de tătari, pe teritoriul Moldovei[9], a făcut ca Cernăuţii să apară pe acest drum comercial ca un centru urban bine cunoscut. Situat la vadul râului Prut, având şi un bac de trecere peste râu, ceea ce îi conferea rolul unui important punct de trecere, Cernăuţii ocupau totodată o poziţie centrală în raport cu principalele căi rutiere ale timpului din Moldova, fiind locul de răscruce a vestitelor drumuri comerciale ce duceau spre Polonia, spre Hotin, Soroca, Suceava, Cetatea Albă, Chilia, Galaţi sau spre Bistriţa şi Braşovul transilvan[10].

Această convergenţă de căi de comunicaţii comerciale a făcut din Cernăuţi, în perioada medievală, punctul de trecere obligatoriu pentru cele mai multe şi mai valoroase mărfuri comercializate în Moldova sau tranzitate pe teritoriul ei şi locul de etapă indispensabil legăturii cu zona Mării Negre. Ca urmare, oraşului i-a fost conferită şi funcţia de vamă domnească de graniţă, deosebit de importantă pentru ansamblul relaţiilor comerţului internaţional în Moldova. În acest sens, în tratatul comercial încheiat în anul 1408 de către principele moldovean Alexandru cel Bun cu negustorii din Lemberg[11], întărit ulterior şi de alţi domni moldoveni, ca Petru Aron în 1456[12] sau Ştefan cel Mare în 1460[13], ce reglementa comerţul desfăşurat de aceştia prin Moldova

[4] Serviciul Judeţean al Arhivelor Naţionale Suceava, colecţia Documente, pachet XII, doc. nr. 66/1849.

[5] Despre precaritatea informaţiilor documentare privitoare la istoria oraşelor din Moldova medievală şi cauzele ce au dus la această situaţie, vezi Renate Möhlenkamp, *Die Entstehung und Entwicklung der Mittelalterlichen moldauischen Städte bis Ende des XVI. Jahrhundert*, în *Românii în istoria universală*, vol. III/1, Iaşi, 1988, p. 924−943.

[6] În mare parte acestea pot fi întâlnite în mai multe ediţii de documente moldoveneşti, din care amintim: Adolf Franz Wickenhauser, *Bochotin oder Geschichte der Stadt Cernowitz und ihrer Umgebung*, Viena, 1874; Nicolae Iorga, *Studii şi documente privitoare la istoria românilor*, vol. 1−30, Bucureşti, 1901−1916; Ion Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. 1−2, Bucureşti, 1913; Mihai Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. 1−2, Iaşi, 1931−1932; Teodor Balan, *Documente bucovinene*, vol. 1−6, Cernăuţi, 1933−1943; *DRH*, A. *Moldova*, vol. 1−28, Bucureşti, 1969−2007.

[7] Constantin C. Giurescu, *Târguri sau oraşe şi cetăţi moldoveneşti. Din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, 1967, p. 197−199; Victor Spinei, *Moldova în secolele XI−XIV*, Bucureşti, 1982, p. 219−220.

[8] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 199; Mihai Costăchescu, *op. cit.*, vol. 2, p. 632−635.

[9] Şerban Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Consideraţii pe marginea unui izvor necunoscut*, în *SMIM*, tom 6, 1973, p. 45.

[10] Emil Diaconescu, *Vechi drumuri moldoveneşti*, Iaşi, 1939, p. 37−38, 50−51; Alexandru I. Gonţa, *Legăturile economice dintre Moldova şi Transilvania în secolele XIII-XVII*, Bucureşti, 1989, p. 28 ff.; Emil Emandi, Mihai-Ştefan Ceauşu, *Să nu dărâmi, dacă nu ştii să zideşti. Contribuţii de morfologie urbană la cunoaşterea istoriei oraşului Suceava. 1388−1918*, Rădăuţi/Iaşi, 1991, p. 33−34.

[11] Mihai-Ştefan Ceauşu, Vasile Miron, Ioan Caproşu, Gavril Irimescu (ed.), *op. cit.*, vol. I., p. 85−89.

[12] *Ibidem*, p. 109−115.

[13] *Ibidem*, p. 119−125.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu zona Mării Negre, Ţara Românească şi Ungaria, erau înscrise precizări clare referitoare la sumele ce le aveau de plătit negustorii ca vamă, în Cernăuţi, pentru mărfurile transportate cu căruţa, precum şi pentru animalele, peştele şi celelalte produsele exportate sau importate, la mărfurile interzise la export, precum şi reglementări asupra modalităţii de vămuire[14].

Toate acestea au dus la o anumită dezvoltare a oraşului care, începând din prima jumătate a secolului XV, a devenit nu numai un centru comercial şi meşteşugăresc însemnat, ci şi reşedinţa politico-administrativă a ţinutului situat în nord-vestul Moldovei, la graniţa cu Polonia, şi care primeşte aceeaşi denumire cu târgul. În fruntea ţinutului Cernăuţi stătea un înalt slujitor domnesc, numit „staroste", care după 1741 poartă şi titlul de „ispravnic". Deoarece starostelui, în calitate de reprezentant al domnitorului în ţinut, îi reveneau importante atribuţii politico-administrative, judecătoreşti şi de menţinere a bunelor relaţii cu Polonia vecină[15], precum şi a ordinii şi siguranţei publice în zona sa de competenţă, acesta era numit şi revocat de domn, din rândul boierilor de încredere, ce aveau experienţă politică şi erau versaţi în treburile ţării, de obicei foşti slujitori ai Curţii prinţului domnitor[16]. Ultimii staroşti moldoveni ai ţinutului Cernăuţi, în momentul ocupării acestuia, în toamna anului 1774, de Imperiul Habsburgic, au fost Ilie Herescul şi Leon Imbault[17].

Situat mai întâi pe malul stâng al Prutului şi strămutat apoi pe colinele malului drept[18], oraşul Cernăuţi a avut iniţial în administrarea sa un teritoriu mult mai mare, care se întindea şi dincolo de Prut, dar pe care l-a pierdut la începutul secolului al XVII-lea[19], astfel încât în secolul următor se mărginea doar cu satele Jucica, Lenţeşti, Mămăieşti, Mihalcea, Cuciurul Mic, Cosminul şi Clişcăuţi[20].

În toată perioada cât a aparţinut Moldovei, oraşul a avut o formă de administrare proprie, ce avea în frunte un „şoltuz" (din germanul Schultheiss), numit în documentele vremii şi „voit" (din Vogt) sau „jude", ajutat de doisprezece „pârgari" (din Bürger) sau „juraţi", aleşi de comunitatea orăşenilor din rândurile sale, care, împreună, alcătuiau sfatul târgului. Aceste denumiri atestă şi în cazul Cernăuţiului, la fel ca şi în cazul celorlalte oraşe libere domneşti din Moldova[21], că de la început organizarea sa a fost făcută după modelul oraşelor întemeiate de germani în Polonia sau Transilvania.

Ca semn distinctiv al autonomiei sale administrative, oraşul avea propriul său sigiliu, la început cu inscripţia în limba slavă: „Pecetea Târgului Cernăuţi"[22], iar din a

[14] N. Iorga, *Relaţiile comerciale ale Ţărilor române cu Lembergul*, în „Economia Naţională", XXIV, 1900; idem, *Istoria comerţului românesc. Epoca veche*, Bucureşti, 1937, p. 157 şi urm.

[15] În anul 1499 starostele Ioan Grumaz semnează alături de alţi boieri tratatul de pace dintre Moldova şi Polonia (vezi Ion Bogdan, *Documentele*, vol. II, p. 415−441).

[16] *Letopiseţele Moldovei şi Valahiei*, ediţie de M. Kogălniceanu, vol. II, Bucureşti, 1873, p. 292; Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Bucureşti, 1965, p. 73.

[17] Pentru lista staroştilor de Cernăuţi din timpul Moldovei, vezi Al. Bocăneţu, *Istoria oraşului Cernăuţi pe timpul Moldovei*, în „Codrul Cosminului". Buletinul Institutului de Istorie şi Limbă a Universităţii Cernăuţi, tom VI, 1929−1930, 1930, p. 170−175.

[18] Serviciul Judeţean al Arhivelor Naţionale Suceava, colecţia Documente, pachet XII, doc. nr. 66/1849.

[19] Despre cauzele ce au dus la pierderea acestor terenuri şi despre procesele purtate pentru ele de locuitorii români din Cernăuţi, vezi Raimund Friedrich Kaindl, *Geschichte von Czernowitz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart*, Czernowitz, 1908, p. 20−21; Al. Bocăneţu, *op. cit.*, p. 185−187.

[20] Daniel Werenka, *Urkundlichen Nachrichten über die Städte „Cecina" und „Tschernowitz"*, în „Jahresbericht der Gr.-Or. Ober-Realschule", tom XXXIII, 1897, Czernowitz, p. 29.

[21] Hugo Weczerka, *Das mittelalterliche und frühneuzeitliche Deutschtum in Fürstentum Moldau von seinen Änfängen bis zu seinen Untergang (13.−18. Jahrhundert)*, München, 1960, p. 84−85.

[22] Serviciul Judeţean al Arhivelor Naţionale Suceava, colecţia Documente, pachet I, doc. nr. 15/1599.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

doua jumătate a secolului XVII, în limba română cu alfabet chirilic: „Târgul Cernăuţi”[23], care se punea pe toate actele proprii emise în numele şoltuzului şi a celor doisprezece pârgari, ca reprezentanţi ai obştii orăşeneşti. Autoritatea orăşenească era mijlocul prin care se realiza administrarea şi bunul mers al treburilor publice în oraş, precum şi îndeplinirea obligaţiilor fiscale sau în natură datorate de orăşeni domniei[24]. În acelaşi timp, şoltuzul şi pârgarii exercitau dreptul de judecată pentru chestiuni mărunte asupra membrilor comunităţii, supravegheau circulaţia proprietăţii imobiliare şi a bunurilor mobile în oraş, întărind schimburile de proprietăţi efectuate între târgoveţi şi apărau interesele oraşului şi ale orăşenilor, atât înaintea slujitorilor domniei, cât şi în faţa principelui Moldovei şi în procese[25]. În problemele importante privitoare la oraş, nu se putea face nimic fără consultarea starostelui, autoritatea acestuia, ca reprezentant al principelui, fiind deasupra celei exercitate de şoltuz şi de pârgari.

În decursul secolelor, istoria târgului Cernăuţi s-a confundat adesea cu istoria zbuciumată a Moldovei, cunoscând momente de glorie, dar mai ales de suferinţă, ce au marcat profund evoluţia şi memoria colectivă, atât a propriilor locuitori, cât şi a ansamblului populaţiei principatului românesc est-carpatic. Ca oraş de graniţă, Cernăuţii au fost în centrul operaţiunilor militare purtate de principii moldoveni, în secolele XV−XVI, împotriva polonilor pentru stăpânirea Pocuţiei[26]. Astfel, în timpul marelui voievod Ştefan cel Mare, documentele şi cronicile moldovene amintesc de strălucita victorie obţinută, în octombrie 1497, de moldoveni asupra polonilor conduşi de regele Ioan Albert, în Codrul Cosminului, din apropierea Cernăuţilor, dar şi de jefuirea oraşului şi a împrejurimilor de trupele polone invadatoare, în retragere spre locul de trecere peste Prut[27]. În Cernăuţi i-a primit Ştefan cel Mare, în noiembrie 1503, pe delegaţii regelui Poloniei, precum şi pe cei ai Ungariei, ultimii numiţi ca arbitri în conflictul moldo-polon, spre a decide în chestiunea apartenenţei Pocuţiei[28]. În timpul luptelor purtate de urmaşii marelui voievod moldovean, în special de Bogdan al III-lea şi Petru Rareş, cu polonii pentru acelaşi teritoriu, oraşul Cernăuţi, ca şi celelalte târguri situate la marginea Moldovei, a fost prădat, ars şi pustiit de oştile polone, în anii 1509 şi 1533, ca răspuns la incursiunile armate făcute de moldoveni în sudul Poloniei[29].

La începutul secolului XVII, târgul Cernăuţi a fost locul pe unde au trecut Prutul oştile polone venite în sprijinul voivodului Moldovei, Ieremia Movilă, împotriva voivodului Ţării Româneşti, Mihai Viteazul, ce încerca prin cucerirea Ardealului şi a Moldovei să realizeze o unificare a celor trei ţări române. În timpul luptelor pentru ocuparea tronului Moldovei, purtate de urmaşii lui Movilă în alianţă cu polonii, oraşul cade adesea pradă trupelor polone, ca în anul 1615, când o mie de poloni au năvălit noaptea în târg, au tăiat pe negustori şi pe toţi locuitorii, au prădat şi au ars tot oraşul[30]. Multe şi înverşunate lupte s-au purtat între moldoveni şi poloni, mai ales în timpul domniei principelui Constantin Cantemir (1685−1692), pentru stăpânirea oraşului şi a

[23] Raimund Friedrich Kaindl, *op. cit.*, p. 11, 23.

[24] Splény, *Beschreibung der Bukowina*, Hrg. von J. Polek, Czernowitz, 1893, p. 58−61.

[25] Raimund Friedrich Kaindl, *op. cit.*, p. 23−24; Al. Bocăneţu, *op. cit.*, p. 191−194.

[26] Ion Nistor, *Die moldauischen Ansprüche auf Pokutien*, în „Archiv für österreichische Geschichte”, Bd. 101, I. Hälfte, Wien, 1910, p. 24 şi urm.

[27] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Bucureşti, 1958, p. 170.

[28] Ion Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti, 1913, p. 472−482; Ştefan S. Gorovei, *Muşatinii*, Bucureşti, 1976, p. 64.

[29] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 182, 193; I. Ursu, *Die auswärtige Politik des Peter Rares, Fürst der Moldau*, Wien, 1908, *passim*.

[30] Mihai-Ştefan Ceauşu, Vasile Miron, Ioan Caproşu, Gavril Irimescu (ed.), *op. cit.*, p. 233.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţinutului Cernăuţi, la sfârşitul secolului XVII, în timpul războaielor polono-otomane, când întreaga regiune a Moldovei de Sus a avut mult de suferit de pe urma faptului că a devenit, temporar, zonă de ocupaţie polonă şi câmp de bătălie între poloni, moldoveni, turci şi tătari. Prin Cernăuţi a trecut regele Ioan Sobieski, în fruntea armatelor sale, în cele două încercări nereuşite, din 1686 şi 1691, de a cuceri Moldova[31].

Odată cu slăbirea puterii Imperiului Otoman şi a Poloniei, începând cu secolul XVIII, integritatea Moldovei şi a Ţării Româneşti a fost ameninţată de două mari puteri europene, concurente şi rivale otomanilor: Imperiul Habsburgic şi Rusia, aflate în plin proces de extindere teritorială spre estul şi sud-estul Europei. În special, în timpul deselor campanii militare ale Rusiei împotriva turcilor, ce s-au purtat adesea pe teritoriul Moldovei, oraşul şi ţinutul Cernăuţi, ca zonă de graniţă, au cunoscut toate nenorocirile războiului şi a ocupaţiei străine. La sfârşitul războiului ruso-turc din anii 1768−1774, după retragerea ruşilor, trupele austriece comandate de generalul Spleny au ocupat în toamna anului 1774, din pământul Moldovei, ţinutul şi oraşul Cernăuţi şi cea mai mare parte a ţinutului Sucevei, care au fost anexate de Monarhia de Habsburg cu numele de Bucovina[32].

Toate această serie lungă de invazii străine şi de războaie a afectat dezvoltarea firească a oraşului Cernăuţi, şi nu numai a sa, în perioada stăpânirii moldoveneşti. Pentru repopularea oraşelor adesea pustiite de războaie sau de alte calamităţi, în anumite momente, principii Moldovei, în calitate de domni ai ţării şi de stăpâni ai pământului pe care era ridicat oraşul, au dat privilegii prin care acordau meseriaşilor şi negustorilor, români sau străini, libertatea de a se aşeza în oraşe şi dreptul de a primi în mod gratuit loturi de teren în oraş, pe care să-şi ridice case, ateliere sau prăvălii, loturi care urmau să le rămână acestora ca proprietate personală, liberă de obligaţii financiare faţă de domnie[33]. Documentele ne indică, spre exemplu, faptul că la jumătatea secolului XVIII, pentru a spori populaţia oraşului Cernăuţi, şoltuzul şi pârgarii târgului au dat, cu avizul starostelui, locuri virane în oraş, unor evrei din Polonia, cu condiţia să se stabilească aici şi să-şi construiască case şi să-şi deschidă prăvălii[34]. Totodată, această permanentă reedificare urbană, prin importanţa acordată „coloniştilor" străini, la aşezarea în oraş, a condus spre o anumită eterogenitate etnică a populaţiei Cernăuţilor, specifică întregii perioade moldoveneşti, în care, alături de românii majoritari, au convieţuit numeroşi evrei, armeni, greci, polonezi şi ucraineni.

Această permanentă acţiune de refacere şi repopulare a oraşului, în funcţie de evoluţiile politico-militare şi, mai ales, de cerinţele dezvoltării unor activităţi economico-comerciale, menite să crească gradul de prosperitate a oraşului şi statului, a plasat pe un plan secund şi în cazul acestui oraş, ca şi a celorlalte oraşe moldoveneşti[35], preocuparea pentru estetic şi pentru armonia formelor în arhitectura oraşului, făcând ca oraşul să se dezvolte mai mult la voia întâmplării şi după alte norme decât cele caracteristice oraşului medieval occidental. Edificator în acest sens este planul oraşului Cernăuţi întocmit de autorităţile habsburgice în anul 1787, la scurt timp după anexarea

[31] Al. Bocăneţu, *op. cit.*, p. 139−140.

[32] Mihai-Ştefan Ceauşu, *Bucovina habsburgică de la anexare la Congresul de la Viena. Iosefinism şi postiosefinism. 1774−1815*, Iaşi, Fundaţia Academică „A. D. Xenopol", 1998, p. 49 şi urm.

[33] Vezi, în acest sens, răspunsul dat, la 19 februarie 1782, de Divanul Moldovei guvernului împărătesc al Austriei în problema Bucovinei în Teodor Codrescu, *Uricariul sau Colecţiunea de diferite acte ce pot servi la istoria românilor*, vol. XI, Iaşi, p. 266.

[34] Daniel Werenka, *op. cit.*, p. 34, 36, 38, 40.

[35] Grigore Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, Bucureşti, 1982, p. 306.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bucovinei[36]. Planul relevă, în mare măsură, planimetria oraşului moldovenesc medieval, aşezat pe coasta colinei ce se înclină uşor spre Prut, în care uliţele erau arareori drepte, într-o desfăşurare aleatoare ce căuta adesea locul convenabil, ocolind vechile proprietăţi. Cea mai mare parte a caselor cu prăvălii erau construite strâns lipite unele de altele, într-un foarte mic nucleu central, grupat în jurul pieţei fântânii turceşti de lângă biserica domnească Adormirea Maicii Domnului[37], nucleu ce era delimitat spre est de perimetrul bisericii Sfântul Nicolae[38], iar spre vest de cel al Sfintei Paraschiva[39], numită şi „biserica vămească", deoarece în apropierea sa era vama domnească. Restul caselor erau răsfirate pe întreaga suprafaţă construibilă a arealului urban, având în jurul lor curţi şi grădini. În zona centrală a pieţei era locul unde se intersecta drumul ce venea de la Sniatyn, prin Boian, peste trecerea de la Prut, cu „drumul mare" ce ducea la Iaşi, precum şi cu cel ce ducea prin Siret la Suceava şi de acolo spre Transilvania[40]. În zona centrală a pieţei şi pe uliţele înguste şi întortocheate ce porneau de aici spre marginea târgului, în Cernăuţi, la fel ca în toate celelalte oraşe moldovene, se întâlneau prăvăliile negustorilor, cârciumile, hanurile şi atelierele diferiţilor meşteşugari.

Toate acestea relevau călătorilor străini ce s-au plimbat pe uliţele Cernăuţilor în perioada stăpânirii moldoveneşti un oraş al contrastelor, ce lăsa impresia unui amestec de colibe sărăcăcioase, din lut, joase şi acoperite cu paie, de case din lemn, mai mari, cu foişor înainte, cu acoperişul de şindrilă şi cu pivniţe, menite să adăpostească butoaiele cu vin sau diferite alte mărfuri, şi de hanuri din piatră sau cărămidă, mari şi bune[41]. În această varietate de forme, domina modelul de casă cu două, până la patru camere, dispuse simetric de o parte şi de alta a tindei, cu pivniţă de piatră sau lemn, cu acoperişul din şindrilă, cu un pridvor pătrat, împodobit cu grinzi de lemn sculptate, dispus pe faţada principală dinspre curte, ce se prelungeşte adesea şi pe celelalte laturi ale casei, model specific locuinţelor negustorilor, meseriaşilor şi oamenilor de condiţie socială medie din oraşele Moldovei secolului al XVIII-lea[42].

Din relatările de călătorie ale lui Boscowich, rezultă că în jurul anului 1762 oraşul Cernăuţi avea aproximativ două sute de case, iar din studierea protocolului întocmit de comisia Pitzelli în anul 1787, ce consemnează existenţa a 414 proprietăţi şi pe proprietarii acestora[43], se poate desprinde concluzia că, în momentul instituirii stăpânirii habsburgice în Bucovina în anul 1775, în stăpânirea românilor se aflau 266 de case şi locuri de casă, dintre care 76 aparţineau evreilor şi restul altor etnii: armeni, greci, ucraineni, italieni ş.a.

Între locuitori români ce deţineau case şi locuri de casă în Cernăuţi, în a doua jumătate a secolului XVIII, remarcăm pe lângă negustori, precum marele negustor aromân Teodor Mustaţă, o sumă de meseriaşi ca: brutarul Andrei Dimitrie, cojocarul

[36] Vezi planul oraşului Cernăuţi, întocmit de comisia de delimitare a proprietăţilor din Bucovina condusă de căpitanul de cavalerie Pitzelli, în Daniel Werenka, *op. cit.*

[37] Biserica Adormirea a fost ridicată de voievodul moldovean Nicolae Mavrocordat între 1709 şi 1716 (vezi Simeon Reli, *Călăuza monumentelor religioase istorice din Eparhia Bucovinei*, Cernăuţi, 1936, p. 29−31).

[38] Biserica Sfântul Nicolaie a fost ridicată în anul 1607 de starostele de Cernăuţi, Stoiescul (*ibidem*, p. 26−27).

[39] Biserica Sfânta Paraschiva a fost înălţată înainte de 1768 de un boier Leca (*ibidem*, p. 24−26).

[40] Al. Bocăneţu, *op. cit.*, p. 201, 208−236; vezi şi harta Bucovinei întocmită de maiorul Mieg în anul 1773, în Daniel Werenka, *Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwebung durch Österreich*, Czernowitz, 1895.

[41] Vezi relatarea lui Joseph Boscowich în Dan A. Lăzărescu, *Imaginea României prin călători*, vol. I, Bucureşti, 1985, p. 66.

[42] Ştefan Lemny, *Sensibilitate şi istorie în secolul XVIII românesc*, Bucureşti, 1990, p. 44.

[43] Al. Bocăneţu, *op. cit.*, p. 208−237.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Teodor Blănar, sacagiul Mihai Apar, olarul Teodor, rotarul Vasile, croitorul Ienache ş.a., apoi o serie de slujitori domneşti şi publici precum starostele Ilie Herescul, şoltuzul Vasile Paladi, secretarul Damian Holban, vameşul Costea Chirilescu, căpitanul Teodor Herescul, vătaful de „umblători" Grigorie Sluhaico etc. Totodată, aici aveau ridicate case un număr de boieri moldoveni ca Ioniţă Strâşca, Ioan Mitescul, Vasile Braha, Ion Calmuţchi ş.a., mănăstirile Putna, Horecea, Episcopia de Rădăuţi şi mai mulţi preoţi şi dascăli[44].

După intrarea la 31 august 1774 a trupelor austriece în Cernăuţi şi, mai ales, după obţinerea de către Curtea din Viena a actului de cedare teritorială din partea Imperiului Otoman, în mai 1775, acest vechi târg moldovenesc a fost desemnat de noua stăpânire habsburgică drept oraş capitală a teritoriului ocupat, desprins din Moldova şi anexat de Imperiul Habsburgic cu numele de Bucovina[45], atât datorită poziţiei sale strategice, cât şi apropierii sale de graniţa nou dobânditei provincii Galiţia, de unde putea sosi oricând un ajutor militar, în caz de necesitate. Ca urmare, Cernăuţii vor fi mereu, de acum înainte, pe toată durata stăpânirii austriece, până la prăbuşirea în 1918 a Monarhiei de Habsburg, oraşul reşedinţă a provinciei Bucovina.

Stabilirea autorităţilor administrative provinciale în acest oraş a pus de la început problema găsirii unor sedii pentru adăpostirea acestora, mai ales că, în momentul anexării, oraşul nu avea niciun palat comunal şi niciun edificiu public impunător care să poată fi folosit în acest scop, ci doar o serie de clădiri modeste ale orăşenilor. Pentru cazarea administraţiei militare a Bucovinei şi a personalului militar au fost cumpărate sau rechiziţionate un număr de clădiri de la Mănăstirea Horecea şi de la unii orăşeni, precum căpitanul Teodor Herescul, Ioniţă Zotta, Ion Popescu, Ioniţă Vacumencu ş.a., iar pe locurile domneşti existente în oraş, ce nu erau ocupate, s-au construit edificii ale statului folosite drept cazărmi, manutanţă, spital militar sau magazii[46].

Dacă în primii ani de după anexarea Bucovinei de către habsburgi a fost păstrată vechea formă moldovenească de organizare politico-administrativă a oraşului Cernăuţi, cu şoltuzi şi pârgari în fruntea sa, către sfârşitul perioadei de administrare militară a provinciei, în timpul domniei împăratului Iosif al II-lea, s-a pus problema reorganizării sale, în conformitate cu cerinţele politicii reformiste iosefiniste de modernizare şi de uniformizare a vieţii publice şi de restrângere a particularismului naţional local. Astfel, în februarie 1786, pe baza propunerilor făcute de generalul comandant al provinciei, Karl von Enzenberg, Hofkrigsrat din Viena aproba pentru cele trei oraşe din Bucovina o nouă instituţie administrativă: magistratul, care se rupe de tradiţia medievală moldovenească şi se constituie într-o formă administrativă modernă, cu atribuţii decizionale şi executive în materie administrativă, judecătorească, fiscală şi poliţienească, fundamentate pe baza unor elemente de drept burghez[47].

Noile reglementări stipulau faptul că în fruntea oraşului era primarul şi patru consilieri aleşi cu majoritatea voturilor de totalitatea orăşenilor, indiferent de naţiune sau religie, pe o durată de trei ani. Se recomanda ca în consiliul municipal să fie reprezentate toate cele patru naţiuni: moldovenii şi armenii băştinaşi, coloniştii germani şi evreii nou veniţi. Pentru liniştea oraşului şi aplanarea conflictelor interetnice între

[44] *Ibidem.*

[45] Mihai-Ştefan Ceauşu, *op. cit.*, p. 54−56.

[46] Al. Bocăneţu, *op. cit.*, p. 208−237.

[47] Mihai-Ştefan Ceauşu, *De la medieval spre modern. Instituţiile politico-administrative din Bucovina sub impactul reformelor iosefiniste*, în Veniamin Ciobanu (coord.), *Raportul putere centrală – factori politici interni reflex al statutului juridic al Principatelor Române (sec. XVII−XVIII)*, Iaşi, 2006, p. 264−269.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

orăşeni se interzicea separarea administrativ-urbană pe criterii etnice şi se cerea constituirea unei singure comune urbane, fără deosebire de naţiune sau religie[48].

Această prevedere, ca şi stipulaţia privitoare la favorizarea de către autorităţile imperiale a meseriaşilor şi negustorilor străini, la aşezarea lor în oraş, pe durata lungă a timpului istoric, a creat premisa pentru punerea în stare de inferioritate naţională, economică şi socială a orăşenilor români din Cernăuţi. În acest sens, protocolul întocmit de comisia Pitzelli, consemnând schimbările survenite la nivelul proprietarilor şi al proprietăţii imobiliare din cadrul oraşului în intervalul 1774−1787, relevă faptul că un număr destul de mare de proprietari români (peste şaptezeci) şi-au vândut proprietăţile lor unor funcţionari, negustori sau meseriaşi germani, evrei, poloni sau ucraineni. Totodată, din acelaşi document rezultă faptul că mulţi orăşeni români, precum Mihai Apar, Damian Ungureanu, Ion Grosu, Constantin Surdu etc., care nu s-au acomodat cu noile realităţi politico-economice introduse de noua stăpânire habsburgică şi nu au putut plăti dările către fiscul austriac, şi-au părăsit locuinţele şi au fugit în Moldova vecină[49].

Aceste stări de lucruri s-au accentuat în deceniile următoare, astfel încât numărul şi ponderea românilor în ansamblul populaţiei oraşului s-a diminuat dramatic, pe măsura creşterii accentuate a numărului meseriaşilor, a negustorilor şi a funcţionarilor străini aşezaţi în oraşul capitală a Bucovinei. Pe durata lungă a timpului istoric se poate constata că oraşul şi populaţia sa au cunoscut o creştere constantă. Astfel, dacă în primele decenii ale stăpânirii habsburgice Cernăuţii aveau o populaţie ce poate fi estimată la peste 2.000 de locuitori, în anul 1817 se constată mai mult decât o dublare a numărului de locuitori şi de case, conţinând acum 4.842 de orăşeni şi 755 de imobile. Spre jumătatea secolului XIX, recensământul din 1846 consemna faptul că oraşul propriu-zis avea 10.121 de locuitori stabili şi 1.270 de gospodării, iar împreună cu cele cinci cartiere ale sale numărul locuitorilor se urca la 17.209, iar 2.397 de case alcătuiau patrimoniu său imobiliar[50]. Autonomia provincială a influenţat creşterea economico-socială şi demografică, astfel încât, patru decenii mai târziu, datele statistice consemnau existenţa în oraşul Cernăuţi, în anul 1890, a unei populaţii de 53.008 locuitori, din care doar 7.624 erau de vorbitori de limbă română, ceea ce reprezenta 14,3% din totalul populaţiei[51], pentru ca mai apoi, spre sfârşitul stăpânirii habsburgice, statistica din 1910 să indice un număr de 13.440 de orăşeni vorbitori de limbă română, dintr-un total de 85.458 de locuitori, care reprezentau o proporţie de 15,7% din ansamblul tuturor orăşenilor[52].

După unirea Bucovinei cu Regatul României în 1918, populaţia românească a Cernăuţilor înregistrează o creştere numerică, care însă nu este deosebit de mare, ca urmare a schimbării raporturilor majoritate-minoritate la nivel etnic, în urma integrării în statul român şi a măsurilor de românizare luate de acesta în perioada interbelică, astfel încât la recensământul din anul 1930 un număr de 30.367 de orăşeni se declarau români, adică o proporţie de 27% dintr-o populaţie urbană de 112.427 de locuitori[53].

Schimbări demografice dramatice în defavoarea românilor au survenit după anexarea, prin forţa dictatului lui Stalin, la 22 iunie 1940, a oraşului Cernăuţi şi a zonei

[48] *Ibidem*, p. 265; Direcţia Arhivelor Naţionale Istorice Centrale Bucureşti, fond Consiliul Aulic de Război, pachet XX, doc. nr. 95.

[49] Al. Bocănețu, *op. cit.*, p. 208−237.

[50] *Zur Begründung der Bukowinaer Landes-Petition*, Wien, Druck von Carl Gerold und Sohn, 1848, p. 22.

[51] Anton Zachar, *Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina. Die Ergebnisse der Volks- und Viehzählung vom 31. Dezember 1900*, XI. Heft, Czernowitz, 1907, p. 14.

[52] Vladimir Trebici, *Bucovina. Populaţia şi procesele demografice (1775−1993)*, în „Buletinul Centrului de Studii Transilvane", iunie 1994, Cluj-Napoca, p. 22.

[53] *Ibidem*, p. 32.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de nord a Bucovinei, de către Uniunea Sovietică. În urma deportărilor şi a rusificării forţate practicate de autorităţile sovietice, populaţia românească din Cernăuţi a scăzut simţitor, în deceniile următoare celui de-al Doilea Război Mondial, în condiţiile unei creşteri accentuate a populaţiei urbane, ca efecte ale proceselor de industrializare forţată, dar şi de „colonizare" a oraşului cu populaţie rusofonă, desfăşurate în timpul regimului comunist sovietic. Ca urmare, la recensământul din anul 1989 erau consemnaţi doar 19.378 de români, care la o populaţie urbană de 258.375 de locuitori reprezentau doar 7,5%[54].

În timpul stăpânirii habsburgice în Bucovina, Cernăuţii, ca oraş capitală în care erau grupate principalele instituţii ale provinciei, a reprezentat pentru românii bucovineni un centru de maxim interes sub aspect politic, religios şi, mai ales, cultural, fiind totodată oraşul în care, pe durata lungă a timpului istoric, s-au petrecut evenimente ce au rămas, cu valoare de simbol, în memoria colectivă a românilor din provincie şi din afara ei.

La scurt timp după momentul ocupării zonei de nord-vest a Moldovei de către trupele austriece, reprezentanţii elitei politice româneşti din noua provincie imperială, proveniţi din rândul boierimii şi a clerului înalt, pe baza enunţurilor privitoare la garantarea drepturilor şi a privilegiilor dobândite anterior de populaţia băştinaşă, cuprinse în textul proclamaţiei lansate la 16 noiembrie 1774 de noile autorităţi habsburgice[55], şi-au manifestat disponibilitatea de a participa, alături de austrieci, la actul de guvernare a provinciei. Ecoul acestei stări de fapt răzbate din propunerea făcută de generalul-comandant al Bucovinei, Gabriel baron von Spleny, la 10 decembrie 1774, ca din viitorul Consiliu militar ce urma a fi instituit în Cernăuţi, pentru conducerea treburilor provinciei, să facă parte un număr restrâns de reprezentanţi ai românilor proveniţi din rândul stării nobiliare locale, care urmau să fie folosiţi în administraţie, după regimul moldovenesc de până atunci[56]. Deşi această propunere a fost respinsă de Curtea din Viena, românii vor persista în continuare în această idee.

După obţinerea recunoaşterii internaţionale a anexării Bucovinei de către Imperiul Habsburgic, în anul 1775, şi după reglementarea, în 1776, a problemei graniţei noii provincii imperiale[57], la 12 octombrie 1777, în cadrul unei mari solemnităţi desfăşurate în Cernăuţi, a avut loc depunerea jurământului de credinţă către Casa de Austria din partea tuturor stărilor sociale din provincie[58]. Evenimentul a fost anunţat, cu o zi înainte, pe străzile oraşului în sunetul trompetelor şi al timpanelor, de boierul Ion Calmuţchi, însoţit de alţi doi nobili români şi de doi ofiţeri habsburgi, iar a doua zi jurământul a fost rostit în mod solemn, în numele stărilor bucovinene, înaintea comisiei prezidate de generalul Spleny şi de episcopul Dosoftei Herescul, de boierul Ilie Herescul, fratele episcopului. Dar elita politică românească, reprezentată mai ales de starea nobiliară, nu s-a mulţumit doar cu implicarea de moment în acest eveniment politic major, ci a căutat acum să îşi afirme din nou dorinţa de participare la actul guvernării locale, în condiţiile în care, cu prilejul jurământului, Curtea din Viena a făcut promisiuni că va respecta legile şi obiceiurile ţării.

[54] *Ibidem.*

[55] Serviciul Judeţean al Arhivelor Naţionale Suceava, colecţia Documente, pachet V, doc. nr. 24.

[56] Mihai-Ştefan Ceauşu, *Bucovina habsburgică*, p. 64–65.

[57] Idem, *Problema Bucovinei şi a graniţei sale în raporturile habsburgo-otomane. 1774–1776*, în vol. Mihai Timofte (ed.), *Concepte şi metodologii în studiul relaţiilor internaţionale*, Iaşi, Antheros, 1998, p. 65 şi urm.

[58] Johann Polek, *Die Huldigung der Bukowina am 12. Oktober 1777*, în „Jahrbuch des Bukowiner Landes Museums", Czernowitz, Zehnter Jahrgang, 1902, p. 4 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Deoarece autorităţile habsburgice locale nu se arătau receptive faţă de doleanţele nobilimii române de a participa, prin reprezentanţi aleşi, la deliberările săptămânale ale Administraţiei militare din Cernăuţi privitoare la afacerile provinciale, aceasta a trimis în 1779 o deputăţie la Lemberg, cu scopul de a face cunoscute revendicările lor factorilor decizionali centrali. În acelaşi timp, pentru atingerea scopului propus, nobilii au constituit un „consiliu aristocratic" în Cernăuţi, au organizat o serie de întruniri secrete, provocând chiar agitaţii în rândul poporului[59]. Curtea şi autorităţile imperiale vieneze, care nu doreau o amplificare a conflictului dintre administraţie şi stările nobiliare locale, au intervenit spre a linişti spiritele, fără a da însă satisfacţie deplină cererilor nobilimii bucovinene[60].

În momentul în care, în anul 1780, împăratul Iosif al II-lea a pus problema desfiinţării autonomiei provinciale a Bucovinei şi chiar a împărţirii sale între provinciile imperiale vecine, Transilvania şi Galiţia, stările provinciale în frunte cu episcopul Dosoftei Herescul, îngrijorate de soarta ţării, s-au reunit în Cernăuţi şi au decis trimiterea unei deputăţii la Viena în frunte cu tânărul şi instruitul boier Vasile Balş[61]. Acesta va deveni pentru câteva decenii cel mai important reprezentant politic al românilor bucovineni. În calitate de reprezentant al tuturor stărilor provinciale, Balş a înaintat împăratului un amplu şi documentat memoriu, prin care argumenta necesitatea păstrării integrităţii teritoriale a provinciei şi a autonomiei sale, potrivit cu trecutul şi cu caracterul său etnic aparte, definind totodată pe baza dreptului istoric şi a dreptului natural statutul politic al naţiunii române din Bucovina, în raport cu puterea politică dominantă în imperiu. În urma acestui memoriu, Iosif al II-lea a revenit asupra deciziei sale şi pentru a da oarecum satisfacţie doleanţelor româneşti, privitoare la participarea reprezentativă la actul guvernării provinciale şi pentru a realiza o apropiere de elita politică românească, a hotărât numirea boierului Vasile Balş în cadrul administraţiei militare din Cernăuţi, iar din anul 1783, chiar chemarea sa la Viena, în cadrul Consiliului Aulic de Război, ca funcţionar cunoscător al problemelor bucovinene[62].

Câţiva ani mai târziu, în 1786, împăratul revine brusc asupra deciziei de desfiinţare a autonomiei provinciale, hotărând înglobarea Bucovinei în provincia Galiţia, ca un simplu ţinut administrativ al acesteia. Reşedinţa administraţiei civile a ţinutului Bucovina a fost stabilită în fosta capitală provincială de până atunci, oraşul Cernăuţi[63]. În timp, această hotărâre, ce nu ţinea cont de evoluţia istorică sau de caracterul etnic şi religios aparte al Bucovinei faţă de Galiţia, a avut consecinţe negative sub aspect demografic, politico-administrativ şi cultural-religios pentru românii cernăuţeni, ca de altfel şi pentru toţi românii bucovineni. Acest fapt a făcut ca în pofida unor încercări de câştigare a românilor pentru schimbarea făcută, prin acordarea dreptului de participare a nobilimii bucovinene la lucrările Dietei galiţiene sau prin numirea în fruntea Administraţiei civile din Cernăuţi a baronului Vasile von Balş, în 1792[64], iar mai apoi, în deceniul cinci al secolului XIX, a unul alt nobil român, Gheorghe von Isăcescul[65],

[59] Mihai-Ştefan Ceauşu, *Bucovina habsburgică*, p. 77−78.

[60] Ştefan Purici, *Mişcarea naţională românească în Bucovina între anii 1775−1861*, Suceava, 1998, p. 117−119.

[61] Mihai-Ştefan Ceauşu, *Vasile Balş, un iosefinist bucovinean*, în vol. N. Bocşan, N. Edroiu, L. Maior, A. Răduţiu, P. Teodor (ed.), *D. Prodan. Puterea modelului*, Cluj-Napoca, 1995, p. 136−137.

[62] Idem, *Un iluminist bucovinean: boierul Vasile Balş (1756−1832)*, Iaşi, 2007, p. 130 şi urm.

[63] Johann Polek, *Die Vereinigung der Bukowina mit Galizien im Jahre 1786*, în „Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums", Czernowitz, Achter Jahrgang, 1900, p. 61−65.

[64] Mihai-Ştefan Ceauşu, *op. cit.*, p. 226 şi urm.

[65] Raimund Friedrich Kaindl, *op. cit*., p. 87.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

opoziţia acestora faţă de pierderea individualităţii provinciale să rămână fermă în continuare. De aceea, până la jumătatea secolului următor, pentru elita politică românească, redobândirea autonomiei provinciale şi participarea la actul politic de conducere vor constitui principalele revendicări.

În urma măsurilor reformatoare luate de împăratul Iosif al II-lea în domeniul ecleziastic, ce vizau transformarea episcopiei de Rădăuţi într-o episcopie ortodoxă separată a Bucovinei, scoasă de sub jurisdicţia mitropolitului din Iaşi şi a patriarhului din Istanbul, la 10 februarie 1782, a avut loc instalarea festivă a lui Dosoftei Herescul la Cernăuţi, în scaunul de episcop al Bucovinei[66]. În vederea adăpostirii noii episcopii, în oraş a fost construit în prealabil un palat episcopal, iar biserica Sfânta Treime a fost desemnată drept biserică episcopală. Concomitent a fost înfiinţat un consistoriu episcopal, care, după propunerile boierului Vasile Balş, era alcătuit din episcop şi patru consilieri, doi clerici şi doi laici. Consistoriul răspundea în plan dogmatic, spiritual şi juridic de biserica şi clerul bucovinean şi, potrivit Regulamentului bisericesc din 1786, avea în administrarea sa Fondul religios greco-neunit al Bucovinei, alcătuit din moşiile mănăstirilor secularizate, care însumau peste jumătate din suprafaţa provinciei[67]. Toate aceste măsuri au făcut ca Cernăuţii să aibă pentru românii bucovineni nu numai valoarea unei capitale politico-administrative, ci şi a uneia spiritual-religioase.

În Cernăuţi, ca oraş capitală de ţinut în momentul anexării Bucovinei, exista doar o singură şcoală elementară, cu caracter confesional, înfiinţată în 1766 prin porunca domnului Moldovei, Grigore III Ghica, în care se preda citirea, scrierea şi cântarea bisericească[68]. Noile autorităţi habsburgice, în conformitate programul reformismului iosefin în materie de şcoală şi educaţie, vor căuta să ridice nivelul calitativ şi numărul şcolilor din oraşul capitală şi din întreaga provincie. În întâmpinarea acestor măsuri reformatoare, iluministe, vor veni şi unii reprezentanţi ai elitei româneşti provinciale, precum episcopul Dosoftei, care în 1778 a cumpărat cu 110 lei, de la Costachi Borcilă, o casă în Cernăuţi, pentru şcoala moldovenească, sau boierul Vasile Balş, care în memoriile sale, din anii 1780−1781, adresate Curţii din Viena, va insista aspra necesităţii înfiinţării unor şcoli publice gratuite în Bucovina, din banii Fondului bisericesc, care urmau să atragă la studiu nu numai pe bucovineni, ci şi o mare parte din copiii de vârstă şcolară din Moldova vecină, unde nu existau asemenea şcoli[69].

Pentru ridicarea gradului de instrucţie, în anul 1783 s-a înfiinţat o Şcoală normală germano-română în Cernăuţi şi una în Suceava, care avea ca ţel să asigure şcolarizarea copiilor păturilor înstărite româneşti şi ai coloniştilor germani. Deoarece în Bucovina nu existau cadre didactice care să corespundă scopului propus, în fruntea şcolii cernăuţene a fost adus din Transilvania învăţătorul Anton von Marki, un talentat pedagog şi un valoros om de cultură, care va publica mai multe lucrări didactice, precum *Gramatica româno-germană* tipărită în anul 1810 în Tipografia lui Eckhardt din Cernăuţi[70]. Pentru adăpostirea acestei instituţii şcolare, Fondul religios ortodox al Bucovinei a cumpărat în anul 1784 o casă de la Felicia Bartolozi cu suma de 900 de florini[71]. Faţă de perioada de început, când statisticile şcolare indicau o participare redusă a românilor la desfăşurarea

[66] Mihai-Ştefan Ceauşu, *Bucovina habsburgică*, p. 109−111.

[67] Ion Nistor, *Istoria bisericii din Bucovina şi rostul ei naţional-cultural în viaţa românilor bucovineni*, Bucureşti, 1916, p. 6−7.

[68] Idem, *Zur Geschichte des Schulwesens in der Bukowina*, în „Jahresbericht der Gr.-Or. Ober-Realschule in Czernowitz", tom XVIII, 1912, p. 23.

[69] Mihai-Ştefan Ceauşu, *op. cit.*, p. 120.

[70] Teodor Bălan, *Anton de Marki*, în „Codrul Cosminului", tom III−IV, Cernăuţi, 1927, p. 611 şi urm.

[71] Al. Bocăneţu, *op. cit.*, p. 214.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

procesului instructiv-educativ, treptat această situaţie s-a ameliorat, în sensul creşterii numerice a acestora. Anton von Marki raporta, în septembrie 1813, că un număr de 85 de elevi români, dintr-un total de 307 elevi, frecventaseră cursurile de vară ale Şcolii normale şi că la cursurile de iarnă ale Şcolii triviale moldoveneşti urmau să participe 146 de elevi. Absolvenţii români ai Şcolii normale ce doreau să devină preoţi aveau posibilitatea să fie primiţi la Şcoala clericală, mutată din 1790 la Cernăuţi de la Suceava.

Odată cu extinderea procesului de alfabetizare în rândul unor pături mai largi şi în special al celei înstărite, din cadrul populaţiei româneşti şi a celorlalte etnii din Bucovina, s-a pus tot mai mult problema înfiinţării unei forme de învăţământ mediu în provincie. În urma mai multor demersuri, prin decretul împăratului Franz I din anul 1808, s-a hotărât înfiinţarea unui Gimnaziu în Cernăuţi. Gimnaziul cernăuţean şi-a început cursurile la 10 decembrie 1808, cu un număr de 24 de elevi, proveniţi din rândul nobilimii româneşti, precum Nicolae von Flondor, Nicolae von Calmuţchi, Constantin von Zotta etc., al funcţionarilor imperiali, al preoţilor, negustorilor şi industriaşilor din provincie[72].

Deschiderea cursurilor gimnaziului cernăuţean a însemnat pentru românii din Bucovina o posibilitate mai mare de ridicare a gradului lor de cultură şi civilizaţie. Absolvirea gimnaziului deschidea acestora posibilitatea urmării unor forme de învăţământ universitar, la Viena sau la alte universităţi din imperiu. În acelaşi timp, deschiderea unui gimnaziu ce dădea posibilitatea studierii la universităţile central şi vest-europene, în imediata vecinătate a Moldovei, nu a lăsat indiferenţi pe românii de acolo, care odată cu răspândirea bunului renume a Gimnaziului din Cernăuţi, încep să-şi trimită copiii la studii în capitala Bucovinei[73].

În plan cultural, pentru români, rezultatele creşterii cantitative şi calitative a procesului instructiv-educativ îşi vor arăta curând roadele. Astfel, după încercarea nereuşită din anul 1803 a fostului copist al Administraţiei Bucovinei, Ioan Bilevici, de a edita un ziar în limba română[74], câţiva ani mai târziu, un absolvent al Şcolii clericale din Cernăuţi, învăţătorul Vasile Ţintilă, va edita în capitala provinciei, vreme de zece ani, începând din 1811, cel dintâi calendar românesc. Apărut cu titlul de *Calendar de casă*, acest calendar, prin faptul că mai conţinea şi o parte literară, suplinea într-o oarecare măsură rolul unei publicaţii periodice româneşti[75]. Pe linia aceluiaşi proces de edificare a unui periodic românesc în Bucovina se înscrie şi încercarea din anii 1816−1817 a lui Teodor Racocea, fiul unui nobil român, ajuns în urma absolvirii şcolilor cernăuţene funcţionar la Guberniul Galiţiei, de a edita un periodic în limba română cu titlul „Gazeta Moldovenească”[76].

În anul 1821, oraşul Cernăuţi a fost unul din locurile de refugiu predilecte pentru mulţi din cei peste 260 de locuitori din Moldova, ce şi-au găsit adăpost în Bucovina, în faţa acţiunilor militare ale Eteriei greceşti şi ale trupelor turceşti. Între aceştia se aflau şi persoane ce deţineau înalte funcţii în Moldova, precum mitropolitul Veniamin Costachi, principele Scarlat Ghica, logofătul Gheorghe Cantacuzino, spătarul Iordache Balş, hatmanul Răducanu Russet, vistiernicul Sandulachi Sturza, vornicul Mihai Sturza (viitorul domn al Moldovei) şi mulţi alţi boieri moldoveni de frunte[77]. O mare parte

[72] Mihai-Ştefan Ceauşu, *op. cit.*, p. 202 şi urm.

[73] Serviciul Judeţean al Arhivelor Naţionale Suceava, colecţia Documente, pachet IX, doc. nr. 9.

[74] Mihai-Ştefan Ceauşu, Vasile Miron, Ioan Caproşu, Gavril Irimescu (ed.), *op. cit.*, p. 563−564.

[75] Constantin Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina. 1775−1918. (În legătură cu evoluţia culturală şi politică)*, Cernăuţi, 1926, p. 23−24.

[76] Teodor Bălan, *Teodor Racocea şi „Crestomaticul Românesc”*, în „Codrul Cosminului”, tom II, Cernăuţi, 1925, p. 368−369.

[77] Idem, *Refugiaţii moldoveni în Bucovina. 1821 şi 1848*, Bucureşti, 1929, p. 78 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dintre românii cernăuţeni, în frunte cu nobilul Doxachi von Hurmuzaki, i-au găzduit cu toată ospitalitate pe refugiaţii moldoveni în casele lor, căutând să-i ajute material şi să îi sprijine moral, pe durata şederii lor în Bucovina, care s-a prelungit în unele cazuri şi după 1823[78]. Această atitudine a „patrioţilor de la Cernăuţi" va lăsa în mintea şi în sufletul refugiaţilor, aşa cum dovedesc multe mărturii contemporane, amintiri de neuitat[79].

Totodată, contactul direct dintre fruntaşii românilor bucovineni şi elita politică din Moldova, ce venea cu noi idealuri naţionale şi planuri de reformare socială, precum şi discuţiile purtate asupra situaţiei politice din Moldova şi a chestiunii româneşti în general, au creat între aceştia şi confraţii lor moldoveni sentimentul solidarităţii naţionale şi au întărit conştiinţa naţională la românii bucovineni, fapt semnalat de unii călători străini aflaţi la sfârşitul anilor '30 în oraşul capitală a provinciei[80]. În acelaşi timp, Cernăuţi rămânea în memoria moldovenilor drept locul în care, în octombrie 1821, boierii refugiaţi au ţinut un mare sfat politic, în urma căruia au redactat un amplu memoriu adresat Porţii Otomane, prin care cereau înlăturarea regimului fanariot şi restaurarea domniilor pământene[81]. Tot aici, moldovenii au încercat să îşi prezinte doleanţele celor doi monarhi: Franz I al Austriei şi Alexandru I al Rusiei, întruniţi în 1823 într-un congres al Sfintei Alianţe[82].

Prin intervenţia şi stăruinţa clerului ortodox român, în frunte cu episcopul Bucovinei, Isaia Băloşescu, la 4 octombrie 1827, a fost înfiinţat un Institut teologic în Cernăuţi[83]. Acest institut a exercitat, în timp, o puternică influenţă asupra eforturilor generale de emancipare culturală a românilor din Bucovina. Unul din profesorii institutului, Constantin Popovici, va avea iniţiativa înfiinţării în Cernăuţi, în anul 1846, a „Societăţii literare din Eparhia Bucovinei", care îşi propunea ca scop, pe lângă editarea lexiconului germano-româno-francez, alcătuit în 1827 de fostul secretar al Agenţiei consulare austriece din Iaşi, bucovineanul Vasile Cantemir, şi ţeluri mai înalte, ce vizau ridicarea limbii, literaturii şi a culturii române din Bucovina[84]. Pe de altă parte, datorită prestigiului câştigat de timpuriu de Institutul teologic, Cernăuţi a devenit un important centru de pregătire spirituală pentru numeroşi tineri români, candidaţi la preoţie, proveniţi din afara spaţiului bucovinean, anume din Transilvania şi, mai ales, din Moldova. Începutul l-a făcut mitropolitul Moldovei, Veniamin Costache, cel care va trimite episcopului Isaia Băloşescu, chiar de la înfiinţare, un număr de tineri moldoveni spre desăvârşirea învăţăturii lor teologice la Institutul din Cernăuţi[85].

În învolburatul an 1848, oraşul Cernăuţi devine centrul mişcării politice a românilor bucovineni. Aici a fost redactat, la începutul lunii iunie 1848, de elita politică românească în frunte cu episcopul Bucovinei, Eugen Hacman, cu Doxachi şi Gheorghe von Hurmuzaki, baronul Ioan von Mustaţă ş.a. un amplu memoriu, intitulat „Petiţia Ţării", iscălit de peste 200 de reprezentanţi din toate stările sociale şi naţionalităţile existente în provincie, prin care se cerea autorităţilor centrale din Viena, între altele, despărţirea Bucovinei de Galiţia şi înfiinţare unei Diete provinciale în oraşul capitală

[78] *Ibidem*, p. 14−17.
[79] Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei şi Sucevei,* Bucureşti, 1888, p. 162−164.
[80] Ştefan Purici, *op. cit.*, p. 148.
[81] Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, Bucureşti, 1991, p. 59.
[82] Mihai-Ştefan Ceauşu, *Jurnalul de călătorie prin Bucovina al împăratului Franz II*, în „Septentrion. Revista Societăţii pentru Cultura şi Literatura Română în Bucovina", anul I, nr. 3−4, 1990.
[83] Ion Nistor, *Istoria bisericii*, p. 45 şi urm.
[84] Ştefan Purici, *op. cit.*, p. 149.
[85] Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 414−415.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cernăuţi[86]. Pentru atingerea scopului politic propus, fraţii Alexandru şi George Hurmuzaki au publicat în Cernăuţi ziarul sugestiv intitulat „Bucovina”, care în perioada 1848−1850 a fost o veritabilă tribună politică a românilor şi nu numai a lor, menită să apere interesele naţionale, intelectuale şi materiale ale Bucovinei şi să supună dezbaterii publice cele mai variate probleme de interes provincial, dar şi marile probleme ce frământau naţiunea română în ansamblul său[87]. Din oraşul de reşedinţă al provinciei a plecat delegaţia „naţională” în frunte cu episcopul Hacman şi Eudoxiu Hurmuzaki, care după ce a prestat jurământul omagial faţă de noul împărat Franz Joseph, la 20 ianuarie 1849, la Olmütz, a prezentat monarhului un amplu promemoriu la Petiţia Ţării din 1848, ce argumenta necesitatea constituirii Bucovinei într-o provincie autonomă a imperiului, separată de Galiţia. Aceste eforturi autonomiste ale românilor bucovineni vor fi încununate de succes şi Constituţia imperială din 4 martie 1849 va recunoaşte Bucovina, cu titlul de ducat, în rândul ţărilor Coroanei austriece, cu un Landtag propriu în oraşul capitală Cernăuţi[88].

Evenimentele din anii 1848−1849 vor face ca Cernăuţii să intre în panteonul spiritualităţii româneşti drept centrul de acţiune a revoluţionarilor moldoveni şi nu numai, refugiaţi în Bucovina, precum şi locul din care s-a purtat o bogată corespondenţă cu revoluţionarii din toate provinciile româneşti, în care s-a dezbătut şi s-au făurit cele mai diverse planuri privitoare la emanciparea naţională a românilor şi la soarta viitoare a naţiunii române[89].

La fel ca în 1821 şi în anul 1848, elita politică românească din Moldova − în frunte cu Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Costache Negri, Alexandru I. Cuza − a găsit un bun şi primitor loc de refugiu în oraşul Cernăuţi, după reprimarea mişcării revoluţionare din martie, de la Iaşi, de către domnul Mihail Sturdza[90]. Contactul refugiaţilor moldoveni cu fruntaşii românilor bucovineni, discuţiile purtate şi planurile făurite în comun, în plan naţional a avut efecte pozitive şi de durată, contribuind la consolidarea şi afirmarea conştiinţei unităţii naţionale a românilor. Cu ajutorul românilor bucovineni, în frunte cu familia Hurmuzaki, Mihail Kogălniceanu a tipărit în Cernăuţi, în numele comitetului revoluţionar moldovean refugiat în acest oraş, manifestul programatic intitulat *Dorinţele partidei naţionale din Moldova*, în care trasa direcţiile principale de acţiune în vederea realizării proiectatului stat naţional unitar: România[91].

Tot în această perioadă, în Cernăuţi soseşte unul din liderii mişcării naţionale româneşti din Transilvania, Aron Pumnul, care se va stabili definitiv, cu ajutorul familiei Hurmuzaki, în acest oraş. În calitate de redactor la gazeta „Bucovina” şi apoi de profesor la Catedra de limba şi literatura română la Liceul, la Şcoala normală şi la Institutul teologic din Cernăuţi, Pumnul se va impune ca unul din principali animatori ai vieţii culturale a românilor bucovineni, ce a contribuit profund la emanciparea culturală a acestora. Ca profesor, filolog şi, mai ales, ca mare patriot, luptător pentru cauza generală a românismului, acesta a influenţat profund, sub aspect cultural şi naţional,

[86] Mihai-Ştefan Ceauşu, *Parlamentarism, partide şi elită politică în Bucovina habsburgică (1848−1918). Contribuţii la istoria parlamentarismului în spaţiul central-est european*, Iaşi, 2004, p. 56 şi urm.

[87] Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei. De la administraţia militară la autonomia provincială. 1775−1861*, vol. I, Bucureşti, 1993, p. 417−419.

[88] „Bucovina. Gazetă românească pentru politică, religie şi literatură”, Cernăuţi, nr. 1/1849 şi nr. 4/1849; Ştefan Purici, *op. cit.*, p. 203−206.

[89] Vezi Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date şi mărturii*, vol. 1−2, Bucureşti, 1982.

[90] Teodor Bălan, *op. cit.*, p. 17−19.

[91] Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 408−410.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

intelectualitatea bucovineană, dezvoltând o conştiinţă naţională puternică la generaţiile tinere de români bucovineni sau din afara graniţelor provinciei[92].

În acest sens, un exemplu edificator este cazul unuia din elevii săi de la gimnaziu cernăuţean, marele poet român Mihai Eminescu, la a cărui formare intelectuală şi naţionalistă Pumnul a contribuit profund. Mai mult, de moartea profesorului Aron Pumnul, în 1866, care a fost percepută ca o mare pierdere pentru românii bucovineni şi pentru naţiunea română, se leagă începuturile poetice ale lui Eminescu, care va publica acum prima sa poezie: *La mormântul lui Aron Pumnul*, într-o modestă broşură intitulată: *Lăcrămioarele învăţăceilor gimnazişti din Cernăuţi*, scoasă de aceştia ca un ultim omagiu adus marelui dispărut[93]. De altfel, în panteonul spiritualităţii române, oraşul Cernăuţi rămâne consemnat drept locul în care Mihai Eminescu s-a format ca intelectual, petrecând, cu intermitenţe, o parte a copilăriei şi a adolescenţei sale, ca elev de şcoală primară şi de gimnaziu. Pentru românii cernăuţeni, amintirea numelui său şi a trecerii sale, prin timp, legată de atâtea locuri din oraş, s-a păstrat până târziu şi se păstrează şi astăzi, intrând chiar într-un fel de mitologie locală, încât pe bună dreptate istoricul literar C. Loghin consemna, la începutul deceniului cinci al secolului nostru, faptul că, „în Cernăuţi, Eminescu trăieşte viu printre noi. Nu-l căutăm, ca în alte părţi, prin cărţi şi fotografii”[94].

Pe linia aceleiaşi emancipări naţional-culturale, în anul 1851, un comitet, în frunte cu Eudoxiu von Hurmuzaki, Ioan baron von Mustaţă, Iacob von Miculi, profesorul Constantin Popovici ş.a., a luat iniţiativa creării, prin donaţii şi subscripţii, a unei Biblioteci a Ţării Bucovina, în oraşul capitală a provinciei. În apelul făcut către locuitorii ducatului, membrii comitetului constatând faptul că „oraşul Cernăuţi este una din cele mai depărtate staţii ale culturii europene apusene spre răsărit”, care însă „stă afară de principalele drumuri ale comunicaţiilor literare” şi ca urmare trebuie să se sprijine numai pe propriile mijloace culturale, justificau necesitatea înfiinţării unei biblioteci provinciale publice, ca o chestiune absolut necesară ridicării gradului de cultură a locuitorilor Bucovinei, precum şi pentru funcţionarea şi înfiinţarea unor instituţii culturale mai înalte[95]. La acest apel vor răspunde numeroşi români bucovineni, în special majoritatea marilor proprietari, precum Hurmuzaki, Petrino, Zotta, Mustaţă, Vasilco etc., dar şi cei din Moldova, ca de pildă principele Mihai Sturdza sau Mihail Kogălniceanu, care vor dărui bani şi cărţi, astfel încât, la 29 septembrie 1852, s-a inaugurat oficial Biblioteca Ţării în casa din Cernăuţi, dăruită spre acest scop de moldovenii Scarlat şi Costache Vârnav[96]. După înfiinţarea Landtagului în 1861, biblioteca şi fondurile sale financiare au trecut în administrarea acestei instituţii, devenit unul din primele foruri culturale moderne ale provinciei. Primul conducător al acesteia a fost ales tânărul profesor român Ion G. Sbiera, elev şi continuator al lui Aron Pumnul şi a ideilor sale, de emancipare a românilor prin limbă şi cultură. În momentul înfiinţării Universităţii din Cernăuţi, în anul 1875, biblioteca a fost donată nou createi instituţii de cultură.

Odată cu dobândirea autonomiei provinciale a Bucovinei în 1849 şi, mai ales, a redobândirii sale în anul 1861, pentru elita politică românească s-a pus problema

[92] I. G. Sbiera, *Aron Pumnul. Voci asupra vieţii şi însemnătăţii lui*, Cernăuţi, 1899, p. 42 şi urm.
[93] C. Loghin, *Aron Pumnul − Mihai Eminescu*, în vol. *Eminescu şi Bucovina*, Cernăuţi, 1943, p. 485−486.
[94] *Ibidem*, p. 579.
[95] Mihai-Ştefan Ceauşu, *Prochiemare spre dăruiri pentru Biblioteca Ţerei Bucovina*, în „Septentrion”, anul I, nr. 1, 1990, p. 7.
[96] Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 453−455.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acţiunii în direcţia înfiinţării în Cernăuţi a unui Landtag propriu, fapt împlinit prin patenta imperială din 26 februarie 1861[97]. Pentru a omagia eforturile depuse de Eudoxiu von Hurmuzaki şi Iordachi von Vasilco, în vederea redobândirii statutului de ţară de coroană, pentru Bucovina şi pentru obţinerea unei reprezentanţe provinciale, la 23 aprilie 1861, orăşenii din Cernăuţi au organizat o adunare festivă în onoarea celor doi lideri ai românilor, lui Hurmuzaki fiindu-i conferită şi diploma de cetăţean de onoare al oraşului[98]. După desfăşurarea alegerilor în martie, la 6 aprilie 1861 a fost convocată în sesiune prima Dietă a Bucovinei, în sala Primăriei din Cernăuţi, sub preşedinţia episcopului Eugenie Hacman, desemnat drept Landeshauptmann. În urma alegerilor, elita politică românească a ajuns să deţină majoritatea din cele 29 de mandate ale deputaţilor, plus mandatul de virilist al episcopului, în reprezentanţa provincială. Această majoritate a românilor în Dieta din Cernăuţi, ce se va menţine şi în următoarele Wahlperiode, până la modificarea legii electorale, la începutul secolului următor, a asigurat acestora mereu conducerea celei mai înalte instituţii a puterii politice locale[99]. Noua instituţie politică, cu competenţe legislative la nivel provincial în probleme de şcoală, cultură, biserică, afaceri comunale etc., a asigurat până la sfârşitul Monarhiei de Habsburg cadrul propice de manifestare pentru toate forţele politice, de diverse etnii, din provincie, fiind locul unde şi românii bucovineni şi-au dezvoltat un lung şi fructuos exerciţiu al vieţii parlamentare.

Deceniile şapte şi opt aduc două evenimente majore în plan cultural-naţional pentru românii bucovineni: înfiinţarea în Cernăuţi a „Societăţii pentru Literatura şi Cultura Română în Bucovina” şi a Universităţii. Mai întâi, din iniţiativa profesorului Ion G. Sbiera şi a altor câţiva intelectuali români, în primăvara anului 1862, în capitala provinciei a luat fiinţă „Reuniunea română de lectură”[100]. Apoi, din dorinţa de a da o mai mare extindere activităţii „reuniunii”, s-a născut ideea transformării sale într-o societate culturală românească, lucru realizat odată cu înfiinţarea la Cernăuţi, în ianuarie 1865, sub preşedinţia lui Gheorghe von Hurmuzaki, a „Societăţii pentru Literatura şi Cultura Română”. Scopul societăţii era de a promova şi răspândi cultura naţională, prin toate mijloacele şi pe toate căile, în rândul românilor din Bucovina. În această direcţie „societatea” a acţionat atât prin intermediul periodicului propriu „Foaia Societăţii pentru Literatura şi Cultura Română în Bucovina”, care a apărut la Cernăuţi în anii 1865−1869[101], cât şi prin alte activităţi specifice, cum a fost sprijinirea unor reprezentaţii de teatru date în sala de la „Hotel de Moldavie” sau în alte locuri din Cernăuţi, în anii 1865, 1869, 1870 etc., de renumite companii teatrale din România, precum cea condusă de Fany Tardini, care au avut o influenţă cultural-naţională deosebită asupra publicului românesc, în special asupra tinerilor gimnazişti de atunci, precum viitorul mare poet al României, Mihai Eminescu[102].

La iniţiativa deputatului român dr. Constantin Tomaşciuc, la 28 noiembrie 1872, Dieta Bucovinei a adoptat o rezoluţie, ce a fost înaintată spre rezolvare guvernului

[97] Mihai-Ştefan Ceauşu, *Modernizarea instituţional-politică a Bucovinei: instituirea Dietei provinciale (1848−1861)*, în „Xenopoliana”. Buletinul Fundaţiei Academice „A. D. Xenopol” din Iaşi, VI, 1998, nr. 1−2, p. 154−155.

[98] Teodor Bălan, *Redobândirea unei autonomii*, în *RA*, tom VII/1, Bucureşti, 1946, p. 63.

[99] Mihai-Ştefan Ceauşu, *Parlamentarism…*, p. 135−137.

[100] Ion G. Sbiera, *Familia Sbiera după tradiţie şi istorie şi amintiri din viaţa autorului*, Cernăuţi, 1899, p. 172.

[101] Mihai-Ştefan Ceauşu, *Cultural Nationalism and Associationism in Bukovina in the 19th Century*, în „Transylvanian Review”, vol. XX, nr. 4, 2011, p. 47.

[102] T. V. Stefanelli, *Amintiri despre Eminescu*, în vol. *Eminescu şi Bucovina*, Cernăuţi, 1943, p. 26−27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

central, prin care cerea înfiinţarea unei Universităţi în Cernăuţi, ca o chestiune absolut necesară rezolvării necesităţilor culturale ale provinciei şi a intereselor speciale ale imperiului, de promovare a culturii germane în răsăritul Europei. În urma insistenţelor deputatului Tomaşciuc şi ale Dietei, în cele din urmă, în anul 1875, s-a înfiinţat Universitatea din capitala provinciei bucovinene[103]. Până la sfârşitul Monarhiei de Habsburg, noua instituţie de învăţământ superior, deşi adesea acuzată în istoriografia română pentru caracterul ei germanizator[104], a devenit un pol de atracţie culturală pentru românii din Bucovina şi din afara ei, cu un rol benefic pentru aceştia, la fel ca şi pentru celelalte naţionalităţi, contribuind la creşterea gradului lor de cultură şi civilizaţie[105]. Universitatea avea în compunerea sa trei facultăţi. Prima era cea de filozofie, în cadrul căreia profesorul Ion Nistor va preda începând din 1912 cursul de istorie a Europei de Sud-Est, în care va include şi istoria românilor; urma cea de drept, unde a fost profesor Constantin Tomaşciuc, cel care ajunge şi primul rector al universităţii şi, în fine, cea de teologie. Facultatea de teologie, constituită pe fundamentul Institutului Teologic din Cernăuţi, era unica facultate de teologie ortodoxă din Monarhia de Habsburg şi, în consecinţă, a fost urmată nu numai de românii din Bucovina, din Transilvania sau din România, ci şi de ucraineni, sârbi şi bulgari[106]. Cursurile acestei facultăţi, ca de altfel din întreaga universitate, se făceau în spiritul toleranţei, al înţelegerii, al respectului interconfesional şi interetnic. Ele contribuiau la sădirea acestor sentimente în rândul românilor, dar şi al celorlalte etnii din provincie, ducând la crearea mitului, Cernăuţi − oraş al toleranţei[107].

La scurt timp de la inaugurarea Universităţii din Cernăuţi, studenţii români de aici s-au grupat în jurul societăţii academice „Arboroasa”. Această societate, cu un pronunţat caracter naţional, a avut însă o viaţă scurtă, fiind desfiinţată de autorităţile habsburgice în 1877, în urma unei telegrame trimise primarului de Iaşi, prin care comitetul societăţii se declara solidar cu manifestaţiile antihabsburgice, organizate în acest oraş. Membrii comitetului, în frunte cu viitorul renumit compozitor bucovinean Ciprian Porumbescu, au fost întemniţaţi şi li s-a intentat un proces, ce a impresionat negativ opinia publică românească din Bucovina[108]. Pe fundamentul vechii asociaţii, în 1878 studenţii români vor întemeia noua societate academică „Junimea”, care va dăinui până la începutul celui de-al Doilea Război Mondial. Noua societate a avut şi ea un pronunţat caracter naţional şi a desfăşurat, în decursul îndelungatei sale existenţe, numeroase acţiuni menite să promoveze cultura şi literatura română, în rândurile membrilor săi, dar şi a societăţii româneşti bucovinene, în general[109]. Din iniţiativa unor membri ai acestei societăţi academice, în frunte cu Ion Nistor, de la începutul anului 1904, a apărut la Cernăuţi o revistă literară şi ştiinţifică, intitulată „Junimea Literară”. În jurul noii reviste, care îşi propunea răspândirea valorilor literaturii române în rândul

[103] *Alma Mater Francisco Josephina. Die Deutschsprachige Nationalitäten-Universität in Czernowitz. Festschrift zum 100. Jahrestag ihrer Eröffnung 1875*, Hrg. von Rudolf Wagner, München, 1975, p. 21 ff.

[104] Constantin Loghin, *op. cit.*, p. 148−149; Ion Nistor, *op. cit.*, p. 216−218.

[105] George Bostan, *Der Beitrag der Universität Czernowitz zur Entwicklung der rumänischen Kultur und der ukrainisch-rumänischen Beziehungen*, în vol. Ilona Slawinski, Joseph P. Strelka (Hg.), *Glanz und Elend der Peripherie. 120 Jahre Universität Czernowitz*, Bern/Berlin/Frankfurt a.M./New York/Paris/Wien, 1998, p. 123 şi urm.

[106] Vladimir Trebici, *Facultatea de Teologie din Cernăuţi (1875−1940) şi importanţa sa ecumenică*, în „Glasul Bucovinei”, Cernăuţi/Bucureşti, tom II, nr. 1/1995, p. 52−53.

[107] Ortfried Kotzian, *Die Bedeutung der Universität für den „Mythos Czernowitz”*, în vol. Ilona Slawinski, Joseph P. Strelka (Hg.), *Glanz und Elend der Peripherie*, p. 15−17.

[108] Corneliu Crăciun, *Societăţi academice din Bucovina. Arboroasa şi Junimea*, Oradea, 1997, p. 37 şi urm.

[109] Mihai-Ştefan Ceauşu, *op. cit.*, p. 49.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

românilor din Bucovina, informarea publicului asupra progreselor culturii române, încurajarea scriitorilor bucovineni şi a tinerelor talente literare etc., s-au grupat majoritatea tinerilor intelectuali români, care, fără a aparţine de vreo grupare politică, puneau pe prim-plan ideea naţională şi nutreau sentimente iredentiste. Acest fapt a făcut ca gruparea de intelectuali din jurul „Junimii Literare" să aibă un rol important, la sfârşitul Primului Război Mondial, în unirea Bucovinei cu România[110].

Odată cu dezvoltarea vieţii politice în cadrul autonomiei provinciale, Cernăuţii îşi vor întări pentru românii bucovineni valoarea simbolică de centru politic naţional, care, în timp, va căpăta noi valenţe. În oraşul capitală a provinciei se vor manifesta şi vor acţiona majoritatea oamenilor politici români, din a doua jumătate a secolului XIX şi de la începutul secolului XX, de talia unui Eudoxiu Hurmuzaki, Alexandru Petrino, Ioan Mustaţă, Alexandru Vasilco, Iancu Flondor, Aurel Onciul, George Grigorovici ş.a., care au acţionat în direcţia propăşirii politice, culturale sau economico-sociale a românilor bucovineni.

Dinamica dezvoltării social-economice a societăţii româneşti a impus şi o anumită dinamică a vieţii politice româneşti din Bucovina. Astfel, dacă pe parcursul deceniilor şapte şi opt românii vor fi grupaţi în două facţiuni politice, ce reproduceau la nivel provincial cele două mari curente politice din monarhie, cel centralist şi cel federalist[111], treptat, pe măsura clarificărilor politice şi a lărgirii bazei sociale, a apărut ideea necesităţii unui partid propriu românesc. Primul pas în această direcţie a fost făcut după înfiinţarea în anul 1885, în Cernăuţi, a uniunii politice „Concordia". În urma unei mari adunări politice a românilor bucovineni, ce a avut loc în Cernăuţi, în anul 1892, în oraşul capitală a provinciei se constituie în acelaşi an, pe suportul societăţii „Concordia", Partidul Naţional Român din Bucovina[112]. Noul partid românesc îşi propunea să promoveze o mai mare solidaritate a românilor în afacerile politice naţionale şi în cele cultural-bisericeşti. Ca organ de presă, acesta avea ziarul „Gazeta Bucovinei", ce apărea în oraşul Cernăuţi[113].

Puternicele frământări din sânul elitei politice şi al mişcării naţionale româneşti, ce au avut loc în ultimul deceniu al secolului XIX şi în primele ale celui următor, pe fundalul luptei pentru transferarea monopolului puterii politice dinspre moşierime, în mare parte de origine nobilă, spre burghezie, au dus la desfiinţări şi înfiinţări repetate a Partidului Naţional Român şi au determinat apariţia, în Cernăuţi, unor noi partide româneşti, de diverse orientări, precum Partidul Conservator condus de Ioan von Wolczinski, Partidul Poporal ce l-a avut în frunte pe Iancu cavaler de Flondor, Partidul Democrat întemeiat de Aurel Onciul sau Partidul Social-Democrat aflat sub diriguirea lui George Grigorovici ş.a[114]. Fărâmiţarea aceasta politică nu a fost o caracteristică doar a românilor, ci ea poate fi întâlnită şi în cazul celorlalte naţionalităţi din provincie, durând până la sfârşitul Imperiului austro-ungar.

Pe acest fundal, în preajma Primului Război Mondial apare gruparea tinerilor intelectuali din jurul profesorilor Ion Nistor şi Sextil Puşcariu, de la Universitatea din Cernăuţi, care nutrind idei iredentiste, privitoare la rezolvarea problemei naţionale prin alipirea Bucovinei la Regatul României, va căuta să şi le materializeze odată cu izbucnirea

[110] Constantin Loghin, *op. cit.*, p. 216−229.

[111] Mihai-Ştefan Ceauşu, *Parlamentarism…*, p. 233 şi urm.

[112] Erich Prokopowitsch, *Die rumänische Nationalbewegung in der Bukowina und der Dacoromanismus*, Köln-Graz, 1965, p. 59−62.

[113] Ioan Cocuz, *Presa românească în Bucovina (1809−1944)*, Suceava, 1993, p. 24.

[114] Mihai-Ştefan Ceauşu, *op. cit.*, p. 343 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

războiului. În calitate de refugiaţi pe teritoriul statului român, aceştia vor desfăşura o intensă activitate propagandistică în favoarea intrării României în război de partea Antantei, unii luptând chiar ca voluntari în cadrul armatei române. Propaganda refugiaţilor, în frunte cu Ion Nistor, în favoarea realizării unităţii româneşti va atinge apogeul la sfârşitul războiului[115].

În istoria naţională şi în mentalul colectiv românesc, oraşul Cernăuţi a rămas şi va rămâne drept locul unde, pe fundalul dramaticelor evenimente din toamna anului 1918, generate de prăbuşirea Monarhiei de Habsburg, românii şi-au exprimat deschis voinţa de unire. Astfel, după ce pe 27 octombrie, sub conducerea neobositului naţionalist Iancu Flondor, aici s-a ţinut marea adunare naţională a românilor bucovineni, care proclamându-se Constituantă, a hotărât în numele suveranităţii naţionale unirea Bucovinei cu celelalte provincii româneşti din imperiu, ceva mai târziu, sub presiunea evenimentelor generate de revendicările teritoriale ucrainene şi de intervenţia trupelor române, la 28 noiembrie 1918, în acelaşi oraş să se întrunească Congresul General al românilor bucovineni, care a decis unirea necondiţionată a Bucovinei cu Regatul României[116].

În timpul stăpânirii româneşti, din perioada interbelică, oraşul Cernăuţi, deşi pierde din importanţa de odinioară, în condiţiile în care în România era doar un singur centru al puterii politice, cel de la Bucureşti, rămâne ca un centru cultural deosebit de relevant pentru români.

În primul rând, a existat o puternică reţea şcolară, grefată pe vechea reţea din perioada habsburgică, acum românizată, care a fost extinsă în această perioadă, în funcţie de nevoile de instrucţie ale societăţii. Astfel, pe lângă 29 de şcoli primare de stat, în perioada interbelică, în Cernăuţi au funcţionat şcoala normală de învăţători şi cea de învăţătoare, Liceul „Aron Pumnul", Liceul real ortodox de băieţi „Mitropolitul Silvestru", Liceul „Marele Voievod Mihai" şi liceele de fete „Elena Doamna" şi „Oltea Doamna"[117].

Un loc şi un rol deosebit, în creşterea gradului de cultură şi civilizaţie a locuitorilor români din fosta provincie Bucovina şi din zonele învecinate, a revenit acum Universităţii din Cernăuţi, care a fost inaugurată, în octombrie 1920, în prezenţa regelui şi a guvernului României, ca universitate românească, adăugând celor trei facultăţi existente o nouă facultate de ştiinţe[118]. În perioada administraţiei româneşti, în vederea desfăşurării unor activităţi de cercetare aprofundate, pe lângă Facultatea de filozofie şi litere s-a înfiinţat un Institut de istorie şi limbă română, iar pe lângă Facultatea de ştiinţe, mai multe institute, precum: Institutul de botanică, Institutul de geografie, Institutul de fizică experimentală etc. Institutul de istorie şi limbă a editat, începând din 1924 şi până în 1939, buletinul „Codrul Cosminului", în care s-au publicat, de profesorii: Ion Nistor, Vasile Grecu, Leca Morariu ş.a., valoroase studii de istorie, literatură şi filologie[119]. În acelaşi timp, pentru dezvoltarea învăţământului universitar cernăuţean şi cuprinderea unui număr sporit de studenţi, în anul 1935 a fost construită o nouă clădire a universităţii[120].

---

[115] Idem, *Ion Nistor, luptătorul pentru unirea Bucovinei cu România*, în vol. Alexandru Zub (ed.), *Ion Nistor (1876−1962)*, Iaşi, 1993, p. 113−121.

[116] Ion Nistor, *Unirea Bucovinei 28 noiembrie 1918. Studiu şi documente*, Bucureşti, 1928, p. 55 şi urm.

[117] Constantin Loghin, *Cernăuţii*, Cernăuţi, 1936, p. 65−74.

[118] Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, p. 411−414.

[119] R. Cândea, *Învăţământul superior*, în vol. Ion Nistor (ed.), *Zece ani de la unirea Bucovinei. 1918−1928*, Cernăuţi, 1929, p. 272−276; Radu Grigorovici, *Şcoala de fizică de la Cernăuţi (1918−1944)*, în „Glasul Bucovinei", Cernăuţi/Bucureşti, 1/1995, p. 57−63; Ilona Slawinski, *Zur Geschichte der Universität Czernowitz nach 1940*, în vol. Ilona Slawinski, Joseph P. Strelka (Hg.), *Glanz und Elend der Peripherie*, p. 52−53.

[120] Astfel, în anul 1936/37 au fost înscrişi la Universitatea din Cernăuţi 2.267 de studenţi faţă de 1.198 în anul 1913/14. Vezi Vlad Bănăţeanu şi Eitel Knittel, *Ghidul turistic, istoric şi balnear al Bucovinei*, Cernăuţi, 1940, p. 65.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În anul 1924, oraşul Cernăuţi s-a îmbogăţit cu o nouă instituţie de învăţământ superior, menită să sporească faima culturală a oraşului: Conservatorul de muzică şi artă dramatică. Din păcate, însă această instituţie de cultură nu a avut o viaţă prea lungă, Conservatorul fiind desfiinţat ca instituţie de stat în vara anului 1935[121]. Totuşi, conservatorul a continuat să existe ca instituţie particulară până la începutul celui de-al Doilea Război Mondial.

O evoluţie la fel de dramatică a cunoscut şi Teatrul din Cernăuţi. După ce modernul teatru orăşenesc german, ridicat în anii 1904−1905 din banii provinciei Bucovina şi ai oraşului Cernăuţi, a fost românizat într-o manieră forţată de guvernul liberal, în anul 1922, şi transformat în Teatru naţional românesc, a durat o perioadă de câţiva ani, până în 1925, când acesta a primit o trupă permanentă capabilă să desfăşoare o activitate teatrală românească de bună calitate[122]. În această formă, Teatrul Naţional din Cernăuţi şi-a continuat activitatea vreme de peste un deceniu, în care a repurtat numeroase succese scenice, până la 31 martie 1935, când a fost desfiinţat din motive financiare. Clădirea teatrului a trecut în administrarea primăriei oraşului, adăpostind sporadic spectacole răzleţe, organizate de diferite companii teatrale aflate în turneu în Cernăuţi[123].

În Cernăuţii perioadei interbelice, pe fondul unei activităţi literare mai vechi desfăşurate de cercul scriitoricesc din jurul revistei „Junimea Literară", a apărut mişcarea literar-poetică „Iconar", fondată de o serie de tineri scriitori în frunte cu Mircea Streinul, socotit a fi primul poet modern al Bucovinei, Iulian Vesper, Ion Roşca, George Drumur ş.a. Noua mişcare literară, denumită generic de marele istoric literar român, George Călinescu, drept „suprarealismul bucovinean"[124], ce grupa toată tânăra generaţie de literaţi bucovineni, îşi propunea să schimbe literatura română, în sens novator, nu numai la nivel provincial, ci şi naţional, prin abandonarea funcţiei militante, de conservare a identităţii etnice şi o reconstrucţie a demersului poetic sub semnul autonomiei estetice[125].

După ce în timpul stăpânirii sovietice, o lungă perioadă de timp, pe fundalul politicii de rusificare şi de reprimare a oricăror tendinţe naţionale, românii din nordul Bucovinei şi din oraşul Cernăuţi nu şi-au putut manifesta identitatea naţională decât sporadic şi numai în plan literar[126], la sfârşitul acestui regim, oraşul şi-a recăpătat valoare simbolică de centru naţional, cultural şi politic al românilor bucovineni, odată cu înfiinţarea în mai 1989 a Societăţii pentru cultura românească „Mihai Eminescu". Această societate cultural-naţională din Cernăuţi a militat şi militează în direcţia redeşteptării conştiinţei naţionale, a cultivării limbii, culturii, artei şi istoriei naţionale în rândul românilor din zonă, elaborând chiar, în 1992, un plan de dezvoltare naţională a românilor din regiunea Cernăuţi, menit să asigure minorităţii naţionale româneşti de aici drepturi cultural-naţionale şi politice, în cadrul noului stat ucrainean[127].

---

[121] Constantin Loghin, *op. cit.*, p. 75−76.

[122] G. Rotică, *În slujba gândului şi sufletului românesc. Slova, Muzica, Teatrul,* în vol. Ion Nistor (ed.), *Zece ani de la unirea Bucovinei. 1918−1928*, p. 238−239.

[123] Constantin Loghin, *op. cit.*, p. 95.

[124] George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1988, p. 906.

[125] Gheorghe Hrimiuc, *Gruparea poetică Iconar*, în vol. Andrei Corbea, Micael Astner (ed.), *Kulturlandschaft Bukowina. Studien zur deutschsprachigen Literatur des Buchenlandes nach 1918*, Iaşi, 1990, p. 214−220; Mircea Diaconu, *Poezia iconaristă. Câteva disocieri*, în „Glasul Bucovinei", 3/1994, p. 78 şi urm.

[126] Ştefan Hostiuc, *Poezia română postbelică din nordul Bucovinei: generaţii şi paradigme*, în „Glasul Bucovinei", 3/1994, p. 87−89.

[127] Grigore Bostan, *Aspecte din activitatea Societăţii „Mihai Eminescu"*, în „Glasul Bucovinei", 3/1994, p. 150 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Toată această îndelungată evoluţie istorică a oraşului Cernăuţi, cu nenumărate lumini şi umbre, de strălucire şi de decădere, sub mai multe stăpâniri şi regimuri politice, ne conduce spre concluzia că acest oraş a rămas şi va rămâne pentru români un loc al memoriei cu valoare de simbol naţional, care şi-a păstrat mereu, în pofida tuturor vitregiilor istoriei, rolul de principal centru naţional, politic şi cultural al românilor bucovineni.

CZERNOWITZ TOWN AND ITS NATIONAL, POLITICAL AND CULTURAL IMPORTANCE FOR THE ROMANIANS
(Summary)

Keywords: Czernowitz, Bukovina, Moldavia, Austrian Empire, Romania, Romanians, cultural institutions, political parties, cultural and national emancipation.

The present study addresses the historical evolution of the city of Czernowitz, starting with the position held within the state of Moldavia, from the early Middle Ages until its annexation by the Austrian Empire, at the beginning of the last quarter of the 18th century, in order to insist afterwards on the period as it was under Habsburg rule, and finally make some remarks on its situation during the period between the two world wars, when it was part of Romania. Since 1775 and until 1918, as the capital city of the province of Bukovina, Czernowitz was the prime focus for the Romanians in the province, here residing the provincial administration, the Bukovina Diet, the Episcopate and later the Orthodox Metropolis, as well as the educational and cultural institutions, headed by the high school and the university. In 1862, the Romanian elite in Czernowitz founded "The Society for Romanian Literature and Culture in Bukovina", which together with the student societies, such as "Junimea" ("The Youth"), had an important role in the cultural and national emancipation of the Bukovina Romanians. The refuge here of a part of the Moldavian political elite in 1821 and 1848, as well as the contact with the Bukovina Romanian leaders helped strengthen the national solidarity. Here the main Romanian political groups and parties have existed, as well as their leaders, who have activated in the spirit of national defence and promotion of the national rights. Later, in the fall of 1918, at the time of Austria-Hungary's collapse, Romanian national movement leaders meeting in Czernowitz proclaimed the union of Bukovina with Romania.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

HADRIAN GORUN[*]

GUVERNUL ALEXANDRU AVERESCU ŞI ALIANŢA CU ANTANTA ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL. MĂRTURII DOCUMENTARE FRANCEZE

Situaţia militară a Antantei pe frontul oriental s-a deteriorat în vara şi în toamna anului 1917. La baza acestei înrăutăţiri a stat în principal evoluţia stării de lucruri interne din Rusia, care s-a repercutat negativ asupra capacităţii combative a armatei ruse. Revoluţia din februarie 1917 a determinat dezvoltarea crescândă a unui val de pacifism în interiorul său. Spiritul pacifist a devenit cvasigeneral după 25 octombrie / 7 noiembrie 1917, moment în care partidul bolşevic a acaparat puterea la Petrograd pe calea revoluţiei. Militarii fostei armate ţariste nu doar că refuzau cu obstinaţie să mai opună orice rezistenţă, dar se şi dedau la tot felul de acte reprobabile. Tendinţa de contagiune revoluţionară era indiscutabilă, militarii ruşi care se retrăgeau în dezordine dorind să provoace agitaţii. Efectivele române erau nevoite să depună eforturi suplimentare considerabile pentru a reduce consecinţele nefaste care au decurs din vidul creat pe front prin retragerea rusă. Pe de altă parte, datorită faptului că, din toamna lui 1917, autorităţile ruse au început să intercepteze transporturile materialelor de război destinate României, armata română ducea lipsă şi de armamentul indispensabil pentru purtarea cu succes a operaţiunilor. Privată atât de sprijin material, cât şi de ajutor militar, România se vedea pusă într-o situaţie ingrată. Armistiţiul pe care cabinetul român l-a încheiat cu Puterile Centrale la 9 decembrie 1917 a fost rezultatul unei procesualităţi fireşti în evoluţia evenimentelor politico-militare, o urmare logică a armistiţiului Rusiei cu inamicul, semnat la Brest-Litovsk la începutul aceleiaşi luni. Armistiţiul de la Focşani a fost prezentat în mod oficial de către autorităţile de la Iaşi drept un act cu caracter pur militar, impus prin forţa circumstanţelor defavorabile. Acţiunea armată urma a fi reluată de îndată ce situaţia se va fi ameliorat. Atmosfera de anarhie şi dezordine care domnea în rândul trupelor ruse în iarna 1917/1918 s-a reflectat şi în corespondenţa dintre şeful misiunii militare franceze în România, generalul Henri Mathias Berthelot, şi ministrul de război, în acelaşi timp preşedinte al Consiliului de Miniştri al Franţei, Georges Clemenceau. Astfel, ca urmare a cazurilor numeroase de jaf în care au fost implicaţi soldaţii ruşi dezertori de pe front, guvernul român a decis să adopte măsuri pentru a menţine ordinea şi a restabili liniştea în ţară[1].

George Barclay, ministrul Marii Britanii la Iaşi, transmitea Foreign Office-ului, la începutul lui 1918, că, în împrejurările armistiţiului încheiat de către ruşi, armatele

[*] Lector dr., Universitatea „Constantin Brâncuşi” din Târgu-Jiu.

[1] Service Historique de l'Armée de Terre (în continuare, SHAT), Conseil Superieur de Guerre, Carton 4N40, D. 3, telegrama nr. 1077, din 19 decembrie 1917, a generalului Berthelot către ministrul de război.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. L, 2013, p. 139–147

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

austro-ungare se vedeau în situaţia de a înainta nestingherite până ce aveau să îi încercuiască pe români, ale căror flancuri au fost lăsate complet neprotejate[2]. Agitaţiile în continuă amplificare, care au cuprins trupele ruse, au determinat guvernul României să adopte măsuri în direcţia contracarării lor. Bunăoară, a fost dispersat centrul bolşevic al armatei a 4-a de la Roman fără a se produce vărsare de sânge[3].

În noile condiţii datorate împrejurărilor ostile, era vital pentru Aliaţi ca armistiţiul semnat la Focşani să nu degenereze într-o pace separată imediată. Pentru a consolida capacitatea combativă şi voinţa de luptă a românilor în faţa refuzului rușilor de a continua rezistenţa, Antanta a luat în calcul recrutarea unor trupe cehe şi poloneze pe teritoriul ucrainean. Acestea erau menite să sprijine armata română[4]. La 4 ianuarie 1918, preşedintele Franţei Raymond Poincaré a scris regelui Ferdinand al României, adresând felicitări pentru rapiditatea şi energia cu care au fost reprimate tentativele de dezordine şi dezorganizare. Poincaré îşi exprima speranţa că, în acele împrejurări, România îşi va prezerva întreaga sa libertate de decizie şi că rămânând fidelă „tradiţiilor sale de patriotism şi onoare, ea va refuza orice înţelegere cu inamicii comuni". În aceeaşi ordine de idei, Poincaré a anunţat că Franţa, în deplin acord cu Anglia şi SUA, proceda la eforturi în sudul Rusiei pentru a grupa şi a fortifica acolo toate elementele care puteau oferi un suport armatei române. Preşedintele francez a adăugat că, apărând teritoriul românesc, trupele regale vor contribui la victoria generală a Aliaţilor. Succesul Antantei se va realiza mai lent şi mai dificil dacă România va înceta definitiv lupta[5]. Acţiunile de subminare, la care recurgeau efectivele ruse de pe frontul românesc contaminate de morbul bolşevic, transpar din corespondenţa lui Berthelot cu Clemenceau. În 23 ianuarie 1918, liderul misiunii militare franceze se plângea că „de trei zile rușii obstrucţionează în Basarabia, opresc circulaţia trenurilor şi interceptează complet aprovizionarea"[6]. Cu toate acestea, reprezentanţii diplomatici şi militari ai Franţei în România continuau să aibă atitudinea cea mai intransigentă dintre Aliaţi în raporturile cu autorităţile de la Iaşi, socotind de cuviinţă ca România să continue rezistenţa militară. Ministrul plenipotenţiar Charles de Saint-Aulaire a afirmat în timpul discuţiilor sale cu guvernul Brătianu că el nu a încetat să deţină monopolul demersurilor ameninţătoare şi al celor mai dure exigenţe, de aici luând naştere o situaţie foarte dificilă pentru România, pentru legaţia Franţei şi misiunea militară franceză. Ele atrăgeau resentimentele şi indignarea partizanilor tot mai numeroşi ai păcii[7]. La rândul său, generalul Berthelot a exprimat opinia că rezistenţa armată a României era posibilă până la finele lui aprilie chiar şi fără aportul soldaţilor ruşi. Generalul francez a calculat că inamicul era nevoit să mai aducă încă 10 divizii competitive pentru a putea forţa linia întărită a Siretului şi a-i respinge pe români în Rusia. În schimb, ministrul britanic la Iaşi, Sir George Barclay, s-a alarmat şi a sesizat potenţialul pericol care plana asupra României. El a notat încă din 16 ianuarie 1918, într-un raport către Foreign Office, că „aceste 18 divizii româneşti ar putea ţine frontul actual împotriva forţelor inamice de acum. Dar când Rusia încheie pace, aceasta

[2] George Cipăianu, *La răscruce (toamna anului 1917 – primăvara lui 1918). Marea Britanie şi încheierea de către România a unei păci separate*, Oradea, Editura Cogito, 1993, p. 62.

[3] SHAT, Conseil Superieur de Guerre, Carton 4N40, D. 3, telegrama nr. 1122, din 25 decembrie 1917 a şefului misiunii militare franceze în România.

[4] Archives du Ministère des Affaires Etrangères Français (în continuare, AMAEF), Série Guerre 1914−1918, Roumanie, D. 357, f. 114.

[5] Idem, D. 349, f. 37.

[6] *General Berthelot and Romania. Mémoires et correspondance 1916−1919*, edited by Glenn E. Torrey, New York, Columbia University Press, 1987, p. 147−148; *apud* G. Cipăianu, *op. cit.*, p. 66.

[7] AMAEF, Guerre 1914−1918, Roumanie, D. 349, f. 85.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

va degaja în jur de 90 de alte divizii duşmane, care ar putea fi aduse aici. De aceea, este evident că armata română va fi la discreţia inamicului. Este imposibil să se fixeze o limită în timp pentru această rezistenţă, căci totul depinde de acţiunea inamicului care are iniţiativa"[8].

Într-adevăr, încheierea armistiţiului ruso-german în decembrie 1917 la Brest-Litovsk constituia doar o etapă tranzitorie către încheierea păcii separate definitive de către Consiliul Comisarilor Poporului. În urma acesteia, România era plasată într-o postură extrem de dificilă, găsindu-se practic descoperită în faţa adversarilor.

Miniştrii aliaţi în România erau de părere că Puterile Centrale aveau un interes mult mai mare să încheie o pace separată cu Ucraina decât cu Rusia sovietică, întrucât procedând în acest fel şi-ar fi procurat înlesniri de aprovizionare. În cazul în care negocierile de pace între Ucraina şi Puterile Centrale s-ar întrerupe, cea dintâi nu ar dispune în respectivul moment de trupe suficiente pentru a-şi asigura propria apărare şi a-i mai ajuta şi pe români[9]. Faptul că nici trimiterea scontată a diviziilor cehe nu mai părea realizabilă crea impresia perfect justificată de izolare totală şi definitivă[10].

De îndată ce Rada Ucraineană a încheiat pacea cu Puterile Centrale la începutul lui februarie 1918, Ucraina a încetat să mai reprezinte o zonă-tampon pentru statul român. Puterile Centrale erau pe punctul de a încercui complet România. În 10 februarie, trupele bolşevice au invadat teritoriul ucrainean şi au ocupat Kievul. În cadrul Antantei s-au delimitat două atitudini distincte faţă de România în eventualitatea încheierii păcii separate de către aceasta. Pe de o parte, s-au conturat poziţiile foarte clare ale Franţei şi Italiei, cabinetele acestor ţări dând instrucţiuni categorice în direcţia respingerii oricăror iniţiative de pace. Pe de altă parte, avem de-a face cu atitudinea Angliei, care nu era definită cu o fermitate identică cu a celorlalţi parteneri din cadrul alianţei. Dacă Saint-Aulaire şi Carlo Fasciotii primeau directive ferme, în schimb ministrul britanic, Barclay, se plângea de echivocul şi tonul evaziv al telegramelor primite de la Londra[11].

Într-o întrevedere avută la 26 ianuarie/8 februarie cu miniştrii puterilor aliate la Iaşi, Ion I. C. Brătianu, încă prim-ministru în acea zi, a considerat ca România avea de ales între trei soluţii, anume pacea separată, ruptura imediată cu Puterile Centrale sau purtarea unor tratative de pace cu scopul de a câştiga timp. Premierul a adăugat că el nu accepta să păstreze puterea decât dacă a doua soluţie era adoptată. El se gândea că, între timp, un eveniment fericit precum reconcilierea cu maximaliştii sau agravarea crizei monarhiei dualiste austro-ungare ar putea modifica întru câtva starea de fapt cu totul defavorabilă. Miniştrii aliaţi au declarat în numele cabinetelor lor că Antanta se pronunţa împotriva oricărei negocieri de pace. Ei au adăugat că nu existau decât două căi, pacea sau războiul, negocierile putând conduce la încheierea apropiată a unei păci separate[12].

Armistiţiul pe care România îl semnase la 9 decembrie 1917 la Focşani urma să expire la 14 februarie 1918. Dacă nu era denunţat cu şapte zile înainte, el urma să fie prelungit automat. Însă, la 5 februarie, Puterile Centrale – foarte interesate în obţinerea unei păci generale pe frontul de est – au expediat cabinetului român un ultimatum, cerându-i insistent să demareze negocieri pentru o pace separată.

[8] G. Cipăianu, *op. cit.*, p. 64−65.
[9] AMAEF, Guerre 1914−1918, Roumanie, D. 358, f. 231.
[10] *Ibidem*, f. 254.
[11] G. Cipăianu, *op. cit.*, p. 78, 93.
[12] SHAT, Conseil Superieur de Guerre, Carton 4N40, telegrama identică nr. 248, din 8 februarie 1918 a miniştrilor SUA, Franţei, Angliei şi Italiei la Iaşi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Stephen Pichon, ministrul afacerilor externe al Franţei, l-a rugat pe şeful legaţiei române din Paris, Victor Antonescu, să comunice la Iaşi faptul că guvernul francez nu putea accepta din partea României nici pace separată, nici tratative în acest sens. Ion I. C. Brătianu urma a fi încurajat să reziste tentaţiilor de pace negândită şi ameninţărilor germane[13]. Totuşi, în cadrul unei şedinţe de guvern din 7 februarie 1918, Brătianu a fost de părere că, pentru a ieşi din situaţia existentă, regele Ferdinand trebuia să aleagă între constituirea unui guvern care şi-ar asuma responsabilitatea de a reîncepe imediat operaţiunile militare şi formarea unui cabinet care ar încheia pace. În prima variantă, premierul în exerciţiu nu vedea multe şanse de reuşită. În cele din urmă, Consiliul de Miniştri care analiza ultimatumul lui Mackensen nu a fost în măsură să adopte nicio decizie, iar Brătianu şi-a prezentat demisia. Ştiind că totul evolua către o pace separată fără aprobarea Aliaţilor, el nu avea altă ieşire[14].

Noul preşedinte al Consiliului de Miniştri al României, Alexandru Averescu, a mărturisit că în cazul în care se va confrunta cu riscul unei înfrângeri zdrobitoare, care între altele va face de nesuportat condiţiile impuse de germani, va fi constrâns finalmente să încheie pace. El a adăugat că regele mai degrabă ar fi fost dispus să abdice decât să ratifice o pace care ar putea periclita interesele propriului popor. Aliaţii s-au mărginit să dea asigurări generale guvernului român, asigurări ce stipulau că Antanta va proceda la acţiuni energice pe fronturi şi va aplana conflictul dintre România si maximaliştii de la Petrograd. Dar presiunea germană creştea continuu, iar situaţia se deteriora cu repeziciune în concordanţă cu evoluţia evenimentelor din Rusia de Sud[15].

Întreaga acţiune diplomatică a guvernului Alexandru Averescu s-a desfăşurat în jurul tratativelor cu Puterile Centrale, dar şi a eforturilor diplomatice depuse pentru a nu rupe solidaritatea cu Aliaţii. Pentru a consolida poziţia ţării sale în alianţă, premierul român solicita Parisului şi Londrei: reînnoirea tratatului din 4/17 august 1916; obţinerea recunoaşterii tratatului respectiv şi de către preşedintele american Woodrow Wilson; ajutor financiar; o ofensivă aliată cu scopul de a slăbi presiunea inamică asupra României. Averescu a primit promisiuni în legătură cu reînnoirea tratatului din 1916 şi în privinţa ajutorului financiar. Cu toate acestea, nu i s-a dat un răspuns categoric cu privire la posibilitatea recunoaşterii convenţiilor politice şi militare de către preşedintele SUA. Miniştrii puterilor aliate din capitala României apreciau, la 10 februarie 1918, că era de aşteptat ca tratativele între guvernul Averescu şi Puterile Centrale să ducă la pace separată, în scurt timp, dacă Antanta nu va proceda la iniţiative menite să modifice situaţia într-o manieră decisivă. Contele de Saint-Aulaire, Sir George Barclay, Carlo Fasciotti şi Charles Vopicka au primit, de fapt, recomandări pentru a întreprinde un demers colectiv pe lângă rege. Ei aveau să declare acestuia că puterile aliate, menţinând toate angajamentele luate faţă de România, nu vor încheia pace până ce unitatea acesteia nu va fi înfăptuită. Pe de altă parte, tot ceea ce se va întâmpla în teritoriul invadat va fi considerat nul şi neavenit de către Aliaţi. Puterile aliate se angajau să declanşeze o puternică ofensivă pe frontul occidental, pe cel italian şi, pe cât posibil, pe frontul balcanic, în cazul în care România, rupând armistiţiul de la Focşani, ar fi ameninţată cu zdrobirea[16].

În 16 februarie 1918, generalul Alexandru Averescu a dat de înţeles miniştrilor aliaţi la Iaşi că România a fost copleşită de dificultăţi, ca urmare a izolării complete şi a

[13] AMAEF, Guerre 1914−1918, Roumanie, D. 349, f. 204.
[14] G. Cipăianu, *op. cit*., p. 97.
[15] *Ibidem*, p. 98.
[16] SHAT, Conseil Superieur de Guerre, Carton 4N40, D. 4, telegrama identică nr. 2765, din 10 februarie 1918 a miniştrilor Marii Britanii, SUA, Franţei şi Italiei la Iaşi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

imposibilităţii de a primi un ajutor direct. El a mai menţionat că opinia publică din România nu vedea altă ieşire decât pacea. Preşedintele Consiliului român de Miniştri a mai precizat că opinia publică din România nu întrezărea altă ieşire decât pacea. Averescu era conştient de misiunea cu totul aparte care incumba cabinetului său, anume salvarea existenţei statului român, cu atât mai mult cu cât noi sacrificii din partea acestuia nu ar servi cauzei puterilor aliate. Premierul României a exprimat dorinţa de a nu accepta condiţii umilitoare pentru ţară. El a făcut apel la bunăvoinţa şi la simpatia guvernelor aliate, fără a solicita totuşi, precum predecesorul său, păstrarea angajamentelor în ipoteza unei păci separate. Pentru a evita orice aparenţă de aderare la principiul tratativelor cu inamicul, miniştrii aliaţi nu au cerut nicio precizare în acest sens[17]. Ei socoteau că era absurd să pretindă României, în condiţiile izolării şi ale stării critice în care se găsea, să lupte până la ultimul om, iar obligaţiile asumate faţă de ea să fie eludate, neputând să i se ofere niciun ajutor inclusiv în caz de retragere în Rusia. Diplomaţii Antantei estimau că, în eventualitatea în care germanii vor impune condiţii draconice de pace, ei vor face, indirect, un important serviciu Antantei, care va câştiga astfel timpul necesar pentru adoptarea măsurilor în direcţia refacerii rapide a armatei române[18].

În aceeaşi zi, generalul Berthelot se arăta sceptic în privinţa probabilităţilor ca armata română să continue rezistenţa. El sublinia următoarele: „deşi guvernul dezminte, am căpătat certitudinea că negocierile de pace au început deja; nu mai este decât o chestiune de zile pentru ca această pace să fie semnată. Propaganda pacifistă împotriva căreia protestez de două luni nu mai este doar tolerată, ci încurajată, în vreme ce oamenii care mai cred în reluarea războiului îşi fac pure iluzii”[19].

După ce a purtat discuţii la Bucureşti cu miniştrii de externe ai Germaniei şi Austro-Ungariei, Richard Kühlmann şi respectiv Ottokar Czernin, prim-ministrul Averescu s-a arătat optimist, apreciind – poate mai mult pentru a menaja suspiciunile Aliaţilor – că existau trei şanse din patru pentru reluarea ostilităţilor. Însă el a continuat o idee expusă anterior chiar de către reprezentanţii Antantei, anume limitarea temporală a rezistenţei române la maximum două luni, precum şi imposibilitatea absolută de retragere în Rusia. De fapt, acolo guvernul român ar fi întâmpinat o ostilitate cvasigenerală mai ales după ce, la 13/26 ianuarie 1918, Consiliul Comisarilor Poporului a dispus ruperea unilaterală a relaţiilor diplomatice cu România şi arestarea membrilor legaţiei din Petrograd, eliberaţi doar la intervenţiile exprese şi la presiunile venite din partea statelor Antantei. Chiar şi având în vedere cele de mai sus, miniştrii puterilor aliate la Iaşi au tins să îl convingă pe Averescu că starea de lucruri în Rusia s-ar putea ameliora. Drept consecinţă, România ar obţine avantaje dacă rezistenţa sa ar continua atâta vreme cât să-i permită să profite de pe urma eventualelor evenimente favorabile de pe alte fronturi[20].

La 1 martie 1918, preşedintele Consiliului de Miniştri al României s-a interesat pe lângă miniştrii aliaţi dacă tatonarea şi prelungirea negocierilor cu Puterile Centrale nu ar prejudicia într-o mai mică măsură interesele noastre şi ale Antantei. El a ţinut să mai puncteze că, în cazul unei păci impuse prin forţa împrejurărilor potrivnice, România se va considera mereu unită cu Antanta. Cabinetul Averescu dorea însă să afle dacă la

[17] AMAEF, Série Paix, Roumanie, D. 333, f. 17−18.
[18] *Ibidem*, f. 28.
[19] *General Berthelot and Romania…*, p. 156−157.
[20] SHAT, Conseil Superieur de Guerre, Carton 4N40, D. 4, telegrama preşedintelui Consiliului de miniştri al Franţei către ministrul afacerilor externe, nr. 3199, din 23 februarie 1918, semnată Foch; telegrama identică a miniştrilor aliaţi la Iaşi, nr. 328, din 27 februarie 1918.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

congresul de pace, organizat cu prilejul încheierii ostilităţilor, va beneficia de sprijinul Aliaţilor pentru a obţine revizuirea unei asemenea păci. Erau vizate în principal condiţiile relative la Dobrogea[21], asupra căreia Puterile Centrale manifestau pretenţii nedisimulate. Miniştrii Antantei au replicat referindu-se la necesitatea ca România să lupte până la capăt. Atunci Averescu a semnalat primejdia ca Antanta, prin intransigenţa pe care o manifesta, să determine adversitatea populaţiei româneşti şi să provoace, indirect, apropierea acesteia de germani[22]. Atât reprezentanţii Aliaţilor, cât şi autorităţile române au căpătat convingerea că, fiind înlăturată orice posibilitate de retragere în Rusia, rezistenţa armată ar duce la o catastrofă naţională şi poate chiar la anexarea României, situaţie în care inamicul ar fi putut uzita reţeaua de căi ferate a ţării şi întregul material de război acaparat împotriva Aliaţilor. În rândul cercurilor diplomatice şi militare franceze, generalul Berthelot a fost printre cei dintâi care a observat şi a conştientizat faptul că intransigenţa guvernului francez ar putea determina îndepărtarea României şi pierderea încrederii acesteia în Franţa[23]. Chiar dacă preşedintele Consiliului de Miniştri a declarat că nu doreşte să semneze pacea decât în condiţii onorabile, şeful misiunii militare franceze în România şi-a exprimat convingerea că el va ceda în faţa tuturor pretenţiilor Puterilor Centrale. Pacea semnată de către Ucraina a adus trupele inamice chiar în spatele armatei române, situaţia devenind pe zi ce trecea tot mai disperată[24]. Telegrafiind lui Stephen Pichon la Quai d'Orsay, Saint-Aulaire a precizat că s-a bucurat de sprijinul colegilor săi englez, american şi italian în demersurile sale împotriva unei păci separate a României. Însă reprezentanţii Marii Britanii şi SUA nu au primit instrucţiuni clare în această privinţă şi de aceea s-au văzut oarecum nevoiţi să renunţe la linia intransigentă[25]. Nu fără temei, diplomaţia puterilor aliate a tins să acrediteze opinia că României i s-ar fi impus condiţii de pace mai puţin dure în cazul în care ar fi acceptat să purceadă la negocieri încă din debutul tratativelor de la Brest-Litovsk. Atunci, o pace separată încheiată de către guvernul român ar fi fost mult mai avantajoasă intereselor Puterilor Centrale.

Observăm o diferenţă şi o deosebire de atitudine între ministrul Franţei în capitala României, Charles de Saint-Aulaire, şi cabinetul de la Paris. Bunăoară, în 3 martie 1918, Saint-Aulaire considera că a sosit momentul ca executivul român să dispună de întreaga libertate de decizie. Dacă România va continua lupta, ofiţerii francezi vor avea datoria de a lupta până la capăt alături de români. Dacă din contră va hotărî să încheie pace, Antanta va trebui să accepte că România se afla într-o situaţie tragică, fără ieşire, după ce îşi îndeplinise în mod loial îndatoririle ce decurgeau din statutul său de aliată. Saint-Aulaire chiar a accentuat poziţia sa conciliatoare, afirmând că Parisul a deţinut iniţiativa şi monopolul unei intransigenţe în rândul puterilor Antantei. Această atitudine fusese calificată în România drept „egoism feroce". Având în vedere aceste realităţi, Saint-Aulaire a solicitat ca preşedintele republicii, Poincaré, şi prim-ministrul Clemenceau să adreseze regelui României şi premierului Averescu telegrame cordiale, al căror efect să fie considerabil. Totodată, în opinia reprezentantului diplomatic francez în România, se impunea ca executivul de la Paris să îşi asume iniţiativa unei declaraţii colective a ţărilor Antantei prin care să proclame că puterile aliate considerau nulă şi neavenită

[21] AMAEF, Paix, Roumanie, D. 333, f. 95.
[22] *Ibidem*, f. 96.
[23] *Ibidem*, f. 100−101, f. 106.
[24] SHAT, Conseil Superieur de Guerre, Carton 4N40, D. 4, telegrama cifrată nr. 129, din 2 martie 1918, a şefului misiunii militare franceze în România către ministrul de război.
[25] *Ibidem*, telegrama nr. 344, din 2 martie 1918, semnată Saint-Aulaire.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

această pace impusă prin violenţă şi că vor proceda la revizuirea sa după victoria finală[26].

Sub influenţa ultimatumului şi a presiunilor venite din partea Puterilor Centrale, cabinetul Averescu vedea orice tendinţă de a rezista ca inutilă şi fatală. Finalmente, a luat decizia negocierilor în baza pretenţiilor exprimate de către inamic. Una dintre condiţiile preliminare *sine qua non* puse de către Puterile Centrale ca punct de pornire pentru tratative a fost cedarea Dobrogei. În aceste împrejurări, la 20 februarie/5 martie 1918, s-a parafat la Focşani prelungirea armistiţiului cu Puterile Centrale cu încă 14 zile, iar la Buftea au fost semnate preliminarii de pace[27].

Alături de Saint-Aulaire, şi-a temperat poziţia intransigentă faţă de România generalul Berthelot, care era de părere că a sosit momentul ca Antanta să devină mai înţelegătoare, ţinând seama de dificultatea în care se afla România. Cabinetului de la Iaşi trebuia să i se lase libertatea să decidă el însuşi asupra liniei sale de conduită. În cazul semnării păcii, considera Berthelot, Aliaţii erau datori să pregătească o declaraţie comună prin care să îşi asume angajamentul de a revizui un tratat de pace impus în mod brutal şi care nici măcar nu putea fi negociat. De asemeni, alte personalităţi militare franceze au adoptat o atitudine similară. Şeful Statului Major al armatei franceze Ferdinand Foch a împărtăşit aceeaşi opinie, afirmând că România a intrat în război la insistenţele aliate. În virtutea intereselor Antantei, era cu totul contraproductiv să i se solicite României un efort pe care nu era în măsură să îl depună. Se impunea ca Aliaţii să îşi manifeste în continuare sprijinul moral pentru România. Franţa urma să ajungă la un *modus vivendi* cu celelalte guverne aliate, necesar pentru publicarea unei declaraţii colective în momentul imediat ulterior încheierii păcii[28].

Miniştrii aliaţi la Iaşi s-au pronunţat într-o manieră asemănătoare. Ei au propus, de comun acord, ca Antanta să opună „brutalităţii Puterilor Centrale o manifestare de simpatie călduroasă la adresa României". Pentru a proteja pe viitor interesele puterilor aliate în România, miniştrii acestora la Iaşi au sugerat ca guvernele pe care le reprezentau să proclame oficial că pacea impusă României prin violenţă era considerată de către cele patru state nulă şi neavenită şi că Antanta îşi menţinea sentimentele cele mai binevoitoare faţă de România, sentimente pe care le va dezvălui cu ocazia conferinţei generale de pace. În acest context, miniştrii aliaţi reclamau din partea guvernelor lor permisiunea de a alege momentul şi forma respectivei declaraţii[29].

Preliminariile de pace de la Buftea nu au fost privite favorabil de către guvernele Antantei. Reacţia Parisului – care până atunci dăduse instrucţiuni categorice lui Saint-Aulaire în sensul respingerii oricăror tratative de pace – a fost semnalată de către şeful legaţiei române, Victor Antonescu. Acesta a relatat că atât la Clemenceau, cât şi la Stephen Pichon a sesizat nemulţumire, dar nu şi ostilitate. Cei doi oameni de stat francezi au căzut de acord că întreruperea colaborării pe plan militar nu trebuia să antreneze cu sine abandonarea legăturilor economico-financiare, culturale şi intelectuale ale Franţei şi ale celorlalţi aliaţi cu România. La rândul lor, Pichon şi Clemenceau şi-au nuanţat atitudinile. Cel dintâi s-a arătat mai tolerant şi i-a promis lui Victor Antonescu

[26] AMAEF, Paix, Roumanie, D. 333, f. 107−108.

[27] SHAT, Conseil Superieur de Guerre, Carton 4N40, telegrama identică a miniştrilor aliaţi la Iaşi, nr. 354, din 4 martie 1918; Paul Oprescu, *Întreruperea operaţiilor militare pe frontul românesc (noiembrie 1917 – martie 1918) şi relaţiile României cu Aliaţii*, în *Studii şi materiale de istorie modernă,* vol. VI, Bucureşti, 1979, p. 177.

[28] SHAT, Conseil Superieur de Guerre, Carton 4N 40, telegrama nr. 3824, din 4 martie 1918, a Şefului Statului Major al Armatei franceze către ministrul afacerilor externe, semnată Foch.

[29] AMAEF, Paix, Roumanie, D. 333, f. 138.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că Franţa nu va renunţa la politica sa tradiţională în România, socotind că pacea va fi supusă revizuirii, numind-o „o nenorocire trecătoare”. În schimb, Clemenceau a fost adeptul unei linii dure, vorbind de capitulare[30].

De la Roma, ministrul României în Italia, Alexandru Lahovari, a primit asigurări din partea ministrului italian de externe că Italia compătimea România şi deplângea imposibilitatea Aliaţilor de a-i veni în ajutor. Charles Vopicka, ministrul SUA în România, a prezentat încă din 25 februarie 1918 o declaraţie în numele guvernului său, în care se specificau următoarele: 1) în orice tratat de pace la care SUA vor fi parte, integritatea politică şi teritorială a României vor fi garantate; 2) poporul român va avea deplină putere de decizie asupra guvernului său; 3) guvernul SUA împreună cu guvernele statelor cobeligerante vor avea în vedere furnizarea mijloacelor necesare pentru susţinerea guvernului şi armatei române în interiorul sau în afara graniţelor naţionale ale României; 4) măsurile şi acţiunile Puterilor Centrale sau ale aliaţilor acestora în teritoriul invadat al României vor fi considerate drept nule şi neavenite, dacă vor afecta nefavorabil autoritatea României şi a aliaţilor ei; 5) SUA sunt hotărâte să continue cu toate resursele lor lupta împotriva Puterilor Centrale. De fapt, în timp ce Germania şi Austro-Ungaria căutau în acel moment să impună ideea că în estul Europei războiul se încheiase definitiv, Aliaţii se gândeau că problemele răsăritene, în general, şi situaţia României, în particular, vor suporta o reglementare la finele conflagraţiei[31]. După cum s-au temut statele Antantei, preliminariile de pace de la Buftea au reprezentat un pas către semnarea tratatului de pace cu Puterile Centrale la Bucureşti în 24 aprilie/7 mai. Acel tratat însă nu a fost ratificat niciodată de către Parlament.

Dorind să atenueze efectul nedorit produs de respectivele preliminarii de pace, premierul Averescu a ţinut să îi asigure pe miniştrii aliaţi la Iaşi că nicio cerere de livrare a materialului de război nu fusese formulată vreodată de către germani şi că dacă o asemenea pretenţie avea să fie enunţată, ar respinge-o. Averescu a ţinut să mai precizeze că, acceptând să negocieze cu inamicul, el a avut în vedere în principal menajarea armatei române pentru viitor. Miniştrii puterilor aliate au luat notă de această declaraţie, dar s-au arătat destul de rezervaţi din pricina situaţiei existente şi a caracterului generalului Averescu[32].

Telegrama circulară din 9 martie 1918 a ministrului de externe Stephen Pichon către ambasadorii şi miniştrii francezi de la Londra, Washington, Roma şi Le Hâvre a consemnat şi totodată a confirmat starea de lucruri existentă în România: „Duşmanii noştri au impus acum României o pace de cuceriri teritoriale şi de aservire economică […]. În pofida curajului manifestat până acum de către armata română, în ciuda sfaturilor în favoarea rezistenţei date până în ultima clipă de către Aliaţi d-lui Brătianu şi succesorului său, din nefericire România este încercuită de inamicii săi, izolată prin ostilitatea maximaliştilor […]. Este important să protestăm energic împotriva acestui nou abuz de forţă şi să proclamăm o dată în plus voinţa noastră de a reclama, cu prilejul păcii generale, revizuirea clauzelor acestui tratat”[33].

Ambasadorii şi miniştrii francezi respectivi aveau să declare că guvernele aliate au constatat că Puterile Centrale au ameninţat România cu împărţirea între Ungaria şi Bulgaria, pretinzând să îi impună condiţii de pace care, violând drepturile popoarelor, consacră rapturi teritoriale, spolieri şi aservire economică inacceptabilă. Diplomaţii

[30] P. Oprescu, *op. cit.* , p. 174.
[31] *Ibidem*, p. 176−178.
[32] AMAEF, Paix, Roumanie, D. 333, f. 151−154.
[33] *Ibidem*, f. 152−153.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

statelor Antantei aveau să declare că vor lua drept nul şi neavenit acest tratat şi că Aliaţii vor proceda la revizuirea lui cu prilejul păcii generale[34].

În concluzie, poziţia cercurilor diplomatice şi militare ale statelor Antantei faţă de România în perioada guvernării lui Alexandru Averescu a oscilat. Se observă oarecare diferenţe între Franţa şi Italia, pe de o parte, şi Marea Britanie, pe de altă parte, în general, însă tendinţele împotriva unei păci separate semnate de către România au fost evidente, chiar dacă sesizăm unele particularisme. Bunăoară, în ceea ce priveşte Franţa, observăm deosebiri de atitudine între ministrul francez la Bucureşti şi guvernul de la Paris şi chiar în interiorul cabinetului francez. De fapt, poziţia oficială a Antantei, în general, şi a Franţei, în special, trebuia să se menţină în limitele impuse prin convenţiile politică şi militară din august 1916, care stipulau că părţile semnatare puteau încheia pace numai de comun acord şi în acelaşi timp. În cele din urmă, prin reintrarea sa în război alături de Quadrupla alianţă, la începutul lui noiembrie 1918, România a obţinut caducitatea preliminariilor de la Buftea şi a tratatului de pace de la Bucureşti. De fapt, nefiind ratificat, acel tratat a fost sortit să rămână mereu literă moartă.

THE EFFORTS OF ALEXANDRU AVERESCU GOVERNMENT TO MAINTAIN THE ALLIANCE WITH THE ALLIES IN THE FIRST WORLD WAR. FRENCH DOCUMENTARY TESTIMONY
(Summary)

Keywords: peace, Alexandru Averescu, Antanta, France, negotiations.

In this study we tried to analyse Romania's situation after the armistice of Focşani and during the first three months of the year 1918. Although we dealt with the relations between Romania and the Entente during the last weeks of Bratiano's government, we stressed – as the title itself suggests – the activity of the new president of the Romanian Council of ministers, Alexandru Averescu.

The situation of the country was very difficult because of the armistice that the Bolsheviks signed in Brest-Litovsk in December 1917. From that moment, Rusia has not any longer fought the German enemies. In 13/26th January 1918, Russia broke all diplomatic relations with the Romanian government from Iaşi. Even Ukraine ceased the struggle. So Romania, whose territory was reduced a lot, could receive no support. The General Averescu tried not to break the ties with the Allies. But he also had to deal with the forces of the Central Powers. The Romanian diplomacy attempted to obtain from the Entente's authorities the maintenance of all commitments concerning its territorial integrity and the new borders of the state.

The ministers of France, Great Britain, Italy and U.S.A. from Iaşi received recommendations from their governments in order to disagree all negotiations between Romania and Central Powers. In the opinion of the Entente's authorities, the negotiations between Averescu's cabinet and the enemy might have as result a separate peace. Among the four powers of the Entente, France was the most intransigent. In fact, all these states strongly rejected the separate peace but the French attitude was more clearly defined that the English attitude for instance. We can also see differences on this topic between the Entente's diplomatic representatives in the Romanian capital and their governments. The four ministers from Iaşi knew the Romanian realities much better. They all made a proposal regarding a common declaration of the Entente's countries. Thus, Romania had carried out all its obligations as an allied state and all the actions of the enemy taken in the occupied territory should be condemned. The draconian peace imposed by force should be also revised in the end of the war.

[34] *Ibidem*, f. 154.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VENIAMIN CIOBANU[*]

DEBUTUL INSURECŢIEI POLONEZE DIN NOIEMBRIE 1830, ÎN VIZIUNEA UNUI DIPLOMAT ENGLEZ

În conformitate cu Actul Final al Congresului de la Viena (1814−1815), a fost constituit Regatul Poloniei, la iniţiativa ţarului Alexandru I, care urma să-i devină rege. Căci el a urmărit, pe de o parte, să aibă la dispoziţie armata poloneză, ce se remarcase cu prilejul campaniilor napoleoniene, iar pe de alta, să-şi asigure simpatia popoarelor Europei, al căror lider spera să devină. În această din urmă perspectivă, i-a acordat şi o constituţie. Actul a fost elaborat de prinţul Adam Jerzy Czartoryski, un vechi colaborator al ţarului, care îl însoţise la lucrările Congresului. Sancţionată de Alexandru I, la 27 noiembrie 1815, în timpul prezenţei sale la Varşovia, Constituţia stipula, între altele, că Regatul Poloniei era unit, pentru totdeauna, cu Imperiul Rusiei, printr-o uniune personală, Coroana Polonă devenind moştenirea dinastiei de Romanov. Multe din prevederile Constituţiei erau deosebit de liberale, pentru acele timpuri, precum libertatea tiparului, libertatea persoanei, garantarea proprietăţii etc. În plus, se garanta şi faptul că toate funcţiile statului vor fi asigurate numai de nativi polonezi. Constituţia încredinţa însă întreaga putere executivă regelui, adică ţarului, cu dreptul de a-l desemna pe înlocuitorul său, viceregele, pentru perioadele în care nu rezida la Varşovia, de a-i numi pe miniştri, senatori şi pe toţi funcţionarii. De asemenea, i se acorda dreptul de veto asupra tuturor hotărârilor seimului, compus din camera deputaţilor şi din senat. Se mai stipula, totodată, că Regatul nu putea să promoveze o politică externă proprie, aceasta fiind comună cu cea a Rusiei. În planurile lui Alexandru I, viitorul stat polonez trebuia să constituie însă şi terenul în care să experimenteze guvernarea liberală pe care vroia să o introducă în Imperiul Rusiei[1].

Proiectele vaste pe care le-a conceput nu luau totuşi în calcul realităţile politice din Europa şi din Rusia. În primul caz, a fost pus în faţa opoziţiei marilor puteri europene, îndeosebi a Marii Britanii. Cea din urmă întrevedea în proiectele poloneze ale lui Nicolae I – în care intra şi reconstituirea teritorială a vechiului Regat Polon, de dinaintea primei sale împărţiri, din anul 1772 – o tentativă mascată de extindere şi consolidare a poziţiilor Rusiei în Europa, ceea ce ar fi produs un grav dezechilibru în sistemul politic european. Şi aceasta, în pofida faptului că Alexandru I a încercat să risipească temerile puterilor europene, dându-le asigurări că pe teritoriul viitorului stat polonez nu vor fi menţinute trupe ruseşti. În cel de al doilea caz, a întâmpinat o virulentă opoziţie din partea cercurilor politice ruseşti, ostile introducerii unei guvernări

[*] Cercetător ştiinţific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iaşi.

[1] Wladysław Czapliński, *Zarys dziejów Polski do roku 1864*, Kraków, Wydawnictwo Znak, 1985, p. 425−427.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. L, 2013, p. 149–176

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

liberale. Astfel încât, din vastul stat polonez, proiectat iniţial, a rămas doar zona centrală a teritoriilor poloneze, cuprinzând Varşovia, Radom, Kalisz, Sandomierz, Lublin, Białystok şi Płock, la care intenţiona să alipească şi unele teritorii anexate de Rusia, în speţă guberniile Wilno, Grodno, Minsk, Wołynia şi Podolia, intenţie care nu s-a mai materializat, însă. În forma aceasta, existenţa noului Regat al Poloniei a fost recunoscută de Marile Puteri[2].

Contrar aşteptărilor, vicerege nu a fost desemnat Adam Jerzy Czartoryski, ci generalul Józef Zajączek. În realitate, autoritatea supremă în stat era exercitată de marele duce Constantin, al doilea frate al lui Alexandru, numit de către acesta comandant suprem al armatei poloneze. Deşi nutrea o oarecare simpatie faţă de polonezi, deoarece îi considera nedreptăţiţi de bunica sa, Ecaterina a II-a, pe care nu o iubise, nu a ştiut, totuşi, să se apropie de ei, în pofida faptului că se căsătorise cu o poloneză, Joana Grudzińska, şi mai ales să înţeleagă principiile constituţiei pe care le-o acordase ţarul. Stăpânit de un „*spirit sălbatec, depravat, neînfrânat, impulsiv până la nebunie*”, în care se acumulase „*povara unei duble moşteniri: cea a depravării Ecaterinei şi tirania lui Pavel* (Pavel I, tatăl său – n.n.)” (s.n.), aşa cum l-a caracterizat istoricul polonez din secolul XIX, Askenazy[3], a avut un comportament brutal, îndeosebi faţă de armată, dar şi faţă de civili, declanşând, astfel, indignarea tuturora. Cu toate acestea, deşi a fost avertizat de Adam Jerzy Czartoryski că, prin atitudinea sa, marele duce Constantin provoca tulburări în ţară, Alexandru I nu a luat nicio măsură. Din contra, i-a declarat acestuia că, „*în Petersburg, Constantin s-ar fi putut dovedi a fi fost mult mai periculos decât în Regat*” (s.n.)[4]. Starea de nemulţumire a polonezilor a mai fost intensificată şi de atitudinea plenipotenţiarului ţarului în Regat, Nikolaj Nikolaievici Novosilţov, a cărui misiune era să controleze activitatea guvernului polonez şi să pună în aplicare punctele de vedere ale acestuia. Plenipotenţiarul ţarului s-a dovedit a fi fost „*tipul carieristului, gata să-şi schimbe punctele de vedere, potrivit cu necesitatea. Beţiv, desfrânat, corupt, a devenit, în curând, plaga Regatului, în care urmărea cu atenţie toate mişcările opoziţiei şi ale liberalismului*” (s.n.)[5]. Şi, de parcă aceste motive nu ar fi fost suficiente pentru ca polonezii să se gândească serios la necesitatea îndepărtării acestor doi opresori din Polonia, impulsul către crearea unor organizaţii secrete a fost întărit de însuşi ţarul Alexandru I, care nu agrea criticile opoziţiei la adresa politicii sale în Regat şi care trebuiau tolerate, în spiritul Constituţiei. Astfel că, sub presiunea marelui duce Constantin, viceregele Józef Zajączek a introdus, în anul 1819, cenzurarea gazetelor. Totodată, în Rusia s-au înmulţit atacurile la adresa politicii favorabile polonezilor pe care o promova ţarul. În plus, tocmai în acel an au luat amploare mişcările liberale din Europa (revoluţiile din Spania şi Neapole, organizaţiile liberale din Germania, Italia şi Franţa), aşa încât, confruntat cu o nouă opoziţie în seim, în anul 1820, când i-au fost respinse anumite proiecte guvernamentale, Alexandru I renunţa în totalitate la politica sa liberală, lăsându-l pe ducele Constantin să acţioneze potrivit bunului său plac, ceea ce a marcat sfârşitul relativelor libertăţi cetăţeneşti[6].

Răspunsul polonezilor s-a concretizat în constituirea unor organizaţii secrete, al căror obiectiv era conservarea constituţiei, realipirea la Polonia a fostelor sale teritorii estice, anexate de Rusia – Lituania şi Bielorusia. Unele dintre ele aveau ca membri

[2] *Ibidem*, p. 426.
[3] *Ibidem*, p. 439.
[4] *Ibidem.*
[5] *Ibidem.*
[6] *Ibidem*, p. 439−441.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ofiţeri, altele fiind create de studenţi. Cea mai renumită dintre acestea din urmă a fost cea înfiinţată în anul 1817, în Vilnius. Se numea „Prietenii Ştiinţei" (Towarzystwo Filomatów) şi în cadrul ei a activat şi Adam Mickiewicz. În pofida numărului redus de membri – aproximativ 10 − Societatea a jucat un rol foarte important în viaţa studenţească din capitala Lituaniei. Transformată în Uniunea Patriotică, organizaţia a fost descoperită, ca şi celelalte, de altfel, de către poliţia ţaristă, printre cei arestaţi numărându-se şi Mickiewicz. Aceasta a fost lichidată în anul 1825, când s-a descoperit legăturile ei cu decembriştii din Rusia[7].

Potrivit unui decret promulgat de ţarul Pavel I în 1797, femeile erau excluse de la succesiunea la tronul Rusiei, ca reacţie la tratamentul pe care i-l aplicase mama sa, Ecaterina a II-a, care îl ţinuse departe de treburile statului. Potrivit aceluiaşi decret, erau excluşi de la succesiunea tronului şi acei membri ai familiei imperiale care nu aveau urmaşi legali, în linie masculină. Astfel că, după decesul lui Alexandru I în 1825, fără urmaşi direcţi în linie masculină, fratele său, marele duce Constantin, pierdea dreptul de succesiune, deoarece se căsătorise în 1820 cu amintita poloneză, Joana Grudzińska, care nu descindea însă dintr-o familie domnitoare. Căsătoria fiind, deci, una morganatică, atât el, cât şi urmaşii săi nu aveau, conform prevederilor acelui decret al lui Pavel I, dreptul să succeadă la tronul Rusiei[8]. Ca urmare, împărat avea să devină Nicolae, al treilea fiu al lui Pavel I, care se născuse în anul 1796 şi se căsătorise în 1814 cu principesa prusiană, Charlotta (Alexandra); căsătorie din care s-au născut opt copii, primul fiind viitorul ţar, Alexandru al II-lea. Perspectivele domniei i s-au deschis abia în anul 1823, când Constantin renunţa la tron, iar Alexandru I promulga un decret secret, privind succesiunea lui Nicolae[9]. În copilărie, Nicolae fusese pregătit pentru cariera militară. În ziua în care i se aniversa naşterea, a fost numit de către tatăl său, Pavel I, colonel al gărzii imperiale. Educat de către generalul Lamsdorf, a rămas un fanatic al ordinii şi al disciplinei. De aceea, deşi nu era pregătit pentru guvernare, era convins totuşi că, de vreme ce comanda o divizie, va putea să conducă şi un imperiu[10]. După decesul neaşteptat al lui Alexandru, renunţarea la tron a lui Constantin, a cărei raţiune nu a fost înţeleasă de către contemporani, a oferit pretextul unui grup de ofiţeri, membri ai unei organizaţii conspirative care milita pentru introducerea unor reforme fundamentale în Rusia, să declanşeze aşa-numita mişcare decembristă care viza împiedicarea încoronării lui Nicolae I, denumită astfel după data la care a izbucnit, adică 14 decembrie 1825, ziua încoronării noului ţar[11].

Descoperirea ramificaţiilor acestei mişcări în Polonia a contribuit la accentuarea indispoziţiei lui Nicolae I faţă de polonezi. Astfel, deşi a participat la festivităţile prilejuite de încoronarea sa ca rege polon, în 1829, le-a considerat ca fiind false, cu atât mai mult cu cât, după propria sa mărturisire, el nu cunoştea decât două categorii de polonezi: „cei pe care îi urăsc şi cei pe care îi dispreţuiesc"[12]. O stare de spirit ce avea să se agraveze însă odată cu declanşarea insurecţiei poloneze din luna noiembrie 1830.

[7] *Ibidem*, p. 441−443.

[8] *Słownik dynastii Europy,* Pod redakcją Józefa Debosza i Macieja Serwańskiego, Poznań, Wydawnictwo Poznańskie, 1999, p. 350−351.

[9] *Słownik władców Europy nowożytnej i najnowszej*, Pod redakcją Macieja Serwańskiego i Jozefa Debosza, Poznań, Wydawnictwo Poznańskie, 1998, p. 315.

[10] *Ibidem.*

[11] *Ibidem.*

[12] Władysław Czapliński, *op. cit.*, p. 444.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În pofida unei îmbunătăţiri globale a situaţiei economice a Regatului Poloniei, înregistrată la începutul anului 1830[13], motiv pentru care era dificil să se presupună că populaţia ar fi fost dispusă să se revolte împotriva Rusiei, precipitarea unor evenimente revoluţionare în Europa nu a întârziat să aibă totuşi ecou şi în Regatul Poloniei. Este vorba de revoluţia burgheză, izbucnită în Franţa, în luna iulie 1830, în urma căreia regele Carol al X-lea, exponentul restauraţiei vechiului regim, a fost detronat şi înlocuit cu Ludovic Filip, reprezentantul noului curent liberal; apoi, de revoluţia din Belgia, declanşată o lună mai târziu, adică în august acelaşi an, care a produs desprinderea Belgiei din uniunea cu Olanda, impusă de Congresul de la Viena, ca şi de alte mişcări revoluţionare, declanşate în luna septembrie, în unele state germane, precum Saxonia, Hesa, Brunswick, şi de tulburările din Danemarca şi din majoritatea statelor italiene. Pe acel fundal, s-a creat în Polonia convingerea că luase sfârşit regimul reacţionar al legitimismului, patronat de Sfânta Alianţă, fapt care a determinat reactivarea organizaţiilor secrete, în special ale ofiţerilor polonezi, conduse de Piotr Wsocki. Ceea ce a contribuit însă la precipitarea evenimentelor revoluţionare din Regatul Poloniei a fost temerea că ţarul Nicolae I, după ce l-a recunoscut ca rege pe Ludovic Filip, îl va convinge să intervină, împreună cu el, împotriva revoluţiei din Belgia, scop în care, încă din luna octombrie 1830, a pus în stare de război armata poloneză, care urma să fie trimisă, sub comanda marelui duce Constantin, în Apusul Europei. Perspectiva i-a alarmat în mod deosebit pe polonezi, deoarece ar fi urmat să fie trimişi să lupte pentru înăbuşirea unor idealuri care le erau deosebit de scumpe, adică idealurile libertăţii naţionale. La aceasta se mai adăuga şi temerea că, după plecarea întregii armate poloneze, locul ei avea să fie luat de o armată rusă, cu repercusiunile uşor de intuit. Iar cauza imediată a izbucnirii insurecţiei, la 19 noiembrie 1830, a constituit-o descoperirea de către poliţia secretă rusă a conspiraţiilor, descoperire urmată de numeroase arestări[14].

Declanşarea unei noi revoluţii în Europa a reţinut şi atenţia diplomaţiei britanice, care încerca să afle care i-au fost cauzele şi care i-ar fi putut fi consecinţele pentru sistemul politic european, în general, pentru interesele britanice, în special. Era de presupus că Rusia avea să se folosească de prilej, în scopul anulării şi a ultimelor concesii acordate polonezilor de Alexandru I, şi, pe cale de consecinţă, de a-şi consolida poziţiile în sistemul politic european. De aceea, evenimentele din Polonia au fost urmărite, chiar de la debutul lor, cu toată atenţia şi de ambasadorul extraordinar şi plenipotenţiar al Marii Britanii la Petersburg, William A'Court, baron Heytesbury.

Potrivit opiniei sale, exprimată într-un raport adresat lordului George Hamilton Gordon Aberdeen, şeful Foreign Office-ului, la 10 decembrie 1830, odată cu declanşarea insurecţiei din Polonia, „*another part of social edifice of Europe has begun to crumble*" (s.n.)[15]. O revoluţie care, a ţinut el să-l informeze pe superiorul său, „*whatever be its ultimate result (and what that result will be, can scarcely be doubted, when we look at the Colossal Power to which the Poles are opposed) must inevitable render the unfortunate Country where it has exploded, a scene of present bloodshed, and devastation, which no success can compensate, the realisation* (sic!) *of no theories, repay*" (s.n.)[16]. O predicţie care avea să se adeverească, în totalitate.

[13] Ministerul Finanţelor avea la dispoziţie o rezervă de 34.000.000 de zloţi (*ibidem*, p. 447).
[14] *Ibidem*, p. 447−448.
[15] Raportul din 10 decembrie 1830; toate rapoartele publicate în aceste pagini se păstrează la British Library, *Department of the Western Manuscripts*, Ms. Add. 41560.
[16] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ţarul Nicolae I a primit ştirea despre declanşarea insurecţiei în Polonia în seara zilei de 7 decembrie 1830, în timp ce se afla la o paradă militară. În dimineaţa zilei următoare i-a convocat pe ofiţerii care participau la eveniment şi i-a informat, „*in a short and simple manner*", cum aprecia diplomatul britanic, asupra celor întâmplate şi asupra măsurilor pe care le decisese, deja, pentru suprimarea revoltei. Totodată, şi-a exprimat convingerea că, dacă acele măsuri se dovedeau a fi fost insuficiente, şi, prin urmare, ar fi fost obligat să plece el însuşi în campanie, era sigur că putea conta, în acele împrejurări, „*upon theire attachement to his person, and theire devotion to his Cause*" (s.n.)[17]. Or, reacţia acestora ilustrează profunda stare de spirit antipolonă care domina nu numai în rândurile armatei, ci şi a unei părţi a societăţii ruse, dar şi natura raporturilor existente între suveranul autocrat şi supuşii săi care aveau, încă, un accentuat caracter feudal. Căci, aşa cum fusese informat de către unii martori oculari, „*all pressed around his person, eager to kiss his hand, or to touch his Clothes, or his horse; and all expressing their attachment, and there readiness to shed the last drop of their blood in his service. The Soldiers also caught the enthusiasm, and expressed it by repeated Cheers*", aşa încât Nicolae I „*appeared sensibly touched by such devotion*" (s.n.)[18]. Ca urmare, s-au dat ordine pentru ca o armată rusă, compusă din 80.000 de oameni, să se pună în marş către frontierele cu Regatul Poloniei. În context, diplomatul englez a mai făcut o observaţie interesantă, şi anume aceea că „*it was the knowledge of this fact that probably hastened the explosion at Warsaw, for the Conspirators were aware, that in the presence of a Russian Army no revolution could be attempted*" (s.n.)[19].

În plus, conform informaţiilor pe care le avea, se presupunea că marele duce Constantin se afla, deja, în drum, de la Lublin spre Varşovia, în fruntea a trei sau patru regimente ruse, plus regimentul polonez al vânătorilor de gardă, o parte a infanteriei poloneze de gardă, şi un puternic divizion de artilerie rusă, dar că restul garnizoanei Varşoviei trecuse de partea insurgenţilor[20]. Motiv pentru care guvernul rus era neliniştit deoarece nu putea anticipa atitudinea pe care urmau să o adopte alte regimente poloneze, dispersate în diverse garnizoane din cuprinsul teritoriului Regatului Polon, şi nu ştia dacă insurgenţii erau, deja, în legătură cu alte provincii poloneze, anexate de Austria sau de Prusia; altfel spus, dacă era vorba despre o mişcare naţională sau doar de o revoltă cu caracter local[21]. La data la care transmitea la Londra aceste informaţii nu exista, totuşi, niciun indiciu că insurgenţii ar fi intenţionat să se sustragă obedienţei faţă de împărat, ca rege al Poloniei, de vreme ce guvernul Regatului activa încă în numele acestuia şi că ostilităţile păreau a fi îndreptate, îndeosebi, împotriva marelui duce Constantin. Căci, aprecia el, „*such however, is generally the march of revolutions. The first steps are ever marched by a certain degree of caution and moderation*"; dar, adăuga el, „*if these be not successfully resisted, it is then that every thing follows whit giant strides*" (s.n.)[22].

Raportul mai conţine încă o informaţie, deosebit de relevantă, pe care autorul lui nu a comentat-o, dar care, credem noi, este expresia unei subtile tactici propagandistice şi, în acelaşi timp, un tot atât de subtil mijloc de a se descoperi care era starea de spirit a polonezilor rezidenţi în Petersburg. Anume, că Nicolae I „*has directed General*

[17] *Ibidem*, f. 199v.
[18] *Ibidem*, f. 200.
[19] *Ibidem.*
[20] *Ibidem.*
[21] *Ibidem.*
[22] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Grabowsky, the Polish Minister attached to his person, as King of Poland, to declare all the Poles in this Capital, that they are at perfect liberty to return to their Country, if they should think fit to do so under present circumstances, and that passports will be delivered to them for that purpose" (s.n.)[23]. Polonezii nu s-au grăbit, totuşi, să profite de acea „favoare imperială", atitudine ce s-ar putea interpreta fie prin faptul că nu agreau evenimentele din Polonia, fie pentru că, cel puţin unii dintre ei, ezitau, din prudenţă, să-şi facă cunoscute opţiunile, înainte ca insurecţia să fi căpătat amploare.

Evenimentele au început, însă să se precipite, aşa încât, la 11 decembrie, el îl informa pe Aberdeen că în Varşovia, unde domnea dezordinea şi confuzia, s-a constituit, totuşi, un guvern provizoriu, care a înlocuit vechiul Consiliu de Miniştri şi care a proclamat independenţa Regatului Poloniei. Ca o noutate, mai semnala faptul că emblema noului stat independent nu reprezenta „*the ancient colours of Poland, but the tricolor cockade of France*" (s.n.)[24]; ceea ce sugera – dacă el era bine informat sau dacă intenţiona să-i inducă şefului său această sugestie – strânsa legătură *ideologică* dintre evenimentele din Franţa, care tocmai se consumaseră în vara aceluiaşi an, şi cele care se declanşaseră în Polonia.

Aşadar, acesta ar fi putut fi un motiv în plus pentru ca Rusia să se asigure că Franţa nu avea să sprijine insurecţia din Polonia. Astfel că, după cum fusese informat Heytesbury, dintr-o sursă foarte sigură, Karl (Carol) Robert Nesselrode, vicecancelarul şi ministrul de externe al Rusiei, „*in talking to the French Chargé d'Affaires of the insurrection in Poland, desired him to write to his Gov*^{t}*, that this was the time to prove the sincerity of its professions by abstaining from all interference, whether open or secret, in Polish affairs, and that by so doing it would secure for ever the friendship of the Emperor and Russian Alliance*" (s.n.)[25]. Un demers pe care ambasadorul englez nu îl considera însă ca fiind „*very prudent or very likely to produce the desired effect at Paris*", deoarece „*it savours too much of alarm*" (s.n.)[26] a Rusiei.

O alarmă cu atât mai justificată, cu cât noul guvern polonez, constituit de insurgenţi, a formulat în termeni clari obiectivele esenţiale ale insurecţiei, pe care le-a prezentat, prin intermediul unei delegaţii, trimise la marele duce Constantin, în sensul că „*he demands were nothing less than the reconstitution of Poland, and the restitution of all the ancient limits*", cereri care, firește, erau „*altogether inadmisible*" (s.n.)[27] pentru guvernul rus.

Între timp, insurecţia căpăta o amploare tot mai mare în Varşovia, unde, pe lângă amintitul guvern provizoriu, au fost constituite gărzi naţionale, publicate proclamaţii patriotice, s-au făcut înrolări de voluntari în rândul insurgenţilor, confiscări de bunuri, percheziţii domiciliare şi multe altele. Mai mult decât atât, aşa cum constata şi diplomatul englez, „*the spirit of revolt is also spreadeing over the Country, particulary in the direction of Silesia*" (s.n.)[28]. Ceea ce a precipitat şi preparativele militare ale Rusiei, care a concentrat o armată formată din 100.000 de oameni, cum aflase Heytesbury, pregătită să invadeze Polonia. Preparative care, aşa cum constata el, se explicau şi prin faptul că „*so great is the national hatred between the tow countries*"

[23] *Ibidem.*

[24] Raportul din 11 decembrie 1830; nici la acea dată, trupele ruse nu intraseră, încă, în Polonia (*ibidem*).

[25] *Ibidem,* f. 204 (raportul din 13 decembrie 1830).

[26] *Ibidem.*

[27] *Ibidem,* f. 205 (raportul din 15 decembrie 1830).

[28] *Ibidem,* f. 205v.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(Polonia şi Rusia – n.n.), încât „*it is to be feared that this War will be a War of extermination*" (s.n.)[29]. Deoarece, explica ambasadorul, „*is not an Officer in the Russian Army who is not eager to be employed upon this expedition, and not one who does not rejoice in the conflict which is approaching*" (s.n.)[30]. Prin urmare, polonezii, care „*have thrown away scabbard*", nu aveau altă alternativă, decât „*to conquer, or die*" (s.n.)[31]. El era însă de părere că „*the blood of thousands, and the total devastation of their country will probably be the only fruits they will reap from their imprudence*" (s.n.)[32].

Concomitent, guvernul Rusiei desfăşura şi o intensă activitate diplomatică, vizând obţinerea din partea Franţei a asigurării că aceasta nu avea să-i susţină sub nici o formă pe polonezi. Parisul oferea Rusiei suficiente motive de nelinişte, provocate de starea de spirit propolonă întreţinută acolo de o parte a presei, dar şi de atitudinea unor parlamentari şi chiar de membri ai guvernului francez. Acelaşi gen de asigurări îl dorea şi din partea Austriei şi a Marii Britanii, unde, de asemenea, autorităţile ruse considerau că existau indicii despre o oarecare simpatie, cel puţin, a unor cercuri engleze, faţă de insurgenţi, că nu-i vor susţine, sub nicio formă, pe aceştia. În ceea ce-l priveşte pe reprezentantul celei din urmă la Petersburg, Keytesbury, acesta l-a asigurat pe Nesselrode, care i-a făcut cunoscute amintitele demersuri diplomatice pe lângă Austria şi Franţa, şi l-a solicitat să intervină, în acest sens, pe lângă guvernul său, că „*it was very unlikely H. M's Ministers would express any opinion tending to encourage resistance to the Emperor's authority*" şi că era „*quite certain not a syllable would be uttered in personal disparagement of one of H. M.'s oldest and most faithful Allies*" (Rusia – n.n.)[33]. Pentru că, pretindea el, „*the Emperor Nicolas's character was too well known, and too much respected in England, to admit of such a supposition*" (s.n.)[34].

Între timp, insurecţia se generalizase în Polonia, iar Rusia era, după părerea ambasadorului britanic, în imposibilitatea de a interveni energic, înainte de jumătatea lunii ianuarie 1831. Deoarece, explica el, dislocarea unei puternice armate în sezonul de iarnă era deosebit de dificil de realizat, datorită lipsei posibilităţilor de încartiruire, a asigurării aprovizionării şi a furajelor. În plus, în cazul în care armata poloneză, aflată în componenţa celei ruse, ar fi trecut de partea insurgenţilor, atunci era de temut că aceştia aveau să dispună de o armată de 40.000 de oameni, „*of excelent troops*" (s.n.)[35], la care era posibil să se adauge o alta, de 30.000, constituită din civili, care puteau fi înarmaţi cu puştile aflate în arsenale ruse din Polonia, totalul forţelor poloneze apropiindu-se, estimativ, de 100.000 de oameni. Răgazul de care beneficiau polonezii, în acele împrejurări, nu le-ar fi fost însă de niciun folos, dacă nu ar fi obţinut sprijin extern, în condiţiile în care erau înconjuraţi, din toate părţile, de „*hostile Nations*" (s.n.)[36]. Totuşi, credea el, dacă partidul republican din Franţa nu ar fi avut cum să intervină direct în sprijinul insurecţiei poloneze, dată fiind distanţa mare care separa Franţa de Polonia,

[29] *Ibidem.*
[30] *Ibidem.*
[31] *Ibidem.*
[32] *Ibidem*; diplomatul englez avea şi informaţii despre compoziţia armatei ruse ce urma a invada Polonia, care era formată din corpurile de armată „*of Rosen and Pahlen, a part of the Guards, and 24 battalions of Grenadiers from the Colonies of Novgorod*", a cărei comandă fusese încredinţată mareşalului Diebici, având pe „*Count Toll as the Chief of his Staff, and General Neidhardt as Quarter Master General*" (s.n.) (*ibidem*).
[33] Raportul din 16 decembrie 1830, adresat noului şef al Foreign Office-ului, vicontele Henry Temple Palmerston.
[34] *Ibidem.*
[35] Raportul din 20 decembrie 1830.
[36] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atunci republicanii francezi „*may possibly attempt some diversion in their favour* (adică a francezilor – n.n.) *in Belgium, or on the Rhine*" (s.n.)[37]. Căci „*the full occupation given to the Russian Army by the Polish insurrection, may indeed render the temptation of recovering former frontiers* (ale Franţei, din timpul Imperiului Napoleonian – n.n.) *irresistible*" (s.n.)[38]; altfel spus, diplomatul britanic întrevedea posibilitatea ca insurecţia polonă să fi oferit prilejul unei revizuiri a frontierelor Franţei. O perspectivă care provoca o mare îngrijorare la Petersburg, „*notwithstanding the assurances hitherto given by the French Authorities, but it has made no change in the determination* (a Rusiei – n.n.) *announced to maintain by force of arms if necessary, the integrity of existing engagements*" (s.n.)[39]. Raportul în discuţie al lui Keytesbury conţine însă şi o informaţie, dobândită în urma propriilor şi îndelungatelor sale observaţii, care putea fi foarte utilă guvernului englez, în orientarea politicii sale externe, în general, în cea faţă de Rusia şi problema poloneză, în special. Mai exact, sesiza existenţa unui anume raport de forţe în Europa, altul decât cel îndeobşte acceptat de cancelariile europene, la crearea căruia contribuia şi insurecţia poloneză. Anume că „*when we look at the present state of Russia, its scattered population – its diminished Army –, its dilapidated finances – the pestilence that is spreading over the Country –, and above all, the insurection in Poland – it is impossible not to doubt a little the power of executing what is so freely promised*" (s.n.)[40]. Prin urmare, îşi menţinea afirmaţia pe care o făcuse şi cu prilejul altor rapoarte, adresate predecesorilor lui Palmerston la Foreign Office, „*that the offensive power of Russia was more imaginary than real*", motiv pentru care – „*Europe had more to fear from her weakness, than from her strength*" (s.n.)[41].

La jumătatea lunii decembrie 1830, cercurile conducătoare de la Petersburg erau preocupate însă de faptul că marele duce Constantin întrerupsese legăturile cu ele, acţiunile sale, între care şi o înţelegere încheiată cu guvernul provizoriu al Poloniei, fiind cunoscute doar pe căi colaterale. Ceea ce a produs, totuşi, o adevărată consternare la Petersburg, a fost ştirea că marele duce abandonase întreaga sa cancelarie, care conţinea nu numai corespondenţa sa privată, ci şi pe cea cu fostul împărat, Alexandru I, şi cu Nicolae I, precum şi copiile corespondenţelor pe care agenţii diplomatici ruşi le întreţineau cu diverse curţi străine, pe lângă care erau acreditaţi; copii care, din ordinul expres al lui Nicolae I, îi erau trimise cu regularitate de Secretariatul Ministerului de Externe al Rusiei şi care căzuseră, probabil, în mâinile polonezilor. Prin urmare, remarca Keytesbury, „*the Poles, therefore, are probably the Master not only of the secrets of this Cabinet, but of every other Cabinet in Europe*" (s.n.)[42], subînţelegându-se, deci, şi cel al Marii Britanii. Iar dacă polonezii aveau să publice ceea ce au găsit, atunci, conchidea el, „*we shall have some curious revelations*" (s.n.)[43].

Diplomatul britanic a însoţit informaţiile în discuţie şi de unele considerente referitoare la insurecţia poloneză, care nu erau în favoarea acesteia. Căci, opina el, „*under any other circumstances – in any other times –, it would be impossible not to*

[37] *Ibidem.*
[38] *Ibidem.*
[39] *Ibidem.*
[40] *Ibidem.*
[41] *Ibidem*; era însă de părere că „*it is sincerely to be hoped that no circonstances may occur to bring to proof the accuracy of this opinion*" (s.n.) (*ibidem*), desigur pentru că întrevedea gravele perturbaţii care s-ar fi produs în sistemul politic european şi pe care nici măcar Marea Britanie nu ar fi fost capabilă să le gestioneze.
[42] Raportul din 20 decembrie 1830 (doc. nr. 8).
[43] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

wish well to the Poles, but our great object now is the Peace of Europe" (s.n.)[44]; ceea ce însemna că şi el era de părere că insurecţia poloneză constituia − în acele împrejurări în care situaţia internaţională era deosebit de încordată datorită revoluţiilor care se consumaseră în Franţa şi în Belgia – o gravă ameninţare la adresa păcii continentale, de vreme ce ar fi putut reprezenta un bun pretext ca marile puteri europene să încerce revizuirea raportului de forţe existent atunci între ele. De aceea, credea el, „*we must not allow our feelings to get to the better of our reason*" (s.n.)[45]. Iată pentru ce el avea rezerve faţă de revendicările prezentate de guvernul provizoriu al Poloniei, lui Nicolae I, ca rege al Poloniei, între care figurau garantarea Constituţiei şi realipirea la Polonia a fostelor provincii, Volhinia şi Lituania, care fuseseră anexate de Rusia. Or, considera el, „*that last of these demands is quite inadmissible*", şi-şi exprima îndoiala că ţarul avea să primească în audienţă delegaţia polonă, venită la Petersburg, cu misiunea de a-i prezenta acele revendicări (s.n.)[46]. Cel mult, aşa cum îl informase Nesselrode, ar fi putut să-i primească în audienţă pe cei doi membri ai delegaţiei, dar nu ca reprezentanţi oficiali, ci, doar „*as private Individuals*" (s.n.)[47].

Temerile lui Keytesbury, provocate de posibilitatea ca insurecţia poloneză să altereze pacea în Europa, nu s-au adeverit. Căci Franţa lui Ludovic Filip a decis să-şi normalizeze relaţiile cu Rusia la acelaşi nivel de ambasadă, aşa cum fuseseră şi în perioada Restauraţiei, scop în care numea la Petersburg un ambasador, în persoana mareşalului Mortier, duce de Trévise. Sosirea sa la post avea să fie însă precedată de o delegaţie diplomatică, condusă de ducele de Mortemart, care avea misiunea de a pregăti terenul în acest scop, înlăturând orice îndoială a cercurilor conducătoare ruse, referitoare la sincerele intenţii de pace ale noului guvern francez[48]. Transmiţând aceste informaţii vicontelui Palmerston, Keytesbury îşi exprima şi speranţa că „*the same language will be held, after the arrival at Paris of the News of what has occurred in Poland*" (s.n.)[49].

În acest timp, insurecţia dobândea însă tot mai mult caracterul unei mişcări naţionale. Cocarda tricoloră a fost înlocuită cu cea a culorilor naţionale poloneze, sporind entuziasmul pentru insurecţie, îndeosebi în rândurile tineretului. Astfel încât, constata şi Keytesbury, „*the appeal to arms, made by the present Authorities, has been met by a corresponding feeling even in the remotest provinces of the Kingdom*" (s.n.)[50]. Totuşi, credea diplomatul britanic, în cazul în care în rândul insurgenţilor nu apărea o fisură, concretizată în constituirea unei partide proruse, de care să se poată profita, intervenţia armatei ruse – formată din 80.000 de oameni şi 300 de piese de artilerie,

[44] *Ibidem.*

[45] *Ibidem.*

[46] *Ibidem.*

[47] Raportul din 21 decembrie 1830; patru zile mai târziu, adică la 25 decembrie, el îl informa însă pe Palmerston că cei doi delegaţi, anume prinţul Lubecki şi contele Jezierski, chestionaţi de contele Grabowski, pe când se mai aflau, încă, la Narva, în ce calitate vroiau să vină la Petersburg, primul a răspuns că venea „*as H. I. M.'s Minister of Finance for the Kingdom of Poland*", iar celălalt „*as a Nuncio of the Diet, charged to explain to H. I. M. the proceedings of that Council of Regency, which first assumed the reins of Gov*t*, after the departure of H. I. H the Caesarevitch* (sic!)" (s.n.): prin urmare, opina Keytesbury, „*to their arrival under such circumstances no possible objection could be made*", astfel încât, „*leave was sent them to proceed, and they are hourly expected*" (s.n.) (*ibidem*); el s-a convins însă în curând, că, în pofida declaraţiilor date de prinţul Lubecki referitoare la calitatea în care se ducea la Petersburg, el fusese, totuşi, mandatat de către guvernul provizoriu al Poloniei (Raportul din 28 decembrie 1830).

[48] Raportul din 24 decembrie 1830; până atunci, Franţa fusese reprezentată la Petersburg de un însărcinat cu afaceri, în persoana lui Bourgoing (*ibidem*).

[49] *Ibidem.*

[50] Raportul din 25 decembrie 1830.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

condusă de mareşalul Diebici şi generalul Sucosaynet (?), în calitate de comandant al artileriei – să nu fie posibilă, înainte de jumătatea sau sfârşitul lunii februarie 1831, din cauza iernii şi a problemelor logistice[51]. Totodată, potrivit aprecierilor sale, rămânea incertă stabilitatea politică în Europa. Căci, în cazul în care insurecţia din Polonia lua amploare, iar Italia ar fi fost şi ea cuprinsă de tulburări, Franţa, chiar dacă ar fi vrut să respecte asigurările pacifice date Rusiei, „*may not have the power, to resist the fresh impulse that will be given by such circumstances to the faction, whose interest live in disorder and confusion*" (s.n.)[52]. Or, aprecia el, în asemenea situaţie, „*the continental Powers would not act prudently in allowing themselves to be lulled into a false security*" (s.n.)[53].

Aşadar, am trecut în revistă doar câteva din informaţiile pe care le oferă rapoartele unui avizat observator al scenei politice din Polonia, dominată de insurecţia declanşată în luna noiembrie 1830. Valoarea acestora constă, totodată, şi în aceea că autorul rapoartelor în discuţie nu s-a limitat doar la a înregistra evenimentele, ci a încercat să le explice cauzele atrăgând atenţia superiorilor săi de la Foreign Office asupra implicaţiilor asupra sistemului politic european, în general, al intereselor Marii Britanii, în special; chiar dacă, în ultimul caz, referirile sale sunt, cu precădere, subînţelese. Prin urmare, ele pot constitui o importantă sursă de documentare pentru aprofundarea cercetărilor vizând istoria insurecţiei din Polonia, dar şi pe cea a relaţiilor internaţionale din Europa, aşa cum erau configurate la debutul celui de al patrulea deceniu al secolului XIX. Este şi motivul care ne-a determinat să le punem în circuitul ştiinţific.

[51] Raportul din 31 decembrie 1830.
[52] *Ibidem.*
[53] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Documente

1. Petersburg, 10 decembrie 1830

William A'Court, baron Keytesbury, ambasadorul extraordinar şi plenipotenţiar al Marii Britanii la Petersburg, către George Hamilton Gordon Aberdeen, Secretar de Stat la Foreign Office

Opinia sa privind declanşarea insurecţiei din Polonia, pe care o considera ca fiind o nouă lovitură dată „edificiului social al Europei", dar căreia nu-i acorda nici o şansă de reuşită; motivaţia; starea de spirit a armatei ruse faţă de insurecţia poloneză; preparative militare ruse pentru înăbuşirea acesteia; incertitudini privind obiectivele insurecţiei şi gradul ei de influenţă asupra armatei poloneze şi în alte provincii foste poloneze, anexate de Austria şi Prusia; lipsa de reacţie a polonezilor, rezidenţi în Petersburg, faţă de permisiunea dată de ţar de a se întoarce în Polonia.

St Petersburg, December 10th 1830

Copy
N° 186

My Lord,

The shortness of the distance between Warsaw and Berlin, and the facility of communication between those two Capitals afford the certainly, that Your Lordship will receive by that channel a more early and a more exact account of melancholy events, which have taken place in Poland, than I can possibly furnish from hence.

It will be sufficient therefor for me to say, that another part of the social edifice of Europe has begun to crumble – that another Revolution has broken out, which, whatever be its ultimate result (and what that result will be, can scarcely be doubted, when we look at the Colossal Power to which the Poles are opposed) must inevitably render the unfortunate Country where it has exploded, a scene of present bloodshed, and devastation, which no success can compensate, the realisation (sic!) of no theories, repay.

I enclose the Bulletin[1] which was published upon the subject in the Gazette of Yesterday. The Emperor[2] received the news of what had occurred on the night of the 7th. At the conclusion of the Grand Parade on the following morning, H. I. M. called the Officers around him, and in a short and simple manner informed them of what had taken place, the measures he had adopted for the suppression of the Revolt; and his conviction, that if these should be found insufficient, and he should be obliged to march himself he might reckon, without doubt, upon their attachment to his person, and their devotion to his Cause.

He burst of enthusiasm, to which these few simple words gave rise, expressed which that nobleness and frankness with form such striking features in the Emperor's character, has been described to me by those of my military Colleagues who were present at the Parade, as something very remarkable. All pressed around his person, eager to kiss his hand, or to touch his Clothes, or his horse; and all expressing their attachment, and there readiness to shed the last drop of their blood in his service. The

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Soldiers also caught the enthusiasm, and expressed it by repeated Cheers. The Emperor appeared sensibly touched by such devotion.

In the mean time orders have been given, and above 80,000 Men are in march. It fortunately happened, that several of these Corps were already in movement towards the frontier, and it was the knowledge of the fact, that probably hastened the explosion at Warsaw, for the Conspirators were aware, that in the presence of a Russian Army no revolution could be attempted.

The Grand Duke Constantinee[3] is supposed to be a few miles from Warsaw, upon the Lublin road, and to have with him three or four Russian Regiments, the Polish Regiment of *Chasseurs de la Garde* (s.a.); a part of the Infantry of the Polish Guard; and a pretty strong detachment of Russian Artillery. The rest of the Garrison of Warsaw is with the Insurgents.

His Gov^{t} is anxiously expecting decision of the other Polish Regiments, who are scattered over the Kingdom of Poland in different Garrisons as well as intelligence from the Polish provinces annexed to Austria and Prussia. To learn in short, whether it be a national movement, or a revolt of a local nature. Nothing as yet has occurred denoting an intention to throw off obedience to the Emperor, as King of Poland. The provisional Gov^{t} still acts in H. I. M's name. The hostility seems principally directed against the person of the Grand Duke Constantinee. Such however, is generally the march of revolutions. The first steps are ever marked by a certain degree of caution and moderation. If these be not successfully resisted, it is then that every thing, follows with giant strides.

I have etc.

(signed) Keytesbury

P.S. The Emperor has directed General Grabowski, the Polish Minister attached to his person, as King of Poland, to declare to all the Poles in this Capital, that they are at perfect liberty to return to their Country, if they should think fit to do so under present circumstances, and that passports will be delivered to them for that purpose. I do not hear that a single individual has availed himself of this permission.

The Earl of Aberdeen K. I. etc. etc.

British Library, *Department of the Western Manuscripts*, Ms. Add. 41560, f. 199−200v.; copie în limba engleză.

[1] Nu am găsit această piesă.
[2] Ţarul Nicolae I Pavlovici, din dinastia Romanov-Holstein-Gottorp (1825−1855).
[3] Marele duce Constantine; fratele mai în vârstă al ţarului Nicolae I; comandantul suprem al armatei Regatului Poloniei.

2. Petersburg, 11 decembrie 1830

William A'Court, baron Keytesbury, către George Hamilton Gordon Aberdeen

Situaţia militară din Polonia; crearea unui guvern provizoriu polonez, care a decis adoptarea cocardei tricolore franceze, ca drapel al noului stat polonez.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

S[t] Petersburg, December 11th 1830

Copy
N[r] 188

My Lord,

The news received yesterday from Poland was of a much more favorable nature, than we had been led to suppose it would be by the previsions want of intelligence for 48 hours.

At the date of his last Dispatches (2[d] Decr.) the Grand Duke[1] still held hid ground near Warsaw, where he had been joined by almost all the Polish Generals, and by detachments of several of the Regiments, who had sided at first with the Insurgents. His communications with Brzesk-Litewski were assured, and he was in want of nothing. H.I.H. was in hourly expectation of a deputation from the self appointed Gov[t] of Warsaw.

Within the Town, all was said to be disorder and confusion. A provisional Gov[t] had replaced the Council of Ministers, and proclaimed the independence of Poland. The Colors assumed however were not the ancient colors of Poland, but the tricolor cockade of France. Several murders were reported to have taken place, beside those committed on the night of the first insurrection.

I have etc.

(signed) Keytesbury

P.S. My last Letters from England are of the 19th November. I am aware that a change has taken place in H. M's Council, but I apprehend it to be my duty to continue to address my Letters as usual, until the change is officially announced to me.

I have the honor to enclose a Bulletin[2] which has just been published.

The Earl of Aberdeen K. I. etc. etc.

British Library, *Department of the Western Manuscripts*, Ms. Add. 41560, f. 203−203v.; copie în limba engleză.

[1] Marele duce Constantine.
[2] Nu am găsit această piesă.

3. Petersburg, 13 decembrie 1830

William A'Court, baron Keytesbury, către George Hamilton Gordon Aberdeen

Demersurile diplomatice ale Rusiei, vizând obţinerea de asigurări din partea Franţei că avea să se abţină de la orice gen de ingerinţă în problema insurecţiei poloneze; opinia diplomatului englez despre acele demersuri.

St Petersburg, December 13th 1830

Copy
N° 189

My Lord,

I learn from a source, which will not allow me to doubt the fact, that Count Nesselrode[1], in talking to the French Chargé d'Affaires[2] of the insurrection in Poland, desired him to write to his Gov[t], that this was the time to prove the sincerity of its

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

professions by abstaining from all interference, whether open or secret, in Polish affairs, and that by so doing it would secure for ever the friendship of the Emperor[3], and Russian Alliance.

I am assured that instructions to the same effect, have been forwardet to General Pozzo[4].

I cannot think this declaration very prudent or very likely to produce the desired effect at Paris. It savours (sic!) too much of alarm.

Count Nesselrode has not said a syllable to me of any such declaration.

I have etc.

(signed) Keytesbury

The Earl of Aberdeen K. I. etc. etc.

British Library, *Department of the Western Manuscripts*, Ms. Add. 41560, f. 204; copie în limba engleză.

[1] Karl (Carol) Robert Nesselrode; vicecancelar şi ministru de externe al Rusiei.
[2] De Bourgoing; cavaler; prim secretar al Ambasadei Franţei la Petersburg; însărcinat cu afaceri.
[3] Nicolae I.
[4] Karl Osipovici Pozzo di Borgo; ambasador extraordinar al Rusiei la Petersburg.

4. Petersburg, 15 decembrie 1830

William A'Court, baron Keytesbury, către George Hamilton Gordon Aberdeen

Retragerea din Varşovia, către Volhinia, a trupelor ruseşti, comandate de marele duce Constantine; zvonuri despre demisia sa şi licenţierea de către el a armatei poloneze, ce se afla sub comanda sa, şi trimiterea ei la Varşovia; cereri ale guvernului provizoriu polonez, prezentate marelui duce, care vizau reconstituirea fostului Regat al Poloniei şi restituirea către acesta a tuturor teritoriilor pierdute; opinia ambasadorului englez despre acele cereri; evoluţia insurecţiei poloneze; opinia sa despre posibilele rezultate ale războiului ruso-polonez.

St Petersburg, December 15th 1830

Copy
N° 190

My Lord,

No Letters have been received from the Grand Duke Constantine since those of the 2^{d} December, a silence altogether unaccountable.

From other quarters however, it is learnt that His Imperial Highness has abandoned his position near Warsaw, with the whole of the Russian Troops under his command, and retreated towards Volhynia. He appears to have dismissed, and sent back to Warsaw, the Poles of every description by whom He was accompanied, (Generals, Officers and soldiers) a very questionable policy, and one which nobody seems able to explain or understand.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Before H.I.H. left his position, he received the deputation of the Provisional Gov^{t}, whose propositions were altogether inadmissible. He demands were nothing less than reconstitution of Poland, and the restitution of all the ancient limits.

Within the City of Warsaw, the insurrection follows the usual course. A provisional Gov^{t} – national Guards –, patriotic proclamations –, voluntary enrolments –, confiscation's –, domiciliary visits, etc. etc. etc. The spirit of revolt is also spreading over the Country, particularly in the direction of Silesia.

In the mean time the Russian Army is almost all in motion, and before the expiration of three weeks 100,000 Men will be poured into Poland. So great is the national hatred between the two countries, it is to be feared that this War will be a War of extermination. Here is not an Officer in the Russian Army who is not eager to be employed upon this expedition, and not one who does not rejoice in the conflict which is approaching.

The Poles too have thrown away the scabbard, and have no alternative but to conquer, or die. The blood of thousands, and the total devastation of their country will probably be the only fruits they will reap from their imprudence.

The Russian Corps in motion are those of Rosen and Pahlen, a part of the Guards, and 24 battalions of Grenadiers from the Colonies of Novgorod. Marshal Diebitsch commands in Chief, with Count Toll as the Chief of his Staff, and General Neidhardt as Quarter Master General.

I have etc.

(signed) Keytesbury

The Earl of Aberdeen K. I. etc. etc. etc.

British Library, *Department of the Western Manuscripts*, Ms. Add. 41560, f. 205−206; copie în limba engleză.

5. Petersburg, 16 decembrie 1830

William A'Court, baron Keytesbury, către Henry Temple Palmerston Secretarul de Stat al Foreign Office

Declaraţiile lui Neselrode, potrivit cărora insurecţia poloneză nu a modificat politica Rusiei în problema Belgiei; solicitarea adresată de guvernul Rusiei, guvernelor Franţei şi Marii Britanii de a se abţine de la orice gen de ingerinţă în problema poloneză; dorinţa Rusiei de a se menţine pacea în Europa; asigurarea dată lui Nesselrode de către ambasadorul englez, potrivit căreia atât guvernul englez, cât şi opinia publică britanică nu aveau să încurajeze insurecţia poloneză.

St Petersburg, December 16th 1830

Copy
N° 190

My Lord,

The short notice I have received of the departure of the present Courier, allows me barely time to apprise H. M's Gov^{t} of the object of his journey. But I shall cease the address my Dispatches to Lord Aberdeen, for tho' (sic!) I have as yet received no official notification of Your Lordship's having accepted the Seals of the Foreign

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Department, it is impossible for me to be ignorant of the fact, having read Count Matuscewiz's account of his conversation with Your Lordship, as Secretary of State, with reference to the expressions made use of by Lord Grey when explaining in the House of Lords, the foreign (sic!) policy of the new Administration.

I have the honor then to inform Your Lordship, that the present Courier is the bearer of a Dispatch to Prince Lieven[1], in which Count Nesselrode[2] enters at length upon the Affairs of Poland, pointing out the measures adopted for the speedy suppression of the insurrection, and how for those events are likely to affect the general policy of the Russian Cabinet. His Excy (sic!) states that in all essential points this policy, remains unaltered, and that with regard to the Belgian question in particular, no other modification of former opinions has taken place, than that announced to Gen[l] Pozzo[3] in the Dispatch, an account of which was given in my Dispatch N[o] 187, and a Copy of which is now forwarded to Prince Lieven for communication to H. M's. Gov[t]. The Russian Cabinet still upholds the necessity of assuring the Sovereignty of Belgium to a Prince of the House of Nassau; but it admits the expediency of consenting to the entire independence, provided such a measure has the sanction of the King of the Netherlands[4].

The Copy of a second Dispatch to Gen[l] Pozzo is also forwarded to Prince Lieven, for similar communication, in which the General is directed to point out to King Philip's[5] Gov[t] the opportunity, which is afforded to it by the events now passing in Poland of proving the sincerity of its professions, and its desire to maintain peace an tranquillity in Europe. It also draws his attention to the influence that the Tribune and the Press must necessarily exercise upon public opinion on the present occasion, and that it admits the inability of the French Gov[t] to put a stop altogether to the inflammatory language with which the letter will probably teem; it expresses a hope, that in that part of it at least, which is under the influence of the Gov[t], as well as in the Speeches of the Ministers in the Chambers, no expressions will be found either offensive to the person of the Emperor[6], or calculated to encourage the Poles in their resistance to his Authority. Any language of such a tendency would leave an impression on H. I. M's mind of a most painful and indelible nature.

After Count Nesselrode had communicated to me these several Dispatches, he told me I should render a great service to the Emperor, if I would also draw the attention of my Gov[t] to this later subject. He was perfectly aware, he said, that in England any interference with the public Press was impossible, but he hoped that in the Speeches which H.M.'s Ministers might find themselves called upon the deliver upon the affairs of Poland, all allusion of a personal nature would be avoided, as well as all expressions of encouragement to those were in arms against the Emperors authority.

I ventured to say that it was very unlikely H.M.'s Ministers would express any opinion tending to encourage resistance to the Emperor's authority, and that I was quite certain not a syllable would be uttered in personal disparagement of one of H.M.'s oldest and most faithful Allies. That the Emperor Nikholas's character was too well known, and too much respected in England, to admit of such a supposition.

I have etc. etc.

(signed) Keytesbury

The Lord Viscount Palmerston etc. etc.

British Library, *Department of the Western Manuscripts*, Ms. Add. 41560, f. 207−208v.; copie în limba engleză.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

[1] Christopfor Liven; ambasadorul Rusiei la Londra.
[2] Karl (Carol) Robert Vasilievici Nesselrode.
[3] Karol Osipovici Peozzo di Borgo.
[4] Weihelm I, din dinastia de Orania-Nassau (1814−1840).
[5] Ludovic Filip; rege al Franţei (1830−1848).
[6] Nicolae I.

6. Petersburg, 19 decembrie 1830

William A'Court, baron Keytesbury, către Henry Temple Palmerston

Poziţia Franţei în problema belgiană; posibilele cauze ale atitudinii paşnice a acesteia, în contextul crizei belgiene; cererea repetată a guvernului rus ca Franţa să se abţină de la orice gen de ingerinţă, oficială sau neoficială, în problema poloneză; opiniile diplomatului englez despre situaţia de atunci a Rusiei.

St Petersburg, December 19th 1830

Copy
N° 193
Secret and Confidential

My Lord,

It is perfectly true, as I had the honor to state in my Dispatch N° 185, that M. de Bourgoing, the French Chargé d'Affaires, in his communications to the Gov[t] respecting the non-relaxation of the efforts of France in favor of the Prince of Orange[1] suppressed the words "*qu'en désespoir de cause*" (s.a.). He also omitted the menace of appealing in the event of War, "*aux affections populaires*" (s.a.), a menace which would undoubtedly have been received with the highest indignation. Upon receiving communications thus attenuated, it is by no means surprising, that Count Nesselrode[2] should have supposed that the Emperor's[3] Ukase placing the Army upon a War establishment, had produced a favorable, rather than an unfavorable, effect at Paris. Without entering into all these details, the French Chargé d'Affaires himself informed me, that had modified the expressions of M. de Sebastiani[4], and that he was authorized to do so by a private Letter from that Minister, who permitted him *to translate into the language of the Court where he was residing* (s.a.), the plainer language of the Constitutional Cabinet of Paris. It may be doubted, however, whether M. de Sebastiani meant that any part of his argument should be altogether omitted.

The language held by Count Nesselrode to M. de Bourgoing upon the Affairs of Poland, a hasty account of which was given in my cyphered (sic!) Dispatch N[o] 189, appears to have been even stronger and more explicit, than it was represents to me to have been. A person to whom M. Bourgoing read his report to his Gov[t], informs me that the states Count Nesselrode to have said, "that by following the same noble and loyal conduct which it had pursued with respect to Belgian Affairs"; – by obtaining from all interference in favor of the Polish Insurgents, whether open or secret, and by giving a favorable direction to public opinion in France, as well by Ministerial declarations in the

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Chambers, as by the insertion of favorable articles in the Ministerial Newspapers, – the Gov[t] of King Philip would secure the eternal gratitude of the Emperor, and cement for ever the bonds of amity union, and Alliance between the two Countries.

This, it must be allowed, is rather a singular commentary upon the Emperor's haughty Ukase of the beginning of November, placing his Army upon a war establishment, and one that I cannot believe will produce the desired effect at Paris. It betrays to much alarm by its complete contradiction to former language, and shows too clearly the vulnerability of this Empire[5]. It might have been impossible to conceal this secret very long, but it surely was not prudent to proclaim it.

It is possible, however, that M. de Bourgoing, in his report to his Gov[t], may have gone a little beyond the truth. Great accuracy of expression is not the distinguishing feature of the correspondence of French Diplomatists. It is certain that Count Nesselrode's Dispatch to General Pozzo[6] upon the same subject, (a Copy of which was sent to Prince Lieven[7] to be communicated to Your Lordship, by the last Courier) to inviting (sic!) the forbearance of France, is conceived in a much nobler tone, than the declarations put into His Excy's mouth by M. de Bourgoing. Alarm is therein not so strongly expressed, nor is any lure held out of future union and alliance. But it will probably be M. de Bourgoing's Dispatch, whether correct, or not, that will guide the opinions of his Gov[t].

The retraction of the determination taken never to consent to the entirely independent existence of Belgium, is, however, in great measure due to the embarrassments occasioned by the Polish insurrection, and this, after all the declarations previously made speaks a sufficiently clear language. But it may be permitted to doubt, whether *under present circumstances* (s.a.), this vacillation is to be regretted. It will greatly tend to facilitate an arrangement of Belgian Affairs, and to diminish the chances of war, which, after all, is the "one thing needful" at the present hour.

I have etc.

(signed) Keytesbury

P.S. In the event of a total separation of Belgium from Holland, I would venture to point out to Your Lordship's attention the question of the Russian Debt. Would not England in that case be released from her pecuniary obligations?

The Lord Viscount Palmerston etc. etc. etc.

British Library, *Department of the Western Manuscripts*, Ms. Add. 41560, f. 210−212; copie în limba engleză.

[1] Wilhelm I.
[2] Karl (Carol) Robert Vasilievici Nesselrode.
[3] Nicolae I.
[4] Horace Sebastiani; general; om politic francez.
[5] Rusia.
[6] Karl Osipovici Pozzo di Borgo.
[7] Christopher Lieven.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

7. Petersburg, 20 decembrie 1830

William A'Court, baron Keytesbury, către Henry Temple Palmerston

Generalizarea insurecţiei din Polonia şi consecinţele pentru Rusia; viitoarea soartă a insurecţiei, potrivit opiniei sale; posibilele reacţii ale partidei republicane din Franţa, în acel context; decizia Rusiei de a apăra, chiar cu forţa armelor, sistemul politic existent în Europa; opinia diplomatului englez despre posibilitatea Rusiei de a-şi respecta acea decizie.

St Petersburg, Dec. 20th 1830

Copy
N° 195
Secret and Confidential

The Insurrection has now become to general in Poland, that it will hardly be possible to assemble a sufficient force to march forward with a certitude of success before the middle of January. The dislocation of Troops at this season of the year is attended with inconceivable difficulties, as well with respect to lodgings, (which the severity of the cold renders necessary) as to the collecting of provisions and forage. If the whole Polish Army take part with the Insurgents, as there is but too much reason to fear, they will have 40,000 Men of excellent troops, independent of the 30,000 inhabitants they may arm with the muskets they have found in the Arsenal. In advance against such a force as this, with a certainty of success, (and to advance without such a certainty, would be madness) 100,000 Men at least will be required, and these must be supported by other *en echellon* (s.a.) to cover their rear, and to advance as a reserve in case of need. Under such circumstances the month of January will hardly witness the arrival of the Russian Army on the Vistula.

But this delay, that would be so precious to the Poles, were they within the reach of foreign assistance will do nothing to improve their situation, surrounded as they are on all sides by hostile Nations. No succors of any sort can reach them. They have nothing to trust to, but their national courage; and with these alone, it will be difficult to cope with the fearful odds that are marshaled against them.

But in the mean time, it is to be feared, that the republican party in France will hardly remain quiet under these altered circumstances, but force the Ministers, however pacifically inclined, from there present inaction. Prevented by distance from affording any direct assistance to the Poles, they may possibly attempt some diversion in their favor in Belgium, or on the Rhine. The full occupation given to the Russian Army by the Polish insurrection, may indeed render the temptation of recovering former frontiers irresistible.

This fear is very prevalent here notwithstanding the assurances hitherto given by French Authorities, but it has made no change in the determination announced to maintain by force of arms, if necessary, the integrity of existing engagements. But when we look at the present state of Russia, its scattered population – its diminished Army – its dilapidated finances – the pestilence – that is spreading over the Country – and, above all, the insurrection in Poland – it is impossible no to doubt a little the power of executing what is so freely promised. I had occasion more then once to state to Your Lordship's Predecessor in Office[1], that the *offensive* power of Russia was more

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

imaginary than real – that Europe had more to fear from her weakness, than from her strength. It is sincerely to be hoped that no circumstances may occur to bring to proof the accuracy of this opinion.

In the mean time, however it would not be prudent to trust too implicitly to imposing returns of military force, nor to assurances of unalterable determinations.

I have etc.

(signed) Keytesbury

The Lord Viscount Palmerston etc. etc. etc.

British Library, *Department of the Western Manuscripts*, Ms. Add. 41560, f. 214−215v.; copie în limba engleză.

[1] George Hamilton Gordon Aberdeen.

8. Petersburg, 20 decembrie 1830

William A'Court Keytesbury, către Henry Temple Palmerston

Indispoziţia creată cercurilor conducătoare ruse de comportamentul marelui duce Constantin, în raporturile cu insurgenţii poloni, şi de abandonarea întregii sale cancelarii; urmările posibile ale acesteia din urmă; opinia sa în legătură cu gradul de interes mai mare ce trebuia acordat, de către guvernele europene, în împrejurările internaţionale de atunci, menţinerii păcii în Europa, în comparaţie cu cel pentru insurecţia polonă; cereri ale guvernului provizoriu polonez adresate ţarului; opinia diplomatului polonez în această chestiune.

St Petersburg, December 20th 1830

Copy
Private

My Dear Lord Palmerston,

I do not, in my Dispatches enter into any lengthened details of the events, which are passing in Poland, because you will learn them more quickly and more accurately from Berlin. I confines myself to what is passing here.

The conduct of the Grand Duke Constantine his pusillanimous concession to the Insurgents – his precipitate retreat –, and above all, his uncountable silence – have excited the greatest surprise, not to use a harsher term. Not a line has been received from him *directly* (s.a.), since the 2^{d} December! It is known *indirectly* (s.a.) that he was to reach the Russian frontier on the 13th. It is presumed that he will come in person to St Petersburg to explain his conduct.

His Capitulation with Provisional Gov^{t} is only known throw the German Papers. It will never be ratified for he had no power whatever to treat.

One of the worst parts of the business is, that he is supposed to have left all his Papers behind him. Not only all his private Correspondence, as well with the present Emperor[1], as with the Emperor Alexander, but the Dispatches to and from the Russian diplomatic Agents in Foreign Courts, Copies of which were by the Emperor's especial order, regularly sent to him from the Secretary of State's Office here. The Poles,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

therefor, are probably the Masters not only of the secrets of this Cabinet, but of every other Cabinet in Europe. If they publish what they have found, we shall have some curious revelations.

Under any other circumstances – in any other times –, it would be impossible not to wish well to the Poles, but our great object now is the Peace of Europe. We must not allow our feelings to get to the better of our reason.

I saw the Emperor on Saturday. He expressed the highest satisfaction at the march of things in England. He had news from Matuscewiz of the 30th November. I myself have no Letters of a late date than the 23th. I have nothing from Your Lordship since the official notification of your appointment.

I have etc.

(signed) Keytesbury

P.S. December 21th

Count Nesselrode[2] having requested me to delay the departure of my Messenger till today, for reasons which Your Lordship will find explained in my Dispatch N° 199, I am now enable to inform you that accounts have at length been received from the Grand Duke Constantine, who is safely arrived with his little Corps at Brzesk-Litwski.

A sort of overture (or rather notification of an overture about to be made) has also been received from Warsaw, where allegiance to the Emperor, as King of Poland, has not been entirely thrown off. He demands of the Provisional Govt are, the redressment of various grievances – some stronger guarantees for the existing Constitution –, and the reunion of the Provinces of Volhynia and Lithuania with Poland. The last of these demands is quite inadmissible. I doubt indeed whether the Emperor will receive the Deputation, charged to lay these demands at the foot of the Throne.

The Lord Viscount Palmerston etc. etc. etc.

British Library, *Department of the Western Manuscripts*, Ms. Add. 41560, f. 220−221v.; copie în limba engleză.

[1] Nicolae I.
[2] Karl (Carol) Robert Vasilievici Nesselrode.

9. Petersburg, 21 decembrie 1830

William A'Court, baron Keytesbury, către Henry Temple Palmerston

În legătură cu statutul delegaţiei guvernului provizoriu, trimisă la ţar, pentru a-i prezenta cererile naţiunii poloneze.

St Petersburg, December 21th 1830

Copy
N° 200

My Lord,

I have the honor to enclose the Copy of a Proclamation[1] addressed by the Emperor[2] to the Polish Nation, which will appear in a day or two.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Count Nesselrode[3] informs me, that exactly the same language as that contained in this Proclamation, will be held to the two Gentlemen who have been appointed by the Provisional Gov[t] of Warsaw to carry their demands to the foot of the Throne.

The emperor will however refuse to receive them as a Deputation, tho' he (sic!) will see them as private Individuals.

I have etc.

(signed) Keytesbury

The Gr[t] Honble
The Lord Viscount Palmerston etc. etc. etc.

British Library, *Department of the Western Manuscripts*, Ms. Add. 41560, f. 224; copie în limba engleză.

[1] Nu am găsit această piesă.
[2] Nicolae I.
[3] Karl (Carol) Robert Vasilievici Nesselrode.

10. Petersburg, 24 decembrie 1830

William A'Court, baron Keytesbury, către Henry Temple Palmerston

Numirea ambasadorului francez la Petersburg; asigurările date de Franţa referitoare la decizia sa de a păstra bunele raporturi cu Rusia.

St Petersburg, December 24th 1830

Copy
N° 201

My Lord,

Mr Bourgoing[1] has, by order of his Court, announced to this Gov[t] that attho' (sic!) Marshal Mortier (Duc de Trévise) has been definitively named Ambassador to Russia, the Duc de Mortemart will in the first instance be sent to St Petersburg, for the special purpose of reestablishing that good intelligence which formerly existed between the two countries, and of clearing away any doubts, which may exist, with regard to the sincerity of the pacific assurances of King Philips Ministers.

The French Agents here are giving as much importance as they can, to "this extraordinary mark of personal respect to the Emperor[2], a proceeding which (according to them) cannot leave a doubt upon the minds even of the most incredulous, of the loyalty, moderation, and pacific intentions of the new French Gov[t]".

It is to be hoped that the same language will be held, after the arrival at Paris of the news of what has occurred in Poland.

It is almost superfluous for me to say, that the Duc de Mortemart will be perfectly well received by H.I.M.

I have etc.

(signed) Keytesbury

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

The Lord Viscount Palmerston etc. etc. etc.

British Library, *Department of the Western Manuscripts*, Ms. Add. 41560, f. 225; copie în limba engleză.

[1] De Bourgoing.
[2] Nicolae I.

11. Petersburg, 25 decembrie 1830

William A'Court, baron Keytesbury, către Henry temple Palmerston

În legătură cu delegaţia guvernului provizoriu polonez, trimisă ţarului Nicolae I, ca rege al Poloniei, şi cu situaţia din Polonia.

St Petersburg, December 25th 1830

Copy
N° 203

My Lord,

Prince Lubecki and Count Iezierski were met at Narva by a dispatch from Count Grabowski, the Minister attached to the person of the Emperor[1], as King of Poland, requesting to know in what character they proposed to present themselves at S[t] Petersburg.

The answer of these gentlemen was, that the first came as H.I.H.'s Minister of Finance for the Kingdom of Poland, and the other, as a Nuncio of the Diet, charged to explain to H.I.M. the proceedings of that Council of Regency, which firs assumed the reins of Gov[t], after the departure of H.I.M. the Caesarevitch (sic!).

To their arrival under such circumstances no possible objection could be made. Leave was sent them to proceed, and they are hourly expected.

It appears, therefore, that they are charged with no commission whatever from those who now exercise the Sovereign Power in Poland, or at least with none, that they choose as yet to avow.

The news from Warsaw is exceedingly contradictory. On one hand, it is certain, that no renunciation of allegiances to the Emperor has taken place, and that the tricolor cockade of France has again been replaced by the national colors; – the other, that a great deal of enthusiasm prevails amongst all the younger part of the population, and that the appeal to arms, made by the present Authorities, has been met by a corresponding feeling in the remotest provinces of the Kingdom.

I have etc.

(signed) Keytesbury

The Lord Viscount Palmerston etc. etc. etc.

British Library, *Department of the Western Manuscripts*, Ms. Add. 41560, f. 228−228v.; copie în limba engleză.

[1] Nicolae I.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

12. Petersburg, 28 decembrie 1830

William A'Court, baron Keytesbury, către Henry Temple Palmerston

În legătură cu delegaţia guvernului provizoriu al Poloniei; opiniile sale referitoare la condiţiile în care s-ar fi putut produce o viitoare intervenţie a armatei ruse împotriva insurgenţilor poloni.

St Petersburg, December 28th 1830

Copy
N° 204

My Lord,

The enclosed documents were published too late to be forwarded to Your Lordship by Saturday's post. The first is the Emperor's[1] Manifesto[2] to his subjects generally; the second, the Proclamation to the Poles, a copy of which was enclosed in my Dispatch N[o] 200; and the third, an account of the correspondence, which took place with Prince Lubecki, before either he, or the Count Iezierski were allowed to come to S[t] Petersburg.

These Gentlemen have since arrived, and the former has had an audience of the Emperor. Nothing has transpired officially, as to the result of this audience, but it is generally understood that the Emperor held exactly the same language as that contained in his Proclamation and intimated to the Prince, that the door would be left open to those who were inclined to return to their duty till the last days of February, after which period the Russian troops would march upon Warsaw, and the rebellion be put down by the sword. That concessions to a people in arms were wholly out of the question.

If this be (as I have good reason to believed it to be) a correct version of the Emperor's language, a forward movement of the Army is hardly contemplated before the month of March. It has hitherto been supposed that the advance would take place towards the end of January.

The Emperor received the Prince in a circle composed of H.I.H. the Grand Duke Michael, Marshal Diebitsch, Count Nesselrode[3], general Czernicheff, General Beckendorf, and one or two other of his council.

I understand that the Prince has been very much disheartened (sic!) by this interview. Notwithstanding the assurances contained in his Letter from Narva, there is no doubt but that he came charged with commission from the Provisional Gov[t]. In all the newspapers of Warsaw, he and the Count Jezierski are spoken of the Deputies to St Petersburg.

I have etc.

(signed) Keytesbury

The Lord Viscount Palmerston etc. etc. etc.

British Library, *Department of the Western Manuscripts*, Ms. Add. 41560, f. 229−230; copie în limba engleză.

[1] Nicolae I.
[2] Nu am găsit această piesă.
[3] Karl (Carol) Robert Vasilievici Nesselrode.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

13. Petersburg, 31 decembrie 1830

William A'Court, baron Keytesbury, către Henry Temple Palmerston

Mişcări de trupe ruse; tentative de a-l determina pe marele duce Constantin să renunţe, cel puţin temporar, la prerogativele sale; atitudinea pacifistă a Franţei care, potrivit opiniilor sale, se putea modifica în funcţie de cursul insurecţiei poloneze şi al evenimentelor din Italia.

St Petersburg, December 31th 1830

Copy
N° 205

My Lord,

Marshal Diebitsch set out for the Army on Thursday, and General Sucosaynet (?), who commands the whole of the Artillery, followed him yesterday. The Marshal will find 80,000 Men, and 300 pieces of artillery, already assembled, but the rest of the army and the reserve will hardly be in line before the middle or end of February. Whether any thing will be attempted before the reserve comes up, must necessarily depend upon the state of things in Poland. If the nation be divided, and a Russian party appear, the Marshal will of course take advantage of that circumstance, but if the Nation remain firmly united, and show a determination to resist, he is too prudent a General to precipitate his movements, or to neglect those advantages which are to be found in the overwhelming force, which a few weeks delay will enable him to assemble.

In the mean time Count Orloff has been sent to the General Duke Constantine, who still remains in the neighborhood of Brzesk-Litewski, in order to reconcile H.I.H, as it is said, to the idea of resigning, a least for the present, all right of interference in Polish affairs, and all military command.

The assurances from the French Gov^{t} continue to be to the full as pacific, as before the arrival of the news of the Polish insurrection. But admitting (what there seems indeed to be no present reason to doubt) that these assurances are given in perfect good faith, can we be quite sure, if the insurrection take a more serious turn – if the struggle be prolonged or if disturbances break out in Italy – that we may equally rely upon them? The temptation to take a part will be stronger in proportion as the chances of failure diminish. The French Gov^{t}, even if it have the will, may not have the power, to resist the fresh impulse that will be given by such circumstances to the faction, whose interests live in disorder and confusion. The continental Powers would not act prudently in allowing themselves to be lulled into o false security.

The latest accounts from London received by this Gov^{t} are of 10th December. I am without any letters from Your Lordship since the announcement of Your acceptance of the Seals of the Foreign Department.

I have etc.

(signed) Keytesbury

The Lord Viscount Palmerston etc. etc. etc.

British Library, *Department of the Western Manuscripts*, Ms. Add. 41560, f. 233−234; copie în limba engleză.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

14. 31 decembrie 1830

Henry Temple Palmerston către William A'Court, baron Keztesbury

Se expune punctul de vedere al guvernului britanic, conform căruia, pentru conservarea păcii în Europa era necesară menţinerea bunelor relaţii existente la acea dată între Marea Britanie şi Rusia; sunt trecute în revistă principalele „puncte nevralgice" ale situaţiei politice din Europa, anume problema belgiană şi cea poloneză, şi este formulată modalitatea în care, potrivit opiniei guvernului britanic, ar fi putut fi rezolvate.

Foreign Office, December 31st 1830

Copy
No 2

My Lord,

Ienclose (sic!) for Your Excellency's information and guidance, copies of several Dispatches by me to some of H. M.'s Ministers abroad, which will explain to you the views and opinions of H. M's. Govt upon some of the important events now pending in Europe, and the principles, to which it is the intention of H. M.'s to adhere, and I have to desire that you will in all occasions conform your language to that of these dispatches, and act upon the principles laid down in them, on all matters to which those principles may apply.

In expressing to the Govt of His Imperial Majesty the earnest anxiety of H. M.'s Govt that the peace of Europe should remain unbroken, and their deep conviction that is a most important part of the duties they have undertaken, to omit no effort of theirs which may contributed to the accomplishment of this object, you will take every opportunity of stating also to that Govt, the high value which H. M.'s Govt set upon the maintenance of those relations of friendship and alliance, which so happily subsist between Russia and England, and you will assure the Govt of his Imperial Majesty, that H. M.'s Govt will think they are but consulting the British interests committed to their charge, by availing themselves of every occasion of cultivating that friendship, and of cementing union between the two countries.

The first object of H. M.'s Govt being the maintenance of peace, they are convinced that nothing can tend more surely to the attainment of this object, than a good understanding between Russia and England, and as neither country has any selfish interests to pursue, the motives of their union cannot be misunderstood.

H. M.'s Govt have stated, in the dispatches of which I enclose copies, the general principles of non-interference in the Affairs of other countries, upon which it is their intention to act. France has also proclaimed her adoption of these principles, and if they are likewise acted upon by the other Powers, there seems to be no reason why local commotious (sic!) may unfortunately arise any where should disturb the general peace.

The Affairs of Belgium have incessantly occupied the anxious attention of H.M.'s Govt, from the moment of their accession to office they felt convinced that in the present state of parties in France, and looking to the great military excitement created throughout her population by the preparations to which the armament of Russia had given rise, the speedy adjustment of Affaires in Belgium was indispensably necessary, for the preservation of peace. England was party to the engagements by which Holland

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

and Belgium were united. It is for obvious reasons her particular interest that those countries should not belong to any neighboring state, but should, in some condition of independent self Gov[t], constitute a barrier for the maintenance of the balance of Power.

It was thought in 1814 and 1815, that notwithstanding the differences of language, religion, and habits, between Holland and Belgium, there were nevertheless points of contact enough, common to both, to justify the expectation, that in process of time, their political union might be followed by a real amalgamation of the two nations and such a result would have been most advantageous to the general interests of Europe.

It is useless now to enquire what have been the unfortunate causes, which have maned (sic!) that arrangement, and which have widened differences instead of effecting union. It is enough to know that the scheme has failed, and that the absolute and entire separation of Belgium from Holland, has become an irreversible fact. In this state of things there were only two other possible arrangements: the one, that Belgium should become independent, the other, that she should transfer herself from Holland to some other Power, with whom she might have those affinities which were wanting between her and Holland – that is to say, to France.

Between these alternatives H. M.'s Gov[t] could not for one instant doubt, and they are persuaded that the Gov[t] of H. I. M. must upon this subject, partake entirely the sentiments of H. M.'s Gov[t]. It was upon this view of the matter that the Conference of London has acted, in framing the Protocols of their proceedings. Those Protocols have been the Plenipotentiaries assembled, but that opinion was not come to, until after the most mature, and repeated, and anxious deliberations, and it was founded upon a great mass of information coming from different quarters, and all tending to the same conclusion. The Plenipotentiaries of H. I. M. were the very last to give their reluctant assent, and it was in a manner wrung from them, by the conviction from which they could not escape, that the only way of avoiding evils of greater magnitude, was promptly to acknowledge the independence of Belgium.

The choice of a Sovereign is the next object, which must engage the attention of the Conference. In making that choice, the will of the Belgians and the interests of other States, must be consulted. The Belgians ought not chose any Sovereign who could, by his connections or character, afford just cause of uneasiness to other States, the allied Powers could not with justice, nor without defeating their own purposes, force upon the Belgians a Sovereign repugnant to the wishes of the Nation. Neither is it enough that the person chosen should have the support of even a large party in Belgium; since, if there should be also a large party against him, and he were not chosen by the general consent, there could be little hope of that stability in the new Gov[t], which ought to be the first object, in order to avoid the obvious danger which must arise from any new convulsion, both to the happened of those countries, and to the general security and peace of the surrounding nations.

His Imperial Majesty has doubtless upon this subject personal feelings which are natural, and which do him honor. But H. M.'s Gov[t] earnestly hope that, those feelings may not be pressed so far as to frustrate those great political objects, of which the enlightened mind of H. M cannot fail to appreciate the full importance.

H M.'s Gov[t] have learnt with much concern the troubles which have broken out in Poland. Upon this delicate subject they cannot instinct you to make any communication to the Gov[t] of H. I. M. But they cannot contemplate without shuddering the possible consequences of a war of extermination, to be waged between two nations, the one, goaded on by wounded pride and a devotion to their offended Sovereign – the other

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

excited by alleged grievances and ancient recollections, and desperate by the hopelessness of pardon. It is however much to be wished that during the interval that must claps before the season will admit of any considerable military operations, some arrangement may be effected between the Emperor and his Polish subjects, which may at once maintain the rights of the Sovereign, and remove any just cause of complaint from the Poles: and to such an arrangement, if an opportunity should be afforded in which you might offer your advice without offence to the Russian Gov^{t}, you will not fail to lend your best assistance.

I am etc.

(signed) Palmerston

P.S. I transmit to You Exce^{ll} copies of the Protocols of the Conferences which have been held by the Plenipotentiaries of the Five Powers on the Affairs of Belgium.

His Exce^{ll}
The Rt. Honble Lord Keytesbury G.C.B. etc. etc. etc.

British Library, *Department of the Western Manuscripts*, Ms. Add. 41560, f. 235−238; copie în limba engleză.

THE BEGINNING OF THE POLISH INSURRECTION FROM NOVEMBER 1830, IN THE VISION OF A BRITISH DIPLOMAT
(Summary)

Keywords: insurrection, British diplomacy, European political system, Poland.

The outburst of the insurrection in Poland, on November 19th 1830, held the attention of the British diplomacy which tried to find out its causes and estimate its consequences on the European political system of that time, in general, and for the British interests, in particular. It was expected that Russia would use this opportunity to cancel the last concessions granted to the Poles by Alexander I, and to consolidate its position in the European political system. That is why the events in Poland were closely followed, even from their beginning, by the British Ambassador to St. Petersburg, William A'Court, Baron Heytesbury.

As a consequence, the author presented some of the information which this informed observer of the Polish political scene, dominated by the insurrection started in November 1830, offered in his reports. The value of these reports resides in the fact that their author explained the causes of the events and tried to draw the attention his superiors in the Foreign Office on their implications on the European political system and on the British policy in the Eastern Question. Thus, they can represent an important source of documentation for a deeper understanding of the history of the insurrection in Poland but also of the international relations in Europe, as they were at the beginning of the fourth decade of the 19th century. This is the reason which determined us to bring them in the scientific circuit.

The documents were found by the author in the British Library, from London, Department of Western Manuscripts, Ms. Add. 41560.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANCUŢA VLAS*

CANCELARI ŞI DRAGOMANI ÎN CADRUL POSTULUI CONSULAR FRANCEZ DE LA IAŞI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XIX

La sfârşitul secolului XVIII şi începutul secolului XIX, diplomaţiile Marilor Puteri au conştientizat importanţa înfiinţării unor reprezentanţe consulare pe teritoriul Principatelor Române. Punctul de plecare l-a constituit articolului XI al tratatului de la Kuciuk-Kainargi din 1774, conform căruia Imperiul Otoman permitea „să rezideze consuli şi viceconsuli în toate locurile unde Curtea Rusiei va judeca potrivit să-i stabilească şi ei vor fi trataţi şi consideraţi în deplină egalitate cu alte puteri prietene”[1]. Din 1782, odată cu crearea primului consulat, cel rus, şi până la 1803, când a fost fondat consulatul englez, puterile europene au stabilit reprezentanţe la Iaşi, Bucureşti, Galaţi, Brăila, chiar dacă interesele urmărite erau diferite. Văzută ca o chestiune de prestigiu, crearea unui consulat francez în Principate, în scopuri politice şi economice, a stat în atenţia Parisului în ultima decadă a secolului XVIII. Postul de la Iaşi a fost înfiinţat în martie 1797, sub forma unui viceconsulat condus Louis Joseph Parant. Cu precizarea că acest viceconsulat nu a avut însă o evoluţie liniară, statutul său suferind o serie de modificări pe parcursul secolului XIX. El ajunge consulat general în perioada 1803−1809 şi redevine viceconsulat în 1810, chiar dacă până la această dată îşi sistase activitatea de două ori; prima dată în timpul campaniei lui Napoleon în Egipt (1798−1799) şi apoi spre sfârşitul anului 1806, odată cu pătrunderea trupelor ruse în Moldova. Prin ordonanţa din 10 decembrie 1817, viceconsulatul de la Iaşi a fost suspendat, fiind reînfiinţat abia din 10 iulie 1825. Va ajunge din nou la statutul de consulat începând cu 1838, menţinându-l până în 1878.

Iniţiativa din Moldova se încadrează oarecum în forma clasică de organizare a unui consulat în Imperiul Otoman, respectivul post presupunând titularul, un cancelar şi unul sau mai mulţi dragomani. Într-o formă extinsă, această structură apare menţionată în ordonanţele menite să reglementeze serviciul diplomatic. Acestea prevedeau faptul că personalul trebuia să cuprindă − pe lângă corpul consular propriu-zis – cancelari, secretari-interpreţi şi dragomani pentru posturile de resort din Imperiul Otoman. În unele cazuri, din lipsă de oameni cu pregătirea adecvată sau din motive de ordin financiar, o persoană putea să cumuleze atât funcţia de cancelar, cât şi pe cea de dragoman. În ceea ce priveşte posturile mai importante, precum cel de la Smirna sau

* Doctorand, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române − Filiala Iaşi.

[1] *Acte şi documente relative la istoria renascerii României*, publicate de Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza şi Dimitrie C. Sturdza, vol. I, Tipografia Carol Gobl, Bucureşti, 1889, p. 130.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. L, 2013, p. 177–185

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Salonic, consulatul general necesita un consul general, un viceconsul şi trei dragomani. Această organizare se datora intereselor economice franceze din respectivele zone, unde Franţa deţinea, la începutul anului 1789, 17 case de comerţ[2].

Dragomanul a jucat un rol indispensabil în diplomaţia Imperiului Otoman, reprezentând puntea de legătură între autorităţile locale şi ambasadori, respectiv consuli. Iată cum îi definea un memoriu anonim pe aceşti agenţi: „Prin *drogman* nu se înţelege doar un interpret care traduce cuvinte dintr-o limbă în alta; se înţelege un delegat de ambasadă sau de consulat care poate trata, în funcţie de instrucţiunile primite, interese politice sau comerciale şi care contribuie la aceste negocieri nu numai cu cunoştinţele de limbă ale oamenilor din ţara respectivă, ci şi cu toată dexteritatea, toată supleţea necesară pentru a asigura succesul negocierilor”[3]. Dintre consulii desemnaţi să îndeplinească funcţii în Imperiul Otoman, prea puţini cunoşteau limba otomană sau araba. În secolele XVI−XVII, ambasadorii şi consulii numeau la faţa locului, dintre localnicii notabili, o persoană care să îndeplinească funcţia de interpret. Pentru a-şi forma proprii dragomani, în timpul Vechiului Regim a fost deschisă o şcoală la Constantinopol, mai apoi una la Paris, cunoscutul liceu *Louis-le-Grand*, care în 1873 devine *l'École des Langues Orientales*. Cei care urmau cariera de dragoman erau instruiţi în aceste şcoli şi erau cunoscuţi şi sub denumirea de *jeunes de langue*[4]. Un bun dragoman trebuia în primul rând să cunoască limba ţării sale, apoi latina, italiana, greaca, turca, araba, persana, să posede cunoştinţe de istorie şi geografie, să cunoască legile şi uzanţele din cadrul Imperiului[5].

Dat fiind că lucrările publicate până acum în istoriografia românească[6] au insistat asupra identificării şi activităţii consulilor francezi din prima jumătate a secolului XIX, în cadrul studiului de faţă ne-am propus să-i evidenţiem pe cei care, alături de superiorul lor, se îngrijeau de bunul mers al consulatului. Ieşind mai puţin în evidenţă − prin natura muncii depuse şi uneori datorită nerecunoaşterii oficiale din partea guvernul francez –, personalul consular era menţinut într-un con de umbră. De altfel, cel care îndeplinea funcţia de cancelar al consulatului francez, respectiv cancelar-dragoman, nici nu era desemnat de către Ministerul francez de Externe. În aceste condiţii, consulii erau nevoiţi să îşi aleagă personalul din rândul supuşilor străini respectaţi de comunitate. Şi în funcţie de veniturile consulatului, în cancelarie mai puteau funcţiona copişti sau câte un comis de cancelarie. Aceştia erau întâlniţi mai ales în consulatul rus sau austriac

[2] Maurice Degros, *Les consulats français du Levant pendant la Révolution*, în „Revue d'histoire diplomatique”, 1989, Paris, p. 61.

[3] *Apud* Amaury Faivre d'Arcier, *Les oubliés de la liberté. Négociants, consuls et missionnaires français au Levant pendant la Révolution (1784−1798)*, Paris, Direction des Archives, Ministère des Affaires Étrangères, 2007, p. 29.

[4] Henri Deherain, *Jeunes de langue et interprètes français en Orient au XVIIIe siècle*, în „Bulletin de la Société de géographie d'Alger et de l'Afrique du Nord”, vingt-septième année, 1er trimestre 1922, vol. XXIII, nr. 87, p. 574−596.

[5] *Ibidem*, p. 589.

[6] Ariadna Camariano, *L'activité d'Emile Claude Gaudin. Premier consul de France à Bucarest,* extras din „Revue Roumaine d'Histoire”, anul IX, nr. 2, Bucureşti, 1970; Andrei Oţetea, *Înfiinţarea consulatelor francese în ţerile româneşti,* în *RI*, anul XVIII, nr. 10−12, 1932; Cristiana Oghină Pavie, *Une histoire sociale des relations internationales. Les français en Moldavie au XIXème siècle*, în *Nouvelles perspectives de l'histoire sociale en France et en Roumanie*, études réunies par Alexandru-Florin Platon, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 2003, p. 160−175; Germaine Lebel, *La France et les Principautés Danubiennes du XVIème siècle à la chute de Napoleon Ier*, Paris, Presses Universitaires de France, 1955, p. 274; Jean Nouzille, *La diplomatie française et les Principautés Danubiennes au début du XIXe siècle,* în „Revue Roumaine d'Histoire”, XXXVIII, nr. 1−4, 1999.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care, datorită numărului ridicat de străini pe care îi aveau sub protecţie şi de la care colectau patenta, îşi permiteau să plătească mai mulţi funcţionari.

Pentru sfârşitul secolului XVIII şi începutul secolului XIX sursele nu ne oferă informaţii prea numeroase cu privire la personalul secundar al consulatului. În 1797, la înfiinţarea postului, viceconsulul Louis Joseph Parant era asistat de cancelarul Jacques Ledoulx. Născut la Bordeaux la sfârşitul secolului XVIII, acesta a fost iniţial ataşat cancelariei consulatului din Sankt-Petersburg. În 1794, Ledoulx a făcut cunoscut ambasadorului Descorches faptul că a părăsit Rusia după ce a refuzat să facă un jurământ împotriva Republicii, stabilindu-se împreună cu familia sa la Iaşi, unde ţinea lecţii de limba franceză[7]. Ca urmare a expediţiei din Egipt, Jacques Ledoulx a fost arestat împreună cu viceconsulul Parant şi trimis la Constantinopol. După încheierea păcii în 1802, revine în Franţa, însă era prea bătrân pentru a ocupa o funcţie în cadrul unui post consular. În schimb, îl reîntâlnim pe fiul său, Joseph Ledoulx, care în 1806 ocupa postul de cancelar la Bucureşti, după ce urmase cursurile şcolii regale de *jeunes de langue* din Constantinopol; iar din 1809 apărea în postura de viceconsul al aceluiaşi post[8]. De asemenea, în ianuarie 1798, într-o *Însemnare* a Departamentului Pricinilor Străine apare menţionat ca „omul viceconsulatului francez" Constandin Grecu, care îndeplinea probabil funcţia de interpret. Acea *Însemnare*, sub forma unui inventar, conţinea obiectele personale ale viceconsulului Parant, pe care le declarase la sosirea în Moldova, şi dintre care am menţiona: 79 de cărţi mari şi mici, 123 de bucăţi cu note pentru muzică, şapte bucăţi abanos pentru flaut, o hartă lungă cu astronomie, un frac postav liliachiu, cinci cămăşi pânză[9].

În perioada mai−decembrie 1803, consulatul a fost gerat de Jerome Issac Méchain, funcţia de cancelar revenindu-i lui Antoine Fornetty. Membru al unei familii de dragomani, el însuşi a urmat cursurile şcolii de *jeunes de langue* între 1783 şi 1791. Prin memoriile adresate ministrului Afacerilor Străine, Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord, şi diviziei comerciale din cadrul Ministerului Afacerilor Străine, Antoine Fornetty a solicitat numirea sa în postul de cancelar, rămas vacant la Bucureşti, odată cu moartea lui Henry Dubois St. Maurice[10]. În vârstă de 27 de ani, cunoştea bine practicile din cadrul Imperiului şi mai multe limbi, lucrând alături de tatăl său în cancelaria ambasadei franceze de la Constantinopol[11]. Tindem să credem că Fornetty a îndeplinit funcţia de cancelar la Iaşi şi în perioada interimatului lui Louis-Noël Flűry, gerând mai apoi postul până la sosirea lui Parant, în septembrie 1805, după care revine în poziţia de cancelar. Parant îl avea sub protecţia sa şi pe fratele său Stanislas Pagé-Parant, căruia i-a obţinut, prin bunăvoinţa ministrului Afacerilor Străine, Talleyrand, un post de *élève*-

[7] Jacques Ledoux către Marie Descorches, 27 iunie 1794, colecţia Eudoxiu Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, supliment I^2 (1781−1814), publicate de Al. I. Odobescu, Bucuresci, 1885, p. 98.

[8] Ministère des Affaires Étrangères, Archives Diplomatiques Paris (în continuare, MAE Paris), Personnel, 1re serie, dosar 2541, Ledoulx Charles Joseph, Ledoulx Jacques, nepaginat.

[9] Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale Iaşi (în continuare, DJANI), fond Documente, pachet 373/89, f. 1.

[10] Henry Dubois St. Maurice, născut la Lyon, în vârstă de 40 de ani, a petrecut cea mai mare parte a vieţii în Italia şi Imperiul Otoman. Şi-a manifestat singur dorinţa de a ocupa un post în Principate, mizând pe cunoştinţele sale de limbă turcă, greacă şi italiană. De asemenea, era un apropiat al noului agent Flűry, numit consul în Principate (Dubois Saint Maurice către ministrul Afacerilor Străine, 18 decembrie 1796, colecţia Eudoxiu Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, supliment I^3 (1709−1812), publicate de Al. I. Odobescu, Bucuresci, 1889, p. 449, 453).

[11] MAE Paris, dosar 1655, carton nr. 130, Antoine Fornetty, nepaginat; vezi şi Marie de Testa, Antoine Gautier, *Drogmans et diplomates européens auprès la Porte Ottomane*, Istanbul, Editions Isis, 2003, p. 179.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sous-commissaire la Bucureşti. De altminteri, activitatea lui Stanislas Pagé avea să se desfăşoare, preponderent în postul consular francez de la Bucureşti. În perioada consulului Charles Frédérich Reinhard, Wengesky apare menționat, ca interpret al consulatului, fiind cunoscător al mai multor limbi, precum franceza, italiana, latina, poloneza, rusa, limba moldovenească (sic!), greaca, germana şi daneza. Trimis să înştiinţeze ambasada franceză de la Constantinopol despre invazia armatei ruse din 1806, nu i s-a mai permis să treacă graniţa înapoi în Moldova, motiv pentru care cerea ambasadorului să îi acorde un alt post[12]. De asemenea, din corespondenţa Christinei Reinhard, soţia consulului francez, reiese faptul că postul de secretar ar fi aparţinut lui Antoine Fornetty.

În 1810, când postul de la Iaşi a fost gerat de viceconsulul de la Galaţi, Jean Baptiste Martin, acesta a fost însoţit de dragomanul său Danhum, decedat la Iaşi în aprilie 1812. Postul, rămas vacant şi în perioada gerantului Antoine Fornetty, a fost ocupat începând cu iunie 1813, când ambasadorul francez de la Constantinopol, contele Antoine-François de Andreossy, l-a numit provizoriu ca dragoman al consulatului de la Iaşi pe Auban fiul, care urma să fie plătit ca un *jeunes de langue* clasa I[13]. Din iunie 1816, viceconsulul Fornetty anunța că l-a angajat provizoriu ca dragoman pe Duchame[14], dar se pare că nu pentru mult timp. În aprilie 1817, Fornetty a renunţat la serviciile sale după ce a primit o serie de plângeri la adresa conduitei acestuia.

Din 1824 şi până în 1830, în perioada consulului Charles Lagau, dragoman al consulatului de la Iaşi a fost Antoine Raimondi. În 1826, poziția de cancelar a fost solicitată de către Etienne Mouton, însă, între timp, acesta a renunțat, deschizându-şi un pension[15]. În 1828 era profesor la gimnaziul vasilian, Mihail Kogălniceanu caracterizându-l drept „destul de învăţat pentru atunce”[16]. Astfel, în 1828 funcţia de cancelar provizoriu aparţinea lui Jean Baptiste Viollier, care a şi gerat postul în lipsa lui Lagau. În urma unei neînţelegeri între cei doi, Lagau a renunţat la serviciile acestuia, în 1830 propunându-l pentru funcția de cancelar provizoriu pe Médy. Tot în 1830 a fost îndepărtat de la consulat şi Antoine Raimondi, sub pretextul unor nereguli descoperite în cancelarie, dar şi datorită conduitei sale. În 1831, el moare din cauza epidemiei de holeră care cuprinsese oraşul, locul său fiind luat de Bagard, un supus francez care cunoştea limba locală şi se bucura de respectul comunităţii[17].

În noiembrie 1833, postul de cancelar de la Iaşi era vacant, motiv pentru care consulul Alfred Mimaut a cerut ca postul să fie ocupat de André Blanc Duclos, fost gerant al consulatului. De asemenea, încă din 1831 se forma în cancelarie, pentru funcţia de dragoman, un tânăr numit Joseph Zelinsky. Cunoştea greaca, germana, franceza şi limba moldovenească[18]. În primii ani nu fusese retribuit pentru serviciile sale. Era fiul unui *cordonnier* austriac stabilit la Iaşi, iar mama sa avea origini germane. A fost îndepărtat din consulat în 1843, datorită numeroaselor plângeri împotriva lui din

[12] Direcţia Arhivelor Naţionale Istorice Centrale (în continuare, DANIC), fond Microfilme Franţa, rola 127, Correspondance comerciale Iassy, tom 1 (1803−1812), f. 310.

[13] MAE, Centre des Archives Diplomatiques de Nantes (în continuare, CADN), fond Jassy Consulat, dosar 5, Ambassade Constantinople, Arrivée 1813−1817, nepaginat.

[14] DANIC, fond Microfilme Franţa, rola 127, Correspondance comerciale Iassy, tom 2 (1813−1836), f. 70, 81.

[15] *Ibidem*, f. 133.

[16] N. Cartojan, *Pensionatele franceze din Moldova în prima jumătate a veacului al XIX-lea*, în *Omagiu lui Ramiro Ortiz cu prilejul a 20 de ani de învăţământ în România*, Bucureşti, 1929, p. 71.

[17] DANIC, fond Microfilme Franţa, rola 127, Correspondance comerciale Iassy, tom 2 (1813−1836), f. 200.

[18] *Ibidem*, f. 217−218.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

partea comunităţii franceze de la Iaşi, a autorităţilor locale şi chiar din partea altor consuli: era acuzat că luase mită, mai precis că nu întocmea actele necesare supuşilor fără o bonificaţie prealabilă[19]. De asemenea, avea reputaţie de cămătar. Secretarul consulatului rus, N. K. Giers, viitorul ministru rus de externe la sfârşitul secolului XIX, menţiona în memoriile sale o întâmplare în care fusese implicat din cauza lui Zelinsky. În Iaşi locuia la momentul respectiv un conte numit Gabriel de St. André, care aparţinea unei familii importante din societatea franceză. Deşi frecventa cele mai bune medii sociale din Moldova, nu dispunea de avere, primind o sumă modică de la rudele sale din Franţa. Astfel, a apelat la Zelinsky pentru a-i împrumuta 250 de cervoneţi[20]. Pentru a-i da banii, Zelinsky i-a cerut să aducă un girant, iar contele a apelat la F. A. Tumanskii, de la consulatul rus, care însă la rândul său îi datora bani lui Zelinsky. Fiind refuzat, contele a apelat la Giers, care de bună credinţă şi la insistenţele lui Tumanskii, a fost de acord să îi gireze cu numele său acel împrumut. La scurt timp însă, contele a fost arestat şi deportat în Franţa tot din cauza unor chestiuni financiare. Cum contele nu îşi plătise datoria, aceasta a revenit secretarului rus. Pe lângă imensa pagubă în buget, Giers era în pericol să îşi distrugă reputaţia în faţa guvernului său, vestea răspândindu-se repede şi întorcându-se împotriva lui, ca şi cum ar fi încercat să acopere o datorie de la jocurile de noroc[21].

Acest scandal a dus la o mai mare precauţie în ceea ce priveşte alegerea unui cancelar-dragoman şi la respectarea articolului 3 al ordonanţei din 1833, care prevedea faptul că cei numiţi în acest post trebuiau să fie francezi. O anume prudenţă a manifestat şi consulul Gilbert des Voisins care, aşa cum rezultă dintr-o notă din 16 octombrie 1843, nu a acceptat ca Jules Sacchetti să fie cancelar al consulatului de la Iaşi, motivându-şi decizia pe o serie de speculaţii conform cărora Sacchetti ar fi avut nişte obligaţii financiare faţă de autorităţile din Moldova[22]. Jules Sacchetti, francez originar din Dijon, fost director al colegiului francez din Smirna, ajunsese la Galaţi în 1833, unde avea să deschidă un pension şi o casă de comerţ. Conform unui proces-verbal din martie 1834 apare deja ca agent consular al Franţei la Galaţi[23].

După înlăturarea lui Zelinsky, problemele cancelariei i-au fost încredinţate, începând cu anul 1843, lui Louis Castaing. De asemenea, Blanc Duclos, gerantul consulatului, transmite autorităţilor din Moldova, la 19 iunie 1843, că Milou Lamphir a fost angajat în cadrul consulatului[24]. Nu era menţionat postul pe care îl ocupa, însă din moment ce presupunea o recunoaştere a lui de către autorităţile locale, cel mai probabil era comis de cancelarie. Louis Castaing, cel mai longeviv membru al postului consular de la Iaşi, a fost confirmat de minister în postul de cancelar-dragoman şi promovat în aprilie 1850 cancelar clasa I. Era vorbitor de germană, italiană, greacă, poloneză, rusă şi limba moldovenească (sic!). A fost cancelar, respectiv cancelar-dragoman al consulatului de la Iaşi timp de 16 ani, cu o întrerupere de şase luni pe perioada războiului Crimeii, când a fost numit agent consular la Vols, în Grecia, pentru a furniza informaţii

[19] Idem, rola 129, Correspondance comerciale Iassy, tom 4 (1842−1848), f. 180.

[20] Moneda rusească de aur egala cu trei ruble.

[21] *Russian and East European Studies. The Education of a Russian Statesman. The Memoirs of Nicholas Karlovich Giers*, edited by Charles and Barbara Jelavich, University of California Press, 1962, p. 208−209.

[22] DANIC, fond Microfilme Franţa, rola 129, Correspondance comerciale Iassy, tom 4 (1842−1848), f. 208, 254.

[23] CADN, fond Iassy Consulat, dosar 11, Correspondance avec l'agence consulaire de Galatz, 1834, nepaginat.

[24] DJANI, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1105/1843−1844, f. 32.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu privire la desfășurarea războiului[25]. De origine francez, fiu al lui Claude Louis Castaing, fost ofițer în cadrul regimentului IV al Gărzii de Onoare a lui Napoleon I, decedat la Galați în iulie 1864, și frate al lui Victor Castaing, secretar-dragoman și cancelar al agenției de la Galați, a fost deseori caracterizat ca inteligent, muncitor, cu o conduită ireproșabilă și o fire agreabilă. Calități care, cel mai probabil, i-au asigurat păstrarea postului pentru o perioadă atât de îndelungată. Ca o recompensă pentru serviciile sale, în 1856 consulul Victor Place a solicitat pentru Louis Castaing acordarea crucii de cavaler al Legiunii de Onoare, ordin conferit prin decretul din 27 aprilie 1860[26].

Lipsa de personal reprezenta o problemă frecventă pentru consulat. O notă a lui André Blanc Duclos din 18 septembrie 1845 subliniază necesitatea aducerii în cancelarie a unui om în plus. Astfel, Duclos solicita numirea de către Minister a unui dragoman sau acceptarea lui Constantin Sdrobitch, fost angajat al consulatului, în calitate de comis de cancelarie și de membru al unei familii distinse[27]. Cancelarul, cumulând ambele funcții, nu putea face față tuturor cerințelor, fiind nevoit să se prezinte în fiecare zi la tribunal sau în fața autorităților locale. Prin urmare, cancelaria rămânea închisă, doar în situații de urgență cancelarul fiind suplinit de consul. De asemenea, toate celelalte consulate aveau nu doar un cancelar și un dragoman, ci și secretari. Înainte de 1833, consulatul francez își permitea să mai angajeze un om care să îi țină locul cancelarului și care era plătit din veniturile cancelariei. Într-o astfel de situație pare să fi fost Philadelphe Cuénin, fiul lui Victor Cuénin, proprietarul celui dintâi pension francez din Moldova, care îl ajuta pe Castaing mai ales în perioadele când acesta trebuia să gereze consulatul în lipsa titularului de post. Însă lipsa de supuși a dus la o diminuare a veniturilor de cancelarie și, implicit, la imposibilitatea de a putea plăti un angajat permanent. În 1847, consulul Achille de Codrika făcea cunoscut că supușii francezi plăteau anual 12 franci ca patentă, bani ce reprezentau venituri ale cancelariei[28]. Era deci o diferență față de anul 1837, când consulatul solicita plata unui galben[29]. În cele din urmă, se pare că propunerea lui Sdrobitch, ca dragoman auxiliar al consulatului, a fost acceptată, acesta preluând atribuțiile de cancelar ale lui Louis Castaing în mai 1856, când Castaing pleca într-un concediu de trei luni.

În 1848, odată cu numirea consulului Claude Thions, în presa vremii a apărut mențiunea că secretarul acestuia ar fi fost D. S. Vârnav[30]. Nu avem date despre Scarlat Vârnav în funcția de secretar al consulatului de la Iași, dar tindem să credem că erau apropiați din cauză că moldoveanul își urmase studiile la Paris până în 1848, aflându-se în legături cu republicanii francezi și făcând parte chiar din garda națională a orașului. De menționat că în 1850 Scarlat Vârnav se dedica celor sfinte, devenind călugăr la mănăstirea Neamțului[31].

În primele decenii ale secolului XIX, trecerea de la statutul de cancelar la cel de viceconsul era aproape imposibilă. De abia ordonanța din 6 aprilie 1845 a adus o schimbare în acest sens, permițând accesul în cariera consulară și cancelarilor cu condiția unei vechimi de opt ani în cadrul unei cancelarii[32]. A fost și cazul cancelarului

[25] MAE Paris, dosar 779 Castaing Louis, nepaginat.
[26] *Ibidem.*
[27] MAE Paris, dosar 1422, carton nr. 108, Duclos Francois Cassien Andre Blanc, nepaginat.
[28] MAE Paris, dosar 990, carton nr. 78, Codrika Achille de, nepaginat.
[29] DJANI, fond Isprăvnicia ținutului Iași, dosar 2594/1838, nepaginat.
[30] „Albina românească”, 17 iunie 1848, p. 193.
[31] D. R. Rosetti, *Dicționarul contimporanilor*, ediția I-a, București, 1897, p. 190.
[32] Jean Baillou, *Les affaires étrangères et le corps diplomatique français*, tome II (1870−1980), Paris, 1984, p. 138−139.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Louis Castaing căruia în 1873, ca o recompensă pentru cei 30 de ani de serviciu în cadrul postului de la Iaşi, i-a fost acordată titulatura de viceconsul.

Într-o ţară unde „luxul era un obiect de primă necesitate", iar consulul austriac şi rus etalau un lux aproape princiar[33], salariile angajaţilor din consulatul francez erau modeste. Numeroase rapoarte ale consulilor francezi de la Iaşi ridică problema remuneraţiei aferente postului de la Iaşi. Însă, aceasta pare să fi fost o problemă nu doar a consulilor francezi, ci şi a altor reprezentanţi consulari stabiliţi la Iaşi, cel puţin pentru începutul secolului XIX. Spre exemplu, consulul englez Fr. Summerers nu a fost remunerat iniţial pentru serviciile sale, fiind nevoit să se împrumute de la negustori, datoria sa ajungând în 1809 la 5.338 lire sterline[34]. A fost şi cazul reprezentantului Prusiei la Iaşi, Kuch, care în 1839 nu era remunerat şi care se considera plasat într-o poziţie inferioară faţă de ceilalţi colegi ai săi. Pentru a-şi susţine cauza, reprezentantul Prusiei prezenta în cadrul notei adresate Ministerului şi situaţia de la celelalte consulate astfel: în cadrul consulatului austriac, consulul primea 1.600 de ducaţi, cancelarul 600 de ducaţi, secretarul 500 de ducaţi; la consulatul Rusiei consulul primea 1.500 de ducaţi, secretarul 600 de ducaţi; la consulatul Angliei, consulul primea 1.800 de ducaţi, dragomanul şi cancelarul câte 200 de ducaţi, iar în cadrul consulatului francez, consulul primea 10.000 de franci, cancelarul şi dragomanul câte 2.000 de franci[35]. De abia în 1846 baronul von Richthofen a beneficiat de o remuneraţie pe măsura postului ocupat.

În 1797, remuneraţia viceconsulului Louis Parant se ridica la 4.500 de franci, o sumă modică în condiţiile în care trebuia să suporte şi cheltuielile legate de unele formalităţi de la curte, precum zilele de naştere ale copiilor domnului. Totodată, Domnul Moldovei era înconjurat de greci, avari şi superficiali, pentru care luxul constituia o mai mult decât o necesitate, cumpărându-şi prin el stima şi consideraţia publică[36]. Interesant este că încerca să mascheze neajunsurile materiale de care se plângea în rapoartele sale, camuflându-le „sub aparenţa seducătoare a modestiei republicane"[37].

Până şi Emile Gaudin, trimisul ambasadei franceze de la Constantinopol, ca agent confidenţial pe lângă domnul Ţării Româneşti, în 1795 − şi nu consul al Franţei în Principate, aşa cum mai apare uneori în literatura de specialitate − a avut o retribuţie mai mare, de 7.500 de livre, cu obligaţia de a asigura masa şi cazarea secretarului, Jacques Montal, care nu avea decât 1.200 de livre[38]. Un maxim a fost atins în 1803, când postul de la Iaşi a fost ridicat la rangul de comisariat general, titularului alocându-i-se suma de 18.000 de franci, mult mai mare faţă de aceea primită de subcomisarul din Bucureşti, remunerat cu 10.000 de franci[39].

---

[33] Pompiliu Eliade, *Influenţa franceză asupra spiritului public în România. Originile. Studiu asupra stării societăţii româneşti în vremea domniilor fanariote*, traducere din franceză de Aurelia Dumitraşcu, ediţia a II-a integrală şi revăzută, Humanitas, 2000, p. 186.

[34] Fr. Summerers reclamă guvernului britanic plata dobânzilor datorate, martie 1809, în *Rapoarte consulare şi diplomatice engleze privind Principatele Dunărene (1800−1812)*, editor Paul Cernovodeanu, Brăila, Editura Istros, 2007, p. 217.

[35] *Apud* Vasile Docea, *Relaţii româno-germane timpurii, împliniri şi eşecuri în prima jumătate a secolului XIX*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 80.

[36] *Parant către Talleyrand*, 23 octombrie 1801, colecţia Eudoxiu Hurmuzachi, *Documente*, supliment I^2, p. 214.

[37] *Parant către Afacerile Străine*, 2 februarie 1798, colecţia Eudoxiu Hurmuzachi, *Documente*, supliment I^3, p. 488.

[38] De menţionat faptul că după anul 1795 livra, moneda oficială franceză, a fost înlocuită cu francul.

[39] MAE Paris, dosar 1632, carton nr. 128, Flűry Charles Jean-Baptiste, f. 16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Salariile consulilor francezi au oscilat de-a lungul timpului de la 8.000 de franci în 1833, crescând la 10.000 de franci în 1837, pentru a scădea din nou la 8.000 de franci în 1848. Evident, importanţa pe care guvernul o dădea unui post era reflectată şi prin mărirea bugetului alocat acestuia. Această mărire a fost dată consulatului de la Iaşi în 1856, când s-a repartizat titularului postului, în acest caz Victor Place, suma de 20.000 de franci. Această mărire nu a fost acordată tuturor posturilor, ceea ce denotă „interesul Majestăţii Sale pentru acest post”[40]. Grila de salarii oferă mai puţine discrepanţe printre dragomani, plata anuală a unui „tânăr interpret” fiind de 1.200 de livre, iar cea a unui dragoman între 1.500 şi 4.500 de livre, în funcţie de gradul şi de locul de reşedinţă al acestuia[41]. Un vârf al remuneraţiei pare să fi fost atins în 1803, când cancelarul Antoine Fornetty primea pentru serviciile sale 3.000 de franci. Minimul era de 1.200 de franci, ei constituind salariul cancelarului Louis Castaing în anul 1848. Era o recompensă modică, de vreme ce L. Castaing presta o muncă pe care, la alte consulate, o îndeplinea două persoane; motiv pentru care consulii au trimis numeroase rapoarte către Minister, revendicând o mărire a retribuţiei cancelarului. Într-o notă din 25 februarie 1848, adresată ministrului Guizot, Castaing spune că suma insuficientă de 1.200 de franci îl obliga să ia în considerare propunerea consulului Emil von Richthofen de a ocupa funcţia de dragoman în consulatul Prusiei, promiţându-i-se 3.000 de franci; fapt pentru care cerea aprobarea de a ocupa acel post. Neaşteptând să primească un răspuns, Castaing mărturisea, la 17 martie 1848, că sperase, din patriotism, ca doleanţele sale să nu îi fie luate în considerare[42]. Situaţia dura însă de ceva vreme, având în vedere că, din martie 1847, înainte de a părăsi postul tot din motive financiare, consulul Codrika pretindea o mărire de salariu pentru cancelarul său Castaing. Şi pentru a-şi motiva cerinţa, înainta Ministerului grila de salarii de la celelalte consulate din Iaşi, care se prezenta astfel: la consulatul rus, cancelarul primea 7.000 de franci, iar dragomanul 4.800 de franci; la consulatul austriac, retribuţia cancelarului era de 2.000 de florini de argint, ~ 5.000 de franci, iar a dragomanului de 2.500 de franci; la consulatul englez, atât cancelarul cât şi dragomanul primeau 2.900 de franci; de asemenea, la consulatul grec, cancelarul şi dragomanul primeau 3.600 de franci[43]. Disproporţia dintre angajaţii de acelaşi rang din consulate diferite era deci una destul mare. În acest context, consulul cerea pentru Louis Castaing o sporire a salariului la 2.500 de franci.

Încărcaţi de responsabilităţi, cancelarii şi dragomanii erau indispensabili pentru reuşita unei misiuni în Imperiul Otoman. Totuși, după cum s-a putut observa la postul consular de la Iași, nu putem vorbi de dragomani în adevăratul sens al cuvântului, aşa-numiţii *jeunes de langue*, şcoliţi la Constantinopol sau la Paris. Singura excepţie a constituit-o Antoine Fornetty, membru al uneia dintr-una marile familii de dragomani aflaţi în serviciul Franţei la Constantinopol. Ei proveneau dintr-o veche şi nobilă familie genoveză din Chio, dând nu mai puţin de treizeci *jeunes de langue* şi patru primi dragomani ai ambasadei franceze de pe Bosfor. În rest, consulii s-au adaptat situaţiei şi, cu toate că au solicitat ca ambasada franceză de la Constantinopol sau Ministerul de Externe să-i numească dragomani şi cancelari pentru postul de la Iaşi, de cele mai multe ori cererile lor au rămas fără ecou. Astfel se explică de ce în aceste funcţii se regăsesc străini mai notabili, aflaţi sub protecţia consulatului francez sau francezi stabiliţi la Iaşi. Lipsa de experienţă îi obliga să se formeze chiar în cancelarie, serviciile prestate fiind în

[40] CADN, fond Jassy Consulat, dosar 134, Victor Place, nepaginat.
[41] Amaury Faivre d'Arcier, *op. cit.*, p. 69.
[42] MAE Paris, dosar 779 Castaing Louis, nepaginat.
[43] MAE Paris, dosar 990, carton nr. 78, Codrika Achille de, nepaginat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

perioadele de debut neremunerate, pentru ca mai apoi să atingă sume modice. Și cum profesionalismul lor lăsa de dorit, au apărut incidente neplăcute, determinând o mai mare atenţie din partea consulilor în alegerea colaboratorilor. Toate aceste neajunsuri erau oarecum specifice posturilor mici, cu un buget restrâns; erau deci ocolite de cei pregătiţi special să ocupe o astfel de funcţie, aceştia urmărind să obțină un loc în ambasade.

CHANCELLORS AND DRAGOMANS AT THE FRENCH CONSULAR OFFICE OF IAŞI IN THE FIRST HALF OF THE NINETEENTH CENTURY
(Summary)

Keywords: French consul, chancellor-dragoman, the French Ministry of Foreign Affairs, *jeunes de langue.*

In the present paper the author focus on those who, together with the French consul to Iaşi, were in charge with the proper functioning of the consulate. Due to the nature of their work and sometimes to a lack of official acknowledgement from the French government, the consular personnel remained in obscurity. In fact, the ones who held the position of chancellor of the French consulate and of chancellor-dragoman respectively were not even appointed by the French Ministry of Foreign Affairs. Under these circumstances, the consuls had to choose their staff from among the foreign ethnics that the local community regarded with esteem. Consequently, as far as the consular office of Iaşi is concerned, one cannot talk about dragomans in the proper sense – the so-called *jeunes de langue*, trained at Constantinople or Paris. The only exception was Antoine Fornetty, member of one of the great families of dragomans serving France at Constantinople.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LIVIU BRĂTESCU[*]

ROMANIA AND AUSTRIA-HUNGARY HISTORY, POLITICS AND DIPLOMACY (1878−1888)[**]

Concerned more by the analysis of factors allowing the conquest of state independence, but also by the motivation that contributed to the decision of King Carol I and Prime Minister I. C. Brătianu to conclude a political alliance with the Central Powers, the difficulties encountered in the implementation of this project were taken into account to an extent we consider reduced by the Romanian historiography[1]. Given the emphasis, prior to 1876, in the liberal leaders' interventions on the Romanian problem in the foreign territories with a significant Romanian population, it is worthy observing to what extent the government led by I. C. Brătianu managed, after obtaining the independence, to make the cornerstone of his foreign policy out of the rights and liberties of the Romanian diaspora. Trying to discard the old suspicions about him, largely due to his involvement in revolutionary projects in years 1848−1857, the leader of Bucharest's government, beyond his convictions on the fate of Romanians in Austria-Hungary, was forced in several moments to make compromises, too. While many of them will offer the internal opposition new fronts of attack against him, the Prime Minister was aware that beyond its well-known interests, Austria-Hungary had shown enough signs of goodwill towards Romania. The permanent oscillation between protecting the relationship with Austria-Hungary and the discreet support of the Romanian national movement in Transylvania could not but generate tense moments between the government in Bucharest and the one in Vienna. If we consider it from the perspective of the political-diplomatic relations with Austria-Hungary, a natural fact taking into account the treaty signed in October 1883, the period prior to and following this year provides, upon a closer look, numerous opportunities and directions of investigation. We will present some of them in the following pages.

---

[*] Scientific research, "A. D. Xenopol" Institute of History, Iași Branch of the Romanian Academy.

[**] This work was supported by CNCS – UEFISCDI, project number PNII – IDEI ID_816/2008.

[1] V. Cristian, *Diplomaţia în slujba împlinirii idealului naţional* (The diplomacy in the service of achieving the national ideal), in Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, Ion Agrigoroaiei, *Cum s-a înfăptuit România modernă* (How modern Romania was created), Iași, Editura Universității "Al. I. Cuza", 1993; idem, *1878−1914*, in *România în relaţiile internaţionale (1699−1939)* (Romania in international relations), ed. Leonid Boicu, Gh. Platon, V. Cristian, Iaşi, Junimea, 1980; Aurel H. Golimaş, *Carol I şi românii din Ardeal (1866−1900)* (Carol I and the Romanians in Transylvania), excerpt from "Arhiva" (Archive), no. 12, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1936; Teodor Pavel, *Mişcarea românilor pentru unitatea naţională şi diplomaţia Puterilor Centrale (1878−1893)* (The Romanians' movement for national unity and the diplomacy of the Central Powers), Timişoara, Facla, 1979.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. L, 2013, p. 187–198

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Carol I and I. C. Brătianu understood that, after the 1878 reunion of the great powers in the German capital, a neutral foreign policy as they had desired until then could no longer help the Romanian state in its subsequent evolution. The way in which the peace negotiations had taken place at San Stefano and Berlin, the decisions made but also the positioning of the great powers relative to Romania after 1878, they all contributed to shaping a perspective in which the latter did not actually have too many options. The Berlin congress was a turning point for the government leaders in Bucharest because, after a war bearing great human and material losses, they had to explain the Romanian population the reason why the only solution for the recognition of independence was accepting to surrender southern Bessarabia and amending Article 7 of the Constitution.

The rapprochement to the "central-European block" was favored by certain events taking place after the Berlin Congress. The direct or tacit support offered by Austria-Hungary to Romania in issues such as recognizing the title of Royal Highness[2], promoting during September−October 1878 the diplomatic office in Bucharest to the rank of legation and recognizing the country's independence in front of the other European powers[3] were for the governmental liberals indications of a possible collaboration with Vienna. Nevertheless, it was not easy to explain at the domestic level an apparent rapprochement between Romania and Austria-Hungary while the dual monarchy intended, following the Congress in 1878, to ensure their domination over the Danube. Besides this first problem, there was also the fact that the Double Monarchy included territories inhabited by Romanian ethnics. Even for the Habsburgs it was difficult to manage a relationship with Romania, given the support shown by the liberals to the Romanian national movement in Transylvania and Banat. A decision as the one from the summer of 1881, when Bucharest authorities refused the settlement of 130 families of Romanians from the Banat region[4], came to support the circles from Vienna that promoted the rapprochement to Romania. The result of such compromises did not linger, the Viennese government, being persuaded the prime minister intended to "go hand in hand with the Austrian politics", decided to sell war equipment to Romania[5]. Such confidence had been arduously won by Brătianu, having in view that he had long been perceived by the Romanian diplomacy as "a forward democrat and a republican"[6].

Because of the reasons already mentioned but also because of the Danube problem, the negotiations from 1880 had a common element – the secret nature. The frequency of the queries within the Parliament concerning the discussions held in the summer of 1880 in Germany will determine I. C. Brătianu to declare that "what is treated with foreign powers cannot always be declared…"[7]. Was this the reaction of a politician on the prudence that the official of a young state ought to promote, also aware of the power that he began to enjoy internally?

What became a real milestone for Romanian governments at that time was not the problem of the rights of Romanians in Transylvania but the already traditional issue of the

[2] Gh. N. Căzan, Ş. Rădulescu-Zoner, *România şi Tripla Alianţă (1878−1914)* (Romania and the Triple Alliance), Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1979, p. 34.

[3] Teodor Pavel, *The Romanians' movement for national unity and the diplomacy of the Central Powers (1878−1893)*, Timişoara, Facla, 1979, p. 59; Keith Hitchins, *Romania (1866−1947)*, Bucureşti, Humanitas, 1998, p. 64.

[4] T. Pavel, *op. cit.*, p. 61.

[5] Gh. N. Căzan, Ş. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 47.

[6] Jehan de Witte, *Quinze ans d'histoire, 1866−1881*, Paris, Librairie Plon, 1905, p. 426.

[7] "Românul" (The Romanian), year 25, 26 Feb. 1881, p. 283.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Danube. The attempt of Dimitrie Brătianu who became Prime Minister after March 14th, 1881 to make a distinction from the way the former government acted on Austria's claims to control traffic on the Danube, had an overwhelming contribution to the loss of political support in Parliament and eventually to his withdrawal from the head of government, after a very short time since his appointment as prime minister. Separating himself from the former government, Dimitrie Brătianu requested the members of Parliament to question him only for the political actions of the team he led: "I think it would be a waste of time for you to ask us, from now on, to account for acts that were not committed by us[8]". Such statements attempted to draw attention to an accurate examination of the degree of responsibility relative to each deciding factor in the "Danube problem". Unfortunately for the government led by Dimitrie Brătianu, there were several issues that strained relations between Romania and Austria-Hungary at the time. Coincidentally or not, several ministers often gave official speeches in which "king of the Romanians" was a commonplace term, the speeches subsequently published in the Official Monitor giving them more weight. Such interventions will trigger numerous reactions on behalf of the Austrian ambassador in Bucharest. Diplomatic protests would be triggered especially by the printing and distribution in the country of certain "Daco-Roman" maps that were issued by the tacit support of the minister of public instruction and general Slăniceanu[9].

Relations between Romania and Austria-Hungary take a new critical turn in August 1881. The cause was the interest and support shown by the liberal government for the national movement of Romanians from Transylvania and Banat. To this trend belonged the meetings of C. A. Rosetti, V. A. Urechia, M. Kogălniceanu and I. C. Brătianu with representatives of the Romanians from the Habsburg Empire. We also consider significant the reaction of the new minister of foreign affairs, Eugen Statescu, who rejected on August 1st Vienna's reproaches with respect to the "irredentist" action of Romanians in the Kingdom. In order to see if there were connections between Bucharest and the movement of Romanians in the Dual Monarchy, the Austrian foreign minister initiated General Lachmann's journey to Transylvania in September 1881[10]. Furthermore, the atmosphere had become tense by the incursions that the liberal deputy N. Ionescu made to Banat in August, during which, without an official capacity, he promised Romanians freedom[11]. Trying to moderate the Austrians' accusations, the liberal government adopted at the same time a quite unusual decision for its ideology, namely establishing a press office to operate under the Ministry of Foreign Affairs, aimed at monitoring the articles that could increase the susceptibility of the Western neighbor[12].

The dissatisfaction with Romania began to appear in certain German newspapers. "Augsburger Allgemeine Zeitung", after criticizing the Romanian government[13] for its ingratitude towards Austria and defining the Romanian press as anti-Austrian, did not overlook the propaganda undertaken by the Romanian state in order to create a "Romanian empire"[14]. The material concluded that actions such as those mentioned

[8] Titu Maiorescu, *Istoria politică a României sub conducerea lui Carol* (The political history of Romania under Carol I), Bucureşti, Humanitas, 1991, p. 127.
[9] T. Pavel, *op. cit.*, p. 64.
[10] *Ibidem*, p. 65.
[11] "Românul", year 25, 9 Aug. 1881, p. 700.
[12] T. Pavel, *op. cit*., p. 66.
[13] *Ibidem.*
[14] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

would not have been possible if Romania hadn't been recognized as kingdom[15]. Careful to the messages officially sent to the "newly created kingdom"[16], the political circles in Bucharest launched certain signals through the media, one of them loudly asserting the right to language, religion and national individuality. One of the newspapers now acting as informal conveyor of political messages, "Românul", stated again clearly on 12th August that a certain part of the German, Austrian and Hungarian media which maintained that Romania would have a hostile policy towards neighbors, only pursued a change of attitude with respect to its intentions to defend interests and legitimate rights.

Because they were not indifferent to the political relations with Austria, the liberal government sent in the following period C. A. Rosetti, one of the most experienced politicians of the day, to discuss with the representative of Vienna in Bucharest. The liberal leader tried to convince baron Salzberg that the allegations concerning Brătianu's liberal government contribution to the unrest of Romanians in Transylvania were groundless, his arguments being Romania's wish to have good relations with all its neighbors, the need for an internal political consolidation and a strengthening of the country's finances[17]. In other words, the goals were different. Austria's current attitude is causing more and more politicians in Bucharest to believe that the reason Austria helped Romania after 1877 was merely trying to draw on their side "a non-Slavic island amidst Slavic nationalities"[18].

No matter how great was Bucharest's effort to demonstrate that its priorities did not include the plight of Romanians in Transylvania, it seriously added to hindering a rapprochement between Romania and Austria-Hungary. Beyond statements, the Viennese government, convinced of the support given to Romanians from the dual monarchy by Romania, hoped that after turning the latter into an ally, it would not provide the same support to its conational. The government in Vienna got signs of concern ever since May 12th–14th, 1881 when the National Conference of Romanians in Transylvania and Banat occasioned the formulation of new claims such as regaining the autonomy of Transylvania, reviewing the nationality law, etc. Publishing the document drawn-up then, in 1882, and distributing it in Hungary and Romania would have the echo expected by its initiators[19].

Romania's relations with its western neighbor were also hindered because the gestures of certain individuals were interpreted as actions of the Romanian state. An example was the wide dissemination of Colonel A. Gorjan's map, covering also the regions inhabited by Romanians living abroad, that triggered the immediate protest of the Austrian minister in Bucharest in the summer of 1880. Trying to appease the spirits, Romania sent a press release to the Habsburg government through Ion Bălăceanu[20], published in "Monitorul Oficial" in order to have more weight, where the map was considered "completely private, prepared without the prior knowledge and authorization of the Minister"[21].

[15] "Românul", year 25, 12 Aug. 1881, p. 701.
[16] *Ibidem*, p. 702.
[17] Idem, year 25, 15, 16 Aug. 1881, p. 719.
[18] *Ibidem.*
[19] Gh. Căzan, Ş. Rădulescu-Zonner, *op. cit.*, p. 105.
[20] Gh. N. Căzan, *Ştiri din arhivele vieneze privind acţiunea naţională a românilor în anii 1880–1883* (News from the Viennese archives on the national movement of Romanians in years 1880–1883), in *AUB*, Istorie, XXI, no. 2, 1972, p. 83.
[21] *MOf*, no. 148, 1 Jul. 1880, p. 467.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

The liberal government had also to overcome the Romanian public's resistance to the intended closeness. Especially since baron Mayr afforded to make some "suggestions"[22] concerning the activity of certain organizations such as the one called "Carpathians", where Mihai Eminescu carried out a valuable activity. The Austrian diplomat informed his superiors about the proposal made by the Romanian poet, according to which Transylvanian students should get involved in propagating, in Transylvania, the idea of forming "Great Dacia"[23]. An important place in the reports mentioned was held by references to statements of the editor-in-chief of "România Liberă", according to whom the Romanians in Ardeal were waiting for their brothers with open arms[24].

Although he initiated actions of rapprochement to the Central Powers, I. C. Brătianu met at the same time with some representatives of the Romanians in Transylvania. One of the most active ones was a certain Frâncu in Braşov. In 1880−1881 he had several discussions with I. C. Brătianu and C. A. Rosetti, whose content will remain secret. At the same time, Manole Diamandi, president of the Chamber of Commerce in Braşov, visited I. C. Brătianu in Piteşti or Bucharest (July 19th, 1881) to discuss the situation in Transylvania[25]. Apparently contradictory, Brătianu was trying to find a balance between his duty as prime minister of a country in search of a strong ally and the impossibility of ignoring the existence of a numerous Romanian population living outside its borders[26].

Another challenging event was the speech of Senator P. Grădişteanu, June 5th, 1883 in Iaşi, during the unveiling of Stephen the Great's statue. While the inauguration of the monument was part of a ceremony well-orchestrated by the liberal government that sought to emphasize the "deep" connection between people, government and king, the intervention of the liberal MP took place in an informal location, the National Theatre Hall, which nevertheless did not reduce the impact on the rather large audience (over 400 people), but also those who read the newspapers of the time.

While the supporters of the National Liberal Party were trying to diminish the reference made by Grădişteanu to the Romanian territories from other states, the government's opponents insisted on the international complications that may arise from the speech of the liberal member of Parliament[27].The aspects that caused the dissatisfaction of the Austrian diplomats were the suggestive allusions to Banat, Bucovina and Transylvania, certain newspaper implicitly adding Bessarabia. The liberal senator's speech gained a certain weight by his addressing the king in the closing, and by the sovereign's gesture of shaking his hand and clinking his glass, in the presence of a packed audience. From that moment on a whole series of denials and interpretations began. While the liberal senator attempted, in a letter to "România Liberă", to correct the text published in most newspapers[28], the government insisted on his presence as an

[22] Gh. N. Căzan, *op. cit.*, p. 84.
[23] *Ibidem*, p. 84.
[24] *Ibidem.*
[25] *Ibidem*, p. 85.
[26] "Our politics, which should inspire us every moment, which should absorb all powers, our policy should be run by a single feeling, the feeling of national conservation", in Pamfil Georgian, *Pietre de granit la temelia României. Din cugetările lui I. C. Brătianu* (Granite stones at the foundation of Romania. From the reflections of I. C. Brătianu), Bucureşti, Cartea Românească, 1941, p. 95.
[27] Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic în România* (Political liberalism in Romania), Bucureşti, Editura Enciclopledică, 1996, p. 165.
[28] "Sir, there are several people missing from this table who wanted to be here, they love you Sir as all of us , because they see in Your Majesty not only the king of Romania but the king of the Romanians. And

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unofficial of the Romanian state at the banquet, a fact evidenced by not publishing the speech in "Monitorul Oficial". The jam, however, started after its reproduction in "L'Independance Roumaine", where a correspondent added, after reports from other witnesses, the name of the first three provinces already mentioned, adding that of Bessarabia[29]. A first effect of this predicament was the expulsion of Emile Gali, owner of the newspaper.

The speakers' frequent recalling of Stephen's fights against Hungary, Poland and Turkey could not pass unnoticed, regardless who those interventions belonged to[30]. The tone of the German, Austrian and Hungarian newspapers to the aspects mentioned above varied according to the proximity existing between them and various political leaders of Austria-Hungary, but especially according to the message meant to be sent to the Romanian government. By saying that we think that, beyond the more or less subtle threats[31] coming through certain media, the Habsburg anger caused by Grădişteanu's speech was much exaggerated by the conservative newspapers in Romania[32]. Reading the articles published in Vienna or Budapest and correlating them with the diplomatic efforts between Romania and Austria-Hungary, in view of the Romanian state's accession to the Triple Alliance, we feel that they belonged rather to a game aimed at determining Romania to reconsider its position against the conflicting issues. And here we refer to Romania's intransigence in a number of issues such as supporting the Romanian movement in Transylvania or Vienna's intention to acquire a dominant position in the European Commission of the Danube. For Austrians, Grădişteanu's speech appears, in these conditions, an excellent pretext to put pressure on Romania. Without prejudice to its interests, the Romanian government seeks ways of explaining future allies the lack of any link between its foreign policy intentions and some individual actions such as the one belonging to the Romanian senator; this is also proven by a disengagement published on 19th June in the same official newspaper[33]. Four days later, the document mentioned was submitted to the Austro-Hungarian representative in Bucharest by the Minister of Foreign Affairs D. A. Sturdza, and released after a few days in the Austrian newspaper "Wiener Abendpost"[34].

Trying to be persuasive in not accepting a threat of any kind, Austria-Hungary conducted an inspection of the Transylvania passes[35] by general Beck, Chief of Army General Staff and colonel Alblori, head of the operations office. Not wishing to spoil the relationship with the dual monarchy after the Grădişteanu incident, the Brătianu government drew the attention of certain societies, regarded as irredentist by the Viennese government, on the activities undertaken. Despite his belief in the freedom of

with their help, Y. M. will regain the missing gems in the crown stones of Stephen the Great" in C. Bacalbaşa, *Bucureştii de altădată (1878−1884)* (Bucharest of other times), vol. II, Bucureşti, Editura Eminescu, 1993, p. 162.

[29] "This testimony appears in the same paper by the correspondent that told the story in the 28th June issue of the daily newspaper mentioned, in "Curierul" (The Courier), 29 June 1883, p. 1.

[30] "Românul", year 27, 22 June 1883, p. 553.

[31] Pester Lloyd, in an article entitled *Romania*, recalled a difficult time for the state north of the Danube, when in Berlin was discussed not only the fate of southern Bessarabia, but of the whole country. By the newspaper already quoted, Austria stated that the moment had been surpassed due to its intervention in C. Bacalbaşa, *op. cit.*, p. 172.

[32] The same "Nordeutsche Allgemeine Zeitung", in an article published on 27 June, mentioned nothing about Petre Grădişteanu's speech, contending to speak about Carol I qualities of man of state, in "Românul", year 27, 22 June 1883, p. 553.

[33] *MOf*, 19 iun. 1883, p. 1247.

[34] C. Bacalbaşa, *op. cit.*, p. 172.

[35] Gh. N. Căzan, Ş. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 111.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

the press, I. C. Brătianu, from reasons as those described above, requested Laurean, editor of "România Liberă", to adjust the tone of his newspaper. All at once, the Bucharest executive did not authorize a banquet that was to be organized by a group of Transylvania in honor of Grădişteanu[36].

In these circumstances, articles such as those published by Mihai Eminescu in "Timpul"[37], after inaugurating Stephen's statue, which spoke about the reckless gestures of the liberals and the external danger they had submitted the country to by their entire politics, were completely groundless. Apart from the indirect dialogue between the spokesman of Romanian liberals[38] and newspapers such as "Fremdenblatt", "Neue Freye Presse" and even "Deutsche Zeitung" relative to the unfriendly gestures of a state against the other, and protests like the one expressed by the famous diplomat Kalnoky, the two countries will succeed, with the help of P. P. Carp, to get over the incident in June 1883[39]. The reconciliation was rushed by the common political interests, both Vienna and Bucharest being concerned about the projects that Russia had in the Balkans[40]. Under these circumstances, the incident caused by the intervention of Senator Grădişteanu was fading pretty quickly especially because of the Romanian accession to the Triple Alliance in the autumn of the same year, 1883.

Clearly stipulated as a compromise between the different objectives expressed otherwise in the bilateral talks[41], the treaty made known to P. P. Carp by D. A. Sturdza[42] October 14th, was signed on 30th October by the foreign ministers of Romania and Austria-Hungary. Questioned on the same day in the Bucharest Parliament by deputy Anastasie Stolojan on the reasons of his journey to Gastein and Vienna[43], I. C. Brătianu declared that the discussions held there meant only coming closer to the politics of Germany and Austria-Hungary, and not the conclusion of an alliance[44].

It can be said that, given the involvement in the negotiations for signing the above mentioned document, King Carol I, Brătianu, but also Sturdza had certain political expectations from the Austrian-Hungarian government. Some of these had been communicated by Brătianu ever since 1883 and made a direct reference to the rights and freedoms of Transylvanian Romanians[45].

---

[36] *Ibidem*, p. 87−88.

[37] Ştefan Lemny, Ion Saizu, Gh. Buzatu, *Eminescu. Timp, sens şi devenire istorică* (Eminescu. Time, sense and historical development), Iaşi, Editura Universităţii "Al. I. Cuza", 1988, p. 312.

[38] "Românul", year 27, 16 June 1883, p. 525; 24 June 1883, p. 561, 562; and 27, 28 June 1883, p. 573.

[39] He will explain that the gems Grădişteanu referred to were Bucovina and Bessarabia, only they belonging to Moldova during Stephen the Great's reign, in C. Gane, *P.P. Carp şi locul său în istoria politică a ţării* (P.P. Carp and his place in the political history of country), vol. I, Bucureşti, Editura Ziarului "Universul", 1936, p. 294.

[40] Gh. N. Căzan, Ş. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 96−97. Even if "Românul" denigrated Austria, in a document dated August−September 1883, Sturdza analyzed the country's political situation and demonstrated the need for an immediate alliance with the Central Powers, in *ibidem*, p. 98.

[41] While Vienna intended to block the organization of any hostile action against it on the territory of Romania, by the document that was to be signed, Brătianu wanted to identify a formula by which Germany was also engaged in the new political project, in Gh. N. Căzan, Ş. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 119.

[42] National Central Archive (ANIC), Bucureşti, Carol I fund, Royal House, file 19, 1883, p. 103.

[43] *MOf*, no. 18, Chamber of Deputies, session 1883−1884, 30 Oct., p. 174.

[44] Idem, no. 27, 14 Nov., p. 276−277; Ion Bălăceanu, *Amintiri politice şi diplomatice* (Political and diplomatic memories), Bucureşti, Editura Cavalioti, 2003, p. 222.

[45] I.C. Brătianu would openly say to Hungarian politicians since 1883: "Don't imagine that someone in this world can make our Romanian co-citizens give up their legitimate rights, you must get brave and acknowledge they are right", in Aurel H. Golimaş, *Carol I and the Romanians in Ardeal (1866−1900)*, excerpt from "Arhiva", no. 12, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1936, p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Because his political experience imposed him to be wary of commitments made by the great powers, Brătianu didn't leave Transylvania's problem to chance. Knowing the importance of media in the dissemination of ideas or political programs, the first support provided to Romanians in the dual monarchy's was the financial aid given to Slavici to set up the "Tribuna" magazine, only a year after Romania's joining the Triple Alliance. In the same year, I. C. Brătianu together with M. Kogălniceanu, P. P. Carp, L. Catargiu and Al. Lahovary were having a series of discussions with Gh. Pop de Băseşti which, even a clear finality, showed that for the Romanian political leaders as well, the Romanian problem in Transylvania was not a closed one[46]. The dual monarchy, a state in full political and military swing, was further concerned about promoting its own interests rather than dealing tactfully with its neighbor east of the Carpathians. This aspect would be evident during the discussions on the issue of the Danube and the Romanian national movement. Signing the alliance with Austria didn't even lead to diminishing suspicions against Romania, always seen as prone to a political cooperation with Russia. Allegations of this type were certainly surprising since the Russian diplomat Giers was just then undertaking a trip to Vienna and Berlin to resume former discussions focused on Russia's accession to the "peace alliance"[47]. Stories such as those published in "National Zeitung"[48] or "Die Presse"[49] made it clear that the only impediment to Russia's rapprochement to Germany and Austria-Hungary was the tsar's reluctance. Such discussions proved that I. C. Brătianu and Carol's decision to join the Triple Alliance was a correct decision, even if it implied some concessions on behalf of Romania[50].

Seeking to restrain the repeated expressions of dissatisfaction of the double monarchy's representatives, the Romanian Prime Minister promised that, after completing the revision of the Constitution, he would be fully involved in achieving a certain stability and order in the political and economic ties between the government he led and that of Austria-Hungary[51]. The head of the Liberal government acknowledged this way there is a difficulty in the management of the internal and external situation of Romania. The lack of measures in the direction desired by the Habsburg government was indirectly explained by the strong offensive of the opposition that started at that time. The tension reached a peak on May 20th, 1884, when 200 students gathered in front of the Austro-Hungarian legation in Bucharest and chanted "Down with Austria-Hungary"[52]. Such a demonstration was hard to camouflage and hide, but even harder to explain for two allied governments. Even if I. C. Brătianu was not a supporter of intervening against political demonstrations regardless who their organizer was, the fact that the government did not intervene to scatter the demonstrators and excuses delay to appear showed signs of doubt about the true intentions of Romania. The alternative that

[46] *Ibidem*, p. 40.
[47] "Românul", year 28, 2 Feb. 1884, p. 105.
[48] *Ibidem*, p. 105.
[49] Idem, year 28, 9 Feb. 1884, p. 125.
[50] In contrast with the usual tone of its materials, the newspaper owned by C.A. Rosetti highlighted the difficulty for the government in Bucharest to effectively support the Romanians over the Carpathians, as the danger of some tense moments between the Habsburg and Romanian states would have led at some point to disturbing the peace in Europe, in Camil Mureşan, *Politica externă a României în primii ani ai independenţei sale, văzută de presa română din Transilvania* (Romania' s foreign policy in the early years of independence, seen by the Romanian press in Transylvania), în *România şi politica de alianţe. Istorie şi actualitate* (Romania and the alliance policy. History and present), Bucureşti, 1995, p. 224.
[51] ANIC, Carol I fund, Royal House, file 4, 1884, Mayr to Kalnoky, 20 May 1884, p. 28.
[52] Idem, telegram from baron Mayr, 21 May 1884, p. 74.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

could be taken into account was that by such actions Romania wanted to create a pressure factor on the neighboring government, in order to talk on a different approach. Beyond any possible speculation the Romanian authorities sought to appease the spirits and especially to demonstrate that they weren't in any way involved in what had happened. Faced with the allegations brought by Mayr on May 22nd that the government and the police had not taken the necessary measures to prevent the demonstration mentioned, and also forced to face a domestic challenging wave, Brătianu explained Mayr that the conservative opposition attempted by such demonstrations to attract the diligent youth. Far from being clarified or convinced by these explanations Mayr announced Vienna about the commitment of the executive in Bucharest to prevent any future events similar to that of 25 May 1884[53]. Meanwhile the Austrian diplomat asked the Viennese authorities to draw Sturdza's attention during the journey he was about to make to Vienna and Berlin, that such actions could not be tolerated indefinitely. Returning to an older obsession of D. A. Sturdza[54], he explained all these expressions of hostility against the Western neighbour through the influence exerted by Russia on some Romanian political circles close to it.

A new difficulty in Romania's relation with the Austro-Hungarian monarchy arises as a result of the speeches of Ciurcu Alexander, owner of the newspaper "L'Independance Roumanie", whose issue of 5th August 1885 spoke of the possibility that sooner or later, the Romanian flags would blow on the other side of the mountains[55]. Without staying idle, the Viennese government counterattacked in terms of image, as confessed the Austrian representative in Bucharest Eissenstein, namely establishing the newspaper written in French "La Dâmbovitza" by George Lahovary – brother of diplomat Alexandru Lahovary –, newspaper that would make a favorable campaign to Austria-Hungary[56] the financing obviously provided by Vienna. A proof of the importance the Austro-Hungarian government attached to winning the Romanian public opinion is illustrated by Kalnoky's letter to the same Austrian diplomat on mission in Bucharest, where the latter was advised to draw "L'Independance Roumanie" on the Austrian side, even if this "approach" would have meant a large amount of money[57].

The atmosphere grew increasingly tense during 1885 since the information on different publications urging the Transylvanian Romanians to a more radical attitude towards the Austrian government multiplied, culminating with information on military preparations initiated by the Romanian National Committee in view of carrying out an incursion in Hungary[58].The promises made by the new foreign minister Ion Câmpineanu eventually convinced the Austrian diplomat in Bucharest, by the fact that maintaining the Brătianu team in the government was guarantee enough that such plans and discussions would not be taken into account[59]. However Kalnoky sent another letter on September 4th, 1885 to the Austrian representative, which was to be sent to the Romanian authorities, requesting tougher measures against supporters of the national

[53] Idem, report from baron Mayr, 28 May 1884, p. 72.

[54] D. A. Sturdza, *Europa, Rusia şi România. Un studiu etnic politic* (Europe, Russia and Romania. An ethnically political study), Bucureşti, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1914.

[55] Gh. N. Căzan, Ş. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 143.

[56] ANIC, Carol I fund, Royal House, 5 Aug. 1885, Bucureşti, f. 3.

[57] Idem, Vienna, 10 Aug. 1885, f. 8.

[58] *Ibidem*, p. 210.

[59] Idem, Bucureşti, 4 Sep. 1885, f. 2, 1885, p. 93−94.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Romanian movement in Transylvania, to prevent carrying out activities considered anti-Habsburg in character[60].

Without necessarily replying the above mentioned document, Brătianu informed Kalnoky that no irredentist party existed in Romania and the authors of the Proclamation of 30th August 1885 protesting against the Hungarization policy in Transylvania were presented as not being major political leaders whose conduct was worthy of being discussed and analyzed. The Romanian Prime Minister, taking advantage of his status at the moment, afforded to point out that the idea of taking harsh measures against the proclamation's initiators such as their expulsion over the Carpathians, may have resulted in increasing its popularity[61].

Seriously challenged at the domestic level after 1884, I. C. Brătianu got a positive sign from a group of Transylvanian Romanians who showed understanding for the decisions of the head of the Romanian government, assessed as being dictated by reasons of state, but expressing a certain sadness that the prime minister, nevertheless, failed to find a solution. The author of an article published in Sibiu's "Tribuna" appreciated, relative to Brătianu's foreign policy, the status of neutrality for Romania and the relations with other states whose economic and political potential made them decision-makers in the Balkan area. The reference was obviously to Austria-Hungary. Leaving no room for doubt as to his sympathy for the liberals around I. C. Brătianu, the "Tribuna" columnist expressed at the end of the material his belief that a change of government would have had a negative influence on Romania's ability to react positively in its foreign policy, and especially on its fulfilment of the obligations assumed[62].

The pressure of the Austrian diplomacy on Brătianu's government in view of evicting from Romania not only the authors of August 30th Proclamation, but also those who edited "L'Independance Roumaine" eventually yielded the result expected by the government in Vienna. The arguments brought in the correspondence with I. C. Brătianu included the fact that the activities of the "agitators" in Bucharest questioned the authority and prestige of the Romanian government[63]. The decision of the liberal executive on 2nd September to expel a large group of Transylvanian Romanians[64] would certainly contribute to the onset of new attacks from the opposition. The political rhetoric included again references to the situation of Romanians in Transylvania and the "vast illegalness" committed by expelling the group whose activity was considered dangerous for the stability of Austria-Hungary[65]. One of Brătianu's contesters from this period, general Manu, tried another method to persuade the king to change government, namely by initiating a private discussion with him. The conservative leader insisted during the meeting with the sovereign that the liberal government was losing credibility among Romanians, due to some administrative errors and sending the Transylvanians over the border[66]. If the opposition's allegations could be overcome more easily, the

[60] Gh. N. Căzan, Ş. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 145.
[61] *Ibidem*, p. 146.
[62] "Liberalul" (The Liberal), year 6, no. 258, 1 Dec. 1885, p. 3.
[63] The accession to the Triple Alliance, p. 146.
[64] The Foreign Affairs Ministry Archive, Decision of the Counsel of Ministers on 2 September 1885, *apud The accession to the Triple Alliance*, p. 147.
[65] G. Secăşeanu, Ion Droc Băniulescu, Ion Corneanu, Alexandru Ciurcu and Nicolae, this father, The Foreign Affairs Ministry Archive, diplomatic body, vol. 183, Vienna, 1885−1889, file 41 U1, report from Mavrogheni, Romanian Minister in Vienna, 10 September 1885.
[66] ANIC, Carol I fund, Royal House, Bucureşti, 4 Oct. 1885, f. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

resignation of foreign minister Ion Câmpineanu, which occurred as a protest against the said decision, was turned into a new political blow received by the Romanian Prime Minister in late 1885. The gesture of the former minister was quickly recorded by baron Mayr and sent to his leaders in Vienna. Decisions such as that made by Ion Câmpineanu raised questions in the Austrian capital on the Prime Minister's ability of carrying on the same foreign policy. One of the government opponents, C. Boerescu, found the right time to attack the government, showing that the 1881 law invoked to explain the expulsion was not correct because it applied only to foreigners, or those expelled were Romanian citizens, even if in a foreign state[67].

The lack of cohesion of the parliamentary opposition and its being made of personalities with such different views on the foreign policy and the direction that Romania had to follow, made the allegations concerning external relations promoted by the liberal government be numerous and diverse. While some accused the head of government for the lack of support to the movement of Romanians in Transylvania (Vasile Boerescu), others (M. P. Mârzescu) reproached him an attitude of hostility towards Russia. If once Brătianu avoided revealing about the discussions with European diplomats, but created a sense that the foreign policy he promoted supported the national movement in the area, now he openly admitted that he often thought about the Transylvanian situation. The same highly called upon international context made him not consider such an option for the moment. Moreover, the publicly acknowledged sympathies for France were now replaced with a pragmatic policy aimed at "not taking wrong steps, in order not to endanger our national existence"[68].

Even if the ministerial team led by Brătianu had the external support needed by any government[69], internal difficulties increase after 1885[70] ending in street clashes between protesters and the forces of order[71]. The support offered by the sovereign to Brătianu for twelve years would disappear after the demonstrations held in front of the royal palace, the former demanding the resignation of the Prime Minister[72]. Announced on the 1st April 1888, Brătianu's departure from the government caused unrest among foreign chancelleries, also because much of the criticism against the liberal Party by his opponents and those of Brătianu made explicit reference to Romania's foreign policy in recent years[73].

The problem of rights and freedoms of the Romanians within the Austro-Hungarian monarchy would concern the political class in Bucharest, whether conservative or liberal. They all show a nearly constant concern for what happened beyond the Carpathians, even if it contributed in certain moments to a deterioration of diplomatic relations between Romania and Austria-Hungary. With the international context bringing the two countries to rely on each other, compromise appeared as a necessary

[67] Al. Lepădatu, *Un episod revoluționar în luptele naționale ale românilor de peste munți, acum o jumătate de veac* (A revolutionary episode in the national struggles of the Romanians over the mountains, half a century ago), București, f. l., 1937, p. 20.

[68] "Liberalul" (The Liberal), year 6, no. 273, 19 Dec. 1885, p. 2.

[69] Kalnoky asked the Austrian representative in Romania, Goluchowschi, to convey Carol his negative opinion about the possible withdrawal of I.C. Brătianu, seen as essential in maintaining Romania's foreign policy orientation, in the ANIC, Carol I fund, Royal House, Vienna, 5 March 1888, f. 8.

[70] The Debates of the Chamber of Deputies, 10−22 March, 1888, p. 208.

[71] The Ministry of Foreign Affairs, Paris fund, file 128, 15 March 1888, p. 378.

[72] Paraschiva Cîncea, *Viața politică din România în primul deceniu al independenței de stat* (Political life in Romania in the first decade of state independence), București, Editura Științifică, 1974, p. 290.

[73] The Ministry of Foreign Affairs, Central Historical Archive fund, 6 April 1888, f. 128.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

and natural solution. The additional difficulty arose from the fact that the number of politicians who knew about the existence of the 1883 treaty was very small and the initiated ones were expected to be cautious and moderate. A panoramic view on the epoch evoked presents it as one in which the Romanian political class, besides the internal challenges arising from the development of certain groups and political coalitions, needed to equally find solutions to the formation and development of a national Romanian movement in Transylvania, that became increasingly vocal in trying to obtain certain legitimate rights and freedoms.

ROMANIA AND AUSTRIA-HUNGARY HISTORY, POLITICS AND DIPLOMACY (1878−1888) (Summary)

Keywords: Romania, Austria-Hungary, political class, diplomacy, Central Powers, King Carol I, Prime Minister I. C. Brătianu.

The problem of rights and freedoms of the Romanians within the Austro-Hungarian monarchy would concern the political class in Bucharest, whether conservative or liberal. They all show a nearly constant concern for what happened beyond the Carpathians, even if it contributed in certain moments to a deterioration of diplomatic relations between Romania and Austria-Hungary. Concerned more by the analysis of factors allowing the conquest of state independence, but also by the motivation that contributed to the decision of King Carol I and Prime Minister I. C. Brătianu to conclude a political alliance with the Central Powers, the difficulties encountered in the implementation of this project were taken into account to an extent we consider reduced by the Romanian historiography. Given the emphasis, prior to 1876, in the liberal leaders' interventions on the Romanian problem in the foreign territories with a significant Romanian population, it is worthy observing to what extent the government led by I. C. Brătianu managed, after obtaining the independence, to make the cornerstone of his foreign policy out of the rights and liberties of the Romanian diaspora. If we consider it from the perspective of the political-diplomatic relations with Austria-Hungary, a natural fact taking into account the treaty signed in October 1883, the period prior to and following this year provides, upon a closer look, numerous opportunities and directions of investigation. We will present some of them in the following pages.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

TUDOR DUZINSCHI*

O IPOSTAZĂ A ÎNCLEŞTĂRII PRESTIGIILOR: CANALUL SULINA ÎN POLITICA MONDIALĂ A MARII BRITANII (MIJLOCUL SECOLULUI XIX)

Surprinzător, la o analiză atentă, titlul ne apare mai puţin frapant, deoarece, în lumina perspectivei de ansamblu a perioadei, remarcabila şi repetata etalare de forţe politice, economice, militare şi navale a unor mari puteri nu poate fi facil sintetizată în alt mod decât ca o încleştare a prestigiilor. În competiţia pentru supremaţia mondială afişată pe spaţiul a două continente, la mii de kilometri distanţă de centrele lor de putere, Canalul Sulina şi-a jucat rolul nu lipsit de importanţă. Câteodată punctată de nereuşite, dar niciodată trecută cu vederea, politica externă engleză faţă de cursul inferior al Dunării a reprezentat o exprimare a influenţei unui mare stat – Imperiul Britanic –, care, odată ce şi-a manifestat prezenţa pe scena dunăreană, s-a menţinut decenii în şir.

Rolul spaţiului danubiano-pontic în politica externă a Marii Britanii în deceniile care au precedat mijlocul secolului XIX este în conexiune directă cu rolul Imperiilor Ţarist şi Otoman în cadrul priorităţilor Regatului Unit ca mare putere continentală şi mondială. În acest sens, este dificilă studierea importanţei braţului Sulina pentru interesele engleze la Dunărea de Jos fără perceperea situaţiei Imperiului Britanic, deosebită faţă de celelalte mari puteri europene, a conjuncturii în care se afla Înalta Poartă, precum şi a relaţiilor anglo-ruse din acest interval de timp.

Când ne referim la marile puteri care au dominat arena diplomatică pe mapamond, în perioada care a urmat tumultului războaielor napoleoniene, două s-au remarcat mai presus de celelalte: Imperiul Ţarist şi Marea Britanie. Într-o epocă în care interesele Austriei şi Prusiei cu greu depăşeau limitele vechiului continent, Franţa se străduia – după dezastrul de la Waterloo – să redevină o mare putere cu veleităţi mondiale, iar Statele Unite încă nu-şi descoperiseră acest statut, Rusia era considerată marea învingătoare a lui Napoleon I, cu cea mai mare armată terestră şi cu pretenţii de a înlocui chiar preponderenţa europeană evocată de grandoarea decedatului Prim Imperiu Francez[1]. În acelaşi timp, Anglia, „stăpână a mărilor" şi „atelier al lumii"[2], cea mai bogată putere a lumii din această perioadă – în plin proces de a deveni cel mai întins imperiu cunoscut în istorie[3] –,

* Doctor în istorie, profesor.

[1] Paul Hayes, *Modern British Foreign Policy. The Nineteenth Century 1814−1880*, New York, St. Martin's Press, 1975, p. 3.

[2] J. D. Chambers, *The Workshop of the World. British Economic History from 1820 to 1880*, Londra, Oxford University Press, 1961, p. 1−2.

[3] Frank McDonough, *Imperiul Britanic 1815−1914*, Bucureşti, Editura All Educaţional, 1994, p. 1.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. L, 2013, p. 199–205

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

avea o varietate de interese în exces faţă de orice alt stat, ceea ce făcea din politica externă a Marii Britanii poate cea mai complexă dintre toate.

Imperiul Otoman – de care a fost constant legat Canalul Sulina, din perspectiva britanică –, aproape în antiteză cu imaginea respectabilă a Regatului Unit, oferea o imagine anemică a ceea ce reprezentase odinioară marea putere turcească. Un stat cu structuri instituţionale anchilozate, datorită conservatorismului islamic, în pofida încercărilor de reformare[4], cu înapoiere militară, lipsă de centralizare administrativă, carenţe ale ordinii interne, în care chiar siguranţa publică era pusă în pericol, Înalta Poartă prezenta imaginea unei puteri într-o perioadă a descompunerii, neputând rezista loviturilor din ce în ce mai implacabile date de adversari.

Interesele forurilor britanice – guvernamentale, de opinie publică şi nu în ultimul rând ale mediilor de afaceri – faţă zona de vărsare a Dunării în Marea Neagră au crescut concomitent cu dezvoltarea atenţiei faţă de Imperiul Otoman şi Rusia Ţaristă, pe măsură ce implicarea engleză – atât comercială cât şi diplomatică – şi-a făcut progresiv simţită prezenţa. După cum este cunoscut, în prima parte a „veacului naţionalităţilor", Delta Dunării a trecut succesiv din posesiunea turcească în cea rusă. Odată cu Tratatul de la Bucureşti, de la 28 mai 1812[5], graniţele împărăţiei Romanovilor ajungeau, pentru prima dată, la braţul Chilia, pentru ca ulterior – ca urmare a Convenţiei de la Akkerman, de la 7 octombrie 1826[6] – să se extindă şi la braţul Sulina, iar ca urmare a Tratatului de la Adrianopol – de la 14 septembrie 1829[7] – toate gurile Dunării să aparţină autocratului tuturor Rusiilor. Ultimul tratat amintit – prin desfiinţarea monopolului turcesc asupra Principatelor Române – a creat condiţii propice pentru dezvoltarea comerţului internaţional în zonă şi implicit a celui britanic. Nu întâmplător, prima navă englezească propriu-zisă care a urcat pe Dunăre (cele anterioare fiind greceşti din Insulele Ioniene aflate sub protectorat britanic) având loc un cincinal mai târziu[8].

Sulina se număra în continuare între stăpânirile sultanului, când informaţii despre ea începeau să parvină publicului britanic ştiutor de carte. Într-o epocă în care Marele Turneu – călătoria itinerantă aparţinând aristocratului prin excelenţă, evaluată drept etapa finală a educaţiei complete pentru „adevăratul gentleman" englez[9] – făcea loc peregrinului de condiţie mai modestă, prefigurând turistul modern de mai târziu, însemnări şi jurnale de călătorie aruncau câteva lumini asupra unui teritoriu, practic *terra incognita* pentru englezul obişnuit.

Astfel, din 1816, respectiv 1825 – în două publicaţii cu caracter biografic despre un colecţionar (Edward Daniel Clarke, călător de-a lungul coastei dobrogene) –, se remarca faptul că, pe o întindere de aproape trei leghe de la vărsarea Dunării în mare, apa era aproape dulce, iar de la o leghe depărtare, ea era bună de folosit pe corăbii[10]. După instaurarea administraţiei ţariste, într-o carte tipărită în 1835, un literat (James Bailie Fraser) oferea informaţii despre canalul deschis traficului internaţional şi chiar despre

[4] Robert Mantran (coord.), *Istoria Imperiului Otoman*, Bucureşti, Editura Bic All, 2001, p. 359.

[5] Dimitrie A. Sturdza (ed.), *Acte şi documente relative la istoria renascerei României*, vol. I, *1391–1841*, Bucureşti, Institutul de arte grafice Carol Göbl, 1900, p. 296.

[6] *Ibidem*, p. 310.

[7] *Ibidem*, p. 318.

[8] Paul Cernovodeanu, *Casa de comerţ Bell & Anderson (1834–1836)*, în *MI*, anul XXXI, nr. 1, ianuarie, Bucureşti, R.A.I., Imprimeria Coresi, 1997, p. 60.

[9] Carmen Andraş, *România şi imaginile ei în literatura de călătorie britanică*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2003, p. 91.

[10] Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Şerban Rădulescu-Zoner (coord.), *Călători străini despre ţările române în secolul al XIX-lea*, vol. I, *1801–1821*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2004, p. 54–55.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

localitatea Sulina[11]. Peregrinul britanic constata aranjamentul staţiei de carantină pe malul stâng al Dunării, în dreptul aşezării Reni, „barăci cu detaşamente de husari […] aşezate la aproximativ de o milă englezească distanţă una de alta", cu câte un husar călare, care însoţea vasul călătorilor de-a lungul malului până la următoarea staţie, care, la rândul ei, îşi trimitea un alt militar pentru supraveghere[12]. Totodată, omul de litere observa numărul mare de nave care urcau pe Dunăre, „în principal, dintre cele cu două catarge, bricuri, sau din acelea cu velatură, construite prin partea locului". La vărsarea Canalului Sulina în Marea Neagră se găseau două canoniere ruseşti, pe malul stâng se afla o altă staţie de carantină ţaristă, „alcătuită din trei clădiri înconjurate de un gard de lemn şi care formau leprozeria; şi încă două, cu câteva barăci destinate ofiţerilor" şi soldaţilor care făceau parte din detaşamentul ce staţiona în acel loc. Sulina era descrisă astfel: „pe malul drept era un grup de aproximativ şase case de lemn şi puţine barăci şi nişte munţi de cherestea"[13].

Imaginea prozaică a localităţii era ameliorată într-o lucrare publicată la 1840 de ofiţerul de marină Sir Adolphus Slade (viitor amiral), care preciza că „satul" Sulina se va dezvolta într-un oraş important dacă va deveni un centru pentru comerţul pe Dunăre. Multe vase preferau de pe atunci „să descarce marfa la gură şi să încarce alta acolo, din cauza obstacolelor de navigaţie de pe canal şi a gheţii iarna". În vreme de criză în Europa vestică, cargourile cu porumb puteau fi expediate de aici în timpul iernii, când era imposibil de ajuns la Galaţi, „motiv suficient pentru stabilirea unui depozit la Sulina", în timp ce vara, vasele puteau sta în afara bancului de nisip pentru siguranţa activităţilor de încărcare-descărcare[14].

Aprecieri similare emitea şi viceconsulul britanic de la Galaţi, Charles Cunningham, într-un raport tipărit despre comerţul dunărean din 1841, afirmând că, pentru navele care veneau din Marea Neagră, „primul obiect văzut" – cu excepţia catargelor vaselor scufundate în fluviu – era constituit de „casele oraşului Sulina", iar când se apropiau, „căpitanul rus al portului" bătea un clopot şi cu ajutorul unui steag roşu indica ce curs trebuia urmat[15]. Cunningham observa importanţa Canalului Sulina pentru exporturile moldo-valahe, acesta fiind singurul frecventat, în condiţiile în care braţul Chilia avea „puţine perspective de a fi adus în stare navigabilă către mare", iar braţul Sfântul Gheorghe era „neîndoielnic mult mai încâlcit" şi fără nicio trasare a şenalului navigabil[16]. Atât viceconsulul de la Galaţi, cât şi Sir Slade constatau ingerinţele ţariste în traficul naval comercial, primul scriind despre dificultăţile create de militarii cordonului sanitar prin interdicţiile referitoare la remorcarea pe Dunăre a vaselor maritime, iar ultimul afirmând că Rusia îşi putea folosi poziţia pentru a afecta navigaţia pe canal, favorizând Sulina în detrimentul Galaţiului şi al Brăilei, obligând comercianţii din Principatele Române să îşi amplaseze prăvăliile la gura fluviului. „Dacă s-ar întâmpla aşa", declara Sir Slade, „prosperitatea la care ar putea ajunge Sulina este incalculabilă"[17]. Însă cea mai falnică apreciere a Sulinei aparţine, fără îndoială, lui St. Vincent Lloyd, viceconsulul britanic de la Tulcea. Într-o depeşă din martie 1850, el observa că Sulina avea 1.000 de locuitori şi

[11] Daniela Buşă (coord.), *Călători străini despre ţările române în secolul al XIX-lea*, vol. III, *1831−1840*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2004, p. 539.
[12] *Ibidem*, p. 560.
[13] *Ibidem* .
[14] *Ibidem*, p. 804, 810−811.
[15] ANB, fond *Microfilme Anglia*, inventar nr. 2586, rola 322, F.O. 195/303, 11 martie 1841, f. 23.
[16] *Ibidem*, f. 23−24.
[17] Daniela Buşă (coord.), *op. cit.*, p. 811.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toţi trăiau din traficul naval. Localitatea era considerată o „mică Californie" de către ruşi, iar orice funcţionar ţarist se socotea norocos dacă era numit aici, toţi cei care ajunseseră la Sulina, îmbogăţindu-se[18].

Asemenea preocupări cu privire la influenţa rusească se regăseau în rapoartele întregului corp consular britanic din Moldova şi Ţara Românească, precum şi la nivelul suzeranului otoman, al ambasadei Foreign Office-ului de la Constantinopol. În pofida varietăţii de caracter şi de origine a reprezentanţilor serviciului diplomatic englez din Orientul Apropiat, vigilenţa faţă de pericolul ţarist era o constantă. Ea nu se datora doar suspiciunii diplomaţilor – cu tendinţe latente rusofobe – faţă de ingerinţele marelui stat nordic, cât mai ales interesului manifestat de oficialităţile şi opinia publică din Insulele Britanice pe această direcţie.

S-a afirmat despre Marea Britanie şi Imperiul Ţarist că, în condiţiile în care erau cele mai proeminente puteri în lumea post napoleoniană, singurele care controlau mari teritorii extraeuropene, conform conceptului balanţei puterilor, erau ineluctabil predestinate să intre în conflict[19]. Un asemenea rezultat pare mai puţin inevitabil din prisma repetatelor iniţiative de cooperare, manifestate în deceniile premergătoare Războiului Crimeii, atât de către curtea de la Sankt Petersburg cât şi de cea din Saint James, iniţiative concretizate în tratate de alianţă, respectiv de comerţ chiar şi după ce rivalitatea ruso-britanică devenise o realitate concretă. O mărturie în acest sens este amânarea unui conflict deschis până la conflagraţia de la 1853−1856, o rivalitate care s-a cristalizat în decursul deceniului al patrulea al secolului XIX[20], pe fondul temerilor liderilor britanici confruntaţi cu redutabila şi continua expansiune a imperiului ţarilor. Pentru tot mai mulţi englezi, ocuparea unor provincii persane, profiturile obţinute în dauna sultanului otoman, desfiinţarea statului polonez, războiul de cucerire din Caucaz, avansurile remarcabile în Asia centrală – o extindere de peste două milioane km² în Europa şi Asia în doar treizeci de ani (1825−1855)[21] – păreau a fi elemente dintr-un plan premeditat rusesc spre modificarea echilibrului puterilor şi posibil spre dominaţie universală. O adversitate ruso-engleză pe multiple planuri – politic, economic, militar, naval şi chiar ideologic –, cu focare de dispută pe jumătate de glob, de la o concurenţă navală în Marea Baltică la incidente diplomatice pe coasta circaziană, avansând spre dispariţia unei întregi armate britanice într-un război din Afganistan şi atingând distantele tărâmuri ale „Imperiului Celest" şi ale Alaskăi, această confruntare a sferelor de influenţă, dintre Imperiile Britanic şi Ţarist, a dobândit consacrarea sub numele de „Marele Joc"[22]. În sfera încăpătorului cadru al Marelui Joc, înclinăm să credem că poate fi inclusă controversa Canalului Sulina.

Pentru decada relativă care a precedat crepusculul „primăverii naţiunilor" (intervalul 1840−1849), singurul loc unde interesele economice şi problemele diplomatice ruseşti s-au intersectat serios cu cele britanice a fost zona gurilor Dunării[23]. În

[18] Radu R. Florescu, *The Struggle against Russia in the Romanian Principalities: A Problem in Anglo-Turkish Diplomacy, 1821−1854*, Iaşi, The Foundation for Romanian Culture and Studies, 1997, p. 298.

[19] John Howes Gleason, *The genesis of Russophobia in Great Britain: A Study of the Interaction of Policy and Opinion*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1950, p. 289.

[20] *Ibidem*, p. 146, 148.

[21] A. W. Ward, G. W. Prothero, Stanley Leathes (eds.), *The Cambridge Modern History*, vol. XI, *The Growth of Nationalities*, New York, The Macmillan Company, 1918, p. 274.

[22] Peter Hopkirk, *The Great Game: The Struggle for Empire in Central Asia*, Oxford, Oxford University Press, 2001, p. 7.

[23] David M. Goldfrank, *The Origins of the Crimean War*, Londra, Longman Group UK Limited, 1994, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vreme ce demersurile de reconciliere anglo-ruse au caracterizat deceniul cinci, materializate prin Convenţia de alianţă din 1840[24], Convenţia comercială din 1843[25], culminând cu vizita ţarului Nicolae I la Londra în 1844[26], divergenţele anglo-ţariste privind traficul danubian au menţinut aprehensiunile britanice privind sinceritatea Sankt Petersburgului. Linia de politică externă britanică în Orientul Apropiat – devenită tradiţională prin longevitatea ei – consta din conservarea integrităţii Imperiului Otoman, considerată vitală pentru securitatea comunicaţiilor cu India, pentru care se utiliza iniţial ruta Eufratului – în pofida opoziţiei ruse[27] –, iar ulterior pe cea a Suezului.

În principal, controversa Canalului Sulina s-a datorat faptului că exportând aceleaşi articole, porturile Galaţi şi Brăila au ajuns în competiţie cu cele din sudul Rusiei (precum: Odesa, Sevastopol, Feodosia la Marea Neagră, respectiv Taganrog, Rostov, Mariupol, Berdiansk la Marea Azov). Autorităţile ţariste s-au folosit de controlul asupra singurului canal dunărean pe care se derula traficul internaţional – canalul Sulina – pentru a obstrucţiona circulaţia fluvială. Au survenit reclamaţii din partea comercianţilor britanici şi ionieni referitoare la interferenţele ruseşti în dreptul navigaţiei libere: impunerea de taxe arbitrare şi alte obligaţii la diferitele staţii ruseşti sub pretexte variate, inspectarea navelor, durata carantinei.

O serie de rapoarte consulare britanice au înregistrat faptul că ruşii permiteau deliberat ca obstacole naturale sau artificiale să incomodeze navigaţia liberă pe braţul Sulina, în unele cazuri rezultând pierderea unei nave britanice[28]. Spre exemplu, după cum raporta viceconsulul St. Vincent Lloyd, la 14 noiembrie 1848, într-o depeşă adresată consulului britanic de la Varna, Eduard St. John Neale, o şalandă încărcată cu mălai transbordat de pe vasul *Panope* din Liverpool se lovise exact în acea zi de epava navei britanice *Susan* (naufragiată în anul precedent) şi se scufundase[29]. În acelaşi document se preciza că interiorul braţului Sulina era afectat de existenţa unor epave şi resturi de nave ascunse sub apă, iar vasul britanic *The Sisters* (naufragiat recent) probabil se ciocnise de un asemenea obiect.

De asemenea, după cum aprecia viceconsulul Charles Cunningham – într-un raport din 12 septembrie 1850[30] – adresat Ministerului de Externe britanic, acumularea aluviunilor pe braţul Sulina provocase scăderea adâncimii şenalului la 9 picioare engleze şi jumătate, situaţie ce provoca întârzieri şi cheltuieli serioase de transbordare, deoarece chiar vasele englezeşti uşoare erau forţate să îşi plaseze întreaga încărcătură pe şlepuri fluviale. Două zile mai târziu[31], viceconsulul Cunningham estima că scăderea adâncimii canalului Sulina urma să coste traficul dunărean britanic 30.000 de lire sterline – echivalentul a 2.500.000 lire sterline în valuta actuală[32] – în acea toamnă. Neglijenţa autorităţilor ţariste în curăţarea fluviului nu era considerată surprinzătoare de consulul general britanic de la Odesa – James Yeames –, acesta afirmând în scrisoarea din 17 septembrie 1851 adresată lordului Palmerston că, din experienţa trăită în mediul

[24] *Treaties between Turkey and Foreign Powers. 1535–1855*, Londra, Harrison and Sons, 1855, p. 136.
[25] Paul Cernovodeanu, *Relaţiile comerciale româno-engleze în contextul politicii orientale a Marii Britanii (1803–1878)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986, p. 104.
[26] *Ibidem*, p. 105.
[27] David M. Goldfrank, *op. cit.*, p. 47.
[28] Radu R. Florescu, *op. cit.*, p. 290.
[29] *British and Foreign State Papers. 1853–1854*, vol. XLIV, Londra, William Ridgway, 1865, p. 418.
[30] *Ibidem*, p. 433.
[31] *Ibidem*, p. 435.
[32] Lawrence H. Officer, *Five Ways to Compute the Relative Value of a U.K. Pound Amount, 1830 to Present*, Measuring Worth, 2010, accesibil la adresa http://www.measuringworth.com/ukcompare/index.php.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rusesc, deficienţele întâlnite erau în conformitate cu delăsarea generală în privinţa lucrărilor interne importante existente din întreaga Rusie[33]!

Efectul dificultăţilor cu care se confruntau oamenii de afaceri britanici era exprimat de un agent de bursă londonez (într-o carte publicată la 1851[34], unde se constata că Moldova şi Ţara Românească produceau cel mai bun şi mai ieftin mălai, iar dacă nu cel mai bun grâu, cel puţin cel mai ieftin din zona Mării Negre), care declara că exportul cerealelor româneşti costa mai mult decât al celor ruseşti de la Odesa, explicaţiile fiind multiple: taxele suplimentare datorită stării fluviului, naturii climatului şi influenţei ţariste. Agentul observa că transbordarea se realiza prin contract cu bărci ruseşti, care taxau aleatoriu, iar climatul era atât de nesigur încât necesita investiţii medicale şi oferea exemplul unui vas revenit recent acasă, ce îşi pierduse întregul echipaj – cu excepţia a două persoane – din cauza bolilor[35].

Creşterea comerţului Imperiului Otoman cu Marea Britanie a fost remarcabilă în perioada 1829−1848, ajungându-se la o creştere a exporturilor engleze de 800 %[36]. În jurul anului 1853, facilităţile acestui comerţ, în contrast cu tendinţa opusă a negoţului restricţionat rusesc, au reprezentat în mod cert un factor de seamă în susţinerea oferită Imperiului Otoman de oamenii de stat britanici[37]. Importanţa impedimentelor provocate intereselor comerciale britanice pe Dunăre reiese din implicarea Ministerelor de Externe ţarist şi britanic într-o corespondenţă diplomatică asupra acestui subiect. Însă, după cum mărturisea chiar un agent consular al Rusiei în Moldova, cu toate că era în răspunderea Imperiului Ţarist de a curăţa estuarul, aceasta se făcuse doar de dragul aparenţelor, pentru că nu era în avantajul rusesc de a se face această rută mai uşoară[38].

Rezultatul acestor schimburi de note diplomatice a fost convingerea Foreign Office-ului că guvernul rus era inert faţă de problemele navigaţiei dunărene şi doar o măsură de forţă putea remedia situaţia. Ulterior, în condiţiile declanşării noii crize orientale de la 1853, decizia guvernului britanic – de a publica corespondenţa diplomatică ruso-engleză privind controversa braţului Sulina[39] – a contribuit la ralierea opiniei publice britanice în favoarea unor măsuri ferme faţă de Rusia, constituind una din premisele angajării Marii Britanii în Războiul Crimeii.

[33] *British and Foreign…*, p. 458.

[34] David Urquhart, *The Mystery of the Danube. Showing how through Secret Diplomacy, that River has been closed, Exportation from Turkey arrested, and the re-opening of the Isthmus of Suez prevented*, Londra, Bradbury and Evans, 1851, p. 112.

[35] *Ibidem*, p. 113.

[36] Paul Hayes, *op. cit.*, p. 247.

[37] Vernon John Puryear, *International Economics and Diplomacy in the Near East. A Study of British Commercial Policy in the Levant 1834−1853*, Hamden, Connecticut, Archon Books, 1969, p. 206.

[38] Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 109.

[39] Vernon John Puryear, *op. cit.*, p. 212.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

AN INSTANCE OF CLENCHING PRESTIGE: THE SULINA CHANNEL IN THE GLOBAL POLICY OF THE BRITISH EMPIRE (MID-NINETEENTH CENTURY)

(Summary)

Keywords: Sulina Chanel, Great Britain, foreign policy, Russia, Ottoman Empires, Danube, Black Sea.

The role of the Danubian-Pontic space in the foreign policy of Great Britain during the decades that preceded the middle of the 19th century is directly connected with the Czarist and Ottoman Empires position among the United Kingdom's priorities as a continental and world power. Occasionally punctuated by failures, though never disregarded, British foreign policy in relation to the Danube's lower course represented the evidence of a great state's influence, whose presence, once manifested on the Danubian stage, was for decades in row.

Sulina still numbered among the Sultan's possessions when information concerning it started flowing to the English lettered public. In an age when the Grand Tour – the itinerary journey that was appropriate for the aristocrat *par excellence*, appraised as the final stage of the "genuine English gentleman's" complete education – was moving aside for the unpretentious traveler, prefiguring the subsequent modern tourist of the later period, annotations and voyage diaries were casting some light over a territory, practically *terra incognita* for the casual Englishman.

The interests of the British circles – of the government, the public opinion and not least of the business environment – regarding the Danube's flowing area into the Black Sea increased concurrently with the development of the attention towards the High Porte and Russia, as the English involvement – both commercial and diplomatic – made its presence progressively felt. In the sphere of the "Great Game's" spacious frame, the Anglo-Russian competition for supremacy over half of the globe, the Sulina Channel's role was not without significance.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PAUL NISTOR*

O RELAŢIE DIFICILĂ: ROMÂNIA ŞI NAŢIUNILE UNITE ÎN 1948

Lumea postbelică, imediat după 1945, nu a fost deloc una calmă şi armonioasă, aşa cum şi-au dorit întemeietorii Naţiunilor Unite, în timpul războiului mondial. Pe lângă alte chestiuni incandescente – Germania, Europa de Est, arma atomică –, finisarea unui contur ultim al ONU şi stabilirea statelor care meritau să facă parte din instituţia mondială au dat naştere la destule tensiuni[1]. Pentru a proteja cât mai mult noua formulă a sistemului internaţional de state de impactul ideologiei, dar şi pentru a-şi conserva o oarecare influenţă, America şi aliaţii ei au împiedicat prin diferite mijloace, timp de mai mulţi ani, acceptarea Chinei comuniste şi a unor ţări din Europa de Est în Naţiunile Unite[2]. De cele mai multe ori, blocul occidental a fost sprijinit în menţinerea unei poziţii dominante şi de primii doi secretari generali ONU. Trygve Lie şi Dag Hammarskjöld, deşi se declarau imparţiali şi uneori chiar acceptau anumite iniţiative sovietice, au jucat şi ei pe mâna lumii libere[3]. Datorită ciocnirii implacabile la ONU a celor două superputeri, instituţia nu şi-a îndeplinit întru totul rolul de „salvator" al omenirii, aşa cum fusese gândit acest rol în 1945. Marile propuneri, schimbările politice decisive şi chiar aplicarea principiului universalităţii Naţiunilor Unite („acceptarea tuturor statelor iubitoare de pace") s-au pierdut în dispute furtunoase, în blocaje juridice şi în contestări interminabile[4].

Acesta era contextul în care guvernul de la Bucureşti îşi propunea, ca obiectiv de maximă importanţă, accederea în ONU. Dublul eșec înregistrat de România la Naţiunile Unite în 1947 nu i-a demobilizat pe cei care conduceau diplomația românească în primii ani ai regimului comunist. În acel moment, nimeni nu știa că Războiul Rece va fi o confruntare de durată, unde adversarul ideologic rămânea permanent vigilent și lansa lovituri dure.

Dar chiar din 1948 românii au început să intuiască prelungirea stării de ostilitate între Est şi Vest. După evenimentele din 1948 de la Praga, când comuniştii îşi consolidau puterea în Europa Centrală, cazul Cehoslovaciei era adus înaintea ONU. Tabăra occidentală a încercat apoi, în Consiliul de Securitate, să conecteze situația

* Cercetător ştiinţific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" al Academiei Române – Filiala Iaşi.

[1] James L. Gormly, *From Potsdam to the Cold War. Big Three Diplomacy, 1945−1947*, Wilmington, Scholarly Resources, 1990, p. 16−20.

[2] Jussi M. Hanhimäki, *The United Nations. A Very Short Introduction*, New York, Oxford University Press, 2008, p. 17−19.

[3] John Allphin Moore Jr., Jerry Pubantz, *Encyclopedia of the United Nations*, New York, Infobase Publishing, 2008, p. 217, 287.

[4] Robert F. Gorman, *Great Debates at the United Nations (1945−2000)*, Westport, Greenwood Press, 2001, p. 10−15.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. L, 2013, p. 207–220

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cehoslovaciei cu cea din România şi Ungaria[5]. Emigraţia estică a ajutat şi ea această iniţiativă şi Comitetul Uniunii Agrariene (care reunea partidele de profil din Europa de Est − acum emigrate în Vest, cu Niculescu Buzeşti reprezentant pentru România) a depus o cerere la Consiliul de Securitate prin care solicita ca ancheta cerută de exilaţii din Cehoslovacia, în privinţa crizei din luna martie, să fie extinsă la Polonia, Ungaria, România şi Bulgaria[6]. Aducerea în faţa Naţiunilor Unite a acestei probleme impunea însă ca un stat să-şi însuşească ideea şi să o prezinte mai departe. În cazul Cehoslovaciei, statul Chile, probabil la sugestia americanilor sau britanicilor, ceruse discuţii oficiale şi audierea reprezentantului Cehoslovaciei. Dar după ce URSS a opus la veto la aceste propuneri, a intervenit o dispută furtunoasă în care americanii au susţinut că dreptul de veto nu se aplica decât la chestiunile de fond. Tensiunile au degenerat, iar Andrei Gromîko, reprezentantul Moscovei, a anunţat oficial că vor fi consecinţe asupra întregii instituţii onusiene dacă se va trece peste dreptul URSS de a se folosi de veto[7].

Tot în primăvara anului 1948, la 5 aprilie, Ucraina solicita în Consiliul de Securitate reluarea dezbaterilor privind admiterea de noi membri. Acestea se vor bloca însă la scurt timp deoarece s-a constatat că nicio modificare de atitudine nu se produsese faţă de situaţia anterioară. Din acest motiv, Consiliul va pasa analizarea lărgirii ONU Adunării Generale[8]. La 28 mai, intervenea şi Curtea Internaţională de Justiţie, care dădea un aviz consultativ potrivit căruia un membru al Consiliului de Securitate nu putea motiva, altfel, respingerea unei candidaturi decât prin articolul 4 din Chartă[9].

Intenţionând să întârzie o decizie generală, SUA, Anglia şi Franţa au inflamat din nou situaţia, propunând ca, din cele 14 state care depuseseră cereri, doar Italia să fie admisă în ONU. Andrei Gromîko a ripostat dur, susţinând că aceasta era doar o manevră electorală a blocului american, declanşată cu intenţia de a aduce voturi suplimentare partidelor de dreapta italiene, în alegerile care urmau să vină în peninsulă[10]. În principiu, URSS nu se opunea intrării Italiei în Naţiunile Unite, dar dorea acelaşi statut şi pentru celelalte patru state care semnaseră Tratatul de Pace (Bulgaria, România, Ungaria şi Finlanda).

În acest context, de înăsprire a Războiului Rece, ministrul plenipotenţiar al României la Washington, Mihail Ralea, făcea sondaje intense între diplomaţii occidentali pentru a verifica teza cea mai dragă a Estului: America pregătea declanşarea unui nou război mondial. Dar ambasadorii Franţei (Bonnet), Elveţiei (Bruggman), Olandei (Van Kleffens) şi Chinei (Wellington Koo) nu i-au adeverit temerile, ci au vorbit mai degrabă de o conciliere americano-sovietică şi de perspectiva unei destinderi[11]. Trimisul special al României la ONU, V. V. Pella, a smuls şi el câteva noutăţi de la Leland Harrison – fost ambasador al SUA la Bucureşti şi în Elveţia înaintea şi în timpul războiului şi aflat în 1948 în elita diplomatică americană. Harrison i-a confirmat că, în cazul unei înţelegeri între Moscova şi Washington, România va fi lăsată în sfera sovietică şi că doar în Cehoslovacia şi Iugoslavia s-ar fi putut produce schimbări democratice, în sensul dorit de Occident[12].

[5] AMAE, fond SUA, Telegrame Washington, martie−aprilie 1948, telegramă din 22 martie 1948, f. 67.
[6] *Ibidem*, telegramă din 30 aprilie 1948, f. 178.
[7] *Ibidem.*
[8] AMAE, dosar 241/1955 ONU, Admiterea României în Organizaţia Naţiunilor Unite (1947−1955), *Admiterea României la ONU*, anexă privind acţiunile diplomatice 1947−1952, p. 1.
[9] *Ibidem.*
[10] „Scânteia", 5 aprilie 1948, p. 6.
[11] AMAE, fond SUA, Telegrame Washington, mai−iunie 1948, telegramă din 7 mai 1948, f. 15.
[12] *Ibidem*, f. 16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Câteva săptămâni a circulat însă un zvon teribil de înfricoşător: exista posibilitatea dizolvării ONU. Plecând de la tensiunile legate de dreptul de veto, o parte a Occidentului a cerut reorganizarea Națiunilor Unite și suprimarea acestui drept. Secretarul de Stat George C. Marshall a pus capăt acestor speculații declarându-se total împotrivă. Argumentul lui era unul foarte serios: în cazul desființării dreptului de veto, URSS s-ar retrage din instituțiile mondiale, împreună cu aliații săi, iar ONU ar sucomba[13]. Funcționarii din Secretariatul ONU au resimțit aceste temeri în mod direct și cercurile din jurul secretarului general Trygve Lie puneau presiunile pe seama republicanilor din Statele Unite, care doreau un câștig la viitoarele alegeri. Republicanii americani criticau politica externă a lui Truman și dădeau de înțeles că Europa va primi credite de peste Ocean doar datorită apropierii unui iminent pericol de război[14]. Funcționarii ONU au perceput totuşi dorința americanilor de a se înțelege cu sovieticii și de a menține structura existentă a instituției globale. Pe de o parte, distrugerea ONU ar fi condus la formarea unei alianțe rivale și la declanşarea unei crize internaţionale severe. Pe de altă parte, dreptul de veto folosea implicit și Americii deoarece Congresul american nu admitea ca în chestiunile ce erau legate de pace și război decizia lor să fie subsumată unei hotărâri luate de alte state, fie și în instituția mondială[15].

Deoarece secretarul de stat George C. Marshall a afirmat că ar fi o eroare să se creadă că „sistemele ideologice diferite n-ar putea exista într-un regim de pace și în cadrul Națiunilor Unite”[16], Mihail Ralea și V. V. Pella au tras concluzia că afirmațiile secretarului de stat erau foarte importante pentru deblocarea admiterii de noi membri. Ei credeau că punctul de vedere susținut permanent de Trygve Lie – universalitatea ONU și admiterea tuturor țărilor – va fi și pus în aplicare într-un timp scurt, cu sprijin american. Ideologia, opinau diplomații români după ultimele declarații ale lui Marshall și președintelui Truman, nu va mai conta atât de mult, iar Adunarea Generală a ONU va putea discuta în alți termeni primirea de noi membri[17]. Declarațiile de conciliere ale oficialilor americani erau completate de mai multe note diplomatice transmise doar către Uniunea Sovietică. Cum lumea nu se obișnuise încă cu statutul lor de superputeri, Anglia, Franța și alte state au fost iritate că Moscova și Washingtonul negociau soluții peste capul lor[18].

Dar această mini-conciliere între superputeri nu a ajuns prea departe și s-a realizat, de fapt, pe chestiuni minime. Bolșevizarea brutală a estului Europei impunea reluarea poziţiilor americane de fermitate. Un semnal critic l-a dat Comisia drepturilor omului din ONU, care a susținut că orice persoană are dreptul la o cetățenie și aceasta nu se poate ridica după bunul plac al autorităţilor comuniste[19]. Și Departamentul de Stat a publicat un comunicat în care susținea că URSS a încălcat înțelegerile de la Potsdam și Yalta în 37 de puncte[20].

Spre începutul verii 1948, Mihail Ralea anunța însă Bucureştiul că „isteria războinică s-a mai liniștit […]. La ONU ancheta asupra loviturii de stat din Cehoslovacia s-a amânat fără dată”[21]. Chiar și președintele Truman, în cursul turneului

[13] *Ibidem.*
[14] *Ibidem*, telegramă din 15 mai 1948, f. 39.
[15] *Ibidem,* f. 41.
[16] *Ibidem,* f. 42.
[17] *Ibidem.*
[18] *Ibidem*, telegramă din 24 mai 1948, f. 76.
[19] *Ibidem.*
[20] *Ibidem*, telegramă din 2 mai 1948, f. 104.
[21] *Ibidem,* telegramă din 16 iunie 1948, f. 133.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

său electoral din California, a avut cuvinte bune față de sovietici și a anunțat că „aceste două mari popoare, ale SUA și URSS, nu se poate să nu se înțeleagă pe viitor”[22].

Pentru un moment, Estul a părut să nu mai fie sub lupa occidentalilor. Palestina devenea principala problemă. Deși ONU acceptase o rezoluție de înființare a două state: unul arab și unul evreu, sovieticii considerau că Anglia și SUA aveau alte intenții. Sovieticii, care în acel moment sprijineau rezoluția onusiană, bănuiau că anglo-americanii intenționau să prelungească sistemul de tutelă asupra Palestinei, pentru a-și consolida influența în Orientul Mijlociu. Ziarele românești sprijineau poziția sovietică și chiar vorbeau de „bande de terorişti arabi” care intrau înarmate pe teritoriul evreilor[23]. Arabii ar fi primit sprijin direct, mai ales militar, de la englezi. Dar acest lucru nu îi nemulțumea doar pe sovietici, ci și pe americani. Unii congresmeni îl acuzau pe ministrul de externe englez Bevin că utiliza banii donați de americani prin programe economice la înarmarea arabilor[24]. Astfel, pentru o perioadă, problema Palestinei va inflama relațiile internaționale mai mult decât lărgirea sferei de influență sovietică în Europa de Est, punând în umbră situaţia ţărilor pe cale de a fi comunizate.

România însă își urmărea cu obstinație ţelul suprem în relaţii internaţionale – accederea la Națiunile Unite. În 1948 a fost întocmit un raport intitulat „Acțiunea României pentru admiterea la ONU”, care sinteza și condițiile de intrare în instituţie, dar și încercările românești din 1947. Autorul, Marcel Cristian, își începea analiza cu condițiile de admitere, care erau enunțate în articolul 4 al Chartei[25]. Statul candidat trebuia să fie un stat pacific, să accepte obligațiile Chartei, să fie capabil să îndeplinească aceste condiții și să fie dispus să le realizeze. Conform procedurii, Adunarea Generală decidea asupra cererii unui stat, dar era absolut nevoie de avizul Consiliului de Securitate. Avizul trebuia dat cu o majoritate de 7 din cele 11 voturi, fără însă a primi veto din partea unei mari puteri. Din momentul în care cererea primea avizul Consiliului, ea era trimisă Adunării Generale, care o discuta în Comitetul Politic. Apoi era retrimisă Consiliului care decidea și, în final, Adunarea vota, în condițiile în care „votul Adunării Generale nefiind decât o formalitate creată pentru a salva prestigiul Adunării, socotită forul suprem al ONU”[26].

Marcel Cristian constata că, față de 1947, se acumulaseră noi divergențe între marile puteri și acestea nu reluaseră consultările în ceea ce privea admiterea candidaților. Dacă România dorea să readucă în actualitate admiterea în ONU ori trebuia să facă o nouă cerere ori să găsească un stat din Consiliul de Securitate care să repună în discuție vechea cerere[27]. Noul Consiliu de Securitate se compunea din cele cinci mari puteri plus Belgia, Siria, Columbia, Argentina, Canada și Ucraina. Față de 1947, Argentina, Canada și Ucraina luaseră locul Australiei, Braziliei și Poloniei. Marcel Cristian miza în continuare pe votul Chinei, Franței, Columbiei și Siriei − ca în 1947. În plus, „o atenție deosebită ar trebui dată Argentinei, care, fiind în conflict cu Anglia în chestiunea Insulelor Falkland, s-ar putea să manifeste o oarecare independență față de blocul anglo-saxon”[28]. Marcel Cristian sugera trimiterea unor instrucțiuni clare ministrului

[22] *Ibidem.*
[23] „Scânteia”, 20 mai 1948, p. 6.
[24] AMAE, fond SUA, Telegrame Washington, mai−iunie 1948, telegramă din 24 mai 1948, f. 76.
[25] AMAE, dosar 241/1955 ONU, Admiterea României în Organizaţia Naţiunilor Unite (1947−1955), *Acţiunea României pentru admiterea la ONU*, p. 1−7.
[26] *Ibidem*, p. 2.
[27] *Ibidem*, p. 6.
[28] *Ibidem*, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Misia Levin în America de Sud, pentru a observa care erau atitudinile oamenilor politici din Argentina față de România.

Însă, așa cum sesiza raportul, „nodul problemei votului rămâne tot opoziția SUA și Angliei, celelalte voturi necesare fiindu-ne oarecum asigurate, în măsura în care ne putem baza pe atitudini și declarații anterioare. De altfel, în cazul în care Anglia și SUA și-ar schimba atitudinea, ele ar fi urmate și de sateliții lor din Consiliu”[29].

Marcel Cristian făcea trei mari recomandări pentru a crea o strategie eficientă care să ducă la admiterea în ONU. Mai întâi era vorba de coordonarea acțiunilor românești cu cele ale guvernului URSS și ale guvernelor Bulgariei și Ungariei, pentru alegerea momentului politic potrivit și pentru menținerea principiului admiterii în bloc al statelor care depuseseră cereri. Apoi, era solicitată o propagandă puternică în țările membre ale Consiliului de Securitate, pentru lămurirea cauzei românești. Nu în ultimul rând, ar fi fost necesară și o contrapropagandă acerbă împotriva acțiunilor purtate de emigrația română din jurul lui Alexandru Cretzianu, în SUA[30]. După cum se reamintea, chiar în momentul votului din august 1947, Cretzianu și Davilla se agitau în sălile de la ONU, căutând să creeze o atmosferă defavorabilă României comuniste.

Într-un referat întocmit la 14 iulie 1948, același Marcel Cristian limpezea și intervenția Curții Internaționale de Justiție în problema admiterii de noi membri. La finalul anului 1947, Adunarea Generală, pusă în față unor opinii diferite față de lărgirea ONU, a adoptat o rezoluție propusă de Belgia prin care se cerea Curții Internaționale de Justiție un aviz consultativ referitor la posibilitatea unui membru ONU de a bloca admiterea altora, pe alte motive decât cele invocate în articolul 4 al Chartei. Mai multe state (China, Salvador, Guatemala, Honduras, India, Canada, SUA, Grecia, Iugoslavia, Belgia, Irak, Ucraina, URSS, Australia și Siam) au comunicat în scris punctul lor de vedere. Unele și-au susținut public poziția[31]. Deși majoritatea au transmis în scris că nu este fundamentată juridic blocarea admiterii unei țări pe alte motive decât cele din capitolul 4, URSS, Ucraina și Iugoslavia nu au recunoscut calitatea Curții de a interveni într-o problemă care nu era juridică, ci politică. Franța însă a susținut posibilitatea neacceptării unui membru și din alte motive care nu erau specificate în Chartă.

Deși Curtea a răspuns negativ celor două întrebări, hotărând că nu există fundament juridic pentru neacceptarea unui stat în afara condițiilor din articolul 4 și că nu se poate lega votul admiterii unui stat de admiterea altora, chestiunea a rămas neclară. Curtea accepta că nu are competența de a cerceta o chestiune politică și arăta că „statul votant este suveran în alegerea și judecarea criteriilor care îi formează convingerea”[32]. Concluzia finală a referatului era aceea că hotărârea era doar o interpretare juridică abstractă a textelor, „fără nicio consecință practică”. Nu erau modificate condițiile anterioare, deoarece nu era vizat votul propriu-zis și, în esență, „aprecierea și votul rămân la discreția fiecărui votant fără ca acesta să trebuiască să-și motiveze atitudinea”[33].

Sezonul de toamnă, atât de important din cauza noii sesiuni a Adunării Generale, începea furtunos, ca în fiecare an. Multe probleme se acumulaseră după un an de tensiuni. Pentru început, în septembrie, secretarul general Trygve Lie a întocmit un raport de activitate ce urma a fi prezentat Adunării Generale. Documentul a fost însă considerat necorespunzător de către blocul sovietic și total deformator al realității

[29] *Ibidem.*
[30] *Ibidem.*
[31] *Ibidem,* Referat semnat Marcel Cristian, p. 3.
[32] *Ibidem,* p. 4.
[33] *Ibidem,* p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

politice mondiale. După cum spunea un articol din „Pravda", citat de „Scânteia", raportul secretarului general era pătruns de „un spirit binevoitor față de blocul anglo-american și denaturează esența tuturor evenimentelor principale din viața politică internațională"[34]. Concluzia nu putea fi decât una singură: Trygve Lie conspira cu tabăra occidentală pentru a transforma ONU „într-o unealtă a politicii sale".

Comentatorii români de relații internaționale scriau mari articole de fond dedicate începutului noii sesiuni a Adunării Generale. A. Bratu, în textul cu titlul *Cum apără URSS cauza păcii la ONU*, aprecia: „[…] după cum se știe, există azi în lume două tabere. Una luptă pentru pace și democrație, având în frunte URSS. Alta urmărește să robească popoarele aţâțând la război și are în frunte Statele Unite ale Americii"[35]. În contextul în care se spunea că americanii construiau baze militare în Asia și Europa și se înarmau permanent, Bratu insista pe noile propuneri făcute de sovietici la ONU. Astfel, la 25 septembrie, A.I. Vîșinski a înaintat un plan de reducere a forțelor armate și a înarmărilor celor cinci mari puteri și chiar de interzicere a armei atomice. Declarând bomba de acest tip drept o armă exclusiv de atac, „cea mai sălbatică armă de distrugere concepută până în zilele noastre", românii admirau oferta Moscovei care cerea interzicerea ei totală, dar și constituirea unui organism internațional care să supravegheze întreg lanţul fabricației, de la materii prime la produsul finit de război[36]. Aceste propuneri ar fi consfințit politica de pace a URSS și ar fi fost o certitudine pentru intențiile bune ale colosului comunist.

Comentariile presei române erau completate cu gesturi naive – publicarea unor scrisori ale oamenilor simpli care, chipurile, ar fi solicitat presant să fie acceptate propunerile sovietice la ONU. Aceste gesturi erau considerate de comuniștii estici drept simboluri ale presiunii opiniei publice, cu mare efect[37]. Evdochia Ifimov − „o femeie modestă din Tulcea", Teodora Sterin − văduvă de război din București, muncitoarele de la „Lemaître" sau de la „CFR", cu toate cereau pace pentru ele și copiii lor și considerau că la Națiunile Unite trebuiau foarte rapid adoptate opiniile sovieticilor: „noi, muncitoarele, sprijinim cu dragoste fierbinte propunerile Uniunii Sovietice care luptă pentru viața noastră, a tuturor, și pentru propășirea și bunăstarea popoarelor"[38].

Și cu alte chestiuni sentimentale băteau cei din România la poarta ONU. Astfel, Asociația Corespondenților Presei Străine din România a trimis un protest lui Trygve Lie, condamnând trimiterea la moarte a grecului Manolis Glezos, redactor șef al ziarului „Rizopastis". Ziariștii străini din România (TASS, France Presse, Reuter, United Press, Tanjug, Jewish Telegraphic Agens etc.) considerau că guvernul „monarho-fascist" grec îl pedepsise pe Manolis Glezos tocmai pentru că luptase contra fascismului[39]. Memoriul solicita intervenția secretarului general ONU pe lângă guvernul de la Atena, pentru eliberarea jurnalistului grec cu vederi de stânga.

Odată cu venirea toamnei, diplomația românească în direcția ONU s-a activat brusc. Ion Moruzi, prim consul general la Paris, o anunța pe Ana Toma, secretar general MAE, că primise acceptul instituției onusiene pentru noul observator român, Mircea Bălănescu, și trimitea în țară cartea de identitate eliberată de Națiunile Unite[40].

[34] „Scânteia", 17 septembrie 1948, p. 6.
[35] *Ibidem*, 25 octombrie, p. 5.
[36] *Ibidem.*
[37] *Ibidem*, 26 octombrie, p. 3.
[38] *Ibidem.*
[39] *Ibidem.*
[40] AMAE, dosar 241/1955 ONU, Admiterea României în Organizația Națiunilor Unite (1947−1955), telegramă din 25 septembrie 1948.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tot Ana Toma era solicitată de Grigore Preoteasa, de la Legaţia RPR de la Washington, într-o altă chestiune. Specialistul român V. V. Pella, care fusese trimis la ONU încă din 1947 pentru a-şi folosi cunoştinţele în vederea accelerării admiterii României, apărea în Buletinul ONU ca fiind inspiratorul Congresului Asociaţiei Penale Internaţionale, ţinut la 16−18 octombrie 1948. Preoteasa considera că Pella făcea eforturi exagerate pentru a deveni vizibil şi a participa la diferite manifestări publice. Cum Pella nu era un fidel al comuniştilor, Grigore Preoteasa o întreba pe Ana Toma dacă nu era cazul să-l „descărcăm oficial de atribuţiuni”[41]. De altfel, în decembrie 1948, Grigore Preoteasa şi Alexandru Lăzăreanu au fost declaraţi persona non-grata şi expulzaţi de pe teritoriul SUA, pentru activităţi neconforme cu statutul de diplomaţi. Era încă un semn al escaladării relaţiilor bilaterale, după ce şi România expulzase pe americanii Leverich şi Level[42].

La începutul lunii octombrie, acelaşi Marcel Cristian făcea un referat privind „cererile” de admitere în ONU ale României şi reda răspunsurile organizaţiei mondiale. Specialistul român considera imperios necesară înaintarea unei noi cereri de admitere, deoarece Adunarea Generală nu ar fi putut lua o decizie favorabilă faţă de o cerere care nu primise recomandarea Consiliului de Securitate[43]. În final, opinia lui era următoarea: „cererea trebuie să aibă caracterul unui instrument formal depus în mâinile secretarului general, cu semnătura ministrului de externe şi sigiliu, neputând fi trimisă telegrafic”[44].

La 12 octombrie, Ana Pauker, ministrul de externe al României, trimitea secretarului general această nouă cerere, solicitând să fie introdusă pe ordinea de zi a celei de-a treia sesiuni a Adunării Generale ONU[45]. Trygve Lie l-a însărcinat pe secretarul general adjunct, Arkadi A. Sobolev, să preia cererea României şi să o distribuie ca document, către membrii ONU. Diplomatul sovietic i-a scris direct Anei Pauker, sfătuind-o să trimită şi o declaraţie separată, de acceptare a tuturor îndatoririlor trecute în Chartă. Această declaraţie trebuia să acompanieze cererea când intra în procedurile Adunării Generale[46].

Având în vedere înalta recomandare, România, prin oficialii săi, va oferi o declaraţie de acceptare a obligaţiilor Chartei, la 9 noiembrie 1948. Prezidiul Marii Adunări Naţionale conferea depline puteri Anei Pauker pentru a declara în numele României că RPR accepta, fără nicio rezervă, condiţiile Chartei ONU şi se obliga să nu le încalce când va deveni stat membru[47].

Acţiunile diplomatice ale guvernului de la Bucureşti nu cadrau însă cu tonul presei din România. Se pare că regimul era ori naiv ori nerealist dacă spera că primirea RPR în ONU se putea face doar prin bunăvoinţa sovieticilor, a ţărilor în curs de dezvoltare şi, poate, a secretarului general. Într-un editorial din „Scânteia” (25 octombrie), *Provocatorii de război dau greş la ONU*, un jurnalist român scria, nici mai mult nici mai puţin, că „imperialiştii americani au regizat în amănunţime atât ordinea de zi a ONU, cât şi acţiunea pe care o va întreprinde fiecare din sateliţii lor şi s-au înfăţişat la

[41] AMAE, fond SUA, Telegrame Washington, octombrie−decembrie 1948, telegramă din 25 octombrie, f. 65.

[42] *Ibidem,* telegramă din 11 decembrie 1948, f. 142.

[43] AMAE, dosar 241/1955 ONU, Admiterea României în Organizaţia Naţiunilor Unite (1947−1955), *Referat. Cererile de admitere în ONU ale României*, 12 octombrie 1948, p. 2.

[44] *Ibidem.*

[45] *Ibidem, Demande d'Admission de la Roumanie a L'Organization des Nation Unies*, 12 octombrie 1948.

[46] *Ibidem*, scrisoarea lui Arkadi A. Sobolev către ministrul de externe al României, Ana Pauker, 28 octombrie 1948.

[47] AMAE, fond SUA, Telegrame Washington, octombrie−decembrie 1948, telegramă din 13 noiembrie 1948.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sesiunea a treia a Adunării Generale cu intenția precisă de a obține din partea acestui for internațional […] un fel de certificat de justificare și de autorizare a pregătirilor lor războinice”[48]. Jurnalistul I. R. Șomuz prezenta și alt argument: anglo-americanii doreau să exercite întreaga influență asupra organelor de conducere și funcționarilor Națiunilor Unite deoarece conștientizaseră că instituția „reprezintă o puternică tribună mondială, cu puternic răsunet în conștiința maselor populare”[49]. Washingtonul nu ar fi reușit să distrugă ONU, după cum apreciau esticii, doar datorită opoziției ferme a URSS și datorită obiectivelor nobile de politică externă pe care le punea în practică Moscova.

În luna noiembrie 1948, presa românească, exasperată de opoziția pe care blocul occidental o făcea proiectului sovietic de lărgire a ONU, a început să scrie că americanii și englezii insistau asupra admiterii în Națiunile Unite doar a unor „state semi-fasciste” (Portugalia, Irlanda, Italia) sau cu o „independență fictivă” (Ceylon, Transiordania)[50]. Apoi, Londra și Washingtonul erau acuzate că nu-și respectau angajamentele luate în timpul Conferinței de Pace, când ar fi promis să-i ajute pe cei cinci adversari din timpul Războiului Mondial (Italia, Finlanda, România, Ungaria și Bulgaria) să se integreze în ONU dacă vor avea guverne democratice și pacifice[51]. Argumentele taberei comuniste, prezente în interminabilele discursuri ale lui A. I. Vîșinski, erau redate pe larg în paginile „Scânteii”. Înaltul oficial sovietic considera că toate statele care îndeplineau prevederile Chartei trebuiau primite în ONU și că, din contra, SUA și marea Britanie erau cele care violau principiile Chartei instituției globale[52]. Vîșinski mai perora contra ideii occidentalilor de a cere un aviz Curții Internaționale de Justiție și spunea răspicat că primirea de noi membri nu era o chestiune de drept internațional, ci o decizie politică. Curtea favoriza ideea occidentalilor, dar sovieticii publicau pe larg contrargumentele judecătorilor Krâlov (URSS) și Zoricio (Iugoslavia) sau rezervele judecătorilor Albarez (Chile) și Azevedo (Brazilia). Votul de la nivelul Curții a fost însă unul foarte clar, 9 din 15 judecători optând pentru primirea individuală a statelor în ONU și nu în bloc, cum dorea URSS[53] .

Dar să vedem cum descria diplomația românească, de la fața locului, evoluția dezbaterilor de la ONU din toamna anului 1948. Mircea Bălănescu, observatorul trimis de România la Paris (unde s-au desfășurat dezbaterile celei de-a treia sesiuni a Adunării Generale a Națiunilor Unite), nota că acea sesiune era cea mai lungă și mai încărcată din tânăra istorie a instituției. Cele 75 de chestiuni înscrise pe ordinea de zi nu au fost întru totul examinate în 1948 și unele au fost amânate pentru a doua parte a sesiunii, care urma să înceapă la New York, la 1 aprilie 1949. După cum remarca Bălănescu, „actuala sesiune a însemnat – pe scară internațională – o mare desfășurare de forțe politice”. Au fost reprezentate 58 de țări prin 275 de delegații și 138 de supleanți, plus trimișii a 15 state nemembre, cu poziția de observatori. În acele luni s-au concentrat la Paris peste 5.000 membri ai delegațiilor mondiale și ai Secretariatului ONU și în jur de 1.700 corespondenți de presă și comentatori ai unor posturi de radio[54]. Cu adevărat, confirmăm și noi după mai mult de jumătate de secol, în primii ani postbelici, instituția

[48] „Scânteia”, 26 octombrie 1948, p. 1.
[49] *Ibidem.*
[50] *Ibidem*, 24 noiembrie, p. 6.
[51] *Ibidem.*
[52] *Ibidem*, 26 noiembrie, p. 6.
[53] *Ibidem*, 24 noiembrie, p. 6.
[54] ANIC, fond CC al PCR, Secția Relații Externe, dosar 10/1948, *Raport asupra misiunii de observator al RPR la Adunarea Generală a ONU (21 septembrie − 12 decembrie 1948)*, f. 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mondială emana o atracție irezistibilă. În ea se puneau speranțe enorme, după aproape șase ani de război devastator și de buna ei funcționare erau legate aspirațiile de pace și prosperitate ale națiunilor mai mici sau mai mari. Românii, la rândul lor, nu făceau excepție în afișarea deschisă a marilor așteptări pe care le aveau de la ONU.

La acea sesiune a Adunării Generale, România a avut doi observatori: Mircea Bălănescu, trimis special din țară, și Mihai Dragomirescu, însărcinatul cu afaceri la Paris. Dar cum oficiile diplomatice comuniste se aflau sub diferite șicane ale ministrului francez de interne Jules Moch, Mihai Dragomirescu a fost obligat în cea mai mare parte a timpului să se ocupe cu problemele de rutină ale legației. Mircea Bălănescu a rămas de multe ori observatorul de bază al Bucureștiului la a treia sesiune a Adunării Generale.

În prima parte a raportului întocmit pentru această misiune, Bălănescu explica centralei metodele de lucru ale Adunării, cu un Birou coordonator și cu trimiterea problemelor spre examinare la șase comisii (politică, economică, socială, de tutelă, administrativă și juridică) și la multiple subcomisii. Lucrurile nu erau deloc simple deoarece unele delegații propuneau rezoluții, altele amendamente la rezoluții, iar altele amendamente la amendamente. Se încerca o armonizare a punctelor de vedere și o sintetizare a propunerilor în texte finale, iar această situație ducea la „ținerea de ședințe lungi, adesea monotone și obositoare". Apoi, dezbaterile trebuiau transpuse în documente și la acea sesiune au rezultat peste 10.000 de procese verbale, rapoarte și rezoluții, însumând în jur de 150.000 de pagini. La final, după cum constata cu tristețe trimisul României comuniste, în fiecare comisie se ajungea la o rezoluție „impusă de obicei de mașina de vot americană"[55]. Se pare că structura Adunării oferea un avantaj numeric taberei occidentale în 1948, astfel încât trimișii lumii comuniste aveau o senzație clară a marginalizării. De aici deriva și o frustrare permanentă, care avea efecte vizibile și pe termen lung.

Pentru a surprinde atmosfera dezbaterilor, dar și subiectele fierbinți ale anului 1948, redăm câteva dintre problemele examinate în comisiile de specialitate. Comisia I politică: controlul energiei atomice, problema Greciei, chestiunea Palestinei, admiterea de noi membri. Comisia II economică: crearea unei comisii pentru Orientul Mijlociu, dezvoltarea economică a „țărilor insuficient dezvoltate", „risipa de alimente în unele țări". Comisia III socială (și chestiuni culturale și umanitare): declarația drepturilor omului, ajutor pentru refugiații din Palestina, control internațional asupra drogurilor. Comisia V – administrativă și financiară: înființarea unei rețele de telecomunicații a ONU, împărțirea bunurilor fostei Ligi a Națiunilor etc.[56].

Interese majore și o competiție strânsă au existat în procedurile de alegere a noilor membri ai Consiliului Economic și Social, ai Curții Internaționale de Justiție și ai altor organisme ONU. Dar atenția maximă s-a concentrat pe susținerea a trei noi state în Consiliul de Securitate. Până la urmă acestea au fost Norvegia, Cuba și Egiptul, care a obținut postul după „o aprigă luptă împotriva Turciei", sprijinite de Vest[57].

Analizând atent documentul întocmit de Mircea Bălănescu, impresia lăsată este cea a unui text puternic ideologizat. El văzuse dezbaterile ONU prin filtrul doctrinei comuniste și concluziile sale veneau să întărească anticipările politice ale liderilor politici de acasă: la Națiunile Unite „s-a dat o luptă încordată între forțele păcii și ale democrației, pe de o parte, și cele ale reacțiunii și războiului, pe de altă parte". Rezultatele

[55] *Ibidem*, f. 25.
[56] *Ibidem*, f. 25−27.
[57] *Ibidem*, f. 27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acestei ciocniri nu arată vreo victorie a blocului anglo-american, ci, dimpotrivă, un succes moral şi politic al frontului păcii, condus de Uniunea Sovietică[58]. În fapt, diplomatul român cataloga drept succes orice detaliu cât de minor: vreun discurs mai fulminant al sovieticilor, trecerea vreunei neînsemnate rezoluții propusă de estici sau criticarea americanilor de un stat arab sau occidental.

Bălănescu indica pe marii dușmani ai blocului comunist: oamenii politici occidentali George Marshall, Ernest Bevin, Paul-Henri Spaak, precum şi problemele unde Vestul dorea să se impună: Berlin, Palestina, Coreea şi arma atomică. Concluziile trase de el nu arătau ca o analiză atentă a unui diplomat profesionist, ci aveau tenta unui text însăilat de un propagandist mediocru. După opinia sa, sesiunea Adunării Generale se putea reduce la un singur mare învățământ: „[…] este clar că americanii urmăreau transformarea ONU într-un instrument al politicii lor de dominație, expansiune și atâțare la război, într-un docil oficiu de înregistrare a acțiunilor lor îndreptate împotriva păcii, libertății şi suveranității popoarelor, într-un paravan care să ascundă de ochii maselor cursa nebunească a înarmărilor”[59].

În schimb, aprecierile românului față de activitatea sovietică la Naţiunile Unite erau la superlativ. URSS-ul demasca pregătirile de război ale imperialiştilor, practica o politică de pace, propunea libertatea pentru popoarele asuprite, se opunea blocului occidental peste tot în lume, din Balcani (Grecia) până în Extremul Orient (Coreea). Discursurile lui Vîşinski, conform spuselor lui Bălănescu, ar fi fost ascultate cu maximă atenție de publicul din săli „în primul rând pentru că ideile exprimate corespundeau cu aspirațiile profunde de pace, fericire şi bunăstare ale întregii omeniri”[60]. Printre atâtea clişee şi lozinci ideologice Bălănescu afirma însă un mare adevăr: tribuna Națiunilor Unite era un loc excelent de unde sovieticii şi comuniştii estici îşi puteau lansa propaganda. Poate mai puțin delegaţii naționali din sălile de dezbateri, dar mai mult oamenii de pretutindeni, care citeau comunicatele de presă despre ședințele de la ONU, auzeau mereu cuvintele cheie lansate de tabăra Moscovei: pace, progres, dezvoltare economică, bunăstare. În unele cazuri, probabil, această propagandă funcţiona.

O situație penibilă intervenea atunci când diplomatul român simțea şi el nevoia de a se face util cauzei comuniste. Bălănescu avea inițiative hilare, derivate tot din filtrele ideologice ale gândirii sale. Astfel, el prefera să deschidă subiecte de conversație cu oamenii simpli angajați la ONU (muncitori, personal de restaurant, angajați temporari etc.). Deşi aceştia se declarau apolitici, diplomatul român îi sfătuia să asculte discursurile lui Vîşinski şi Manuilski. Era încântat, apoi, când i se spunea de către „oamenii muncii” de la ONU că sovieticii aveau dreptate[61]. Conform viziunii sale, aceasta era o probă care certifica „adevărurile” rostite de minoritatea pro-sovietică din Adunarea Generală. Majoritatea anglo-americană, în atare condiții, credea românul, nu putea câştiga dezbaterile pe termen lung.

Privind lucrările ONU prin acest filtru al urii față de inamicii occidentali, Bălănescu transmitea Bucureştiului concluzii contradictorii. Pe de o parte, el spunea: „blocul anglo-american a ieşit şi mai mult discreditat din dezbaterile în fața maselor” şi „maşina de vot apuseană scârțâia adesea, vădind puternicele antagonisme şi divergențe, adâncile contradicții de interese din lumea capitalistă”. Pe de altă parte, recunoştea însă că „Adunarea Generală n-a reuşit să aducă niciun fel de contribuție pozitivă, reală, la

[58] *Ibidem.*
[59] *Ibidem.*
[60] *Ibidem,* f. 28.
[61] *Ibidem,* f. 28−29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cauza păcii", aşa cum era înţeleasă aceasta de tabăra sovietică[62]. Chipurile, occidentalii reuşeau să saboteze orice iniţiativă privind securitatea internaţională şi impuneau doar interesele lor malefice. Astfel, în acea sesiune a Naţiunilor Unite, americanii şi aliaţii lor au blocat iniţiativele sovietice privind reducerea armamentului şi controlul energiei atomice, au instituit o Comisie Interimară ca un „organ ilegal" între sesiunile Adunării Generale, s-au opus „intrării statelor paşnice în ONU", „au votat rezoluţii în chestiunile greacă şi coreeană şi au influenţat problema Palestinei în sensul dorit de ei. Mai mult, au speriat tabăra sovietică prin lansarea ideii restrângerii dreptului de veto al marilor puteri[63].

Pentru a-şi mulţumi superiorii de la Bucureşti, Bălănescu vorbea şi de pretinse efecte pozitive ale agitaţiei sovietice la instituţia mondială. Acestea nu erau punctate prea clar, într-o analiză pertinentă, ci se înţelegeau doar implicit, din clişee de limbaj: „politica de apărare a păcii dusă de Uniunea Sovietică şi expusă de la tribuna ONU în cursul dezbaterilor marilor probleme internaţionale, pătrundea în mase, le îmbărbăta la luptă, devenea o forţă materială. Şi masele populare răspundeau luptei ţării socialismului"[64]. De aceea, diplomatul român lăsa să se înţeleagă că exista o înlănţuire cauzală între activitatea URSS la instituţia mondială, sprijinul moral oferit mişcărilor revoluţionare şi sociale, şi succesele comuniştilor chinezi, ale armatei „democratice" din Grecia, greva minerilor francezi şi mişcările de masă din Italia. „Răsunetul" politicii de pace a Moscovei ar fi încurajat clasa muncitoare pretutindeni[65].

Este foarte posibil ca acest discurs să nu fi fost unul de-a dreptul sincer, ci un discurs de întâmpinare, în tonul epocii şi conform ideilor la care se aşteptau ideologii regimului comunist de la Bucureşti. Din nefericire, e imposibil de stabilit dacă diplomaţia românească, la mai puţin de doi ani de la debarcarea unui ministru de externe liberal, îşi însuşise deja, din convingere, limba de lemn a marxismului estic.

În ceea ce privea posibilitatea admiterii de noi membri la ONU, americanii par să fi declarat deschis, dar cu „aroganţă", că vor ţine seama mai ales de politica internă a statelor care au depus cereri. Acest detaliu îi isteriza pe estici. Bălănescu raporta, şi nu se ştie cât de pertinente erau aprecierile sale, că unele ţări din Europa de Vest – Belgia, Olanda, Franţa şi altele – ar fi insistat pentru acceptarea în ONU a Bulgariei, României, Ungariei şi Albaniei, pe motiv că Europa era prea slab reprezentată în Adunarea Generală faţă de celelalte continente[66]. Între cele două puncte de vedere de extremă, ale Moscovei (admiterea în ONU a tuturor celor care au înaintat cereri) şi Washingtonului (admiterea celor ce respectau democraţia), o propunere venită din partea Suediei a părut să rezolve impasul, măcar pentru moment. În fapt, propunerea nu aducea nicio rezolvare deoarece se limita doar la reexaminarea cererilor de admitere. Această rezoluţie nu a întâmpinat niciun vot contra şi a amânat pentru anii următori descoperirea unei soluţii viabile la o problemă extrem de fierbinte, care aducea mari frustrări celor 14 state care băteau la uşa Naţiunilor Unite[67].

În tot acest timp, presa românească solicita în mod imperativ primirea în ONU, prin articole vituperante care invocau pacea, justiţia internaţională, dreptul şi orice alt argument convenabil. Americanii şi aliaţii lor erau înjosiţi în cel mai înalt grad şi

[62] *Ibidem*, f. 29.
[63] *Ibidem*, f. 29−30.
[64] *Ibidem*, f. 31.
[65] *Ibidem.*
[66] *Ibidem*, f. 32.
[67] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

consideraţi duşmanii umanităţii. Când, la 26 noiembrie, propunerea suedeză a trecut în comitetul special care se ocupa cu examinarea cererilor de admitere, „Scânteia" a titrat: „O victorie politică a delegaţiei Uniunii Sovietice" şi „Delegaţia sovietică a determinat înfrângerea blocului anglo-american"[68]. Un rezultat modest devenea, aşadar, o mare victorie. În aceeaşi şedinţă, Argentina şi-a retras propunerea de rezoluţie care lăsa doar Adunării Generale sarcina de a decide cu privire la primirea de noi membri. Chiar şi sovieticii au considerat că acest proiect viola prevederile Chartei, deoarece scotea din joc Consiliul de Securitate. Românii credeau că, în acele condiţii, occidentalii repurtau doar un succes minor: trecea un amendament australian la rezoluţia suedeză, prin care Consiliul de Securitate şi Adunarea Generală erau sfătuite să ţină cont de acel mult disputat aviz consultativ al Curţii Internaţionale de Justiţie[69].

În afară de tensiunile privind acceptarea unor noi state în ONU, românii erau interesaţi în mod direct de puţine alte lucruri, cum ar fi evoluţia situaţiei partizanilor comunişti din Grecia de Nord şi stabilizarea conflictului din Balcani (unde existau suspiciuni că Albania, Iugoslavia şi Bulgaria alimentau cu arme şi provizii pe amicii ideologici greci). Apoi, românii mai erau atenţi la orice gest şi mesaj transmis de diplomaţii iugoslavi. Aceştia păreau să aibă „o atitudine dubioasă", fapt care confirma argumentele sovieticilor din recentul conflict Stalin–Tito[70].

Apoi, interesa foarte mult care erau adevăraţii lideri ai taberei occidentale şi cum acţionau ei la Naţiunile Unite. În acest sens, Mircea Bălănescu era foarte clar: „[…] toate sforile le trăgea George C. Marshall". Acesta nu era mereu vizibil, ci „restul vremii pregătea din culise dezbaterile şi maşina de vot". Tipul de intervenţie al lui Marshall nu ar fi fost unul discret, ci mai degrabă abrupt: „[…] delegaţii americani nu se sfiau să dea în mod vizibil şi grosolan indicaţii lacheilor lor europeni. Nu rareori Austin şi Foster Dulles îşi trimiteau – în plină şedinţă – colaboratori la diverse delegaţii, de obicei belgiană, canadiană, australiană, filipineză, siriană sau a vreuneia din republicile Americii Latine, cu instrucţiuni. Se putea vedea după aceea pe şefii acestor delegaţii cerând cuvântul şi exprimând punctul de vedere american"[71]. Liderii diplomaţiilor fostelor mari puteri – Anglia şi Franţa – erau descalificaţi şi minimalizaţi de români şi consideraţi la acelaşi nivel de „lachei" obedienţi, dar nu capi ai conspiraţiei anticomuniste.

În ceea ce priveşte imaginea noii Românii la ONU şi în Vest, în 1948, putem spune că ea mai degrabă lipsea decât să fie cu adevărat negativă. În 1948, Occidentul încă nu aprecia bine care vor fi transformările care urmau a fi impuse de sovietici în sfera lor de influenţă. Astfel, o imagine maculată a Estului va apărea mai mult spre 1950. În schimb, încă din 1948 se putea vedea că trimişii diplomatici ai statelor cu regim comunist nu se mai ridicau la standardele profesionale ale predecesorilor, iar mesajele transmise de ei erau îmbâcsite de o ideologie a urii. Cuvintele spun totul de la sine: „[…] noi, în genere, suntem foarte puţin cunoscuţi în Apus... Presa burgheză scrie puţin despre noi şi, când o face, ne prezintă ca semisălbatici căzuţi sub influenţa roşie"[72]. Din acest motiv, al statutului de marionetă, americanii şi britanicii îi anunţaseră pe faţă pe români că îi vor critica şi bloca în Consiliul de Securitate. Soluţia, credea observatorul român la ONU, nu putea fi decât una singură: „să ne arătăm obrazul în lume,

[68] „Scânteia", 29 noiembrie 1948, p. 6.
[69] *Ibidem.*
[70] ANIC, fond CC al PCR, Secţia Relaţii Externe, dosar 10/1948, *Raport asupra misiunii de observator al RPR la Adunarea Generală a ONU (21 septembrie − 12 decembrie 1948)*, f. 33−34.
[71] *Ibidem,* f. 34.
[72] *Ibidem,* f. 35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu atât mai mult cu cât avem cu ce ne mândri”[73]. „Înfăptuirile” guvernului Petru Groza şi metamorfozele dramatice ale României în 1945−1948 ar fi fost, în mod naiv, surse de mândrie în exterior. Mai ales depăşirea problemelor materiale şi a crizei de la finalul războiului mondial era considerată o mare realizare a guvernului român.

În ceea ce priveşte gradul de autonomie al trimişilor României la Naţiunile Unite, ei singuri dezvăluie păienjenişul în care erau prinşi, în primii ani ai diplomaţiei comuniste. Astfel, cei doi diplomaţi români însărcinaţi cu observarea lucrărilor Adunării Generale ţineau o strânsă legătură cu tovarăşii Arutunian, Zincenco şi Erofeev din Legaţia sovietică. Deocamdată, în 1948, românii mai colaborau strâns doar cu reprezentanţii Bulgariei şi Albaniei[74]. Evident, sfaturile venite dinspre experimentaţii diplomaţi sovietici erau literă de lege pentru români.

Raportul lui Bălănescu mai dezvăluie un detaliu interesant, deşi incomplet prezentat. Era foarte posibil ca Moscova să folosească diplomaţi din ţările estice pentru a stimula mişcările de protest social din Apusul Europei. Mircea Bălănescu vorbeşte de faptul că poliţia franceză îi bănuia pe diplomaţii români de implicare în chestiunile interne ale Franţei. Fiind socotiţi agenţi ai Cominformului şi aducători de bani şi instrucţiuni sovietice către minerii francezi, care declanşaseră o mare grevă, românii ar fi făcut lucruri dubioase acoperiţi de statutul diplomatic. Bălănescu nu infirma ipoteza, ci chiar recunoştea că se întâlnise în secret cu „vechi prieteni francezi” şi cu membri ai Partidului Comunist Francez. Deşi, după cum spunea trimisul Bucureştiului, „erau urmăriţi pe jos şi cu maşina, predaţi de la un post la altul”, iar „poliţia, prin urmărirea vizibilă şi obraznică urmărea înspăimântarea şi izolarea noastră”, diplomaţii români nu se dădeau în lături de la gesturi riscante[75]. Chiar Bălănescu fusese surprins de siguranţa franceză în timpul unei vizite la comuniştii autohtoni, dar evenimentul nu s-a soldat cu complicaţii şi autorităţile s-au purtat decent cu diplomatul român[76]. În schimb, românii au simţit nevoia să protesteze faţă de supravegherea permanentă la care erau supuşi. Tocmai de aceea, Maurice Thorez, liderul PCF, i-a ajutat să publice un articol de protest în „H’umanité”, „care a făcut o puternică impresie”. La aceasta s-au adăugat şi proteste diplomatice ale statului român. Finalul părea să fie unul triumfător pentru români: „provocarea încercată de Moch s-a terminat printr-un eşec lamentabil”[77].

După speranţele şi entuziasmul real pe care îl avusese în 1947 guvernul de la Bucureşti, anul 1948 arătase adevărata faţă a Războiului Rece. Dacă în 1947 guvernul Groza putea crede că România nu intrase în ONU datorită unei mici conspiraţii de moment, începând cu 1948 devenea clar că procesul de admitere în instituţia mondială va fi unul lung, dificil şi marcat de mari tensiuni internaţionale. Treptat, românii au înţeles că acceptarea lor la Naţiunile Unite nu depindea doar de o politică externă „cuminte”, ci mai ales de imaginea politicii interne. Aşa cum vor arăta şi anii următori, Bucureştiul era vulnerabil la denunţuri internaţionale argumentate pe atrocităţile pe care le comitea noul regim comunist în interiorul graniţelor.

Confruntat cu această situaţie, guvernul Petru Groza a înţeles nu doar că anglo-americanii îi vor fi adversari pe termen lung, dar şi că vechii aliaţi tradiţionali ai României – Franţa, Belgia, Italia – nu mai erau dispuşi să ofere sprijin unui stat din Est, satelizat de Moscova. Prezentul arăta că Republica Populară Română nu se putea baza la ONU

[73] *Ibidem.*
[74] *Ibidem.*
[75] *Ibidem*, f. 34.
[76] *Ibidem.*
[77] *Ibidem*, f. 35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

decât pe inițiativele Uniunii Sovietice și ale celorlalte state comuniste. Începând cu declanșarea procesului decolonizării, Bucureștiul a mai căutat să-și facă aliați și din noile state asiatice sau africane, care fuseseră acceptate la Națiunile Unite. Totuși, numeric vorbind, Washingtonul controla prin aliații săi mai toate comisiile și organismele de la instituția mondială în primul deceniu al Războiului Rece. De aceea, pentru a primi undă verde la admitere, RPR trebuia să aștepte o înțelegere politică la nivel înalt, între superputeri.

A DIFFICULT RELATIONSHIP: ROUMANIA AND THE UNITED NATIONS (1948) (Summary)

Keywords: Cold War, the United Nations, Romanian Communism, foreign policy, Soviet Union.

After the hopes and the real enthusiasm the government in Bucharest had in 1947, the year of 1948 showed the true face of the Cold War. If in 1947 Groza government might have believed that Romania didn't enter the U.N. due to a small conspiracy of the moment, starting with 1948 it became clear that the admission to the global institution was going to be a long and difficult process, marked by great international tensions. Gradually, the Romanians understood that their acceptance to the United Nations did not depend only on an "unassertive" foreign policy, but mostly on the image of the internal policy. As the following years have proved, Bucharest was vulnerable to international denunciations that highlighted the atrocities committed by the new communist regime within the borders.

Confronted with this situation, the Petru Groza government understood not only that the Anglo-Americans would be long term adversaries, but also that the traditional allies of Romania − France, Belgium, Italy − were no longer willing to provide support to an eastern state, satellite of Moscow. The present time showed that the Romanian People's Republic could only rely at the UN on the initiatives of the Soviet Union and of the other communist states. With the onset of the decolonization process, Bucharest kept seeking for allies from the new Asian and African states that had been accepted in the UN. However, from a numeric point of view, Washington controlled through its allies most of the committees and bodies from the global institution in the first decade of the Cold War. Consequently, in order to get the green light on admission, the RPR had to wait for a high level political agreement between the superpowers.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ADRIAN VIŢALARU[*]

LEGAŢIA ROMÂNIEI DE LA BERNA ŞI PROPAGANDA ROMÂNEASCĂ ÎN ELVEŢIA, ÎN PRIMUL DECENIU INTERBELIC

Analiza documentelor diplomatice emise de legaţia României de la Berna relevă preocuparea constantă manifestată de personalul diplomatic din Elveţia faţă de propagandă şi contrapropagandă. În arhiva legaţiei, precum şi în alte fonduri arhivistice am identificat dosare în care se vorbeşte despre legăturile membrilor legaţiei cu oamenii de presă din Elveţia, despre „câştigarea" unor intelectuali elveţieni pentru susţinerea intereselor statului român, despre organizarea de conferinţe ale unor renumiţi profesori români (Nicolae Iorga) sau informaţii care ilustrează eforturile făcute pentru inaugurarea unor expoziţii de artă românească în marile oraşe elveţiene. Pe de altă parte, documentele de arhivă, dezbaterile parlamentare, presa şi memorialistica vremii înregistrează disputele care au avut loc în România, în primul deceniu de după Marele Război, cu privire la atenţia pe care autorităţile de la Bucureşti ar fi trebuit să o acorde propagandei externe, văzută de unii observatori din epocă drept un element esenţial pentru apărarea intereselor statului român pe arena internaţională. Din acest punct de vedere, opinia exprimată de către V. V. Tilea, în 1929, în Parlamentul României, ni se pare edificatoare: „Este o obligaţie primordială să creăm […] o armată spirituală, o propagandă temeinic organizată. Numai astfel putem contrabalansa acţiunea de propagandă, ca mijloc de luptă şi tactică, numai atunci vom putea garanta şi pe viitor că opinia publică mondială va rămâne convinsă de îndreptăţirea cauzei noastre, cu graniţele de azi, numai astfel vom putea preîntâmpina furtuna mare ce ni se pregăteşte pentru viitoarele decenii"[1]. Plasată în acest context, analiza noastră asupra propagandei româneşti în Elveţia încearcă să ofere răspunsuri la câteva întrebări: Care erau motivele şi scopurile pentru care diplomaţia românească a susţinut şi încurajat dezvoltarea acţiunilor de propagandă în Elveţia? Cum a colaborat personalul legaţiei de la Berna cu autorităţile de la Bucureşti în privinţa iniţierii unor campanii de propagandă şi contrapropagandă? Ce tehnici de propagandă au folosit cu predilecţie diplomaţii români? Care a fost impactul propagandei româneşti în spaţiul helvet?

Privit din perspectiva contribuţiilor istoriografice pe această temă, demersul nostru are menirea să amplifice şi să nuanţeze rezultatele cercetărilor realizate, în principal[2], de

[*] Asistent universitar, doctor, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi.

[1] *Apud* Ion Bitoleanu, *Politica externă a României Mari în dezbaterile Parlamentului, 1919−1939*, Constanţa, Editura Mondograf, 1995, p. 293.

[2] Pentru unele aspecte legate de propaganda României în Elveţia, în anii Primului Război Mondial, vezi şi studiul nostru: *Războiul cuvintelor: Nicolae Petrescu-Comnen şi propaganda românească în Elveţia, 1917−1918*, în Paul Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu (coordonatori), *Diplomaţie şi destine diplomatice în lumea românească*, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun, 2011, p. 243−258.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. L, 2013, p. 221–235

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

către Nicolae Dascălu[3], Claudia Chinezu[4] şi Constantin I. Turcu[5]: în studiile lor, au abordat în mod direct sau tangenţial aspecte ale propagandei româneşti în Elveţia.

*
* *

Atât în anii Primului Război Mondial, cât şi în perioada desfăşurării Conferinţei de pace, Elveţia neutră a reprezentat un spaţiu atractiv pentru diplomaţie, spionaj şi propagandă. Autorităţile române au iniţiat acţiuni de propagandă şi contrapropagandă, mai întâi sub coordonarea legaţiei de la Berna şi, începând cu 1919, prin intermediul Biroului român de presă, ce activa în capitala Elveţiei. Însă, după semnarea tratatelor care prezentau interes pentru România, autorităţile de la Bucureşti şi-au diminuat preocuparea pentru propaganda externă. În acest context, spre finalul anului 1920, Biroul român de presă de la Berna încetează să mai funcţioneze în mod autonom, legaţia română din Elveţia preluând atribuţiile de coordonare a acţiunilor de propagandă şi contrapropagandă. Numai că schimbările de la nivelul conducerii misiunii diplomatice[6] şi personalul insuficient au contribuit la limitarea plajei de implicare a legaţiei de la Berna în domeniul propagandei. Însă, interesul autorităţilor române faţă de propaganda externă, care avea, cu precădere, rolul de a combate acţiunile statelor revizioniste şi mai ales încercarea liderilor de la Budapesta de a evidenţia „tratamentul discriminatoriu" la care erau supuşi etnicii maghiari din România, devine tot mai evident începând cu anul 1922[7]. Noul guvern liberal, prin intermediul ministrului de externe I. G. Duca, a iniţiat acţiuni pentru a contracara propaganda ungară, care, în opinia factorilor de decizie de la Bucureşti, devenea din ce în ce mai vizibilă în plan internaţional. Liderii români dădeau semne că au înţeles faptul că procesul de consolidare a unirii realizate la sfârşitul războiului trebuia să integreze şi o componentă propagandistică[8], cu atât mai importantă în contextul în care contestarea Tratatului de la Trianon căpăta forma unei politici de stat în Ungaria[9]. Aşadar, scopul propagandei şi contrapropagandei româneşti era mai

[3] Vezi Nicolae Dascălu, *Propaganda României în Elveţia în perioada 1918−1944*, în „Revista Română de Studii Internaţionale", anul XXV, nr. 5−6 (115−116), septembrie−decembrie 1991, p. 373−379; idem, *Propaganda externă a României Mari, 1918−1940*, Bucureşti, Editura Alternative, 1997, *passim*; idem, *Propaganda României în Elveţia în perioada (1918−1940)*, în *Istorie şi diplomaţie în relaţiile internaţionale. Omagiu istoricului Tashin Gemil*, coordonatori Daniel Flaut, Iolanda Ţighiliu, Constanţa, Ovidius University Press, 2003, p. 206−207; idem, *Nici pace, nici război. România−Ungaria, 1919−1940*, Bucureşti, Editura Universităţii Bucureşti, 2004, *passim*.

[4] A se vedea studiile Claudiei Chinezu, care abordează tangenţial această temă: Claudia Chinezu, *Roumanie-Suisse. Approches diplomatiques, économiques et culturelles*, sous la coordination de Viorel Grecu, Fribourg, Édition Universitaires Fribourg, 2001, p. 55−60, 101−105; idem, *Les relations entre la Roumanie et la Suisse, 1938−1948. Entre Realpolitik et perceptions idéologiques*, these de doctorat, Fribourg, 2006, p. 72−81.

[5] Constantin I. Turcu, *Lucian Blaga sau fascinaţia diplomaţiei*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1995, p. 34−75.

[6] Claudia Chinezu, *Roumanie-Suisse…*, 2001, p. 326.

[7] În primele luni ale anului 1923, în presa românească a avut loc o dezbatere intensă pe subiectul propagandei externe, fapt ce demonstrează o preocupare atât a guvernului, cât şi a opoziţiei faţă de acest subiect delicat (vezi, de exemplu, *„Propaganda" care se poate organiza imediat*, în „Argus", anul XIV, nr. 2995, miercuri 18 aprilie 1923, p. 1).

[8] Totuşi, în 1924, Nicolae Iorga atrăgea atenţia asupra efectelor pe care le putea avea asupra României propaganda maghiară şi lipsa de reacţie a autorităţilor române (vezi Nicolae Iorga, *Propaganda în străinătate*, în vol. *Politica externă a României. 19 prelegeri organizate de Institutul Social Român*, Bucureşti, 1926, p. 272).

[9] Aşa după cum demonstrează Anikó Kovács-Bertrand, până în 1923 propaganda maghiară s-a bazat pe publicarea de broşuri, cărţi, articole în ziare, prin care erau exprimate nemulţumirea faţă de prevederile Trianonului. Începând din anul 1923, strategia ungară se schimbă. Liderii de la Budapesta adoptă, ca linie principală, propaganda „economică", prin care urmăreau să prezinte imaginea unei Ungarii stabile din punct de vedere economic şi politic. Propaganda „economică" îşi propunea să arate ataşamentul Ungariei la valorile civilizaţiei europene şi să critice doar indirect tratatele de pace. Această etapă a ţinut până în 1927, când Ungaria iese din izolarea diplomatică în urma semnării tratatului cu Italia. Din 1927, propaganda maghiară

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

degrabă acela de a intensifica atitudinile favorabile faţă de statul român, de a modifica atitudinile obstructiviste, pentru a-i câştiga pe cei indiferenţi sau măcar pentru a preveni transformarea lor în duşmani[10]. Astfel, în noiembrie 1922, Direcţia presei din Ministerul Afacerilor Externe expedia o circulară către reprezentanţele diplomatice ale României, în care se preciza necesitatea îmbunătăţirii fluxului de informaţii despre România citate în presa internaţională[11]. Cu toate acestea, propaganda românească realizată, în principal, prin intermediul oficiilor diplomatice era slab organizată, nu avea o strategie clară şi nicio finanţare pe măsură[12]. De aceea, în mecanismul de funcţionare al propagandei externe era foarte importantă iniţiativa personală şi capacitatea diplomaţilor români de a găsi metodele eficiente pentru a organiza campanii de propagandă.

În acest context, Nicolae Petrescu-Comnen, şeful legaţiei României de la Berna, a încercat, încă de la numirea sa la conducerea misiunii diplomatice din capitala Elveţiei, în iulie 1923, să-şi creeze relaţii strânse cu presa helvetă, pentru a reuşi să îmbunătăţească imaginea României în ţara cantoanelor şi, pe de altă parte, pentru a combate propaganda maghiară, ce capătă noi forme după primirea Ungariei în Liga Naţiunilor[13]. În acest scop a organizat, la începutul lunii august 1923, în saloanele hotelului Bellevue Pallace din Berna, o întrunire cu reprezentanţii celor mai importante ziare elveţiene[14]. Deşi a fost organizată în perioada concediului de vară, acţiunea lui Comnen a avut un impact asupra jurnaliştilor elveţieni. Trei dintre reprezentanţii celor 16 ziare prezenţi la întâlnire s-au oferit să publice articole despre România. Pentru Nicolae Petrescu-Comnen era un început dătător de speranţe, care îl făcea să creadă că va reuşi să continue activitatea desfăşurată în domeniul propagandei externe în anii războiului şi în primele luni ale desfăşurării Conferinţei de pace de la Paris[15].

Mai mult decât atât, ministrul României în Elveţia a încercat, încă din primele luni ale misiunii sale, să obţină din partea guvernului român permisiunea şi, evident, fondurile necesare pentru crearea unui birou de presă, asemănător cu cel creat şi condus de el în anul 1919 la Berna ori cu Biroul de presă ce continua să funcţioneze pe lângă legaţia României de la Paris[16]. Numai că guvernul nu a dat curs, din motivul lipsei fondurilor, solicitării plenipotenţiarului român. Totuşi, la jumătatea lunii august, I. G. Duca îi promitea lui Comnen 4.000 de franci elveţieni pentru a susţine activitatea de propagandă[17].

---

este sprijinită de lucrările unor străini, cel mai aprig susţinător fiind lordul Rothermere. Aşadar, din 1927 propaganda maghiară capătă o expresie mult mai activă, producând destule temeri în capitalele statelor vecine Ungariei (Anikó Kovács-Bertrand, *Der ungarische Revisionismus nach dem Ersten Weltkrieg. Der publizistische Kampf gegen den Friedensvertrag von Trianon (1918−1931)*, München, R. Oldenbourg Verlag, 1997, p. 97−232). Pentru viziunea românească asupra revizionismului maghiar până în 1934, vezi lucrarea lui Aurel Gociman, *România şi revizionismul maghiar*, Cluj-Napoca, Clusium, 1996, *passim*.

[10] Am parafrazat în text câteva atribute ale propagandei, conform opiniilor exprimate în Robert Jackall (ed.), *Propaganda*, London, Macmillan, 1995, p. 18.

[11] Nicolae Dascălu, *Nici pace, nici război…*, p. 241.

[12] Între anii 1919 şi 1926 au funcţionat birouri de presă pe lângă diverse ministere, însă abia în decembrie 1926 s-a înfiinţat Direcţia generală a presei şi propagandei (vezi detalii în idem, *Propaganda externă a României Mari*…, p. 18−38). În 1927, Direcţia presei avea un buget de 7 milioane de lei, iar în 1929 de 101 milioane (idem, *Nici pace, nici război…*, p. 235).

[13] Vezi opiniile exprimate de Vasile Stoica, în 1922, asupra influenţei ungare în Elveţia şi mai ales la Liga Naţiunilor, într-un moment în care Ungaria încă nu era admisă ca membru al organizaţiei internaţionale (Vasile Stoica, *Propaganda ungurească în contra României la Liga Naţiunilor*, în „Arhiva pentru Ştiinţă şi Reformă Socială", III, 1922, nr. 4, p. 478−506).

[14] AMAE, fond România, vol. 471, Telegrama nr. 1326, Legaţia din Berna, 3 august 1923, N.P. Comnen către I. G. Duca, f. 190.

[15] În acest sens, vezi Adrian Viţalaru, *op. cit.*, p. 245−258.

[16] Nicolae Dascălu, *Nici pace, nici război…*, p. 293−297.

[17] *Ibidem*, p. 303.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O altă miză a legaţiei României de la Berna a fost aceea de a oferi informaţii despre România agenţiilor de ştiri elveţiene şi de aici presei internaţionale. În acest sens, la 10 august, conducătorul legaţiei are o întâlnire cu reprezentanţii L'Agence Télégraphique Suisse[18], ale cărei rezultate le considera a fi extrem de utile. Comnen intră în legătură şi cu marele rabin al Genevei, încercând să obţină de la acesta o modelare a tonului publicaţiilor evreieşti din Elveţia faţă de problemele României[19].

Ministrul României la Berna a încercat să dezvolte legăturile pe care le avea cu unii jurnalişti elveţieni, precum şi cu membri ai lumii academice. Cei care au răspuns iniţiativelor sale au fost, în primul rând, Maurice Muret, de la „Gazette de Lausanne", şi profesorul Eugène Pittard, de la Universitatea din Geneva. Cu ajutorul acestora, Comnen a reuşit să intensifice prezenţa ştirilor pozitive despre România în presa elveţiană şi să răspundă atacurilor lansate în paginile unor ziare elveţiene, ce publicau articole în care erau denaturate realităţile româneşti. Spre exemplu, în septembrie 1923, Muret a publicat în „Journal des Débats"[20] şi „Gazette de Lausanne"[21] articole inspirate de legaţia României de la Berna. Ultima dintre cele două intervenţii scrise avea rolul de a se conjuga cu telegrama expediată presei de legaţia României din Berna, în care era prezentat punctul de vedere al României şi al aliaţilor săi din Mica Înţelegere faţă de discursul regentului Horthy de la Karczag[22]. Într-o telegramă expediată ministrului român de Externe la câteva zile după eveniment, diplomatul român exclama cu satisfacţie: „Am exploatat intensiv gafa ungurească"[23]! După câteva zile, contele Bethlen a încercat să-i explice lui Titulescu semnificaţia vorbelor lui Horthy, motivând că regentul Ungariei se referea la apărarea statului maghiar şi nu la atacarea vecinilor săi[24]. Astfel de articole erau importante datorită contextului în care au fost publicate: la acel moment era în desfăşurare cea de a patra sesiune a Ligii Naţiunilor în care s-a discutat, printre altele, despre planul de reconstrucţie financiară a Ungariei. Liderii de la Bucureşti priveau cu neîncredere demersul Budapestei, românii fiind temători faţă de o consolidare economică rapidă a Ungariei, mai ales în contextul în care statul român se confrunta cu serioase probleme economice. Totuşi, sub presiunea marilor puteri (în special a Marii Britanii), românii, la fel ca şi celelalte state membre ale Micii Înţelegeri, au adoptat o poziţie conciliantă cu privire la aplicarea planului prin care se urmărea asanarea financiară a Ungariei[25].

[18] AMAE, fond România, vol. 471, Telegrama nr. 1377, Legaţia din Berna, 10 august 1923, N. P. Comnen către I. G. Duca, f. 192.

[19] ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, dosar nr. 15/1923, vol. II, Telegrama nr. 1486, Legaţia din Berna, 25 august 1923, Comnen către Externe, f. 28.

[20] AMAE, fond România, vol. 471, Telegrama nr. 23, Legaţia din Berna, 27 septembrie 1923, N. P. Comnen către Externe, f. 244.

[21] Idem, fond 71/Elveţia, vol. 8, telegrama înregistrată cu nr. 54124, Legaţia României în Elveţia, Geneva, 24 septembrie 1923, N. P. Comnen către I. G. Duca, f. 100.

[22] *Ibidem*, f. 101. Vezi şi ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, dosar nr. 15/1923, vol. II, Telegrama nr. 11, Delegaţiunea din Geneva, 19 septembrie 1923, Comnen către Externe, f. 90. În discursul său, regentul Horthy susţinea următoarele: „Sunt sigur că, la semnalul meu de trompetă, toţi eroii de la Carpaţi până la Adriatica se vor scula pentru a reconstitui vechea Ungarie" (*apud* Lucian Leuştean, *România şi Ungaria în cadrul „Noii Europe" (1920−1923)*, Iaşi, Polirom, 2003, p. 171). Discursul lui Horthy a fost comentat îndelung în presa din România. În ziarul „Clujul" se aprecia, printre altele, că „guvernatorul Ungariei Horthy a dat alarma pentru recucerirea Ardealului" (vezi *Înăsprirea stării de asediu la frontiera dinspre Ungaria*, în „Clujul", anul I, nr. 24, 16 septembrie 1923, p. 1).

[23] ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, dosar nr. 15/1923, vol. II, Telegrama nr. 15, Delegaţiunea din Geneva, 24 septembrie 1923, Comnen către I. G. Duca, f. 92.

[24] *Ibidem.*

[25] Lucian Leuştean, *op. cit.*, p. 182−189; vezi şi N. Daşcovici, *Reparaţiunile şi refacerea Ungariei*, în „Argus", anul XV, nr. 3306, duminică 27 aprilie 1924.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În toamna anului 1923, şeful legaţiei României de la Berna iniţiază publicarea unei broşuri care trebuia să demaşte acţiunea iredentistă a Ungariei şi să sublinieze ideea că, în pofida discursului liderilor de la Budapesta, statul ungar, prin acţiunile sale, ameninţa pacea din Europa[26]. Documentul urma să vadă lumina tiparului până în ziua de 10 decembrie, atunci când era programat să se întrunească, la Paris, Consiliul Ligii Naţiunilor ce avea pe ordinea de zi soluţionarea cererii de împrumut a Ungariei[27]. Broşura intitulată *Un nouveau danger pour la paix européenne*, semnată de Jean Bauler, un „cunoscut publicist elveţian”[28], a apărut chiar mai repede decât se aşteptau membrii misiunii diplomatice de la Berna, fiind expediată, la începutul lunii decembrie, legaţiei României de la Paris şi Consiliului Ligii Naţiunilor[29], iar mai apoi la Bucureşti, Ministerului Afacerilor Străine[30]. Lucrarea lui Bauler a atras atenţia legaţiei Ungariei din Berna, care, prin intermediul lui Aldo Dami, a publicat un răspuns în paginile „Courier de Genève” din 5 februarie 1924[31].

Accesul la informaţii confidenţiale şi combaterea încă din fază incipientă a acţiunilor pe care doreau să le pună în practică diplomaţii unguri era una dintre preocupările cardinale ale legaţiei României de la Berna. Astfel că, după câteva luni de tatonări, ministrul României în Elveţia a reuşit să găsească un funcţionar al Ligii Naţiunilor dispus să-i livreze informaţii despre activitatea delegaţiei ungare. În primele zile ale lunii ianuarie 1924, diplomatul român îi transmitea ministrului Afacerilor Externe faptul că: „[…] am reuşit să-mi asigur concursul unui funcţionar de la Societatea Naţiunilor, în scop de a mă ţine în curent cu activitatea ungurilor, în schimbul unei retribuţiuni de 400 fr. lunar. Acest aranjament este, bineînţeles, condiţionat şi supus aprobării E(xcelenţei) V(oastre)”[32]. Comnen îi atrăgea atenţia ministrului de externe că autorităţile române ar trebui să reacţioneze şi faţă de „sistemul micilor daruri” pus în practică de diplomaţii unguri din Elveţia[33]. În consecinţă, plenipotenţiarul român sugera că „fără a-i urmări pe acest tărâm” pe unguri, autorităţile române ar putea să ofere reprezentanţilor Ligii daruri simbolice, constând în obiecte tradiţionale româneşti (scoarţe, bluze brodate, blide româneşti)[34]. Nicolae Petrescu-Comnen cerea aprobarea lui Duca, motivând că uneori astfel de măsuri pot fi mult mai eficiente decât publicarea unor cărţi care, de multe ori, nu sunt citite[35]. I. G. Duca a fost de acord cu propunerea plenipotenţiarului de la Berna şi, în consecinţă, Comnen a pus în aplicare ideile sale.

[26] Nicolae Dascălu, *Nici pace, nici război…*, p. 303.

[27] AMAE, fond Berna, vol. 25, Ciorna telegramei nr. 2069, Legaţia din Berna, 29 noiembrie 1923, fără semnătură şi adresant.

[28] Jurnalistul elveţian a primit un onorariu de 500 de franci elveţieni, iar tipărirea broşurii a mai costat Ministerul Român al Afacerilor Străine încă alţi 4.000 de franci elveţieni (*ibidem*, Ciorna telegramei nr. 1989, Legaţia din Berna, 17 noiembrie 1923, N. P. Comnen către I. G. Duca)

[29] Biblioteca Naţională a României, fond Saint Georges, CVIII/5, Telegrama nr. 2171, Legaţia din Berna, 10 decembrie 1923, N. P. Comnen către Victor Antonescu, ministrul României la Paris, f. 24.

[30] AMAE, fond România, vol. 471, Telegrama nr. 2188, Legaţia din Berna, 13 decembrie 1923, N. P. Comnen către Externe, f. 351.

[31] Anikó Kovács-Bertrand, *op. cit.*, p. 163−164.

[32] AMAE, fond Berna, vol. 25, Ciorna telegramei nr. 2295, Legaţia din Berna, 3 ianuarie 1924, N. P. Comnen către I. G. Duca.

[33] Comnen susţinea că stipendierea unui angajat al Ligii Naţiunilor putea fi o măsură cu atât mai necesară cu „cât am fost informat că ungurii practică pe o scară vastă sistemul micilor daruri, care întreţin şi stimulează prieteniile. Majoritatea funcţionarilor, chiar şi cei mai înalţi, primesc în mod periodic, prin delegatul permanent ungur, dl Baraniay, lăzi cu vinuri fine ungureşti, broderii, tablouri, cărţi bogat legate etc. Gurile rele pretind că unii dintre aceşti domni ar fi primit ceva mai mult chiar” (*ibidem*).

[34] *Ibidem.*

[35] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din perspectiva analizării diplomaţiei culturale, cele mai importante evenimente din primele luni ale anului 1924 au fost conferinţele ţinute de Nicolae Iorga şi reprezentaţiile teatrale ale actriţei Maria Ventura. Ambele manifestări au fost sprijinite de către Nicolae Petrescu-Comnen, care a organizat recepţii somptuoase atât la Geneva, cât şi la Berna, în cinstea celor doi reprezentanţi ai culturii şi artei româneşti[36]. Dacă turneul Mariei Ventura nu a fost organizat de legaţie, vizita lui Iorga a fost posibilă la iniţiativa lui Comnen şi datorită implicării profesorului Pittard, de la Universitatea din Geneva[37]. Între Iorga şi Pittard era o veche amiciţie, în timp ce Comnen se arăta extrem de curtenitor în relaţia cu marele istoric român. Chiar înainte să viziteze Elveţia, diplomatul român a obţinut de la Iorga un articol despre problema minorităţilor din România, pe care diplomatul român l-a publicat în ziarul „Basler Nachrichten”[38], drept răspuns la campania antiromânească susţinută în paginile aceluiaşi cotidian din Basel.

Dacă până în martie 1924 majoritatea acţiunilor de propagandă au avut la bază iniţiativele lui Comnen aprobate de către Palatul Sturdza, în preajma deschiderii negocierilor româno-sovietice de la Viena[39] ministrul român de externe expedia legaţiei de la Berna instrucţiuni şi materiale de propagandă prin care se urmărea ca „opinia publică să fie lămurită şi adevărul să fie restabilit” în privinţa disputelor dintre România şi Uniunea Sovietică[40]. I. G. Duca îl îndemna pe Comnen să distribuie materialele de propagandă primite de la Bucureşti principalelor ziare şi reviste din Elveţia, „luând toate măsurile ca acest material să fie utilizat întru susţinerea cauzei noastre”[41]. Sugestiile ministrului de externe veneau într-o perioadă în care erau lansate atacuri împotriva României în presa internaţională. Şeful diplomaţiei române considera că printre iniţiatorii campaniei mediatice se aflau „speculatorii de bursă” şi bolşevicii care prezentau România „ca în ajunul unor grave evenimente coalizate”[42]. Comnen şi-a folosit de această dată legăturile sale cu presa elveţiană pentru a publica articole care prezentau punctul de vedere al Bucureştilor asupra disputei româno-sovietice[43]. De asemenea, prin intermediul Agenţiei telegrafice oficiale, diplomatul român a transmis presei telegrame referitoare la problema Basarabiei[44]. În plus, la jumătatea lunii aprilie, el îi cerea ministrului României la Viena, Ion Mitilineu, să-i trimită, „pentru trebuinţele propagandei”, încă 100 de exemplare din broşura ce cuprindea declaraţiile făcute de delegaţii

[36] Într-un raport asupra activităţii desfăşurate în domeniul propagandei de către membrii legaţiei României de la Berna în luna martie, Comnen nota că a organizat la Geneva un prânz de 80 de persoane şi o recepţie de aproximativ 300 de persoane, iar la Berna o recepţie la care au participat 100 de invitaţi din lumea diplomatică şi din înalta societate berneză (*ibidem*, vol. 26, Telegrama nr. 718, Legaţia din Berna, 1 aprilie 1924, N. P. Comnen către I. G. Duca).

[37] Vezi *ibidem*, vol. 25, Scrisoarea lui Victor Ianculescu (sub directorul Şcolii române de la Fontenay-aux-Roses) către Nicolae Petrescu-Comnen, Fontenay-aux-Roses, 28 ianuarie 1924. Ianculescu îi transmitea lui Comnen disponibilitatea lui Iorga de a conferenţia în Elveţia în a doua jumătate a lunii februarie.

[38] Idem, fond România, vol. 472, f. 98.

[39] Despre negocierile de la Viena, vezi Ion M. Oprea, *România şi Imperiul Rus*, volumul I, *1900−1924*, Bucureşti, Editura Albatros, 1998, p. 290−326; *Relaţiile româno-sovietice. Documente*, vol. I, 1917−1934, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1999, p. 219−258; Octavian Ţâcu, *Problema Basarabiei şi relaţiile sovieto-române în perioada interbelică (1919−1939)*, Chişinău, Editura Prut Internaţional, 2004, p. 88−101.

[40] AMAE, fond Berna, vol. 25, Telegrama nr. 12927, Bucureşti, 11 martie 1924, I. G. Duca către N. P. Comnen. Autorităţile române expediau mai multe lucrări despre Basarabia, precum şi o hartă a regiunii.

[41] *Ibidem.*

[42] *Ibidem*, vol. 26, Copia telegramei nr. 30742, Bucureşti, fără dată (din context deducem că a fost trimisă în perioada Conferinţei româno-sovietice de la Viena), I. G. Duca către N. P. Comnen.

[43] Pe 21 martie el îi scria, cu satisfacţie, ministrului de externe, că acţiunile referitoare la Basarabia se desfăşurau în condiţii „extrem de satisfăcătoare” (idem, fond România, vol. 472, Telegrama nr. 580, Legaţia din Berna, 21 martie 1924, Comnen către Externe, f. 156).

[44] *Ibidem*, Telegrama nr. 718, Legaţia din Berna, 1 aprilie 1924, N. P. Comnen către I. G. Duca, f. 209.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

României prezenţi la Conferinţa româno-rusă de la Viena[45]. Eşecul tratativelor din capitala Austriei a amplificat starea de tensiune în relaţiile dintre Bucureşti şi Moscova, sporind în România teama de un posibil conflict militar cu Sovietele. La baza acestor temeri au stat, în principal, zvonurile referitoare la pregătirile militare ale Uniunii Sovietice, care circulau în mediile diplomatice şi în presa internaţională[46]. Astfel de informaţii au fost înregistrate, în a doua jumătate a lunii mai, şi de către şeful legaţiei de la Berna, care îi cerea lui I. G. Duca lămuriri pe seama acestui subiect delicat. Mai mult decât atât, Comnen avertiza că diplomaţia românească trebuia să ofere un răspuns imediat, deoarece „ştirile alarmante enervează opiniunea publică şi contribuie (la) scăderea leului”[47]. Diplomatul român a rămas conectat şi în săptămânile următoare la disputele româno-sovietice, încercând să-l convingă, fără a reuşi însă, şi pe directorul „Revue de Genève” să publice un articol în care să demonstreze politica duplicitară a sovieticilor[48].

Analizând activitatea desfăşurată în domeniul propagandei şi diplomaţiei culturale de către membrii legaţiei României din Elveţia, în primele luni ale anului 1924, observăm o diversificare a tehnicilor folosite, precum şi o creştere a numărului de articole şi telegrame publicate în presa elveţiană sub influenţa legaţiei României de la Berna. Spre exemplu, în luna februarie au fost publicate 86 de articole şi ştiri despre România, iar în luna următoare au văzut lumina tiparului 131 de articole şi informaţii în periodice de mare tiraj, cum ar fi: „Journal de Geneve”, „Gazette de Lausanne”, „Der Bund”, „Tribune de Lausanne” sau „Neue Zürcher Zeitung”[49]. Deşi este dificil să apreciem rezultatele practice ale campaniilor propagandistice româneşti, trebuie totuşi să subliniem faptul că activitatea legaţiei de la Berna era tot mai consistentă. Pe de altă parte, Comnen era uneori tentat să amplifice însemnătatea misiunii sale în Elveţia, urmărind astfel să obţină un sprijin financiar consistent din partea autorităţilor române[50] ori să urgenteze primirea sumelor deja promise[51].

Nicolae Petrescu-Comnen părea a fi oarecum dezamăgit de atitudinea unor ziare elveţiene, care au publicat „ştiri alarmante sau calomnioase” despre România, alterând atmosfera plăcută creată în jurul vizitei cuplului regal al României în Elveţia, desfăşurată în mai 1924[52]. Reacţia presei elveţiene, care prelua informaţii din marile

[45] Idem, fond Berna, vol. 26, Ciorna telegramei nr. 824, Legaţia din Berna, 14 aprilie 1924, Nicolae Petrescu-Comnen către I. M. Mitilineu, Trimis Extraordinar şi Ministru Plenipotenţiar al României la Viena.

[46] Vezi Ludmila Rotari, *Mişcarea subversivă din Basarabia în anii 1918−1924*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2004, p. 226−228; a se vedea şi Constantin Iordan, *România şi relaţiile internaţionale din sud-estul european: probleme ale păcii, securităţii şi cooperării (1919−1924)*, Bucureşti, Editura All, 1999, p. 104−105.

[47] AMAE, fond Berna, vol. 26, Ciorna telegramei nr. 1149, Legaţia din Berna, 20 mai 1924, N. P. Comnen către Externe. Comnen afirma că ziarele anunţau un atac iminent al Sovietelor împotriva României. Şi presa din România transmitea mesaje alarmante referitoare la relaţiile româno-sovietice şi la reacţiile marilor puteri faţă de Legea minelor (vezi, de exemplu, Petronius, „*Ofensiva” împotriva leului. Viena, Zurich*, în „Viitorul”, anul 17, nr. 4900, joi 10 iulie 1924, p. 1).

[48] AMAE, fond Berna, vol. 26, Scrisoarea lui N. P. Comnen către Robert de Traz, Berne, 13 iunie 1924. Comnen făcea referire la un discurs ţinut de Troţki la Kamenetz-Podolsk, pe care ar fi dorit ca publicaţia din Geneva să-l aşeze alături de vorbele lui Rakovski. De fapt, miza lui Comnen era să arate duplicitatea sovieticilor şi să-l atace pe Rakovski, care intrase într-o polemică cu Nicolae Titulescu, pe tema Basarabiei.

[49] Nicolae Dascălu, *Nici pace, nici război…*, p. 304.

[50] AMAE, fond 71/Elveţia, vol. 8, Telegrama nr. 317, Legaţia din Berna, 13 februarie 1924, N. P. Comnen către I. G. Duca, f. 200.

[51] Spre exemplu, Comnen se plângea la jumătatea lunii ianuarie că fondurile aprobate pentru legaţia din Berna întârziau să sosească, Ministerul de Externe punându-l într-o situaţie delicată faţă de colaboratorii săi (idem, fond România, vol. 472, Telegrama nr. 99, Legaţia din Berna, 14 ianuarie 1924, Comnen către Externe, f. 17).

[52] Idem, fond 71/Elveţia, vol. 8, Telegrama nr. 1304, Legaţia din Berna, 6 iunie 1924, N. P. Comnen către I. G. Duca, f. 210.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cotidiene britanice şi italiene, era un barometru ce indica, până la urmă, fragilitatea poziţiei României în Elveţia şi sublinia, o dată în plus, ostilitatea tradiţională a unor ziare elveţiene faţă de statul român. Putem identifica mai multe explicaţii ale acestui fenomen. Pe de o parte, unele ziare elveţiene, mai ales cele de limbă germană, erau mai apropiate de lumea germană şi inserau deseori „critici" faţă de naţiunile apropiate de Franţa. Pe de altă parte, din spirit de solidaritate ideologică, ziarele de stânga au integrat ştiri defavorabile României în perioada ce a urmat Conferinţei de la Viena, iar alte cotidiene, mai apropiate de cercurile financiare interesate să obţină din partea României recunoaşterea tuturor datoriilor şi obligaţiunilor antebelice, au ales să publice astfel de informaţii ca mijloc de presiune împotriva guvernului de la Bucureşti. Contrariat de reacţia presei elveţiene faţă de România, precum şi de atitudinea autorităţilor de la Berna, şeful legaţiei României din Elveţia a trimis, la începutul lunii august, o scrisoare de protest şefului Departamentului politic al Consiliului federal, Giuseppe Motta. Comnen îşi exprima, pe un ton diplomatic, nemulţumirea faţă de reacţia ziarelor elveţiene de limbă germană şi a celor socialiste, care dovedeau o atitudine ostilă României[53]. Ministrul român îi cerea lui Motta să intervină pe lângă presa naţională pentru a pune capăt campaniei antiromâneşti, mai ales că statul român era interesat pentru colaborarea economică cu Elveţia[54]. Din câte se pare, intervenţia sa a avut succes. În a doua jumătate a lunii septembrie, Comnen îi scria lui Duca: „Rezultatul dorit a fost obţinut întrucât de trei săptămâni ziarele au încetat campania"[55].

După consumarea acestui episod tensionat, legaţia României de la Berna şi-a concentrat atenţia asupra combaterii propagandei ungare. Astfel, în noiembrie 1924, Comnen propunea editarea unei broşuri ce ar fi trebuit să dezvăluie aspecte mai puţin cunoscute din trecutul contelui Apponyi[56]. Cu toate că iniţiativa sa nu a fost pusă în practică până la urmă, ea demonstrează modul cum înţelegea diplomatul român să combată activitatea cunoscutului om politic maghiar. De asemenea, cu ocazia desfăşurării Congresului uniunii interparlamentare, desfăşurat la Berna şi Geneva în perioada 22−28 august 1924, Comnen a fost unicul diplomat care a invitat membrii Uniunii interparlamentare la o serată. Întors la Budapesta, reprezentantul Ungariei comenta evenimentul în paginile ziarului „8 orai Uysag": „A fost interesant să vedem la Berna acea agilă propagandă pe care România o face în străinătate. Cu prilejul dezbaterilor, delegatul României la Berna, d-l Petrescu, a fost unicul diplomat care a invitat Uniunea interparlamentară la o strălucită serată. La această serată noi ungurii am fost trataţi cu o amabilitate aproape demonstrativă"[57].

Plenipotenţiarul român a încercat să extindă colaborarea sa cu membrii serviciului consular şi cu reprezentanţii onorifici ai consulatelor României din Elveţia. Unul dintre cei mai activi colaboratori în domeniul propagandei s-a dovedit a fi H. Stahel de Capitani, viceconsulul României la Zürich. În toamna anului 1924, abia întors din România, Stahel de Capitani a redactat o scurtă lucrare ce conţinea impresiile sale de călătorie, pe care ar fi vrut să o publice în Elveţia. În acest sens, el solicită sprijinul financiar al legaţiei României de la Berna[58]. Intuind miza unei astfel de lucrări, Comnen obţine, în

[53] Idem, fond Berna, vol. 26, Scrisoarea lui N. P. Comnen către Giuseppe Motta, Berna, 5 august 1924.
[54] *Ibidem.*
[55] Idem, fond 71/Elveţia, vol. 8, Telegrama nr. 1989, Legaţia din Berna, 23 septembrie 1924, Comnen către I. G. Duca, f. 220.
[56] Nicolae Dascălu, *Nici pace, nici război…*, p. 304.
[57] *Deosebirea între propaganda românească şi cea ungurească*, în „Viitorul", an 17, nr. 4964, miercuri 24 septembrie 1924, p. 3.
[58] AMAE, fond Berna, vol. 26, Scrisoarea lui H. Stahel de Capitani către N. P. Comnen, Zürich, 26 noiembrie 1924.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cele din urmă, finanţarea din partea guvernului român. Ca urmare a demersurilor sale, în anul următor apărea la Zürich lucrarea *Rumänien*, semnată de H. Stahel de Capitani, pe care diplomatul român o considera un admirabil şi abil mijloc de propagandă ce trebuia utilizat din plin[59]. Probabil că sub influenţa lui Nicolae Petrescu-Comnen broşura a fost publicată, finalmente, într-un tiraj de 5.000 de exemplare, fiind distribuită misiunilor diplomatice ale României din diverse capitale ale lumii[60]. În plus, prin intermediul lui H. Stahel de Capitani, plenipotenţiarul român a încercat să construiască, fără prea mare succes însă, o punte de legătură cu presa elveţiană de limbă germană[61].

Atunci când făcea bilanţul activităţilor desfăşurate de legaţia pe care o conducea în domeniul „presei şi propagandei" în cursul anului 1924, Comnen se declara mulţumit. În sinteză, legaţia de la Berna reuşise să contribuie la publicarea a 692 de articole, ştiri, note şi informaţii în presa elveţiană[62]. Tot prin intermediul legaţiei au fost organizate conferinţele unor intelectuali români şi elveţieni şi a fost iniţiată publicarea unor broşuri de propagandă. De asemenea, plenipotenţiarul român oferise daruri (sub formă de broderii, sculpturi româneşti etc.) la diferite personalităţi din lumea diplomatică, politică şi financiară din Elveţia, încercând astfel să construiască un sistem cât mai solid de relaţii personale.

Totuşi, ministrul plenipotenţiar al României la Berna era nemulţumit atunci când analiza raportul contabil al legaţiei. Din cei aproape 35.000 de franci elveţieni făgăduiţi de I. G. Duca legaţiei de la Berna pentru activităţi de „presă şi propagandă", legaţia nu primise până la jumătatea lunii decembrie decât ceva mai mult de 19.000[63]. De aceea, Comnen îi cerea ministrului de externe permisiunea să achite din încasările consulare restanţele către agenţiile de ştiri, ziare şi colaboratori. În plus, Comnen îl ruga pe Duca să-l înştiinţeze din timp dacă Ministerul de Externe urma să suprime sau să reducă fondurile pentru presă şi propagandă pe anul 1925[64]. Situaţia de faţă demonstrează limitele implicării guvernului de la Bucureşti în susţinerea activităţilor de propagandă externă şi străduinţele depuse de şeful legaţiei de la Berna pentru apărarea intereselor României în Elveţia. Oricum, cazul legaţiei din Elveţia nu era unul singular. Lipsa unei strategii clare în domeniul propagandei antirevizioniste şi al diplomaţiei culturale a fost o constantă a guvernelor României din primul deceniu interbelic. În pofida lejerităţii cu care priveau unii lideri de la Bucureşti domeniul propagandei, Comnen era unul dintre specialiştii din interiorul corpului diplomatic al României care înţelegea miza reală a propagandei externe militând pentru iniţierea unor campanii de propagandă şi contrapropagandă.

În altă ordine de idei, membrii legaţiei de la Berna au urmărit să construiască punţi de legătură cu „Journal de Genève", considerat a fi unul dintre cele mai reprezentative ziare ale Elveţiei. Ei au încercat să-l convingă pe directorul ziarului, Edouard Chapuisat, să viziteze România, în prima jumătate a lunii mai 1925, la invitaţia Institutului social român. Pentru a-l determina pe Chapuisat să susţină pe mai departe

[59] Nicolae Dascălu, *Nici pace, nici război…*, p. 304.

[60] *Ibidem.*

[61] AMAE, fond Berna, vol. 26, Scrisoarea lui H. Stahel de Capitani către N. P. Comnen, Zürich, le 26 novembre 1924. Stahel de Capitani îi transmitea lui Comnen că, în pofida încercărilor sale de a lua legătura cu diverse ziare din Elveţia germană, rezultatele erau slabe.

[62] *Ibidem*, Ciorna telegramei nr. 2595, Legaţia din Berna, 19 decembrie 1924, N. P. Comnen către I. G. Duca.

[63] *Ibidem*; telegrama în original se află în idem, fond Problema 100 – Cheltuieli diplomatice, vol. 6. Pe marginea telegramei apare notaţia prin care Duca aproba trimiterea sumei de 15.000 de franci elveţieni legaţiei de la Berna.

[64] Idem, fond Berna vol. 27, Ciorna telegramei nr. 24, Legaţia din Berna, 7 ianuarie 1925, Comnen către I. G. Duca.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

interesele României în paginile cotidianului pe care-l conducea, românii erau dispuşi să-i facă o primire deosebită publicistului şi omului politic elveţian. Petrescu-Comnen a încercat chiar să le sugereze lui Nicolae Iorga şi Dimitrie Gusti (directorul Institutului) să susţină ideea acordării titlului de membru corespondent al Academiei Române lui Chapuisat, în virtutea câtorva publicaţii istorice semnate de acesta[65]. Deşi nu i-a fost oferită până la urmă nicio distincţie, vizita lui Edouard Chapuisat a fost gestionată cu mare atenţie de autorităţile române. Chapuisat a ţinut două conferinţe la Bucureşti, unde s-a întâlnit şi cu membri ai guvernului, cu profesori universitari, cu prinţul Carol, care a reprezentat familia regală, precum şi cu importanţi oameni de presă. De asemenea, românii erau de părere că Chapuisat trebuia să se convingă de faptul că situaţia din Transilvania era alta decât cea zugrăvită de propaganda maghiară. Prin urmare, la invitaţia profesorilor universitari şi a oamenilor de presă din Cluj, el a vizitat pentru câteva zile oraşul transilvan[66]. Pentru Comnen, organizarea vizitei omului politic, juristului şi publicistului elveţian în România a fost un succes, care însă nu a produs şi o schimbare a politicii editoriale a ziarului pe care îl conducea faţă de România, aşa cum sperau românii. Acest fapt a putut fi sesizat în vara şi toamna anului 1925, atunci când legaţia României din Berna înregistra o recrudescenţă a atacurilor împotriva României pe tema persecuţiilor religioase[67] şi a proiectului legii învăţământului secundar şi superior[68]. Or, în acest context, Comnen şi colaboratorii săi nu au reuşit să „pătrundă" la „Journal de Genève"[69], unde sperau să publice articole favorabile României.

În pofida realizărilor din cei doi ani de când preluase conducerea legaţiei, Comnen nu a renunţat la ideea creării unui Birou de presă şi propagandă în capitala Elveţiei. El era convins că printr-o astfel de mutare România ar fi avut de câştigat, mai ales că atacurile pe tema minorităţilor din presă elveţiană erau tot mai frecvente. De aceea, ministrul plenipotenţiar al României la Berna a stăruit pe lângă autorităţile de la Bucureşti să-i aprobe aducerea lui Iosif Şchiopul, pe postul de ataşat de presă. În cele din urmă, I. G. Duca a încuviinţat numirea ziaristului Iosif Şchiopul la Berna, începând din august 1925[70]. Comnen avea în sfârşit alături un specialist în domeniul presei şi, mai mult decât atât, un colaborator cu care lucrase excelent în anul 1919. În jurul lui I. Şchiopul a fost creat acel Birou de presă pe care diplomatul român şi-l dorea cu atâta ardoare. Astfel, odată cu venirea lui I. Şchiopul la Berna, Comnen a lăsat în seama acestuia o parte din munca dedicată propagandei, el concentrându-şi atenţia asupra aspectelor diplomatice ale mandatului său în Elveţia.

Cel mai important proiect în domeniul diplomaţiei culturale la care a lucrat personalul legaţiei din Elveţia în vara şi toamna anului 1925 a fost organizarea, la

[65] *Ibidem*, vol. 27, Ciorna scrisorii lui Nicolae Petrescu-Comnen către Dimitrie Gusti, Berna, 28 aprilie 1925.

[66] M., *L'expansion de la Suisse à l'étranger*, în „Journal de Genève", jeudi, 14 mai 1925, p. 4.

[67] AMAE, fond 71/Elveţia, vol. 8, Telegrama nr. 1109, Legaţia din Berna, 18 iunie 1925, N. P. Comnen către I. G. Duca, f. 278.

[68] Legaţia ungară de la Berna a încurajat publicarea în presa elveţiană a unor articole ce atacau fundamentele legii învăţământului adoptată în 1925, acuzând România de încălcarea drepturilor minorităţilor. Pe de altă parte, Secretariatul Ungariei de pe lângă Liga Naţiunilor i-a trimis lui Eric Colban o copie a proiectului de lege împreună cu nemulţumirile pe care le aveau autorităţile maghiare. Colban însă a evitat să înainteze dosarul către Consiliu, aşa cum propuneau maghiarii, deoarece nu s-a respectat întocmai procedura după care funcţiona sistemul de protecţie a minorităţilor (Magyar Országos Levéltár, K 107, 13 csomó 16/8, Scrisoarea lui Eric Colban către Zoltan Baranyai, Geneva, 26 martie 1925, f. 216 f/v).

[69] AMAE, fond Berna vol. 27, Copia scrisorii lui Iosif Şchiopul către Nicolae Petrescu-Comnen, Berna, 6 octombrie 1925.

[70] Idem, fond 77/Dosare Personale, S 92 – Iosif Şchiopul, Telegrama nr. 80, Berna, 21 martie 1935, Iosif Şchiopul către Eugen Filotti.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Geneva, a unei expoziţii de artă românească. Ideea nu era însă cu totul nouă. Şi în anul 1924 şeful legaţiei României de la Berna vorbise despre un astfel de proiect cu profesorul Pittard şi cu reprezentanţi ai fundaţiei patronate de principele Carol. Stăruinţele sale au dat însă roade în vara anului 1925, când a reuşit să-l convingă pe Carol şi pe membrii guvernului de necesitatea mutării expoziţiei de obiecte de artă românească de la Paris la Geneva[71]. Comnen dorea ca expoziţia să fie menţinută pe toată durata sesiunii anuale a Ligii Naţiunilor. Din perspectiva sa această expoziţie avea menirea de a răspunde propagandei maghiare, prezentând delegaţiilor statelor membre ale Ligii, precum şi turiştilor aflaţi în acel moment în oraşul de pe malurile lacului Leman o frescă a patrimoniului cultural românesc. Se dorea a fi un răspuns dat celor care susţineau „înapoierea culturală" şi „barbarismul" românilor.

Profesorul Pittard, directorul Muzeului etnografic din Geneva, prieten apropiat al României şi al lui Comnen s-a ocupat de organizarea propriu-zisă a expoziţiei în Elveţia. La sugestia diplomatului român, el a obţinut aprobările necesare pentru ca manifestarea să fie organizată la Muzeul Rath[72]. Drept răsplată, profesorul Pittard a fost desemnat comisar general al expoziţiei, omologul său din partea română fiind Alexandru Tzigara-Samurcaş. Expoziţia *L'art du peuple roumain* a fost inaugurată în prezenţa ministrului român de externe, a reprezentanţilor Consiliului federal al Elveţiei şi a preşedintelui Adunării generale a Ligii Naţiunilor, în ziua de 18 septembrie 1925. Din câte se pare, expoziţia a avut un succes real, atât prin impactul mediatic, cât şi prin numărul şi diversitatea vizitatorilor[73]. Pentru legaţia României de la Berna organizarea a reprezentat o iniţiativă reuşită, ce demonstra abilitatea lui Comnen de a-i convinge pe liderii români de necesitatea susţinerii financiare a unor astfel de manifestări culturale.

În ultimele luni ale anului 1925, la sugestia lui I. G. Duca, Nicolae Petrescu-Comnen s-a îngrijit şi de publicarea unei broşuri semnată de H. M. Tichner asupra minorităţilor religioase din România[74]. Tot el îi propunea ministrului de externe să aprobe tipărirea, de către un geograf străin, a unei hărţi etnografice a României[75]. Comnen considera că astfel de materiale puteau fi extrem de utile în susţinerea politicii româneşti la Geneva, mai ales dacă erau semnate de autori străini ce inspirau încredere publicului.

În următorii ani, legaţia României de la Berna nu a neglijat domeniile propagandei şi diplomaţiei culturale. Nicolae Petrescu-Comnen a rămas atras întotdeauna de propaganda externă, fiind interesat de găsirea altor căi prin care să-şi îmbunătăţească legăturile cu presa elveţiană. De aceea a alcătuit proiectul unei vizite a unui grup de ziarişti elveţieni în România[76], aşa cum izbutiseră să facă autorităţile de la Budapesta în anii precedenţi. O astfel de călătorie ar fi trebuit să reprezinte un „premiu" pentru cei care colaborau deja cu legaţia română de la Berna şi să ofere posibilitatea atragerii şi altor jurnalişti elveţieni de partea României. În 1926, Ministerul Afacerilor Străine aproba proiectul lui Comnen, vizita urmând să aibă loc în primăvara anului următor. Cu

[71] Idem, fond Berna, vol. 27, Scrisoarea lui Nicolae Petrescu-Comnen către Timciuc, Borsec, 24 iulie 1925.

[72] *Ibidem.*

[73] Expoziţia a fost vizitată, printre alţii, şi de către Eric Drummond, secretarul Ligii Naţiunilor (*ibidem*, Scrisoarea lui Alexandru Tzigara-Samurcaş către Nicolae Petrescu-Comnen, Geneva, 17 octombrie 1925).

[74] Nicolae Dascălu, *Nici pace, nici război…*, p. 305.

[75] I. G. Duca nu a aprobat cererea diplomatului român, fiind de părere că problema trebuia să rămână în studiu (*ibidem*, p. 306).

[76] De fapt ideea fusese lansată de I. G. Duca în mai 1924, în timpul vizitei cuplului regal al României în Elveţia (AMAE, fond Berna, vol. 28, Copia telegramei nr. 493, Legaţia din Berna, 26 februarie 1927, Nicolae Petrescu-Comnen către Directorul general al Presei şi Propagandei).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toate acestea, acţiunea nu s-a mai desfăşurat, lăsându-i un gust amar ministrului plenipotenţiar de la Berna[77].

Legaţia României la Berna a organizat alături de profesorul Pittard vizita lui N. Iorga în Elveţia, desfăşurată la sfârşitul lunii februarie şi începutul lunii martie 1926. Cu acest prilej lui Iorga i-a fost conferit titlul de doctor *honoris causa* al Universităţii din Geneva[78]. Încercând să fructifice momentul pentru a dezvolta relaţiile culturale româno-elveţiene, Comnen a oferit un prânz la care au participat profesori universitari, membri ai corpului diplomatic şi ai Consiliului federal, precum şi reprezentanţi ai presei[79]. Ziarele remarcau modul în care a fost organizat evenimentul: o cină bine servită, urmată de câteva toasturi şi de discursurile rostite de ministrul plenipotenţiar al României, preşedintele Consiliului federal, rectorul Universităţii din Geneva şi N. Iorga[80].

Relaţiile cu presa elveţiană au fost întreţinute şi prin intermediul unor banchete, serate şi dineuri organizate de personalul legaţiei României. Astfel, la 18 februarie 1927, ministrul României la Berna şi soţia sa au organizat o serată la care au participat membri ai Consiliului federal, diplomaţi, profesori universitari şi ziarişti. În vastele saloane ale hotelului Bellevue Palace au fost invitate să întreţină atmosfera actriţe de la Comedia franceză, de la Operă şi de la Teatrul Odeon. Şi pentru ca invitaţii să plece cu o impresie bună, seara s-a încheiat printr-un bal[81]. Peste ceva mai mult de o lună de zile, la 30 martie 1927, a avut loc dineul tradiţional al Cercului presei elveţiene organizat în onoarea României. Şeful legaţiei României de la Berna a fost preşedinte de onoare şi s-a îngrijit să le ofere membrilor Cercului presei elveţiene şi celorlalţi invitaţi o seară cât mai plăcută[82]. El a invitat patru artişti români de renume – Elvira Popovici, Octav Arbore împreună cu soţia şi Leon Calmuski – să-i încânte pe cei prezenţi în saloanele hotelului Bergues din Geneva[83]. Discursul ţinut de plenipotenţiarul român a fost centrat pe ideea „spiritului de toleranţă şi ospitalitate" caracteristice românilor[84]. Abil în alcătuirea discursurilor şi transmiterea de mesaje către publicul larg, diplomatul român aminteşte în cuvântarea sa şi despre alte virtuţi ale românilor: „Aţi cunoscut uneori pe tinerii veniţi din ţara noastră, care îşi făceau studiile în universităţile voastre; aţi cunoscut pe unii dintre bărbaţii noştri de stat, pe unii dintre savanţii noştri… N-aţi cunoscut însă poporul român. Aţi întrezărit numai puţin din ceea ce acest popor este în realitate, vizitând expoziţia de artă românească organizată acum doi ani la Geneva şi la Paris. Aţi putut constata atunci că la gurile Dunării există un popor pasionat pentru frumuseţe, un popor pentru care dragostea frumosului corespunde unei necesităţi metafizice, pentru care frumosul este un fel de religie naţională"[85]. Expoziţiile de artă românească ce aveau menirea să promoveze cultura românească în Elveţia pot fi încadrate într-o politică mai

[77] Nicolae Dascălu, *Nici pace, nici război…*, p. 306.

[78] Vezi articolul publicat în „Journal de Genève", mardi, 2 mars 1926, p. 4.

[79] Nicolae Iorga, *Memorii (Agonia regală şi Regenţa)*, vol. IV, f.l., Editura „Naţionala" S. Ciornei, f.a., p. 105. Pentru organizarea acestui eveniment, Biroul român de presă de la Berna a cheltuit suma de 2.770 de franci elveţieni (vezi AMAE, fond Problema 100 – Cheltuieli diplomatice, Anexa I – Explicaţii la tabloul general, alcătuită de Iosif Şchiopul, anexa telegramei nr. 9, Legaţia din Berna, 3 ianuarie 1927, N. P. Comnen către Ministrul Afacerilor Străine).

[80] *Réception roumaine*, în „Journal de Genève", jeudi, 4 mars 1926, p. 5.

[81] *Les hôtes du ministre du Roumanie*, în „Gazette de Lausanne", dimanche, 20 fèvrier 1927, p. 4.

[82] AMAE, fond Berna, vol 28, Copie telegramă f. n., Legaţia din Berna, 2 aprilie 1927, N. P. Comnen către Externe, f. 19.

[83] *La Roumanie au Cercle de la Presse*, în „Journal de Genève", mercredi, 23 mars 1927, p. 5.

[84] Vezi discursul lui Comnen în AMAE, fond Berna, vol 28, Copie telegramă f. n., Legaţia din Berna, 2 aprilie 1927, N. P. Comnen către Externe, f. 20.

[85] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

largă a autorităţilor române, care încercau astfel să ofere un răspuns propagandei ungare, ce susţinea ideea că românii erau inferiori din punct de vedere cultural popoarelor vecine[86].

Folosindu-şi experienţa acumulată în domeniul propagandei externe, Comnen a contribuit la publicarea unor lucrări semnate de diverşi autori străini pe tema optanţilor unguri, căutând astfel să amplifice curentul de opinie favorabil României în disputa cu Ungaria. Nu a renunţat la aceste proiecte nici în primele luni ale mandatului său la Berlin. Astfel că, mutat în capitala Germaniei şi având cu totul alte priorităţi, Nicolae Petrescu-Comnen a colaborat totuşi cu N. Titulescu în direcţia promovării la nivel internaţional a discursului românesc în ceea ce priveşte chestiunea optanţilor.

În 1927, propaganda revizionistă ungară a fost impulsionată de implicarea lordului Rothermere[87]. Liderii maghiari sperau că o campanie de presă energică şi o diversificare a formelor şi temelor discursului propagandistic ar putea crea un teren propice pentru o revizuire parţială a graniţelor în favoarea Ungariei[88]. Din postul său diplomatic de la Berna şi mai apoi de la Berlin, Comnen a urmărit cu mare atenţie revitalizarea propagandei maghiare şi a analizat contribuţia lordului Rothermere[89], ceea ce înseamnă că studierea iniţiativelor pro-maghiare pe tărâmul propagandei constituiau o temă importantă pe agenda diplomaţiei româneşti. Însă, spre sfârşitul primului deceniu interbelic, cel care s-a ocupat îndeaproape de propaganda României în Elveţia a fost Lucian Blaga, care, din aprilie 1928, a ocupat postul de ataşat de presă pe lângă legaţia de la Berna[90]. Înzestrat cu iniţiativă şi cu talent gazetăresc, Blaga şi-a concentrat activitatea spre două direcţii majore: strângerea legăturilor cu oamenii de presă elveţieni şi promovarea culturii româneşti în Elveţia. În acest sens, el a întreprins călătorii în marile oraşe ale Elveţiei, încercând să-şi construiască legături cu redacţiile celor mai importante ziare ce apăreau în spaţiul helvet[91]. De asemenea, filosoful român a luat contact şi cu membri ai lumii academice şi culturale din Elveţia. Astfel, Blaga s-a întâlnit cu profesorul Wetter de la Zürich, pe care a încercat să-l convingă să continue seria de conferinţe despre România, începută în anul 1927[92]. Ca urmare a implicării lui L. Blaga şi M. Boerescu, profesorul Wetter a inaugurat în octombrie 1928 un nou ciclu de conferinţe despre România[93], pe care le-a ţinut, cu succes, în marile oraşe elveţiene[94].

Iniţiativele lui Blaga în domeniul propagandei au constituit, de fapt, miezul „programului" supus de către ministrul României la Berna, Mihail Boerescu, spre

[86] Nicolae Dascălu, *Nici pace, nici război…*, p. 241−242.

[87] Despre acţiunea lordului Rothermere şi despre legăturile sale cu Ungaria, vezi Aurel Gociman, *op. cit.*, p. 33−49.

[88] Aurel Gociman, *op. cit.*, p. 34; Anikó Kovács-Bertrand, *op. cit.*, p. 204−220.

[89] În acest sens, vezi I. Ciupercă, *Observaţii asupra revizionismului ca provocare pentru România interbelică*, în *In honorem Ioan Caproşu*, volum editat de Lucian Leuştean, Maria Magdalena Székely, Mihai-Răzvan Ungureanu, Petronel Zahariuc, Iaşi, Polirom, 2002, p. 507−509.

[90] Constantin I. Turcu, *op. cit.*, p. 34; vezi şi Andrei Alexandru Căpuşan, *Lucian Blaga – diplomatul*, în *Diplomaţi români de elită. O istorie – incompletă – a diplomaţiei române prin diplomaţi*, vol. II, *Epoca modernă. Epoca contemporană, 1919−1947*, ediţia a II-a, Bucureşti, Ars Docendi, 2009, p. 124−125. Blaga l-a înlocuit pe I. Şchiopul, mutat la legaţia de la Berlin.

[91] Nicolae Dascălu, *Nici pace, nici război…*, p. 244; Constantin I. Turcu, *op. cit.*, p. 36−37.

[92] Profesorul elveţian a continuat seria conferinţelor despre România şi în toamna anului 1928, acest fapt fiind perceput ca un succes important al legaţiei României de la Berna (Pavel Ţugui, ed., *Lucian Blaga. Din activitatea diplomatică*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1995, doc. nr. 13, p. 63−66 şi doc. nr. 42, p. 119−120; Nicolae Dascălu, *Nici pace, nici război…*, p. 245; Constantin I. Turcu, *op. cit.*, p. 42).

[93] Pavel Ţugui (ed.), *op. cit.*, doc. nr. 49, p. 129−130.

[94] *Ibidem*, doc. nr. 64, p. 149−150.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aprobarea Ministerului român al Afacerilor Străine, în vara anului 1928[95]. Boerescu susţinea că finalitatea acţiunilor de propagandă ar trebui să ducă la îmbunătăţirea imaginii României în Elveţia şi să combată „*eo ipso* informaţiuni greşite, corespondenţe tendenţioase şi intenţionat inexacte, care pot induce publicul în eroare şi inspira neîncredere celor cari ar fi dispuşi să facă investiri de capitaluri la noi”[96]. Prin urmare, legaţia de la Berna a căutat să insereze articole favorabile României şi în paginile unor publicaţii specializate în domeniul economic. Scopul urmărit prin astfel de articole era atragerea investitorilor elveţieni în România[97], precum şi obţinerea participării Băncii Naţionale a Elveţiei la împrumutul de stabilizare a leului[98].

Punându-şi în aplicare strategia diplomatică, Blaga a renunţat la colaborarea cu unii dintre jurnaliştii şi oamenii de cultură apropiaţi de fostul şef al legaţiei[99], cu care el nu avea legături personale. Însă, Lucian Blaga, încurajat de M. Boerescu, a exploatat mult mai bine decât Comnen şi I. Şchiopul relaţiile cu membrii comunităţii evreieşti din Elveţia, reuşind să stabilească legături trainice cu Oskar Grün, redactorul revistei „Jüdische Pressezentrale Zürich”[100]. Miza acestei iniţiative era, pe de o parte, de a avea acces la publicaţiile evreieşti din Elveţia şi, pe de altă parte, de a răspândi ştiri pozitive despre România în marile agenţii de presă care preluau informaţiile publicate de revista coordonată de Oskar Grün[101].

Fiind un intelectual deja recunoscut în România, Blaga a încercat să promoveze în Elveţia creaţiile importante ale literaturii române. Strădaniile sale au prins contur odată cu traducerea câtorva opere ale scriitorilor români, precum şi prin punerea în scenă a lucrării sale *Meşterul Manole*[102]. Mai mult decât atât, el a reuşit să-i convingă pe membrii conducerii ziarului „Der Bund” să publice un supliment special dedicat literaturii române contemporane[103]. Tot Blaga a fost cel care a folosit radioul[104] şi filmul pentru a promova cultura şi civilizaţia românească în spaţiul helvet[105], îmbrăţişând astfel metodele moderne de transmitere a mesajului propagandistic.

Prin urmare, putem aprecia că activitatea lui Blaga în domeniul propagandei a fost complexă şi eficientă. Ataşatul de presă al legaţiei României de la Berna a continuat munca predecesorilor săi (Nicolae Petrescu-Comnen şi I. Şchiopul), însă a pus accentele mai degrabă pe propaganda culturală şi pe contrapropaganda prin intermediul presei elveţiene. Spre deosebire de Comnen şi Şchiopul, el a reuşit să-şi construiască relaţii bune cu jurnalişti ai ziarelor în limbă germană, extinzând astfel aria de publicare a informaţiilor despre România, trecute prin filtrul legaţiei. Astfel, conform aprecierilor făcute de către diplomaţii români de la Berna, fluxul de ştiri pozitive despre România inserate

[95] Nicolae Dascălu, *Propaganda României Mari în Elveţia (1918−1940)*, p. 204.
[96] *Ibidem*.
[97] *Ibidem*.
[98] Pavel Ţugui (ed.), *op. cit.*, doc. nr. 11, p. 58−61.
[99] Este cazul jurnalistului M. Muret şi al profesorului Pittard.
[100] Pavel Ţugui (ed.), *op. cit.*, doc. nr. 15, p. 68−70.
[101] *Ibidem*, p. 70, nota 1.
[102] Drama *Meşterul Manole* a fost tradusă de Hugo Marti, redactor al ziarului „Der Bund”, şi jucată la Berna, în noiembrie 1929 (Constantin I. Turcu, *op. cit.*, p. 45).
[103] Pavel Ţugui (ed.), *op. cit.*, doc. nr. 65, p. 150−154.
[104] *Ibidem*, doc. nr. 46, p. 126. Accesul membrilor legaţiei României la Societatea radiofonică elveţiană a fost realizat prin intermediul profesorului Kirchgraber. Ca urmare a serviciilor în favoarea României făcute de către profesorul elveţian, M. Boerescu propunea ministrului Afacerilor Străine să-i permită acordarea unei subvenţii lunare de aproximativ 150−200 de franci (*ibidem*, p. 127, nota 2).
[105] Pentru mai multe detalii, vezi *ibidem*, doc. nr. 53, p. 135. Iniţial au fost proiectate două filme româneşti, *Industria forestieră* şi *Petrolul*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în marile cotidiene elveţiene a avut un impact benefic, pe de o parte în combaterea propagandei maghiare şi sovietice, iar pe de altă parte în atragerea investitorilor elveţieni în spaţiul românesc. Cu toate acestea, o parte din iniţiativele lansate de către personalul legaţiei de la Berna, cum ar fi organizarea unor vizite în România ale unor jurnalişti şi oameni de cultură elveţieni, nu au primit finanţare din partea autorităţilor de la Bucureşti. În pofida acestui fapt, apreciem că liderii români au încercat să asigure o finanţare permanentă pentru acţiunile de propagandă şi contrapropagandă din Elveţia, fiind însă reticenţi în a accepta proiectele care necesitau sume mari de bani.

THE ROMANIAN LEGATION IN BERN AND THE ROMANIAN PROPAGANDA IN SWITZERLAND DURING THE FIRST INTERWAR DECADE
(Summary)

Keywords: propaganda, diplomacy, revisionism, Nicolae Petrescu-Comnen, Lucian Blaga, Romania, Switzerland, Hungary.

Analyzing the diplomatic documents issued by the Romanian Legation in Bern we observe the constant preoccupation of the Romanian personnel from this Legation for propaganda and contra-propaganda. The Romanian diplomats understood that after the war Switzerland became an important place for propaganda for the defeated countries as in Geneva there was the headquarter of the League of Nations. Based on this observation, our study is trying to explain the way Romanian authorities were working together with the personnel from the Legation in Bern for a positive external propaganda. We are also trying to analyze the initiatives in this field of propaganda of the head of the Romanian diplomatic mission in Bern between 1923 and 1928, Nicolae Petrescu-Comnen. We observed how the perseverance of the Bern Legation personnel brought a better presentation of the positive information concerning Romania in Swiss newspapers.

Another aim of the Romanian external propaganda was to publish booklets and different papers concerning important problems that Romania faced after the war as well as information about the history of Romanian territories. Some of these booklets were printed by the Romanian Legation in Bern and were spread, with the help of the Romanian diplomatic service, in all the big, important capitals of the world, showing this way the important place this Legation played in promoting Romania abroad, at least during the 20's. These achievements happened with the help of some Romanian diplomats like Nicolae Petrescu-Comnen, Iosif Şchiopul and Lucian Blaga.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIANA-MIHAELA PĂUNOIU[*]

FUNCŢIONARII PUBLICI „ÎN SĂRBĂTOARE” ŞI PROPAGANDA CARLISTĂ ÎNTRE 1938 ŞI 1940 (ŢINUTUL OLT)[**]

Regimul carlist, instaurat prin lovitura de stat din noaptea de 10 spre 11 februarie 1938, a însemnat pentru români o experienţă nouă, în care concepte precum „autoritate”, „libertate”, „cetăţean”, „disciplină”, „muncă”, „educaţie” etc. au dobândit sensuri, am putea spune, originale, toate având conotaţii care includeau, în principal, obligaţiile cetăţenilor faţă de ţară, derivând din proclamarea întâietăţii intereselor statului în detrimentul intereselor individului[1]. Totodată, protagoniştii regimului de autoritate monarhică au urmărit să introducă o serie de măsuri şi reforme al căror rezultat final trebuia să fie schimbarea structurilor fundamentale ale statului român şi crearea unei noi societăţi, grupată acum în jurul conducătorului său, regele Carol al II-lea[2]. Funcţionarilor publici (în sens larg: toţi cei care primeau un salariu sau un beneficiu de la bugetul de stat) li s-a atribuit un rol important în cadrul mecanismului de propagandă oficială[3]. Aceştia trebuiau să reprezinte modelul cetăţeanului care respectă legile statului şi valorile fundamentale ale societăţii. Construia astfel imaginea unui corp funcţionăresc loial regelui, disciplinat şi supus regimului, care nu mai oferea motive de frustrări şi nemulţumiri în rândul populaţiei[4]. Toate legile statului, decretele-legi, ordonanţele, precum şi deciziile luate, după data de 10/11 februarie 1938, de către autorităţile

---

[*] Cercetător ştiinţific, Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopşor”, Academia Română – Filiala Craiova.

[**] Studiul face parte din proiectul de cercetare intitulat „Propaganda instituţionalizată în timpul regelui Carol al II-lea: Ţinutul Olt (1938−1940)”, inclus în programul de cercetare „Propagandă şi ritual în România (1866-1989)”, coordonat de: cercet. şt. III dr. Nicolae Mihai, cercet. şt. dr. Diana-Mihaela Păunoiu, cercet. şt. III drd Gabriel Lohon, derulat în cadrul Institutului de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopşor” din Craiova, al Academiei Române.

[1] Potrivit articolului 4 din Constituţia „Regele Carol al II-lea”, promulgată la 27 februarie 1938: „Toţi românii, fără deosebire de origine etnică şi credinţă religioasă, sunt datori: *a socoti Patria drept cel mai de seamă temei al rostului lor în viaţă* [subl. n.], a se jertfi pentru apărarea integrităţii, independenţei şi demnităţii ei; a contribui prin munca lor la înălţarea ei morală şi propăşirea economică; a îndeplini cu credinţă sarcinile obşteşti ce li se impun prin legi şi a contribui de bună voie la împlinirea sarcinilor publice, fără de care fiinţa Statului nu poate vieţui” (*Constituţiunea Regele Carol [al] II[-lea]. Promulgată prin Înalt Decret Regal nr. 1045 din 27 Februarie 1938. Publicată în „Monitorul Oficial” nr. 48 din 27 Februarie 1938*, Editată exclusiv de Liga pentru Unitatea Culturală a tuturor Românilor, f. l., 1938, p. 10). A se vedea şi Christophe Midan, *Carol al II-lea şi teroarea istoriei: 1930−1940*, versiune în limba română de Daniela Codruţa Midan, Bucureşti, Editura Militară, 2008, p. 77.

[2] *Istoria Românilor*, vol. VIII, *România întregită (1918−1940)*, coordonator Ioan Scurtu, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2003, p. 391−396, 400; Armand Călinescu, *Însemnări politice. 1916−1939*, ediţie îngrijită şi prefaţă de dr. Al. Gh. Savu, Bucureşti, Editura Humanitas, 1990, p. 369−370.

[3] *Istoria românilor*, vol. VIII, p. 401−402.

[4] Serviciul Judeţean Olt al Arhivelor Naţionale (în continuare, SJAN, Olt), fond Prefectura Judeţului Olt, dosar nr. 43/1938, f. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

centrale, civile şi militare trebuiau respectate cu stricteţe de toată lumea, dar mai ales de funcţionarii publici, deoarece ei „trebuie să dea pildă de disciplină şi ascultare legilor ca unii a căror atribuţie este executarea şi aplicarea lor”[5].

Noul rol, atribuit funcţionarilor publici în cadrul regimului de autoritate monarhică, era subliniat şi în raportul privind proiectul legii administrative, înaintat regelui Carol al II-lea la 14 iulie 1938, de către preşedintele Consiliului de Miniştri şi miniştrii de Interne, Justiţie şi Finanţe. Potrivit acestuia, „administraţia devine din ce în ce mai mult o adevărată tehnică şi *o acţiune socială*; ea este sortită să joace un rol covârşitor în viaţa Statului”[6]. Plecând de la acest context, organizarea şi desfăşurarea diverselor sărbători naţionale sau regale, precum şi cele având obiective de ordin economic sau social au fost monopolizate de stat. Desfăşurate în spaţiul public, sărbătorile trebuiau să constituie momente care să ofere, în viziunea protagoniştilor carlişti, modele de conduită pentru publicul larg, precum şi exemple de supunere şi loialitate faţă de noul regim. Nu este deci de mirare că, pentru punerea în scenă a evenimentelor festive, funcţionarii publici au devenit, într-o bună măsură, „actorii” principali. În ceea ce priveşte mesajul, dacă înainte de 10/11 februarie 1938, sărbătorile naţionale, religioase şi regale aveau în principal rolul de a perpetua în memoria colectivă anumite momente din istoria românilor sau de a sublinia importanţa Dinastiei ori a religiei creştin-ortodoxe, după această dată, sărbătorile naţionale, păstrându-li-se totuşi şi mesajul iniţial, au fost transformate în instrumente de propagare a principiilor regimului carlist: preaslăvirea „operei salvatoare” a regelui Carol al II-lea; crearea ideii de „front naţional” în jurul Dinastiei Române; promovarea unui regim caracterizat prin ordine, disciplină şi solidarizare conştientă a tuturor categoriilor sociale cu regele Carol al II-lea[7].

Totodată, important este şi faptul că politica festivă a noului regim a fost „construită” pe un cadru legal existent din perioada democraţiei tradiţionale. Pe de o parte, legislaţia în domeniu (Statutul funcţionarilor publici şi Regulamentul pentru aplicarea acestuia din anul 1923; Legea pentru organizarea judecătorească din 26 iunie 1924, cu modificările din noiembrie şi decembrie 1925; „Legea pentru Regulamentarea repausului Duminical şi al Sărbătorilor legale” din 18 iunie 1925) stipula respectarea unui număr semnificativ de sărbători legale de către serviciile publice, stabilimentele industriale şi comerciale[8]. Pe de altă parte, începând cu anul 1928, Legea Cultelor statua

[5] *Ibidem*, dosar nr. 6/1938, f. 12.

[6] Ministerul de Interne, *Legea administrativă. Promulgată prin Înaltul decret regal nr. 2919 din 13 august 1938 şi publicată în Monitorul Oficial nr. 187 partea I din 14 august 1938*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, 1938, p. 115; *MOf*, anul CVI, partea I, nr. 187, 14 august 1938, p. 3829.

[7] SJAN, Dolj, fond Rezidenţa Regală a Ţinutului Olt, Serviciul Administrativ, dosar nr. 20/1939, f. 184v, 202−203. A se vedea, pentru o analiză detaliată a propagandei carliste prin intermediul evenimentelor festive, Diana-Mihaela Păunoiu, *Dimensiunea festivă şi propagandistică a plebiscitului de la 24 februarie 1938. Studiu de caz: Oltenia*, în „Arhivele Olteniei”, serie nouă, nr. 25, 2011, p. 141−154; idem, *„Mother's Day” in the Year 1939 – Opportunity for Celebration and Propaganda: Olt County*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane «C. S. Nicolăescu-Plopşor»”, Craiova, XII/2011, p. 96−104; idem, *Propagandă şi festivitate în timpul regimului carlist. Studiu de caz: Ziua Constituţiei „Regelui Carol al II-lea” în Oltenia (1939−1940)*, în vol. *Destin de istoric. In Honorem Dinu C. Giurescu*, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun, 2012, p. 509−524.

[8] Sărbătorile legale care trebuiau respectate de către serviciile publice erau următoarele: Sf. Vasile (1 ianuarie), Botezul Domnului (6 ianuarie), Sf. Ioan Botezătorul (7 ianuarie), Unirea Principatelor şi a tuturor Românilor (24 ianuarie, 1 decembrie), Întâmpinarea Domnului (2 februarie), Buna Vestire (25 martie), cinci zile de Sf. Paşti, Sf. Gheorghe (23 aprilie), 10 mai – Proclamarea Independenţei şi a Regatului, Înălţarea Domnului (la 40 de zile după Paşti), Sf. Treime (la 50 de zile după Paşti, duminică), Sf. Împăraţi Constantin şi Elena (21 mai), Sf. Apostoli Petru şi Pavel (29 iulie), Adormirea (15 august) şi Naşterea Maicii Domnului (8 septembrie), Înălţarea Sf. Cruci (14 septembrie), Sf. Dumitru (26 octombrie), Sf. Arhangheli Mihail şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

obligativitatea funcţionarilor publici de a participa la serviciile religioase oficiate cu ocazia sărbătorilor naţionale şi a celebrărilor Familiei Regale[9]. Din anul 1938, obligativitatea participării angajaţilor din instituţiile statului a fost extinsă şi la ceremonialul de după serviciul religios. Extinderea s-a făcut, iniţial, prin jurnale ale Consiliului de Miniştri[10] şi, din 7 ianuarie 1940, prin Codul funcţionarilor publici „Regele Carol al II-lea". Potrivit acestuia din urmă, sărbătorilor legale pentru serviciile publice li se adăugau ziua de 8 iunie – „Ziua Restauraţiei" – şi o zi în plus cu ocazia Crăciunului[11]. Existenţa unui cadru legislativ favorabil evenimentelor festive, precum şi practica efectivă a desfăşurării sărbătorilor naţionale în spaţiul public au fost în măsură să faciliteze exacerbarea festivităţilor în timpul regimului de autoritate monarhică a regelui Carol al II-lea. Între 1938 şi 1940, prezenţa funcţionarilor la aceste manifestări era solicitată de către autorităţi, în mod imperios, deoarece comportarea reprezentanţilor statului trebuia să reprezinte, în concepţia autorităţilor, primul model pentru populaţie.

Documentele păstrate în arhivele judeţene din fostul Ţinut Olt[12], pe baza cărora ne-am construit analiza, sunt relevante pentru demonstrarea extinderii obligaţiilor funcţionarilor publici de la participarea la serviciile religioase oficiate cu ocazia evenimentelor festive oficiale (aşa cum se prevedea în Legea Cultelor din 1928), la întregul program stabilit de către autorităţile carliste pentru diversele sărbători legale. Practic, după data de 10/11 februarie 1938 (în special în contextul înfiinţării, la 16 decembrie 1938, a Frontul Renaşterii Naţionale), sărbătorile au fost transformate în activităţi de serviciu suplimentare. De asemenea, aceleaşi documente sunt importante pentru evidenţierea receptivităţii funcţionarilor publici faţă de participarea, în modul impus de autorităţile carliste, la solemnităţile naţionale sau cele ale Familiei Regale, precum şi a verificării succesului sau insuccesului propagandei oficiale prin intermediul slujbaşilor statului.

Unul din documentele relevante pentru analiza noastră este cel din data de 15 noiembrie 1938. Acesta reprezintă o adresă prin care rezidentul regal al Ţinutului Olt, Romulus Scărişoreanu, îi descria ministrului de Interne situaţia privind participarea funcţionarilor publici şi a reprezentanţilor altor autorităţi din ţinut la diverse solemnităţi[13]. Majoritatea acestora, în special armata, lua parte la serviciul religios, dar, în cele

---

Gavril (8 noiembrie), Sf. Nicolae (6 decembrie), patru zile de Crăciun, la toate acestea adăugându-se şi zilele de Duminică. Funcţionarii puterii judecătoreşti aveau, în plus, opt zile libere, începând cu joia dinaintea Paştilor şi până vineri exclusiv după Paşti, 1 mai, şi opt zile, calculate din Ajunul Crăciunului. Lucrătorii din industrie şi comerţ aveau dreptul, cu câteva excepţii, şi de un repaus de 24 de ore în zilele decretate ca sărbători legale, respectiv: Anul Nou (1 ianuarie), Botezul Domnului (6 ianuarie), 24 ianuarie, Sf. Gheorghe (23 aprilie), prima şi a doua zi de Paşti, 1 mai, 10 mai, Înălţarea Domnului, prima şi a doua zi de Crăciun – 25 şi 26 decembrie (*Codul General al României. Legi noui de unificare (1922−1926)*, vol. XI−XII, întocmite şi adnotate de C. Hamangiu, cu concursul lui C. St. Stoicescu, Bucureşti, Editura Librăriei „Universala" Alcaly@Co., p. 88, 410, 421−422, 983).

[9] Gavril Ursu, *Dicţionar enciclopedic administrativ, A−Z*, ediţiunea I-a, Cluj, Tipografia „Cartea Românească", 1935, p. 280.

[10] SJAN, Olt, fond Prefectura judeţului Olt, dosar nr. 25/1939, f. 3.

[11] „Buletinul Oficial al Ţinutului Olt", Craiova, anul III, nr. 12, 15 iunie 1940, p. 2−3.

[12] Potrivit legii administrative din 14 august 1938, teritoriul statului român a fost împărţit în zece unităţi administrativ-teritoriale, între care şi Ţinutul Olt, acesta din urmă, cu reşedinţa la Craiova, fiind format din următoarele şase judeţe: Dolj, Gorj, Olt, Mehedinţi, Romanaţi şi Vâlcea (*MOf*, partea I, anul CVI, nr. 187, 14 august 1938, p. 3778).

[13] Pentru a se asigura de participarea funcţionarilor publici şi a reprezentanţilor altor autorităţi şi instituţii particulare la sărbătorile naţionale care implicau şi oficierea unui Tedeum la Catedrala „Sf. Dumitru" din Craiova, rezidentul regal le trimitea invitaţii, procedeu folosit, de altfel, şi de prefecţii şi primarii din cuprinsul Ţinutului Olt, precum şi de cei din restul statului român. Ulterior, autorităţile centrale au pus la punct un protocol special pentru organizarea oficială a sărbătorilor naţionale, precum şi a altor evenimente (SJAN, Dolj, fond Rezidenţa Regală a Ţinutului Olt, Serviciul Administrativ, dosar nr. 20/1940, f. 175−177v.; SJAN, Vâlcea, fond Detaşamentul de Poliţie Govora, dosar nr. 12/1940, f. 7−9; SJAN, Gorj, fond Poliţia

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trei luni de când conducea ţinutul, rezidentul regal constatase că cea mai mare parte a magistraţilor din Craiova nu participase la evenimentele celebrate în această perioadă, ultimul fiind legat de Familia Regală şi dându-l ca exemplu concret. Astfel, la Tedeumul din data de 8 noiembrie, zi cu dublă semnificaţie (religioasă – Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil şi totodată legată de una dintre aniversările Familiei Regale – ziua de naştere şi onomastica principelui moştenitor Mihai, Marele Voievod de Alba Iulia[14]), dintre numeroşii magistraţi, care îşi aveau reşedinţa în Craiova (circa 150), au fost prezenţi doar trei şi aceştia venind îmbrăcaţi „fără ţinuta de rigoare, din care cauză […] s-au amestecat cu mulţimea înspre zidurile din interiorul bisericii, în loc de a fi în primele linii rezervate autorităţilor oficiale”[15]. Rezidentul regal interpreta această stare de lucruri „ca o indiferenţă nepermisă unei ramuri de funcţionari ai statului, cărora prin atribuţiunile de judecători ai altora le revine în prima linie obligaţia judecării propriei lor proceduri, printre care respectul legilor, regulamentelor şi al ordinelor superioare sunt primele ce li se cere, ele constituind şi primul exemplu pe care-l dă marelui public, care de la D[om]niile lor îl aşteaptă a-l vedea şi imita”[16].

O situaţie similară exista şi în alte reşedinţe de judeţ ale Ţinutului Olt. Pentru a remedia acest lucru, rezidentul regal trimitea o circulară autorităţilor aflate în subordinea sa (prefecţi, primari ai oraşelor reşedinţe de judeţ, staţiuni balneoclimaterice şi inspectorii şefi ai serviciilor exterioare ministeriale), prin care le punea în vedere că nu va mai tolera absenţa persoanelor oficiale de la serviciul religios care se oficia cu ocazia sărbătorilor naţionale sau cu prilejul aniversărilor legate de anumite zile ale Familiei Regale; de asemenea, nu mai trecea cu vederea nici ţinuta nepermisă a celor care participau la solemnităţile respective. Totodată, rezidentul regal sublinia faptul că eludarea de către funcţionari a acestei „imperioase obligaţiuni” sau venirea lor într-o ţinută inadecvată momentului oferea publicului larg un exemplu negativ în legătură cu „păstrarea riguroasă şi în tot momentul a regulilor de datorie în serviciu şi de educaţiune naţional-patriotică şi chiar de educaţiune socială”[17]..

De asemenea, generalul Romulus Scărişoreanu punea accentul pe faptul că funcţionarii trebuiau să se simtă mândri că aveau o asemenea obligaţie. Îndeplinirea ei din convingere avea rolul de a menţine „neclintite” prestigiul şi autoritatea instituţiilor pe care le reprezentau, precum şi „a încrederii pe care trebuiau să o inspire [populaţiei – n.n.], pentru a ridica la nivelul admiraţiunii ca spirit de ordine, exactitudine şi perfectă înfăţişare a clasei funcţionarilor de Stat, din care să decurgă respectul ce trebuie să-l obţină de la marele public”[18]. De aceea, toate organele competente, aflate în subordinea rezidentului regal, erau obligate să supravegheze îndeplinirea acestei datorii, iar în caz de nerespectare a dispoziţiilor date, trebuiau să treacă la aplicarea sancţiunilor de rigoare.

În anul 1939, autorităţile centrale şi cele locale au pus la punct procedura participării la sărbătorile oficiale a funcţionarilor, fie *in corpore*, fie numai a şefilor autorităţilor de

---

oraşului Târgu Jiu, dosar nr. 1/1939, f. 558−559; idem, fond Primăria oraşului Târgu Jiu, dosar nr. 4/1939, f. 132−134).

[14] Potrivit adresei Palatului Regal nr. 5116/15 octombrie 1930, în ziua de 8 noiembrie se aniversa, prin Tedeumuri în toată ţara, atât ziua onomastică, cât şi ziua de naştere (25 octombrie) a principelui moştenitor Mihai, care purta titulatura de „Marele Voievod de Alba Iulia” (SJAN, Vâlcea, fond Garda Naţională a Frontului Renaşterii Naţionale judeţul Vâlcea, dosar nr. 1/1939−1940, f. 197).

[15] SJAN, Dolj, fond Rezidenţa Regală a Ţinutului Olt, Serviciul Administrativ, dosare nr. 35/1938, f. 40−40v. şi nr. 6/1938, f. 123−124.

[16] Idem, dosar nr. 35/1938, f. 40v.

[17] Idem, dosar 20/1939, f. 74−75.

[18] *Ibidem*, f. 75; SJAN, Olt, fond Primăria oraşului Slatina, dosar nr. 738/1938, nenumerotat [adresa rezidenţială nr. 6274/16 noiembrie 1938].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stat, de la nivelul ţinutului, judeţului sau comunei, precum şi comandantul celei mai mari unităţi din garnizoană din zonă[19]. Oficierea Tedeumurilor, hotărâtă de preşedintele Consiliului de Miniştri şi comunicată de Ministerul de Interne organelor aflate în subordinea sa (rezidenţi regali, prefecţi, pretori şi primari), se desfăşura, la nivel local, pe baza unui program detaliat, întocmit de autorităţile civile în colaborare cu cele militare. Invitaţiile adresate instituţiilor locale se făceau de ambele categorii de autorităţi, cele civile pentru instituţiile civile, iar cele militare pentru autorităţile militare, precum şi pentru asociaţiile şi instituţiile care aveau legătură cu armata (premilitarii; I.O.V. – Asociaţia invalizilor, orfanilor şi văduvelor de război; asociaţiile ofiţerilor în rezervă, Virtutea Militară, Vitejii Neamului etc.)[20].

La 30 aprilie 1939, Gheorghe Hodoroabă, şeful Serviciului Administrativ al Ţinutului Olt, înştiinţa printr-o adresă autorităţile interesate că pe baza ordinului Preşedintelui Consiliului de Miniştri, potrivit căruia modul de participare la ceremonii a funcţionarilor publici trebuia să fie acelaşi în toată ţara, rezidentul regal a emis o rezoluţie care stabilea reprezentanţii autorităţilor civile şi militare ce trebuiau invitaţi la toate sărbătorile naţionale cu caracter oficial. Aceştia erau, în ordinea indicată, următorii: rezidentul regal, comandantul celei mai mari unităţi din garnizoană, primarul municipiului Craiova, secretarul general al Ţinutului Olt, prim-preşedintele Curţii de Apel, prefectul judeţului Dolj, procurorul general, preşedinţii Curţii de Apel, preşedintele Curţii Administrative Craiova, rectorul Universităţii, ofiţerii de trupă, clerul, membrii magistraturii şi Curţii Administrative, Decanul Baroului Avocaţilor şi Notarilor publici, preşedinţii corpurilor constituite – Serviciul Social, Straja Ţării, inspectorii diferitelor servicii ministeriale, ajutorii de primari, chestorul poliţiei, consulii, preşedinţii camerelor profesionale, directorii şcolilor secundare, reprezentanţii asociaţiilor de război, societăţi şi bresle, precum şi funcţionarii în funcţie de grade[21]. La 13 iulie 1939, Ministerul de Interne trimitea o circulară tuturor autorităţilor aflate în subordinea sa, prin care le aducea la cunoştinţă că reprezentanţii acestora, când erau invitaţi la diferitele festivităţi, aveau obligaţia de a fi prezenţi în locul indicat în invitaţie cu 10 minute înainte de ora fixată pentru începerea solemnităţii, iar dacă la asemenea evenimente asista şi regele Carol al II-lea, cu 15 minute mai devreme[22].

În cazul în care şefii instituţiilor publice sau funcţionarii publici nu îşi îndeplineau datoria de a participa la serviciile religioase oficiate cu prilejul sărbătorilor naţionale oficiale, precum şi la alte evenimente care se desfăşurau într-un cadru solemn (diverse inaugurări, vizite ale unor personalităţi etc.), ei trebuiau să dea explicaţii şefului ierarhic. Între asemenea cazuri se înscrie şi cel al şefului Poliţiei din Râmnicu Vâlcea, care nu fusese prezent la sediul tribunalului din localitate cu ocazia dezvelirii bustului lui Gr. Procopiu, la acest eveniment, desfăşurat în cursul lunii septembrie 1939, participând şi rezidentul regal al Ţinutului Olt[23].

Au existat şi cazuri când, deşi protocolul pentru desfăşurarea solemnităţilor fixa locul fiecărei categorii profesionale, autorităţile poliţieneşti nu au permis accesul reprezentanţilor acestora din urmă în biserică. Spre exemplu, la 6 iunie 1940, când s-a

[19] SJAN, Dolj, fond Rezidenţa Regală a Ţinutului Olt, Serviciul Administrativ, dosar nr. 11/1939, f. 274−275.

[20] Idem, fond Prefectura judeţului Dolj, Serviciul Administrativ, dosar nr. 203/1939, f. 321.

[21] Idem, fond Rezidenţa Regală a Ţinutului Olt, Serviciul Administrativ, dosare nr. 211/1939, f. 408 şi nr. 476/1939, f. 1.

[22] Idem, fond Prefectura judeţului Dolj, Serviciul Administrativ, dosar nr. 204/1939, f. 103.

[23] Idem, fond Rezidenţa Regală a Ţinutului Olt, Serviciul Administrativ, dosare nr. 47/1939, f. 200; 5/1938, f. 508; 13/1940, f. 56−62; 9/1939, f. 323.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sărbătorit „Ziua Eroilor”, chestorul municipiului Craiova nu a permis accesul în lăcaşul de cult reprezentanţilor corpului profesoral, ceea ce contravenea normelor stabilite. Drept urmare, rezidentul regal îi trimitea a doua zi o adresă chestorului respectiv, prin care îl atenţiona că asemenea acţiuni nu sunt permise. În situaţia în care, cu ocazia desfăşurării unor asemenea festivităţi, ar fi avut ceva de obiectat, chestorul era obligat să se adreseze organelor superioare, care erau singurele în măsură să aprecieze situaţia şi să ia măsurile necesare[24].

Cu ocazia altor manifestări aniversare au apărut divergenţe între autorităţile administrative, şcolare şi cele clericale, compromiţând mesajul pe care protagoniştii regimului carlist voiau să-l transmită populaţiei cu ocazia sărbătorilor naţionale. Un astfel de caz s-a petrecut în comuna Filiaşi din judeţul Dolj, cu ocazia sărbătoririi zilei de „10 Mai” în anul 1939, cazul fiind semnalat rezidentului regal, printr-un buletin informativ, de către locotenent-colonelul Constantin Popescu, şeful Inspectoratului Regional de Jandarmi Olt, al cărui sediu era la Craiova: „Populaţia, văzând aceste dezbinări ce există între autorităţi, este foarte nemulţumită şi discută modul de comportare şi exemplele ce dau populaţiei”[25]. Pe aceeaşi linie a vicierii mesajului oficial, se înscrie şi scandalul dintre preoţii şi învăţătorii din comuna Poiana Mare, judeţul Dolj, din ziua de 27 februarie 1939, ziua aniversării „Constituţiei Regele Carol al II-lea”, scandalul degenerând într-o bătaie chiar în altarul bisericii[26].

După înfiinţarea, la 16 decembrie 1938, a Frontului Renaşterii Naţionale[27], primul partid unic din istoria României şi, la 5 ianuarie 1939, a formaţiunii sale auxiliare, Garda Naţională[28], s-au impus noi reguli funcţionarilor privind participarea la sărbătorile oficiale, care dobândiseră o amploare mai mare decât avuseseră până atunci. Până la constituirea F.R.N., ţinuta oficială pentru civili era următoarea: frac, cravată şi mănuşi albe, decoraţii şi Ordinul Marii Cruci cu sau fără cordon; pentru militari: de ceremonie (iarna, purtau şi tunică şi ghete), decoraţii şi Ordinul Marii Cruci cu sau fără cordon, iar pentru magistraţi: roba[29]. Ţinuta de ceremonie a civililor putea fi, în funcţie de evenimente, şi cu elementele următoare: frac, cravată albă, vestă albă cu nasturi negri, butoni negri la piepţii cămăşii, mânuşi negre şi decoraţiuni[30].

După data de 16 decembrie 1938, într-o primă fază, majoritatea funcţionarilor au devenit membri F.R.N. (din ianuarie 1940, calitatea de membru F.R.N. era obligatorie pentru numirea funcţionarilor publici, aşadar toţi s-au „înregimentat” în partid), iar purtarea uniformei partidului[31] a devenit obligatorie atât la serviciu, cât şi la solemnităţile prilejuite

[24] Idem, dosar nr. 37/1940, f. 45−46.

[25] Idem, dosar nr. 43/1939, f. 42−43v.

[26] Idem, dosar nr. 41/1939, f. 6.

[27] *MOf*, partea I, anul CVI, nr. 293, 16 decembrie 1938, p. 5972.

[28] „Buletinul Oficial al Ţinutului Olt”, anul II, nr. 1−4, 1 ianuarie – 1 februarie 1939, p. 3; *MOf*, partea I, anul CVII, nr. 95, 25 aprilie 1939, p. 2580−2582. În iunie 1939, rezidentul regal al Ţinutului Olt îi înştiinţa pe prefecţii celor şase judeţe că preşedintele Consiliului de Miniştri dăduse dispoziţii ca, în localităţile reşedinţă de ţinut şi judeţ, secretarii F.R.N. şi comandanţii Gărzii Naţionale trebuiau să fie invitaţi la solemnităţile organizate de autorităţile aflate în subordinea Ministerului de Interne şi să fie intercalaţi în „Protocol” între magistratură şi Curtea Administrativă (SJAN, Olt, Prefectura judeţului Romanaţi, dosar nr. 37/1939, f. 80, 82).

[29] SJAN, Dolj, fond Rezidenţa Regală a Ţinutului Olt, Serviciul Administrativ, dosar nr. 35/1938, f. 71, 75.

[30] Idem, dosar nr. 3/1938, f. 433, 437.

[31] Pentru elementele componente ale uniformei F.R.N. şi reacţiile negative pe care le-a produs, A se vedea Petre Ţurlea, *Partidul unui rege: Frontul Renaşterii Naţionale*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, p. 66−71, 185−186; Mihaela Camelia Buzatu, *Uniforma Frontului Renaşterii Naţionale – simbol al acceptării regimului carlist*, în „Analele Universităţii din Craiova. Seria Istorie”, serie nouă, anul XIV, nr. 2(16)/2009, p. 282−283.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de zilele naţionale oficiale şi cele al Familiei Regale. Uniforma de ceremonie presupunea: cămaşă albă, pantaloni lungi sau fustă (în cazul femeilor membre) albastre, cravată albastră, mănuşi albe, centură de mătase cu pafta sau cordon de mătase, caschetă albastră sau pentru femei bonet albastru, pantofi din material lăcuit. Pentru cei care nu erau membri F.R.N. sau care nu reuşiseră să-şi procure uniforma (destul de costisitoare), ţinuta de ceremonie era următoarea: pentru civili, frac, cămaşă şi vestă albă, mănuşi albe, pălărie înaltă, decoraţii şi cordon; pentru magistraţi, robă, cu decoraţii şi cordon, iar pentru militari, ţinuta de culoare kaki, formată din veston, pantaloni, cizme negre, centură de piele, sabie, mănuşi roşii, coifuri cu sau fără penaj ori şapcă şi decoraţii[32].

De asemenea, potrivit dispoziţiilor date de Consiliul de Miniştri, la 5 august 1939, cu ocazia evenimentelor aniversare sau a diverselor serbări, desfăşurate în localurile pentru spectacole, membrii F.R.N. şi funcţionarii publici trebuiau să stea în picioare cu braţul drept ridicat în sus (salutul roman) tot timpul cât se intona imnul regal[33]. Persoanele prezente care nu purtau uniforma partidului, bărbaţi şi femei, trebuiau să-şi descopere capul, să stea în picioare şi să salute în acelaşi mod, iar militarii trebuiau să se conformeze regulilor stipulate de regulamentele militare[34].

Situaţii de neparticipare a funcţionarilor publici la sărbătorile oficiale au continuat să fie semnalate şi după constituirea partidului unic şi a gărzii sale. Semnificativ pentru a arăta cum era percepută de funcţionari, dar nu numai de către aceştia, uniforma F.R.N., precum şi cât de puţină convingere şi sinceritate manifestau aceştia când participau la sărbătorile oficiale este raportul căpitanului Marinescu Marin, comandantul Gărzii Naţionale a Frontului Renaşterii Naţionale din oraşul Slatina, adresat comandantului Gărzii Naţionale a F.R.N. din judeţul Olt. În raport era detaliat modul cum a decurs, în anul 1940, sărbătorirea zilei de „10 Mai" în oraşul respectiv, relevând faptul că membrii Gărzii Naţionale, care erau funcţionari în instituţiile de stat, judeţ şi comună, nu participă sau o fac doar formal la serbările ordonate de autorităţi[35].

La 8 mai 1940, prefectul judeţului Olt dăduse ordin tuturor instituţiilor din oraşul Slatina ca să ia parte „cu tot personalul (Frontul Renaşterii Naţionale şi Garda Naţională a Frontului Renaşterii Naţionale)" la festivităţile prilejuite de ziua de „10 Mai". Toţi cei solicitaţi trebuiau să se adune la ora 9 în faţa sediului prefecturii, de unde se lua drapelul şi se pleca defilând spre Catedrala „Ionaşcu" din localitate. Realitatea a fost alta. În ziua respectivă, „până la ora 9:55 nu se adunase niciun membru al Gărzilor Naţionale, abia am putut aduna şapte oameni, pe care i-am îmbrăcat în uniformă şi cu care am format garda drapelului. La ora 10:05 am pornit cu drapelul spre catedrală cu cei şapte oameni gardă şi s-au mai adunat de pe bănci din grădină vreo 15−20 [de] oameni. În drum până la biserică s-au mai adunat din mers circa 10−15, iar când am ajuns la biserică am început să scriu pe cei prezenţi spre a vă raporta cine a luat parte efectiv la paradă. În acel timp s-au adunat aşa de mulţi, […] circa 150 [de] oameni, cu care am plecat la locul de defilare. De la Biserică şi Cercul Militar, unde defilam, am mai rămas cu circa

[32] SJAN, Dolj, fond Rezidenţa Regală a Ţinutului Olt, Serviciul Administrativ, dosare nr. 37/1939, f. 62; 13/1938−1940, f. 42; 75/1938, f. 12; 24/1939, f. 183; 38/1939, f. 35;117/1939, f. 70; 20/1940, f. 193.

[33] În timpul difuzării sau intonării imnului regal, considerat simbol naţional, orice cetăţean român era obligat să aibă o comportare decentă. În caz contrar, cetăţenii erau susceptibili de a fi sancţionaţi. De exemplu, la 29 septembrie 1938, funcţionarul particular Solomon Elias a fost cercetat de Chestura municipiului Craiova pentru ofensă adusă simbolului naţional, acesta părăsind, „în mod ostentativ, sala cinematografului Rio când se difuza Imnul Regal" (idem, dosar nr. 63/1939, f. 30).

[34] Idem, dosar nr. 33/1939, f. 17; SJAN, Vâlcea, fond Prefectura judeţului Vâlcea, dosar nr. 32/1940, f. 1.

[35] SJAN, Olt, Prefectura judeţului Olt, dosar nr. 59/1940, f. 25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

60 de oameni”[36]. Cauzele care produseseră această stare de lucruri, în opinia căpitanului, își aveau originea în faptul că „tot personalul acestor gărzi văd o povară în aceste adunări, nu o întrunire cu plăcere; caută fiecare să se înscrie de teama unei amenzi și apoi, după ce a făcut act de prezență, să se sustragă spre a nu merge cu frontul”[37]. Pretextele pe care le găseau erau diverse: „unii spun că sunt ocupați la serviciu, alții că nu au primit ordinul la timp, alții că nu sunt încadrați bine etc. Exemplu, cum să defileze șeful de serviciu sau ajutorul său la cot cu camerierul etc.”[38].

Situația s-a repetat și în cazul festivităților organizate în același an cu ocazia zilei de „8 Iunie – Ziua Restaurației”, cei mai mulți prezentându-se doar la biserică pentru a face act de prezență, după care s-au retras, defilarea gărzii de la catedrală și până la cimitirul „Eroilor” făcându-se cu doar 12 membri. De data aceasta, garda a fost însoțită și de 25 de polonezi refugiați. Iar comportamentul acestora a fost diferit de cel al majorității membrilor gărzii: „În drumul nostru am fost 12 membri, iar polonezi 25, toți grupați și în ordine, la înapoiere ai noștri au apucat care unde au vrut, iar polonezii au venit tot în ordine”[39]. Având în vedere aceste realități, comandantul Gărzii Naționale a F.R.N. din județul Olt solicita prefectului, la 15 iunie 1940, să dea dispoziții ca pe viitor toți funcționarii membri ai Gărzii să participe în mod obligatoriu la serbările ordonate, precum și, de două ori pe lună, la ședințele Gărzii[40]. La 18 iunie, prefectul trimitea un ordin circular autorităților locale, potrivit căruia funcționarii membri ai F.R.N. care nu își îndeplineau obligația de a participa la serbările oficiale erau sancționați prin „ștergerea lor din organizația frontului”[41].

Foarte sugestiv pentru a arăta cât de puțin a fost luat în considerare ordinul respectiv de către funcționari și, în același timp, relevant pentru cum era percepută uniforma F.R.N. și a Gărzii Naționale, este un alt raport întocmit, la 24 iunie 1940, de comandantul Gărzii Naționale din orașul Slatina, referitor la desfășurarea Tedeumului din 23 iunie, oficiat la Catedrală pentru înființarea Partidului Națiunii[42]. Nici de data aceasta majoritatea funcționarilor nu au participat la festivitățile programate. La sediul prefecturii au venit 47 de membri (dintre care 21 erau funcționari); comandantul gărzii orașului a format „garda drapelului cu trei oameni din oraș și cu trei de la Clocociov. *Abia am putut să-i strâng să se îmbrace în uniformă la garda drapelului. Toți fug de această uniformă ca de ceva ruşinos pentru ei*”[43]. Direct la biserică au mai venit șapte funcționari de la prefectură și primărie, dar doar pentru a face prezența, iar după retragerea prefectului au plecat și ei. Văzând că oamenii nu se implicau în activitățile gărzii nici de bunăvoie, nici constrânși, căpitanul M. Marinescu dorea să-și dea demisia din funcția de comandant al Gărzii Naționale din orașul Slatina. La 26 iunie, prefectul județului Olt trimitea un ordin circular autorităților din subordine, care, în fapt, poate fi considerat un simplu apel adresat funcționarilor, cu aceeași amenințare că pe viitor vor fi aplicate sancțiuni celor care nu participau la sărbătorile oficiale[44].

[36] *Ibidem*, f. 26.
[37] *Ibidem.*
[38] *Ibidem.*
[39] *Ibidem*, f. 26v.
[40] *Ibidem*, f. 25.
[41] *Ibidem.*
[42] La 22 iunie 1940, Frontul Renașterii Naționale a fost transformat în Partidul Națiunii, declarat oficial „partid unic și totalitar” (Ioan Scurtu – coordonator, Constantin Mocanu, Doina Smârcea, *Documente privind istoria României în anii 1918−1944*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1995, p. 474).
[43] SJAN, Olt, Prefectura județului Olt, dosar nr. 59/1940, f. 41−42v.
[44] *Ibidem*, f. 40, 42v.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cazurile din oraşul Slatina nu au fost izolate, situaţii similare producându-se şi în celelalte judeţe din Ţinutul Olt. Dintre documentele care atestă acest lucru, reţinem adresa comandantului Gărzii Naţionale a judeţului Romanaţi, colonelul P. Florescu, trimisă, la 23 mai 1939, prefectului aceluiaşi judeţ. Comandantul sublinia faptul că uniforma F.R.N. trebuia purtată „cu cea mai mare atenţie şi a nu fi pătată de nimeni" şi îl ruga pe prefect să ordone ca toţi funcţionarii din subordinea sa, care îşi procuraseră uniforma, să o poarte „cu demnitate şi dragoste", iar „*atunci când sunt serbări, se vor strânge în grup formând o masă compactă şi cu această ocazie pot să dovedească şi convingerea de care sunt pătrunşi* [subl. n.]"[45]. De „Ziua Eroilor", funcţionarii, prin comportamentul lor, dovediseră contrarul celor dorite de autorităţi: deşi se îmbrăcaseră în uniformă, nu au intrat în biserică, preferând să stea şi să privească procesiunea de pe trotuare.

Cu toate acestea, în aceeaşi adresă, comandantul Gărzii chema pe toţi funcţionarii pentru a face propagandă faţă de alţi membri ai F.R.N., în vederea procurării şi purtării uniformei, deoarece se anunţa un eveniment de proporţii în cadrul judeţului. Iar P. Florescu dorea să ofere imaginea unei „reale" adeziuni a celor înscrişi în F.R.N. şi în Garda Naţională: „[…] ca să fim cât mai mulţi în uniformă deoarece anul acesta va fi inaugurarea satului Dioşti[46] şi va veni M. S. Regele şi Înaltul Guvern, precum şi persoane străine şi de judeţ şi de ţară care se vor convinge că romanaţenii sunt la înălţimea timpurilor de astăzi"[47]. Vizitele regelui şi ale persoanelor oficiale în teritoriu erau, în general, pregătite minuţios de către autorităţile locale, mascându-se de fapt situaţia reală.

Repetarea ordinelor superiorilor, pentru ca funcţionarii să-şi îndeplinească obligaţiile prevăzute în Statutul funcţionarilor publici sau în alte documente, demonstrează o „acută" lipsă de autoritate şi de control asupra celor care erau consideraţi subalterni. Pe mulţi dintre aceştia din urmă nu îi convingea nici măcar ameninţarea că vor fi scoşi din unica organizaţie politică existentă în stat, deşi apartenenţa la partidul unic devenise o condiţie obligatorie pentru toţi cei care erau sau doreau să devină funcţionari publici[48].

Realitatea relevată de conţinutul documentelor emise de autorităţile locale sau centrale demonstrează că intenţiile protagoniştilor regimului carlist de a da o organizare cazonă corpului funcţionăresc, ca de altfel întregii societăţi, nu îşi găseau aplicabilitate în teritoriu. Funcţionarii nu participau din convingere la sărbătorile oficiale şi o bună parte dintre cei care veneau le considerau o pierdere de timp. Mesajul pe care autorităţile ar fi vrut să-l transmită masei largi a populaţiei – în esenţă, „strângerea rândurilor" în jurul Dinastiei, ideea de ordine, disciplină, autoritate, supunere – era viciat. Uniforma carlistă era repudiată de mulţi funcţionari de stat, acestora fiindu-le chiar ruşine să se afişeze cu

[45] Idem, fond Prefectura judeţului Romanaţi, dosar nr. 37/1939, f. 68.

[46] Satul Dioşti a fost distrus, în mare parte, în urma unui incendiu, izbucnit la 1 aprilie 1938. Regele Carol al II-lea a venit personal la faţa locului, la 6 aprilie, şi a promis locuitorilor că va reface şi va transforma acest sat într-unul model, Fundaţia Culturală „Principele Carol" fiind însărcinată cu aplicarea acestei promisiuni. Pentru reconstituirea acestuia, autorităţile au investit mari sume de bani (SJAN, Dolj, fond Rezidenţa Regală a Ţinutului Olt, Serviciul Administrativ, dosar nr. 110/1939, f. 30−34).

[47] SJAN, Olt, fond Prefectura judeţului Romanaţi, dosar nr. 37/1939, f. 68.

[48] La 20 ianuarie 1940, a fost emis decretul-lege privind numirile în funcţiile publice, care condiţiona calitatea de funcţionar public de apartenenţa la partidul unic, Frontul Renaşterii Naţionale (art. 3). La 22 iunie 1940, a fost emis decretul-lege pentru „apărarea ordinii politice unice şi totalitare a statului român" care, referitor la administraţie, impunea aderarea la Partidul Naţiunii a tuturor funcţionarilor publici, precum şi a celor care candidau pentru o funcţie publică – articolele 2 şi 3 („Buletinul Oficial al Ţinutului Olt", Craiova, anul III, nr. 5, 1 martie 1940, p. 1; „Buletin Oficial. Organul intereselor generale comunale", Turnu Severin, anul XIII, nr. 14, 15 iulie 1940, p. 1; Ioan Scurtu (coord.), Constantin Mocanu, Doina Smârcea, *op. cit.*, p. 474).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ea în public[49]. Dacă funcţionarii înţelegeau să îşi îndeplinească atribuţiile referitoare strict la bunul mers al serviciului, absenţa sau prezenţa formală la activităţile suplimentare, cerute de exponenţii regimului carlist, demonstrează că ei nu înţelegeau sau nu acceptau rolul ce le fusese atribuit fără a fi consultaţi. Reacţia majorităţii funcţionarilor din Ţinutul Olt faţă de activităţile „extraserviciu" sau faţă de purtarea semnelor distinctive ale partidului unic poate fi interpretată şi ca o rezistenţă tacită a acestora faţă de regimul carlist.

În acest context, se poate afirma că propaganda prin intermediul scenariilor ocazionate de sărbătorile naţionale şi cele ale Familiei Regale a fost transformată, de către o mare parte a „actorilor" principali, în momente publice de antipropagandă faţă de regimul carlist. Scopul rezervat de autorităţile centrale momentelor festive – adică să propage în rândul populaţiei imaginea acceptării, de către funcţionarii publici, a regimului instituit de către regele Carol al II-lea, plus ideea solidarităţii cu cel de-al treilea monarh român, ideea de autoritate, de disciplină şi de respectare a „legalităţii" – nu a fost îndeplinit. Prin contrast cu planurile autorităţii centrale, momentele festive au scos la iveală o „opoziţie" neprevăzută, trădând fragilitatea regimului însuşi, care se va prăbuşi, la 6 septembrie 1940, în contextul nefast al dezintegrării României Mari.

PUBLIC FUNCTIONARIES IN "CELEBRATION" AND KING CAROL II OFFICIAL PROPAGANDA BETWEEN 1938 AND 1940 (OLT COUNTY)
(Summary)

Keywords: public functionaries, celebration, propaganda, social solidarity, Olt County, King Carol II.

The article analyses "the malfunction" of the central power strategy regarding the propagation, in the Olt County, between 1938 and 1940, on the occasion of the official festive moments, of certain messages that were supposed to enforce the authority of the regime of King Carol II, and the implementation of that strategy using the social and professional category of the public functionaries. Our analysis is based upon some unused documents, found in the local archives, and proves the fact that in a well-defined territory (Olt County, composed of six counties: Dolj, Gorj, Mehedinţi, Olt, Romanaţi and Vâlcea), a big part of the public functionaries refused to play the "social" and propagandistic role that they were assigned, without being consulted, by the protagonists of King Carol II's regime. The documents used in our analysis are relevant to showing the low level of receptivity of the public functionaries as regards forced participation in the national celebrations or in the ones of the Royal Family, and also to checking the success of the official propaganda using the state's employees.

[49] Au existat şi cazuri când funcţionari purtând uniforma F.R.N. „în repetate rânduri, […] au fost văzuţi frecventând localuri de proastă reputaţie, mergând în care, căruţe şi cariole cu lăptărese, în plin centrul oraşului". De aceea, la 19 august 1939, rezidentul regal al Ţinutului Olt trimitea o adresă circulară tuturor autorităţilor aflate în subordinea sa, în care le atrăgea atenţia că un asemenea comportament „compromite atât demnitatea lor personală, cât şi prestigiul instituţiilor din care fac parte", le cerea să dea dispoziţii la toţi funcţionarii din subordine „ca asemenea ţinute, lipsite de cuviinţă şi respectul impus de portul uniformei F.R.N., le sunt cu desăvârşire interzise şi că – pe viitor – asemenea abateri vor fi aspru sancţionate" (SJAN, Dolj, fond Rezidenţa Regală a Ţinutului Olt, Serviciul Administrativ, dosar nr. 34/1939, f. 19).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SORIN D. IVĂNESCU[*]

ACŢIUNI DE INFILTRARE A MINISTERULUI DE INTERNE DUPĂ 23 AUGUST 1944

Prin oamenii instalaţi la conducerea Ministerului de Interne, a Direcţiunii Generale a Poliţiei şi Inspectoratului General al Jandarmeriei, guvernul dr. Petru Groza declanşa acţiunea de politizare a acestor instituţii, de deturnare a misiunilor ce le reveneau, în sprijinul comunizării României şi al lichidării tuturor formelor de manifestare a democraţiei tradiţionale româneşti. „Dacă, din necesităţi superioare de stat − se menţiona în Ordinul nr. 65/S, din 2 aprilie 1945, al Şefului Direcţiunii Generale a Poliţiei − viaţa publică trebuie imediat purificată de elemente care, prin poziţia lor socială şi datorită activităţii lor politice din trecut, ar periclita democratizarea reală a ţării, nu trebuie o singură clipă să se uite că s-a dus o luptă grea şi plină de încercări, tocmai pentru apărarea intereselor poporului şi recunoaşterea drepturilor cetăţenilor”[1]. Din nefericire, şi atunci, ca şi în etapele ulterioare, necesităţile superioare de stat nu au avut în vedere interesul poporului şi au intrat sistematic în conflict cu drepturile cetăţenilor.

Abia într-un document din 1978 s-a recunoscut implicit rolul jucat de serviciile speciale în procesul de comunizare a României: „În condiţiile social-istorice date, sub conducerea Partidului Comunist Român, organele de represiune, printre care şi cele ale Siguranţei, au avut un rol important în descoperirea, demascarea şi izolarea forţelor reacţionare, în asigurarea condiţiilor necesare pentru consolidarea regimului democrat-popular. În acelaşi timp, o importanţă deosebită au avut aceste organe în depistarea activităţii contrarevoluţionare puse la cale de către serviciile de spionaj străine în scopul răsturnării puterii populare şi al reinstaurării vechiului regim. În această perioadă au fost descoperite, demascate şi lichidate grupurile de spionaj şi diversiune conduse de misiunile militare americană şi engleză, precum şi unele organizaţii subversive, ca «T» şi «Tinerimea liberală», «Antena», «Partizanii naţionalişti români», «Haiducii lui Avram Iancu», a fost lichidată manifestaţia contrarevoluţionară din 8 noiembrie 1945; s-au depistat numeroase acţiuni de sabotaj comise de patronii reacţionari; a fost îngrădită activitatea de propagandă subversivă, de răspândire a naţionalismului şi şovinismului, faptele respective fiind pedepsite cu severitate. Organele represive au avut, de asemenea, un rol însemnat în împiedicarea acţiunilor de sabotare a măsurilor de reformă agrară, cuprinse în Legea nr. 187 din 23 martie 1945, precum şi a altor acte ostile îndreptate împotriva eforturilor de refacere a economiei naţionale, distrusă de

[*] Cercetător ştiinţific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iaşi.

[1] ASRI, fond Documentar, dosar 7530, f. 445−446.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. L, 2013, p. 247–258

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

război”[2]. Caracterul represiv al aparatului de stat, subordonat unor directive politice noi, s-a resimţit cu putere încă din toamna anului 1944, dar mai ales în etapa premergătoare alegerilor din 1946, perioadă în care mai ales organele de siguranţă au avut o contribuţie importantă la „contracararea manevrelor puse la cale de forţele reacţionare”.

În activitatea informativă, contrainformativă, de siguranţă şi ordine publică, competenţele au revenit, şi după evenimentele de la 23 august 1944, organelor specializate ale statului român, respectiv Poliţiei de Siguranţă şi Jandarmeriei, din structura Ministerului Afacerilor Interne, Serviciului Special de Informaţii, subordonat mai întâi Ministerului de Război şi apoi Preşedinţiei Consiliului de Miniştri şi Secţiei a II-a din Marele Stat Major al Armatei Române.

În perioada 23 august 1944 − 6 martie 1945, Ministerul Afacerilor Interne şi-a menţinut structura organizatorică şi atribuţiile ce-i fuseseră fixate prin legile din 1929 şi 1936, cu modificările apărute în anii 1940 şi 1943. În structura sa se aflau: Direcţiunea Generală a Poliţiei (inclusiv Corpul Detectivilor); Inspectoratul General al Jandarmeriei; Direcţiunea Administraţiei de Stat şi Finanţelor locale; Comandamentul Trupelor de Pompieri; Direcţiunea Contabilităţii; Direcţiunea Generală a Exploatărilor Locale; Direcţiunea Mobilizării şi Organizării Naţiunii şi Teritoriului; Direcţiunea Casei de Credit şi Ajutoare; Oficiul de Documentare şi Studii Administrative[3]. La rândul lor, aceste organisme erau structurate pe plan central, pe direcţii, servicii şi birouri, iar în teritoriu dispuneau de inspectorate generale de gardieni publici şi jandarmerie, chesturi de poliţie, legiuni de jandarmi, poliţii, comisariate şi detaşamente de poliţie, companii şi posturi de jandarmi. Direcţia Generală a Poliţiei a fost structura principală a Ministerului de Interne, care avea ca atribuţii îndrumarea, coordonarea şi realizarea activităţilor de ordine publică şi informaţii pe întreg teritoriul urban al ţării.

Actul de la 23 august 1944 a avut un impact negativ asupra funcţionarilor Poliţiei, aceştia fiind acuzaţi, în cea mai mare parte, de apartenenţă la fostele regimuri caracterizate în ansamblu ca fasciste. Mai mult, la 19 septembrie 1944, ministrul Justiţiei, Lucreţiu Pătrăşcanu, a iniţiat o lege privind verificarea personalului angajat după 10 februarie 1938, pentru analizarea activităţii acestuia şi, eventual, pentru stabilirea vinovaţilor. Practic, orice funcţionar putea fi dat afară din serviciu în cazul în care era acuzat de „activitate duşmănoasă contra forţelor democratice”, activitate hitleristă în timpul războiului sau nu era de acord să colaboreze cu noul regim. După 6 martie 1945, Direcţiunea Generală a Poliţiei, care datorită atribuţiilor ei a fost utilizată de comunişti în organizarea represiunii opozanţilor politici, avea următoarea structură:

1. Prefectura Poliţiei Capitalei;

2. Cabinetul inspectorilor generali de poliţie, câte unul pentru fiecare Inspectorat regional (Bucureşti, Cluj, Constanţa, Craiova, Galaţi, Iaşi, Oradea, Piteşti, Târgu-Mureş, Sibiu, Timişoara);

3. Subdirectorul general pentru poliţia administrativă (ce avea în subordine Direcţia I a poliţiei administrative şi a personalului, cu şapte birouri de control personal, două birouri de poliţie administrativă şi de frontieră, registratura generală, intendenţa, cabinetul medical şi contabilitatea Direcţiei Generale a Poliţiei);

4. Subdirectorul general pentru Siguranţă (subordona Direcţia a II-a a poliţiei judiciare, cu Serviciul Poliţiei Judiciare, organizat în Birourile de urmăriri, colaborare-

[2] Serviciul Român de Informaţii, *Cartea Albă a Securităţii, 23 august 1944 − 30 august 1948*, vol. I, coordonator Mihai Pelin, Bucureşti, 1997, p. 30.

[3] Ministerul de Interne, *Organizarea şi funcţionarea organelor Ministerului de Interne de la înfiinţare până în prezent*, Broşură de uz intern, Bucureşti, 1978, p. 91−92.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

urmărire în teren şi cazierul central poliţienesc, Serviciul poliţiei tehnice şi Grupele de cercetare, precum şi Direcţia a III-a a Poliţiei de Siguranţă, organizată în patru servicii: Controlul Străinilor, Serviciul de Siguranţă, cu cele trei secţii ale sale – mişcări subversive, curente sociale şi politice, secţia armistiţiu şi cea de evidenţă a internărilor – Serviciul de Corespondenţă şi Serviciul Radio);

5. Serviciul centre internări şi tabere de muncă, organizat în trei secţii şi nouă birouri, cu atribuţii în probleme politice, de aplicare a Convenţiei de Armistiţiu, trieri, internări etc.;

6. Inspectoratul Gardienilor Publici, cu unităţi în Capitală şi provincie, în subordinea acestuia intrând şi Batalionul de pază al Ministerului de Interne;

7. Corpul Detectivilor, condus de un inspector şef, un adjunct şi un birou de coordonare şi care era structurat pe trei secţii, „cu atribuţii de acţiune/arestări, informaţii şi filaj”[4].

Aceiaşi structură organizatorică o avea şi Prefectura Poliţiei Capitalei, compusă din patru chesturi, corespunzând celor patru sectoare, şi 34 comisariate de poliţie.

Activitatea Direcţiei Generale a Poliţiei de după 23 august 1944 a fost marcată de epurări, purificări administrative sau demisii, la care s-au adăugat dispoziţiile Comisiei Aliate (Sovietice) de Control, care a cerut reducerea efectivelor de la 18.330 de angajaţi la 5.000. Imediat după 6 martie 1945, Comisia Aliată (Sovietică) de Control a acceptat mărirea treptată a numărului de funcţionari până la 10.000. Din numărul cadrelor existente la 6 martie 1945 au fost epurate în perioada următoare 155, îndepărtate disciplinar 1.284, iar alţii au fost disponibilizaţi. Pe de altă parte, un număr de 2.347 de funcţionari, îndepărtaţi din DGP în perioada anterioară, au fost verificaţi şi rechemaţi în activitate. Dintre aceştia, 1.939 erau gardieni publici „elemente verificate, democrate şi de bună credinţă”[5], după cum menţionează un document. Într-o conferinţă cu inspectorii regionali de poliţie, desfăşurată la 22 octombrie 1945, directorul general de Poliţie, Constantin Popescu, unul dintre ofiţerii care au trecut de partea comuniştilor imediat după 23 august 1944, afirma că efectivul total al funcţionarilor de poliţie se ridica la 7.400 şi îşi exprima speranţa în creşterea numărului acestora până la 9.500[6]. În cursul anului 1947, efectivul DGP s-a ridicat la 9.339 de funcţionari, dintre care 5.615 proveneau „din vechile cadre poliţieneşti”, în timp ce restul de 3.724 erau noi angajaţi[7].

Începând cu 1 iunie 1945 s-au organizat cursuri de iniţiere cu durata de două luni pe lângă fiecare unitate de poliţie, iar la sediul DGP a funcţionat o şcoală de pregătire, în perioada 1 iulie − 10 decembrie 1945, care a promovat 135 de ofiţeri şi agenţi de poliţie. În aprilie−iulie 1946 s-a desfăşurat un curs de pregătire specială a funcţionarilor de siguranţă, absolvit de 39 de ofiţeri de poliţie, din rândul lor fiind selectate cadrele de comandă[8]. Pentru o mai bună capacitare a funcţionarilor, aceştia au primit, cu începere din 1 aprilie 1945, „o indemnizaţie specială de poliţie”, echivalentă cu 50 % din salariul brut[9], iar în vara anului 1946 li s-a mai acordat o „indemnizaţie specială”, egală cu un salariu, plus un spor de 70 %.

După instalarea guvernului în 6 martie 1945, Teohari Georgescu, ajuns ministru de Interne, a dat o lovitură de teatru reprimind în Siguranţă şi Poliţie numeroşi ofiţeri,

[4] *Ibidem*, p. 93−96.
[5] ANIC, fond Direcţia Generală a Poliţiei (DGP), dosar 87/1947, f. 119.
[6] Idem, dosar 58/1945, f. 111.
[7] Idem, dosar 87/1947, f. 119.
[8] ASRI, fond Documentar, dosar 9029, vol. 8, f. 137−139; vezi şi SRI, *Cartea Albă…* , vol. I, p. 352.
[9] ANIC, fond DGP, dosar 87/1947, f. 120.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dintre cei licenţiaţi până la data respectivă, acuzându-i pe predecesorii săi că ar fi slăbit aparatul informativ şi de ordine al statului prin destituirea nejustificată a unor profesionişti ai domeniului. Acest act ipocrit a avut efectul scontat, cei reprimiţi privindu-l pe Teohari Georgescu ca pe un salvator, sprijinindu-l în acţiunile de supraveghere şi represiune împotriva partidelor istorice, ai căror lideri nu interveniseră atunci când ei fuseseră înlăturaţi. Astfel, în vechea Siguranţă şi Poliţie are loc o mutaţie decisivă ce nu poate fi pusă exclusiv pe infiltrarea instituţiilor de către comunişti. Au fost speculate cu abilitate teama oamenilor cu privire la locul de muncă şi resentimentele faţă de politica ezitantă a partidelor democratice, încât mulţi ofiţeri s-au găsit în situaţia de a contribui la instalarea în România a unui regim faţă de care nu aveau nici o afinitate.

Imediat după instalarea guvernului dr. Petru Groza au început masive acţiuni propagandiste, iniţiate de presa comunistă, de „demascare" a celor care se făceau vinovaţi de diferite acte „antidemocratice". La 11 martie 1945 au fost arestate cadre superioare din DGP, Prefectura Poliţiei Capitalei şi Serviciul Special de Informaţii, la care s-au adăugat toţi comisarii-şefi din Bucureşti. Printre cei reţinuţi s-au numărat Gheorghe Rânzescu (şeful Corpului Detectivilor în perioada 1941−1944), Alfred Paximade (chestor), Mihai Păun (chestor), Cristache Chelbaşu (chestor) şi Florin Becescu (fost şef al secţiilor Contrainformaţii şi Contraspionaj din Serviciul Special de Informaţii în perioada 1937−1944). Acuzatorul public Alexandru Drăghici, viitor ministru de Interne în perioada 1952−1968, era lăudat de „Scânteia", la 4 mai 1945, că anchetează „o nouă bandă de agenţi ai Siguranţei din regimul de teroare a lui Antonescu"[10]. Trei luni mai târziu, la 3 august 1945, a început un proces în care inculpaţii, în număr de 21, dar numai 12 în boxă, erau toţi poliţişti din DGP, Direcţia Poliţiei de Siguranţă şi Prefectura Poliţiei Capitalei. Câteva zile mai târziu, la 8 august 1945, judecătorii au pronunţat şase sentinţe de muncă silnică pe viaţă şi alte condamnări de zeci de ani de închisoare. Mărturisindu-şi păcatele „deviaţioniste" în 1952, Teohari Georgescu se adresa lui Gheorghiu-Dej şi Biroului Politic, amintindu-le că „nu şapte ani, dar nici un an nu m-ar fi lăsat partidul în fruntea Ministerului de Interne dacă nu aş fi avut ură de clasă şi aş fi capitulat în faţa duşmanului". El arăta că „întreg aparatul de represiune al burgheziei, Siguranţa, SSI şi Serviciul de Contrainformaţii al armatei a fost arestat"[11]. Chestionat cu privire la motivaţia pentru care elemente din „clasa exploatatoare" au fost menţinute în funcţii de conducere şi dacă această prezenţă era „în conformitate cu linia partidului", Teohari Georgescu se explica: „Urmând consecvent linia Partidului de a crea un aparat capabil să lupte cu hotărârea împotriva duşmanului de clasă, lună de lună, an de an au fost pregătite noi contingente de elemente devotate clasei muncitoare… De la început, atenţie deosebită s-a dat organizării unei securităţi alcătuită din elemente devotate. Astfel, din 1947, întregul efectiv al Securităţii a fost alcătuit din elemente noi"[12].

Statistici întocmite de Serviciul Personal din cadrul Direcţiei Generale a Siguranţei Statului, în aprilie 1948, privitor la funcţionarii din serviciile centrale şi exterioare, arată că dintr-un total de 2.816 de angajaţi, 2.359 fuseseră numiţi după 1945, în raport cu numai 457, care existau înainte de anul menţionat[13].

[10] Şerban Rădulescu-Zoner, Daniela Buşe, Beatrice Marinescu, *Instaurarea totalitarismului comunist în România*, Bucureşti, Editura Cavallioti, 1995, p. 81.

[11] ASRI, fond Documentar, dosar 40009, vol. 32, f. 124−125.

[12] *Ibidem*, f. 217.

[13] Idem, dosar 10985, f. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Direcţia Generală a Siguranţei Statului respecta întocmai ordinele cu privire la încadrare, „originea socială" fiind un factor determinant. În acest fel muncitorilor le revenea poziţia de lider, cu 1.456 de locuri, urmaţi îndeaproape de 1.287 de funcţionari şi 73 de intelectuali[14]. De asemenea, partidul era interesat de creşterea numărului de oameni fideli lui în Siguranţă. „Principial, încadrarea personalului cu membri de partid şi nemembri, simpatizanţi apropiaţi politic sau cu perspectiva de a deveni membri de partid, se va face cu verificarea şi avizul partidului". Pentru a evita riscurile de natură contrainformativă, „civili primim numai de la partid sau propuşi de noi şi verificaţi de partid", pe când militarii erau daţi „numai de partid, fără a se face propuneri nominale"[15]. Astfel, în privinţa apartenenţei politice a funcţionarilor DGSS, 2.515 erau înscrişi în Partidul Muncitoresc Român, 267 erau neîncadraţi politic, 10 erau în Frontul Plugarilor etc.[16].

Măsuri asiguratorii se luau şi în sensul completării cu personalul necesar şi verificării celui existent, din posturile de conducere, motiv pentru care „s-a format o comisiune care va hotărî pe teren şi se va compune din N. Popescu, Jianu Marin, Vladimir Mazuru şi doi tovarăşi de la CC"[17].

Obiectivele strategice ale URSS în România nu puteau să câştige substanţă fără contribuţia serviciilor speciale, ce aveau posibilitatea să controleze populaţia, să supravegheze spiritul public şi să-l direcţioneze prin manipulare sau represiune. Din acest punct de vedere, Siguranţa Statului oferea condiţii prielnice scopurilor urmărite de sovietici, motiv pentru care i s-a acordat şi atenţia cuvenită.

Schimbarea naturii regimului politic din România, prin instalarea guvernului dr. Petru Groza, a însemnat deturnarea misiunilor ce reveneau Siguranţei Statului, folosită acum în sprijinul comunizării României prin anihilarea „reacţiunii" şi „transformarea revoluţionară" a aparatului de stat. Succesul acestor acţiuni de transformare a serviciilor secrete româneşti, după tipicul şi metodologia structurilor informative similare sovietice, a culminat cu Decretul nr. 221/28 august 1948, prin care se înfiinţa Direcţiunea Generală a Securităţii Poporului. Măsurile întreprinse de comunişti au vizat reorganizarea instituţiilor de Siguranţă, prin infiltrarea cu trimişi speciali ai NKVD-ului, precum Emil Bodnăraş, Piotr Goncearuk, Pantelimon Bodnarenko (Gheorghe Pintilie), Alexandru Nicolschi, Vladimir Mazuru, Ana Toma sau Nina Nikonova, toţi agenţi ai Moscovei, numiţi responsabili în cadrul unor structuri informative româneşti[18], epurarea elementelor fidele vechiului regim şi politizarea muncii informativ-operative. Şi după 23 august 1944, Siguranţa Statului a continuat să-şi desfăşoare activitatea în cadrul Direcţiunii Generale a Poliţiei ca Direcţiune a Poliţiei de Siguranţă, postură în care se regăseşte şi la începutul anului 1946. Conform Instrucţiunilor Generale nr. 30000 S/1946, Poliţiei de Siguranţă îi revenea, ca principal mijloc de acţiune, informaţia, capitolul competenţe fiind completat cu sarcini privind supravegherea cetăţenilor repatriaţi, urmând să se apeleze la mijloace de represiune „numai atunci când toate măsurile de prevenire nu au putut stăvili acţiunile contrare ordinii publice şi siguranţei statului"[19].

Pentru a organiza, îndruma şi conduce efectiv operaţiunile de siguranţă pe întreg teritoriul urban şi rural „al circumscripţiilor poliţieneşti şi jandarmereşti", MAI stabilea,

[14] *Ibidem*, f. 6.
[15] Idem, dosar 9051, vol. 1, f. 98.
[16] Idem, dosar 10985, f. 7.
[17] Idem, dosar 9051, vol. 1, f. 92.
[18] Dennis Deletant, *Influenţa sovietică asupra Securităţii române. 1944−1953*, în vol. *Memoria ca formă de justiţie*, Bucureşti, 1994, p. 35−42.
[19] SRI, *Cartea Albă*…, vol. I, p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conform ordinului nr. 12100-S/20.06.1947, înfiinţarea Direcţiunii Generale a Siguranţei Statului, prin desprinderea de Direcţiunea Generală a Poliţiei, ea devenind în fapt o instituţie autonomă în cadrul ministerului. Erau incluse organele centrale de teren care formau înainte Corpul Detectivilor, se organizau Inspectorate regionale de Siguranţă pentru fiecare regiune, Servicii de Siguranţă pentru fiecare reşedinţă de judeţ, iar Direcţiunea Siguranţei Capitalei devenea inspectorat[20]. Sub raport informativ şi organizatoric, unităţilor de jandarmerie şi poliţie li se punea în vedere că trebuie să predea arhiva completă a serviciilor de siguranţă şi tot materialul documentar şi să acorde concursul necesar realizării misiunilor prin care „noua siguranţă" să poată „cunoaşte în orice moment situaţia reală din teritoriu spre a aplica măsurile corespunzătoare"[21]. Această schimbare nu a scăpat opiniei publice. În raportul 8133/S, din 16 iulie 1947, înaintat de Inspectoratul de Siguranţă Cluj la Direcţia Generală, se arăta: „Despărţirea Siguranţei de restul poliţiei a prilejuit lansarea de zvonuri şi diverse comentarii. Astfel, se zvoneşte că, prin această despărţire, se urmăreşte a se da puteri discreţionare Siguranţei şi a o transforma într-un NKVD, după sistemul rusesc. Această măsură administrativă a produs o oarecare panică în rândurile opoziţioniste şi reacţionare, aşteptându-se la operaţiuni de ridicare şi internare din rândurile lor. S-au luat măsuri pentru identificarea autorilor şi colportorilor"[22].

Noile autorităţi au avut în vedere preluarea activităţii de siguranţă de pe teritoriul rural, care revenea prin lege Inspectoratului General al Jandarmeriei, de către Inspectoratele Regionale de Siguranţă. Acest transfer de atribuţii a fost reglementat în baza Ordinului telefonic nr. 34713/26.06.1947 şi Ordinului circular nr. 36201/31.07.1947 a Inspectoratului General al Jandarmeriei[23]. Noile autorităţi au avut în vedere preluarea activităţii de siguranţă pe teritoriul rural, care revenea prin lege Inspectoratului General al Jandarmeriei, şi exploatarea informativă în folosul propriu.

Arbitrariul şi imixtiunea străină a făcut ca, începând cu 1947, activitatea Siguranţei Generale să fie orientată exclusiv spre combaterea şi anihilarea adversarilor politici ai comunismului. Ordinul circular nr. 36794/2.08.1947 arată că organele Siguranţei Generale şi ale Jandarmeriei au acţionat „împotriva organizaţiilor subversive, conduse de legionari şi finanţate de partidele istorice, care urmăreau răsturnarea prin violenţă a regimului democratic şi asasinarea guvernului"[24].

Potrivit ordinului circular 12100-S/20.06.1947, noua concepţie de lucru a Direcţiei Generale a Siguranţei Statului avea la bază instrucţiunile tehnice şi planul general de căutare a informaţiilor, în care se făcea o scurtă prezentare a problemelor urmărite, cu indicarea obiectivelor şi caracteristicilor mai importante. Se aveau în vedere starea de spirit a populaţiei, curentele politice şi asociaţiile legale, acţiunile subversive, organizaţiile ilegale, sabotajul, problematica sectelor, controlul străinilor şi presa. La data de 4.07.1947, directorul general al Siguranţei Statului, colonelul, N. Popescu, semna nota de serviciu nr. 1478-S, solicitând să i se prezinte, până la 1 iulie 1947, misiunile şi planul de căutare a informaţiilor pentru fiecare serviciu din DGSS[25]. Analiza şi evaluarea planurilor de căutare a informaţiilor au stat la baza elaborării Planului General de Acţiune pe 1947, ce avea în vedere „curentul reacţionar-fascist, instigări contra

[20] ASRI, fond Documentar, dosar 9049, vol. I, f. 4–5.
[21] Idem, dosar 9051, vol. I, f. 111.
[22] SRI, *Cartea Albă…*, vol. I, p. 377.
[23] ASRI, fond Documentar, dosar 9049, vol. I, f. 372.
[24] SRI, *Cartea Albă…*, vol. I, p. 16.
[25] ASRI, fond Documentar, dosar 9049, vol. I, f. 65.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

guvernului şi regimului democratic, manifestări şovine şi rasiste, propaganda subversivă”[26].

Un document care demonstrează modul în care Siguranţa Statului servea viaţa politică a ţării este Darea de Seamă asupra activităţii Direcţiunii Generale a Siguranţei Statului, de la 10 iunie până în prezent (1 septembrie 1947). Potrivit acestuia, Siguranţa urmărise:

1. acţiunea politică sub toate aspectele, concentrându-şi vigilenţa asupra PNŢ, „în jurul căruia am apreciat că s-a polarizat acţiunea subversivă”;

2. acţiunea de spionaj şi de imixtiune a reacţiunii internaţionale „care a constituit o sarcină nouă pe care şi-a luat-o pentru prima oară Siguranţa Statului”;

3. acţiunea de combatere a sabotajului şi a actelor de diversiune „care asemenea constituie sarcină nouă pentru Siguranţa Statului”[27].

La capitolul realizări, Siguranţa înregistra o situaţie care ulterior a putut fi interpretată ca „pasiunea stalinistă a demascării inamicului”[28], raportând că, „în ceea ce priveşte prima sarcină, munca noastră a fost încununată de succes, prin descoperirea unor serii de organizaţii subversive, în diferite puncte ale ţării, culminând cu Tămădăul, care a dat posibilitatea dizolvării Partidului Naţional Ţărănesc”[29].

Sistemul comunist al planificării în activitatea de informaţii apare odată cu Planul de Muncă pentru perioada 1 septembrie − 7 noiembrie 1947, în care sunt prevăzute sarcini ce anunţă transformarea Siguranţei Statului în Securitatea Poporului: „Vom înfiinţa serviciul şcolilor profesionale”; „vom întocmi foile calificative anuale pentru întreg personalul”; „prin conferinţele de serviciu vom imprima funcţionarilor din subordine spiritul de economie a materialelor şi diverselor cheltuieli”[30].

Metodele staliniste, precum „întrecerea în muncă” şi „realizarea planului cu 100 %”, sunt inoculate treptat în munca de Siguranţă prin intermediul aparatului de partid. Un document ce ilustrează ipocrizia şi obedienţa lucrătorilor este acela în care, în preajma lui 23 august 1948, Nicolae Cârje, responsabil al Serviciului I Informaţii al Direcţiei Generale a Siguranţei Statului (ce lucra în Serviciile Speciale din februarie 1933), chema la întrecere în muncă pe tovarăşul Morţun de la Serviciul Secretariat, privitor la următoarele puncte: lichidarea întârzierilor la serviciu; reducerea lipsurilor nemotivate cu 100 %; economie de materiale şi rechizite; realizarea cu 100 % a planului sindical; lichidarea actelor de necinste şi descoperirea elementelor duşmănoase pătrunse în aparatul de stat; punctualitatea la şedinţele sindicale; vizionarea filmelor de la cinematograful „Excelsior”; ridicarea nivelului cultural şi politic, prin cititul cărţilor din bibliotecă şi a ziarului „Scânteia”[31].

Programul partidului, „citirea ziarului «Scânteia» în colectiv pentru ridicarea nivelului politic şi cultural în fiecare dimineaţă de la 7 la 8”[32], „curăţirea aparatului Siguranţei de elemente necorespunzătoare”[33], „adâncirea şi întărirea spiritului tovărăşesc în scopul creşterii calităţii muncii de siguranţă”[34], sunt elemente ce confirmă prezenţa Securităţii ca exponent fidel al regimului, înaintea consfinţirii legislative.

[26] SRI, *Cartea Albă…*, vol. I, p. 38.
[27] ASRI, fond Documentar, dosar 9051, vol. I, f. 87.
[28] Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Bucureşti, Editura Univers, 1995, p. 128.
[29] ASRI, fond Documentar, dosar 9051, vol. I, f. 87−88.
[30] *Ibidem*, f. 98.
[31] Idem, dosar 9049, vol. II, f. 237.
[32] Idem, dosar 9051, vol. I, f. 67.
[33] Idem, dosar 9049, vol. III, f. 260.
[34] *Ibidem*, vol. II, f. 238.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Indicaţiile preţioase" îşi fac loc treptat în munca secretă, structurile informative fiind avertizate să ţină seama de conjunctura internă şi internaţională şi, mai ales, de împărţirea forţelor în cele două lagăre, anume „unul imperialist şi antidemocratic şi altul democratic şi antiimperialist care înregistrează succese notabile". În acest sens, „având în vedere că reacţiunea internă va căuta să polarizeze în jurul său chiaburimea şi prin ea masele ţărăneşti, este imperios necesar ca extinderea agenturilor la sate să se facă neîntârziat, astfel încât, până cel târziu la 1 mai anul curent [1948], teritoriul rural al ţării să fie integral acoperit"[35]. Partidul trebuia să cunoască totul, pentru a putea declanşa procesul de colectivizare. Din acest punct de vedere, Siguranţa ca reminescenţă a „împilării burghezo-moşiereşti" era sortită desfiinţării. La 14 mai 1948, un material elaborat de Cabinetul Direcţiei Generale a Siguranţei Statului menţiona că „sprijiniţi de prevederile şi spiritul noii legi de organizare şi funcţionare a Siguranţei Statului [de fapt proiectul Direcţiunii Generale a Securităţii Poporului – n.n., S.I.] se va crea un nou aparat cu caracter dialectic, adică specializat şi suplu, în măsură să facă faţă situaţiunilor de viitor"[36].

Procesul de „transformare revoluţionară" a aparatului de stat s-a desfăşurat fără întrerupere, până după anul 1948, evoluţia lui fiind etapizată de teoreticienii regimului comunist „în raport cu condiţiile politico-sociale specifice". Într-o primă etapă, când puterea politică nu fusese integral cucerită de comunişti, iar aparatul de stat era cel creat de vechiul regim, „prioritară în activitatea Partidului Comunist", destinat să devină partid unic, a fost „democratizarea acestuia"[37]. Aşa cum avea să se afirme mai târziu, „democratizarea" aparatului de stat a urmărit, înainte de toate, înlăturarea cadrelor de conducere „reacţionare", „abrogarea legilor anti-muncitoreşti şi modificarea anumitor acte normative", care au permis organelor represive să-şi îndrepte atacul asupra „duşmanilor revoluţiei". Concomitent s-a impus în practica serviciilor informativ-operative aşa-zise „principii şi metode de muncă democratice", urmate de schimbarea orientării activităţii acestor instituţii şi transformarea lor în „instrumente ale revoluţiei". Au fost înlăturate pe această cale cadrele legate „prin concepţiile şi poziţia lor social-economică" de interesele vechii clase conducătoare, „elemente ostile regimului democrat-popular, cele compromise printr-o activitate duşmănoasă faţă de mişcarea muncitorească şi democratică, funcţionarii abuzivi şi corupţi"[38].

Curăţirea aparatului de stat, inclusiv a celui de Siguranţă, a fost concepută de Partidul Comunist ca un „proces de epurare treptată şi selectivă", în cadrul căruia „comuniştii cu o bogată experienţă revoluţionară, călîţi în lupta cu duşmanul de clasă, în anii crunţi ai ilegalităţii au fost trimişi să înlocuiască elementele vechi necorespunzătoare". Prin această schimbare din mers a cadrelor s-a urmărit asigurarea unei anumite continuităţi în activitatea aparatului de stat şi în paralel „revoluţionarea" acestuia, e drept în detrimentul calităţii.

Într-un document de sinteză, elaborat de Securitate în 1978, se menţiona că „după momentele 30 decembrie 1947 şi 11 iunie 1948 s-a trecut în etapa a II-a a revoluţiei, în cadrul căruia partidul a procedat la crearea unui mecanism de stat adecvat, propriu puterii muncitorilor şi ţăranilor. În acest proces au fost cuprinse toate verigile aparatului de stat, astfel că la 28 august 1948, pe baza Decretului nr. 221, a luat fiinţă Direcţia

[35] *Ibidem*, vol. III, f. 294.
[36] Idem, dosar 9051, vol. I, f. 36.
[37] Idem, fond „B", dosar 185/3439, f. 6.
[38] *Ibidem*, f. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Generală a Securităţii Poporului, care avea sarcina de a apăra cuceririle democratice şi de a asigura securitatea ţării contra uneltirilor duşmanilor din interior şi exterior"[39].

O primă structură din cadrul Ministerului Afacerilor Interne, infiltrată şi apoi controlată de către comunişti, a fost Corpul Detectivilor. El a luat fiinţă în 1931 prin unificarea Brigăzilor centrale ale Siguranţei şi a desfăşurat activităţi de culegere a informaţiilor prin toate procedeele: agentură secretă, filaj-supraveghere, interceptări telefonice şi de corespondenţă etc. De asemenea, avea atribuţii în domeniul prevenirii şi descoperirii infracţiunilor contra ordinii publice şi siguranţei statului.

Corpul Detectivilor era subordonat nemijlocit Direcţiei Poliţiei de Siguranţă, fiind organul ei informativ de teren, de căutare şi culegere a informaţiilor, desfăşurându-şi activitatea cu precădere în capitală, dar acţiona uneori şi în provincie, prin intermediul unor agenţi, şi era organizat pe grupe, secţiuni, echipe şi birouri. Corpul Detectivilor avea următoarea structură: grupa 1 urmărea organizaţiile şi partidele de dreapta şi extremă dreaptă, asociaţiile fără scop lucrativ, sectele religioase nerecunoscute legal, corpurile profesionale şi lojile francmasonice. Grupa a 2-a (numită şi Brigada Mobilă) se ocupa cu cercetarea infracţiunilor de drept comun (în special furturi, tâlhării, falsuri). Grupa a 3-a supraveghea organizaţiile şi partidele politice ale minorităţilor naţionale, suspectate că desfăşoară acţiuni contra intereselor statului. Grupa a 4-a urmărea mişcările şi partidele politice de stânga şi extremă stângă. Grupa a 5-a avea atribuţii exclusive de filaj, iar grupa a 6-a avea în preocupări paza familiei regale şi a înalţilor demnitari. În schema de organizare a Corpului Detectivilor figurau şi două echipe speciale: una care se ocupa de problemele economice şi alta autorizată cu interceptările telefonice[40].

După reorganizarea din 14 martie 1945, Corpul Detectivilor a devenit o structură încadrată în marea ei majoritate cu comunişti sau vechi poliţişti, care au consimţit să se pună în slujba PCR-ului. Au fost înrolaţi câţiva agenţi sovietici vorbitori de limba română, dintre care mulţi fuseseră arestaţi de autorităţile române şi eliberaţi din închisoare după 23 august 1944. Printre aceşti agenţi se numărau Andrei Gluvacov, Vladimir Gribici, Mişa Protopopov, Vanea Didenko, Jaşka Alexeev, Mihail Postanski, Mişa Petruc, Alexandru Şişman şi Piotr Gonciaruc[41]. Şef al acestui departament a fost numit Alexandru Nicolschi, considerat de mare încredere atât de sovietici, cât şi de aparatul comunist român.

În intervalul 23 august 1944 şi 6 martie 1945, Corpul Detectivilor a avut un efectiv de 221 de funcţionari, împărţit în trei grupe, care îşi desfăşurau activitatea pe probleme: problema legionară, problema politică internă, informaţii despre activitatea oficiilor diplomatice şi diverse[42]. Corpul Detectivilor avea ca sarcină de a supraveghea activitatea „tuturor grupărilor politice şi organizaţiilor de tip fascist sau camuflat democratice"[43]. Principala acţiune informativă a fost direcţionată către Mişcarea Legionară, fiind identificate mai multe organizaţii de acest tip: 1) Organizaţia teroristă a Grupului Teofănescu; 2) Organizaţia Corpului Muncitoresc Legionar din Capitală; 3) Organizaţia legionară a Corpului „Răzleţi" din Capitală; 4) Organizaţia clandestină legionară a oraşului şi judeţului Constanţa; 5) Organizaţia clandestină

[39] *Ibidem*, f. 6.

[40] Cristian Troncotă, *Istoria serviciilor secrete româneşti*. *De la Cuza la Ceauşescu*, Bucureşti, Editura „Ion Cristoiu", 1999, p. 111.

[41] Paul Ştefănescu, *Istoria serviciilor secrete româneşti*, Bucureşti, Editura Divers Press, 1994, p. 163.

[42] SRI, *Cartea Albă*..., vol. I, p. 16.

[43] ANIC, fond DGP, dosar 87/1947, f. 128.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

legionară a Olteniei; 6) Centrul de rezistenţă legionar din Bucovina, condus de Ovidiu Găină; 7) Organizaţia clandestină a unităţilor germane, în legătură cu organizaţia legionară condusă de Sturdza şi Ostroveanu; 8) Comandamentul Central al Mişcării Legionare[44]. De asemenea, au fost urmărite „partidele de centru, aşa zise istorice, care au trecut la planuri şi mijloace de acţiune cu totul deosebite, schimbându-şi în mod radical tactica, activităţile informative fiind intensificate în cadrul lor", pentru ca „guvernul să poată fi informat de activitatea ostilă desfăşurată de aceste partide"[45] şi a fost monitorizat „procesul de absorbire a elementelor de extremă dreaptă de către partide opoziţioniste"[46].

Corpul Detectivilor a participat la descoperirea şi cercetarea organizaţiilor considerate subversive precum: Sumanele Negre, Graiul Sângelui, Haiducii lui Avram Iancu, Mişcarea Naţională de Rezistenţă, Sarmisegetuza, Organizaţia „T", Cămăşile Albe, România Firească şi Tineretul Liber, prin anchete ce au pus în evidenţă „complicitatea partidelor istorice" la formarea şi susţinerea lor. După cum se poate sesiza, în folosirea sintagmei „organizaţii subversive" se proceda la o confuzie voită între mişcarea de rezistenţă anticomunistă şi acţiunea unor bande pur teroriste, constituite de regulă din răufăcători, urmărite de autorităţile poliţieneşti pentru a fi aduse în faţa justiţiei. Corpul Detectivilor nu-şi propunea să facă deosebirea între unele şi altele. Îi considera pe toţi „duşmani ai poporului".

Corpul Detectivilor era considerat de către comunişti, înainte de preluarea sa, o structură ineficientă şi birocratică, profund derutată de contextul politic confuz. Această situaţie a fost descrisă ulterior, într-un raport din 1947, astfel: „Aportul muncii informative era slab şi nu existau perspective în vederea măririi randamentului, deoarece, pe de o parte, organele de conducere se interesau mai mult de cantitate decât de calitate, prima grijă fiind găsirea unor posibilităţi pentru justificarea fondurilor care erau înstrăinate. În afară de aceasta, problemele defectuos urmărite erau, pe de o parte, izolate, deoarece nu exista nici o preocupare în ceea ce priveşte coordonarea materialului informativ. O altă lipsă remarcabilă era faptul că problemele periferice şi lucrurile de amănunt absorbeau majoritatea timpului şi ocupau aproape întreg personalul, care nu era deprins să urmărească obiectivele largi şi bine definite. Se adăuga în primul rând haosul politic şi starea de confuziune care exista la Ministerul de Interne şi, în special, la Direcţia Generală a Poliţiei, înainte de 6 martie 1945"[47].

Profitând de situaţia incertă, PCR a putut opera nestingherit epurarea şi infiltrarea aparatului, urmată de fixarea obiectivului esenţial al activităţii poliţieneşti, ce consta în reprimarea opozanţilor regimului. În cadrul Corpului Detectivilor, un rol important l-a jucat Brigada Mobilă. A fost numită succesiv grupa a II-a, Secţia a II-a, apoi Brigada Mobilă. De asemenea, şi domeniul său de activitate s-a extins de la cercetări de drept comun în Bucureşti şi în provincie (1931−1938), la urmărirea partidelor de stânga şi a problemei muncitoreşti (octombrie 1938 – octombrie 1941), apoi la supravegherea activităţii partidelor politice de centru şi de dreapta (octombrie 1941 – august 1944). Sub conducerea lui Nicolschi, brigada şi-a schimbat domeniul de activitate, operând arestările. Încadrată iniţial cu 32 de agenţi, aceasta avea să devină, în scurt timp, de temut, datorită arestărilor operate în mijlocul nopţii, după modelul sovietic. Păstrând limbajul textului conform unui document din 14 aprilie 1945, Brigada Mobilă aresta,

[44] *Ibidem.*
[45] SRI, *Cartea Albă…*, vol. I, p.16.
[46] ANIC, fond DGP, dosar 87/1947, f. 129.
[47] SRI, *Cartea Albă…*, vol. I, p. 348.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

după numai o lună de la reorganizare (survenită la 14 martie 1945), 31 de criminali de război şi vinovaţi de dezastrul ţării, 203 persoane pe motiv politic, efectuase 23 arestări „speciale" (foşti poliţişti care urmăriseră activitatea ilegală a PCR, precum şi agenţi provocatori din mişcarea comunistă), la care se adăugau alţi 262 de arestaţi, în curs de cercetare, deferiţi justiţiei sau trimişi în lagăre. Se depistaseră două organizaţii subversive „pentru susţinerea militarilor germani ascunşi", două centre de rezistenţă a acestora, precum şi mici depozite de armament[48]. Această stare de lucruri îl făcea pe Alexandru Nicolschi să afirme: „Privind în ansamblu, situaţia ar părea destul de mulţumitoare, cu atât mai mult cu cât avem aproape gata câteva organizaţii care trebuiesc operate. Totuşi, ca şef al acestui oficiu, ţin să declar: Corpul Detectivilor este departe de a acoperi problemele de siguranţă în actualele împrejurări". Nicolschi acuza educaţia profesională „incompletă şi învechită" a personalului, salariile mici, precum şi suprapunerea în atribuţii cu SSI-ul şi contraspionajul de la Marele Stat Major al Armatei. El solicita ca pe viitor să funcţioneze „un singur organ care adună materialul, îl verifică, îl coordonează, îl exploatează şi dă printr-o unică conducere directivele impuse de problemele zilei"[49], de fapt o prefigurare a atribuţiilor Securităţii.

Pe lângă implicarea directă în organizarea reprimării opozanţilor politici, Corpul Detectivilor şi-a intensificat atribuţiile de urmărire şi infiltrare a mediilor ostile comunismului. Beneficiind de serviciile Corpului Detectivilor, ale SSI-ului şi ale personalului din Poliţia de Siguranţă pe care îl aveau sub control, activiştii PCR cunoşteau fiecare mişcare a inamicilor politici.

Într-o „Dare de Seamă asupra activităţii desfăşurate de la 6 Martie 1945 şi până în prezent" (respectiv 9 februarie 1947), Corpul Detectivilor sintetiza rezultatele obţinute în activitatea sa de anihilare a opozanţilor şi controlare a mediilor ostile comunismului. Astfel, în decurs de mai puţin de doi ani, se redactaseră 408 buletine, valorificând aproape 8.000 de note informative; săptămânal s-a realizat un buletin privind starea de spirit a populaţiei din Capitală şi din ţară, s-au alcătuit un număr de 668 de dosare pe probleme, 20.000 de fişe individuale şi 1.418 fişe personale complete, cuprinzând date despre opozanţii regimului. Pe lângă această activitate, un număr de 13.200 note informative de importanţă mai mică au fost remise spre exploatarea Poliţiei, Jandarmeriei, SSI-ului sau unor ministere de resort. Echipe speciale au supravegheat un număr de 490 de persoane şi au filat alte 1.600. Munca acestora a fost efectuată cu un număr de 24 de agenţi de poliţie, totalizându-se 12.600 de ore de muncă, fiecare fiind ocupat între opt şi 14 ore pe zi[50].

Această structură din cadrul Ministerului Afacerilor Interne, subordonată Poliţiei de Siguranţă, a devenit, după organizarea din 6 martie 1945, datorită numărului mare de comunişti sau vechi poliţişti puşi în slujba PCR-ului, o instituţie fidelă noului regim. Sarcina de a supraveghea activitatea „tuturor grupărilor politice şi organizaţiilor de tip fascist sau camuflat democrate", prin largheţea formulării, cuprindea, de fapt, toate acele structuri care se opuneau comunizării ţării.

[48] *Ibidem*, p. 202.
[49] *Ibidem*, p. 204.
[50] *Ibidem*, p. 348−350.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

INTERIOR MINISTRY'S ACTIONS OF INFILTRATION AFTER 23 AUGUST 1944
(Summary)

Keywords: *Securitate*, Detective Service, Ministry of Internal Affairs, Directorate for Security Police.

For a better coordination of informative and repressive actions, the communist party, a determined supporter of centralism, decided in 1947 to create the General Directorate for State Security, direct predecessor of *Securitate*. The management of the institution was assigned to a team which had proved its fidelity and lack of scruples in eliminating political enemies.

One of the first structures within the Ministry of Internal Affairs, infiltrated and then controlled by communists, was the Detective Service, directly subject to the Directorate for Security Police. Besides the direct involvement in organizing the repression of political opponents, the Detective Service intensified its attributions as concerned the prosecution and infiltration in the environments hostile to communism.

If between 1945 and 1947 the repressive actions had been carried out by persons from the old police or informative structures, being used for the fight against political opponents by the persons from those structures believing in communists, on August 28th, 1948, the political police became the explicit attribute of a state institution, General Directorate for the Security of the People (GDSP).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIOARA ANTON[*]

OAMENI MICI ŞI NECĂJIŢI. SCRISORI CĂTRE PUTERE. 1948−1964

Ofertantă din punct de vedere ştiinţific, tema scrisorilor către putere – o manieră *sui-generis* de comunicare între „cei de jos" şi „cei de sus" – constituie un subiect care a generat în anii din urmă o importantă bibliografie. Atitudinea faţă de autorităţi a cetăţenilor sovietici, maniera de reprezentare a puterii, mentalităţi colective, modalităţi de comunicare între guvernaţi şi guvernanţi, sunt doar câteva dintre temele analizate de către istoricii ruşi şi occidentali pe baza noilor surse[1].

La fel ca şi în cazul sovietic, PMR a manifestat un interes aparte faţă de scrisorile venite de la populaţie. Ofensiva ideologică i-a obligat pe oamenii obişnuiţi să se integreze, să găsească soluţii fie pentru a supravieţui, fie pentru a se adapta unui nou mod de viaţă. În timp ce o parte a societăţii încă ezită şi nu reuşeşte să articuleze strategii de adaptare, o alta se rupe de trecut şi îşi asumă comandamentele noilor vremuri[2]. Toate aceste răsturnări în conştiinţe îşi găsesc ecourile în scrisorile pe care oamenii obişnuiţi le adresează structurilor de partid şi de stat.

Cine sunt cei care scriu puterii? Muncitori, ţărani, intelectuali, membri ai partidului, oameni cu diferite grade de instrucţie, femei şi bărbaţi, tineri şi bătrâni, care îşi spun povestea cu propriile lor cuvinte. Unii reuşesc să-şi însuşească limbajul oficial şi îşi declară sprijinul necondiţionat pentru construirea socialismului, în vreme ce alţii

---

[*] Cercetător ştiinţific, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" al Academiei Române.

[1] În cazul cercetărilor ruseşti, amintim una dintre primele colecţii de documente care cuprinde scrisorile trimise de cetăţenii sovietici instanţelor de partid şi de stat sau redacţiei ziarului „Krestianskaia gazeta" („Gazeta ţărănească") şi care au ca subiecte războiul civil, „comunismul de război", noua politică economică (NEP) şi colectivizarea forţată. *Glasul poporului (Golos naroda)* care răzbate din aceste scrisori oferă istoricului o imagine cu totul diferită – în multe privinţe – de cea zugrăvită de propaganda oficială. Aceste scrisori conţin informaţii esenţiale referitoare la aspectele mai puţin formale ale „marii politici". Graţie acestor surse, istoricul pătrunde în intimitatea relaţiei dintre putere şi societate şi are ocazia unei înţelegeri mai profunde a interacţiunii dintre „cei de sus" cu „cei de jos". *Golos naroda: pisima i otkliki riadovîh sovetskih grajdan o sobîtiiah 1918−1932*, red. resp. A. K. Sokolov, Moscova, ROSSPEN, 1998, 328 p.; *Pisima vo vlasti (1917−1927). Zaiavleniia, jalobî, donosî, pisima v gosudarstvennîe strukturî i sovetskim vojdiam*, A. I. Livşin, I. B. Orlov, Moscova, ROSSPEN, 1998, 664 p.; *Pisima vo vlasti (1928−1939). Zaiavleniia, jalobî, donosî, pisima v gosudarstvennîe strukturî i sovetskim vojdiam*, A. I. Livşin, I.B. Orlov, O. V. Hlevniuk, Moscova, ROSSPEN, 2002, 526 p.; Sheila Fitzpatrick, *Supplicants and Citizens: Public Letter-Writing in Soviet Russia in the 1930*, în „Slavic Review", vol. 55, 1996, p. 78−105; eadem, *Everyday Stalinism. Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930*s, Oxford University Press, 1999; eadem, *Tear off the Masks! Indentity and Imposture in Twentieth Century in Russia*, Princeton and Oxford, Princeton University Press, 2005.

[2] Adrian Neculau, *Cum s-a construit o nouă identitate socială – o introducere*, în Adrian Neculau (ed.), *Viaţa cotidiană în comunism*, Iaşi, Polirom, 2004, p. 18−19.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. L, 2013, p. 259–275

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

folosesc cuvinte care le sunt la îndemână, pentru a reclama situaţii care le afectează existenţa. Toate se regăsesc în apeluri, plângeri, denunţuri, confesiuni, informări, ameninţări, mulţumiri[3]. Împreună, toate aceste documente, dezvăluie gradul de însuşire, acomodare şi acceptare a noilor norme şi coduri sociale, dar şi speranţele, fricile şi deziluziile unei societăţi obligate să se adapteze unor circumstanţe extraordinare.

Cea mai mare parte a acestor scrisori se referă cu precădere la sfera personală. În cele mai multe dintre cazuri, semnatarii se află în situaţii dificile: excluderi din partid, situaţii de familie complicate, probleme referitoare la spaţiul locativ, abuzuri ale aparatului administrativ sau ale funcţionarilor de partid, plângeri ale ţăranilor pe marginea instituirii sistemului cotelor sau a procesului de colectivizare, cereri pentru reîncadrarea în muncă, acordarea de alocaţii pentru copiii orfani, eliberarea din detenţie a celor arestaţi din motive necunoscute sau mai puţin clare, cereri de reabilitare, denunţarea unui vecin „reacţionar” implicat în presupuse activităţi subversive, plângeri privind creşterea preţurilor, înrăutăţirea condiţiilor de trai sau, pur şi simplu, cereri pentru acordarea unor favoruri unor cunoscuţi sau prieteni, mulţumiri pentru eliberarea din lagăre sau din detenţie[4] etc.

Detaliile personale abundă şi sunt foarte importante pentru relevarea situaţiei speciale a celui care scrie. Cei cărora li se adresează sunt liderii cei mai cunoscuţi din ierarhia partidului: Ana Pauker, Iosif Chişinevschi, Gheorghiu-Dej, Teohari Georgescu, Alexandru Moghioroş, dr. Petru Groza ş.a. Motivaţiile alegerii lor sunt diverse: este evocat un trecut comun (ilegalitatea, perioada petrecută în închisori ceea ce presupune şi o anumită încărcătură afectivă, legături personale rupte în urma unei conjuncturi nefavorabile) sau o experienţă instituţională, adeseori eşuată. Şi pentru că suntem în plină campanie pacifistă şi se condamnă „isteria războinică a imperialismului”, scrisorile se încheie inevitabil cu formule precum „La lupta pentru pace!”, „Să trăiască lupta pentru pace!”, „Trăiască pacea!”, „Luptăm pentru pace!”.

Numărul foarte mare al scrisorilor, precum şi importanţa acordată de forurile superioare ale partidului unor astfel de documente au dus la înfiinţarea unei structuri speciale, *Sectorul Scrisorilor* (1949), subordonat Cancelariei, care centraliza întreaga corespondenţă trimisă de cetăţenii statului democrat-popular liderilor partidului, instanţelor acestuia sau structurilor de stat[5]. Înfiinţarea sectorului s-a produs după deplasarea la Moscova a unei delegaţii care a avut misiunea să studieze experienţa instituţională sovietică şi să propună, în consecinţă, un proiect pentru reevaluarea practicii organizatorice a PMR. Totodată, au fost emise directive speciale, instituite regulamente şi înfiinţate structuri pentru încurajarea şi dinamizarea dialogului dintre „cei de jos” şi „cei de sus”[6].

Victoria noului

Indiferent de motivaţia care stă în spatele fiecărei scrisori, cetăţenii aşteaptă o replică din partea autorităţilor. Toţi cei care scriu vor un răspuns. Lipsa de reacţie nu-i descurajează. Scrisorile din arhive conţin informaţii referitoare la alte documente ce le-au

[3] Sheila Fitzpatrick, *Tear off the Masks!…*, p. 155.

[4] Idem, *Supplicants and Citizens…*, p. 80−81.

[5] Şedinţa Biroului Politic al Comitetului Central al PMR din 18 iulie 1949, în ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 66/1949, fila 2; „Informaţie asupra călătoriei la Moscova”, în idem, dosar 172/1949, fila 1 şi „Dare de seamă colectivă asupra călătoriei la Moscova”, în idem, dosar 49/1949.

[6] „Cu privire la rezolvarea scrisorilor oamenilor muncii”, în idem, dosar 65/1951, f. 2−4; *Toată atenţia sesizărilor oamenilor muncii!*, în „Scânteia”, nr. 2549, din 6 ianuarie 1953.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

precedat şi care au fost expediate aceloraşi instanţe sau altora, autorii amintind amănunte dintr-o corespondenţă posibil uitată, rătăcită sau neluată în seamă de factori independenţi de cei cărora li se adresează. Putem admite că o parte a cetăţenilor a fost convinsă prin aceste strategii să dialogheze cu puterea politică. Unii au avut succes, alţii însă nu, iar această ultimă categorie insistă, din perspectiva îndemnurilor oficiale, să obţină un răspuns. Nicolae David, paznic de noapte, la PTT, fusese comprimat la sfârşitul anului 1949, fără să i se comunice motivul concedierii sale. Depune memorii şi solicită audienţe, dar nu primeşte niciun răspuns: „Nu pot să concep ca conducătorii noştri să nu-mi facă dreptate. Nici nu pot concepe de ce atâta persecuţie contra mea şi acum ca şi în trecut”[7].

O primă reprezentaţie a dialogului dintre putere şi societate este prilejuită de alegerile parlamentare din martie 1948, întâile din regimul democraţiei populare. Cresc sesizările referitoare la activitatea „reacţiunii”[8], dar şi semnalările privind folosirea unor „inutile procedee”, după cum le numeşte I. N. Drăghici, fost deputat de Tulcea, într-o scrisoare adresată Anei Pauker, la 18 martie 1948. Simpatia pe care aceasta din urmă o manifestase faţă de el îl determină să intervină în „favoarea unor prieteni necăjiţi”, „oameni de oameni, perfect cinstiţi” care îi propuseseră candidatura pentru MAN. În consecinţă, unii fuseseră concediaţi, iar alţii ameninţaţi cu arestarea: „O femeie de înalt orizont politic ca Dvoastră, care face politică pe un plan atât de superior, nu va îngădui reeditarea acestor vechi şi *inutile* procedee”[9]. Ceea ce nu înţelegea fostul deputat era că alegerile din 1948 anunţau falsificarea masivă a oricărui proces electoral. Fenomenul debutase cu alegerile din 1946 şi se perfecţionase, astfel încât în alegerile parlamentare organizate în anii care au urmat Frontul Democraţiei Populare a obţinut procente de aproape sută la sută. Dar societatea încă mai dispune de resurse pentru a reacţiona la asaltul puterii comuniste şi încearcă să i se opună fie prin organizarea unor grupuri de rezistenţă, fie prin acţiuni individuale (ruperea afişelor electorale, scrierea de lozinci antiguvernamentale şi antisovietice, agresarea agenţilor electorali sau ai reprezentanţilor partidului). Încă mai existau speranţe că ordinea politică este provizorie, devreme ce guvernul comunica că războiul bate la uşă.

Prosperitatea anunţată de propaganda partidului întârzie să apară şi societatea înţelege că economia nu se redresează. Scad nivelul de trai, puterea de cumpărare şi salariile. Starea de spirit a populaţiei este, în consecinţă, foarte proastă. Muncitorii de la Malaxa lansau, la 20 august 1948, un apel preşedintelui Confederaţiei Generale a Muncii, Gheorghe Apostol, prin care ameninţau cu declanşarea unor greve generale dacă nu le erau mărite salariile: „În curând vom începe grevele şi ştim că cerând pâine, ne veţi aresta şi da gloanţe, dar şi aşa murim de mizeri. (…) Muncitorii şi funcţionarii de la Malaxa cere (sic!) ca statul comunist să nu ne exploateze mai sălbatec ca ceilalţi capitalişti cu salarii de foame şi mizerie”[10]. Întrecerile în producţie generează nemulţumiri, deoarece ele nu sunt urmate de retribuţii şi nici de îmbunătăţirea condiţiilor de muncă.

[7] ANIC, fond CC al PMR, Secţia Cancelarie, dosar 171/1950, f. 7.

[8] Vezi şi „Manifestările reacţiunii în judeţul Ilfov în campania electorală”, 16 martie 1948. Erau incluse la capitolul general al „manifestărilor reacţiunii” comportamentele inadecvate ale reprezentanţilor administraţiei statului. Procesul electoral în sine nu părea să preocupe pe foarte mulţi: „Preotul din comuna Glina, anume Laurenţiu, face instigaţii între ţărani lansând diferite svonuri contra guvernului. În comuna Dridu-Fierbinţi, un manist, anume Palade, a făcut o adunare la el acasă cu mai mulţi manişti din comună, dându-le ordin să voteze cu cea mai tare listă din opoziţie” (idem, Secţia Organizatorică, dosar 143/1948, f. 124–125).

[9] Idem, Secţia Cancelarie, dosar 71/1948, f. 16–17.

[10] *Ibidem*, f. 75.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De nemulţumiri este cuprins şi corpul funcţionarilor publici, care în surdină acuză privilegiile de care se bucură noua clasă (case scumpe, maşini luxoase, reţele paralele de aprovizionare cu bunuri de consum care nu se regăseau pe piaţă). Informaţiile erau oferite de Nagy Istvan, scriitor-deputat, care atrăgea atenţia Biroului Politic că „între funcţionarii publici inferiori există o mare nemulţumire fiindcă au un salariu aşa de mic, că mulţi nu pot să mănânce decât o dată pe zi, salariile lor de-abia acoperă costul unei mese pe zi”[11].

Liderii comunişti par să se bucure din plin de beneficiile pe care le oferă schimbarea regimului politic şi implicit a statutului lor social. O bucurie care nu este împărtăşită şi de populaţie: „Comuniştii vechi conducători unul după alţii (sic!) părăsesc soţiile lor muncitoare şi se căsătoresc cu femei burgheze, sau ţin amante burgheze”[12]. Copleşit de „defăimări”, Nagy Istvan decide să se sfătuiască cu Ioan Şoltuţiu, unul dintre personajele cheie ale anchetei cazului Pătrăşcanu, înainte de a trimite scrisoarea Biroului Politic. Zvonurile nu se referă numai la cei din eşaloanele inferioare, ci privesc şi potenţiale conflicte de la vârful puterii. Populaţia colportează informaţii, iar disensiunile dintre liderii partidului, în special Vasile Luca şi Gheorghiu-Dej, par să fie alimentate de o afacere amoroasă. Relaţia deja celebră dintre Gheorghiu-Dej şi actriţa Elvira Godeanu dusese, potrivit unei scrisori trimisă Comitetului Central, la 6 august 1950, de către Coca Farango, membră de partid din Organizaţia Scriitori, la un război deschis între cei doi membri ai Secretariatului: „(…) tov. Vasile Luca l-a convocat în faţa întregului Comitet Central şi i-a spus că se abate de la morala proletară. Gheorghiu-Dej i-a replicat: până aici, nu vă dau voie să vă amestecaţi în viaţa mea particulară, tocmai voi, care faceţi fel de fel de lucruri şi compromisuri. Şi cum Vasile Luca a continuat să-i facă scandal, Dej s-a repezit la el şi l-a bătut zdravăn, l-a călcat în picioare (…)”[13]. Slăbiciunile liderului PMR pentru actriţe nu mai erau un secret pentru nimeni. Dar semnalele venite de jos nu par să-i îngrijoreze prea mult pe cei care sunt la putere. Măsurilor dure şi arbitrare îşi continuă cursul. Vocile celor nemulţumiţi se topesc în noianul de rapoarte informative ale serviciilor speciale şi sunt distorsionate de propaganda oficială care celebrează viaţa nouă şi belşugul.

Condiţiile economice tot mai dificile îi obligă pe oameni să se adreseze puterii şi să ceară aprovizionarea cu bunuri de larg consum. Semnalele penuriei generalizate curg din toate părţile. Raţiile de ulei şi zahăr sunt neîndestulătoare, carnea lipseşte din pieţe şi magazine, iar fructele şi zarzavaturile sunt, de asemenea, o raritate. Centrele de aprovizionare sunt în permanenţă goale, în timp ce la nivel central se planifică, se organizează şi se raportează realizări false[14]. Situaţia era pe deplin cunoscută de către liderii partidului, care admiteau că nu existau soluţii pentru îndreptarea acesteia. Ana Pauker

[11] Idem, dosar 138/1948, f. 27−28.

[12] *Ibidem*; vezi şi Nota informativă de la judeţeana Buzău în care se arăta că „unii tovarăşi din Bucureşti, cu munci în organizaţiile de masă şi aparatul de stat, vin cu aere de şefi, tratând de sus Judeţeana, voind să se amestece în conducerea Judeţenei, cerând-i socoteală de activitate etc. Tov. Hulduban din conducerea FP, deputat de Buzău, soseşte în oraş cu maşini luxoase, îşi dă aere de conducător în localitate, căutând să comande Judeţenei” (idem, Secţia Organizatorică, dosar 17/1948, f. 51). Un alt caz de încălcare gravă a moralei de partid era semnalat de Maria Miron, al cărei soţ, numit ministru adjunct la un minister, decisese să o părăsească fără să-i ofere niciun fel de asistenţă. Comportamentul celui acuzat a obligat-o să scrie partidului şi să ceară ajutor (idem, Secţia Cancelarie, dosar 141/1949, f. 19−21).

[13] Idem, Secţia Organizatorică, dosar 16/1950, f. 26−28.

[14] Vezi şi scrisoarea semnată de Mihuţ Alexandru, muncitor strungar din Turnu Severin, care atrăgea atenţia lui Gheorghiu-Dej că: „Am scris această scrisoare să aveţi cunoştinţă de tot ce se petrece în ţară şi cum daţi şi voi în fabrici şi nu întrebaţi muncitorii cum trăiesc şi controlaţi listele de salarii ale muncitorilor şi pe cele ale vătafilor care stau cu mâinele în buzunar şi comandă” (idem, Secţia Cancelarie, dosar 161/1956, f. 13−14).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

recunoştea într-un dintre scrisorile adresate lui Gheorghiu-Dej, la 30 septembrie 1949, că problema aprovizionării populaţiei continua să fie una dificilă: „În acest sector lucrurile merg foarte prost. Cârpeşti într-un loc şi crapă într-altul”[15]. Deficienţele majore ale aprovizionării populaţiei au constituit subiectul unei ample scrisori pe care dr. Petru Groza i-a adresat-o lui Gheorghiu-Dej, la 13 noiembrie 1953. Petru Groza semnala că salariile muncitorilor erau mult prea mici în comparaţie cu preţurile şi recomanda măsuri pentru creşterea „nivelului de trai şi cultural al celor ce muncesc” prin: sporirea raţiilor alimentare din cartele şi îmbunătăţirea calorică a alimentelor[16]. Critica sa viza şi metodele de propagandă, mult prea abstracte şi mult prea rigide, care nu-i convingeau pe muncitori mai ales atunci când se vorbea de creşterea nivelului de trai.

Partidul înregistrează deopotrivă atât semnalele negative, cât şi pe cele pozitive care vin din partea populaţiei. Lupta pentru instaurarea noului şi distrugerea legăturilor cu trecutul este un proces continuu, fiind stimulaţi toţi cei care se situează de partea prefacerilor revoluționare. O notă informativă, din 7 iunie 1949, semnala că vacanţa la Olăneşti a două lucrătoare, premiate de partid, fusese umbrită de un incident petrecut la mânăstirea Frăsinei. Conform regulilor monastice, femeile nu aveau voie să intre pe teritoriul locaşului de cult. Dar în noua ordine, asemenea restricţii nu-şi mai aveau locul. Cele două muncitoare au fost iritate de refuzul călugărilor de a le permite intrarea în mânăstire şi l-au interpretat ca o dovadă clară a existenţei unui depozit de armament şi a organizării unui complot împotriva regimului de către „foşti colonei şi foşti legionari”: „Este cazul ca aci la mănăstire să se facă o severă anchetă pentru a scoate la iveală adevărul şi a demasca în faţa muncitorilor mârşăviile acestor netrebnici”[17]. Regimul declanşase ofensiva împotriva bisericii prin închiderea mânăstirilor, arestarea preoţilor şi confiscarea proprietăţilor bisericeşti. În urma acestui denunţ, porţile mânăstirii Frăsinei puteau fi închise, fiind considerată o ameninţare la adresa securităţii regimului[18]. În cazul clerului ortodox, în ciuda relaţiei apropiate dintre patriarhul Justinian Marina şi Gheorghiu-Dej, lupta de clasă s-a desfăşurat după aceleaşi principii: arestări, demascări, delaţiuni, conspiraţii, comploturi imaginare şi condamnări sub titlul general de „duşmani ai poporului”.

Oamenii obişnuiţi sau mai puţini obişnuiţi încearcă să se poziţioneze faţă de puterea politică şi să obţină bunăvoinţa acesteia. L. I. Lazăr din Bucureşti îi cerea lui Iosif Chişinevschi, în decembrie 1950, ajutorul pentru eliberarea fiului, care fusese ridicat de Securitate în februarie acelaşi an: „(…) Nu vreau să vă aduc laude, dar vă rog vă implor nu mă daţi uitării, daţimi (sic!) un ajutor, daţimi un semn de viaţă de la bunul meu fiu, aveţi milă de mine”[19]. În referatul întocmit de Direcţia Securităţii Statului, la cererea lui Iosif Chişinevschi, se preciza că Iulian Weisman fusese acuzat de excrocherii, fiind totodată dovedit şi „informator al Siguranţei antonesciene”, fapte care nu puteau conduce la eliberarea sa.

Şi Petru Groza i se adresează lui Iosif Chişinevschi, cerând revizuirea, în august 1954, a cazului pictorului şi criticului de artă Raul Şorban, arestat de Securitate, în 1952, sub acuzaţia de „activitate duşmănoasă” împotriva regimului. Este eliberat în cele din urmă

[15] Idem, dosar 140/1949, f. 10−12.
[16] Idem, dosar 99/1953, f. 42−51.
[17] Idem, dosar 169/1949, f. 50−51.
[18] Asupra politicii religioase vezi George Enache, *Ortodoxie şi putere politică în România contemporană*, Bucureşti, Editura Nemira, 2005; Cristian Vasile, *Între Vatican şi Kremlin. Biserica greco-catolică în timpul regimului comunist*, Bucureşti, Curtea Veche, 2003; Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej şi statul poliţienesc*, Iaşi, Editura Polirom, 2001, p. 69−91.
[19] ANIC, fond CC al PCR, Secţia Cancelarie, dosar nr. 95/1951, f. 2−3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

un an mai târziu şi reîncadrat în mediul academic şi universitar. Un demers asemănător este înaintat în aprilie 1954 şi pentru reabilitarea lui Constantin Motaş, profesor la Universitatea „C. I. Parhon", care fusese arestat în mai 1949. Petru Groza cerea „lămurirea acestor restricţii" şi reîncadrarea profesorului în activităţile de cercetare şi predare. În ciuda acestor intervenţii, Constantin Motaş a fost eliberat abia în 1956. După moartea lui Stalin şi relaxarea timidă a represiunii, Petru Groza devine avocatul celor arestaţi la sfârşitul anilor '40. Se simte încă solidar cu vechea elită intelectuală şi încearcă să afle răspunsuri, să rezolve situaţii, să redeschidă anchete şi să schimbe verdictele iniţiale. Eliberarea lor din închisori este mai puţin rezultatul unor eforturi personale, cât mai ales ţine de dinamica regimului şi de efectele destalinizării. Petru Groza rămâne o figură simbolică, dar fără o influenţă reală asupra deciziilor puterii comuniste.

Ambiguităţile autorităţilor române în privinţa politicii de emigrare a minorităţii evreieşti către statul Israel au fost o altă sursă pentru scrisorile către putere. Contestarea criteriilor stabilite pentru emigrare, grăbirea procesului, critica exceselor autorităţilor de stat şi partid au fost subiectele principale ale unei corespondenţe unilaterale. Decizia de a limita emigraţia a nemulţumit minoritatea evreiască. În primele luni ale anului 1949, au avut loc mai multe manifestaţii de protest în încercarea de a fi reluat procesul de emigrare[20]. A. L. Zissu a adresat un amplu memoriu lui Gheorghiu-Dej solicitând deblocarea situaţiei, precum şi prezentarea motivelor pentru care autorităţile române refuzau să acorde dreptul de plecare. El deplângea consecinţele rezoluţiei din martie asupra mişcării sioniste, dizolvată sub acuzaţia de reacţionarism şi şovinism. Liderul sionist îşi exprima nedumerirea faţă de politica statului român de a îngrădi drepturile minorităţilor naţionale, în condiţiile în care declaraţiile publice ale Uniunii Sovietice convergeau către sprijinirea statului Israel şi rezolvarea problemei evreieşti. Fără îndoială, criza internaţională era una temporară, iar Uniunea Sovietică putea să înţeleagă dificultăţile şi sincopele construirii unui nou stat. În finalul memoriului, A. L. Zissu îşi exprima convingerea că „drepturile de repatriere a evreilor din RPR coincideau cu echitatea şi dreptatea, cu interesele RPR, dar şi cu idealurile şi ţintele politice eliberatoare de lume ale URSS"[21].

Celor mai multe dintre scrisori nu li s-a răspuns, iar autorii lor au fost descurajaţi să-şi reînnoiască cererile. La rându-i, Ion Pribeagu (Isac Lazarovici), poet şi umorist, i se adresa ministrului de Interne, Teohari Georgescu, pentru a-i fi eliberat paşaportul şi acceptată emigrarea în Israel. Ofelia Manole nota pe scrisoare că Ion Pribeagu refuzase să lucreze pentru revista „Urzica", deşi fusese stipendiat de către fondul literar. Iosif Chişinevschi se pronunţa pentru găsirea unor soluţii pentru ca poetul să rămână în România: „Să nu fie lăsat mai departe în voia soartei. Trebuie ocupat de omul acesta şi convins să scrie. De plecat nu trebuie admis. Eventual să i se sporească ajutorul"[22].

Sunt şi situaţii în care se mulţumeşte conducerii partidului, în special lui Gheorghiu-Dej, pentru deciziile drepte şi politica înţeleaptă. Aceste scrisori sunt

[20] *Minorităţi etnoculturale. Mărturii documentare. Evreii din România (1945−1965)*, coord. Lucian Nastasă, Cluj-Napoca, Centrul pentru Diversitate Etnoculturală, 2003, p. 420 şi urm.

[21] La 31 august 1949, existau 7.000 de cereri de plecare, dintre care 1.000 aparţineau membrilor de partid. În şedinţa Secretariatului, liderii partidului au avut o poziţie comună în privinţa emigrărilor: relaxarea regimului putea duce la scăderea numărului celor care voiau să plece. Mai mult decât atât, în presă urmau să fie publicate articole care să facă cunoscute condiţiile de mizerie existente în Israel: „Să publice «Scânteia» declaraţia unor intelectuali, care să ia poziţie. Să publice scrisori despre traiul de acolo. Guvernul Israelului a intrat pe linia intereselor imperialismului american. N-avem de ce să ţinem burghezii. Să plece. Facem greşeală atunci când ne angajăm în discuţii pe problema emigrărilor". *Minorităţi etnoculturale. Mărturii documentare…*, p. 437; ANIC, CC al PCR, Secţia Cancelarie, dosar 74/1949, f. 10.

[22] Idem, dosar 171/1950, f. 41−43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rezultatul regiei aparatului de propagandă şi nu al unui entuziasm real. Cu ocazia zilei de 1 Mai, muncitorii îi mulţumesc liderului PMR prin scrisori colective şi îi transmit mesaje entuziaste, mai ales după demascarea devierii de dreapta, în care sunt raportate depăşiri ale planului, angajamente pentru economisiri, raţionalizări, organizări de întreceri în producţie şi folosirea unor metode sovietice înnoitoare. Alţii îi cer permisiunea, în semn de omagiu, ca fabrica în care lucrează să fie numită „Gheorghiu-Dej”[23]. Sunt şi câteva plângeri cauzate de întârzierile în aprovizionare, care periclitează îndeplinirea planului, dar ele nu sunt semnificative în economia entuziasmului general. Se planifică mai mult decât se poate produce, iar cifrele rămân numai pe hârtie, pentru că nu există materiale pentru fabricarea produselor anunţate. Partidul îşi perfecţionează reprezentaţiile belşugului şi ale unei vieţi luminoase.

Vestea morţii lui Stalin, în martie 1953, este primită cu uşurare şi speranţă de unii, cu tristeţe şi regret de către alţii. Dispariţia marelui lider este deplânsă de muncitorii constructori, tehnicienii, ziariştii şi funcţionarii de la Combinatul Poligrafic „Casa Scânteii”, care îl anunţă pe Gheorghiu-Dej că vor să-i eternizeze memoria prin schimbarea numelui combinatului în „Stalin”.

Înlăturarea lui Miron Constantinescu-Iosif Chişinevschi reordonează ierarhiile partidului şi conduce la manifestări de solidaritate, dar şi la critici. Cei din ultima categorie aleg să nu-şi dezvăluie identitatea, iar motivaţiile deciziei lor sunt lesne de înţeles. O scrisoare anonimă adresată lui Gheorghiu-Dej, în 1958, aborda situaţia celor folosiţi de partid după 23 august 1944 în marea operă de construcţie socială, dar care nu se regăseau pe nicio listă de retribuţii a partidului. Semnatarul scrisorii pledează pentru obţinerea de beneficii pentru o categorie aparte de membri ai partidului, „foşti prizonieri luptători antifascişti”, care, deşi s-au evidenţiat prin îndeplinirea sarcinilor (colectivizare, organizarea partidului etc.), erau marginalizaţi prin promovarea unor „elemente pornite de la principiul de gaşcă, familiarism şi nepotism”: „Tovăraşe Prim-Secretar, vă mărturisesc cinstit că niciodată nu a fost mai puternic spiritul de gaşcă, de familiarism şi nu s-a tras niciodată sforile mai mult ca astăzi”[24]. În comparaţie cu marea masă a membrilor de partid, nomenclatura este o castă a privilegiaţilor care reglează atât raporturile de putere din interiorul, cât şi accesul la beneficii şi bunuri. Critica de fond a scrisorii anonime se îndrepta către acest sistem personal de relaţii, care îndepărtase partidul de scopurile sale egalitariste. Era de altfel una dintre principalele acuzaţii formulate şi de alţi ilegalişti, în 1958, care prin vocea lui Ovidiu Şandru le reproşa liderilor partidului că s-au rupt de popor[25]. Criticile foştilor ilegalişti au devenit supărătoare pentru liderul partidului. Plenara din 9−13 iunie i-a readus la ascultare, prin excluderi şi sancţiuni, pe cei care credeau că pot critica deschis şi liber conducerea partidului.

Treptat, Gheorghiu-Dej devine depozitarul speranţelor celor mulţi, oameni obişnuiţi şi mai puţin obişnuiţi. Acordă o atenţie deosebită scrisorilor, pe care le subliniază în diferite culori (roşu, verde, maro, albastru), le comentează şi, adeseori, pare să consoneze cu cei care i se adresează. La 7 aprilie 1960, fostul secretar general al Frontului Plugarilor, Miron Belea, îi cerea ajutorul pentru îndreptarea situaţiei în care se afla fiul său, Octavian, care fusese o perioadă preşedintele Crucii Roşii. O anchetă de

[23] Vezi şi scrisoarea muncitorilor de la Uzina „Independenţa” din Sibiu, din 13 mai 1953, idem, dosar 99/1953, f. 29−31; de asemenea, şi scrisoarea unui grup de militari de la Unitatea Militară 04507 Constanţa, care propuneau înlocuirea oraşului Reşiţa cu numele lui Gheorghiu-Dej, în idem, dosar 90/1953, f. 4−6.

[24] Idem, dosar 55/1959, f. 1−7.

[25] *Amurgul ilegaliştilor. Plenara PMR din 9−13 iunie 1958*, ed. Alina Tudor, Dan Cătănuş, Bucureşti, Editura Vremea, 2000, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

partid îi scurtase cariera şi îl trimisese într-o policlinică de provincie. Miron Belea îi cerea ajutorul lui Gheorghiu-Dej pentru transferarea medicului într-un post de cercetare, mult mai potrivit pentru aptitudinile sale: „Tocmai acum îi lipseşte Partidul, îi lipseşte Groza. Cine se va ocupa de el? Iertaţi-mă Tovarăşe Dej, nu cred că a fost ajutat destul înainte de a greşi. Oare nu cu atât mai mult are nevoie de ajutor acum? Şi popoarele şi oamenii au nevoie mai mare de ajutor în timpul când viaţa lor le este mai zbuciumată”[26]. Cu această ultimă parte Gheorghiu-Dej s-a declarat întru-totul de acord, ceea ce ne face să credem că destinul lui Octavian Belea a fost schimbat.

Arhivele păstrează şi un memoriu al Anei Lipatti, mama celor doi fraţi Dinu şi Valentin, domiciliată în Elveţia şi care îi solicita, în octombrie 1960, lui Gheorghiu-Dej, o rentă viageră: „Am fost şi sunt încă de mare folos, de a duce patriei peste mări şi ţări faima acestui fiu al Republicei noastre, care este consacrat ca cel mai desăvârşit pianist al secolului XX-lea”[27]. Interesat în recuperarea a cât mai multe figuri simbolice ale emigraţiei române, Gheorghiu-Dej a dispus acordarea unei pensii lunare în valoare de 3.000 de franci elveţieni[28]. Şi Tudor Arghezi îl urmărise de-a lungul timpului pe liderul partidului cu „gândul şi cu emoţia” şi ţinea să-i mulţumească în decembrie 1960 pentru că îl salvase de ura stupidă a „cioclilor otrăviţi”: „(…) Gestul dvs. revoluţionar m-a înviat, mă întinereşte entuziast şi mă simt pornind cu vlagă nouă la datoria mea niciodată împlinită”[29].

Dar îngăduinţa secretarului general este una limitată. Îngheţul ideologic care a intervenit după retragerea trupelor sovietice s-a tradus prin organizarea unor noi procese de sabotaj şi subminare a ordinii sociale. Sentinţele au variat de la muncă silnică pe viaţă la condamnarea la moarte. Într-o astfel de situaţie s-a aflat şi poetul Radu Gyr, condamnat la moarte în aprilie 1959, pentru conspiraţie legionară: „Am fost poet şi naiv, toată viaţa mea, şi vă solicit din întregul meu suflet, comutarea pedepsei mele. Vă cere graţierea un poet, un biet poet naiv şi sărac, bolnav şi bătrân şi nu un fost terorist sau un aventurier politic”[30]. Membrii lotului au contestat acuzaţiile şi au cerut schimbarea sentinţei. În cererile de graţiere adresate lui Gheorghiu-Dej arătau că declaraţiile fuseseră luate ca urmare a torturii şi presiunilor psihologice.

Denunţurile

Formule precum „consider de datoria mea să vă anunţ/informez/semnalez” sau „conştiinţa mea de comunist mă determină” ne introduc în universul special al denunţurilor. Denunţurile sunt o practică curentă şi sunt încurajate tocmai pentru a accelera procesul de curăţare a partidului de elementele legionare, oportuniste, suspecte, duşmane. Care sunt motivaţiile care duc la scrierea denunţurilor? Registrul este foarte divers. Invidia, apărarea propriului interes, pretinsa datorie faţă de partid sau invocarea dreptăţii. Există o separaţie între denunţ şi plângerea venită ca urmare a unei situaţii

[26] ANIC, fond CC al PCR, Secţia Cancelarie, dosar 107/1960, f. 55.

[27] Idem, dosar 74/1960, f. 7.

[28] Pentru politica faţă de emigraţia română, vezi şi *Români în exil, emigraţie şi diaspora. Documente din fost Arhivă a CC al PCR*, ed. Dumitru Dobre şi Dan Taloş, Bucureşti, Editura ProHistoria, 2006.

[29] ANIC, fond CC al PCR, Secţia Cancelarie, dosar 107/1960, f. 21.

[30] În lot se regăseau foşti membri sau simpatizanţi ai Mişcării Legionare. Toţi cei acuzaţi au solicitat comutarea pedepsei la muncă silnică pe viaţă şi au precizat că declaraţiile au fost luate sub tortură. Membrii lotului au fost: Constantin Atanasiu, Grigore Zamfiroiu, Nicolae Grozea, Alexandru Ionescu, Cristofor Dancu, Vasile Blănaru (Cezar Flamură), Gheorghe Ungureanu, Roman Uriciuc, Radu Demetrescu-Gyr (idem, Secţia Administrativ-Politică, dosar 17/1959, f. 1−42).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

create de cei care exercită puterea. În cazul denunţului, accentul este pus pe lipsa de loialitate, discuţii antipartinice, presupuse conspiraţii, legături cu reţele de spionaj străine imaginare. Este de datoria fiecărui membru al partidului să furnizeze orice fel de informaţii compromiţătoare pe care le deţine despre alţi membri. În această categorie intră şi Alexandrina Bârtă, originară din Basarabia, stabilită la Buzău, şi cu un trecut legat de lupta pentru cauza comunistă, prin moartea soţului său în închisorile burgheze. Nu era însă mulţumită cum evoluau lucrurile şi, la 15 ianuarie 1950, îi solicita lui Iosif Chişinevschi o întrevedere „între patru ochi" pentru a-i furniza „lămuriri precise" asupra patrioţilor basarabeni uitaţi de conducerea partidului. Lipsa mijloacelor financiare o împiedica să vină la Bucureşti, dar era încrezătoare că era un detaliu nesemnificativ: „Vă rog să mă ajutaţi ca să pot da şi eu aportul meu la reclădirea Patriei, demascând pe mulţi duşmani ce-i cunosc personal, ca foşti legionari, astăzi deghizaţi în comunişti"[31].

Informarea voluntară a autorităţilor este de departe o practică cât se poate ambiguă. În anumite circumstanţe un denunţ poate fi interpretat ca un exemplu de civism, motivat de o îngrijorare firească pentru binele public. Alteori, regimul este cel care încurajează practica denunţurilor pentru a-i fideliza pe unii în detrimentul altora. Grigore Preoteasa, trimis să supravegheze activitatea ministrului României de la Legaţia din Washington, Mihail Ralea, semnala într-o scrisoare adresată Anei Pauker că acesta avea „gânduri ascunse" şi proteja personaje „provocatoare". O serie de demisii din serviciul legaţiei erau puse pe seama unor trădări şi influenţe din „afară"[32]. Un exemplu de civism îl oferă şoferul Legaţiei, Manner, ajuns la Washington la sfârşitul lunii august 1948, posibil, trimis al Anei Toma, adjuncta Anei Pauker la Ministerul Afacerilor Externe. Manner este copleşit şi iritat de „capriciile putrede burgheze" ale familiei Ralea pe care este obligat să le suporte. Misiunea lui era de a informa corect structurile din ţară asupra activităţii ambasadorului. Capriciile fiicei lui Ralea, dar mai ales moravurile acesteia, îi dau foarte multă bătaie de cap şoferului obligat să însoţească în deplasări familia şefului Legaţiei. Fiica lui Ralea îşi petrecea timpul liber în locuri extravagante, precum New-Port plin de „bancheri reacţionari": „Întorşi la Washington î-şi (sic!) continuă viaţa de trântori, doarme până la ora 1, iar după masă umblă din magazin în magazin şi din cinematograf în cinematograf. Iar fata, mai în fiecare noapte trage câte un chef ba cu un sud-american ba cu un francez (…). Toată ziua vorbesc numai aiureli, mă apucă durerea de cap câteodată"[33]. Pentru şoferul proletar/informator, întreaga Legaţie trecea printr-un periculos proces de „degenerare". Din documentele diplomatice ale vremii, constatăm că activitatea Legaţiei se remarcă mai puţin prin numărul documentelor şi analizelor evenimentelor internaţionale, cât mai ales prin numărul impresionant al denunţurilor.

Adeseori, furnizarea benevolă de informaţii se datorează contextului nefavorabil în care ajung unii dintre autorii scrisorilor. În aceste situaţii, cauzele care au dus la excludere sau concedieri sunt independente de activitatea pe care au desfăşurat-o şi pe

[31] În perioada ilegalităţii, în componenţa partidului s-au regăsit şi un număr semnificativ de membri originari din Basarabia. După război, o parte dintre ei se reîntorc la Chişinău, unde activează în PC al Moldovei. La mijlocul anilor '50, ei se adresează conducerii partidului din România pentru a le fi recunoscute stagiile din ilegalitate, care erau calculate ca vechime în muncă. Vezi şi scrisoarea lui Crestianişin Feodor Trofimovici, din Chişinău, deţinut la Jilava între 1940−1944 şi care solicita o caracterizare pentru mărirea pensiei (idem, dosar 159/1954, f. 2−4).

[32] AMAE, fond SUA/1945−1952, dosar nepaginat. Pentru mai multe informaţii referitoare la atmosfera de la Legaţia României din Washington, vezi şi Ion Calafeteanu, *Scrisori către tovarăşa Ana*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2005, p. 272−290.

[33] AMAE, fond SUA/1953, dosar nepaginat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care o consideră ireproşabilă. Ei pretind că sunt victime ale unei conspiraţii la care se asociază de cele mai multe ori foşti colaboratori, care informează greşit sau tendenţios puterea. Se declanşează o reacţie cu dublu sens: denunţului i se răspunde prin denunţ, iar rezultatul depinde de investigaţiile ordonate de comisiile de anchetă.

Conflictele instituţionale duc la apariţia unor adevărate dosare de cadre, care le dublează pe cele oficiale, şi pe care cei acuzaţi le constituie pentru a-şi proba nevinovăţia şi pentru a demasca intenţiile duşmănoase ale celorlalţi. Suspiciunea se generalizează în structurile de stat şi de partid. Marii epuraţii ordonate prin legi şi regulamente speciale îi urmează demascările voluntare la care se înscriu toţi cei care doresc să obţină încrederea partidului prin recunoaşterea oficială a vigilenţei lor. Zeci de note informative sunt colectate în dosare, care stau apoi la baza concedierilor, arestărilor şi condamnărilor. Printr-un astfel de mecanism al purificării a trecut şi Institutul Naţional de Statistică în ianuarie 1949. O mare parte dintre angajaţi fuseseră concediaţi ca urmare a rolului pe care institutul îl jucase în timpul guvernării Antonescu (în special echipele constituite de Anton Golopenţia pentru înregistrarea românilor aflaţi dincolo de linia Nistrului). O parte dintre ei sunt „recrutaţi" pentru construirea cazului Pătrăşcanu. Cei rămaşi trec prin sita notelor informative. Sunt urmăriţi, le sunt înregistrate convorbirile, contabilizate nemulţumirile şi opţiunile politice (legionari, manişti, ţărănişti), evaluate motivaţiile înscrierii în partid: „Veresmorteanu Veturia (…) s-a înscris în partid din oportunism pentru a-şi aduce soţul din URSS unde se găseşte prizonier. Purta în buzunar insigna cu chipul fostului rege Mihai"[34].

Conflictele profesionale stau la baza celor mai multe dintre denunţuri fiind transferate pe teritoriul luptei ideologice. Un trecut problematic, exemplificat cu dovezi ale trădării, joacă un rol determinant în economia unui denunţ. Partidul este în principal preocupat de puritatea ideologică ceea ce cântăreşte foarte greu în formularea unei decizii finale. Rectorul Universităţii de Medicină din Iaşi, dr. Petre Răşcanu-Iaşi contracara printr-o scrisoare adresată lui Gheorghiu-Dej acuzaţiile aduse de unii dintre colegii săi. Răşcanu-Iaşi răspundea la denunţuri cu alte denunţuri. Contesta tendinţele carieriste şi „persistenţa diabolică" cu care cei acuzaţi acţionaseră pentru distrugerea carierei sale politice. „Colaboraţionişti" strecuraţi în partid, reacţionari, simpatizanţi legionari, exploatatori, solidari cu deviatorii de dreapta, naţionalişti, sionişti: „Toţi aceşti tovarăşi lucrează în strânsă tovărăşie de clică carieristă lovind în toţi, prin toate mijloacele, chiar prin denunţuri la securitate. (…) Se impune deci o severă purificare pentru ca strălucirea partidului să nu fie întunecată de pofte atât de josnice. Eu mi-am luat acest rol"[35]. Asumarea benevolă a rolului de paznic al partidului poate fi interpretată în dublu sens: pe de o parte, asigurarea partidului că astfel de fapte nu se vor mai repeta, prin înlăturarea celor incomozi, iar pe de altă parte, prin consolidarea propriei poziţiei. Văzută din această perspectivă, încărcătura ideologică a denunţurilor se diminuează considerabil, fenomenul reducându-se la un joc al reţelelor de putere şi influenţă din interiorul partidului.

„Conştiinţa de comunist" îl obligă, la 6 ianuarie 1950, pe Anton Moisescu, un alt veteran la mişcării şi bun cunoscător al mecanismelor de funcţionare ale clandestinităţii, să-l denunţe pe Alexandru Şiperco, la rându-i membru al partidului din ilegalitate, pentru „manifestări nesănătoase". Alexandru Şiperco criticase activitatea unor consilieri sovietici din cadrul Comitetului pentru Cultură Fizică şi Sport. O neînţelegere se

[34] Sinteză asupra conducerii şi situaţiei existente în Institutul Central de Statistică, ANIC, fond CC al PCR, Secţia Organizatorică, dosar 3/1949, f. 1−11.

[35] ANIC, fond CC al PCR, Secţia Cancelarie, dosar 71/1948, f. 6−9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

transformase într-un gest reprobabil prin neinformarea Secretariatului. La acestea se mai adăugau şi alte „gesturi dubioase", printre care şi propunerea de a organiza programul întrecerilor sportive al ţărilor din blocul comunist, fără consultarea reprezentanţilor sovietici. Pentru Anton Moisescu această propunere purta cu sine semnele unei „manevre titoiste", „duşmănoase", îndreptate împotriva Uniunii Sovietice. Pe lista gesturilor reprobabile se mai adăugau şi critici la adresa conducerii partidului: „Faptele de până acum sunt destul de serioase şi de grave pentru ca să se ocupe de ele Partidul"[36]. Campania de verificare a membrilor se apropia de sfârşit ceea ce a contribuit la creşterea tensiunilor din interiorul partidului. Totodată, evenimentele externe, în special organizarea procesului lui Rajk de la Budapesta şi presiunile Kominformului pentru descoperirea spionilor, au alimentat starea de nelinişte şi nesiguranţă. Într-un astfel de context denunţurile devin parte a strategiilor de supravieţuire.

Spectrele clandestinităţii sunt o altă sursă importantă pentru denunţuri. Un comportament neadecvat în închisoare sau colaborarea cu Siguranţa sunt invocate de cei care îşi denunţă foştii tovarăşi. Ion Vinţe se situa, în iunie 1952, în centrul unui denunţ care venea din partea unuia dintre cei cu care împărţise celula după procesul din 1935, de la Cluj, când au fost condamnaţi pentru activităţi comuniste. Din perspectiva lui Cziment Herman, funcţiile ocupate de Vinţe erau nemeritate deoarece în timpul detenţiei avusese un comportament neadecvat. Îi cerea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej să verifice toate informaţiile „în mod bolşevic" şi să acţioneze în consecinţă prin înlăturarea lui Vinţe din funcţiile pe care le ocupa[37].

Şi devierea de dreapta a fost folosită pentru a denunţa existenţa în rândurile partidului a unor „elemente necorespunzătoare". Aurora Nini, funcţionară la Biroul Special al Comitetului pentru Învăţământul Superior, declara într-o scrisoare adresată lui Gheorghiu-Dej că procesul devierii de dreapta îi trezise conştiinţa şi îi ridicase de pe ochi vălul semiobscurităţii. Era frământată de o mare problemă politică şi de stat: funcţia pe care o ocupa Petre Belle, director general al Treburilor Consiliului de Miniştri. Potrivit semnatarei denunţului, Petre Belle nu era cea mai nimerită persoană să ocupe o astfel de funcţie. Se căsătorise cu o fiică de chiabur, avusese legături cu Pătrăşcanu, fusese agent de influenţă al lui Teohari Georgescu şi protejase o serie de „elemente dubioase": „Părerea mea personală este că situaţia este destul de gravă, ţinând seama de faptul că a reuşit să se strecoare până la acest post şi nu m-ar mira dacă constatările Organelor de Partid şi de Stat ar dovedi că este un element care subminează interesele şi năzuinţele poporului muncitor pentru o viaţă mai bună"[38].

În atenţia unui denunţ intră, în 1955, şi unul dintre activiştii „promiţători" ai partidului, Florian Dănălache, prim-secretar al Comitetului Orăşenesc Bucureşti. Scrisoarea anonimă adresată lui Gheorghiu-Dej avertiza că linia partidului era „încălcată grosolan" prin instaurarea unui climat de teroare la Uzinele „23 August". Responsabili pentru aceasta erau Florian Dănălache şi directorul Constantin Putinică. Toate anchetele fuseseră anulate ca urmare a intervenţiei prim-secretarului de la Bucureşti: „Aceste fapte le cunoaşte lumea şi de aceea în Dănălache nu mai are încredere mare parte din cetăţenii Capitalei; cât priveşte Putinică îl urăşte toată fabrica şi-i zice toţi generalul că şi Dănălache este general"[39]. Cariera lui Florian Dănălache nu a fost afectată de acest

[36] Idem, dosar 143/1950, f. 1−4.
[37] Idem, dosar 170/1952, f. 1−2.
[38] Idem, dosar 153/1952, f. 76−77.
[39] Idem, dosar 99/1957, f. 2−4. După devierea de dreapta şi numirea lui Alexandru Drăghici la conducerea Ministerului de Interne, F. Dănălache este înaintat la gradul de general şi numit comandant al

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

denunţ, el fiind folosit de prim-secretar pe post de paznic ideologic al partidului (a se vedea represiunile studenţeşti din 1956−1957, presiunea asupra intelectualilor şi organizarea demascărilor din timpul înghеţului ideologic din 1958).

În timp, oamenii dezvoltă un instinct al denunţului, mai ales cei care nu manifestă nicio îndoială în privinţa deciziilor puterii politice. O simplă discuţie inofensivă poate să capete proporţiile unui complot iminent. În centrul unui denunţ se află, în iunie 1958, şi Anuţa Toma, fostă adjunctă a Anei Pauker la Ministerul Afacerilor Externe şi transferată după devierea de dreapta într-o poziţie similară la Ministerul Comerţului Exterior. Autorul denunţului este un alt fost ilegalist, Nicolae Anghel, care ocupa tot o funcţie de ministru adjunct în cadrul ministerului. El informează Biroul Politic că Ana Toma manifestase rezerve faţă de programul de redresare economică lansat prin Plenara din august 1953, susţinuse poziţia lui Miron Constantinescu şi constituise în minister un grup fracţionist. Plenara din iunie 1958, care zdrobise „grupul de degeneraţi politici (Doncea, Şandru şi ceilalţi)", punea într-o nouă lumină şi activitatea Anei Toma. Nicolae Anghel acuza că Ana Toma încurajase concedierea sau pensionarea unor cadre din minister pe criterii rasiale, fiind păstraţi sau promovaţi cei de origine evreiască, în detrimentul românilor: „În fond, nemulţumirea provenea din faptul că, având în vedere proporţia mare a lucrătorilor evrei în sistemul de comerţ exterior, au intrat foarte mulţi dintre aceştia în cele trei categorii menţionate mai sus. Astfel, numărul românilor şi evreilor scoşi (pensionari, pensionabili şi necorespunzători) au fost în proporţii aproape egale"[40]. Ana Toma reproducea la o altă scară practicile pe care le instituise la începutul anilor '50 la Ministerul de Externe: control, suspiciune, delaţiune, teamă. Nicolae Anghel atrăgea atenţia conducerii partidului asupra abaterilor în muncă ale Anei Toma şi cerea înlăturarea influenţelor antipartinice ale grupului Constantinescu-Chişinevschi. Ambiţiile Anei Toma de a ajunge ministru al Comerţului Exterior nu s-au îndeplinit. Specialistă în intrigi şi uneltiri, reuşeşte să se strecoare şi să pareze diversele atacuri rezultate în urma frământărilor din interiorul partidului[41]. Pe de altă parte, relaţia de complicitate şi solidaritate cu Gheorghiu-Dej îi crease suficiente avantaje astfel încât să nu cadă în dizgraţie.

Nu vrem colhoz!

Colectivizarea agriculturii a produs una dintre cele mai dramatice transformări a satului românesc tradiţional. Represiunea – întrebuinţată pe scară largă şi în cele mai variate forme ale sale, asasinate, deportări, confiscări de bunuri, arestări – a fost „cheia" transformării socialiste a agriculturii. Dacă până în 1948 intervenţia statului se rezumase la controlul circulaţiei şi desfacerii produselor agricole, după această dată se introduce o nouă dimensiune, planificarea producţiei. Comisia de Stat a Planificării hotăra ce anume să se cultive, când şi pe ce suprafeţe. Plenara din 3−5 martie 1949 stabilea coordonatele principale ale colectivizării: organizarea primelor structuri colectiviste (GAC, SMT, GAS) şi îndoctrinarea ideologică a satelor sub titlul „intensificării luptei de clasă".

Direcţiei Trupelor de Grăniceri (1952−1954). Vladimir Tismăneanu, *Arheologia terorii*, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura ALLFA, 1998, p. 273−277.

[40] ANIC, fond CC al PMR, Secţia Cancelarie, dosar 54/1959, f. 53−58.

[41] *Diplomaţii români şi devierea de dreapta*, ed. Florin Constantiniu, Bucureşti, Editura Tritonic, 2003, p. 13−14; Vladimir Tismăneanu, *Lumea secretă a nomenclaturii. Amintiri, dezvăluiri, portrete*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2012, p. 196−197. Un portret edificator la Egon Balaş, fost director al Direcţiei Economice din Ministerul Afacerilor Externe, *Voinţa de libertate. O călătorie primejdioasă prin fascism şi comunism*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 2001, p. 224−225.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Presiunea exercitată de partid a creat numeroase situaţii conflictuale. Impozitul agricol, cotele obligatorii, achiziţiile au determinat un puternic recul al strategiei de masă a partidului[42]. Pierderea proprietăţilor şi proletarizarea ţăranilor a dus, pe de o parte, la o sărăcire accentuată a unei categorii însemnate a populaţiei, iar pe de altă parte, a încurajat procesul de emigraţie către marile oraşe, prin absorbirea în activităţile industriale a unei mari mase de muncitori necalificaţi.

Lupta împotriva chiaburilor devine una dintre obsesiile politicii partidului. Chivu Stoica îi transmitea, la 22 ianuarie 1949, lui Iosif Chişinevschi veşti bune de pe frontul socialist de la sate. Într-una dintre vizitele organizate într-o serie de comune din judeţul Constanţa constata cu bucurie că nu mai fusese întâmpinat de chiaburi, culaci şi cârciumari. Dar cu toate acestea simţise „răceala mijlocaşului" care refuza să-şi cedeze pământul pentru asociaţiile colectiviste. Ceea ce semnala Chivu Stoica erau însă consecinţele politicii haotice la sate: încadrările greşite, de unde şi abuzurile privind impunerea obligaţiilor către stat: „E un pericol serios, acela de a băga în aceeaşi oală chiaburul cu mijlocaşul. (…) Cadrele noastre de jos, tovarăşe Ioşca, nu fac deosebire între clătinările vremelnice ale mijlocaşului şi chiaburul care ne este un duşman organic. Cadrele noastre de jos vorbesc foarte, foarte puţin de mijlocaş şi numai atunci când e de calificat ca culac"[43]. Chivu Stoica era optimist în privinţa succesului pe care partidul îl avea la sate, mai ales în rândurile categoriilor sărace şi foarte sărace. Importantă nu era atragerea acestora, lipsite de capital economic, ci al celorlalte, mai înstărite, care nu voiau să-şi cedeze bunurile în întovărăşiri sau gospodării agricole.

Sistemul cotelor obligatorii (impozitarea în natură a producţiei agricole) a fost una dintre sursele abuzurilor partidului în lumea rurală: nu au fost afectaţi numai cei înstăriţi, ci mai ales ţăranii săraci, care au fost puşi în imposibilitate să atingă pragul cotelor aberante stabilite de partid. Cantităţile impuse la colectare depăşeau producţiile obţinute şi îi obligau pe ţărani să cumpere produsele pentru a scăpa de arestări sau de noi impozitări. „Dăm cu drag la colectare!" este una dintre lozincile preferate ale regimului, dar care ascunde o întreagă campanie de abuzuri şi măsuri arbitrare. Hristache Hobnicu, ţăran sărac, tată a 12 copii, originar din Deleni raionul Huşi, semnala conducerii partidului că după ce îşi predase cotele impuse pentru grâu, orz şi ovăz nu-i mai rămăsese nimic pentru hrana familiei sale. Mai mult, era obligat să predea o cotă de 900 kg şi pentru porumb, în condiţiile în care întreaga producţie se ridica la 400 kg. Hristache Hobnicu cerea înlăturarea acestui abuz şi instaurarea dreptăţii sociale, invocată de partid în campaniile propagandistice. Încadrările greşite în categorii superioare (chiaburi, mijlocaşi) sunt o sursă continuă de plângeri care vin către partid din toate zonele ţării. Gheorghe Neacşu, din comuna Hoghiz, regiunea Stalin (Braşov), se afla într-o situaţie fericită. Iniţial fusese încadrat la categoria chiaburilor, dar în urma plângerii adresată direct lui Gheorghiu-Dej, statutul îi fusese schimbat. Trimiterea unei comisii de anchetă, precum şi intervenţia liderului partidului au avut asupra lui Gheorghe Neacşu un efect revelator. Partidul lupta într-adevăr pentru justiţie socială şi avea nevoie de toate forţele pentru instaurarea acesteia. În urma reîncadrării, Gheorghe Neacşu este cuprins de entuziasm şi doreşte să înfiinţeze, alături de ceilalţi săteni, o

[42] Dintre studiile referitoare la problematica fenomenului de colectivizare a agriculturii, amintim cele două volume de documente *Colectivizarea agriculturii din România,* vol. I, *Represiunea. 1949−1953* şi vol. II, *Dimensiunea politică. 1953−1956*, ed. Dan Cătănuş şi Octavian Roske, Bucureşti, INST, 2004−2005; de asemenea şi capitolul consacrat colectivizării la Robert Levy, *Gloria şi decăderea Anei Pauker*, Iaşi, Polirom, 2002, p. 78−98.

[43] ANIC, fond CC al PCR, Secţia Cancelarie, dosar 141/1949, f. 24−26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gospodărie colectivă. Raia Vidraşcu consemna la sfârşitul scrisorii că prezenţa delegaţiilor oficiale crease o „impresie deosebită şi printre alţi ţărani”[44].

În cele mai multe cazuri, scrisorile ţăranilor adresate autorităţilor sunt colective, semnate de sate întregi sau de cei desemnaţi de comunităţi să comunice cu puterea. Locuitorii din Padea, raion Segarcea, regiunea Craiova adresau o scrisoare lui Petru Groza prin care mulţumeau „celui mai mare român al RPR” pentru decizia de diminuare a cotelor agricole. Seceta scăzuse considerabil producţia agricolă, ceea ce făcea imposibilă îndeplinirea indicilor stabiliţi pentru fiecare gospodărie. Cei din satul Padea cereau includerea lor în categoria zonelor defavorizate. Scrisoarea este una dintre multiplele dovezi ale abuzurilor şi presiunilor pe care partidul le-a exercitat asupra satelor: „Vindem vitele, lucrurile din casă, de îmbrăcăminte, rămânând goi, ca să ne luăm hrană. O să murim cu copii cu tot de foame cu zecile de mii. La noi acasă vin zilnic comisii de colectori şi de perceptori financiari şi ne ia tot ce avem în casă, bucate cumpărate pentru hrană. Ne prind păsările de prin curte”[45].

Într-o situaţie asemănătoare se aflau şi ţăranii din comuna Flămânda, regiunea Craiova, care solicitau scutirea de cote. Seceta afectase întreg sudul ţării şi compromisese recolta de cereale. Şi ei semnalau abuzuri ale autorităţilor locale şi cereau trimiterea unor comisii de anchetă. Spectrul foametei începea să se întindă peste o Românie care se voia colectivizată şi bogată în produse agricole. Un element important care a influenţat cursul colectivizării a fost lupta pentru putere în PMR. Gheorghiu-Dej a speculat „erorile” Anei Pauker (care a alternat represiunea cu stoparea bruscă a procesului) şi a obţinut un dublu avantaj: strategic, prin înlăturarea principalei competitoare şi politic, prin propunerea unei soluţii intermediare – întovărăşirile de tip TOZ[46]. Noul val de abuzuri şi violenţe erau urmarea reluării forţate şi pe scară largă a procesului de colectivizare după înlăturarea Anei Pauker[47]. „Lupta neîmpăcată împotriva chiaburilor”, după cum o numise Gheorghiu-Dej, intra într-o nouă fază.

Reculului din 1951, când procesul fusese aproape oprit, i-a urmat ofensiva din a doua parte a anului 1952. Gheorghiu-Dej informa Consiliul de Miniştri asupra intensificării ritmului de creştere a gospodăriilor colective, iniţiativa fiind trasată direct comitetelor locale. Întrecerea socialistă era lansată şi în planul colectivizării agriculturii, prin înfiinţarea unui număr cât mai mare de gospodării colective. Cresc abuzurile autorităţilor locale în paralel cu numărul plângerilor care vin din partea ţăranilor: este confiscat inventarul agricol, se fac comasări abuzive, sunt ameninţaţi cu măsuri administrative (amenzi, închisoare, Canal, deportare în Bărăgan). Procesele demonstrative şi deportările sunt folosite ca metode de convingere şi aducere sub ascultare a satelor care refuză să fie colectivizate[48]. Creşte numărul celor deportaţi, iar lupta „împotriva reacţiunii” repurtează noi victorii pe măsură ce situaţia ţărănimii se înrăutăţeşte.

Colectivizarea forţată a beneficiat de implicarea masivă a miliţiei, securităţii şi justiţiei. Nu sunt rare cazurile când satele se răscoală, blochează intrările în sate, iar activiştii partidului sunt reţinuţi şi bătuţi. Ameninţările cu deportarea sau arestarea sunt practici curente reclamate de cei care se văd prinşi între declaraţiile oficiale ale liberului

[44] Idem, dosar 140/1952, f. 31−32.
[45] *Ibidem*, f. 19, 21−22.
[46] Acronimul rusesc pentru Asociaţiile de cultivare în comun a pământului.
[47] Robert Levy, *op. cit.*, p. 92−93; *Colectivizarea agriculturii în România. Dimensiunea politică*, vol. I, *1949−1953*, ed. Dan Cătănuş şi Octavian Roske, Bucureşti, INST, 2000.
[48] *Colectivizarea agriculturii*, vol. I, p. 54−55. Valul deportărilor a atins un maxim, în iunie 1951, când au fost deportate 10.099 de familii cu 43.899 de persoane din zona frontierei de vest.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

consimţământ şi ofensiva autorităţilor locale. Locuitorii din Floreşti, raionul Baia de Aramă i se plângeau lui Gheorghe Gheorghiu-Dej că fuseseră forţaţi să intre în GAC fiind ameninţaţi cu „miliţia şi Bărăganul": „Oamenii plâng pe toate drumurile şi spun şi comunelor vecine care merg, spun că le-au luat totul şi acum au rămas cu ochii în mărăcini"[49]. Din datele statistice rezultă că anii de vârf pentru înfiinţarea de GAC-uri au fost 1950 şi 1952.

Colectivizarea provoacă adeseori şi discordii familiale. Marin Leoveanu, originar din comuna Catane Nou, raionul Băileşti, semnala că fusese obligat sub ameninţări („că mă leagă şi mă trimite la canal") să se înscrie în GAC. În cererea de înscriere trecuse şi pământul soţiei, care însă a refuzat să-şi cedeze partea şi a părăsit, în semn de protest, domiciliul conjugal: „(…) Soţia mea a fugit de acasă spunând că ea nu merge şi nu-şi dă pământul la gospodărie. Văzând tovarăşii că ea nu vrea să vie şi să-şi dea pământul au venit s-o lămurească, zicându-i că dacă nu vrea să meargă în gospodărie tov. Burnea Marin i-a zis că-i dă otravă, iar tov. preşedinte al Sfatului mi-a zis s-o las că sunt femei destule şi pe ea o trimite la Tito"[50]. Marin Leoveanu este strivit de violenţa autorităţilor locale, care îi distrug atât gospodăria, cât şi viaţa de familie. Nu poate să lupte de unul singur şi îi cere ajutorul lui Gheorghiu-Dej pentru îndreptarea situaţiei sale: „Tovarăşe Secretar General, vă aduc la cunoştinţă că de când gospodăria s-a inaugurat şi până astăzi eu trai bun cu soţia nu mai am. Nu mai sunt spălat, mâncat şi îngrijit la vârsta de 58 de ani să fii despărţit de soţie".

Analiza abuzurilor a stat şi în atenţia şedinţelor Biroului Organizatoric, din octombrie 1952, când li s-a cerut activiştilor să respecte liberul consimţământ în constituirea GAC-urilor sau TOZ-urilor. Închisorile deveniseră neîncăpătoare, iar valul represiunii scăpase pe alocuri de sub control. Gheorghiu-Dej a cerut revizuirea pedepselor şi eliberarea celor care îşi luau angajamentul că aveau să respecte planul de colectări. Eliberările trebuiau să fie înţelese ca acte de clemenţă, ca o „măsură de mărinimie luată de guvern"[51]. În realitate, scăderea violenţelor aveau la bază atât motivaţii politice (campania electorală pentru noi alegeri în MAN şi înlăturarea posibilităţii unor mişcări de masă împotriva regimului), cât şi economic, cotele fiind strânse la un nivel mulţumitor. În 1954, Raia Vidraşcu amintea că la Cancelaria Secretariatului soseau zilnic sute de scrisori şi zeci de delegaţii de ţărani care acuzau măsurile abuzive luate împotriva lor pentru a-i forţa să intre în gospodăriile agricole colective[52].

Evenimentele care au urmat morţii lui Stalin şi reevaluarea politicii economice au însemnat şi o diminuare a presiunii asupra satelor. Pentru a evita eventuale revolte ale populaţiei, regimul a fost preocupat, în urma directivelor sovietice, să crească producţia agricolă şi să iasă din criza alimentară. Ritmul colectivizării a fost încetinit, cu efecte nedorite pentru regim: cresc cererile de ieşire din gospodăriile înfiinţate cu atât de mult efort şi energie. Reluarea procesului era hotărâtă în decembrie 1955, fiind declarat unul dintre obiectivele economice ale celui de-al doilea Congres al PMR. Ţăranii nu sunt însă convinşi de propaganda partidului şi rămân rezervaţi faţă de perspectivele vieţii în „colectivă". Situaţie recunoscută şi de Iosif Banc, la Plenara, din iulie 1956, care afirma că nu reuşise să găsească „formele şi metodele" cu care să atragă ţăranii mijlocaşi în GAC-uri[53].

[49] ANIC, fond CC al PCR, Secţia Cancelarie, dosar 140/1952, f. 29.
[50] *Ibidem*, f. 27−28.
[51] Textul stenogramei şedinţei Biroului Politic convocată pentru a pune în ordine situaţia închisorilor şi lagărelor în *Colectivizarea agriculturii în România*, vol. I, p. 310−322.
[52] ANIC, fond CC al PCR, Secţia Cancelarie, dosar 167/1954, f. 2−20.
[53] *Colectivizarea agriculturii în România*, vol. II, p. 21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lumea satelor este aruncată într-o nouă fază a războiului colectivizării. Strategii de „convingere" rămân neschimbate: arestări, violenţe, înăbuşirea revoltelor prin trimiterea trupelor de Securitate. Fondurile arhivistice consultate de noi nu mai păstrează scrisorile adresate de ţărani conducerii partidului. Existenţa lor, dar mai ales numărul mare în care au fost trimise, este reflectată în rapoartele generale referitoare la scrisorile către putere. Capitolul colectivizării ocupă un loc aparte în cadrul acestor documente, evidenţiindu-se varietatea mijloacelor represive. Colectiviştii fericiţi rămân o ficţiune a aparatului de propagandă.

Partidul devine unica instanţă politică şi morală a noii societăţi care se construieşte din 1948. Fiecare aspect al vieţii publice şi particulare este ordonat de ideologia oficială. Naţionalizare, industrializare, colectivizare, planificare şi, nu în ultimul rând, teroare, sunt fundamentele marelui proiect. Societatea reacţionează individual şi colectiv la acest asalt. Oamenii încep să scrie şi să ceară audienţe. Se adresează liderilor, semnalează abuzurile, cer explicaţii, contestă măsurile politice, administrative şi economice, ameninţă cu revolte şi răscoale, unii chiar trec la fapte. „Cei de jos" ies din inerţie şi expectativă şi vor să-şi facă auzite vocile. Unii dintre ei cred că trimiterea scrisorilor este o practică democratică ce îi aduce mai aproape de puterea căreia i se adresează. O adevărată polifonie pe care partidul decide să o utilizeze în folos propriu.

Şi în cazul românesc pot fi identificate cele două mari categorii de petenţi, care se regăsesc în societatea sovietică a anilor '30: petiționarii, individualizaţi atât prin conţinutul scrisorilor, cât mai ales prin maniera de raportare la puterea al cărei ajutor îl solicită[54]. Soţii abandonate de membrii partidului ajunşi în funcţii înalte, muncitori concediaţi abuziv, ţărani striviţi de povara cotelor şi a întovărăşirilor agricole, rude ale deţinuţilor politici arestaţi pentru motive mai mult sau mai puţin cunoscute etc. Autorii acestor scrisori sunt convinşi că numai intervenţia liderilor partidului poate îndrepta situaţiile dezastruoase în care se află. Rămâne deschisă întrebarea dacă o astfel de percepţie este parte a procesului de legitimare a puterii politice sau poate fi interpretată ca simplă raportare la puterea aflată în exerciţiu. Folosirea limbajului puterii nu este neapărat o dovadă a identificării cu regimul.

Cea de-a doua categorie a cetăţenilor se remarcă prin înregimentarea ideologică explicită şi prin poziţia specială pe care le-o conferă acest statut. Cetăţeanul democrat-popular este conformist, respectă disciplina şi se aşteaptă să fie recompensat pentru faptele sale oricât de neînsemnate. Dacă acest lucru nu se întâmplă, decide să se adreseze puterii. Este un demers riscant, deoarece rezultatul poate fi o anchetă care să conducă la sancţiuni, excluderi sau în cele mai grave situaţii la arestare. Cercetarea amănunţită a trecutului va scoate întotdeauna la iveală situaţii în care se va proba existenţa unor atitudini antipartinice, duşmănoase etc.

Scrisorile către putere dezvăluie reacţiile pe care societatea le are faţă de deciziile arbitrare ale partidului. Este fără îndoială o relaţie inegală, pentru că nu putem vorbi despre un dialog real purtat între parteneri aflaţi pe poziţii egale. Reacţiile populaţiei nu conduc la o modificare substanţială a strategiilor puterii sau la renunţarea unor obiective aflate pe agenda partidului, ci contribuie la ordonarea ritmurilor de reconfigurare a identităţii politice a societăţii.

[54] Concluzii la Sheila Fitzpatrick, *Supplicants and Citizens…*, p. 78−105.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SMALL AND WRETCHED MEN. LETTERS TO POWER. 1948−1964
(Summary)

Keywords: Romanian communism, denunciations, repression, letters to power.

The communist party's particular interest in the letters it received from ordinary people can be explained from at least two perspectives: on the one hand, the communist power orchestrated a presumed dialogue with society, and on the other hand it revealed the capacity of the people to adapt to the new norms and codes imposed by the regime. Aside from mentions in the official paper, "Scânteia", or the resolutions written by officials on the letters, as well as the annual reports relating to the number and the topics of those letters, the real perspective of the authorities on all these documents is difficult to recreate. Official documents keep details about the general effort to respond to the complaints of the ordinary people. The letters to power are a direct proof of the interactions between the leaders and the led. They are especially valuable sources for understanding how the society functioned and adapted the rigours of political power. They allow us, on the one hand, to identify the reactions of society (revolt, approval, dissimulation), and, on the other hand, indicate the way in which the power reconfigured the political agenda according to the signals it received from below.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRA TOADER[*]

BIOGRAFIILE LUI GHEORGHE GHEORGHIU-DEJ, ÎNTRE POPULARIZAREA DE PRIMĂ INSTANȚĂ ŞI CONSTRUCȚIA UNUI CULT AL PERSONALITĂȚII

Despre rolul biografiilor oficiale în legitimarea puterii liderilor comunişti s-a scris mult. Nu există conducător comunist care să nu fi beneficiat de privilegiul publicării unor astfel de lucrări, una dintre cele mai tipice manifestări a cultului personalităţii lor. La puţin timp după instaurarea regimului comunist în ţările din Europa de Est, „goana după popularizarea" liderilor acestor state s-a concretizat, în plan propagandistic, în producţia succesivă de texte care îi aveau în prim-plan. Apărute în ziare sub forma unor schiţe publicate în anumite zile cu valoare de simbol sau sub forma unor broşuri care prezentau viaţa şi activitatea acestora, biografiile oficiale s-au numărat printre primele forme de manifestare a cultului liderilor Partidului-Stat. Aceasta este, de altfel, şi premisa de la care porneşte studiul de faţă, la care se adaugă ideea că biografia oficială a lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, exponentul Partidului Muncitoresc Român timp de două decenii, nu s-a sustras acestei logici. În consecinţă, evaluând producțiile biografice ce i-au avut în centru pe exponenţii PMR, mi-am propus să identific momentul în care centrul de greutate al acestor scrieri s-a mutat, de la necesitatea popularizării liderilor comunişti români la intenţia conturării unui cult al personalităţii anumitor personaje emblematice ale partidului, în special Gheorghe Gheorghiu-Dej. Pe această cale, i-am reperat şi pe ceilalţi lideri marcanţi ai partidului care au beneficiat de pe urma publicării unor astfel de texte (Ana Pauker, Vasile Luca, Petru Groza), încercând să înţeleg diferenţa între modul în care a fost concepută biografia lor şi cea a lui Gheorghiu-Dej.

Nu am analizat doar broşurile editate în epocă. Am ţinut cont de faptul că respectivele texte au avut la bază schiţele biografice apărute în presa anilor 1944−1947, întrucât aceste articole de fond au contribuit în mare măsură la perfecţionarea discursului utilizat de propagandiştii Partidului în vederea „canonizării" unei biografii oficiale a secretarului general. În abordarea temei, de mare ajutor mi-au fost stenogramele şedinţelor Biroului Politic, întruniri cu prilejul cărora s-a ridicat deschis problema redactării unor astfel de biografii. Modul în care ele au fost gestionate probează rolul important deținut de scrierile biografice în spaţiul românesc, atât în vederea popularizării liderilor politici ai vremii, cât şi în amplificarea lor imagistică. Pentru că, aşa cum vom vedea, odată un lider al partidului eliminat de pe scena politică, dispăreau, împreună cu el, şi referinţele biografice ce-l însoțiseră până la momentul respectiv. Totodată, multe dintre vechile informații cu privire la persoana sa erau readaptate la noile adevăruri impuse de Partid.

[*] Doctor, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. L, 2013, p. 277–292

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sursele bibliografice de care m-am folosit se axează, în mare măsură, pe documente de arhivă aflate în posesia Arhivelor Naţionale Istorice Centrale, din Colecţiile Gheorghe Gheorghiu-Dej şi Consiliul de Miniştri, la fel ca şi din fondul CC al PCR Secţiile Cancelarie, Propagandă şi Agitaţie, Organizatorică şi Gospodăria de Partid. Am utilizat, în acelaşi timp, şi documente aflate în subordinea Ministerului Afacerilor Externe, din Cutia Germania. Aceste surse mi-au permis surprinderea unor aspecte din biografia lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, până acum neabordate. În acelaşi timp, diversele articole publicate în ziare, precum „Scânteia", „Contemporanul", „România Liberă", „Universul", conferă o imagine articulată a subiectului cercetat.

Potrivit unui studiu britanic recent, biografia este una din cele mai populare categorii de lucrări[1]. Acest gen de literatură s-a scris încă din Antichitate, îmbrăcând de-a lungul timpului diferite forme: de la portretul-schiţă al unor personaje emblematice, cum ar fi sfinţii perioadei medievale[2], până la evaluarea − prin diferite metode interdisciplinare − trăsăturilor de caracter şi a acţiunilor care le-au consacrat în istorie. În Occident, s-au redactat o serie de studii în legătură cu modul în care s-a scris, se scrie şi cum ar trebui concepută o lucrare cu un caracter biografic. Numitorul comun la care autorii au ajuns este acela că în momentul conceperii unui astfel de text s-au spus „lucruri bune despre oameni buni" şi „lucruri rele despre oameni slabi", didacticismul rămânând principala trăsătură a acestor opere[3]. Potrivit aceluiaşi studiu, „noua eră" în redactarea biografiilor îşi are începutul după Primul Război Mondial, în momentul în care s-a renunţat la aspectul panegiric, scriitorii proclamându-se împotriva intenţiei moralizatoare a vechilor biografi[4].

Interesant este că, în timp ce în ţările cu o democraţie în plină dezvoltare s-a renunţat definitiv la vechea manieră de reconstituire a vieţii diferitelor personaje, în Uniunea Sovietică, la fel ca şi în ţările cu regim comunist instaurat după cel de-al Doilea Război Mondial, s-a revenit la vechea intenţie moralizatoare, aspect care a dominat conceperea acestui tip de lucrări. Şi în timp ce biografiile altor persoane erau alcătuite şi publicate de obicei după decesul celui „evaluat", în perioada comunistă au prevalat lucrările tipărite cât timp eroul se afla încă în viaţă, ba chiar la începutul carierei acestuia. În istoriografia dedicată problematicii s-a vehiculat ideea că singura excepţie ar fi constituit-o Lenin, însă acum se ştie că biografii consistente ale liderului bolşevic au apărut în spaţiul sovietic încă din 1918[5]. Acestea au fost traduse şi tipărite în România, eu exemplificând cu lucrarea lui Grigori Zinoviev, operă consacrată vieţii şi activităţii mentorului său. Într-adevăr, acest text, printre primele biografii complete care îl au în centru pe Lenin, vehiculează ideea, reluată şi în celelalte lucrări ce i-au fost dedicate, că liderul bolşevic nu ar fi fost de acord cu publicarea unui text care să îl aibă ca personaj central. După cum specifica autorul în primele rânduri ale broşurii de 45 de pagini, „nu rămâne decât să cer iertare tovarăşului Lenin pentru că mi-am permis să dau publicităţii

[1] Mary Jo Nye, *Scientific Biography: History of Science by Another Means?*, în „Isis", vol. 97, nr. 2, iun. 2006, p. 322.

[2] Pentru rolul hagiografiilor în perioada medievală, vezi Nigel Hamilton, *Biography. A Brief History*, Cambridge, Massachusetts, London, England, Harvard University Press, 2007, p. 52.

[3] Robert Partin, *Biography as an Instrument of Moral Instruction*, în „American Quarterly", vol. 8, nr. 4, 1956, p. 303.

[4] *Ibidem.*

[5] Prima biografie oficială a liderului bolşevic a fost publicată cu ocazia celei de-a cincizecea zi de naştere a lui Lenin. Biografia sa a fost redactată de către V. I. Nevski, personaj care avea să devină un important istoric al partidului (Nina Tumarkin, *Lenin Lives! The Lenin Cult in Soviet Russia*, enlarged edition, Cambridge, Massachusetts, and London, England, Harvard University Press, 1997, p. 101).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

oarecari lucruri, pe care el cu siguranţă ar fi preferat să le lase necunoscute marelui public”[6]. Gr. Zinoviev îşi motiva demersul prin faptul că „clasa muncitoare trebuie să cunoască biografia conducătorului său recunoscut”[7]. Resorturile editării respectivei lucrări rezidau, aşadar, în necesitatea popularizării lui Lenin.

Imediat după 23 august 1944, la Editura Partidului Comunist Român au apărut o serie de broşuri despre liderii marcanţi ai mişcării comuniste româneşti din perioada interbelică, ca parte a colecţiei *Conducători ai clasei muncitoare*. Activitatea unor personaje ca Ilie Pintilie[8], Vasile Roaită[9], Gheorghe Bujor[10] ş.a. şi-a găsit reprezentarea în paginile unor scurte biografii, redactate în spectrul îngust al construcţiei discursive comuniste. În respectivele texte erau prezentate diferite aspecte-clişeu cu privire la viaţa grea prin care aceştia au trecut, setea lor de învăţătură, iniţierea în cadrul mişcării revoluţionare, formarea ca „revoluţionari de profesie” şi prezentarea morţii lor eroice. Paralel cu aceste publicaţii, în ziarele de epocă au început să apară articole redactate sub forma unor scurte biografii. Scopul publicării lor va deveni clar puţin mai târziu, când persoana lui Gheorghiu-Dej va fi asociată fie cu numele vechilor ilegalişti[11], fie cu evenimente la care aceştia din urmă au participat şi şi-au aflat martiriul[12]. Emblematică în acest sens este lucrarea *Eroi şi martiri ai clasei muncitoare*, editată de Federaţia Naţională a Foştilor Deţinuţi şi Internaţi Politici Antifascişti în anul 1949, broşură care descria în termenii cei mai elogioşi activitatea în cadrul mişcării revoluţionare a lui Ştefan Gheorghiu, Ilie Pintilie, Bela Breiner, Gheorghe Crosneff, Haia Lifschitz şi Jozsa Bela[13]. De asemenea, faptele acestora şi mai ales martiriul lor au devenit subiect pentru numeroase poeme şi eseuri redactate în perioadă.

În vederea cercetării aspectelor ce ţin de biografia oficială a lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, nu am investigat doar broşurile biografice ce au fost publicate în epocă. Am ţinut cont de faptul că aceste lucrări hagiografice au avut la bază textele cu un

[6] G. Zinoview, *N. Lenin (Vladimir Ilici Ulianov). Viaţa şi activitatea sa*, Bucureşti, Tip. Brănişteanu, 1920, p. 2.

[7] *Ibidem.*

[8] *Ilie Pintilie, erou al clasei muncitoare. 1903−1940*, Bucureşti, Ministerul Învăţământului şi Culturii, Direcţia generală a Aşezămintelor culturale, ESIP, 1958.

[9] Savin Bratu, *Vasile Roaită*, Bucureşti, Editura Tineretului, 1949. Lucrarea a fost retipărită în anii ce au urmat, în 1950 şi 1951 (*ibidem*, ediţia a 2-a, ediţia a 3-a), *Vasile Roaită, eroul de la Griviţa din Februarie 1933*, Bucureşti, Uniunea Sindicatelor Unite ale Salariaţilor CFR, 1947. Dintre toţi ilegaliştii, figura lui Vasile Roaită a fost popularizată cel mai mult în timpul regimului Gheorghiu-Dej. S-au scris atât poeme ce-i evocau imaginea şi faptele de curaj (Alexandru Şahighian, *Sirena lui Vasile Roaită*, Dumitru Vasilescu-Liman, *În oricare sirenă e un Roaită*, în *Poeme despre Griviţa roşie*, Bucureşti, Editura pentru Literatură şi Artă a Uniunii Scriitorilor din RPR, 1950), cât şi scurte biografii ce îl aveau ca erou.

[10] Membru al mişcării socialiste din România, a fost arestat în anul 1920 şi condamnat la muncă silnică pe viaţă. A fost eliberat în 1934 şi arestat din nou trei ani mai târziu. Va sta închis până în august 1944, după care va ocupa funcţii de rang secund la nivel de partid. A decedat în anul 1964.

[11] De cele mai multe ori, în presă s-au publicat articole care subliniau strânsa legătură dintre Gheorghiu-Dej şi Ilie Pintilie, la începutul anilor ’30. Ilie Pintilie era prezentat ca „având prilejul” de a-l cunoaşte pe Gheorghiu-Dej în anul 1932, când viitorul lider al partidului a ajuns la Iaşi, unde a ţinut o cuvântare. Potrivit relatărilor epocii, muncitorii prezenţi au format un cerc „în jurul celor doi conducători”, ascultându-le cu atenţie discursul (*Neuitatul Ilie Pintilie*, în „Scânteia”, anul XX, nr. 2017, 16 aprilie 1951, p. 3).

[12] În manualul de *Istorie a RPR*, sub redacţia lui Mihail Roller, în capitolul *Marea luptă a ceferiştilor şi petroliştilor din ianuarie−februarie 1933* se afirma că „începutul acţiunii de organizare a viitoarelor lupte se desfăşura în cadrul muncitorimii ceferiste, în fruntea căreia au stat Gheorghe Gheorghiu-Dej, Ilie Pintilie, Chivu Stoica ş.a.” (M. Roller, *Istoria RPR. Manual pentru învăţământul mediu*, Bucureşti, Editura de Stat Didactică şi Pedagogică, 1952, p. 596−597).

[13] *Eroi şi martiri ai clasei muncitoare*, Bucureşti, Federaţia Naţională a Foştilor Deţinuţi şi Internaţi Politici Antifascişti, 1949.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

caracter biografic apărute în presa vremii în perioada 1944−1947. Sunt articole care au contribuit într-o măsură considerabilă la perfecţionarea discursului utilizat de propagandiştii Partidului în vederea creării ulterioare a unei biografii oficiale a secretarului general. Din septembrie 1944, când ziarul „Scânteia" a redevenit legal, informaţia publică a mers în direcţia individualizării conducătorilor comunişti români. De altfel, activitatea lor din ilegalitate era puţin cunoscută populaţiei, poate doar din anumite ziare de centru-stânga din perioada interbelică, ca „Adevărul", „Dimineaţa" sau „Facla". Obscuritatea liderilor comunişti români trebuia, aşadar, depăşită, iar presa scrisă a reprezentat principalul instrument prin care personalitatea celor mai importanţi conducători comunişti a fost dezvăluită. Maniera dispunerii articolelor în ziar, până în anul 1948, la fel ca şi conţinutul acestora, denotă efortul asiduu al propagandei comuniste atât în vederea promovării noii ideologii, cât şi în privinţa legitimării celor ce reprezentau puterea unui partid totalitar. Totuşi, până în 1947, nu se poate aduce în discuţie un cult al personalităţii lui Gheorghiu-Dej, care să fi fost dezvoltat prin intermediul schiţelor biografice din presă, ci doar individualizarea sa în raport cu alţi membri ai partidului.

Cert este că vieţile liderilor comunişti − întrucât aceştia îşi petrecuseră o mare parte din viaţă în ilegalitate − nu erau cunoscute populaţiei. Era necesară, drept urmare, acomodarea, familiarizarea maselor cu noii stăpâni ai ţării. Aşadar, cu ocazia diferitelor momente (un simplu discurs al unui lider marcant, sărbătorirea unui eveniment simbolic, cu prilejul alegerilor pentru Marea Adunare Naţională) erau menţionate, în scurte articole de fond, detalii din activitatea revoluţionară a acestora. Nu numai Gheorghiu-Dej a beneficiat de astfel de descrieri, ci şi alţi membri ai partidului, ca Ana Pauker, Miron Constantinescu, Constantin Pârvulescu, Emil Bodnăraş, Gheorghe Vasilichi ş.a., putându-se aduce în discuţie o anume paritate, din punctul de vedere al modului în care imaginea lor a fost propagată. Detaliile privitoare la secretarul general nu erau cu mult mai spectaculoase din punct de vedere biografic faţă amănuntele despre ceilalţi membri ai Partidului, iar acest fapt este confirmat şi de anumite date arhivistice. Procedeul s-a extins în privinţa tuturor membrilor importanţi ai partidului până în anul 1952, reamintindu-se mereu, cu diferite ocazii, actele lor de bravură din perioada interbelică. Dacă despre Ana Pauker şi Gheorghiu-Dej aceste schiţe au fost publicate încă din 1945, despre ceilalţi membri ai partidului au apărut referinţe detaliate în presă ceva mai târziu: în cazul lui Vasile Luca, în anul 1946[14], iar în cel al lui Teohari Georgescu, în 1947. Dacă în cazul grupului moscovit procedeul a stagnat din 1948, despre Gheorghiu-Dej au fost publicate din ce în ce mai multe astfel de referinţe. Ele făceau trimitere nu doar la trecutul său ilegalist, ci şi la succesele obţinute odată cu venirea la putere, reuşite care îi erau atribuite în exclusivitate.

Aşadar, scopul imediat al publicării biografiilor a fost dat de imperativul popularizării figurii liderilor comunişti români. Problema popularizării, a redactării biografiei acestora, s-a ridicat în cadrul diferitor conferinţe ale partidului încă de la începutul anului 1945. La Conferinţa de propagandă a PCR pe ţară, desfăşurată pe data de 29 ianuarie 1945, se propunea publicarea unor culegeri despre „eroii luptelor noastre, cei căzuţi şi cei în viaţă", precum şi „procesele mai importante ale tovarăşilor noştri"[15]. Dovadă a funcţiei de popularizare a acestor broşuri, majoritatea propunerilor cu privire la editarea biografiilor conducătorilor comunişti au venit în momente esenţiale pentru

[14] *Tovarăşul Vasile Luca ne cheamă la luptă pentru o Patrie română puternică şi independentă, mamă bună a tuturor fiilor ei*, în „Scânteia", nr. 563, 3 iulie 1946, p. 1.

[15] ANIC, fond CC al PCR-Cancelarie, dosar nr. 4/1945, f. 82.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mişcarea comunistă din România de după 23 august 1944, cum ar fi alegerile electorale. În octombrie 1946, la şedinţa plenară a CC al PCR, Iosif Chişinevschi propunea ca în preajma alegerilor să se prezinte pe larg, prin intermediul a scurte date biografice, personalitatea deţinătorilor puterii. Scopul acestor măsuri rezida în necesitatea de a se sugera populaţiei „încrederea pe care trebuie să o aibe faţă de aceşti oameni, trecutul, prezentul lor, lupta din trecut şi prezent". De asemenea, pentru cele mai importante figuri ale partidului, Iosif Chişinevschi propunea şi editarea de scurte biografii, sub formă de broşuri[16].

În pofida acestor măsuri adoptate destul de devreme, Leonte Răutu îşi amintea în 1948 că, întrebând un membru al partidului cine erau conducătorii de atunci, membrii din Comitetul Central, respectiva persoană ştia numai de numele lui Gheorghe Vasilichi[17]. Aşadar, cel puţin până la începutul anului 1948, scopul scrierilor cu un caracter biografic era, înainte de toate, consacrarea figurilor centrale ale vieţii politice. În *Proiectul de organizare a propagandei pentru alegerea Marii Adunări Naţionale* se cerea „popularizarea figurilor candidaţilor folosind pe lângă mijloacele obişnuite şi momente însemnate din viaţa unora"[18]. După cum se specifica în respectivul proiect, urmau să se publice în acest scop, pe lângă lozinci şi tablouri, şi biografia candidaţilor principali[19]. Cu toate acestea, până în anul 1948, mitizarea principalilor militanţi ai Partidului prin intermediul schiţelor biografice nu a avut efectul scontat. În şedinţa de instructaj a Secţiei Centrale a Educaţiei Politice a Comitetului Central al PMR din data de 22 martie 1948, Mihail Florescu, aducând în discuţie situaţia din cadrul regionalei Dunărea de Jos afirma, îngrijorat, că „sunt tovarăşi care nu ştiu cine sunt tovii noştri din guvern, din ministere, din parlament etc."[20]. La aceeaşi întrunire, Leonte Răutu a mai adus în discuţie un caz când, la o adunare ce avusese loc nu de mult, majoritatea celor prezenţi nu auziseră de Ana Pauker[21]. Această situaţie defineşte şi dovedeşte, în opinia mea, necesitatea realizării unor biografii ale liderilor marcanţi ai partidului, din simplul motiv că nu erau cunoscuţi populaţiei. Aşadar, din martie 1948, Leonte Răutu venea cu propunerea editării unor mici broşuri despre viaţa conducătorilor partidului, „ca să fie cunoscuţi de toată lumea"[22]. Prima broşură despre Gheorghiu-Dej apăruse însă cu un an înainte, când Editura Partidului Comunist Român publica *Scurta biografie* a liderului român, o lucrare de 32 de pagini[23]. În anul următor, a apărut cea de-a doua ediţie a lucrării, în format de 31 de pagini, şi o alta, de 40 de pagini[24], ediţii care nu se deosebeau cu nimic de prima variantă în afară de calitatea materialului pe care au fost tipărite. O explicaţie a reeditării broşurii în etape succesive constă în necesitatea redactării unui număr cât mai generos de lucrări, pentru ca Gheorghiu-Dej să fie făcut cunoscut unei părţi cât mai largi din populaţie.

Având în vedere tiparul clasic după care au fost concepute aceste biografii, ne-am fi aşteptat să întâlnim în fondurile arhivistice un document în care să se specifice paşii ce trebuiau urmăriţi în vederea întocmirii unui astfel de proiect. Nu am găsit însă nimic,

[16] Idem, dosar nr. 51/1946, f. 27.
[17] Idem, dosar nr. 12/1948, f. 15.
[18] Idem, fond CC al PCR-Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 38/1948, f. 6.
[19] *Ibidem*, f. 7.
[20] Idem, fond CC al PCR-Cancelarie, dosar nr. 12/1948, f. 8.
[21] *Ibidem*, f. 15.
[22] *Ibidem.*
[23] *Gheorghe Gheorghiu-Dej. Scurtă biografie*, ediţia I, Bucureşti, Editura Partidului Comunist Român, 1947.
[24] *Gheorghe Gheorghiu-Dej. Scurtă biografie*, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Partidului Comunist Român, 1948.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ci doar un model al unei schiţe biografice a lui Petru Groza, din anul 1947. Documentul, parte a Colecţiei Consiliului de Miniştri, nu este semnat sau datat, conţinând doar următoarele specificaţii:

> Pentru biografia Domnului Dr. Petru Groza, în vederea unei romanţări: 1. Câteva amintiri pitoreşti din copilărie (anecdotic); 2. Viaţa de liceu în regimul austro-ungar. Primele prietenii, primele manifestări ale conştiinţei naţionale şi ale contactului direct cu viaţa; 3. Studenţia, preocupările, idealurile, greutăţile unui student român în acea epocă. Contactul cu oamenii şi cu mişcările artistice, literare şi filosofice ale vremii. Participarea la societăţile culturale româneşti. Înjghebarea relaţiilor (cu ce personalităţi, cu ce caracter, cu ce deosebiri faţă de ceilalţi); 4. Amintiri sumare din viaţa de militar (anecdotic); 5. Debutul în profesiune şi în viaţă; 6. Debutul în politică; 7. Contribuţia la lupta pentru realizarea idealului naţional: unirea Ardealului cu Vechiul Regat; 8. Participarea la viaţa politică a României; 9. Ce este cu tentativa de asasinat din 1927 sau 1928, în care se povesteşte în cartea lui Miele[25].

Existenţa acestui document ne determină să presupunem că şi în cazul întocmirii biografiei celorlalţi membri ai Partidului ar fi putut exista asemenea cerinţe sau un plan anume, adaptat în funcţie de evenimentele derulate în viaţa celui prezentat. Chiar dacă nu am găsit astfel de planuri, din forma îmbrăcată de propunerile membrilor marcanţi ai partidului, ne putem da seama de direcţiile ce trebuiau respectate în alcătuirea unor astfel de biografii. La şedinţa plenară a CC al PCR, din 9−10 octombrie 1946, Miron Constantinescu cerea ca cei care candidau pentru alegerile electorale, prin trecutul lor nepătat, prin lupta desfăşurată, să fie „invulnerabili, să nu poată fi atacaţi de nimeni, să nu poată fi criticaţi de nimeni sub aspectul vieţii lor morale, civice, personale şi familiare”[26]. Această cerinţă a stat de fapt la baza redactării viitoarelor biografii, aşa cum se poate observa din conţinutul lor.

Din 1948 se poate aduce în discuţie o „goană după popularizare” a liderilor Partidului. Prima menţiune care ne confirmă această apreciere datează din iunie 1948, afirmaţiile fiind avansate în cadrul convorbirilor purtate în Biroul Politic cu privire la situaţia din Partidul Comunist Iugoslav. Vasile Luca a fost cel care a subliniat că „se întâmplă ca un secretar să cheme pe redactorul unui ziar şi să-l tragă la răspundere: «De ce nu ai pus azi nimic despre mine în ziar»?”[27] Aceste atitudini erau considerate „metode individualiste, mic-burgheze”[28]. Cu atât mai mult cu cât, după părerea ministrului de Finanţe, „să nu vedem nimic, să acoperim totul şi să nu vedem decât persoane, este un pericol de moarte pentru un partid revoluţionar, pentru un partid marxist”[29]. Trebuie să se ţină cont, totuşi, că aceste remarci au fost făcute în condiţii excepţionale, când era vehiculată ideea distanţării de politica lui Tito, politică grevată, în opinia exponenţilor comunişti români, de un „cult oarecum mistic” pentru liderul comunist iugoslav. Aşadar, luarea de poziţie a lui Vasile Luca venise într-un moment în care se dorea nu justificarea sau stoparea anumitor practici care luaseră naştere în presă, ci şi detaşarea de politica „fracţionistă” a iugoslavilor, reafirmându-se ataşamentul ideologic faţă de Uniunea Sovietică. Tocmai de aceea Vasile Luca îndemna, în continuarea peroraţiei sale, „să fim mai modeşti în ceea ce priveşte popularizarea, să scoatem la iveală organizaţii, partidul”[30]. Dar, chiar dacă s-ar fi vrut stopate procedurile, acest lucru

[25] ANIC, Colecţia Consiliul de Miniştri, dosar nr. 180/1947, f. 2.
[26] Idem, fond CC al PCR-Cancelarie, dosar nr. 51/1946, f. 70.
[27] Idem, dosar nr. 93/1948, f. 37.
[28] *Ibidem.*
[29] *Ibidem.*
[30] *Ibidem,* f. 38.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ar fi fost imposibil, întrucât mecanismul greoi al propagandei, copiat după modelul sovietic, s-a consolidat în spaţiul românesc în foarte scurt timp, ca urmare a preluării puterii totale de către comunişti.

În privinţa primei broşuri despre Gheorghiu-Dej nu am identificat data exactă a publicării textului, întrucât nu există ordine adoptate „la vârf ”care să aibă în vedere editarea biografiei liderului comunist român. Totodată, apariţia ei nu a fost semnalată în niciun ziar de epocă, ceea ce ne împiedică să asociem publicarea broşurii cu un eveniment anume[31]. Nu acelaşi lucru se poate spune despre cea de-a doua broşură biografică a lui Dej, apărută la Editura Partidului Muncitoresc Român, în anul 1951. De această dată, decizia redactării şi publicării textului se înscria în propunerile cu privire la sărbătorirea a treizeci de ani de la înfiinţarea PCdR, din luna ianuarie a anului 1951, în care se menţiona, printre altele, începerea editării unor scurte biografii ale conducătorilor Partidului[32]. Nu erau specificaţi liderii cărora urmau să li se dedice o astfel de lucrare, însă, din presa vremii şi din apariţiile editoriale pe anul 1951, de la Editura Partidului, constatăm că au fost publicate trei asemenea broşuri: despre Gheorghe Gheorghiu-Dej[33], Vasile Luca[34] şi Ana Pauker. Dacă această ediţie a biografiei lui Gheorghiu-Dej avea 58 de pagini, lucrările consacrate celorlalţi conducători aveau 46, respectiv 35 de pagini. S-a scris mult în scopul marcării acestui moment al editării, îndeosebi în oficiosul Partidului, dar şi în alte ziare de epocă. Într-adevăr, în „Scânteia” s-a vorbit, în două numere consecutive, doar despre importanţa apariţiei acestei biografii a secretarului general, detalii cu privire la lucrările consacrate celorlalţi membri ai Partidului fiind cuprinse în ziare de interes secundar. În numărul din 7 mai al „Scânteii” găsim o recenzie a lucrării despre viaţa lui Gheorghiu-Dej, atrăgându-se atenţia că „broşura trece în revistă etapele principale ale luptei poporului nostru pentru făurirea regimului de democraţie populară, pentru construirea socialismului”[35]. A doua zi urmau să fie editate fragmente din textul ce îl avea în centru pe secretarul general, cu precădere pasaje referitoare la momentul Griviţa 1933[36]. Biografia din mai 1951 aducea câteva date în plus faţă de cea publicată cu trei ani înainte: spre deosebire de ediţiile din anii 1947 şi 1948, care cuprindeau în primele pagini detalii cu privire la rolul grevelor ceferiştilor şi petroliştilor de la Griviţa din iarna anului 1933, cea din 1951 debuta cu modul în care liderul PMR fusese felicitat cu ocazia sărbătoririi a treizeci de ani de la înfiinţarea PCdR. Primele rânduri ale textului cuprind următoarea menţiune: „Iubite tovarăşe Gheorghe Gheorghiu-Dej − cu aceste cuvinte încep scrisorile prin care muncitorii şi tehnicienii din uzine, instituţii, gospodării agricole de stat, SMT-uri îşi iau angajamente în întrecerea socialistă pornită în cinstea aniversării partidului”[37]. Cele trei lucrări au fost semnalate şi în „Contemporanul”. Primul articol, publicat pe data de 11 mai 1951, făcea referire la biografia lui Gheorghiu-Dej, considerată a fi „de nedesprins de istoria

[31] Apariţia unei broşuri biografice despre Gheorghiu-Dej a contribuit într-o mare măsură la popularizarea liderului comunist român. Într-un raport al serviciilor secrete americane din 1949, aflăm că secretarul general român era „cel mai cunoscut membru al actualului regim din România” (Thomas S. Blanton, *Ce ştia Preşedintele Truman despre România. Un raport al serviciilor secrete americane. 1949*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 1997, p. 136).

[32] ANIC, fond CC al PCR-Cancelarie, dosar nr. 7/1951, f. 91.

[33] *Gh. Gheorghiu-Dej*, Bucureşti, Editura Partidului Muncitoresc Român, 1951.

[34] *Vasile Luca*, Bucureşti, Editura Partidului Muncitoresc Român, 1951.

[35] *Gheorghe Gheorghiu-Dej (biografie) − Recenzie*, în „Scânteia”, anul XX, nr. 2032, 7 mai 1951, p. 3.

[36] *În fruntea luptei poporului muncitor. Momente din viaţa tovarăşului Gheorghe Gheorghiu-Dej*, în „Scânteia”, anul XX, nr. 2033, 8 mai 1951.

[37] *Gh. Gheorghiu-Dej…*, 1951, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

partidului nostru"[38]. Broşura despre viaţa Anei Pauker era semnalată în numărul următor al săptămânalului[39], iar despre editarea schiţei biografice a lui Vasile Luca nu se spunea nimic până la sfârşitul lunii iulie a anului 1951[40]. Toate cele trei lucrări au beneficiat de traduceri atât în limba minorităţilor naţionale (maghiară, sârbă, germană), cât şi în limba franceză.

Din modul în care au fost concepute broşurile despre conducătorii comunişti români reiese, înainte de toate, caracterul educativ al acestora. Într-o scrisoare trimisă lui Gheorghiu-Dej cu ocazia împlinirii vârstei de cincizeci de ani, un muncitor, pe numele său Iuga Teofil, se destăinuia că „mi-am luat angajamentul în faţa Organizaţiei UTM ca în cinstea zilei de 8 Nov. să citesc printre altele şi broşura «Gh. Gheorghiu-Dej»"[41]. După cum mărturisea autorul scrisorii, „am avut multe de învăţat. Am văzut viaţa care aţi dus-o sub acele groaznice regimuri conduse de cei mai mari bandiţi ai burgheziei, am văzut lupta neobosită pe care aţi purtat-o împreună cu tovarăşii dumneavoastră de luptă, iar azi cei mai dragi conducători ai noştri, tov. Vasile Luca, Chivu Stoica etc. Clocotea ura şi dispreţul în sufletul meu, strângând pumnii pe măsură ce mă adânceam mai mult în citit, văzând nedreptăţile şi ticăloşiile care se făceau atunci cu poporul nostru muncitor"[42].

Biografiile celorlalte două personaje, Ana Pauker şi Vasile Luca, nu vor mai fi reeditate. Dimpotrivă, s-a recurs la diferite mijloace în vederea retragerii acestora din circuit după eliminarea celor doi din Partid, în mai 1952. Iar acest aspect nu a existat doar la noi, ci şi în alte state „prietene" unde le-a fost trimisă, prin intermediul Ministerului Afacerilor Externe, biografia. Dintr-un raport al Oficiului Diplomatic al RPR din Berlin, din data de 2 iulie 1952, aflăm că s-au primit instrucţiuni de la Ministerul Afacerilor Externe al RPR în vederea retragerii biografiilor lui Vasile Luca şi ale Anei Pauker; acţiune care – potrivit respectivului document − s-a desfăşurat cu succes[43]. Tot din acelaşi raport aflăm că scriitorul german Ludwig Renn[44], care vizitase RPR cu ocazia zilei de 23 august 1951, scrisese un roman istoric ale cărui personaje principale erau Gheorghe Gheorghiu-Dej, Ana Pauker şi Vasile Luca. Deşi la apariţia în „Scânteia" a hotărârii Comitetului Central din data de 29 mai 1952 cartea se afla deja sub tipar, s-a discutat cu scriitorul german în vederea nepublicării respectivei lucrări sau a modificării conţinutului ei[45]. Lucrarea, publicată de Aufbau-Berlin în anul 1952, nu va conţine nicio trimitere la numele Anei Pauker sau al lui Vasile Luca. Cartea avea 200 de pagini şi îi consacra lui Gheorghiu-Dej un întreg capitol, de peste 30 de pagini, cu date din biografia oficială a liderului comunist român, cea publicată în Bucureşti, la Editura Partidului[46].

Acest exemplu vine şi întăreşte încă o dată rolul important al biografiei atât în procesul popularizării liderilor comunişti, cât şi în amplificarea imaginii acestora.

[38] *Gheorghe Gheorghiu-Dej (biografie). Editura Partidului Muncitoresc Român*, în „Contemporanul", nr. 240 (19), 11 mai 1951, p. 3.

[39] *Ana Pauker (biografie). Editura Partidului Muncitoresc Român*, în „Contemporanul", nr. 241 (20), 18 mai 1951, p. 3.

[40] *Vasile Luca (biografie)*, în „Contemporanul", nr. 251 (30), 27 iulie 1951, p. 2.

[41] ANIC, Colecţia Consiliul de Miniştri, dosar nr. 40/1951, f. 24.

[42] *Ibidem.*

[43] AMAE, Cutia Germania, dosar nr. 20-211/1952, nenumerotat.

[44] Ludwig Renn (1889−1979) a fost un important scriitor german, conducător al batalionului „Ernst Thälmann" în timpul războiului civil spaniol.

[45] AMAE, Cutia Germania, dosar nr. 20-211/1952, nenumerotat. Cartea, cu un conţinut total diferit faţă de textul iniţial, a fost publicată în anul următor sub titlul *Vom alten und neuen Rumänien* (*Despre vechea şi noua Românie*). Vezi Ludwig Renn, *Vom alten und neuen Rumänien*, Berlin, Aufbau-Verlag, 1952.

[46] Ludwig Renn, *op. cit.*, p. 74−106.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aşadar, odată liderul marginalizat, dispăreau şi referinţele biografice la persoana sa. De altfel, se va recurge chiar şi la modificări ale biografiilor oficiale. Cel mai semnificativ caz este cel al lui Vasile Luca, după 1952 încercându-se explicarea originilor „devierii" sale prin apelul la acţiunile pe care le-a întreprins în perioada ilegalităţii. Practica nu era una nouă, ci îşi avea rădăcini în spaţiul sovietic, când figurile importante ale Partidului, proaspăt căzute în dizgraţie, erau şterse din scrierile oficiale sau din *Marea Enciclopedie Sovietică*. Drept urmare, în anul 1954, când apărea cel de-al treilea volum al *Documentelor din istoria Partidului Comunist din România*, culegere editată de Institutul de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PMR, încă din primele pagini ale lucrării se făcea trimitere la *Rezoluţia plenarei lărgite a CGSU* din 1931, în care „se demască grupul fracţionist în frunte cu Vasile Luca, care a dus o activitate duşmănoasă, urmărind izolarea Sindicatelor unitare de mase şi descompunerea lor"[47]. Această campanie împotriva lui Vasile Luca şi a datelor din biografia sa îşi are începutul în luna martie a anului 1952: în timpul prelucrării cu activul Secţiei de Propagandă şi Agitaţie a „Scrisorii închise" a CC al PMR, un anume tovarăş, pe numele său Bihari, atrăgea atenţia că biografia şi întreaga activitate revoluţionară a fostului ministru de Finanţe erau mult prea cunoscute membrilor Partidului, fără însă ca aceştia să fie familiarizaţi cu activitatea revoluţionară a celorlalţi conducători, „în primul rând a tovarăşului Gheorghe Gheorghiu-Dej"[48]. De la mijlocul anului 1952, această campanie s-a intensificat treptat, Iosif Chişinevschi fiind cel care în şedinţa activului Comitetului Central al PMR din data de 5 iunie 1952 aprecia că „linia antipartinică a lui Luca are origini mai vechi. În anii grei ai ilegalităţii, Vasile Luca a dus o politică antipartinică, o politică contrarevoluţionară"[49]. Mai mult, secretarul cu propaganda şi cultura statornicea ideea că fostul ministru de Finanţe era angajat, prin activitatea sa, împotriva lui Gheorghiu-Dej însuşi. În continuarea discursului său, Iosif Chişinevschi afirma că „în momentele grele ale luptelor eroice din anii 1929−1933, organizate şi conduse de către iubitul conducător al Partidului nostru, tovarăşul Gheorghe Gheorghiu-Dej, Vasile Luca era în capul luptelor fracţioniste"[50]. Ce deosebire faţă de faptele relatate în broşura biografică despre Vasile Luca, cea publicată cu doar un an înainte! În respectiva variantă a biografiei sale se afirma chiar că „în anii 1931 şi 1932 tovarăşul Vasile Luca, *împreună* [subl. ns.] cu tovarăşul Gheorghe Gheorghiu-Dej, organizează din însărcinarea partidului conferinţe ilegale pe ţară ale reprezentanţilor muncitorimii de la căile ferate, mine şi petrol"[51]. Mai mult, Sindicatelor Unitare ar fi fost îndrumate de Vasile Luca „pe linia luptei împotriva ofensivei patronale, pe linia înfăptuirii frontului unic muncitoresc"[52]. Acesta este un exemplu emblematic pentru modul în care erau confecţionaţi noii eroi, omiţându-se deliberat anumite evenimente sau exagerându-se altele. În plus, nu numai biografia lui Vasile Luca dispărea sau era „recorectată", ci şi tablourile care îl reprezentau. Într-o şedinţă cu membrii Comitetului Central al PMR din 1952 s-a pus chiar problema eliminării tablourilor care îl înfăţişau[53] şi a redenumirii unor obiective care purtau numele fostului ministru de Finanţe[54].

[47] *Documente din istoria Partidului Comunist din România. 1929−1933*, volumul III, partea I, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1954, p. 7.
[48] ANIC, fond CC al PCR-Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 21/1952, f. 36.
[49] Idem, fond CC al PCR-Cancelarie, dosar nr. 180/1952, f. 3.
[50] *Ibidem.*
[51] *Vasile Luca…*, p. 17.
[52] *Ibidem*, p. 18.
[53] ANIC, fond CC al PCR-Cancelarie, dosar nr. 21/1952, f. 4.
[54] Idem, dosar nr. 52/1952, f. 30.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În timp ce, după luna mai a anului 1951, biografiile lui Vasile Luca şi Ana Pauker nu vor mai apărea în paginile ziarelor sau sub forma broşurilor, în luna noiembrie a anului 1951 era publicată o altă ediţie a biografiei lui Dej, de această dată cu ocazia împlinirii vârstei de cincizeci de ani. Editarea unei astfel de lucrări a fost pentru prima dată menţionată în „Universul" din data de 9 noiembrie[55], articolul redactat pentru acest ziar fiind apoi reprodus în „România Liberă" din data de 10 noiembrie, la doar două zile de la aniversare[56]. Lucrarea nu conţinea modificări faţă de cea anterioară[57], ceea ce ne conduce la concluzia că a fost republicată, în mod cert, pentru a marca ziua de naştere a secretarului general, acest ultim aspect fiind deja pregătit prin câteva rânduri de broşura tipărită în luna mai, în care se specifica: „*cu cincizeci de ani în urmă* [subl. ns.], la 8 noiembrie 1901, s-a născut Gheorghiu-Dej"[58]. Decizia publicării unei noi ediţii a biografiei sale fusese adoptată încă din septembrie 1951, fiind cuprinsă în *Hotărârile* cu privire la marcarea aniversării a cincizeci de ani de la naşterea liderului PMR[59]. De altfel, tot în vederea ilustrării semnificaţiei acestui eveniment, cu două luni înainte se luase decizia ca, în preajma aniversării naşterii sale, presa de partid să publice, între 8 octombrie şi 8 noiembrie, aşadar pe parcursul unei luni întregi, articole despre viaţa şi activitatea conducătorului. De asemenea, un număr special din revista „Lupta de clasă" urma să cuprindă articole ale liderilor comunişti români despre viaţa şi activitatea secretarului general[60]. La fel, printre hotărârile adoptate în vederea marcării zilei sale de naştere se număra şi cea a studierii biografiei lui Gheorghiu-Dej. După cum se specifica în *Hotărârea* concepută pe data de 5 septembrie 1951, „pentru masa membrilor de partid şi oamenii muncii fără de partid se va organiza studierea biografiei tovarăşului Gheorghe Gheorghiu-Dej". Această acţiune urma să se desfăşoare în întreprinderi, instituţii, sate, gospodării colective, gospodării agricole de stat, în cluburi, cămine culturale şi şcoli, sub forma unor conferinţe[61]. Gheorghiu-Dej nu este singurul lider căruia i s-a publicat sau reeditat biografia cu ocazia zilei de naştere. Avem înainte de toate exemplul lui Stalin, dar putem aduce şi altele, din categoria liderilor est-europeni, cum ar fi Wilhelm Pieck[62], Bolesław Bierut[63] ş.a.

Biografia lui Gheorghiu-Dej nu a fost reinventată numai la nivel discursiv, încercându-se, totodată, şi valorificarea anumitor locuri-simbol, strâns legate de viaţa şi activitatea lui. Dovadă a accentului pus pe aspectele materiale ce ţineau de biografia

[55] *În Editura Partidului Muncitoresc Român a apărut: „Gheorghe Gheorghiu-Dej: Schiţă biografică"*, în „Universul", anul 68, nr. 262, 9 noiembrie 1951, p. 1.

[56] *În Editura Partidului Muncitoresc Român a apărut: „Gheorghe Gheorghiu-Dej: Schiţă biografică"*, în „România Liberă", anul IX, nr. 2214, 10 noiembrie 1951, p. 1.

[57] *Gh. Gheorghiu-Dej. Schiţă biografică…*, 1951.

[58] *Ibidem*, p. 8.

[59] ANIC, Colecţia Gheorghe Gheorghiu-Dej, dosar nr. 703, f. 3.

[60] *Ibidem*, f. 2.

[61] *Ibidem.*

[62] *Wilhelm Pieck. Dem Vorkämpfer für eines neues Deutschland zum 70. Geburtstag*, Berlin, Verlag Neuer Weg G.M.B.H., 1946, *Gelöbnis zur Einheit. Kundgebungen für die antifaschistich-demokratische Einheit anläßlich des 70. Geburtstages von Wilhelm Pieck*, Berlin, Verlag Neuer Weg, 1946, *Wilhelm Pieck. Ein Leben im Kampf für die Gruppenversammlungen. Zum 75. Geburstag des Präsidenten der DDR*, Berlin, Verlag Neues Leben, 1951, Fritz Erpenbeck, *Wilhelm Pieck. Ein Lebensbild*, Berlin, Dietz Verlag, 1951.

[63] La cea de-a 60-a aniversare a liderului comunist polonez, în aprilie 1952, a fost editată o antologie de poezii cu titlul *Poeme despre Bolesław Bierut* şi o carte pentru tineri, intitulată *Preşedintele Bolesław Bierut − mare prieten al tinerilor*, această ultimă lucrare cuprinzând foarte multe date privitoare la viaţa şi activitatea sa. Vezi Izabella Main, *President of Poland or Stalin's Most Faithful Pupil? The Cult of Bolesław Bierut in Poland*, în Balász Apor *et al.* (editori), *The Leader Cult in Communist Dictatorships. Stalin and the Eastern Bloc*, Palgrave Macmillan, 2004, p. 182.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

secretarului general este un *Referat* întocmit de Institutul de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PMR în care, constatându-se că locuinţa în care se născuse Gheorghiu-Dej „este expusă prăbuşirii", se propunea, în vederea transformării sale în casă-muzeu, realizarea unor lucrări de conservare, care „să înceapă de urgenţă"[64]. Valoarea acestor lucrări era estimată în jurul sumei de 165.000 lei, total calculat de Serviciul Tehnic al Sfatului Popular al oraşului Bârlad[65]. În patru ani de la iniţierea reconstrucţiei, casa în care a locuit Gheorghiu-Dej a fost declarată monument istoric[66].

După 1951, nu s-au mai publicat noi biografii ale lui Gheorghiu-Dej, iar vechile broşuri nu au mai beneficiat de reeditări, aşa cum se întâmplase în anii precedenţi. Situaţia nu este nicidecum una neobişnuită, având în vedere schimbările intervenite la nivel politic şi ideologic după moartea lui Stalin şi după cuvântarea „secretă" a lui N. S. Hruşciov, axată şi pe consecinţele cultului personalităţii. În Raportul său, N.S. Hruşciov făcea trimiteri făţişe la falsificarea datelor din biografia lui Stalin în procesul de fabricare a unui cult special dedicat acestuia. După cum se remarca în cuvântare, „unul din exemplele cele mai caracteristice ale autoglorificării propriei sale persoane şi a lipsei de modestie, fie ea cât de elementară, este editarea cărţii *Scurtă biografie*, publicată în 1948"[67]. Acest aspect din cuvântarea noului lider sovietic a fost reţinut de către şefii comunişti din Europa de Est şi făcut public în cursul anului 1956, ca parte a campaniei de demascare şi suprimare a efectelor negative produse de cultul liderului sovietic în ţara lor. De exemplu, în discursul său din data de 22 august 1956, publicat în „Neues Deutschland", Walter Ulbricht atrăgea atenţia asupra faptului că „în biografia lui Stalin se spune că a fost genialul comandant fără de care nu se lua nici o hotărâre importantă, căci numai el a dus ţara la victoria împotriva fascismului. Dar, din punct de vedere istoric, aceasta nu este exact"[68]. După cum conchidea secretarul general al SED, „acest lucru l-a scris tovarăşul Stalin singur în biografia sa"[69]. Aceste noi adevăruri care grevau scena comunismului internaţional şi-au semnalat prezenţa şi în România „democrat-populară". Astfel, tot în anul 1956, în şedinţa Biroului Politic al CC al PMR din data de 4 aprilie s-a adus în discuţie rolul biografiilor în mitizarea antumă a liderilor comunişti români. Nicolae Ceauşescu a fost cel care a deschis acest subiect, aducând în vedere faptul că diferitele texte concepute despre liderii PMR conţineau foarte multe laude. După cum se pronunţa Nicolae Ceauşescu, „de fiecare se spun atâtea adjective, încât ţi-e ruşine să le citeşti"[70]. Bineînţeles, critica nu era îndreptată împotriva lui Gheorghiu-Dej, fiind mai degrabă un avatar al viitoarei lupte dintre Gheorghiu-Dej, pe de-o parte, şi Miron Constantinescu şi Iosif Chişinevschi, pe de alta. Căci Nicolae Ceauşescu făcea trimitere directă la biografia lui Miron Constantinescu în care, după cele afirmate de el, „s-au spus asemenea lucruri, din care unele neadevărate"[71], criticându-l pentru faptul că nu a luat atitudine faţă de această formă a cultului personalităţii. Mai mult decât atât, în perioada imediat următoare, tot ca o consecinţă a reverberaţiilor produse de Raportul „secret" al lui N. S. Hruşciov s-a pus problema, de către ilegaliştii

[64] ANIC, fond CC al PCR-Gospodăria de Partid, dosar nr. 5/1952, f. 2.
[65] *Ibidem*, f. 3 verso.
[66] Idem, Colecţia Gheorghe Gheorghiu-Dej, dosar nr. 926, f. 2.
[67] *Crimele lui Stalin: raportul secret al lui Hruşciov la Congresul XX al PCUS*, cuvânt înainte de Gheorghe Buzatu, studiu introductiv, note şi glosar de Vladimir Zodian şi Gheorghe Neacşu, ediţie îngrijită de Radu-Dan Vlad, Bucureşti, Editura Majadahonda, 1998, p. 74.
[68] AMAE, Cutia Germania, dosar nr. 200/1955−1959, nenumerotat.
[69] *Ibidem.*
[70] ANIC, fond CC al PCR-Cancelarie, dosar nr. 33/1956, f. 42.
[71] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

partidului, a reconsiderării anumitor momente din biografia lui Gheorghiu-Dej, considerate fie neadevărate, fie exagerate. Problema falsificării istoriei după 23 august 1944 este una fără echivoc, recunoscută ca atare şi de către diverşi raportori străini din perioadă. În mai 1952 apărea, în „Revue de la Politique Mondiale" (Belgrad), articolul *Din împărăţia tenebrelor. Cum s-a rusificat ştiinţa română?*, în care se arăta tranşant faptul că „în manualele şcolare numeroase evenimente din istorie sunt complet falsificate, prezentate în mod tendenţios şi neconform cu adevărul, iar pe de altă parte, numeroase fapte sunt sub tăcere"[72].

Cu toate acestea, aspecte din viaţa liderilor comunişti români (în special a lui Gheorghiu-Dej) continuau să fie publicate în ziarele de epocă. Chiar şi după momentul februarie 1956 era necesară rememorarea, sub diferite forme, a rolului primordial deţinut de cel ce se afla atunci la conducerea partidului. Trimiterile la persoana sa erau, însă, moderate. Cu toate acestea, în 1956 Ambasada RPR la Berlin cerea Direcţiei Presei a Ministerului Afacerilor Externe român trimiterea în RDG a unor biografii a lui Chivu Stoica, Ion Gheorghe Maurer şi Avram Bunaciu. Această cerinţă se baza pe dorinţa exprimată de redacţia Munzinger Archiv de a i se pune la dispoziţie biografii autorizate, pentru a nu fi nevoiţi să preia date biografice din informaţii necontrolate, din presă. Ceea ce interesează, în această situaţie, este răspunsul trimis către Ambasada RPR din Berlin, în care se menţiona că se expediau biografiile lui Chivu Stoica, Emil Bodnăraş, I. G. Maurer şi Avram Bunaciu, urmând ca restul textelor despre conducătorii de partid şi de stat să fie trimise „pe măsură ce ele se întocmesc"[73]. Aşadar, responsabilii români cu propaganda nu realizaseră până la respectivul moment decât biografii ale membrilor partidului destinate doar uzului intern; se înţelege, bogate în falsuri şi mistificări, nefiind pregătiţi pentru eventualitatea trimiterii în alte state a unor biografii reale/obiective ale celor prezentaţi. În acelaşi timp, această atitudine dezvăluie o oarecare neglijenţă a liderilor în domeniul propagandei.

În pofida existenţei acestor tendinţe, în august 1960, pe agenda Direcţiei de Propagandă şi Cultură a CC al PMR figura, printre altele, ca „plan de perspectivă", lansarea unor propuneri în vederea elaborării unei noi biografii a lui Gheorghiu-Dej[74]. Este greu să ne dăm seama de conjunctura în care s-a ajuns la această idee. Totuşi, ştiind că redactarea unei biografii figura într-un „plan de perspectivă", putem bănui că s-ar fi dorit o altă biografie a prim-secretarului pentru anul următor, când Gheorghiu-Dej urma să sărbătorească împlinirea vârstei de şaizeci de ani. Există o serie de date care ar susţine această aserţiune. Se dorea, după cum se precizează, redactarea unei „*noi* [subl. ns.] biografii", aşadar nu o reeditare a celor vechi. Judecând din perspectiva perioadei, apariţia unei astfel de lucrări părea absolut necesară datorită modificărilor care interveniseră pe parcursul unui deceniu la nivelul conducerii Partidului. Pe de o parte, fusese eliminat grupul moscovit, asociat în repetate rânduri cu fenomenul cultului personalităţii. Pe de altă parte, şi ultimii contestatari ai puterii, în persoana lui Miron Constantinescu şi Iosif Chişinevschi, fuseseră îndepărtaţi de la conducere. Am mai putea adăuga şi „grupul ilegaliştilor", de a cărui notorietate Gheorghiu-Dej se simţea ameninţat în anii '50[75]. Proiectul a rămas însă neconcretizat, aspect ce poate fi pus şi pe seama liberalizării discursului istoric în anii '60, alături de cel literar. În *Planul de măsuri* în vederea

[72] Idem, Colecţia Gheorghe Gheorghiu-Dej, dosar nr. 707, f. 3.
[73] AMAE, Cutia Germania, dosar nr. 200/1955−1959, nenumerotat.
[74] ANIC, fond CC al PCR-Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 10/1960, f. 120.
[75] Vezi Alina Tudor, Dan Cătănuş, *Amurgul ilegaliştilor. Plenara CC al PMR din 9−13 iunie 1958*, postfaţă de Florin Constantiniu, Bucureşti, Editura Vremea, 2000.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sărbătoririi împlinirii de către primul secretar a vârstei de şaizeci de ani nu găsim nicio menţiune referitoare la publicarea unei alte biografii a liderului. În mare măsură şi lucrările Congresului al XXII-lea al PCUS au avut un rol important pentru că, după cum se observă din stenograma primirii de către Gheorghiu-Dej, cu prilejul zilei sale de naştere, a ambasadorilor ţărilor socialiste acreditaţi la Bucureşti, prim-secretarul a ţinut un discurs simplu, modest, menţionând că „tot ce s-a spus la adresa persoanei mele este spus la adresa Comitetului nostru Central, la adresa Partidului, pentru că de unul singur nu faci mare lucru”[76]. Mai mult decât atât, a ţinut să facă referire la „normele leniniste ale vieţii interne de partid” care, după eliminarea grupului Pauker – Luca − Georgescu, au primat[77]. În anul 1961, s-a publicat totuşi un articol cu un caracter biografic despre Gheorghiu-Dej, însă nu în spaţiul editorial din România. De această dată, diferite momente din viaţa şi activitatea sa erau cuprinse în *Enciclopedia filosofică* apărută în Uniunea Sovietică (literele A−D), numele său figurând alături de al unor filosofi şi oameni de cultură români de marcă, precum Petre Andrei, Zamfir Arbore, Gheorghe Asachi, Lucian Blaga, Cezar Bolliac etc.[78]. Doi ani mai târziu, scurte referinţe la viaţa şi activitatea sa apăreau în celebrul *Who's Who International*[79]. Era a doua oară când se cerea publicarea unui articol biografic despre Gheorghiu-Dej în această enciclopedie, prima solicitare venind în anul 1954[80]. O altă editură internaţională, precum Marjorie Dent Candee din New York, „îl ruga pe tov. Gheorghe Gheorghiu-Dej să completeze un formular cu date biografice, în vederea unui articol asupra vieţii şi operei sale, care urmează să apară la «Biografia Curentă»”[81]. De asemenea, Editura Europa din Londra cerea date biografice pentru a le publica în ediţia internaţională a almanahului personalităţilor, iar Editura „The H. N. Wilson Company” din New York solicita referinţe pentru publicaţia „Current Biography”[82]. Dacă diferite edituri şi trusturi editoriale internaţionale cereau informaţii despre Gheorghiu-Dej în vederea realizării unui portret al liderului comunist român, nu acelaşi lucru s-a întâmplat şi în plan local. În România nu a mai apărut nicio broşură despre viaţa prim-secretarului partidului, doar în cele câteva schiţe biografice publicate în ziarele de epocă reiterându-se aspecte din activitatea sa.

Totuşi, o ultimă propunere în vederea realizării unei biografii a lui Gheorghiu-Dej a venit în luna martie a anului 1965, după moartea prim-secretarului, fiind înscrisă în *Protocolul nr. 12* al şedinţei Biroului Politic din data de 21 martie[83]. Din respectivul document aflăm că se dorea, pe lângă editarea lucrărilor fostului lider al PMR, şi publicarea unei biografii. Această hotărâre a fost făcută publică, pe prima pagină a „Scânteii”, în ziua ce a urmat adoptării[84]. Însă decizia, ca de altfel majoritatea celor nouă puncte înscrise în document, nu a fost pusă în practică, rămânând în stadiul de proiect. A fost publicată o singură lucrare de numai 16 pagini, care amintea despre rolul lui Gheorghiu-Dej ca lider al partidului până în 1965[85]. Mai mult, în anii ce vor urma,

[76] ANIC, Colecţia Gheorghe Gheorghiu-Dej, dosar nr. 771-3, f. 47.
[77] *Ibidem*, f. 53.
[78] Idem, dosar nr. 704, f. 14.
[79] Idem, fond CC al PCR-Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 1/1962, f. 3−4.
[80] Idem, fond CC al PCR-Cancelarie, dosar nr. 179/1954, f. 79.
[81] *Ibidem*, f. 1.
[82] *Ibidem*, f. 86.
[83] Idem, dosar nr. 34/1965, f. 2.
[84] *Hotărârea Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, a Consiliului de Stat şi Consiliului de Miniştri ale Republicii Populare Române*, în „Scânteia”, anul XXXIV, nr. 6567, 23 martie 1965, p. 1.
[85] *Amintirea tovarăşului Gheorghe Gheorghiu-Dej veşnic vie în inima partidului, a clasei muncitoare, a poporului*, Bucureşti, 1965.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

referinţele la persoana sa vor dispărea, ca parte a campaniei iniţiate de Nicolae Ceauşescu în edificarea „noii legalităţi socialiste”. Abia în februarie 1966, când se sărbătoreau 33 de ani de la evenimentele de la Griviţa, erau făcute câteva trimiteri succinte la activitatea din ilegalitate a fostului lider. Totuşi, modificarea de discurs era evidentă: cu toate că îi era recunoscut meritul de a fi desfăşurat o „intensă activitate în vederea pregătirii şi organizării luptelor muncitorilor ceferişti”[86], în continuarea articolului, Gheorghiu-Dej nu mai era individualizat atunci când se aducea în discuţie procesul ce i s-a intentat. Dimpotrivă, momentul Craiova, din iunie 1934, era banalizat, fiind considerat tot atât de important ca şi alte procese comuniste din perioada interbelică, ca cele de la Bucureşti, Iaşi şi Cluj. Mai mult, numelui lui Gheorghiu-Dej se alăturau cele ale lui Chivu Stoica, Constantin Doncea, Dumitru Petrescu, Gheorghe Vasilichi, Emil Popa, Pavel Bojan etc., ca principali inculpaţi. Din 1967, această secvenţă din trecutul revoluţionar al fostului lider al PMR nu mai era amintită în paginile ziarelor. Bunăoară, într-un articol intitulat *Ziua ceferiştilor* nu se menţiona decât faptul că evenimentul era sărbătorit, prin tradiţie, în fiecare an, însă nu se făcea nicio trimitere la istoria acestui moment[87]. După plenara din aprilie 1968, numele lui Gheorghiu-Dej era deja asociat cu ideea „obsedantului deceniu”, iar reabilitările din perioadă veneau să confirme că noua putere se distanţa radical de trecutul dejist. Numele lui Gheorghiu-Dej nu va mai fi recuperat: nici în discursul din presă, nici în literatură, ci doar în memoriile unor personaje-cheie situate, în perioadă, în imediata sa apropiere. De fapt, dintre toţi liderii comunişti est-europeni (cu excepţia lui Mátiás Rákosi), numai lui Gheorghiu-Dej nu i s-a redactat o biografie după moarte, nepublicarea unei astfel de lucrări făcând parte, în mod clar, din strategia urmată de către Nicolae Ceauşescu după momentul 19 martie 1965.

O particularitate a broşurilor biografice despre liderii comunişti români a fost aceea că nu au avut un autor bine ştiut, aspectul fiind unul singular în mişcarea comunistă din Europa de Est. Mai mult decât atât, nici schiţele biografice publicate în ziarele epocii nu erau semnate. Totuşi, din datele arhivistice pe care le deţinem, din mărturiile vremii, ne putem da seama cine a contribuit la realizarea acestora. În literatura de specialitate s-a arătat că „regizorul cultului lui Dej” a fost Leonte Răutu[88], împreună cu Miron Constantinescu şi Iosif Chişinevschi. Mărturiile asupra epocii reconfirmă aceste informaţii. În jurnalul său, în dreptul datei de 11 octombrie 1952, Miron Radu Paraschivescu scria următoarele despre Leonte Răutu: „[…] dacă un fruntaş al Comitetului Central al PMR – să zicem tovarăşul Răutu − tuşeşte neplăcut impresionat de o nuvelă sau un poem, o armată de scriitori mici sau mari se reped a se pune la unison cu gestul respectivului”[89]. Totuşi, când în ianuarie 1945, la Conferinţa de propagandă a PCR pe ţară s-a pus problema redactării unor culegeri despre „eroii clasei muncitoare”, Vasile Mârza, cel care venise cu propunerea, a fost întrebat de Iosif Chişinevschi în legătură cu persoanele care urmau să se ocupe cu întocmirea respectivelor texte. Răspunsul primit a fost unul neaşteptat, care denotă lipsa de organizare la acest nivel: „[…] să ni se dea chestiunile şi vom întreba pe fiecare în organizaţiile

[86] N. Rădulescu, *O pagină glorioasă din istoria luptei revoluţionare a clasei noastre muncitoare*, în „Scânteia”, anul XXXV, nr. 6893, 16 februarie 1966, p. 2.

[87] *Ziua ceferiştilor*, în „Scânteia”, anul XXXVI, nr. 7257, 19 februarie 1967, p. 1, 5.

[88] Vladimir Tismăneanu, *Un stalinist din instinct*, în „Dilema Veche”, anul II, nr. 68, 6−12 mai 2005, p. 7. Vezi şi Vladimir Tismăneanu, Cristian Vasile, *Perfectul acrobat. Leonte Răutu, măştile răului*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2008, p. 24−25.

[89] Miron Radu Paraschivescu, *Jurnalul unui cobai (1940−1954)*, ediţie îngrijită de Maria Cordoneanu, prefaţă de Vasile Igna, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994, p. 354.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

noastre, cine poate să scrie"[90]. Aşadar, imediat după 23 august 1944 nu existau persoane avizate care să se ocupe de redactarea acestor lucrări. Singura certitudine este faptul că cel care s-a implicat în cercetarea aspectelor ce ţineau de istoriografia partidului şi, în principal, cea a grevelor de la Griviţa a fost Chivu Stoica, el însuşi un participant la evenimente. De aceea, în broşurile scoase sub îndrumarea sau semnătura sa şi în discursurile ţinute cu diferite ocazii găsim numeroase pasaje comune cu cele întâlnite în biografiile oficiale ale lui Gheorghiu-Dej[91].

Cel puţin până în anul 1947, aparatul propagandistic şi-a îndreptat atenţia, înainte de toate, spre popularizarea figurii lui Gheorghiu-Dej prin intermediul schiţelor biografice publicate în ziare. Ulterior, necesitatea unei broşuri de aceeaşi factură a impus crearea unor noi imagini cu care liderul partidului a fost asociat şi care au determinat, *nolens volens*, apariţia şi dezvoltarea cultului personalităţii sale. De altfel, numărul producţiilor biografice ce l-au avut în centru pe Gheorghiu-Dej (cu tot cu reeditări, cinci la număr) demonstrează încă o dată efortul făcut de propagandişti în vederea fabricării unui cult al conducătorului. Astfel, după 1965, demontarea miturilor cu care a fost asociat Gheorghiu-Dej a determinat, în mod logic, şi dispariţia oricăror menţiuni referitoare la viaţa fostului lider comunist. După 23 august 1944, informaţiile biografice publicate în presa vremii sau sub formă de broşuri vedetizau nişte oameni care, fie din cauza intrării în ilegalitate a PCR-ului, fie din pricina lipsei lui de relevanţă până la 23 august 1944, erau foarte puţin cunoscuţi. Până în 1947 nu putem aduce în discuţie un cult al personalităţii secretarului general, care să fi fost propagat prin intermediul biografiilor oficiale. Putem vorbi doar de popularizarea imaginii acestuia şi de individualizarea sa în raport cu alţi exponenţi ai partidului şi statului. Însă apariţia broşurilor biografice despre Gheorghiu-Dej, începând din 1947, la fel ca şi publicarea acestora în mai multe rânduri, reconfirmă poziţia sigură de care beneficia acesta în Partid după 1948. Căci dacă prima broşură biografică ce îl avea în centru a fost republicată în anul 1948 în două ediţii succesive, trei ani mai târziu, în mai 1951, fiind editată o nouă biografie a liderului, retipărită după numai şase luni. După 1951 nu au mai apărut alte broşuri biografice, presa scrisă rămânând principalul instrument propagandistic prin care aspectele din viaţa şi activitatea sa au fost transmise publicului. Această situaţie am atribuit-o reverberaţiilor pe care Raportul „secret" al lui N. S. Hruşciov le-a avut în perioadă, cu atât mai mult cu cât în celebra sa cuvântare liderul sovietic făcuse trimitere şi la falsificarea biografiei lui Stalin în scopul glorificării acestuia.

[90] ANIC, fond CC al PCR-Cancelarie, dosar nr. 4/1945, f. 82.

[91] *Expunerea tovarăşului Chivu Stoica la adunarea festivă cu prilejul împlinirii a 30 de ani de la eroicele lupte ale Ceferiştilor şi Petroliştilor din februarie 1933*, în idem, fond CC al PCR-Propagandă şi Agitaţie, dosar nr. 11/1963, f. 1−37.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GHEORGHE GHEORGHIU-DEJ' BIOGRAPHIES – FROM FIRST-STAGE POPULARIZATION TO BUILDING THE CULT OF PERSONALITY
(Summary)

Keywords: official biography, cult of personality, Gheorghiu-Dej, communist regime, propaganda.

The role of official biographies in legitimizing the communist leaders' power has long been debated in the historiography. However, the Romanian scholars did not pay serious attention to the contribution of these writings in the making of Gheorghe Gheorghiu-Dej's personality cult. Therefore, this article tries to find the roots and the evolution of this phenomenon analyzing one of the most important propagandistic instruments for the fabrication of the Romanian communist leader's cult. One the one hand, a research of this topic is initiated in the hope of understanding the special role of biographies in a totalitarian regime. On the other hand, the study aims to emphasize that the function of the official biographies was to confirm the presence of the leader at the head of the Party. Finally, I will conduct a quantitative and qualitative study, in order to reveal the special role of Gheorghiu-Dej in the Romanian communist regime, in comparison with other representative leaders of the time.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRU-FLORIN PLATON[*]

„CORPUL NAȚIUNII" ȘI „CORPUL POLITIC" ÎN UNELE TEXTE DIN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XIX DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA. CONSIDERAȚII PRELIMINARE[**]

Cum și-au imaginat elitele educate din teritoriile românești, în Evul Mediu și epoca modernă, formele de viață comună și de organizare în care au trăit? Sau – mai bine spus – există în imaginarul colectiv local indicii – oricât de elementare – de natură, dacă nu să certifice, măcar să sugereze existența unor astfel de reprezentări? În pofida generalității sale, întrebarea are, totuși, un sens, întrucât pune problema modului în care o colectivitate umană se reprezintă pe sine și își reprezintă organizarea social-politică, pentru ca, luând distanță față de amândouă, să le poată (eventual) schimba sau transforma.

Acest gen de reprezentări (traduse în vocabularul comun prin metafore sau analogii) par a fi fost, în lumea românească premodernă și modernă, dacă nu de tot absente, atunci, cu siguranță, foarte rare. Spre deosebire de lumea catolică și protestantă apuseană, unde articularea politică a societății și modalitățile de exercitare a puterii monarhice au constituit, încă de la începutul Evului Mediu până târziu, în secolul XVII (și, firește, și după aceea), obiectul unor reprezentări preponderent corporale, fiind înțelese în analogie cu principiile de alcătuire și funcționare ale corpului omenesc[1], în

[*] Prof. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

[**] Documentarea și elaborarea prezentului studiu au fost finanțate prin grantul UEFISCDI − PN-II-ID-PCE-2011-3-0730. Acest studiu reprezintă versiunea în limba română a unui text mult mai amplu, intitulat *«Corps politique» et «corps de la nation» chez les Roumains au XIXe siècle*, publicat în Silvia Marton, Constanța Vintilă-Ghițulescu (sous la direction de), *Penser le XIXe siècle: nouveaux chantiers de recherche*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2013, p. 73−101.

[1] Pentru aceste reprezentări, vezi studiile noastre din ultimii ani: *Metafora „corpului politic" în cultura medievală a Occidentului latin (secolele XIII−XIV)*, în „Caiete de antropologie istorică", Cluj-Napoca, anul II, nr. 2 (4), iulie−decembrie 2003, p. 9−29; *„Tua sacratissima unxio… cordis intima penetrat". Corpul în ceremonialul medieval al încoronării*, în „Caiete de antropologie istorică", anul IV, nr. 1 (7), ianuarie−iunie 2005, p. 13−29; *Corpul uman ca metaforă în gândirea politică medievală*, în Academia Română, Filiala Iași, „Prelegeri academice", vol. 4, nr. 4, Iași, Editura Pim, 2005, p. 97−109; *„Capul sau inima?" Notă asupra „corpului politic" medieval*, în vol. *Biserică, societate, identitate. In honorem Nicolae Bocșan*, editat de Constantin Bărbulescu, Ioan Bolovan, Ion Cârja, Rudolf Gräf *e.a.*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, p. 349−359; *„Corpul mistic" al papei: o ipoteză și critica ei*, în vol. *Națiune și europenitate. Studii istorice. In honorem magistri Camilli Mureșanu*, volum îngrijit de Nicolae Edroiu, Susana Andea, Șerban Turcuș, București, Editura Academiei Române, 2007, p. 29−53; *Denigrarea prin corp ca expresie a diferenței. Cazul alterității iudaice cu un exemplu românesc de transfer simbolic*, în vol. *Studii de istorie a românilor și a relațiilor internaționale. In honorem Ioan Ciupercă*, editori Lucian Leuștean, Petronel Zahariuc, Dan Constantin Mâță, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2007, p. 515−529; *Corpul ca metaforă în*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

societatea celor trei Principate şi, în general, în spaţiul postbizantin, asemenea reprezentări sunt rarisime, ca şi cum elitele conducătoare de aici ar fi fost incapabile să gândească politicul (mai exact, „statul") ca pe un „lucru public", investindu-l cu atributele unei realităţi – aşa-zicând – ontologice, desprinsă de interesele de grup[2].

Nu este locul să stăruim acum asupra circumstanţelor istorice şi a cauzelor – după opinia noastră, în principal religioase – ale acestei deosebiri, ale cărei urmări sunt, aparent, active, în anumite locuri, până astăzi. Rămânând în limitele subiectului nostru, să observăm, pentru început, că, în Moldova şi Ţara Românească, cele mai timpurii reprezentări deopotrivă ale unităţii etnice şi organizării politice datează de la începutul celui de-al XIX-lea veac. Cel puţin, aceasta este impresia pe care o lasă documentaţia (încă destul de lacunară) pe care am consultat-o. Când vorbim de „reprezentări", ne referim, de fapt, la unele expresii textuale şi ale vorbirii, care – aşa cum au arătat-o, de multă vreme, teoriile limbajului şi ale reprezentării – trimit la o imagine mentală a aspectului de realitate evocat prin expresiile respective. De regulă, această imagine este una „împărtăşită" sau comună, acţionând ca o referinţă culturală imediată în funcţie de care este considerată o anumită componentă a realităţii înconjurătoare.

Din motive pe care iarăşi nu le putem discuta aici, întrucât depăşesc simţitor cadrul analizei noastre, reprezentările colective ale comunităţii etnice şi politice au împrumutat, cel mai adesea – primele, odată cu secolele XVIII−XIX, celelalte, începând cu Antichitatea şi Evul Mediu –, trăsăturile corpului uman, fiind interpretate – cum, de altfel, am mai spus – din unghiul particularităţilor morfologice şi fiziologice ale acestuia[3].

În Ţara Românească, la începuturile epocii moderne, una dintre cele mai timpurii – după toate probabilităţile – menţiuni privitoare la unitatea neamului, subînţeleasă ca una spirituală, se găseşte într-un text nedatat, dar atribuit lui Naum Râmniceanu (1764−1839)[4]. Reflectând la condiţiile de existenţă ale unei uniri a românilor în epoca sa, cel ce se semna „Naum protosinghelul"[5] afirmă că cea mai importantă, decisivă, chiar, este solidaritatea spirituală, capabilă să genereze, apoi, strângerea laolaltă a tuturor părţilor „trupului" neamului, fragmentat de interese adverse. „Unirea duhurilor – scrie

tratatul „Le Livre du corps de policie" al Christinei de Pizan: o interpretare şi critica ei, în vol. *Historia sub specie aeternitatis. In honorem magistri Alexandru Zub*, ediderunt Victor Spinei et Gheorghe Cliveti, Bucureşti − Brăila, Editura Academiei Române, Editura Istros, 2009, p. 229−243; *Le corps comme métaphore dans le traité «Le Livre du corps de policie» de Christine de Pizan: une interprétation et sa critique*, în vol. *Le corps et ses hypostases en Europe et dans la société roumaine du Moyen Âge à l'époque contemporaine*, coordinateurs: Constanţa Vintilă-Ghiţulescu, Alexandru-Florin Platon, Bucarest, New Europe College, 2010, p. 147−167.

[2] Pentru o opinie diferită, vezi Daniel Barbu, *Bizanţ contra Bizanţ. Explorări în cultura politică românească*, Bucureşti, Editura Nemira, 2001, p. 65−71 şi idem (cu privire la existenţa noţiunii de „corporaţie"), *Byzance, Rome et les Roumains. Essais sur la production politique de la foi au Moyen Âge*, Bucarest, Éditions Babel, 1998, p. 101 şi, în general, capitolul II, p. 93−183.

[3] Bibliografia reprezentărilor corporale ale organizării politice a ajuns, în ultimii ani, atât de voluminoasă, încât este imposibil de redat în totalitate. Pentru multe din aceste referinţe, vezi trimiterile din studiile noastre, citate mai sus. Studiile aşa-zicând „clasice", care au inspirat majoritatea explorărilor ulterioare (inclusiv pe ale noastre), sunt însă numai trei, şi anume: Ernst H. Kantorowicz, *The King's Two Bodies. A Study in Medieval Political Theology*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1957; Gerhard Dohrn-van Rossum, *Politischer Körper, Organismus, Organisation. Zur Geschichte naturaler Metaphorik und Begrifflichkeit in der politischen Sprache*, Bielefeld, 1977 şi Tilman Struve, *Die Entwicklung der organologischer Staatsauffassung im Mittelalter*, Anton Hiersemann, Stuttgart, 1978.

[4] Pentru biografia lui Naum Râmniceanu, vezi minuţioasele precizări ale lui Constantin Erbiceanu, *Cronicarii greci carii au scris despre români în epoca fanariotă. Textul grecesc şi traducerea românească*, Bucureşti, Tipografia cărţilor bisericeşti, 1888, p. XLI−LIX.

[5] *Ibidem*, p. XLII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prezumatul autor – este cea mai nebiruită cetate a unui neam și acea patrie fericită poate fi socotită ca o tărie unde toții fiii ei sunt înarmați cu cele mai nebiruite și atotcovârșitoare arme ale unirei spre a ei apărare […]. Unirea aceasta nu să poate socoti decât o alipire a părticelelor trupului ce este îmbucățit, și atuncea fieșcare mădular își va lua iarăși locul său, și va fi întrebuințătoare lucrând bărbățește și capul și mâna și piciorul spre întemeerea neamului. Iar scârboasa numire de taraf va lipsi cu totul, și nici nu va mai fi trebuință a să pomeni între români”[6].

Nu este poate inutil de notat că reprezentarea spirituală și corporală a unității neamului care se degajă din aceste rânduri este, în mod evident, de inspirație religioasă: vorbind despre „unirea duhurilor”, diaconul muntean are, aproape cert, în memorie, faimoasa imagine paulină a „trupului lui Hristos” constituit prin unirea spirituală a „mădularelor”, care îndeplinesc în ansamblul din care fac parte funcțiile pentru care fuseseră create[7].

Celelalte scrieri majore ale lui Naum Râmniceanu – *Despre originea românilor* și *Croniconul*[8] – nu mai conțin referințe asemănătoare. „Patria”, în schimb (cu varianta „patrie a Daciei”), este omniprezentă, fiind evocată de diaconul muscelean fie ca o entitate definită prin credința ortodoxă și ierarhia claselor, începând cu boierii[9], fie – cum se întâmplă în poeziile sale – ca o grădină[10] sau în ipostaza personificată – tot de inspirație religioasă – a maternității sanctificate[11].

Aceeași raritate a referințelor corporale constituie o caracteristică și a *Hronografului* lui Dionisie Eclesiarhul[12]. Cu toate acestea, lectura atentă a acestui text (scris, probabil, între 1814 și 1820) lasă să se întrevadă faptul că, pentru autor – care este, de asemenea, călugăr[13] –, analogia corporală, tocmai prin raritatea cu care apare sub pana sa, constituie maniera firească, aproape de la sine înțeleasă, de reprezentare nu numai a „țării”, ci, în mod excepțional pentru această perioadă, chiar și a statului. Bunăoară, relatând evenimentele care au condus la încoronarea lui Bonaparte, autorul scrie despre viitorul împărat că, intrând „pe supt pielea tuturor miniștrilor și a tuturor boerilor mari ai Franței”, i-a convins „să-ș pue înpărat”, cu argumentul că un monarh, „ca un cap mai mare”, sfătuit de miniștrii săi – despre care Dionisie scrie că sunt „trupurile Franței” –, „va ocărmui înpărăția bine și va sta cu putere mare asupra vrăjmașilor”. În același pasaj, autorul asociază metafora corporală țării însăși, pe care se pregătea să o guverneze generalul, scriind despre Franța că „iaste cel mai mare trup al părții Evropii”[14]. Puțin

[6] *Cugetul adevăratului român către frații săi români sau păreri carele dacă va fi ale tuturor românilor de obște, punându-se în lucrare vor fi spre obștescul folos*, de protosinghelul Naum Râmniceanu, „Arhiva Societății Științifice și Literare de Iași”, V, nr. 5–6, mai–iunie 1894, p. 348, 350. Îi mulțumesc d-lui Cristian Ploscaru, colegul meu, pentru a-mi fi semnalat și pus la dispoziție acest document.

[7] Vezi Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 235–258.

[8] Croniconul protosinghelului Naum Râmniceanu de la 1768–1810, în *ibidem*, p. 259–294.

[9] *Despre originea românilor*, loc. cit., p. 246, 247, 248 („Laudă Patriei”).

[10] *Pentru Țara Românească*, în C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. LXIII.

[11] *Tânguirea Țării Valahiei asupra jafului și dărăpănărei ce i-au făcut streinii tâlhari greci*, în *ibidem*, p. LIX–LX și urm.

[12] Dionisie Eclesiarhul, *Hronograf (1764–1815)*, transcrierea după manuscrisul original, indice și glosar de Dumitru Bălașa, studiu introductiv de Dumitru Bălașa și Nicolae Stoicescu, note și comentarii de Nicolae Stoicescu, București, Editura Academiei RSR, 1987.

[13] Pentru identitatea, biografia și scrierile acestui preot muntean (călugărit după moartea soției sale) – născut în jurul anului 1740 și stins din viață în 1820 –, vezi studiul introductiv al lui Dumitru Bălașa și Nicolae Stoicescu la ediția *Hronografului*, citată mai sus, p. 5–22, cu data presupusă a redactării manuscrisului (1814–1820), p. 10–11. Îi mulțumesc d-lui Cristian Ploscaru pentru a-mi fi pus la dispoziție și acest document.

[14] Iată acest fragment integral: „Apoi… Bonaparte iar s-au meșteșugit ca un măestru de au intrat cum am zice pe supt pielea tuturor miniștrilor și a tuturor boerilor mari ai Franței, sfătuindu-să când cu unii, când

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai departe, Dionisie întrebuinţează aceeaşi analogie, dar, de astă dată, în relaţie cu „miniştrii şi boerii cei mari ai cetăţii Parizului", asemuiţi cu „nişte capete ale trupurilor Franţei"[15].

În ciuda laconismului lor, aceste frânturi din manuscrisul monahului Dionisie ni se par, totuşi, suficiente pentru a îngădui o ipoteză: în comparaţie cu Naum Râmniceanu – cu care era contemporan –, Dionisie Eclesiarhul pare să fi făcut, aşa-zicând, un pas mai departe în privinţa sensului în care întrebuinţează metafora corpului: dacă la „Naum protosinghelul" acest sens – de inspiraţie vădit religioasă – este, după toate aparenţele, exclusiv comunitar, la fostul preot Dimitrie (călugărit sub numele de Dionisie), înţelesul – câtuşi de puţin limpede, e drept – al aceleiaşi analogii pare mai curând unul politic[16]. Nu la o comunitate etnică, ale cărei „mădulare" sunt ţinute laolaltă de o „frăţie în duh"[17] face referire Dionisie Eclesiarhul în *Hronograful* său, ci la un tip de guvernare care ar putea fi caracterizat drept „organic", compus dintr-un „cap" (fie împăratul Napoleon, fie notabilii Parisului) şi „trupuri" (cu care sunt comparaţi când miniştrii, când aceiaşi notabili). Aceeaşi constatare pare întărită şi de evocarea Franţei ca „cel mai mare trup al părţii Evropii" şi, nu mai puţin, de asemănarea cetăţenilor de vază ai Parisului cu „capetele" aceluiaşi „trup" al Franţei (scris, însă, în mod curios, la plural), cu toate că, prima citare (a Franţei ca „trup" al „Evropii") poate avea şi un vag sens comunitar, imposibil, însă, de verificat prin alte semnalări, asemănătoare.

Putem aşadar conchide – însă această concluzie este numai provizorie, ea trebuind temeinic confirmată, prin explorări mai ample – că, în perioada în care scriau cei doi autori (începutul secolului XIX), reprezentarea corpului pare a fi înregistrat o dedublare: pe de o parte, ca „trup" al neamului, animat de „unirea duhurilor" şi, de cealaltă parte, ca un „corp politic", pe cale de a prinde contur în ceea ce am putea numi, cu oarecare exagerare, imaginarul comunitar românesc. În acelaşi context, nu ni se pare deloc întâmplător faptul că autorii despre care am discutat erau oameni ai Bisericii. Acest lucru trebuie să fi cântărit, cu certitudine, mult în familiaritatea lor cu această metaforă, supoziţie indirect întărită de ceea ce se poate constata dintr-un sondaj, fie şi grăbit, în bogata documentaţie aparţinând aceleiaşi epoci. Din acest unghi, faptul că analogia

cu alţii, că iaste bine să-ş pue înpărat şi înpăratul ca un cap mai mare, cu trupurile Franţei, adecă cu ministrii ţiind sfat, va ocărmui înpărăţia bine şi va sta cu putere mare asupra vrăjmaşilor şi cum să cuvine a avea Franţa titlul de a să numi înpărăţie, că iaste cel mai mare trup al părţii Evropii" (Dionisie Eclesiarhul, *Hronograf (1764−1815)*, p. 95).

[15] Această comparaţie este pusă de Dionisie Eclesiarhul pe seama lui Alexandru I, fiind evocată de acesta într-o scrisoare pe care ţarul ar fi adresat-o notabililor Parisului, pentru a-i îndemna să predea oraşul asediat de armatele coaliţiei, în timpul campaniei din 1814. Autorul povesteşte în felul său evenimentele care au precedat prima abdicare a lui Napoleon: „Şi nemaiputând a sta franţoz[i] de războae, fiind biruiţi şi goniţi de toate părţile, au sosit oştile înpreunatelor stăpăniri la Pariz; şi tăbărând înprejurul cetăţii, au scris înpăratul Alexandru miniştrilor şi boerilor celor mari ai cetăţii Parizului într-acestaş chip: «Voi mai marilor cetăţeni ai Parizului, cetatea Franţei, scaunul înpărăţii voastre, vedeţi că oştile înpreunatei stăpăniri au încungiurat cetatea voastră. Şi de voiţi binele vostru şi al patriei voastre să vă închinaţi puterii noastre şi să aveţi pace şi milostivire de la noi, căci noi voim pacea voastră şi nu învinovăţim pre voi, franţezii, pentru răul şi paguba înpărăţii noastre ce aţi făcut. Ci ne iaste învinovăţit, răul înpăratul vostru, Bonaparte, carele nefiind neam de franţozi, ca un vrăjmaş au turburat, nu numai Franţa toată, ci toată Evropa au adus-o la nepăciuire şi la turburare, pricinuind periciune şi vărsări de sânge între înpăraţi şi în mijlocul înpărăţii meale au intrat şi atâtă periciune neamului vostru au pricinuit, ca un neastâmpărat şi fără de minte; carii voi fireşte sânteţi datori a ocroti şi a linişti neamul vostru, ca nişte capete ale trupurilor Franţei…»" (Dionisie Eclesiarhul, *Hronograf (1764−1815)*, p. 113).

[16] Faptul că Dionisie se referă, în pasajul citat, nu la un „corp politic" autohton, ci la cel francez poate sugera că am avea de a face, în acest caz, nu cu un împrumut asimilat (ca să spunem aşa), ci cu o imitaţie.

[17] Vezi, acest sens, mai clar, într-un alt text, versificat, al lui Naum Râmniceanu („Sfătuirea Patriei către fii"), unde solidaritatea de neam apare echivalentă cu aceea creştină (Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. LXV−LXVI).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

corporală lipsește, ca mențiune, oricât de vagă, din sursele narative de proveniență laică ale mișcării din 1821, fie că este vorba de relatarea lui Ion Dîrzeanu, de notele lui Ivan Petrovici Liprandi, de amintirile lui Dumitrache Protopopescu din Severin și ale lui Iordache Oteteleșianu sau de *Voroava* lui Vasile Murguleț, fără a mai aminti de textele versificate anonime, cum ar fi *Obștească tânguire…* și *Tânguirea Moldovei*[18], ni se pare destul de elocvent. În schimb, singura aluzie la acest gen de reprezentare aparține unei înalte fețe bisericești, nimeni altul decât Patriarhul de Constantinopol, care, în scrisoarea circulară de condamnare a mișcării lui Ipsilanti, din 15 martie 1821, referindu-se la ecoul – pretins – defavorabil cu care fusese primită vestea revoltei eteriștilor de către grecii din capitala Imperiului Otoman, îi pomenește pe aceștia ca „mădulari ale binecredinciosului nostru neam”[19].

Cu toate acestea, lumea mirenilor nu a rămas străină de tipul de comparații pe care îl discutăm aici. Evocarea metaforică a organizării politice în deceniile de început ale celui de-al XIX-lea veac, a cărei modalitate corporală am surprins-o în *Hronograful* lui Dionisie Eclesiarhul (dar – repetăm – cu referire numai la Franța), apare, după opinia noastră, și mai neted – deși într-o formă complet diferită – într-o altă mărturie, mult mai complexă și semnificativă decât cele analizate mai sus: aceea a lui Ionică Tăutul (1795−1830).

Scriind aproximativ în aceeași perioadă ca Dionisie Eclesiarhul, dar ceva mai târziu decât acesta (în deceniul al treilea al secolului XIX), comisul moldovean[20] a fost intens preocupat de reorganizarea politică a „patriei” sale, în acord cu ceea ce numim astăzi principiul reprezentativității (extins la toate categoriile boierimii) și al funcționării optime a instituțiilor. Acesta este cadrul în care imaginea corpului apare de mai multe ori sub pana sa, dar nu în relație cu „neamul” (comunitatea etnică), ci – într-un chip cum nu se poate mai elocvent – cu alcătuirea statului.

Prima mențiune a acestei analogii este făcută de Ionică Tăutul într-o scrisoare din august 1829, trimisă de boierul moldovean unchiului său, Ilie Ilschi, unde autorul detaliază argumentele care, după opinia sa, îl îndreptățeau să fie ales domn al Moldovei. Mențiunea la care ne referim se găsește inserată într-un fragment în care Tăutul își expune concepția despre buna funcționare a administrației țării. Pentru el, această administrație era aidoma unui mecanism („organ mihanicesc”), ale cărui roți („răzoare”) trebuiau să se îmbine perfect, ajutându-se reciproc. Numai învățând „mihanica politicească”, ce pentru Tăutul era aidoma „mihanicii mathematicești”, putea viitorul domn (bineînțeles, el însuși!) să facă din administrație un „organ” (este chiar expresia autorului[21]) capabil să sprijine o guvernare eficientă. Altfel – scrie el –, fără priceperea

[18] Andrei Oțetea (redactor responsabil), *Răscoala din 1821. Izvoare narative*, vol. V, București, Editura Academiei RPR, 1962.

[19] „În loc de a fi iubitori de slobozenie [eteriștii – n. ns.] s-au arătat vrăjmași slobozenii. În loc de a iubi creștinătatea și neamul lor, s-au făcut vrăjmași neamului și creștinătății și împotrivitori lui Dumnezeu, meșteșugind, fără de frica lui Dumnezeu, cu nesocotitele lor porniri, turburare puternicii împărății împrotriva supușilor ei, și s-au silit să aducă obștească prăpădenie asupra tot neamului. Acestea dar, auzindu-le noi toate cele de aici *mădulari ale binecrediciosului nostru neam* [subl. ns. – Al. D. P.] de toată treapta, ne-am umplut de multă întristare și de mare jale și ne-am îndemnat din părinteasca dragoste și din pronie bisericească ca să vă aducem aminte cele pentru mântuire” (*apud Revoluțiunea de la 1821 de Ion Dîrzeanu, biv vel serdar*, în *ibidem*, p. 72−73).

[20] Pentru biografia și scrierile sale, vezi solida ediție pe care ne-a lăsat-o Emil Vîrtosu, *Ionică Tăutul. Scrieri social-politice*, cuvânt înainte, studiu introductiv și note de Emil Vîrtosu, București, Editura Științifică, 1974.

[21] În manuscrisul original, autorul scrisese mai întâi instrument, cuvânt șters și înlocuit cu organ (vezi *Scrisoare către unchiul său Ilie Ilschi, din Bucovina, arătând îndreptățirile ce are de a fi ales domn al Moldovei*, în *ibidem*, p. 270, n. 566).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe care o procură cele două științe (mecanica și matematica), acest lucru nu este posibil[22].

Ideea pe care și-o face Ionică Tăutul despre o bună întocmire a administrației se cuvine înțeleasă în cadrul unei concepții mai generale despre stat, imaginat ca un mare mecanism, ale cărui componente trebuiau atent studiate și selectate în vederea unei „asamblări" corecte. Pentru comisul moldovean, aceste operațiuni sunt decisive, căci fără selectarea potrivită a „pieselor" („răzoarelor") administrative, făcută numai de domn în funcție de împrejurările imediate și de spiritul timpului, statul risca să nu funcționeze cum ar fi trebuit. Potrivit lui Ionică Tăutul, guvernarea nu constituia un ansamblu de acțiuni determinate de providență sau de duhul improvizației. Dimpotrivă, ea presupunea o educație complexă, științifică, reclamând din partea domnului aptitudini și cunoștințe care nu mai puteau fi cele din vremea „strămoșilor". Această cerință a unei conduceri întemeiată pe „știință" era, pentru Tăutul, cu atât mai imperativă, cu cât construirea „mașinii statale" nu trebuia să fie, în concepția lui, o invenție sau o creație originală, ci, mai curând – și mai realist –, un soi de „reciclare" a „pieselor" vechi în funcție de finalități noi, care nu lăsa nimic pe dinafară[23].

„Corpul politic" descris de Ionică Tăutul este, așadar, în chip evident, un „corp mecanic". Cu toate acestea, el nu este lipsit de o anumită – paradoxală și, în același timp, vagă – organicitate, în măsura în care pentru boierul moldovean, improvizat politolog, funcționarea optimă a „mașinii statale" presupunea nu numai priceperea domnului de a o „reasambla", ci și lupta sa hotărâtă cu „duhurile" proaste în care prinseseră rădăcini adânci deprinderile vechi și rele (*catahrisuri*)[24]. Cu alte cuvinte, asemenea lui Frederic cel Mare și Petru cel Mare (pe care Tăutul îi amintește în chip explicit), domnul trebuia să-și educe supușii, urmând în această privință și exemplul marilor legislatori ai Antichității, precum Lycurg, care – scrie autorul – a îndreptat și el popoare „stricate", dar cu mai mult succes decât alții, deoarece a lucrat cu spartanii[25].

În afară de însemnătatea pe care comisul moldovean o atașează transformării spiritelor, văzută ca o condiție a reconstrucției reușite a statului, autorul nu pare să creadă că modul în care se relaționează diferitele puteri în cadrul acestui stat este aidoma celui din lumea organică. Referințele la corp nu sunt, desigur, absente din concepția lui Ionică Tăutul despre structura politică. Dar, în pofida faptului că el recurge la unele analogii, precum „cap" (pentru Senat) sau „mădulare", sensul acestora nu este unul metafizic, ci, mai curând, instituțional. *Opștiasca Adunare*, de exemplu, pe care Tăutul o consideră autoritatea care împarte cu domnul puterea legislativă, constituie, pentru el, un „trup întreg", compus din mai multe „mădulare", dar de bună seamă că se cuvine să vedem aici, mai curând, o obișnuință denominativă, decât indiciul unui înțeles organic, care nu pare asociat nici funcționării acestei Adunări, nici relației sale cu alte structuri ale statului[26].

---

[22] „Înjghebaria, administrația, este ca un organ mihanicesc, a căruia răzoară trebui să aibă armonie între dânsele, trebui să să într-agiute; iar nu să înprotivească, să să încrește, să să încâlciască și să să roadă. Omul, ca să facă un organ din toate din roatele și răzoarele unui ciasornic, trebui să învețâ mihanica mathematiciască, și ca să facă un organ administraticesc din puterile unei ocărmuiri, trebui să învețâ mihanica politiciască; fără aceste științi, nu să bizuiască că va isprăvi ceva, nici în unul, nici în altul din aceste obiecturi" (*ibidem*, p. 270).

[23] Vezi, în acest sens, amplele considerații din *Manifest adresat către moldoveni, pentru alegerea sa ca domn al Moldovei*, în *ibidem*, p. 284−285.

[24] *Ibidem*, p. 285.

[25] *Ibidem*.

[26] „La alte staturi este câte un Senat, mădulările lui, rânduite pentru totdiauna și în număr hotărât, înfățoșază nație, adecă țin locul ei. Acest trup întreg cercetiază, sfătuește, socotește și chipzuește toate trebile

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cum se explică această optică „mecanicistă", prin care interpretează Ionică Tăutul funcționarea statului, ceea ce îl deosebește atât de mult pe comisul moldovean de Dionisie Eclesiarhul (care i-a fost, aproape, contemporan)? Cum s-a format ea și ce anume i-a inspirat-o? Un prim răspuns – și, desigur, cel mai firesc și imediat – ține de orizontul intelectual al acestui membru al micii boierimi, care pare a fi citit și asimilat majoritatea operelor fundamentale ale gânditorilor iluminiști, în primul rând, binecunoscutul tratat al lui Montesquieu – *L'Esprit de lois* –, care, după cum s-a afirmat, a exercitat asupra lui influența cea mai mare[27]. Dar, nu numai lecturile autorului nostru – sau, mai curând, nu ele *singure* – sunt cele care se cuvin luate în calcul, aici, ca repere ale formației intelectuale ale boierului moldovean. Ambianța culturală și paradigma cognitivă a epocii sale, receptate tocmai prin aceste lecturi, trebuie să fi jucat, de asemenea, un rol, deloc neglijabil, în conturarea concepției lui Ionică Tăutul despre modul de structurare și funcționare a „mașinii" statale, ceea ce îl particularizează printre gânditorii (români ai) epocii. Cu mai bine de jumătate de secol înainte ca ambițiosul comis să înceapă să-și expună ideile, în cultura europeană avusese loc o răsturnare de optică în privința modului de a concepe viața socială: nu ca o creație de origine metafizică, în strânsă corespondență cu natura, ci, în spiritul mecanicismului cartezian, ca o „structură în mișcare", ale cărei articulații trebuiau atent observate și analizate, pentru a le ameliora funcționarea[28]. Putem presupune, așadar, cu oarecare temei, că, originală în raport cu gândirea politică românească a epocii, concepția mecanicistă a lui Ionică Tăutul era, de multă vreme, un loc comun în cultura europeană de la începutul celui de-al XIX-lea veac, iradierea sa fiind sesizabilă și în scrierile autorului moldovean.

Aceeași concluzie, referitoare la absența unei viziuni corporal-organice a vieții social-politice în concepția lui Ionică Tăutul, reiese și din maniera în care interpretează reformatorul moldovean coeziunea supușilor, în beneficiul cărora trebuie, după opinia sa, să se exercite actul guvernării. Pentru Tăutul, această coeziune nu constituie rezultatul spontan și predictibil al unui spirit colectiv, ci, dimpotrivă, decurge dintr-un consens rațional, generat de comunitatea ideilor și a intereselor, întreținută de echitate și dreptate. „Unire… este numai în idei, și nu poate fi în ființă", scrie el[29], ceea ce putem cădea de acord că reprezintă, astăzi, una din normele fundamentale ale oricărei vieți politice. Diversitatea umană este, prin însăși natura sa, consideră Tăutul, prea mare pentru ca formele unității să se poată înfiripa altcumva decât într-o formă – cum am spune astăzi – „ideologică" și, pe de altă parte, ea face imposibilă orice omogenitate organică. Dacă înfățișarea exterioară a ființelor umane este, prin culoarea pielii sau

---

opștești, face arătare ocărmuitoriului și el poroncește lucrare. Acest trup, cu ocărmuitoriul înpreună, face așază și întocmește pravelile. Acest trup ține o cantîlerie osăbită de toate lucrările sale. El, în numile nației, îndiamnă pre ocărmuitori de a nu păși piste pravile, și ocărmuitoriul sâleşte pre acest trup a fi și a lucra totdiauna drept. Când mădulările nu să învoesc în socotinți, pentru vreo pricină, pricina ia sfârșit după glasurile cele mai multe, căci aciasta este ce mai firiască dreptate" (*„Socotință" privitoare la chezășia cerută de Marele Vizir pentru siguranța ostașilor și neguțătorilor turci din Moldova*, 6 iunie 1824, în *ibidem*, p. 140).

[27] Pentru orizontul intelectual al lui Ionică Tăutul, vezi referințele pe care le dă el însuși în două scrisori succesive, din 1826, adresate marelui postelnic al Moldovei, Theodor Balș (*ibidem*, p. 153−159). Pentru același aspect, deosebit de instructive sunt și mențiunile din studiul introductiv al lui Emil Vîrtosu la ediția semnalată (p. 9−79), referitoare la filosofii iluminiști (Montesquieu, Rousseau, Voltaire, Diderot), ale căror scrieri l-au inspirat pe boierul moldovean. Nu este însă clar (pentru că editorul nu o spune) când și mai ales cum a fost capabil Ionică Tăutul să dobândească o cultură atât de întinsă, în timpul unei vieți destul de scurte și de agitate.

[28] Déborah Cohen, *La nature du peuple. Les formes de l'imaginaire social (XVIIIe−XXe siècles)*, Champ Vallon, 2010, p. 155 și urm.

[29] Emil Vîrtosu, ed. cit., p. 139.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dimensiunile corpului, atât de variată încât nu există două ființe identice, nu este firesc ca „interiorul" organic să fie, la rându-i tot atât de divers? – se întreabă autorul. „Organul, duhul, chipul de a gândi nu poate fi la doi deopotrivă", afirmă el[30]. Oamenii nu se aseamănă decât prin unele proprietăți fiziologice generale (precum funcționarea gândirii prin materialitatea corpului). În toate celelalte privințe, ei sunt diferiți.

Aceste reflecții sunt formulate de Ionică Tăutul în contextul unei ample discuții despre esența ființelor umane, în care autorul confruntă teoria materialist-deistă despre alcătuirea și funcționarea lumii cu interpretarea spiritualistă a aceleiași realități[31]. Cu toate că el nu dă câștig de cauză niciuneia, ci le consideră pe amândouă necesare pentru desfășurarea existenței umane – o existență deopotrivă fizică și spirituală –, preferința boierului moldovean pare, totuși, să se îndrepte spre o preeminență a spiritului, dar nu ca un dat prealabil, unificator, ci – cum am mai spus – în ipostaza unei comunități de idei, rațional construită, pe temeiul căreia se naște consensul politic.

Numai în legătură cu „națiunea" – și numai cu ea – pare a se apropia Ionică Tăutul de o concepție organică a unității. După opinia noastră, expresia „trup de nație", prin care comisul moldovean subînțelege viitoarea unitate a ansamblului etnic căruia îi aparține, nu poate fi interpretată decât din acest unghi[32]. Dar, cu excepția a două−trei mențiuni foarte vagi, reflecțiile autorului despre condițiile de existență ale coeziunii etnice lipsesc din scrierile sale social-politice.

S-ar putea spune, așadar, că, în ajunul revoluției de la 1848, asistăm la un soi de bifurcare a imaginii corpului ca reprezentare a unității politice și naționale (sau etnice): dacă la Dionisie Eclesiarhul natura statului și aceea a comunității etnice par identice, altfel spus, corporale, câțiva ani mai târziu, în scrierile lui Ionică Tăutul, dimensiunea corporală a unității pare a fi rezervată numai coeziunii etnice, structura statului fiind, dimpotrivă, imaginată ca ansamblul unor componente diferite („răzoare"), funcționând mecanic.

Deceniul care precede revoluția de la 1848 din țările române pare a confirma această bifurcare, deopotrivă semantică și mentală. Sondajul documentar pe care l-am întreprins pornind de la câteva din sursele epocii[33] oferă, în acest sens, dovezi concludente, chiar dacă nu definitive. Iată-le, pe scurt, în continuare.

Un proiect politic anonim, din 1829, care enumera lista cererilor pe care Principatele Române le-ar fi putut adresa unei ipotetice conferințe a principilor europeni, se referă la unirea Țării Românești și a Moldovei ca la o „împreunare" într-un singur trup. Mai apoi, când vorbește despre cele două Principate unite, anonimul autor întrebuințează, în mod sistematic, expresia „întrupate provinții"[34].

Autorii declarației de principii a Partidei Naționale din Țara Românească, intitulată *Act de unire și independență*, 1/13 noiembrie 1838, vorbesc despre ei înșiși ca

[30] *Ibidem.*

[31] *„Cercare" împotriva deiştilor şi materialiştilor*, 28 ianuarie 1828, în *ibidem*, p. 229−250.

[32] „Provințiile noastre rămân supt stăpânire otomaniciască precum am scris că trebui să o doriască tot românul patriot, căci numai supt aciastă stăpânire am pute alcătui trup de nație, dac-am ave noroc să avem începători precum ar trebui. Supt alte stăpâniri, nu ni-ar rămâne a aștepta alta decât încet-încet să ne facă un trup cu nația stăpânitoare, ștergându-ne și numele ce purtăm și limba însuș" (*Scrisoare către unchiul său Ilie Ilschi, din Bucovina, arătând îndreptățirile ce are de a fi ales domn al Moldovei*, în *ibidem*, p. 260).

[33] Vezi Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date şi mărturii*, vol. I−II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982. Firește, continuarea anchetei schițată în paginile de față va trebui să se sprijine pe o documentație incomparabil mai amplă.

[34] „Cererile ce ar fi putut face Valachia și Moldova la un congres de prinți creștini pentru siguranțiia lor cea din afară și statornicirea cea din lăuntru", în *ibidem*, vol. I, p. 84−86.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„mădulari” ai Adunării Naționale, într-un sens corporal al termenului, care este mai mult decât evident, simțindu-se, totodată, chemați „dă a întoarce o patrie slobodă și independentă către toate mădulările răspândite ale neamului lor”[35].

Referința corporală care ne interesează în aceste pagini nu lipsește nici din faimosul discurs pronunțat de Simion Bărnuțiu la 2/24 mai 1848 în catedrala din Blaj, în ajunul celei de a doua adunări naționale a românilor din Transilvania. Am fi chiar tentați să spunem că în acest text extrem de important, care reconstituia istoria raporturilor dintre români și maghiari, scoțând în relief principiile libertății naționale a românilor, concepția privitoare la națiune este, în chip explicit, corporală. O dovadă în acest sens o constituie interpretarea maghiarizării nobilimii române în Evul Mediu ca o amputare a „trupului național”, având drept rezultat moartea membrului amputat și suferința provocată întregului „trup” prin lipsirea sa de acest important reazem al naționalității[36]. Un alt pasaj, extrem de elocvent din același punct de vedere, este cel în care Bărnuțiu se referă la principiul libertății ca fiind propriu atât individualității colective a fiecărei națiuni, cât și individualităților umane, care – scrie el grăitor – „nu-și pierd natura când se leagă într-un corp național”[37]. Această precizare este deosebit de interesantă, întrucât autorul pare a sugera că, în pofida organicității sale (sau, mai curând, *tocmai* din cauza ei), legătura națională nu șterge specificitățile umane prin care se instituie.

Ziarul „Pruncul român” care, în timpul revoluției de la 1848, a publicat numeroase articole entuziaste cu scopul de a stimula patriotismul românilor recurge la aceeași analogie: „Ca România să fie liberă cu desăvârșire – se scrie într-un text nesemnat din 13 iulie 1848 –, ca să fie mare şi puternică trebuie neapărat să se unească cu Moldova. Munteni şi moldoveni nu fac decât o singură naţie, amândoi port acelaşi nume glorios de români, amândoi vorbesc aceeaşi limbă, au aceeaşi religie, aceleaşi interesuri, au suferit aceleaşi nenorociri şi simt aceeaşi trebuinţă de îmbunătăţire a soartei lor; alcătuesc, cu un cuvânt, un singur corp. Nu poate fi desăvârşită sănătate pentru un om pe când mai pătimeşte un mădular al corpului său, asemenea o naţiune nu poate fi liberă cu desăvârşire până când se mai află o parte dintr-însa subt jugul despotismului”[38].

Câteva luni mai târziu, în februarie 1849, într-o scrisoare expediată din Cernăuți lui George Barițiu, Aron Pumnul pleda pentru intrarea Transilvaniei ca un „mădularіu organic”, în cadrul viitoarei Constituții a Imperiului austriac, ceea ce, după părerea sa, ar fi favorizat unirea tuturor românilor din cuprinsul Monarhiei sub un guvern autohton (adică român) și, nu mai puțin, supraviețuirea învățământului în limba națională. În caz contrar, era convins Aron Pumnul, dacă românii din Austria ar fi continuat să trăiască separați unii de alții, ar fi fost puși în imposibilitatea de a constitui „un întreg național organic”, capabil să le asigure existența școlilor proprii[39].

Vom încheia această – din păcate – prea scurtă enumerare cu exemplul lui Nicolae Bălcescu, în scrierile căruia imaginea corpului are, de asemenea, rolul să scoată

[35] *Act de unire şi independenţă* (1/13 noiembrie 1838), în *ibidem*, p. 118.

[36] Iată pasajul respectiv: „Mădularul tăiat de către trup nu mai poate trăi şi trupul, tăindu-se vreun mădular, pătimeşte şi dacă nu pere. Acest scop l-au avut ungurii, adoperându-se [sic!] a tăia pe nobilimea română de către trupul naţional” (*ibidem*, p. 453).

[37] „Dacă e drept că persoanele nu-şi pierd natura, când se leagă într-un corp naţional cu limbă şi datine comune, şi iată că tot aceeaşi vom fi constrânşi a zice şi de naţiune, ce zicem de o persoană singură: că libertatea naţiunii încă e legată strâns cu persoana ei, ca şi a persoanelor fireşti, dacă nu mai strâns; libertatea naţiunii încă poartă tipul naţiunii, cum poartă libertatea personală tipul persoanei omului…” (*ibidem*, p. 464).

[38] „Pruncul român”, I, nr. 13 (13 iulie), 1848, în Cornelia Bodea, *1848 la români*, vol. II, p. 797.

[39] Scrisoarea lui Aron Pumnul este din 3/13 februarie 1849 (*ibidem*, p. 958−959).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi mai bine în relief necesitatea unirii politice a tuturor românilor. Față de toate mărturiile mai sus menționate, cu excepția celei a lui Simion Bărnuțiu, această analogie este, la Bălcescu, cea mai elaborată, dar cu o precizare: dacă la Bărnuțiu comparația este folosită în contextul unei filosofii juridice construită în jurul noțiunii de personalitate individuală și colectivă, la revoluționarul muntean metafora corpului pare, mai curând, extrasă din imaginarul religios, fiind menționată de autor în cadrul binecunoscutei polarități corp-suflet. Acest lucru nu este surprinzător, fiindcă, atât la Bălcescu, cât şi la Michelet, Quinet şi la toți ceilalți istorici aparținând istoriografiei romantice, concepția despre trecut era una pronunțat mesianică, fiind marcată de numeroase reflecții religioase. Iată, însă, fragmentul din opera sa, care ne interesează: „Dacă naţionalitatea este sufletul unui popor, dacă, câtă vreme el păstrează acest semn caracteristic al individualităţii sale, acest spirit de viaţă, el este investit cu dreptul neprescriptibil d-a trăi liber, unitatea naţională este chezăşuirea libertăţii lui, este trupul lui trebuincios ca sufletul să nu piară şi să amorţească, ci, din contră, să poată creşte şi a se desvolta”[40].

În pofida caracterului lor disparat și fragmentar, datele trecute în revistă până aici nu sunt, totuși, lipsite de interes pentru subiectul care ne preocupă în paginile de față. Încercând să le comentăm, mai întâi în funcție de contextul lor discursiv imediat, să notăm, pentru început, că majoritatea textelor citate aparțin, din punct de vedere tipologic, unor scrieri diferite, dar care se ocupă de probleme asemănătoare, uneori identice: primele două sunt proiecte de reformă, al treilea (textul lui Bărnuțiu) este un discurs politic, al patrulea, un articol de ziar, al cincilea o scrisoare, în timp ce ultimul, avându-l ca autor pe Bălcescu, este extras dintr-o carte de istorie.

În fiecare din aceste texte metafora corpului este singulară și pare a ocupa un loc aparte printre mijloacele expresive ale autorilor. Simion Bărnuțiu, Bălcescu, dar şi anonimul autor al articolului din „Pruncul român” nu recurg *decât* la această figură de stil – și *numai* la ea – atunci când se referă la națiune, la unitatea politică a românilor sau la independența acestora.

În al treilea rând, întrebuințare ei este, întotdeauna, explicită. În fragmentele pe care le-am enumerat, această metaforă nu constituie niciodată o referință „ascunsă”, devoalată prin indicii indirecte. Dimpotrivă, ea este enunțată foarte clar, ceea ce sugerează faptul că analogia dintre națiune şi corpul uman era percepută, în epocă, ca o modalitate „normală” de a evoca anumite realități etnice. Altfel spus, ea pare a fi fost o *referință împărtășită*, ca parte a unui fond comun de reprezentări, aparținând unui anumit context istoric. Împrumutată de intelectualii români din vocabularul ideologiei franceze (întrucât cultura franceză și Franța, ca model de organizare politică, aveau, la începutul celui de-al XIX-lea veac, o influență europeană), expresia „corpul națiunii” a sfârșit prin a crea, ca urmare a interiorizării sale de către elita politică românească, o reprezentare identică a comunității naționale.

Cu toate acestea, din procesul cristalizării acestei imagini, nu trebuie excluse nici alte explicații. Este posibil, bunăoară, ca referința la corp utilizată de Bărnuțiu în discursul la care ne-am referit, să-i fi fost sugerată revoluționarului transilvănean nu atât de autorii francezi, cât de formația sa filosofică și juridică, mai exact, de o concepție despre națiune ca o comunitate „naturală”, creată prin transferul dreptului natural al indivizilor la dreptul colectiv național[41]. Acest lucru se cuvine, cu siguranță, verificat mai îndeaproape.

[40] N. Bălcescu, *Mersul revoluției în istoria românilor*, *apud ibidem,* p. 1193.

[41] Mulțumesc Doamnelor Raluca Alexandrescu și Silvia Marton pentru această sugestie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O altă constatare care trebuie făcută în legătură cu aceeași reprezentare este că utilizarea sa pare a trimite, întotdeauna, la o stare de lucruri în același timp ideală și concret-istorică. La prima vedere, în textele pe care le-am citat – dar, cum se poate lesne observa, și în fragmentul aparținând lui Naum Râmniceanu și chiar la Ionică Tăutul[42] –, națiunea română nu pare a fi imaginată ca un corp *în prezent*, ci în viitor, ființarea ei în această formă constituind un scop a cărui realizare depindea de înlăturarea mai multor obstacole aflate în calea unei asemenea coagulări, fie că este vorba de divizarea politică, dominația străină și, mai ales, de profundele inegalități sociale. Numai prin depășirea lor ar fi putut națiunea română să înceapă, în sfârșit, să se articuleze și să „funcționeze" ca un corp, nutrit de libertatea juridică a tuturor membrilor săi, de dreptul de proprietate al fiecăruia și, nu în ultimul rând, de fraternitatea creată prin comunitatea lingvistică și amintirea originii comune. Acesta este, poate, motivul pentru care documentele programatice ale revoluției de la 1848 sunt, invariabil, extrem de pragmatice. Întocmai ca în scrierile sociale și politice ale lui Ionică Tăutul, cu mai bine de un deceniu și jumătate înainte, metafora „corpului politic" este, în fiecare dintre ele, absentă. Sunt prezente, în schimb, revendicările politice și sociale considerate ca absolut necesare pentru ca românii să se poată constitui, finalmente, într-un „corp" național.

Pe de altă parte, ori de câte ori amintesc de „trupul națiunii" și de membrele („mădularele") acestuia, autorii folosesc, întotdeauna, un limbaj afirmativ sau „de fapt"[43], altfel spus, la timpul prezent, un procedeu care dă impresia că națiunea este considerată de ei ca ceva ce există *deja*, ca o realitate *în sine*[44], cu toate că încă invizibilă, trebuind, prin urmare, actualizată în forma sa corporală prin reforme sociale și politice bine determinate.

Tocmai acest fapt – deosebit de interesant – evocă, după opinia noastră, situația concret-istorică amintită mai sus: pentru autorii citați – sau pentru cei mai mulți dintre ei –, problema care se punea nu era aceea a constituirii unui „corp" național, ci, mai curând, a *reconstituirii* acestuia, în conformitate cu o realitate istorică ancestrală, care trebuia reactualizată integral. Intenția anonimilor autori ai *Actului de unire și independență* din 1838, de a „întoarce o patrie slobodă și independentă către toate mădularele răspândite ale neamului", ni se pare, din acest punct de vedere, dovada cea mai semnificativă. Dar ea nu este singura: alte mărturii (precum discursul lui Bărnuțiu sau fragmentul din opera lui Bălcescu) pot fi, de asemenea, interpretate din același unghi, ca, de altfel, și proiectele politice de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și prima parte a celui de-al XIX-lea, care urmăreau reconstituirea vechii Dacii[45].

De bună seamă, mărturiile trecute în revistă în paginile de mai sus sunt prea puține pentru a îngădui comentarii mai întinse și substanțiale referitoare la reprezentările pe care le sugerează sau pentru a valida ipotezele pe care le-am schițat. Viitoare explorări vor adăuga, cu siguranță, noi piese la acest dosar de cercetare care, în istoriografia română, abia a fost inițiat.

[42] Vezi *supra*, în text.

[43] Pentru această expresie, vezi Deborah Cohen, *op. cit.*, p. 40.

[44] Aceasta este și concepția lui Emmanuel Sieyès, care, de asemenea, își imagina națiunea ca pre-existând și ca fiind la originea tuturor lucrurilor („La nation existe avant tout, elle est à l'origine de tout"; Emmanuel Joseph Sieyès, *Qu'est-ce que le Tiers état?*, Paris, Éditions du Boucher, 2002, p. 53).

[45] Vlad Georgescu, *Political ideas and the Enlightenment in the Romanian Principalities (1750−1831)*, Boulder (East European Quarterly), New York, Columbia University Press, 1971 și idem, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române (1750−1831)*, București, Editura Academiei RSR, 1972.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

THE "BODY OF THE NATION" AND THE "BODY POLITIC" IN SOME TEXTS FROM THE FIRST HALF OF THE NINETEENTH CENTURY FROM WALLACHIA AND MOLDAVIA. PRELIMINARY CONSIDERATIONS
(Summary)

Keywords: corporal representations, Principalities, ethnical unity, communal life, cultural meaning.

How did the educated elites from the Romanian regions, during the Middle Ages and the modern era, picture the forms of communal life and the structures which they lived in? Or – better said – are there, within the local collective imagination, hints – no matter how basic – able, if not to certify, at least to suggest the existence of such representations? Unlike the western Catholic and Protestant world, where the political articulation of the society and the ways of wielding the monarchical power constituted, even from the beginning of the Middle Ages until late in the seventeenth century (and, of course, afterwards), the object of some mostly corporal representations, being understood through an analogy with the ways the human body worked and was structured, in the society of the three Principalities and, roughly speaking, in the post-Byzantine area, such representations are extremely seldom, as if the ruling elites from here had been incapable of thinking the polity (or, more exactly, the "state") as a "public thing", investing it with the attributes of a so-called ontological reality, separated from the group interests.

In Moldavia and Wallachia, the earliest representations of both the ethnical unity and the political organization date from the beginning of the nineteenth century, being found, as fragments, in some of the writings of Naum Râmniceanu, Dionisie Eclesiarhul, Ionică Tăutul, as well in texts of different nature (proclamations, correspondence, journal articles, historical writings, etc.) from the period of the 1848 Revolution and the one preceding it. The present paper analyzes the expressions of body representation within all these texts, interpreting them with respect to their political and cultural meaning.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LEONIDAS RADOS[*]

ÎNTRE *APLECAREA SPRE ÎNVĂȚĂTURĂ* ȘI *UTILITATEA CIVICĂ*: STUDIILE TEOLOGICE ALE LUI CONSTANTIN ERBICEANU LA ATENA (1865−1868)[**]

Constantin Erbiceanu este cunoscut în literatura română de specialitate datorită numeroaselor sale studii dedicate influențelor grecești în cultura română și epocii fanariote, atât prin sinteza *Istoria Mitropoliei Moldovei*, cât și prin neobositele ediții de izvoare grecești. Cariera lui științifică datorează aproape totul acestor preocupări de natură istorico-filologică, dar instrucția sa, completată la Iași și Atena, a fost una de factură teologică, activând chiar ca profesor de teologie până la începutul secolului XX, mai întâi la Iași, apoi la București.

După absolvirea în toamna anului 1864, a cursurilor Facultății Teologice a Universității din Iași, în destinul lui Constantin Erbiceanu s-au ivit două oportunități: ocuparea unei catedre la facultatea pe care tocmai o terminase și plecarea la studii de perfecționare în străinătate, pentru a fi, la întoarcerea în țară, „întrebuințat" de autorități ca profesor de teologie într-unul din așezămintele specializate. Prima ocazie dispăruse definitiv, odată cu respingerea candidaturii sale la o poziție universitară[1] și, în lunile care au urmat, prin desființarea Facultății Teologice. În schimb, viitorul elenist a fructificat din plin noua șansă oferită, aceea de a-și continua studiile la Universitatea din Atena, experiență care îi va marca peste ani, decisiv, viața profesională.

Este un fapt cunoscut că, mai ales în a doua jumătate a secolului XIX, instruirea elitei culturale și științifice românești, cu deosebire a profesorilor de *învățături înalte*, s-a desăvârșit în școlile și universitățile Europei luminate. Altminteri, plecarea tinerilor români în străinătate, cu stipendii acordate de stat, pentru completarea și perfecționarea studiilor, astfel ca la revenirea în patrie să își pună în slujba comunității noile abilități și competențe, reprezenta un model larg răspândit, prezentat intensiv chiar în presa acelei epoci. Evident, asemenea personaje, temeinic instruite, aveau să ocupe, la întoarcere, poziții de putere în sistemul public și, implicit, în societatea timpului. Autoritățile românești din domeniul educației îi selectau și îi trimiteau pe tinerii serioși, cu aplecare pentru învățătură, la studii în străinătate pentru a acoperi acele domenii, didactice sau sociale, care contribuiau direct la modernizarea și la buna funcționare a statului. Această politică de formare în străinătate era în plin avânt în anii Unirii Principatelor, nu ca un

[*] Cercetător ştiinţific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" al Academiei Române – Filiala Iași.

[**] Această lucrare a fost finanțată de UEFISCDI România prin proiectul *Asociaţii şi societăţi studenţeşti la Universitatea din Iaşi în perioada modernă (1860−1918)*, codul PN-II-RU-TE-2011-3-0165, și de Academia Română.

[1] Vom aborda acest episod din viața savantului într-un studiu separat.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. L, 2013, p. 305–319

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scop în sine, ci în ideea legitimării şi a creşterii calităţii aşezămintelor educative autohtone, care ar fi beneficiat, astfel, de pregătirea şi experienţa foştilor bursieri, angajaţi în procesul didactic. În fond, politica de subvenţionare a formării tinerilor români în centre europene de prestigiu avea, pe lângă scopul cantitativ, al reducerii deficitului de cadrele specializate necesare unui stat în continuă expansiune, şi o raţiune calitativă, căutându-se împrospătarea moravurilor autohtone şi instalarea în poziţii înalte a cadrelor cu deprinderi formate în culturi şi societăţi evoluate, funcţionale (perseverenţă, disciplină, seriozitate), care să formeze în acest sens spiritul public al tinerelor generaţii.

Trimiterea lui Constantin Erbiceanu la Atena în deceniul şapte s-a petrecut într-o perioadă care cunoaşte cele mai consistente efective de bursieri români în străinătate. Nu era vorba doar de un demers unilateral al statului, în scopurile arătate mai sus, căci dorinţa de a merge „la una din şcolile mai vechi şi mai bune a altor state civilizate", după cum se exprima la 1865 George Săvescu[2], unul dintre stipendişti, era cvasigenerală printre tinerii români la acea vreme; avem astfel de-a face cu o mişcare de proporţii care afecta întreaga filosofie a educaţiei publice.

La rândul lor, chiar dacă urmează adesea tipare paralele şi, în mod evident, ritmuri diferite, prin implicarea factorilor ecleziastici, studiile teologice în afara ţării se încadrează în aceeaşi mişcare, în ciuda dificultăţii de a asocia imaginea generică a studentului, ca pion al modernităţii de corpul clerical, care avea anumite uzanţe în societate şi nevoi ştiinţifice specifice. Este drept că autorităţile bisericeşti preferau în general a trimite tineri cu aplecare spre carte la studii în Rusia, la Academiile din Kiev, Petersburg sau Moscova, unde învăţăceii se aflau, măcar aparent, la adăpost de tentaţiile vieţii mondene. Bunăoară, doi dintre dascălii mai apropiaţi de junele Constantin Erbiceanu, atât la Seminar, cât şi la Facultate (Filaret Scriban şi Melchisedec Ştefănescu), obţinuseră titlurile academice în Rusia, ceea ce nu înseamnă că asemenea stipendişti lipsesc de la Buda, Pesta, Roma, universităţile germane sau chiar din spaţiul cultural grecesc. În ultimul caz, aşezămintele selectate erau Şcoala Ecleziastică „Rizarios" din Atena, Şcoala Ecleziastică a Patriarhiei Ecumenice din insula Halchi şi, pentru cei care râvneau grade academice, Facultatea Teologică a Universităţii din Atena.

Seria bursierilor români la Atena începe în deceniul cinci, având ca protagonişti pe câţiva tineri ale căror studii sunt subvenţionate de către episcopul de Buzău, Chesarie, şi mai ales de mitropolitul Ungrovlahiei, Neofit, pentru a se perfecţiona în limba şi literatura greacă şi în teologie, urmând a servi la întoarcere drept profesori în seminariile teologice: Dimitrie Racoviţă, Ilie Benescu, Ioan Niculescu, Dionisie Măldărăscu, Lazăr Drugeanu, înscrişi succesiv, între 1845 şi 1849, la Şcoala Ecleziastică Rizarios sau la Universitatea din Atena[3]. Nu mai departe decât în 1856, Epitropia Seminarului Veniamin de la Socola, luând act de lipsa cunoscătorilor de limbă greacă din rândurile cadrelor didactice de la seminariile teologice din Moldova, trimisese doi tineri teologi la Şcoala din Halchi (ierodiaconul Damaschin şi monahul Ghenadie Enăceanu[4]) şi alţi trei (ierodiaconul Clement Nicolau, monahul Filaret Dimitriu şi

[2] ANIC, fond Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice (în continuare, MCIP), dosar 225/1865, f. 122.

[3] Despre seriile studenţilor români de la Universitatea din Atena finanţaţi de statul român, vezi pe larg în studiul nostru *Bursierii români de la Universitatea din Atena în secolul XIX: portretul unui grup*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca", nr. 46/2006, p. 183−212.

[4] Destinul lui Ghenadie Enăceanu, viitor episcop al Râmnicului, se va întâlni adesea cu cel al lui Constantin Erbiceanu. Ca profesori, au fost colegi la Seminarul Socola din Iaşi, apoi la Seminarul Central şi la Facultatea de Teologie din Bucureşti; în plus, elenistul va prelua de la el directoratul Tipografiei Cărţilor Bisericeşti. Cu toate acestea, Enăceanu nu s-a perfecţionat la Atena, cum susţine N. Iorga într-una dintre

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Gheorghe Erbiceanu, fratele mai mare al elenistului) să studieze literatura greacă şi filosofia la Universitatea din Atena. Nu cu succes din păcate, întrucât ei s-au întors fără a-şi fi terminat studiile, din motive care ţineau atât de întârzierile sistematice în plata burselor, de nivelul studiilor, dar şi de greutatea de acomodare într-un mediu, ortodox, e drept, dar foarte diferit de cel de acasă[5].

În toamna anului 1864, o nouă serie de juni, din ambele provincii româneşti, urmau a fi trimişi, pe cheltuiala guvernului, la studii în străinătate. Concursul de selecţie − devenit, într-o societate ce se dorea reaşezată pe principii meritocratice, *cheia de boltă* a sistemului − era gândit în spiritul noii Legi a Instrucţiunii Publice din 1864 (încă nevotată în Cameră), dar trimitea, formal, la Legea din 30 mai 1861. În urma examinării candidaţilor pentru cele şase burse atribuite Universităţii din Iaşi, „juriul" de aici recomanda doi studenţi pentru litere (Ştefan Vârgolici şi Andrei Vizanti) şi alţi doi pentru ştiinţe. Rămâneau vacante două subvenţii, pentru care autorităţile universitare ieşene recomandau, ca o soluţie de avarie, „pe Dnii Erbiceanu şi Arhimandritul Filothei, care au absolvit cursurile de Teologie ale Universităţii […], obligaţiunea ca cel întâi an să aibă a urma cursurile Facultăţii Teologice din Atena şi că al doilea an, acelea ale Facultăţii din Paris"[6]. Nu fusese respectată litera legii, care prevedea ca toţi bursierii să fie selectaţi prin concurs. Pe de altă parte însă, cei doi erau singurii absolvenţi ai Facultăţii Teologice, aşa încât o derogare de la principiul concursului putea fi acceptată, într-o vreme în care inclusiv cerinţa absolvirii în prealabil a unei facultăţi în ţară nu putea fi decât arareori respectată. În orice caz, propunerea Universităţii din Iaşi obţinea aprobarea Ministerului şi, destul de târziu, se începeau formalităţile pentru plecarea la studii a celor doi teologi[7]. Nu ştim cu precizie când au plecat cei doi colegi din Bucureşti şi nici când au sosit la Atena. Cel mai probabil au părăsit ţara în a doua jumătate a lunii ianuarie 1865, alegând calea cea mai comodă, transportul naval, prin Constantinopol, pentru a ajunge la Pireu şi de acolo, pe uscat, la Atena.

Mai ales în prima jumătate a secolului XIX exista obiceiul ca tinerii aflaţi la studii să fie însoţiţi pe durata călătoriei, cazaţi şi înscrişi la şcoală (unii chiar supravegheaţi o vreme) de un mentor/tutore care să se asigure de bunul mers al educaţiei şi să comunice cu autorităţile de acasă. Inclusiv universităţile solicitau existenţa unei asemenea persoane de contact, iar Universitatea din Atena nu făcea excepţie; bunăoară, mentorul grupului de trei clerici care a studiat în capitala elenă în perioada 1856−1859 era însuşi filologul K. Asopios, bun cunoscător al realităţilor din Principate, profesor şi chiar rector al Universităţii din Atena. În cazul celor doi teologi de la Iaşi, aflaţi în plină

lucrările sale (Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice, 1932, vol. II, p. 249), ci la Halchi şi, mai apoi, alături de Filaret Dimitriu, la Kiev.

[5] Vezi SJAN Iaşi, fond Seminarul Veniamin, dosar 101/1856−1860, „Acta trimiterii tinerilor la Universitatea din Atena şi Halki", *passim*.

[6] SJAN Iaşi, fond Universitatea „Al. I. Cuza" Iaşi. Rectorat, 35/1864, „Dosarul concursurilor pentru stipendii în străinătate 1864−1865", f. 1.

[7] Arhivele au conservat o ciornă a scrisorii adresate de Minister lui Constantin Erbiceanu, unde teologul era anunţat că „veţi fi dator, la finirea anilor de stipendiu, a vă întoarce în ţară însoţit de diplomele cuvenite şi să serviţi statul la chemarea ce vi se va face; la din contra, statul va fi în drept a urmări întoarcerea banilor ce veţi fi primit" (ANIC, fond MCIP, dosar 224/1865, f. 85). Obligaţia de a sluji statul la întoarcerea în ţară era trecută într-o formă foarte precisă în articolul 335 al *Legii Instrucţiunii* de la 1864, dar ea era prezentă şi în *Legea Stipendiilor* din mai 1861 şi chiar în *Aşezământul* din 1851. Se mai păstrează şi declaraţia holografă a viitorului elenist, în sensul celor de mai sus, cerută de autorităţi: „ […] după întoarcerea mea în ţară de la studiu, mă oblig a intra în cler, ca theolog, şi ca unul ce mi-am făcut studiu în această specialitate pe spesele statului; iar la din contră, Guvernul este în drept a se despăgubi de la mine pentru cheltuiala ce au făcut" (ANIC, fond MCIP, dosar 224/1865, f. 75).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

maturitate, autoritățile române au pregătit scrisori de recomandare care să le faciliteze înmatricularea la şcoală şi integrarea în noul mediu.

În Grecia, bazele sistemului modern de învățământ, în care statul este dator a asigura şi supraveghea instrucţia tinerilor, s-au pus în timpul Regenţei şi a lui Otto I, artizanii acestui sistem, caracterizat prin centralizare şi orientare clasicistă, fiind doi cărturari germani de renume: Fr. Tiersh şi Georg Ludwig Maurer. Universitatea din Atena, fondată la 1837, a cunoscut un aflux important de studenţi pentru zona sud-est europeană, la care contribuiau şi migraţiile studenţeşti din diaspora elenă. În intenția fondatorilor, scopul noului aşezământ era unul întreit: 1. să asigure statului numărul necesar de funcţionari calificaţi; 2. să funcţioneze ca un canal cultural care să lege Răsăritul tradiţionalist şi înapoiat de Apusul eficient şi evoluat; 3. să ofere o alternativă de studii superioare conaţionalilor din afara statului elen, pregătind astfel la procesul de unificare[8]. Cum întemeierea Universității a fost sincronă cu formarea statului naţional (ca de altfel în toată zona Europei de Sud-Est), ideea de naţiune devenea firul roşu al sistemul educativ, iar Universitatea se constituia, sub coordonarea statului, într-un instrument eficient de modernizare şi de occidentalizare, dar şi de centralizare şi de impunere a ideologiei naționale.

Odată ajunşi la destinație, cei doi absolvenți de la Iaşi nu s-au putut înscrie formal la Facultatea Teologică, în ciuda recomandărilor primite de la cărturarul cipriot din București, Epaminonda Frangoudis[9], şi de la fostul lor profesor Vladimir Suhopan, întrucât primul semestru trecuse de jumătate iar Registrul Matricol se închisese. Timpul rămas a fost folosit în modul cel mai util cu putință, învățând limba greacă modernă şi audiind, acolo unde se simțeau în stare, cursurile de teologie şi filosofie[10].

Se cunoaşte faptul că, sistematic, corespondența Ministerului de resort era sufocată de scrisorile bursierilor care se plângeau autorităților de întârzierea subvențiilor, lucru care aducea sincope în studiu sau înglodarea în datorii şi detenția la închisoarea datornicilor[11]. Şi C. Erbiceanu adresa, alături de colegul său, la 2 iunie 1865, o asemenea misivă Ministerului de resort, anunțând că „suntem la finea triluniei a doua şi nici până acum n-am primit bursele, lucru ce ne prezintă foarte multe dificultăți la studiu”[12].

În schimb, bursa era în valoare de 50 de galbeni pe trimestru (200 de galbeni pe an), atât cât primeau marea majoritate a bursierilor statului în străinătate; sumă destul de consistentă, mai ales pentru Atena, unde viața era considerabil mai ieftină decât la Paris, centrul predilect pentru deplasările la studii. Ea ajungea, în fond, pentru toate cheltuielile curente, ceea ce prisosea fiind aşezat deoparte pentru a fi folosit în călătorii

[8] Vezi o abordare mai largă a acestei chestiuni în studiul nostru *Bursierii români de la Universitatea din Atena în secolul XIX…*, p. 88−91.

[9] Scrisoarea era adresată lui K. Asopios, profesor la Facultatea Filosofică a Universității din Atena, personaj foarte influent în mediul intelighenției elene de la jumătatea secolului XIX. Dascălul de la București cerea ca F. Romanescu şi C. Erbiceanu, ambii „daci, bursieri ai guvernului Daciei”, trimişi la studii teologice în Atena, să fie sprijiniți în eforturile lor şi să li se dea o adevărată „educație elenă”. Biblioteca Națională a Greciei, Secția manuscrise, fond K. Ασωπίου, cutia 5, scrisoarea nr. 1281, datată 18 ianuarie 1865.

[10] Cf. certificatului eliberat la 29 mai 1865 de rectorul Ir. Mitsopoulou (ANIC, fond MCIP, dosar 226/1865, f. 205).

[11] Bunăoară, tinerii moldoveni trimişi la Şcoala din Halchi, subfinanțați şi înglobați în datorii, au reuşit să scape de închisoarea datornicilor şi să revină în țară doar „pe garanția unor persoane private”. Cf. SJAN Iaşi, fond Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii Publice Moldova 1804−1862 (în continuare, MCIP Moldova), dosar 7/1856, „Acta subvenției ce se dă la III clirici din Seminarul Socola trimişi la învățătură la scoalele din Athena”, f. 126.

[12] ANIC, fond MCIP, dosar 226/1865, f. 204.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de studii viitoare. Să nu uităm că grupul de tineri moldoveni (între care şi fratele elenistului), ce studiase la Universitatea din Atena în perioada 1856−1859, nu avusese parte decât de o sumă anuală de 120 de galbeni de persoană, drămuită cu parcimonie pentru ca junii să poată supraviețui[13]; în acelaşi timp, bursele oferite de Universitatea din Atena propriilor studenți se situau la valori mult inferioare[14].

În septembrie 1865, teologul ieşean se vedea înscris în matricola studenților Universității din Atena şi, la 10 octombrie, trimitea autorităților române o dovadă în acest sens[15]. Într-adevăr, în Registrul Matricol al Universității, tânărul Constantin are numărul matricol 3984, fiind înscris la data de 7 septembrie 1865 la Facultatea de Teologie[16]. Între timp, colegul Filotei Romanescu renunțase la studiile în capitala elenă, considerând că Universitatea din Atena, „încă june, nu poate da suficientă căldură pentru însăşi Grecia, cu atâta mai puțin pentru Biserica Română". Se hotărâse relativ repede, la două luni de la sosire, să plece spre Paris, centru care atrăgea marea majoritate a bursierilor români, şi unde „Facultatea Teologică este incomparabilă cu şcoala Atenei"[17]; graba i-a adus însă excluderea din sistem şi la imputarea sumelor de bani ridicate de teolog în primele luni, pe motiv că a încălcat condițiile bursei[18].

Filotei Romanescu nu fusese singurul român căruia Facultatea de Teologie din cadrul Universității ottoniene i-a produs impresia de organism în formare, insuficient dezvoltat pentru a-i lumina, potrivit aşteptărilor, pe învățăceii teologi. Cu doar câteva luni în urmă, Clement Nicolau, şi el fost student la Atena, exprimase opinii similare, iar în 1860 Filaret Dimitriu refuza să se întoarcă la Atena pentru studii, solicitând, în vederea doctoratului în teologie, „ducerea me în vro una din Academiile Rosiei"[19].

Dar lucrurile merg mult înapoi în timp. Printre cei mai vehemenți critici ai şcolii ateniene se numără bursierii valahi din prima serie, care, la sfârşitul deceniului al cincilea, descriau realitățile de acolo în tonuri sumbre. Ilie Benescu, bunăoară, considera la 1846, într-o epistolă către prietenii din țară, că Şcoala Rizarios, unde fusese inițial aşezat, alături de colegii săi, era o „tarabă a grecilor", nimic mai mult decât „un mijloc de negoț

[13] Urmările nu întârziaseră să apară, ei cerând bani cu împrumut, în disperare de cauză, de la autoritățile universitare din Atena, în 1857 şi 1858. Vezi SJAN Iaşi, fond MCIP Moldova, dosar 7/1856, „Acta subvenției ce se dă la III clirici din Seminarul Socola trimişi la învățătură la scoalele din Athena", f. 22 şi 66.

[14] În 1868, Facultatea de Teologie oferea un stipendiu de 45 de drahme lunar, pe toată durata studiilor, studentului Ignatios Moschati, desemnat câştigător al concursului organizat în acest scop. Vezi decizia semnată de rectorul Orfanidis la 30 aprilie 1868, în colecția digitală a Muzeului Universității din Atena Εκθέματα σχετικά με την Ίδρυση του Πανεπιστημίου (Exponate în legătură cu fondarea Universității), http://www.history-museum.uoa.gr/exhibits.php?langId=1&collectionId=28&profileId=1&sort=exhibitCollections.order&offset=45&rpp=15# (accesat la 15 martie 2012).

[15] ANIC, MCIP, 229/1865, f. 49−50. Se păstrează doar traducerea românească a actului, originalul grecesc fiindu-i expediat înapoi studiosului la Atena.

[16] Vezi *Μητρώον των φοιτητών του εν Αθηναίς Βασιλικού Πανεπιστημίου του Όθωνος* (Matricola studenților Universității Regale Otto din Atena), f. 319, în păstrare azi la Muzeul Universității din Atena. Înmatricularea se făcuse pe baza atestatului de absolvire cu nr. 2 din 28 octombrie 1865, eliberat de Facultatea Teologică a Universității din Iaşi, tutore legal fiind desemnat un anume Nikolaos Fourtunas, probabil proprietarul casei în care locuia. Două rubrici nu sunt completate în cazul teologului ieşean: vârsta şi averea. Dacă ultima nu ne miră, căci nu deținea proprietăți, nu ştim de ce a evitat să-şi declare vârsta. Poate pentru că media de vârstă a celor înmatriculați în 1865 era de 20 de ani?

[17] Vezi ANIC, fond MCIP, dosar 224/1865, epistola semnată de Filotei Romanescu, f. 81 şi 89. Comparativ cu instituția-soră de la Iaşi, unde nu mai rămăsese în ultimii ani decât un singur dascăl, Facultatea de Teologie de la Atena beneficia de cursurile a patru profesori, dar şi aceştia, cu studii în Germania şi Franța, erau considerați de Filotei Romanescu drept insuficienți unei educații teologice complete.

[18] Vezi ANIC, fond MCIP, dosar 224/1865, f. 80.

[19] SJAN Iaşi, fond Seminarul Veniamin, dosar 101/1856−1860, „Acta trimiterii tinerilor la Universitatea din Atena şi Halki", f. 13, scrisoarea clericului către mitropolit la 20 aprilie 1860.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe care grecii fac cu streinii și românii noștri"; celelalte instituții educative, precum Universitatea, ar subzista „doar cu numele", având profesori care „se schimbă pe fiecare an, spre înlesnirea hranei fiecăruia". Bursierul valah acuza nu doar avariția autorităților și a profesorilor eleni, ci și lipsa de metodă într-un mediu unde „științele se predau fără temeiu, din pricina neiscusinței dascălilor"[20].

După plecarea lui Filotei Romanescu la Paris, a urmat o perioadă în care Constantin Erbiceanu s-a concentrat pe studiu, continuând lecțiile private de limbă greacă și audiind cursurile de la Teologie și parte din cele de la Filosofie; de asemenea, trimitea regulat în țară certificate privind progresul studiilor și adeverințele de primire a bursei[21]. În amintirile sale, el însuși accentua fundația construită pe timpul ședерii la Atena, în buna cunoaștere a acestei limbi care i-a permis mai târziu exegezele asupra perioadei fanariote, care l-au făcut faimos: „După ce m-am dus în Grecia, cel dintâi lucru ce am făcut, m-am apucat de studiat limba veche și limba vorbitoare, luându-mi un profesor aparte, pe care l-am ținut tot timpul cât am stat în Grecia, pe lângă cursurile ce le frecventam foarte regulat"[22].

În toamna anului 1866, Constantin Erbiceanu se pregătea de sfârșitul subvenției (inițial acordată pe o durată de doi ani), dar ar fi dorit să-și ducă studiul mai departe, pentru a se întoarce acasă cu o titlu academic. Din acest motiv îi scria Mitropolitului Calinic Miclescu, cerându-i sprijinul pentru prelungirea bursei cu încă doi ani, dincolo de luna ianuarie a anului 1867. Ajutorul de la Mitropolie nu a întârziat, căci instituția trimitea un raport către Minister, în care intervenea pentru „Dl Constantin Erbiceanu, student la facultatea de Theologie și Filologie din Athena, trimis pe comptul statului". Se susținea acolo faptul că studiosul are nevoie de încă doi ani „pentru complectarea acelui curs", sau măcar de o prelungire până la 1 iulie 1867, când ar fi în măsură „să dea un examen măcar de jumătate curs, spre a-și putea căpăta un mic testimoniu"[23].

Consiliul Permanent de Instrucțiune lua în discuție raportul mitropolitului și adopta, la 22 noiembrie 1866, o soluție de compromis: „a i se prelungi stipendiul încă pre un an", lucru aprobat și de ministrul de resort[24]. Era totuși o victorie însemnată, luând în considerare faptul că numărul bursierilor în străinătate se reducea an după an. În ianuarie 1867, nu se mai aflau la studii în afara granițelor decât 22 de bursieri, dintre care 20 la Paris, unul la Atena și unul în Italia, pentru ca trimestrul următor cifra să scadă la 20[25]. În plus, prelungirea îi dădea posibilitatea finalizării studiilor și întoarcerii cu o diplomă în teologie, ceea ce nu mai reușise până la el niciun student român la Atena, e drept, din motive care țineau, în principal, de însăși starea facultății.

Decizia favorabilă a Ministerului Instrucțiunii a întârziat să ajungă la stipendistul de la Atena, așa încât acesta din urmă trimitea autorităților române, la 22 decembrie 1866,

[20] Cuvintele lui Ilie Benescu pot fi considerate însă exagerări specifice tinereții. Cea mai buna dovadă este faptul că, doi ani mai târziu, alături de colegii săi Lazăr Drugeanu și Ioan Nicolescu, îl implora pe mitropolit, într-o epistolă redactată în limba greacă (pentru a sublinia progresul învățăturilor și hotărârea de a continua pe calea respectivă), să le permită continuarea studiilor la Atena, lucru care s-a și realizat. Vezi Victor Papacostea și Mihail Regleanu (editori), *Seminarul Central 1836−1936. Documentele întemeierii*, București, 1938, scrisorile CXXXIV, p. 214−218 și CXLI, p. 232−234.

[21] Vezi ANIC, MCIP, 85/1866, f. 480 și 659.

[22] Constantin Erbiceanu, *Viața mea scrisă de mine după cât mi-am putut aduce aminte*, tipărită după moartea sa de către fostul său școlar Iconom Ilie Teodorescu, București, Tipografia Gutenberg, 1913, p. 14.

[23] ANIC, MCIP, 84/1866, f. 735.

[24] Înaltul prelat era anunțat apoi de decizia Ministerului, prelungirea bursei „până la finele anului 1867", fiind totodată rugat să aducă hotărârea și la cunoștința celui direct interesat, Constantin Erbiceanu (ANIC, fond MCIP, dosar 84/1866, f. 734, respectiv 736).

[25] ANIC, fond MCIP, dosar 100/1867, f. 64 și 101/1867, f. 29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

un act eliberat la 10 decembrie 1866 de Rectorat, în care se certifica audierea cursurilor de la Teologie și Filosofie, iar în scrisoarea care însoțea adeverința, Constantin Erbiceanu nota, între altele: „fac mențiune că cu finitu anului curent mi să termină și stipendiul”[26]. Continuându-și studiile cu asiduitate, cum îi plăcea lui însuși să amintească autorităților române, urmând atât cursurile de la Teologie și, selectiv, pe cele de la Filosofie, Constantin Erbiceanu trimitea, la 8 iunie 1867, un nou certificat cu privire la frecventarea facultății pe anul în curs, pregătindu-se, în același timp, pentru examenele de diplomă[27]. La 5 ianuarie 1868, teologul anunța, din Atena, pe de o parte, că a terminat stipendiul, a depus examenele și a luat diploma „cu gradul de eminent” și, pe de alta, că dorește a merge la Paris „pentru 3 sau 4 luni cel mult” spre a-și procura unele lucrări indispensabile în specialitatea sa și pentru a studia „metodul teologic în facultatea respectivă”[28].

Un exemplar tipărit al diplomei obținute la Atena, fără semnăturile rectorului, Theodoros Orfanidis, și a decanului de la Teologie, Konstantinos Kontogonis, dar autentificat de subsecretarul Universității, se păstrează și astăzi în arhive[29]. Originalul se va fi aflat cu siguranță în arhiva familiei, de unde, după moartea savantului, s-a pierdut. Potrivit acestui act, absolventului Facultății de Teologie, Constantin Erbiceanu, fiul lui Ioan, român din Iașul Moldovei, i se acorda la 5 ianuarie 1868, în urma examinării formale, titlul de προλύτας în teologie (magister sau licențiat), obținând calificativul λίαν καλώς („foarte bine”). De fapt, examinarea tânărului român avusese loc în decembrie 1867, urmând un ritual precis, stabilit pentru examenele de diplomă încă de la 1842. La Universitatea din Atena existau două tipuri de examinări pentru studenții dornici de a obține grade academice. Unul complex, pentru doctorat și altul, mai permisiv, pentru diploma de absolvire sau de licență[30].

Documentele salvate până astăzi în arhiva Universității ateniene permit alcătuirea unui calendar sinoptic al examinării lui Constantin Erbiceanu. La 12 decembrie 1867,

[26] ANIC, fond MCIP, dosar 100/1867, f. 10 și 11.

[27] Certificatul eliberat de Rectorat purta data de 3 iunie 1867 (ANIC, fond MCIP, dosar 101/1867, f. 91 și 92). Interesant este că, pentru prima dată, Constantin Erbiceanu își trecea, în dreptul semnăturii, titlul de *teolog*.

[28] Adresându-se ministrului, nu uita să-și manifeste recunoștința pentru eforturile patriei: „Convins dar de sacrificiile ce ați făcut spre perfecta mea educațiune în studiul teologic, de datoria mea este acuma mai întâi de toate a exprima profunda mea mulțumire atât D-Voastre cât și întregii Națiuni pentru cheltuielile ce până acuma ați făcut cu mine, pătruns și eu de vocea amatei țări ce pretinde, cu dreptul pentru sacrificiile sale, recompensa conformă”. Vezi ANIC, fond MCIP, dosar 123/1868, f. 98.

[29] Vezi ANIC, fond MCIP, dosar 124/1868, f. 21.

[30] În cel din urmă caz, candidatul era obligat să adreseze o cerere formală către decan cu cel puțin 15 zile înainte de data examenului, la care atașa: 1. dovada terminării studiilor; 2. o scurtă prezentare a instrucției sale; 3. certificatele audierii cursurilor generale, obligatorii pentru toți studenții Universității (Psihologie, Logică, Metafizică, Etică, Drept natural, Istorie generală, Matematică elementară și Fizică experimentală); 4. certificatele audierii cursurilor speciale ale facultății unde se află înscris și din a căror materie va fi și examinat ulterior. Dacă decanul constata că actele sunt în regulă, el îi convoca pe membrii comisiei examinatoare, căreia îi prezenta dosarul. Se fixa apoi data pentru examenul scris, probă la care se urmărea exprimarea clară și concisă a studiosului, aplicarea învățăturilor primite în facultate și dovada posedării cunoștințelor necesare; se interzicea, firește, introducerea de materiale ajutătoare în timpul probei scrise. Se evalua apoi candidatul pe baza lucrării scrise și primea un calificativ, iar dacă acesta era suficient, decanul fixa data și ora probei orale, una mai complicată decât cea scrisă, din aceleași materii speciale studiate în facultate. Întrebările nu puteau fi nici superficiale, nici exagerat de complicate, existând o limită de 20 de minute pentru examinarea la fiecare materie. Se vota apoi, după ieșirea candidatului, calificativul meritat și se stabilea reușita sau eșecul tânărului la examenul de diplomă. Cf., Athanasiou S. Rousopoulou, *Οδηγός των φοιτητών του Πανεπιστημίου Όθωνος* (Ghidul studenților Universității ottoniene), Atena, Tipografia Nikolaou Angelidou, 1857, Anexe, „Hotărârea Senatului privind aplicarea Decretului Regal din 19 mai 1842 în chestiunea examenelor”, p. 187−194.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Consiliul Facultății Teologice, alcătuit din decanul Konstantinos Kontogonis și profesorii Vimpos și Rompotis, lua în discuție cererea studentului român de a trece examenele de diplomă și fixa data de 23 decembrie, orele 2 p.m., pentru proba scrisă; în ședința de sâmbătă, 23 decembrie 1867, erau examinate lucrările scrise și, considerându-se suficiente pentru a trece la etapa următoare, se stabilea ziua de sâmbătă, 30 decembrie, orele 10 a.m., pentru proba orală[31].

Procesul-verbal al ședinței Consiliului din 30 decembrie 1867 conține mai multe date. O întreagă pagină (intitulată, în traducere, *Examenele de absolvire ale candidatului Constantin Erbiceanu, din Iași*) se ocupa de formalitățile și rezultatele examinării viitorului elenist. Aici sunt amintite cele șapte materii la care a fost examinat, în scris și oral: Introducerea în Vechiul și Noul Testament; Erminia (Interpretarea) Vechiului și Noului Testament; Dogmatica; Istoria ecleziastică; Etica creștină; Limba ebraică; Omiletică. După cum se poate vedea dintr-o simplă comparație, materiile speciale au rămas în parametri apropiați celor stabiliți prin Hotărârea Senatului Universității de la 1842. Se mai menționează că studentul român a primit, în urma voturilor, calificativul general de λίαν καλώς („foarte bine")[32], astfel că în aceeași ședință a Consiliului era declarat − conform prevederilor cu privire la diplome adoptate în ședința Consiliului Facultății Teologice din 12 ianuarie 1863 − προλύτας (licențiat) în studii teologice, cu același calificativ, *foarte bine*[33].

Viața lui Constantin la Atena a fost una liniștită, el trăind sobru, fără lipsuri dar și fără excese. Mediul ecleziastic și universitar din capitala Greciei era, la vremea aceea, unul care îi ferea pe studioși de tentațiile care apăreau în centrele universitare și cosmopolite europene, precum Paris, Berlin, Viena sau chiar Pesta[34]. Capitala elenă nu oferea, la jumătatea secolului XIX, mare lucru în materie de petrecerea timpului liber. La dispoziția lui Constantin − despre care știm că a rămas în Grecia pe durata celor trei ani, prețul călătoriei spre țară fiind unul prohibitiv − par să fi fost doar lungile plimbări prin oraș sau împrejurimi, o distracție la îndemâna tuturor bursierilor români, oriunde se aflau ei. De altfel, autoritățile universitare ateniene recomandau plimbările și excursiile

[31] Arhiva Istorică a Universității din Atena, Πρακτικά Συνεδριάσεων Θεολογικής Σχολής 1862−1868 (Procesele-verbale ale ședințelor Facultății Teologice 1862−1868), vol. 1, f. 54 (ședința din 12.12.1867) și f. 55 (ședința din 23.12.1867).

[32] Gradul era situat între άριστα („excepțional"), unul acordat extrem de rar, și καλώς („bine").

[33] Arhiva Istorică a Universității din Atena, Πρακτικά Συνεδριάσεων Θεολογικής Σχολής 1862−1868, vol. 1, f. 56 (ședința din 30.12.1867). Gradul academic de *prolytas* are o istorie destul de complicată. Este primul, cel mai puțin însemnat grad academic acordat de Universitatea din Atena, rezervat mai ales absolvenților de Teologie. Astfel, în ședința Consiliului Facultății de Teologie din 12 decembrie 1863 se menținea hotărârea de a nu acorda gradul de *doctor*, ci numai acela de *prolytas*. Vezi Spyridonos Dimitriou Kontogianni, *Η Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Επί της 150ετηρίδι 1837−1987* (Facultatea Teologică a Universității din Atena. La 150 de ani 1837−1987), Atena, 1987, p. 15, n. 3 și *Εκατονταετήρις 1837−1937* (Un secol 1837−1937), tomul A΄ *Ιστορία της Θεολογικής Σχολής* (Istoria Facultății de Teologie), de Dimitriou S. Mpalanou, Atena, Tipografia Pyrsou, 1937, p. 28−29.

[34] În perioada în care la Atena își făcuse apariția prima serie de bursieri români (deceniul V al secolului XIX), colegii lor, trimiși de mitropolitul Neofit al Ungrovlahiei la Pesta, rezistau cu greu vieții cosmopolite din străvechea cetate maghiară, deși intraseră deja în cler, fapt care îl nemulțumea profund pe supraveghetorul lor de acolo, Iosif Nistor, care se grăbea să raporteze mitropolitului gravele abateri ale studioșilor. Vezi Victor Papacostea și Mihail Regleanu, *op. cit.*, scrisoarea din Pesta, datată 18 iulie 1846, CXXXI, p. 210−212. Chiar și spațiul rusesc, deși nu s-ar spune la prima vedere, își avea tentațiile sale, iar studioșii români de acolo (din Kiev, Moscova sau Petersburg), trimiși pe filieră ecleziastică, nu erau scutiți de excese și comportamente condamnabile din perspectiva unei cariere bisericești. Melchisedec Ștefănescu, de exemplu, primea asemenea informații de la Nicolai Filip, unul dintre cei trei elevi teologi români de la Kiev, deranjat de comportamentul „depravat" al colegului său, care contribuia la șifonarea imaginii grupului. Cf., BCU Iași, Arhiva Melchisedec, LXVIII, f. 44−45 și 69−70.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

turistice, arheologice sau botanice ca pe instrumente utile păstrării condiţiei fizice, dincolo de provocările intelectuale[35].

Cunoaștem relativ puține amănunte despre viața intelectuală a teologului român la Atena. El amintește că și-a angajat de la început un profesor de elină, alături de care a lucrat până la sfârșitul stagiului atenian. Încerca să fie cât mai bine organizat, dovadă notițele lucrate în primele luni de ședere, salvate în acel manuscris miscelaneu dăruit de el însuși Bibliotecii Academiei la 1907; a patra parte componentă a acestui manuscris, începând cu pagina 61, poartă titlul de *Περιλήψεις του Συντακτικού* (Rezumat de sintactică) sau, cum scria autorul la 1907, „Rezumat de sintaxa greacă lucrat de mine ca student în Atena”[36]. În literatura de specialitate s-a lansat ideea că tânărul teolog ieșean ar fi participat, în vremea studenției la Atena, la traducerea Bibliei finanțată de British Bible Society (volumul III, din 1869)[37]. Avem rezerve față de acest punct de vedere, deși nu putem exclude cu totul o asemenea posibilitate, interesantă, e drept. Mai probabilă pare participarea la proiectul amintitei societăți, nu în vremea stagiului atenian, ci după revenirea în țară și ocuparea unei catedre la Seminarul de la Socola (1868); chiar și așa, îl vedem mai degrabă pe fratele său, Gheorghe, profesor de limba elenă la Seminar, ca fiind cel cooptat în echipa de traducători[38].

Personalul didactic al Universității din Atena avea o instrucție, în general, de factură germană. Analizând perioada 1837−1900, istoricul elen Kostas Lappas constata că, din cele 160 de cadre, aproape 70 % au trecut printr-o universitate germană, unii exclusiv, alții inclusiv (oricum, 53 % au studiat exclusiv în Germania sau Austria), în timp ce în Franța au studiat sub 40 %. Și distribuția pe facultăți ni se pare relevantă: profesorii de formație germană dețineau controlul total la secția de filologie a Facultății de Filosofie, unde au impus gândirea germană și metodologia în studiul filologiei antice, istorie și arheologie. Un primat german se poate constata și la Facultatea de Teologie, acestuia datorându-i-se spiritul științific și religios ceva mai liberal, fapt pentru care dascălii de aici erau deseori acuzați public de unii intelectuali ortodocși[39].

La Universitatea din Atena, teologia era considerată una din cele mai dificile ştiinţe, pentru că, spun textele vremii, pentru a-şi îndeplini menirea, teologul trebuia să aibă şi cunoştinţe de filologie elenă, de istorie, dar şi de filosofie. În afara aspectelor practice, circumscrise teologiei catehetice, omiletice şi pastorale, care se învăţau în seminarii de profil, materia era structurată în trei părţi (explicativă, istorică şi sistematică); în prima se formau bazele studiului teologic prin asimilările instrumentarului de factură filologică (gramatica ebraică şi greacă, dialectul Sfintei Scripturi), în etapa

[35] Cf. Athanasios Rousopoulos, *op. cit.*, p. 89.

[36] Alături de titlul în limba greacă, se află o însemnare în limba română: „Athénae 1865, Aug. 29. C. Erbiceanu”. Scrisul său grecesc este curat, cursiv, cu mai puține stângăcii și corecturi în a doua parte, ceea ce ilustrează progresul competențelor sale. Vezi Biblioteca Academiei Române, Manuscrisul românesc nr. 3348.

[37] Emanuel Conțac, *Tradiția biblică românească. O prezentare succintă din perspectiva principalelor versiuni românești ale Sfintei Scripturi*, în „Studii teologice”, 2/2011, p. 159−245, aici p. 211.

[38] Într-adevăr, după cum bine subliniază și Emanuel Conțac, numele traducătorului Constantin Erbiceanu nu este trecut pe vreunul din cele trei volume ale Vechiului Testament, care au văzut lumina tiparului succesiv în 1865, 1867, 1869. El apare doar în catalogul Darlow & Moule, unde se specifică faptul că munca începută de N. Bălășescu fusese continuată „by two other professors at the Iași Seminary, named F. Dubău and C. Erbicénu”. Vezi *Historical Catalogue of the Printed Editions of Holy Scripture in the Library of the British and Foreign Bible Society*, compiled by T. H. Darlow M.A. and H. F. Moule M. A., vol. II: *Polyglots and Languages other than English*, London, The Bible House, 1911, p. 1299. Îi mulțumim d-lui Conțac pentru punerea la dispoziție, cu multă amabilitate, a rezultatelor cercetărilor sale.

[39] Cei mai fervenți critici erau Konstantinos Oikonomos și Apostolos Makrakis, ultimul considerând facultatea drept „vizuina diavolului”, iar pe dascălii ei, „falși teologi eretici din Germania”. Cf., Kostas Lappas, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα*, Atena, KNE, 2004, p. 150−151.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

secundă se trecea la istoria religiei creştine, a vieţii sfinţilor şi apostolilor, în general a Bisericii Creştine, iar în a treia parte se studia dogmatica şi etica creştină, patrologia, dreptul ecleziastic etc.[40].

Ce cursuri şi ce profesori audiase Constantin Erbiceanu în timpul sejurului de studii atenian? La acea vreme, Facultatea de Teologie avea patru profesori: Konstantinos Kontogonis, Alexandros Lykourgos, Panagiotis Rompotis, Theoklitos Vimpos[41]. Cel mai important dintre aceştia, Konstantinos Kontogonis, făcea parte din prima generaţie de profesori ai Universităţii. Cu studii teologice şi filosofice în Germania, a fost numit în 1837 profesor suplinitor, apoi titular, la Facultatea Teologică. A deţinut în total 18 ani funcţia de decan şi a întreţinut raporturi academice constante atât cu Academia Ecleziastică din Kiev, cât şi cu Societatea istorică şi teologică din Leipzig. La fel ca Vladimir Suhopan la Iaşi, profesorul Kontogonis preda un evantai larg de materii, între care Enciclopedia şi Metodologia teologiei, Arheologie ebraică, Introducere în studiul Sfintei Scripturi, Istorie ecleziastică etc.[42]. Următorul profesor al teologului român, Panagiotis Rompotis, având studii teologice la Atena, Petersburg (unde obţinea şi titlul de doctor), dar şi în Germania, se afla în facultate din 1858, unde preda cursurile de Dogmatică, Etică şi Liturgică[43].

Alexandros Lykourgos, originar din Samos, a urmat studiile teologice apoi şi cele filosofice la Universitatea din Atena, fiind trimis în 1852 cu o bursă la Leipzig şi Berlin, pentru perfecţionare. După un scurt popas la Paris, revenea în ţară şi era numit în 1860 profesor la Facultatea de Teologie din Atena, al cărei decan şi devenea în anul academic 1865−1866, predând, în relativ scurta sa carieră universitară (a ales până la urmă să intre în înalta ierarhie bisericească), cursurile de Omiletică, Simbolistică, Enciclopedia teologiei şi Istoria dogmelor[44].

După ce audiase un an cursurile Universităţii din Atena, Theoklitos Vimpos a plecat şi el cu o bursă pentru studii teologice la Kiev, apoi la Petersburg, unde a obţinut titlul de doctor în teologie. S-a perfecţionat apoi vreme de câţiva ani în teologie şi în limba ebraică la Universitatea din Leipzig, pentru ca în 1860 să intre în corpul didactic al Universităţii din Atena. El este primul care a introdus în Universitatea din Atena studiul limbii ebraice şi interpretarea Vechiului Testament pe vechiul text ebraic, predând, pe lângă aceste materii, Introducere în Vechiul Testament, Ermeneutică şi Critică sacră[45].

Studenţii aveau la dispoziţie mai cu seamă cărţi şi manuale alcătuite de profesorii lor: *Manualul de arheologie ebraică* (1844) şi *Introducerea în Sfânta Scriptură şi elemente de ermeneutică* (1859) de Kontogonis, *Istoria sfântă pe larg* (1859) şi *Etica creştină* (1867) de Rompotis, *Elemente de gramatică ebraică* (1866) de Vimpos. La acestea se adăugau unele publicaţii ale foştilor profesori: Missail Apostolidis, *Manual de Etică Creştină* (1849); Theoklitos Farmakidis, *Apologia* (1840), *Vechiul Testament, după amintirile celor vechi* (şapte volume, 1842−1845)[46]. Studenţilor li se recomandau

[40] Cf., *Οδηγίαι προς τους φοιτητάς* (Instrucţiuni către studenţi), Atena, Tipografia Regală, 1853, p. 7.

[41] Pe lângă aceştia, sunt amintiţi şi doi lectori: Anastasios Diomidis Kyriakos, care a predat Simbolistică în anul 1866−1867, şi Zikos Rosis, care a ţinut cursurile de Omiletică în anul şcolar următor.

[42] D.A. Dimitriadou, *Απάνθισμα βιογραφικόν των από της συστάσεως του Ελληνικού Πανεπιστημίου εκλιπόντων τον βίον καθηγητών αυτού: 1837−1916* (Compilaţie de biografii ale profesorilor Universităţii elene de la înfiinţarea acesteia: 1837−1916), Atena, 1916, p. 22−24.

[43] *Ibidem*, p. 37.

[44] *Ibidem*, 41−45.

[45] *Ibidem*, 47−49.

[46] *Ibidem*, p. 25, 40; Dimitriou S. Mpalanou, *op. cit.*, p. 41−42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și cărți străine, de regulă germane, dar toate trebuiau avizate în prealabil de Consiliul Facultății[47].

Constantin Erbiceanu a urmat și cursurile obligatorii ale Facultății de Filosofie. Cele mai utile, din perspectiva destinului său intelectual, par să fi fost cele de istorie și de literatură. Orele de istorie erau ținute, în timpul studenției lui Erbiceanu, de doi importanți istorici, K. Paparrigopoulos și D. Vernadakis. Primul, fără îndoială cel mai titrat istoric elen al secolului XIX[48], preda, pe durata mai multor semestre, Istoria poporului grec, a cărui sinteză începuse a o publica la 1860[49]. Al doilea, în egală măsură filolog și istoric, preda Istoria vechilor greci, Istoria romanilor și Istoria evului mediu[50]. De mare impact erau și cursurile de literatură greacă ale celebrului K. Asopios[51], un vechi apropiat al bursierilor români.

Trebuie să privim obținerea titlului academic, mai ales cu un calificativ atât de bun, drept un real succes al studiosului român. Pe de o parte, era singura diplomă acordată de facultate în respectivul an școlar (comparativ cu 81 de diplome la Drept, 35 la Medicină și 18 la Filosofie[52]) și, pe de altă parte, aceasta se acorda unui tânăr român care, departe de casă, a avut de depășit dificultăți de limbă, deloc de neglijat, și de adaptare într-un mediu străin. În fond, posesorii de grade academice în teologie erau excepții la Universitatea din Atena: cel care deschidea seria licențiaților era rusul Peter Nicinski din Kiev (1856−1857), urmat de alți șapte studioși până la Constantin Erbiceanu[53], o

[47] În ședința sa din 8 decembrie 1864, Consiliul Facultății Teologice punea în discuție cărțile ce ar putea fi recomandate studenților, alegând un număr de nouă titluri, între care două grecești și șapte germane (spre exemplu, *Theologishe Studien und Kritiken*, *Jahrbucher für Deutsche Theologie* etc.), o dovadă în plus a influenței școlii teologice germane la Atena. Vezi Arhiva Istorică a Universității din Atena, *Πρακτικά Συνεδριάσεων Θεολογικής Σχολής 1862−1868*, tomul 1, f. 16−20.

[48] Vezi o foarte scurtă biografie a savantului și proiecția sa națională și internațională în lucrarea *Βιογραφία και κρίσεις περί του Κ. Παπαρριγοπούλου* (Biografia și opinii despre K. Paparrigopoulos), Atena, Elefteroudakis, f.a., p. 5−31.

[49] K. Paparrigopoulos, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς* (Istoria poporului elen din timpurile străvechi până la timpul nostru), publicată în șase volume între 1860−1877. Pentru a urmări evoluția poporului grec de-a lungul istoriei sale, profesorul adopta delimitarea tripartită propusă înaintea sa de Sp. Zampelios: elenismul antic, elenismul medieval și elenismul modern.

[50] Vaggelis D. Karamanolakis, *The formation of historical scholarship and history teaching at the University of Athens (1837−1932)*, INR/NHRF, Athens, 2006, Anexa „Cursurile de istorie la Facultatea de Filosofie", p. 417−418. Vezi și *Cuvântul* profesorului N. A. Beis, despre Vernadakis, în Universitatea din Atena, *Επιστιμονικά μνημόσυνα καθηγητών του Πανεπιστημίου* (Comemorări științifice ale profesorilor Universității), Atena, 1935, p. 88−104.

[51] Pentru dimensiunea cărturarului elen, vezi, între multe altele, discursul funebru publicat de un fost elev, G. Zochiou, *Λόγος εκφωνηθείς εν τέλει του μνημοσύνου του κλεινού διδασκάλου Κωνσταντίνου Ασωπίου* (Discurs rostit la comemorarea profesorului Konstantinos Asopios), Atena, tipografia S. K. Vlastou, 1873.

[52] Cf. *Λόγος εκφωνηθείς τη ΚΓ' Νοεμβρίου 1868 ημέρα της επισήμου εγκαθιδρύσεως των νέων Αρχών του Εθνικού Πανεπιστημίου υπό του τακτικού καθηγητού του Εμπορικού Δικαίου Γεωργίου Α. Ράλλη, παραλαβόντος την Πρυτανείαν παρά του Πρυτάνεως Θεοδώρου Γ. Ορφανίδου* (Discurs rostit la 23 noiembrie 1868, în ziua instalării oficiale a noii conduceri a Universității Naționale, de Georgios A. Rallis, profesor de Drept Comercial, primind Rectoratul de la rectorul Theodoros F. Orfanidis), Atena, Tipografia N. G. Passari, p. 13. Există o perfectă similitudine între cazul românesc și cel elen în privința audienței și impactului Facultății Teologice. De vină pentru lipsa tinerilor de interes în obținerea unei diplome se făcea aceeași practică nefericită, de a nu condiționa accesul în pozițiile ecleziastice înalte de absolvirea învățăturilor înalte. În ședința de Consiliu din 30 noiembrie 1866, profesorii Facultății Teologice îl împuterniceau pe decan să insiste la toate autoritățile competente pentru ca numai posesorii de diplome universitare în teologie să poată accede în înalta ierarhie ecleziastică. Cf., Arhiva Istorică a Universității din Atena, Πρακτικά Συνεδριάσεων Θεολογικής Σχολής 1862−1868, tomul 1, f. 34−35.

[53] Cf., Spyridonos Dimitriou Kontogianni, *op. cit.*, p. 15 (*Tabel numeric cu înscrișii și cu posesorii de diplome*) și Dimitriou S. Mpalanou, *op. cit.*, p. 29. Vezi și *Λόγος εκφωνηθείς εν τω Εθνικώ Πανεπιστημίω την εικοστήν έκτην Νοεμβρίου 1878 υπό Ανδρέου Αναγνωστάκη, τακτικού καθηγητού της Χειρουργικής Παθολογίας και διευθυντού του Οφθαλμιατρείου, παραδίδοντος την Πρυτανείαν τω διαδόχω αυτού κ. Νικολάω Μ. Δαμαλά,*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cifră destul de redusă, dacă o raportăm la cele trei decenii de funcționare a Facultății Teologice[54]. Aceasta, în ciuda opiniei generale că, atunci când un student nu reușește, la sfârșitul facultății, să depună examenele și să primească diploma, demonstrează că nu și-a gestionat corect studiile[55].

Să facem precizarea că deceniul șapte modifică radical, în spațiul românesc, specificul și finalitatea instrucției. Tinerii implicați în fenomenul studiilor în străinătate pleacă pentru a câștiga în școli de prestigiu nu doar *cunoașterea*, ci și o *diplomă* care să deschidă, la întoarcere, calea spre realizarea personală. Finalizarea studiilor și obținerea testimoniilor este, de altfel, una din condițiile impuse stipendiștilor, iar lucrul îi individualizează pe bursierii români între studioșii universităților de destinație; ei formează un grup compact, ușor de identificat, deoarece se înscriu regulat, urmează cursurile, își iau inscripțiunile și trec examenele, pentru a se întoarce cu o diplomă, considerată de mare valoare în țară, în măsură să deseneze cariere de succes și să rescrie destine. Nu era o diplomă de doctorat, ci de licență, așa cum afirma chiar posesorul ei într-o nouă adresă, trimisă la 5 februarie 1868, pe când se afla la Paris, autorităților române, care îi expediaseră acolo cei 30 de galbeni pentru întoarcerea în țară[56].

În adresa la care ne referim, amintea că fusese extrem de silitor în timpul perfecționării sale la Atena, își trecuse examenele și primise diploma de licență, iar „banii nu i-am cheltuit în zadar". Totuși, pentru că vreme de trei ani s-a ocupat, în capitala elenă, „exclusiv" de studiul teologiei, „cum de la sine se înțelege", resimțea lipsa unei educațiuni mai „vaste", necesare unui adevărat teolog.

Argumentația sa este interesantă și ea a convins, într-o primă instanță, autoritățile competente de la Minister: se impunea inițierea sa în sistemele filosofice, căci „rațiunea dezvoltată trebuie să fie în acord cu Credința luminată"; altminteri, studiul „unilateral" al teologiei „poate avea adesea efectele misticismului". Cerea un stagiu de „minim doi ani" într-o universitate germană, de preferat la Berlin sau la München, și apela „din nou la grația țării și a Onorab. Gubern" pentru o subvenție de studii, căci lui îi lipseau posibilitățile materiale. Evident, cu experiența obținută dintr-o corespondență îndelungată cu autoritățile, nu uita să includă formulele care asigurau succesul unei asemenea cereri. În primul rând, hotărârea sinceră de a continua pe calea perfecționării, mergând până la sacrificiu, căci se arăta dispus a folosi banii pentru întoarcere pentru a-și continua studiul în străinătate, „unde dorul pasionat al învățăturii tot mă ține"[57]. În al doilea rând,

τακτικώ καθηγητή της Θεολογίας (Discurs rostit în Universitatea Națională la 26 noiembrie 1888, de către Andreas Anagnostakis, profesor de Chirurgie Patologică și director al Clinicii Oftalmologice, predând Rectoratul succesorului său, dl Nikolaos M. Damalas, profesor de Teologie), Atena, Tipografia Petrou Perri, 1879, anexe, p. 3: Tabel cu posesorii de diplome de la Universitatea din Atena (14 aprilie 1837 − sfârșitul lunii august 1878). Data primirii diplomei de către Constantin Erbiceanu este greșită, 25 ianuarie, în loc de 5 ianuarie 1868, dar mai interesant este faptul că, în dreptul lui Constantin Erbiceanu, nu se face precizarea originii sale etnice, ca în cazul grupului de trei studioși munteni, care ajungeau la Atena în deceniul opt.

[54] Primul studios grec care primea diploma era C. Nestoridis din Ioanina (1863), dar primul calificativ de „excepțional" (άριστα) avea să întârzie până la 1876, adjudecat de Filippos Papadopoulos, viitor profesor al facultății. Cf., Dimitriou S. Mpalanou, *op. cit.*, p. 29. Cu un an înaintea lui Constantin Erbiceanu, diploma de *prolytas* îi fusese acordată unui anume Dionysios A. Markopoulos din Zakynthos, dar care a primit doar calificativul de „bine" (καλώς). Cf., Arhiva Istorică a Universității din Atena, *Πρακτικά Συνεδριάσεων Θεολογικής Σχολής 1862−1868*, tomul 1, Ședința Consiliului din 1 martie 1866, f. 43.

[55] Cf., Athanasiou S. Rousopoulou, *op. cit.*, p. 93.

[56] Vezi ANIC, fond MCIP, dosar 123/1868, f. 99. În scurtul răstimp în care s-a aflat la Paris, Constantin Erbiceanu a locuit pe str. Laromiguière nr. 12, în apropiere de sediul Școlii Normale Superioare.

[57] În plus, adunase la Atena în jur de 80 de ludovici, după cum chiar el își amintea peste ani, bani care i-au permis călătoria la Paris și prezența sa la diverse cursuri vreme de aproape două luni. Vezi Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nerăbdarea de a-și pune, la întoarcere, cunoștințele acumulate în serviciul țării: singurul motiv al cererii sale era „a se forma un tânăr spre a deveni cât mai util țării sale”[58].

Ce anume îl făcuse pe viitorul elenist de marcă să ajungă la concluzia colegului Filotei Romanescu, care părăsise Atena în favoarea Parisului? Mirajul culturii și al civilității apusene, starea precară a studiilor universitare în capitala elenă, relatările altor studioși care trecuseră prin școlile franceze sau germane, faptul că trei din profesorii de la Teologie de la Atena studiaseră în spațiul cultural german (la fel ca profesorul de la Iași, Vladimir Suhopan, care își terminase studiile la Viena), iar unul în cel francez? Probabil că toate la un loc.

În fond, aproape toți bursierii trimiși în centre universitare marginale căutau soluții mai bune, căci, în ciuda accepțiunii cvasipozitive a sintagmei „studii în străinătate”, nu toate școlile îi atrăgeau pe tinerii români. Exista o anume scară valorică, iar din coada listei, nu întâmplător mai puțin frecventate, se aflau centre precum Constantinopol, Atena, Madrid, chiar Torino (acesta din urmă, pentru umanioare), care provocau atitudini rezervate ori reacții de respingere. În fond, evitarea altor centre universitare în afara celor franceze sau germane, deja tradiționale, poate fi văzută și ca o mișcare inertă, un refuz de schimbare a traseelor de obținere, prin carte și cunoaștere, a prestigiului social, căi și destinații ce își dovediseră pe deplin eficiența în trecutul apropiat.

Universitățile germane erau căutate, după cum se știe, pentru trăsăturile lor esențiale: proximitate, spațiu cultural propice pentru modelarea caracterelor, studii ieftine, birocrație redusă și mai ales obținerea mai facilă a diplomelor de doctorat. Ținând cont și de imaginea excelentă a școlii filosofice germane, intenția lui Constantin Erbiceanu de a studia filosofia într-o universitate germană era, în acest fel, cea mai firească posibilă. Suplica lui Constantin Erbiceanu cu privire la bursa pentru Germania intra în discuția Consiliului Permanent de Instrucțiune în ședința din 8 martie 1868. Cei trei membri ai Consiliului, între care Aaron Florian, bazându-se pe dovezile de seriozitate ale studiosului (în special pe faptul că „petiționarul are dobândit Licențialul în Teologie”), luau decizia prelungirii bursei „spre a se perfecționa în studiile filosofice la Universitatea din Berlin, pe timp de doi ani”[59].

Nu știm care ar fi fost destinul lui Constantin Erbiceanu dacă ar fi obținut, într-adevăr, acea bursă la Berlin. Nu existau, în decizia Consiliului, alte condiționări și nici obligația de a reveni cu o diplomă, lucru ce putea fi de bun augur pentru cunoștințele și cultura generală a viitorului savant, căci i-ar fi dat ocazia audierii unui evantai larg de cursuri, din mai multe domenii subsumate filosofiei[60].

În ciuda avizului inițial favorabil, la 12 martie 1868 tânărului teolog i se refuza subvenția, el primind astfel o lovitură care l-a urmărit toată viața, dovadă că o amintea și în autobiografie: „știu cauzele și pe pătimași, Dumnezeu să-i ierte. Aș fi făcut poate mai mult în viață de studiam și în Germania”[61]. Noi nu cunoaștem cauzele, dar *pătimașul* care a întrerupt instrucția savantului este ușor de identificat în persoana omului politic

[58] Vezi ANIC, fond MCIP, dosar 124/1868, f. 19. Adresa teologului obținea o rezoluție favorabilă: „i se va prelungi bursa de care s-a bucurat, spre a se perfecționa în studiile filosofice la Universitatea din Berlin pe timpul de doi ani”. Acceptul se va transforma însă în refuz, în zilele următoare.

[59] Vezi ANIC, fond MCIP, dosar 124/1868, f. 18.

[60] Pe de altă parte, viitorul elenist nu fusese pe deplin sincer, căci afirmase în cererea de mai sus că la Atena s-a concentrat *exclusiv* pe studiul Teologiei; ori, documentele arată că a urmat, fără îndoială selectiv, și cursurile de la Facultatea Filosofică (ca și la Iași de altfel), lucru întărit de el însuși în amintiri. Nu era vorba, totuși, decât de o nevinovată mutare de accent, necesară dacă voia să aibă succes; în orice caz, nu putem pune în balanță educația primită la Iași și Atena cu instrucția din așezămintele germane.

[61] Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

liberat Dimitrie Gusti, în mai multe rânduri primar al Iaşului şi, la acea dată, ministru de resort. El ignora avizul Consiliului Permanent – lucru ce s-a întâmplat extrem de rar în istoria instituției − și trecea, sub propria-i semnătură, o rezoluție negativă: „nefiind fonduri, nu se poate admite”[62]. Dată fiind reducerea bugetului alocat burselor externe, putem considera totuși refuzul Ministerului ca având un fundament serios, cel puțin în aparență. În fond, Constantin Erbiceanu obținuse deja în 1866 o prelungire de un an, iar aceste înnoiri ale subvenției se acordau greu, cu deosebire celor care, aflați în ani terminali, înainte de luarea unei diplome, întârziaseră studiile pe motive de boală. Cu operativitate, în aceeași zi de 12 martie 1868, funcționarii de la Minister redactau o înștiințare către Constantin Erbiceanu, căruia îi transmiteau sec neplăcuta veste[63] și, cu aceasta, etapa instrucției viitorului savant se încheia. Un sfârșit destul de abrupt, e drept, dar care, după cum se știe, nu a împiedicat împlinirea unui destin academic.

*

Teolog ca formație, dar istoric și editor de izvoare prin întinsa sa operă, Constantin Erbiceanu a datorat mult în carieră instrucției desăvârșite la Atena. Obținuse în toamna anului 1864, alături de un coleg de facultate de la Iași, o bursă de la statul român pentru a se perfecționa, vreme de doi ani, în studiile teologice la Universitatea din capitala elenă. Beneficiind și de o prelungire intermediată de mitropolitul Moldovei, el reușea să se întoarcă în țară cu diploma de *prolytas* (licențiat) în teologie, deschizând astfel seria licențiaților și doctorilor români în acel domeniu la Universitatea elenă.

Dorința de a studia filosofia într-o universitate germană pentru a îndepărta „pericolul misticismului”, cum spunea el însuși, i-a fost curmată în 1868 de ministrul Dimitrie Gusti, cu motivația fondurilor insuficiente, astfel că tânărul licențiat s-a întors la Iași unde, ca profesor la Seminarul de la Socola, a slujit învățământul teologic vreme de două decenii. Cu sprijinul influentului D. A. Sturdza, s-a mutat în capitală la 1887, predând la Seminarul Central și la Facultatea Teologică, asigurând redacția revistei Sf. Sinod („Biserica Ortodoxă Română”) și, o vreme, directoratul Tipografiei Cărților Bisericești, pentru a fi ales, la sfârșitul veacului, academician și vicepreședinte al Academiei Române. La Atena audiase cursurile de limbă și literatură greacă ale lui K. Asopios, cele de istorie greacă antică și medie ale lui D. Vernadakis și mai cu seamă lecțiile despre evoluția elenismului modern, ținute de cel mai cunoscut istoric elen al secolului XIX, K. Paparrigopoulos, și astfel și-a format deprinderile de filolog și de istoric care s-au dovedit folositoare peste ani, în acele exegeze asupra epocii fanariote și a influenței grecești, care l-au propulsat în prim-planul vieții academice românești de la sfârșitul secolului XIX.

[62] Vezi ANIC, fond MCIP, dosar 124/1868, f. 18. Este la fel de adevărat că numărul subvențiilor se redusese, față de anii de la mijlocul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, de patru−cinci ori, în aprilie 1868 nemaiaflându-se la studii decât 20 de bursieri, aproape toți la Paris. Vezi lista cu stipendiștii statului pentru luna respectivă la ANIC, fond MCIP, dosar 124/1868, f. 72. La fel, pe fondul restricțiilor bugetare, autoritățile sporeau presiunea pusă pe studioși, fie și prin simpla reiterare a condiționalităților. În mai 1868, tinerii erau avertizați că „statul cheltuiește pe tot anul o sumă însemnată de bani în stipendii și subvențiuni la studenții care își fac studiile în străinătate” și, drept urmare, cere a fi recompensat obligatoriu „prin diligență și succes”; studenții aveau datoria să comunice la finele anului școlar „certificate în regulă despre studiile ce fac împreună cu notele meritate”, în caz contrar, stipendiul urma a fi retras. Vezi ANIC, fond MCIP, dosar 125/1868, f. 7, decizia în acest sens a Consiliului Permanent al Instrucțiunii.

[63] Vezi ANIC, fond MCIP, dosar 124/1868, f. 22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BETWEEN THE *PENCHANT FOR STUDY* AND *SERVING SOCIETY*: CONSTANTIN ERBICEANU'S THEOLOGICAL STUDIES AT ATHENS (1865−1868) (Summary)

Keywords: Constantin Erbiceanu, University of Athens, theology studies, modern Hellenism.

Both theologian and historian, Constantin Erbiceanu came into the public attention with his investigation on the Phanariote regime that had long been criticised especially by the historians of the 1848. He is a pioneer of professional studies dedicated to that exotic epoch of the Romanian Principalities and the first scholar who partially refused his predecessors' ideological redundancy.

Constantin Erbiceanu had graduated in 1858 from the Socola Theological Seminary (Iași) and then from the Faculty of Theology of the local university (1860−1864). At the end of 1864, he was leaving to Athens with a scholarship granted by the Romanian State to specialize in the field of theology at the University of Athens, so that, at his return home, he could contribute to the progress of the local society.

At the University of Athens, Constantin Erbiceanu proved to be a model student, very patient, at the same time, with the new environment he joined, a complicated and not very effective one. He heard, among other classes in Theology, the Greek history and literature classes of Professors K. Paparrigopoulos and K. Asopios, who drew him nearer to the topics of modern Hellenism, but at the same time he improved his Greek, the essential instrument for his later undertakings, where he neutralized most of the ideological load we can find at his contemporaries as far as the Phanariote regime was concerned.

This historiographical approach that Constantin Erbiceanu undertook cannot be imagined without taking into account the experience he acquired in the field of the Greek letters on the occasion of that scholarship. Though C. Erbiceanu minimized the influence of the studies pursued in Athens on his historiographical results, one cannot deny the part that his training in the Hellenic environment and his studies in the fields of the Greek language, literature and history played, granting him a clear advantage over other Romanian researchers of such a complicated period, when the usage of the Greek language was almost entirely lost.

In our paper, we will try to approach the stage of his studies in Athens, synthesizing, as much as possible here, the aspects of his training with all component stages: the educational background in the country, the obtaining of the scholarship, the attempts to extend the grant, and the finality of his studies in Athens.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIHAI CHIPER*

„ONOAREA TRĂDĂTORILOR”: CAZURILE GENERAL ALEXANDRU VĂITOIANU ȘI AL. TZIGARA-SAMURCAȘ

Antropologia istorică interpretează trădarea drept un construct cultural, prin care statele aflate în competiție ori conflict își testează atractivitatea și viabilitatea politică, militară, economică și culturală. Penalizarea ei cu pedepse drastice o plasează printre cele mai grave infracțiuni în stat, dacă nu cea mai gravă, dublată de un stigmat social implacabil. Trădarea este un act inconfortabil pentru statele naționale, susceptibil mai curând de a nu fi valorificat de memoria colectivă. Ideea că, la un moment dat, cetățenii renunță la valorile, tradițiile și ideologia în care au fost formați și colaborează sau pactizează cu inamicul, chestionează viabilitatea proiectului național și, într-un mod subtil, legitimitatea și ordinea puterii în stat. Tocmai din cauza pericolului pe care-l presupune pentru coeziunea națională, definiția și atribuirea trădării sunt revendicate imperativ de putere, constituind un instrument puternic de luptă politică și control social. „Câștigătorul nu este niciodată un trădător.”[1]

Primul Război Mondial este prima criză a statului modern român ce generează pe scară largă categorii de trădători reali, fabricați sau închipuiți, cu diferite grade și vinovății (dezertori, colaboratori). Iar situația nu era determinată numai de desfășurarea dramatică a operațiunilor de război pe front, ci de divizarea profundă și conflictuală a societății, departe de a fi „unită în cuget și simțiri”. Personalități animate de convingeri puternice și patriotism indiscutabil s-au plasat în tabere opuse, plecând de la evaluările și concluziile diferite referitoare la opțiunile și prioritățile României în cadrul Primului Război Mondial. Alături de politicieni, antreprenori culturali, scriitori și istorici deopotrivă negociază modificările de judecată, de percepție și de sens ale interesului național și obiectivele lui. Proiectul unirilor era, desigur, în mințile tuturor. Dar, modalitățile de înfăptuire și prioritățile erau enunțate diferit: Care era prioritatea? Mai întâi Transilvania, Banatul, Bucovina sau Basarabia? Și, mai ales, cu ajutorul căror alianțe externe? În conformitate cu formația culturală proprie se prefigurează și înțelesurile trădării interesului național. Schematic vorbind, a fi trădător pentru un antantofil însemna uitarea cauzei ardelenilor, ignorarea politicii de deznaționalizare agresivă

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

[1] Enrico Pozzi, *Le paradigme du traître*, în *De la trahison*, sous la direction de Dominique Scarfone, Paris, PUF, 1999, p. 7; Malin Åkerström, *Betrayal and Betrayers: The Sociology of Treachery*, New Brunswick, Transaction Publishers, 1991; Nachman Ben-Yehuda, *Betrayal and Treason. Violations of Trust and Loyalty*, Westview Press, 2001; Alain Dewerpe, *Espion: une anthropologie historique du secret d'État contemporain*, Paris, Gallimard, 1994.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. L, 2013, p. 321–342

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

maghiară, chiar dacă pentru îndeplinirea obiectivului se impunea sacrificarea Basarabiei şi alianţa cu Rusia. A fi trădător pentru un germanofil însemna cedarea definitivă a Basarabiei Imperiului Ţarist, considerat infinit mai brutal prin metodele de deznaţionalizare a românilor, dar şi, la scară istorică, pericolul extern numărul unu pentru integritatea statul român. În ciuda convingerilor afirmate de antantişti, germanofili, rusofobi, germanofobi, pro-ardeleni, pro-basarabeni, o variantă care să împace toate opţiunile era imposibil de avansat. Antantofilii au pregătit dezastruos războiul, unirea cu Transilvania nu a fost obţinută pe fronturile româneşti, iar deznodământul conflagraţiei a fost mulţumitor pentru ambele tabere, făcând posibilă România Mare la Conferinţa de Pace, numai fiindcă a survenit Revoluţia Rusă. Germanofilii au ieşit moralmente învinşi, dar cel puţin o parte a temerilor lor au fost foarte aproape să se adeverească în timpul războiului.

Studiul de faţă îşi propune să surprindă multiplele definiţii pe care le capătă categoria trădătorilor sau colaboraţioniştilor de război. Perspectiva nu este una politico-militară sau juridică − de altfel, statul a optat pentru amnistia generală la începutul anului 1920 şi se va retrage din procesul evaluării morale a celor incriminaţi −, ci o analiză a construcţiei culturale şi sociale a tandemului „patriot onorabil" vs. „trădător laş". Eticheta de „colaboraţionist" sau „trădător" din timpul ocupaţiei rămâne o grea povară, iar o parte din cei vizaţi de marginalizare urmăreau să-şi revendice recunoaşterea demnităţii personale, cu totul neaşteptat, prin intermediul afacerilor de onoare şi duel. Germanofilii luptau împotriva descalificărilor şi excluderilor din grupurile oamenilor de onoare, misiune extrem de dificilă, întrucât controlul definiţiei trădării le aparţinea foştilor antantofili. Nu erau simple acte de faţadă, atât timp cât excluşii insistau să fie acceptaţi în „rândul oamenilor de onoare". Unii generali (Alexandru Văitoianu) implorau public să se dueleze pentru a nu face de râs în faţa corpului ofiţeresc şi pentru a nu-şi compromite statutul social, iar intelectuali (Al. Tzigara-Samurcaş) îşi găseau ultima resursă de ripostă în duel. Sunt realităţi care denotă impresionanta forţă constrângătoare a ideii de onoare, surprinzător de persistentă în perioada interbelică.

„Trădători" ardeleni?

Atmosfera diabolizării trădătorilor şi dezertorilor avea să fie intens pregătită înaintea intrării României în conflagraţie. Pe perioada neutralităţii, se succed cazuri dramatice ce au problematizat actele de trădare şi dezertare în relaţia cu (dez)onoarea personală. Ele au fost amplificate de contextul schimbător al situaţiei frontului, curentele interne contrare privind alegerea alianţei − de partea Puterilor Centrale sau Antantei –, solidaritatea delicată a militarilor ardeleni, puşi să opteze între respectarea jurământului faţă de împărat şi lupta pentru alipirea la Vechiul Regat a teritoriilor locuite de români.

Pentru mulţi dintre românii din Imperiul Austro-Ungar, fidelitatea jurământului faţă de împăratul Franz Josef nu putea fi contestată. A rămas celebră afirmaţia bănăţeanului Petre Nemoianu, de la începutul războiului, că „între sentimentul naţional şi iubirea faţă de înaltul tron o alege pe cea din urmă"[2]. La declanşarea conflagraţiei, în ciuda discursului naţionalist românesc, loialitatea dinastică avea un cuvânt greu de spus, la care adăugăm mândria apartenenţei la un imperiu, conştiinţa unei identităţi central-europene, dar şi mesajele bisericii greco-catolice, influente în ecuaţia înce-

[2] P. Nemoianu, *Prizonier la ruşi, rob la unguri*, Bucureşti, Tipografia Cărţilor Bisericeşti, f.a., p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

putului de război. Dilema liderilor politici ardeleni este vizibilă prin despărţirile, rupturile şi reformulările de obiective în jurul unor decizii dramatice. Gruparea Theodor Mihali – Alexandru Vaida Voevod aprecia util îndemnul la loialism, cea mai mare parte a fruntaşilor alegeau aşteptarea, Vasile Lucaci şi Octavian Goga se declarau vehement împotrivă, fapt ce-i determină să treacă în Vechiul Regat. Confuzia ardelenilor era evidentă, iar neutralitatea României îi încurcă şi mai mult. Se aşteaptă un semnal lămuritor de la Bucureşti, care sosea prin intermediul soţiei lui Theodor Mihali, Elefteria, fostă doamnă de onoare a Reginei Maria, primită în audienţă la rege. Însuşi capul statului le transmitea ardelenilor mesajul să se comporte loial faţă de tron[3], întrucât exista o alianţă militară între România şi Puterile Centrale. Fără să angajeze structurile politice ale PNR, Theodor Mihali publica apelul „Pentru fiii naţiunii române!" cu îndemnul de supunere şi ascultare a autorităţilor; el era dublat de circularele mitropoliţilor şi episcopilor prin care li se cerea soldaţilor să îşi respecte datoria faţă de ţară şi împărat[4] . Parohul bisericii greco-catolice din Bucureşti, Ioan Bălan, oficia predici privind obligaţia ardelenilor de a îndeplini serviciul militar în Ungaria[5].

Într-un context politic extern şi intern atât de încurcat, cine erau, aşadar, „trădătorii"? Naţionaliştii români antantofili considerau că o atitudine demnă a ardelenilor era doar aceea de a refuza înrolarea pentru a se alătura trupelor româneşti. Taberele germanofile, simpatizanţii Puterilor Centrale, îi considerau dezertori ori trădători în faţa mizei principale a războiului, cu consecinţe pe termen lung: înfrângerea imperialismului rusesc şi unirea cu Basarabia. Citindu-i, doar ca minime exemple, pe C. Stere, *Din carnetul unui solitar (Pentru ce sunt un trădător de neam)*[6] şi Vasile Pârvan, *Părerile unui trădător de neam*[7], înţelegem ce efort intelectual uriaş de persuasiune trebuia depus pentru a deconstrui raţional conceptul de „trădător", atribuit simpatizanţilor Puterilor Centrale sau cauzei Basarabiei. Până la intrarea în război, termenul de „trădător" era irevocabil semantizat de tabăra antantofilă.

Un caz cunoscut este al lui Octav C. Tăslăuanu, director al revistei „Luceafărul" şi fost secretar al „Asociaţiei pentru literatura română şi cultura poporului român" din Ungaria. Înregimentat ca ofiţer în cadrul Regimentului 23 Glotaşi, ce aparţinea „Honvezimii", armata naţională a Ungariei, luptă timp de trei luni pe frontul din Galiţia împotriva trupelor ruseşti (de fapt şi cu români basarabeni în oraşul Dimitrize!) fiind şi decorat pe câmpul de luptă pentru vitejie cu medalia „Signum Laudis", apoi se refugiază în România. „Moldova", ziarul germanofil înfiinţat la Iaşi de P. P. Carp pentru a susţine cauza eliberării Basarabiei, etichetează drept „trădare" actul lui Octav C. Tăslăuanu. Ofensat de calificativ, Tăslăuanu publica în „Epoca" un articol necruţător pentru Virgil Arion, directorul „Moldovei", care îi trimite martori[8]: „jigniţi cele mai sfinte sentimente ale noastre, ale Ardelenilor, blestemaţi de soartă să luptăm sub steag străin, m-am hotărât să vă dau o dovadă că n-am venit în Regat să-mi pun pielea la adăpost, ci ca să lupt pentru triumful cauzei româneşti. Atitudinea d-voastră, care de o jumătate de

[3] I. I. Şerban, *Românii în armata austro-ungară în anii Primului Război Mondial*, în „Annales Universitatis Apulensis", seria Historica, nr. 2−3, 1998−1999, p. 204.

[4] Liviu Maior, *Romanians in Habsburg Army: Forgotten Soldiers and Officers*, Bucureşti, Military Publishing House, 2004, p. 182.

[5] Lucian Boia, *„Germanofilii". Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial,* Bucureşti, Editura Humanitas, 2010, p. 76.

[6] C. Stere, *Din carnetul unui solitar (Pentru ce sunt un trădător de neam)*, în *VR*, 1915, anul X, nr. 5−6, p. 169−194.

[7] Vasile Pârvan, *Părerile unui trădător de neam*, Bucureşti, Institutul de arte grafice Carol Göbl, 1914.

[8] *Incidentul Tăslăuanu – Virgil Arion*, în „Moldova", 21 iulie 1915, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

an otrăviți conștiințele românești de aici și de la noi cu ziarul ce conduceți, trebuie pedepsită, căci infamiile adevăraților trădători de neam nu mai pot fi tolerate. Iată, vă dau prilej să dovediți un act de curaj: vă consider o CANALIE și vă aștept. Dar știu că n-aveți să veniți, căci toți vânduții sunt LAȘI”[9].

Virgil Arion avea o poziție ingrată în ochii curentului pro-antantist, majoritar, al opiniei publice. Partizan al Puterilor Centrale, era atacat sistematic pentru opiniile sale germanofile și acuzat de „corupție nemțească”, fiindcă făcea propagandă pentru bani[10]. În disputele aprige din interiorul grupului conservatorilor, plătea simpatiile politice cu acuza „de vândut” primită de la Nicolae Filipescu și de „canalie”, atribuită de Principele Alex. Calimachi, ambii mari susținători ai cauzei românilor din Ardeal, fără să le ceară satisfacție. Cu aceste premize, în care actorii afacerii de onoare se acuzau reciproc de trădare, negocierile nu puteau avea succes. Martorii lui Tăslăuanu, Dinu Grant și locotenent-colonelul Gheorghe I. Cantacuzino, întrebau secunzii lui Arion, căpitanul G. Leatris și avocatul A. Kirilovici, dacă știau că nu răspunsese ofenselor lui Filipescu și Calimachi. La rândul său, Arion insista pe calitatea de ofițer dezertat de pe frontul unde românii duceau o luptă istorică împotriva a ceea ce considera adevăratul pericolul național, Rusia: „Credem că în clipa aceasta, când dincolo de munți patru sute de mii de români luptă cu vrednicie pentru viață românească în viitor, și când, biruitor, ei chezășuiesc prin jerfa lor neatârnarea României, credeam că nu trebuie să refuz unui «Ardelean» prilejul de a dovedi că, dacă a putut face un pas greșit, nu și-a pierdut totuși simțul onoarei. (…) D. Tăslăuanu are suflet de dezertor. Și se vede, astăzi, ce bine s-a judecat singur, când și-a dat seama că locul său nu era în mijlocul eroicului regiment din Galiția, care luptă și moare acolo, pentru țară și pentru neam”, scria Virgil Arion[11]. Dezbătând conceptul de trădător în noile realități politice, Dinu Grant, veteran al războiului din 1877, medaliat pe câmpul de luptă, se întreba: cine era dezertor cu adevărat? „Acela care după o viață întreagă de mârșevii față de stăpânii lui a ajuns (în situația ca) orice om care se respectă îi întoarce spatele sau acei ce au preferat să părăsească casă, soție, copii, avere, în mâinile dușmanului, ca să vie în țară să-și jertfească pe altarul adevăratei patrii, viața pentru înfăptuirea sublimului ideal daco-român?”[12]

Dar însuși procesul verbal de carență al martorilor lui Virgil Arion, unde era reiterat drept „trădător”, îl determina pe Tăslăuanu să-l provoace la duel pe căpitanul Leatris. În noua afacere de onoare, Leatris era secondat de Vasiliu-Barnoschi, recunoscut la rându-i pentru simpatiile față de Puterile Centrale, și I. Al. Hinna, viitor girant al Ministerului de Justiție sub ocupație, martori ce reiau teza descalificării lui Tăslăuanu, prin faptul că a dezertat în fața inamicului, încălcând jurământul de ofițer. „Și faptul că acel militar este un român din Ardeal, că el a rupt în momentele aceste istorice legătura de solidaritate dintre el și poporului român de acolo, părăsindu-și regimentul său de români, dă o gravitate și mai mare actului săvârșit de dânsul. (…) A scuza fapta celui ce a fugit, a o glorifica chiar, este a arunca o umbră asupra slavei, în a cărui lumină ne apar sutele de mii de români din Ardeal, care străbat astăzi triumfători câmpiile de război ale Rusiei, și intră cântând «Deșteaptă-te române» în orașele cucerite din Împărăția Țarului”, afirma căpitanul Leatris[13]. „Moldova” se implică în dezbaterea conceptului de trădător și readuce în discuție o provocare la duel mai veche, din 1908,

[9] „Epoca”, 18 iulie 1915, p. 3.
[10] *Canalia*, în „Epoca”, 24 iulie 1915, p. 1.
[11] *Incidentul Tăslăuanu – Virgil Arion*, în „Moldova”, 21 iulie 1915, p. 3.
[12] *Incidentul Tăslăuanu − V. Arion*, în „Epoca”, 23 iulie 1915, p. 3.
[13] *Afacerea Tăslăuanu − Leatris*, în „Moldova”, 25 iulie 1915, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dintre O. Tăslăuanu, pe atunci redactor la „Luceafărul”, şi A. C. Popovici de la „Lupta” (Budapesta). Într-o polemică de presă, Popovici, autorul celebrului proiect al Confederației Central Europene sub autoritate imperială, refuzase provocarea la duel făcută de Tăslăuanu[14]. Martorii lui Popovici, deputatul Alex. Săulescu şi maiorul Victor Verzea (acelaşi Verzea, condamnat pe viață pentru trădare şi spionaj în 1919), țineau să facă o declarație izvorâtă din „considerațiuni considerate superioare oricărei alteia”: „Nu este decât o încercare de a se reabilita personal şi de a da un lucru politicei sale antiromâneşti şi de dezbinare a fraților noştri de dincolo”, motiv pentru care nu ar fi admis oricum rațiunea unui duel, chiar dacă ar fi fost formulată în condiții valabile[15].

Inevitabil, implicațiile etice şi politice ale afacerii de onoare Tăslăuanu − Arion deveneau un subiect sensibil al agendei publice româneşti, în special în rândul miilor de voluntari ardeleni refugiați în Regat. Chestiunea atingea un punct nevralgic extrem de delicat, cu un substrat profund: în fond, loialitatea față de patria etnică era mai presus decât jurământul militar depus către armata țării a cărei cetățenie o dețineau militarii? Ce era mai onorabil pentru un militar: respectarea jurământului făcut sau adeziunea la obiectivele naționale? Un mare număr de ofițeri indignați ai armatei române, în frunte cu generalul Grigore Crăiniceanu (al cărui fiu va fi împuşcat pentru complicitate la trădare doi ani mai târziu!), publicau un protest de condamnare a celor ce îi acuză de dezertare pe ardelenii care, „urmând îndemnul unei înalte conştiințe de neam, părăsesc armatele asupritorilor pentru a veni să lupte în rândurile noastre”[16]. Emilian Sluşanschi semnala aceeaşi poziție în rândurile bucovinenilor acuzați de dezertare: „Suntem «dezertori», căci aşa ni se spune. Dar s-o ştie canaliile de aici şi de dincolo, că privim de cea mai înaltă cinste a fi priviți de dezertori din armata austro-ungară, căci de minciună şi ticăloşie am dezertat «la datorie»”[17]. Într-o furioasă pledoarie, „Cine sunt trădătorii?!”[18], Octavian Goga, proaspăt refugiat din Ardeal, redefinea pe larg semnificația termenului de „trădător” plecând de la cazul Tăslăuanu − Arion, în contextul războiului: „Trădători sunt aceia cari din prilejul războiului şi-au improvizat un crez politic ad-hoc, dezmințit de trecutul lor. Sunt trădătorii Ardealului toți cari i-au luat pe buze în vremuri de pace, ca acum să-i părăsească în pragul dezrobirii. Toți cei care au încurajat o viață românească peste munți şi pe cari astăzi nu-i mişcă moartea de acolo”, aluzie la faptul că Arion fusese preşedinte al *Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor* (1910−1914). Goga însuşi putea fi bănuit de aceeaşi culpă morală atribuită lui Tăslăuanu. Ministrul de Război, Vintilă Brătianu, îl priveşte rezervat pe „dezertorul” din Ardeal[19], când, a doua zi după intrarea în război, se oferea voluntar să preia o misiune la comandamentul unei unități care înainta în Transilvania. Cu greu obținea încadrarea de ofițer voluntar prin intermediul colonelului Vlădescu, comandantul Regimentului 80 infanterie din Bucureşti, dar ajungea să lupte pe frontul de sud, în Dobrogea, alături de fratele său, Eugen[20].

În contextul discuțiilor tensionate, pe perioada neutralității, apăreau acte formale de delimitare față de cei considerați „trădători”, marghilomaniştii fiind principalii vizați.

[14] „Adevărul”, 10 mai 1908 , p. 3.

[15] *Incidentul O. Tăslăuanu – A. C. Popovici*, în „Moldova”, 29 iulie 1915, p. 3.

[16] *Vestejirea trădătorilor. O impozantă manifestație a ofițerilor de rezervă pentru refugiații ardeleni*, în „Epoca”, 24 iulie 1915, p. 2.

[17] Emilian Sluşanchi, *Cuvântul unui „dezertor”*, în „Epoca”, 4 august 1915, p. 1.

[18] „Epoca”, 26 iulie 1915, p. 1.

[19] Probabil Vintilă Brătianu era la curent cu amănuntele afacerii de onoare Alexandru Vaida Voevod – Octavian Goga din 1912. Cu dovezi, poetul fusese acuzat că, la alegerile din 1910, se lăsase cumpărat de autoritățile maghiare, trădând cauza PNR.

[20] Ion G. Duca, *Amintiri politice,* vol. II, München, 1981, p. 23.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un anume Al. O. Stoian adresa ministrului Justiției o cerere de schimbare a numelui în Stoyanescu, numai pentru a nu mai fi confundat cu „autorul incalificabilului act de trădare comis de omonimul său Stoian (Ioan G. Stoian, Universitatea București[21]), agentul și omul de încredere al d-lui Marghiloman, act de trădare, care a adus oprobiul și rușinea asupra acestui nume”[22]. În ochii multor ardeleni refugiați la București, Marghiloman devenise suporterul regimului asupritor austro-ungar. După un incident din fața cafenelei „Imperial”, unde câțiva ardeleni, contestatari zgomotoși ai politicii ziarului „Ziua”, înregimentată în rândul propagandei Puterilor Centrale, fuseseră bruscați de agenții lui Marghiloman, unul dintre ei, Gheorghe Iovin, comerciant de lângă Tisa, îl provoacă la duel pe liderul conservator, fără succes. În urma incidentului, avocatul Anton Negulici, partizan marghilomanist, îi transmite o scrisoare insultătore lui Iovin și este provocat la duel. Lupta se desfășura la hipodromul Băneasa, cu pistolul de la 20 de pași, iar la primul foc Negulici era rănit la abdomen, nu foarte grav, dar suficient încât să oprească disputa. Cei doi se împăcau pe teren[23]. Duelul a părut „unul simbolic” pentru propaganda antantistă: „Dintre cele două focuri adversare, unul era parcă parvenit, lacom de lucruri pământești, cosmopolit, împilător al claselor de jos, dar cu toate acestea stăpânit de lașitate. Suflet adăpostit în clădirea șubredă a feudalismului medieval, pentru reînvierea căruia sângerează pe toate fronturile armatele kaiserului și pentru care voesc, acei, care reprezintă acest spirit la noi, să vadă luptând și sutele de mii de țărani români. Celălalt foc de pistol parcă era răsunetul sufletului cinstit, idealist, disprețuitor de bunuri materiale, energic, hotărât, plin de dragoste pentru neamul său și pentru țăranul de la care a pornit și pe ale cărui milioane de brațe se va ridica puternica clădire din viitor a statului. Focul de pistol care a produs acest răsunet a ieșit învingător, ca un simbol că democratismul tânăr și cinstit va răpune feudalismul șubred și mârșav”[24].

Iritarea produsă de presa marghilomanistă, atent monitorizată de partizanii Antantei, determină și un duel pentru cauza Belgiei ocupate, având ca protagoniști doi ziariști: Jules Brun de la „La Roumanie” și Petru Ciorăneanu de la marghilomanistul „La Politique”. În articolul intitulat *Si l'on veut*, Brun nu a făcut decât să anunțe că subscrie la afirmațiile unei doamne din Belgia, gata să-l pălmuiască pe Ciorăneanu pentru articolul *Nous exagérons*. Pe scurt, articolul incriminat punea sub semnul întrebării autenticitatea simpatiei față de cauza belgiană în rândul audienței românești, manifestată cu ocazia conferințelor ziaristului belgian Georges Lorand desfășurate la Ateneu. Ciorăneanu îi trimite martori pe Mihail Pherekyde și G. Strat, dar unul din martorii lui Brun, C. G. Costa-Foru, renunța la statutul de „arbitru” al situației și, sufocat de indignare, îl provoca, la rândul lui, la duel pe Ciorăneanu, considerând că articolul *Nous exagérons* era o diversiune a celor interesați în politica germană în România ce trebuia neapărat penalizată. Îi scria lui Jules Brun și îi anunța propria provocare la duel pentru a nu se spune „că în România cauza Belgiei n-a ridicat decât o singură o protestare: a d-tale. (…) Țara pe care Germania vrea s-o zdrobească, în disprețul îndatoririlor tratatelor, merită din partea românilor cea mai deplină și cea mai fățișă solidarizare”[25]. Prin noi martori (N. Bădescu și M. Sipsom), Jules Brun accepta duelul. Lupta cu Ciorăneanu de la Băneasa se rezuma la două gloanțe trase în aer, însă,

[21] Vezi *Baroul și corupția de la Universitate. Se cere excluderea lui Stoian din Barou*, în „Epoca”, 2 august 1915, p. 1.
[22] „Epoca”, 23 iulie 1915, p. 2.
[23] „Adevărul”, 6 octombrie 1915, p. 2.
[24] N.M., *Un duel simbolic (Cazul Iovin – Negulici)*, în „Adevărul”, 6 octombrie 1915, p. 2.
[25] *Incidentul Petre Ciorăneanu − Jules Brun − Costa-Foru*, în „Adevărul”, 24 decembrie 1914, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la sfârşit, Brun insista să adauge o declaraţie: „N-am fost condus de niciun motiv de animozitate personală contra adversarului meu. În acest diferend, cu totul politic, am înţeles să fiu championul Belgiei şi aş fi dorit ca nici o altă afacere să nu fi venit să se amestece cu a mea”[26]. Nu era singurul duel pe care Ciorăneanu îl disputa în perioada neutralităţii României. Un an mai târziu, Gr. Filipescu îl provoca la duel în urma unui articol din „La Politique”. Întâlnirea, ca şi precedenta, îl scotea neatins pe marghilomanistul convins[27].

Desfăşurarea războiului furnizează noi categorii de trădători sau dezertori: categoria militarilor germanofili care, după 16 august 1916, dezertaseră (cazul Al. D. Sturdza, cel mai cunoscut); categoria zecilor de ofiţeri prizonieri, aflaţi în lagărele Puterilor Centrale, semnatari ai aşa-numitei „declaraţii Sturdza”; categoria militarilor dezertori la spargerea frontului, rămaşi în teritoriul ocupat, colaboratori cu inamicul; categoria politicienilor şi ziariştilor cumpăraţi de germani din celebrul „dosar Günther”, spectaculos prin implicaţii, dar muşamalizat ulterior[28]; categoria delegaţilor guvernului român refugiat la Iaşi, rămăşi în teritoriul ocupat, acuzaţi că au colaborat cu inamicul dincolo de misiunea atribuită.

La încheierea războiului, a părut dificil de pus în practică şi riscant din punct de vedere politic un proces al dezertorilor, trădătorilor şi colaboraţioniştilor. S-a considerat inutilă o operaţiune de asanare etică. Au cântărit mult nevoia de legitimitate a regelui Ferdinand, aflat la început de domnie − regele însuşi se folosise de serviciile germanofililor după armistiţiul de la Focşani −, dar şi atitudinea mărinimoasă a lui Ion I. C. Brătianu, marele învingător, faţă de germanofilii umiliţi. Amnistia, uitarea şi iertarea ca direcţii de conduită a autorităţilor au avut şi efecte contrare − haosul moral şi impunitatea generalizată, care a „înăbuşit dorul de bine şi setea de dreptate” −, după cum mărturisea I. G. Duca, partizan al proceselor: „Am lăsat ca sancţiunile tuturor vinovaţilor războiului şi ale ocupaţiei să le dea opinia publică, conştiinţa naţională a generaţiilor de astăzi şi verdictul istoric al generaţiilor de mâine”[29]. Sugestiv este că nici partizanii aceleiaşi tabere nu aveau o reprezentare clară a termenului de „colaboraţionism”. La începutul anului 1919, în disputa dintre C. Mille[30], refugiat la Paris în timpul ocupaţiei, şi C. G. Costa-Foru[31], refugiat la Iaşi, primul îi considera trădători pe cei rămaşi sub ocupaţie, al doilea încearcă să-i absolve pe cei rămaşi sub ocupaţie, dar care se sacrificaseră pentru populaţie: „Asprimea amicului meu Mille îmi pare exagerată. Părerea mea e aceia cărora d-sa impută ca trădare faptul că au ocupat funcţiuni publice sub ocupaţie, au îndeplinit un dureros dar necesar sacrificiu în interesul chiar al populaţiunei rămasă în seama lor”[32]. Ideea unei amnistii generalizate a trădătorilor provoacă o serie de reacţii indignate, cum este cea a lui Orest Tafrali. „O societate piere, dacă se lasă fără sancţiune actele ce duc la desfiinţarea virtuţilor cetăţeneşti. Clemenţa se poate admite pentru orice alte acte, nu însă pentru acele care ating siguranţa şi salvarea neamului şi a patriei.”[33]

[26] *Duelul J. Brun − Ciorăneanu*, în „Adevărul”, 25 decembrie 1914, p. 2.
[27] „Adevărul”, 8 noiembrie 1915, p. 2.
[28] Vezi Ion Rusu Abrudeanu, *România şi războiul mondial. Contribuţiuni la studiul istoriei războiului nostru*, Bucureşti, Editura Librăriei Socec, 1921, p. 465−508.
[29] I.G. Duca, *Amintiri politice*, vol. III, Munchen, 1982, p. 163.
[30] *Trădători*, în „Adevărul”, 8 ianuarie 1919, p. 1.
[31] *Dreptate da; răzbunare nu*, în „Adevărul”, 3 februarie 1919, p. 1.
[32] *Trădătorii*, în „Presa”, 6 februarie 1919, p. 2.
[33] O. Tafrali, *Amnistia*, în „Adevărul”, 28 noiembrie 1919, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lăsate pe seama opiniei publice, sancțiunile morale au fost asumate de învingătorii morali în luptele politice interne dintre partida germanofilă și cea antantofilă. Deși nu a fost un război câștigat pe front, deznodământul pozitiv al conflagrației l-au interpretat drept un gir moral, considerându-se îndreptățiți să revendice respect social, să se erijeze în arbitri morali ai societății interbelice și, cum vom vedea, să împartă certificate de onorabilitate sau procese verbale de descalificare. Frustrarea lor se accentua pe măsură ce foști ofițeri, dezertori în momentul retragerii spre Moldova, integrați în administrația ocupantului, făcuseră averi de pe urma războiului, reapar, nepenalizați, imperturbabili, sfidători, în fața luptătorilor de pe front sau a celor care plătiseră scump sacrificiul de război. Sentimentul de decepție și nedreptate îi determină să ia în colimator în primul rând pe cei dornici să se reintegreze în prim-planul politicii, dar, de la caz la caz, în categoria vizată sau condamnabilă intrau, deopotrivă, germanofilii, politicieni ori intelectuali convinși că Basarabia trebuia să reprezinte o prioritate la fel ca Transilvania, personalul administrativ rămas în teritoriile ocupate, semnatarii tratatului de pace de la București, constrânși de realitatea politică, ofițerii prizonieri care-și îndulciseră captivitatea prin angajamente propuse de colonelul Alexandru D. Sturdza.

Încă din vara lui 1918, în Bucureștiul controlat de Mackensen, colaboraționiștii riscau situații penibile. Președintele tribunalului Ilfov C. Sturdza refuza, în sala de judecată, să dea mâna cu D. Vasiliu Barnoschi, avocatul care rămăsese în teritoriul inamic și primise funcția de prefect. „Eu, domnule, vin de pe front și nu pot întinde mâna unui camarad ce a stat în slujba dușmanului, pe când eu îmi riscam viața.” Barnoschi îl provoca la duel, dar era refuzat: „Dacă nu dau mâna cu un trădător, cu atât mai mult nu-i dau o satisfacție prin arme!”[34] Era prefigurarea unei atitudini devenită regulă în primul deceniu interbelic, întâlnită în multe afaceri de onoare. Și nu doar trădătorii de patrie recunoscuți își pierduseră onoarea personală, cei bănuiți că evitaseră frontul și jertfa de sânge riscau același tratament. Pentru a îndepărta suspiciunile, avocatul Istrate N. Micescu trimitea martori ziaristului socialist Adolf Clarnet, întrucât „Adevărul” insinua „absența sentimentelor patriotice” în timpul războiului: „În vreme ce Moldova gemea sub povara foametei și a epidemiilor, d. Micescu își plimba în Apus tenebroasa-i siluetă… mefistofelică”. Neputându-se înțelege, martorii recurg la arbitrajul lui I. G. Duca și a generalului Gh. Cantacuzino. Duca apreciază afirmațiile drept ofensatoare, întrucât Micescu fusese demobilizat cu acte în regulă pentru caz de boală foarte serioasă, iar Cantacuzino cere un suprarbitraj. Printr-un alt schimb de martori, se ajunge la o înțelegere amiabilă, după ce Clarnet declară că a dorit să înfățișeze numai faptul în sine, nicidecum situația militară sau simțămintele patriotice[35].

Până la decretul de amnistie din aprilie 1920, în diverse asociații profesionale a început vânătoarea colaboraționiștilor, cu rezultate modeste și haotice. În baroul Ilfov, consiliul de disciplină întreprindea o acțiune de „purificare morală a corpului avocaților”, discutând despre trimiterea în judecată a avocaților pledanți în fața instanțelor germane sau semnatari ai declarației colonelului Al. D. Sturdza[36]. Era arestat căpitanul în rezervă G. Popescu-Șerbănescu, judecător la tribunalul Ilfov, vinovat că aderase în prizonierat declarația colonelului Sturdza, mai exact pentru mașinațiuni

[34] Vasile Th. Cancicov, *Impresiuni și păreri personale din timpul războiului României. Jurnal zilnic 13 august 1916 − 31 august 1918*, vol. II, București, Atelierele Societății „Universul”, 1921, p. 534−535. Despre incidentul propriu-zis, vezi C. Sturdza, *Vinovăția lui V. Barnowski*, în „Universul”, 22 octombrie 1926, p. 2.

[35] „Avântul”, 19 martie 1920, p. 2.

[36] „Dacia”, 29 decembrie 1918, 11 ianuarie 1919, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

împotriva intereselor statului[37]. Dintre feţele bisericeşti, Arhimandritul Scriban era cercetat pentru iscălirea unui apel cu îndemn de dezertare către soldaţii români de pe front, nedistribuit însă[38]. Chiar şi în exclusivistul Jokey Club, în ianuarie 1919, au loc excluderi – Sturdza, Lupu Kostaki, Al. Darvari şi G. Strat[39]. Magistratul N.D. Hariton provoca la duel fiindcă era exclus din Comitetul „Crucii Roşii" Filiala Ploieşti, pe motivul că soţia sa avusese în timpul ocupaţiei o atitudine „dubioasă"[40]. Spectaculoase au fost degradările publice umilitoare, cu asistenţă civilă, cum era a colonelului ardelean Victor Verzea[41], fost director al poştelor şi, în timpul ocupaţiei, primar al Capitalei, condamnat iniţial la moarte în contumacie, apoi, după război, la închisoare pe viaţă. Metaxa Doro, ziarist şi avocat, judecat de Curtea Marţială a Corpului II de armată, era condamnat la cinci ani închisoare pentru că dezertase şi primise slujba de director al Teatrului Naţional, oferită de inamic[42]. Aceeaşi instanţă îl pedepsea pe ziaristul Alfred Hefter, directorul ziarului „Arena", acuzat că a întreţinut relaţii nepermise cu inamicul[43].

Inexistenţa unor criterii precise pentru stabilirea vinovaţilor politici, a unei delimitări între colaborarea permisă şi nepermisă cu inamicul fac imposibil un proces pe scena politicii. Oamenii politici nu au fost subiectul unui proces colectiv, ci erau arestaţi sau interogaţi individual, la începutul anului 1919: Dumitru Nenițescu, Lupu Kostaki, N. Lupu Kostaki, Virgil Arion, D. D. Pătrăşcanu, Constantin Stere, dar toţi erau eliberaţi la 8 iunie 1919. P. P. Carp era vizat şi el de un comisar regal. Germanofilii principiali se simţeau în era „răzbunărilor", inaugurată de „canalii şi neghiobi", cum spunea P. P. Carp[44]. Absenţa unui proces politic lămuritor a făcut ca, frecvent, în primul deceniu interbelic, acuzaţia de „dezertor" să fie utilizată în Parlament ca mijloc de deligitimare politică a adversarilor.

Categoria profesională lovită din plin de „epurări" nu au fost politicienii, ci ziariştii. Pentru vina de a fi exprimat opinii politice din convingeri germanofile sau tentaţii arghirofile, 23 dintre ei au fost judecaţi în februarie−martie 1919 de Curtea Marţială de pe lângă Corpul II armată, cinci din cei care colaboraseră la „Gazeta Bucureştilor", publicaţie sub controlul direct al germanilor. D. Karnabatt şi S. Grossman erau condamnaţi la 10 ani de închisoare, iar Ioan Slavici, Tudor Arghezi şi Dem. Teodorescu la cinci ani, dar vor fi eliberaţi la sfârşitul anului, în timpul Guvernului Vaida Voievod[45].

Dacă din punct de vedere legal procesele politice nu au putut avea loc, cele ale ziariştilor au fost diminuate şi şterse, în schimb cele ale militarilor, unde situaţiile de dezertare şi colaborare cu inamicul erau mai clar precizate, sunt duse până la capăt. Şocul produs de binecunoscuta dezertare a colonelului Al. D. Sturdza, fiul fostului prim-ministru al României, ginerele lui P. Carp, determina o măsură radicală: condamnarea la moarte în contumacie. Singurul care plătea cu moartea, în urma unui

[37] „Dacia", 14 februarie 1919, p. 2.
[38] *Trădătorii în rasă*, în „Presa", 19 decembrie 1919, p. 1.
[39] Petre Otu, Maria Georgescu, *Radiografia unei trădări. Cazul colonelului Alexandru D. Sturdza*, Bucureşti, Editura Militară, 2011, p. 159.
[40] Constantin Dobrescu, Ion C. Petrescu, *Viaţa cotidiană ploieşteană în documente de presă 1899−1930*, Ploieşti, Editura Elapis, 2009, p. 210−211.
[41] Alex. Bodea, *Degradarea colonelului Verzea*, în „Dacia", 3 mai 1919, p. 2.
[42] *Condamnarea unui dezertor*, în „Dacia", 17 ianuarie/20 ianuarie 1919, p. 1.
[43] *Sentinţa în procesul Hefter*, în „Adevărul", 8 octombrie 1919, p. 3.
[44] Lucian Boia, *op. cit.*, p. 343.
[45] *Sentinţa în procesul ziariştilor*, în „Presa", 10 martie 1919, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

proces, era locotenent colonelul Constantin Crăiniceanu, fiul generalului, complice al colonelului Sturdza. Însuşi generalul Constantin Prezan, unchiul său, îi casează prima condamnare, mai blândă, şi îi semnează condamnarea la moarte.

Unicul proces, generic, al trădătorilor, cu un impact public şi rezonanţe simbolice, a fost cel al „krefeldiştilor", denumiţi astfel după lagărul de la Krefeld, unde colonelul Alex. D. Sturdza iniţiase o operaţiune de recrutare a ofiţerilor români căzuţi prizonieri, în ideea de a-i folosi împotriva trupelor române[46]. Trimişi în ordonanţă pentru „înaltă trădare", cei 60 de ofiţeri nu intră sub incidenţa decretului de amnistie dat sub Guvernul Averescu, la 10 aprilie 1920. Amploarea procesului krefeldiştilor, desfăşurat pe parcursul lunilor octombrie−decembrie 1920, era una fără precedent: zeci de avocaţi ai apărării, sute de martori audiaţi. Un asemenea maraton judiciar a determinat mutarea şedinţelor în sala mare a Cercului Militar. Verdictul final era dat în spiritul reconcilierii. Doar 11 condamnări, trei cu închisoare pe viaţă în contumacie – colonelul Alexandru Sturdza, locotenentul C. Wachman şi sublocotenentul în rezervă Niculae Constantinovici, restul primeau pedepse de la 1 la 5 ani[47]. De remarcat că responsabilitatea lui Sturdza nu fusese scuzată nici măcar de Al. Marghiloman, asupra căruia germanii făcuseră presiuni ca în textul tratatului de pace să apară o clauză de amnistie specială. Acest lucru nu a fost posibil, deşi Guvernul Marghiloman a revizuit multe sentinţe date de autorităţile militare şi centrale, reabilitând pe mulţi care nu-şi făcuseră datoria în anii 1916−1917[48].

Achitarea nu a fost o scăpare pentru ofiţeri. „Krefeldiştii" vor fi în întreaga perioadă interbelică o categorie proscrisă, exclusă de la afacerile de onoare şi descalificată *ab iniţio*. Indiferent de verdictul judecătorilor, adeziunea morală la scrisoarea colonelului Sturdza rămânea dovada indiscutabilă a trădării. Ofiţerul semnatar se făcea vinovat în urma angajamentului că: 1. Nu va lupta contra Puterilor Centrale; 2. Nu va complota împotriva intereselor germane; 3. Nu va face politică, nici nu se va amesteca în măsurile politice luate de guvernul teritoriului ocupat, nici nu le va combate; 4. Nu va încerca să facă nici propagandă, nici nu va face acte de spionaj în orice interese; 5. Nu va părăsi teritoriul ocupat şi nu-şi va schimba domiciliul declarat fără o prealabilă înştiinţare; 6. Nu va profera insultă sau batjocuri la adresa guvernului şi supuşilor Puterilor Centrale; 7. Nu va discuta evenimentele ce ar surveni pe unul din fronturile de luptă ale aliaţilor centrali; 8. Nu va face nicio propagandă ce ar leza interesele acestor Puteri Centrale; 9. Nerespectarea acestora se va pedepsi cu moartea; 10. Guvernul şi autorităţile imperiale germane se obligă a întrebuinţa în raport cu necesităţile şi aptitudinile individuale pe prizonieri liberaţi. 11. La semnarea tratatului de pace, fiecare din ei pot găsi azil şi ocupaţie într-una din ţările puterilor centrale, dacă ar fi silit să părăsească ţara lor natală. 12. Familiile lor, în acest caz, vor fi retribuite cu o pensie viageră[49].

[46] Până la decretul de amnistie din aprilie 1920, curţile marţiale judecă o serie de ofiţeri. Înaintea Curţii Corpului 4 de armată se desfăşoară procesul locotenent-colonelului Vasilescu Grigore, fost comandant al Regimentului 2 grăniceri, condamnat, în 1917, de Curtea Marţială, la cinci ani muncă silnică şi degradare pentru înlesnirea dezertării colonelului Sturdza.

[47] Colonelul Stavrache Nicolae la cinci ani muncă silnică, Ticu D. Constantinescu la patru ani închisoare, căpitanii P. Păunescu şi C. Bălan la trei ani închisoare, sublocotenentul Nicolae Constantinovici la doi ani închisoare, sublocotenentul activ Voicu Victor, locotenenţii Gh. Păun, R. Stănescu C. şi R. Balaban Emil la câte un an închisoare. Vezi „Îndreptarea", 2 ianuarie 1921, p. 2.

[48] Petre Otu, *op. cit*., p. 158.

[49] *O afacere de dezonoare*, în „Epoca", 23 aprilie 1922, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Trădători vizaţi de Liga Patrioţilor

Una dintre cele mai articulate campanii duse împotriva colaboraţioniştilor şi trădătorilor avea un puternic substrat politic. Au fost vizaţi Constantin B. Maltezeanu, fost secretar general al Ministerului de Finanţe sub ocupaţie (ginerele influentului ministru liberal generalul Arthur Văitoianu), Matei Gh. Corbescu, ajuns primarul capitalei, acuzat de „Epoca" de acelaşi trecut colaboraţionist cu trupele de ocupaţie, dar şi generalul Alexandru Văitoianu, fratele generalului Arthur Văitoianu. Împotriva lor, conservatorii Gr. Filipescu şi generalul Gh. Cantacuzino iniţiau prin „Epoca" o campanie de înfierare. Dosarul ascundea, pe de o parte, rivalitatea grupurilor financiare şi de afaceri ale timpului. Alexandru Văitoianu era inclus în grupul C. Maltezeanu – care obţinuse din partea guvernului Al. Averescu numeroase facilităţi de export[50], menţinute nejustificat şi discriminatoriu de liberali. „Epoca" şi cercurile conservatoare denunţă aceste facilităţi ca formule de corupţie şi favoruri politice promovate de liberali.

Începând cu luna iulie 1919, „Epoca" desfăşoară o intensă campanie de presă împotriva lui C. Maltezeanu, etichetat drept „dezertor", fără însă ca împricinatul să reacţioneze. Era reluarea unei mai vechi campanii, demarată încă din 1918 în condiţiile înfrângerii, împotriva dezertorilor primiţi de Marghiloman pe liste de candidatură: Maltezeanu, C. I. Fortunescu şi Corneliu Dobrescu[51]. Atacul era reluat în „Epoca" la 21 aprilie 1922[52], iar de această dată Maltezeanu răspunde printr-o provocare la duel a lui Grigore N. Filipescu[53]. Directorul „Epocii", urmând tradiţia tatălui, se remarcase ca un mare amator de ieşiri pe teren, dar refuză constituirea martorilor, considerându-l pe Maltezeanu descalificat: „Am în dosarul meu douăzeci de procese verbal iscălite de martori, dintre care şase au provocat întâlniri pe teren cu spada sau cu pistolul. Nu mă pot bate însă cu d. Maltezeanu şi nu pot măcar să constitui martori, căci nu înţeleg să pun pe vreun prieten al meu în contact cu un asemenea domn. D. Maltezeanu a slujit în armata română, în prima parte a campaniei şi în «armata civilă» a lui Mackensen în partea a doua. (…) pentru d. Marghiloman gestul d-lui Maltezeanu constituie un act de înalt patriotism, pentru mine un act de trădare"[54]. Rămânea convins că nu poate exista afacere de onoare cu un dezertor, fiindcă s-ar „înjosi nu doar martorii, ci şi pe acei cu care nu s-a bătut". Pentru atitudinea adoptată, echivalată cu sancţiunea morală şi excluderea de la instanţele de judecată ale societăţii onorabile, Filipescu era felicitat de amici. Constantin R. Sturdza îi arăta recunoştinţă, fiindcă nu obligase eventuali martori, oameni de onoare la rândul lor, să intre în contact cu „Maltezeanu, ofiţer dezertor, rămas în teritoriu ocupat, fără a fi fost trimis într-un lagăr de prizonieri şi slujbaş al nemţilor"[55]. Aceleaşi sentimente le nutreşte şi generalul Gh. Cantacuzino: „Şi când te gândeşti că dezertorul este acolo unde este, din cauza primului ministru al acestei ţări (Ion I. C. Brătianu), prietenul intim al Palatului, şi socrului lui Maltezeanu. Îmi vine să vărs"[56]. Există şi solidaritate publică cu Filipescu. Vasile Miclescu, proprietar din Vaslui, condamna îndrăzneala „impostorului civic" Maltezeanu. Eroii, departe de

[50] *În chestiunea permisului Maltezeanu*, în „Epoca", 27 mai 1922, p. 1. Vezi şi „Epoca" din 21 mai 1922, p. 1.

[51] Constantin Argetoianu, *Memorii*, vol. V, Bucureşti, Editura Machiavelli, 2005, p. 129.

[52] În şedinţa din 2 aprilie 1922 a Camerei, ţărănistul Virgil Madgearu îi aruncă de la tribuna Camerei, direct şi fără nici o ezitare, epitetul de dezertor.

[53] *O afacere de dezonoare*, în loc. cit.

[54] *Ibidem.*

[55] *Ibidem.*

[56] *O scrisoare*, în „Epoca", 23 aprilie 1922, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

răsplata cuvenită a patriotismului, erau marginalizați în timp ce „trădătorii se desfată în funcții și onoruri ca d-l C. Maltezeanu”[57].

„Demascatul” își croiește apărarea; acuză decalificatorul că ar fi evitat frontul, spre a mătura străzile Bacăului. Legat de lașitate și sentiment patriotic, lui Gr. N. Filipescu îi va fi imputat mereu de adversari episodul „vitejiei” de a accepta postul călduț, departe de gloanțele și obuzele inamice, la Bacău, unde generalul Al. Averescu îi dăduse în grijă supravegherea lucrărilor edilitare ale orașului. O notiță urzicătoare din „Mișcarea” în care se recomanda să-și facă datoria pe front, nu să comande măturătorii de stradă, atribuită greșit vărului său I. G. Duca, a fost motivul duelului de la via lui Kuloglu din Iași. Un episod cunoscut, asupra căruia nu insistăm. Vitejia lui Gr. N. Filipescu a rămas de pomină, ori de câte ori făcea caz de spiritul lui cavaleresc, era luat peste picior de provocați[58]. Maltezeanu ia în derâdere și notorietatea de duelist neiertător pe care și-o construise Filipescu. În realitate, arată Maltezeanu, era un individ laș, întrucât nu ieșise pe teren când a trebuit să se bată cu oameni grav insultați, care nu ar „fi tras în aer”. (Fusese pălmuit de Ch. Tăbărășanu, funcționar superior la o mare bancă, fără ca să-l provoace la duel, împotriva căruia ceruse ajutorul poliției spre a nu mai fi pălmuit.) În apărarea acuzațiilor de trădare și colaborare cu ocupația germană, Maltezeanu arată că, în plin război, doi comisari ai unei Curți Marțiale au închis dosarul său, el aflându-se în captivitate. La sosirea în Moldova, Maltezeanu a cerut să fie judecat din nou, scriind un memoriu către o comisie compusă din patru generali. Atât aceștia, cât și comitetul inspectorilor generali ai armatei, au stabilit că-și făcuse datoria, iar un comunicat al guvernului din 1919 arăta că atitudinea lui de ofițer a fost demnă. Apoi, sub guvernul Averescu, fusese decorat și avansat la gradul de locotenent[59]. Totuși, descalificarea patriotică a lui Filipescu avea mai mare greutate decât codul de onoare, iar anatema pusă urma să fie o piedică și în angajarea altor afaceri de onoare. De exemplu, martorii îi interziceau deputatului Victor Moldovan, lovit de Maltezeanu în Camera Deputaților, să se dueleze cu agresorul. „Sunteți în situația omului care, deși lovit din punct de vedere de fapt nu a fost însă atins de punct de vedere onoral (sic!)”, scriau M. G. Cantacuzino și N. Polizu Micșunești[60].

La câteva zile după descalificarea lui Maltezeanu, Gr. Filipescu declina provocarea lui Corneliu Dobrescu, survenită în urma unui articol acuzator apărut în „Epoca”. Refuzul era întemeiat pe același același motiv al colaboraționismului: „Socotesc că omul care a iscălit formularul colonelului Sturdza și-a închis pentru totdeauna calea afacerilor de onoare”[61]. La rândul său, Corbescu îl descalifică pe Filipescu potrivit codului de onoare[62] și, supralicitând, inițiază un juriu compus din Mihail Pherekyde, Corneliu Râmniceanu Marinescu și generalul A. Gorski[63]. La 28 aprilie, juriul de onoare ia în discuție acuzațiile de dezertare și trădare, pe baza documentelor existente într-un dosar al Ministerului de Război, relativ la condițiile în care fusese făcut prizonier sublocotenentul în rezervă C. Dobrescu. La acuzația de dezertare, juriul constată că Dobrescu căzuse prizonier în 25 noiembrie 1916, în retragerea armatei după bătălia de la București, ca urmare a unui ordin de mutare de la Brigada 44 infanterie la

[57] *În chestiunea dezertorilor. Scrisoarea d-lui Vasile C. Miclescu*, în „Epoca”, 29 aprilie 1922, p. 1.
[58] I. G. Duca, *op. cit.*, p. 134.
[59] Const. B. Maltezeanu, *În chestia calomniatorului Gr. Nicolae Filipescu*, în „Adevărul”, 25 aprilie 1922, p. 2.
[60] „Epoca”, 23 martie 1923, p. 4.
[61] Grigore N. Filipescu, *Dilema*, în „Epoca”, 28 aprilie 1922, p. 1.
[62] *O afacere de onoare*, în „Adevărul”, 23 aprilie 1922, p. 3.
[63] *Într-o afacere de onoare*, în „Adevărul”, 6 mai 1922, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Regimentul A. Autoritățile au cercetat la momentul respectiv împrejurările şi au ridicat orice bănuială de dezertare, bazându-se pe comportamentul anterior; la mobilizarea din 1916 se găsea în străinătate, în Rusia, şi s-a grăbit pentru a ajunge în țară, la datorie. A doua acuzație, cea de trădare, se întemeia pe faptul că fusese eliberat din lagărul militar de la Slatina şi, cu toate că a refuzat funcția de prefect al județului Vâlcea, a obținut permisiunea de a-şi cultiva moşia familiei din județul Teleorman. Putea fi considerată aceasta o trădare? „Este cert că, după prescripțiunile regulamentului asupra serviciului interior în vigoare la epoca intrării noastre în război, ostaşul făcut prizonier este făcut responsabil de faptele săvârşite în timpul captivității, iar după tradițiunile militare, el trebuie să o suporte cu toată resemnarea. Un caracter întreg ar fi putut refuza îndulcirea captivității, ceea ce din parte-i ar fi constituit un act de o valoare morală incontestabilă. Actul în sine, de a consimți la modificarea condițiunilor captivității, nu poate fi calificat însă ca un act de trădare, dovadă este principiul stabilit în convențiunea de la Haga în 1907, că prizonierii pot fi puşi în libertate pe cuvânt.”[64] Cu verdictul juriului la îndemână, Corbescu mai face o ultimă încercare, zadarnică, pe lângă Filipescu să reintre în societatea oamenilor onorabili, dar i se refuza ideea juriului de onoare. „Cel mai grozav verdict pentru mine − arată Gr. Filipescu − sunt paragrafele 11 şi 12 ale formularului Sturdza, care zic: «La semnarea tratatului de pace, fiecare din ei pot găsi azil şi ocupație într-una din țările Puterilor Centrale, dacă ar fi silit să părăsească țara lor națională, iar familiile lor în acest caz ar fi retribuite cu o pensie viageră».”[65] Acuzat de duelomanie din tinerețe, Filipescu se autofelicită că nu a comis o „lașitate morală”, iar „conştiința morală de român a învins temperamentul său bătăios”. „Într-o țară unde se găsesc miniştri care decorează pe trădători; unde dezertori au certificate, pătrund în societăți de educație națională, unde generali socotesc că adeziunea la mişcarea Sturdza este compatibilă cu onoarea militară, cred că orice tranzacție slăbeşte acțiunea de purificare morală pe care am întreprins-o cu numeroşi prieteni. Şi această acțiune suntem hotărâți să o ducem până la capăt. De aceea, nu voi constitui martori nici de această dată.”[66]

Simpla descalificare a trădătorilor sau dezertorilor, a „promoției Maltezeanu”, nu părea suficientă pentru conservatori, atât timp cât cei vizați reuşiseră să obțină certificate de bună purtare de la diferite instituții, comisii sau justiție sau chiar şi, mai nou, de la jurii de onoare. Prin urmare, Gr. Filipescu îşi propune deschiderea dosarului consiliilor de clasare şi cercetarea originii certificatelor de bună purtare date de consiliile dezertorilor şi trădătorilor[67], o campanie dusă împotriva acelora care „şi-au vândut țara pentru a se pune, sub pretextul unor pretinse opinii politice, la adăpostul gloanțelor şi obuzelor”[68]. Mai propune ca „Liga Patrioților”, având ca model Liga Patrioților din Franța[69], să înființeze o secție sau o comisie însărcinată cu cercetarea tuturor cazurilor de dezertare şi trădare, în afară de Maltezeanu şi Dobrescu, spre a se putea lămuri publicul asupra situației exacte a unor oameni care reuşeau să se strecoare în societate, cu ajutorul uitării sau nepăsării[70]. „Epoca” transmitea publicului apelul de a furniza pentru coloanele ei informații despre o „galerie a dezertorilor şi lichelelor”[71] şi

[64] *Ibidem.*
[65] *O scrisoare a d-lui Gr. Filipescu*, în „Epoca”, 3 mai 1922, p. 4.
[66] *Ibidem.*
[67] „Epoca”, 10 mai 1922, p. 1.
[68] Constantin R. Sturdza, *Galeria dezertorilor. Un apel*, în „Epoca” 16 mai 1922, p. 1.
[69] *„Liga Patrioților” se întinde în toată țara,* în „Epoca”, 4 mai 1922, p. 1.
[70] Constantin R. Sturdza, *Galeria dezertorilor. Un apel*, în loc. cit.
[71] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

începe campania cu fostul deputat marghilomanist C. I. Fortunescu din Galați, ajuns prefect al județului Dâmbovița în timpul ocupației, dosar clasat de Curtea Marțială la 2 aprilie 1921[72].

Necesitatea unei solidarizări între patrioți în vederea stigmatizării și excluderii din rândurile societății a dezertorilor și trădătorilor de neam întrunea condițiile unui manifest politic. Într-adevăr, mii de ofițeri în rezervă de toate gradele, distinși în război pentru vitejie, subscriu rapid la inițiativă, ceea ce risca să se transforme într-o puternică platformă de contestare a guvernării liberale, în rândurile căreia își găsiseră adăpost cei vizați de campanie.

Reacția grupului Maltezeanu. Duelul Cantacuzino − Văitoianu

Campania „Galeria trădătorilor și dezertărilor" demarată în „Epoca" stârnește contrareacții semnificative. N. Lupu Kostaki, director de prefectură în Argeș sub ocupație, nega colaborarea și își susținea onorabilitatea proprie, prin faptul că nu fusese exclus de la dueluri de către generalul Gh. Cantacuzino, în diferendul pe care-l avusese cu Dan Corbescu din 1918[73], deci nu era încadrabil în categoria „trădătorilor". Este însă acuzat de „falsificare" de C. I. Sturdza, care pune la dispoziția „Epocii" procesul verbal al duelului din 1918. Documentul, departe de a-l absolvi pe incriminat, merge doar pe interpretarea seacă a codului de onoare: Corbescu a pălmuit și trebuie să dea satisfacție, oricine ar fi acel Lupu Kostaki, trădător de război sau nu[74].

Principalul răspuns împotriva campaniei dezvoltate de „Epoca" apare în ziarul „Dacia", condus de amicul lui Văitoianu, colonelul Ștefan Zăvoianu (viitorul conducător al legionarilor în masacrul de la Jilava din 26/27 noiembrie 1940). Prin intermediul „Daciei", generalul Al. Văitoianu, ministru de Interne, îl acuză pe generalul Gheorghe Cantacuzino că ar fi un dezertor la rândul său, referire la rolul avut în lupta de la Boița, cu ocazia retragerii Corpului I armată în defileul Turnu Roșu[75]. Dosarul, foarte amplu și organizat după tipicul campaniilor de presă, reușea să strângă mărturiile mincinoase ale mai multor ofițeri, defavorabile lui Cantacuzino. În „Dacia" din 19 iunie, Văitoianu revenea cu articolul *Pentru opinia publică și d. Zizi Cantacuzino*, provocând noi accese de mânie generalului. Generalul acuză „consorțiul Văitoianu − Maltezeanu", explicând, totodată, amănunțit, contextul luptelor de pe Valea Oltului, actele de vitejie prin care a zădărnicit încercuirea inamicilor, facilitând în același timp retragerea trupelor Corpului I de armată, lupte în care de altfel a și fost rănit grav, la Boița[76]. Fostul locotenent-colonel Cantacuzino fusese citat printr-un înalt Ordin de zi la 1 octombrie 1916, decorat apoi cu ordinul „Mihai Viteazul" și Legiunea de Onoare, și înaintat, succesiv, până la gradul general.

Gr. C. Odobescu, colonel în rezervă, se solidarizează cu generalul Cantacuzino: „Cei care și-au făcut datoria cu patriotică cu dezinteresare sunt bârfiți și lăsați la o parte, iar cei care au dat dovadă de slăbiciune în fața vrăjmașului, cei care au rămas netulburați la durerile și aspirațiile neamului, care au lucrat potrivnic intereselor lui sau au tras mănos folos personal, sunt gata de a umbri pe cei dintâi"[77]. Contraofensiva mediatică

[72] *Dosarul dezertorului Fortunescu*, în „Epoca", 10 mai 1922, p. 1.
[73] „Opinia", 5 octombrie 1918, p. 1. Vezi N. Lupu Kostaki, *Un răspuns*, în „Epoca" 3 iunie 1922, p. 1.
[74] C. I. Sturdza, *Comentarea unui răspuns*, în „Epoca", 8 iunie 1922, p. 3.
[75] General Cantacuzino Grănicerul, *În jurul unei infame acuzațiuni*, în „Epoca", 20 iunie 1922, p. 1.
[76] *Un nou răspuns al generalului Cantacuzino la a doua infamie a generalului Văitoianu*, în „Epoca", 21 iunie 1922, p. 1.
[77] Colonel Gr. Odobescu, *Privitor la o regretabilă polemică*, în „Epoca", 6 iulie 1922, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dusă de „Epoca”, prin mărturiile foştilor camarazi de arme ai lui Văitoianu, generalul care îşi arogase dreptul să conteste vitejia altora, demonstra că nu ar fi decât prototipul dezertorului. Potrivit mărturiei colonelului C. Lupaşcu[78], Văitoianu, fost comandant al detaşamentului „Dunărea”, îşi abandonase tunurile, armamentul, muniţiile, fără constrângere din partea inamicului aflat încă departe, armament ce, odată ajuns pe mâinile duşmanului, putea fi folosit împotriva trupelor române. Tunurile, în număr de 16, au fost ascunse în satul Zavalu, la gura Jiului, în 19 noiembrie 1916. În timpul luptelor de la Isbiceni (Olt), 22−23 noiembrie, Văitoianu stătuse ascuns în Casa Rioşeanu, la adăpost de gloanţe şi focul artileriei[79].

Confruntarea publică a celor doi generali, având ca miză onorabilitatea personală, era escaladată prin provocarea la duel adresată de Văitoianu lui Cantacuzino. După exemplul Filipescu − Maltezeanu şi Corbescu, generalul îi „închide calea onoarei”. Curios lucru, întrucât în primăvara anului 1921, în altă afacere de onoare a celor doi, iscată ca urmare a unor declaraţii într-o şedinţă a Camerei, Cantacuzino acceptase să primească martorii trimişi de Văitoianu (C. R. Sturdza şi Dinu Cesianu) pentru a se ajunge la o împăcare în biroului directorului administrativ de la Camera Deputaţilor[80]. Pesemne, atunci fusese socotit un caz lejer, fără importanţă, în seria nenumăratelor provocări la duel parlamentare, în timp ce campania de „purificare morală” iniţiată de *Liga patrioţilor* în 1922 avea nevoie de demonstraţii şi exemple.

Ca formă de recurs, Văitoianu solicită Ministerului de Război o comisie de cercetare şi onoare, compusă din generalii Henri Cihoski, Al. Broşteanu şi Al. Munteanu, cu misiunea să-i asculte pe martorii propuşi de acuzator: colonelul N. Dimitriu, locotenent-colonelul Gheorghe Bâgu şi căpitanul Gheorghe Popovici[81]. Audierile produc o răsturnare de situaţie. Ministrul de Război, generalul Gheorghe Mărdărescu, înlătură orice bănuială de dezertare a lui Cantacuzino în cursul luptelor, apreciind că Văitoianu greşise, sprijinindu-se pe informaţii eronate[82]. Situaţia se modifică radical, Cantacuzino considerându-se îndreptăţit să obţină satisfacţie de la Văitoianu. Roagă, prin urmare, pe martorii săi, C. R. Sturdza şi M. Codrus, să angajeze un duel cu „spada, mănuşi de crispin, terenul pierdut, redat numai de două ori şi lupta până unul din adversari va fi în imposibilitate fizică de a lupta”[83]. Angajarea luptei mai avea o mare piedică, prevăzută de codul de onoare. Martorii descoperă că Văitoianu, în urmă cu trei ani, nu răspunsese public acuzaţiilor locotenent-colonelului I. Olteanu[84] („Îndreptarea”, nr. 235/ 17 septembrie 1919, nr. 264/18 octombrie 1919 şi „Curierul Olteniei” nr. 230/3 martie 1920) despre comportamentul laş pe front şi nici nu ceruse satisfacţie acestuia. C. R. Sturdza şi M. Codrus îi propuneau lui Cantacuzino să solicite, la rândul lui, un juriu de

[78] *Scrisoarea d-lui colonel C. Lupaşcu*, în „Epoca”, 8 august 1922, p. 1.

[79] *Ibidem.*

[80] *O chestiune de onoare a g-lilor Cantacuzino – Văitoianu*, în „Dimineaţa”, 7 aprilie 1921, p. 2; *O afacere de onoare a generalilor Cantacuzino − Văitoianu*, în „Epoca”, 7 aprilie 1921, p. 2.

[81] *Epilogul unei infamii. Consecinţele calomniilor Generalului Al. Văitoianu împotriva generalului Cantacuzino*, în „Epoca”, 4 august 1922, p. 1.

[82] *Incidentul gen. Cantacuzino − gen Văitoianu. Ministrul războiului repetă primul comunicat*, în „Epoca”, 6 august 1922, p. 4.

[83] *Epilogul unei infamii. Consecinţele calomniilor Generalului Al. Văitoianu împotriva generalului Cantacuzino*, în „Epoca”, 4 august 1922, p. 1.

[84] Mărturii reluate în „Epoca”, 8 august 1922, p. 1: „Nevrednicul purtător de haină militară, necinstitul comandant al grupului Dunărea, criminalul locotenent Văitoianu, înaintat la gradul de general după înapoierea sa din captivitate, sub înaltul patronaj al generalului Arthur Văitoianu fratele lui, s-a ilustrat prin mişelia sa, prin demoralizarea, deznădăjduirea fără de vreme şi neîntemeiată a întregului grup Dunărea a cărui comandă avusese nemeritata onoare să-i fie încredinţată”.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

onoare, pentru a stabili dacă putea fi angajat un duel, în condițiile în care Văitoianu nu îndeplinea criteriile calificării. Constituirea juriului de onoare se amână până la 13 octombrie 1922. În ședințele programate la Jokey-Club, acesta avea sarcina să decidă dacă se poate contesta sau nu generalului Văitoianu capacitatea de a da satisfacție pe calea armelor[85]. Juriul, compus din patru generali − Cica (președinte), L. Mavrocordat, Mihail R. Sturdza, Lucescu, și Emil Miclescu, fost director general CFR, decidea cu trei voturi la două „că se poate contesta capacitatea", prin urmare Cantacuzino avea dreptul să refuze duelul cu un descalificat[86]. Lui Văitoianu i se retrăgea, așadar, posibilitatea de a mai fi adversar, martor sau arbitru într-o viitoare afacere de onoare. Codul de onoare Chatauvillard, în ediția lui Horia Rosetti, paragraful 82, preciza: „[…] decizia este obligatorie și fără apel; astfel, sub nici un cuvânt, nimeni nu se poate abate de la ea". Mai rămâne, totuși, o cale, dar presupunea bunăvoința lui Cantacuzino de a-l scoate din starea de descalificare, în care era considerat „un om mort între vii", aceea de accepta să se lupte în duel cu Văitoianu. Insistențele făcute pe diferite căi de Văitoianu reușeau să-l înduplece temporar pe Cantacuzino și, pe 18 octombrie, descalificatul era înștiințat că, în anumite condiții, era dispus să se bată, numai pentru cazul special de „a reabilita un om al oștirii". Văitoianu nu îi răspundea imediat, iar Cantacuzino afla că adversarul său lua lecții intense de scrimă de la celebru profesor Pipart, fapt ce i se părea „un procedeu incorect", întrucât el, de la ultimul duel cu Dan Corbescu[87], în primăvară, nu mai pusese mâna pe spadă[88]. Cu toate acestea, se declara, la cei 54 de ani, în putere să aibă un duel cu spada în fiecare dimineață. Văitoianu avea și el motivația lui pentru antrenamentul făcut: „D. general Cantacuzino n-a mai pus mâna pe spadă de astă primăvară. Eu de 20 de ani am neglijat armele din cauza unei pneumonii, n-am mai exercitat deloc. D. General Cantacuzino are 54 de ani (cei mulți înainte). Eu am 56. D. general Cantacuzino se simte în putere a avea un duel cu spada în fiecare dimineață. Eu cu bătrânețele", arăta Văitoianu. În ciuda vârstei, generalul se declară gata de luptă pentru redobândirea onoarei, în condițiile stabilite de adversar: „spadă, cu terenul pierdut nerestituibil. Mai mult de atâta. Îi cedez, de la început, tot terenul meu"[89]. La 3 noiembrie, Cantacuzino îi mai transmitea prin maiorul Sachelariade, mesagerul lui Văitoianu, că „întâi așteaptă să-i scrie o scrisoare cum că mă roagă să mă bat cu el spre a-l reabilita"[90]. Văitoianu făcea și acest umilitor gest public: „Domnule general Cantacuzino, fiind vorba de oștire, nicidecum de cod, TE ROG să te bați cu mine"[91].

Dar asupra lui Cantacuzino încep să se exercite presiunile celorlalți camarazi de front și este avertizat de unii amici, cum ar fi Andrei Popovici, să nu „deschidă calea onoarei" unui descalificat[92]. „Nu se poate reabilita un descalificat printr-o ieșire pe teren. Cel mult acel ce știe că are a face cu un descalificat și totuși se bate este la rândul său descalificat. Nu ridici pe descalificat, te scobori la el și ori de cât te-ai bate sentința juriului sau condamnațiunea justiției rămâne. Altfel, orice ticălos ar putea, printr-o întâlnire ticluită, să-și bată joc și de onoare și de justiție."[93]

[85] *O afacere de onoare*, în „Adevărul", 16 octombrie 1922, p. 2.
[86] *O afacere de onoare*, în „Epoca", 17 octombrie 1922, p. 4.
[87] Este vorba de duelul Corbescu − Cantacuzino din aprilie. Vezi „Adevărul", 26 aprilie 1922, p. 2.
[88] *Cazul Văitoianu. Răspunsul Generalului Cantacuzino d-lui Andrei Popovici*, în „Epoca" 16 noiembrie 1922, p. 1.
[89] *Polemica dintre generali. În jurul unui juriu de onoare*, în „Adevărul", 19 noiembrie 1922, p. 2.
[90] *Cazul Văitoianu. O ultimă lămurire*, în „Epoca", 24 noiembrie 1922, p. 3.
[91] *Polemica dintre generali. În jurul unui juriu de onoare*, în loc. cit.
[92] *Cazul Văitoianu. Răspunsul Generalului Cantacuzino d-lui Andrei Popovici*, în loc. cit.
[93] *Cazul Văitoianu. O ultimă lămurire*, în loc. cit.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În paralel, mai survenea o tentativă a lui Văitoianu de a constitui un nou juriu de onoare, în idea de a modifica sentința celuilalt juriu, purtându-se discuții în acest sens cu generalul Theodor Râmniceanu, fost șef al Casei Regale, Principele Grigore Ghica[94] și Principele Calimachi[95]. Codul duelului nu prevedea procedura, stipulând că sentința unui juriu de onoare este fără apel, și nimeni nu se putea abate de la ea, un al doilea juriu ar fi fost unilateral și lovit chiar în constituirea lui. Văitoianu găsea, totuși, un viciu de formă: din componența juriului inițial făcuse parte generalul G. Mavrocordat, rudă cu unul din martorii lui Cantacuzino[96]. Și aici însă era o problemă − toți martorii, inclusiv ai lui Văitoianu, cunoscuseră relația de rudenie, dar nu protestaseră, nu ceruseră recuzare, în termenii ceruți de cod. Urmarea, în interpretarea lui Cantacuzino, era că sentința rămânea definitivă prin aprobare tacită[97]. La 25 noiembrie, Văitoianu îl implora din nou pe Cantacuzino, în numele onoarei ofițerești, să-i accepte o ieșire pe teren, dar primea un răspuns sfidător: desigur, cu condiția să capete „dezlegare de la martori și de la juriu", fapt imposibil, cum am văzut. O nouă umilință care-l scoate din minți pe Văitoianu[98]. La începutul lui decembrie 1922, generalul dornic de reabilitare îl agresează pe Cantacuzino în public, are loc o încăierare, amândoi fiind judecați pentru ultraj[99]. Nu era ultimul act în această piesă interminabilă, mai era loc de o nouă trimitere de martori. O scrisoare circulară adresată de Cantacuzino coloneilor Marțian și D. Sturdza îl determină pe Văitoianu să ceară o altă ieșire pe teren în februarie 1923. Firesc, martorii Nicolae P. Ioanidi și A. Sakelaride nu primeau vreun răspuns. Primul analiza procesul verbal al juriului de descalificare din 13 octombrie 1922 și conchidea că era lovit de nulitate. Văitoianu ținea să publice concluzia într-o broșură, *Adevărul în chestiunea general Gh. Cantacuzino − general Al. Văitoianu* (1923). Se dovedea un act inutil. Partida antantofilă câștigase disputa onorabilității.

Prin exemplele punctuale menționate, *Liga patrioților* își atinsese scopul. Cum, în urma amnistiei, nu aveau pârghiile și îndreptățirea juridică de a iniția suspendarea unor drepturi civile, exponenții *Ligii* au utilizat metode de marginalizare ce au vizau în principal excluderea de la afacerile de onoare. După standardele epocii, dar și după comportamentul celor vizați era o condamnare angoasantă, o adevărată moarte socială. „Trădătorul" sau „dezertorul", tot mai izolat, putea fi ofensat, umilit în public, dar nu mai era considerat îndreptățit să revendice satisfacția, fiind descalificat de prestația patriotică din timpul războiului.

Un intelectual își apără onoarea

În lumea universitară, Ministerul Instrucțiunii Publice nu a vrut să intre cu justiția în căutarea trădătorilor, însă prin dispoziții și ordine legale s-a dorit inițierea unor anchete, cum a fost decretul lege de la începutul anului 1919 care prevedea sancționarea profesorilor de către universități, pentru atitudini nepatriotice. Rezultatele comisiei de cercetare de la Universitatea din București au fost neconcludente și, în general, s-a mers pe tergiversarea sau mușamalizarea cazurilor vizate: Simion Mehedinți, doctorul

[94] *O scrisoare a d-lui Gr. Ghika*, în „Epoca", 19 noiembrie 1922, p. 1.
[95] *Cazul Văitoianu. Răspunsul Generalului Cantacuzino d-lui Andrei Popovici*, în loc. cit.
[96] *O afacere de onoare*, în „Adevărul", 21 octombrie 1922, p. 2.
[97] *Cazul Văitoianu. Răspunsul Generalului Cantacuzino principelui Grigore Ghica*, în „Epoca" 19 noiembrie 1922, p. 1.
[98] *Un dement care compromite oștirea. Scandalul provocat de fostul general Văitoianu la societatea „Turda". Agresiunea împotriva generalului Cantacuzino*, în „Epoca", 2 decembrie 1922, p. 1.
[99] *Procesul d-lor generali Văitoianu și Cantacuzino*, în „Adevărul" 26 ianuarie 1923, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dimitrie Gerota, C. Rădulescu-Motru, I. Bianu, Mircea Florian etc. Ion Athanasiu, rectorul Universității București, alături de N. Iorga, sunt intelectualii care dau tonul înfierării. Este vizat, obsesiv, pe parcursul anilor, Al. Tzigara-Samurcaș. În Iași, după caz, s-a ridicat problema suspendărilor de la catedre sau chiar a demiterilor din învățământul superior. Virgil Arion, C. Stere sunt înlăturați, Ilie Bărbulescu este doar anchetat, iar în învățământul secundar au de suferit I. A. Bassarabescu și D. D. Pătrășcanu. Atitudinea ostilă față de germanofili în rândul intelectualilor antantofili rămânea o constantă a primei perioade interbelice[100]. Cum un proces al universitarilor „colaboraționiști" cu regimul lui Mackensen a fost imposibil și rareori au atras sancțiuni, intenția de revenire în lumea culturală era puternic contestată prin campanii de presă și atacuri la persoană. Mai puțin urmărite au fost însă metodele utilizate pentru marginalizarea lor aplicate de diferite cercuri francofile ori naționaliste și reacțiile germanofililor acuzați de trădare. Ele erau identice cu descalificările, procesele verbale de carență existente în mediile militare.

De formație culturală germană, Al. Tzigara-Samurcaș își construise un profil public după modelul omului de onoare antebelic, atent la ofense și puternic motivat să ceară satisfacție. Deși împărtășea părerea că duelul era o „convenție socială idioată", acceptă că orice om de onoare al vremurilor era ținut să se conformeze[101]. Tzigara-Samurcaș participase în 1907 la o violentă polemică cu dr. C.I. Istrati, pe care-l învinuise de grave abateri în administrarea bunurilor de artă cât fusese comisar al Expoziției Jubiliare din 1906[102]. În articolul *D-l dr. Istrati pro și contra Muzeului*, publicat în „Convorbiri literare", Tzigara-Samurcaș îl critica pe Istrati pentru sporirea colecției sale particulare cu exponate din expoziție, cumpărate sau primite. Polemica degenerează în provocarea lui Istrati la duel de către Tzigara-Samurcaș[103] și era stinsă în decembrie 1907 numai prin medierea unui juriu de onoare format din N. Filipescu, G. Arion, G. Mavrocordat și M. Pherekyde[104].

Vremurile de război îl aruncă în prim-planul vieții politice incomode. Acceptând funcția de prefect al Capitalei, în timpul ocupației germane – din 30 noiembrie/13 decembrie 1916 până în ianuarie 1918, apoi din aprilie 1918 până în 14 noiembrie 1918 − Samurcaș își încarcă biografia cu o grea povară și vulnerabilitate publică, ce-i va bântui cariera. Pe rând, el devenea ținta unor atacuri furibunde ale oamenilor politici, dar și intelectuali deopotrivă. Episodul antologic al întâlnirii cu Kaiserul Wilhelm II, pe care-l însoțește în vizita de la Curtea de Argeș, la mormântul regelui Carol I și al reginei Elisabeta, acul de cravată cu monogramă imperială în diamante și rubine, primit cadou de la oaspete de care personal face mare caz, îi acreditează eticheta de germanofil trădător în ochii contemporanilor. Încheierea războiului și amnistierea colectivă, certificatele de bună purtare pentru colaboraționiștii germanofili, au determinat reacțiile vehemente ale foștilor antantiști.

Cel mai acerb adversar era neobositul Nicolae Iorga. Istoricul face repetate încercări de excludere a lui Samurcaș din Comisia Monumentelor Istorice, invalidate prin opunere regală, dar izbutită, în cele din urmă, prin schimbarea legii de funcționare a instituției. În paralel, Iorga își încurajează emulii să-i urmeze exemplul. Pamfil Șeicaru

[100] Lucian Boia, *op. cit.*, p. 346−358.
[101] Alexandru Tzigara-Samurcaș, *Memorii, 1919−1930*, vol. III, București, Editura Meridiane, 2003, p. 67.
[102] *Ibidem*, p. 24.
[103] „Acțiunea", 19 decembrie 1907, p. 3.
[104] Alexandru Tzigara-Samurcaș, *Biobibliografie adnotată 1872−1852*, București, 2004, p. XLII. Vezi și „Viitorul", 20 decembrie 1907, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îl ataca încă din 1919, în *Rânduri pentru domnul Al. Tzigara-Samurache*, pe temeiul că „fosta slugă a duşmanului" nu se retrăsese din viaţa publică, ci provocator, după ce obţinuse certificat de patriot, se repezise asupra tuturor celor care îl dispreţuiau. Îi reproşa că nu avusese o „atitudine netedă", punctând cartea antidinasticismului, cu conferinţa lui Al. Beldiman de la Fundaţie, vizita alături de Kaiser la Curtea de Argeş sau slugărnicia faţă de Mackensen la vizitarea Palatului Regal. „Domnule Samurache, eşti mai presus de bârfelile celor care au preferat să fugă decât să rămână sub dominaţia duşmană. Însă oricât ai fi de sus, tot îţi putem arunca în faţă saliva indignării noastre."[105] Scrisoarea lui Şeicaru fusese concepută ca o poziţie în sprijinul N. Iorga, rămas polemist de unul singur în frontul deschis cu germanofilii colaboraţionişti, dar pentru care, aşa cum remarca Al. O. Teodoreanu, în ale sale *Strofe cu pelin de Mai contra Iorga (Neculai)*, „duelu-i pueril"[106]. Epigraful de la sfârşitul volumului explica mai bine situaţia: „Provocat la duel de domnul Tzigara-Samurcaş, marele nostru istoric a însărcinat pe Pamfil Şeicaru să se bată în locu-i. Acest om fenomenal / Ce-a fost pururi în vibraţie, / Vieţuit-a personal / Şi-a murit prin delegaţie."

Provocarea lui Tzigara-Samurcaş, prin martorii Dinu Brătianu şi Dinu C. Arion, era acceptată de trimişii lui Şeicaru, C. G. Costa-Foru şi Gr. N. Filipescu, convenindu-se un duel cu pistolul, la comandă, de la 25 de paşi, disputat la 28 februarie 1919, la Hipodrom, fără nici un fel de efect. „Şeicaru mi-a făcut o bună reclamă − nota Tzigara-Samurcaş −, apreciindu-mi corectitudinea ţinutei şi afirmând că auzise şuierul glontelui pe la ureche."[107] Prin Şeicaru, cu care ajunge la o relaţie civilizată, Tzigara-Samurcaş afla şi opinia lui Iorga despre acest duel. Mai întâi, istoricul susţinuse că ar fi descalificat, aşa cum se aprecia despre toţi foştii colaboraţionişti ai germanilor, ceea ce martorii lui Şeicaru au contestat: într-un duel precedent, Gr. Filipescu îi fusese martor lui Tzigara-Samurcaş. Apoi, Iorga a căutat să-l sperie pe Şeicaru, afirmând că-i văzuse provocatorul descărcând un revolver cu sânge rece, în 1901, la Mănăstirea Snagov. Contradictoriu, Iorga îşi dorea ca Samurcaş să fie atins, dar, totodată, îi cerea lui Şeicaru să-i cruţe soţul verişoarei sale şi părinte a trei copii. Cei doi duelişti înţeleg că nu trebuie să cadă în mendrele şi ipohondriile lui Iorga, provocând o tragedie. Şeicaru ridica ostentativ pistolul în sus, determinându-l pe Tzigara-Samurcaş să devieze tirul, nu fără ca adversarul să perceapă trecerea pe la ureche a glontelui.

Pus în gardă de virulenţa contestării, Tzigara-Samurcaş se lansa într-o consistentă memorialistică justificativă, *Mărturisiri silite* (1920), fără însă să-i asigure liniştea. Conflictul făţiş cu Iorga, alimentat de broşura *Dictatura artistică Iorga & Comp* (1927), reizbucnea în martie 1929. „Neamul Românesc" demara o violentă campanie împotriva „spionului lui Mackensen", după ce guvernul ţărănist îl numeşte comisar guvernamental la expoziţia din Barcelona. Un portret în tuşe groase, fără mănuşi, despre un Tzigara-Samurcaş descris incompetent în domeniul artei, care cântase în struna ocupanţilor, executând ordinele comandaturii germane, zeciuind fiecare cufăr din Bucureşti prin angajaţii săi, făcând onorurile de amfitrion la toate conferinţele politice germane, ba chiar lăudându-se cu neuitatul ac de cravată cu diamante primit de la kaiserul Wilhem al II-lea, în semnul superiorităţii Hohenzolernului imperial faţă de „Hohenzolernii noştri de aici"[108].

[105] „Îndreptarea", 24 februarie 1919, p. 1.

[106] Pe teren cu Tzigara / Când să iasă a zis: ba / Iorga! / Cum duelu-i pueril, / Îl trimise pe Pamfil / Iorga! / Of! Of! Când eşti bărbos / Duelu-i primejdios / Of! Of! Ş-auleu / Să ferească Dumnezeu".

[107] Alexandru Tzigara-Samurcaş, *Memorii*, vol. III, p. 66.

[108] *Revizuiri morale. Cine este Tzigara Samurcaş*, în „Neamul Românesc", 5 martie 1929, p. 1. Vezi şi *Tzigara Samurcaş, organizatorul complotului contra Dinastiei*, în „Neamul Românesc", 14 martie 1929, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Acuzațiile erau fundamentate pe memoriile lui Marghiloman, scrieri a căror proaspătă apariție provocaseră vâlvă și erau considerate și de foștii antantiști un arsenal testimonial autoincriminator pentru germanofili. Familia Samurcaș era marcată de campanie. Verișoara lui Iorga, Maria, soția lui Samurcaș, reacționa din datoria de a apăra numele ce poartă, împreună cu copiii: „Sunt două feluri de a lupta pentru țară și afirm că cea mai plăcută este o luptă cu arma, pe viață și pe moarte, și cea mai grea este lupta morală, fiind mereu silit să-ți stăpânești mânia și să adresezi dușmanului vorbe diplomatice în loc de gloanțe”[109]. Urmează o perioadă intensă, cu articole și contra-replici aproape zilnice, răspândite în diferite gazete, pe un ton și în formule din ce în ce mai necruțătoare. Decupajele din memoriile lui Marghiloman, deformările și interpretările răuvoitoare îl obligă la noi replici: „O scrisoare a d-lui Prof. Tzigara-Samurcaș. Răspunzând unor atacuri, d-sa își explică atitudinea pe timpul ocupației germane”[110]. Exasperat, Tzigara-Samurcaș trimitea martori lui Virgil N. Drăghiceanu, Cavaler al ordinului Mihai Viteazul[111], după un articol din „Neamul Românesc” din 28 aprilie 1929 (*O diversiune ridiculă. Tzigara Samurcaș și ignobila lui Acțiune. Încercări zadarnice ale unui trădător calificat*), pe Sever I. Pleniceanu și M. Pherekyde. Drăghiceanu refuza constituirea martorilor, iar Tzigara-Samurcaș publica un proces verbal de carență cu argumente întemeiate pe codul de duel al lui Bruneau de Labori[112]. Adversarul său îi opune o descalificare cu grad de relevanță superior, adoptând atitudinea patrioților antantofili, acela de a-i omologa pe colaboraționiștii germanofili unor trădători, exclușilor sociali nedemni, *ipso facto* indivizilor fără onoare, cu care trebuiau evitate duelurile. Într-o scrisoare publică din „Neamul Românesc”, în 7 mai 1929, arăta că a refuzat să-i acorde satisfacție întrucât, în interpretarea lui, „este un descalificat din punctul de vedere al codului de onoare”. „Domnia sa se află de zece ani sub povara gravelor acuzațiuni de a fi pactizat cu dușmanul − o ilustrație publicată de «Viitorul»” îl arată toastând cu ofițerii germani –, în timp ce 800.000 de soldați români mureau fără lumânare ce nu se putea găsi în Moldova calvarului național. D-sa a fost atacat în Senatul universitar, la Fundația Carol și în ziare, în tot acest interval, până în ajunul publicării articolelor mele. Nume ilustre ca ale d-lor Iorga, prof. Athanasiu, Antonescu, Matei Balș, i-au arătat în diferite ocazii, prin conferințele profesorale, presă sau referate juridice, că are „o conștiință greu încărcată.”[113] „Demascarea” lui Tzigara-Samurcaș, care după „zece ani de obscuritate și de prudență, și-a luat curajul să afirme că victoria noastră nu este opera celor opt sute de mii de morți ai neamului românesc”, fiind uitat, alături de Stere, „lângă plutoanele de execuție care au împușcat destui vinovați de fapte mult mai puțin grave”[114].

Tzigara-Samurcaș nu era însă un paria. În sprijinul său se distinge C. R. Sturdza, ofițer și magistrat: „Nu și-a trădat țara, nu a urzit nimic contra ei și a pus mâna și serviciile sale în slujba dușmanului, are desigur dreptul de a trăi nesupărat și a pretinde să-i întindă mâna orice om cinstit și nepărtinitor fie el cât de dârz pe chestiunile de onoare”[115].

[109] *O scrisoare a d-nei Tzigara Samurcaș*, în „Neamul Românesc”, 15 martie 1929 , p. 1.

[110] „Adevărul”, 26 aprilie 1929, p. 3. Vezi și Al. Tzigara Samurcaș, *Răspuns d-lui N. Iorga*, București, Atelierele Grafice Socec, 1932.

[111] „Epoca”, 14 mai 1929, p. 3.

[112] „Epoca”, 5 mai 1929, p. 2.

[113] Virgil Drăghiceanu, *De ce am refuzat a da satisfacție d-lui Tzigara Samurcaș*, în „Neamul Românesc”, 7 mai 1929, p. 1.

[114] *Cine este Tzigara Samurcaș. Un confident al lui Mackensen. Un admirator al Kaiserului. Un insultator al Regelui*, în „Neamul Românesc”, 16 mai 1929, p. 1.

[115] *O lămurire,* în „Epoca”, 8 iunie 1929, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Profesorul universitar G. Taşcă, rector al Academiei de Înalte Studii Comerciale (unul din cei trei directori ai „Neamului Românesc", împreună cu N. Iorga şi N. Georgescu), se vedea obligat moral să se delimiteze de colegi, arătând că „populaţia rămasă în teritoriul ocupat avea nevoie de sprijin şi de administrare", iar Tzigara-Samurcaş nu a fost printre aceia care au scos gazete pentru a defăima ţara şi a insulta dinastia ori pentru a îndemna trupele să dezerteze[116].

Pentru a devoala resorturile campaniei desfăşurate în „Neamul Românesc", Tzigara-Samurcaş aducea în discuţie radicalizarea bruscă, dirijată de Iorga, a lui Drăghiceanu. În volumul *707 zile sub cultura pumnului german* din 1920, Virgil N. Drăghiceanu recunoaşte că fostul prefect de poliţie „prin maliabilitatea temperamentului său, prin vivacitatea umorului său şi prin relaţiile ce le cultivă şi ştie să le folosească, reuşeşte de multe ori să se strecoare bine în frecuşul chestiunilor ce se prezintă zilnic. În afară de aceste rânduri, care numai drept de blam nu pot fi socotite în toată cartea sa de 364 de pagini nu se găseşte nici un cuvânt din infamiile ce azi, după trecere de zece ani, născoceşte împotriva mea", arăta Tzigara-Samurcaş[117]. O poziţie mult schimbată în comparaţie cu opiniile apărute un deceniu mai târziu, în „Neamul Românesc", unde Drăghiceanu sublinia episodul, de asemenea desprins din memoriile lui Marghiloman, despre participarea lui Tzigara-Samurcaş la şedinţele prin care ofiţerii prizonieri erau îndemnaţi şi pregătiţi în acţiuni de spionaj, infiltrare pentru demoralizarea trupelor româneşti şi depunerea armelor[118]. Virulenţa articolelor din „Neamul Românesc" se stinge treptat, însă aversiunea personală a lui Iorga se manifestă printr-un nou episod în 1930, istoricul opunându-se transferării lui Samurcaş de la Catedra de istoria artei de la Universitatea din Cernăuţi la cea din Bucureşti. Campania era reluată, câţiva ani mai târziu, în „Universul", când, în urma redeschiderii unei dispute cu profesorul G. Oprescu, îl provoacă la un duel, generat de articolul din „Universul", 30 ianuarie 1935. Procesul verbal din („Îndreptarea", 5 februarie 1935) arată refuzul lui Oprescu de a da satisfacţie, dar nu pe motivul că ar fi fost trădător, ci pentru că Tzigara-Samurcaş alesese deja calea justiţiei[119].

În loc de concluzii

Valenţa oximoronică a titlului ales − „onoarea trădătorilor" − invită la înţelegerea construcţiei social-culturale a semnificaţiilor trădării. Decretul de amnistie din 1920 a lăsat pe seama instanţelor sociale informale să administreze sancţiuni „colaboraţioniştilor" şi „trădătorilor" Primului Război Mondial. Duelul, un ritual al bunei societăţi preexistent războiului, capabil să evalueze onoarea şi credibilitatea persoanelor, devine în unele cazuri un mijloc neaşteptat de apărare a statutului social. În acele condiţii, duelul şi afacerile de onoare capătă o nouă valenţă: de integrare/excludere a cetăţenilor consideraţi compromişi pentru cauza naţională în timpul războiului. Observăm, aşadar, strânsa legătură între onoare şi patriotism, deziderate ale militarismului şi naţionalismului. Onoarea personală nu mai este relaţionată strict cu familia, cercurile sociale sau profesionale, ea interferează profund cu un comportament patriotic. Cazurile general Alexandru Văitoianu şi Al. Tzigara-Samurcaş vin să contrazică binomuri simplificatoare

[116] „Epoca", 14 mai 1929, p. 1.
[117] „Epoca", 5 mai 1929, p. 2.
[118] *Cine este Tzigara Samurcaş. Un partid nemţesc şi antidinastic. Tzigara, devotatul lui Carp. Când frontul nostru era atacat. Tzigara şi ofiţerii corupţi şi spioni,* în „Neamul Românesc", 17 mai 1929, p. 1.
[119] Alexandru Tzigara-Samurcaş, *Lupta vieţii unui octogenar 1931−1936*, Bucureşti, Editura Vitruviu, 2007, p. 280.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de tipul „eroi viteji” − „trădători laşi”, pe care istoriografia este, deseori, predispusă să le utilizeze. Ele ascund intrinsec nu doar o lectură perfect aliniată la variante normative, agreate de canonul oficial, cât o perpetuare a paradigmei în care istoria pare posibil a fi scrisă doar de către învingători. „Trădarea” este rezultatul unui exercițiu de putere, pe care majoritatea celor învinuiți l-au respins ca atare. Cine își închipuie că „trădătorii” nu pot avea propria onoare, propria rațiune „justă” și „patriotică” de a fi, este dator să analizeze mai întâi personalitățile sau instituțiile care revendică controlul definiției și reușesc impunerea înțelesurilor termenului.

“TRAITORS’ HONOUR”: THE CASES OF GENERAL ALEXANDRU VĂITOIANU AND OF AL. TZIGARA-SAMURCAȘ (Summary)

Keywords: affairs of honour, duel, definitions of betrayal, patriotism, First World War.

The paper deals with the cultural and social construction of the meanings of betrayal before and after World War I. The duel, an upper class ritual pre-existing the war, becomes a means of defence against the accusations, and the affairs of honour acquire a new function: that of integrating/excluding citizens that are deemed compromised for the national cause. The cases of General Alexandru Văitoianu and of Al. Tzigara-Samurcaș oppose simplifying pairs like “brave heroes – coward traitors”, which historiography is often tempted to resort to. From this standpoint, the definition of betrayal becomes the result of an exercise of power that most of the accused rejected as such.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DAN PRODAN[*]

ISTORICI ROMÂNI ŞI ISTORII ALE IMPERIULUI OTOMAN. NICOLAE IORGA, *GESCHICHTE DES OSMANISCHEN REICHES, NACH DEN QUELLEN DARGESTELLT* − SINTEZĂ CENTENARĂ (1913−2013)

Sinteza de istorie otomană şi, implicit, concepţia autorului despre această experienţă istorică unică în felul ei, numită *Imperiul Otoman*, au fost analizate, cum era şi firesc, de istoricii români[1] şi străini[2], subliniindu-se locul şi rolul operei în cadrul preocupărilor româneşti şi mondiale de *turcologie*, structura, modernitatea, noutăţile şi neîmplinirile ei, originalitatea viziunii generale asupra fenomenului istoric otoman, locul lui Iorga în panteonul istoriografic naţional şi universal etc.

În acest context, voi aminti doar ideile generale ale operei, insistând asupra noutăţilor de informare şi interpretare introduse de autor şi subliniind aspectele discutabile ale vastei sinteze.

Iniţiativa elaborării unei istorii a Imperiului Otoman a aparţinut lui Nicolae Iorga, şi nu lui Karl Lamprecht, aşa cum s-a afirmat anterior[3], pe baza studierii corespondenţei dintre cei doi savanţi (1899−1912), păstrată la Biblioteca Academiei Române din Bucureşti. Încă de la sfârşitul anului 1900, Iorga proiectase viitoarea sa vastă sinteză otomană în 4−6 volume, dar întâmpina greutăţi în găsirea unui editor occidental care să-şi asume responsabilitatea tipăririi unei „ouvrage de cette importance”[4]. După aceste

[*] Prof. dr. în învăţământul preuniversitar din Botoşani.

[1] Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, historien de l'Empire Ottoman* (infra: *N. Iorga, historien*), în „Balcania”, VI, 1943, Bucureşti, p. 101−122; idem, *N. Iorga, a Romanian historian of the Ottoman Empire* (infra: *N. Iorga, a Romanian historian*), Bucureşti, 1972, 190 p.; idem, *N. Iorga et l'histoire de l'Empire Ottoman* (infra: *N. Iorga et l'histoire*), în vol. *Nicolae Iorga, l'homme et l'oeuvre…*, Bucureşti, 1972, p. 175−186; Mihail Guboglu, *N. Iorga − istoric al Imperiului Otoman şi al relaţiilor româno-turce* (infra: *N. Iorga – istoric*), în *AUBI*, XXII, nr. 2, 1973, p. 25−48; Tahsin Gemil, *Nicolae Iorga – cercetător al istoriei otomane*, în vol. *Parlamentul României. Sesiune omagială Nicolae Iorga − Virgil Madgearu, 27 noiembrie 1990*, Bucureşti, Imprimeria Coresi, 1991, p. 44−47; Ileana Căzan, *Nicolae Iorga, istoric al Imperiului Otoman*, în vol. *Nicolae Iorga, 1871−1940*, I, coord. Constantin Buşe, Bucureşti, 2001, p. 200−207; Dan Prodan, *Posteritatea operei orientalistico-turcologice a lui Nicolae Iorga*, în „Caietele Iorga”, Botoşani, Asociaţia Culturală „Nicolae Iorga”, anul III, nr. 2−3, noiembrie 2010, p. 104−122 (cu bibliografia aferentă); Alexandru Zub, *N. Iorga. Studii şi note istoriografice*, Brăila, Editura Istros, Muzeul Brăilei, 2012, *passim*.

[2] Tayyib Gökbilgin, *La conception de Nicolas Iorga sur l'Émpire Ottoman*, în „Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen. Bulletin”, IXe année, nr. 1−2, 1971, Bucureşti, p. 29−33; B. S. Baykal, *N. Yorga'nın* ***Osmanlı Tarihiye*** *dair Fikirleri (Consideraţii asupra* ***Istoriei Imperiului Otoman*** *a lui N. Iorga)*, comunicare prezentată în cadrul Simpozionului româno-turc de istorie, 25−28 mai 1978, Bucureşti, *apud* Mihai Maxim, *Simpozionul româno-turc de istorie*, în *RdI*, t. 31, nr. 10, 1978, Bucureşti, p. 1877−1878; Halîl Inalcik, *Prefaţă*, la Mihai Maxim, *Ţările române şi Înalta Poartă*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1993, p. 9, 267.

[3] M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian historian*, p. 10; N. Iorga, *Corespondenţă*, vol. II, ediţie, note şi indice de Ecaterina Vaum, Bucureşti, Editura Minerva, 1986, p. 240, n. 1.

[4] *Apud* Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*[2], p. 172; idem, *Scrisori către N. Iorga*, Bucureşti, Editura Minerva, 1972, p. 487.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. L, 2013, p. 343–353

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sondaje nereușite, tânărul istoric român s-a adresat lui Karl Lamprecht, în martie 1901[5], savantul german venind în întâmpinarea proiectului grandios al fostului său student, pe care-l considera ca fiind cel mai indicat istoric al generației și timpului său capabil să ducă la bun sfârșit o astfel de sinteză.

Astfel, Nicolae Iorga, tenace editor de documente și cronici otomane și europene referitoare la istoria statului otoman, îndrăzneț autor de studii pregătitoare pentru o sinteză otomană[6], a elaborat opera sa în cinci volume, apărute într-o cadență impresionantă între anii 1908−1913[7].

La originea redactării acestei contribuții a stat o nouă și originală interpretare și concepție asupra istoriei statului otoman. Iorga a înțeles că istoria otomană nu putea fi cercetată decât în contextul evoluției generale a triburilor și popoarelor türcice. Considerând că invazia turcilor în Asia Mică și apoi în sud-estul Europei a fost un episod în migrația populațiilor türcice către Orientul Apropiat și Peninsula Balcanică, istoricul român a considerat de o importanță deosebită cercetarea originilor acestor grupuri etnice. Lărgind sfera cercetării în timp și spațiu, Iorga a apreciat că statul otoman nu a fost o prelungire a Imperiului Seldjukid, ci un produs natural al vieții și civilizației türcice din Anatolia, provincie ce va constitui baza puterii otomane. Istoria Imperiului Otoman era „prea serioasă" pentru a mai fi tratată anecdotic, biografic sau poetic, cum au procedat autorii de sinteze otomane din secolele XVIII−XIX, a considerat, în mod critic și obiectiv, savantul român. Iorga a criticat și concepția unilaterală și puerilă potrivit căreia turcii ar fi fost cruzi, sălbatici, însetați de sânge, distrugători și fanatici, arătând și demonstrând că aceștia erau *„democrați", toleranți, receptivi la realitățile și influențele locale, cu o atitudine și o politică bine stabilite și consecvente.* Ca urmare, otomanii au fundamentat în sud-estul Europei, în Asia Mică și în Orientul Apropiat *„unitatea monarhică, liniștea sistemului absolutist, ordinul unui singur stăpân": sultanul, padișahul.* Imperiul Otoman, elocventă expresie a caracterului peren al imperiului politic fondat pentru a concretiza aspirația omenirii către unitate și universalitate, era moștenitorul marii civilizații romano-bizantine și păstrătorul tradiției

[5] În scrisoarea din 3 martie 1901 către Karl Lamprecht, Iorga a adăugat un post-scriptum: „Dacă veți fi mulțumit cu *Istoria românilor* [ce va apare în 1905 în limba germană – n.n., D.P.], aș vrea să vă adresez o mare rugăminte. De multă vreme studiez relațiile Imperiului turcesc cu puterile europene și am publicat deja trei volume de documente și studii privitoare la secolul al XV-lea. Aceste studii vor fi acum continuate. Ar fi cumva de sperat să poată apărea în cursul vremii, în colecția dumneavoastră, o nouă istorie turcească, în locul celei foarte învechite a lui Zinkeisen?" (N. Iorga, *Corespondență*, vol. II, p. 243). Karl Lamprecht îi va răspunde la 12 martie 1901, arătând că acceptă bucuros ca N. Iorga să elaboreze o nouă istorie a Imperiului Otoman și că a intervenit deja la celebra editură F.A. Perthes în acest sens (Barbu Theodorescu, *Scrisori către N. Iorga*, vol. I, p. 467−469). La 6 mai 1903, Iorga a răspuns lui Karl Lamprecht: „Dacă ceea ce am făcut acum [se referea la *Istoria poporului român* / 1905 − n.n., D.P.] vă place, mă ofer pentru deja discutata istorie a otomanilor, unde e de operat cu factori mai puternici, mai exacți, și unde se poate și realiza ceva mai bun" (N. Iorga, *Corespondență*, vol. II, p. 251). Peste patru ani, la 21 mai 1907, îi comunica cu satisfacție savantului german: „Întâiul volum al *Istoriei otomanilor. Vechiul stat otoman pe temelii naționale, cu slabă legătură teritorială* [subl. N.I.], e gata și va fi trimis deja în iulie ca manuscris" (N. Iorga, *Corespondență*, vol. II, p. 252). În scrisoarea către același, din 6 iulie 1907, aducea alte precizări: „În pofida tuturor piedicilor pe care le-am întâmpinat în acest an extraordinar, sunt gata cu primul volum din *Istoria Imperiului Otoman*. El conține mai multe capitole de istorie politică, deoarece mai întâi este necesar să se explice formarea imperiului în perimetrul său teritorial" (N. Iorga, *Corespondență*, vol. II, p. 253). Scrisori din corespondența bilaterală N. Iorga − Karl Lamprecht au fost publicate și de Barbu Theodorescu, *Scrisori către N. Iorga*, vol. I, p. 464−469; I. Oprișan, *N. Iorga − corespondență cu Karl Lamprecht*, în „Manuscriptum", XIII, nr. 3, 1982, p. 72−84.

[6] Vezi în detaliu M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian historian*, p. 11−34.

[7] N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt* (infra: *GOR*), Gotha, vol. I, 1908, XX + 486 p.; vol. II, 1909, XVII + 453 p.; vol. III,1910, XX +479 p.; vol. IV, 1911, XVIII + 512 p.; vol. V, 1913, XX + 633 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mongolo-asiatice a monarhiei universale. Insistând asupra condițiilor diferite de dezvoltare ale popoarelor balcanice sub stăpânirea otomană, Iorga a subliniat contradicția dintre concepția otomană feudală a unității indivizibile a statului sultanilor și tendința modernă a statelor balcanice către unitate și independență națională. Soluția depășirii acestui anacronism era acordarea libertății popoarelor pe care nu le mai puteau stăpâni și edificarea unui stat turc național, modern[8].

În elaborarea sintezei sale, N. Iorga a folosit și a analizat critic numeroase *izvoare istorice* documentare, cronistice, epigrafice, numismatice, cartografice etc. otomane (în diferite traduceri), bizantine, occidentale, românești, sud și est-slave etc. (precizând aceasta chiar în titlu: „nach den Quellen dargestellt"), la care s-au adăugat ultimele contribuții în domeniu ale turcologilor și orientaliștilor din diferite țări ale lumii[9]. În ceea ce privește izvoarele istorice otomane, istoricul român a propus organizarea unei comisii internaționale de experți în domeniu ce să se ocupe cu publicarea documentelor și cronicilor otomane și cu traducerea lor într-o limbă europeană, pentru a putea fi accesibile istoricilor[10].

Istoricul român a urmărit să prezinte trecutul statului otoman în mod imparțial, fără resentimente, și metodic, într-un binom fundamentat pe relații cauzale de filiație, interdependență și simultaneitate între evenimentele și fenomenele istorice. *Primul pas* în metoda de cercetare istorică aplicată în investigațiile sale a fost analiza surselor istorice, pentru a realiza un contact direct cu realitățile trecutului. Prin *al doilea pas*, Iorga a încercat să treacă de la izvoarele istorice la faptele istorice, încercând să descopere intențiile reale ale celor implicați și să stabilească gradul de „sinceritate" al documentelor și cronicilor. Prin *al treilea pas*, folosind într-un mod original metoda comparațiilor, similitudinilor și paralelismelor între fapte și împrejurări istorice, în conexiune cu metoda inducției istorice, savantul român a urmărit să realizeze „o explicare integrală" a rolului factorilor permanenți și determinanți în evoluția istorică a unei entități politice: condițiile cadrului natural; „rasa" („poporul"), influențată de cadrul natural; viața spirituală („ideea")[11].

În sinteza istoriei otomane, N. Iorga a realizat expunerea evenimentelor și faptelor istorice pe baza unui număr de teze fundamentale cu un mare grad de originalitate pentru perioada în care au fost formulate.

În *prefața* volumului I (*de la originile triburilor türcice până în 1451*), autorul a insistat asupra sintezelor anterioare elaborate de Josef von Hammer-Purgstall[12] și J. W. Zinkeisen[13], depășite ca plan de expunere, concepție istorico-filosofică, izvoare istorice folosite. A criticat și a abandonat tratarea anecdotică a trecutului Imperiului Otoman. Istoria statului otoman a fost cercetată nu doar în limitele unei evoluții naționale, ci în cadrul mult mai vast universal, fiind un capitol însemnat și glorios al acestuia[14].

După ce a insistat în detaliu asupra originii triburilor türcice și a începutului istoriei acestora (până în secolul X d. Hr.)[15], N. Iorga a analizat rolul și locul Imperiului

[8] *Ibidem*, vol. I, *passim*: M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian historian*, p. 35−42; Tayyib Gökbilgin, *op. cit.*, p. 29−33.

[9] M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 42−59.

[10] N. Iorga, *GOR*, vol. III, 1910, p. VII; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 59.

[11] M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 59−69.

[12] Josef von Hammer-Purgstall, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I.−X. Band, Budapest, 1827−1835; traducere în limba franceză de J.-J. Hellert, *Histoire de l'Empire ottoman*, 18 vol., Paris, 1835−1843.

[13] J. W. Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*, I.−VII. Band, Hamburg, 1845−1863.

[14] N. Iorga, *GOR*, vol. I, p. I−XX.

[15] *Ibidem*, p. 3−30.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

marilor seldjukizi și a Imperiului Seldjukid din Asia Mică în cadrul lumii islamice[16], ajungând la concluzia că triburile türcice au intrat în istorie încă de pe la mijlocul mileniului I d. Hr., când au întemeiat primele formațiuni statale în Asia Centrală[17].

Savantul român a urmărit apoi înaintarea otomană în Anatolia, întemeierea și expansiunea teritorială a *beylikului* condus de 'Osmān I și Orhan, stabilirea prin forță și cuceririle otomanilor în Peninsula Balcanică, demonstrând că aceste realități istorice au fost posibile datorită poziției geostrategice, vitalității și preponderenței politico-militare a *beylikului* otoman în nord-vestul Asiei Mici, luptelor interne din Imperiul Bizantin și a celor pentru supremație politico-militaro-economică în Levant[18]. Idei interesante și pertinente, multe dintre ele valabile și astăzi, a formulat Iorga analizând relațiile complexe dintre otomanii cuceritori și creștinii supuși din Peninsula Balcanică și stabilind locul și rolul românilor în lupta antiotomană până la jumătatea secolului XV[19].

Analiza crizei statului feudal otoman de la începutul secolului XV, a refacerii acestuia în deceniile următoare, a organizării politice, economice, sociale, militare, religioase, culturale etc. a imperiului bicontinental a permis autorului conturarea direcțiilor și caracteristicilor generale ale evoluției acestei formațiuni politice, prin formularea unor concluzii în general valabile și astăzi în istoriografia mondială a problemei[20].

În *cartea I* din volumul al II-lea (*1451−1538*), N. Iorga a studiat *Bildung des osmanischen Kaiserreiches durch Mohammed II*, analizând toate aspectele politicii interne și externe a sultanului considerat de istoricul român ca fiind *adevăratul întemeietor al Imperiului Otoman* (pe emirul Orhan l-a apreciat ca fiind *întemeietorul statului otoman*)[21]. Autorul a calificat Imperiul Otoman restaurat de sultanul cuceritor al Constantinopolului ca fiind prima monarhie absolutistă feudală din lume. La baza acestui imperiu, savantul român a identificat elemente și instituții preluate din tradiția turco-mongolă, o puternică influență romano-bizantină, prezența și manifestările religiei și ideologiei islamice sunnite. Acest imperiu unitar cu triplă origine (romano-bizantină, turco-mongolică și islamo-sunnită) a fost apreciat de N. Iorga ca fiind *forma de unificare* a Asiei Mici, Orientului Apropiat și a Europei de Sud-Est sub conducerea unui stăpân incontestabil: *sultanul autocrat*. Mehmed al II-lea, Cuceritorul Constantinopolului, a unit în propria sa persoană tradițiile monarhice oriental-mongolice, turcești, islamice și romano-bizantine, creând astfel prototipul suveranului otoman. Acest sultan a asigurat perpetuarea imperiului și tradițiilor bizantine în cadrul originalei sinteze otomane înfăptuite de el[22].

Autorul a analizat ulterior, în *cartea a II-a*, politica internă și externă a sultanilor Bāyezîd II, Selîm I și Süleymān I (primii 18 ani ai sultanatului său, volumul terminându-se, de altfel, cu subcapitolul despre expediția otomană în Moldova din anul 1538, împotriva lui Petru Rareș, și urmările sale), relațiile complexe româno-otomane

[16] *Ibidem*, p. 31−146.

[17] Și nu abia după cucerirea selgiucidă în Asia Centrală și Mică (secolul XI d. Hr.), cum se susținea în istoriografia mondială a subiectului, la începutul secolului XX. De altfel, titlul cărții I este sugestiv în acest sens, *Alte Geschichte der türkischen Stämme und Staatbildungen* (p. 1−146); vezi și M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 71−81.

[18] N. Iorga, *GOR*, vol. I, p. 147−214.

[19] *Ibidem*, p. 215−324; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 91−97.

[20] N. Iorga, *GOR*, vol. I, p. 325−486; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 98-105; idem, *N. Iorga, historian*, p. 104−105; idem, *N. Iorga et l'histoire*, p. 177-182; M. Guboglu, *N. Iorga – istoric*, p. 37−39.

[21] N. Iorga, *GOR*, vol. II, 1909, p. 3−230.

[22] *Ibidem, passim*; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian historian*, p. 105−112.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

găsindu-și locul cuvenit în cadrul expunerii. N. Iorga a considerat că politica otomană de cucerire a țărmurilor și insulelor Mărilor Neagră și Mediterană (de Est) a fost transpunerea în fapt a concepției milenare romano-bizantine ce susținea necesitatea dominării mărilor vecine prin posesiunile terestre. Selîm I a asigurat tricontinentalitatea imperiului, însușindu-și titlul de *calif*, în urma cuceririi Egiptului mamelucilor. Süleymān I a revenit la *politica terestră europeană și iraniană* a înaintașilor săi, urmărind să cucerească noi teritorii și să consolideze frontierele imperiului pe importante cursuri de apă (Dunărea Mijlocie, Sava, Drava, Eufrat etc.); în cadrul politicii maritime a asigurat *thalassocrația* otomană în Mările Neagră, Egee, Mediterană de Est și Centrală[23].

Următorul secol al istoriei otomane (perioada *1538−1640*) a fost studiat de N. Iorga în volumul al III-lea. Astfel, în *Cartea I*, s-a continuat analiza politicii, personalității și epocii lui Süleymān I Magnificul și Legiuitorul, în timpul căruia, a subliniat autorul, Imperiul Otoman a atins *apogeul* evoluției sale și un prestigiu incontestabil în lumea musulmană[24]. În *Cartea a II-a* a volumului, N. Iorga a studiat *decăderea* dinastiei otomane și guvernarea clasei renegaților în perioada 1566−1595, semne vizibile ale declinului Imperiului Otoman[25]. Savantul român a investigat aspectele și cauzele declinului, analizate sistematic din punct de vedere militar, politic, financiar, economic, religios-ideologic etc.: expediții costisitoare și insuccese militare (de exemplu victoriile decisive și politica unificatoare ale lui Mihai Viteazul [1593−1601]); decăderea armatei și a spiritului războinic; personalitatea ștearsă a sultanilor și dispariția veleităților combative ale acestora; lupta pentru putere între renegați, pe de o parte, între aceștia și otomanii nativi, pe de altă parte; corupția, mita, înșelăciunea, goana după îmbogățire și ranguri; autonomizarea unor provincii periferice ale imperiului; crizele financiar-economice, fenomenele demografice, tulburările interne, schismele religioase în islamismul sunnit și scleroza ideologiei oficiale, schimbarea destinației seculare a unor posesiuni funciare etc.[26]. În ultima *Carte* a volumului, savantul român a studiat politica internă și externă a statului otoman în intervalul 1595−1640 și încercările sultanilor de a opri decăderea imperiului prin reluarea politicii de cuceriri teritoriale[27].

În prima parte a volumului al IV-lea (perioada *1640−1774*), N. Iorga a continuat analiza politicii ofensive otomane în timpul dinastiei marilor viziri Köprülü, marele și decisivul eșec de sub zidurile Vienei (1683), contraofensiva habsburgică în zona Dunării mijlocii și pacea de la Karlowitz (1699). Autorul a considerat că imperiul a alunecat definitiv pe panta declinului implacabil; la cumpăna dintre secolele XVII și XVIII a apărut „problema orientală”, adică chestiunea moștenirii acestui mare dar „bolnav” stat feudal, pe care austriecii și rușii încercau prin toate mijloacele să o rezolve în favoarea lor[28]. În *Cartea a II-a*, autorul a studiat caracteristicile și formele de manifestare ale involuției Imperiului Otoman, până la pacea de la Küçük Kaynarca (1774) inclusiv, subliniind rolul dragomanilor fanarioți și a noii clase de funcționari eruditi a

[23] N. Iorga, *GOR*, vol. II, p. 231−453; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 113−120; idem, *N. Iorga, a Romanian historian*, p. 107−109.

[24] N. Iorga, *GOR*, vol. III, 1910, p. 3−134.

[25] *Ibidem*, p. 135−404: *Verfall des osmanischen Hauses und der leitenden Renegaten Klasse*.

[26] *Ibidem*, *passim*; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian historian*, p. 120−125.

[27] N. Iorga, *GOR*, vol. III, p. 405−479; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 125−128; idem, *N. Iorga et l'histoire*, p. 182−183; idem, *N. Iorga, historian*, p. 109−110; M. Guboglu, *N. Iorga – istoric*, p. 38−39.

[28] N. Iorga, *GOR*, vol. IV, 1911, p. 3−272; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian historian*, p. 126−130.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

efendi-ilor în cadrul statului otoman, al regimului *fanariot* în Țara Moldovei și Țara Românească[29].

Al cincilea și ultimul volum al sintezei (perioada *1774−1912*) a început cu analiza „războaielor pentru împărțirea Imperiului Otoman" între 1774 și 1812, competitorii fiind austriecii și rușii, și a primelor încercări de reformare a statului otoman în timpul lui Selîm al III-lea. Autorul a insistat și asupra urmărilor nefaste pentru români ale acestor războaie: pierderi teritoriale și de populație[30]. N. Iorga a studiat în continuare *lupta pentru reforme și pentru păstrarea unității imperiului* în timpul sultanului Mahmūd al II-lea (1808−1839), concluzionând că statul otoman și-a prelungit existența, în anumite momente critice, datorită unor evenimente politico-militare europene majore și politicii constante a anumitor mari puteri europene de a menține statalitatea otomană ca o condiție *sine qua non* a echilibrului european. Epoca reformelor, inaugurată (1839) de măsurile inovatoare ale lui Mahmūd al II-lea, a însemnat declinul ireversibil al celei mai vechi monarhii absolutiste și, concomitent, începutul modernizării (după model occidental) a secularelor structuri feudale otomane[31].

În secolul XIX și la începutul secolului XX, conducerea otomană s-a confruntat cu lupta de eliberare națională și socială a popoarelor subjugate din cadrul imperiului, ceea ce a avut ca rezultat formarea unor state independente în Peninsula Balcanică și în Orientul Apropiat și grăbirea colapsului bătrânului imperiu multinațional: Grecia, România, Serbia, Muntenegru, Bulgaria, Albania etc. N. Iorga a analizat cu minuțiozitate prevederile și urmările tratatului de la Berlin (1878), revoluția Junilor turci (1908), contradicțiile între „noile timpuri" și „vechile moravuri", din care au rezultat cauzele, caracterul și urmările viitoarelor războaie balcanice (1912−1913), formulând concluzii veridice și durabile. A reliefat cu claritate contradicția ireconciliabilă între tendința anacronică a regimului politic al Junilor turci de a restabili Imperiul Otoman în limitele teritoriale ale secolelor XVI−XVII, de a introduce un centralism excesiv și existența concretă a statelor naționale independente în Peninsula Balcanică. Cele două războaie balcanice au constituit penultima lovitură dată idealurilor perimate ale obtuzilor Juni turci și unui imperiu muribund. Cu formidabila sa intuiție, savantul român a înțeles că turcii trebuiau să renunțe la naționalitățile pe care nu le mai puteau domina și la visuri deșarte și să creeze o Turcie modernă, având la bază o singură națiune, cea turcă[32].

La sfârșitul acestei succinte prezentări se impune formularea unor concluzii.

Privită în perspectiva celor 105 ani de la publicarea primului volum (1908) și a unui secol de la cea a ultimului volum, al V-lea (1913) al sintezei, *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt* a fost lucrarea de referință în domeniu timp de jumătate de secol, marea sa valoare constând în deplina îmbinare a unei cunoașteri științifice enciclopedice și a unei erudite precizii istorice cu noutatea și cutezanța concepțiilor și concluziilor formulate, fiind cu mult superioară, din toate punctele de vedere, încercărilor anterioare ale lui J. von Hammer-Purgstall (1827−1935) și J. W. Zinkeisen (1840−1863). Faptul că în Turcia vol. V (perioada *1774−1912*) a fost tradus întâi în 1913, dar nepublicat, probabil datorită declanșării Primului Război

[29] N. Iorga, *op. cit.*, vol. IV, p. 273−512.

[30] *Ibidem*, vol. V, 1913, p. 3−212: *Kriege um die Teilung des osmanischen Reiches*.

[31] *Ibidem*, p. 213−402: *Kämpfe für Reform und Einheit des Reiches*; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 130−135.

[32] N. Iorga, *GOR*, Cartea a III-a, p. 403−633; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian historian*, p. 135−143; idem, *N. Iorga, historian*, p. 113−117; idem, *N. Iorga et l'histoire*, p. 183−184; M. Guboglu, *N. Iorga – istoric*, p. 39−40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mondial, apoi tradus din nou și tipărit în 1948, că în 2005 întreaga sinteză a fost tradusă în turcește, că opera a fost reeditată în 1962 în Occident, că mari turcologi, bizantinologi și orientaliști au folosit-o, apreciat-o și citat-o în perioada interbelică și postbelică, sunt alte dovezi în acest sens. Deși a fost o *Geschichte* preponderent politico-militară, nu au lipsit totuși din structura ei subcapitolele sau analizele referitoare la realitățile economice, sociale, militare, culturale, ideologice, religioase etc.

Studierea și integrarea istoriei otomanilor în cadrul mai larg al evoluției universale au constituit rezultatul firesc al aplicării concepțiilor înnoitoare istorico-filosofice profesate de savantul român de reputație internațională. Tratarea istoriei universale ca un tot unitar, în care evoluția statului otoman și-a avut un loc și un rol pe cât de importante pe atât de bine stabilite, s-a dorit a fi și o invitație adresată istoricilor universaliști și turcologilor de a privi, considera și cerceta realitățile otomane și din *acest punct de vedere*. O altă consecință a fost aceea că N. Iorga a definit și lansat „un concept integrator: Europa sud-orientală" (conform aprecierii lui Alexandru Zub)[33].

Vasta sinteză semnată de istoricul român mai este importantă și valoroasă și prin folosirea exhaustivă a izvoarelor documentare și cronistice descoperite în țară și/sau în străinătate și editate de el însuși. Coroborate cu celelalte izvoare istorice editate deja până în 1912, această concepție istorică a ilustrat și onorat linia de conduită anunțată încă din titlu (*nach den Quellen dargestellt*).

N. Iorga a cercetat și precizat cu claritate și obiectivitate (*sine ira et studio*) locul și rolul românilor în cadrul istoriei globale otomane, *GOR* fiind totodată și primul studiu sistematic al relațiilor complexe româno-otomane între secolul XIV și începutul secolului XX din istoriografia românească modernă, depășind concepția, analiza și concluziile formulate la sfârșitul veacului XIX de fostul său profesor de la Universitatea din Iași, A. D. Xenopol.

Sinteza de istorie otomană a fost însă deficitară din punctul de vedere al folosirii, integrării și interpretării izvoarelor documentare, cronistice, epigrafice, numismatice etc. otomane, datorită faptului că N. Iorga *nu* avea cunoștințele necesare de filologie, paleografie, diplomatică, numismatică etc. turco-otomană, fapt subliniat și, mai ales, criticat de recenzorii europeni, specialiști în domeniu[34], ai operei savantului român, în special ai volumelor I−III (1908−1910). Dar această neîmplinire nu trebuie exagerată sau absolutizată, pentru că, trecând peste cauze subiective (lipsa de pregătire a lui Iorga în domeniul anterior amintit[35]), savantul român s-a confruntat cu piedici obiective: penetrarea și cercetarea arhivelor, bibliotecilor, depozitelor etc. otomane cu diferite izvoare istorice[36], erau la primii lor pași, modești și nesiguri ca orice început[37]. De

[33] Alexandru Zub, *op. cit.*, p. 233−244.

[34] C. Brockelmann, în „Literarisches Zentralblatt", XXV, 1908, p. 817; XXVI, 1909, p. 801; XXX, 1913, p. 503−505; C. Jireček, în „Byzantinische Zeitschrift", XVIII, 1909, p. 578−586; K. Süssheim, în „Orientalische Literaturzeitung", XVI, 1909, p. 463−464; idem, în „Historische Vierteljahrschrift", 1914−1915, p. 583−584; E. Gerland, în „Deutsche Literaturzeitung", XIII, 1910, p. 819; L. Mangold, în „Historische Vierteljahrschrift", 1909, p. 112−114, 546−548; 1911, p. 109, 546; 1912, p. 76−77.

[35] Vezi M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian historian*, p. 21, 43, 58, 60, 148; idem, *N. Iorga, historian*, p. 119; idem, *N. Iorga, et l'histoire*, p. 186; M. Guboglu, *N. Iorga – istoric*, p. 41−47.

[36] N. Iorga însuși a efectuat, în *iulie 1906*, o călătorie de studii la Istanbul (Constantinopol), prin Bulgaria, fostă provincie otomană, prin Edirne (Adrianopol) și „Turcia europeană", cu scopul cercetării izvoarelor istorice de diferite categorii (arheologice, epigrafice, documentare, cronistice, numismatice, cartografice etc.), în perspectiva elaborării sintezei otomane (N. Iorga, *Prin Bulgaria la Constantinopol*, cu ilustrații de pictorul Stoica, București, Editura Minerva, 1907, 282 p.).

[37] M. Guboglu, *N. Iorga – istoric*, p. 29 (în 1905, „un învățat european de origine suedeză, Gunnar Jahring, pătrundea pentru prima dată în arhivele turcești din Istanbul, spre a strânge documente tot pentru șederea lui

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aceea, responsabilitatea acestor imperfecțiuni nu trebuie atribuită exclusiv lui Iorga ci, în mai mare măsură, și sistemului politico-administrativ otoman, concepției și metodelor de organizare, păstrare, conservare, folosire etc. a fondurilor documentare, de bibliotecă etc. otomane, nivelului de dezvoltare și direcțiilor de evoluție ale istoriografiei otomane și ale preocupărilor mondiale de turcologie în epocă etc.

Și periodizarea istoriei otomane, adoptată de N. Iorga, este discutabilă[38]. Eliminând din analiză posibilitatea ca autorul să fi fost constrâns de cerințe de ordin tehnic-tipografic să fi procedat astfel (diversitatea numărului de pagini ale volumelor ar elimina această prezumție), atunci responsabilitatea repartizării *cărților*, *capitolelor* și *subcapitolelor* în tomuri a revenit exclusiv autorului. Problematica primului volum s-a oprit la anul 1451 (al morții lui Murād al II-lea și al urcării pe tron a tânărului Mehmed al II-lea, viitorul cuceritor al Constantinopolului), a celui de-al II-lea în 1538 (anul campaniei sultanale împotriva lui Petru Rareș al Țării Moldovei, divizând astfel domnia celui mai mare sultan otoman), a celui de-al al III-lea în 1640 (anul morții lui Murād al IV-lea), a celui de-al IV-lea în 1774 (anul păcii de la Küçük Kaynarca), a celui de-al V-lea în 1912 (anul declanșării primului război balcanic). Dacă limitele cronologice superioare ale volumelor I și V ar putea fi înțelese și acceptate (1451 − începutul sultanatului tânărului și energicului Mehmed al II-lea, de unde intenția de a prezenta unitar domnia Cuceritorului, adevăratul întemeietor al Imperiului Otoman; 1912 − anul în care autorul a terminat de elaborat, subiectiv și obiectiv, sinteza otomană), cele ale volumelor II, III și IV ridică mari semne de întrebare: 1538, anul unor mari campanii și victorii militare terestre și navale; astfel prezentarea domniei lui Süleymān I Magnificul și Legiuitorul a fost fragmentată, punct de reper fiind un an important, dar nu decisiv, al sultanatului acestuia; 1640, anul unei succesiuni de sultani; 1774, încheierea păcii după un război desfășurat pe un front de luptă. Dar ce relevanță pot avea succesiunile de sultani pe tronul otoman, o victorie militară, un tratat de pace etc. față de „durata lungă" a unor fapte, fenomene și procese istorice seculare? Au fost toate aceste abordări rezultatul unor carențe de concepție și metodă istorică, ale unor clarificări și conceptualizări în curs de elaborare, palide reminiscențe ale tratării cronicărești, anecdotice și/sau biografice a istoriei otomane, practicată anterior de Cantemir, Hammer sau Zinkeisen?

S-ar mai putea adăuga lipsa unei bibliografii generale și speciale, a unor hărți strict necesare înțelegerii geografice pe orizontala spațială a evoluțiilor istorice de pe verticala cronologică, a unor indici de nume de persoană, de locuri, etc., a unui glosar de temeni turco-osmani amintiți în sinteză.

Carol al XII-lea în Imperiul Otoman"); p. 30 (la inițiativa lui T. Djuvara și D. A. Sturza au fost cercetate arhivele otomane de către persoane calificate și abilitate, în 1898−1899, copiindu-se și traducându-se în limba franceză 215 documente); p. 42 („De fapt, izvoarele turcești, în frunte cu arhivele otomane, nici până astăzi [1973 − n.n, D.P.] nu sunt cercetate în măsura dorită. Se poate spune că cercetarea lor este abia în faza inițială"); idem, *Paleografia*, p. 9 („În Turcia, din îndemnul turcologului ungur I. Karácson, se începe în 1910 organizarea bogatelor arhive, în care, până atunci, domnea haosul, ele fiind sortite distrugerii […]. Activitatea modestă în acest domeniu, în perioada dintre anii 1912−1922, este stingherită de războaiele balcanice și mai cu seamă de Primul Război Mondial, când Istanbulul a fost ocupat de forțele străine"); p. 11 („Perioada dintre anii 1907−1911 marchează un început de activitate intensă în orientalistică, datorită faptului că turcologul ungur Imre Karácson, după o luptă dârză, a reușit să înfrângă rezistența autorităților otomane și să pătrundă în arhivele sultanilor din Istanbul. Aici […] a ajutat efectiv la organizarea arhivelor turcești, încurajând și adâncind cercetările istorice"); p. 15, 18, 20.

[38] Vezi și considerațiile lui M. Guboglu, *Orientalistica română*, p. 323; idem, *Contributions roumaines*, p. 460.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dar, plecând de la marile adevăruri formulate spre sfârșitul secolului XIX de celebrii istorici A. D. Xenopol[39] în România sau Gabriel Monod[40] în Franța, pot afirma că *GOR* a fost un produs al epocii sale, al unui anumit nivel de evoluție și dezvoltare al istoriografiei românești („școala critică de istorie"), al unei anumite concepții istorice (abordarea critico-documentară a realităților și devenirii istorice)[41], realizare cu mult peste nivelul preocupărilor și contribuțiilor contemporane europene în domeniu, conferindu-le autorului și școlii istorice românești un loc de cinste în panteonul turcologiei mondiale[42].

Dar, „prin natura ei, sinteza e un punct terminus, dar și unul de inaugurare"[43]. N. Iorga era pe deplin conștient de faptul că sinteza otomană din 1908−1913 era perfectibilă: el însuși a mărturisit că „un volum de descriere a provinciilor și oamenilor nu l-am putut da, editorii oferindu-mi doar obișnuita plată pe coală", după un lung proces de elaborare de „aproape zece ani de zile, urmărit de ideea că nu voi trăi s-o duc la capăt"[44]. În perioada interbelică a continuat cercetările în arhive, biblioteci, muzee etc., descoperind și punând în valoare noi izvoare istorice și bibliografice referitoare la istoria otomană. Savantul român se gândea la o nouă ediție, revăzută, augmentată și

[39] „Istoria unui timp se clădește întotdeauna cu materialul adunat până atunci. Dacă ar fi să așteptăm ca tot materialul istoric al unui popor să fie descoperit, n-am mai ajunge niciodată să expunem cursul vieții sale, căci descoperirile se fac neîncetat; cunoștințele se întind și se adâncesc, mărind fără încetare orizontul istoriei. Timpurile din urmă îndreaptă necontenit cele ce se află greșite în expunerile de mai înainte și […] crește și se dezvoltă și arborele istoriei sale. Fiecare timp oglindește, în lucrările istorice ce le înfățișează, cunoștința de atunci a poporului asupra trecutului său. Fiecare timp este deci în drept să aibă istoria lui, începând chiar de la acela al copilăriei unui neam, când el nu a ieșit încă din fașele poveștilor", în A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ediția a IV-a, vol. I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 35.

[40] „[…] este soarta acelor care întreprind cei dintâi de a schița o mare perioadă istorică, de a da un mare prilej de critică și de îndreptare celor care după ei vin să adâncească amănunțimile. Nu este mai puțin adevărat că ei au pus cele dintâi îndrumări care asigură mersul succesorilor lor și că au statornicit marile linii ale tabloului pe care alții îl vor îndeplini și aduce la desăvârșire", în „Revue historique", Paris, 1900, t. XLVII, p. 347, *apud* A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 38 (traducere efectuată de istoricul român).

[41] A se vedea și considerațiile generale formulate de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian historian*, p. 144−149; idem, *N. Iorga et l'histoire*, p. 185−186; idem, *N. Iorga, historian*, p. 117−122; M. Guboglu, *N. Iorga – istoric*, p. 40−48; Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române*, vol. II, București, 1976, p. 259−260; Virgil Cândea, *Nicolas Iorga, historien de l'Europe du sud-est*, în vol. *Nicolas Iorga, l'homme et l'oeuvre*, București, 1972, p. 200−201.

[42] Prestigiul de care se bucura N. Iorga în lumea științifică germană, franceză, engleză, italiană, otomană, sârbă etc. era imens. Astfel, *în Germania* era elogiat de specialiștii în domeniul turcologiei și orientalisticii; Belmont i-a solicitat colaborarea; ziarul „Kölnische Zeitung" (19 septembrie 1912) a înserat un articol favorabil despre sinteza otomană; în august 1909 decanul Facultății de Filosofie din Leipzig, prof. W. Seeliger, l-a apreciat pe N. Iorga ca fiind „marele orientalist și istoric al românilor" etc.; *în Franța*, prof. L. Bréhier a publicat o recenzie favorabilă în „Revue historique"/1908, referitoare la *GOR*, vol. I; G. Weigand a apreciat, de asemenea, sinteza otomană; *în Anglia* a fost, împreună cu Karl Lamprecht, centrul atenției Congresului internațional de studii istorice (martie 1913), unde a prezentat două importante și apreciate comunicări; *în Italia*, A. Pernice i-a propus să tipărească la Editura „Hoelpi" o istorie a Imperiului Otoman (1914). *Din Imperiul Otoman* a primit vizitele unor mari grupuri de profesori și studenți turci (august 1910; mai 1914), care au mulțumit și l-au felicitat pe istoricul român pentru sinteza elaborată, iar după apariția vol. IV însuși sultanul Mehmed al V-lea Reșăd, căruia i s-au oferit în semn de omagiu vol. I−IV, i-a mulțumit (mai 1911); în ochii lumii intelectuale otomane, savantul român era cel mai mare istoric străin care a scris cea mai valoroasă sinteză otomană de până atunci. *În Serbia*, N. Iorga a fost invitat să conferențieze despre istoria popoarelor din sud-estul Europei (noiembrie 1913); în a doua expunere a analizat *Cauzele prăbușirii Imperiului Otoman*; vizita și contactele științifico-politico-culturale s-au bucurat de un imens succes. Și exemplele ar putea continua. Nu este o exagerare când afirm că treptele consacrării definitive a lui N. Iorga în istoriografia mondială la începutul secolului XX au fost formate din cele cinci masive și temeinice volume ale operei sale capitale (c. 2650 p.) în domeniul *turcologiei* (vezi Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*[2], p. 48−63, *passim*).

[43] Alexandru Zub, *op. cit.*, p. 99.

[44] N. Iorga, *O viață de om*, vol. III, p. 109−110.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

adusă la zi, a contribuției fundamentale *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt*, cum mărturisea, indirect, în 1938[45].

În 1913−1914 a existat o inițiativă turcă de a se traduce vol. V al *sintezei otomane* în limba turcă, și chiar s-a lucrat la realizarea ei (poate de către Nuzhet Kudret), așa cum a declarat însuși N. Iorga[46]. Dar ea nu a mai ajuns să fie finalizată pe plan editorial, nici atunci și nici în perioada interbelică[47]. În iulie 1914, editorul italian A. Pernice i-a propus lui N. Iorga să tipărească în Editura „Hoepli" un compendiu de istorie otomană, dar nici această inițiativă nu s-a materializat printr-o apariție editorială[48]. După al Doilea Război Mondial, în 1948, istoricul B. S. Baykal a tradus același volum V în limba turcă și l-a editat la Ankara[49]. Este interesant de știut dacă între inițiativa traducerii parțiale din 1913−1914 și cea din 1947−1948 a existat o relație de cauzalitate/continuitate sau nu. Nu s-au finalizat nici alte două încercări de traducere, probabil integrale, a *GOR* în limbile franceză[50] sau greacă[51]. E curios faptul că nu s-a realizat o traducere în limba română a acestei opere, deși trecutul istoric româno-otoman, prestigiul și valoarea ei științifică ar fi impus-o cu necesitate și ar fi dat, sunt sigur de aceasta, un important impuls dezvoltării turcologiei românești în perioada interbelică. Să fi existat această intenție, dar Primul Război Mondial să o fi amânat *sine die*? Să fi proiectat Iorga o nouă ediție în (sau și în) limba română spre sfârșitul anilor '30? Răspunsul pare a fi: *da*[52], însă amănunte de ordin conceptual, tehnic-editorial, cuprins, număr de volume etc. nu sunt *încă* cunoscute.

În 1962, *GOR* a fost reeditată într-o ediție anastatică în Germania[53], iar în 2005 a fost tradusă și reeditată integral în Turcia[54]. În România postbelică, mai ales după 1971, sau postdecembristă, după 1989, *GOR* nu a fost tradusă în românește, deși pe necesarul, dar sinuosul traseu al restituției operei lui N. Iorga s-au făcut pași importanți. Anii 2008 (centenarul publicării primului volum al sintezei otomane iorghiste) și 2013 (centenarul tipăririi vol. V al *GOR*) nu au adus și o reeditare, chiar anastatică, a ediției germane sau, și mai bine, o traducere în limba română a monografiei otomane. Sinteza otomană centenară a lui N. Iorga, ultima contribuție de autor, de referință în istoriografia

[45] Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*[2], p. 175.

[46] N. Iorga, *Quelques mots sur les relations entre les Roumains et le peuple turc*. Conférence faite aux hôtes universitaires turcs à l'Université de Bucarest, le 6/9 mai 1914, București, Minerva, 1914, p. 20; Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*[2], p. 173.

[47] Afirmația lui M. Guboglu (*N. Iorga – istoric*, p. 45−46, unde pot fi întâlnite și aprecierile istoricilor turci la adresa lui Iorga și a sintezei sale) că ar exista o traducere și o ediție în perioada interbelică a *sintezei otomane*, realizate de Nuznet Kudret, este inexactă. G. S. Baykal, în *Cuvânt înainte (önsöz)* la traducerea vol. V, 1948, p. 3−4, nu a amintit nimic despre existența unei traduceri și ediții anterioare în limba turcă. Iar în România, nici N. Iorga și nici secretarul și, ulterior, biograful său, Barbu Theodorescu, nu au pomenit nimic despre această controversată ediție, ceea ce cred că nu s-ar fi întâmplat dacă ea ar fi existat în realitate.

[48] Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, p. 63.

[49] N. Iorga, *Osmanlı Tarihi*, V-nci Cilt (1774−1912), çeviren: B. S. Baykal, Ankara, GMGTAO, 1948, XVI + 690 p.

[50] I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. X, București, 1940, p. 156−158: M. Chakry (șakri), el însuși autorul unei sinteze de istorie otomană, a apreciat *GOR* ca fiind un impunător monument ridicat adevărului istoric referitor la geneza și evoluția statului și societății otomane etc., și a dispus în consecință traducerea ei în limba franceză (1912).

[51] Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*[2], p. 78.

[52] N. Iorga, *Entre la Turquie moderne et les Empires chrétiens de récupération*, București, „Datina Românească", 1938, extras (71 p.), p. 3, n. 1; Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*[2], p. 175.

[53] N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt*, Band 1−5, 1962.

[54] Nikolaye Yorga, *Osmanlı Imparatorluğu Tarihi (Istoria Imperiului Otoman)*, alman dilinden çevirme, yayımlayıcı: prof. Kemal Beydilli, 1−5. Cilt, Istanbul, Yeditepe Basımevi, 2005.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

problemei, continuă să fie nedreptățită! Ignoranța este aproape totală! Cunoscută, utilizată și citată pe plan mondial, știută dar puțin folosită ori neglijată pe plan național, *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt* a lui N. Iorga, sinteză a începutului secolului XX, merită cu prisosință și urgent o recuperare și o restituție românească!

Cine acceptă provocarea?

ROMANIAN HISTORIANS AND HISTORIES OF THE OTTOMAN EMPIRE. NICOLAE IORGA, *GESCHICHTE DES OSMANISCHEN REICHES, NACH DEN QUELLEN DARGESTELLT* – CENTENARY SYNTHESIS (1913–2013)

(Summary)

Keywords: Nicolae Iorga, Romanian turkologist, *GOR*, Ottoman history, centenary synthesis, Romanian edition, fertile ideas.

Viewed from the perspective of time, a century after the publication of the last volume (fifth, in 1913) of the monumental *Geschichte des osmanischen Reiches*, N. Iorga's work on Ottoman history is still extremely precious due to its suggestions and ideas. There are five volumes: Ist (from the beginnings of the Turkish tribes to 1451), Gotha, 1908; IInd (from 1451 to 1538) Gotha, 1909; IIIth (from 1538 to 1640) Gotha, 1910; IVth (from 1640 to 1774) Gotha, 1911; Vth (from 1774 to 1912) Gotha, 1913.

Nicolae Iorga's *Geschichte des osmanischen Reiches* is a work of great value in which the scholar's encyclopedic knowledge and the erudite's precision combine with the novelty and boldness of the propounded theses. N. Iorga thus wrote a synthesis of the history of the Ottoman Empire in which the historical events combine happily with the presentation of the economic and social aspects, to the extent in which they could be investigated and known at the beginning of the XXth century. The Romanian historian turkologist considered the history of the Ottoman Empire as an integrant part of world history. The originality of their interpretations opened new vistas for the historical research. The *GOR* is not only a work of erudition, but one of interpretation, grounded on profound thinking.

The fact that N. Iorga was not able to utilize the Turkish-Oriental historical sources in the original, because he hadn't Turkish philological and document deciphering training, does not lessen the value of his *GOR.* After a century, the *GOR* still offers us bold and fertile ideas. For many reasons, *GOR*, the *centenary synthesis (1913–2013)*, must be translated in the Romanian language, in critical edition.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GEORGE ENACHE[*]

EPISCOPUL VARTOLOMEU STĂNESCU, PROMOTOR AL „CREŞTINISMULUI SOCIAL" ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ (I)

Personalitatea lui Vartolomeu Stănescu, episcop de Râmnic – Noul Severin, este relativ puţin cunoscută azi, nu numai printre oamenii de cultură, dar chiar şi printre clerici[1]. O anumită conjunctură a făcut ca numele şi înfăptuirile lui să fie ţinute mai bine de 50 de ani în uitare, în pofida faptului că valoarea sa intelectuală şi realizările pastoral-misionare îl situează printre cei mai remarcabili şi, în acelaşi timp, originali ierarhi ai Bisericii Ortodoxe Române din epoca modernă şi contemporană. Opera sa, lipsită încă de notorietatea pe care ar merita-o, constituie pentru un specialist în teologie socială sau un istoric al Bisericii Ortodoxe Române o adevărată revelaţie în contextul literaturii teologice româneşti, prin deschiderea pe care o manifestă faţă de principiile „creştinismului social", el fiind promotorul şi cel mai de seamă reprezentant în România al acestui curent de gândire, care-şi propusese să regândească principiile modernităţii prin prisma valorilor creştine.

În acest studiu ne propunem să evidenţiem ideile fundamentale din opera episcopului Vartolomeu, idei care, după cum se va vedea, formează un sistem funcţional şi dinamic. În stadiul de (ne)cunoaştere în care se află deocamdată opera episcopului de la Râmnic, ne-am rezumat la o prezentare sistematică a acestor idei, fără a intra în discuţii ample privind originile intelectuale ale concepţiilor sale sau punerea lor consecventă într-un context comparativ cu mediul intelectual şi spiritual al României interbelice. Toate aceste aspecte pot face foarte bine obiectul unor studii separate, de mare amploare.

---

[*] Universitatea „Dunărea de Jos" din Galaţi.

[1] Datele biografice din *Dicţionarul Teologilor Români* (Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2002, p. 455) oferite de acad. pr. prof. Mircea Păcurariu despre episcopul Vartolomeu Stănescu sunt următoarele: „N. 25 aug. 1875, în Ciuperceni, jud. Teleorman, decedat la 2 nov. 1954, în mănăstirea Bistriţa – Vâlcea.

Studii la Seminarul «Central» din Bucureşti (1890−1897), Facultatea de Teologie din Bucureşti (1897−1901); călugărit şi hirotonit ierodiacon în 1905, diacon la catedrala mitropolitană din Bucureşti (1905), apoi la capela ortodoxă română din Paris (1905−1909), urmând, paralel, Sociologia şi Dreptul la Sorbona, precum şi cursuri la Facultatea de Teologie. Ieromonah (dec. 1909) şi «arhimandrit de scaun» (vicar) al eparhiei Dunării de Jos (1910−1912), arhiereu titular cu numele «Băcăuanul» (1912), inspector al seminariilor din ţară (1912), profesor de Noul Testament la Facultatea de Teologie din Bucureşti (1913−1919), locţiitor de episcop la Argeş (1 apr. 1919 – 1 apr. 1920), locţiitor la Râmnic (din 1 apr. 1920), apoi episcop eparhiot la Râmnic (ales 17 mar. 1921, înscăunat 24 apr.), unde a păstorit până la 1 nov. 1938, când a fost pensionat şi s-a stabilit la mănăstirea Bistriţa. A desfăşurat o bogată activitate culturală, misionară şi filantropică şi a pus bazele foii eparhiale «Renaşterea», a stimulat munca preoţilor olteni, grupându-i în Societatea «Renaşterea»; delegat la Conferinţa ecumenistă de la Stockholm (1925), preşedinte al Conferinţei regionale balcanice a «Alianţei mondiale pentru înfrăţirea popoarelor prin Biserică», ţinută la Râmnic în 1936".

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. L, 2013, p. 355–370

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ne rezumăm doar la a arăta că, în perioada studiilor extrem de serioase de la Paris, unde a absolvit dreptul şi sociologia, Vartolomeu Stănescu şi-a însuşit temeinic principiile „creştinismului social", care cunoştea, la sfârşitul secolului XIX, o dezvoltare remarcabilă în vestul Europei, deopotrivă în mediul catolic şi protestant[2]. Lucrările sale abundă de citarea a numeroşi autori de referinţă care au avut, mai mult sau mai puţin, de-a face cu acest curent de gândire, semn al preocupărilor extrem de serioase pe marginea acestui subiect, nefiind vorba în cazul său de o convertire produsă după lectura unei cărţi. Dar aceste lecturi au fost puse în slujba unor căutări personale, iar Vartolomeu Stănescu a avut o capacitate remarcabilă de a asimila şi „autohtoniza", la nivelul realităţilor româneşti şi al Bisericii Ortodoxe Române, ideile europene, referirea la acestea în operele sale însemnând implicit o asumare şi transformare a lor în convingeri personale.

În ceea ce priveşte contextul istoric, cultural şi ideatic, acesta este prezent numai în măsura în care contribuie la luminarea unor aspecte care, altfel, ar fi rămas obscure. Nu în cele din urmă, ţinem să precizăm că nu ne-a interesat să evaluăm valoarea de adevăr a afirmaţiilor episcopului Vartolomeu sau să criticăm anumite opinii, ci doar să prezentăm sistemul gândirii sale, dinamica şi coerenţa lui, în dorinţa de a face pasul prealabil înaintea unei eventuale deconstrucţii, anume acela al înţelegerii. De asemenea, am lăsat deoparte misiunea harică, mântuitoare, a bisericii, pe care Vartolomeu Stănescu o afirmă cât se poate de clar, pentru a insista pe dimensiunea ei socială, care formează de fapt, miezul celor mai multe dintre studiile înaltului ierarh.

„Puterile sociale ale creştinismului"

Putem începe depănarea firului ideilor episcopului Vartolomeu de la preocuparea sa pentru sensul vieţii omului şi al societăţii omeneşti, un sens care nu poate fi decât cel al conservării şi desăvârşirii vieţii, împlinit printr-o „dezvoltare organică" ce trebuia să ţină seama de „legile ştiinţifice"[3]. O parte a civilizaţiei moderne, construită exclusiv pe principii materialiste şi raţionaliste, negaseră religiei în general, creştinismului în special, orice valoare „ştiinţifică" şi, prin urmare, vreun rol în dezvoltarea „organică" a individului şi societăţii umane. În replică, mai ales din a doua jumătate a secolului XIX, în Occident s-au dezvoltat curente culturale şi ştiinţifice ce repuneau în discuţie, din punctul de vedere a ceea ce era considerat „ştiinţă", raţionalismul excesiv al veacului XVIII, ajungându-se până la reevaluarea creştinismului ca pe o adevărată „ştiinţă", consecinţa directă, din punctul de vedere al discuţiei noastre, fiind îndreptăţirea deplină a religiei lui Hristos de a îmbogăţi, cum numai ea ştie, viaţa individului şi a societăţii. Din

[2] În România postcomunistă studiile dedicate „creştinismului social" propriu-zis sunt relativ puţine. Cel mai avizat cercetător în prezent este Cătălin Raiu, cu mai multe intervenţii pe această temă în „Ziarul Lumina" şi cu un volum *Ortodoxie, postcomunism şi neoliberalism. O critică teologico-politică*, Editura Curtea Veche, 2012. Dintre lucrările publicate în străinătate amintim A. R. Vidler, *A Century of Social Catholicism. 1820−1920*, London, S.P.C.K., 1964; Bernard Reardon, *Liberalism and Tradition, Aspects of Catholic Thought in The Nineteenth-Century France*, New York, Cambridge University Press, 1975; Roger Henry Soltau, *French Political Thought in the 19th Century*, New York, Russell & Russell, 1959; Michael Sutton, *Nationalism, Positivism and Catholicism*, Cambridge, Cambridge University Press, 1982; Paul Misner, *Social Catholicism in Europe: from the Outset of Industrialization to the First World War*, London, Darton, Logman & Todd, 1991; René Rémond, *Religie şi societate în Europa. Secularizarea în secolele al XIX-lea şi XX, 1780−2000*, traducere de Giuliano Sfichi, Iaşi, Polirom, 2003.

[3] *Discurs ţinut în şedinţa Senatului din 25 Mai 1921 la legea învăţământului a d-lui Dumitru P. Negulescu*, în *Produsuri sufleteşti şi realităţi verificate*, de prea Sfinţitul Episcop Vartolomeiu al Râmnicului Noul Severin, Râmnicul-Vâlcii, Tipografia „Cozia" a Sfintei Episcopii, 1934, p. 210.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

perspectiva unei istorii a culturii româneşti, Vartolomeu Stănescu are meritul remarcabil de a fi introdus şi la noi în dezbaterea de idei această tendinţă într-o manieră sistematică şi coerentă.

Pornind de la sugestii multiple, episcopul Vartolomeu a întreprins în numeroase rânduri un adevărat excurs în natura umană. Pentru vlădicul oltean, este evidentă existenţa unei dimensiuni a omului numită îndeobşte „misticism" şi pe care raţionalismul a tins să o combată şi chiar să o nege. Acest „misticism" nu poate fi explicat cu datele raţiunii, în chip discursiv: „istoria se mărgineşte să-i arate numai funcţiunea şi produsele lui, adică numai realităţile organice şi sociale cu care misticismul este prins de viaţa omului şi a popoarelor. Şi bine face istoria, pentru că nici nu e nevoie şi nici nu putem să cunoaştem cu mintea noastră natura în sine a tuturor lucrurilor de care ne servim, chiar dacă lucrurile acelea ar intra de-a dreptul în lumea simţurilor noastre, adică dacă s-ar putea vedea şi pipăi. De pildă: mintea noastră nu poate să cunoască în sine ce este electricitatea şi totuşi electricitatea există şi omenirea se serveşte de ea, folosindu-i funcţiunea şi produsele întocmai ca pe ale misticismului. Mintea omenească nu poate să pătrundă în esenţa lucrurilor, după cum ne spune Kant, ci se opreşte mai mult la fenomene, fiind restrânsă de puterile ei mărginite, mai mult la constatarea lucrurilor, decât la înţelegerea lor"[4].

De fapt, întrebarea care trebuie pusă este următoarea: Ce a produs misticismul în omenire? Iar răspunsul episcopului Vartolomeu este: „A produs elementul religios, adică credinţa şi Biserica popoarelor şi l-a produs în mod general şi l-a produs în mod permanent şi l-a produs atât de statornic şi de trainic, încât le-a fost imposibil tuturor piedicilor şi greutăţilor din lume să clatine întru ceva produsele misticismului omenesc, adică credinţa şi Biserica"[5].

Secolul XIX a fost, după cum se ştie, secolul istoriei, considerându-se că analiza evoluţiei societăţii omeneşti din perspectiva duratei este cel mai potrivit instrument de a înţelege elementele statornice, fundamentale, ale existenţei umane. Analiza istoriei a fost folosită de Marx, atunci când a vorbit de stadiile conştiinţei umane şi a căutat să demonstreze că religia reprezintă un nivel embrionar, prelogic, al acestei conştiinţe. Dimpotrivă, episcopul Vartolomeu vine şi, cu date istorice, argumentează permanenţa sentimentului religios în rândurile omenirii, până în ziua de azi: „Istoricul Plutarch din Cheronea spunea, prin secolul I d.H., că se pot concepe popoare fără organizaţiune de Stat, fără cetăţi şi fără monetă, dar nu se poate găsi un singur popor fără religie şi Biserică. În timpurile noastre, oamenii de înaltă valoare ştiinţifică, ca De Quatrefages, Darwin, care au făcut înadins anchete experimentale în această chestiune, au tras încheierea, din cercetările lor ştiinţifice, că chiar la triburile acelea răzleţe la care se credea de toată lumea că ideea de Dumnezeire nu există, s-a găsit totuşi un cult organizat. Prin urmare, în ceea ce priveşte generalitatea, nici un fenomen sufletesc sau social nu este în stare să se compare cu produsul misticismului în lume, adică cu credinţa şi Biserica, care se întâlnesc fără excepţie la toate popoarele. Dar credinţa şi Biserica nu sunt numai generale, ci sunt şi permanente, fiindcă ele nu se găsesc numai la popoarele din preistorie şi din evul antic şi mediu, ci se găsesc şi astăzi şi se găsesc nu numai la popoarele cele mai ignorante, dar chiar şi la popoarele cele mai culte, care ţin morţiş la Biserica lor. Printre aceste din urmă popoare, putem cita ca pildă poporul englez şi poporul american, care strălucesc între altele şi prin religiozitatea lor. Prin urmare, chiar

[4] *Interpelarea asupra stării Bisericii Ortodoxe, dezvoltată în şedinţa Senatului de vineri 28 dec. 1923,* în *Produsuri sufleteşti şi realităţi verificate*, p. 276−277.

[5] *Ibidem*, p. 277.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

astăzi, produsul misticismului este destul de viguros şi de activ, ceea ce însemnează că, pe lângă generalitate, el se bucură într-un mod neasemănat şi de permanentizare”[6].

Sentimentul mistic este atât de puternic înrădăcinat în om încât, atunci când nu se poate manifesta sub forma obiectivată a religiei, iese la suprafaţă sub forme aberante[7]. Din această perspectivă, episcopul Vartolomeu se înscrie printre cei care au intuit formele de „religie politică” pe care le-au îmbrăcat regimurile de tip totalitar, avertizând, de asemenea, asupra manifestărilor pseudo-religioase cu caracter deviant. Negarea „misticismului” de către raţionalişti era, prin urmare, inutilă şi contraproductivă pe când, lăsat liber să se exprime, el poate produce efecte din cele mai benefice pentru omenire: „Misticismului, de pildă, care este mai presus de raţiune şi altceva decât raţiunea, i s-a dat spre mânuire altruismul şi idealizarea, adică ambii factori sufleteşti prin care omul se ridică mai presus de animal şi prin care omenirea devine capabilă pentru progresul infinit. E drept, de altfel, că şi raţiunea se căzneşte să facă altruism, să facă idealizare, dar nici nu le poate consolida, nici nu le poate ridica la înălţimile la care le ridică misticismul… Noi nu înţelegem, spune mai departe episcopul oltean, şi istoria nu ne spune că misticismul singur poate duce lumea la progres. Misticismul singur poate să conserve viaţa, dar nu poate să-i dea deplină dezvoltare. El nu poate face muncă de detaliu, ca să cunoască tainele naturii, să pună mâna pe legile naturii şi să le folosească. Aceasta e treaba raţiunii. Istoria ne dovedeşte că popoarele care s-au servit numai de misticism nu au progresat, ci au stat totdeauna pe loc. Indienii, de pildă, sunt peste 400 de milioane, dar, pentru că nu au întrebuinţat raţiunea în cursul vieţii lor, nu au progresat deloc şi, cu toată vitalitatea lor, ei s-au văzut rând pe rând supuşi şi stăpâniţi de portughezi, de englezi şi de olandezi. Nu dispreţuim deci raţiunea, dar o punem în concordanţă cu misticismul, atribuindu-i misticismului rolul de salvator al vieţii, pentru că numai el s-a arătat capabil de creaţiuni neînfrânte”[8]. „Misticismul”, prin urmare, este însăşi energia vieţii, o viaţă pe care trebuie înţeleasă deopotrivă sub aspectul conservării şi desăvârşirii ei.

În continuare, episcopul Vartolomeu arată că Dumnezeu a rânduit în lăuntrul omului „trei puteri naturale”: „instinctul de conservare pentru existenţă şi trai, spiritul dătător de cea mai luminoasă cultură, prin care omul îi smulge naturii din universul văzut toate tainele şi produsele ei pentru binele obştesc şi sufletul, care îl ridică pe om dincolo de universul văzut, spre dobândirea fericirii eterne în Cer”[9]. Din acest motiv, viaţa omenească are o natură aparent dual㠔 Pe de-o parte, găsim „trebuinţele organice şi constrângătoare ale vieţii omeneşti” iar, pe de altă parte, avem de-a face cu „aspiraţiunile ideale”: „Dacă ca resort vital al său, trupul omenesc îşi are instinctul de conservare şi de afirmare, ca trebuinţe organice şi constrângătoare, trupul îşi are: foamea, setea, nevoia de îmbrăcăminte, de locuinţă, legea sexuală a progeniturii, nevoia producţiilor pentru existenţă, nevoia de repaus, cum şi nevoia de recreaţiuni şi de petreceri vesele şi îmbucurătoare. La rândul său, spiritul, sprijinindu-l pe trup, îi transmite, prin cugetarea şi prin simţirea din fiinţa lui: auzul, văzul, mirosul, gustul şi pipăitul, iar prin cugetare, prin simţire, prin voinţă şi prin libertatea din care se compune el, prin acelaşi spirit omul se prinde, atât de cele trei regnuri, mineral, vegetal şi animal

[6] *Ibidem.*
[7] *Ibidem,* p. 279.
[8] *Ibidem,* p. 279–280.
[9] *O scurtă privire asupra unor stări de fapt de azi în legătură cu viitorul*, de Prea Sfinţitul Episcop D. D. Vartolomeiu al Râmnicului Noul Severin, Râmnicul-Vălcii, Tipografia „Episcopul Vartolomeiu” a Sfintei Episcopii a Râmnicului Noului Severin, 1935, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

propriu-zis, cât şi de constelaţiile astrale, pe care omul numai le studiază, fără să le poată perfecţiona. Pe cele pământeşti însă, omul, prin combinaţiunile lui experimentale, le construieşte din elementele lor, în fel de fel de invenţii şi de creaţii reale, folosindu-le pentru a le utiliza, fie pe tărâmul economic, al comerţului de tot felul, al industriei mici şi mari şi al finanţelor, cum şi pe terenul cultural şi pe cel sufletesc şi moral. Omul îşi foloseşte de asemenea spiritul pe terenul ştiinţelor pozitive: fizico-chimice, matematice, astronomice, farmaceutice, medicale, tehnice ca inginerie şi arhitectură; al ştiinţelor geografice, istorice, botanice, zoologice, antropologice; al filozofiei, enciclopediei, logicei, al eticei etc. desprinse din realităţile minerale, vegetale şi animale propriu-zise, faţă de care Dumnezeu a aşezat în om pentru a-l stimula, cele două imperative categorice, înşurubate în viaţa lui în mod impulsiv-imperative care sunt: utilul şi adevărul. Din regnul mineral mai ales, cugetarea, simţirea, voinţa şi libertatea spiritului au smuls esenţe aproape imateriale şi imponderabile, ca magnetismul, electricitatea etc. şi atâtea legi naturale, invizibile ca existenţă, dar vizibile prin efectele lor dobândite pe calea invenţiunilor fizico-chimice. Şi tot din regnul acesta, spiritul prin analizările chimice ale aerului a descoperit şi separat oxigenul, hidrogenul, azotul, heliul etc., mergând înainte cu descoperirile şi cu invenţiunile acestea, aproape an cu an; mai ales pe calea medicală… Tot cu spiritul, omul lucrează şi produce şi pe terenul imperativului categoric al frumosului, care este al treilea din cele patru imperative categorice, pe care Dumnezeu le-a înşurubat în fiinţa şi în viaţa omenească, stimulându-l prin frumosul constelaţiilor de aştri din nopţile senine şi prin florile livezilor şi ale grădinilor cultivate, ca omul să creeze şi el frumosul ca: sculpturi, ca arhitecturi, ca picturi şi mai ales ca cântări, care pot merge la infinit, prin variatele şi neîntreruptele lor inspiraţiuni şi compoziţiuni. Tot spiritul îl serveşte pe om să-şi însuşească şi învăţământul religios, în afară însă de elementele: educativ, moral şi mistic, care sunt produse proprii numai ale sufletului”[10].

Acest „suflet” este locul de întâlnire al omului cu Creatorul său, prin intermediul „fluidului mistic”, „care apare în sufletul omului ca un element întregitor al conştiinţei lui şi pe care, în vremea de acum, noi îl numim subconştient… Cu acest subconştient mistic, spune mai departe episcopul Vartolomeu, şi cu acest simţ intuitiv, conlucrează conştiinţa, căreia Dumnezeu i-a insuflat puterea de a discerne şi de a separa tot ce este rău şi vătămător vieţii de tot ce este bine şi prielnic şi de folos aceleiaşi vieţi omeneşti. Tot conştiinţei, Dumnezeu i-a insuflat şi puterea de a-i inocula sentimentului de bucurie, de râvnă către fericire şi de durere a omului, care văzurăm că este inima, cu acea desăvârşită dragoste de binele obştesc şi de perfecţionare desăvârşită a vieţii sale, pentru care conştiinţa există şi funcţionează, împuternicindu-o totdeodată, pe aceeaşi conştiinţă, cu uriaşă putere de mustrare de zi şi de noapte, pe care orice om încă normal o simte în el, faţă de patimile, poftele şi plăcerile lui, cu baza în egoismul animalic”[11]. Cultivarea dialogului sufletului cu divinitatea este cel mai bun leac, în concepţia episcopului Vartolomeu, pentru stimularea pornirilor altruiste ale omului, care se află prezente în noi, în egală măsură, laolaltă cu cele egoiste. Numai privind omul ca un întreg, se poate găsi acel echilibru al existenţei şi al desăvârşirii, iar ignorarea sufletului, a sentimentului mistic şi, în continuare, a religiei nu face altceva decât să producă grave dezechilibre în om şi societate, deoarece, prin cultivarea sufletului prin religie, se produce adevărata educaţie morală, care-l face pe om să nu fie numai un individ egoist, ci devine o persoană cu adevărat deschisă desăvârşirii personale şi altruistă faţă de celălalt.

[10] *Produsuri sufleteşti şi realităţi verificate*, p. 94–95.
[11] *Ibidem,* p. 96.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Elev al lui Émile Durkheim, episcopul Vartolomeu a acordat o mare importanţă dimensiunii sociale a existenţei umane. Criticând, din perspectiva ideilor maestrului său, considerate cu adevărat „ştiinţifice", teoria „contractului social", privită ca o idee „romantică", vlădicul oltean critica accentul exclusiv pus pe individ, ca realitate „obiectivă", în timp ce „societatea" ar fi doar un „contract" stabilit între o sumă de persoane. De fapt, societatea este o realitate organică, ce funcţionează în acelaşi timp cu indivizii care o compun, într-o interacţiune complexă, această perspectivă oferind deschideri majore în ceea ce priveşte interpretarea evoluţiei societăţii omeneşti şi a rolului religiei în cadrul acesteia[12].

Una din consecinţele acestei concepţii este modul în care este regândită puterea temporală şi cea spirituală, precum şi relaţiile dintre Stat şi Biserică: „spiritualul şi temporalul, mai mult decât două instituţiuni politico-juridice, cum ni le prezintă concepţia romantică, ele sunt două funcţiuni sociale zidite în însăşi fiinţa societăţilor omeneşti şi fără de care societăţile omeneşti n-ar putea nici să se conserve, nici să se perfecţioneze. Temporalul este pentru omenire funcţiunea socială, prin care se întreţin şi se organizează puterile egoiste ale oamenilor şi ţinta lui este pâinea, iar sprijinul lui este arma. Spiritualul, dimpotrivă, este pentru omenire funcţiunea socială prin care se întreţin şi se organizează puterile altruiste ale oamenilor şi ţinta lui e îndumnezeirea omului, iar sprijinul lui sunt dragostea şi jertfirea de sine. Prin temporal suntem legaţi de carne şi de cele ale cărnii şi personificarea lui o avem în Stat. Prin spiritual dimpotrivă suntem legaţi de spirit şi de cele ale spiritului şi personificarea lui o avem în Biserică"[13].

Dinamica celor două funcţii a fost prezentă permanent în cadrul societăţii omeneşti sub aspect funcţional, chiar dacă vectorii de propagare nu au fost distincţi. Societăţilor antice, arată episcopul Vartolomeu, le este caracteristică confuzia dintre spiritual şi temporal, la care se adaugă preeminenţa covârşitoare a societăţii asupra individului, prima impunându-se prin lege şi forţă. Ceea ce a legat însă pe oameni cu adevărat şi a făcut ca lumea să meargă înainte a fost tocmai religia, sub diferitele ei forme, aceasta contribuind la stimularea solidarităţii umane. După cum se poate observa, episcopul Vartolomeu nu respinge vechile credinţe, ci are pentru ele cuvinte de admiraţie, ca factori de spiritualizare a individului şi de creare a unei autentice solidarităţi sociale. Cu toate acestea, creştinismul este cu totul altceva, el producând o adevărată revoluţie în conştiinţa umanităţii.

În analiza rolului jucat de creştinism în cadrul Imperiului Roman, episcopul Vartolomeu s-a folosit cu precădere de cartea lui Fustel de Coulanges (*Cetatea antică*), pe care o citează în numeroase rânduri, în opoziţie cu altă lucrare celebră, *Istoria decăderii şi prăbuşirii Imperiului Roman*, a lui Edward Gibbon. În viziunea ierarhului oltean, societatea Imperiului Roman a cunoscut o criză majoră odată cu epuizarea vitalităţii vechilor religii şi a dezvoltării reflecţiei filosofice, care pune sub semnul întrebării lumea fără însă a oferi răspunsuri care să satisfacă sufletul. Vechile religii, cu caracter mai mult normativ-juridic, îşi pierduseră forţa de antrenare şi de convingere a

[12] „După concepţiunea ştiinţifică, societăţile omeneşti sunt organisme vii, care îşi au funcţiunile lor, organele lor şi legile lor *statornice* de creştere şi de schimbare în bine sau în rău, tot aşa cum şi le au şi indivizii din care sunt alcătuite. Aceste funcţiuni, aceste organe şi aceste legi, fiind zidite în însăşi făptura organică a societăţilor omeneşti, nu se pot nici crea, nici suprima după voie, fără ca societăţile să nu sufere pagube grele, atât în propria lor fiinţă, cât şi în fiinţa indivizilor care le compun. De părerea aceasta sunt: şcoala engleză în frunte cu H. Spencer, şcoala germană cu Bluntschli şi alţii, şcoala franceză cu R. Worms şi marele Durkheim, şcoala slavă cu Novicov, etc." (*Scurte încercări de creştinism social*, de arhiereul Vartolomeu S. Băcăoanul, Bucureşti, 1913, p. 68).

[13] *Ibidem,* p. 68−69.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

indivizilor, iar filosofii erau în cea mai mare parte generatori de scepticism. Urmând pe istoricii favorabili creştinismului, Vartolomeu Stănescu crede că marea problemă a Imperiului Roman a fost una morală, a lipsei unui ideal, menit să atenueze egoismul şi interesele meschine, salvarea venind din partea religiei lui Hristos.

Dar, ce este creştinismul, în viziunea episcopului Vartolomeu? „Prin natura lui Creştinismul, afirmă vlădicul oltean, este o ştiinţă pentru că se întemeiază pe fapte, ca orice ştiinţă care poartă acest nume. Faptele acestea Creştinismul le are, atât în Istoria care îi păstrează învăţăturile, virtuţile şi jertfele pentru propovăduirea şi primirea lui de popoare, împreună cu biruinţele pe care el le-a avut de la primele lui începuturi şi până în vremurile noastre, cât şi în desăvârşirea vieţii a acelor Clerici şi creştini, care i-au trăit prin binefaceri şi prin neprihănirea vieţii lor, învăţăturile şi virtuţile lui. Prin origina lui însă, Creştinismul este o ştiinţă dumnezeiască, pentru că a fost răspândit în lume de Iisus Hristos, care ne spune că a fost trimis în ea de Dumnezeu-Tatăl. Şi că tot ce a propovăduit şi a înfăptuit El, I-au fost poruncite de acest Părinte Ceresc. Mai presus însă de învăţături, de virtuţi şi de biruinţe, Creştinismul are în el minunile, pe care nici un om din lume nu le-a făcut ca Iisus Hristos şi prin care Creştinismul devine pentru totdeauna ştiinţă dumnezeiască. Dovezile istorice prin care învăţăturile şi virtuţile Creştinismului sunt dumnezeieşti, ni le dau încreştinările veac după veac ale tuturor popoarelor păgâne din Europa, a căror primă altoire creştină s-a făcut de Ucenicii şi de Apostolii Lui, care au întins Creştinismul din Asia apuseană, până în Spania de lângă Oceanul Atlantic. La aceste dovezi se mai adaugă şi jertfele a sute de mii de martiri şi martire, pe care aceste popoare le-au făcut din toate straturile lor sociale, nu numai în cele trei sute de ani de prigonire romană, dar şi de atunci înainte”[14].

Această „ştiinţă dumnezeiască” a produs, în primul rând, o revoluţie în conştiinţe, punând în evidenţă persoana, până atunci covârşită de tirania societăţii şi privită ca un simplu instrument de atingere a unor funcţii sociale. Vorbind de Împărăţia Cezarului şi Împărăţia lui Dumnezeu, creştinismul a subliniat că există realitatea prezenţei individului în social, dar că el nu poate fi absorbit de acesta, deoarece fiecare om îşi are propria relaţie cu Dumnezeu: „Principiul liberului examen, al libertăţii de gândire individuală au fost exact la fel cu cel al independenţei autorităţii spirituale generale, faţă cu puterea temporală.

Separarea spiritului de temporal a fost deci cel mai riguros şi cel mai extins izvor al libertăţii conştiinţei. Marele principiu al acestei libertăţi, pentru care Europa a combătut atât, a suferit atât şi care a biruit aşa de târziu şi de multe ori fără voia clerului, acest principiu fusese depus sub numele separării spiritualului de temporal, în leagănul civilizaţiunii europene, iar cea care, dintr-o nevoie a situaţiunii sale, l-a introdus şi la păstrat acolo, a fost Biserica creştină”[15].

Spre deosebire de curentele ascetice din cadrul creştinismului, care mergeau până la dispreţul lumii, căutând salvarea în chip anahoretic, Vartolomeu Stănescu se raliază acelor tendinţe care insistă pe dimensiunea social-activă a creştinismului, pe capacitatea acestuia de a genera un „mai bine” în societate. Acest lucru nu ar urma să aibă loc printr-o revoluţie milenaristă, ci prin modul în care „puterile” creştinismului lucrează activ şi permanent în lume. Dincolo de scopul suprem al mântuirii personale, creştinismul generează două lucruri cu efecte majore pe plan social: realizează unitatea comunităţii, nu

[14] *Cursuri misionare cu preoţii eparhiei la Sfânta mănăstire Arnota*, de P. S. Episcop D. D. Vartolomei al Râmnicului Noul Severin, volumul II, partea I, Râmnicul-Vâlcii, Editura Sfintei Episcopii a Râmnicului Noul Severin, 1939, p. 8−9.

[15] *Puterile sociale ale creştinismului*, în „Solidaritatea“, Bucureşti, anul I, nr. 2, 1920, p. 72.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la modul juridic sau constrângător, ci sufleteşte, prin dragoste, şi produce valori morale. Din această perspectivă, episcopul Vartolomeu este categoric: „Nici un sistem de morală nu este întemeiat pe un scop moral mai înalt, pe o dragoste de aproapele mai curată şi pe izbânzi mai desăvârşite împotriva imperfecţiunilor omeneşti, ca morala predicată de Sf. Biserică a creştinilor”[16].

Modul în care creştinismul a dat o nouă vigoare şi un nou sens lumii romane este descris de către ierarhul român în termenii următori: „În acest sentiment religios, care se reduce în om la senzaţia lui tainică şi subconştientă de a se simţi în continuă legătură cu Creatorul lumii, creştinismul a împlinit marile probleme ale vieţii omeneşti, prin învăţături şi pilde de acţiune noi şi nebănuite, pe care sufletele sănătoase le-au recunoscut că sunt adevărate, nu atât după puterea argumentelor lor, cât mai ales după puterea lor firească de a împăca în mod profund şi tainic setea neistovită a sufletelor normale, de adevăr şi bine. Puterea socială a creştinismului, prin urmare, stă în împreunarea simţului religios, care e pentru om ceea ce sunt razele pentru soare, cu învăţăturile şi pildele creştine, care împacă în sufletele sănătoase setea de adevăr, pentru cele mai sfinte şi mai imperative probleme ale vieţii şi ale existenţei totului. Mulţumită acestei puteri, creştinismul a alungat scepticismul din sufletele neatinse încă de degenerare ale celor vechi şi a creat o societate de conştiinţe şi de inimi care a biruit, după cum văzurăm, nu numai societăţile cârmuite de legi şi întemeiate pe vechi şi puternice organizaţii ale omenirii vechi, dar a biruit şi timpul şi spaţiul după cum o vedem astăzi şi după cum se va vedea de-a pururi în vremurile viitoare. În Imperiul Roman, deci în toată lumea veche, puterea socială a creştinismului a răpus scepticismul şi a distrus şi viciile cum şi urmările lor, adică s-a arătat în stare să distrugă cele mai tari otrăvuri sufleteşti, de care mor la sigur atât indivizii, cât şi societăţile omeneşti atinse de ele, înlocuindu-le cu optimismul şi cu virtuţile cele mai proprii vieţii, cele mai înalte şi cele mai capabile pentru crearea de energii de muncă şi de înfăptuire de bine”[17].

Această energie fertilă pe care o generează creştinismul în societate este un lucru mai puternic şi mai durabil decât orice proiect social. Creştinismul nu a propus lumii o reformă socială, care să acţioneze prin legi şi constrângere. El s-a adresat în primul rând sufletelor, înnobilându-le şi stimulând oamenii să realizeze mai binele, cu puterile spirituale şi mijloacele vremii: „Între multele lui calităţi sociale, creştinismul o are şi pe aceea de a nu trece peste evoluţiunea firii şi a întocmirilor omeneşti şi de a nu-şi impune principiile şi perceptele, decât numai în măsura în care spiritul omenesc este în stare să le priceapă şi să le îndeplinească”[18]. Este încă un motiv pentru care creştinismul nu predică o anumită reformă socială, care să fie considerată „ultima” şi cea mai eficientă, precum comunismul, şi, de asemenea, un motiv pentru ca biserica şi creştinismul să nu se identifice cu un tip de regim politico-social, circumscris unui anumit context istoric. Mesajul creştinismului este valabil în orice orizont cronotopic, deoarece el reprezintă acel stimulent care îndeamnă mereu la mai bine, prin valorile morale pe care le propovăduieşte, dintre care, pentru societate, cele mai importante sunt simţul datoriei şi altruismul.

Prin urmare, conform perspectivei episcopului Vartolomeu, trebuie altfel înţeles îndemnul creştinismului ca fidelii lui Hristos „să se supună autorităţilor, oricare ar fi ele, împlinindu-şi toate îndatoririle lor cetăţeneşti şi rugându-se pentru sănătatea şi lunga lor vieţuire. S-ar părea, arată ierarhul român, că creştinismul nici n-a luat în seamă modul

[16] *Scurte încercări de creştinism social*, p. 62−63.
[17] *Puterile sociale ale creştinismului*, p. 64.
[18] *Ibidem,* p. 66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de alcătuire al societăţilor omeneşti şi că reformele sociale a fost pentru el o chestiune la care nici n-a voit să se gândească”[19]. Dar, chiar dacă creştinismul este o reformă individuală şi nu socială, el acţionează cu maximă eficienţă în societate, prin următorul mecanism: „el n-a lovit niciodată societatea romană în plinul ei, cum ar face-o bunăoară astăzi socialismul sau comunismul, ci numai a dislocat din cadrele ei pe indivizii capabili să-şi reformeze sufletul şi să-şi idealizeze prin învăţăturile şi pildele lui normele vieţii. Pe aceşti indivizi, creştinismul i-a organizat apoi într-o societate nouă şi aparte ca credinţă şi moravuri de societatea romană, dar supusă în modul cel mai loial suveranităţii Imperiului roman şi respectuoasă pentru lumea de dinafară de ea, de toate instituţiunile ei sociale. Opera de transformare socială a creştinismului n-a fost deci directă şi revoluţionară, ci a fost indirectă şi evoluţionistă şi încă de un evoluţionism *sui generis*, adică de un evoluţionism bazat de o parte pe cea mai deplină libertate a individului, iar de altă parte pe cea mai largă toleranţă din partea creştinilor, pentru opiniile altora. Acţiunea lui faţă de lumea necreştină n-a fost o acţiune de atac, ci numai de apărare, pentru că cel atacat a fost întotdeauna numai el”[20].

Creştinismul şi modernitatea

„Înzestrat deci pe deoparte cu puterea de a crea, din elementele cele mai eterogene ca naţionalitate, o societate omenească de cea mai deosebită superioritate şi de cea mai trainică durabilitate, iar pe de alta, înzestrat şi cu puterea de a se acomoda imperfecţiunilor omeneşti, fără să renunţe însă la principiile lui idealiste şi fără să se corupă, în practicile lui, creştinismul s-a arătat de o puternicie socială fără seamăn în lume”[21].

Aceste afirmaţii ale episcopului Vartolomeu, despre rolul jucat de religia lui Hristos la sfârşitul antichităţii şi începutul Evului Mediu, se înscriu în tendinţa multor istorici moderni de considerare a creştinismului ca adevăratul salvator al culturii europene. În lucrările ierarhului român există foarte multe referiri istorice la modul şi modalităţile prin care creştinismul s-a constituit în lumina din secolele evului întunecat[22]. Ceea ce-l deosebeşte însă de cei care doar cercetează istoria este faptul că episcopul Vartolomeu nu crede că misiunea creştinismului s-a încheiat, deoarece această misiune este veşnică. Istoria, la care făcuse referire în atâtea rânduri, părea însă să-l contrazică deoarece modernitatea, prezentul în care Vartolomeu se situa, se construia în cea mai mare parte în opoziţie cu creştinismul. Diverse filosofii sau ideologii moderne, asupra cărora vlădicul oltean se apleacă cu maximă atenţie, s-au construit în opoziţie cu creştinismul, căruia i-au recunoscut doar un rol istoric sau doar o putere socială restrânsă şi sectară, bună „pentru o mică parte din omenire şi foarte rea pentru rest”[23].

[19] *Ibidem*, p. 67.
[20] *Ibidem*, p. 68.
[21] *Ibidem*, p. 71.
[22] „În veacurile de până la revoluţiunea franceză, creştinismul izbuteşte să se impună popoarelor creştine ca o putere socială, hotărâtoare pentru cultura şi cârmuirea lor. Ţinta pe care a urmărit-o el în tot acest interval a fost aceea de a aşeza concepţiile şi preceptele sfintelor Evanghelii la baza tuturor acţiunilor omeneşti şi a directivelor sociale; iar factorii de care s-a servit pentru această operă a fost atât *conştiinţa*, cât şi *legile de stat.*

În tot acest prim interval, adică până la certurile pentru învestitură, Guizot ne spune că biserica creştină a făcut totul «pentru a-şi asimila lumea înconjurătoare». Timp de mai bine de cinci veacuri deci, creştinismul a avut în mâinile lui fără nici o opunere şi fără nici o turburare din vreo parte sau alta, atât conştiinţa omenească, cât şi legile de stat, adică pe amândoi factorii, prin care omenirea îşi cârmuieşte progresul, şi-şi încheagă aşezămintele şi ordinea ei socială” (*ibidem*, p. 71−72).
[23] *Ibidem*, p. 66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De aceea, una din mizele episcopului Vartolomeu este să demonstreze că marile principii ale civilizaţiei moderne îşi au izvorul în gândirea creştină. El spune deschis că religia lui Hristos a pregătit sufletește pe „barbarii încreştinaţi pentru întemeierea civilizaţiei moderne". Astfel, „principiul liberului examen, al libertăţii de gândire individuală au fost exact la fel cu cel al independenţei autorităţii spirituale generale, faţă cu puterea temporală. Separarea spiritului de temporal a fost deci cel mai riguros şi mai extins izvor al libertăţii conştiinţei. Marele principiu al acestei libertăţi, pentru care Europa a combătut atât, a suferit atât şi a biruit aşa de târziu şi de multe ori fără voia clerului, acest principiu fusese depus sub numele separării spiritualului de temporal, în leagănul civilizaţiei europene"[24]. Însăşi deviza Revoluţiei Franceze, „Libertate, egalitate, fraternitate!", amintea de altfel aspiraţiile autentice ale creştinismului[25].

Afirmarea originii creştine a modernităţii generează două probleme: de ce modernitatea s-a construit în mare parte în opoziţie cu creştinismul şi cum trebuie să se raporteze un creştin la lumea modernă. Ambele chestiuni beneficiază de spaţii ample în lucrările episcopului Vartolomeu. Răspunsul la prima întrebare porneşte de la distincţia dintre învăţătura creştină „eternă" şi realitatea vectorului văzut al acestei învăţături, Biserica, formată din oameni, cu virtuţile şi slăbiciunile lor. Nu toată lumea, arată episcopul ortodox, s-a lăsat purtată de avântul îmbunătăţirii morale şi al trăirii în Dumnezeu, amintind că şi cei 12 apostoli s-au lăsat ispitiţi de aspecte lumeşti. În sprijinul acestei afirmaţii, el aduce în discuţie situaţii celebre din Noul Testament, precum vanitatea mamei apostolilor Iacob şi Ioan, care a cerut Mântuitorului să-i pună, când va ajunge împărat, de-a stânga şi de-a dreapta Lui, sau întrebarea cu iz tranzacţional a Apostolului Petru, care l-a întrebat pe Iisus ce răsplată va primi în schimbul renunţării la toate bunurile sale[26].

Această slăbiciune omenească a cuprins deopotrivă pe credincioşi şi pe oamenii Bisericii, care au uitat cuvântul cel viu al Mântuitorului, convertind creştinismul în tot felul de doctrine, scolastice sau de nuanţă mistică, care au pierdut, inevitabil, sentimentul întregului pe care îl are cu adevărat viziunea creştină. Mai mult, creştinii s-au împărţit între ei, în grupări care, fiecare, pretinde să deţină adevărul integral, în timp ce, pe plan istoric, nu a fost vorba decât de plafonare în câteva stereotipuri. Din acest punct de vedere, fără a spune că este ecumenic, episcopul Vartolomeu a văzut Ortodoxia ca pe o parte a unei creştinătăţi odinioară unite, iar acum sparte. Evident, el era convins că Ortodoxia este păstrătoare a adevărului Divin, prin filiaţia apostolică, dar a ştiut să facă distincţie între acest adevăr şi avatarurile istorice ale Ortodoxiei, care nu întotdeauna au avantajat-o. După cum vom vedea, lipsurile istorice ale Bisericii Ortodoxe vor găsi în episcopul Vartolomeu un observator atent şi extrem de critic. În acest punct al discuţiei trebuie însă reţinută preocuparea de a reflecta asupra realităţii creştinismului contemporan în integralitatea sa.

Dincolo de slăbiciunile individuale, Biserica creştină s-a legat de stat şi de o societate care a păstrat caracteristicile tradiţionale ale controlului prin lege şi represiune, devenind o putere temporală care şi-a uitat adesea dimensiunea harică, participând la construirea unui model socio-politic care continua să asuprească pe oameni. Or, în tot acest timp, ideea libertăţii individului, generată de gândirea creştină, a dospit în conştiinţele oamenilor, izbucnind la începuturile epocii moderne sub forma unor revoluţii care s-au originat ideologic într-un spirit materialist şi raţionalist, în timp ce Biserica şi creştinismul au fost văzute doar ca un epifenomen al Vechiului Regim tiranic, trebuind

[24] *Ibidem*, p. 72.
[25] *Ibidem*, p. 73.
[26] *Produsuri sufleteşti şi realităţi verificate*, p. 55.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să dispară cu acesta. Sugerând acest lucru, episcopul Vartolomeu se apropie în spirit de Nikolai Berdiaev care, în *Originile şi sensul comunismului rus*, face o legătură aparent paradoxală între creştinism şi comunism, arătând că incapacitatea creştinilor de a produce o schimbare semnificativă în societate a generat frustrări care au condus la fenomene aberante precum comunismul, iar persecuţiile bolşevice la adresa Bisericii sunt, într-un fel, o pedeapsă pentru inerţie şi o ocazie de purificare[27].

Dar, deşi modernitatea s-a îndepărtat, în mare parte, de Biserică şi creştinism, Biserica nu trebuie să condamne modernitatea, ci să o aprecieze pentru faptul că aceasta şi-a pus la temelie ideea libertăţii individuale şi a drepturilor omului, coroborată, cel puţin în teorie, cu ideea de dreptate, toate acestea fiind recunoscute prin acte juridice şi politice, nu numai moral. De aceea, contra unor clerici care vedeau în modernitate ameninţarea supremă la adresa Bisericii, episcopul Vartolomeu afirmă că modernitatea reprezintă pentru creştinism cea mai fastă perioadă pentru a-şi îndeplini menirea, „creştinismul social" fiind, din această perspectivă, el însuşi un produs al civilizaţiei moderne: „El (creştinismul social) este foarte nou, pentru că spre a se fi putut ajunge la astfel de socotinţe, firește că a trebuit mai întâi să se aştepte vremea când s-a putut face o deosebire hotărâtoare între individ şi societate […]. După desprinderile şi concepţia antică, omul era absorbit de societate […]. Creştinismul a pregătit prin practicile şi doctrinele lui calea deosebirii individului de societate […] prin această libertate, recunoscută individului de creştinism, natural că s-a pus un început sigur de deosebire între individ şi societate, încă de când a apărut creştinismul […]. Dar a pune începutul e una, şi a-l desăvârşi e alta. Şi noi ştim, că în ce priveşte desăvârşirea acestei deosebiri, ea nu s-a putut face decât prin proclamarea de către revoluţiunea americano-franceză din secolul al XVIII-lea a drepturilor omului şi ale cetăţeanului, adică de când libertatea individului fu recunoscut nu numai moral, ca în creştinism, ci şi politic şi juridic, ca în urma numitei revoluţiuni"[28]. Din nou, atragem atenţia asupra modului în care se face lectura istoria, aceasta devenind un progres continuu al roadelor conştiinţei creştine.

Evident, se poate accepta ideea că la baza civilizaţiei europene moderne stă creştinismul, dar acest lucru nu ar însemna decât o recunoaştere a rolului istoric al creştinismului, care, în acest stadiu al istoriei europene, a fost depăşit. Acest lucru venea însă în contradicţie cu afirmaţiile episcopului Vartolomeu privind rolul etern al învăţăturii creştine. Din acest motiv, pasul următor al demersului ierarhului român era să demonstreze ce rol mai poate juca creştinismul în societatea modernă. Lăudând achiziţiile certe ale modernităţii, pe plan material, spiritual şi chiar sufletesc, episcopul insistă pe mai departe tocmai pe deficitul major pe care îl prezintă această modernitate, mai ales sub unghi sufletesc.

Pentru episcopul Vartolomeu, o modernitate construită exclusiv pe principiile raţionalist-materialiste nu are cum să dăinuie, datorită deficitului moral pe care aceste principii le generează. Pe de-o parte, iluminiştii, apoi doctrinarii liberali, au luptat, e drept, pentru emanciparea individului, însă au distrus armătura socială organică, prin concepţia „contractului social" care nu este decât un construct juridic ce are la bază garantarea drepturilor indivizilor, nu şi pe cel al sentimentului datoriei şi apartenenţei la comunitate. Pentru episcopul oltean, o societate construită pe contradicţia permanentă a indivizilor, într-un război în care doar teoretic rezultanta este nulă, punându-se în centrul dezbaterilor doar libertatea, nu şi chestiunea autorităţii, nu poate fi decât păguboasă; iar alternativa găsită era mai rea, anume experimentul bolşevic, pentru că readuce

[27] George Enache, *Berdiaev şi comunismul*, în „Dialog teologic", 25 (2010), p. 93−100.
[28] *Scurte încercări de creştinism social*, p. VI.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

norma sub forma dictatului ca formă de coerenţă socială, negând cu totul libertatea individuală.

Pe de altă parte, filosofiile materialist-raţionaliste au încercat să nege dimensiunea spirituală a omului, reducându-l doar la drepturile fundamentale şi nevoile naturale. Acest lucru, crede episcopul Vartolomeu, nu a făcut decât să stimuleze egoismul uman în dauna „altruismului”[29]. Ambele tendinţe sunt prezente în interiorul omului, fiind naturale şi, prin urmare, la fel de legitime pentru a fi luate în seamă. Din păcate, crede vlădicul oltean, modernitatea laică stimulează în mod excesiv egoismul din om, fapt care se vede pe toate planurile (acumularea excesivă de bunuri de către unii indivizi în raport cu sărăcirea extremă a altora, conflictele dintre clasele sociale, lipsa de valori morale autentice în conştiinţa indivizilor). Pentru ca o societate să funcţioneze cu adevărat, în chip „organic”, este nevoie de responsabilitate şi, pentru aceasta, de altruism. Chiar apostolii materialismului şi raţionalismului au fost conştienţi, crede episcopul Vartolomeu, de această realitate, aducând în discuţie nume precum baronul d’Holbach sau Auguste Comte. Ei vorbiseră de necesitatea stimulării altruismului şi a simţului de responsabilitatea a omului, însă experimentele unei morale uscate, de tip raţional, şi-au dovedit eşecul, ei fiind obligaţi să recunoască realitatea „misticismului” ca izvor de solidaritate adevărată. În acest sens, ei au încercat să creeze o religie „raţională”, atee, şi o Biserică *sui-generis*, care s-au dovedit eşecuri răsunătoare, fapt dovedit încă din epoca de glorie a Revoluţiei Franceze: „În cartea *Le génie du Christianisme*, Chateaubriand spune că revoluţionarii francezi din anul 1789, după ce şi-au potolit patimile pornite spre o nouă refacere a lumii, s-au reîntors la religia şi la morala lor strămoşească cu o credinţă mult mai vie şi cu o râvnă de binefaceri mult mai mare ca cele din înaintea acestei revoluţii. «Cultul Raţiunii» şi cel al «Fiinţei Supreme», cu care criminalul Robespierre a înlocuit creştinismul, au dispărut mai înainte de a-şi fi terminat ei ghilotinările reciproce. Aceeaşi dovadă ne-o dă şi Thiers în cartea lui *Le Consulat et l’Empire*. Prin înaltele poziţiuni sociale pe care el le-a avut în politica Franţei ca ministru, ca prim-ministru şi ca prim preşedinte al Republicii de dinaintea împăratului Napoleon al III-lea şi, mai ales, prin cultura lui foarte bogată şi variată, pe care i-o dovedesc cărţile scrise şi lăsate de el, Thiers ni se impune tuturor celor care ne conducem de adevăr, ca fiind cel mai convingător martor al existenţei sufletului şi al trebuinţelor lui de o religie, de o educaţie, de o morală şi de un ritual, pe care numai Creştinismul le are şi le va avea în deplina lor valoare dumnezeiască şi omenească cât va fi lumea. Mănăstirile, spun ei, şi bisericile, pe care numiţii revoluţionari le pângăriseră, le jefuiseră şi le arseseră, au fost reclădite şi înzestrate mult mai măreţ şi mult mai în splendoare de cum fuseseră înainte de aceste lovituri impioase. Mult mai jalnică însă a fost soarta religiei lui Auguste Comte care, în calitatea lui de filosof erudit în ştiinţa pozitivismului, a înlocuit Sfânta Treime «cu omenirea, cu spaţiul şi cu pământul». Pe sine însuşi, el s-a declarat papă al Bisericii acestei religii, ritualul ei luându-l din cel romano-catolic. Această religie însă şi biserica ei au dispărut fără urme mai înainte de boala lui mintală, de care a fost lovit şi a murit”[30].

Eşecul marelui patriarh al pozitivismului reprezenta, pentru episcopul Vartolomeu, eşecul simbolic al unui raţionalism ateu, care a negat, cu rezultate dezastruoase, rolul religiei în general, al creştinismului în special, pentru om şi societate. Împlinire a simţului mistic şi superioară moral tuturor celorlalte religii, credinţa creştină trebuia să

[29] *Produsuri sufleteşti şi realităţi verificate*, p. 1−2.
[30] *Cursuri misionare cu preoţii eparhiei la Sfânta mănăstire Arnota*, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fie chemată să contribuie la desăvârşirea omului şi la instaurarea unui spirit nou în societate. Această preocupare majoră (şi totodată nouă) a creştinismului faţă de chestiunile sociale formează miezul „creştinismului social".

Urmându-l pe Georges Goyau, episcopul Vartolomeu definea „creştinismul social" ca „o doctrină, care să facă din creştinism nu numai călăuza diferitelor «conştiinţe individuale» ca astăzi, ci călăuza a însăşi «conştiinţei sociale» pentru omenirea întreagă şi un mod de lucrare, care să reguleze raporturile dintre om şi bunurile pământeşti după principiul şi drepturile muncii, iar raporturile dintre oameni nu prin contracte, ci prin justiţia naturală care, impunându-i fiecărui om datoria de a trăi, îi conferă prin aceasta şi dreptul de viaţă… De când mulţumită ştiinţelor sociale s-a dat în fine şi peste a doua fiinţă omenească, adică peste societate, creştinismul trebuie să înceapă a se ocupa şi de ea, cel puţin în aceeaşi măsură în care s-a ocupat şi de individ, atunci când a trebuit să-l emancipeze de sub tirania statului şi a societăţii"[31]. În altă parte, ierarhul român subliniază apăsat distanţa dintre vechea milostenie creştină şi „creştinismul social" care marca o nouă etapă, cea a „consolidării autorităţii şi lămurirea serviciilor societăţii faţă cu individul" din perspectivă creştină. Creştinismul trebuia să înceapă „a se mai pogorî şi din înălţimile abstracte, să îşi cheltuiască energia mai mult în opere sociale, pentru scoaterea celor simpli şi mulţi din mizeriile morale şi materiale, în care îi chinuiesc timpurile noastre de individualism"[32].

Cu toate pretenţiile de noutate, dorinţa eliminării mizeriei materiale şi morale din cadrul societăţii nu era nouă, ci de-a lungul istoriei creştinismului, au existat diverse tentative de instaurare a „Împărăţiei lui Dumnezeu". Însuşi episcopul Vartolomeu vorbeşte la un moment dat de faptul că, dacă Hristos s-a pogorât şi s-a întrupat în fiinţa omenească, aşa trebuie şi „Împărăţia lui Dumnezeu" să se pogoare şi să se întrupeze în societatea omenească[33]. Prin urmare, era legitim să se vadă dacă acest „creştinism social" modern nu era decât o altă formă de exprimare a utopiilor milenariste ale Evului Mediu, cu tendinţe anarhice sau totalitare.

Răspunsul pe care îl oferă episcopul Vartolomeu porneşte de la faptul că modernitatea este legată de creştinism prin ideea de libertate a individului. O modernitate „normală" nu-şi poate permite să nu garanteze dezvoltarea şi afirmarea individului, iar cadrul socio-politic cel mai favorabil este cel al democraţiei. Dincolo de frământările vieţii şi îndoielile pe care le-a avut, episcopul Vartolomeu a rămas în adâncul lui un democrat convins, însă pentru el democraţia avea un sens precis, ce poate fi lesne descifrat din următorul dialog avut în Parlamentul României: „P.S.S. Episcopul de Râmnicu-Vâlcea: D-le Dobrescu, trebuie să iubim poporul, nu atât în pasiunile lui, cât mai ales în înţelepciunea lui.

[31] *Scurte încercări de creştinism social*, p. X.

[32] *Ibidem*, p. XIII. Într-o notă-comentariu, episcopul Vartolomeu evidenţiază: „Citind *«l'Avenir»,* jurnal scos de preotul Lamennais (1782−1854) în 1830 împreună cu Lacordaire şi alţii, s-ar putea crede că Creştinismul Social ar exista chiar din timpul Sfinţilor Apostoli; tot aşa după cum citind Enciclica *«Rerum novarum»* din 1898 a Papii Leon XIII s-ar putea crede că acest Creştinism Social ar fi continuat să existe şi pe vremea Sfinţilor Părinţi, Biserica găsindu-l astfel în moştenirea ei prin însăşi Sfânta Tradiţiune. Socotinţa aceasta însă nu poate fi adevărată; pentru că, în afară de comunităţile întemeiate şi pe folosirea îndeobşte a bunurilor materiale, de care se vorbeşte în Faptele Apostolilor cap. II, v. 44−46, IV, v. 32−36, şi care fură desfiinţate chiar din timpul Sf. Apostoli din cauza abuzurilor la care se dedete familia Anania şi Safira (vezi Faptele Apostolilor cap. V, v. 1−12) şi în afară de comunităţile monastice, Biserica n-a folosit alt mijloc de împăcare a trebuinţelor materiale dintre oameni, decât dreptatea, şi mila celor bogaţi către cei săraci; şi nicidecum şi *sprijinul reciproc* între ei al celor lipsiţi şi nevoiaşi, cum propune Creştinismul Social de astăzi", (*ibidem*, p. VII).

[33] *Ibidem,* p. V.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

D-voastră ştiţi că Socrate se plângea grozav de soarta politică a Atenienilor, care prin tragerea la sorţi a reprezentanţilor lor era legată de un bob de fasole prin care se făceau tragerile la sorţi, şi se tânguia Socrate, zicând: Nenorocit e poporul acela a cărui soartă politică e legată de un bob de fasole!

Biserica nu poate ajuta democraţia în sensul cultivării pasiunilor populare. Biserica dimpotrivă sfinţeşte şi luptă ea însăşi pentru dreptul fiecărui om ce vine în lume de a-şi pune în valoare toate puterile şi talentele lui, sfătuind însă pe fiecare să nu încalce dreptul nimănui, ci să se restrângă numai în cadrul activităţii sale proprii.

D. D. Dobrescu: Dar aceasta e democraţie.

P.S.S. Episcopul de Râmnicu-Vâlcea: Aceasta este democraţia pe care o susţin eu şi cu care m-a deprins sfânta noastră Biserică Ortodoxă de Răsărit.

D. D. Dobrescu: Atunci sunteţi democrat fără să vă daţi seama. De ce vă lepădaţi?

P.S.S. Episcopul de Râmnicu-Vâlcea: Mă lepăd de înţelesul rău al acestui cuvânt. Eu ca faţă bisericească trebuie să vorbesc cu toată precizia impusă de pacea lumii şi cerută de dragostea Evangheliei de care se serveşte Biserica lui Hristos în operele ei sociale.

D. D. Dobrescu: Atunci ce este democraţia?

P.S.S. Episcopul de Râmnicu-Vâlcea: Dreptul fiecărui om care vine în lume de a-şi pune în valoare puterile, talentele şi aspiraţiunile lui de perfecţionare sufletească, nu numai prin efortul lui propriu, care întâmplându-se să fie slab, el are dreptul să se sprijine şi pe ajutorul semenilor săi şi al întregii societăţi omeneşti, cum porunceşte Hristos.

D. D. Dobrescu: Aceasta este tocmai democraţia, părinte.

P.S.S. Episcopul de Râmnicu-Vâlcea: Da; dar şi bolşevismul caută să treacă drept democraţie"[34]. Extrem de lămuritor prin sine însuşi, acest dialog reprezintă una din cele mai clare definiţii a diferenţei care ar trebui să existe între democraţia „normală" şi democraţia creştină.

Rezumând lungile demonstraţii ale episcopului Vartolomeu, mecanismul de acţiune al „creştinismului social" se manifestă, la nivel individual, prin inocularea valorilor creştine în conştiinţa oamenilor. Prin creştinism, crede ierarhul român, omul va şti să găsească echilibrul necesar dintre egoism şi altruism, dintre libertate şi recunoaşterea unei autorităţi, dintre afirmarea propriului individualism şi sentimentul datoriei faţă de comunitate. Oamenii astfel formaţi se aglutinează în comunităţi organice, care conjugă libertatea cu responsabilitatea. În aceste comunităţi, principiul libertăţii şi demnităţii individului este respectat în egală măsură cu cel al competenţei şi autorităţii. Democraţia obişnuită încurajează principiul cantităţii, deciziile care se iau în spaţiul socio-politic ţinând seama de interesele celor care se grupează conjunctural pentru un obiectiv în general meschin. Împotriva unei asemenea tendinţe, societatea ar trebui să-şi propună idealuri înalte, nu să stârnească patimile viscerale ale oamenilor, iar criteriul de competenţă şi autoritate ar trebui respectat, fără însă a se cădea în elitism.

Pe de altă parte, pe plan strict social, creştinii nu trebuie să se mulţumească cu milostenia şi cuvinte de mângâiere, ci trebuie să participe la construirea unui cadru social menit să pună în valoare libertatea, spiritul de iniţiativă, dar şi responsabilitatea şi solidaritatea indivizilor. Acest lucru nu înseamnă un proiect social precis, nici formarea unui „partid" creştin care să se implice în disputele politice. La un moment dat, episcopul Vartolomeu arată clar că nu este de acord cu o asemenea tendinţă: „Ceea ce a compromis această mişcare (creştinismul social) a fost transformarea ei din doctrină

[34] *Discurs ţinut în şedinţa Senatului din 25 Mai 1921 la legea învăţământului a d-lui Dumitru P. Negulescu*, în *Produsuri sufleteşti şi realităţi verificate*, p. 211–213.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

academică şi din operă socială, în învăţătură de club şi întreprindere politică, pe care oamenii politici protestanţi nu o puteau îngădui pentru bisericile şi clerul lor, iar actualul papă (Pius X) nu o poate îngădui sub forma republicană şi pur democratică sub care o înfăţişează preotul Lemire şi Marc Sagner în Franţa”[35]. Istoria arată că formele politice, structurile sociale, sunt trecătoare, iar diversitatea acestora, chiar şi în spaţiul european, este extrem de mare. Episcopul Vartolomeu avertizează că lipirea excesivă de un context particular duce la idiomatic şi la pierderea spiritului autentic creştin. Misiunea unui creştin este să judece dacă tipul de societate propus, legile, normele contribuie la respectarea libertăţii individuale, la stimularea capacităţilor ei creatoare, dacă stimulează o reală solidaritate socială şi perfecţionarea individului şi a societăţii. Înţelegând stadiul de dezvoltare al acestei societăţi, „organicismul” ei, se vor putea propune soluţii de ameliorare, de îmbunătăţire a sistemului, astfel încât acesta să-şi atingă scopurile. Pentru un adevărat adept al creştinismului social, nu era de acceptat o societate în care nedreptatea şi inechitatea socială să fie reguli dar, în acelaşi timp, nici o societate care ar fi pus accentul numai pe satisfacerea nevoilor primare ale cetăţenilor nu putea fi luată în calcul în condiţiile în care trebuia să avem mereu în vedere ideea de perfecţionare morală.

Din perspectiva ierarhului român, realitatea socio-politică din lume era în marea ei majoritate departe de idealurile creştinismului social. Totuşi, un bun exemplu putea fi găsit în spaţiul anglo-saxon: „Din nenorocire însă, împreunarea libertăţii cu autoritatea a rămas şi până astăzi restrânsă tot la tărâmul pur politic în care a apărut şi unde s-a păstrat necontenit tot în starea de dibuire de la început, fără să mai fi încercat vreun pas şi în spre celelalte ţărmuri ale vieţii sufleteşti şi sociale. Pe tărâmul cultural şi educativ de pildă şi mai ales în raporturile de drept public şi privat dintre instituţii, libertatea nu se întâlneşte conlucrând în plin cu autoritatea în vremurile noastre decât la popoarele anglo-saxone. La popoarele acestea, învăţământul de toate gradele şi întregul sistem educativ din familie, din şcoală, din societate şi din biserică nu sunt decât o operă de pură colaborare între conducători, care reprezintă autoritatea, şi între conduşi, care se folosesc în modul cel mai larg de libertatea individuală. Punctul central al învăţământului şi al educaţiei anglo-saxone bunăoară îl formează truda de deşteptare în popor a iniţiativei individuale şi asociate şi dresarea prin libertate a tuturor energiilor omeneşti în sensul muncii creatoare. Această trudă şi dresare nu se face prin intervenţia autorităţii sacrosancte a părinţilor, a profesorilor, a clerului de toate nuanţele şi chiar a funcţionarilor publici, care au o pregătire deosebită pentru sarcina lor de conducători şi care sunt responsabili pentru abaterile lor profesionale în ce îi priveşte pe funcţionarii publici nu numai înaintea şefilor lor ca la noi, ci şi pe cale judecătorească adică şi înaintea concetăţenilor lor pe care i-a păgubit într-un fel sau altul prin numitele abateri”[36].

În opinia episcopului Vartolomeu, succesul Marii Britanii sau al Statelor Unite se datorează tocmai prezenţei covârşitoare în rândurile societăţii a valorilor creştine[37] şi, din acest mediu, ierarhul român pune în evidenţă două modele, considerate reprezentative pentru adevăratul „creştinism social”. Unul din ei este preşedintele Woodrow Wilson[38], înnobilat de planul de pace în 14 puncte şi de proiectul Societăţii Naţiunilor.

[35] *Scurte încercări de creştinism social*, p. X.

[36] *Principiile de bază ale reorganizării noastre sociale şi Ce însemnătate ar avea pentru reorganizarea Bisericii Ortodoxe de Răsărit din România întregită (I)*, în „Solidaritatea”, Bucureşti, anul I, nr. 5–6, 1920, p. 167.

[37] Vezi *supra*.

[38] *Cursuri misionare cu preoţii eparhiei la Sfânta mănăstire Arnota*, p. 75–78; *Cuvântarea ţinută de Prea Sfinţitul Episcop Vartolomeiu la deschiderea Adunării Eparhiale din 28 Aprilie 1929*, în „Renaşterea”, anul IX, nr. 5, mai 1930, Craiova, p. 165.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Celălalt este magnatul Andrew Carnegie. Acesta, printre multele acţiuni filantropice, menite nu numai să „miluiască", dar şi să dea un nou sens existenţei multor oameni, a înfiinţat două fundaţii: „Hero Fund" şi „Fundaţia pentru Pacea Internaţională", prima având menirea de a premia pe militanţii pentru pace din ţările lumii, în timp ce scopul celei de-a doua era precizat într-un document amplu, trecut prin congresul Statelor Unite. Conform acestui document, fundaţia trebuia să servească cauza păcii între popoare şi să încurajeze progresul rezolvării conflictelor pe cale paşnică. Dintre metodele propuse pentru atingerea acestor scopuri amintim: studierea ştiinţifică a cauzelor care dau naştere războaielor, precum şi metodele practice de prevenire şi înlăturare a lor; precizarea dreptului internaţional, ca să se ajungă la o înţelegere generală asupra regulilor pe care le stabileşte acest drept; aducerea la cunoştinţa oamenilor a drepturilor şi a datoriilor internaţionale; cultivarea sentimentului de prietenie între oamenii de diferite naţiuni[39]. Din perspectiva episcopului Vartolomeu, acest proiect este o dovadă practică de creştinism social, deoarece îşi propune, prin acţiuni concrete, să contribuie la reducerea conflictelor şi neînţelegerilor dintre oameni şi naţiuni, să limiteze ura şi suferinţele şi să contribuie la instaurarea păcii, semn al maturităţii moralei şi al absenţei egoismului. Nu întâmplător, în perioada interbelică, dialogul ecumenic a insistat foarte mult pe această problemă a păcii, ca expresie a idealului creştin, abia în anii războiului rece acest obiectiv generos fiind deturnat în scopuri de politică externă de cele două blocuri politico militare[40]. În opera episcopului Vartolomeu, „lupta pentru pace" îşi păstrează întreaga valoare spirituală care i-a fost conferită iniţial.

BISHOP VARTOLOMEU STĂNESCU, A PROMOTER OF "SOCIAL CHRISTIANITY" IN INTERWAR ROMANIA (I) (Summary)

Keywords: Vartolomeu Stănescu, "social Christianity", Romania, the Orthodox Church, modernity.

The paper analyses the work of Vartolomeu Stănescu, Bishop of Râmnic-Noul Severin, a noteworthy work due to the openness it showed towards the principles of "social Christianity". According to the author, Stănescu was the most important representative of this school of thought in Romania, who aimed at reconsidering the principles of modernity from the perspective of Christian values. The paper demonstrates that Vartolomeu Stănescu had the capacity to assimilate and "localize", at the level of Romanian realities and of the Romanian Orthodox Church, the European ideas, any reference to them in his works implying their transformation into personal convictions.

[39] *Cursuri misionare cu preoţii eparhiei la Sfânta mănăstire Arnota*, p. 58−59.

[40] George Enache, *Ortodoxie şi putere politică în România contemporană*, Bucureşti, Editura Nemira, 2005, p. 63−65.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VIOREL M. BUTNARIU[*]

CU PRIVIRE LA PROBLEMA EDITĂRII UNUI „LEXICON NUMISMATIC PENTRU MOLDOVA (1359−1859)" (IV)

Având în vedere atât imensitatea materialului numismatic edit, particularităţile acestuia pe epoci şi regiuni istorice, cât şi profilul pregătirii mele profesionale, am încercat elaborarea unui proiect de Lexicon numismatic pentru Moldova istorică de la întemeiere până la unirea cu Ţara Românească. La alcătuirea lucrării am ţinut seama de varietatea surselor, multitudinea informaţiilor şi contribuţia unor specialişti.

În continuare[1], am grupat datele pe aceleaşi categorii de termeni, cu precizarea variantelor lexicale.

[I] **Suveranităţi laice şi eclesiastice**. În Evul Mediu şi în Vechiul Regim, ţinând seama de legăturile vasalice dintre state, cu unele excepţii, se poate vorbi de autorităţi suverane. În sens larg, termenul exprimă raporturile juridice dintre domenii laice (asemenea oraşelor libere, principatelor, comitatelor, ducatelor sau baronatelor) şi eclesiastice (arhiepiscopate, episcopate, abaţii şi mănăstiri), precum şi dintre acestea şi autoritatea supremă reprezentată, după caz, de rege, de împărat sau de Înaltul Pontif. Ca pretutindeni în epocă, chiar dacă mozaicul politic-administrativ şi pluralismul etno-confesional au făcut dovada unui particularism local, apartenenţa unui teritoriu la Coroană trebuie înţeleasă în raport cu supuşii, mai puţin cu etnia ori confesiunea acestora.

[II] **Autorităţi laice şi eclesiastice** emitente, pentru care am preferat denumirea oficială din epocă, fără forma latinizată sau în altă traducere. Pentru o expunere unitară, este prezentată *calitatea* emitentului, după caz, cu precizarea datei când a fost propus/ales/încoronat şi a locului unde s-a produs evenimentul, inclusiv al decesului, apoi *filiaţia* − nepot, fiu, frate (vitreg, după caz), tată –, *nominalurile*, *sistemul monetar* în care au fost emise, *atelierele* şi *măsurile* principale iniţiate în plan monetar. Acolo unde numele de persoană nu apare în voce sunt precizaţi anii de domnie în paranteze.

[III] **Nominaluri** sau numele sub care este cunoscută fiecare monedă şi desemnează valoarea ei prin metal, greutate, modul, tip. În „Repertoriul descoperirilor monetare" sunt prezentate în ordine crescătoare, iar în „Lexiconul numismatic" în ordine alfabetică. Acolo unde acelaşi nominal a cunoscut şi alte denumiri, se fac precizări la fiecare variantă. Pentru exemplificare, este recomandat ca fiecare voce să fie însoţită de ilustraţie cu precizarea sursei.

---

[*] Cercetător ştiinţific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" al Academiei Române − Filiala Iaşi.

[1] Viorel M. Butnariu, *Cu privire la problema editării unui „Lexicon numismatic pentru Moldova (1359−1859)" (I)*, în *AIIX*, t. XLVIII, 2011, p. 351−389; *ibidem (II)*, în „Carpica", XL, 2011, p. 313−339; *ibidem (III)*, în *AIIX*, t. XLIX, 2012, p. 375−408.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. L, 2013, p. 371–402

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

[IV] **Ateliere** sau monetării unde au fost fabricate monedele; de regulă poartă numele localităţii în care au funcţionat. Fiecare emisiune poate oferi informaţii despre locaţia unde au funcţionat clădirile cu utilajul, personalul şi administraţia corespunzătoare prin înscrierea numelui centrului de batere (în majoritatea cazurilor, în exergă), prin litere, monograme ori simboluri, prin tipul de legendă sau reproduceri heraldice distincte. Pe cât posibil, prezentăm în ordine *localizarea* atelierului în epocă şi denumirea actuală, *perioada* de funcţionare şi *nominalurile* bătute aici.

[V] **Concepte, noţiuni** ce cuprind elemente de bază şi idei generale din domeniu. Prin multitudinea de forme de exprimare şi adrese nesfârşite, datele constitutive alcătuiesc un mesaj complex determinat de natura fenomenului studiat.

[VI] **Legislaţie specifică, reglementări** prin care autoritatea emitentă a garantat propriile emisiuni − în caracteristicile tehnice, simboluri, legende − şi a prevăzut sancţiuni drastice pentru actele de fraudă şi abuz privitoare la monedă.

[VII] **Menţiuni în cronici şi documente** care alcătuiesc un *„mass medium" sui generis*, o sursă complementară de cunoaştere a monedelor sub denumiri şi expresii populare diverse.

[VIII] **Obituaria – din galeria numismaţilor** se referă la specialişti care, prin interesul ştiinţific manifestat pentru domeniul numismaticii medievale şi moderne a Ţării Moldovei, au contribuit decisiv la o mai bună cunoaştere a istoriei românilor.

Totodată, ne exprimăm convingerea că nu am rezolvat şi nici nu am reuşit să cuprindem toată problematica referitoare la vocile tratate. În special, am dorit să atragem atenţia asupra utilităţii unui astfel de instrument de lucru pentru istoric, în general, pentru numismat în mod special, dar şi asupra unui posibil model de *Lexicon* care, însumând terminologia numismatică de epoca secolelor XIV−XIX, nu trebuie să cuprindă o tratare exhaustivă, nici o analiză de detaliu a problemelor, ci să găsească explicaţii cât mai simple.

În continuare, pentru o mai bună lămurire, prezentăm selectiv câteva voci care aparţin categoriilor precizate, fiecare însoţită de bibliografia principală.

A

Abdallah [II], han în Hoarda de Aur (1362−1369). ♦ A domnit în perioada de anarhie, când adevăratul conducător a fost emirul Mamai, încercând să restabilească unitatea politică în Hoarda de Aur. Din 1363, după înfrângerea emirilor Kutlubuga, Koçubei şi Dimitrie la Apele Albastre, şi-a concentrat atenţia şi acţiunile asupra regiunilor occidentale ale Hoardei de Aur unde a inaugurat Oraşul Nou (= Şehr al-cedid = Yangi-şehr). ♦ A fost primul han care a diminuat greutatea standard a emisiunilor de argint de la 1,56 g la 1,365 g (valoare care s-a generalizat sub Ghiyâth ad-Dîn Toqtamïsh). ♦ Ateliere: Saray al-cedid, Gülistan, Azak, Ordu, Şehr al-cedid.

Яанина, în „Нумизматических Сборник", V/1, 1977, p. 193−212; Nicolae, în *Simpozion Chişinău (2004)*, 2007, p. 183−210; Nyamaa, *The coins of Mongol Empire*, p. 208, nr. 115, 116.

AE (lat.: *aes*) [V], abreviere folosită pe plan internaţional în numismatică pentru a denumi cuprul sau bronzul monetar fără analiză.

Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 13, s.v. **Aes**; *Diccionario de Numismática*, p. 28, s.v. **AE**.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aes (lat.), ☛ **AE** [V].

Ahmed I *Bakhti* [II], sultan (A.H. 1012−1026 / 21 dec. 1603 − decedat la 22 nov. 1617, Istanbul). ♦ Fiul şi succesorul lui Mehmed III, frate vitreg cu Mustafa I, tatăl lui Osman II, Murad IV şi Ibrahim I. ♦ A emis monede de: cupru (mangır), argint (akçe, medin, dirhem) şi aur (altın). ♦ Ateliere: Bağdat, Belgrad, Brussa, Canca, Cezayir, Dimaşk, Diyarbakır, Edirne, Erzurum, Filibe, Gelibolu, Halep, Konya, Kostantaniye, Mısır, Novabırda, Sakız, Siroz, Tokat, Trabzon, Tunus.

Pere, nr. 344−375; Srećković, *Akches*, V, p. 109−165.

akçe (gr. ασπρον, rom.: *aspru*) [III], monedă măruntă din argint. **1**. A fost emisă în hanatele tătărăşti (1266−1780). **2**. În statul otoman a fost lansată de Orhan (1324−1362). Alături de alte nominaluri de argint, în Evul Mediu şi la începutul epocii moderne, a stat la baza sistemului monetar otoman. **§** A circulat cu precădere în zonele centrale ale imperiului, care includeau Balcanii şi o parte a Anatoliei. Pe timpul lui Süleyman I au fost făcute unele tentative de a impune asprul ca monedă de bază şi în unele regiuni orientale ale imperiului, măsuri care au eşuat. Probabil, cu această ocazie au fost bătuţi akçe în monetăriile de la Dimaşk, Diyarbakır, Halep, Mısır şi Cezayir. Aceeaşi soartă au avut şi eforturile ulterioare ale otomanilor de a introduce asprul în Tunisia în anii Hegirei 974 şi 982. **§** Iniţial, avea greutatea de 1,15 g (900 ‰), care, sub Mehmed II, spre sfârşitul celei de a doua domnii, i-a fost redusă la 0,768 g, sub Bayezid II atinge 0,75 g (850 ‰); pe parcursul secolului al XVI-lea, până la criza monetară din anii 1584−1586, a scăzut de la 0,682 g până la 0,384 g. Deprecierea sa accentuată a fost urmată de o perioadă de decădere a sistemului monetar otoman, care a culminat cu închiderea minelor de argint şi a monetăriilor şi scăderea drastică a producţiei monedelor de argint. Treptat, odată cu invadarea pieţei levantine de talerii din centrul şi vestul Europei, în veacul XVIII a devenit cea mai mică unitate în sistemul monetar otoman, cu valoare de ⅓ para, fiind utilizată ca monedă de calcul.

Nicolae, în *TezChişinău*, p. 63−69; Boldureanu, *Moneda otomană. 1512−1603*; Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, p. 131−158; Srećković, *Ottoman Mints & Coins*; Nicolae, *Moneda otomană. 1451−1512*; Vîlcu, *Moneda otomană. 1687−1807*, p. 48−49, 239−240.

Albus (germ.: *Weißpfennig*, lat.: *denarius albus*) [III], monedă măruntă de argint emisă de la mijlocul secolului al XIV-lea. A circulat predilect în regiunile Rinului de Sus până la începutul epocii talerului.

Schrötter, *Wörtebuch*, p. 18, s.v. **Albus**.

Aleksandr II Nikolaevich Romanov-Holstein-Gottorp (rom.: *Alexandru II*, rus.: *Алекса́ндр II Никола́евич Романов-Гольштейн-Готторпский*) [II], împărat şi autocrat al tuturor Rusiilor (ales la 2 martie/încoronat la 7 sept. 1856, Moscova – asasinat la 13 martie 1881, Sankt Petersburg), rege al Poloniei şi Mare Duce de Finlanda (din 1867). ♦ Fiul şi succesorul lui Nikolai I, tatăl lui Aleksandr III. ♦ A emis monede de: cupru (poluşka, denga, copeica), argint (copeica, polupoltinnik, poltina, rubla) şi aur (rubla) în sistemul monetar ¼ copeica = poluşka, ½ copeica = denga, 10 copeici = grivennik, 25 copeici = polupoltinnik, 50 copeici = poltina, poltinnik, 100 copeici = rubla, 10 ruble = imperial = cervoneţ. ♦ Atelier monetar: Sankt Petersburg.♦ Domnia sa a marcat apogeul circulaţiei monedei fiduciare (banii de hârtie).

Engel, Serrure, *Traité (1899)*, p. 709−710; Узденников, *Монеты Россиu*, nr. 0230−0233, 1688−1722, 3489−3541; *Gold Coins*, p. 540−541, nr. 146−151; *SCWC. 1801−1900*, p. 1061−1074.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Alexandru II (rom.), ☛ Aleksandr II Nikolaevich Romanov-Holstein-Gottorp [II].

Altın Ordu (turc.), ☛ **Hoarda de Aur** [I].

Ana Ivanovna (rom.), ☛ **Anna Ivanovna Romanov** [II].

Anna Ivanovna Romanov (rom.: *Ana Ivanovna*; rus.: *А́нна Ива́новна Романов*) [II], împărăteasă şi autocrat a tuturor Rusiilor (aleasă la 29 ian./încoronată la 28 apr. 1730, Moscova – decedată la 28 oct. 1740, Moscova), ducesă de Kurland (1711−1730). ♦ Nepoata lui Pyotr I, fiica lui Ivan V Alekseyevich (7 mai 1682 – 8 febr. 1696). ♦ A emis piese de: cupru (poluşka, denga), argint (copeica, poltinnik, rubla) şi aur (poltinna, rubla, ducat) în sistemul monetar ¼ copeica = poluşka, ½ copeica = denga, 3 copeici = altînik, 10 copeici = grivennik, 25 copeici = polupoltinnik, 50 copeici = poltinnik, 100 copeici = rubla, 10 ruble = imperial, cervoneţ. ♦ Ateliere monetare: Annensk, Moskova, Sankt Petersburg. ♦ Prin ukazul din 2 dec. 1730, a restabilit raportul corect dintre valoarea intrinsecă şi cea nominală la emisiunile de bronz falsificate până atunci de evreii polonezi.

Engel, Serrure, *Traité (1897)*, p. 560; Davenport, *European Crowns. 1700−1800*, p. 245−247, nr. 1670−1675; Узденников, *Монеты Россиu*, nr. 0041−0043, 0667−0730, 2416−2454; *Gold Coins*, p. 539, nr. 105−109; *SCWC. 1701−1800*, p. 1117−1139.

Ardanuç [IV], localitate situată în zona estică a Anatoliei, în eyâlet-ul Çildir; astăzi Ardanuç, provincia Artvin, Turcia. ♦ Cucerită în 1551, a activat pe timpul sultanilor Süleyman I, Selim II şi Mehmed III. ♦ A bătut akçe, iar sub Selim II şi altın.

Srećković, *Ottoman Mints & Coins*, p. 55; Boldureanu, *Moneda otomană. 1512−1603*, p. 25.

argentum (lat.), ☛ **argint (monetar**) [V].

argint (monetar) (germ.: *Silber*; lat.: *argentum*; sp.: *dinero*; turc.: *gümüş*) [V], parte din producţia şi cantitatea de argint existentă care se utilizează ca etalon metalic şi ca metal pentru baterea de monedă. Până în epoca modernă, de regulă, moneda de argint a avut cupru în aliaj. După 1557, când Bertolo de Medina a descoperit tehnica amalgamării, necesarul de metal a fost asigurat de producţia minelor de argint din Norvegia (Kongsberg, din 1623) şi din Rusia (Ural, din 1814).

Schrötter, *Wörterbuch*, p. 635, s.v. **Silber**; Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 361, s.v. **Silber**; Kiriţescu, *Moneda*, p. 24, s.v. **argint (monetar**).

arvună [V], suma de bani care se dă la încheierea unui contract de către una dintre părţi celeilalte, pentru întărirea acordului de voinţă intervenit între ele. În cazul când contractul nu se realizează din culpa uneia dintre părţi, partea care a plătit arvuna o pierde, dacă ea este vinovată pentru neexecutare; iar dacă este în culpă partea care a primit-o, aceasta trebuie să o restituie îndoită. De la începutul secolului XVII, apare în documente româneşti cu această caracteristică, pe care o întâlnim şi în pravile.

Sachelarie, Stoicescu, *Instituţii feudale*, p. 26, s.v. **arvună**.

aspru (rom.), ☛ **akçe** [III].

aur (monetar) (lat.: *Aurum*) [V], parte din producţia şi cantitatea de argint existentă care este utilizată ca etalon metalic şi ca metal pentru baterea de monedă. În timp, a avut uneori de făcut faţă concurenţei argintului, coexistând oficial cu el în cadrul bimetalismului sau fiind exclus din sistem în favoarea argintului. În cele din urmă, s-a impus

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

datorită calităţilor lui, iar argintul a rămas să îndeplinească numai funcţia de mijloc de circulaţie şi de plată.

Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 119, s.v. **Gold**; Kiriţescu, *Moneda*, p. 29−31, s.v. **aur (monetar)**.

aurum (lat.), ☛ **aur (monetar)** [V].

Александр II Николаевич Романов-Гольштейн-Готторпский (rus.), ☛ **Aleksandr II Nikolaevich Romanov-Holstein-Gottorp** [II].

ασπρον (gr.), ☛ **akçe** [III].

Áнна Ивáновна Романов (rus.), ☛ **Anna Ivanovna Romanov** [II].

B

bakır [V], termen prin care erau desemnate emisiunile din bronz otomane.

Ölçer, Nakışlı Osmanlı mangırları; Nicolae, Moneda otomană. 1451−1512.

bani divizionari [V], submultipli ai unităţii monetare.

Kiriţescu, *Moneda*, p. 68, s.v. **bani divizionari**.

bani fictivi (rom.), ☛ **monedă fiduciară** [II].

bani gata [VII], expresie întâlnită curent în acte interne, cu înţeles de lichidităţi de numerar de care se poate dispune oricând.

Etymologicum Magnum Romaniae, tomul III, 1893, col. 2425, s.v. **ban**; *Noul dicţionar universal*, p. 586, s.v. **gata**.

bani principali [V], Unitatea monetară şi multiplii ei.

Kiriţescu, *Moneda*, p. 68, s.v. **bani principali**.

bani peşin (germ.: *Bargeld*) [VII], bani gheaţă; expresie întâlnită mai rar în acte interne, cu înţeles de numerar plătit pe loc.

Etymologicum Magnum Romaniae, tomul III, 1893, col. 2425, s.v. **ban**; Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 33, s.v. **Bargeld**; *Noul dicţionar universal*, p. 1142, s.v. **peşin**.

Bargeld (germ.), ☛ **bani peşin** [VII].

Batzen [III], monedă de argint a cărei denumire provine de la scutul heraldic al oraşului Bern (*Bätz*). A circulat în special în regiunea Rinului de Jos. În secolul al XV-lea echivala cu 4 Kreuzer; după Reichsmünzordnund din 1559, un Halbbatzen echivala cu 2 Kreuzer. Conţinutul de metal fin a scăzut de la 1,67 g la 1,30 g.

Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 35, s.v. **Batzen**.

Bayezid II *Veli* [II], sultan (A.H. 886−918/21 mai 1481 – abdică la 24 apr. 1512). ♦ Fiul şi succesorul lui Mehmed II, tatăl lui Selim I. ♦ A emis monede de: cupru (mangır), argint (akçe) şi aur (altın). ♦ Ateliere: Amasya, Ankara, Brussa, Edirene, Gelibolu, Kastamonu, Konya, Kostantaniye, Nakış, Novar, Serez, Tire, Trabzon, Üsküp. ♦ Tipologic, piesele de argint se pot împărţi în două grupe, A şi B, fiecare cu subgrupe.

Pere, nr. 101−110; Srećković, *Osmanlijski novac*, p. 65−66; Nicolae, *Moneda otomană. 1451−1512*, p. 37, 38, 72, 73; Srećković, *Akches*, II, 93−125.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Beischlag (germ.), ☛ **imitaţie** [V].

Belagerungsmünze (germ.), ☛ **monedă obsidională** [V].

Berdibek [II], han în Hoarda Albastră şi Hoarda de Aur (1357−1359). ♦ Fiul şi succesorul lui Canibek. ♦ A scutit biserica rusă de taxe şi impozite. În 1358 a acordat negustorilor veneţieni libertatea comerţului în Azov şi Crimeea. **§** Asasinarea lui a deschis în hanat o perioadă de anarhie când adevăratul conducător a fost Mamai khan. La moartea sa, Hoarda de Aur şi-a încetat existenţa de stat centralizat pentru aproape două decenii. ♦ A continuat seria emisiunilor de cupru (pul) şi argint (dirhem), bătute acum de mai mulţi hani.

Grecov, Iacubovschi, *Hoarda de Aur*, p. 256; Nyamaa, *The coins of Mongol Empire*, p. 205, nr. 107.

bimetalim (fr.: *bimétallisme*; germ.: *Doppelwährung*) [V], bază a sistemelor monetare care folosesc două metale, aur şi argint, ca echivalenţe generale şi mijloace de circulaţie. Raportul valoric dintre cele două metale este, ori fixat prin lege (sistemul monedei duble), fie lăsat să fluctueze liber pe piaţă (sistemul monedei paralele).

Schrötter, *Wörterbuch*, p. 156, s.v. **Doppelwährung**; Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 72, s.v. **Doppelwährung**; Kiriţescu, *Moneda*, p. 70, s.v. **bimetalism**.

bimétallisme (fr.) ☛ **bimetalim** [V].

C

Cassovia (lat.), ☛ **Kassa** [IV].

cedid Istabul, fındık [III], nominal otoman de aur emis de Mahmud I. Avea tuğraua sultanului pe avers şi echivala valoric şi tipologic cu zeri Istanbul din vremea lui Ahmed III. Producţia pieselor din categoria fındık-ului continuă sub Osman III.

Vîlcu, *Moneda otomană. 1687−1807*, p. 101, 102, 111.

Cieszyn (pol.), ☛ **Teschen** [I].

Comitatul de Rochefort (fr. *Comté de Rochefort*) [I], domeniu situat în provincia Namur, în 1490 a fost ridicat la rangul comital. Aparţinea de Cercul monetar al Rinului Inferior. La sfârşitul secolului XV, conţii de Rochefort au intrat în alianţă cu Casa de Stolberg şi senioriile Montaigne, Herbeumont, Neuf-château, Cognon şi Chassepierre. În 1538, Ludwig von Stolberg-Königstein a moştenit aceste domenii asupra cărora şi-a exercitat autoritatea până în 1585.

Engel, Serrure, *Traité (1897)*, p. 198−199; Craig, *Germanic Coinages*, p. 158, s.v. **Rochefort**.

Comté de Rochefort (fr.), ☛ **Comitatul de Rochefort** [I].

copeica (germ.: *Kopeke*; rus.: *копѣика*) [III], monedă rusească de argint emisă din 1535. La început avea flan neregulat; pe avers, ţarul călare cu lance („copio") în mână, sub cal monograma atelierului; pe revers, legendă cu caractere slave pe mai multe rânduri. În vremea lui Fedor I Ivanovich (1584−1598), emisiunile de Novgorod şi Pskov aveau milesim. Sub Petru I devine piesă de aramă. A fost emisă aproape anual sub Ekaterina II, până în 1916; pe avers, Sf. Gheorghe călare sau monograma ţarului, pe revers, era înscrisă valoarea nominală. **§** Copeica = 2 denga = 4 poluška.

Engel, Serrure, *Traité (1897)*, p. 555; Schrötter, *Wörterbuch*, p. 317, s.v. **Kopeke**; Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 180, s.v. **Kopeke**.

Copie (germ.), ☛ **imitaţie** [V].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

D

Damasc (rom.), ☛ **Dimaşk** [IV].

denarius albus (lat.), ☛ **Albus** [III].

denga [III], monedă rusească din argint precedată de imitaţii de dirhemi tătari anonimi. Emisă din ultimul sfert al secolului al XIV-lea de cneazul Dimitri IV (1362−1389). Avea 0,93 g şi reprezenta 1/200 rublă de argint. În secolul XVI valora ½ kopeiki. Între 1700 şi 1828 a fost bătută din cupru; din 1839, a reapărut cu aceeaşi valoare, denumită în popor „denezka”.

Engel, Serrure, *Traité (1897)*, p. 555; Schrötter, *Wörterbuch*, p. 132, s.v. **Dénga**; Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 63, s.v. **Denga**; Mihailescu-Bîrliba, *Numismatica*. I, p. 33.

denezka (rus.) [VII], ☛ **denga** [III].

Dimaşk (rom.: *Damasc*) [IV], localitate situată în zona arabo-africană, în eyâlet-ul Şam; astăzi Damasc, Siria. ♦ A fost cucerit de către otomani în anul 1516 în urma campaniei orientale a lui Selim I. ♦ A produs în continuare emisiunile tradiţionale de cupru, argint şi aur, dar în numele sultanului otoman. ♦ Îşi întrerupe activitatea pe timpul lui Murad IV.

Srećković, *Ottoman Mints & Coins*, p. 90−91; Boldureanu, *Moneda otomană. 1512−1603*, p. 25−26.

dinero (sp.), ☛ **argint (monetar)** [V].

direm (persan), ☛ **dirhem** [III].

dirhem (gr.: *δραχμή*; persan: *direm*; *şahî, padişah*) [III], nominal de argint de origine arabă căruia i se atribuie, în principiu, o greutate de 4,609 g. A fost adoptat de otomani din 1515−1516, după terminarea campaniei din Iran, când a fost emisă o monedă nouă de argint la Canca, cu greutatea de 3,40 g. A mai fost produs şi în atelierele din Siria, Irak şi Anatolia orientală, aflate în strânse legături cu piaţa iraniană căreia îi era destinat. **§** Dirhemul a devenit destul de popular în imperiu, inclusiv în Rumelia, în condiţiile deprecierii masive a asprului şi prin calitatea argintului din care era fabricat. Această piesă a fost tot mai mult antrenată în comerţul cu Iranul şi India în vederea procurării de mirodenii şi mătăsuri. În regiunile nord-dunărene a pătruns după izbucnirea războiului osmano-iranian (1578−1590) prin negustorii de vite şi, probabil, prin ieniceri. **§** La visteria otomană valora 6−6,5 aspri sub Selim I, 7−7,5 aspri către 1583, 8 aspri în decembrie acelaşi an, 10 aspri sun Ibrahim I.

Schrötter, *Wörterbuch*, p. 143, s.v. **Dirhem;** Iliescu, în *SAO*, III (1961), p. 197−200; Schaendlinger, *Osmanische Numismatik*, p. 95; Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 68, s.v. **Dirhem**; Iliescu, în *RdI*, XXI, 1979, 2, p. 558−559; Maxim, în *CN*, V, 1983, p. 129−152; Nicolae, în *TezChişinău*, p. 64−65; Srećković, *Ottoman Mints & Coins*, p. 33; Boldureanu, *Moneda otomană. 1512−1603*, p. 15.

Djanibek [II], han al Hoardei Albastre (1341 − asasinat în 1357). ♦ Fiul şi succesorul lui Uzbek khan; ultimul stăpânitor legitim în Hoardă. ♦ Pe fondul dizolvării alianţei tătaro-mameluce, în 1343 a renunţat la „politica italiană” prin încercarea, fără succes, de a izgoni negustorii veneţieni din Tana şi Soldaia, a genovezilor din Caffa. Prin cucerirea oraşul Tabriz (1356) a încercat restauraţia Ilhanatului sub egida ulusului giucid. ♦ A continuat seria emisiunilor de argint (dirhem) şi cupru (pul). ♦ Ateliere: Horezm, Saray al-cedid, Gülistan.

Яанина, în *MIA*, 42, 1954; Bosworth, *Dynasties musulmanes*, p. 206; Ciocîltan, *Mongolii şi Marea Neagră*, p. 182−202; Nyamaa, *The coins of Mongol Empire*, p. 203−206, nr. 100−106.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Doppelschlag (germ.), ☛ **dublă frapă** [V].

Doppelwährung (germ.) ☛ **bimetalim** [V].

dublă frapă (fr.: *tréflage*, germ.: *Doppelschlag*) [V], când meşterul monetar loveşte repetat ponsonul, fie pentru că prima lovitură a imprimat imperfect în flan, fie din cauza uzurii ştanţei monetare.

Schrötter, *Wörterbuch*, p. 156, s.v. **Doppelschlag**; Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 77, s.v. **Doppelschlag**.

Ducatele de Curlanda & Semigallia (fr.: *duchés de Courlande et de Sémigalle*; germ.: *Herzogtum Kurland und Semgallen*; lat.: *ducatus Curlandiæ et Semigalliæ*, pol.: *Księstwo Kurlandii i Semigalii*; germ.: *Herzogtum Kurland und Semgallen*; let.: *Kurzemes un Zemgales hercogiste*) [I], create în urma secularizării Ordinului Livonian şi Episcopatului de Kurland. ♦ Timp de trei secole, istoria Kurlandei se confundă cu a Confederaţiei livoniene. Prin pactul de la Wilno (28 noiembrie 1561), ducatele au fost acordate ultimului mare maestru al Ordinului Livonian, Gothard Kettler, vasal al regelui Poloniei. În 1795, ducatul de Kurlanda a fost anexat la Rusia.

Engel, Serrure, *Traité (1897)*, p. 551−552; Craig, *Germanic Coinages*, p. 113, s.v. **Kurlad** (**Courland**, **Curland**), ***Duchy***; Kruggel, Gerbaševskis, *Herzogtums Kurland*.

ducato (it.), ☛ **Matapan** [III].

duchés de Courlande et de Sémigalle (fr.), ☛ **Ducatele de Curlanda & Semigallia** [I].

Ducatul de Teschen (fr.: *duché de Teschen*; germ.: *Herzogtum Teschen*; pol.: *Cieszyn*) [I]; situat în Silezia Superioară; astăzi reşedinţa fostului ducat este Cieszyn, capitala regiunii istorice Silesia, Polonia. ♦ Din 1290 a fost condus de branşa locală a dinastiei Piast până în 1653 când, după extincţia ducesei Elisabeth Lukretia von Teschen, împăratul Ferdinand III. von Habsburg l-a redat Coroanei Boemiei. În 1722, împăratul Karl VI. von Habsburg l-a cedat ducelui Leopold I. von Lothringen (1697−1729). De aceea, comitatul a aparţinut Casei de Habsburg-Lothringen (1767−1822), apoi Casei saxone de Wettin (1822−1918). **§** Primii taleri au fost emişi de Adam Wenceslas.

Engel, Serrure, *Traité (1897)*, p. 377−378; Craig, *Germanic Coinages*, p. 177, s.v. **Silesia**, ***Teschen***; Davenport, *German Secular Talers 1600−1700*, nr. 7805−7814.

Ducatus Curlandiæ et Semigalliæ (lat), ☛ **Ducatele de Curlanda & Semigallia** [I].

duché de Teschen (germ.), ☛ **Ducatul de Teschen** [I].

12 denari (germ.: *Zwölfer/Groschen zu 12 ungarischen Denaren*; magh.: *tizenkét denaros*) [III], emisiune din argint a principelui Apafi Mihály limitată la anii 1672−1674.

Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen*, **XXIV. Michael Apafi 1661−1690**, nr. 114−124, 138−186, 199; Velter, *Colecţia „Orghidan”*, nr. 708−711; Huszár, Pap, Winkler, *Erdélyi Éremművesség*, p. 176.

δραχμή (gr.), ☛ **dirhem** [III].

E

emisión de emergencia (sp.), ☛ **monedă de necesitate** [V].

Episcopatus leodiensis (lat.), ☛ **Principatul episcopal de Liège** [I].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

F

fals monetar (fr.: *contrefaçon*, germ.: *Münzfälschung*) [V], care copiază un tip monetar oficial cu intenţia de fraudă. Spre deosebire de imitaţie, este mai uşor de identificat întrucât prezintă particularităţi care le deosebesc clar de prototip. Se pot sesiza de la diferenţe subtile în execuţia imaginilor şi literelor, uneori combinate la întâmplare, până la alterarea lor total; schimbări în cromatica piesei în urma reducerii conţinutului de metal fin; adesea, moneda a fost turnată şi supusă tehnicii fourré, întrucât miezul acesteia este din bilon sau din metal comun; există diferenţe de greutate şi dimensiuni prin nerespectarea aliajului şi a flanului original.

Schrötter, *Wörterbuch*, p. 415, s.v. **Münzfälschung**.

Feingehalt (germ.) ☛ **titlu (de metal nobil)** [V].

Ferdinand II. [II], arhiduce de Austria, comite de Tirol (1564 – decedat la 24 ian. 1595, Innsbruck), guvernator al Boemiei (din 1547). ♦ Fiul lui Ferdinand I. von Habsburg. ♦ În 1564, a moştenit Tirolul, Austria anterioară (Vorderösterreich) şi Alsacia. ♦ Talerii emişi fără dată prezintă o mare varietate de tipuri, având pe avers bustul arhiducelui spre stânga, cu coroană, armură, sceptru şi mâna stângă pe mânerul sabiei, şi legenda circulară FERDINAND(us) D(ei) G(ratia) ARCHIDVX AVSTRIÆ, continuată pe revers: DVX BVRGUNDIE COMES TIROLIS. Scutul încoronat, înconjurat cu Ordinul „Lâna de aur”, are în centru vulturul tirolez. ♦ Atelier monetar: Hall, în valea inferioară a râului Inn unde, în 1567, a introdus maşina hidraulică cu valţuri.

Engel, Serrure, *Traité (1897)*; Pohl, *Tiroli Tallérok*, p. 15, 60−61; Moser, Tursky, *Die Münzstätte Hall in Tirol*, Band 2: *1665−1809*, Innsbruck, 1981, 280 p.

Fraustadt (germ.), ☛ **Wschowa** [IV].

freie Reichsstadt (germ.), ☛ **oraş liber imperial** [V].

Fünfzehnkreuzer (germ.), ☛ **XV Kreuzer** [III].

Fürstbistum Lüttich (germ.), ☛ **Principatul episcopal de Liège** [I].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

G

galben venetic (rom.) [VII], ☛ **zecchino** [III].

Geldwechsler (germ.), ☛ **zaraf** [V].

Georg Rudolf [II], duce de Liegnitz & Goldberg în Silezia de Jos (1602−1653). Între 1602 şi 1621 a emis în comun cu fratele său Johann Christian duce de Brieg (1602−1639).

Engel, Serrure, *Traité (1897)*, p. 374−375; Craig, *Germanic Coinages*, p. 174, s.v. **Silesia**, ***Dukes***.

Gewichtmaßt (germ.) ☛ **lot** [V].

Gheorghe Rakoczi II (rom.) ☛ **II. Rákóczi György** [II].

Ghiyâth ad-Dîn Toktamâş (rom.: *Toktamâş*) [II], ultimul han al Hoardei Albe (A.D. 778−780/1376−1378). ♦ Fiul oglanului Tui Hoxha guvernator în Mangyshlak (astăzi Mangystau, Kazahstan). ♦ Prin invadarea şi anexarea Hoardei Albastre, după cucerirea oraşului Saray-Berke şi victoria dobândită asupra temnikului Mamai, conducătorul Hoardei Albastre, a unit ambele Hoarde sub autoritatea sa (1379−1395), restabilind, pentru o perioadă scurtă, puterea regională a Hoardei de Aur. A fost înfrânt în bătălia de pe râul Vorskla (12 aug. 1399) şi alungat definitiv de generalul Edigü, emir în Hoarda Albă.

Bosworth, *Dynasties musulmanes*, p. 207; Ciocîltan, *Mongolii şi Marea Neagră*, p. 208−224; Nyamaa, *The coins of Mongol Empire*, p. 209, nr. 120.

gigot (germ.: *Nagenmanneke*) [III], monedă măruntă din billon sau cupru (2,4 g) emisă în provinciile meridionale din Ţările de Jos în secolul XVII.

Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 255, s.v. **Nagenmanneke**; *Diccionario de Numismática*, p. 90, s.v. **gigot**.

Giovanni Gradenigo [II], doge al Veneţiei (1355 – 8 aug. 1356). ♦ A emis soldino, ducato, grosso, piccolo şi tornesello.

Engel, Serrure, *Traité (1905)*, p. 1371; *CNI*, VII, p. 80−83; *Gold Coins*, p. 478, nr. 1223.

grivna (diminutiv rus: *гривенка*) [III], la început, semnifica „colier”, „torques”; veche unitate rusească de argint care a îndeplinit funcţiile de calcul, de greutate şi de monedă. Ca unitate ponderală şi, la început, ca mijloc de plată, era în formă de bare sau lingouri de argint pe care erau gravate semne şi legende în caractere chirilice. Avea greutatea de ½ pfund rusesc (= 409,52 g), care echivala la început cu o rublă.

Schrötter, *Wörterbuch*, p. 237, s.v. **Grivna**; Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 126, s.v. **Grivenka**; Mihailescu-Bîrliba, *Numismatica*. I, p. 36.

gros de Prague (fr.), ☛ **pražský groš** [III].

grossi boemicales (it.), ☛ **pražský groš** [III].

grossus pragenses (lat.), ☛ **pražský groš** [III].

grossus venetianus (lat.) ☛ **Matapan** [III].

grosz praski (pol.), ☛ **pražský groš** [III].

groş de Praga (rom.), ☛ **pražský groš** [III].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Gulden (lat.: *florenus argenteus*) [III], sinonim cu „Florin”. **1. *deutscher Gulden***, iniţial denomina o monedă din aur – *aureus nummus* (lat.) – Floren, emisă în secolul XIV. La sfârşitul secolului al XV-lea era echivalent cu Guldengroschen sau Taler; potrivit Ordonanţei din 1559, a căpătat denominarea Reichsgulden şi echivala cu 60 Kreuzer. La începutul secolului al XVII-lea echivala ⅔ Taler, cu denominarea „Achtenwinting” (germ.). A fost emis de autorităţi laice şi bisericeşti îndeosebi din regiunile Rinul Inferior (Mainz, Trier, Köln, Pfalz, Magdeburg), Westpfalia (Corvey, Jever, Jülich, Emden, Frisia de Est, Oldenburg, oraşelor imperiale Deventer, Kampen şi Zwolle), Saxonia Inferioară (Braunschweig, Lüneburg,) şi Saxonia Superioară (Saxonia, Brandenburg, Pommerania). După Convenţiile de la Zinna (1667) şi Leipzig (1690) s-a impus cu denominarea „28 Stüber” şi echiva 60 Kreuzer în regiunile din sudul Imperiului. **2. *niederländische Gulden*** (ol.: *Florijn van 28 stuivers*) sunt nominaluri comune, emise de provinciile Frisia, Groningen Ommelanden, Overijssel şi la Nîjmegen. De la 1679, *Gulden holländisch* emis de provincia Holland şi regiunea Frisia de Vest s-a generalizat în Republica celor şapte Provincii Unite ale Ţărilor de Jos.

Frey, *A Dictionary of Numismatic Names*, p. 102, s.v. **Gulden**; Schrötter, *Wörterbuch*, p. 245, s.v. **Gulden**; Hagen, *Münzprägung und Geldumlauf in Rheinland*, p. 92; Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 132, s.v. **Gulden**.

Guldengroschen [III], groş de argint de dimensiune mare, a cărei valoare era egală cu cea a guldenului de aur. A fost creat prin Ordonanţă monetară promulgată de împărat la 10 nov. 1524 în Reichstagul întrunit la Eßlingen. Avea 29,2 g (27,4 g AR = 15 loţi) şi valora un florin de aur renan = 60 Kreuzer (21 Groschen). A fost tipul de monedă mare de argint foarte răspândită în secolul al XVI-lea.

Frey, *A Dictionary of Numismatic Names*, p. 102, s.v. **Guldengroschen**; Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 87, 133, s.v. **Esslinger Münzordnung**, **Guldengroschen**.

gümüş (turc.), ☛ **argint (monetar**) [V].

Gustav cel Mare (rom.), ☛ **Gustav II Adolf Vasa** [II].

Gustav II Adolf Vasa (lat.: *Gustavus Adolphus Magnus*, rom.: Gustav cel Mare) [II], rege la Suediei (30 oct. 1611 – 6 nov. 1632). ♦ Fiul şi succesorul lui Karl IX. Vasa (6 martie 1604 – 30 oct. 1611), tatăl Kristinei. ♦ A emis monede de cupru (¼ Öre sau Fyrk, ½ Öre, 1 Öre şi 2 Öre), de argint (1 Skilling şi 1½ Skilling, Dreipölker, ½ Marks, 1 Marks, 2 Marks, 4 Marks şi 8 Marks, ½ Taler şi 1 Taler) şi de aur (1 Dukat, 1½ Dukat, 10 Karks). ♦ Prin edictul din 9 iunie 1621 a fost introdusă moneda divizionară de cupru în circulaţie. ♦ Ateliere: Stockholm, Kalmar, Norrköping şi Göteborg.

Engel, Serrure, *Traité (1897)*, p. 529; Федоров, *Монеты Прибалтики*, p. 267−274; Hobson, *Scandinavian Coins*, p. 82−84; *Gold Coins*, p. 557, nr. 25−33; *SCWC. 1601−1700*, p. 1337−1351.

Gustavus Adolphus Magnus (lat.), ☛ **Gustav II Adolf Vasa** [II]**.**

гривенка (rus.), ☛ **grivna** [III].

H

Hall [IV], reşedinţa comitatului princiar de Tirol; astăzi în Austria. Producţia este impulsionată de introducerea în anul 1567 a maşinii hidraulice cu valţuri. Tatăl arhiducelui, împăratul Ferdinand I, a intrat în anul 1522 în posesia landgraviatului

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Alsacia, dar gulden-talerii emişi cu titlul de LAND·ALSAT au fost bătuţi probabil în monetăria tiroleză din Hall.

Engel, Serrure, *Traité (1897)*, p. 88, 185; Pohl, *Tiroli Tallérok*, p. 15, 60−61; Wieser, în *NumZf*, 81, 1965, p. 14−20; Moser, Tursky, *Die Münzstätte Hall in Tirol*, Band 1: *1477−1665*, 372 p.; Band 2: *1665−1809*, 280 p.

Herzogtum Kurland und Semgallen (germ.), ☛ **Ducatele de Curlanda & Semigallia** [I].

Herzogtum Teschen (germ.), ☛ **Ducatul de Teschen** [I].

Hoarda de Aur (rus.: *Золотая Орда*, turc: *Altın Ordu*) [I], stat apărut după dezmembrarea Imperiului Mongol. Teritoriul său coincidea, în proporţie considerabilă, cu al fostului hanat cuman, Kâpceak, căruia se considera succesor *de jure*. În 1242, Batu şi-a stabilit capitala la Sarai, pe malul cursului inferior al fluviului Volga. După moartea lui Batu, în 1255, prosperitatea imperiului a mai durat aproape un secol, până la asasinarea lui Geanibek (Djanibek) în 1357. Lovitura fatală i-a fost dată de Timur Lenk care, în 1395, anihilându-i forţa militară, i-a distrus capitala şi a jefuit oraşele comerciale din Crimeea. ♦ A emis monede de cupru (puly) şi de argint (dirhem). ♦ În epoca luptelor civile, baterea de monedă de cupru sau de argint de către diverse autorităţi locale a fost un fenomen larg răspândit, de regulă fiind imitate emisiunile mai vechi ale hanilor legitimi.

Grecov, Iacubovschi, *Hoarda de Aur*; Яанина, în „Нумизматических Сборник", V/1, 1977, p. 193−212; Абызова, Быpня, Нудельман, *Древности Строго Орхея. Золотоодынский период*; Nicolae, în *SCN*, XI (1995), 1997, p. 197−200; Ciocîltan, *Mongolii şi Marea Neagră*; Nicolae, în *SCN*, s.n., II (XIV), 2011, 2012, p. 65−79.

I

Iliaş I (rom.: *Ilie voievod cel Bătrân*) [II], voievod, domn al Ţării Moldovei (1 ian. 1432 – sept. 1433, 5 aug. 1435 − 8 martie 1436; asociat cu Ştefan II, 8 martie 1436 – după 1 aug. 1442). ♦ Fiul şi succesorul lui Alexandru I *cel Bun*, frate vitreg cu Ştefan II. ♦ A bătut dubli groşi (AR), groşi (AE, fouré, AR) şi monede divizionare (AE). Pe avers, capul de bour cu coarnele convergente apare însoţit de atribute şi legenda + ELIAS•VOIVODA sau + MONETA hELIE WOD. Pe revers, două tipuri de scut: I. despicat (fascii şi flori de crin) simplu, ori deasupra coroană, ori timbrat de cap de bour. II. mobilat cu litera M şi cruce deasupra, însoţit de sigle şi legenda + ELIAS WOIVODA.

Severeanu, în „Bucureştii", 1, 1935, 1−2, p. 12−21; Luchian, în *SCN*, III, 1960, p. 507−510; Hordilă, în „Carpica", II, 1969, p. 325−329; *MBR*, p. 65−69, nr. 471−509; Hriban, în „Arhiva Genealogică", IV (IX), 1997, fasc. 1−2, p. 297−306.

Ilie voievod cel Bătrân (rom.), ☛ **Iliaş I** [II].

imitation (fr.), ☛ **imitaţie** [V].

imitaţie (fr.: *imitation*; germ.: *Nachprägung*, *Nachschlag*, *Beischlag*, *Copie*, *Nachahmung*) [V], monedă care copiază un tip monetar oficial, uneori fără intenţia de fraudă, păstrând greutatea şi titlul originale.

Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 253, s.v. **Nachprägung**, Nachschlag, Beischlag, Copie, Nachahmung; Mihailescu-Bîrliba, *Numismatica*. I, p. 37.

Iosef I (rom.), ☛ **Joseph I. von Habsburg**. [II].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Iosef II (rom.), ☛ **Joseph II.** Benedikt August Johannes Anton Michael Adam **von Habsburg-Lothringen** [II].

Ἰκόνιον (gr.), ☛ **Konya** [IV].

J

Joachimstaler [III], monedă din argint emisă din 1518 de contele Schlick von Bassano la Joachimstal („Valea lui Joachim”), în Boemia. Pe avers, era reprezentat leul de Boemia; pe revers, Sf. Ioachim. La început, cântărea 27,20 g, din 1534 avea 29,5 g (26,39 g AR). De atunci, monedele din argint mari emise în Imperiu au căpătat denominarea Guldengroschen.

Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 161, s.v. **Joachimstaler**.

Joachimsthal [IV], astăzi Jáchymov, Cehia. ♦ În 1437, împăratul Sigismund von Luxemburg l-a autorizat pe cancelarul Gaspard Schlick să bată monedă. Prerogativa a fost moştenită şi aplicată de Stephan von Schlick care, din 1519, a bătut aici monede de argint mari, taleri. Din 1528, sub Ferdinand I. von Habsburg, oficina a devenit regală. Împăraţii Ferdinand II. şi Ferdinand III. von Habsburg au făcut noi concedări familiei von Schlick care a deschis un atelier şi la Plan, rămas activ până la 1663.

Nemeškal, *Jáchymovká mincovna v prvni polovině 16. stoleti*.

Johann Albrecht I. [II], duce de Mecklenburg-Güstrow (1547−1555), apoi de Mecklenburg-Schwerin (1556 – decedat la 12 febr. 1576, Schwerin). ♦ Fiul şi succesorul lui Albrecht VII. von Mecklenburg-Güstrow (1503−1547). ♦ Atelier: Schwerin.

Engel, Serrure, *Traité (1897)*, p. 269, 316; Craig, *Germanic Coinages*, p. 127, s.v. **Mecklenburg**, ***Duchy***; Mey, *European Crown*, nr. 697−699 (Schwerin).

Joseph I. von Habsburg (croat.: *Josip I. Habsburški*, magh.: *I. József Habsburg*, rom.: *Iosef I*) [II], împărat al Imperiului Sacru Roman de Naţiune Germană (încoronat la 5 mai 1705 – decedat la 17 apr. 1711, Wien), rege al Ungariei şi Croaţiei (9 dec. 1687, Preßburg), rege roman (24 ian. 1690, Augsburg), arhiduce al Austriei (5 mai 1705), principe al Transilvaniei. ♦ Fiul şi succesorul lui Leopold I. von Habsburg, frate cu Karl VI von Habsburg. ♦ Ateliere: Antwerpen, Breslau, Brieg, Brügge, Eperies, Graz, Großwardein, Hall, Klausenburg, Kremnitz, Kuttenburg, Mailand, München, Nagybánya, Prag, Preßburg, Salzburg, Sankt Veit an der Glan, Wien.

Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen*, **XXVIII. Joseph I. 1705−1711**, p. 187−190; Davenport, *European Crowns. 1700−1800*, nr. 1013−1034; Herinek, *Österreichische Münzprägungen. 1657−1740*, p. 169−211.

Joseph II. Benedikt August Johannes Anton Michael Adam **von Habsburg-Lothringen** (ceh.: *Joseph II.* Habsburský-*Lorraine*, croat.: *Josip II. Habsburški-Lorraine*, magh.: *II. József Habsburg-Lotharingiai*, rom.: *Iosef II*) [II], împărat al Imperiului Sacru Roman de Naţiune Germană (ales la 18 aug./încoronat la 25 nov. 1765, Frankfurt am Main – decedat la 20 febr. 1790, Wien), prinţ moştenitor şi co-regent în domeniile ereditare (23 sept. 1765); rege al Romanilor (ales la 27 martie/încoronat la 3 apr. 1764, Frankfurt am Main), rege al Ungariei şi Croaţiei (29 nov. 1780, Preßburg) şi Boemiei (1780, Praga); arhiduce al Austriei (1780). ♦ Fiul co-regent al Mariei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Theresia von Habsburg, succesorul lui Franz I. Stephen von Lothringen, fratele lui Leopold II. von Habsburg-Lothringen.

Davenport, *European Crowns. 1700−1800*, nr. 1161−1170; Herinek, *Österreichische Münzprägungen. 1740−1969*, p. 130−173.

Joseph II. *Habsburský*-Lorraine (ceh.), ☛ **Joseph II.** Benedikt August Johannes Anton Michael Adam **von Habsburg-Lothringen** [II].

Josip I. Habsburški (croat.), ☛ **Joseph I. von Habsburg** [II].

Josip II. Habsburški-Lorraine (croat.), ☛ **Joseph II.** Benedikt August Johannes Anton Michael Adam **von Habsburg-Lothringen** [II].

I. József Habsburg (magh.), ☛ **Joseph I. von Habsburg** [II].

II. József Habsburg-Lotharingiai (magh.), ☛ **Joseph II.** Benedikt August Johannes Anton Michael Adam **von Habsburg-Lothringen** [II].

K

Karel VI. *Habsburský* (ceh.), ☛ **Karl VI.** Franz Joseph Wenceslau Balthasar Johann Anton Ignatius **von Habsburg** [II].

Karl III. (germ.), ☛ **Karl VI.** Franz Joseph Wenceslau Balthasar Johann Anton Ignatius **von Habsburg** [II].

Karl VI. Franz Joseph Wenceslau Balthasar Johann Anton Ignatius **von Habsburg** (ceh.: *Karel VI. Habsburský*, croat: *Karlo III. Habsburški*, magh.: *III. Károly Habsburg*) [II], împărat al Imperiului Sacru Roman de Naţiune Germană (ales la 12 oct./încoronat la 22 dec. 1711, Frankfurt am Main – decedat la 20 oct. 1740, Wien), arhiduce de Austria (*Karl III*. − 12 oct. 1711), rege roman (ales la 12 oct./încoronat la 22 dec. 1711, Frankfurt am Main 1711), rege al Ungariei şi Croaţiei (ales la 17 apr./încoronat 22 mai 1712, Preßburg), rege al Boemiei (ales la 17 apr. / încoronat la 5 sept. 1723, Praga), rege de Neapole (1707−1734) şi al Siciliei (1718/1720−1734), duce de Teschen (1711−1722), principe al Transilvaniei. ♦ Fiul şi succesorul lui Leopold I. von Habsburg, frate cu Joseph I. von Habsburg, tatăl Mariei Theresia von Habsburg. ♦ Ateliere: Augsburg, Breslau, Brieg, Brügge, Brüssel, Graz, Hall, Kremnitz, Kuttenburg, Mailand, Mantua, München, Nagybánya, Prag, Preßburg, Salzburg, Sankt Veit an der Glan, Wien.

Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen*, **XXIX. Karl VI. 1711−1740**, p. 190−199; Davenport, *European Crowns. 1700−1800*, nr. 1035−1107; Herinek, *Österreichische Münzprägungen. 1657−1740*, p. 216−306.

Karl Wolfgang [II], conte de Alt Oettingen (1522−1549). ♦ Fiul şi succesorul contelui Wolfgang I. (1467−1522), fratele contelui Ludwig XV. (1522−1569). ♦ A emis în asociere cu Ludwig XV. (1522−1547).

Craig, *Germanic Coinages*, p. 140, s.v. **Oettingen**, ***Counts and Princes***; Mey, *European Crown*, nr. 765−766.

Karlo III. Habsburški (croat.), ☛ **Karl VI.** Franz Joseph Wenceslau Balthasar Johann Anton Ignatius **von Habsburg** [II].

Kaschau (germ.), ☛ **Kassa** [IV].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Kassa (lat.: *Cassovia*; germ.: *Kaschau*; slovac.: *Košice*) [IV], localitate în Ungaria Superioară; astăzi Košice, Slovacia. ♦ A emis cu intermitenţe între 1327 şi 1532. Sub Habsburgi, în anii 1574−1583, 1693−1698, aici a funcţionat un atelier regal. Între 1705 şi 1707 a emis polture de bronz de I, IV, X şi XX pentru kuruţi.

Petách, *Dejiny mincovania v Kosiciach*; Huszár, *Münzkatalog Ungarn*, p. 24; Pohl, *Münzzeichen und Meisterzeichen*, p. 52−53, 89.

Kastamoniye [IV], localitate situată în zona centrală a Anatoliei, eyâlet-ul Anadolu; astăzi reşedinţa provinciei cu acelaşi nume, Turcia. ♦ Regiunea a fost ocupată de Bayezid I în 1392. ♦ Primele emisiuni de akçe datează din întâia domnie a lui Murad II (1421−1444). Sub Mehmed II, în a doua domnie, bate mangıri şi akçe. În perioada Selim I − Mehmed III bate numai akçe.

Srećković, *Ottoman Mints & Coins*, p. 132; Boldureanu, *Moneda otomană. 1512−1603*, p. 24.

Konya (gr.: *Ἰκόνιον*) [IV], localitate situată în zona centrală a Anatoliei în eyâlet-ul Karaman; astăzi Konya, în provincia cu acelaşi nume, Turcia. ♦ Inaugurat pe timpul lui Mehmed II, a funcţionat până sub Ahmed I (1603−1617) şi a bătut aspri şi mangâri.

Srećković, *Ottoman Mints & Coins*, p. 137; Boldureanu, *Moneda otomană. 1512−1603*, p. 24.

Košice (slovac.), ☛ **Kassa** [IV].

Kopeke (germ.), ☛ **kopeika** [III].

Körtling, **Kurzling** [III], monedă de argint, Groschen, emisă la început în provincia Göttingen (Saxonia de Jos) în 1360. În secolul al XVI-lea echivala cu ⅓ Mariengroschen (= 4 Pfennig), apoi ¼ Mariengroschen (= 3 Phennig); în Renania valora ½ Albus, în Braunschweig-Lüneburg cât ⅛ Pfennig. După 1643, greutatea a coborât la 0,696 g (0,143 AR).

Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 182, s.v. **Körtling.**

Kristina Augusta (sued.), ☛ **Kristina** Maria Alexandra **Vasa** [II].

Kristina Maria Alexandra **Vasa** (sued.: *Kristina Augusta*) [II], regină a Suediei (15 martie 1633 – abdică la 6 iun. 1654). ♦ Fiica şi succesoarea lui Gustav II Adolf Vasa. ♦ A emis monede de argint (Skilling, Dreipölker, ½ Taler, 1 Taler, 2 Taleri) şi de aur (1 Dukat, 2 Dukat, 3 Dukat, 4 Dukat, 5 Dukat, 6 Dukat, 10 Dukat). ♦ La împlinirea majoratului, în 1644, a inaugurat un al doilea atelier monetar livonian la Riga unde au fost emise monede mărunte de inflaţie. ♦ Ateliere: Stockholm, Göteborg şi Dalarna.

Engel, Serrure, *Traité (1897)*, p. 529; Федоров, *Монеты Прибалтики*, p. 275−296; Hobson, *Scandinavian Coins*, p. 85−86; Mikołajczyk, *Einführung*, p. 97; *Gold Coins*, p. 557, nr. 34; *SCWC. 1601−1700*, p. 1337−1354.

Księstwo Kurlandii i Semigalii (pol.), ☛ **Ducatele de Curlanda & Semigallia** [I].

Kuçayna [IV], localitate situată în zona nord-vest balcanică, la sud-est de Belgrad, eyâlet-ul Rumelia; în urma cercetărilor arheologice, în 1984 fostul atelier a fost localizat în districtul Raška, Serbia. ♦ Activitatea monetară a fost lansată pe la 1550 şi a bătut monedă continuu până pe timpul lui Mehmed III (altın, akçe), iar pe timpul lui Süleyman I şi mangır.

Srećković, *Ottoman Mints & Coins*, p. 147; Anuţa Boldureanu, *Moneda otomană. 1512−1603*, p. 18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Kurzemes un Zemgales hercogiste (let.), ☛ **Ducatele de Curlanda & Semigallia** [I].

III. Károly Habsburg (magh.), ☛ **Karl VI.** Franz Joseph Wenceslau Balthasar Johann Anton Ignatius **von Habsburg** [II].

XV Kreuzer (germ.: *Fünfzehnkreuzer, Sechsteltaler*) [III], monedă din argint austriacă. Emisiunea a fost lansată cu prilejul războiului din 1659−1664 când, în provinciile ereditare, au fost emise în cantităţi enorme, în special pentru solda trupelor şi plata livrărilor către armată. O serie nouă a fost emisă între 1679 şi 1697, ultima între 1732 şi 1750. § Pe avers, este bustul emitentului şi valoarea nominală înscrisă într-un cartuş oval; pe revers, heraldica domeniului ereditar pentru care a fost emisă moneda. Teoretic echivalau cu 1/6 taler; în realitate, având 9−10 loţi, valorau cu cca 20 % mai puţin.

Schrötter, *Wörterbuch*, p. 208, s.v. **Fünfzehnkreuzer**; Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 102, s.v. **Fünfzehnkreuzer**; Schneider, *Das Münzwesen in den Territorien des Westerwaldes,* p. 134.

копѣика (rus.), ☛ **kopeika** [III].

L

Larende [IV], localitate situată în zona centrală a Anatoliei, eyâlet-ul Anadolu; astăzi Karaman în provincia cu acelaşi nume, Turcia. ♦ A bătut akçe pe timpul lui Selim I şi Süleyman I.

Srećković, *Ottoman Mints & Coins*, p. 49; Boldureanu, *Moneda otomană. 1512−1603*, p. 24.

Leopold I. Habsburški (croat.), ☛ **Leopold I.** Ignaz Joseph Balthasar Felician **von Habsburg** [II].

Leopold I. Ignaz Joseph Balthasar Felician **von Habsburg** (ceh.: *Leopold* I. Habsburský, croat: *Leopold VI. Habsburški*, magh.: *I. Lipót Habsburg*, sloven: *Leopold I.*) [II], împărat al Imperiului Sacru Roman de Naţiune Germană (ales la 18 iul./încoronat la 1 aug. 1658, Frankfurt am Main – 5 mai 1705, Wien), rege al Ungariei (ales la 22 iunie, încoronat la 27 iun. 1655, Preßburg), rege al Boemiei (încoronat la 14 sept. 1656, Praga), arhiduce al Austriei, rege al Croaţiei şi Sloveniei (2 apr. 1657), rege roman (ales la 18 iul./încoronat la 1 aug. 1658), principe al Transilvaniei (din 1692). ♦ Fiul şi succesorul lui Ferdinand III. von Habsburg, frate cu Ferdinand IV. von Habsburg, tatăl lui Joseph I. şi Karl VI. von Habsburg. ♦ Ateliere: Breslau, Brieg, Glatz, Graz, Joachimstal, Karlsburg, Kaschau, Kremnitz, Kuttenburg, Nagybánya, Oppeln, Prag, Preßburg, Salzburg, Sankt an der Glan Veit, Schemnitz, Thann, Wien.

Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen*, **XXVI. Leopold I. 1690−1705**, p. 181−186; Davenport, *European Crowns. 1700−1800*, nr. 1001−1012; Herinek, *Österreichische Münzprägungen. 1657−1740*, p. 6−168.

Leopold II. Habsburški (croat.), ☛ **Leopold II.** Peter Leopold Joseph Anton Joachim Pius Gotthard **von Habsburg-Lothringen** [II].

Leopold II. *Habsburský (ceh.),* ☛ **Leopold II.** Peter Leopold Joseph Anton Joachim Pius Gotthard **von Habsburg-Lothringen** [II].

Leopold II. Peter Leopold Joseph Anton Joachim Pius Gotthard **von Habsburg-Lothringen** (ceh.: *Leopold II.* Habsburský*, croat: Leopold II. Habsburški, magh.: II. Lipót*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Habsburg) [II], împărat al Imperiului Sacru Roman de Naţiune Germană şi rege roman (ales la 30 sept./încoronat la 9 oct. 1790, Frankfurt am Main – decedat la 1 martie 1792, Wien), arhiduce al Austriei (*Leopold VII.*, 1790), rege al Ungariei şi Croaţiei (ales la 20 febr. / încoronat la 15 nov. 1790, Preßburg), rege al Boemiei (ales la 20 febr. 1790/încoronat la 6 sept. 1791, Praga), mare duce de Toscana (18 aug. 1765 – 22 iul. 1790). ♦ Fiul Mariei Theresia von Habsburg şi al lui Franz I. Stephen von Lothringen, frate cu Joseph II. von Habsburg-Lothringen, tatăl lui Franz II. (I.) von Habsburg-Lothringen. ♦ Ateliere: Graz, Kremnitz, Kuttenburg, Mailand, Nagybánya, Prag, Preßburg, Salzburg, Wien.

Davenport, *European Crowns. 1700−1800*, nr. 1171−1175; Herinek, *Österreichische Münzprägungen. 1740−1969*, p. 176−185.

liard [III], moneda franceză, bătută din bilon de la 1383, apoi din cupru din 1654. Denominarea aparţine şi unor monede din argint şi din cupru de plată şi de calcul emise în Ţările de Jos sub Carlos V, Felipe II, Carlos II şi Felipe V.

Diccionario de Numismática, p. 108, s.v. **liard**.

<Liège>, ☛ **Principatul episcopal de Liège** [I].

lot (germ.: *Gewichtmaß*) [V], unitate de măsură pentru argint în aliaj. O marcă de argint fin cântărea 16 loţi (1 = 62,5 ‰, 2 = 125 ‰, 3 = 187,5 ‰, 4 = 250 ‰, 5 = 312,5 ‰, 6 = 375 ‰, 7 = 437,5 ‰, 8 = 500 ‰, 9 = 562,5 ‰, 10 = 625 ‰, 11 = 687,5 ‰, 12 = 750 ‰, 13 = 812,5 ‰, 14 = 875 ‰, 15 = 937,5 ‰).

Schrötter, *Wörterbuch*, p. 360, s.v. **Lot**; Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 92, 205, s.v. **Feingehalt**, Feine, Feinheit, Korn, **Lot**.

Lorenzo Celsi [II], doge al Veneţiei (16 iul. 1361 – 18 iul. 1365). ♦ A emis soldino, ducato piccolo şi tornesello.

Engel, Serrure, *Traité (1905)*, p. 1371; *CNI*, VII, p. 87−91, 574; *Gold Coins*, p. 478, nr. 1225.

Luik (hol.), ☛ **Principatul episcopal de Liège** [I].

I. Lipót Habsburg (magh.), ☛ **Leopold I.** Ignaz Joseph Balthasar Felician **von Habsburg** [II].

II. Lipót Habsburg (magh.), ☛ **Leopold II.** Peter Leopold Joseph Anton Joachim Pius Gotthard **von Habsburg-Lothringen** [II].

M

Maksimilijan I. Habsburški (croat.), ☛ **Maximilian II. von Habsburg** [II].

mangır, **pul** [III], emisiune otomană de cupru. Majoritatea emisiunilor din secolele XIV−XVI sunt anonime (lipseşte numele sultanului, uneori data şi numele atelierului), multe prezentând ornamente pe ambele feţe. Erau produşi în ateliere specializate, în regim de arendă pe trei ani, şi destinaţi tranzacţiilor mărunte pe piaţa internă, fără a servi la plata impozitelor. Periodic, serveau statului la retragerea emisiunilor de valoare prin negustori care, obligatoriu, le primeau contra echivalentului în monedă de argint. ♦ Primele emisiuni (la Brussa; 4,25 g, 22 mm) aparţin lui Osman I (1299−1324). În continuare, au fost produse la Edirne, Serez şi Kostantaniye. La sfârşitul secolului XVI

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

s-a bătut un număr considerabil din piese de aramă. A fost emisă sporadic până la începutul domniei lui Süleyman II, la 1688, când s-a trecut la producţia lor masivă.

Schrötter, *Wörterbuch*, p. 367, s.v. **Mānghir**; Nicolae, *Moneda otomană. 1451−1512*, p. 97−112; Anuţa Boldureanu, *Moneda otomană. 1512−1603*, p. 85−87; Vîlcu, *Moneda otomană (1687−1807)*, p. 161.

Mariengroschen [III], groşi emişi în Saxonia de Jos având pe Madona cu Iisus în nimb. Au fost emise de Goslar (în 1503; în 1551 cântărea 2,43 g/0,91 g AR), de Braunschweig (în 1514; 2,75 g/1,375 g AR), Hildesheim (în 1528; 2,88 g/1,062 g AR), Braunschwein (în 1572; 1,504 g/0,69 g AR).

Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 213, s.v. **Mariengroschen**.

Marino Falier [II], doge al Veneţiei (11 sept. 1354 – 17 apr. 1355). ♦ A emis soldino, ducato şi tornesello.

Engel, Serrure, *Traité (1905)*, p. 1371; *CNI*, VII, p. 77−79, 574; *Gold Coins*, p. 478, nr. 1222.

Matapan (it.: *ducato*, lat.: *grossus venetianus*) [III], prima monedă mare din argint a statelor italiene. Emisă la început de dogele Enrico Dandolo (1192−1205), probabil în 1202, avea 2,178 g (965 $^{0}/_{00}$ AR) şi echivala cu 12 denari (26 parvus sau piccoli = pfennigi mici). Pe avers, Christos pe tron; pe revers, dogele în genunchi, primeşte steagul de la Sf. Marcu. A fost emisă până în vremea dogelui Andrea Contarini (1368−1382).

Papadopoli Aldobrandini, *Le monete di Venezia*, I, 1893, p. 81; Schrötter, *Wörterbuch*, p. 378, s.v. **Matapan**; Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 213, s.v. **Matapan**.

Maximilian I. *Habsburský* (ceh.), ☛ **Maximilian II. von Habsburg** [II].

Maximilian II. von Habsburg (ceh.: *Maximilian I*. Habsburský, croat.: *Maksimilijan I. Habsburški*, magh.: *Miksa Habsburg*) [II], împărat al Imperiului Sacru Roman de Naţiune Germană (25 iul. 1564, Frankfurt am Main – decedat la 12 oct. 1576, Regensburg), rege al Boemiei (20 sept. 1562, Praga), rege roman (ales la 28 nov. / încoronat la 30 nov. 1562, Frankfurt am Main), rege al Ungariei şi Croaţiei (încoronat la 8 sept. 1563, Preßburg), arhiduce al Austriei Inferioare (1564). ♦ Fiul şi succesorul lui Ferdinand I., fratele lui Ferdinand II. von Tirol (1564−1595) şi al lui Karl II. von Steyermark (1564−1590); tatăl lui Rudolf II., al lui Matthias, al lui Maximilian III. (1612−1618) şi al lui Albrecht VII. ♦ Ateliere: Breslau, Budweiß, Graz, Hall, Joachimstal, Kaschau, Klagenfurt, Kremnitz, Kuttenberg, Nagyánya, Prag, Salzburg, Wien.

Davenport, *European Crowns. 1484−1600*, nr. 8055−8061.

medin (arab), ☛ **para** [III].

Michele Morosini [II], doge al Veneţiei (10 iun. – 16 oct. 1382). ♦ A emis soldino, grosso, ducato şi tornesello.

Engel, Serrure, *Traité (1905)*, p. 1371, *CNI*, VII, p. 103−106; *Gold Coins*, p. 478, nr. 1228.

Miksa Habsburg (magh.), ☛ **Maximilian II. von Habsburg** [II].

moneda de cuenta (sp.), ☛ **bani de calcul** [V].

moneda de necesidad (sp.), ☛ **monedă de necesitate** [V].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

moneda obsidional (sp.), ☛ **monedă obsidională** [V].

monedă fiduciară (rom.: *bani fictivi*; fr. *monnaie fiduciaire*; sp.: *fiat dinero*) [V], emisiuni monetare fără valoare proprie care circulă în virtutea încrederii acordate de autoritatea emitentă şi de deţinători, considerându-se suficiente semnele imprimate pe discul metalic.

Kiriţescu, *Moneda*, p. 68, s.v. **bani fiduciari**.

monedă hibridă (fr. *monnaie hybride*, germ.: *Zwittermünze*) [V], emisiune la care, prin confuzie de batere, prezintă pe avers şi revers legenda şi herb/monogramă de la emitenţi diferiţi.

Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 429, s.v. **Zwittermünze**.

monedă de necesitate (fr. *monnaie de nécessité*; germ.: *Notgeld*, *Notmünze*; sp.: *emisión de emergencia*, *moneda de necesidad*) [V], emisiuni valabile care suplimentează, în situaţii speciale de inflaţie sau de război, banii aflaţi în circulaţie.

Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 259, s.v. **Notgeld**; *Diccionario de Numismática*, p. 77, 126, s.v. **emisión de emergencia**, **moneda de necesidad**.

monedă obsidională (fr. *monnaie de siège*; germ.: *Belagerungsmünze*; sp.: *moneda obsidional*) [V], emisă improvizat, în caz de asediu, pentru plata soldaţilor. Ca „monedă privată”, este din acelaşi metal, cu aceeaşi valoare, şi legenda în concordanţă cu situaţia grea a aşezării: în 1529, la asediul Vienei, emisiunile aveau legenda „Turk blegert Wien”; în 1577, sub asediu, oraşul Riga a emis groşi cu legenda „Defende nos Christe”; în 1629, oraşul Magdeburg a emis piese cu legenda „Necessitas legem non habet”. Alte cazuri: Leipzig (1547), Gotha (1567), Frankenthal (1623), Greifswald (1631). Neubreisach (1633), Ulm (1704), Lille (1708), Tournai (1709).

Schrötter, *Wörterbuch*, p. 69, s.v. **Belagerungsmünze**; Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 38, s.v. **Belagerungsmünze**; *Diccionario de Numismática*, p. 128, s.v. **moneda obsidional**.

monnaie fiduciaire (fr.), ☛ **monedă fiduciară** [V].

monnaie hybride (fr.), ☛ **monedă hibridă** [V].

monnaie de nécessité (fr.), ☛ **monedă de necesitate** [V].

monnaie de siège (fr.), ☛ **monedă obsidională** [V].

Mudava [IV], localitate situată în zona nord-vest balcanică, eyâlet-ul Timişoara constituit la 1552; astăzi Moldova Veche, jud. Caraş-Severin, România. ♦ Este unicul atelier otoman situat la Nord de Dunăre. Atelierul era situat în apropiere de cel de la Kuçayna, ele fiind despărţite doar de Dunăre şi probabil utilizau aceeaşi sursă de minereu şi ar fi putut funcţiona la Mudava din momentul intrării în stăpânire otomană şi până la moartea sultanului Süleyman I, căci nu se cunosc piese de pe timpul altor sultani. ♦ Piesele bătute aici sunt emisiuni din grupa a III-a a sultanului Süleyman I, perioada 1555−1566. Numismaţi români însă consideră că Mudava a bătut piese doar în ultimul an de domnie a lui Süleyman I, la 1566, acesta fiind un atelier de campanie, deschis în zonă pentru satisfacerea necesităţilor financiare ale Porţii legate de campania de la Szigetvar; curmarea bruscă a vieţii padişahului explică raritatea acestor emisiuni.

Nicolae, în *TezChişinău*, p. 66, 68; Srećković, *Ottoman Mints & Coins*, p. 160; Boldureanu, *Moneda otomană. 1512−1603*, p. 18−19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

N

Nachahmung (germ.), ☛ **imitaţie** [V].

Nachprägung (germ.), ☛ **imitaţie** [V].

Nachschlag (germ.), ☛ **imitaţie** [V].

Nagenmanneke (germ.), ☛ **gigot** [III].

nasri [III], monedă de argint care a circulat în Libia, Tunis şi Algeria, areal în care şi-a păstrat vechea denumire sub care, din secolul XVI, a fost bătută în numele sultanului otoman.

Pamuk, în *130 de ani de la crearea sistemului monetar românesc modern*, p. 269; Srećković, *Ottoman Mints & Coins,* p. 35; Boldureanu, *Moneda otomană. 1512−1603,* p. 15−16.

Notgeld, Notmünze (germ.), ☛ **monedă de necesitate** [V].

Nudel'man Avram Aronovich (rus.: Нудельман Абрам Аронович) (24 dec. 1924, Chişinău – după 16 oct. 1990, emigrat în Israel) [VIII], cercetător în domeniul arheologiei şi numismaticii din Moldova, în special a monedelor antice şi medievale de pe teritoriul pruto-nistrean. ♦ Istoric de profesie, a activat în calitate de cercetător ştiinţific la Muzeu Republican de Studiere a Ţinutului (astăzi Muzeu Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală, Chişinău) între aug. 1952 şi iul. 1971, apoi la Academia de Ştiinţe a RSS Moldoveneşti, până în 1990. La 24 mai 1982 a devenit candidat în ştiinţe istorice la Universitatea de Stat „M. V. Lomonosov" din Moscova, cu teza de candidat în ştiinţe istorice *Circulaţia monetară în interfluviu pruto-nistrean în antichitate şi epoca medievală* (Монетное обращение в Днестровско-Прутском междуречьи в античное время и в период средних веков). § În 38 de ani de activitate, combinând cu succes arta pedagogiei, studiul ştiinţific, capacităţile organizatorice şi de conducere a instituţiilor muzeistice, a contribuit la dezvoltarea ştiinţei arheologice, numismatice şi muzeistice în RSSM. ♦ A publicat numeroase descoperiri de monede antice şi feudale prin iniţierea Cronicii numismatice şi editarea primului Corpus al descoperirilor izolate şi tezaure din spaţiul pruto-nistrean. ♦ Lucrări: *Монеты из раскопок и сборов 1971−1972 гг.*, în *AIIM*, III (1972), 1974, p. 204−228; *Монеты из раскопок и сборов 1972−1973 гг.*, în *AIIM*, IV (1973), 1974, p. 188−229; *Топография кладов и находок единичных монет. Археологическая карта Молдавии,* 1976. Выпуск 8, 196 p.; *Находки монет эпохи феодализма из раскопок и сборов в 1974−1976 гг. в Днестровско-Прутском регионе*, în *AIIM*, V (1974−1976 гг.), 1981, p. 174−191; *Очерки истории монетного обращения в Днестровско-Прутском регионе (с древнейших времен до образования феодального Молдавского государства),* 1985, 181 p.; *Несолъко неиздnных монтных кладов XVI в. из Днестровско-Прутского региона*, în *AIIM в 1983 г.*, 1988, p. 126−141; *Monetnye klady XVIII-начала XIX в.в Днестровско-Прутском регионе*, în *Нумизматические исследования по истории юго-восточной европы*, 1990, p. 227−263; *Золотые монеты в денежном обращении Молдовы*, în *Археологические исследования в Старом Орхее*, 1991, p. 113−156.

Нудельман Абрам Аронович (rus.), ☛ **Nudel'man Avram Aronovich** [VIII].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O

oraş liber imperial [V], (germ.: *freie Reichsstadt*); oraş aflat oficial sub autoritatea directă a împăratului roman şi a dietei. Avea o reprezentare directă în Reichstag, ceea ce a corespuns cu un statut de largă autonomie, precum dreptul de a colecta impozite şi taxe prin administraţia proprie, dreptul de a bate monedă şi drepturi juridice, inclusiv *Blutgericht*. Acest statut a fost desfiinţat în 1806.

Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 315, s.v. **Reichsstadt**.

Oraşul Nou (arab.: *Şehr al-cedid*; turc.: *Yangi-şehr*) [IV], localitate situată pe valea râului Răut; astăzi Orheiul Vechi, com. Trebujeni, r. Orhei, R. Moldova. ♦ Se pare că cel târziu în toamna 1363 a fost inaugurat de hanul Abdallah care, după înfrângerea emirilor Kutlubuga, Koçubei şi Dimitrie, şi-a concentrat atenţia şi acţiunile asupra regiunilor occidentale ale Hoardei de Aur. Cele mai timpurii emisiuni de argint bătute aici datează din anul hegirei 764 (1362/1363); după 1365 fost lansată seria emisiunilor locale de cupru. Media greutăţii monedelor a scăzut substanţial, iar pentru anii hegirei 769 (1367/1368) şi 770 (1368/1369) numele hanului din legende a fost înlocuit cu titulatura „şeyh” şi „emir”. Politica evidentă a hanului de a impune islamul în regiune şi tendinţele separatiste ale conducătorilor locali au grăbit prăbuşirea puterii lui Abdallah în 1369 şi desprinderea definitivă a regiunii de sistemul politic al Hoardei de Aur.

Полевой, în *Материалы и исследования по археологии юго-запада СССР и Румынской Народной Республики*, p. 317, 341; Яанина, în „Нумизматических Сборник”, V/1, Москва, 1977, p. 193−212; Абызова, Быpня, Нудельман, *Древности Строго Орхея. Золотоодынский период*; Nicolae, în *BSNR*, XCII−XCVII (1998−2003), 146−151, 2003, p. 189−193; Bîrnea, Reaboi, Nicolae, Telnov, în *Simpozion Chişinău* (2000), 2001, p. 141−149; Nicolae, în *Simpozion Chişinău* (2004), 2007, p. 183−210.

P

para (arab.: *medin*) [III], emisiune din argint originară din Egipt. Iniţial, a fost specifică regiunilor arabo-africane unde îşi află originea în jumătăţile de dirhem. A circulat predilect în Egipt, Anatolia Răsăriteană, Persia, Siria, şi Yemen unde a fost produsă în monetăriile de la Amid, Bagdad, Bitlis, Canca, Dimaşk, Erzurum, Haleb, Harpurt, Hile, Maraş, Mısır, Musul, Ruha. A fost acceptată de otomani după 1517, în urma cuceririlor orientale ale lui Selim I. În primii ani de domnie a sultanului Süleyman I, cântărea 1,289 g, pe la 1535 a coborât la 1,03 g şi, a continuat să scadă, fără a împărtăşi diminuarea dramatică a asprului. La 1586, putea fi schimbată contra 1,5 aspri, la mijlocul secolului următor valora 2 aspri, la mijlocul secolului al XVIII-lea valora oficial 3 aspri (40 parale = 120 aspri = 1 galben). Destinate unor pieţe locale, după 1586, aceste piese au pătruns tot mai des în zona balcanică şi nord-dunăreană şi au fost introduse în producţia monetăriei capitalei, pentru ca din a doua jumătate a veacului XVII să se substituie asprului. Adoptată la nivel central, a devenit treptat unul dintre cele mai importante nominaluri, atât ca monedă reală, cât şi ca monedă de cont.

Maxim, în *RdI*, XXXIII (1980), 4, p. 725−741; Nicolae, în *TezChişinău*, p. 65; Srećković, *Ottoman Mints & Coins*, p. 23, 33, 34; Boldureanu, *Moneda otomană. 1512−1603*, p. 15; Vîlcu, *Moneda otomană. 1687−1807*, p. 240−241.

Pasquale Cicogna [II], doge al Veneţiei (1585−1595). ♦ A emis scudo (da 8 lire, mezzo da 4 lire, quatro da 2 lire, ottavo da 1 lira, sedicesimo da 10 soldi, trentaduesimo

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sa 5 soldi, la croce da 7 lire), ducato şi mezzoducato, zecchino, mezzozecchino şi quatro di zecchino, sesino sau doppio quattrino şi mezzo quattrino.

Engel, Serrure, *Traité (1897)*, p. 451; *CNI*, VII, p. 484−527; *Gold Coins*, p. 479, nr. 1270−1272.

Pavel I (rom.), ☛ **Pavel I Petrovich** [II].

Pavel I Petrovich (rom.: *Pavel I*, rus.: *Па́вел I Петро́вич*) [II], împărat şi autocrat al tuturor Rusiilor (ales la 17 nov. 1796/încoronat la 16 apr. 1797 – asasinat la 23 martie 1801, Sankt Petersburg), duce de Hollstein-Gottorp (17 iul. 1762 – 1 iul. 1773), conte de Oldenburg (1 iul. – 14 dec. 1773). ♦ Fiul şi succesorul Ekaterinei II Alekseevna, tatăl lui Aleksandr I şi Nikolai I. ♦ A emis monede de: cupru (poluşka, denga, copeica de 1, 2), argint (copeici de 5, 10, polupoltinnik, poltina, rubla) şi aur (ducat, 5 ruble) în sistemul monetar ¼ copeica = poluşka, ½ copeica = denga, 3 copeici = altînik, 10 copeici = grivennik, 25 copeici = polupoltinnik, 50 copeici = poltinnik, 100 copeici = rubla, 10 ruble = imperial, cervoneţ.♦ Ateliere monetare: Annensk, Sankt Petersburg, Kolyvan. ♦ Prin ukazul din 2 dec. 1796 s-a ordonat Băncii Imperiale să bată ducaţi de aur în sistemul monetar olandez, cu un cartuş având înscris un verset din Psalmii (rv.). Ukazul din 20 ian. 1797 ordona baterea rublei de argint la echivalentul de 50 stuivers olandezi. La 3 oct. 1797, s-a renunţat la sistemul monetar ruso-olandez.

Engel, Serrure, *Traité (1897)*, p. 562−563; Узеников, *Монеты России*, nr. 0166−0173, 1237−1305, 2873−2939; McGrew, *Paul I of Russia*, p. 27−30; *Gold Coins*, p. 540, nr. 142−145; *SCWC. 1701−1800*, p. 1117−1136.

poluška (rus.: *полушка*) [III], monedă rusească de argint, în greutate de 0,45 g. Apare în secolul XIV, în valoare de ½ denga. Din 1700 a fost emisă poluška din aramă care echivala cu 1/4 copeica. În anii 1700−1810 şi 1850−1866 pe monede era înscris nominalul ПОЛУШКА; în anii 1839−1846 şi 1867−1916, 1/4 КОПѢКИ.

Schrötter, *Wörterbuch*, p. 525, s.v. **Polúška**; Спасский, *Русская монетная система*, p. 106, 144; Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 291, s.v. **Poludenga**; Гайдуков, *Русские полуденги, четверетцы и полушки XIV−XVII вв.*

Posen (germ.), ☛ **Poznań** [IV].

Posnania (lat.), ☛ **Poznań** [IV].

Poznań (germ.: *Posen*, lat.: *Posnania*) [IV], capitala istorică a Poloniei Mari (Wielkopolska); azi capitala voievodatului Polonia Mare, Polonia. ♦ Primele emisiuni sunt denari în vremea lui Boleslaw I Chrobry (992−1025) şi Mieszko II (1025−1032). În epoca lui Kazimierz III Wielki (1333−1370) a devenit monetăria principală a regatului; sub Stefan Batory a devenit centrul atelierelor Coroanei, unde au fost bătuţi şilingi, trojaki şi ducaţi. În vremea lui Zygmunt III Waza, între 1587 şi 1601, atelierul a emis denari, şilingi, groşi, tripli groşi şi ducaţi. Marca de atelier este două topoare încrucişate; din 1598, toate emisiunile poartă litera P. Activitatea atelierului a fost reluată sub Jan II Kazimierz până în 1654.

Gumowski, *Handbuch*, p. 47; Ejzenhart, *Herby i znaki mennicze*, p. 26−28.

Prager Groschen (germ.), ☛ **pražský groš** [III].

pražský groš (fr.: *gros de Prague*; germ.: *Prager Groschen*; it.: *grossi boemicales*; lat.: *grossus pragenses*; pol.: *grosz praski*; rom.: *groş de Praga*) [III], emisiune din argint care s-a bucurat de o largă circulaţie în Europa Centrală în secolele XIV−XV. A urmat

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

modelul *gros tournois* creat de Louis IX le Saint prin reforma monetară din 1260−1263. **§** A fost lansat după 1298 la Kuttenberg şi Praga, sub domnia lui Václav II Premyslid, care a beneficiat de resursele miniere de la Kutná Hora şi de sprijinul bancherilor şi avocaţilor lombarzi. Avea între 3,7 şi 3,5 g, cu titlu de 933 ‰ (cca 15 loţi) şi echivala cu 12 parvus. Pe toată perioada emiterii a rămas aproape neschimbat. Pe avers, coroana Boemiei, cu două inscripţii circulare: în interior, numele suveranului emitent, în limba latină; a doua, DEI GRATIA REX BOEMIE. Pe revers, leul de Boemia şi legenda circular GROSSI PRAGENSES. **§** Epuizarea filonului de argint de la Hutná Hora şi descoperirea zăcământului de la Joachimsthal au permis lansarea talerului austriac care, sub Ferdinand I. von Habsburg, a fost oficializat în Imperiu. După 1644, emiterea groşilor de Praga a încetat.

Václav II (1278−1305)

Jan I Lucemburský (1310−1346)

Schrötter, *Wörterbuch*, p. 525, s.v. **Prager Groschen**; Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik,* p. 295, s.v. **Preger Groschen**.

preţ [V], ca instrument de măsură în bani, exprimă valoarea unui bun. Este influenţat permanent de anumiţi factori economici, politici şi naturali.

Kiriţescu, *Moneda*, p. 246, s.v. **Preţ**.

Principatul episcopal de Liège (germ.: *Fürstbistum Lüttich*; hol.: *Luik*; lat.: *Episcopatus leodiensis*) [I], aparţinea de Cercul monetar Westphalia; astăzi în Belgia. ♦ În 1795 a fost anexat la Franţa şi secularizat în 1802. ♦ Atelierele monetare: Liège, Hasselt.

Engel, Serrure, *Traité (1897)*, p. 218−219; Craig, *Germanic Coinages*, p. 117; Davenport, *European Crowns. 1484−1600*, nr. 8405−8417; Delmonte, *Le Bénélux d'or*, nr. 309−373; Delmonte, *Le Benelux d'argent*, nr. 431−490. *Gold Coins*, p. 131−133, nr. 278−338.

16 parale [III], piesă de argint otomană (5,40 g) emisă de Mahmud I la Gence, Kars şi Tiflis în timpul conflictului cu Persia. A fost destinată regiunilor orientale.

Lachman, în *The Numismatic Circular*, 84, 1976, 2, p. 51−53; Vîlcu, *Moneda otomană (1687−1807)*, p. 107.

100 parale (rom.), ☛ **yüzlük** [III].

Па́вел I Петро́вич (rus.), ☛ **Pavel I Petrovich** [II].

полушка (rus.), ☛ **poluška** [III].

R

Reichsgulden/Guldiner zu 72 Kreuzer [III], monedă de argint mare creată prin dictul imperial din 28 iulie 1551 în urma hotărârilor adoptate în dieta de la Augsburg. Avea 31,176 g (27,497 g AR [881,91 ‰] = 14,2 loţi) şi echivala cu 72 Kreuzer. Circulaţia

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acestui tip de taler a fost limitată la regiunile din sud-vestul Imperiului, în Franconia, Bavaria şi Suabia.

Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 27, s.v. **Auktionskatalog**.

Reichsgüldiner zu 60 Kreuzer [III], monedă din argint mare creată prin dictul imperial din 19 august 1559 în urma hotărârilor adoptate în dieta de la Augsburg. Noua emisiune trebuia să asigure un sistem monetar relativ unitar în Imperiu. Cântărea 24,613 g (22,904 g AR [930,55 ‰] = 14,16 loţi) şi echivala cu 60 Kreuzer.

Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 312, s.v. **Reichsguldiner**.

Reichstaler/Taler zu 68 Kreuzer (ol.: *Rijksdaalder*) [III], emisiune din argint lansată potrivit noului etalon monetar stabilit în 1566. Avea 29,2 g (25,98 g AR [888,89‰] = 14,4 loţi). Pe avers, bustul emitentului sau însemnele heraldice ale ţinutului; pe revers, acvila imperială fără valoarea nominală în Kreuzer înscrisă în Reichsapfel până în 1570. Acest tip de taler a înregistrat o devalorizare progresivă, mai întâi 72 Kreuzer, apoi 90 Kreuzer în 1590.

Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 27, 315, s.v. **Auktionskatalog**, **Reichstaler**.

Rijksdaalder (ol.), ☛ **Reichstaler/Taler zu 68 Kreuzer** [III].

<Rochefort>, ☛ **Comitatul de Rochefort** [I].

Rudolf Habsburg (magh.), ☛ **Rudolf II. von Habsburg** [II].

Rudolf II. Habsburški (croat), ☛ **Rudolf II. von Habsburg** [II].

Rudolf II. *Habsburský (ceh.)*, ☛ **Rudolf II. von Habsburg** [II].

Rudolf II. von Habsburg (ceh.: *Rudolf II.* Habsburský, croat: *Rudolf II. Habsburški*, magh.: *Rudolf Habsburg*) [II], împărat al Imperiului Sacru Roman de Naţiune Germană (încoronat la 12 oct. 1576 – decedat la 20 ian. 1612, Praga), rege al Ungariei şi Croaţiei (25 sept. 1572, Preßburg – abdică la 26 iun. 1608), rege al Boemiei (22 sept. 1575, Praga – abdică în 1611); rege roman (ales la 27 oct./încoronat la 1 nov. 1575, Regensburg), arhiduce al Austriei (*Rudolf V.*, 12 oct. 1576), principe al Transilvaniei (1598, 1600−1601). ♦ Fiul şi succesorul lui Maximilian II., fratele lui Matthias II. ♦ Ateliere: Breslau, Brieg, Budweiß, Ensisheim, Graz, Hall, Joachimstal, Kaschau, Klagenfurt, Kremnitz, Kuttenberg, Nagyánya, Prag, Salzburg, Wien.

Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen*, **X. Rudolf, als deutscher Kaiser Rudolf II., 1598 und 1602−1605**, p. 47−48; Davenport, *European Crowns. 1484−1600*, nr. 8062−8084.

II. Rákóczi György (rom.: *Gheorghe Rakoczi II*) [II], principe al Transilvaniei (oct. 1648 – decedat la 7 iun. 1660, Nagyvárad). ♦ Fiul lui I. Rákóczi György. ♦ E emis monede de argint (denari, taleri) şi de aur (ducaţi).

Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen*, **XX. Georg Rakoczi I. 1630−1648**, p. 126−135; Velter, *Colecţia „Orghidan”*, nr. 639−649; Huszár, Pap, Winkler, *Erdélyi Éremművesség*, p. 174.

S

Sechsteltaler (germ.), ☛ **XV Kreuzer** [III].

Silber (germ.), ☛ **argint (monetar)** [V].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

siglă [V], prescurtare convenţională alcătuită din litera iniţială urmată de una sau mai multe litere dintr-un cuvânt, separate sau unite.

Noul dicţionar universal, p. 1475, s.v. **siglă, sigle**.

surfrapare (fr.: surfrappée) [V], imprimarea pe aceeaşi monedă a elementelor (imagine şi legendă) corespunzătoare unui alt tip monetar.

Mihailescu-Bîrliba, *Numismatica. I*, p. 47.

surfrappée (fr.), ☛ **surfrapare** [V].

Ş

Şehr al-cedid (arab.), ☛ **Oraşul Nou** [IV].

ştanţă [V], instrument confecţionat din metal rezistent (bronz, oţel) şi utilizat la baterea monedei. Avea gravată amprenta în negativ (efigie, stemă, monogramă, legendă) şi era montată pe un manşon confecţionat, la rândul lui, dintr-un metal comun. Pentru fiecare faţă a monedei, avers şi revers, era necesară câte o ştanţă, una fixă şi alta mobilă. Termenul se foloseşte şi pentru a desemna rezultatul operaţiunii de ştanţare, precum stanţă dublă.

Mihailescu-Bîrliba, *Numismatica*. I, p. 47.

T

<Teschen>, ☛ **Ducatul de Teschen** [I].

Tire [IV], localitate situată în zona vestică a Anatoliei, eyâlet-ul Anadolu; astăzi Tire în provincia Izmir, Turcia. ♦ Îşi începe activitatea producând mangıri, iar de pe vremea lui Mehmed II bate şi akçe. A fost activ până sub Murad al IV-lea. ♦ Numele său a cunoscut mai multe variante grafice, unele întâlnite pe piesele descoperite în Moldova.

Srećković, *Ottoman Mints & Coins*, p. 203; Boldureanu, *Moneda otomană, 1512−1603*, p. 23.

tizenkét denaros (magh.), ☛ **12 denari** [III].

titlu (de metal nobil) (germ.: *Feingehalt*) [V], raportul dintre greutatea monedei şi conţinutul de metal nobil. Este redat printr-o valoare exprimată în karate (24), pentru aur, şi în loţi (16), pentru argint.

Schrötter, *Wörterbuch*, p. 190, s.v. **Feingehalt (Feinheit, Feine), Korn**; Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 92, s.v. **Feingehalt**, Feine, Feinheit, Korn.

Toktamâş (rom.), ☛ **Ghiyâth ad-Dîn Toktamâş** [II].

Tomaso Mocenigo [II], doge al Veneţiei (1414−1423). ♦ A emis soldino, grosso, ducato, piccolo (denaro), doppio bagattino, tornesollo.

Engel, Serrure, *Traité (1905)*, p. 1371; *CNI*, VII, p. 118−123, 576; *Gold Coins*, p. 478, nr. 1231.

Tommaso di Campofregoso [II], doge al Genovei (4 iul. 1415 – 23 nov. 1421, 3 apr. 1436 − 24 martie 1437, 24 martie 1437 – 18 dec. 1442) şi al senioriei Chios (1437−1443). ♦ A emis ducato cu legenda TЄDVXIΛIIV – SCΛIIPЄ… D/V/X.

Engel, Serrure, *Traité (1905)*, p. 1362; Schlumberger, *Numismatique de l'Orient latin*, p. 419−421; *Gold Coins*, p. 446 (nr. 364, 366−368), p. 456 (nr. 3).

tréflage (fr.), **dublă frapă** [V].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

U

Uzbek [II], han al Hoardei de Aur (A.H. 712−742/ian. 1313−1341). ♦ Nepotul lui Tokta, tatăl lui Djanibek. ♦ S-a convertit la islamism sub numele „sultan Mohammed Özbeg”; de la el, toţi hanii în Hoarda de Aur au fost musulmani. În vremea sa, Hoarda de Aur a atins apogeul dezvoltării economice şi statale. A construit noua capitală la Saray-Berke („Noul Sarai”, „Saray al-Cedid”). ♦ În 1313 a permis reconstruirea Caffei genoveze, ceea ce a întărit şi relansat legăturile hanatului cu statul mameluc; negustorii liguri devin intermediari comerciali între Sarai şi Cairo. În 1332 a închiriat negustorilor veneţieni o bucată de teren la vărsarea Donului, la Tana, cu dreptul de a construi edificii publice şi private. **§** Ca represalii pentru uciderea vărului său de cneazul de Tver în august 1327, a devastat oraşele ruseşti Tver, Kachin, Torjok. ♦ A emis monede de argint (dirhem). ♦ Ateliere: Horezm, Krîm, Saray, Saray al-cedid, Gülistan.

Яанина, în *MIIA*, 42, 1954, p. 424−484; Spuler, *Goldene Horde*, p. 87, 99; Яанина, în *MIIA*, 111, 1962, p. 153−178; Bosworth, *Dynasties musulmanes*, p. 206; Ciocîltan, *Mongolii şi Marea Neagră*, p. 158−182; Nyamaa, *The coins of Mongol Empire*, p. 201−202, nr. 94−99.

usurier (fr.), ☛ **zaraf** [V].

V

Van [IV], localitate situată în zona estică a Anatoliei, eyâlet-ul Erzurum, după 1570 în eyâlet-ul Van; astăzi în provincia Van, Turcia. ♦ Disputată de otomani şi safavizi, regiunea a fost ocupată definitiv în 1548. ♦ În secolul al XVII-lea a emis akçe şi mangıri pentru Mehmed IV, Süleyman II şi Mustafa II.

Srećković, *Ottoman Mints & Coins*, p. 218; Vîlcu, *Moneda otomană. 1687−1807*, p. 41.

viteza de circulaţie a monetei [V], moneda circulă cu o viteză variabilă, după împrejurări şi necesităţi. Indică frecvenţa folosirii, prin deplasare, a monedei. Moneda tezaurizată variază cantitativ, deci are şi ea o viteză. Unitatea de măsură a vitezei monetare este deplasarea monedei, fizic şi în calcul, deci se ia în considerare numărul mediu de deplasări ale monedelor de aceeaşi valoare efectuat într-o unitate de timp. Dacă viteza de circulaţie este mare, este necesară circulaţiei o cantitate mai mică de monedă.

Jinga, *Moneda*, 2, p. 239.

W

Wechsler (germ.), ☛ **zaraf** [V].

Weißpfennig (germ.), ☛ **Albus** [III].

Wschowa (germ.: *Fraustadt*); [IV], astăzi în voivodatul Lubusz, Polonia. ♦ A fost iniţial o fortăreaţă de frontieră într-o regiune contestată de Silesia şi Polonia Mare. După stabilirea coloniştilor germani în apropiere, aşezarea a primit Drepturile de Magdeburg (cca 1250). În 1343, regele Kazimierz III Piast a cucerit-o pentru Polonia. În 1793, oraşul a fost anexat de Regatul Prusiei. ♦ Atelierul monetar a fost deschis în 1588, fără permisiunea regelui, de Dietrich Busch, arendaşul monetăriei de la Poznań, care a emis aici monede pentru Coroană asemănătoare celor provenite din Poznań. După decesul acestuia, monetăria a fost reorganizată şi dată în arendă administratorului Wenceslas

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Kielczewski, care a închiriat-o lui Andreas Lauffert şi Hermann Rüdiger din Poznań. ♦ A emis şilingi, tripli groşi şi VI groşi. Din 1598, emisiunile poată litera P. Emisiunile oficiale de tripli groşi ale acestui atelier datează din anii 1593−1596 şi 1599−1601.

Gumowski, *Handbuch*, p. 47−48; Ejzenhart, *Herby i znaki mennicze*, p. 32−34.

Y

Yangi-şehr (turc.), ☛ **Oraşul Nou** [IV].

yirmilik (rom.: 20 parale) [III], emisiune otomană de argint (cca 13,20 g) lansată sub Ahmed III la Kostantiniye. Se bate între 1703 şi 1805.

Vîlcu, *Moneda otomană (1687−1807)*, p. 83, 106, 242−246.

Z

zaraf (fr.: *usurier*, germ.: *Wechsler*, *Geldwechsler*) [V], persoană specializată în operaţiuni monetare cu două accepţiuni curente: **1**. casier al visteriei sau administraţiilor locale; **2**. negustor care se ocupă de schimb de monede, agiotaj, împrumut de bani.

Sachelarie, Stoicescu, *Instituţii feudale*, p. 519, s.v. **zaraf**.

zecchino (it.: *ducato*; rom.: *galben venetic*) [III], emisiune de aur lansată de Veneţia la sfârşitul secolului XIII, în vremea doganatului lui Giovanni Dandolo (1280−1289), cu denominarea ducato. Pe avers, Sf. Marcu înmânează o flamură dogelui îngenunchiat; în legendă cu numele emitentului cu intitulaţia DUX S(anctus) M(arcus) VENET(us); pe revers, Christos în Mandorla şi legenda SIT TI(bi) XP(ist)E DAT(us) Q(uem) TV REGIS ISTE DVCAT(us). Ducaţii veneţieni s-au bucurat de o largă şi îndelungată circulaţie datorită conţinutului ridicat şi stabil de metal fin şi au servit drept model pentru emisiunile din aur ungureşti, otomane, ale unor state germane şi provincii olandeze. Denumirea de „zecchino” derivă de la „zecca” (monetărie) şi a fost adoptată pentru acelaşi nominal după 1543, când Republica a lansat ducatul de argint (23,4 g, 826 ‰) care a servit ca bază a sistemului monetar veneţian. A fost emis până în 1797.

CNI, VII (1915), 583 p.; *CNI*, VIII (1917), 683 p.; Iliescu, în *RÉSEE*, XV, 1977, 2, p. 355−361; *Gold Coins*, p. 478−481, nr. 1215−1447.

Zwittermünze (germ.), ☛ **monedă hibridă** [V].

Zwölfer/Groschen zu 12 ungarischen Denaren (germ.), ☛ **12 denari** [III].

Золотая Орда (rus.), ☛ **Hoarda de Aur** [I].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BIBLIOGRAFIE − Abrevieri
BIBLIOGRAPHY − Abbreviations

*** *Corpus Nummorum Italicorum. Primo tentativo di un Catalogo generale delle monete medievale e moderne coniate in italia o da italiani in altri paesi*, Volume VII, VENETO − parte 1 − *Dalle origini a Marino Grimani*, Roma, Tipografia della R. Accademia dei Lincei, 1915, 579 p. [*CNI*, VII].

*** *Corpus Nummorum Italicorum. Primo tentativo di un Catalogo generale delle monete medievale e moderne coniate in italia o da italiani in altri paesi*, Volume VIII, VENETO − parte 2 − *Da Leonardo Donà alla chiusura della zecca*, Roma, Tipografia della R. Accademia dei Lincei,1917, 683 p. [*CNI*, VIII].

*** *Gold Coins of the World. From Ancient Times to the Present.* Seventh Edition. An Illustrated Standard catalogue with Valuations, by Arthur L. Friedberg and Ira S. Friedberg, New Jersey, Clifton, 2003, 732 p. [*Gold Coins*].

*** *Instituţii feudale din ţările române. Dicţionar* (coord. Ovid Sachelarie şi Nicolae Stoicescu), Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1988, 581 p. [Sachelarie, Stoicescu, *Instituţii feudale*].

*** *Standard Catalog of World Coins. 1601−1700*, 4th Official Edition, Iola, editor Colin R. Bruce II, Krause Publications, 2008, 1439 p. [*SCWC. 1601−1700*].

*** *Standard Catalog of World Coins. 1701−1800*, 4th Official Edition, editor Colin R. Bruce II, Iola, Krause Publications, 2007, 1283 p. [*SCWC. 1701−1800*].

*** *Standard Catalog of World Coins. 1801−1900*, 6th Official Edition, editor George Cuhaj, Krause Publications, Iola, 2009, 1296 p. [*SCWC. 1801−1900*].

*** *Tezaure din muzeele oraşului Chişinău. Secolele XVI−XVIII* (coord. Viorel M. Butnariu), Chişinău, Editura Universitas, 1994, 130 p. + XXXVI pl. [*TezChişinău*].

*** *Wörterbuch der Münzkunde* (herausgegeben von Friedrich Frhr. von Schrötter), Berlin/Leipzig, Verlag von Walter de Gruyter & Co, 1930, 777 p. + 28 Tafel [Schrötter, *Wörterbuch*].

ALFARO ASINS Carmen, MARCOS ALONSO Carmen, OTERO MORÁN Paloma, GRAÑEDA MIÑÓN Paula, *Diccionario de Numismática*, Madrid, Solana e Hijos S.A., 2009, 455 p. [*Diccionario de Numismática*].

BÎRNEA Pavel, REABOI Tatiana, NICOLAE Eugen, TELNOV Nicolae, *Materiale arheologice relative la economia monetară din epoca Hoardei de Aur descoperite la Orheiul Vechi*, în *Simpozion Chişinău (2000)*, 2001, p. 141−149. [Bîrnea, Reaboi, Nicolae, Telnov, în *Simpozion Chişinău (2000)*, 2001].

BOLDUREANU Anuţa, *Moneda otomană în Moldova (1512−1603)*, 159 p. – Teză de doctor în ştiinţe istorice, Chişinău, 2005, 159 p. (mss) [Boldureanu, *Moneda otomană. 1512−1603*].

BOSWORTH Clifford Edmund, *Les Dynasties musulmanes*. Traduit de l'anglais par Yves Thoraval, Dijon, Imprimerie Darantiere, 1996, 341 p. [Bosworth, *Dynasties musulmanes*].

BUZDUGAN George, LUCHIAN Octavian, OPRESCU Constantin, *Monede şi bancnote româneşti*, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1977, 429 p. [*MBR*].

CIOCÎLTAN Virgil, *Mongolii şi Marea Neagră în secolele XIII−XIV. Contribuţia cinghizhanizilor la transformarea bazinului pontic în placă turnantă a comerţului euro-asiatic*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1998, 299 p. [Ciocîltan, *Mongolii şi Marea Neagră*].

CRAIG D. William, *Germanic Coinages (Charlemagne through Wilhelm II)*, Mountain View (reprint), 1954, 242 p. [Craig, *Germanic Coinages*].

DAVENPORT John S. [2], *European Crowns. 1700−1800*, Second edition, London, Spink & on LTD, 1964, 338 p. [Davenport, *European Crowns. 1700−1800*].

DAVENPORT John S. [6], *German Secular Talers 1600−1700*, Galesburg Illinois, 1967, 588 p. [Davenport, *German Secular Talers 1600−1700*].

DAVENPORT John S. [7], *European Crowns. 1484−1600*, Frankfurt am Main, Numismatischer Verlag P. N. Schulten, 1977, 330 p. [Davenport, *European Crowns. 1484−1600*].

DELMONTE A., *Le Benelux d'argent. Écus-demi-écus-quart d'écus et monnaies obsidionales dans les territoires composant les anciens Pays-Bas septentrionaux et méridionaux*, Amsterdam, Jacques Schulman N. V., 1966, 320 p. + 52 pl. [Delmonte, *Le Benelux d'argent*].

DELMONTE A., *Le Bénélux d'or. Répertoire du monnayage d'or des territoires composant les anciens Pays-Bas*, Amsterdam, Jacques Schulman N. V., 1964, 207 p. + 33 pl. [Delmonte, *Le Bénélux d'or*].

EJZENHART Dariusz, *Herby i znaki mennicze na trojakach polskich*, Wrocław, 2008, 88 p. [Ejzenhart, *Herby i znaki mennicze*].

ENGEL Arthur, SERRURE Raymond, *Traité de numismatique du Moyen Age. Tome troisième. Depuis l'apparition du gros d'argent jusqu'à la création du thaler*, Paris, Ernest Leroux, 1905, p. 945−1459 [Engel, Serrure, *Traité (1905)*].

ENGEL Arthur, SERRURE Raymond, *Traité de numismatique moderne et contemporaine. Première partie. Epoque moderne (XVIe−XVIIIe siècles)*, Paris, Ernest Leroux, 1897, 611 p. [Engel, Serrure, *Traité (1897)*].

ENGEL Arthur, SERRURE Raymond, *Traité de numismatique moderne et contemporaine. Deuxième partie. Epoque contemporaine (XVIIIe−XIXe siècles)*, Paris, Ernest Leroux, 1899, p. 613−791. [Engel, Serrure, *Traité (1899)*].

FENGLER Heinz, GIEROW Gerhard, UNGER Willy, *Transpress Lexikon für Numismatik*, Verlag für Verkehrwesen, Berlin, 1976, 432 p. [Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*].

FREY Albert Romer, *A Dictionary of Numismatic Names. Their Official and Popular Designations*, New York, The American Numismatic Society, 1917; reprint Kessinger Publishing, 2008, 328 p. [Frey, *A Dictionary of Numismatic Names*].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GRECOV B. D., IACUBOVSCHI A. I., *Hoarda de Aur şi decăderea ei*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură ştiinţifică, 1953, 454 p. [Grecov, Iacubovschi, *Hoarda de Aur*].
GUMOWSKI Marian Dr., *Handbuch der polnischen Numismatik*, Graz, Akademische Druck-u. Verlaganstalt, 1960, 226 p. + LVI Tafel. [Gumowski, *Handbuch*].
HAGEN Wilhemine, *Münzprägung und Geldumlauf in Rheinland. Führer durch die Schausammlung des Münzkabinetts*, în „Kunst und Altertum am Rhein”, Nummer 17, Düsseldorf, 1968, 108 p. [Hagen, *Münzprägung und Geldumlauf in Rheinland*].
HERINEK Ludwig, *Österreichische Münzprägungen von 1657−1740*, Wien, Münzhandlung Herinek, 1972, 360 p. [Herinek, *Österreichische Münzprägungen. 1657−1740*].
HERINEK Ludwig, *Österreichische Münzprägungen von 1740−1969*, Wien, Münzhandlung Herinek, 1970, 378 p. [Herinek, *Österreichische Münzprägungen. 1740−1969*].
HOBSON Burton, *Catalogue of Scandinavian Coins. Gold, silver and minor coins since 1534 with their valuations*, New York, Sterling Publishing C., Inc., 1970, 128 p. [Hobson, *Scandinavian Coins*].
HORDILĂ Domniţa, *Opt monede de la Iliaş (sec. XV)*, în „Carpica”, II, 1969, p. 325−329.
HRIBAN Cătălin, *Heraldică şi putere suverană: efigia monetară a lui Iliaş* I, în „Arhiva Genealogică”, tom IV (IX), 1997, fasc. 1-2, p. 297−306.
HUSZÁR Lajos, *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute*, Budapest, Corvina, 1979, 366 p. [Huszár, *Münzkatalog Ungarn*].
HUSZÁR Lajos, PAP Ferenc, WINKLER Judit, *Erdélyi Éremművesség a 16−18 században*, Bucureşti, Editura Kriterion, 1996, 221 p. [Huszár, Pap, Winkler, *Erdélyi Éremművesség*].
ILIESCU Octavian, *Une monnaie orientale peu connue signalée en Valachie vers 1600*, în *SAO*, III (1961), 1963, p. 197−200.
ILIESCU Octavian, *La monnaie vénitienne dans les Pays Roumains de 1202 à 1500*, în *RÉSEE*, XV, 1977, 2, p. 355−361.
ILIESCU Octavian, *Cu privire la haraciul ţărilor române în secolul al XVI-lea*, în *RdI*, XXI, 1979, 2, p. 558−559.
JINGA Victor, *Moneda şi problemele ei contemporane*, 1−2, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981, 295 + 250 p. [Jinga, *Moneda*].
KIRIŢESCU Costin C., *Moneda. Mică enciclopedie*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1982, 346 p. [Kiriţescu, *Moneda*].
KRUGGEL Eckhard, GERBAŠEVSKIS Gundars, *Die Münzen des Herzogtums Kurland*, Riga, 2000, 223 p. [Kruggel, Gerbaševskis, *Herzogtums Kurland*].
LUCHIAN Octavian, *Un nou tip de monedă moldovenească,* în *SCN*, III (1960), p. 507−510.
MAXIM Mihai, *Egiptul otoman în sec. XVI–XVII în lumina unor noi izvoare şi cercetări*, în *RdI*, XXXIII, 1980, 4, p. 725−741.
MAXIM Mihai, *O luptă monetară în sec. al XVI-lea: padişahî contra aspru*, în *CN*, V, 1983, p. 129−152.
MCGREW Roderick E., *Paul I of Russia*, Oxford, Clarendon Press, 1992.
MEY Jean de, *European Crown size coins and their multiples*, Vol. I, *Germany, 1486−1599*, Amsterdam, Mevius & Hirschhorn Int. B. V., 1975, 336 p. [Mey, *European Crown*].
MIHAILESCU-BÎRLIBA Virgil, *Numismatica*. I, Bibliotheca Archaeologica Iassiensis, XV, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza”, 2005, 177 p. + IX pl. [Mihailescu-Bîrliba, *Numismatica*. I].
MIKOŁAJCZYK Andrzej, *Einfühung in die neuzeitliche Münzgeschichte Polens*, Biblioteka Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łódź, Nr. 22, Łódź, 1988, 207 p. [Mikołajczyk, *Einführung*].
MOSER H., TURSKY H., *Die Münzstätte Hall in Tirol*, Band 1: *1477−1665*, Innsbruck, 1977, 372 p.
MOSER H., TURSKY H., *Die Münzstätte Hall in Tirol*, Band 2: *1665−1809*, Innsbruck, 1981, 280 p.
NEMEŠKAL Lubomir, *Jáchymovká mincovna v prvni polovině 16. století (1519/1520−1561). Význam ražby tolaru*, Praha, Nakladelstvi Československé Akademie Věd., 1964, 207 p. + VIII pl. [Nemeškal, *Jáchymovká mincovna v prvni polovině 16. století*].
NICOLAE Eugen, *Quelques considérations sur les monnaies tatares de „la Vile Neuve” (Yangi-şehr/Şehr al-cedid)*, în *SCN*, XI (1995), 1997, p. 197−200.
NICOLAE Eugen, *Moneda otomană în ţările române în perioada 1451−1512*, Chişinău, Editura ARC, 2003, 125 p. [Nicolae, *Moneda otomană. 1451−1512*].
NICOLAE Eugen, *Un tezaur de monede ale Hoardei de Aur descoperit la Orheiul Vechi*, în *BSNR*, XCII−XCVII (1998−2003), 146−151, 2003, p. 189−193.
NICOLAE Eugen, *Monede tătăreşti din tezaurul de la Săseni, raionul Călăraşi, Republica Moldova, în Simpozion Chişinău (2004)*, 2007, p. 183−210.
NICOLAE Eugen, *Un fragment din tezaurul de la Săseni, raionul Călăraşi, Republica Moldova*, în SCN, s.n., II (XIV) 2011, 2012, p. 65−79.
NYAMAA Badarach, *The coins of Mongol Empire and Clan tamgha of khans (XIII−XIV)*, Ulaanbaatar, Mongolia, 2005, 255 p. [Nyamaa, *The coins of Mongol Empire*].
ÖLÇER Cüneyt, *Nakışlı Osmanlı mangırları. The Ornamental Copper Coinage of the Ottoman Empire*, Istanbul, Yenilik Basımevi, 1975, 188 p. [Ölçer, *Nakışlı Osmanlı mangırları*].
OPREA Ioan, PAMFIL Carmen-Gabriela, RADU Rodica, ZĂSTROIU Victoria, *Noul dicţionar universal al limbii române*, ediţia a treia, Bucureşti-Chişinău, Editura Litera Internaţional, 2008, 1872 p. [*Noul dicţionar universal*].
PAMUK Şevket, *Sistemul monetar otoman în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea*, în *130 de ani de la crearea sistemului monetar românesc modern*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1997, p. 267−290.
PAMUK Şevket, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, 1999, 276 p.
PAPADOPOLI ALDOBRANDINI Niccolo, *Le monete di Venezia*, I, (1893), II (1927), Venezia.
PERE Nuri, *Osmanlılarda madenî paralarî*, Istanbul, 1968, 310 p. + XCVI pl. [*Pere*].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PETÁCH Emil, *Dejiny mincovania v Košiciach*, Košice, Východoslovenské vydavateľstvo, n. p. Košice pre Východoslovenské múzeum v Košiciach, 1986, 204 p. [Petách, *Dejiny mincovania v Kosiciach*].

PETRICEICU-HASDEU Bogdan, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicţionarul limbei istorice şi poporane a Românilor lucrat după dorinţa şi cheltuiala M. S. Regelui Carol I sub auspiciile Academiei Române*, tomul III, Bucuresci, Stabilimentul Grafic I. V. Socecŭ, 1893 [*Etymologicum Magnum Romaniae*].

POHL Artur, *Tiroli Tallerok 1482−1777. Hazai forgalmuk hódoltság korábon 1566−1657*, Budapest, Magyar éremgüjtők egzesülete kiadása, 1973, 88 p. [Pohl, *Tiroli Tallérok*].

POHL Artur, *Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters. 1300−1540*, Graz, Akademische Druck u. Verlaganstalt Graz – Akadémiai Kiadó, 1982, 92 p. + 145 Tabelle. [Pohl, *Münzzeichen und Meisterzeichen*].

RESCH Adolf, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen* von 1538 bis zur Gegenwart, Hermannstadt, 1911, 258 p. + 68 Tafel. [Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen*].

SCHAENDLINGER Anton C., *Osmanische Numismatik*, Braunschweig, 1973. [Schaendlinger, *Osmanische Numismatik*].

SCHLUMBERGER Gustave Léon, *Numismatique de l'Orient latin*, Graz, Akademische Druck- u. Verlaganstalt, 1954, 505 p. [Schlumberger, *Numismatique de l'Orient latin*].

SCHNEIDER Rudolf Conrad, *Das Münzwesen in den Territorien des Westerwaldes, des Taunus und des Lahngebietes und die Müunzpolitik des oberrheinischen Reichskreise in 17. Jahrhundert*, Koblenz, Gerd Martin Forneck, 1977, 335 p. [Schneider, *Das Münzwesen in den Territorien des Westerwaldes*].

SEVEREANU George, *Monetele lui Iliaş, domn al Moldovei, (1 ian. 1433 − oct. 1443) şi asociat la domnie cu fratele său Ştefan (27 aug. 1443 − 29 mai 1445)*, în „Bucureştii", 1, 1935, 1−2, p. 12−21.

SPULER Bertold, Die Goldene Horde. *Die Mongolen in Russland: 1223−1502*, ed. a 2-a, Wiesbaden, 1965. [Spuler, *Goldene Horde*].

SREĆKOVIĆ Slobodan, *Osmanlijski novac kovan na tlu Jugoslavie*, Samostalno izdanje autora Slobodana Srećkovića, Beograd, 1987, 206 p. [Srećković, *Osmanlijski novac*].

SREĆKOVIĆ Slobodan, *Akches (Volume two), Mehmed II Fatih-Selim I Yavuz 848−926 AH*, Beograd, Pangraf, 2000, 187 p. [Srećković, *Akches, II*].

SREĆKOVIĆ Slobodan, *Ottoman Mints & Coins*, Beograd, Pangraf, 2002, 248 p. [Srećković, *Ottoman Mints & Coins*].

SREĆKOVIĆ Slobodan, *Akches (Volume Five), Mehmed III − Mustafa I 1003−1032 AH*, Beograd 2007, 340 p. [Srećković, Akches, V].

VELTER Ana-Maria, *Catalogul monedelor Principatului Transilvaniei. Colecţia ing. Constantin Orghidan*, Bucureşti, Muzeul Naţional de Istorie a României, 1994, 83 p. + XXII pl. [Velter, *Colecţia „Orghidan"*].

VÎLCU Aurel, *Moneda otomană în ţările române în perioada 1687−1807*, Brăila, Muzeul Brăilei − Editura Istros, 2009, 381 p. + XI pl. [Vîlcu, *Moneda otomană. 1687−1807*].

WIESER F., *Die Kreuzprägung des Erzherzogs Sigismund von Tirol*, în *NumZf*, 81, 1965, p. 14−20.

АБЫЗОВА Е. Н., БЫРНЯ Павел Петрович, НУДЕЛЬМАН Абрам Аронович, *Древности Строго Орхея. Золотоодынский период*, Кишинев, Издательство „Штиинца", 1981, 99 p. [Абызова, Бырня, Нудельман, *Древности Строго Орхея. Золотоодынский период*].

ГАЙДУКОВ Петр Григорьевич, *Русские полуденги, четверетцы и полушки XIV−XVII вв.*, Moskva, „Палеограф", 2006, 160 p. [Гайдуков, *Русские полуденги, четверетцы и полушки XIV−XVII вв.*].

ПОЛЕВОЙ Лазарь Львович, *Монеты из раскопок Старого Орхея (1947−1956)*, în *Материалы и исследования по археологии юго-запада СССР и Румынской Народной Республики*, Кишинев, „Картя молдовеняскэ", 1960, p. 317−352.

СПАССКИЙ Иван Георгиевич, *Русская монетная система*, Ленинград, Издательство „Аврора", 1970, 256 p. [Спасский, *Русская монетная система*].

УЗДЕНИКОВ В. В., *Монеты России 1700−1917. Russian Coins*, Москва, Финансы и статистика, 1986, 500 p. [Узденикoв, Монеты России].

ФЕДОРОВ Д., *Монеты Прибалтики XIII−XVII столетий определитель монет*, Издательство „Валгус", Таллин, 1966, 422 p. [Федоров, *Монеты Прибалтики*].

Яанина С. А., *Джучдские монеты из раскопок и сборов Куйбшевской экспедиции в Болгарах в 1946−1952 гг.*, în *MIA*, 42, 1954, p. 424−484.

Яанина С. А., *Общий обзор коллекции джучдских монет из раскопок и сборов Куйбшевской экспедиции в Болгарах (1946−1958 гг.)*, în *MIA*, 111, 1962, p. 153−178.

ЯАНИНА С. А., *„Новый город" (= Янги-Шехр = Шехр ал-джедид) − монетный двор Золотой Орды и его местоположение*, în „Нумизматических Сборник", V/1, Москва, 1977, p. 193−212.

Alte abrevieri/Other abbreviations

Simpozion Chişinău (2000), 2001 = *Simpozion de numismatică dedicat împlinirii a patru secole de la prima unire a românilor sub Mihai Voievod Viteazul. Chişinău, 28−30 mai 2000. Comunicări, studii şi note*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2001, 248 p.

Simpozion Chişinău (2005), 2007 = *Simpozion de numismatică organizat cu ocazia comemorării Sfântului Ştefan cel Mare, domn al Moldovei (1504−2004). Chişinău, 29 septembrie − 2 octombrie 2004. Comunicări, studii şi note*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2007, 275 p.

AIIM = „Археологические исследованиа в Молдави", Кишинев

MIIA = „Материалы и исследования по археологии СССР", Москва

NumZf = „Numismatische Zeitschrift", Wien

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ON THE EDITING OF A “MOLDAVIAN NUMISMATIC LEXICON (1359–1859)” (IV)
(Summary)[**]

Keywords: numismatic lexicon, laic and ecclesiastic sovereignties, laic and ecclesiastic authorities, mints, specific legislation, numismatists' gallery.

For the research of the numismatic finds identified on the territory of Moldavia – country whose history is delimited by the beginning of the Golden Horde's decline, together with the change of the local dynastic lineage by Bogdan who founded the voievodate of Moldavia, and, respectively, the union of the two Romanian principalities at mid 19th century – the specialist must use specific investigation means, such as numismatic text books, treatises and studies, usual determinators and collection catalogues, dictionaries and thematic lexicons. These work instruments were elaborated on the basis of the repertoire of numerous discoveries and the study of great numismatic collections from abroad.

Unfortunately, Romanian historiography has been increasingly facing the need of a ***Repertoire of Numismatic Finds*** in the last decades. Whatever the epoch or the collections in which they are preserved, ancient, Byzantine, medieval or modern emissions are waiting for being published in a *Corpus*, which has not exceeded the project phase since almost half a century.

Another absolutely necessary work instrument, in the form of a general encyclopedia, which would cover the whole numismatic spectrum of Romania, is The Romanian Numismatic Encyclopedia. This project was started decades ago by renowned specialists, who designed a plan, compiled a glossary and distributed the terms to each author. Like the Corpus, this encyclopedia has not evolved from the project phase. Throughout the years, the individual effort of several distinguished authors, although it proved to be beneficial, led to results which may rather assure a stimulating effect on those interested in such a topic. Undoubtedly, this is a regrettable situation caused not by the lack of sources, or by people's unawareness as for their availability, but rather by the approach manner – such sources being especially dedicated to ancient coins –, and also the communication manner of the available data – only rarely in international languages. Fortunately, time has brought about a considerable increase of the monetary finds, whose systematical valorization led to the dissemination of the specialized knowledge and the increase of the people interested in numismatics.

As for us, our opinion is that both projects may become viable, as long as the current conditions are understood by those willing to implement such projects. First of all, one should take into account that the numismatic material of the great collections is currently being studied, and, recent discoveries which have only lately entered the numismatic collections of museums, are almost unknown or even not at all known.

For easily understandable reasons, during the last two decades we have narrowed down the investigation of the monetary finds to those identified on the territory of Moldavia, whose past is told, to a great extent, by two separate histories. Starting on this road, we considered it would be useful for everyone to refer to the same past on the basis of the same sources. This is how, in 1991, we started checking the determination of several published hoards, an initiative which opened the way to a durable and successful collaboration with numismatics specialists in Bucharest and Chisinau. When the collaboration was at its beginning, a volume was published, presenting 41 hoards in a new light. Since 2000, this group focused on the research and publication of the entire numismatic material – from Antiquity to contemporary times – in every single public collection. This is how the series *Corpus Nummorum Moldaviae* was published, with the collaboration of other specialists from research institutions and local museums. On the basis of the acquired experience, on a different occasion we showed that such a long-term project required a sustained effort and was conditioned both by local management's understanding and the financial support of the local authorities. These things had already been gained. This was already an accomplished fact, confirmed later on by the two volumes which followed within the series. Following the same pre-established structure, written in an international language, these volumes were exhaustively valorizing the collections of two museums in of Moldavia.

We have good reasons to state that whatever the manner of approaching the numismatic material – according to historical or administrative regions, to large public collections studied entirely or partially –, the results obtained so far correspond to decisive steps the Romanian numismatic

[**] Translated by Coralia Costaș.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

research has undertaken so far on the way of the elaboration of a *CORPUS NUMMORUM*, consisting until now in a set of "Repertoires of Numismatic Finds". Closely related to other sources, the numismatic material provides specialists multiple possibilities of evaluating the monetary systems of each epoch, the nature of the commercial relations, the evolution of prices, the typology of decorative items and of vessels, as well as of noticing the importance of the monetary policy in the deployment of the forces in the east and south regions of Europe. At the same time, a solid and diversified database was created, useful in the elaboration of treatises, syntheses and encyclopedias.

In order to point out the connection between the "Repertoire of Numismatic Finds" and the "Numismatic Lexicon", we should stress that both volumes are work instruments elaborated starting from the available numismatic sources. In other words, the numismatic glossary is meant to provide detailed knowledge on the monetary material which it summarizes and, also, to explain its terminology. This is why hoards remain the main source of the treatise, where they have to be shortly described in an annex.

Taking into consideration the immensity of the numismatic material, its particularities (historical epochs and regions), as well as our educational background and professional training, we tried to elaborate a project of a Numismatic Lexicon for the historical region of Moldavia (since its founding until the union to Walachia). In elaborating it, we took into account the variety of sources, the multitude of the pieces of information and the contribution of certain specialists. For this reason we grouped the data we provide in categories of terms, according to the case, specifying also the lexical variant.

[I] **Laic and ecclesiastic sovereignties**. In the Middle Ages and the Old Regime, considering the vassal relations between states, with certain exceptions, one can speak of sovereign authorities. In the broad sense, the term expresses the juridical relations between the laic fields – such as free cities, principalities, counties, duchies and baronies – and the ecclesiastic ones – archbishoprics, bishoprics, abbeys and monasteries –, and also between these and the supreme authority. Like everywhere in that age, the belonging of a territory to the Crown must be construed in relation with the subjects, and less with their confession or ethnicity.

[II] Issuer **laic and ecclesiastic authorities**, for which we preferred the official denomination in the epoch, without the Latinate form or any other translation. In order to achieve a unitary presentation, *capacity* of the issuer is specified, according to the case, mentioning the date when he was nominated/elected/crowned, and the location where the event took place, including the extinction date, followed by the *lineage* – nephews, sons, brothers (and step brothers, according to the case), father – and the main *measures* initiated in monetary field.

[III] The **nominal value** or the name of each coin designates its value by metal, weight, module and type. In the "Repertoire of Numismatic Finds" they are presented in ascending order, while in the "Numismatic Lexicon", they are alphabetically sorted. Wherever a same nominal acknowledged multiple names, references are made for each variant. For example, it is recommended that each entry should be accompanied by an image with reference to the source).

[IV] The **mints** where the coins were made. Each emission carries information as for the location of the buildings with the equipment, workers and corresponding administration, by the specification of the name of the mint (usually in the exergue), by letters, monograms or symbols, by the legend type or distinct heraldic reproductions. As much as possible, we provide, in order, the *location* of the workshop in the epoch, and the current name, the period when it was functional and the *nominal values* struck here.

[V] **Concepts and notions** contain the basic elements and general ideas in this domain. By the multitude of forms and endless addresses, constituent data form a complex message determined by the nature of the studied phenomenon.

[VI] **Specific legislation**, by which the issuing authority guaranteed the own emissions – technical characteristics, symbols, legends –, and determined severe punishment for fraudulent or abusing deeds regarding the coin.

[VII] **Mentions in chronicles and documents** form a *"mass medium" sui generis*, a complementary source of coin knowledge under various popular names and expressions.

[VIII] **Obituaria − numismatists' gallery** refers to those specialists who, by the scientific interest in medieval and modern Moldavian numismatics, decisively contributed to a better knowledge of the Romanians' history.

For a better understanding, there are presented a few entries belonging to the categories specified above, each accompanied by the main bibliography.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ARCADIE M. BODALE*

CÂTEVA DOCUMENTE MOLDOVENEȘTI PRIVITOARE LA SCHITUL MARE DIN GALIȚIA, PĂSTRATE LA ÖSTERREICHISCHES STAATSARCHIV DIN VIENA (1659−1757)

Până la ridicarea Rusiei Moscovite, domnii Moldovei și cei ai Țării Românești au continuat tradiția imperială bizantină de ocrotire și sprijinire a creștinilor ortodocși din Polonia, Transilvania și Imperiul Otoman[1]. Acest sprijin pentru apărarea lumii ortodoxe în fața presiunilor catolicismului, calvinismului și islamului era văzut nu numai ca o formă de ajutorare a celor sărmani, dar și un mod de salvare a sufletelor dreptcredincioase de la rătăcire. Ca atare, prin aceste fapte, protectorii Ortodoxiei era convinși că își asigurau mila dumnezeiască și viața de veci.

Sfârșitul secolului XVI a stat sub semnul Contrareformei. Inițiată de către ordinul călugăresc al iezuiților, mișcarea urmărea să refacă și să consolideze catolicismul, atât prin redobândirea elementului uman câștigat de propaganda protestantă, cât și prin convertirea la ritul roman a practicanților celorlalte religii. Ofensiva iezuită în Polonia a fost atât de puternică încât, în octombrie 1596, episcopii și o parte din clerul ucrainean au semnat actul de unire cu Biserica Romei. În aceste condiții, este de înțeles de ce domnii Moldovei au încercat să apere ritul ortodox din Galiția. Astfel, familia Moghilă a continuat „protectoratul" predecesorilor ei[2] asupra Bisericii Ortodoxe a rutenilor din Regatul polon. Acest lucru s-a datorat, în primul rând, religiozității membrilor ei, dar și moștenirii calității de protectori ai ortodoxismului, în virtutea moștenirii tradiției imperiale bizantine. De asemenea, bogăția[3] și indigenatul polonez al membrilor ei au facilitat actele de pietate ale Moghileștilor. Numai așa se explică de ce toți membrii acestei familii au contribuit la ctitorirea stavropighiei Adormirea Maicii Domnului din Lvov[4]. De asemenea, doamna Elisabeta și fiicele ei, Ana Potocki și Maria Potocki, au sprijinit zidirea Mănăstirii Zadarov (Zadovsca) de lângă Ustie (1612−1613)[5]. Apoi,

* Arhivist, Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale.

[1] Ion I. Nistor, *Problema ucraineană în lumina istoriei*, ediție îngrijită de Ștefan Purici, Rădăuți, Editura Septentrion, 1997, p. 90−92. Altă ediție în *CC*, an VIII (1933−1934), Cernăuți, 1934, p. 1−281.

[2] Astfel, Alexandru Lăpușneanu și Petru Șchiopu au sprijinit Biserica Adormirii Maicii Domnului din Lvov (*ibidem*, p. 94−100). Cf. și P. P. Panaitescu, *Fundațiuni religioase românești în Galiția*, în *BCMI*, anul XXII (1929), fasc. 59, p. 1−2 și 12.

[3] Ilie Corfus, *Odoarele Movileștilor rămase în Polonia. Contribuții la istoria artei și a prețurilor*, extras din SRdI, t. XXV (1972), nr. 1, p. 29−59.

[4] Ion I. Nistor, *op. cit*., p. 101−106; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 2−7 și 12.

[5] Ion I. Nistor, *op. cit*., p. 108; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 12; N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XI, *Cercetări și regeste documentare*, București, 1906, p. 112.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. L, 2013, p. 403–412

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aceeași Ana Potocki, ajunsă voievodină a Cracoviei, ctitorește mănăstirea Krechowski[6] și biserica Mosciska[7]. De asemenea, cealaltă fiică a lui Ieremia Moghilă, Irina (căsătorită cu Mihai Wiszniewiecki), sprijină mănăstirea Hustinschi, în Wolhinia[8]. Altă soră a lor, Maria (căsătorită cu Ștefan Potocki) repară mănăstirea din Buczacz și-i dă 4.000 de galbeni[9]. Mai mult, Maria Potocki și vărul ei, Petru Moghilă, au ctitorit Schitul Mare din Galiția[10]. Prin urmare, calitatea de ctitori și protectori ai fundațiilor pioase din Polonia a fost moștenită de către urmașii lui Ieremia și Simion Moghilă, chiar dacă n-au ajuns toți pe tronul Moldovei[11].

Între cei care au protestat față de unirea de la Brest (1596), se număra și Ivan Kniahnitki din Tismenița. Acesta se călugărise la Muntele Athos, primind numele de Ezechel[12]. Reîntors în Galiția pentru a întări ortodoxismul, el a înființat un mic schit în codrul Solotvina, lângă râul Maniava[13], așezare situată la sud-vest de orașul Stanisławów/Stanislau din Galiția (azi orașul Ivano-Frankovsk din Ucraina). Mai târziu, el s-a retras într-un loc pustiu din apropierea confluentei pâraielor Schiteț și Maniava, îmbrăcând haina schimniciei sub numele de Iov. Aici, în 1612, Petru Liachovici îi construiește o bisericuță și o chilie de lemn[14]. Se pare că ieromonahul Iov a cerut ajutorul doamnei Elisabeta Moghilă, pe care o vizitase atât la Ustia, cât și în Moldova[15]. Prestigiul monahal de care s-a bucurat Iov, precum și condițiile materiale mulțumitoare oferite de noul schit au avut drept urmare o sporire continuă a numărului de ucenici din acest lăcaș. Urmașul lui Iov la conducerea sihăstriei, starețul Teodosie, a apelat la ajutorul Mariei (fiica lui Ieremia Moghilă și soția voievodului Ștefan Potocki de Braczlaw)[16] și la cel al lui Petru Moghilă[17], pentru a ridica la Maniava o impozantă mănăstire. Noul lăcaș, numit de acum înainte Schitul Mare, a fost sfințit în anul 1612, iar în anul 1620, prin cartea patriarhului Timotei, dobândea statutul de stavropighie a Patriarhiei din Constantinopol[18], statut ce i-a fost întărit la 12 iulie 1629[19].

Ajutoarele bogate primite din Rusia pravoslavnică[20] și de la mitropolitul Petru Moghilă al Kievului au făcut ca noua mănăstire să ajungă rapid la un număr de două sute de călugări (1640)[21]. Dat fiind faptul că Mănăstirea Înălțării Sfintei Cruci[22] din Maniava

[6] P. P. Panaitescu, *op. cit*., p. 12.
[7] N. Iorga, *op. cit*., vol. XI, p. 112, nota 3.
[8] P. P. Panaitescu, *op. cit*., p. 12.
[9] *Ibidem*, p. 12.
[10] Ion I. Nistor, *op. cit*., p. 109; Isidor Onciul, *Fondul religionariu gr. or. al Bucovinei. Substratul, formarea, desvoltarea, administrarea și starea lui de față,* în „Candela", Cernăuți, anul IX (1890), nr. 1 (1 ianuarie), p. 11; Dimitrie Dan, *Mănăstirea Sucevița. Cu anexe de documente ale Suceviței și Schitului celui Mare. Cu ilustrațiuni*, București, 1923, p. 203; *Isihasm și viață monahală la Schitul Mare din Pocuția în secolul XVII (Viața Cuviosului Iov. Testamentul lui Teodosie. Regula Schituleţului)*, studiu introductiv maica profesoară Sophia Senyk, prezentare și traducere diac. Ioan I. Ică jr., Sibiu, Editura Deisis, 2004, p. 11 (în continuare, *Isihasm…*).
[11] Este vorba, îndeosebi, de activitatea pioasă dusă de fiicele lui Ieremia Moghilă, Ana și Maria.
[12] I. Onciul, *op. cit.*, p. 10.
[13] *Ibidem*, p. 10−11.
[14] *Ibidem*, p. 11; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 18; *Isihasm…*, p. 7.
[15] P. P. Panaitescu, *op. cit*., p. 18.
[16] I. Onciul, *op. cit.*, p. 11; Dimitrie Dan, *op. cit*., p. 203.
[17] Dimitrie Dan, *op. cit*., p. 203.
[18] I. Onciul, *op. cit.*, p. 11.
[19] Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 109.
[20] *Ibidem.*
[21] I. Onciul, *op. cit.*, p. 11; *Isihasm…*, p. 12.
[22] Teodor Balan, *Documente bucovinene*, vol. III (1573−1720), Cernăuți, 1937, p. 168−169, nr. 133 (în continuare, T. Balan, *Doc. bucovinene*). Se pare ca Schitul Mare avea mai multe biserici, deoarece, la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu dispunea de posibilităţi materiale pentru întreţinerea unui sobor atât de numeros, Maria Potocki şi-a salvat ctitoria de la o soartă nesigură. Astfel, moştenind calitatea de ctitor al Mănăstirii Sucevița[23], fiica lui Ieremia Moghilă a închinat această mănăstire – care avea soborul risipit în urma tulburărilor politice şi militare de la începutul veacului al XVII-lea – propriei sale fundaţii de la Maniava (31 martie 1648)[24]. Deşi, potrivit izvoarelor diplomatice, s-ar putea crede că monahii de la Schitul Mare au venit la Sucevița, începând cu anul 1643[25], un *graffiti* făcut pe pereţii mănăstirii Sucevița demonstrează că venirea călugărilor ruteni la mănăstirea Moghileştilor a fost ceva mai timpurie. Astfel, pe faţada estică a stâlpului din stânga-nord al cerdacului sudic, în banda roşie dintre scena cu îngerul şi brâul maro, cu figuri indigo de dedesubt, a fost scris cu foarte multă atenţie: „*Hu huic loco aderai Andreas Ianowicz. Anno D(o)m(ini) 1640. Cum Basilio Woywoda*”.

De fapt, prin acest act de închinare, Maria Potocki s-a achitat simultan de două obligaţii ale dreptului de ctitorie: pe de o parte, a evitat pustiirea şi părăsirea Mănăstirii Sucevița[26], iar pe de altă parte, a asigurat un trai decent călugărilor de la propria ei fundaţie[27]. Deşi actul lui Vasile Lupu de închinare a Suceviţei ca metoh al Schitului Mare (31 martie 1648)[28] a fost întărit de către Ştefăniţă Lupu (6 martie 1660)[29] şi prevedea că „toate satele şi viile şi ţiganii şi cu tot venitul care are să fie din toate ocinile mănăstireşti, să fie mai sus scrişilor călugări de la Schit, neclintit niciodată, în veci”[30], doar moşia Mămăieşti[31], a opta parte din Miculinţi[32] şi opt fălci de vie la Spărieţi[33] au trecut din stăpânirea Suceviţei în administrarea lăcaşului ortodox din Galiţia.

Totuşi, în urma închinării, Sucevița nu a fost transformată într-un simplu metoh al Schitului Mare, ci şi-a păstrat individualitatea. Astfel, dependenţa faţă de Schit a constat doar într-o subordonare ierarhică[34], în repopularea mănăstirii Sucevița cu monahi ruteni[35] şi într-un transfer minim de moşii sucevițene în administrarea mănăstirii mamă. Sub aspect pecuniar însă, Sucevița a rămas săracă, îndeosebi ca urmare a scăderii accentuate a interesului puterii centrale faţă de ctitoria Moghileştilor. În schimb, Schitul

1 septembrie 1666, Iliaş Alexandru întărea „Sfintei Mănăstiri Schitul din Ţara Leşească, *unde e hramul Răstignirea lui Hristos* (subl. A.B.) un sat, anume Mămăieştii” (*ibidem*, p. 28−29, nr. 20).

[23] Gh. Cronţ, *Dreptul la ctitorie în Ţara Românească. Constituirea şi natura juridică a fundaţiilor din Evul Mediu*, în *SMIM*, anul IV (1960), p. 107.

[24] Arh. St. Suceava, fond personal Teodor Balan; Teodor Balan, *Documentele mănăstirilor din Bucovina*, pachet II/7, vol. VI (1624−1699), p. 186−189, doc. nr. 57 (în continuare, T. Balan, *Doc. mănăstirilor*).

[25] Astfel, în actul de închinare din 31 martie 1648, Vasile Lupu arată că le-ar fi acordat călugărilor schiteni o perioadă de cinci ani, în care aceştia trebuiau să dovedească faptul că urmează „învăţăturile lui Hristos”. Din această precizare ar rezulta că Sucevița a fost pusă sub ascultarea Schitului Mare încă din anul 1643 (T. Balan, *Doc. mănăstirilor*, pach. II/7, vol. VI, p. 186−189, nr. 57).

[26] N. Milaş, *Dreptul bisericesc oriental*, Bucureşti, 1915, p. 440.

[27] *Ibidem*, p. 439−440; Gh. Cronţ, *op. cit*., p. 82−87.

[28] T. Balan, *Doc. mănăstirilor*, pachet II/7, vol. VI, p. 186−189, nr. 57.

[29] *Catalogul documentelor moldoveneşti din Direcţia Arhivelor Centrale*, supliment I (1403−1700), întocmit de Maria Soveja, Mihai Regleanu, Doina Tinculescu, Marcel Ciucă şi Gabriela Birceanu, DGAS Bucureşti, 1975, p. 248, nr. 762 (în continuare, *CDM*).

[30] T. Balan, *Doc. mănăstirilor*, pach. II/7, vol. VI, p. 186−189, nr. 57.

[31] *CDM*, vol. III (1653−1675), întocmit de Mihai Regleanu, Doina Duca, Constanţa Negulescu, Veronica Vasilescu şi Cornelia Crivăţ, DGAS Bucureşti, 1968, p. 304, nr. 1404; *ibidem*, supliment I, p. 248, nr. 763; Dimitrie Dan, *op. cit.*, p. 113 şi 224. Isidor Onciul considera ca Mămăieşti a fost singura proprietate a Suceviţei trecută în administrarea Schitului Mare (I. Onciul, *op. cit*., p. 14).

[32] Dimitrie Dan, *op. cit*., p. 117 şi 224.

[33] *Ibidem*, p. 117 şi 224.

[34] Astfel, arhimandritul Schitului Mare devenea şi egumen al ctitoriei lui Gheorghe Moghilă (*ibidem*, p. 46).

[35] *Ibidem*, p. 47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de la Maniava, deşi nu a avut un domeniu funciar întins, s-a bucurat de o situaţie materială mai bună, datorată importantelor subsidii primite din Rusia şi a milosteniilor mai multor binefăcători din Moldova[36], danii ce i-au fost făcute pentru a i se întări rolul de stâlp al Ortodoxiei în Polonia.

După moartea mitropolitului Petru Moghilă (1647) şi a regelui Vladislav al IV-lea Vasa (1648), ortodocşii din Polonia îşi pierd protectorii, astfel încât Biserica Greco-Catolică din acest regat cunoaşte o nouă perioadă de expansiune. Mai mult chiar, în urma armistiţiul de la Andrusovo, care punea capăt războiului ruso-polon (1654−1667), Rusia Moscovită a încorporat toată partea de la est de Nipru, inclusiv Kievul, ortodocşii ruteni din Polonia rămânând fără ajutorul mitropolitului din acest oraş. Lipsiţi de sprijin duhovnicesc şi confruntându-se cu o intensă politică de încurajare a uniaţiei de către regele Ioan Sobieski, ortodocşii ruteni din Polonia se unesc cu Roma[37]. Astfel, revirimentul Bisericii Unite de la sfârşitul veacului XVII cunoaşte apogeul odată cu trecerea la uniaţie a ultimelor eparhii ortodoxe din Galiţia [Pemîsl (1692), Lvov (1700) şi Luţk (1702)] şi a frăţiilor ortodoxe din Lvov (1705) şi Krehov (1720)[38]. După adoptarea greco-catolicismului şi de către Lavra Poceav (1721), singura oază de ortodoxie din Regatul polon a rămas Schitul Mare[39].

Această izolare totală a Schitului ortodox de pe Valea Maniavei, într-o Galiţie Uniată, cumulată cu greutăţile provocate acestui lăcaş de faptul că turcii şi tătarii l-au incendiat în 1676[40], au avut menirea de a atrage şi mai multe milostenii din partea domnilor şi a boierilor Moldovei. Dacă multe din aceste acte ctitoriceşti sunt cunoscute cercetătorilor români din documentele păstrate în ţară, unele dintre ele au rămas uitate în arhivele din străinătate. Astfel, între documentele privitoare la spaţiul românesc, pe care le-am descoperit în vara anului 2011 în Arhivele Statului din Viena[41], se numără şi patru copii latineşti privitoare la Schitul Mare din Maniava. Trei din cele patru acte pe care le-am găsit se referă la întărirea drepturilor călugărilor de la Schitul Mare de a lua a zecea parte din pâinea şi fânul care se făceau pe moşia târgului Cernăuţi, iar o carte domnească întărea stăpânirea acestui aşezământ monahal asupra moşiilor Mămăieşti şi Mitcău din ţinutul Cernăuţi.

În acelaşi timp, remarcăm faptul că protectoratul[42] şi milosteniile domnilor şi boierilor Moldovei făcute Schitului Mare din Galiţia au atras recunoştinţa călugărilor acestui lăcaş faţă de protectorii lor. Nu întâmplător, domnii şi mitropoliţii Ţării Moldovei au apelat, în mai multe rânduri, la egumenii acestui lăcaş pentru a interveni pe lângă autorităţile poloneze în vederea repatrierii moaştelor Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava şi a documentelor Mitropoliei Moldovei, care fuseseră duse în robie – împreună cu mitropolitul Dosoftei – de către craiul Ioan Sobieski (1686). Astfel, în anul 1748, Constantin Mavrocordat, domnul Moldovei, a încercat readucerea moaştelor Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava, prilej cu care mitropolitul Nechifor s-a adresat egumenului

[36] Petronel Zahariuc, *Informaţii genealogice în pomelnicul Schitului Mare din Galiţia*, în *ArhGen*, IV (IX), Iaşi, 1997, nr. 1−2, p. 19−26.

[37] *Isihasm…*, p. 25−26; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 17.

[38] I. Onciul, *op. cit.*, p. 12; *Isihasm…*, p. 7 şi 26.

[39] *Isihasm…*, p. 26.

[40] I. Onciul, *op. cit.*, p. 12; *Isihasm…*, p. 7.

[41] Oportunitatea ne-a fost asigurată în cadrul programului de studii şi cercetări postdoctorale cofinanţat din Fondul Social European prin Programul Operaţional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007−2013, contract POSDRU/89/1.5/S/61104.

[42] Astfel, la 11 martie 1748, în urma intervenţiei domnului Grigorie al II-lea Ghica, patriarhul ecumenic Paisie a reconfirmat statutul de stavropighie al Schitului Mare (*Isihasm…*, p. 8).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Isaia de la Schitul Mare, cu rugămintea de a căuta în Cancelaria Liovului actele Mitropoliei Moldovei, astfel încât şi acestea să fie restituite odată cu moaştele sfântului[43]. În scrisoarea de răspuns, din 12 decembrie 1749, egumenul Isaia de la Schitul Mare, la sfatul unui nobil polonez, îl povăţuia pe mitropolitul Moldovei ca noul domn Constantin Racoviţă, Divanul şi tot clerul să ceară moaştele Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava şi documentele Mitropoliei direct de la Craiul, hatmanul şi Dieta Poloniei, de la nunţiul apostolic din Varşovia; iar la nevoie ar fi trebuit să se adreseze chiar papei[44]. De fapt, mai mulţi mitropoliţi au căutat sprijin la călugării Schitului pentru a-şi aduce înapoi odoarele pierdute. Acest lucru este dovedit de scrisoarea clerului şi a boierilor moldoveni din 5 decembrie 1769, prin care împărăteasa Ecaterina a Rusiei era rugată să readucă moaştele Sf. Ioan cel Nou de la Suceava iarăşi în Moldova[45], prilej cu care se arăta că: „*în vremile ceste mai de pe urmă au cercat atât răposatul Antonie mitropolitul, cât şi cei din urma sa sfinţiţi mitropoliţi, cum şi eu însumi ce acum păstoresc, prea smerit* <*Gavriil* − n. A.B.> *Mitropolit a Moldovii, iarăşi am cercat prin cuvioşii părinţi de la Schitul cel Mare, dar nimică nu s-au putut săvârşi* <subl. A.B.>”[46].

Deşi Teodor Bălan a mai publicat primul act din grupajul de faţă sub formă de copie, iar pe cel de-al treilea sub formă de rezumat, iar Dimitrie Dan şi Franz Adolf Wickenhauser doar rezumate după primul act, noi redăm întregul ansamblu documentar, deoarece el reflectă efortul austriecilor de a înregistra toate veniturile Schitului Mare din Galiţia. Astfel, după ocuparea nord-vestului Moldovei, autorităţile habsburgice au iniţiat un amplu program de repertoriere şi traducere a documentelor mănăstirilor ortodoxe din această provincie. Se opreau şi asupra singurului aşezământ monahal ortodox din Galiţia acelor vremuri, Schitul Mare din Maniava, care îşi avea moşiile tot în Bucovina. Acest demers nu era unul de natură ştiinţifică, ci avea doar motivaţii economice şi sociale. Astfel, politica imperială urmărea desfiinţarea celor mai multe dintre aşezămintele monahale de aici şi secularizarea averilor aferente.

Documentele de mai jos au fost transcrise de noi în Arhivele Statului din Viena, iar doamna dr. Claudia Tărnăuceanu, lector la Facultatea de Litere, Catedra de limbi clasice, italiană şi spaniolă a Universităţii „Al. I. Cuza” din Iaşi, a verificat transcrierea noastră şi a realizat traducerea documentelor, motiv pentru care îi mulţumim încă o dată.

[43] Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldaviei şi Sucevei şi a catedralei mitropolitane din Iaşi urmată de o serie de documente, de facsimile şi de portrete privitoare la Istoria Naţională şi Bisericească a Românilor*, Bucureşti, Tipografia Cărţilor Bisericeşti, 1888, p. 17−18, doc. nr. XIX; *Isihasm…*, p. 14−15.

[44] Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 17−18, doc. nr. XIX; *Isihasm…*, p. 14−15.

[45] <M. Kogălniceanu>, *Corespondenţii cu Rosia [din vremea ocupaţiei Moldovei şi Valahiei de armiile rosieneşti de la 1769 pân(ă) la 1774]*, în M. Kogălniceanu, *Arhiva românească*, subt redacţia lui ~, tom I, Iaşii, la Cantora Foaiei Săteşti, 1841, p. 213−217.

[46] *Ibidem*, p. 215−216.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1. ***1659 (7167) iulie 13.*** *Cartea lui Gheorghe Ghica domnul Moldovei prin care se dă mănăstirii Schitul Mare din Galiția zeciuiala de pâine a orașului Cernăuți.*

1782. Copia. Nos Gregorius <*sic!* − n. A.B.> Gika[1] woywoda, Dei gratia Princeps Terrae Moldaviae.

Nos Dominatus noster donavimus Patribus degentibus in sancto monasterio Skit ex anno in annum Dominatus nostri omnium segetum decimas, quot possunt inveniri in fundo civitatis Czernoucij, ut fiant Patribus habitatoribus exinde pro sustentatione et pro adjutorio Triticum hordeum Siligo avena panicum ab istis omnibus quot cumque fieri prossint ut sint illorum. Et licet starostae (seu Directores) permutabuntur opus vero hoc nunquam permutetur virtute istarum litterarum Dominatus Nostri, quas pro semper observent et juxta Expressum[2] tenorem illarum procedant: aliter ne fiat.

Iassiis, Iulij 13^{tio} die, a<nn>o mundi 7167mo <1759>.

l<ocus> s<igilli>

Gregorius <*sic!* − n. A.B.> Gika woywoda

Copia 1782. Noi, Grigorie <*sic!* − n. A.B.> Ghica voievod, din mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei.

Noi, dăruit-am domnia noastră părinţilor care-şi duc viaţa în sfânta mănăstire Schitul din an în an zeciuiala din toată pâinea domniei noastre, câtă pâine se va găsi pe moşia târgului Cernăuţi, ca să fie toată de hrana şi ajutorul părinţilor care locuiesc acolo: grâu, orz, secară, ovăz, hrişcă; din toate aceste, oricâte ar fi, să aibă folos ca şi cum ar fi ale lor. Şi, chiar dacă starostii (sau căpitanii) se vor schimba, această facere de bine să nu se schimbe în temeiul prezentei cărţi a domniei noastre, pe care să o[3] păstreze pentru totdeauna; şi să facă precum scrie clar acea carte de două ori întărită, aşa să se facă. Altfel să nu fie. <Dat> în Iaşi, în ziua de 13 iulie, în anul 7167 <1659>.

L(ocul) p(eceții)

Grigorie <*sic!* − n. A.B.> Ghica voievod

Österreichisches Staatsarchiv, direcţia (*Abteilung*) Allgemeines Verwaltungsarchiv, colecţia de fonduri (*Bestandsgruppe*): Unterricht und Kultus (cca 1500 – cca 1940); fondul (*Bestand*): Alter Kultus (cca 1500−1848); sub-fondul (*Teilbestand*): Akatholischer Kultus (cca 1600−1848); seria (*Serie*): Griechisch-Orthodoxer Kultus (cca 1600−1848); cutia (*Karton*) nr. 7 cuprinzând doc. *Klöster in genere. Bukowina, Dalmatien, Galizien. Klostergebäude ausl. Mönche nonnen defizienten Pensionen*, mapa (*Mappe*): IV A 3 − *Gr. n.n. Klöster Galizien*; un fascicol ce are nr. 1782-17-61, f. 8−11r., copie latină autentificată la f. 9r.

Ediții: T. Balan, *Doc. Bucovinene*, vol. II (1519−1662), Cernăuți, 1934, p. 162, doc. nr. 86, copie ro; Dimitrie Dan, *op. cit*., p. 205, rez; F.A. Wikenhauser, *Geschichte des Bistum Radautz und des Klosters Gross Skit*, Cernăuți, 1891, p. 64, rez.

[1] Cu siguranță, Petru Aron, traducătorul acestor documente, l-a confundat pe Gheorghe Ghica (3 mart. 1658 – 2 nov. 1659) cu unul din cei cinci succesori ai săi, care au purtat numele de Grigorie Ghica − n. A.B.

[2] Lectură nesigură.

[3] facerea de bine − n. A.B.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2. ***1713 (7221) mai 29.*** *Cartea lui Nicolae Mavrocordat domnul Moldovei prin care se întăreşte mănăstirii Schitul Mare satele Mămăieşti şi Mitcău, din ţinutul Cernăuţi.*

Copia. Nos Nicolaus Alexander woywoda, Dei gratia Princeps Terra<e>[1] Moldaviae.

Donavimus et confirmavimus his litteris Dominatus mei Exoratoribus nostris Callugeris ex sancto monasterio Skit, qui habent hic praedium in Terra Mamajestie[2] ut valeant et prossint per has literas Principatus mei tenere et possidere eorum veram haereditatem et possessionem medietatem pagi Mitkeu, quo<d>[1] est in districtu Czernouiensi vigore donationis quam nobis producebant ab Ilana conjuga Sabini banul, filia Basilii Czaurul, qui fuerat logotheta magnus. Atque vigore privilegii et confirmationis nostrae nemo ex Bienyaza familia et ex aliis imisceat se ad hanc possesionem quoniam illis data est donatio ad sanctum monasterium propter memoriam parentum suorum juste ergo debent percipere omnem proventum et decimas secundum conswetudinem et nemo impediat alioquin remanet sub magna poena a Dominatu nostro et nemo fiat contrarius privilegio dominatus nostri.

L(ocus) s(igilli)

Nos Nicolaus woywoda, An(n)or a condito mundi 7221mo <1713>, may 29to s.v.[3]

Copie. Noi, Nicolae Alexandru voievod, prin mila lui Dumnezeu domn al Ţării Moldovei.

Am dat şi am întărit cu acest înscris al domniei mele rugătorilor noştri, călugărilor de la sfânta mănăstire Schit, care au o moşie aici, în ţară, satul Mămăieşti, ca să le servească şi să le fie de folos; să ţină şi să stăpânească prin acest înscris al domniei mele dreapta lor moştenire, stăpânirea pe jumătate a satului Mitcău, care este în ţinutul Cernăuţi, în temeiul <actului> de danie care a fost adus înaintea noastră de Ileana, soţia banului Sabin, fiica lui Vasile Ceaurul, care fusese mare logofăt. Şi în temeiul privilegiului şi întăririi noastre nimeni din familia Bienyaza şi din alte <familii>[1] să nu se amestece la această proprietate, deoarece dania a fost făcută pe drept către sfânta mănăstire pentru pomenirea părinţilor lor; ca urmare, trebuie să o stăpânească cu tot venitul şi zeciuiala, după obicei. Şi nimeni să nu se arate împotrivitor, altminteri va fi sub grea pedeapsă de la domnia noastră. Şi nimeni să nu fie potrivnic privilegiului <acordat> de domnia noastră.

L(ocul) p(eceţii)

Noi, Nicolae voievod, în anul 7221 <1713> de la întemeierea lumii, 29 mai, s.v.[4]

Österreichisches Staatsarchiv, direcţia (*Abteilung*) Allgemeines Verwaltungsarchiv, colecţia de fonduri (*Bestandsgruppe*): Unterricht und Kultus (cca 1500 – cca 1940); fondul (*Bestand*): Alter Kultus (cca 1500−1848); sub-fondul (*Teilbestand*): Akatholischer Kultus (cca 1600−1848); seria (*Serie*): Griechisch-Orthodoxer Kultus (cca 1600–1848); cutia (*Karton*) nr. 7 cuprinzând doc. *Klöster in genere. Bukowina, Dalmatien, Galizien. Klostergebäude ausl. Mönche nonnen defizienten Pensionen,* mapa (*Mappe*): IV A 3 − *Gr. n.n. Klöster Galizien*; un fascicol ce are nr. 1782-17-61, f. 8−11r., copie latină autentificată la f. 10r.

[1] Omis.
[2] Satul Mămăieşti, unde călugării de la Schitul Mare aveau un metoc.
[3] Poate fi prescurtare pentru *s(alva) v(enia*) = *cu îngăduinţă* − n. A.B.
[4] Lectură nesigură. Poate fi prescurtare pentru *s(alva) v(enia*) = cu îngăduinţă − n. A.B.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3. ***1716 (7224) mai 20.*** *Cartea lui Mihai Racoviță domnul Moldovei prin care se întărește mănăstirii Schitul Mare, unde este închinată mănăstirea Sucevița, zeciuiala de pâine a orașului Cernăuți, pe care o are danie de la Vasile Lupu.*

Copia. Nos Michay Rakowica <woywoda>[1], Dei gratia Princeps <Terrae>[1] Moldaviae.

Eisce nos Dominatus noster donavimus et confirmavimus Patribus nostris egumeno et toti coetui sancti monasterii Skit quod est in Polonia, et sancto monasterio Suczavica, quod est praedium istius sancti monasterii Skit decimas a segetibus et caetera quae debent illi percipere ex fundo civitatis Czernouiensis quam donationem decimarum donavit illis defunctus Princeps Basilius woywoda, sicuti etiam et alii Principes ut testantur Privilegia illorum confirmativa de his decimis similiter etiam et Nos Dominatus Noster praeteritis Dominatibus nostri dedimus illis libertatem percipere decimas ex toto fundo cum omni proventu juxta consuetudinem, quem ad modum huc usque perceperant ut sit illius et a Dominatu nostro donatio aggratiatio et confirmatio atque nemo inhibeat proventum ex decimis sancto monasterio contra vim istius Privilegii Dominatus nostri, alioquin poenam subibit unus quisque contrarius, aliter ne fiat hoc scribimus zapiis an(n)o mundi 7224to <1716>, die maji 20mo, a<nn>o 3^{tio} Dominatus nostri.

L(ocus) s(igilli)

Auxenti uricari

Copie. Noi, Mihai Racoviţă <voievod>[1], din mila lui Dumnezeu domn al <Ţării>[1] Moldovei.

Prin aceasta <carte>[1], am dăruit şi am întărit domnia noastră părinţilor noştri, egumenului şi întregului sobor din sfânta mănăstire Schit, care se află în Polonia, şi sfintei mănăstiri Sucevița, care este metohul acestei sfinte mănăstiri Schit, a zecea parte din pâine şi celelalte pe care ei trebuie să le strângă de pe moşia târgului Cernăuţi; dania zeciuielii pe care le-a făcut-o răposatul domn Vasile voievod, aşa cum <au făcut>[1] şi alţi domni, după cum dovedesc privilegiile lor de întărire în privinţa acestor zeciuieli; şi noi, domnia noastră, la fel ca domnii de dinaintea noastră, am dat acelora libertatea să strângă zeciuiala de pe întreaga moşie cu tot venitul, după obicei, aşa cum au strâns-o până acum, să fie lor[2] danie, uric şi întărire şi de la domnia noastră; şi nimeni să nu oprească sfintei mănăstiri venitul din zeciuială împotriva puterii acestui privilegiu al domniei noastre, altminteri oricine <va face>[1] contrariul va suporta pedeapsa. Ca să nu se facă altfel, scriem asta în zapis, în anul 7224 <1716> de la întemeierea lumii, în ziua de 20 mai, în al treilea an al domniei noastre.

L(ocul) p(eceții)

Axinte Uricariul

Österreichisches Staatsarchiv, direcţia (*Abteilung*) Allgemeines Verwaltungsarchiv, colecţia de fonduri (*Bestandsgruppe*): Unterricht und Kultus (cca 1500 – cca 1940); fondul (*Bestand*): Alter Kultus (cca 1500−1848); sub-fondul (*Teilbestand*): Akatholischer Kultus (cca 1600−1848); seria (*Serie*): Griechisch-Orthodoxer Kultus (cca 1600−1848); cutia (*Karton*) nr. 7 cuprinzând doc. *Klöster in genere. Bukowina, Dalmatien, Galizien. Klostergebäude ausl. Mönche nonnen defizienten Pensionen*, mapa (*Mappe*): IV A 3 − *Gr. n.n. Klöster Galizien*; un fascicol ce are nr. 1782-17-61, f. 8−11r., copie latină autentificată la f. 9r.-v.

Ediții: T. Balan, *Doc. Bucovinene*, vol. II (1519−1662), p. 162, doc. nr. 2, rez. ro.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

[1] Omis.
[2] călugărilor − n. A.B.

4. ***1757 (7265) iulie 11.*** *Cartea lui Scarlat Ghica domnul Moldovei prin care se întăreşte mănăstirii Schitul Mare zeciuiala de pâine a oraşului Cernăuţi.*

Copia. Nos Skarlat Gika woywoda, Dei gratia Princeps <Terrae>[1] Moldaviae.

Dedimus privilegium Dominatus nostri Exoratoribus nostris Patribus Callugeris ex sancto monasterio Skit Magno ex Polonia, producebant enim Dominatui nostro Privilegia a defuncto pia memoriae parente nostro Celsissimo Grigorio woywoda et ab aliis Principibus. Itaque conswetam <*sic!* − n. C.T.> gratia nostra confirmavimus et nos Dominatus noster donationem quam habuerunt pro decimis in fundo Czernouiensis civitatis a segetibus magnis et avena et a milio et osymo <*sic!* − n. C.T.> et omni genere frumentorum nec non ex Tritico Turciio (kokurudi) qua propter nemo ex civibus vel alius quicumque fuerit poterit denegare decimas, qui vero noluerit dare decimas secundum conswetudinem <*sic!* − n. C.T.> Domini starostae Czernvucensis[2] debent talem adigere ad dandum et corripere qua Contrarium ut ita se gerat quem ad modum mandamus hoc scribimus.

L(ocus) s(igilli)

A(n)no mundi 7265to <1757 – n. A.B.>, Julii, 11mo die.

Copie. Noi Scarlat Ghica voievod, domn prin voia lui Dumnezeu al <Ţării>[1] Moldovei.

Dat-am privilegiul domniei noastre rugătorilor noştri, părinţilor călugări de la sfânta mănăstire Schitul cel Mare din Polonia, căci au adus înaintea domniei noastre privilegiile de la răposatul nostru părinte de cucernică amintire, preaînaltul Grigorie voievod, şi de la alţi domni. Şi astfel, prin bunăvoinţa noastră întărim şi noi, domnia noastră, obişnuita danie pe care au avut-o pentru zeciuiala de pe moşia târgului Cernăuţi din recoltele mari de grâu, ovăz, mei, fâneţe şi din tot felul de grâne şi, de asemenea, din grâul turcesc (cucuruz); de aceea, nici unul dintre localnici sau vreun altul, oricine ar fi, nu va putea să le tăgăduiască zeciuiala; însă dacă cineva n-ar vrea să dea zeciuiala după obicei, dumnealor starostii de Cernăuţi trebuie să-l silească pe un astfel de <om> s-o dea şi să îl pedepsească cumva pe cel care se împotriveşte; ca să se poarte aşa, cum dăm poruncă, scriem asta.

L(ocul) p(eceţii)

<Dat> în anul 7265 de la întemeierea lumii, în ziua de 11 iulie.

Österreichisches Staatsarchiv, direcţia (*Abteilung*) Allgemeines Verwaltungsarchiv, colecţia de fonduri (*Bestandsgruppe*): Unterricht und Kultus (cca 1500 – cca 1940); fondul (*Bestand*): Alter Kultus (cca 1500−1848); sub-fondul (*Teilbestand*): Akatholischer Kultus (cca 1600−1848); seria (*Serie*): Griechisch-Orthodoxer Kultus (cca 1600−1848); cutia (*Karton*) nr. 7 cuprinzând doc. *Klöster in genere. Bukowina, Dalmatien, Galizien. Klostergebäude ausl. Mönche nonnen defizienten Pensionen,* mapa (*Mappe*): IV A 3 − *Gr. n.n. Klöster Galizien*; un fascicol ce are nr. 1782-17-61, f. 8−11r., copie latină autentificată la f. 9v.

[1] Omis.
[2] Aşa în text, greşit pentru „Czernoucensis”.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

5. ***1781 mai 14.*** *Mărturia prin care Petru Aron arată că toate copiile de mai sus au fost traduse după originalele lor din Moldova.*

<De altă mână, cu altă cerneală:> Praesentes copias e Moldaviia suis originalibus translatas cum iisdem suis originalibus per me Collatas esse at a iisdem iisdem in omnibus Clausulis Consomare hisce attestor. Sigc[1]. Czernoviczii 14[a] maij <1>781.

Petrus Aron <m.p.>
Gu…[2] Frantz <m.p.>

<De altă mână, cu altă cerneală:> Dau mărturie prin aceasta că prezentele copii traduse după originalele lor din Moldova au fost comparate de mine cu aceleaşi originale, dar că de aceleaşi <lucruri> se ocupă în toate pasajele. Să se consemneze (?). <Dat> la Cernăuţi, 14 mai, <1>781.

Petru Aron, cu propria-i mână.
Gu…[2] Frantz, cu propria-i mână.

Österreichisches Staatsarchiv, direcţia (*Abteilung*) Allgemeines Verwaltungsarchiv, colecţia de fonduri (*Bestandsgruppe*): Unterricht und Kultus (cca 1500 – cca 1940); fondul (*Bestand*): Alter Kultus (cca 1500−1848); sub-fondul (*Teilbestand*): Akatholischer Kultus (cca 1600−1848); seria (*Serie*): Griechisch-Orthodoxer Kultus (cca 1600−1848); cutia (*Karton*) nr. 7 cuprinzând doc. *Klöster in genere. Bukowina, Dalmatien, Galizien. Klostergebäude ausl. Mönche nonnen defizienten Pensionen*, mapa (*Mappe*): IV A 3 − *Gr. n.n. Klöster Galizien*; un fascicol ce are nr. 1782-17-61, f. 8−11r., copie latină autentificată la f. 10r.

[1] Poate fi prescurtare pentru *sig(nifi)c(et)= Să se consemneze* − n. C.T.
[2] Indescifrabil.

SEVERAL MOLDAVIAN DOCUMENTS CONCERNING THE GREAT HERMITAGE MONASTERY OF GALICIA KEPT BY ÖSTERREICHISCHES STAATSARCHIV OF VIENNA (1659−1757)
(Summary)

Keywords: monastery, founder, tithe, Mămăieşti, Mitcău, The Great Hermitage of Maniava, Cernăuți, Sucevița, Archives of Vienna, document.

Österreichisches Staatsarchiv of Vienna have several documents regarding the donations made by the rulers of Moldavia to The Great Hermitage Monastery of Maniava.

These four documents are very important for the history of the Orthodox church of the Eastern Europe from the early 17th and 18th centuries. It gives us valuable informations about the donations made by some of the princes of Moldavia to the Orthodox church from the Catholic Poland.

Three of them are about the reinforcement of the rights of The Great Hermitage's monks, which allowed them to have the tithe from the crops of the estate of Cernăuți. The forth document tell us about a princely act, which confirmed the right of this monastery regarding the estates of Mămăieşti and Mitcău from Cernăuţi county.

All these documents had been verified and translated from Latin to Romanian by Mrs. Claudia Tărnăuceanu and we are very grateful for her efforts.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU VITCU[*]

HOTARNICA UNOR MOŞII ALE MĂNĂSTIRII SUCEVIŢA DIN ANUL 1787 (IBĂNEŞTI, MĂGURA ŞI CRISTINEŞTI)

În urmă cu doar câţiva ani, istoricul Petronel Zahariuc, actualul decan al Facultăţii de Istorie a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, a publicat, în cuprinsul unui volum miscelaneu, un foarte interesant şi substanţial grupaj de documente medievale şi premoderne interne, însoţite de comentariile aferente, sub titlul oarecum restrictiv: *Note răzleţe din istoria a două sate din ţinutul Dorohoiului – Ibăneşti şi Măgura*[1]. Cele două localităţi, având cândva proprie identitate istorică, fiind componente – alături de altele opt: Şendriceni, Liveni, Cristineşti, Păscari, Buhai, Dămileni, Vârful Başeului şi Prelipca – ale vechiului ocol domnesc al Dorohoiului[2], sunt astăzi contopite într-una singură, Ibăneşti, Măgura rămânând o simplă noţiune geografică inclusă administrativ primului toponim, dar la fel de importantă prin „rezonanţa" ei ştiinţifică şi etnoculturală.

Cu preocupări mai vechi, recunoscute şi omologate în domeniile conexe ale istoriei zonale şi cu acribia caracteristică medievistului performant, Petronel Zahariuc reconstituie – pe temeiul câtorva surse documentare şi istoriografice – liniile directoare ale unei viitoare şi necesare monografii ştiinţifice consacrată satului natal, de la cea dintâi menţiune scrisă, atestată de izvoare, până în pragul secolului XIX. Rând pe rând, sunt prezentate şi comentate acele repere istorice indispensabile oricărei restituţii, începând cu actul de danie purtând data de 27 noiembrie 1607, emis – în cetatea Hotinului – de domnitorul Moldovei Constantin vodă Movilă, fiul lui Ieremia, prin care „miluia" pe credinciosul lui (şi al părintelui său) slujitor, marele vistiernic Isac Balica, cu satul „Iubăneştii, pe părâul Iubăneasa", pe atunci „domnesc, ascultător de ocolul Dorohoi", semnificând, deocamdată şi oficial, actul de naştere a localităţii omonime. Împărtăşim, totodată, rezerva şi ipoteza avansate de istoric în legătură cu data reală a începutului existenţei satului, asociată – nu fără argumente logice desprinse din arsenalul specialistului – cu numele boierului Iuban, având ascendenţă confirmată documentar până în vremea lui Alexandru cel Bun, proprietar al satului Cordăreni şi potenţial stăpân şi al altor sate, incluzând Ibăneştii, situate în amonte, pe valea aceluiaşi râu Iubăneasa[3]. Cuprins ulterior, probabil, în timpul domniei lui Ştefan cel Mare (prin asociere cu procedurile obişnuite ale marelui voievod, atestate documentar), în structura

[*] Universitatea „Ştefan cel Mare" din Suceava.

[1] *** *Slujind-o pe Clio. In Honorem Dumitru Vitcu*, coord. Mihai Iacobescu, Gheorghe Cliveti, Dinu Balan, Iaşi, Editura Junimea, p. 42−58.

[2] *Ibidem*, p. 42, nota 1.

[3] *Ibidem*, p. 43.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. L, 2013, p. 413–432

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

organizatorică a ocolului domnesc al târgului Dorohoi, Ibăneştii au rămas în stăpânirea lui Isac Balica doar pentru scurtă vreme, întrucât, în urma confruntării armate între oastea lui Constantin Movilă şi cea a lui Ştefan Tomşa, la Cornul lui Sas (19 iulie 1612), cel care, între timp, primise de la vărul său, domnul Moldovei, şi înalta dregătorie de hatman şi pârcălab de Suceava, a căzut la datorie, pierzându-şi, odată cu capul, şi satele ce le stăpânise până atunci. Acestea au fost confiscate de învingător, motivând „hiclenia" învinsului, şi dăruite apoi, potrivit obiceiului încetăţenit, slugilor sale credincioase, ori ctitoriei sale, mănăstirea Solca.

De numele lui Ştefan Tomşa se leagă, pe de o parte, cel de al doilea document istoric invocat de P. Zahariuc şi anume actul de danie al voievodului, din 30 martie 1615, prin care „miluia" ctitoria sa de la Solca, mănăstirea „Sf. Ap. Petru şi Pavel", cu satul Ibăneşti din ţinutul Dorohoiului, „cu toate hotarele şi cu toate veniturile care sunt pe ele", semnificând aşadar schimbarea stăpânului, iar pe de altă parte, „intrarea în istorie" – spre a respecta expresia autorului – a satului Măgura. Satul fusese rupt din acelaşi ocol şi dăruit, de Tomşa, marelui armaş Nicoară (Nicoriţă), în împrejurări şi conexiuni bine prezentate şi argumentate, spre a motiva astfel atestarea-i documentară întârziată, din 8 iulie 1619, când noul voievod moldovean, Gaşpar Graţiani, întărea stăpânirea asupra satului pentru cel ajuns între timp mare vornic al Ţării de Sus, dregătorie ce-şi avea scaunul la Dorohoi. După numai câţiva ani, promovând în dregătorii (sub domnia cumnatului său, Miron Barnovschi) până la rangul de hatman şi pârcălab de Suceava, Nicoară a vândut satul cu pricina, mănăstirii Hangu, de la ţinutul Neamţului, mănăstire ai cărei călugări au procedat la un schimb de sate cu ctitoria Movileştilor, Sucevița, primind, în schimbul Măgurii de la Dorohoi, satul nemţean Crăcăoani, ce-i fusese dăruit de mitropolitul Gheorghe Movilă. Schimbul, parafat documentar la 18 noiembrie 1628, a consacrat intrarea satului Măgura în stăpânirea mănăstirii Sucevița, unde a rămas „de sine stătător, sau cuprins în hotarele Ibăneştilor, până la sfârşitul secolului al XVIII-lea"[4].

Apartenența satului Ibăneşti la domeniile mănăstirii Solca, confirmată documentar prin întăririle emise de Radu vodă Mihnea, la 15 aprilie 1618 şi, mai apoi, la 24 martie 1624[5], a durat până la începutul următorului an, când, prin judecata domnească iniţiată de egumenul mănăstirii Sucevița, s-a ajuns la schimbul de proprietăţi, realizat la 11 februarie 1625, între cele două lăcaşuri de cult: Solca cedând ctitoriei Movileştilor satele Ibăneşti şi Cristineşti din ţinutul Dorohoiului, spre a primi în locul lor satul Hrenceşti, cu seliştile Iazlovăţ şi Ceapliniţi din ţinutul Sucevei. Sub noua stăpânire, satele Ibăneşti, Măgura (din 1628) şi Cristineşti vor rămâne până spre finalul veacului al XVIII-lea, răstimp pe care P. Zahariuc îl reconstituie documentar, ilustrându-l episodic fie prin „momentul de cumpănă" de la începutul domniei lui Vasile Lupu, ori prin identificarea numelor purtate de primii locuitori cunoscuţi ai satului Ibăneşti, în ipostaza de martori într-o pricină de hotar, fie prin însemnările de călătorie – mai generoase în informaţii şi, desigur, mai atractive – ale negustorului englez Robert Bargrave[6], ori prin mărturia cronicărească a lui Ion Neculce privitoare la prezenţa în zonă a lui Ştefan vodă Petriceicu, în contextul conflictului turco-polon şi al bătăliei de la Hotin (1672), când domnul moldovean, ajuns aici şi nerăbdător să-şi primenească forţele cu detaşamentele aliaţilor,

[4] *Ibidem*, p. 46.

[5] *** *Domeniul mănăstirilor din Bucovina în secolele XIV–XVIII. Inventar de documente*, editat de Mihai-Ştefan Ceaușu, Marius Chelcu, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 2007, p. 181.

[6] Vezi şi *** *Călători străini despre ţările române*, vol. V, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, 1973, p. 494–495.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„a trecut codrul întru întâmpinarea leşilor, de la Iubăneşti la Cernăuţi”[7]. De mare importanţă pentru evoluţia ulterioară a satului şi, mai ales, pentru explicarea sau formularea unor răspunsuri, în cazul potenţialelor sondaje genealogice, a fost „cartea de slobozenie” dată mănăstirii şi autorităţilor locale, la 22 mai 1699, de domnitorul Antioh Cantemir[8], cărora le îngăduia a aduce din afară şi a popula moşia deja pustiită – devenită selişte – cu „oameni streini din Ţara Leşască şi Unguresc㠖 şi Căzăcească”, colonistii fiind asiguraţi de scutirea totală de dări şi angarale pe o perioadă de cinci ani, cu privilegiul prelungit apoi de a-şi achita obligaţiile diferenţiat de ceilalţi localnici, în sistemul „ruptei” . Astfel ispitiţi, în Ibăneşti au venit şi s-au aşezat definitiv oameni din vecinătăţi apropiate sau depărtate, din Transilvania, Polonia şi spaţiul ucrainean, care se vor opune ulterior încercărilor repetate ale stăpânului moşiei, mănăstirea Sucevi̧a, de a le schimba statutul iniţial, din ţărani liberi sau *ruptaşi*, în acel de *vecini*, adică dependenţi. Documentul-argument invocat de istoricul ieşean în acest sens este porunca domnească dată de Grigore vodă Ghica, la 18 noiembrie 1729, importantă şi pentru faptul, altminteri cunoscut[9], că, în premieră absolută, a fost menţionată şi introdusă în circuitele: ştiinţific, economic şi lingvistic noţiunea de *nart*, de origine turcească, semnificând cuantificarea normei zilnice de lucru în cadrul obligaţiilor ce reveneau supuşilor faţă de stăpâni. Asemenea normare avea să fie consacrată juridic, un secol mai târziu, prin cea dintâi legiuire cu caracter constituţional în Principatele Române, *Regulamentul Organic*[10].

Noile realităţi demografice, generând efecte sociale „colaterale”, neintuite iniţial, sunt ilustrate apoi prin documentele emise, mai întâi, de acelaşi domnitor[11], la 16 ianuarie 1733 şi, apoi, de Constantin vodă Mavrocordat[12], la 20 ianuarie 1735, ambele reglementări (aşezăminte sau porunci domneşti) fiind menite a proteja interesele mănăstirii Sucevi̧a şi ale călugărilor slujitori pe acea moşie faţă de unele acte de nesupunere sau de neascultare – nu doar din partea nou veniţilor locuitori – semnalate de egumeni. De numele lui Constantin Mavrocordat, a cărui excelentă *Condică* a văzut lumina tiparului nu demult[13], se leagă intervenţia sa, la începutul anului 1742, pentru stingerea conflictelor, pe de o parte, între arendaşul moşiei (evreul Iaţco din Botoşani) şi călugării mănăstirii şi, pe de altă parte, între câţiva locuitori ai satului Ibăneşti cu nişte turci păgubiţi din raiaua Bender[14]. Dar, mai important pentru istoria aceluiaşi sat este, netăgăduit, documentul din 19 februarie 1742, prin care domnitorul a dispus, poruncind vornicului de Botoşani, „să aşeze ţimir” (staţie de poştă) la Ibăneşti, dotată cu utilităţile necesare spre a-i asigura buna funcţionalitate pe drumul ce ducea către Cernăuţi şi, mai departe, spre Hotin. Organizarea acestei staţii de poştă – în opinia şi expresia lui P. Zahariuc – a asigurat importante venituri nu numai mănăstirii Sucevi̧a, ci şi locuitorilor din satul Ibăneşti, pentru că aici a fost înfiinţat un *ratoş* sau han, ale cărui locaţie

[7] Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, în *Opere*, ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, Editura Minerva, 1982, p. 232−233 (*apud* Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 49−50).

[8] *** *Domeniul mănăstirilor din Bucovina…*, p. 291, inv. 123 A.

[9] *** *Documente privind relaţiile agrare în secolul al XVIII-lea*, vol. II (*Moldova*), întocmit de Vasile Mihordea, Ioana Constantinescu, Corneliu Istrati, Bucureşti, Editura Academiei, 1966, p. 174; V. Mihordea, *Relaţiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, Bucureşti, Editura Academiei, 1968, p. 221.

[10] *** *Regulamentul Organic al Moldovei*, ediţie integrală realizată de Dumitru Vitcu şi Gabriel Bădărău cu sprijinul lui Corneliu Istrati, Iaşi, Editura Junimea, 2004, p. 198 şi urm.

[11] *** *Documente privind relaţiile agrare…*, II, p. 185−186.

[12] *Ibidem*, p. 186; V. Mihordea, *op. cit.*, p. 229, nota 267.

[13] *Condica lui Mavrocordat*, vol. I−III, ediţie cu introducere, note, indici şi glosar alcătuită de Corneliu Istrati, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza”, 2008.

[14] *Ibidem*, vol. II, p. 18, 44. Vezi şi Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 52.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi nume au rămas încă vii în memoria sătenilor mai vârstnici. Spre dovada continuităţii acelei staţii şi în deceniile următoare, incluzând şi vremurile tulburi sub aspect politic şi militar din ultimul pătrar al secolului XVIII-lea, sunt invocate, succesiv, *Condica de socoteli* a lui Grigorie vodă Callimachi (1763−1764), sporirea numărului de slujbaşi ai poştei, dintre localnici, până la 47 în anul încheierii păcii de la Kuciuk Kainargi, precum şi notele de drum ale unui sol polon venind dinspre Constantinopol şi găzduit în ratoşul de la Ibăneşti la 29 noiembrie 1766. Aproximativ în aceeaşi vreme şi corelat aceluiaşi obiectiv, activa în sat un mic detaşament de panţâri – înfiinţat, zice-se, pe la mijlocul secolului al XVIII-lea –, cu misiunea protejării sau securizării drumului mare, care trecea prin codrii Herţei, către Cernăuţi[15]. Beneficiile semnalate în contul localnicilor de pe urma unor atari măsuri administrative, ca şi supărările ori şicanele provocate de ei egumenului mănăstirii, sunt, parcă, devansate ca însemnătate de actul nedatat, dar atribuit aceleiaşi perioade a domniei lui Grigore Callimachi şi anume hotarnica moşiei Ibăneşti, dinspre moşia Popeni, aparţinând fostului mare jitnicer Constantin Macri.

Semnele de hotar cuprinse în acest document vor putea fi comparate şi/sau corelate cu cele înscrise în hotarnica din 25−27 iulie 1787, pe care o prezentăm în paginile următoare, nu înainte însă de a evidenţia ultimele informaţii, cu comentariile aferente şi pertinente din partea medievistului ieşean, vizând satul, moşia şi locuitorii Ibăneştilor, aşa cum sunt ilustrate acestea – pentru deceniile de sfârşit ale veacului XVIII – în sursele istoriografice consultate şi, îndeosebi, în catagrafiile din anii 1772−1773 şi, respectiv, 1774[16]. Cum, în urma războiului ruso-austro-turc din anii 1768−1774 şi a păcii de la Kuciuk-Kainargi, Ţara Moldovei a fost dezmembrată de partea ei nordică, numită apoi Bucovina, intrată în componenţa Imperiului Habsburgic, mănăstirea Sucevţa a împărtăşit acelaşi destin, fără ca proprietăţile ei din raza ţinutului Dorohoi să-i urmeze calea. Din etapa imediat următoare este citată plângerea egumenului Teoctist – care continua să administreze, în noile împrejurări istorice, acele moşii – adresată domnitorului Constantin Dimitrie Moruzi, împotriva răzeşilor de pe moşia Herţa, pentru „împresurarea" unei părţi din moşia Ibăneşti, prin distrugerea sau îndepărtarea unor semne de hotar preexistente. Drept urmare, domnul ar fi poruncit „ispravnicilor de Cernăuţi să se îngrijească de (re)stabilirea hotarului dintre cele două moşii"[17]. E de presupus că asemenea împresurări sau „tulburări de posesie" – cum sunt încetăţenite astăzi, în limbaj juridic, astfel de abuzuri – au avut loc şi în alte hotare ale aceleiaşi moşii, din partea altor proprietari sau arendaşi, îndeosebi după trecerea proprietăţilor imobiliare ale mănăstirilor din Bucovina în administrarea Fondului Bisericesc greco-oriental[18], acţiuni făptuite, dacă nu şi stimulate, de noul statut şi/sau regim de exploatare a acelor terenuri, prin care lucrul şi administrarea treburilor curente cădeau în seama exclusivă a arendaşului; stăpânului, respectiv mănăstirii, îi revenea grija conservării hotarelor vechi ale propriilor moşii. Că este aşa stă dovadă şi hotarnica mai sus menţionată, realizată în zilele de 25 şi 27 iulie 1787, în colaborare, de inginerul (geodezic) Hirsch şi agentul fiscal Johann Fidelis Erggelet, redactarea documentului aparţinând acestuia din urmă[19].

[15] Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 53.

[16] *** *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, partea I-a, *Recensămintele populaţiei Moldovei din anii 1772−1773 şi 1774*, ed. P. G. Dmitriev, P. V. Sovetov, Chişinău, 1975, p. 490−492.

[17] Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 55.

[18] Ion Nistor, *Istoria Fondului Bisericesc din Bucovina*, Cernăuţi, 1929.

[19] Documentul, redactat în limba germană (cu caractere gotice), se află în depozitele Arhivelor Naţionale ale României, colecţia Achiziţii Noi, sub cota AN/CXCV/20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din precizările preliminare ale semnatarului documentului rezultă că, la acea dată, arendaş al moşiilor Ibăneşti, Măgura şi Cristineşti, aparţinând Fondului Religionar Greco-Oriental al Bucovinei, era Mihalache Cernievschi şi că acesta avea o dispută de hotar, ce tindea să se acutizeze, „cu mai multe persoane", la moşia învecinată Dămileni. Spre soluţionarea cazului, cei doi – după ce au verificat documentele existente şi au constatat doar faptul că tustrele moşiile erau „incluse într-un hotar" şi că, în afara câtorva repere informative considerate minore, mai nimic important pentru misiunea lor nu cuprindeau – au recurs la sprijinul sau ghidajul în teren al celui mai vârstnic locuitor al satului Ibăneşti, „ca să afle care au fost hotarele vecinilor". Din teamă, nesiguranţă, prudenţă ori solidaritate, la chemarea celor doi au răspuns mai mulţi săteni, în frunte cu bătrânul Teodor Buceamac, Carp şi Vasile Puşcaş, care „au declarat într-un glas că numitele moşii, ce aparţin Mănăstirii Sucevița, se învecinează cu Filipăuţi, Herţa, Propoteşti[20], Pomârla, cu moşia unui anumit Ghiergel, cu Dorohoi, Popeni, Liveni şi Diemileni, că există aproape peste tot semnele de hotar şi că un conflict este numai între Cârstineşti şi Diemileni, pe care toţi, în ciuda hotărniciilor repetate, nu au reuşit să-l aplaneze niciodată până acum". Mai departe, agentul J. F. Erggelet consemnează, în cuprinsul documentului constatator, că, neexistând „nici un act de hotărnicie al moşiei Ibăneşti", a urmat întocmai semnele de hotar arătate şi ghidajul sătenilor însoţitori, plecând din punctul numit „Între Bouri" sau „Între stema moldovenilor", situat în pădurea din marginea satului, „unde se întretaie hotarele moşiilor Filipăuţi, Diemileni, Ibăneşti şi Cărstineşti şi sunt separate unul de celălalt printr-un fag mare, marcat cu un bour". Din păcate, însă, harta anexată documentului, la care se face mereu trimitere asupra reperelor topografice din teren, consemnate în scris ca semne de hotar, lipseşte din dosar, lăsând loc, eventual, imaginaţiei celor interesaţi, ca şi potenţialelor retuşuri prin coroborarea datelor cu viitoare alte surse informative.

Itinerariul parcurs de cei doi oficiali, cu ai lor însoţitori ibănişteni, a durat în total trei zile, dar cu pauză în cea de a doua, rezervată, probabil, recuperării fizice şi/sau prelucrării informaţiilor deja adunate, ori a pregătirii „echipajului" şi a cailor pentru continuarea misiunii. Căderea nopţii, care le-a impus întreruperea acţiunii hotarnice, i-a surprins undeva pe linia de demarcaţie între Ibăneşti şi Popeni, pe de o parte, Cristineşti şi Liveni, pe de alta, loc consemnat în document ca „digul vechi, numit Recurţeni". Până acolo, de la punctul de plecare amintit deja, ei vor fi străbătut o cale lungă, consemnată documentar prin toponimele identificând locurile pe lângă care, ori peste care au trecut: Filipăuţi, Fundu Herţei, Herţa, Probotești, Pomârla, izvorul pârâului Hliboca, Silişteni, Dorohoi, pârâul Ghilauca, Popeni. Iar după acea pauză de o zi, şi-au continuat traseul spre Cristineşti, pe lângă Liveni, către Valea Triticova „unde se întretaie cele trei hotare ale Cârstineştilor, Livenilor şi Dămilenilor", loc unde – spune J. F. Erggelet – „începe gâlceava, existentă de un secol" între stăpânii celor două moşii, pe care măsurătorile anterioare, încheiate prin fixarea semnelor de hotar despărţitor, n-o potoliseră încă. Ultima hotărnicie din cele cinci preexistente, potrivit mărturiilor oferite de călăuzele ibăniştene, „a fost făcută cam acum 15 ani, de către un anume stolnic Ilie Sandul, un anume căpitan Manoli şi un ispravnic din Dorohoi", însă actul nu fusese găsit printre documentele mănăstirii Sucevița. Erau invocate doar semnele de hotar stabilite de „vornicul porţii", Tănase Milegi, pe baza unui mai vechi act de hotărnicie, la următoarele puncte: Valea Triticova, Dealul Frumos, drumul Cordărenilor, digul

[20] Probotești, sat în ținutul Herța, proprietar Maria Potlog (*apud Catagrafia fiscală Moldovei din anul 1831*, editată de Corneliu Istrati, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza", 2009, p. 157).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cortşicheu (?), Valea Adâncă, vechea „grădiniţă” a lui Andrei Nicorici, dealul Voloca, pârâul Başeu, un alt „pârâu care curge în Başeu” şi, în sfârşit, „pădurea deasă” unde fusese fixat semnul iniţial „Între Bouri”, la intersecţia celor patru moşii învecinate: Cristineşti şi Dămileni, Filipăuţi şi Ibăneşti.

Pe temeiul unei alte hotărnicii, ale căror repere în teren au fost reconstituite prin mărturia însoţitorilor ibănişteni, locuitorii din Dămileni şi-ar fi extins stăpânirea asupra unei părţi din moşia Cristineşti, aparţinând mănăstirii Sucevița, pe care „o folosesc de acum 15 ani şi nu vor să o cedeze sub nici o formă Fondului Religionar”. Soluţia avansată de J. F. Erggelet – în condiţiile în care precedentul act de hotărnicie, pentru moşiile Cristineşti şi Dămileni, făcut de Tănase Milegi, invoca existenţa (nedovedită însă) a unui document din vremea lui Petru Șchiopul (1591) – consta în continuarea anchetei, în arhiva mănăstirii Sucevița, pentru aflarea veridicităţii actului respectiv. În caz afirmativ, operaţiunea putea fi reluată şi rezolvată de Divanul domnesc din Iaşi, întrucât, mai preciza el, proprietarii din Dămileni nu dispuneau de vreun alt act doveditor în aceeaşi speţă, „conform declaraţiei acestora dată la hotărnicia care a fost făcută în anul 7244/1736 de către Ion Isman şi George Cârstian”. În cazul negăsirii acelui act, era de părere că buna învoială era calea „cea mai sigură şi mai puţin costisitoare pentru Fondul Religionar şi pentru arendaşul respectiv, ca să fie înlăturată orice ceartă, care nu a putut fi eliminată de un secol, în pofida hotărniciilor şi poruncilor domneşti”. Mai mult decât atât, aprecia că, pentru evitarea unor situaţii conflictuale asemănătoare celor care le motivase lucrarea, la hotarele celorlalte moşii din zonă, acţiunea de revizuire şi reînnoire a acestora trebuia extinsă, „cu atât mai mult cu cât lipsesc deja câteva pietre de hotar şi stema Moldovei, sau aşa numiţii Bouri, altele sunt aproape distruse. Prin urmare, încheia Erggelet, este oferit tocmai motiv de ceartă şi pagubă, iar liniştea acestor moşii este într-un pericol iminent”.

Nu ştim dacă sfatul i-a fost urmat imediat; se ştie însă că, în vara anului 1792, arendaş al moşiei Ibăneşti era Şefan, armeanul din Cordon, care subarendase a treia parte din suprafaţă pitarului Grigoraş Cârste. Actul i-a nemulţumit pe locuitorii satului, care, dorind să beneficieze de drept de protimisis în faţa pretendenţilor străini, au cerut, şi li s-a oferit, cuvenita satisfacţie, în urma cercetărilor întreprinse de autorităţi la faţa locului: „de vreme ce cumpărătorul moşiei Ibăneşti vinde moşia cu bucata la streini, din care pricină sătenilor li se face mare strâmbătate, să strice acea vânzare şi să nu vândă altora, fără numai sătenilor”[21]. Peste numai doi ani, la 31 martie 1794, mănăstirea Sucevița, încă stăpân al moşiilor Ibăneşti şi Cristineşti, se judeca cu postelnicul Vasile Buzne şi cu pitarul mai sus-menţionat Grigoraş Cârste, proprietari ai moşiilor Dămileni şi Vârful Başeului, pentru hotarele dintre acele moşii[22], semn că soluţia formulată de J. F. Erggelet în 1787 nu fusese urmată.

Deşi, în împrejurările politice convulsive de la sfârşitul veacului al XVIII-lea, Imperiile Habsburgic şi Otoman încheiaseră o convenţie bilaterală, prin care îşi asigurau reciproc proprietăţile şi bunurile imobiliare deţinute de cei din Bucovina în Moldova şi invers, dificultăţile sporite întâmpinate în administrarea profitabilă a moşiilor aparţinând Fondului Bisericesc[23], ca şi reorientarea politicii de alianţe, au impus, la scurtă vreme, o schimbare de macaz a Curţii din Viena şi în atitudinea faţă de acele proprietăţi. Mai

[21] *Apud* Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 55.
[22] *Ibidem.*
[23] Elena Moisiuc, *Câteva date economice privind moşiile din Moldova ale Fondului Bisericesc bucovinean*, în *RA*, vol. XXXV/1, 1973, p. 3–6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întâi, au încercat o soluţie mai veche, preconizată în perioada iosefinistă, vizând schimbul de moşii între Fond cu proprietarii din Moldova care aveau pământ în Bucovina; numai că soluţia n-a fost agreată de boierii moldoveni, care doreau să-şi păstreze proprietăţile în Bucovina, atât pentru rentabilitatea lor, cât şi pentru faptul că le asigurau un loc de refugiu în caz de primejdie[24]. În acele condiţii, pentru autorităţile imperiale, s-a impus ca alternativă calea vânzării cât mai profitabile a acelor moşii, fiind împuternicit în acest scop baronul Vasile Balş, căpitanul Bucovinei, urmând a fi sprijinit în negocieri de Agenţia consulară austriacă din Iaşi[25]. Informat la timp asupra acestei intenţii, negustorul aromân Teodor Mustaţă, stabilit în Bucovina, a înfiinţat o „tovărăşie" cu boierii moldoveni Neculai şi Iordachi Roset, Iordachi Balş, Panaiot Casimir şi Constantin Carp, spre a cumpăra întregul fond funciar disponibil, pentru a-l revinde apoi cu bucata, mult mai profitabil[26]. După multiple şi anevoioase negocieri, începute în 1798 la Bosanci – interferate cu felurite intrigi sau reclamaţii din partea unor boieri, a mitropolitului Moldovei şi chiar a domnitorului Constantin Ipsilanti[27] – şi terminate la Lemberg, abia în anul 1804, contractul de vânzare-cumpărare între statul austriac şi Teodor Mustaţă & asociaţi a fost parafat: în schimbul sumei de 331.000 lei împărăteşti, cumpărătorii primeau un număr de 44 de moşii şi părţi de moşie situate în Moldova, care aparţinuseră până atunci Fondului Bisericesc[28]. În acele împrejurări, desigur, şi moşiile Ibăneşti cu Măgura şi Cristineşti şi-au schimbat stăpânul, ajungând, la 4 iunie 1805, în proprietatea fostului mare logofăt Neculai Roset şi a fiului acestuia, marele vistiernic Iordachi Roset[29].

Abia începută, noua stăpânire a deschis o suită de procese pentru delimitarea hotarelor acestor moşii, încălcate de stăpânii moşiilor învecinate, procese încheiate prin noile acte de hotărnicie ale proprietăţilor Rosetteştilor de la Dorohoi, între care P. Zahariuc menţionează „mărturia hotarnică, lungă şi amănunţită" din 20 august 1805, precum şi pe cea din 25 martie 1806, dinspre moşia Herţa, a marelui vornic Grigore Ghica, documente semnificative consacrând realităţi ce nu mai puteau fi ignorate până şi de vecinii hulpavi de până atunci[30]. Începutul de secol XIX a însemnat, aşadar, pentru satul şi moşia Ibăneşti epilogul unei stăpâniri (mănăstireşti) şi prologul alteia sau altora (boiereşti), stăpânire asupra căreia/cărora – sunt absolut convins că – istoricii din partea locului, dacă nu şi de aiurea, vor reveni, după cum unii gândesc, iar alţii au şi promis.

[24] Mihai-Ştefan Ceauşu, *Bucovina Habsburgică. De la anexare, la Congresul de la Viena*, Iaşi, Fundaţia Academică „A. D. Xenopol", 1998, p. 191.

[25] Idem, *Un iluminist bucovinean: boierul Vasile Balş*, Iaşi, Editura Junimea, p. 283−289.

[26] Teodor Balan, *Refugiaţii moldoveni în Bucovina. 1821−1848*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1929, p. 41−42.

[27] Elena Moisiuc, *op. cit.*, p. 7.

[28] Mihai-Ştefan Ceauşu, *Un iluminist bucovinean…*, p. 288−289.

[29] Teodor Balan, *Documente bucovinene*, I, Cernăuţi, 1934, p. 20−21; Generalul Radu R. Rosetti, *Familia Rosetti*, I, *Coborâtorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitos*, Bucureşti, 1938, p. 76. Vezi şi precizarea făcută, la nota 51 de la această pagină, de Petronel Zahariuc în *op. cit.*, p. 56.

[30] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

<ANEXĂ>

Actum Iubenestie den 25-ten Iulii 1787

Der die zum Bukowinaer Religionsfondes gehörigen Güter Iubenestie, Kerstinestie und Megura in Pacht haltende Miehalaki Tschernijewsky hat Unterzeichneten die Eröffnung gemacht, wienach er eine Grenzstrittigkeit gegen das zerschiedenen Theilhaberen gehörige Gut Diemileny habene habe zwar bis zur Stunde den Besitz des strittigen Grundes behauptet, allein die Zänkereyen erneuern sich hierwegen mit jedem Jahre, wenn einmal die Mähezeit herbeykomme.

Unterzeichneter hat sich demnach auf die besagten Güter begeben, um die strittig und nicht strittigen Grenzen zu beaugenscheinigen, und durch den beyhabenden Ingenieur Hirsch aufnehmen zu lassen.

Es finden sich zwar über diese drey in einer Grenze eingeschlossenen Güter Iubenestie, Kerstinestie und Megura die sub N(ume)ro 16, 123 et 124 zuliegenden Schriften und Urkunden vor; allein sie enthalten außer dem zwischen denen Klösteren Solka und Sutschewitza vor sich gegangenem Tausche, und einigen Grenzzeugnissen nichts Wesentliches, weswegen Unterzeichneter sich bemüssiget sah die ältesten Iubenestier Einwohner vorruffen zu lassen, um durch sie zu erfahren, was es mit denen diesfälligen Grenzen gegen die anstossenden Nachbaren für eine Beschaffenheit habe.

Auf geschehene Vorberuffung erschien der alte Theodor Buchamak, der Karp, und der Wasilie Puskasch mit noch etlichen Dorf liegen, welche einstimmig an Hand gaben, daß die obgenannten dem Kloster Sutschewitza zugehörigen Güter mit Filipeutz[31], Hertza, Propotestie, Pomerle, mit dem Gute eines sichern Giergel, Dorohoy, Poppen, Liweny und Diemileny grenzen, daß fast überall Grenzzeichen vorhanden seyen, und nur eine Strittigkeit zwischen Kerstinestie und Diemileny obwalte, die aller bis hieher vorgenommen wordenen wiederholten Abgrenzungen nie habe beygelegt werden können.

Weil keine Grenzurkunde über das Gut Iubenestie vorhanden ist, so hat Unterfertigter sich die Zeichen nach dem Besitze von denem obgedachten Iubenestier Einwohneren vorweisen lassen. Sie führten ihn zuerst in den Iubenestier Wald zu einem Punkte „intre Buori“, oder zwischen denen moldauischen Wappen genannt, woselbst die Grenzen der Güteren Filipeutz, Diemileny, Iubenestie und Kerstinestie zusammenstossen, und durch eine große mit einem Buor bezeichnete Buche voneinander geschieden werden. Die sub N(ume)ro 2. zuliegende Karte zeiget den Punkt bey dem Buchstabe A. Von diesem Punkte ziehet sich Iubenestie neben Filipeutz durch den dichten Hertzaer Wald durch bis an den von Hetza nach Dorohoy führenden Hauptweg, woselbst Iubenestie, Filipeutz und Hertza zusammenstossen, und durch einen Pappelbaum voneinander geschieden werden sollten. Dieser Pappelbaum ist vermög Aussage der Iubenestier Einwohneren durch den vorberührten Weg zu Grunde gerichtet und vertilget worden, entzwischen zeiget die Karte den Punkt bey lit. B. wo der Pappelbaum gestanden ist. Hier verlässt nun Iubenestie den Filipeutzer Hottar, und ziehet sich neben Hertza, welches wegen denen nahe an der Grenze liegenden Häuseren Phundu Hertzi genannt wird, durch den Wald hinunter bis auf eine am Rande des Waldes vorfindige Anhöhe, von dannen ober denen Hertzaer Häuseren ins Thal, durch

[31] În textul original apare „Pilipeutz”; vezi Pilipăuți, sat în ținutul Herța, proprietar egumenul Sava Holban (*Catagrafia fiscală a Moldovei din anul 1831…*, p. 156).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

den Hertza-Bach durch, von dannen wieder der Anhöhe nach hierauf in den dichten Wald, in diesem durch einen Wassergraben/Skursura/durch, auf eine Anhöhe, allwo bey einem in einer Eiche eingeschnittenen Buor/moldauisches Wappen/sich die drey Grenzen von Iubenestie, Hertza oder Phundu Hertzi genannt, dann Propotestie/eine dem Pitar Potlog gehörige Moschie/vereinigen, und durch diesen auf der Karte bey Lit. C. ersichtlich gemachten Buor voneinander geschieden werden.

Hier verläßt Iubenestie den Hertzaer Hottar, und ziehet sich neben Propotestie durch den Wald einem von Phundu Hertzi kommend und nach Pomerle führenden Wege nach bis auf eine kleine Anhöhe la Buori genannt, neben welcher der Verhau der Iubenestier Einwohneren sich befindet, woselbst sie sich bey Turken oder Tartaren Einfällen versteckten, und den Verhau Palanka nennen. Auf dieser la Buori genannten Anhöhe stossen die Grenzen der drey Güteren Iubenestie, Propotestie und Pomerle zusammen, und die auf dieser Anhöhe gestandenen auf der Karte bey lit. D ersichtlich gemachten Buory sondern diese drey Güter voneinander. Bey diesem Punkte verläßt Iubenestie den Propotestier Hottar, und gehet mit dem obgedachten von Phundu Hertzi nach Pomerle führenden Wege auf der Anhöhe neben dem Gute Pomerle fort bis zum Stocke einer gefällten Eiche, die mit dem moldauischen Wappen bezeichnet war, die aber vor einiger Zeit umgehauen, und zu einem Kahn nach der Festung Chotyn geführet worden ist. Diesen Punkt hat man auf der Karte bey lit. E. kennbar gemacht. Von diesem abgestockten Eichbaume gehet Iubenestie neben Pomerle/es soll ein an Iubenestie anstossendes Stück vom Gute Pomerle an einem sichern Manoli zugesprochen worden, und nun in dessen Besitze seyn/an dem Abhange/Kostischa/durch den dichten Wald durch, bis auf eine Anhöhe aber dem Ursprunge des Baches Hliboka, sodann ins Thall hinunter, durch den Ursprung des Baches Hliboka durch, dem wieder auf die Anhöhe hinauf, am Rande der Eichenwaldung fort, bis zu einem auf der Anhöhe/in Podisch/vorfindigen Iubenestie von Pomerle scheidenden Markstein, den die Karte bey lit. F. zeiget.

Von diesem Marksteine ziehet sich die Grenzlinie zwischen Pomerle und Iubenestie auf dem Podisch hinunter zu einem andern in gerader Linien, jedoch ausgegraben gefundenen Markstein, der auf der Karte bey dem Buchstabe G. zu finden ist. Von diesem ausgegraben gefundenen Markstein ziehet sich die zwischen Iubenestie und Pomerle bestehende Grenzlinie der Anhöhe nach hinunter, bis in das diesseitige Ufer des Hliboka-Baches, allwo sich wieder ein Markstein vorfindet, den man aber wegen allzugroßen Unkraute nicht fand, jedoch auf der Karte bey lit. H anzeigte.

Von diesem Steine ziehet sich die Linie gerade durch den Bach Hliboka durch, über einen Bergesrucken hinüber, zu einem auf der Ebene am Anfange eines links auf den Iubenestier Grund fallenden Thalls vorfindigen, diese zwey Güter voneinander sonderden Reinstein, welcher in der Karte bey lit. I. aufgeführt ist. Von diesem Steine gehet immer Iubenestie neben Pomerle fort zu einem auf dem Podisch/Podisch bedeutet eine gewölbte oder bruckenformige Anhöhe/vorfindigen, diese zwey Güter scheidenden Reinstein, den man wegen denen Fruchten und häufigem großen Grase nicht finden konnte, unterdessen ist die Gegend auf der Karte bey lit. K. aufgetragen worden, wo er beyläufig stehen soll. Von hier ziehet sich die zwischen Iubenestie und Pomerle bestehende Grenzlinie ins Thall hinunter, und mit demselben hinauf zu einem auf einem Pisk stehenden auf der Erde ausgegraben liegenden Marksteine, welchen die Karte bey lit. L. weiset.

Von diesem Steine sodann gehet Iubenestie weiters neben Pomerle fort, durch einen Sumpf durch, zu einem längst dem Sumpfe stehenden Iubenestie von Pomerle

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scheidenden Reinstein, den die Karte bey lit. M. zeiget. Von hier sodann noch weiters in gerader Linie fort, über den nach Silischen führenden Weg hinüber zu zween längst diesem Wege vorfindigen Reinsteineren, bey denen sich die drey Hottars von Iubenestie, Pomerle, und des einem sichern Giergel gehörigen Gutes, dessen eigentlichen Namen jedoch Niemand anzugeben wußte, vereinigen, und durch diese zween Steiner voneinander geschieden werden. Der diese Vereinigung anzeigende Punkt ist auf der Karte bey lit. N. aufgetragen. Bey diesen zween Reinsteineren verläßt Iubenestie den Hottar von Pomerle, und gehet neben den einem sichern Giergel zugehörigen Gute in gerader Linie fort, bis zu einem an einem Namenlosen, sich hin und her schlängelnden Bache vorfinding gewesenen, jedoch vertilget wordenen Marksteine, bey dem sich die Grenzen der Güteren Iubenestie, jenes des Giergel, und Dorohoy vereinigen der Punkt, wo der Reinstein stand, ist auf der Karte bey lit. O. zu finden. Hier bleibt nun das dem Giergel gehörigen Gut zurücke, und Iubenestie gehet neben Dorohoy der Anhöhe nach hinauf zu einem großen, jedoch schon sinkend, und demnächstens gänzlich ausgegraben werdenden Marksteine, der Iubenestie von Dorohoy scheidet, und auf der Karte bey lit. P. sich darstellet.

Von diesem Steine an gehet Iubenestie neben Dorohoy weiters fort in gerader Linie auf einen Pisk, dann über diesen Pisk hinunter durch den Bach Gilauka durch, auf die Anhöhe zu einem Iubenestie von Dorohoy scheidenden Markstein, den man aber wegen denen mit türkischen Weitze bebauten Felderen und häufig hohen Grase nicht finden konnte, inzwischen ist der Punkt, wo er sich beyläufig finden muss bey lit. Q auf der Karte ersichtlich gemacht worden. Von diesem Punkte an gehet Iubenestie noch ferners neben Dorohoy in gerader Linie über die Felder fort bis zu einem zwischen einigen Mowillen/Hugelchen/vorfindigen Markstein, bey welchem sich die Grenzen der drey Güteren Iubenestie, Dorohoyul und Poppen vereinigen, auch durch diesen auf der Karte bey lit. R zu findenden Reinstein voneinander geschieden werden. Bey diesem Punkte verläßt Iubenestie den Dorohoyer Hottar, und läuft neben Poppen auf der Anhöhe in gerader Linie fort bis zu einem zwischen einigen Hügeln/Mowilen/ vorfindigen Iubenestie und Poppen voneinander sondernden bey lit. S auf der Karte ersichtlichen Markstein. Von diesem Steine an ziehet sich Iubenestie neben Poppen noch eine Strecke auf der Anhöhe fort, sodann über selbe hinunter bis an den alten Damm Rechurzen genannt, woselbst diesseits dem Damme Poppen und Iubenestie, jenseits des Dammes aber Kerstinestie und Liweny zusammenstossen, und durch diesen auf der Karte bey lit. T ersichtlich gemachten Damm voneinander geschieden werden.

Die eingefallenen Nacht hat Unterzeichneten seinen weitere Umritt auf den folgenden Tag verschieben geheissen. Actum ut supra.

J<ohann> Fidelis Erggelet Fiskaladjunkt, M<anu> p<ropr>ia

Continuatum Iubenestie den 27ten Iulii 1787

Bey diesem alten Damme Rechurzen und dem vom Bache Iubeniassa gestaltet werdenden nach Poppen gehörigen Teiche bleibt Iubenestie und Poppeny zurück, und diesseits dem Damme Rechurzen läuft Kerstinestie neben Liweny der Anhöhe nach hinauf zu einem auf selber vorfindigen Kerstinestie von Liweny scheidenden, bey lit. U auf der Karte ersichtlich gemacht wordenen Markstein. Von diesm Steine gehet Kerstinestie weiters neben Liweny fort immer auf dem Podisch zu einem links an einer

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mowila/Hügel/vorfindigen, Kerstinestie von Liweny scheidenden Reinstein, den die Karte bey lit. V weiset. Von diesem Steine an sodann in gerader Linie in das Thall Tritikova, in welchem die drey Hottars von Kerstinestie, Liweny und Diemileny zusammenstossen, und durch einen in diesem Thall vorfindigen Markstein voneinander geschieden werden, wie die Karte den Punkt bey dem Buchstabe W. weiset.

Bey diesem Punkte fängt die zwischen Kerstinestie und Diemileny seit einem Jahrhundert fortgepflanzt worden Grenzstrittigkeit an, wo sowohl die eine als die andere Parthey von Zeit zu Zeit Abgrenzere erwirkt, und sich Grenzzeichen hat setzen lassen. Die Iubenestier Einwohnern erinnern sich seit 30 Jahren her fünferley Abgrenzungen, ohne daß ein oder die andere Parthey sich damit zufrieden gestellt hätte. Unter denen sub N(ume)ro 124 oben zuliegenden Klosterurkunden finden sich zwey solche einander widersprechende Abgrenzungszeugnisse sub lit. D et F. vor, und die Diemilenyer Besitzern haben auch etliche in Händen, die diesen zuwider lauten. Die letzte derley Abgrenzung ist vor beyläufig 15. Jahren durch einem sicheren Ilie Sandul Stolnik, einen sichern Capitan Manoli, und einen Ispravnik von Dorohoy vor sich gegangen, nach welcher die Diemilenyer Gutbesitzern sich dermal im Besitze befinden, worüber aber die Abgrenzungsurkunde unter denen Sutschewitzaer Klosterschriften sich nicht vorfindet. Die Grenzzeichen, welcher der Wornik der Pforte Tenasi Milegi in Folge einer von ihm aufgeführten alten Grenzurkunde gesetzt hat, sind folgende: von dem bey lit. W ersichtlichen Thall Tritikowa, woselbst zween Reinsteiner hätten stehen sollen, soll sich die Grenzlinie mit dem Thall Tritikowa bis zu denen dichten Pappelgesträuchen, und von diesen gerade auf die schöne Anhöhe oder das Dealu Phrumos genannt, hinaufziehen, woselbst vormals bey dem auf der Karte sub lit. X. ersichtlich gemachten Punkte ein Reinstein stand, der bey der späteren Abgrenzung ausgegraben und weiters links übersetzt worden ist.

Vom Dealu Phrumos sollte sich die Grenzlinie zwischen Kerstinestie und Diemileny weiters auf der bruckenformigen Anhöhe/moldauisch Podisch genannt/ gerade über den nach Kordoreny führenden Weg hinüberziehen zu einem am Anfange der Eichenwaldung gegen Sonnenaufgang gesetzt wordenen Markstein, dessen vormalige Lage die Karte bey dem Buchstabe Y. zeiget. Von hier sollte die Grenzlinie vermög dem obberührten Grenzzeugnisse noch weiters auf dem Podisch fort, sodann in ein Thall, und dann auf einen schmalen ober denen Kerstinestier Häuseren vorfindigen Bergesrucken laufen, woselbst ein Markstein gesetzt worden sey, dessen alte Stätte die Karte bey lit. Z weiset. Von hier schreibet dieses Grenzzeugnis ferners von der bey lit. Z. ersichtlichen Anhöhe ins Thall, an den Damm des Kortschikeu, und von dort mit dem tiefen Thall hinauf über einen Weg, dann ober dem Thall ist auf dem Podisch ein Stein gesetzt worden. Dieser Stein ist vermög Aussage der Iubenestier Einwohneren dort gestanden, wo dermal der Andrei Nikoritsch sein Gärtchen hat, welches auf der Karte bey lit. A.a. zu ersehen ist.

Von hier schreibet das Grenzzeugnis weiters auf dem Podisch fort, bis auf die Anhöhe Woloka genannt, am ober Ende der Eichenwaldung, woselbst bey dem auf der Karte sub lit. B.b. angemerkten Punkte ein Reinstein gesetzt wird. Von hier weiters über die Anhöhe Woloka, und die Erdritzungen hinunter, durch den Bach Bascheu durch zu einem Marksteine, der einer Waldzunge, und einem in den Bascheu fallenden Bachen oberhalb dieser Waldzunge gegenüber auf einer Poyenitza/Poyenitza bedeutet einen kleinen aus ausgerotteter Waldung gemacht wordenen Wiesenfleck/ gesetzt worden sey. Der Punkt, wo der Stein vormals stand, ist auf der Karte bey lit. C.c. aufgezeichnet worden. Von diesem Punkte an schreibet das Grenzzeugnis in den dichten Wald, und in

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

selben gerade fort, bis zu dem Punkte bey lit. A. intre Buori genannt, allwo Kerstinestie, Diemileny, Iubenestie und Filipeutz zusammentreffen.

Die späteren Abgrenzere haben die Grenzzeichen, nach welchen die Diemileny Theilhabern dermal im Besitze sind, folgendermassen gesetzt. Vom Thall Tritoka, welches bey lit. W ersichtlich ist, sind sie am Rande des Thalls gerade fortgefahren, und haben auf der schönen Anhöhe, oder dem sogenannten Dealu Phrumos den bey N(ume)ro 1 auf der Karte angemerkten Reinstein gesetzt. Bis zur Stunde hat Iubenestie den Besitz seiner Grenze bis in die Tiefe des Thalls Tritikowa behauptet, allein von dem auf der schönen Anhöhe befindlichen Steine an, sind die Diemilenyer Theilhabern nach ihren Zeichen im Besitze. Von diesem Steine sind sie weiters vorwärts gefahren, und haben längst der Lacke, Balta Koschkowi genannt, einen andern bey N(ume)ro 2 ersichtlichen Diemileny von Kerstinestie scheiden sollenden Reinstein gesetzt. Von hier zogen sie die Grenzlinie immer weiters links auch in ein Thall, sodann auf einen Bergesrucken oberhalb denen Kerstinestier Häuseren, woselbst sie den bey N(ume)ro 3 angemerkten Reinstein gesetzt, und andurch die vorhin zu Kerstinestie gehört habenden Häuser Diemileny zugegrenzt haben. Von dem bey N(ume)ro 3 ersichtlichen Steine haben sie die Linie ins Thall, sodann auf einen spitzigen Bergesrucken gezogen, und auf selben den bey N(ume)ro 4 auf der Karte kennbar gemachten Stein gesetzt.

Von wannen sie ins Thall hinunter, an einen vom Kloster Sutschewitza verfertiget worden seyn sollenden Damm, dann in ein links befindliches Thall, welches sie auch das tiefe Thall nennen, gefahren sind, mit welchem sie sich immer mehr links ausgebreitet haben, bis in die Eichenwaldung, wo sie zwischen zween Wegen den bey N(ume)ro 5 aufgezeichneten Reinstein gesetzt haben. Von diesem Steine an haben sie kein Zeichen mehr gesetzt, sondern sie räumten denen Diemilenyer Besitzeren ihre Grenze nach Willkühre in den Wald ein, und in selben fort bis zu der großen Buche intre Buori genannt, woselbst die Güter Kerstinestie, Diemileny, Iubenestie und Pilipeutz zusammensten, und durch diese bey lit. A angemerkte Buche voneinander gesondert werden.

Vermög der sub N(ume)ro 124 lit. F zuliegenden Abgrenzung ist das zwischen denen Buchstaben W. X. Y. Z. A.a. B.b. und C.c dann denen N(ume)ris 1. 2. 3. 4 und 5 liegende Stück Erdreiches im Stritte, welches die Diemilenyer Eigenthümern gemäß der Aussage deren Iubenestier Einwohneren bereits durch 15. Jahre besitzen und benutzen, und auch keineswegs an den Religionsfondes abtretten wollen.

Weil der vormalige Abgrenzer der Güteren Kerstinestie und Diemileny Tenasi Milegi in seinem sub N(ume)ro 124 lit. F zuliegenden Grenzzeugnisse von einer auf das Gut Kerstinestie lautenden, und die Grenzzeichen des besagten Gutes in sich enthaltenden Urkunde des Fürstens Peter dato 17ten Martii 7099/1591 Erwähnung machet, Unterfertigter aber diese Urkunde alles Nachsuchens ohngeachtet weder in denen Verzeichnissen über die vom Bukowinaer Consistorium an die bestandene Bezirks-Administration abgegeben wordenen Schriften, weder unter denen auf diese und andere dem Kloster Sutschewitza zugehörige Güter lautenden Urkunden ausfindig machen konnte. So siehet er sich bemussiget seine oben bey Phlemunsy, Vritscheny eingeschaltete diesfällige Anmerkung hier um somehr zu wiederholen, als die Lage der Sache eine ganz andere Gestalt bekäme, wenn man diese Urkunde wirklich Habhaft werden sollte.

Unterzeichneter ist demnach des gehorsamst ohnzielsetzlichen Dafürhaltens, daß man auf die Erlangung dieser abberührten Urkunde andringen, oder doch vom Kloster Sutschewitza durch das Bukowinaer Consistorium die Auskunft abverlangen sollte,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

wohin diese Urkunde, die sich unter denen Klosterschriften nicht vorfindet, gekommen sey? In Falle man diese Urkunde wirklich Habhaft werden sollte; So wäre die Abgrenzung des Gutes Kerstinestie gegen Diemileny derselben gemäß beym Dywan zu Iassy ohne weiters anzusuchen und zu bewirken, weil die Diemilenyer Besitzern vermög ihrer bey der im Jahre 7244/1736 von dem Iuon Isman und Giorgie Kerstian vorgenommen wordenen Abgrenzung gethanen Aeusserung keine Urkunde besitzen, nach welcher sie die Festsetzung ihrer Grenzen mit Grunde verlangen können.

Wenn aber diese Urkunde nicht vorgefunden werden sollte, so wäre der Weg eines gutlichen Vergleiches, nachdem die Sache sodann zweifelhaft bleibet, und ein und die andere Parthey Grenzzeugnisse, und actus possessionis für sich aufzuführen hat, der sicherste und minder kostbare dem Religionsfondus und dem jeweiligen Pächter auf dieser Seite Ruhe zu verschaffen, und eine Zwistigkeit zu beyseitigen, welche seit einem Jahrhundert durch alle Abgrenzungen und fürstliche Veranlassungen nicht gehoben werden konnte.

Damit aber die übrigen Grenzen dieser Güteren nicht über lang oder kurz in die nämliche Lage verfallen, in der sich jene von Kerstinestie gegen Diemileny befindet; so wären auch diese um so mehr zu erneueren, als schon einige Reinsteiner und moldauisches Wappen, oder sogenannte Buory, fehlen, andere dem Untergange nahe sind, folglich der Stoff zu Zwistigkeiten und Beeinträchtigungen bereits gelegt, und die Ruhe dieser Güteren in der nächsten Gefahre ist.

J<ohann> Fidelis Erggelet Fiskaladjunkt, M<anu> p<ropr>ia

<Traducerea documentului>[32]

Act **Ibăneşti, 25 iulie 1787**

Mihalache Cernievschi, care are în arendă moşiile Ibăneşti, Cârstineşti şi Măgura, ce aparţin Fondului Religionar Greco-Oriental, a declarat subsemnatului, cum că el a avut un conflict asupra moşiei Diemileni, care aparţine mai multor persoane şi chiar a susţinut că a avut în posesie, până în prezent, moşia în litigiu, însă cearta se acutizează în această privinţă cu fiecare an, atunci când se apropie timpul cositului.

În consecinţă, subsemnatul am pornit către moşiile menţionate să verific hotarele în litigiu şi cele care nu se află în litigiu şi l-am tocmit pe inginerul Hirsch.

Chiar s-au găsit referitor la aceste trei moşii: Ibăneşti, Cârstineşti şi Măgura, ce sunt incluse într-un hotar, actele şi documentele înregistrate cu numerele: 16, 123 şi 124, însă acestea conţin, în afara schimbului care s-a realizat între mănăstirile Solca şi Suceviţa, câteva acte de hotărnicie, nimic important şi, din acest motiv, subsemnatul s-a văzut obligat să-l convoace pe cel mai în vârstă locuitor din Ibăneşti, ca să afle care au fost hotarele vecinilor.

La convocarea care a avut loc s-au prezentat bătrânul Teodor Buceamac, Carp şi Vasile Puşcaş cu încă câţiva săteni, care au declarat într-un glas că numitele moşii ce aparţin Mănăstirii Suceviţa se învecinează cu Filipăuţi, Herţa, Propoteşti, Pomârla, cu moşia unui anumit Gherghel, cu Dorohoi, Popeni, Liveni şi Diemileni, că există aproape

[32] Transcrierea din limba germană (cu caractere gotice) şi traducerea documentului aparţin dr. Ligia Fodor, căreia îi mulţumim şi pe această cale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

peste tot semnele de hotar şi că există un conflict numai între Cârstineşti şi Diemileni, pe care toţi, în ciuda hotărniciilor repetate, nu au reuşit să-l aplaneze niciodată până acum.

Pentru că nu există niciun act de hotărnicie al moşiei Ibăneşti, subsemnatul am prezentat astfel semnele după moşiile locuitorilor din Ibăneşti, care au fost menţionate de către aceştia. Ei l-au condus mai întâi în pădurea Ibăneşti, la un punct numit Între Bouri sau Între stema moldovenilor, unde se întretaie hotarelor moşiilor Filipăuţi, Diemileni, Ibăneşti şi Cârstineşti, şi sunt separate unul de celălalt printr-un fag mare marcat cu un bour. Harta anexată[33] cu numărul 2 indică punctul cu litera A. Din acest punct se întinde Ibăneşti, pe lângă Filipăuţi, prin pădurea deasă Herţa, până la drumul principal care duce de la Herţa la Dorohoi, unde se întretaie Ibăneşti, Filipăuţi şi Herţa, şi trebuie să fie separate una de cealaltă printr-un plop. Acest plop a fost tăiat şi stârpit conform declaraţiei locuitorilor din Ibăneşti din drumul menţionat mai sus, harta la punctul de la litera B indică unde a fost plopul. Aici părăseşte acum Ibăneşti hotarul Filipăuţi, şi se întinde pe lângă Herţa, care, datorită caselor care se află aproape de hotar, a fost numit Fundu Herţei, prin pădure în jos până la o înălţime (la un deal) care se află la marginea pădurii; de acolo mai sus de casele din Herţa, în vale, prin pârâul Herţa; de acolo, iarăşi pe înălţime în sus, în pădurea deasă printr-o scursură, unde la un bour cioplit într-un stejar/stema Moldovei/se unifică cele trei hotare ale Ibăneştiului, Herţei şi ale numitului Fundu Herţei, apoi Propoteşti/o moşie care aparţine pitarului Potlog/şi sunt separate unul de celălalt de acest bour evidenţiat pe hartă la litera C.

Aici părăseşte Ibăneşti hotarul Herţei şi se întinde pe lângă Propoteşti, prin pădure, către un drum care vine dinspre Fundu Herţei şi care duce spre Pomârla până la o mică înălţime (un mic deal) numit „La Bouri”, pe lângă care se află palanca locuitorilor din Ibăneşti, unde aceştia s-au ascuns de invaziile turcilor sau tătarilor, şi se numeşte Palanca. Pe această înălţime (deal) numită „La Bouri” se întretaie hotarele celor trei moşii: Ibăneşti, Propoteşti şi Pomârla, şi bourii care se aflau pe această înălţime (deal) sunt evidenţiaţi pe hartă la litera D, separă astfel cele trei moşii una de cealaltă. La acest punct părăseşte Ibăneşti hotarul Propoteşti şi continuă pe drumul amintit mai sus, de la Fundu Herţei către Pomârla, pe înălţime (deal) pe lângă moşia Pomârla înainte până la ciotul unui stejar tăiat marcat cu stema Moldovei şi care însă a fost tăiat acum ceva timp şi a fost dus la un han-tătar la cetatea Hotinului. Se poate vedea acest punct pe hartă la litera E. De la acest stejar putrezit trece Ibăneşti pe lângă Pomârla/o porţiune din moşia Pomârla alipită la Ibăneşti trebuie să fi fost atribuită unui anume Manole şi să fie acum în posesia acestuia pe costişă/deal, printr-o pădure deasă până la o înălţime (deal), la izvorul pârâului Hliboca, apoi în jos, în vale, prin izvorul pârâului Hliboca, din nou în sus, pe deal, în continuare spre marginea codrului de stejari până la o piatră de hotar se află pe înălţime (deal)/podiş şi care separă Ibăneştiul de Pomârla, pe care harta o indică la litera F.

De la această piatră de hotar se mută în linie dreaptă hotarul dintre Pomârla şi Ibăneşti pe podiş în jos până la o altă piatră de hotar, care totuşi a fost găsită scoasă din pământ şi care se află pe hartă la litera G. De la această piatră de hotar găsită scoasă din pământ se mută hotarul, care există între Ibăneşti şi Pomârla, pe înălţime (deal) până la malul de dincoace al pârâului Hliboca, unde iarăşi se afla o piatră de hotar, pe care însă, din cauza buruienilor prea mari, nu am găsit-o, deşi era indicată pe hartă la litera H.

De la această piatră, se întinde în linie dreaptă prin pârâul Hliboca, peste coasta unui munte, până la o piatră de hotar, care se găsea pe câmpie la marginea unei văi care

[33] Din păcate, asemenea hartă nu se regăseşte alăturată documentului în cauză.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se afla pe partea stângă pe moşia Ibăneşti, care separa aceste două moşii una de cealaltă şi care este reprezentată pe hartă la litera I. De la această piatră, continuă Ibăneşti pe lângă Pomârla, până la o piatră de hotar care se afla pe un podiş/podiş înseamnă un deal arcuit sau sub formă de pod/care separa aceste două moşii şi care nu a putut fi găsită din cauza fructelor şi a ierbii mari dese, însă ţinutul a fost marcat pe hartă la litera K, unde trebuia să fie. De aici hotarul care există între Ibăneşti şi Pomârla se mută în jos, în vale, şi cu aceasta în sus până la o piatră de hotar, care se afla pe un pisc şi care era scoasă din pământ, pe care harta o indică la litera L.

De la această piatră, continuă apoi Ibăneşti pe lângă Pomârla, printr-o mlaştină, până la o piatră de hotar, care se afla acum mult timp pe mlaştină şi separa Ibăneşti de Pomârla, şi pe care harta o indică la litera M. De aici, apoi mai departe, continuă în linie dreaptă, peste drumul care duce la Silişeni până la două pietre de hotar care se găseau demult pe acest drum, unde se reuneau cele trei hotare ale Ibăneştiului, Pomârlei şi ale moşiei care aparţinea unui anume Gherghel, al cărui nume concret nu l-a ştiut nimeni, şi au fost separate unul de celălalt de aceste două pietre. Punctul care indică această uniune este însemnat pe hartă la litera N. La aceste două pietre de hotar părăseşte Ibăneşti hotarul cu Pomârla, şi continuă în linie dreaptă pe lângă moşia care aparţinea unui anume Gherghel până la o piatră de hotar care a fost totuşi distrusă şi care se găsea pe un pârâu fără nume, care şerpuia încolo şi încoace până la punctul care uneşte hotarele moşiilor Ibăneşti, ale acelui Gherghel şi ale Dorohoiului, unde stătea piatra de hotar, care este marcat pe hartă la litera O. Aici rămâne acum în urmă moşia care aparţine lui Gherghel, şi Ibăneşti merge pe lângă Dorohoi pe înălţime (deal) în sus până la o piatră de hotar mare, care a fost totuşi îngropată, şi ulterior scoasă în întregime, care separa Ibăneştiul de Dorohoi şi era reprezentată pe hartă la litera P.

De la această piatră continuă în linie dreaptă Ibăneşti, pe lângă Dorohoi, până la un pisc, apoi trece peste acest pisc în jos, prin pârâul Ghilauca, pe înălţime (deal) până la o piatră de hotar care separa Ibăneşti de Dorohoi, pe care nu am găsit-o însă din cauza câmpurilor cultivate cu porumb şi adesea din cauza ierbii înalte. Între acestea este punctul, unde ar cam fi trebuit să se găsească şi este marcat pe hartă la litera Q. De la acest punct, continuă Ibăneşti mai departe pe lângă Dorohoi în linie dreaptă peste câmpuri până la o piatră de hotar, care se găsea între câteva movile/deluşoare, unde se reuneau hotarele celor trei moşii: Ibăneşti, Dorohoi şi Popeni, care au fost de asemenea separate una de cealaltă printr-o piatră de hotar care se găseşte pe hartă la litera R. La acest punct părăseşte Ibăneşti hotarul Dorohoiului şi continuă pe lângă Popeni pe înălţime (deal) în linie dreaptă până la o piatră de hotar, care se afla între câteva dealuri/movile, care separă unul de celălalt Ibăneşti şi Popeni şi este vizibilă pe hartă la litera S. De la această piatră, continuă Ibăneşti pe lângă Popeni cu încă o porţiune pe înălţime (deal), apoi peste aceasta coboară până la digul vechi, numit Recurţeni, unde se îmbină de această parte a digului Popeni şi Ibăneşti, şi de cealaltă parte a acestuia Cârstineşti şi Liveni, şi au fost separate unul de celălalt prin acest dig vizibil pe hartă la litera T. Căderea nopţii l-a determinat pe subsemnatul să amâne ocolul său călare pentru ziua următoare. Făcut ca mai sus.

Johann Fidelis Erggelet, adjunct fiscal. Cu mâna proprie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Continuare. Ibăneşti, 27 iulie 1787

La acest dig vechi Recurţeni şi la eleşteul format din pârâul Ibeniasa şi care aparţine de Popeni, rămân în urmă Ibăneşti şi Popeni, şi de această parte a digului Recurţeni trece Cârstineşti, pe lângă Liveni, pe înălţime (deal) în sus până la o piatră de hotar care se afla pe aceasta(acesta), care separa Cârstineşti de Liveni şi este vizibilă pe hartă la litera U. De la această piatră continuă mai departe Cârstineşti pe lângă Liveni, către podiş, până la o piatră de hotar care se 30 de ani au fost făcute de cinci ori hotărnicii, fără ca o parte sau cealaltă să fi fost mulţumită cu acestea. Printre documentele mănăstireşti, care se află mai sus la numărul 124, se găsesc două astfel de acte de hotărnicie cu literele D şi F, care sunt contradictorii, şi locuitorii din Diemileni au de asemenea câteva, care sunt contrare acestora. Ultima hotărnicie a fost făcută cam acum 15 ani, de către un anume stolnic Ilie Sandul, un anume căpitan Manoli şi un ispravnic din Dorohoi, conform căreia proprietarii din Diemileni se aflau atunci în posesie, însă actul de hotărnicie nu s-a găsit printre documentele Mănăstirii Suceviţa. Semnele de hotar, pe care vornicul porţii Tănase Mileghi, le-a stabilit în baza unui vechi act de hotărnicie invocat de acesta, sunt următoarele: de la Valea Triticova vizibilă la litera W, unde ar fi trebuit să fie două pietre de hotar, trebuia să urce hotarul din Valea Triticova până la crângul des de plopi, şi de la acesta direct pe dealul frumos, numit Dealul Frumos, unde era aşezată odinioară o piatră de hotar, care este vizibilă pe hartă la litera X, care a fost scoasă la hotărniciile ulterioare şi a fost mutată mai departe în partea stângă.

De la Dealul Frumos, hotarul dintre Cârstineşti şi Diemileni ar trebui să se întindă mai departe pe înălţimea (dealul) în formă de pod/numit Podişul Moldovei/direct peste drumul care duce la Cordoreni[34] până la o piatră de hotar care a fost aşezată către răsărit, la începutul codrului de stejari, a cărei poziţie anterioară harta o indică la litera Y. De aici, conform actului de hotărnicie menţionat mai sus, hotarul ar trebui să continue mai departe pe podiş, să treacă apoi printr-o vale, şi apoi pe o costişă îngustă de deal mai sus de casele locuitorilor din Cârstineşti, unde a fost aşezată o piatră de hotar, al cărei loc vechi este indicat pe hartă la litera Z. De aici, acest act de hotărnicie prevede mai departe, că de la acest deal, vizibil la litera Z în vale, la digul Cortşicheu, şi de acolo din Valea Adâncă în sus peste un drum, apoi deasupra văii a fost aşezată pe podiş o piatră. Această piatră a stat, conform declaraţiei locuitorilor din Ibăneşti, acolo unde avea odinioară Andrei Nicorici grădiniţa sa, care este marcată pe hartă cu literele A.a.

Actul de hotărnicie consemnează că de aici mai departe se continuă pe podiş până la dealul, numit Voloca, la marginea superioară a codrului de stejari, unde la punctul marcat pe hartă cu literele B.b a fost aşezată o piatră de hotar. De aici, mai departe, peste dealul Voloca şi prin râpe, în jos, prin pârâul Başeu până la o piatră de hotar, care a fost aşezată pe o limbă de pădure, şi printr-un pârâu care curge în Başeu în sus de această limbă de pădure vizavi de o poieniţă/poieniţă înseamnă o suprafaţă mică de pajişte formată în urma unei păduri tăiate. Punctul, unde a stat odinioară piatra, este însemnat pe hartă cu literele C.c. De la acest punct, actul de hotărnicie consemnează, că se continuă prin pădurea deasă şi tot înainte prin aceasta până la punctul de la litera A, numit Între bouri, acolo unde se întretaie Cârstineşti, Diemileni, Ibăneşti şi Filipăuţi.

La hotărniciile ulterioare, semnele de hotar au fost aşezate, în aşa fel încât locuitorii din Diemileni se aflau atunci în posesie în felul următor. Din Valea Tritoca,

[34] Probabil, Cordăreni, sate în ţinutul Botoşani: *Cordărenii Gafencului,* aparţinând comisului Ioan Mavromati şi, respectiv, *Cordărenii Mănăstirii Dolješti* (*apud Catagrafia fiscală a Moldovei…*, p. 168).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care este vizibilă la litera W, au continuat drept înainte pe marginea văii, şi au aşezat pe dealul frumos sau aşa-numitul, Dealul Frumos, piatra de hotar marcată pe hartă la numărul 1. Până acum, Ibăneşti a susţinut posesia hotarului său până în adâncul Văii Triticova, locuitorii din Diemileni fiind proprietari conform semnelor lor numai de la piatra care se afla pe Dealul Frumos. De la această piatră au mers mai departe şi au aşezat de-a lungul lacului, numit Balta Coşcovi, o altă piatră de hotar, vizibilă la numărul 2, care trebuia să separe unul de celălalt Diemileniul de Cârstineşti. De aici au tras hotarul mai departe, pe partea stângă, de asemenea în vale, apoi pe o costişă de deal mai sus de casele din Cârstineşti, unde au pus piatra de hotar, însemnată la numărul 3 şi au delimitat prin aceasta casele din Diemileni care au aparţinut odinioară de Cârstineşti. De la piatra vizibilă la numărul 3 au tras hotarul în vale, apoi pe o costişă de deal ascuţită, şi au pus pe acesta piatra care a fost făcută vizibilă pe hartă la numărul 4.

De acolo au coborât în vale până la un dig care trebuie să fi fost făcut de către Mănăstirea Sucevița, apoi într-o vale care se află pe partea stângă, pe care ei o numesc de asemenea Valea Adâncă, cu care ei s-au extins mereu tot mai mult pe partea stângă până la codrul de stejari, unde au pus între două drumuri o piatră de hotar însemnată la numărul 5. De la această piatră nu au mai pus niciun semn, ci au recunoscut în mod arbitrar proprietarilor din Diemileni hotarul lor în pădure şi prin aceasta mai departe până la marele fag numit, Între Bouri, unde se întretaie moşiile Cârstineşti, Diemileni, Ibăneşti şi Filipăuţi şi au fost separate una de cealaltă prin acest fag însemnat cu litera A.

În baza hotărniciei înregistrate sub numărul 124 litera F, porţiunea de pământ în cauză care se află aşezată între literele W, X, Y, Z, A.a, B.b şi C.c, apoi între numerele 1, 2, 3, 4 şi 5, pe care proprietarii din Diemileni, conform declaraţiei locuitorilor din Ibăneşti, o posedă şi o folosesc de acum 15 ani şi nu vor să o cedeze sub nicio formă Fondului Religionar.

Pentru că fostul hotarnic al moşiilor Cârstineşti şi Diemileni, Tănase Mileghi a menţionat în actul său de hotărnicie, înregistrat sub numărul 124 litera F, despre un act al domnului Petru, datat 17 martie 7099/1591, care menţionează moşia Cârstineşti şi în care sunt cuprinse semnele de hotar ale moşiei numite, însă subsemnatul nu a putut să ia în considerare acest document şi nu l-a găsit după toate căutările nici în listele de documente care au fost predate de către Consistoriul din Bucovina administraţiei districtului de atunci, nici printre documentele care se referă la această moşie şi la alte moşii care aparţin Mănăstirii Sucevița. Astfel am fost obligat să repet aici observaţiile sale despre acest caz, menţionate mai sus, la Flămânzi, Vrişeni cu atât mai mult, cu cât situaţia acestei pricini ar fi fost cu totul alta, dacă s-ar fi găsit într-adevăr acest document.

Prin urmare, subsemnatul este de părerea prea supusă, dar fără a o impune, că ar trebui să se insiste pentru obţinerea acestui document menţionat anterior sau ar trebui totuşi să se solicite informaţii prin intermediul Consistoriului din Bucovina de la Mănăstirea Sucevița, unde s-ar putea găsi acest document care nu se găseşte printre documentele mănăstireşti? În cazul în care s-ar putea găsi într-adevăr acest document, atunci hotărnicia moşiei Cârstineşti de Diemileni ar putea fi solicitată, conform acestuia, la Divanul din Iaşi, fără a mai cerceta şi acţiona, pentru că proprietarii din Diemileni nu posedă niciun document, conform declaraţiei acestora dată la hotărnicia care a fost făcută în anul 7244/1736 de către Ion Izmană şi Gheorghe Cârstian, conform căreia aceştia puteau să solicite cu temei stabilirea hotarelor lor.

Dacă acest document nu s-ar găsi, atunci calea unei bune învoieli, după ce situaţia a rămas îndoielnică, şi atât o parte, cât şi cealaltă au invocat acte de hotărnicie şi acte de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

proprietate, ar fi cea mai sigură şi mai puţin costisitoare pentru Fondul Religionar şi pentru arendaşul corespunzător, ca să fie înlăturată orice ceartă, care nu a putut fi eliminată de un secol în pofida hotărniciilor şi poruncilor domneşti.

Pentru ca celelalte hotare ale acestor moşii să nu ajungă odată şi odată în aceeaşi situaţie, în care se află cele din Cârstineşti către Diemileni, ar trebui de asemenea reînnoite acestea, cu atât mai mult cu cât lipsesc deja câteva pietre de hotar şi stema Moldovei sau aşa numiţii, Bouri, altele sunt aproape distruse, prin urmare este oferit tocmai motiv de ceartă şi pagubă, şi liniştea acestor moşii este într-un pericol iminent.

Johann Fidelis Erggelet, adjunct fiscal. Cu mâna proprie.

PROPERTY DELIMITATION OF SUCEVIŢA MONASTERY IN 1787 (IBĂNEŞTI, MĂGURA AND CRISTINEŞTI)

(Summary)

Keywords: Suceviţa Monastery, property confusions, county of Dorohoi, local history.

After the Peace of Kuciuk-Kainargi (1774) was concluded, the north region of Moldavia – receiving, afterwards, the name of Bucovina – joined the Habsburg Empire. But a series of immovable properties belonging to the monasteries of the territory that the Austrians took at that moment remained in Moldavia, being administered remotely, by agents appointed by the owner himself. But the situation generated, from the beginning, numerous litigations, caused by the frequent border violations (or property confusions) by the owners or by the neighbours. Therefore, the estates needed to be measured and remeasured, as the complainant (the monastery) required and the Moldavian authorities accepted.

Such a telling example is the ample document dated 25−27 July 1787, coming from the archives of the Suceviţa monastery and preserved now at the National Archives of Bucharest, including the research and reestablishment of borders for three of the monastery's estates: Ibăneşti, Măgura and Cristineşti, located in the former county of Dorohoi. The document, a very important one from the standpoint of local history, includes details that are indispensable to a future monographic study and allows useful connexions and clarifications in an even wider sphere, while its presentation and comments are based upon the critical exploitation of all categories of sources, the informative ones included.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

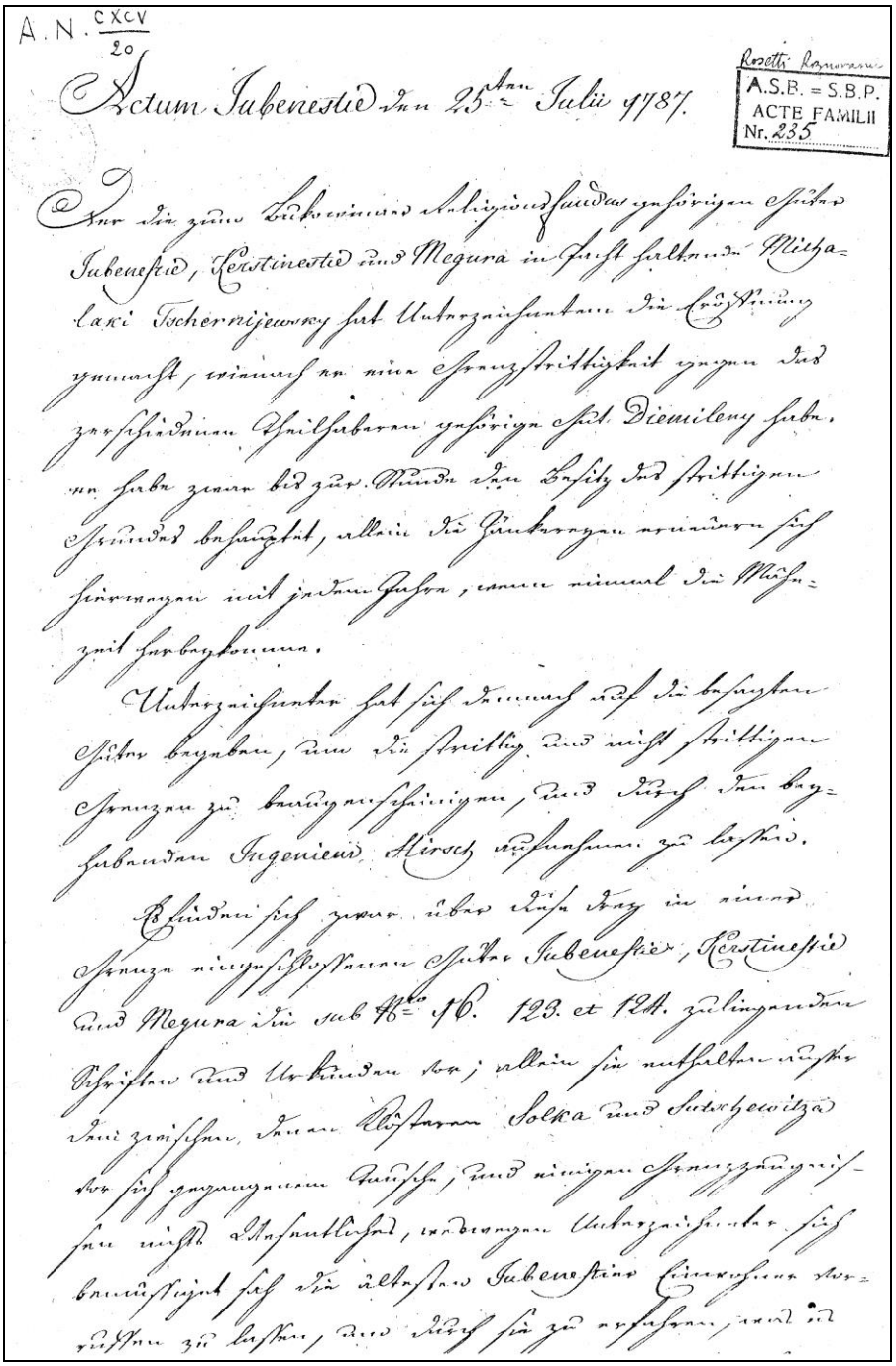
A.N. CXCV/20
Rosetti Romanescu
A.S.B. = S.B.P.
ACTE FAMILII
Nr. 235

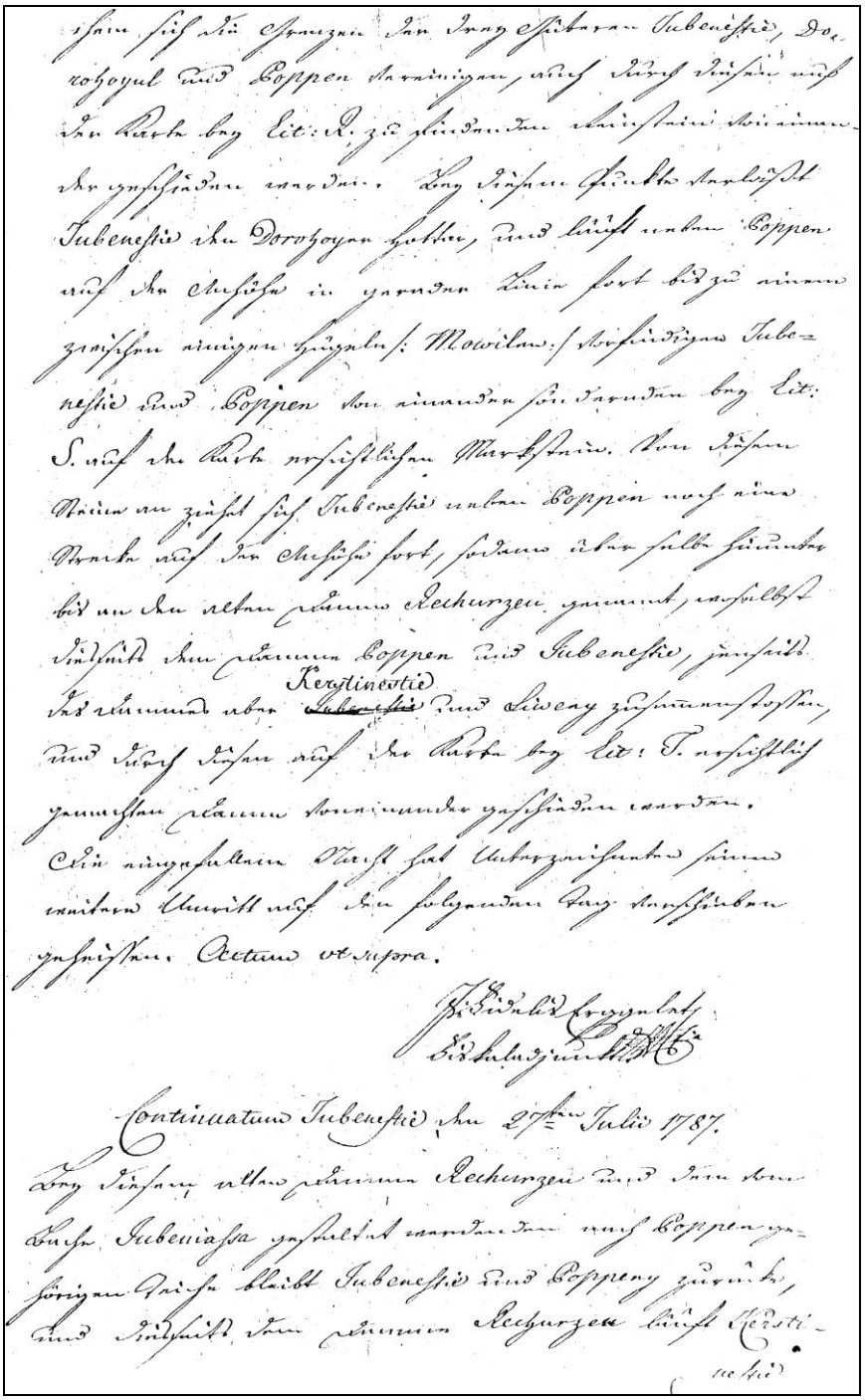

DESPRE EDITAREA SURSELOR ISTORIEI RECENTE

La 21 noiembrie 2012, în sala H1 a Casei Catargi din Iaşi a avut loc lansarea volumului editat de MIHNEA BERINDEI, DORIN DOBRINCU, ARMAND GOŞU, *Istoria comunismului în România*, vol. II, *Documente Nicolae Ceauşescu (1965−1971)*, Iaşi, Editura Polirom, 2012, 704 p. Manifestarea a prilejuit dezbateri care, dincolo de referirile la tomul în discuție, au problematizat statutul istoriei recente și a surselor sale. În continuare redăm doar patru intervenții.

CĂTĂLIN BOTOŞINEANU:

La finalizarea *Raportului Final* de către Comisia Prezidenţială pentru Analiza Dictaturii Comuniste în România, s-a asumat obligaţia editării unor anexe, sub forma unui volum de documente care să circumscrie afirmaţiile din *Raport*. Termenul de *final* este, evident, unul în ordine temporală şi nu normativă, aşa cum s-au grăbit contestatarii să acuze. Interesul a fost unul mărit, întrucât se prefigura o serie de documente inedite, pe care doar cercetătorii din Comisie le văzuseră în perioada documentării. Imensitatea domeniului şi diversitatea surselor au obligat pe cei trei temerari, care au convenit asupra efortului de editare, istoricii M. Berindei, D. Dobrincu şi A. Goşu, să crească exponenţial numărul de volume „necesare" pentru rolul de anexe ale *Raportului*. Astfel, până la urmă, vor fi editate cinci volume de documente, revelatoare pentru istoria comunismului şi a regimurilor Dej şi Ceauşescu.

Poate că formaţia istoriografică de bază, de medievişti, a celor trei istorici de faţă a făcut ca investigaţia să privilegieze o repertoriere a deceniilor comuniste, având drept obiectiv un dublu rol, de sinteză şi, în acelaşi timp, de surprindere a detaliilor totalitarismului din România. O altă înrădăcinare a formaţiei se reflectă şi în acribia şi profesionalismul cu care editorii au pregătit volumul pentru tipar. Detaliile oricăror intervenţii în text sau asupra documentelor sunt prezentate de către editori, apoi fiecare eveniment descris este circumscris din punctul de vedere al contextului. În acest mod, editorii s-au îngrijit ca documentele să nu fie citite izolat şi fără legătură cu ansamblul epocii. Este un argument în plus care justifică titlul volumului, el având drept miză publicarea documentelor relevante pentru o istorie a comunismului.

Există un model doctoral, cel francez mai exact, care insistă ca lucrarea să fie însoţită de anexe consistente cu documentele relevante, de preferinţă inedite, pentru subiectul tratat. Chiar dacă modul predilect de gândire a membrilor Comisiei, cunoscută între timp drept Comisia Tismăneanu, a avut în vedere ca temele centrale ale *Raportului* „să fie ilustrate" în volumele de documente, intenţia originară a fost treptat părăsită. Cele două volume care au apărut până acum[1] prezintă o autonomie funcţională faţă de orice înrâurire instituţională. Documentele din volum sunt inedite în sensul propriu al termenului, adică nu au mai fost publicate şi nici nu fuseseră citate în alte lucrări de specialitate. O excepţie o reprezintă documentele 65, 67, 68, 69, 70, care se

[1] Primul volum: Mihnea Berindei, Dorin Dobrincu, Armand Goşu (editori), *Istoria comunismului în România. Documente. Perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945−1965)*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2009.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

referă la politica externă a lui Ceauşescu, în vara anului 1968, sau aferente anului 1969, cazul documentului 81, şi care au mai fost publicate, în întregime sau fragmentar sau cu unele intervenţii nefericite în text. Editorii au ales să publice aceste documente, fie pentru că întregeau imaginea politicii externe a României din vara anului 1968 sau pentru că au fost publicate parţial şi, uneori, „prost editate" (p. 5).

Câteva indicii prezente pe coperţile volumului pun într-o lumină aparte efortul celor trei istorici. Dacă primul volum a apărut la Editura Humanitas şi era închegat ca o prelungire firească a *Raportului* şi a lucrărilor din cadrul Comisiei, cel de-al doilea apare la o prestigioasă editură ieşeană, iar din punct de vedere epistemic, îşi asumă lipsa patronării din partea Comisiei. Volumul pune în circulaţie 102 documente, faţă de cele 193 ale primului editat asupra perioadei Dej. Majoritatea documentelor aparţin unor fonduri deţinute de Arhivele Naţionale ale României, patru dintre acestea fiind preluate din arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii. Astfel, documentele au fost emise de către Comitetul Central al PCR, de către Consiliul de Miniştri, de către Consiliul de Stat, de Ministerul de Interne, de cel al Armatei şi de Departamentul Cultelor. Documentele diferă ca număr pentru fiecare din anii perioadei supuse investigaţiei, 1965−1971. Astfel, cele mai multe, în număr de 26, sunt pentru anul 1968, pentru ca cele mai puţine să fie alocate anului 1969, cinci la număr. Pentru cei care sunt familiarizaţi cu regimul informaţiilor clasificate, şi, de ce nu, cu instituţiile care le „gestionează", este de reţinut cantitatea importantă de documente din regimul secretelor de stat pe care volumul le pune în circulaţie (altă dată, între 1990 şi 2007, acesta erau „bine păzite"). Sunt 21 de documente cu menţiunile de *strict secret*, două cu *secret* şi unul la cel mai înalt nivel de clasificare, *strict secret de importanţă deosebită*.

Tot la nivelul datelor tehnice, uneori impresionante prin detaliile conţinute, editorii au întocmit, pentru uşoara parcurgere a volumului, cinci pagini de abrevieri, 11 pagini de indice de nume proprii, precum şi note de subsol exhaustive în ceea ce priveşte dinamica instituţiilor, a evenimentelor sau a persoanelor menţionate în volum. Aceste note sunt adevărate micro-biografii asupra multor demnitari ai epocii de început a lui Ceauşescu. Documentele reprezintă stenograme ale şedinţelor, note informative, cu instrucţiuni, aprobări, referate, decizii, situaţii centralizatoare, analize a evenimentelor sau a unor situaţii importante pentru soarta regimului şi ideologiei comuniste din perioada 1965−1971.

Printre temele cuprinse în documente se enumeră: preluarea puterii lui Ceauşescu şi delimitarea de tovarăşii şi de moştenirea lui Dej, încercarea de organizare a Securităţii şi a organelor de Miliţie pentru a izola pe apropiaţii lui Dej, cazul Drăghici este cel mai prezent, abuzurile puterii Dej şi reevaluarea ilegaliştilor suspendaţi din partid, sau reabilitarea lui Pătrăşcanu, problema religioasă, Biserica Ortodoxă şi regimul cultelor, problema culturală, a Uniunii Scriitorilor şi receptarea operelor lui Cioran, Eliade, a jurnalului lui Argetoianu, apoi cinematografia română şi chestiunea postului de radio Europa Liberă, problema demografică şi, nu în ultimul rând, atitudinea României faţă de agresiunea Uniunii Sovietice împotriva Cehoslovaciei.

Multitudinea de teme pune o problemă importantă, una pe care editorii au lăsat-o cititorilor să o decodifice. Unitatea vs. fragmentarea volumului de faţă este o dilemă pe care orice cercetător al perioadei comuniste o încearcă în faţa imensităţii şi diversităţii surselor. Cu atât mai complicată devine editarea documentelor comunismului românesc, cu cât perioada comunistă suferă o receptare complexă, diferită în funcţie de regimurile politice contemporane, şi uneori este livrată în variante contradictorii. M. Berindei, D. Dobrincu şi A. Goşu au asumat acest risc şi au procedat la o selecţie asupra surselor care să justifice temele centrale ale politicii comuniste din perioada 1965−1971. Efortul consistent al acestora nu se regăseşte doar în notele de subsol şi în dorinţa de a „controla" perioada şi actorii săi, cât, mai ales, în miza de a oferi o imagine cât mai cuprinzătoare a regimului totalitar din România, în toate resorturile sale. Apariţia întregii serii de anexe va da măsura reuşitei editorilor, dincolo de succesele de parcurs înregistrate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ADRIAN CIOFLÂNCĂ:

Orice senior al istoriografiei ar spune că editarea temeinică de documente pare astăzi o artă pierdută. Cam la fel cum vechile meşteşuguri au fost înghiţite de industrializare. Cultura rapidităţii, a grabei în care se găsesc astăzi (şi) istoricii trebuie că este principala cauză pentru aceasta. Fragmentaţi de multitudinea de proiecte în care sunt convocaţi, presaţi de *dead-line*-uri, angrenaţi în cursa furibundă a punctajelor de promovare, marcaţi de stresul vieţii cotidiene, specialiştii par a avea tot mai puţin timp pentru a trudi migălos şi sistematic pe textele la care lucrează. Nu întâmplător ies de sub tipar multe, parcă tot mai multe, cărţi neterminate, neglijente, scrise prost, editate şi mai prost. Nu întâmplător plagiatul şi impostura fac ravagii.

Desigur, exerciţiile de nostalgie, ca orice paseism, dramatizează şi exagerează starea în care ne găsim. La o privire atentă se pot identifica destule oaze de profesionalism, probabil nici mai multe nici mai puţine ca în trecut, în care rigorile meseriei sunt respectate. În ultimii ani au fost publicate cărţi admirabile şi, dacă tot vorbim despre editarea de documente, colecţii de documente temeinice şi foarte utile. Este şi cazul cărţii pe marginea căreia fac aceste comentarii: volumul II din seria concepută ca anexă documentară la Raportul Comisiei Tismăneanu (2006). Editat de Mihnea Berindei, Dorin Dobrincu şi Armand Goşu, volumul acoperă perioada inaugurării şi consolidării regimului Ceauşescu: 1965−1971. Volumul anterior (publicat la Humanitas, spre deosebire de acest al doilea, scos de Polirom) a documentat perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945−1965).

Orice volum de documente presupune o selecţie, o selecţie drastică şi eficientă. Istoricii specializaţi în istorie contemporană se confruntă cu supraproducţie de documente şi de studii pe domeniile lor de competenţă. F. R. Ankersmit a scris un articol faimos în *History and Theory* despre efectele supraproducţiei asupra cunoaşterii istorice. România a intrat de câţiva ani în ceea ce se numeşte „revoluţia arhivelor", deschiderea fără precedent a arhivelor regimurilor dictatoriale. Graţie documentelor date spre studiu la Arhivele Naţionale ale României sau la CNSAS, ştim astăzi infinit mai multe lucruri despre regimul comunist decât înainte (din cele două arhive provin şi majoritatea documentelor din acest volum II anexă al Raportului Comisiei prezidenţiale). Bănuiala tuturor este că numeroase alte documente esenţiale sunt încă ţinute sub cheie (cum erau ţinute sub cheie fonduri întregi la Arhivele Naţionale până şi în timpul funcţionării Comisiei Prezidenţiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România).

Oricum, chiar şi cu ce avem până acum, va mai dura mult până când informaţia va fi digerată, dezbătută şi sedimentată pe direcţii de interpretare. Specialiştii care se formează astăzi au cunoştinţe profunde, dar parcelare, cu apetit încă mic pentru teorie şi sinteză. În plus, comunică greu unii cu alţii, lumea istoriei contemporane fiind măcinată de *darwinismul instituţional şi diferite competiţii simbolice* între instanţe care produc discurs autorizat pe tema regimului comunist.

Regimul comunist era nu doar logocratic, dar şi logoreic. A emis documente la dimensiuni inflaţioniste, mascându-şi astfel vacuitatea. Cercetătorul neexperimentat se pierde în acest ocean de cuvinte sau devine sclavul lor. Glumesc adesea cu studenţi de-ai mei că ar trebui să treacă Partidul Comunist sau Securitatea drept coautori ai eseurilor pe care le scriu, pentru că citează masiv şi servil din documentele elaborate de regimul comunist, prinzându-se în plasa de semnificaţii a ideocraţiei comuniste. Sunt şi destui cercetători „consacraţi" care scriu astfel istorie.

Cei care caută în ţesătura barocă de cuvinte a documentelor comuniste exclusiv informaţii despre „ce s-a întâmplat cu adevărat" vor fi adesea înşelaţi şi dezamăgiţi. Documentele sunt obiecte de cercetare în sine, pentru că nu sunt întotdeauna relevante pentru faptele şi evenimentele pe care se presupune că le reflectă, ci sunt ele însele fapte/evenimente ale exerciţiului puterii. Locurile puterii în comunism nu sunt neapărat zonele în care sunt produse în secret adevăruri ultime sau decizii esenţiale. Minciuna începe chiar de acolo, din antrenamentul cotidian al şedinţelor de la cel mai înalt nivel, în care decidenţii comunişti se mint între ei, se mint pe sine şi învaţă să îi mintă pe toţi ceilalţi. Aceasta cu atât mai mult în timpul lui Nicolae Ceauşescu în care şedinţele Comitetului Executiv sau ale Secretariatului nu mai emană nici măcar francheţea frustă a şedinţelor Biroului Politic din vremea lui Dej.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Deşi documentele comuniste sunt produsul unui utilaj mental rudimentar, nu sunt uşor de citit. Scriitura lor este translucidă. Par că reflectă fidel laboratoarele puterii, dar contururile sunt mişcate, deformate. Sunt destui cercetători care au citit mii de pagini de documente şi care nu au priceput mai nimic din comunism. Fără istorie orală, fără memorii, fără documente din alte surse şi fără literatură teoretică nu se poate reconstitui credibil tabloul. Pe de altă parte, în aparenţa primitivă a discursului comunist se ascund resorturi de semnificaţii pe care doar un cititor atent, eventual iniţiat, le poate desluşi. Comunismul resemantizează masiv limba naturală, se exprimă adesea în antifrază şi apelează la tropi care blurează aparenta precizie „ştiinţifică" a discursului. În plus, referentul este mai mereu ceţos, vag, codificat, învăluit în minciună ideologică, frică ierarhică şi grandomanie semidoctă.

Unii se plâng că sunt publicate prea multe volume de documente şi prea puţine lucrări de analiză. Într-adevăr, există multe cazuri de cercetători care substituie producţia de volume de documente unei opere academice temeinice. Dar realitatea este că încă avem şi prea puţine analize şi prea puţine volume de documente. Lucrând într-o instituţie deţinătoare de arhivă, CNSAS, constat o dată în plus că prea puţine din sursele importante ale istoriei recente au văzut lumina tiparului. Iar unele din cele publicate au fost editate lamentabil şi fără studii introductive elaborate care să ghideze cititorul.

De asemenea, există un decalaj imens între ceea ce specialiştii care explorează prin arhive cunosc despre istoria noastră în secolul XX şi ceea ce se învaţă în şcoli şi se ştie la nivel public. Informaţii depăşite sau spectacularul ieftin domină conştiinţa publică asupra istoriei recente. Nu ştiu care este soluţia pentru a remedia acest lucru, dar în mod sigur nu există o soluţie spectaculoasă şi rapidă. Se pot face paşi mici, dar importanţi, iar volumul de documente adus în atenţie este o astfel de contribuţie la cunoaşterea comunismului.

Poate fi citit un volum de documente precum o carte obişnuită, de la cap la coadă? Mă tem că specialiştii au pierdut această plăcere, obişnuiţi fiind să vâneze, ghidaţi de sumar, index şi rezumatul documentelor, informaţii relevante pentru zonele lor de interese. Dar pentru cititorul obişnuit, volumul poate semăna la limită cu un roman mozaicat. Lumea comunistă are povestea ei care trebuie citită cu atenţie, punând în legătură cadru cu cadru, pentru a fi pricepută. O lume închisă, absconsă, cinică, lipsită de simţul umorului şi al ridicolului, pe care doar o privire în detaliu o poate descifra.

Volumul de documente coordonat de M. Berindei, D. Dobrincu, A. Goşu – toţi trei istorici cunoscuţi pentru studii temeinice privind istoria recentă – oferă *piese de puzzle esenţiale pentru a înţelege naşterea mitului Ceauşescu*. Mitizarea secretarului general al CC al PCR s-a bazat pe manevre politice bine puse la punct: distanţarea de greşelile perioadei Dej, anchetarea abuzurilor instituţiilor represive înainte de 1965, opoziţia punctuală faţă de Uniunea Sovietică, popularea aparatului de partid cu oameni noi, loiali etc. Din documente se vede că distanţarea de Dej a fost de fapt un act de autoinstituire al lui Ceauşescu; că anchetele din Ministerul de Interne nu s-au soldat cu sancţiuni serioase şi cu o veritabilă schimbare la faţă a Securităţii (singura parte bună a anchetelor este că ne-au lăsat mărturii unice despre abuzurile din anchete şi penitenciare); mai vedem că termenul care descrie cel mai bine relaţia cu Uniunea Sovietică era nu „opoziţie", ci „ambivalenţă", preocuparea majoră a elitei comuniste fiind nu independenţa statului, ci prezervarea autocraţiei.

De asemenea, volumul reflectă foarte bine schimbarea accentului, începută din timpul lui Dej şi consolidată în timpul lui Ceauşescu, *de pe represiunea brută pe control social*. Teroarea întreţinută cândva prin crimele Securităţii şi sistemul penitenciar scade în importanţă, obţinându-se rezultate la fel de eficiente prin controlul carierelor, al drepturilor şi libertăţilor garantate formal de Constituţie (precum libertatea credinţei religioase), prin controlul călătoriilor, al natalităţii, al timpului liber, al alimentaţiei şi aşa mai departe. Se schimbă tipul de teroare, dar vocaţia totalitară a regimului comunist rămâne, fapt care se vede, în volum, din obsesia intruzivă de a controla în detaliu vieţile tuturor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANDI MIHALACHE:

Cel de-al doilea volum de documente despre istoria comunismului românesc, lansat recent de Mihnea Berindei, Armand Goşu şi Dorin Dobrincu, nu se pretează la povestiri sau parafrazări. Cere o privire piezişă, axată pe capcanele subliminale ce răzbat tacit din constantele aparent plictisitoare ale limbii de lemn. Pentru că, la o primă răsfoire a stenogramelor, oricine poate fi iritat de redundanţa înşelătoare a exprimărilor, de continua reconstruire a realului, de parcă cele spuse de antevorbitori aveau neapărată nevoie de o dublură de adevăr. Insuccesele în economie nu puteau fi decât sabotaje, fuga unor români în străinătate fiind pusă doar pe seama tovarăşilor „necorespunzători" la capitolul „educaţie politico-ideologică". În disperare de cauză, se recurgea la falsificarea termenilor de comparat, unor realităţi marginale din Vest opunându-li-se nişte realităţi ideale din Est. Şi ori de câte ori bunul simţ se revolta, răbufnind de sub glazura verbiajului marxistoid, Partidul găsea mereu greşeli în aplicarea teoriei, niciodată în teoria însăşi. De aceea, studiile despre comunism vor reclama încontinuu nişte „ştiinţe auxiliare" din aria analizelor de discurs. Graţie lor, vom înţelege că instabila semantică a limbajului de lemn conţine informaţii la fel de multe ca un dosar de cadre ori de Securitate.

Care ar fi, totuşi, preconcluziile unei prime lecturi? Ridicarea lui Ceauşescu la nivel de lider infailibil se făcuse, în 1965, din raţiuni partinice profunde, turneul asiatic din 1971 fiind, după mine, mai mult o convenţie cronologică. Şi aş avea patru argumente în acest sens. În primul rând, unui om de mâna a doua i se conceda întreaga putere pentru ca neaşteptatul urmaş al lui Dej să treacă drept expresia unităţii de voinţă din PCR, dovada unei „obiectivităţi istorice" ce se revela progresiv prin mijlocirea Partidului şi prin intermediul fiecărui membru al său, oricât de modest ar fi fost el. Or, identificarea celorlalţi lideri cu „Nicu bâlbâitu" era cu atât mai forţată şi mai insistentă, cu cât se ştia că fuseseră destule îndoieli şi alte variante de leadership. Trebuia să se elimine însă impresia de aleatoriu, de aranjament fraudulos sau de lovitură de palat, imaginea pe care Partidul o emitea în exterior întemeindu-se pe bine cunoscuta „conştiinţă de monolit". În al doilea rând, dinamica dialogurilor din stenograme ne indică o mică regie a acelor şedinţe, în care personaje care, după 1989, se prezentau drept comunişti cu faţă umană, făceau înainte de revoluţie figură de intransigenţi. Pe de o parte, prin dogmatismul lor de paradă îi ridicau mingea la fileu noului conducător, dându-i ocazii să se arate liberal, îngăduitor, luminat. Brucan chiar amintea în memoriile sale de noile generaţii de activişti care îi cântau în strună secretarului general, persiflând prudenţa exagerată a lui Dej şi subliniind antiteza dintre stagnarea anilor '50 şi vremurile de mare avânt, aduse de temerarul Ceauşescu. Pe de altă parte, aceste elogii îl izolau pe conducător, prin faptul că exaltarea excesivă a personalităţii sale era, pe invers, o formă de deresponsabilizare totală a viclenilor săi sfetnici. Era tare bine să fie doar un singur decident, pentru că, la necaz, el ar fi fost şi singurul vinovat: eroul salvator putea intra oricând în pielea ţapului ispăşitor. În al treilea rând, Ceauşescu venea în fruntea PCR-ului la numai 47 de ani, personificând noua tinereţe a Partidului şi deplina lui autohtonizare. Se impunea, aşadar, şi un alt pact social, axat pe dezicerea de predecesorul său, nu pe căutarea unor elemente de continuitate cu el. În al patrulea rând, prin aducerea unui outsider la cârma ţării, bătrânii „baroni" din Biroul Politic (Drăghici, Maurer, Apostol, Bodnăraş) se mulţumeau cu un „neutru" prin care îşi blocau reciproc ascensiunea. Susţinerea lui Ceauşescu pentru cea mai înaltă demnitate în Partid era, de fapt, un pact de stabilitate între membrii Vechii Gărzi, care urmau dictonul „dacă nu voi fi eu, atunci cu siguranţă că nici voi".

Oprindu-mă asupra acestui volum, aş spune ceva despre statutul cercetării de resort, prinsă încă între cultura civică anticomunistă şi exigenţele meseriei de istoric, care ne cere mult echilibru în evaluări, chiar şi atunci când e vorba de un regim totalitar. Despre sursele istoriei recente s-a polemizat destul, neajungerea la vreo concluzie datorându-se confuziei dintre documentele inedite (absolut necunoscute), cele needitate (adică ştiute de multă vreme, dar netipărite încă după criterii academice) şi, în sfârşit, documentele editate, care fac cinste editorilor, dar demonetizează cumva munca celor care le citează ulterior. Cei din urmă sunt criticaţi îndeobşte că nu caută să descopere ceva pe cont propriu şi valorifică doar izvoarele deja publicate, scriind, cum s-ar spune, cărţi din cărţi. Atunci de ce am munci atât ca să mai scoatem asemenea tomuri, stricând „virginitatea"

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

documentelor şi răpind celorlalţi plăcerea descoperirii absolute? Dezbaterea poate trena la nesfârşit, pentru că editările nu îşi propun să strice doza de senzaţional a documentelor, valoarea unui asemenea volum, cum este cel de faţă, stând atât în calitatea notelor de subsol lămuritoare, la care s-a muncit enorm şi extenuant, cât şi în expertiza profesionistă pe care o asigură cei trei editori. Ele fac diferenţa dintre o restituire istoriografică de ţinută şi o simplă tehnoredactare a stenogramelor. Iată de ce, personal, voi ţine mereu partea documentelor aduse între coperţi de carte şi oferite unui public cât mai larg. Cu un avertisment totuşi: să nu îl înălţăm pe Ceauşescu, oricât de important sau de nebun ar fi fost, la rangul de explicaţie ultimă a celor două decenii şi jumătate de domnie. Bine ar fi ca sursele ce ne devoalează acum culisele şi secretele sistemului totalitar să nu ne îndepărteze de investigarea acelui comunism de uz public, consumat la lumina zilei, de milioanele de români. Modul în care se repercutau efectiv cele decise la CC nu trebuie neglijat, reacţia oamenilor de rând fiindu-ne indispensabilă pentru a avea o perspectivă globală asupra perioadei 1948-1989.

Volumul editat de Mihnea Berindei, Armand Goşu şi Dorin Dobrincu va deveni, sunt sigur, o referinţă inevitabilă, nu pentru că ar fi un mare producător de ştiri, ci pentru că ne pune la dispoziţie personaje şi gesturi exemplare. Prin urmare, cartea nu îşi va pierde consistenţa după ce am extras de acolo vreun amănunt sau două. Fiecare document selectat ilustrează un aspect al vieţii noastre de atunci şi, cu toate că emitentul este acelaşi, Partidul, adresabilitatea documentelor este diferită, luându-se în atenţie natalitatea, cultura, memoria internă a partidului, epurările, organizarea administrativă. Şi cum destinatarul acelor decizii era mereu altul, documentele în discuţie stau la baza delimitării unor subdomenii de interes ce se vor individualiza mai pregnant, sper, stârnind felurite tipuri de curiozitate ştiinţifică faţă de ceea ce a fost cândva.

Este adevărat că apreciem lucrările pline cu informaţii până nu demult inaccesibile, preţuindu-le pentru prospeţimea cunoaşterii pe care ne-o procură. Dar elogiem, nu mai puţin, şi acele volume, cum este acesta, care reuşesc să transforme documentul de arhivă în text, mai precis în instrument de lucru. Cred că stenogramele publicate la Editura Polirom nu se vor „zaharisi" şi nu-şi vor pierde niciodată cota de interes, pretându-se la recontextualizări şi reinterpretări succesive. Altfel, incertitudinile cu care convieţuim se preschimbă treptat în spaime, reîntoarcerile nereuşite în trecut punându-ne într-un permanent război cu prezentul.

DORIN DOBRINCU:

Ideea publicării *Istoriei comunismului din România. Documente…* a apărut în contextul activității Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. *Istoria…* a fost gândită inițial ca o anexă a *Raportului Final*, care să cuprindă documente relevante pentru istoria comunismului. Treptat, proiectul editării acestor surse s-a autonomizat. Dacă la început editorii au avut în vedere publicarea unui singur volum, după începerea proiectului multitudinea de surse foarte importante a impus luarea în considerare a publicării a două volume, pentru ca în cele din urmă editorii să ia în considerare realizarea a cinci tomuri. În vreme ce perioada 1945-1965 a fost acoperită de un volum, din considerente care țineau de o mai bună aprofundare prin cercetări, inclusiv prin documente publicate, intervalului în care puterea a fost deținută de Nicolae Ceaușescu i-au fost rezervate patru volume, având în vedere că fusese mai puțin investigat, iar documentele devenite disponibile în arhivele deschise în ultima vreme s-au dovedit extrem de numeroase și de importante.

Este vorba de o colecție de surse privind perioada în care PCR/PMR a deținut puterea în România. Documentele selectate și incluse în această colecție au urmărit la început, în general, temele principale ale *Raportului Final,* dar destul de repede s-a dovedit că există multe surse care puse în pagină, completate cu note de context și biografice, nu doar că aduc numeroase informații puțin sau total necunoscute, dar și deschid piste, direcții noi de cercetare. În ansamblu, cele două volume apărute până acum oferă posibilitatea unei lecturi complexe, nuanțate a regimului comunist în România. Sunt informații despre modul în care funcționa partidul-stat, cum se făcea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

recrutarea membrilor de partid, a celor care lucrau în instituțiile „publice”, rolul ideologiei în politica internă și externă, luptele pentru putere la diferite nivele în partid, inclusiv la vârf, atât în perioada lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, cât și în cea a lui Nicolae Ceaușescu, transformarea instituțiilor de ordine și de informații, crearea Securității, politica represivă, eliminarea fostelor elite interbelice, înăbușirea încercărilor de rezistență, situația economică (naționalizarea industriei, a băncilor, colectivizarea agriculturii, industrializarea forțată, lipsurile cu care se confrunta populația), politicile culturale, controlul total asupra publicațiilor, situația cultelor religioase, schimbările în politica internă după consolidarea regimului, demersurile lui Nicolae Ceaușescu pentru preluarea controlului în partid, devenit total în cele din urmă, schimbările de mentalitate, de atitudine ale unei părți a tinerilor urbani în contextul intern și internațional din deceniul al șaptelea, relațiile cu celelalte state socialiste, în primul rând cu URSS, tensiunile cu Kremlinul determinate pe de o parte de încercările Bucureștiului de a o obține o autonomie mai mare în politica externă, dar și teama de o posibilă intervenție a sovieticilor la sfârșitul anilor ’60, reideologizarea vieții publice în România ș.a.m.d. Din punct de vedere tipologic, aceste documente sunt la origine note, rapoarte, adrese, stenograme, memorii, autobiografii, statistici etc.

Volumele din această colecție sunt utile în primul rând pentru cercetătorii din varii câmpuri ale cunoașterii trecutului, pentru profesori și studenți, dar și pentru publicul larg interesat să cunoască „la sursă” jumătatea de veac în care destinele țării s-au aflat în mâinile unui partid care a urmărit nu doar preluarea puterii în stat, ci și transformarea societății, a oamenilor. În ce măsură a și reușit proiectul partidului-stat, cititorii au libertatea de a decide singuri.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NOTE BIBLIOGRAFICE

WARREN TREADGOLD, *Bizanţul şi armata sa, 284−1081*, traducere de Anda-Elena Maleon şi Bogdan-Petru Maleon, Iaşi, Editura Speculum, 2012, 334 p.

În anul editorial 2004, la Editura Institutului European din Iaşi, a apărut o sinteză de istorie bizantină *altfel* concepută, una circumscrisă *statului şi societăţii bizantine*[1]. Autorul, Warren Treadgold, profesor la Universitatea Saint Louis (Missouri, USA) − scriam în notele de lectură pe marginea acestei cărţi publicate atunci −, „şi-a centrat sinteza pe structurile de rezistenţă ale Imperiului Bizantin: *spaţiul, resursele umane, armata* şi *finanţele*. Evenimentele, mai ales cele militare, şi personalităţile, mai cu seamă împăraţii, pentru care arată o adevărată pasiune, nu-l domină, nu sufocă textul. Faptul istoric este subordonat determinărilor pentru a explica atât *tăria*, cât şi *slăbiciunile* Bizanţului"[2]. Mai remarcam, în comentariul amintit, reflecţia autorului, fundamentală pentru dialectica şi arhitectura demersului său, anume că „statul şi societatea bizantină n-au fost întotdeauna în concordanţă, întrucât statul putea avea o influenţă slabă asupra unora dintre locuitorii lui, dar o influenţă pregnantă asupra celor care locuiau în afara stăpânirii bizantine"[3].

În patrulaterul structurilor de rezistenţă a Bizanţului menţionate mai sus, *armata* constituia o adevărată piatră unghiulară. Ea a fost *forţa* care, împreună cu *puterea* (împăratul) au decis viaţa statului bizantin şi perspectiva ideii de monarhie universală a acestui Imperiu. Câteva reflecţii ale unor „oameni bizantini" reprezentativi, amintite de noi în însemnările de lectură din 2004, îşi găsesc locul potrivit şi aici, ca un preludiu la prezentarea ediţiei în limba română a lucrării lui Warren Treadgold despre armata bizantină, tipărită iniţial la Stanford University Press, în 1995: *Byzantium and Its Army, 284−1081*. „Armata este pentru stat, ceea ce este capul pentru corp", spusese Justinian cel Mare. Iar Leon al VI-lea, în ale sale *Taktica*, arăta că „două erau meseriile necesare bunului mers al statului: *aceea a ţăranilor*, care-i hrăneau pe soldaţi, şi *aceea a soldaţilor*, care-i apărau pe ţărani". Roman Lecapenes, un mare militar, drungar al flotei, ajuns coîmpărat, preciza, în edictul din anul 934, că pentru bunul mers al unei societăţi, plata impozitelor şi serviciul militar sunt condiţii vitale. În secolul XIV, marele retor Thoma Magistros afirmase (în *Oglinda principelui*), urmându-l pe romanul Vegetius (autor al tratatului *Epitoma rei militaris*, sfârşitul secolului IV), că „poţi să te bucuri de pace, numai dacă eşti înarmat de război" („qui desiderat pacem, praeparet bellum", spusese Vegetius în tratatul său militar). Trebuie să reamintim, de asemenea, că rolul soldatului nu se limita doar la *apărare*, ori la *ofensiva impusă de nevoia de apărare*, armata având un rol important şi în alegerea împăratului. Ea era una din componentele trinomului implicat în succesiunea imperială (alături de *senat* şi *popor*). Se cade să mai adăugăm că, de la „Partitio Imperii" (395) şi până la căderea Constantinopolului (1453), 65 de împăraţi (din cei 91, socotind de la Arcadius şi până la Constantin al XII-lea) au fost înlăturaţi ori înălţaţi în jilţul imperial prin revolte în care a fost implicată şi armata. Câtă dreptate avea bizantinologul german Peter Schreiner, profesor la Universitatea din Köln, când afirma că „Imperiul Bizantin ar fi rezistat fără Photios, Psellos sau Theodor Metochites, dar nu fără soldaţii bizantini".

[1] Warren Treadgold, *O istorie a statului şi societăţii bizantine*, vol. I (284−1025), vol. II (1025−1461), traducere de Mihai-Eugen Avădanei, ediţie îngrijită de Victor Spinei şi Bogdan-Petru Maleon, prefaţă de Victor Spinei, Institutul European, 2004, 1039 p.

[2] Vezi *AŞUI* (serie nouă), Istorie, tomul LI, 2005, p. 451−452.

[3] *Ibidem*, p. 451.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

*

Warren Treadgold, bizantinolog de notorietate, s-a întors, ca şi altădată, la sursele primare pentru a reconsidera „dimensiunea armatei, modalităţile de organizare şi de plată a armatei" în interstiţiul temporal 284 (urcarea pe tron a împăratului Diocleţian) şi 1081 (urcarea în jilţul imperial a lui Alexios I Comnenul, „primul împărat care poate fi considerat *bizantin*"). Limite determinate, pentru început, de schimbările importante din cadrul armatei operate de împăratul Diocleţian şi, de final, pentru că „până la 1081, vechea armată a themelor şi tagmatelor s-a dezintegrat…", anul 1081 reprezentând „sfârşitul unei dezvoltări, dacă nu finalul armatei bizantine".

O altă lectură a izvoarelor de bază, cu interpretări puse într-o ecuaţie istoriografică proprie, a condus la finalizarea primului studiu de mare dimensiune, o monografie-sinteză despre această structură de rezistenţă, determinantă pentru existenţa şi evoluţia a ceea ce, cu o expresie modernă, numim Imperiul Bizantin. „Mare şi scumpă", armata „a menţinut aproape toate teritoriile Imperiului în secolele IV-V, a recucerit jumătate dintre acestea în secolul al VI-lea, a apărat jumătate din teritoriul iniţial în timpul invaziilor aprige din următoarele două secole, iar până în secolul al XI-lea a dublat dimensiunea pe care Imperiul o avea în secolul al VIII-lea".

Relaţia *armată − împărat* este o constantă în discursul autorului. „Aproape două treimi dintre împăraţi au condus trupele înainte sau după ascensiunea la tron, şi nu încoronarea sau moştenirea tronului făcea dintr-un general un împărat, ci aclamaţiile armatei". Iar împăraţii militari: Justinian cel Mare, Heraclius, Constantin al V-lea, Vasile al II-lea Bulgaroctonul sau Alexios I Comnenul, cei mai mari dintre cei mulţi mari, au fost aceia care au marcat istoria Imperiului Roman de Răsărit. Succesiunea capitolelor în ansamblul lucrării confirmă, şi ea, metoda autorului nostru, aceea de întoarcere permanentă la izvoare pentru o nouă lectură şi interpretare (*N.B.*, din cele 187 de lucrări prinse în *Bibliografie*, aproape jumătate, 89, sunt izvoare). Şi tot în orizontul metodei, de observat prudenţa cu care îşi avansează rezultatele, îşi afirmă opiniile, apoi dialogul „cordial" cu preopinenţii. Warren Treadgold este un istoric al structurilor, de aceea şi notele lui trimit prioritar la surse. Armata bizantină este prezentată în dinamica ei, atât cifrică, cât şi structural-organizatorică.

Periodizarea agreată de autor pentru „Bizanţ" (284−1081) se reflectă şi în titlul primului capitol: *Al doilea mileniu al armatei bizantine* (primul *mileniu* avându-şi începuturile „pe vremea regilor Romei, ceea ce ar corespunde secolului al VIII-lea î.Hr."). Iar componentele acestui capitol (*Armata defensivă a lui Diocleţian; Armata profesionistă a lui Anastasius; Themele lui Constans al II-lea; Tagmata lui Constantin al V-lea; Armata flexibilă a lui Theophil; Prăbuşirea armatei*) vin să marcheze momentele decisive din viaţa armatei romano-bizantine, având ca borne temporale anii, menţionaţi recurent, 284−1081, *mileniu* însemnând aici o realitate temporală subiectivă. Evoluţia armatei bizantine în acest „mileniu" este reprezentată imagistic prin cinci hărţi: *Imperiul Roman de Răsărit în anul 395*, când a avut loc „partitio Imperii Romanii". *Imperiul către 565,* rezultat al politicii universaliste a lui Justinian I; *Theme şi exarhate către anul 668*, Imperiul cu o altă structură administrativă internă, *thema*, introdusă de împăratul militar Heraclius, dar şi unităţile administrative de dincolo de hotarele administrative (exarhate); *Imperiul către 780*, an care reprezintă un moment de recul militar şi de cumpănă în relaţiile cu arabii; *Imperiul către 1025*, împrejurare de la care Imperiul Bizantin încetează să mai fie o putere mondială. Războiul recuperator al basileului Vasile al II-lea, 976−1025 (D. Obolensky l-a numit „imperialism defensiv", iar H. Ahrweiler i-a spus „război drept"), marcase apogeul statului bizantin. Sub succesorii săi, în următoarele trei decenii, când Imperiul s-a aflat pe mâini incompetente, armata a fost neglijată şi s-a deteriorat. Eforturile lui Roman al IV-lea Diogene (1068−1071), militar capabil, de a remonta situaţia au dat rezultate nesemnificative. Momentul Manzikert (1071), dezastrul armatei bizantine în bătălia cu turcii selgiucizi şi captivitatea împăratului au marcat prăbuşirea sistemului militar bazat pe *themata* (armata din *theme*) şi *tagmata* (armata centrală).

Efectivele armatei bizantine (capitolul al II-lea) au fost variate, estimarea acestora „depinzând de faptul că includeau flota împreună cu armata de uscat; ofiţerii alături de recruţi; personalul auxiliar şi combatanţii; trupele neregulate şi cele regulate". Apoi, lipsa unei evidenţe clare a „persoanelor decedate, pensionarii, dezertorii şi recrutărilor care aveau loc zilnic" nu face

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu putinţă decât estimări relative. Exemplară analiza surselor, câte sunt şi cum sunt: *Notitia Dignitatum*, prima statistică bizantină; Ioan Lydus, birocrat din secolul VI, *Despre Magistraturi*; istoricul păgân Zosimus, care şi-a scris *Istoria nouă* pe la anul 500; Agathias din Myrina, *Istoria* (secolul VI); Theofanes Confesorul (*Cronografia*, secolul IX); însemnările grănicerului arab al-Jarmi, fost, spre jumătatea secolului IX, prizonier la bizantini; *Tacticon Uspensky* (o listă oficială de ranguri de pe la 842−843); *Tratatul* de ranguri al lui Philotheus (899).

Ştiinţa folosirii izvoarelor şi minuţia lui Warren Treadgold au ameliorat, dar nu au depăşit toate dificultăţile, mai ales în ceea ce priveşte „stabilirea unei cifre totale" a armatei bizantine în diverse perioade. Aceasta pentru că „problema dimensiunii totale a armatei […] este, în esenţă, o noţiune abstractă: deşi oamenii existau, nimeni nu i-a văzut vreodată pe toţi în acelaşi timp". Şi totuşi, după *Notitia Dignitatum*, pentru anii 395 (*Partitio Imperii*) şi 559 (an crepuscular al domniei lui Justinian) cifrele totale ale armatei s-ar fi ridicat la aproximativ 104.000 soldaţi (în 395) şi 150.000 (în 559). Iar în perioada 773 (finalul domniei lui Constantin al V-lea) şi 899 (în domnia lui Leon al VI-lea), unităţile militare par să fi atins 124.000 militari în themele şi tagmatele de uscat şi 34.200 de vâslaşi în themele şi tagmatele vecine cu *marea*. Aceste cifre au fost obţinute prin coroborarea datelor oferite de Theophanes Confesorul, însemnările grănicerului arab al-Jarmi, *Tacticon Uspensky* şi Philoteus. În anii lui Ioan Tzimiskes (969-976) şi Vasile al II-lea (976−1025) au fost recuperate ori cucerite teritorii noi, ceea ce a produs schimbări în structura şi numărul themelor (multe theme au fost subdivizate). Astfel încât, adeverind surse diverse, cele mai importante fiind *Escatorial Tacticon* (o listă de ranguri din 971) şi tratatul anonim *Despre organizarea campaniilor şi tactici* (din 990 ?), s-a putut estima în 1025, momentul de apogeu al militarismului bizantin, armata a putut să atingă un efectiv de aproximativ 250.000 soldaţi (marja de eroare fiind de 20.000 de oameni în plus sau în minus).

Capitolul are mai multe statistici (zece la număr) şi patru hărţi, un raport *text − imagine* care favorizează discursul. În prima reprezentare cartografică, *Armata Imperiului Roman de Răsărit către 395*, ostaşii sunt dispuşi într-o semi-elipsă începând din Moesia de Vest până în Egipt şi Libia (p. 77). *Armata Imperiului către anul 565* − este harta Imperiului universal, acea realitate geopolitică centrată pe unitatea Mediteranei. În imagine, soldaţii sunt diseminaţi, sub forma unei elipse, din Spania de sud-est, urmând traseul nord-est/est/sud-est până în Africa de nord-vest (Numidia şi Mauritania) (p. 97). *Armata Imperiului în 840* („Armata flexibilă" a lui Theophil Amorianul, 829−842, organizată în sistemul themelor, acum bine instituţionalizat) acoperea, cu efective diferite, spaţiul din Dalmaţia până în Crimeea, de aici prin estul Asiei Mici în Arhipelagul Egeean, până în Sicilia şi Calabria. Împreună, themata şi tagmata prinse în expresie cartografică, lasă impresia unui *stat-cetate* (p. 105). Cea de a patra hartă, *Themele către anul 1025*, înscrie cartografic zenitul puterii armatei bizantine şi al extinderii teritoriale. Din Sicilia, Calabria şi Longobardia, pe coasta Dalmaţiei până la Dunăre şi Marea Neagră, în Dobrogea, în Crimeea şi în thema Armeniacilor din estul Asiei Mici, Imperiul ne apare reorganizat prin comasare şi înfiinţarea de unităţi thematice noi (p. 128).

Efectivele armatei constituie o problemă care a preocupat întotdeauna pe strategi, dar nu în sine, doar cifric, ci efective eficiente, dispuse acolo unde şi când era nevoie; trupele stabile sau flexibile, ori cu îndoit rost, capabile de misiuni complexe. Pentru că Bizanţul a fost sub o ameninţare cvasipermanentă. Ce a primat în această istorie milenară, *pacea* sau *războiul*? *Anii de pace* sau *anii de război*?

Structurile armatei formează un alt capitol care a presupus o nouă şi altfel de lectură a surselor. Aceasta pentru că „la fel cum numărul soldaţilor înscrişi pe listele oficiale este diferit de al celor care luau parte la lupte, şi organizarea oficială a armatei era diferită, în funcţie de modul cum era desfăşurată aceasta pe câmpul de bătălie". Legiunile, cohortele şi *alae*-le, conduse de *tribuni, centurioni* şi *decurioni*, s-au menţinut până în secolul VI. *Strategiconul* lui Mauricius (sfârşitul secolului VI) menţionează primele înnoiri. Apar funcţii noi precum *vicarul, primicerul, dracomanii, medicul, trâmbiţaşul, toboşarul* ş.a. Un moment de cotitură a însemnat trecerea de la *legiune* la *themă*. Două texte bisericeşti, *Miracolele Sfântului Dumitru* şi *Viaţa Sfântului Filaret*, oferă date minime despre noua organizare. Mai concludente sunt informaţiile lui Philoteus (*Tratat*, 899) şi cele din *Taktica* împăratului Leon al VI-lea. Themele reprezentau sistemul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

defensiv, ele fiind „mai puţin potrivite pentru scopul ofensiv”. Pentru ofensivă erau trupele *tagmata* (formate din *scholae, excubiţi, vigili* şi *hicanati*). Iar împăratul avea o gardă personală numită, din anii basileului Constantin al V-lea (secolul VIII), *Imperialii*. Două tratate militare din domnia împăratului Nicephor (începutul secolului XI), *Despre ambuscade* şi *Precepte militare*, „accentuează importanţa infanteriei în lupta pe teren accidentat şi în ambuscade”. Infanteria, asociată cu cavaleria, a rămas o armă importantă şi în timpul lui Vasile al II-lea, basileu a cărui domnie face cumpănă „Anului 1000”. Pedestraşii şi călăreţii, primii având un ascendent numeric, sunt înregistraţi în tratatul *Despre organizarea campaniilor* scris, foarte probabil, chiar la cererea împăratului Vasile al II-lea. Themele din Balcani, organizate după cucerirea Bulgariei, erau cu o majoritate de infanterie şi o minoritate de cavalerie.

Dar „themele şi tagmatele, descendente directe din armatele mobile ale secolului al IV-lea şi ale îndepărtatelor legiuni romane, au dispărut înainte de anul 1100”. Însă, în conştiinţa soldaţilor şi a comandanţilor, acestea au rămas ca instituţii care îşi aveau originea în „vechea Romă”.

Plata soldaţilor (capitolul al IV-lea) a fost o problemă cronică în Bizanţ, o povară financiară, dar una vitală pentru stat. „Viaţa de soldat bizantin se potrivea multor bărbaţi, dar nu era atât de atractivă încât să compenseze o plată potrivită”. Militarul era un om respectat, „dar nu atât de prestigios încât gloria sa să cântărească mai mult decât salariile scăzute”. Armata romano-bizantină nu putea fi una eminamente formată din *recruţi*, chemaţi sub arme de puterea de stat. Erau şi *voluntarii,* apoi *mercenarii.* Natura surselor l-a determinat pe autor să recurgă la metoda „à rebours”, înapoi în timp, de la izvoare târzii, retrospectiv. De exemplu, *De la Theophil la Justinian.* Împăratul Theophil (829−842) a avut parte de o situaţie financiară strălucită („se scălda practic în aur”). De aceea şi-a permis cheltuieli extravagante (tron de aur, animale exotice în mărime naturală, orgi şi stucatură, toate din aur). În consecinţă, şi-a plătit „regeşte” militarii, *Statul de plată al armatei din 842* înregistrând suma de 1.441.404 nomisme (*nomisma*, „dolarul Evului Mediu”, cum i-a spus Roberto Lopez), salariile comandanţilor şi soldaţilor din *theme* şi *tagmata.* În anul 641, potrivit *Istoriei pe scurt* a patriarhului Nicephor, împăratul Constantin al III-lea, succesorul meteoric al lui Heraclius, şi-a remunerat armata cu 2.016.000 nomisme, sumă foarte mare, care trebuia să compenseze faptul că „înainte de anul 659 soldaţii nu deţineau loturi militare”.

O altă retrospectivă este *De la Justinian la Diocleţian.* Pentru acest răstimp nu sunt statistici generalizatoare, sunt însă diverse grile (precum aceea din 534, pentru cinci ducate din Africa de Nord) ori informaţii disparate care au permis unele generalizări relative. În amintitul an 534, pentru regimentele de graniţă (infanterie şi cavalerie) vistieria lui Justinian I a cheltuit 5.404 nomisme. Pentru armatele de interior, cu aceeaşi structură, statele de plată s-ar fi ridicat la suma de 15.289 nomisme. Împăratul Anastasius (491−518), care s-a remarcat ca un bun administrator, Imperiul acumulând în domnia lui imense rezerve de aur, a fost generos cu armata, a sporit plăţile militarilor, ceea ce a făcut să crească „atractivitatea serviciului militar”.

Aşadar, din secolul III până în secolul XI, sistemul de plată a militarilor a cunoscut numeroase schimbări, impuse de evoluţia organizării armatei, a tehnicii militare, de cursul monedei şi de politica financiară şi, mai cu seamă, de cele două situaţii determinante: *războiul* şi *pacea.* Sistemul themelor, când militarul (*ţăranul-stratiot*) primea de la stat un lot de pământ în schimbul îndeplinirii obligaţiilor armate, a făcut ca plata nominală să fie redusă. Dar şi în acest sistem au fost diferenţe notabile între cavalerie şi infanterie. Întregul demers al lui Warren Treadgold arată limpede că performanţele armatei au stat sub semnul cifrelor din statul de plată, „rezultatele din luptă şi loialitatea soldaţilor fiind direct proporţionale cu valoarea plăţilor încasate”.

Raportul *armată−societate* (capitolul al V-lea) a relevat clar că „armata a fost cel mai mare angajator al Imperiului”, fiind urmată de Biserică. Dar, faţă de Biserică, unde domina celibatul, soldaţii aveau familie, unele foarte numeroase, care depăşeau cu mult efectivele militare. De aici impactul pe care armata l-a avut asupra economiei, a societăţii în general. Întreţinerea armatei (salarii, echipamente, armament, deplasări) era „o povară considerabilă asupra plătitorilor de taxe”. La rândul lor, soldaţii „au reprezentat mereu o piaţă cuprinzătoare pentru cei care vindeau hrană, haine, cai şi alte bunuri”, drept pentru care „statul de plată militar era […] principalul mijloc de distribuire a monedei de către puterea bizantină către supuşi”. Trecerea la sistemul themelor, când soldaţii deţineau loturi de pământ, a tulburat un alt sistem, cel vechi, bine instituţionalizat, care funcţiona într-o economie de subzistenţă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dacă armata a fost o povară asupra forţei de muncă a Imperiului şi care a fost măsura acestei presiuni, un răspuns a fost obţinut prin corelarea dimensiunii forţelor militare cu aceea a populaţiei pentru perioada 284−1025 (v. *Tabelul 11*, p. 227). Cifrele (populaţia estimată, soldaţi cu normă întreagă, soldaţi cu jumătate de normă) au îngăduit concluzia că „armata n-a reprezentat niciodată un procent esenţial din forţa de muncă a Imperiului…". Sunt unele excepţii, precum răstimpul 300−450, „când lipsa forţei de muncă pare să fi fost o problemă". De altfel, în acelaşi segment temporal „armata s-a bazat mai ales pe recrutarea de barbari", situaţie explicabilă prin faptul că „bizantinii nu puteau fi uşor detaşaţi din agricultură", în timp ce barbarii „nu contribuiau la economia Imperiului".

Armata, cu structura şi funcţionarea ei, a stimulat economia de schimb (*banii* şi *comerţul*). Banii militarilor au ajuns la producător, care astfel şi-a putut plăti taxele, iar acestea ajungeau la bugetul statului pentru finanţarea diferitelor lucrări şi nevoi cotidiene. Ecuaţia aceasta n-a mai funcţionat atunci când, în secolul VII, a fost introdus mereu invocatul sistem al loturilor militare, şi acestea instabile în zonele de graniţă. Consecinţa a fost fluctuaţia repetată din statul de plată a militarilor, consecinţă generatoare de alte consecinţe.

Aprovizionarea armatei (*provizii* şi *depozite*) cu uniforme şi armament a presupus un sistem complex de colaborare între *stat* şi *privat*. Contribuabilii dădeau şi ei o parte din uniforme, raţii, cai şi furaje în contul impozitelor. Întreprinzătorii privaţi s-au angajat substanţial în aprovizionarea armatei cu armament şi uniforme, ceea ce a salvat statul de cheltuielile de transport. Au fost create depozite speciale, de unde soldaţii se puteau aproviziona.

Forţa de muncă, banii şi comerţul, pământul şi loturile militare, proviziile şi depozitele sunt, fiecare, parte a unui raport care a trebuit permanent reformat aşa cum situaţia o impunea, pentru ca armata să-şi păstreze capacitatea de apărare.

În final, cu aceeaşi erudiţie şi acribie, Warren Treadgold recompune relaţia *armată−stat* (capitolul al VI-lea). O făcuse într-o altă manieră, diseminat, şi în sinteza despre *stat şi societate* (v. nota 1). Acum este un discurs special, care a voit să arate, fără echivoc, că „armata şi puterea bizantină se susţineau reciproc în cadrul unei relaţii de încredere mutuală". Binomul acesta n-a funcţionat perfect, au fost multe revolte ale militarilor, iar unii împăraţi au fost detronaţi prin forţă armată. În general însă, „aflaţi atât în fruntea armatei, cât şi a statului, împăraţii au încercat […] să creeze condiţiile pentru ca aceste entităţi să lucreze împreună". Ca şi în cazul raportului *stat−biserică*, adăugăm noi, şi în relaţia *stat−armată* împăratul a avut întotdeauna un ascendent. Basileul era *unul*, el deţinea controlul în stat, armata nu avea o conducere unificată (precum Biserica, unde erau mai mulţi patriarhi). Armata avea un rol important în alegerea împăratului, era parte a unui trinom (*senat, armată, popor*), dar, odată ajuns în jilţul imperial, „capul" statului deţinea toate pârghiile puterii, era comandant suprem, legislator, reformator (inclusiv al armatei), deţinea controlul finanţelor de care depindea foarte mult armata. Era un monarh absolut, „basileu învestit de Hristos". *Armata avea forţa*, dar *împăratul avea puterea*. Împreună, *puterea* şi *forţa* au asigurat apărarea contra asalturilor succesive ale barbarilor şi controlul asupra a ceea ce s-a numit „barbaria interioară" (barbarii neasimilaţi). Teritorii pierdute au fost recucerite şi a fost asigurată, secole la rând, unitatea Imperiului centrată pe „Mare Nostrum" (Mediterana). „Marea epopee bizantină", în expresia bizantinistului G. Schlumberger, operă a împăraţilor-soldaţi Nicephor al II-lea Phocas, Ioan Tzimiskes şi Vasile al II-lea, a făcut ca Bizanţul să cunoască apogeul puterii, triumf care a devenit posibil numai cu o „armată naţională" (H. Ahrweiler; „popor ales" îi spune basileul-cărturar Constantin al VII-lea Porphyrogenetul). Un apogeu cu durată scurtă. Anii 1071 (catastrofa de la Manzikert) şi 1204 (Cruciada a IV-a, căderea Constantinopolului şi divizarea temporară a Imperiului) au pus capăt gloriei. Se anunţa decăderea lentă şi apoi prăbuşirea. Pentru aceasta, Warren Treadgold găseşte o explicaţie majoră, care implică *relaţia armată−stat*. În secolele XI−XII, Bizanţul îşi mai păstrase din prosperitate, dar nu şi armata de altădată. Împăratul Alexios I Comnenul (1081−1118) a format o armată nouă care însă „nu s-a putut substitui forţei profesioniste a trupelor native pe care Bizanţul a moştenit-o de la Roma, a menţinut-o atât de mult şi a dezmembrat-o în cursul secolului al XI-lea. Fără ea, puterea bizantină nu va putea fi niciodată la fel".

Demersul istoriografic al lui Warren Treadgold este unul cu totul remarcabil, care implică interdisciplinarul. Geoistoria, geopolitica, cartografia, statistica, contabilitatea, tactica şi strategia

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

militară au fost „convocate” pentru a da răspuns la o veche interogaţie a istoricilor: *cât şi cum a contribuit armata la mărirea şi decăderea Bizanţului*. Acum avem *un* răspuns.

Cartea are, ca *Anexă*, o *Listă de împăraţi romani din Răsărit (bizantini)* (284−1118), o *Bibliografie* (care include numai lucrările citate în note) şi un *Indice*.

*

Traducerea, realizată de Anda-Elena Maleon, abilitată şi cu exerciţiu în anglistică, şi Bogdan-Petru Maleon, cu specializare în istorie bizantină, activ şi prezent la manifestări internaţionale din acest domeniu, este limpede, fără ambiguităţi, ceea ce asigură o lectură cursivă.

Cu această nouă transpunere în limba română a unei cărţi de istorie bizantină, accesul la o civilizaţie fascinantă, difuzată pe spaţii foarte întinse şi cu trăire după „Vie et mort de Bizance” (Louis Bréhier, 1947), îşi adaugă un nou suport de acces larg în rândul celor interesaţi.

Ion Toderaşcu

GHEORGHE CLIVETI, *Europa franceză şi cauza română (1789−1871)*, Iaşi, Editura Junimea, 2010, 730 p.

Profesorul Gheorghe Cliveti este, astăzi, un specialist recunoscut în domeniul istoriei relaţiilor internaţionale (cel dintâi, în opinia mea, într-o branşă atât de specioasă, desigur dintre istoricii români) şi cel mai îndreptăţit la postura de „urmaş” al mult regretatului Leonid Boicu, pe care însă l-a depăşit prin *anvergura preocupărilor*. Aşadar, se cuvine să mă refer, chiar cu riscul de a fi acuzat de parţialitate – mulţi cunosc vechea amiciţie ce mă leagă de Domnia Sa −, la *statura* de istoric a D-lui Gh. Cliveti şi, mai cu seamă, la *programul istoriografic* asumat şi urmat consecvent într-o carieră, universitară şi de cercetare, întinsă pe mai bine de trei decenii.

Sunt mai multe direcţii de cercetare în *opera istorică* a D-lui Cliveti. Cea dintâi, „inaugurată” printr-o strălucită teză de doctorat, în urmă o lucrare de referinţă, *singura* pe acea temă, *România şi puterile garante 1856−1878* (Universitatea „Al. I. Cuza”, Iaşi, 1988, 253 p.), are în vedere locul şi rolul Principatelor Române/României în cadrul relaţiilor internaţionale din „secolul naţionalităţilor”. A urmat *România şi crizele internaţionale 1853−1913* (Editura Fundaţiei „Axis”, Iaşi, 1997, 277 p.), după care D-l Gheorghe Cliveti a părăsit, oarecum, drumul „însemnat” de opera lui Leonid Boicu, angajându-se plenar în „marea politică” prin *Concertul european: un experiment în relaţiile internaţionale din secolul XIX* (Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2006, 820 p.), o carte mare (inclusiv la *propriu*!), singulară, ca tematică, orizont al abordării şi noianul de informaţie, în istoriografia românească.

Concomitent, Gheorghe Cliveti a fost preocupat, ca să spunem aşa, de *bazele* istoriei relaţiilor internaţionale, realizând, în fond, o *introducere* în domeniu (de altă factură – şi ca suport temporal, şi ca problematică – decât „clasica” Renouvin-Duroselle): mai întâi un curs universitar, apoi *Prolegomene în studiul relaţiilor internaţionale. Epoca modernă* (Editura Academiei Române, Bucureşti, 2009, 359 p.). Putem admite că dânsul este un expert în *teoria* şi *practica* istoriei relaţiilor internaţionale, inclusiv prin depăşirea copioasă a orizontului relaţiilor diplomatice.

În fine, D-l Gheorghe Cliveti s-a ilustrat – „un păcat al tinereţii”, în sensul dulce al metaforei – ca un profund cunoscător al liberalismului românesc (*Liberalismul românesc. Eseu istoriografic*, Editura Fundaţiei „Axis”, Iaşi, 1996, 199 p.; *Istoria Partidului Naţional Liberal*, Editura BIC ALL, Bucureşti, 2000, p. 55−109, în calitate de coautor) – şi poate se gândeşte să ne ofere, cum zicea cronicarul, o „istorie întreagă” a liberalismului – ca linie de gândire politică şi ca partid de anvergură −, „ispravă” pe care, după mine, doar dânsul este capabil să o ducă la îndeplinire.

Am amintit, în acest context, *doar cărţile* istoricului Gheorghe Cliveti: ele sunt suficiente pentru *a elogia*, în fond, *opera* – aceasta a şi fost intenţia mea, fie şi întrucât elogiile, în branşa noastră, desigur acelea *publice*, se fac mai cu seamă la ocazii aniversative. Cândva, D-l Cliveti a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„emis" o judecată frapantă despre profesorul Gheorghe Platon: a deschis un şantier pentru un edificiu căruia i-a fost atât arhitect, cât şi constructor – „sentinţa", mi se pare, i se potriveşte şi lui Gh. Cliveti!

Ultima Dumnealui carte, pe care o prezentăm publicului în puţine cuvinte (o *prezentare*, iar *nu o recenzie*: pentru că nu mă socot capabil de o *analiză critică* a opului, preocupările mele de cercetare sunt pe o altă problematică), are o „cheie", pe care o putem identifica în chiar consideraţiile introductive ale autorului – şi aceasta este „*Europa franceză*". Există o deosebire între „Franţa oficială", ce s-a dezis, în 1830 şi în 1848, de „jocul formidabil al revoluţiilor", şi „Franţa nervoasă" (adesea eu însumi am considerat Franţa un barometru al nervozităţii sociale de pe continent, până la 1870−1871), animată de „marea ei vocaţie" – aceea de „campioană a naţiunilor", de „promotoare a Europei viitoare (franceză!)". Dar „Cauza aceleiaşi noi Europe nu putea fi însă în deplină concordanţă cu tendinţa naţionalismului francez de a fi *tutelar*" (s.a.). În 1870−1871, doar aparent „Europa franceză" a suferit o „sincopă": dacă o raportăm la „*valoarea istorică a principiului naţional*" (s.a.), ea s-a „revanşat" prin „sistemul de la Versailles". Îmi permit, totuşi, să sugerez că acel concept/metaforă de „La Grande Nation" – utilizat, mi s-a părut, ca unul „adjudecat" de către D-l Gh. Cliveti – se concretizează/explică prin „expansiunea revoluţionară" în lume, cum direct admitea Jacques Godechot, „lansatorul" conceptului pomenit.

În esenţă, ne spune autorul, „miza" acestei cărţi nu e „tema mare a *influenţei franceze*, a receptării modelului occidental, de stat şi societate, în cazul românilor" şi nu ţine în sensul ei profund de istoria „diplomatică". Nu e o carte, aş adăuga, în genul acelora ale lui Pompiliu Eliade sau ca atâtea altele care au marşat pe ideea „împrumuturilor" – este o examinare somptuoasă a edificării naţionalităţii şi statalităţii noastre într-un „mediu" infestat de influenţa „Europei franceze".

Şi o precizare în legătură cu limitele cronologice ale „desfăşurătorului" înfăţişat de D-l Gh. Cliveti: deşi sintagma „Europa franceză" s-a utilizat ca acoperind secolele XVIII−XIX, intervalul asumat, 1789−1871 (aparent ar coincide cu aceea a „revoluţiei occidentale" sau „atlantice", concept abandonat astăzi, fie şi datorită veninoasei conotaţii politice *contemporane*, la nivelul anului 1955, în care a fost concepută), se explică, pe de o parte, prin „sincopa" deja amintită şi, pe de altă parte, prin faptul că Revoluţia Franceză din 1789 – ideea, frapantă şi profundă, aparţine D-lui Cliveti – „a anticipat" şi chiar „a iniţiat" secolul al XIX-lea!

Această ultimă carte a D-lui Cliveti are unsprezece capitole, ce pot fi grupate în trei părţi distincte. Primele două capitole (*Revoluţia franceză şi „secolul naţionalităţilor"*; *Ordinea europeană de la 1815: cauza română „în dedalul oriental*") sunt „introductive sau ca dări de diapazon la interpretări tematice" – altfel spus, „o pregătire de teren pentru următoarele, partea de rezistenţă", în număr de cinci (*Revoluţia de la 1821: enunţul politic al cauzei române; Restaurarea domniilor pământene în Principatele Române, la 1822: implicaţii europene*; *„La marginea imperiilor…, soarele României nu avea rază"; Revoluţia română de la 1848−1849: „o naţie în călindarul lumei"*; *Franţa la pupitrul concertului european, cauza română „pe agenda marii politici" (1852−1866)*). În fine, ultimele patru capitole (*„Politica renană" a lui Napoleon al III-lea şi candidatura lui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen la tronul României; Accente franceze în cenzura internaţională aplicată stării politice a României (1866−1877); „Sincopa Europei franceze la 1870−1871: repercusiuni asupra României; Epilog: românii la moartea lui Napoleon al III-lea*) sunt, în parte, studii de caz, realizate însă după aceeaşi „reţetă" inconfundabilă – erudiţia documentară combinată cu forţa analizei, la care se adaugă nu puţine „ingrediente" stilistice.

În altă ordine de idei, am enumerat intenţionat titlurile celor unsprezece capitole ale acestei cărţi de gală, un eveniment editorial, în timpuri normale: pentru a sugestiona, *în această prezentare*, publicului cititor un univers problematic şi, în acelaşi timp, ideatic; apoi, cele mai multe au formulări memorabile – şi cine a „frecventat" scrierile istoricului Gh. Cliveti s-a putut convinge cu uşurinţă că fie şi analiza unei metafore e dusă până în pânzele albe.

Mihai Cojocariu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CAROL IANCU, *Evreii din Hârlău. Istoria unei comunităţi*, cuvânt înainte de Alexandru-Florin Platon, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, 398 p.

Apariţia, în 2013, a unei cărţi dedicate evreilor din Hârlău, la prestigioasa editură a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, se înscrie în domeniul firescului. Volumul face parte din colecţia Historica a editurii, seria Dagesh, o serie inaugurată de volumul *Profesori şi studenţi evrei*[1] şi care se doreşte a fi una dedicată culturii şi istoriei evreilor. Pentru aceasta însă au fost necesare decenii de cercetare şi de dialog cu stereotipurile predominante din istoriografie, cu reticenţele opiniei publice, cu opreliştile din Arhivele Naţionale şi, uneori chiar, cu amânările din mediul politic. Au contribuit la această normalitate, menţionăm doar două iniţiative instituţionale, eforturile celor angajaţi în susţinerea masterului de Istoria evreilor de la Facultatea de Istorie a Universităţii ieşene şi râvna cu care, începând cu anul 1996, domnul Silviu Sanie a făcut posibilă apariţia revistei „Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae”, unde au fost publicate materiale privitoare la istoria evreilor din Iaşi, cu precădere.

Alături de aceste reuşite, în ultimele două decenii, pentru comunitatea academică ieşeană, figura profesorului Carol Iancu reprezintă un caz aparte. Un parcurs editorial care l-a consacrat drept cel mai reprezentativ istoric al problemei evreieşti în epoca de modernizare a României, vine să completeze tabloul unei istorii pe care comunitatea sa de origine a trăit-o în mod traumatic, în multe momente ale primei jumătăţi de secol XX. Format în istoriografia franceză, profesor al Universităţii Paul Valéry din Montpellier, dar mereu „prezent” în ţara de origine şi în Hârlăul natal, Carol Iancu s-a implicat activ, în ultimii ani, în dezvoltarea unor proiecte de cercetare asupra comunităţii evreieşti din Moldova (a doua jumătate a secolului XIX − prima jumătate de secol XX). Printre cei mai câştigaţi, în mod firesc, au fost studenţii care au beneficiat de pe urma generozităţii sale în domeniul conducerii doctorale. Rodul major al celor două decenii de colaborare academică dintre Iaşi şi Montpellier, pe lângă simpozioane ştiinţifice sau volume/teze de doctorat bilingve româno-franceze, a fost redescoperirea istoriei comunităţii evreieşti din Moldova şi punerea în circuitul istoriografic a unor surse şi teme de cercetare, tratate mult prea pătimaş în trecutul apropiat. S-a câştigat normalitatea în jurul unor teme ale istoriei locale şi ale comunităţii evreieşti, ale căror rezultate se întrevăd deja.

Cartea de faţă, *Evreii din Hârlău. Istoria unei comunităţi*, este dedicată de către profesorul Carol Iancu oraşului şi comunităţii de origine. Ajuns la vârsta la care, de obicei, un istoric consideră drept o datorie firească să onoreze localitatea în care s-a născut, Carol Iancu a scris „o carte de suflet” pentru comunitatea evreilor din Hârlău. În mod firesc, autorul şi-a asumat toate riscurile epistemologice ale unei asemenea restituiri, deopotrivă cu caracter istoriografic şi memorial (Al.-F. Platon în *Cuvânt înainte*, p. 16). Cunoscând efortul său de cercetare în arhivele ieşene, în timpul a două-trei vacanţe de vară în anii din urmă, ştim că acest ultim deziderat, cel memorial, a cântărit greu în opţiunea profesorului Carol Iancu. De altfel, această carte a fost pregătită încă din anii formării sale ca istoric, dovadă fiind zecile de interviuri pe care le-a realizat, de-a lungul timpului, cu unii membri ai comunităţii, interviuri citate în volum şi care se păstrează în arhiva personală a domniei sale. În timpul documentării, acesta a lucrat cu cea mai mare râvnă şi emoţie, în acelaşi timp, dezlipindu-se foarte rar de masa din Sala de Studiu a Arhivelor ieşene. Multe dintre locurile sau evenimentele descrise de documente şi o parte din oamenii redaţi cu grijă în paginile cărţii i-au însoţit autorului primii paşi în viaţă. În acest fel, înţelegem de ce, uneori, în paginile cărţii nostalgia şi amintirea anilor copilăriei şi tinereţii îl cuprind pe autor. În acele momente, acesta a preferat să lase pe cei intervievaţi să vorbească despre şcoală, despre sărbătorile evreieşti şi profesori sau despre dealurile Hârlăului.

Cartea este compusă din 13 capitole referitoare la istoria evreilor din Hârlău, începând din Evul Mediu şi terminând cu secolul XX, din 12 anexe reprezentative, din 32 de documente redate în facsimil şi din 26 de ilustraţii cu oamenii şi reperele oraşului în discuţie. Volumul conţine, de

[1] Carol Iancu, Alexandru-Florin Platon, *Profesori şi studenţi evrei. Enseignants et étudiants juifs*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 2012.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

asemenea, 65 de tabele cu liste întregi de persoane distribuite pentru perioadele tratate. Tabelul 62 este unul cu valoare aparte pentru istoria locului şi a comunităţii deopotrivă, cuprinzând lista membrilor comunităţii pentru anul 1947. Erau 1.378 de persoane şi 450 de familii evreieşti. Toţi aceştia, în anii următori, au fost nevoiţi să ia calea exilului. Majoritatea capitolelor au ca subiect istoria evreilor din Hârlău în a doua jumătate a secolului XIX şi până în anii ’50 ai secolului trecut. Sunt analizate aspectele demografice şi onomastice, cele şcolare, religioase sau culturale, cele două războaie mondiale, cu traumele suferite în a doua conflagraţie mai ales, deportările şi muncile forţate, mişcarea sionistă din oraş, declinul comunităţii în anii comunismului şi, în epilog, sunt povestite întâlnirile evreilor proveniţi din Hârlău de la Tel Aviv (1984) şi Petach Ticva (2012). Meticulozitatea cu care profesorul Carol Iancu a redat istoria comunităţii în anii în care aceasta s-a risipit îl consacră drept adevăratul „cronicar” al vieţii evreilor din Hârlău.

Mai este un lucru care merită semnalat şi care arată efortul de documentare ce a slujit la apariţia cărţii. Sunt redate în volum, de ordinul miilor, nume ale evreilor din Hârlău, începând cu ultimele decenii ale secolului XIX, un recenzent al cărţii menţionând peste 4.000 de evrei nominalizaţi. Pentru perioada 1876−1908, lista născuţilor, morţilor şi căsătoriilor este redată în mod exhaustiv şi, credem că dacă profesorul ar fi avut acces la registrele de stare civilă şi pentru restul perioadei, am fi avut astăzi tabloul tuturor evreilor din Hârlău. Cartea nu a fost scrisă doar pentru urmaşii celor care au format comunitatea şi care astfel îşi regăsesc pomeniţi strămoşii. Credem că, dincolo de acest efort legitim, istoricul Carol Iancu a dorit mai mult decât atât. O monografie documentată în mod serios, care să valorifice izvoarele edite, documentele din arhivele publice, cele din colecţiile personale şi informaţiile de genul celor furnizate de istoria orală lipsea pentru comunitatea evreilor din Hârlău, aşa cum lipseşte încă pentru celelalte oraşe ale Moldovei. Volumul devine, astfel, un reper pentru oraşul Hârlău şi pentru urmaşii celor din comunitate şi completează, în chip fericit, istoriografia românească. Prin informaţiile puse în circulaţie şi prin deschiderile pe care le propune, *Evrei din Hârlău. Istoria unei comunităţi* va deveni, în scurt timp, un model al demersurilor de aceeaşi natură.

Cătălin Botoşineanu

CONSTANTIN BOBULESCU, *Dealu lui Păun*, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Gheorghe G. Mironescu, cuvânt înainte de prof. univ. dr. Ion I. Solcanu, indice general de dr. Alexandrina Ioniţă, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2012, 298 p.

Deşi o mare parte din opera lui Constantin Bobulescu (8 mai 1882 − 1 decembrie 1958) a fost publicată în timpul vieții sale, după 1947 acestuia i s-a limitat dreptul de a-și publica studiile, astfel încât 14 lucrări extrem de prețioase ale ilustrului preot cărturar au rămas în manuscris.

Între aceste lucrări, se numără și volumul cu caracter biografic și autobiografic intitulat *Dealu lui Păun*, al cărui manuscris a trebuit să aștepte aproape 70 de ani până să vadă lumina tiparului. Acest eveniment publicistic a avut loc la sfârșitul anului 2012, la Casa Editorială *Demiurg* din Iași, în urma inițiativei prof. univ. dr. Ion I. Solcanu și a muncii lui Gheorghe G. Mironescu. Manuscrisul acestei cărți este format din patru caiete școlare, ce însumează 429 de pagini, scrise cu cerneală neagră și numerotate cu creion negru.

Volumul editat se deschide cu un *Cuvânt înainte* al prof. univ. dr. Ion Solcanu, urmat de un *Studiu introductiv* și o *Notă asupra ediției* întocmite de către Gheorghe G. Mironescu. Manuscrisul întocmit de Constantin Bobulescu era structurat doar în trei părți: *Părintele Ionică, Strămutarea bunelului în Dealu lui Păun* și *Tatăl meu*. Pentru a ușura lectura, în funcție de conținutul textului, editorul a împărțit lucrarea în 15 capitole*: Părintele Ionică: neam de răzeș; Studiile și căsătoria; Fiii părintelui Ionică: Vasile și Ion; Strămutarea bunelului în Dealu lui Păun; Tatăl meu: paroh în Vlădiceni; Șorogari, a doua parohie a preotului Ion Bobulescu; Bunelu, așa cum l-am cunoscut la biserica din Dealu lui Păun; Bunelu − slujitor al altarului; Un drum cu bunelu la Buciumi; Ieroschimonahul de la schitul athonit Prodromu; Sărbătoarea Paștilor în Dealu lui Păun; Mitropolitul Iosif Naniescu; Prețul mitrelor episcopale în secolul XIX; Vizita la mănăstirile din Munții Neamț* și *Ultima întrevedere cu bunelu*. Totuși, titlurile părților date de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

autor au fost marcate în cuprinsul volumului cu caractere italice, pentru a le diferenția de cele date de editor. Totodată, acesta din urmă a păstrat exprimarea scrisă a părintelui Constantin Bobulescu, adaptând-o normelor ortografice și de punctuație actuale.

La finalul volumului, Gheorghe G. Mironescu a alcătuit o *Bibliografie* cu lucrările lui Constantin Bobulescu și cu studiile de care s-a folosit în redactarea notelor explicative, iar Alexandrin Ioniță a realizat un *Indice general*.

Personajul central al cărții *Dealu lui Păun* este bunicul patern al autorului: părintele Ionică Dimitriu Bobulescu, parohul bisericii din Dealu lui Păun între 1874 și 1904. Acesta este preotul desăvârșit, constituind un model atât pentru nepot, cât și pentru enoriașii săi: evlavios, smerit, altruist, ce păstrează neclintită rânduiala bisericească, cald cu poporenii, dar aspru cu odraslele sale atunci când acestea se codeau de la învățătură. Mai mult chiar, părintele Ion Dimitriu Bobulescu și-a dus în tăcere crucea unei vieți pline de necazuri: rămas văduv de tânăr, lipsit de mijloace materiale, și-a crescut și educat exemplar cei doi copii. Din păcate, cei doi fii ai săi se sting în floarea vârstei, lăsându-i pe umeri și povara îngrijirii nepoților rămași orfani. El și-a alinat durerea sfâșietoare a pierderii celor dragi ca un mucenic: în post, „lacrimi și rugăciune".

În același timp, autorul încearcă să-și reconstituie originile paterne, prilej cu care oferă cititorului numeroase și prețioase date de istorie bisericească și socială, dar și importante informații etnografice și filologice. Astfel, volumul oferă prețioase știri despre orașul Iași și despre împrejurimile sale la cumpăna veacurilor XIX−XX. De asemenea, Constantin Bobulescu face frumoase descrieri ale locurilor prin care a trecut și oferă date savuroase despre personalitățile vremii. Totodată, sunt descrise și analizate instituțiile societății românești din acea vreme, între care biserica și școala ocupă un loc predominant. Apoi, autorul creionează un portret tulburător al vieții sociale din epoca amintită: abuzurile, lipsa de credință și arghirofilia înalților prelați; modul în care un preot putea obține o parohie; obiceiurile religioase impuse de lăcomia arhiereilor, care nu aveau nimic de-a face cu credința adevărată; sărăcia preoților de mir și a sătenilor pe care aceștia îi păstoreau; negocierile preliminare încheierii căsătoriilor sau alimentație sărăcăcioasă a românilor. Nu lipsesc nici informațiile privitoare la haiducie, la pedepse ori la moralitatea îndoielnică a unor locuitori, multe din ele subminând imaginea idilică a țăranului român. Spre exemplu, și atunci existau săteni care nu mai restituiau banii împrumutați sau îndrăzneau chiar să jefuiască bisericile, dar și tinere mame rămase văduve care-și părăseau copiii doar pentru a se recăsători. În sfârșit, Constantin Bobulescu oferă date savuroase despre credințele și obiceiurile populare, redă multe din arhaismele folosite atunci în satele aflate la marginea târgului Iași și explică unele toponime locale.

Stilul lucrării de față este extrem de plăcut, trădând talentul unui mare povestitor, cu un umor de mare rafinament, a cărui operă științifică publicată până acum nu ne-a lăsat nici măcar să-l bănuim. De fapt, încă de la primele rânduri ale cărții, cititorul este copleșit de harul literar al autorului, lectura fiind ușoară și rapidă.

Remarcând informațiile variate din lucrarea *Dealu lui Păun*, ne dăm seama că inițiativa tânărului istoric Gheorghe G. Mironescu este un demers care merită toată aprecierea și recunoștința specialiștilor și a publicului larg. Suntem încrezători că tânărul editor își va continua munca cu editarea și celorlalte manuscrise ale lui Constantin Bobulescu, de curând el încredințând tiparului un alt manuscris al preotului cărturar, consacrat familiei sale materne: *Tătărașii sau traiul negustorului Ioan Movileanu din veacul al XIX-lea, străbunicul de pe mamă al preotului C. Bobulescu și alte chipuri*.

Din păcate, locul actual de muncă al editorului este total inadecvat cercetării, domeniu spre care Gheorghe G. Mironescu are înclinații reale. De aceea, sperăm ca, într-o perioadă cât mai scurtă, domnia să se alăture unei instituții care să-i valorifice efortul și pasiunea, în așa fel încât acestea să producă roade de care știința și cultura istorică românească au mare trebuință.

Arcadie M. Bodale

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRU ZUB, *N. Iorga: studii și note istoriografice*, Brăila, Editura Istros, 2012, 334 p.

Cum însuși autorul mărturisește, în opțiunile sale profesionale „datând de pe la jumătatea secolului XX" – *o, tempora!* –, Nicolae Iorga „a deținut mereu un loc aparte, ca element al programului de «valorificare a moștenirii», admis cumva, atunci, de regim, însă și ca exigență istoriografică în sine". Biobibliografiile și monografiile exemplare pe care Alexandru Zub le-a consacrat unor „iluștri înaintași", de la M. Kogălniceanu și A. D. Xenopol la V. Pârvan, au dat celor conectați la împlinirile unui proiect de studiu unic prin ținuta discursului sau prin registrul tematic motiv de așteptare și a unei „cărți rotunde" despre N. Iorga. Poate și naturalul respect colegial față de repertoriul bibliografic și monografia îndelung încercate de Barbu Teodorescu, din relații speciale ale lui cu viața de om și opera Savantului, să-l fi determinat pe Al. Zub să amâne acea „carte". Detașarea temporală față de anumite sensibilități „de epocă interbelică", detașarea atitudinală față de imperative ideologice ale reconsiderării naționale demarate de pe la 1964, de „regimul roșu", și, mai presus de orice, impresia produsă de monografiile consacrate, în anii '70 ai secolului trecut, personalităților sus-amintite recomandau numele lui Al. Zub pentru un demers de specialitate, cu nuanțări de genul domeniului său de studiu și confirmări ale splendidei surprinderi, de G. Călinescu, a posturii iorghiene de „istoric integral", de o forță menită parcă „secării" șanselor de a mai fi urmate de alții căile străbătute de scrisul său. Recomandarea viza redarea cu instrumentarul istoricului și cu vocația discursului înalt a personalității „marelui pontif național", care, precum recent s-a apreciat (Eugen Negrici, *Iluziile literaturii române*, București, Cartea Românească, 2008, p. 60), ca prodigios literat, întemeietor de instituții culturale, fondator de reviste, publicații academice, școli și case de cultură, inițiator de congrese și reuniuni internaționale, însuflețitor de conferințe, promotor de mișcări politice și curente intelectuale, a părut chemat „să țină deasupra capului tablele legii, pregătit să anunțe în orice clipă urgia ce va să vină asupra neamului său", la înfierbântata trecere între anii '30 și '40 ai secolului XX.

O carte despre Iorga se făcea anunțată, la Al. Zub, de contribuțiile sale, „pe seama arhivelor disponibile, ca și sub raport exegetic și chiar gazetăresc", la elucidarea unor mari teme ale istoriografiei noastre (pașoptism, școala critică, istorie și istorici din perioada interbelică, discurs identitar etc.), teme dintre care unele și-au avut de principal reper creația „polihistorului" scrutător al noului ideal național încă de pe la 1900. Volumul *N. Iorga: studii și note istoriografice* se vede ca o confirmare veridică în sensul celor menționate. Interesant că de la acest volum sunt motive de a crede că și la o analiză, de așteptat, a operei lui Al. Zub va fi de pornit spre a fi decelate firele intime dar și de rezistență ale tematicii și finalității ei. A și „socotit" că „studiile, eseurile, notele diseminate de-a lungul anilor în revuistica de specialitate, ca și în presa culturală ar putea fi (…) de folos sub multiple aspecte pentru studioșii trecutului nostru", după cum vor afla, acele texte, „inserate oarecum în ordinea apariției", cu ceva „decupaje tematice", lăsate „în forma inițială, anume spre a semnala posibilitatea unui tip de discurs din anii '60–'80 ai secolului trecut". S-a văzut încercat, când a scris despre Iorga, „de bucuria de a-i admira imensa desfășurare intelectuală și «risipă» cărturărească, pas cu pas, din intersectările cu alți contemporani, ca și din fascinanta lui arhivă (îndeosebi corespondență) de la Biblioteca Academiei". „A cutezat", cum mărturisește, să-i evidențieze „sugestiile, liniile ideatice" într-un volum editat de istorici ieșeni „la un secol de la nașterea Savantului, în 1971", înainte „de a se da semnalul unei noi și parțiale obnubilări, pe linia «revoluției culturale» preconizate oficial în chiar anul amintit". I-au fost, de aceea, cu atât mai mult de apreciat „eforturile de restituție" ce au continuat în Iași, în București și „în alte locuri", cu rezultate ce au sporit substanțial «patrimoniul» cunoașterii vieții și operei lui N. Iorga.

Deplin revelatoare pentru felul în care s-a apropiat „de personaj" și și-a intersectat tematica de cercetare cu opera „ilustrului înaintaș" apare ordonarea de Al. Zub a fiecăreia dintre cele patru părți ale prezentului volum de *Studii și note istoriografice* (*Personalia, biographica; Paralele, analogii; Idei, teme, conexiuni; Generalități, sinteze istorice*). Din chiar prima parte, impresionează articolul *Casa cărturarului*, un pelerinaj al tânărului Zub, din anul 1969, la un „locaș" unde s-a văzut parcă „încărcat" de energii și animat de dorința împlinirii cărturărești. Celelalte

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

texte din aceeași parte a volumului redau epistolarul iorghian, „învățăminte" ale Savantului despre locuri, oameni și evenimente contemporane lui. *Paralelele și analogiile* din partea a doua, cu deosebire cele privindu-i pe Iorga și Kogălniceanu, pe același Iorga și V. Pârvan, incită imaginația cititorului și despre unele, posibile, între Al. Zub și concepătorul *istoriologiei umane. Ideile, temele și conexiunile* centrate de puternica personalitate a „polihistorului" vădesc o cuprindere de sus a sintezei istoriografice de Al. Zub. La fel *Generalitățile, sintezele istorice*, cu lămuriri salutare ale deschiderilor tematice iorghiene, cu bună dreptate făcută asupra polemicilor iscate de acestea. Și toate întru realizarea volumului *N. Iorga*: *studii și note istoriografice*, a cărui utilitate rămâne „să o constate cititorul interesat de marile valori ale istoriei și culturii noastre".

Gh. Cliveti

LUCIAN NASTASĂ, *Intimitatea amfiteatrelor. Ipostaze din viața privată a universitarilor „literari" 1864−194*8, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2010, 525 p.

Pentru profesorul şi cercetătorul Lucian Nastasă, istoria socială a culturii, domeniu epistemic de la care se revendică, iar în cadrul acesteia cu precădere istoria spațiului academic românesc, a constituit, în ultimii 20 de ani, zona de interes[1]. Zeci de studii şi câteva cărţi au jalonat efortul istoricului de a reda avatarurile comunităţii universitarilor. Această postură istoriografică, care nu este singulară în preocupările sale, a fost uneori întâmpinată cu răceală în rândul istoricilor. Rolul acesta Lucian Nastasă şi l-a asumat pe deplin, fapt care îl plasează astăzi pe istoricul clujean între cei mai „intimi" cunoscători ai ambianţei academice româneşti.

În cartea de faţă, Lucian Nastasă oferă publicului o nouă piesă din amplul său proiect de cercetare asupra personalului Universităţilor româneşti, de la fondarea acestora până la instaurarea comunismului. Facultatea de Litere a constituit primul şantier al cercetătorului Institutului de Istorie „Gh. Barițiu" din Cluj[2]. După o analiză riguroasă a itinerariilor formatoare, apoi asupra *„Suveranilor" Universităţilor*, cum îi numeşte autorul pe profesorii facultăţilor de litere şi filozofie, în noua sa carte, Lucian Nastasă completează tabloul comunităţii universitarilor „literari" ai României. De data aceasta, biografia a fost cea care a dirijat impresionantul efort documentar al autorului. O sumă de microbiografii ale universitarilor, în care viaţa intimă este deconspirată, au constituit epilogul demersului demarat în 2006.

Autorul este conştient de consecinţele uneori destructurante pe care istoria intimităţilor o poate aduce miturilor construite în jurul unor mari personalităţi culturale. Reconstituirea biografiilor acestora a ignorat mai mereu aspectele de viaţă intimă, fiind prezentate în mod fragmentar intrigile şi jocurile de culise la care universitarii au participat. Însă, acestea au constituit doar un eşantion al identităţii, care nu dau seama de totalitatea intelectualului. În definitiv, viaţa universitarilor a fost „un gigant amfiteatru" (p. 11), care a lăsat în văzul auditorilor profilul familial, latura casnică, viaţa extraconjugală, situaţia materială sau spaţiul locuirii. În jurul acestor coordonate, istoricul îşi construieşte demersul de faţă. „Anormalitatea", „nesocializarea", gesturile excentrice ale actorilor spaţiului universitar nu trebuie căutate în determinări strict intelectuale. Prezenţele publice ale profesorului universitar au un corespondent şi în modul în care acesta a integrat viaţa intimă proiectelor intelectuale.

În jurul acestui subiect, autorul nu a dorit să pună în pagină doar un amalgam de mondenităţi. Marilor personalităţi ale culturii române, Maiorescu, Ibrăileanu, Philippide, Iorga, Blaga sau Haşdeu, nu li se întocmeşte un rechizitoriu al „păcatelor lumeşti". În carte, Lucian Nastasă

[1] Cartea de faţă, mai bine spus domeniul vieţii intime căruia istoricul clujean a dedicat acest volum, are la bază anii formării în spaţiul universitar ieşean, acolo unde primii paşi în direcţia aceasta s-au consumat sub îndrumarea profesorului Ştefan Sorin Gorovei, căruia autorul îi mărturiseşte recunoştinţa.

[2] Celelalte două cărţi ale lui Lucian Nastasă asupra corpului profesoral al facultăţilor de litere şi filosofie sunt: *Itinerarii spre lumea savantă. Tinerii din spaţiul românesc la studii în străinătate (1866−1944)*, Cluj, Editura Limes, 2006, şi *„Suveranii" Universităţilor româneşti. Mecanisme de selecţie şi promovare a elitei intelectuale. Facultăţile de Filosofie şi Litere (1864−1948)*, Cluj, Editura Limes, 2007.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

proiectează detaliile intime în evenimentele majore din viaţa acestora, li se completează biografia cu date care explică unele reacţii publice, absenţele îndelungate, înverşunări sau dezertări. Aventura (N. Petrescu), inhibiţia de orice gen (Al. Philippide), flirtul, pasiunea fierbinte (Teohari Antonescu), dezamăgirea conjugală (P. Comarnescu, Iorga), gelozia, trădările, iubirile pasagere, eşecurile din cuplu (O. Densuşianu), dar şi trăinicia unei relaţii (T. Bratu, a doua căsătorie a lui Iorga) au fost ipostaze ale devenirii marilor literaţi, care uneori plasează într-un alt orizont dinamica creaţiei literare sau, în cazul lucrării de faţă, explică mecanismele de funcţionare ale facultăţilor de litere şi filosofie.

Dincolo de amănuntele picante, în volum sunt prezentate şi câteva detalii inedite, care completează tabloul unor generaţii. Adevărate analize sociologice sunt dedicate descendenţilor ori soţiilor; este analizată şi fizionomia spaţiilor în care au locuit şi sunt prezentate etapele „ieşirii din scenă". În capitolul *Soţia profesorului universitar*, este reliefat impactul pe care soţiile profesorilor universitari l-au avut asupra acestora, secondându-le cariera, precum în cazurile lui Al. Odobescu, Aron Densuşianu, N. Iorga sau G. Călinescu. Modul în care au urmărit sau au influenţat carierele descendenţilor este o altă componentă a biografiei profesorilor, care explică „natura relaţiilor familiale" (p. 298). În acest fel, Lucian Nastasă urmăreşte, pentru un eşantion semnificativ, modul în care, în spaţiul universitarilor, s-a manifestat atitudinea de „reproducere culturală". Apoi sunt analizate eforturile unor literaţi de a aranja copiilor o carieră sau de a le contracta o căsătorie profitabilă (Ibrăileanu, Tzigara-Samurcaş). Au fost înregistrate şi eşecuri familiale, cupluri care au fost obligate să înfieze, în lipsa descendenţilor (S. Dragomir, D. Russo). În alte cazuri, dispariţia prematură a copiilor (O. Ghibu, V. Pârvan, Haşdeu) i-a dărâmat pe universitari, cariera acestora intrând pe o altă orbită, vecină cu eşuarea sau autodistrugerea.

Situaţia materială şi spaţiul locuirii este un bun prilej pentru autor să constate diferenţele care i-au separat pe universitarii români în ceea ce priveşte luxul pe care şi l-au permis sau cum au evoluat de la „2 odăi" la case spaţioase, în zone foarte căutate ale oraşelor universitare. Avem mai mult decât o topografie a spaţiului de locuit (camera de dormit, biroul de lucru, camera de oaspeţi, camera soţilor, spaţiul verde); Lucian Nastasă schiţează o conduită a vieţii, înregistrând felurite tabieturi sau gusturi, dar şi modul în care o parte a universitarilor (Giurescu, Călinescu, S. Mehedinţi, D. Gusti) s-au adaptat „rigorilor" locuirii în comun, odată cu prigoana comunistă.

Ieşirea din scenă surprinde, cu inevitabila doză de sensibilitate, modul în care universitarii au asumat anii de pensie. Deşi pentru un cercetător, ieşirea la pensie nu este echivalentul izolării şi al uitării, o parte a universitarilor, în special cei care au prins debutul comunismului, nu au avut un final al vieţii pe măsura realizărilor. În această categorie sunt integraţi şi cei care au fost pensionaţi forţat şi scoşi din învăţământ, precum Gh. Brătianu. Unii universitari prestigioşi, I. Nistor, D. Gusti, I. Lupaş, P. Caraman, C. Rădulescu-Motru, au fost obligaţi să supravieţuiască sărăciei şi izolării, alţii au convieţuit cu regimul (Oţetea, Iordan, Ralea, Călinescu).

Programul de cercetare al istoricului Lucian Nastasă asupra comunităţii academice româneşti este unul cât se poate de binevenit, perioada universitară a unor mari personalităţi culturale fiind, astfel, integrată biografiei acestora. Cartea de faţă completează în chip fericit ancheta asupra facultăţilor de litere şi filosofie, adăugând şi perspectiva „intimităţilor" actorilor principali. O documentare realizată de-a lungul a două decenii a făcut posibilă apariţia acestei prime serii asupra universitarilor „literari". Încheierea acestui ciclu de studii, credem noi, constituie de fapt pentru istoricul Lucian Nastasă un nou început, o provocare adresată celorlalte facultăţi ale universităţilor româneşti: dreptul, medicina şi ştiinţele.

Cătălin Botoşineanu

MIHAELA TEODOR, *Anatomia cenzurii. Comunizarea presei din România (1944−1947)*, Târgovişte, Cetatea de Scaun, 2012, 340 p.

Perioada de relativă democraţie dintre finalul regimului autoritar antonescian şi instaurarea republicii totalitare a reprezentat un segment temporal atipic, unde înfruntările politice se desfăşurau după reguli nemaiîntâlnite şi cu o ferocitate nemaivăzută. Alături de Ministerul de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Interne, Presa a fost, poate, cel mai eficient şi agresiv instrument de impunere la scară naţională a puterii comuniste. În acele condiţii, PCR a făcut totul pentru a decredibiliza, intimida şi suspenda ziarele care nu i se subordonau politic. Partidul a înţeles că miza comunizării rapide a presei era una uriaşă. Bătălia pentru câştigarea minţilor românilor, chiar şi prin mijloace insidioase şi frauduloase, era una decisivă în contextul efortului de eliminare a elitelor „burgheze".

Mihaela Teodor devoalează într-o lucrare bazată pe o cercetare detaliată şi o analiză atentă – *Anatomia cenzurii. Comunizarea presei din România (1944−1947)* – mecanismele prin care guvernul Petru Groza a obţinut controlul complet asupra presei din toată ţara. Începută cu intimidările, această acţiune de lungă durată a trecut prin diverse faze şi a utilizat diferite mijloace, ajungându-se după câţiva ani la înregimentarea unora dintre jurnalişti sau la epurarea altora, la suprimarea ziarelor opoziţiei şi, în final, la comunizarea rămăşiţelor presei democratice.

Propunându-şi „reconstruirea acelei imagini complexe a arsenalului de metode şi practici utilizate de instituţiile statului, sub coordonarea organelor competente ale Partidului Comunist, pentru a pune sub control presa", Mihaela Teodor distinge mai multe etape în procesul extinderii influenţei comuniste asupra ziarelor româneşti: „august 1944 − martie 1945, faza de relativă libertate; martie 1945 − ianuarie 1946, victoria „forţelor democratice" şi înlăturarea opozanţilor; ianuarie 1946 − februarie 1947, pregătirea alegerilor „libere"; februarie−decembrie 1947, câştigarea alegerilor şi „stârpirea influenţei reacţiunii" în presă.

Deşi uneori existau caracteristici distincte, de la o etapă la alta, planul liderilor comunişti în direcţia publicaţiilor incomode era unul absolut unitar. Tocmai de aceea era pus în aplicare cu o insistenţă diabolică, prin mijloace de forţă, acoperind oameni şi instituţii, uzând de procese sau şantaj şi ajungând până la eliminarea tuturor mijloacelor de informare care puteau oferi opiniei publice imagini şi informaţii alternative faţă de propaganda oficială.

Sursele cercetării sunt impresionante. Fondurile de arhivă vizează instituţiile care şi-au adus aportul direct la strangularea presei democratice: Ministerul Propagandei Naţionale, Ministerul Artelor şi Informaţiilor, CC al PCR (secţiile Cancelarie, Propagandă şi Agitaţie, Organizatoric), Comitetul de Presă şi Tipărituri, Comisariatul General de Preţuri, Direcţia Generală a Poliţiei. Periodicele consultate vizează în primul rând ziarele de partid: „Dreptatea", „Liberalul", „Viitorul", „Libertatea", „Drapelul" etc., adică acelea care reflectau cel mai bine calvarul vremurilor şi practicile abuzive ale guvernului controlat de comunişti şi de sovietici. Bibliografia, la rândul ei, respectuos de vastă, conţine numeroase jurnale, memorii şi biografii, care au ajutat la înţelegerea şi prezentarea atmosferei generale de teroare în care s-au produs acele transformări decisive ale societăţii româneşti. Politicieni, jurnalişti sau chiar reprezentanţi ai Occidentului aflaţi în România au lăsat mărturii importante despre felul în care comuniştii români gândeau rolul presei pe drumul instaurării democraţiei populare.

Lucrarea conţine cinci capitole: *Contextul politic şi cadrul formal al apariţiei presei (1944−1947), Epurarea publicaţiilor periodice, Cenzura oficială, Practici asociate cenzurii şi Accesul la profesie şi practici de intimidare a jurnaliştilor*. Ele surprind atât contextul politic general intern, cadrul particular al reglementărilor de presă, intervenţiile sovieticilor, mecanismele detaliate ale cenzurii oficiale şi neoficiale, cât şi strategiile de eliminare a jurnaliştilor incomozi şi de constituire a unui sindicat unic al breslei. În mod inspirat, la finalul lucrării există o anexă deosebit de utilă intitulată *Tabloul presei politice şi de informare din România, din perioada 1944−1947*. *Tabloul* aparţine autoarei, care l-a configurat după datele obţinute din numeroase dosare de arhivă. Este realizat pe provincii, plus capitala, şi oferă explicaţii limpezi în ceea ce priveşte identificarea şi caracteristicile unui periodic: data apariţiei, momentul dispariţiei/suprimării, redactorii publicaţiei, proprietarii, linia politică şi, uneori, tipografia aferentă.

Lucrarea Mihaelei Teodor, excelent documentată şi conţinând detalii de mare interes, umple un gol care se simţea din ce în ce mai puternic după memoriile şi analizele istorice venite în ultimii 20 de ani, care făceau trimitere directă la fenomenul acaparării presei de către comunişti. Momentul zero al noii ordini comuniste a fost decriptat prin plonjarea profundă în mecanismele cenzurii şi prin reliefarea dimensiunii excesiv propagandistice a presei de tip „nou", impuse de „dictatura proletariatului". Autoarea constată un dublu control asupra publicaţiilor din România − de partid şi de stat −, realizat prin Secţia de Propagandă şi Agitaţie a PCR, precum şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prin Ministerul Propagandei, Ministerul Informaţiilor, Direcţia Presei, Direcţia Propagandei, Cenzura Militară, diferite comisii şi consilii. Mergând prin acest labirint instituţional au fost identificate şi persoanele responsabile de asaltul generalizat contra presei democratice: Iosif Chişinevschi, Leonte Răutu, P. Constantinescu-Iaşi, Octav Livezeanu, Grigore Preoteasa, Traian Ulea, G. Ivaşcu, Al. Gruia, Vasile Dumitrescu etc.

Pe linia desfăşurării întregii campanii din perioada 1944−1947, autoarea vede în punctele 15 şi 16 ale Convenţiei de Armistiţiu cheia declanşării întregului proces de abuz şi prigoană în lumea publicaţiilor periodice şi neperiodice. Sub pretextul interzicerii ideilor fasciste, şoviniste, rasiste, pentru asigurarea bunelor relaţii cu Naţiunile Unite şi pentru neutralizarea „propagandei ostile" URSS, guvernul Groza şi-a permis să depăşească cu mult limitele legislaţiei democratice, să îngrădească libertatea presei, să limiteze apariţiile unor ziare şi să priveze pe români de dreptul la informare corectă. Motivaţiile politice şi dependenţa de ştampila „bun de tipar" au fost îmbinate perfid cu constrângerile de tip economic: „criza" hârtiei de ziar, controlul asupra tipografiilor, subvenţii doar pentru ziarele favorite, preţuri speciale impuse pe lanţul apariţiei şi distribuţiei unui ziar. Dar poate cele mai impresionante erau tacticile folosite de guvernul prosovietic pentru înlăturarea jurnaliştilor care încă mai susţineau democraţia. De la şantaj la acuze nefondate, de la învinuiri foarte grave până la procese naţionale, ziariştii care refuzau obedienţa intrau şi ei în malaxorul vremurilor. Sindicatul Ziariştilor Profesionişti, o unealtă dură în mâna comuniştilor, a impus regulile în interiorul breslei şi a exclus pe indezirabili. Marii jurnalişti ai României au fost rând pe rând înlăturaţi sub motivaţii panicarde: „acţiune fascistă şi campanii antidemocratice", „fascist şi unealtă a tuturor dictaturilor", „a căutat să demoralizeze poporul român", „a lansat atacuri şi invective violente la adresa URSS".

Cartea Mihaelei Teodor este şi o cronică a sfârşitului democraţiei româneşti de tip interbelic. Senzaţia de final de epocă este foarte puternică şi sentimentul prăbuşirii generale se transmite din paginile lucrării. Actorii erau aceeaşi ca în urmă cu 10 ani, regulile şi hegemonul se schimbaseră însă. Înăbuşirea treptată a presei într-un stat aflat sub ocupaţia Armatei Roşii mergea în paralel cu capturarea instituţiilor principale şi cu pervertirea sensului democraţiei. Aceasta devenea din ce în ce mai „populară" şi dependentă doar de o presă înregimentată, care în fapt era un instrument ideologic docil al partidului-stat.

Paul Nistor

OLIVIER DUMAS, *Charlotte Sibi. Demoiselle de français. Domnişoara de franceză*, ediţie bilingvă, Iaşi, Institutul European, 2012, 480 p.

Apărută în 2012 în cadrul seriei „Biografii. Memorii. Monografii" a Editurii Institutului European, lucrarea lui Olivier Dumas, în ediţie bilingvă, poate fi privită ca un omagiu, o recunoaştere a meritelor celei care a fost Charlotte Sibi, în promovarea culturii franceze în mediul ieşean în perioada interbelică şi cea de-a doua jumătate a secolului XX. Cazul domnişoarei de franceză nu este unul izolat. Se poate vorbi de o tradiţie a comunităţii franceze din Iaşi, care pe parcursul secolului XIX a dus la răspândirea influenţei franceze. Avem în vedere profesorii particulari de la curţile boierilor şi domnilor, pensioanele franceze, dar şi societăţile de binefacere, înfiinţate la Iaşi la mijlocul secolului XIX. De asemenea, familia Sibi se alătură celorlalte familii franceze (Hette, Champalbert, Rivalet, Patrognet, Castan) stabilite la Iaşi ce au contribuit la dezvoltarea societăţii ieşene.

Cartea vine în continuarea firească a preocupărilor autorului legate de istoria relaţiilor româno-franceze şi a prezenţei franceze în România pe parcursul secolelor XIX−XX. La baza acestei lucrări se află o gamă variată de izvoare, de la cele inedite, precum documente aflate spre păstrare la Arhivele Naţionale Iaşi sau fonduri personale precum cele ale familiei Caraman, înrudită cu familia Sibi, la propriile lucrări ale Charlottei Sibi şi mărturii orale ale celor care au cunoscut-o pe „domnişoara de franceză". Cu toate că numele Charlottei Sibi este des evocat, puţini dintre noi cunosc povestea din spatele acestui nume. Ca orice biografie, cartea urmăreşte pe parcursul a patru părţi, intitulate semnificativ *Originile, Formarea, Profesoară de liceu* şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Domnişoara de franceză şi de biserică, viaţa Charlottei Sibi. Fiecare parte corespunde unui moment din viaţa acesteia.

Născută în 1901, la Iaşi, ca cea de-a treia fiică a lui Joseph Sibi, profesor şi agent consular al Franţei la Iaşi, şi a Carolinei Vilhelmina Maugsch, de origine germană, Charlotte Sibi a moştenit talentul pedagogic al tatălui. Crescută într-o familie conservatoare şi catolică, cel puţin din partea tatălui, aceasta a urmat cursurile Institutului Notre Dame de Sion din Iaşi, unde a ajuns să fie îndrăgită şi apreciată mai ales pentru evlavia şi credinţa puternică. În timpul Primului Război Mondial, ca urmare a înrolării lui Joseph Sibi în armata franceză, familia a părăsit oraşul Iaşi, unde s-a reîntors în toamna anului 1919.

Charlotte Sibi a absolvit secţia de franceză a Facultăţii de Litere şi Filozofie a Universităţii din Iaşi, având-i ca profesori pe Alexandru Philippide, Iorgu Iordan, Garabet Ibrăileanu, Gheorghe Brătianu. Destinul său profesional începe abia în 1930, odată cu obţinerea unui post de profesoară de limba franceză la unul dintre cele mai bune licee de fete „Carmen Sylva" din oraşul Botoşani şi devine coautoarea mai multor manuale de limba franceză. Izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial şi în cele din urmă instaurarea regimului comunist şi a monopolului asupra învăţământului au dus la excluderea Charlottei Sibi din învăţământ, fapt care avea la bază originile sale franceze şi mai ales convingerile religioase. Acest lucru nu face decât să o apropie mai mult de cei care, în dorinţa lor de cunoaştere şi însuşire a limbii franceze, îi vor trece pragul casei. Pe parcursul a aproximativ patru decenii, şi-a dedicat talentul celor care i-au devenit elevi, pregătind generaţii de viitori intelectuali, iar viaţa lui Dumnezeu şi Bisericii, promovând valorile umane şi creştine. Cu siguranţă şi-ar fi dorit să fie prezentă la inaugurarea Centrului Cultural Francez de la Iaşi, în 1991, însă moartea survenită în 1989 a lăsat un gol puternic printre cei care au cunoscut-o pe Charlotte Sibi.

Cartea se încheie cu o bibliografie generală, cu un indice de nume bine întocmit şi cu o cronologie a vieţii Charlottei Sibi. Menită să onoreze memoria şi activitatea Charlottei Sibi, să exprime recunoştinţa tuturor celor care au cunoscut-o şi i-au împărtăşit valorile, lucrarea de faţă poate fi începutul unei serii dedicate unor personalităţi franceze ce au contribuit la consolidarea legăturilor culturale între România şi Franţa.

Vlas Ancuţa

PAUL NISTOR (coord.), *Relaţii internaţionale: lumea de ieri, lumea de mâine*, Iaşi, Editura PIM, 2007; IONUŢ NISTOR şi PAUL NISTOR (coord.), *Relaţii internaţionale: lumea diplomaţiei − lumea conflictului*, Iaşi, Editura PIM, 2009.

Relaţiile internaţionale reprezintă un capitol important al istoriei şi evoluţiei umanităţii şi, totodată, o direcţie fecundă de analiză şi reflecţie ce suscită un interes aparte, nedezminţit, specialiştilor în domeniu, dar şi oamenilor politici aflaţi în structurile decidente ale statelor sau coaliţiilor. Noile provocări ale secolului XXI şi noua dinamică a relaţiilor internaţionale din epoca post-Război Rece recomandă imperativ o amplă cunoaştere a fenomenului, a tradiţiilor şi doctrinelor diplomatice după care s-au ghidat anumite ţări şi mari puteri, a noilor realităţi şi, în consecinţă, a noilor strategii adoptate la nivelul factorilor de decizie.

Este remarcabilă şi salutară, totodată, iniţiativa unor tineri istorici ieşeni de a se constitui şi grupa într-o societate de studii privind relaţiile internaţionale care să abordeze cu tact şi profesionalism un domeniu ce indică şi suscită un interes major din partea specialiştilor şi a oamenilor politici. Factorul decizional se confruntă cu diverse realităţi şi ipoteze care reclamă strategii de abordare/rezolvare. Rolul specialistului este covârşitor în enunţarea şi definirea procedeelor, în identificarea posibilelor vulnerabilităţi, în stabilirea mijloacelor şi obiectivelor realizabile. Sub acest aspect, Asociaţia de Relaţii Internaţionale „Est-Democraţia", fondată în anul 2007, răspunde unor necesităţi evidente reclamate de noua dinamică a relaţiilor internaţionale în epoca post-Război Rece. Importanţa tematicii este unanim recunoscută, la fel şi studierea relaţiilor internaţionale în contextul noului ritm al desfăşurărilor globale care a afectează indubitabil direct

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi/sau indirect state şi regiuni, generând reflexe şi atitudini din partea principalilor actori internaţionali.

Unul din *artizanii* „Est-Democraţiei", istoricul Paul Nistor, cercetător la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" din cadrul Academiei Române − Filiala Iaşi, s-a pronunţat fără umbră de echivoc asupra considerentelor şi obiectivelor Asociaţiei, a rolului formator asumat de către aceasta, în condiţiile în care: „Est-Democraţia" doreşte să ofere un spaţiu intelectual unde să fie redescoperită savoarea comentariului de politică externă, unde să fie analizate personalităţile ce influenţează lumea de azi şi unde să fie evaluate fenomenele cele mai profunde care cunosc o emergenţă neaşteptată în secolul XXI. În acest sens, Cercul de Relaţii Internaţionale „Est-Democraţia" nu este doar locul unde se poate câştiga un vocabular specializat, unde poate fi parcursă o bibliografie de actualitate şi unde se pot găsi, în dispută constructivă, opinii dintre cele mai diverse supra evenimentelor din ultimele secole. În egală măsură, e un organism viu care are drept obiectiv prioritar promovarea tinerilor de valoare, pasionaţi de politica mondială şi de implicaţiile acesteia. Astfel, mai multe etape din politica externă a României vor fi studiate de membrii „Est-Democraţia", într-o încercare de analiză a transformărilor care au avut loc în interesele externe ale unui stat, odată cu marile mutaţii internaţionale din secolul XX. Nu în ultimul rând, asociaţia se pătrunde de un spirit al veacului, înţelegând să promoveze valorile liberal-democratice şi concepţiile occidentale de organizare a lumii"[1].

Pretextul intervenţiei noastre îl constituie apariţia − sub egida Asociaţiei de Relaţii Internaţionale „Est-Democraţia" – a primelor două volume de studii şi articole intitulate *Relaţii internaţionale: lumea de ieri, lumea de mâine* (coordonator Paul Nistor, ed. cit.) şi *Relaţii internaţionale: lumea diplomaţiei − lumea conflictului* (coordonatori Ionuţ Nistor şi Paul Nistor, ed. cit.). Studiile conţinute în cele două volume sunt semnate, îndeosebi, de tineri specialişti care s-au lansat ferm pe traiectoria afirmării, dar şi de universitari consacraţi cu ample preocupări ce privesc evoluţia conceptului de relaţii internaţionale şi a disciplinelor complementare acestuia. Spre exemplificare menţionăm studiul semnat de prof. univ. dr. Constantin Hlihor, intitulat *Comunicarea în mediul internaţional contemporan*[2], care, în baza unei bibliografii recente, stabileşte raportul de interdependenţă între arta comunicării şi relaţiile de putere, consemnând faptul că „mediul internaţional este şi un fenomen creat şi recreat de actori care îl compun prin limbaj şi discurs"[3]; dar mai cu seamă inventariază şi analizează *particularităţile comunicării în mediul internaţional.* De asemenea, remarcăm studiile semnate de Sorin Liviu Damean, privind relaţiile româno-franceze în primii ani de domnie ai lui Carol I; Liviu Brătescu, referitor la critica facţiunilor liberale la adresa politicii externe a cabinetului Lascăr Catargiu; Cristian Sandache (*Critica politicii externe a României interbelice: elemente ale discursului extremei drepte legionare*); Silviu B. Moldovan (*Mişcarea Naţională de Rezistenţă, între dorita alianţă cu SUA şi interesul naţional*); Paul Nistor, despre admiterea României în ONU; Petrică Dumitrache (*Principatele Române în politica europeană a Marilor Puteri*); Octavian Ţâcu, coleg şi istoric basarabean cu articolul referitor la conflictul transnistrean în contextul noului concept de „vecinătate apropiată" asumat de Federaţia Rusă după disoluţia URSS; Lucian Dârdală, despre implicarea organizaţiilor internaţionale în rezolvarea crizei umanitare din Darfur (Sudan); Cristian Ploscaru (*Politica Franţei în Principatele Române la începutul secolului al XIX-lea din perspectiva elitei locale*); Adrian Bogdan Ceobanu, cu un articol despre *Conferinţa ambasadorilor de la Londra (1871)*; Ionuţ Nistor (*Relaţiile româno-otomane în primul deceniu al secolului XX*); Adrian Viţalaru, despre activitatea diplomatului Nicolae Petrescu-Comnen la Berlin; Bogdan Al. Schipor (*Un aliat capricios pentru politica de conciliere. Occidentalii şi „comportamentul Poloniei în 1938*); Igor Caşu, care abordează tema *stării de spirit a populaţiei din RSSM în anii destalinizării*; Bogdan Ştefanachi (*Securitate internaţională şi redefinirea NATO*) ş.a.

[1] Vezi *Cuvânt înainte*, în Paul Nistor (coord.), *Relaţii internaţionale: lumea de azi, lumea de mâine,* Iaşi, Editura PIM, 2007, p. 5.

[2] *Ibidem*, p. 180−207.

[3] *Ibidem*, p. 181.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Scrise într-un stil alert şi sobru, totodată, studiile cuprinse în volumele coordonate de Paul Nistor şi Ionuţ Nistor sondează un teren deosebit de fertil pentru cercetarea ştiinţifică, dar mai cu seamă prezintă rezistenţă şi credibilitate sporită în faţa cititorilor avizaţi. Autorii studiilor asamblate în cele două volume identifică şi clarifică aspecte esenţiale ale problematicii relaţiilor internaţionale şi se exprimă temerar pentru abolirea tabuurilor tematice. Curajul abordărilor variate, conexe studierii relaţiilor internaţionale relevă, o dată în plus, imperativul demersului interdisciplinar, păstrând însă dreapta măsură impusă de valorificarea documentelor de arhivă în corespondenţă cu noile teorii demarate în spaţiul istoriografic destinat relaţiilor internaţionale.

Importanţa şi valoarea acestor studii derivă din complexitatea temelor alese, din faptul că studiile incluse, deşi nu se supun unor rigori cronologice dinainte trasate, ele operează convergent şi unitar asupra spaţiului istoriografic românesc şi răspund bilateral nevoii de angajare civică, dar şi discernământului critic. În ansamblu, studiile selectate, îngrijite şi publicate de coordonatorii volumului se circumscriu unei arii extinse de interes, prezintă rezistenţă şi credibilitate ştiinţifică, sondează şi investighează un teren fertil sub aspectul problematicii istorice şi diplomatice, identifică şi clarifică aspecte/momente/evenimente până nu de mult tabuizate sau prezentate distorsionat.

Totodată, cele două volume, prin studiile conţinute, reprezintă şi un manifest pentru regândirea şi utilizarea judicioasă a documentului istoric şi îmbinarea fericită a acestuia cu teoriile domeniului relaţiilor internaţionale. În acest cadru de dezbatere, reprezentanţii postmodernismului fac des apel la concluziile lansate de Paul Veyne, care identifică aşa-numita *cunoaştere mutilată*, relevată după interpretarea unor „documente mutilate”[4]. Deşi în unele cazuri putem vorbi de o interpretare oarecum trunchiată rezultată în urma faptului că documentul prezintă distorsionat realitatea, că documentul poate fi reflexia unor stări de lucruri şi atitudini conţinute de un regim anume, că documentul poate exagera intenţionat anumite aspecte; totuşi, considerăm că istoria adevărată se scrie în primul rând după document. În decriptarea şi interpretarea corectă a documentului intervine profesionalismul istoricului, care îl cântăreşte din perspectiva epocii, a regimului şi serviciului emitent, care îi conferă credibilitate prin ajustarea eventualelor exagerări cauzate de prejudecăţile perioadei istorice.

De altfel, considerăm noi, pluralitatea metodologică nu implică automat spiritul revanşard al unui curent în raport cu altul, deşi mixajele interdisciplinare accentuate şi teoretizările – impuse peste limite – amalgamează excesiv demersul istoric şi pot să falsifice premisele, cauzalitatea şi consecinţele momentului istoric. Pornind de la astfel de ipoteză, cercetătorul american Beverly C. Southgate a întreprins o *anchetă* printre istorici, iar rezultatele certifică teoria sa bazată pe relaţia de multe ori dificilă dintre filosofie şi istorie[5]. De asemenea, noi admitem că metoda multidisciplinară şi teoretizările utilizate şi dozate judicios pot să completeze, să nuanţeze, să identifice aspecte neglijate, poate, sau aparent uitate de istoric − care este atent şi motivat în primul rând să asigure o coerenţă logică investigaţiei −, dar nu pot monopoliza abrupt şi exclusiv demersul istoric. Un astfel de monopol induce un inepuizabil dialog polimorf, cu rezultate îndoielnice şi o dezbatere „deasupra” sau „pe lângă” subiect, cu riscul evident de a deturna sensul şi intenţia investigaţiei, dar mai cu seamă de a denatura finalitatea demersului istoric.

În concluzie, studiile cuprinse în cele două volume păstrează un perfect echilibru metodologic între demersul pur istoric, bazat pe schema clasică a interdependenţelor (premise–cauze–efect−consecinţe) şi teoretizările pluridisciplinare specifice, de altfel, domeniului relaţiilor internaţionale. Totodată, lucrările coordonate de istoricii ieşeni completează fericit, dar mai ales eficient, bibliografia şi instrumentarul necesar studierii obiectului *relaţii internaţionale*, oferind o largă paletă tematică şi noi perspective de abordare celor interesaţi şi pasionaţi de evoluţiile şi manifestările de politică externă, fie ele concret-vizibile sau induse în climatul internaţional de ieri, de azi, dar mai cu seamă, de mâine.

[4] Paul Veyne, *Cum se scrie istoria*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1999, p. 21.

[5] Beverly C. Southgate, *History: What and Why: Ancient, Modern and Postmodern Perspectives*, London/New York, 1996, p. 2−3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lucrările adună între paginile lor vieţi şi trasee individuale de diplomaţi, atitudini politice în cazuri de crize şi tensiuni internaţionale, analize de etapă ale politicilor externe, precum şi pagini din istorii europene. Peste tot transpar fresce din politicile marilor puteri sau din încercările micilor state de a se adapta unei dinamici dure şi plină de metamorfoze a relaţiilor internaţionale. Subiectele alese reflectă cercetările şi pasiunile istoricilor consacraţi sau ale tinerilor doctoranzi, precum şi nişte direcţii care vor fi urmate în anii viitori. Lectura acestor cărţi nu doar că trimite în etape diferite şi savuroase ale istoriei, dar relevă şi tipuri diferite de analiză, cu instrumente şi metodologii complementare.

Corneliu Ciucanu

PAUL NISTOR, *Propagandă şi politică externă românească în secolul XX*, Iași, Institutul European, 2013, 352 p.

Lucrările privind propaganda externă a statului român sunt destul de rare în peisajul nostru istoriografic. Deşi subiectul a trezit întotdeauna interes şi a incitat la o cunoaştere aprofundată, mai multe piedici au fost ridicate în calea unor studii sistematice, referitoare la îmbinarea dintre propagandă şi politică externă. Printre acestea enumerăm: reticenţele fostului regim comunist faţă de tratarea unui asemenea subiect, apoi dificultatea accesului la arhive (mai ales la cele ale Ministerului Afacerilor Externe, pentru perioada postbelică) şi, nu în ultimul rând, răspândirea datelor privitoare la propaganda românească în lume în foarte multe fonduri şi chiar în mai multe instituţii de arhivă.

Poate tocmai de aceea, demersul lui Paul Nistor este pe deplin meritoriu şi demn de apreciat. Lucrarea sa – *Propagandă şi politică externă românească în secolul XX*, apărută la Institutul European, 2013 – reprezintă o incursiune captivantă prin mai multe etape temporale, în care diferite regimuri din România au utilizat conştient şi dezinvolt arma propagandei, pentru atingerea unor obiective de politică externă. Lucrarea, cu o prefaţă de istoricul italian Alberto Basciani, este împărţită în patru părţi: *Relaţia Vest, Relaţia Est, Istoricii, istoria şi propaganda externă* şi *Artiştii, arta şi ideologia în perioada postbelică*. Această compartimentare reflectă, pe de o parte, modul în care propaganda era ataşată diplomaţiei şi se plia pe dinamica relaţiilor internaţionale, iar pe de altă parte, surprinde câțiva dintre „actorii" implicaţi în lansarea mesajului propagandistic (istoricii şi artiştii).

În ceea ce priveşte acţiunile efective de propagandă purtate în Est sau în Vest, se constată folosirea din abundenţă a propagandei albe (utilizarea adevărului, dintr-o sursă credibilă) pentru ţările aliate, în timpul ultimului război mondial sau chiar pentru „ţările-surori", după 1947. În oglindă, avem promovarea propagandei negre (minciuni sau jumătăţi de adevăruri lansate dintr-o sursă puţin credibilă) de către comuniştii români în America postbelică. Istoricul prezintă mai multe cazuri concrete, care se subsumează ideii de propagandă, concentrându-se minuţios asupra detaliilor: în ce consta acţiunea propagandistică, cine erau iniţiatorii (politicieni, diplomaţi, jurnalişti, istorici, artişti), care era mesajul transmis, care erau efectele scontate. De asemenea, importante erau instrumentele de propagandă, cum ar fi revistele, cărţile, broşurile, muzica românească, cinematografia de propagandă, presa românească sau străină, radiourile; sau metodele folosite: organizarea de fundaţii sau grupuri pro-româneşti în străinătate, utilizarea canalelor culturale şi intelectuale, infiltrarea şi manipularea comunităţilor româneşti din diaspora, organizarea de evenimente special dedicate cunoaşterii civilizaţiei româneşti peste hotare.

De asemenea, este interesantă surprinderea schimbării obiectivelor de politică externă şi, totodată, ale propagandei din prima în a doua jumătate a secolului XX, odată cu schimbarea de regim politic din România. Dacă în perioada interbelică se dorea prezervarea graniţelor României Mari, apărarea democraţiei şi promovarea imaginii de ultim bastion al Europei civilizate în faţa barbariei bolşevice, în etapa postbelică obiectivele se limitau la securizarea noului regim comunist. Practic, începând cu 1947, propaganda era dusă atât în interesul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Moscovei, cât şi a noilor elite politice de la Bucureşti, şi se concentra pe compromiterea diasporei româneşti ori pe încercarea de a construi în Vest o imagine umanizată a noului regim.

În final, se conturează ideea că românii au învăţat câte ceva de la marile forţe propagandistice europene (germanii, sovieticii, britanicii), dar nu au ajuns la un profesionalism de mare rafinament în purtarea războaielor de această factură. Adeseori, ei doar reacţionau la campaniile iniţiate de Ungaria şi URSS, în epoca interbelică, sau de America, în perioada postbelică. Sumele alocate pentru acest tip de activităţi nu erau foarte consistente, fluctuau, iar acest detaliu nu permitea creşterea unor generaţii de profesionişti ai domeniului. Doar în momentele de criză majoră, cum ar fi izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, statul român se arăta mai dispus să ia în calcul mizele politicii externe, făcând eforturi speciale pentru a derula o propagandă oarecum convingătoare.

Liviu Brătescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„The Historical Review/La Revue Historique", Atena, Institute for Neohellenic Research, nr. 1−8/2004−2011

Spațiul științific elen s-a îmbogățit considerabil în ultimul deceniu prin crearea unor consistente baze de date și biblioteci digitale, ca Pergamos, Anemi etc., sau a unor reviste, precum cea pe care avem plăcerea să o prezentăm aici, larg accesibile publicului interesat, prin intermediul internetului. Aflată astăzi la al optulea număr, cu o apariție anuală atât pe hârtie cât și formă electronică, „The Historical Review" a reprezentat, încă de la început (2004), o formă selectă de a face cunoscute rezultatele cercetătorilor eleni comunității internaționale, contribuind, în egală măsură, la schimbul de idei în domeniul studiilor neogrecești, al istoriei și, în general, al științelor umaniste.

Salutăm politica promovată de revistă, în contrast cu marea majoritate a publicațiilor concurente, aceea de a oferi acces liber la rezultatele cercetării, prin care se urmărește fluidizarea circulației ideilor și a cunoașterii umane. În fond, selecția riguroasă a studiilor incluse (în limbi de circulație, îndeosebi engleză și franceză), partea consistentă de critică și recenzii, dar și faptul că revista s-a impus de la început ca un vehicul liber al cercetărilor de profil, accesibil oricând și oriunde, a asigurat noii publicații o ascensiune rapidă în topul celor mai prestigioase reviste elene.

Inițiativa i-a aparținut în 2004 Profesorului Paschalis M. Kitromilides, cunoscut cercetător al iluminismului neoelen și al fenomenelor cultural-politice din sud-estul Europei, care a impus reguli stricte de selecție, o politică editorială și de tehnoredactare clară, fără ambiguități, și a coagulat în jurul său o echipă competentă și activă. După cum nota chiar fondatorul în *Prefața* primului număr, acolo unde deslușea scopurile noii apariții, devenise o necesitate acut resimțită de toți colegii săi de la Institute for Neohellenic Research din Atena, aceea de a crea un vehicul pentru a le face cunoscute studiile și pentru a facilita dialogul cu alți savanți din Europa și din lume.

Suferind de-a lungul anilor unele modificări, comitetul editorial este compus astăzi din cercetători de marcă precum Evangelia Balta, Maria Christina Chatziioannou, Eugenia Drakopoulou, Leonidas Kallivretakis și George Tolias, în vreme ce în bordul internațional regăsim nume sonore precum Spyros Asdrachas, Richard Clogg, Georges B. Dertilis, Loukia Droulia, Paschalis M. Kitromilides (totodată editor fondator), Mark Mazower, Antony Molho, Vassilis Panayotopoulos, Andrei Pippidi și Fred Rosen. Recenzii semnate de specialiști consacrați, precum Paschalis M. Kitromilides, Jean Richard, Ana Tabaki, Andrei Pippidi, Iakovos Michailidis etc., trec dincolo de formalismul obișnuit al rubricilor de critică proprii atâtor alte reviste. Colaboratorii revistei provin mai ales din Grecia, dar și din spațiul științific european, redacția încercând să păstreze un anumit echilibru în această privință. Să amintim mai jos câteva din studiile demne de remarcat (după o selecție, e drept, foarte subiectivă) din fiecare număr, care au reușit admirabil să transpună în practică ideea dialogului între specialiști.

În primul număr al revistei (2004), asupra căruia vom insista mai mult, datorită valorii sale de manifest istoriografic și metodologic, ne-a atras studiul *Towards Modern Greek Consciousness*, al reputatei neoeleniste Loukia Droulia, care analizează începuturile conștiinței de sine a grecilor moderni, începând cu punctul de turnură al Adunării de la Epidaur din 1822, când participanții au fost nevoiți să răspundă unor întrebări relative la cetățenii noului stat și la proiecția sa geografică. Conexiunile între comunitățile grecești, până atunci împrăștiate, erau restabilite de limba vorbită, de cultura strămoșilor și chiar de spațiul comun, *Hellas*, chiar dacă acesta din urmă a avut o consistență variabilă de-a lungul timpului. Astfel se explică și adoptarea rapidă a denumirilor de *Ellines, Ellada* (pentru popor și țară), în locul acelora de *Graikoi, Romioi, Graikia*, cu care grecii se obișnuiseră în ultimele secole.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. L, 2013, p. 461–470

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tot aici se cuvine a menționa interesantul articol semnat de Roxane D. Argyropoulos, *Diversité des théories libérales en Grèce au XIXe siècle*, în care autoarea se ocupă de specificul liberalismului elen, începând mai cu seamă din anii 1830, o complexă perioadă de tranziție spre un nou tip de societate și de mentalități. Dacă în perioada 1830−1870 liberalismul elen are în centrul său idei precum respectul față de viață, libertatea de expresie, reciprocitatea drepturilor, idealul republican, progresul și instrucția publică, mai ales spre finele secolului s-a confruntat cu noi curente precum socialismul și marxismul și mai apoi cu ideile din filosofia lui Nietzsche.

În studiul său *Représentations de Constantinople après la chute. Prolongements idéologiques*, Eugénie Drakopoulou se ocupă de perspectiva imagistică a „împărătesei cetăților" (Constantinopolul bizantin) și, în subsidiar, a mitologiei create în jurul ultimului basileu, atât de bine reprezentate în iconografia ortodoxă, dar și apuseană; autoarea insistă asupra mesajelor politice, etnoculturale și religioase, ce se pot descifra în pictura secolelor ce au urmat, totul în cheia Constantinopolului devenit simbol al superiorității creștine, al bogăției și vieții cosmopolite și, mai cu seamă, al eliberării grecilor înrobiți.

Liz Potter ne aduce în atenție în studiul *British Philhellenism and the Historiography of Greece: A Case Study of George Finlay (1799−1875)* personalitatea unui filoelen de origine britanică, „redescoperit" în ultimii ani și așezat în antiteză cu acei filoeleni – foarte mulți de altfel – care au participat la renașterea Eladei, dar s-au întors acasă deziluzionați de mentalitățile grecilor moderni. Spre deosebire de aceștia, Finlay și-a dus existența la Atena și a militat pentru calitatea de model instructiv al istoriei grecilor de după cucerirea romană.

Numărul din 2005 cuprinde și el valoroase contribuții, între care menționăm: Spyros I. Asdrachas, *An Introduction to Greek Economic History, Fifteenth to Nineteenth Centuries: Fields of Observation and Methodological Issues*, în fapt capitolul prim al unei lucrări sofisticate, totodată de referință, în domeniul istoriei economice elene; Spyros I. Asdrachas, Costas B. Krimbas, *Greek Auditors in the Courses of Jean Lamarck*, despre cei șase studenți greci regăsiți între 1804 și 1827 (dintre care doi viitori medici greci rezidenți în Principate, anume I. K. Bouboukis și Th. Georgiades) printre cursanții Lamarck, autorul teoriei transformării speciilor; Padelis E. Lekas, *The Greek War of Independence from the Perspective of Historical Sociology*, care propune „citirea" amintitului război în cheia conflictului dintre tradiție și modernitate, ținând cont de ideologie și de naționalismul în formare.

Din numărul următor (2006) ne-au reținut atenția articolul lui Dimitris Livanios, *The Quest for Hellenism: Religion, Nationalism and Collective Identities in Greece (1453−1913)*, o interpretare critică a evoluției identităților colective grecești de la căderea Constantinopolului până la al Doilea Război Balcanic, perioadă de transformări multiple. Se insistă pe conflictul dintre naționalismul de factură modernă, apuseană, și mentalitățile locale și se încearcă plasarea în context istoric, foarte mobil de altfel, a unor termeni precum elen, elenism, romios și romiosini, care reflectă cel mai adecvat acest conflict. Tot aici merită amintit studiul lui Nikos Panou, *Greek-Romanian Symbiotic Patterns in the Early Modern Period: History, Mentalities, Institutions – I* (urmat de partea secundă în numărul viitor), care aduce în atenție climatul de toleranță și contacte interetnice din Imperiul Otoman, cel care a permis, în definitiv, raportul simbiotic între greci și români; autorul își bazează demonstrațiile pe texte de epocă, precum *Istoria Țării Românești* a lui Matei al Mirelor, dar ni se pare discutabilă aplicarea conceptului de *epocă modernă timpurie* pentru spațiul românesc în secolele XV−XVII. În fine, în *The Dark Side of the Moon: Rivalry and Riots for Shelter and Occupation Between the Greek and Jewish Populations in Multi-ethnic Nineteenth-century Odessa*, autoarea Evridiki Sifneos ne prezintă o altă realitate a raporturilor iudeo-grecești din Odessa, o față nevăzută, marcată de rivalitate și conflict, dincolo banalele aparențe înșelătoare.

Din cuprinsul volumului următor (2007) amintim, în primul rând, studiul lui Paul Stephenson, *E. A. Freeman (1823−1892), a Neglected Commentator on Byzantium and Modern Greece*, o recuperare a activității unui specialist în istoria medievală europeană, ignorat până de curând în domeniul studiilor bizantinistice și neoelenistice; Paul Stephenson își bazează ancheta pe setul de corespondență cu George Finlay și pe manuscrisele lui Freeman asupra istoriei grecești și a „chestiunii orientale". La rândul ei, Eftychia Liata dedică un studiu sintetic, *The Anti-Semitic*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Disturbances on Corfu and Zakynthos in 1891 and their Socio-political Consequences, reconstituirii minuțioase, în primul rând pe baza unui material arhivistic inedit, a unei tulburări antisemite care a afectat semnificativ, la sfârșitul secolului XIX, viața celor două insule ionice. În fine, studiul *Using Natural Sciences for Cultural Expansion: The National Socialist Agenda for the Balkans*, semnat de Maria Zarifi, aduce în discuție manipularea științelor naturale de către regimul nazist al Germaniei (în cadrul „politicii culturale") pentru a facilita acțiunile de politică externă în Balcani, regiune privită de Berlin drept o posibilă compensare pentru pierderea coloniilor după Primul Război Mondial.

Din numărul revistei pe anul 2008 dorim să amintim, în primul rând, articolul lui Yannis Kakridis, *The Religious Roots of Linguistic Nationalism*, care interpretează naționalismul în cheia unei religii gnostice, considerând limba drept un vehicul esențial al idealului naționalist și analizează sintetic ceea ce el numește „paradoxurile" politicii lingvistice naționaliste și, în al doilea rând, articolul semnat de Eugenia Drakopoulou, *The Itineraries of the Orthodox Painters in the Eighteenth Century: The Common Aesthetics in South-East Europe*, care analizează limbajul pictural comun al populațiilor ortodoxe din Balcani, trădat de traseele străbătute de pictorii secolului XVIII, având drept puncte de reper Patriarhia de la Constantinopol și Muntele Athos.

Volumul următor (2009), de altfel unul dintre cele mai interesante, aduce contribuții importante la istoria studiilor elenistice în spațiul european. Să amintim eseul lui John A. Davis, *Greece in Contemporary English-Language. Historiographical Perspectives*, care prezintă rațiunile pentru care istoria Greciei postbizantine continuă să intereseze într-o măsură importantă spațiul cercetării de profil, sau studiul lui Gilles Pecout, *L'apport de l'histoire grecque moderne à l'histoire comparée et internationale*, unde autorul susține trei teze complementare privind contribuția istoriei Greciei moderne în istoriografia contemporană. Sandrine Maufroy și-a construit studiul său (*Pour une étude du philhellénisme franco-allemand. Une approche de la question à partir des cas de Karl Benedikt Hase et de Friedrich Thiersch*), în cheia considerării filoelenismului drept un fenomen european de lungă durată, cu transferuri culturale multipolare, investigând îndeaproape modelele cunoscuților filoeleni Hase și Thiersch. În fine, ultima contribuție la care ne referim din cuprinsul acestui număr, totodată relativ diferită tematic, este *La population du Royaume de Grèce (1834−1914). Les sources et leurs apports*, semnată de Sebastien Marre, o dificilă, dar bine realizată incursiune tehnică în lumea demografiei istorice și a surselor ei (cu precădere a acelor *dimotologion*, adică registrele cetățenilor, și registrele de Stare Civilă) întocmite după obținerea independenței Greciei și până la Primul Război Mondial.

Volumul șapte (2010) este unul tematic, circumscris interesului pentru lumea mediteraneană a secolelor XVII−XIX. Ne-a atras atenția articolul *Les hommes d'affaires byzantins et leur role politique à la fin du Moyan Âge*, semnat de Tonia Kioussopoulou, care se ocupă de apariția acelor „oameni noi" în ordinea (*taxis*) bizantină, „arhonții", ce constituie adesea anturajul ultimilor basilei și care nu au legătură cu vechea aristocrație bizantină. Tot aici amintim studiile lui Michèle Jnin-Thivos, *Pratiques commerciales, pratiques linguistiques. Les langues du commerce entre Gênes et Lisbonne (fin XVIe − début XVIIIe siècle)*, și Katerina Galani, *The Napoleonic Wars and the Disruption of Mediterrnean Shipping and Trade: British, Greek and American Merchants in Livorno*, care discută aspecte mai puțin cunoscute legate de comerțul maritim mediteranean.

Din ultimul număr al revistei prezentate aici (2011) am selectat trei studii mai apropiate de preocupările noastre. În *Une polémique chez les philhellènes à Genève en 1827. Jean-Guillaume de Lunzi et Frédéric Lullin de Châteauvieux*, Michelle Bouvier-Bron investighează dialogul aprins între Lullin și Lunzi (în textele lor *Considerații asupra stării actuale a Greciei*, respectiv *Observațiuni*) pe tema situației din Grecia și viitorului acestei națiuni, totul în contextul opiniilor contradictorii din cadrul filoelenismului european. Marios Hatzopoulos susține în articolul său, *Oracular Prophecy and the Politics of Toppling Ottoman Rule in South-East Europe*, că sistemul credințelor religioase (inclusiv superstițiile) comunității ortodoxe a avut, după căderea Constantinopolului, o dublă valență: a legitimat *statu-quo*-ul otoman, dar totodată l-a provocat prin anumite credințele subversive, astfel încât, în timpul Revoluției de la 1821, acestea interacționează cu elementele naționalismului, provocând rezultate interesante. Am lăsat la final unul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dintre cele mai interesante studii de istorie culturală apărute în revistă de la lansarea acesteia; este vorba despre *Establishing the Discipline of Classical Philology in Nineteenth-century Greece*, semnat de Sophia Matthaiou. Tema abordată de cercetătoarea elenă este mai importantă decât lasă titlul să se întrevadă; altminteri, Sophia Matthaiou a prezentat la Institutul de Cercetări Neoelene de la Atena, în 2011, o comunicare pe aceeaşi temă, pe care am avut oportunitatea să o audiez, iar dezbaterea care a urmat a reflectat pe deplin complexitatea subiectului. Concluzia studiului său este că priorităţile culturale ale Regatului elen şi relaţia simbiotică dintre filologia greacă şi ideologie au constituit factori importanţi în încurajarea studiilor clasice de către autorităţi şi în cristalizarea, e drept, mai anevoioasă decât s-ar fi crezut, a disciplinei de profil în noul stat elen, dependentă totuşi, cel puţin o vreme, de rezultatele cercetării occidentale.

Nu încheiem această prezentare înainte de a sublinia că, potrivit rezultatelor de până acum, „The Historical Review" a devenit deja un periodic de referinţă pentru domeniul istoriei şi pentru aria disciplinelor umaniste din zona noastră culturală, alături de alte reviste cu îndelungată tradiţie, precum „Balkan Studies" de la Salonic sau „Revue des Études Sud-Est Européen" de la Bucureşti, dar şi un vehicul al dialogului european în aspecte care ţin cu precădere de studiile elenistice.

Leonidas Rados

„Historia Universitatis Iassiensis", II/2011, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 366 p.

Istoria Universităţii din Iaşi nu poate fi tratată exhaustiv într-o lucrare de factură monografică. Dovadă stau numeroasele studii şi lucrări dedicate acestui subiect, fără ca informaţia referitoare la istoria mediului universitar ieşean să fie epuizată. Noul proiect editorial, lansat odată cu deschiderea Muzeului Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", vine în completarea informaţiilor deja ştiute, reîntregind tabloul unui secol şi jumătate de activitate la Universitatea ieşeană. Ajunsă la cel de-al doilea număr, pentru 2011, revista „Historia Universitatis Iassiensis" înglobează alte noi contribuţii de profil, respectând structura numărului precedent. Nota de inovaţie este dată totuşi de inserarea, în schema iniţială, a unei noi secţiuni, consacrate *Memoriei Spaţiului Academic.*

Prima secţiune a revistei, *Viaţă academică şi istorie universitară*, însumează patru studii, începând cu cel semnat de cercetătorul Leonidas Rados. Subiectul abordat, *Studenţi şi profesori ai Universităţii din Iaşi la studii în străinătate (deceniul şapte al secolului XIX)*, continuă contribuţia aceluiaşi autor din primul număr al revistei, din 2010. Cercetarea atentă a documentelor a înlesnit întocmirea unui articol riguros despre „traiul studiosului într-un centru străin" (p. 9). Pornind de la viaţa materială, cea socială, raporturile cu cei de acasă, contactul cu cei străini, până la micile tentaţii şi seducţii normale pentru tânărul energic şi curios, tema încearcă să reconstituie viaţa studenţilor din secolul XIX, încadrată în fenomenul deplasării la studii în străinătate. Or, călătoria întreprinsă era justificată şi de înfiinţarea primei Universităţi din cele două Principate, care avea nevoie de cadre didactice bine pregătite, pentru educarea noilor generaţii în spiritul modernităţii şi alinierea pe cât posibil a statului român la modelul european. Iar dacă vorbim de acest prototip, autorul studiului demonstrează, prin exemplificări, că îndeosebi idealul francez şi cel german ofereau valorile spre care aspirau tinerii români. În sfârşit, autorul leagă toate aceste etape de numele celor mai mulţi dintre profesorii care au activat la Universitatea din Iaşi începând cu mijlocul secolului XIX şi continuând tradiţia chiar şi în perioada interbelică.

Varietatea subiectelor tratate în acest volum este confirmată de intervenţia lui Cătălin Botoşineanu, care s-a ocupat de parcursul profesional al Verei Myller. Articolul, intitulat sugestiv *Vera Myller, prima femeie profesor universitar din România. În jurul numirii sale la Universitatea din Iaşi*, dezvăluie personalitatea primei femei care a reuşit să obţină titlul de profesor universitar, deşi a activat într-un mediu dominat de bărbaţi, într-o perioadă în care nu se putea vorbi încă de drepturile civile şi politice ale femeii. Numirea unei femei profesor universitar presupunea o procedură dificilă sub mai multe aspecte, contribuind astfel la multitudinea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reacțiilor pe care le-a stârnit această realizare. Mai întâi că un profesor universitar avea dreptul de vot pentru a-și desemna reprezentanții în Parlamentul României, iar acest lucru era interzis femeilor. În cazul acesta, numirea Verei Myller este doar o reușită pe jumătate, sau mai degrabă un compromis, întrucât s-a hotărât ca acesteia să i se recunoască calitățile și realizările pe plan științific, dar îi era în continuare interzisă participarea la ședința în care era desemnat reprezentantul corpului profesoral în Senat. Pe de altă parte, investirea Verei Myller cu titlul de profesor universitar, o acțiune fără precedent până atunci, a deschis câmpul unor noi dezbateri cu privire la drepturile femeilor. Acest demers lung și anevoios s-a transformat dintr-un simplu deziderat în realitate abia în anul 1938, prin Constituția adoptată de regele Carol al II-lea. În continuare, un subiect mai puțin adus în discuție atrage atenția celor care răsfoiesc paginile revistei „Historia Universitatis Iassiensis". Dezvoltarea fenomenului sportiv ieșean este legată de *Începuturile organizate ale sportului ieșean: „Societatea de Gimnastică, Sport și Muzică"*. Lucian Popescu punctează elementele esențiale prin care s-a individualizat activitatea sportivă din mediul ieșean, începând cu momentul de înființare a Societății, în anul 1902. Problemele cu care s-a confruntat această societate, încă de la deschidere, secțiunile sportive care s-au format în cadrul organizației și personalitățile ce au menținut vitalitatea și energia acestei adunări − sunt doar câteva aspecte trasate în acest studiu. Informația din text este dublată de cele câteva anexe care însoțesc articolul și care redau în întregime scriitura originală asupra scopului Societății, mijloacelor de menținere a activităților, membrii și organizarea ei.

Ultima expunere a secțiunii oferă câteva amănunte *Din istoria Universității interbelice: inaugurarea „Palatului" Facultății de Drept.* Fiind specialist atât în științe juridice, cât și în istorie, Dan Constantin Mâță își începe expunerea arătând că Facultatea de Drept a funcționat, alături de Facultatea de Teologie și cea de Litere, încă de la inaugurarea Universității, în anul 1860. Problema spațiului a constituit însă de la început o piedică pentru buna desfășurare a activităților didactice, iar Facultatea de Drept nu s-a sustras acestor neajunsuri. Chiar și după aprobarea proiectului din anul 1891, de construcție a Palatului Universitar de la Copou și inaugurarea acestuia în anul 1897, problemele nu s-au redus. Facultății de Drept i-au fost rezervate mai puține săli decât celorlalte două facultăți, ceea ce a provocat nemulțumirea studenților și profesorilor deopotrivă, în contextul în care și numărul tinerilor atrași de această specializare era din ce în ce mai mare. Ridicarea Palatului Facultății de Drept, terminat în anul 1933, este justificată tocmai de această situație. Proiectul însă nu a rezolvat în întregime lipsurile, mai ales cele administrative și de amenajare a spațiului și pe care autorul le expune pe larg în studiul său.

În rândul studiilor de *Muzeologie și Patrimoniu* sunt integrate două contribuții. Prima dintre acestea este un prinos adus muzeologiei românești, și mai exact zorilor acestei științe, de către cercetătorul ieșean Andi Mihalache. *Originalul și imitația. Note istoriografice pe marginea unor documente privind muzeul de mulaje înființat de Alexandru Odobescu* este studiul al cărui conținut a pornit de la cercetarea surselor documentare de la Arhivele Naționale din București, fondul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice. Dorința lui Alexandru Odobescu de a realiza un astfel de muzeu se încadra în tendința normală a perioadei (secolul XIX), de imitare a marilor capodopere artistice. Odobescu considera că orice Universitate, fie ea cât de mică, trebuie să aibă un astfel de muzeu de mulaje, ca departament unde studenții să poată pune în practică ceea ce învață la cursuri. Textul este deosebit de important și prin prisma analizei pe care autorul articolului o întreprinde asupra evoluției acestui fenomen, al *mimesisului*, și al copierii monumentelor originale. Imitația, văzută ca o preocupare constantă a europeanului, și-a schimbat regulile în funcție de epoca în care a fost realizată. Studiul, bine documentat, propune cititorilor o restituire a acestui proces, încercând să ajungă până la originile sale. După paralela original − imitație, cercetătorul revine la cazul Odobescu, care până în ultima sa clipă de viață a militat pentru constituirea muzeului de mulaje. Tensiunea care se acumulase din cauza înaintării greoaie a proiectului ar putea justifica starea psihică la care ajunsese intelectualul în ultimele sale clipe. Datoriile mari contractate în urma comandării mulajelor au agravat această stare și într-un sfârșit Odobescu a ales să se sinucidă. Soarta mulajelor după moartea acestuia este clarificată de câteva documente din arhiva Muzeului Național de Antichități și care sunt redate în întregime de autor la sfârșitul articolului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Următorul text se înscrie în aceeași sferă de abordare. Muzeologia românească de la început de secol XX a fost marcată mai ales de câteva personalități, cum e cazul lui Teohari Antonescu, ale căror idei au început să prindă contur prin răbdare și perseverență. Iar dezideratul lui Teohari Antonescu a fost constituirea unui muzeu în vechea capitală a Moldovei. *Muzeul de Antichități din Iași: de la primele inițiative la înființare (1897−1916)*, articol semnat de Vasilica Asandei, reface, pe baza surselor de arhivă și documentelor de epocă, împrejurările care au dus la nașterea unei idei și mai apoi a unui muzeu. Organizarea așezământului era justificată de alinierea Universității din Iași în rândul marilor universități europene, care dețineau deja un asemenea „instrument de cultură". Teohari Antonescu, cel care milita pentru realizarea unui astfel de departament, nu a reușit să își vadă dus la bun sfârșit proiectul, murind prematur, de doar 44 ani. Ideea însă intrase și în viziunea altor profesori de la Universitate, care au continuat munca începută de colegul lor. Orest Tafrali, care a preluat Catedra de Istorie Veche și Arheologie, a primit aprobarea Ministerului, în 1916, să organizeze Muzeul de Antichități. Profilul noului profesor și demersurile acestuia pentru îmbogățirea colecției Muzeului, dar și condițiile în care a funcționat Muzeul în primii săi ani, sunt tot atâtea probleme clarificate prin acest studiu.

Trecând din sfera muzeologiei către înclinațiile bibliologice, cea de-a treia parte a volumului este intitulată sugestiv *Cărți, biblioteci, lecturi.* Primul studiu, întocmit de profesorul Bogdan-Petru Maleon, referitor la *Studiul umanioarelor la Universitatea din Iași și constituirea bibliotecilor specializate*, evocă problema lipsei fondului de carte necesar odată cu înființarea noii Universități. Mai ales în cazul Facultății de Filosofie și Litere, buna desfășurare a cursurilor și, în special, pregătirea didactică a studenților depindea de accesul la un material bibliografic consistent. Organizarea unei biblioteci în acest context era o necesitate, iar primul pas a fost făcut prin transferul de carte de la Academia Mihăileană către proaspăt înființata instituție. Apoi a fost stabilit un regulament în baza căruia, din 1864, activa Biblioteca Centrală. Odată constituită, ea avea nevoie de angajarea unui personal specializat, care să se ocupe de activitățile biblioteconomice, și totodată de îmbunătățirea condițiilor de păstrare și depozitare a fondului de carte, ce a crescut prin donații și achiziții noi. Toate aceste detalii, multe dintre ele de ordin administrativ, au fost rezolvate în timp, iar rezultatele și apoi evoluția acestei instituții sunt prezentate sub forma unei statistici a numărului de cititori. Autorul semnalează că, la fel de importante ca Biblioteca Centrală, erau și *Bibliotecile Specializate* sau cele *Seminariale.* Afiliate unei catedre sau unei facultăți, bibliotecile acestea veneau cu un plus de informație în ajutorul tinerilor studioși. Proasta administrare și dotare a acestora a produs, cum era de așteptat, nemulțumire în rândurile studenților și a unor profesori deopotrivă, iar multiplele memorii adresate Ministerului stau mărturie în acest sens. Dezvoltarea bibliotecilor, la sfârșit de secol XIX și începutul veacului următor, a constituit condiție *sine qua non* pentru evoluția umanioarelor la Universitatea din Iași. Putem conchide că reconstituirea propusă de profesorul ieșean redă într-un mod clar, elocvent, una dintre problemele cu care se confrunta instituția nou fondată, încă de la deschidere. Cel de-al doilea articol al secțiunii este întocmit de Roxana Ploscaru. Având experiență în domeniul bibliofiliei, autoarea face un scurt memoriu despre *Colecții speciale ale Bibliotecii Centrale Universitare „Mihai Eminescu" din Iași. Metode de valorificare documentară pentru cercetarea istorică.* Pornind de la o încercare de definire a bibliotecii, văzută ca „păstrătoarea patrimoniului și a memoriei culturale a comunităților umane" (p. 261), studiul deschide un subiect de actualitate și lasă loc interpretărilor și posibilelor soluții. Astfel, este bine cunoscută legătura dintre bibliotecă și universitate, întrucât prima favorizează cercetarea academică. Accesibilitatea materialului bibliografic facilitează și actul cercetării, astfel încât este luată în calcul realizarea unei baze de date *on line*, prin care cei interesați să poată utiliza cât mai ușor informația. Prin acest demers, suportul documentar mai puțin explorat și exploatat al Bibliotecii „Mihai Eminescu" din Iași ar putea fi transpus în formă digitalizată și deschis accesului public online. Colecțiile de carte rară și veche pe care Biblioteca le are sunt incluse în acest program. Dacă această idee prinde contur, noi proiecte de cercetare și-ar putea găsi locul și suportul documentar.

În ultima parte a volumului, închinată „oamenilor cari au fost" (p. 271), editorii revistei au gândit o secțiune dedicată evocărilor, a *Memoriei spațiului academic.* În fiecare an, de „Zilele Muzeului Universității", aceste aduceri-aminte dau un plus de savoare momentului aniversar

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tocmai prin rechemarea simbolică „a personalităților amfiteatrelor, sălilor de seminar și laboratoarelor Universității care au marcat fundamental viața academică, au arătat iubire față de școala noastră superioară, au instruit și educat multe promoții de studenți, au format tineri care să asigure continuitatea și să promoveze imaginea celei mai vechi și prestigioase Universități din România" (p. 271). Citind fiecare din cele 15 compoziții, redactate fără a respecta un plan riguros, ci doar create de dragul dulcii amintiri, vom observa că se încadrează în tiparul trasat de coordonatorul acestui proiect, istoricul Ion Toderașcu, și „se focalizează pe *profesorul-om*, pe *omul-profesor*, cu bunele și cu relele lui, colegul și formatorul de școală, pe relațiile acestuia cu studenții, dispoziția la dialog, solicitudinea dascălului" (p. 271). Sunt 15 medalioane comemorative, câte unul pentru fiecare facultate din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza", o datorie a celor de *Dincoace*, pentru cei de *Dincolo* (p. 272).

În cele câteva pagini rămase la sfârșitul volumului, la secțiunea de *Recenzii și note bibliografice*, sunt aduse la cunoștința cititorilor noile studii și lucrări apărute, realizându-se pentru fiecare o prezentare scurtă, clară și, acolo unde este cazul, critică.

Manuela Florea

„Acta Moldaviae Septentrionalis", vol. XI (2012), redactori coordonatori dr. Dan Prodan și Eduard Setnic, Botoșani, Editura Quadrat, 2012, 384 p.

Semnalăm apariția volumului XI din revista Muzeului Județean Botoşani „Acta Moldaviae Septentrionalis". Această apariţie editorială este una de maxim interes pentru istorici şi publicul larg, deoarece cuprinde articole de istorie, arheologie, cultură, civilizaţie, memorialistică, muzeografie şi etnografie, care au fost structurate în şase secţiuni: Istorie veche şi arheologie; Istorie medie, Istorie modernă, Istorie contemporană, Note bibliografice şi Evocări.

Volumul se deschide cu un *Cuprins* redactat în limba română şi în limba engleză. Urmează *Cuvântul înainte* redactat de către Eduard Setnic, *Lista colaboratorilor* şi *Abrevierile utilizate* în numărul de faţă.

Prima secţiune reuneşte studiile Mariei Diaconescu (*Aspecte ale unor practici magico-religioase în aşezarea cucuteniană de la Vorniceni, Pod Ibăneasa, jud. Botoşani*), Mihai C. V. Cornaci şi Coriolan Chiricheş (*Un denar emis pentru Julia Titi*) şi Daniel Ciucălău (*Ofrande de carne din necropolele Sântana de Mureş – Cernjachov şi miturile germene*). În cadrul celui dintâi material ştiinţific au fost studiate manifestările spirituale ale purtătorilor culturii Cucuteni, iar cel de-al doilea studiu a analizat moneda emisă de împăratul roman Titus (79−81 d. Hr.), din Dinastia Flavia, pentru fiica sa Julia Titi. De asemenea, ultimul articol din această secţiune propune – prin prisma miturilor germanice, sistematizate ulterior în cântecele barzilor nordici – o nouă interpretare a semnificaţiilor sacrificiilor animaliere ale germanicilor (goţilor) din cadrul culturii Sântana de Mureş − Cernjachov (secolele V−VI d. Hr.).

Ce-a de-a doua secţiune se deschide cu cele *Trei documente otomane inedite din 1594−1595, din timpul lui Mihai Viteazul*, pe care repurtatul turcolog Mihai Maxim le-a descoperit în Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Arhiva otomană a Preşedinţiei Consiliului de Miniştri <al Republicii Turcia> din Istanbul). Aceste acte sunt extrem de interesante deoarece dovedesc faptul că relaţiile comerciale ale ţărilor române cu Înalta Poartă otomană s-au desfăşurat firesc şi în anul 1595, când Imperiul Otoman se afla în plin război cu Liga Sfântă (la care aderaseră toate cele trei ţări române), aşa încât bucătăria imperială şi instituţiile de stat otomane erau aprovizionate cu provizii tradiţionale din Moldova şi Ţara Românească, potrivit principiului „războiul e război, iar comerţul e comerţ" (p. 39). Apoi, Andrei-Liviu Prodan continuă prezentarea, începută în volumul X al revistei (2011), *Sighişoara medievală şi modernă – muzeu în aer liber (II)*, prin care sunt descrise caracteristicile istorice şi arheologice medievale şi moderne ale oraşului de pe Târnava Mare, subliniindu-i importanţa turistică excepţională. În continuare, Iulian-Cătălin Nechifor cercetează istoria satului Bucecea, *Bucecea. Începuturi (secolele XVI−XVIII)*, dezvăluind că prima atestare documentară a satului datează din 1569, sub numele Vâlceşti. Ulterior, acest sat a fost cumpărat de către Petru Șchiopu, care l-a donat mănăstirii sale Galata din Iaşi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Secţiunea a treia debutează cu publicarea şi analiza de către Alexandru Pînzar a unui preţios şi inedit izvor de istorie socială, religioasă, morală şi demografică privitor la satul Șerbănești − Vâlcea, ce a fost întocmit în anul 1804 (*Catastihul de spovedanii al enoriaşilor bisericii unui sat din Ţara Loviştei, la începutul secolului al XIX-lea*). Urmează articolul lui Gică Manole, care urmărește etapele culturale care au marcat complexa personalitate a lui *Titu Maiorescu: omul politic*. Apoi, Gheorghe-Florin Ştirbăţ a studiat *Marea formaţiune liberală în anii 1876−1878*, astfel încât a putut remarca faptul că activitatea liderilor nu a corespuns, cel puțin în perioada studiată, denumirii de „Partid Naţional Liberal" sau „Partid Liberal Naţional", ei urmărind doar obținerea unor avantaje politice personale. De asemenea, Sergiu Balanovici a publicat *Un document privind eroii Războiului pentru Independenţa României*, la care a anexat o *Tabelă de ostaşii morţi în războiul din 1877−1878. Judeţul Botoşani. Judeţul Dorohoi* şi un afiş cuprinzând *Eroii Războiului de Independenţă, din comuna Zlătunoaia, jud. Botoşani*. Totodată, muzeograful Gheorghe Median a continuat prezentarea seriei din *Monumentele Botoşanilor* cu un medalion consacrat *Palatului de Justiţie*. Apoi, Dan Prodan a alcătuit şi a publicat o necesară *Bibliografie selectivă a orientalisticii – turcologiei româneşti în perioada 1850−1950*, care a fost structurată în nouă părţi: I. Izvoare istorice; II. Orientalism, turcologie mondială şi românească: definirea conceptelor, evoluţia cercetărilor, orientaliştii, turcologi, contribuţii (secolele XV−XX); III. Europa de Sud-Est, Peninsula Balcanică: definirea conceptelor, identitate zonală, promovarea personalităţii geografico-istorice; IV. Societatea românească în perioada 1850−1950: de la paşoptişti la comunişti, modernizare, europenizare, personalitate naţională, identităţi şi manifestări istoriografice; V. Orientalistica-turcologia românească în perioada 1850−1918: definirea conceptelor, evoluţia cercetărilor, orientaliştii, turcologi, contribuţii, instituţii; VI. Orientalistica-turcologia românească în perioada 1918−1950: definirea conceptelor, evoluţia cercetărilor, orientaliştii, turcologi, contribuţii, instituţii;VII. Mihai Eminescu; VIII. Nicolae Iorga şi IX. Franz Babinger.

Următoarea secţiune a fost rezervată *Istoriei contemporane*, fiind alcătuită din şapte contribuţii. Astfel, Steliana Băltuţă a urmărit *Destinul unei case de secol XVIII, de patrimoniu din Botoşani: casa „Manolache Iorga", cumpărată de familia Saint-Georges şi devenită muzeu etnografic între anii 1989−2007*, iar Bogdan Caranfilof a analizat *Feţele lui Ianus. Germania şi cele două războaie mondiale*. Apoi, au fost continuate materialele iniţiate în numărul precedent al revistei. Astfel, Ştefan S. Gorovei a dus mai departe seria de restituiri epistolare cu *Mărturii dorohoiene. Corespondenţă Artur Gorovei − Dumitru Furtună (1926−1950) (II)*, în timp ce Gheorghe I. Florescu şi-a publicat cea de-a doua parte a eseului intitulat: *Memoriile lui N. Iorga, între aide-mémoire şi document (II)*. De asemenea, Loredana Mirea a urmărit *Oraşele Brăila şi Galaţi în relatările lui N. Iorga*, iar Paul-Narcis Vieru a întocmit *Istoricul cercetărilor asupra utilizării apelor în Moldova*, cu unele referiri speciale la municipiul şi judeţul Botoşani. În sfârşit, Ana Florescu a analizat reflectarea imagistică a naturii ipoteştene în opera poetului nostru național: *Mit Eminescu şi peisaj ipoteştean în patrimonial artistic al Muzeului Judeţean Botoşani*.

Treisprezece *Recenzii şi note bibliografice*, întocmite de Gheorghe I. Florescu și Dan Prodan, au fost reunite în secţiunea a V-a.

Ultima secţiune (*Evocări*) cuprinde articolul lui Ionel Bejenaru, *Din preliminariile organizării primei retrospective a pictorului Petru Troteanu (1885−1957), la Botoşani, septembrie−octombrie 1965*, artist născut la Stânceşti − Botoşani, precum şi un medalion-necrolog dedicat lui *Filaret Aprotosoaie (1920−2012). „Nea Filucă"*, ce a fost semnat de colegii celui dispărut: Ionel Bejenaru şi Maria Diaconescu.

În concluzie, volumul de față din „Acta Moldaviae Septentrionalis" este unul complex, în care sunt tratate subiecte din toate epocile istorice, acestea depășind nu numai aria geografică a județului Botoșani, ci și pe cea a Moldovei. În același timp, putem spune fără nici o rezervă că acest număr al revistei este alcătuit din studii și documente deosebit de valoroase, care încântă atât cercetătorii avizați, cât și pasionații de istorie. Firește, meritul aparține, deopotrivă, autorilor acestor materiale științifice și redactorilor coordonatori ai volumului al XI-lea din „Acta Moldaviae Septentrionalis".

Arcadie M. Bodale

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Brukenthalia − Romanian Cultural History Review". Supplement of „Brukenthal. Acta Musei", nr. 2/2012, Sibiu, Editura Muzeului Național Brukenthal, 245 p.

Conceptul de cultură poate părea facil în delimitare şi identificare, însă procesul de cunoaştere în ştiinţele socio-umane permite abordări multiple şi de cele mai multe ori complementare. Pornim în prezentarea de faţă de la ideea că prin cultură înţelegem acel tip de comportament pe care fiecare individ şi-l însuşeşte de-a lungul existenţei sale, incluzând idei, valori, norme şi obiceiuri[1]. Cultura reprezintă cu alte cuvinte un mod de viaţă material, intelectual şi spiritual[2]. Istoria culturală ar însemna în acest context studiul manierei în care oamenii reprezintă pentru sine şi pentru ceilalţi lumea ce-i înconjoară, răspunde la întrebări ce ţin de evoluţia şi dinamica ideilor, a valorilor, a normelor şi obiceiurilor, caută şi oferă explicaţii cauzale, într-o raportare permanentă între trecut şi prezent. În acest domeniu al studiilor de istorie culturală se încadrează şi revista „Brukenthalia[3] − Revistă Română de Istorie Culturală", supliment al revistei „Brukenthal. Acta Musei".

Structura numărului la care facem referire este tripartită şi include studii, activitate ştiinţifică şi recenzii, proporţia cea mai mare fiind dedicată studiilor ştiinţifice. Tematica căreia se adresează prima parte acoperă o paletă largă de subiecte, care vin însă ca părţi componente esenţiale pentru completarea unui întreg, respectiv al studiilor culturale dedicate spaţiului românesc şi nu numai. Într-o manieră ludică, putem spune că fiecare în parte este o piesă a unui *puzzle*, care lămureşte o serie întreagă de întrebări în istoria culturii.

Întâlnim, aşadar, subiecte precum reinterpretarea teatrului antic ca „afirmare viguroasă a perspectivei asupra vieţii moderne, a filozofiei, literaturii, politicii contemporane" (p. 8); despre ceremonialul de la curtea bizantină şi cum explică acesta relaţia dintre Orient şi Occident în secolele XI şi XII; despre opera lui Shakespeare reinterpretată în lumea modernă, ceea ce îi asigură o popularitate crescută în rândul tinerilor. Subliniez aici câteva idei cu valoare euristică: dezvoltarea istoriei culturale influenţează şi nuanţează percepţia asupra domeniilor artistice, nu putem înţelege literatura decât din perspectiva contextului cultural care a produs-o. De asemenea, este susţinută valoarea educaţională a reinterpretării clasicilor în contemporaneitate. Nu în ultimul rând, studiul reprezintă un îndemn pentru abordări multiple, pentru variante de interpretare diferite şi complementare totodată. Un alt studiu prezintă evoluţia ştiinţelor auxiliare ale istoriei, susţinând printre altele extinderea pregătirii metodologice a tinerilor istorici, o idee de reţinut.

O altă categorie de analize ştiinţifice şi bine documentate porneşte de la valorificarea surselor literare. Astfel, înţelegem ca cititori cum poate fi creat un personaj legendar pornind de la „adevăruri" istorice (împăratul Iosif al II-lea în Transilvania), cum nuvela istorică – exemplu al genului literar – este accesată pentru crearea mitului bunului împărat şi permite o abordare nouă a istoriei din perspectivă culturală, prezentând nu doar când, ci şi cum, de ce, de unde. Rămânem tot în zona valorificării surselor literare în cazul studiului dedicat autenticităţii basmelor semnate de Petre Ispirescu, unde întâlnim noţiuni precum demitizarea unui loc comun din mentalul colectiv românesc şi construcţia identitarului prin raportarea la folclor şi la un autor colectiv. Învăţăm aşadar să *ne amintim corect.*

Mi-a atras atenţia şi studiul dedicat Zsófiei Torma, un arheolog transilvănean care a trăit în a doua jumătate a secolului XIX. Este un exemplu de microistorie, care desenează nuanţe pentru o deplină înţelegere a destinului feminin în domeniul ştiinţific, a profilului spiritual – afectiv al unei femei de carieră la finalul secolului de care vorbim, prin surse inedite. Este abordată şi literatura de călătorie în acelaşi secol XIX, pentru a înţelege contactul cu „celălalt", realizându-se în acelaşi timp o tipologie a călătorilor în epoca iluministă şi cea romantică. Înţelegem, astfel, mentalul unei epoci, maniera de raportare la „celălalt" şi semnificaţia acestei interacţiuni.

Intrând şi în zona socialului, unele studii prezintă confruntarea dintre lumea rurală şi cea urbană (de exemplu, în opera literară a lui Ion Agârbiceanu), în condiţiile în care ruralul este

[1] Richard T. Schaefer, Robert P. Lamn, *Sociology*, 5th edition, McGraw-Hill, INC., 1995, p. 62−63.
[2] Raymond Williams, *Culture and Society. 1780−1950*, New York, 1960, p. xiv şi urm.
[3] http://www.brukenthalmuseum.ro/publicatii_en/01_5.htm

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„al nostru”, iar urbanul „al celorlalţi”, sau în cazul operei semnate de Ioan Slavici, care înţelege că cel puţin în Ardeal lumea românului este satul. Am reţinut din aceste exemple încă un argument al istoriei culturale şi al valorificării surselor alternative – precum cele literare –, respectiv desprinderea detaliilor privind viaţa de zi cu zi chiar şi prin simpla descriere a hainelor pe care le poartă ţăranii. Alte studii se îndreaptă spre analiza comportamentului social deviant în Transilvania secolului XIX, cu date concrete privind familiile româneşti constituite în afară căsătoriei şi naşterile extramaritale; spre moştenirea otomană în Balcani şi cum termenul în sine se referă în mod strict la percepţia occidentală, subliniind sensul peiorativ ce i s-a dat de-a lungul timpului, semnificând partea *necivilizată* şi *sălbatică* a Europei.

Ultima parte a studiilor este dedicată unor subiecte ce din punct de vedere temporal se încadrează în prima jumătate a secolului XX, detaliind astfel cum a fost receptată şi revalorificată Antichitatea şi în special figura împăratului Cezar de către fascism şi oferind explicaţii pe marginea ideii că propaganda fascistă a insistat pe mitul celei de-a treia Rome. Surprindem astfel o explicaţie a contextului interbelic internaţional, la care face referire şi studiul ce prezintă deziluziile generaţiei interbelice din România. Este surprinsă nuanţa foarte importantă pentru înţelegerea interbelicului românesc, care s-a confruntat cu „devalorizarea socială a ideii de muncă intelectuală, prin care şomajul devine primul pas spre degradarea socială şi chiar o formă de insultă publică”. Înţelegem, aşadar, o întreagă generaţie, opţiunile politice şi extremismul politic atât de prezent în interbelic.

Textul dedicat lui Gellu Naum, ca exemplu al suprarealismului în spaţiul românesc, ne duce deja din punct de vedere temporal în plin secol XX, când regimuri totalitare se manifestă deplin în lume şi contextul cultural se modifică radical. Nu mai puţin interesant şi lămuritor este şi textul dedicat Holocaustului şi, în mod particular, semnificaţiilor pe care le au diverse forme de *loc* pentru evrei, tocmai pentru că „aceste spaţii se încarcă cu o valoare specială, devin părţi ale fiinţei lor” (p. 153), poate şi din cauza lipsei iniţiale a unui loc. Întâlnim şi abordări care explică cum s-a transformat arta în secolul XX, din perspectiva pictorului, care aduce contribuţii la înţelegerea modului de gândire în arta contemporană; cum a fost marginalizată literatura în Republica Socialistă Moldova în 1949 şi care sunt semnificaţiile şi implicaţiile acestui fenomen; cum s-a manifestat literatura română în exil, după al Doilea Război Mondial, şi înţelegem de ce adevărata libertate este cea spirituală, cea pe care niciun regim politic opresiv nu o poate altera (p. 192). Prima parte se încheie cu un studiu dedicat reprezentărilor memoriei sau cum este rememorată viaţa de zi cu zi, din perioada ceauşistă în postcomunism – un exerciţiu de rememorare şi reprezentare identitară, care ne aduce faţă în faţă cu trecutul recent şi cu semnificaţiile pe care i le atribuim –, şi cu un text ce documentează istoriografia consacrată evoluţiei Bisericii unite din Transilvania în secolul al XVIII-lea.

Partea a doua a revistei prezintă activitatea ştiinţifică, respectiv conferinţa din 2012 a Societăţii Internaţionale pentru Istorie Culturală, un bun prilej pentru actualizare şi informare în domeniu. Partea a treia reuneşte recenzii ale unor lucrări circumscrise istoriei culturale.

Aşadar, în particular, fiecare studiu ar merita o prezentare aparte, iar în ansamblu, fiecare vine cu o contribuţie proprie în înţelegerea culturii – aşa cum am definit-o şi la început −, prin toate aspectele posibile. Mai mult, prin subiectele pe care le reuneşte publicaţia, posibilul public cititor se extinde, găsind în acelaşi loc atât documentări ştiinţifice, cât şi detalii ce ţin de spectaculos. Vorbim deci de opere literare ca produs cultural – ca subiect propriu-zis, dar şi transformarea ethosului literar în timp şi în funcţie de contextul socio-cultural, de cultură şi background cultural, de abordări interdisciplinare a unei tematici extinse. Punctul ce mai rămâne de adăugat ţine de sugestia grupării studiilor într-o schemă tematică, ceea ce nu dăunează însă produsului final în conţinut.

Adriana Bondor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL” ÎN ANUL 2012

Activitatea ştiinţifică desfăşurată de către membrii Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” a urmat şi în anul 2012 coordonatele specifice cercetării academice, confirmate şi consacrate în ultimii ani prin rezultate deosebite. Astfel, programele şi proiectele de cercetare asumate, elaborarea, editarea ori coordonarea unui număr consistent de volume, câştigarea şi participarea la granturi interne şi internaţionale, publicarea a numeroase studii şi articole de specialitate, bine primite în lumea academică, patronarea unor periodice consacrate sau participarea la diverse schimburi interacademice dovedesc, o dată în plus, calitatea şi continuitatea eforturilor de cercetare ale membrilor Institutului ieşean, confirmând astfel un efort ştiinţific susţinut în anul 2012.

Principala coordonată a activităţii ştiinţifice la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” o constituie programele şi proiectele, fiecare dintre ele cu o durată de execuţie ce variază în raport cu tema asumată şi numărul de cercetători implicaţi. Rezultatele cercetărilor sunt valorificate prin intermediul studiilor şi articolelor, a comunicărilor prezentate la diverse manifestări ştiinţifice sau prin tipărirea unor volume.

Programul I.a., *Izvoarele Evului Mediu Românesc şi Istorie Socială*, coordonat de dr. Petronel Zahariuc, CS II, cuprinde un proiect:

1. *Documenta Romaniae Historica*, seria A, Moldova, vol. X (1599−1602), editat de dr. Petronel Zahariuc, CS II, dr. Silviu Văcaru, CS II, dr. Marius Chelcu, CS III, dr. Cătălina Chelcu, CS III, drd. Sorin Grigoruţă, AC, termen finalizare 31 decembrie 2013.

Programul I.b., *Instrumente de lucru. Repertoriul numismatic românesc. 1822−1859/1867*, coordonat de dr. Viorel Butnariu, CS I, cuprinde un proiect:

1. *Lexicon numismatic. Moldova (1359−1859)*, termen finalizare 31 decembrie 2013.

Programul II, *Stat şi societate în perioada modernizării şi construcţiei naţionale româneşti, secolele XIX−XX*, coordonat de dr. Mihai-Ştefan Ceauşu, CS I, cuprinde două proiecte:

1. *Urbanizare şi modernizare în Bucovina (a doua jumătate a sec. XIX – începutul sec. XX)*, dr. Mihai-Ştefan Ceauşu, termen finalizare 31 decembrie 2013.

2. *Continuitate şi schimbare în viaţa politică românească. Sfârşitul secolului XIX − începutul secolului XX* , dr. Liviu Brătescu, CS III, termen finalizare 31 decembrie 2012.

Programul III, *Cultură şi modernizare în România: secolele XIX−XX,* coordonat de dr. Leonidas Rados, CS II, cuprinde şase proiecte:

1. *Academicianul Constantin Erbiceanu (1838−1913). Studiu monografic*, dr. Leonidas Rados, CS II, termen finalizare 31 decembrie 2013.

2. *Cultură istorică şi muzeologie în a doua jumătate a secolului XIX,* dr. Andi Mihalache, CS II, termen finalizare 31 decembrie 2013.

3. *Emoţiile omului public: frica, ruşinea, onoarea (1859−1918)*, dr. Mihai Chiper, CS, termen finalizare 31 decembrie 2013.

4. *O istorie a inspecţiilor şcolare, în România secolului XX. Partea I: tipuri de documente şi modalităţi de interpretare a lor*, dr. Cătălina Mihalache, CS III, termen finalizare 31 decembrie 2013.

5. *În lumea universitarilor ieşeni. 1860−1918*, dr. Alexandru Istrate, CS, termen finalizare 31 decembrie 2013.

6. *Istoriografia română de la cronistică la discursul postmodern*, acad. Alexandru Zub, termen de finalizare 31 decembrie 2014.

Programul IV, *Public şi privat în România secolului XX*, coordonat de dr. Cătălin Turliuc, CS I, cuprinde cinci proiecte:

1. *Forţele armate ale României de la sfârşitul celui de al II-lea război mondial la semnarea tratatului de la Varşovia (1945−1955): de la armata regală la armata populară*, dr. Sorin D. Ivănescu, CS III, termen finalizare 31 decembrie 2013.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. L, 2013, p. 471–480

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2. *Reprezentarea la nivel parlamentar a minorităţilor naţionale din România interbelică (1918−1938)*, dr. Cătălin Turliuc, CS I, termen finalizare 31 decembrie 2013.

3. *Exilul românesc postbelic şi implicarea în lupta anticomunistă. Echipele paraşutate în România de către serviciile secrete occidentale (1951−1953)*, dr. Dorin Dobrincu, CS III, termen finalizare 31 decembrie 2013.

4. *Relaţiile dintre România şi Statele Unite ale Americii în anii '50 ai secolului XX*, dr. Paul Nistor, CS III, termen finalizare 31 decembrie 2013.

5. *Antisemitism şi violenţă colectivă. Pogromul de la Iaşi (iunie 1941)*, drd. Adrian Cioflâncă, CS III, termen finalizare 31 decembrie 2013.

Programul V, *România în relaţiile internaţionale (secolele XIX−XX)*, coordonat de prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti CS I, cuprinde cinci proiecte:

1. *Europe and the Port. New Documents oh the Eastern Question*, Volume IX *(1821−1829)*, dr. Veniamin Ciobanu, CS I, termen finalizare 31 decembrie 2012.

2. *România şi originile Primului Război Mondial,* prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti, CS I, termen finalizare 31 decembrie 2013.

3. *De la Internaţionala II la Komintern. Cristian Racovski şi România (1912−1919)*, dr. Flavius Solomon, CS II, termen finalizare 31 decembrie 2013.

4. *Repatrierea germanilor din teritoriile româneşti în 1940*, dr. Bogdan-Alexandru Schipor, CS III, termen finalizare 31 decembrie 2013.

5. *Relaţii româno-ruse la sfârşitul secolului al XIX-lea − începutul secolului al XIX-lea (1893−1908)*, drd. Bogdan-Adrian Ceobanu, termen finalizare 31 decembrie 2013.

O altă coordonată importantă a activității științifice, una care conferă și demonstrează atât valoarea individuală a cercetătorilor, cât și calitatea colaborărilor a constituit-o, ca de obicei, editarea de volume de specialitate, fie ele lucrări de autor, culegeri de studii ori ediții critice.

a. Volume de autor:

− Mihai Chiper, *O societate în căutarea onoarei. Duel şi masculinitate în România (1859−1914),* Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 2012, 308 p.

− Gheorghe Cliveti, *Europa franceză şi cauza română (1789−1871),* Iaşi, Editura Junimea, 2010, 729 p.

− Cătălina Mihalache, *Didactica apartenenţei. Istorii de uz şcolar în România secolului XX,* Iaşi, Institutul European, 2012, 337 p.

− Al. Zub, *Impasul reîntregirii*, ed. a IV-a, revăzută şi adăugită, Iaşi, Timpul, 2012, 312 p.

− Al. Zub, *M. Kogălniceanu istoric*, ed. II, Iaşi, Ed. Universităţii „Al. I. Cuza", 2012, 860 p. +ilustraţii.

− Al. Zub, *N. Iorga: studii şi note istoriografice*, Brăila, Istros, 2012, 334 p.

− Al. Zub, *Alexandru Zub la Sighet*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 2012, 402 p.

b. Volume editate şi coordonate:

− Liviu Brătescu, Ștefania Ciubotaru (coordonatori), *Monarhia în Romania, o evaluare: politică, memorie şi patrimoniu*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza", 2012.

− Dorin Dobrincu, Mihnea Berindei, Armand Goşu (editori), *Istoria comunismului din România*, volumul II, *Documente Nicolae Ceauşescu (1965−1971)*, Iaşi, Polirom, 2012, 704 p.

− Andi Mihalache, Adrian Cioflâncă (coord.), *Istoria recentă altfel. Perspective culturale*, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 2012.

− Cătălin Turliuc, Mihai-Ştefan Ceauşu (coordonatori), *Dilemele convieţuirii în procesul modernizării societăţii româneşti în spaţiul est-carpatic (secolele XIX−XX)*, Iaşi, Junimea, 2011.

− Gh. Cliveti, Adrian-Bogdan Ceobanu, Ionuț Nistor, Adrian Vițalaru (editors), *Romanian and European Diplomacy. From Cabinet Diplomacy to the 21st Century Challenges*, Trieste − Iași, Editura Beit − Editura Universității „Al. I. Cuza", 2012.

− Flavius Solomon, Peter Mario Kreuter (ed.), *130 ani de relaţii diplomatice româno-germane*, supliment al „Anuarului Institutului de Istorie A. D. Xenopol", 2012.

− Cătălin Turliuc, Gavril Preda, Ilie Manole (coord.)**,** *Clipe de viaţă. Ion Agrigoroaiei,* Ploiești, Karta Graphic, 2011, 385 p.

− Petronel Zahariuc, Ovidiu Cristea şi Gheorghe Lazăr (editori), *Aut viam inveniam aut faciam. In honorem Ştefan Andreescu*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza", 2012, 651 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Alături de acestea, cercetătorii Institutului au publicat un număr de o sută de studii şi articole ştiinţifice, în diverse volume şi publicaţii, apărute atât în ţară, cât şi în străinătate.

În afară de programele şi proiectele individuale, cercetătorii de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" au obţinut sau au participat în anul 2012 la un număr de 12 granturi, dintre care 7 internaţionale:

a. naţionale:

− Mihai Chiper, director de proiect CNCSIS-UEFISCU PN II-RU-PD cod 546/2010 cu titlul *O societate în căutarea onoarei. Duel şi masculinitate în sfera publică din România (1859−1918).* (1.08.2010−31.07.2012).

− Dorin Dobrincu, 1 octombrie 2011 − 31 iulie 2012: Bucureşti, România, bursier al New Europe College, cu tema *Science as a Political Tool. Atheism, Popularization and Propaganda in „People's" Romania (1948−1965)*.

− Leonidas Rados, titular la grantul UEFISCDI TE „Asociaţii şi societăţi studenţeşti la Universitatea din Iaşi în perioada modernă (1860−1918)", termen de execuţie 01.04.2012−01.04.2014.

− Cătălin Turliuc, membru în grantul CNCS 2011−2014, „Mişcarea aboliţionistă în cadrul emancipării civile şi politice în România modernă", cod proiect PN-II-ID- PCE–2011-3-0655, cu Viorel Achim (director proiect), Venera Achim, şi Raluca Tomi.

− Petronel Zahariuc, membru în grantul CNCS, tip Idei, Proiecte de Cercetare Exploratorie, 2012−2014 (director conf. dr. Laurenţiu Rădvan).

b. internaţionale:

− Proiectul *Ştiinţele socio-umaniste în contextul evoluţiei globalizate – dezvoltarea şi implementarea programului de studii şi cercetare postdoctorale*, contract POSDRU 89/1.5/S/61104, 1 octombrie 2010 − 31 martie 2012, manager regional Andi Mihalache, Gheorghe Cliveti expert evaluator; dr. Liviu Brătescu, CS III, dr. Cătălina Chelcu, CS III, dr. Mihai Chiper, CS, dr. Paul Nistor, CS III, dr. Leonidas Rados, CS II, dr. Bogdan Schipor, CS III bursieri.

− Alexandru Istrate, bursier în cadrul proiectului internaţional de cercetare POSDRU/89/1.5/S/49944 – *Dezvoltarea capacităţii de inovare şi creşterea impactului cercetării prin programe post-doctorale*, 2010−2013, cu tema *Revizitând trecutul. Elita intelectuală românească în literatura biografică. 1860−1918.*

− Alexandru Istrate, proiect EUROCORES finanţat de European Science Foundation prin UEFISCDI 4EUROC/2010, cu tema *Cuius Regio. An analysis of the cohesive and disruptive forces destining the attachment of (groups of) persons to and the cohesion within regions as a historical phenomenon Transylvania in Eighteenth Century*.

− Cătălina Mihalache, Bursă de cercetare postdoctorală, pe tema *Istoria pe înţelesul şcolarilor: ştiinţă, politică şi divertisment la sfârşitul regimului comunist*, oferită de Facultatea de Litere, Universitatea „Al. I. Cuza" (1 septembrie 2011 − 31 august 2012), în cadrul proiectului internaţional „Reţea transnaţională de management integrat al cercetării postdoctorale în domeniul Comunicarea ştiinţei. Construcţie instituţională (şcoală postdoctorală) şi program de burse (CommScie)", POSDRU/89/1.5/S/63663.

− Flavius Solomon, membru în grantul *Handbuch der historischen Regionen Südosteuropas*, coordonator prof. dr. Oliver Jens Schmitt, Institut für Osteuropäische Geschichte der Universität Wien.

− Cătălin Turliuc, grant 2010−2012, Exzellenzcluster Projecktsm, Max Plank – Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaften, Max-Plank-Instituts für europäische Rechtsgeschichte, „Die Enstehung nationaler Rechtssysteme im postosmanichen Südosteuropa. Dekonstruktion, Formation und Transfer von Normativität" (*Establishment of National Legal Systems in Post-Ottoman South Eastern Europe. Deconstruction, Formation and Transfer of Normativity*), director Prof. em. dr.dr.h.c. mult. M. Stolleis.

− Cătălin Turliuc, grant POSDRU/97/6.3/S/50679 Fondul Social European, 2010−2013 „Reconstrucţia statutului femeii: de la discriminare la dezvoltare profesională şi egalitate de şanse"; Expert pe termen lung.

În anul 2012 Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", în afara şedinţelor de comunicări bilunare, ce au continuat cu regularitate, a organizat, singur sau prin colaborare, mai multe manifestări ştiinţifice, naţionale sau internaţionale:

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a. naţionale:

− *Iaşi – Leagănul Unirii,* organizat de către Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” împreună cu Primăria Municipiului Iaşi, Muzeul Unirii, 24 ianuarie 2012.

− *Omagiul făptuitorilor Unirii*, organizat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, împreună cu Muzeul Unirii şi Asociaţia „Alexandru Ioan Cuza”, 25 ianuarie 2012.

− *Trecut şi perspective în editarea documentelor medievale*, organizat de către Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” şi Filiala Iaşi a Academiei Române, 18 octombrie 2012, sub egida „Zilele academice ieşene”, ediţia a XXVII-a.

− *Emanciparea civilă şi politică în România modernă şi contemporană*, organizat de către Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” şi Filiala Iaşi a Academiei Române, 19 octombrie 2012, sub egida „Zilele academice ieşene”, ediţia a XXVII-a.

b. internaţionale:

− Chişinău−Iaşi, 14−16 mai 2012, conferinţa ştiinţifică internaţională *„Basarabia 1812. Problemă naţională, implicaţii internaţionale”*, organizată de Institutul de Istorie, Stat şi Drept al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române, Institutul Cultural Român „Mihai Eminescu” din Chişinău, Departamentul pentru Românii de Pretutindeni.

− Rădăuți−Cernăuți, 28−29 iunie 2012, simpozion științific internațional *Asociaționism și propășire națională în Bucovina în secolele XIX−XX. 150 de ani de la înființarea Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina*, organizat de Institutul „Bucovina” Rădăuți, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” Iași, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava.

− Conferința internațională *Frontieră, ținut de margine sau provincie? Istoria Basarabiei în lecturi alternative*, organizată de către Universitatea de Stat din Moldova, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române, Iași, 20−21 septembrie 2012.

− Conferinţa internaţională *Political Rituals in Eastern Europe (19th−21th Centuries): Between Propaganda and Emotional Communities*, Craiova, Institutul de Studii Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopşor”, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iaşi şi POSDRU 61104.

Pe parcursul anului 2012 cercetătorii Institutului au susţinut numeroase comunicări la diverse simpozioane, seminarii, congrese ori conferinţe, naţionale sau internaţionale:

a. naţionale:

− Liviu Brătescu, *1912 − Centenarul răpirii Basarabiei. Controverse politice interne şi internaţionale*, susţinută la conferinţa naţională *Basarabia după 200 de ani*, Iaşi, organizată de Universitatea „Petre Andrei”, 12 mai 2012; *Continuitate şi schimbare în viaţa politică românească. Sfârşitul secolului XIX − începutul secolului XX,* susţinută în cadrul simpozionului naţional *Istorie, Istoria Artei, Restaurare − Conservare*, ediţia a XVI-a, organizat de Muzeul Naţional Cotroceni**,** 20−24 iunie 2012; *Tradiţie şi înnoire. Partidul Naţional Liberal la începutul secolului XX,* la simpozionul naţional *I. I. C. Brătianu*, organizat de Centrul Cultural Brătianu, Piteşti, 20−21 august 2012; *Liberali şi conservatori la sfârşitul secolului al XIX-lea. Deprinderi noi – aceeaşi elită*, susţinută în cadrul simpozionului *Stat şi societate în Europa*, Craiova, 10−12 octombrie 2012; *Aniversări şi practici comemorative. Iaşii la 1911*, susţinută în cadrul simpozionului naţional *Monumentul – tradiţie şi viitor*, organizat de Muzeul Unirii din Iaşi, 3−7 octombrie 2012, Iaşi; *Adversităţi simbolice în Romania modernă,* la simpozionul *Emanciparea civilă şi politică din România modernă şi contemporană*, organizat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, 19 octombrie 2012.

− Viorel Butnariu, *Romanatul lui Cuza Vodă*, Complexul Muzeal „Iulian Antonescu”, Bacău, 24 ianuarie 2012; *Tezaurul de la Boşoteni, com. Bereşti − Tazlău, jud. Bacău*, al XXIX-lea simpozion naţional de numismatică, Complexul Muzeal „Iulian Antonscu”, Bacău, 15−17 iunie 2012.

− Mihai Ceauşu, *Luptători pentru cauza Unirii: bucovineanul Constantin Hurmuzachi*, la simpozionul *Iaşi – leagănul Unirii*, organizat de Complexul Muzeal Naţional „Moldova”, 24 ianuarie 2012; *Contextul politic european al Unirii Principatelor*, la simpozionul *Omagiul făptuitorilor Unirii*, organizat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, cu Muzeul Unirii şi Asociaţia „Alexandru Ioan Cuza”, 25 ianuarie 2012; *Conjuncturile internaţionale ale anexării Basarabiei*, la simpozionul *Basarabia pământ românesc – 200 de ani de la răpirea de către Rusia ţaristă*, organizat de Colegiul Naţional „Cuza Vodă” şi Casa de Cultură „Alexandru Giugaru” din Huşi, 29 mai 2012.

− Bogdan Ceobanu, *Ritual şi diplomaţie la sfârşitul secolului al XIX-lea. Misiuni româneşti la încoronarea ţarilor*, în cadrul simpozionului *Stat şi societate în Europa*, Craiova, 10−12 octombrie 2012.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

− Cătălina Chelcu, *„Hirea de boierie" şi „cărturariu bun": obârşie socială, ascensiune intelectuală şi atitudini în Moldova secolului al XVII-lea*, în cadrul colocviul naţional *de Istorie, Istoria Artei, Restaurare – Conservare*, ediţia a XVI-a, 20−24 iunie 2012, organizat de Muzeul Naţional Cotroceni; *Către o abordare socială a pedepsei. Surse documentare*, în cadrul manifestării ştiinţifice *Trecut şi perspective în editarea documentelor medievale*, Filiala Iaşi a Academiei Române, 18 octombrie 2012, sub egida „Zilele academice ieşene", ediţia a XXVII-a.

− Marius Chelcu, *Anul 1711. Semnificaţiile unui moment istoric*, comunicare susţinută în cadrul simpozionului naţional *Zilele culturii ruse*, ediţia a III-a, organizat de Catedra de slavistică a Universităţii „Al. I. Cuza", 16−17 decembrie 2011; *Surse documentare pentru istoria urbană*, în cadrul manifestării ştiinţifice *Trecut şi perspective în editarea documentelor medievale*, Filiala Iaşi a Academiei Române, 18 octombrie 2012, sub egida „Zilele academice ieşene", ediţia a XXVII-a.

− Mihai Chiper, *Discursuri şi reprezentări ale decăderii în Iaşul interbelic, în cadrul* modulului de formare tematică POSDRU 89/1.5/S/61104, 20 februarie 2012, Academia Română Iaşi; *O modernitate ignorată: „Afacerile de onoare" în România (1859−1914)*, susţinută la Colegiul Noua Europă (Bucureşti) în cadrul Grupului de Reflecţie asupra Istoriei Politice a secolului al XIX-lea (18 octombrie 2012).

− Veniamin Ciobanu, *Interferenţe româno-tătare în secolul XVIII. Problema mănăstirilor închinate în timpul domniei lui A. I. Cuza,* în cadrul simpozionului *Iaşi, leagănul Unirii*, Muzeul Unirii, Iaşi, 24 ianuarie 2012.

− Adrian Cioflâncă, 27 aprilie 2012, Iaşi, *Ce spun şi ce nu spun documentele despre implicarea României în Holocaust*, în cadrul simpozionului *Abordarea interdisciplinară a studierii Holocaustului. Cazul Popricani*, organizat de Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel" şi Facultatea de Istorie a Universităţii „Al. I. Cuza" Iaşi.

− Sorin Grigoruţă, *Despre starea de sănătate a locuitorilor ţinutului Bacău în anul 1830*, în cadrul sesiunii de comunicări ştiinţifice *Arhivele şi Istoria*, organizat de Arhivele Naţionale Bacău, Bacău, 18 noiembrie 2011.

− Alexandru Istrate, *Percepţia Transilvaniei iluministe în sursele moldovene* la conferinţa *Cuius Regio. An analysis of the cohesive and disruptive forces destining the attachment of (groups of) persons to and the cohesion within regions as a historical phenomenon Transylvania in Eighteenth Century*, Alba-Iulia, 5−6 octombrie 2012.

− Sorin Ivănescu, *Originea socială a cadrelor din instituţiile româneşti cu rol represiv. 1948−1958*, Iaşi, octombrie 2012; *Acţiuni de infiltrare şi epurare a Ministerului de Interne după 23 august 1944,* în cadrul şedinţelor bilunare ale Institutului „A. D. Xenopol" din Iaşi.

− Andi Mihalache, *Despre rolul mulajelor în muzeistica epocii moderne,* Zilele Muzeului Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 29−30 noiembrie 2011; *Memoria lor, istoria noastră: amintirile nomenklaturii şi reconstituirea trecutului recent. Aspecte metodologice,* a doua conferinţă naţională *Comunismul românesc*, Bucureşti, Institutul „Nicolae Iorga", 15−16 martie 2012; *Câteva consideraţii referitoare la muzeistica românească din anii 1870−1900: concepţii, reprezentanţi, polemici*, Colegiul Noua Europă, 27 aprilie 2012.

− Cătălina Mihalache, *Mic, naiv şi devotat. Cum se realiza educaţia patriotică a copiilor în România socialistă?*, la conferinţa naţională *Copilăria românească între familie şi societate (secolele XVIII−XX),* organizată de Institutul de istorie „Nicolae Iorga" al Academiei Române şi CNCS-UEFICSDI, Bucureşti, 4−5 octombrie 2012.

− Paul Nistor, *Ritualuri diplomatice în timpul Războiului Rece. Instalarea lui Silviu Brucan în calitate de ministru plenipotenţiar al României în SUA (1956)*, la simpozionul *Stat şi Societate*, Universitatea din Craiova, 10−12 octombrie 2012; *Basarabia sovietică şi liderii PCR*, la simpozionul *Drama Basarabiei. Bicentenarul răşluirii (1812−2012)*, Muzeul Judeţean „Ştefan cel Mare" Vaslui, 23 mai 2012; *Relaţii româno-americane la finalul perioadei staliniste (1952)*, la simpozionul naţional „Vasile Pârvan", Complexul Muzeal „Iulian Antonescu" Bacău, 4−6 octombrie 2012; *Politica externă a României comuniste în anii 50 ai secolului XX. O abordare istoriografică,* la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" Iaşi, 31 mai 2012.

− Bogdan Schipor, participare, în 20 februarie 2012, la *workshopul Modul de formare tematică*, organizat de către Academia Română − Filiala Iaşi, în cadrul proiectului POSDRU 89/1.5/S/61104, cu o prezentare intitulată *Repatrierea germanilor din România şi ţările baltice (1939−1941). Aspecte comparative*; *Repatrierea germanilor din Ţările Baltice şi teritoriile*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

românești, 1939−1941, sesiunea internațională de manifestări științifice organizată de către Universitatea „Al. I. Cuza" Iași, Facultatea de Istorie și DAAD Alumni Club Iași, în cadrul manifestărilor prilejuite de Zilele Universității „Al. I. Cuza", 26−27 octombrie 2012.

− Cătălin Turliuc, *Națiune, naționalități și stat în discursul politic promovat de Petre P. Carp*, la conferința *Retorica politică modernă în Europa centrală și de sud-est. Origini și forme de manifestare (sec. XVI−XX)*, Universitatea „Al. I. Cuza" Iași, 3−5 noiembrie 2011; *Realități românești, realități europene în contextul contemporaneității*, la Forumul transfrontalier, Prefectura Vaslui, Consiliul Județean, Primăria, Camera de comerț și industrie, Vaslui, 4 nov. 2011*; Emanciparea civilă și politică în România modernă*, la masa rotundă *Dezrobirea țiganilor ca problemă istoriografică*, organizată de Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" București, 17−18 nov. 2011; *Semnificația istorică a monarhiei constituționale românești*, la conferința *Monarhia, o soluție pentru România?*, Universitatea „Petre Andrei" Aula Magna, cu Mihai Dorin, Daniel Șandru etc., 22 nov. 2011; *Statutul juridic al minorităților în România modernă: de la Constituția din 1866 la Războiul de Independență*, la sesiunea științifică anuală a Institutului de Istorie „Nicolae Iorga", 6−7 decembrie 2011, București; *Minoritățile României interbelice. Cadrul legislativ și juridic*, la ediția a XXXIV-a a Sesiunii Naționale de Comunicări Științifice „Acta Moldaviae Meridionalis", 8−9 decembrie, Vaslui; *Alexandru Ioan Cuza – Reformatorul*, conferință publică, Casa de Cultură a Municipiului Iași − „M. Ursachi", 24 ianuarie; *Opera legislativă a lui Alexandru Ioan Cuza*, la simpozionul *Iașul – leagănul Unirii*, organizat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Universitatea „Al. I. Cuza", Primăria Municipiului Iași, Muzeul Unirii, 24 ianuarie, la Muzeul Unirii Iași; *Alexandru Ioan Cuza – Domnul Unirii*, la simpozionul *Omagiu făptuitorilor Unirii*, organizat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Asociația „Alexandru Ioan Cuza", Complexul Național Muzeal „Moldova" Iași, la Muzeul Unirii, 25 ianuarie; *Gheorghe I. Brătianu istoric și om politic*, la simpozionul național al Societății Academice Gh. Brătianu, organizat de Primăria Municipiului Pașcani, Casa de Cultură „M. Sadoveanu", Societatea Academică Gh. Brătianu, Pașcani, 3−4 februarie; *Egalitatea de gen în procesul construcției europene*, la simpozionul național *Gen și egalitate de șanse*, organizat de Universitatea „Al. I. Cuza", Muzeul Universității, proiect POSDRU ID 50679, 8 martie; *Identitatea românească de pe ambele maluri ale Prutului în perioada modernă și contemporană*, la simpozionul *Basarabia – 200 de ani de istorie zbuciumată*, organizat de C.J. Vaslui, Muzeul Județean „Ștefan cel Mare", Biblioteca Județeană „Nicolae Milescu Spătaru", 27 martie; *Teritoriul dintre Prut și Nistru în epoca contemporană*, la conferința *Basarabia 1812. Două secole de dramă românească*, organizată de Colegiul Național Iași, Universitatea „Al. I. Cuza" Iași, ISJ, 6 aprilie, Colegiul Național, cu ocazia Olimpiadei Naționale de Istorie; *Modernizare și schimbarea paradigmei sociale*, la ediția a IV-a a simpozionului *Prof. Ioan Nemeș* Suceava, 4 mai 2012; *Basarabia în conștiința națională românească*, la simpozionul *Basarabia pământ românesc – 200 de ani de la răpirea de Rusia țaristă*, organizatori Casa de Cultură „Alexandru Giugaru", Colegiul Național „Cuza Vodă", Huși, 29 mai, cu I. Agrigoroaiei, M.-Șt. Ceaușu, L. Chiriac. N. Tataru, C. Clit etc.

− Silviu Văcaru, *Legislația austriacă referitoare la emigranți – studiu de caz ținutul Bacău (1830)*, sesiunea de comunicări științifice *Arhivele și istoria*, ediția a XVII-a, Bacău, 18 noiembrie 2011; *Emigranți bucovineni în Moldova la începutul veacului al XIX-lea*, sesiunea de comunicări științifice *Bucovina file de istorie*, ediția a XIII-a, Suceava, 25−27 noiembrie 2011; *Exigențe actuale ale scrierii monografiilor locale*, conferință la Biblioteca orășenească Bicaz, 15 decembrie 2011; *Supuși austrieci din Transilvania stabiliți în Moldova*, sesiunea națională de comunicări științifice *Românii din sud-estul Transilvaniei. Istorie, cultură, civilizație*, ediția a XVIII-a, Sfântu Gheorghe, 21−22 septembrie 2012.

− Petronel Zahariuc, *Averea lui Petru Șchiopul și procesul pentru moștenirea ei. Noi piese ale dosarului* (în colaborare cu Ovidiu Cristea), la ședința de comunicări a Facultății de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iași, octombrie 2012; *Câteva date despre istoria unor familii boierești desprinse dintr-o condică de documente (secolele XVI−XIX)*, comunicare la al XVI-lea Congres Național de Genealogie și Heraldică, Iași, mai 2012.

− Alexandru Zub, *Români și francezi în primul război mondial. Considerații istoriografice*, pe marginea vol. *Henri-Mathias Berthelot (1861−1931). Du culte de l'offensive à la stratégie globale*, de Jean-Noël Grandhomme, 2011, lansat la Centrul Cultural Francez, Iași, 13 nov. 2012; *Cui prodest historia?*, la deschiderea Olimpiadei Naționale de Istorie (XXVI), Iași, Universitatea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Al. I. Cuza”, 3 apr. 2012; Zilele revistei „Convorbiri literare”, 26−28 apr. 2012, la Casa cu absidă; *Spiru Haret despre educaţie şi cultură*, simpozion naţional, Iaşi, Asociaţia Scriitorilor, 27 apr. 2012; *Spiru Haret şi epoca sa*, conferinţă în cadrul unui ciclu de manifestări *In memoriam Spiru Haret*, 30 mai – 1 iun. 2012; *N. Iorga, personalitatea istorică a românilor*, la Teatrul Naţional Botoşani, 18 iun. 2012; *Românii şi ideea naţională*, la simpozionul *Românitate şi românism în epoca integrării euroatlantice*, în noua serie (XVIII) a Deniilor eminesciene, Casa Pogor, 1 iun. 2012; *V. Pârvan – un model: autocogniţie şi discurs integrativ*, prelegere la Şcoala Memoriei, ed. XV, Sighet, 17 iul. 2012; *Un teritoriu de istorie şi cultură*, simpozion naţional la Mânăstirea Putna, 22−26 aug. 2012; *Istorici români în închisorile regimului comunist*, conferinţă la Casa M. Kogălniceanu, 3 nov. 2012; *Unire şi solidaritate naţională*, cuvânt la simpozionul organizat de Astra, pe tema diasporei româneşti, Academia Română, Filiala Iaşi, 8 nov. 2012; *Localism creator*, Bârlad, cu ocazia lansării vol. *Personalităţi bârlădene. Dicţionar*, de Oltea Răşcanu Gramaticu, Iaşi, PIM, 2012, 25 nov. 2012.

b. internaţionale:

− Liviu Brătescu, *Istorie şi diplomaţie la 1912. 100 de ani de la anexarea Basarabiei de către guvernul ţarist*, în cadrul conferinţei *Tratatul de pace de la Bucureşti din 1812 şi impactul lui asupra istoriei românilor. 200 de ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus*, Chișinău, 26−27 aprilie 2012; *Problema evreiască 1866−1888. Un test al modernizării societăţii româneşti?*, susținută la sesiunea științifică anuală Pontica 2012, în cadrul Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța, 10−11 octombrie 2012.

− Viorel Butnariu, *Date noi despre aşa-zisa monedă moldo-polonă*, al XIII-lea simpozion de numismatică, Chişinău, 6−9 septembrie 2012.

− Mihai Ceauşu, Rădăuţi, 10−11 noiembrie 2011, la conferinţa ştiinţifică *Bucovina şi bucovinenii în secolul al XIX-lea. Tradiţionalism şi modernitate*, organizată de Institutul „Bucovina” din Rădăuți, împreună cu Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina”, a susținut *Raporturile politice dintre naţionalităţile din Bucovina în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea*; Iaşi, 12 mai 2012, la conferinţa internaţională *Basarabia după 200 de ani*, organizată de Universitatea „Petre Andrei” şi Consiliul Judeţean Iaşi, cu *Consideraţii privind evoluţia identităţii naţionale la românii din Bucovina şi Basarabia în secolul XIX*; Chişinău−Iaşi, 14−16 mai 2012, conferinţa ştiinţifică *Basarabia 1812. Problemă naţională, implicaţii internaţionale*, organizată de Institutul de Istorie, Stat şi Drept al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române, Institutul Cultural Român „Mihai Eminescu” din Chişinău, Departamentul pentru Românii de Pretutindeni, cu *Austria şi moşiile din Basarabia ale Fondului bisericesc greco-oriental al Bucovinei*; Rădăuţi−Cernăuţi, 28−29 iunie 2012, simpozionul *Asociaţionism şi propăşire naţională în Bucovina în secolele XIX−XX. 150 de ani de la înfiinţarea Societăţii pentru Cultura şi Literatura Română în Bucovina*, organizat de Institutul „Bucovina” Rădăuți. Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” Iași, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava, cu *Asociaţionism şi propăşire culturală în Bucovina (secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea*).

− Bogdan Ceobanu, iulie 2012, *Foreign diplomats in Bucharest at the end of the 19th century: between professional prestige and damaged personal reputation*, în cadrul workshopului *Workshop Black Sea Historiographies (I): The challenge of modern diplomacy in SE Europe,* Istanbul**,** 18 iulie 2012.

− Marius Chelcu, *Oraşe din Răsăritul Moldovei la 1812*, la simpozionul *Basarabia −1812. Problemă naţională, implicaţii internaţionale*, organizat de către Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” − Filiala Iași a Academiei Române, Institutul Cultural Român „Mihai Eminescu” din Chișinău, Departamentul Pentru Românii de Pretutindeni, Chișinău−Iași, 14−16 mai 2012.

− Veniamin Ciobanu, *Mutaţii în sistemul politic european între pacea de la Bucureşti şi declanşarea insurecţiei greceşti (1812−1821),* în cadrul conferinţei *Tratatul de pace de la Bucureşti din 1812 şi impactul lui asupra istoriei romanilor: 200 de ani de la anexarea Basarabiei de către ruși*, Chișinău, 26−27 aprilie 2012**;** *A litigious problem in the Swedish-Turkish relations: the navigations of Swedish merchant ships on the Black Sea (1821−1827)*, în cadrul conferinţei *EU and Black Sea Regions*, May 3rd−5th, 2012, Bucharest; *Poziţia Principatelor Române în raporturile ruso-turce dintre anii 1812 şi 1821, comentată în rapoarte diplomatice străine*, în cadrul conferinţei *Basarabia 1812. Problema naţională şi implicaţii internaţionale,*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Chişinău−Iaşi, 14−16 mai 2012**;** *An attempt to appoint a Swedish vice consul to Bucharest (1834−1835),* în cadrul conferinţei *European Networks: The Balkans, Scandinavia and the Baltic World in the Time of Economic and Ideological Crisis*, May 25−27, 2012, Târgovişte**;** *Russo-Ottoman Rivalry for the Control of the Central-Asian Segment of the Great Silk Road (nineteenth century)*, în cadrul conferinţei *The Silk Road. History and perspectives, Bucharest, 21th−23th June, 2012*; *Internaţionalizarea „problemei ucrainiene" şi Europa de Sud-Est (1648−1714)*, în cadrul simpozionului româno-polon *Zilele culturii poloneze*, Suceava, august 2012.

− Adrian Cioflâncă, 21 iunie 2012, Coimbra (Portugalia), conferința *Coming to Terms with the Past: Lessons from Romania*, susținută la Centro de Estudos Sociais al Universității din Coimbra; 12−14 septembrie 2012, Paris (Franța), participare la workshopul *Corpses and Destruction*, făcând parte din Programul internațional de cercetare *Corpses of Mass Violence and Genocide*, organizat la École des Hautes Études en Sciences Sociales, cu comunicarea *Destruction and Anonymization. Holocaust-Era Mass Graves in Romania*.

− Gheorghe Cliveti, la colocviul *Espace impérial. Le sud-est européen entre Empires et Nations*, desfăşurat la Paris − EHEES, 2−4 aprilie 2012, cu comunicarea *Lá politique balcanigue de l'Empire russe 1828−1878. Les armées russes en route vers Constantinopole*; la conferinţa *Basarabia 1812−2012*, Chişinău−Iaşi, 14−16 mai 2012, cu comunicarea *Anexarea Basarabiei de Rusia şi „tăcerea Europei" (1812−1815)*; la seminarul *Sud-Est Europas Geschichte*, 5 iunie 2012, Universitatea Mainz (Germania), cu comunicarea *Protectorates and International Garanties în South-Eastern Europe (1774−1878).*

− Dorin Dobrincu, 9 mai 2012, Bucureşti, New Europe College, susținerea conferinței *The atheist propaganda in Gheorghiu-Dej's Romania. Purposes, structures, manifestations*.

− Alexandru Istrate, *Destinul Basarabiei reflectat în literatura autobiografică şi în presa românească din 1912*, la conferinţa *Tratatul de pace de la Bucureşti din 1812 şi impactul lui asupra istoriei românilor. 200 de ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus*, Chişinău−Iaşi, 14−16 mai 2012; *Aduceri aminte despre Basarabia în cultura română modernă*, la workshopul exploratoriu internaţional *Frontieră, ţinut de margine sau provincie? Istoria Basarabiei în lecturi alternative*, Iaşi, 20−21 septembrie 2012.

− Andi Mihalache, *Quand les pratiques funéraires deviennent rituels politiques: le cas du prince Alexandru Ioan Cuza*, conferinţa *Political Rituals in Eastern Europe (19th−21th Centuries): Between Propaganda and Emotional Communities*, Craiova, Institutul de Studii Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopşor", în parteneriat cu Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" şi POSDRU 61104.

− Paul Nistor, *Propaganda externă a României în favoarea Basarabiei (1941)*, la simpozionul *Basarabia − 1812. Problemă naţională, implicaţii internaţionale*, organizat de către Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" − Filiala Iași a Academiei Române, Institutul Cultural Român „Mihai Eminescu" din Chișinău, Departamentul Pentru Românii de Pretutindeni, Chișinău−Iași, 14−16 mai 2012.

− Leonidas Rados, *Toward Neo-Latin Countries: Official Change in Romanian Student Migration in the Early 1860s*, la 2012 International Conference of the Society for Romanian Studies, *Europeanization and Globalization: Romanians in their Region and the World*, Universitatea Lucian Blaga din Sibiu, 2−4 iulie 2012; *Student Movement in Romania during the Blakan Wars: Ideology, Discourse and Action*, la conferința *Balkan Worlds: Ottoman past and Balkan nationalism* (4−7 octombrie 2012) organizată de Universitatea Macedonia din Salonic, Grecia; *Spirit asociativ și mișcare națională în a doua jumătate a secolului XIX. Cazul studenților ieșene*, la conferința *Asociaționism și propășire națională în Bucovina în secolele XIX−XX* organizată de Institutul Bucovina, Institutul „A. D. Xenopol" etc., Rădăuți, 28 iulie 2012.

− Bogdan Schipor, *Problema Basarabiei în relaţiile româno-britanice (1939−1940)*, la simpozionul *Basarabia − 1812. Problemă naţională, implicaţii internaţionale*, organizat de către Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" − Filiala Iași a Academiei Române, Institutul Cultural Român „Mihai Eminescu" din Chișinău, Departamentul Pentru Românii de Pretutindeni, Chișinău−Iași, 14−16 mai 2012; *The Repatriation of the Germans from Baltic States and Romania, 1939−1941. Policy, Diplomacy and Social Drama*, la Third Annual International Conference on Baltic and Nordic Studies in Romania*: European Networks: The Balkans, Scandinavia and the Baltic World in a Time of Economic and Ideological Crisis*, organizat la Târgoviște de către Asociația Română de Studii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Baltice şi Nordice, Universitatea „Valahia” din Târgovişte, Ministerul Afacerilor Externe, Ambasada Finlandei la Bucureşti, Ambasada Suediei la Bucureşti, Ambasada Norvegiei la Bucureşti, Ambasada Lituaniei la Bucureşti, Consulatul Letoniei la Bucureşti, Primăria Târgovişte, Complexul Naţional Muzeal „Curtea Domnească” Târgovişte şi Centrul pentru Studierea Istoriei Relaţiilor Internaţionale „Grigore Gafencu” din Târgovişte, în perioada 25−27 mai 2012.

− Flavius Solomon, *Imperiul Rus şi „naţiunile” sale (cazul Basarabiei)*, la conferinţa *Tratatul de pace de la Bucureşti din 1812 şi impactul lui asupra istoriei românilor. 200 de ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus*, Chişinău, 26−27 aprilie 2012; *De la emancipare naţională la lupta de clasă. Cristian Racovski şi chestiunea Basarabiei*, la simpozionul internaţional *Basarabia − 1812. Problemă naţională, implicaţii internaţionale*, Chişinău–Iaşi, 14−16 mai 2012; *Basarabia ca spaţiu de imigraţie şi emigraţie*, la workshopul internaţional *Frontieră, ţinut de margine sau provincie? Istoria Basarabiei în lecturi alternative*, Iaşi, 20−21 septembrie 2012; *Cristian Racovski, România şi începuturile literaturii de propagandă sovietice,* la workshopul internaţional *Învăţământul de partid şi şcolile de cadre în România comunistă. Context naţional şi regional*, Sibiu, 25−27 octombrie 2012.

− Cătălin Turliuc, *Naţionalism şi minorităţi în România interbelică*, la conferinţa *Bucovina şi bucovinenii în secolul al XIX-lea. Tradiţionalism şi modernitate*, Academia Română, Institutul „Bucovina”, Rădăuţi, 10−11 nov. 2011; *The Wrath of Nations: Nationalism & Ethnicity as Building-Blocks for Conflicts in the Black Sea Regions*, la conferinţa internaţională cotată ISI, Thomson Reuters, *EUBSR 2012, International Conference on EU and Black Sea Regions*, UCDC, 3−5 mai 2012, Bucureşti, Keynote Speaker; *Relaţiile României cu Republica Moldova în ultimul deceniu al secolului XX*, la conferinţa *Basarabia − 1812. Problemă naţională, implicaţii internaţionale*, organizatori Institutul de Istorie, Stat şi Drept al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” – Filiala Iaşi a Academiei Române, Institutul Cultural Român „Mihai Eminescu” Chişinău, Departamentul pentru Românii de Pretutindeni, Chişinău−Iaşi, 14−16 mai; *Abolitionism, Emancipation and Equality: A Triptych of Modernity*, la conferinţa internaţională de ştiinţe sociale aplicate ISSA, Universitatea de Vest, Timişoara, 18−19 iunie; *Emancipare şi asociaţionism în spaţiul românesc în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, la simpozionul *Asociaţionism şi propăşire naţională în Bucovina în secolele XIX−XX. 150 de ani de la înfiinţarea Societăţii pentru Cultura şi Literatura Română în Bucovina*, organizatori Academia Română − Institutul „Bucovina” Rădăuţi, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” Iaşi, Universitatea „Ştefan cel Mare” Suceava, Societatea pentru Cultura şi Literatura Română în Bucovina, Rădăuţi−Cernăuţi, 28−29 iunie; *Două state româneşti şi raporturile dintre ele la cumpăna dintre veacuri*, la masa rotundă *Moldova de la Perestroika la independenţă şi poziţia cu ţările vecine*, organizatori DAAD Deutscher Akademischer Austausch Dienst, Moldova Institut Leipzig, Chişinău, 28 august.

− Petronel Zahariuc, *Boieri şi moşii la 1812*, la simpozionul *Basarabia − 1812. Problemă naţională, implicaţii internaţionale*, organizat de către Institutul de Istorie, Stat şi Drept al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” − Filiala Iaşi a Academiei Române, Institutul Cultural Român „Mihai Eminescu” din Chişinău, Departamentul Pentru Românii de Pretutindeni, Chişinău−Iaşi, 14−16 mai 2012.

− Alexandru Zub, *Basarabia: periplu istoriografic* şi *Cuvânt introductiv*, la simpozionul *Basarabia (1812). Problemă naţională, implicaţii internaţionale*, Iaşi−Chişinău, sub egida Academiei de Ştiinţe, 14 mai 2012; *Discursul istoric actual: implicaţii axiologice*, la simpozionul internaţional *Penser l'Europe*, XI, *Drepturile omului şi valorile lumii europene*, Bucureşti, 4−6 oct. 2012.

În cadrul unor manifestări ştiinţifice internaţionale sau al schimburilor interacademice desfăşurate în anul 2012, un număr de 12 cercetători de la Institutul De Istorie „A. D. Xenopol” au efectuat deplasări în Austria, Belgia, Danemarca, Franţa, Germania, Grecia, Italia, Lituania, Marea Britanie, Republica Moldova, Polonia, Portugalia, Federaţia Rusă, Statele Unite ale Americii şi Ungaria. Aceste deplasări au facilitat completarea unor colecţii de documente, investigaţii în arhive şi biblioteci, documentări în vederea realizării şi concretizării la un nivel ştiinţific ridicat a proiectelor de cercetare în care sunt implicaţi cercetătorii Institutului „A. D. Xenopol”:

− Liviu Brătescu, februarie 2012, mobilitate la Institut für Osteuropäische Geschichte, Universitatea din Viena, sub coordonarea prof. univ. dr. Oliver Schmitt, în cadrul *Proiectului* POSDRU 89/1.5/S/61104 cu titlul *Ştiinţele socio-umaniste în contextul evoluţiei globalizate – dezvoltarea şi implementarea programului de studii şi cercetare postdoctorală*, având tema

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Liberali versus conservatori: monumente publice şi memorii concurente în Romania modernă (1866−1914).

− Bogdan Ceobanu, iunie−august 2012, Universitatea Roma Tre, Italia; 20 octombrie − 3 noiembrie 2012, Institutul de Slavistică al Academiei Ruse de Ştiinţă (schimb interacademic).

− Veniamin Ciobanu, Polonia, 4−31 iulie 2012, în cadrul schimbului interacademic.

− Adrian Cioflâncă, 25−28 iunie 2012 (Mechelen, Belgia) – participare la reuniunea plenară a Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research în calitate de membru al delegației României în grupul de lucru academic; 21 februarie 2012, Washington (SUA) – participare la dezbaterea *New Approaches to the Study of Communism*, organizată la Georgetown University, alături de Michael David-Fox, Vladimir Tismăneanu, Marius Stan, Bogdan Cristian Iacob pentru lansarea anuarelor IICCMER; 20−21 iunie 2012, Coimbra (Portugalia) – participant, alături de Ioan Stanomir, la dezbaterea prilejuită de prezentarea filmului *Amfiteatre şi închisori* dedicată memoriei fostului deținut politic Nicolae Mărgineanu, la Bar do Teatro da Cerca de São Bernardo din Coimbra; 12−14 septembrie 2012, Paris (Franța) – participare la workshopul internațional *Corpses and Destruction* făcând parte din programul internațional de cercetare *Corpses of Mass Violence and Genocide*, organizat la École des Hautes Études en Sciences Sociales, cu comunicarea *Destruction and Anonymization. Holocaust-Era Mass Graves in Romania.*

− Gheorghe Cliveti, 2−4 aprilie 2012, EHEES Paris, 14−16 mai 2012, Chişinău, conferinţă internaţională *Basarabia 1812−2012*; 5 iunie 2012 Universitatea din Mainz (Germania).

− Dorin Dobrincu, 13−15 mai 2012: Chişinău, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, vernisarea expoziţiei *Cedarea Basarabiei, a nordului Bucovinei şi a ţinutului Herţa (iunie 1940) – între neputinţă şi iresponsabilitate. O perspectivă românească*, realizată de Arhivele Naţionale ale României în parteneriat cu Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe, Institutul pentru Investigarea Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc, Serviciul Istoric al Armatei şi Arhiva Naţională de Filme; 29−31 mai 2012: Copenhaga, Danemarca, *25th European Board of National Archivists Conference (EBNA) and 12th EAG meeting*; reprezentant al Arhivelor Naţionale ale României; 5 august − 5 septembrie 2012: Budapesta, Ungaria, invitat al Pasts, Inc., Center for Historical Studies, Central European University.

− Sorin Grigoruță, 1 octombrie 2012 – 25 ianuarie 2013, stagiu de cercetare în Ungaria.

− Paul Nistor, februarie 2012 – Universitatea din Viena, Austria.

− Leonidas Rados, stagiu de documentare la Atena, 15 februarie − 15 martie 2012; deplasare la Salonic, la conferința *Balkan Worlds: Ottoman past and Balkan nationalism* (4−7 octombrie 2012) organizată de Universitatea Macedonia din Salonic, Grecia; deplasări la Budapesta și Viena în noiembrie 2012.

− Bogdan Schipor, Lituania, Vilnius, 1−31 ianuarie 2012, mobilitate în cadrul proiectului *Ştiinţele socio-umaniste în contextul evoluţiei globalizate – dezvoltarea şi implementarea programului de studii şi cercetare postdoctorale*, contract POSDRU 89/1.5/S/61104.

− Cătălin Turliuc, 10−18 decembrie 2011, Londra, Marea Britanie, deplasare grant; 6−13 octombrie 2012, Londra, Marea Britanie, deplasare grant.

− Flavius Solomon, Moscova, Federaţia Rusă, iunie 2012, schimb interacademic.

Nu în ultimul rând, trebuie menţionat faptul că o bună parte dintre rezultatele muncii de cercetare depuse de membrii Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” în anul 2012 a văzut lumina tiparului în periodicele consacrate care sunt scoase sub egida instituţiei, dar şi faptul că patru dintre cercetători sunt îndrumători de doctorat – Alexandru Zub, Gheorghe Cliveti, Mihai-Ştefan Ceauşu şi Veniamin Ciobanu.

Cătălina Elena Chelcu
Bogdan-Alexandru Schipor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

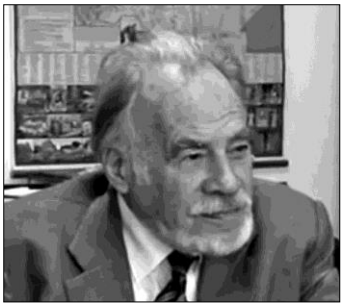

UN PATRIARH AL ISTORIOGRAFIEI NAŢIONALE: ACADEMICIANUL DAN BERINDEI

La 3 noiembrie, anul de graţie 2013, istoricul Dan Berindei a împlinit frumoasa vârstă de 90 de ani! Incredibilă, prin raportare atât la robusteţea-i fizică, demnă de invidiat chiar şi de mai tinerii săi colegi de breaslă ori de hemiciclu academic, cât şi la sprinteneala minţii sau prospeţimea-i spirituală, dublate de o superioară capacitate de mobilizare, de înţelegere şi de iradiere nu doar a unor ambiţioase proiecte ştiinţifice, ci şi a celor mai generoase sentimente. Vremurile prin care a trecut, prea scurt prietenoase şi prea îndelung ostile, nu l-au şubrezit, din contră, iar încercărilor vieţii – nu puţine şi nici chiar comune – a ştiut să le contrapună mereu: răbdarea, ca şi tenacitatea, echilibrul, dar şi abilitatea, discreţia, dar şi fermitatea, spre a nu mai invoca acea particulară vocaţie a militantismului său istorico-cultural, inspirat probabil din ţinuta morală şi intelectuală a romanticilor veacului al XIX-lea, cărora le-a şi dedicat, de altfel, o mare parte a operei sale ştiinţifice.

Descendent al unei familii cu frumoase tradiţii intelectuale şi cu rădăcini adânci, voievodale, înfipte în părţile Teleormanului, cel identificat în urmă cu un deceniu ca „un bonjurist din zilele noastre", „un boier al spiritului istoric" sau „un european de la Dunăre" (în admirabilele expresii ale academicianului Eugen Simion), Dan Berindei s-a născut în Bucureşti, la 3 noiembrie 1923, legându-şi primele amintiri de binefacerile, ca şi de peisajul politic tot mai agitat al României Mari din ultimul deceniu al perioadei interbelice. Dacă părintele său – urmând pilda bunicului şi a străbunicului – şi-a făcut studiile superioare la Paris, tânărul Dan Berindei, apucând „alte timpuri", după cum venerabilul savant se confesa în urmă cu un an, s-a înscris şi a devenit student al Facultăţii de Litere şi Filozofie, secţia de Istorie, a Universităţii din capitala ţării, beneficiind de îndrumarea unor dascăli de talia lui Gheorghe I. Brătianu, Constantin C. Giurescu sau Victor Papacostea. Anii grei ai războiului, care i-au însoţit şi marcat nu doar studenţia, ci şi tinereţea, par să-l fi călit pentru viaţă, chiar dacă la absolvirea studiilor, în 1945, dorinţele şi, mai ales, speranţele comune ale unei reveniri la normalitate în societatea românească nu-şi pierduseră pe de-a-ntregul conturul.

În acelaşi an, şi-a întemeiat o familie, căsătorindu-se cu Ioana Hudiţă, colegă de facultate (născută la Paris, în 1927), fiica istoricului, ministrului şi omului politic naţional-ţărănist Ioan Hudiţă, având ca naş de cununie pe cel care i-a fost şi dascăl, Gheorghe I. Brătianu. Momentul, fericit îndeobşte pentru oricare protagonist al schimbării statutului civil, va fi fost cu atât mai emoţionant pentru tânărul cuplu cu cât, printre oaspeţii prezenţi la acea ceremonie, s-au numărat şi unele personalităţi politice de marcă ale vremii, precum Iuliu Maniu, Dinu Brătianu, Petre Constantinescu-Iaşi ş.a. În condiţii normale, s-ar fi putut crede că existau toate premisele împlinirii, pe multiple planuri, a idealurilor nutrite de tinerii care şi-au unit atunci destinele, mai ales că – preţuind însuşirile fostului său student – cunoscutul balcanolog, profesorul Victor Papacostea, şi l-a apropiat pe Dan Berindei, în 1946, ca secretar şi asistent suplinitor la Institutul de Cercetări Balcanice, instituţie pe care însuşi o fondase în 1938 şi al cărei director în exerciţiu era. Numai că vremurile erau tot mai convulsive, iar normalitatea tot mai firavă, încât, peste

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. L, 2013, p. 481–486

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numai un an şi ceva, implacabilul s-a produs: ultimul reper şi simbol al democraţiei, câtă mai rezistase agresiunilor succesive din ajun, regele Mihai, a fost silit să abdice, iar ţara a devenit *republică populară.* Consecinţele – binecunoscute la nivel general – au fost extrem de dure pentru familia Berindei: mai întâi, a fost arestat şi încarcerat socrul său, apoi părinţii şi, în cele din urmă, soţia, care a şi născut pe cel de al doilea copil al lor (după Mihnea), Ruxandra, în condiţii de detenţie, la Jilava. Dan Berindei, care, după desfiinţarea Institutului de balcanistică, ocupa (din 1948) funcţia de cercetător la Institutul de Istorie şi Filozofie al Academiei, n-a fost scutit de măsurile „purificatoare" promovate, la începutul deceniului al şaselea al trecutului veac, de „tripleta ucigaşă a culturii româneşti" (în expresia cărturarului Valeriu Râpeanu), tripletă alcătuită din Iosif Chişinevschi, Leonte Răutu şi Mihai Roller. Continuând politica de primenire a cadrelor din învăţământul superior şi din cercetare, prin eliminarea tuturor celor care aveau origine socială – şi, implicit, gândire – „nesănătoasă", consideraţi potenţiali sau autentici adversari ai noului regim, autorităţile vremii l-au îndepărtat pe tânărul istoric din institut, în 1952, oferindu-i în schimb şansa de a se recalifica într-o meserie, chipurile, mai utilă pentru obşte şi societate. Aşa a ajuns Dan Berindei să deprindă şi să practice, vreme de trei ani, meşteşugul confecţionării blacheurilor – meserie nobilă, înrudită cu cea practicată, în tinereţe, de viitorul „cârmaci" al României socialiste – în cadrul cooperativei de producţie „Mecanica Nouă" din Bucureşti.

Abia după trei ani de „reprofilare" profesională, a fost rechemat şi reîncadrat pe vechiul post de cercetare la Institutul de Istorie bucureştean, întâmpinat fiind cu falsă amabilitate chiar de către cel care îl îndepărtase din slujbă, academicianul „de o perfectă incultură" (în evaluarea de mai târziu a victimei), Mihai Roller. În paranteză fie spus, aceluiaşi cenzor şi mahăr al ştiinţelor marxiste i-a aparţinut şi tipărirea unicului manual de istorie pentru şcolile medii sau licee ale vremii, după textul căruia au fost obligaţi să înveţe câteva bune promoţii de elevi. Noroc însă că mulţi dintre dascălii formaţi sub vechiul regim, ignorând ori numai mimând promovarea noii programe şcolare pentru această disciplină, au continuat să-şi onoreze menirea, chiar şi în acele împrejurări vitrege şi să transmită elevilor, de la catedră, imaginea trecutului nostru istoric în lumini mai puţin deformate decât se cerea şi, desigur, mai apropiate de spiritul tacitian.

Reluându-şi, aşadar, îndeletnicirea pentru care manifestase o reală vocaţie – cercetarea – încă din vremea studiilor universitare, publicând, în anul absolvirii acestora, primul său studiu intitulat *Revoluţia din 1848 din Franţa şi tinerii români aflaţi la Paris*, în paginile „Revistei istorice române" (1945), aflată sub direcţia lui Constantin C. Giurescu, tânărul cercetător, care, până la trimiterea sa în rândul „clasei muncitoare", mai tipărise alte câteva articole şi note în publicaţiile de profil ale vremii, şi-a dedicat întreaga energie şi capacitate intelectuală, pentru început, studierii şi punerii în lumină a izvoarelor istorice fundamentale pentru epoca focalizată ca obiectiv ştiinţific statornic al propriei cariere: modernitatea românească. Opţiunea, deplin justificată din punct de vedere ştiinţific, asigurând temelia şi temeinicia oricăror creaţii istoriografice, avea sau, cel puţin, presupunea şi o motivaţie politică, suplimentară, punând la adăpost pe autorul încă stigmatizat şi, desigur, „monitorizat", de primejdia unor potenţiale derapaje ideologice în cuprinsul studiilor analitice.

Refugiul în cercetarea tezaurului documentar pentru secolul al XIX-lea, stimulat şi de cooptarea sa în colectivul editorial al binecunoscutei colecţiei de izvoare *Documente privind Unirea Principatelor* – prin tipărirea căreia Academia şi autorităţile vremii doreau să marcheze apropiatul centenar al naşterii statului român modern –, nu a fost însă total sau exclusiv, pentru că, în paralel, Dan Berindei s-a înscris la doctorat, pregătindu-şi cu aceeaşi perseverenţă şi dăruire teza consacrată trecutului istoric al urbei natale: *Oraşul Bucureşti, reşedinţă şi capitală a Ţării Româneşti (1459–1862).* Din raţiuni politice pentru care făcuse cunoştinţă şi cu „munca de jos", finalizarea acestui proiect ştiinţific a fost suspendată, prin ordin ministerial, chiar în ziua programată pentru susţinere, şi amânată – potrivit informaţiei preluată de la criticul şi istoricul literar Valeriu Râpeanu – vreme de un deceniu! În tot acest răstimp, istoricul publicase deja o întreagă suită de studii, articole şi note în noile reviste de profil, ca şi în altele de popularizare („Almanahul cooperaţiei de consum", „Flacăra", „Apărarea patriei", „Veac nou", „Contemporanul", „Scânteia tineretului" ş.a.), precum şi primele volume, în ipostazele de editor, autor sau coautor, precum: *Rapoartele consulatului Austriei din Iaşi (1856–1859),* urmat apoi de *Documente interne (1854–1857),* acoperind tematica volumelor II (tipărit în anul 1959) şi, respectiv, I (1961) din seria mai amplă a *Documentelor privind Unirea Principatelor*, continuată ulterior până la al VII-lea tom, *Aspecte militare ale răscoalei populare din 1821* (apărută în 1962, în colaborare

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu T. Mutaşcu) şi, nu în ultimul rând, desigur, lucrarea mai sus pomenită, asumată ca teză de doctorat, consacrată *Oraşului Bucureşti*, tipărită în 1963 la Editura Ştiinţifică. Mi-amintesc că apariţia acesteia din urmă a şi prilejuit, între altele, un amplu comentariu în coloanele primului număr al „Anuarului" ieşean (1964), publicaţie care – prin secretarul ei de redacţie – începuse a promova un ascuţit spirit critic în istoriografia românească, spirit continuat şi amplificat apoi, asigurând astfel revistei un spor de prestigiu şi de publicitate, în interior, ca şi în afară. Într-o notă de răspuns adresată recenzentului, pe marginea aprecierilor, a observaţiilor şi, îndeosebi, a accentelor critice formulate asupra cărţii sale proaspăt apărută, Dan Berindei îşi încheia intervenţia printr-o sugestivă expresie aforistică, preluată de la un dramaturg francez din veacul XVIII (Philippe Destouches) şi dedicată criticilor fără de operă: *la critique est facile et l'art est difficile!*

În pofida acestui „incident", altminteri minor, legăturile istoricului cu mediul academic ieşean s-au dezvoltat şi cimentat în anii următori, ilustrate fiind prin desele şi consistentele colaborări ştiinţifice, prin întâlnirile şi proiectele comune, evoluate în strânse prietenii cu unii colegi de breaslă, cum au fost, bunăoară, regretaţii Leonid Boicu şi Gheorghe Platon. În aceeaşi perioadă, lui Dan Berindei, apreciat deja şi la nivelul conducerii secţiei de profil a Academiei ca un redutabil specialist în problematica epocii moderne, i s-a repartizat elaborarea şi redactarea câtorva capitole din volumul al IV-lea al primei ediţii (marxiste) din *Istoria României*, la două dintre acestea având-l colaborator pe profesorul Valerian Popovici, directorul Institutului de Istorie din Iaşi. Acesta din urmă m-a şi determinat, de altfel, să-mi potolesc elanul critic şi „să-mi văd de lungul nasului" atunci când – după apariţia unei noi lucrări a istoricului bucureştean, *Din începuturile diplomaţiei româneşti moderne*, în 1965, mă hotărâsem să-mi fac debutul istoriografic, novice fiind în Institut, cu un comentariu asupra cărţii, mai acid decât se cuvenea şi decât îmi îngăduiau propriile capacităţi. Influenţat, pesemne, de criticismul tot mai accentuat asumat şi promovat de redacţia „Anuarului" şi, mai ales, „smomit" fiind de un coleg de institut al autorului (trecut de mult în lumea umbrelor), care mi-a şi oferit câteva potenţiale obiecţii, împărtăşite pripit, am elaborat un veritabil rechizitoriu la adresa lucrării, cu observaţii ce mi se păreau atunci întemeiate, dar pe care, mai târziu, le-aş fi regretat. Ajunsă sub ochii directorului de institut, care îndeplinea şi funcţia de redactor şef al „Anuarului", recenzia mi-a fost imediat returnată, cu recomandarea de a-i păstra doar paginile apreciative şi de a o valorifica astfel în coloanele revistei centrale „Revue Roumaine d'Histoire", însuşi înlesnindu-mi tipărirea; ceea ce am şi făcut, cu oarecare frustrare de moment, dar cu sporită şi justificată satisfacţie profesională, mai târziu.

După apariţia volumului IV din tratatul de *Istoria României* (1964) – la elaborarea căruia ostenise ani buni în biblioteci şi arhive – şi până la dobândirea oficială a titlului ştiinţific de *doctor în Istorie*, abia în 1969, Dan Berindei a continuat să producă şi să se impună în noul val al istoriografiei naţionale, printr-o impresionantă suită de studii, articole şi cărţi focalizate pe momente, evenimente, procese şi personalităţi reprezentative pentru societatea românească modernă, toate laolaltă şi fiecare în parte conturând deja efigia istoricului total, preocupat a defini şi explica, în manieră organicistă, identitatea, spiritualitatea şi specificitatea naţională a poporului român. Aproape fără excepţie, lucrările sale ştiinţifice, cuprinzând monografii, volume tematice, studii analitice ori de sinteză, comunicări, articole şi note, bibliografii şi instrumente de lucru, materiale de presă (centrală, locală şi culturală), sunt consacrate etapelor definitorii ale procesului construcţiei naţionale, naşterii şi consolidării statului român modern, precum şi protagoniştilor acestui proces, abordate fiind în permanentă conexiune cu factorii de influenţă – perturbatori sau favorizanţi – ai vecinătăţilor istorice mai apropiate, ori mai îndepărtate, altfel spus, în orizont şi în spirit european. Câteva titluri, în acest sens, sunt edificatoare: *La réforme agraire de 1864 en Roumanie et son application* (1966, în colaborare), *Gândirea social-politică despre Unire* (1966, coordonare), *L'Union des Principautés Roumaines* (1967), *Reforma agrară din 1864* (1967, în colaborare), *Cucerirea independenţei României* (1967), *Documente privind istoria României. Colecţia lui Eudoxiu Hurmuzachi*, seria nouă, vol. II (1967), *Bălcescu* (1969), *Revoluţia română din 1848* (1969, în colaborare), *Bibliografia analitică a periodicelor româneşti. 1851–1858* (1970, în colaborare), *Războiul pentru independenţă naţională. 1877−1878. Documente militare* (1971, în colaborare) etc.

Se poate lesne observa, şi nu doar pentru această etapă – să-i spunem mediană – a producţiei sale istoriografice, preocuparea constantă a omului de ştiinţă, centrată pe acele momente cardinale ale evoluţiei societăţii româneşti în veacul redeşteptării, al resurecţiei, al construcţiei şi consolidării naţionale: 1821, 1848−1849, 1859, 1877−1878, de a-şi pregăti şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înzestra propriul laborator cu instrumentarul documentar adecvat, îmbinând armonios latura creativă sau analitică a fiecărui studiu cu cea rezervată descoperirii, prelucrării şi publicării izvoarelor. Treptat, aria investigaţiilor şi a competenţelor sale ştiinţifice s-a extins, fiind recunoscute, ca atare, în interiorul breslei: a fost membru fondator, ales vicepreşedinte, al Comisiei de heraldică, genealogie şi sigilografie a Academiei (1971), pentru ca un deceniu mai târziu să fie desemnat în funcţia de preşedinte al ei; din 1977, a devenit secretar, ulterior secretar general, al Comitetului Naţional Român al istoricilor, de pe care poziţie i s-a încredinţat onoarea, dar şi răspunderea majoră, de a asigura desfăşurarea în condiţii optime a celui de al XV-lea Congres Internaţional de Ştiinţe Istorice, la Bucureşti, în august 1980. Cei care au trăit evenimentul îşi amintesc, desigur, că, prin modul de organizare, prin prezenţa celor mai buni specialişti, prin calendarul dezbaterilor şi, nu în ultimul rând, prin libertatea de exprimare asigurată istoricilor de pe toate meridianele globului, acel congres s-a impus atât în conştiinţa participanţilor, cât şi a publicului avizat de pretutindeni, drept cea mai amplă şi mai prestigioasă manifestare ştiinţifică, în domeniu, găzduită vreodată de România, ţară socialistă!

Între timp, zestrea ştiinţifică a istoricului Dan Berindei s-a îmbogăţit cu noi titluri, semnificând materializarea unor preocupări şi pasiuni mai vechi ori mai recente, cu observaţia că nu puţine studii, articole, sinteze, ghiduri sau lucrări de popularizare sunt elaborate în limbi de circulaţie internaţională, fiind destinate publicaţiilor de profil din ţară sau din exterior. Între acestea, pot fi menţionate: *L'année révolutionnaire 1821 dans les Pays Roumains* (1973); *Revoluţia română din 1848* (1974); *La constitution de la Roumanie moderne dans le contexte Sud-Est européen*, în „Nuova Rivista Storica", Milano (1974); *The opening of diplomatic relations between the United States and the States of Europa*, San Francisco (1975, în colaborare); *La Roumanie et les événements balkaniques des années 1875−1876* (1976); *România independentă. 1877* (1976, cu versiuni în limbile: franceză, rusă, germană, arabă, chineză şi spaniolă); *Independenţa, luptă milenară a poporului român* (1977, în colaborare); *Epoca Unirii* (1979); *The Romanian Armed Forces in the Eighteenth and Nineteenth Century*, în vol. *War and Society in East Central Europe*, New York (1979); *Breve historia de Rumania*, Caracas (1982, în colaborare); *L'année 1848 dans les Pays Roumains* (1984); *Cultura naţională română modernă* (1986); *Documente privind domnia lui Alexandru Ioan Cuza* (1989, în colaborare) ş.a.

Dacă până la evenimentele din decembrie 1989, opera sa ştiinţifică, impresionantă valoric şi cantitativ – ilustrată prin zecile de volume şi sutele de studii publicate în ţară sau în străinătate –, îl consacrase deja ca autoritate în domeniu, lucrările sale fiind referenţiale pe zona modernităţii şi pentru studenţii facultăţilor de profil, paradoxal, Dan Berindei n-a beneficiat de statutul de *universitar*, porţile instituţiilor de învăţământ superior rămânându-i zăvorâte, aidoma altor iluştri colegi de breaslă şi de „tratament" (precum Leonid Boicu, Cornelia Bodea, Paul Cernovodeanu sau Alexandru Zub), spre paguba multor generaţii de tineri studioşi. Uşile amfiteatrelor i s-au deschis târziu, abia din 1990 (altora le-au rămas, în continuare, blocate), când, e de presupus că, interesul şi pasiunea pentru cariera didactică îi vor fi fost sensibil diminuate sau când statutul disciplinei în ansamblul curriculei şcolare avea să înregistreze dramatice metamorfoze.

Binemeritata recunoaştere a valorii profesionale, a activităţii şi operei sale, avea să se producă însă pe linie academică. Reorganizată după schimbarea de macaz politic din 1989, Academia Română l-a primit în rândul „nemuritorilor", mai întâi ca membru corespondent, la 9 martie 1991, apoi ca membru titular, la 10 noiembrie 1992, pentru ca, din anul imediat următor, să fie ales – pe durata a trei mandate consecutive, până în anul 2005 – în funcţia de preşedinte al Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologie a supremului for ştiinţific al ţării. Din anul 2006, Dan Berindei coordonează activitatea înaltei instituţii de pe poziţia de vicepreşedinte al Academiei, rămânând totodată şi preşedinte onorific al secţiei pe care a păstorit-o anterior. În ambele ipostaze, sfidând dificultăţile ori tristeţile generate fie de scurgerea implacabilă a timpului, fie de insuficienţele sau neputinţele sistemului, nemaivorbind de răutăţile omeneşti (adevărată epidemie postdecembristă!), care nu l-au ocolit nici în râvniţii ani ai „libertăţii de expresie", istoricul şi omul de cultură, într-un cuvânt savantul, şi-a onorat cu asupră de măsură statutul, elaborând, coordonând şi supraveghind programe ştiinţifice, menite a reaşeza domeniul în locul hărăzit de întemeietorii instituţiei, de a-l apropia – neîntinat – de conştiinţa publică şi de a-i reda sau reactiva capacităţile educaţionale în plan social-politic, altfel spus, de a repune în lumină *învăţămintele* Istoriei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cu o vigoare fizică demnă de invidiat, pe care trecerea galopantă a anilor n-a izbutit să i-o ofilească, cu o experienţă de viaţă bogată în toate compartimentele ei semnificative şi cu înţelepciunea hărăzită de Pronia cerească spiritelor alese, Dan Berindei a continuat – şi după retragerea sa din Institutul de Istorie „N. Iorga", în mai 1990 – să scrie, să publice, să fie o prezenţă extrem de activă la reuniunile ştiinţifice interne şi internaţionale ori în dezbaterile publice şi mass-media, dovedind mereu şi pretutindeni virtuţi de fin observator şi de riguros analist nu doar al faptelor, proceselor şi fenomenelor trecutului, ci şi ale celor de dată recentă, adăugând şi ilustrând astfel cealaltă dimensiune a personalităţii sale, cea de *om al Cetăţii.* Conduita exemplară a înaintaşilor în vremuri convulsive şi de grea cumpănă ori de paşnică (re)construcţie naţională i-a servit drept argument sau de punct de plecare în judecarea evenimentelor pe care le-a trăit şi a caracterelor umane întâlnite, rezultând de aici captivante meditaţii – scrise, ori rostite prin viu grai şi consemnate audio-vizual – asupra contemporaneităţii, cu puternic efect moralizator.

În împrejurările politice dătătoare de speranţe ale ultimului deceniu din mileniul trecut, istoricul şi-a extins, firesc, orizontul preocupărilor sale ştiinţifice, adăugându-le pentru o vreme şi componenta didactică, prin acceptarea funcţiei de profesor la Facultatea de Istorie a Universităţii Bucureşti, prilej (întârziat) de a avea legături nemijlocite cu tânăra generaţie, de a-i cunoaşte frământările, opţiunile şi idealurile, judecate cu siguranţă de analistul-exeget al epocii Unirii prin raportare indusă la ţinuta intelectuală şi morală a „oamenilor începutului de drum". Răspunzând, probabil, şi cerinţelor derivate din noua-i ipostază, dar, mai ales, animat de sentimentul perfectibilităţii, Dan Berindei a purces la reeditarea câtorva lucrări referenţiale din propria-i zestre ştiinţifică, sustrase, evident, oricăror canoane ideologice impuse de vechiul regim, elaborând şi publicând, în paralel, cărţi şi studii cu tematică oarecum restricţionată în trecut. Aşa au văzut lumina tiparului, într-o veritabilă cavalcadă editorială, studii analitice, monografice sau de sinteză, precum: *Revoluţia română din 1821* (1991, 2010); *Românii şi Europa. Istorie, societate, cultură* (1991); *Societatea românească în vremea lui Carol I. 1866−1876* (1992, 2002); *România. Documente străine despre români* (1992, cu o ediţie în limba engleză); *Diplomaţia românească modernă de la începuturi la proclamarea Independenţei de stat. 1821−1878* (1995); *Revoluţia română din 1848−1849* (1997, 1998); *Românii şi Europa în epoca premodernă şi modernă* (1997); *Epoca Unirii* (2000); *Portrete istorice* (2001, 2009); *Ioan Hudiţă. Jurnal politic* (2002−2013); *Géopolitique de la Roumanie. Regards croisés* (2003, în colaborare); *Drumuri în lume* (2005); *Istoria Academiei Române. 1866−2006* (2006); *Bălcescu* (2008); *Românii şi Francmasoneria* (2009); *În mijlocul cetăţii* (2009); *Constituirea României moderne. 150 de ani de la Unirea Principatelor* (2009); *Politică externă şi diplomaţi la începuturile României moderne* (2011); *Românii între trecut şi viitor* (2012); *Genealogie şi societate* (2013) ş.a.

Mulţimii şi diversităţii acestor titluri, enunţate selectiv şi doar pentru cărţi, lăsând astfel la o parte numărul impresionant de studii, articole, comunicări şi note publicate în reviste ştiinţifice de largă circulaţie ori în volume tematice sau miscelanee, din ţară ori din exterior, precum şi prezenţa-i constantă în publicistica culturală şi cea cotidiană („Cultura", „Clipa", „Cuvântul", „Magazin istoric", „Istorie şi civilizaţie", „Lumina" ş.a.) se cuvine adăugată iniţiativa savantului – de pe poziţia coordonatorului domeniului, la nivelul conducerii Academiei – de a elabora şi primul tratat de *Istoria Românilor* de după 1990, proiect ştiinţific de mare anvergură şi acută necesitate, dar şi de risc major implicat prin diversitatea stilurilor concurente, respectiv prin selecţia, prestaţia şi orchestrarea colaboratorilor. Conceput în zece volume, dintre care unul (al VII-lea) a fost realizat în două părţi, tratatul a văzut lumina tiparului la Editura Enciclopedică, în urmă cu un deceniu, semnificând atunci – în expresia regretatului Paul Cernovodeanu – „cel mai înalt stadiu atins la noi în evoluţia scrisului istoric, sub raportul valorificării şi interpretării celor mai de seamă şi ultime informaţii furnizate de izvoare, ori în direcţia prelucrării celei mai bogate şi mai recente bibliografii". Înfruntând obstacolele inerente unei întreprinderi ştiinţifice de asemenea complexitate şi dificultate, Dan Berindei nu s-a mulţumit doar cu ipostaza de „dirijor" al ediţiei, ci şi-a asumat şi sarcina de „solist" − coordonator al primei părţi din volumul VII, parte consacrată, de altfel, epocii expertizate analitic în opera sa istoriografică (1821−1878).

Departe de a-l linişti, apariţia tratatului l-a sensibilizat pe istoric, mai puţin pe direcţia satisfacţiilor presupuse de reuşita oricărui proiect de asemenea dimensiune sau însemnătate şi mai mult pe cea a observaţiilor critice, îndreptăţite sau nu, dar fireşti, prin raportare la întreaga gamă a factorilor concurenţi, la orizontul de aşteptare şi la modelele europene comparative. De aceea, la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai puţin de un deceniu după tipărirea monumentalei lucrări, receptând parcimonios aprecierile, spre a fi mai generos şi a face loc ameliorărilor impuse prin observaţiile, sugestiile sau chiar insuficienţele desprinse în răstimp din experienţa primei ediţii, neobositul academician a iniţiat, coordonat şi finalizat cea de a doua ediţie a aceluiaşi tratat, a cărei apariţie, programată pentru acest an, la aceeaşi editură, pare iminentă. Este încununată astfel o activitate ştiinţifică, culturală şi managerială exemplară, desfăşurată într-un ritm debordant, aparent sufocant pentru mulţi, ale cărei roade pot fi repertoriate doar în cuprinsul unui bilanţ de etapă. Pentru că energia, înţelepciunea şi capacitatea-i creatoare, dovedite cu prisosinţă şi în ultima vreme, vor parcă să respingă, în cazul său, orice formă de odihnă pasivă şi să îndepărteze, astfel, acel „capăt de drum" invocat nu de mult de istoric, în cuprinsul unui interviu, mărturisire pe care, personal, aş dori-o – în acest punct – nesinceră! Vitalitatea-i proverbială, ilustrată şi prin volumele lansate cu prilejul simpozionului omagial *O viaţă dedicată istoriei naţionale – Dan Berindei* (2010), prin prezenţa şi prestaţia-i impecabile la Chişinău în timpul manifestărilor ştiinţifice consacrate ultimelor două veacuri de istorie a Moldovei transprutene (2012), prin finalizarea ediţiei a doua a tratatului de istorie naţională şi, nu în ultimul rând, prin noile titluri de cărţi, studii, articole şi varii colaborări la presa culturală, tipărite în anul care tocmai se încheie, nemaivorbind de preocupările conexe derivând din înaltele funcţii îndeplinite în cadrul Academiei Române, constituie tot atâtea argumente temeinice şi semne certe în direcţia unei continuităţi active, pe care, noi, colegii de breaslă, indiferent de vârstă, laolaltă cu cititorii şi admiratorii săi, i-o dorim cât mai frumoasă şi mai îndelungată.

Omagiem în acest fel pe unul dintre oamenii de ştiinţă şi cultură reprezentativi pentru spiritualitatea românească contemporană, recunoscut ca atare şi preţuit nu numai în ţară, unde, semenii l-au delegat, din 1992, ca reprezentant permanent al Academiei Române pe lângă Uniunea Academică Internaţională, iar din 1993, l-au investit în funcţia de preşedinte al Comitetului Naţional al Istoricilor, ci şi în afara graniţelor, acolo unde numeroase organisme internaţionale de profil şi l-au apropiat în staff-ul redacţional („Revue d'Europe Centrale" − Strasbourg, „Cahiers Charles Fourier" − Besançon ş.a.), ori şi l-au asociat ca membru titular sau de onoare. Între acestea din urmă, pot fi menţionate onorantele poziţii ocupate ori funcţii ce i-au fost atribuite, în cadrul celor 16 societăţi sau organisme ştiinţifice din care face parte: membru al Confederaţiei Internaţionale de Genealogie şi Heraldică (din 1972); membru al Comisiei Internaţionale de Istoria Relaţiilor Internaţionale (din 1980); vicepreşedinte al Comisiei Internaţionale de Slavistică (din 1985); membru corespondent al Societăţii de Studii Sud-Est Europene (din 1988); membru în Comitetul Director al prestigioasei International Association of Europe's Contemporary History (din 1990); membru titular al Academiei de Ştiinţe, Arte şi Litere din Paris (din 1994); membru al Academiei Poloneze de Ştiinţe şi Litere din Cracovia (din 1996), membru al Asociaţiei Istoricilor Francofoni din Paris (din 2000) ş.a.

Pretutindeni, pe unde a umblat, academicianul Dan Berindei s-a dovedit a fi un demn şi fidel urmaş al generaţiilor purtătoare de nobile idealuri din veacul renaşterii şi al construcţiei naţionale, generaţii pe care le-a evocat cu neasemuită căldură, înţelegere şi rafinament în opera sa, desprinzând învăţămintele necesare din paginile eroice, ca şi din cele tragice, înscrise de români – pe traiectul modernităţii – în propria istorie. Vocaţia ştiinţifică şi culturală a istoricului, ajuns, iată, la vârsta patriarhilor, s-a îngemănat mereu cu acea gravă conştiinţă a responsabilităţii profesionale, alăturată celei cetăţeneşti, generând şi motivându-i, de altfel, un foarte inspirat titlu de carte, mai sus amintit, ilustrativ pentru disponibilitatea sa la dialog pe problematica complexă a lumilor modernă şi contemporană, ca şi pentru sinceritatea confesiunilor exprimate de acest autentic şi pilduitor *om al cetăţii*.

La împlinirea a nouă decenii de viaţă, dedicată în integralitate căutării şi slujirii adevărului istoric în cel mai pur spirit tacitian, îmi revine plăcuta îndatorire ca, în numele tuturor colegilor de breaslă din fosta capitală a Ţării Moldovei, care l-au cunoscut în varii împrejurări, direct sau prin mijlocirea operei, care l-au întâlnit, ascultat sau admirat şi care încă mai cred în efectul terapeutic al ştiinţei aşezată sub semnul muzei Clio, să-i urez venerabilului şi distinsului academician Dan Berindei sănătate deplină, linişte sufletească şi capacitate creatoare, cu noi şi frumoase realizări ştiinţifice şi culturale, spre bucuria comună, în profitul istoriografiei, al culturii şi spiritualităţii româneşti. LA MULŢI ŞI FERICIŢI ANI!

Dumitru Vitcu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

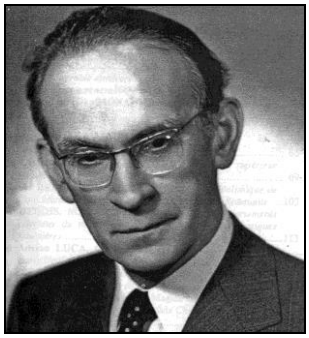

ACAD. MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA: PERIPLU EGO-ISTORIC

A plecat dintre noi, cu totală discreție, profesorul Mircea Petrescu-Dîmbovița, unul dintre cei mai de seamă slujitori ai istoriei, ca disciplină, dascăl eminent și pasionat al multor generații, din anii '40 până acum[1]. Deși produsă la o vârstă când un asemenea eveniment era de așteptat, trecerea la cele eterne a stârnit legitime emoții în comunitatea academică. Survenită cu doi ani înainte ca venerabilul arheolog și istoric să atingă un secol de viață, ea părea și acum neverosimilă, căci se referea la un om încă prezent în profesie, după cum rezultă *e.g.* din textul relativ la un confrate arheolog, subscris de curând într-o publicație de profil[2]. În același timp, dând curs vocației sale pedagogice, el mai îndruma (se știe) teze doctorale și alte modalități de expresie în domeniu, toate vădind o dorință vie de a duce la bun sfârșit proiectele personale sau de echipă.

Ce s-ar putea spune, cu rost, într-o asemenea clipă, fără a cădea în obișnuita retorică? Fost student, apoi colaborator în domeniul cercetării și coleg la Academia Română, aș fi ispitit să evoc atâtea aspecte, însă momentan consider că un mic periplu memorialistic ar putea fi de un anume folos. Volumul *Amintirile unui arheolog*, publicat cu ocazia nonagenatului, conține mai toate elementele utile unei bune înțelegeri a traseului său uman și profesional[3], mai complex și mai pasionant decât se arată la întâia vedere. E un text de *ego-istorie*, scris cu grija cuvenită unui profesionist al domeniului, sensibil la propria evoluție cronotopică și totodată la conexiunile cu ceilalți, multiple, semnificative, inepuizabile.

Se pot degaja din cuprins, fie și schematizând didactic, cel puțin trei nivele de interes, susceptibile să alimenteze eventuale comentarii: familia, confrații arheologi și lumea academică *lato sensu*, cercuri afine și interferente, sesizabile în memorialul propriu-zis, ca și în ilustrațiile, nespus de sugestive, din anexă. Este o ipoteză de lectură a textului însuși. Mi-ar plăcea să pot reveni, fie și numai pentru adâncirea unui domeniu în afara căruia nu se poate înțelege devenirea spațio-temporală a oricărei comunități și a istoriei în ansamblu.

Am avut privilegiul de a-i urma cursurile de istorie veche (așa se numea atunci domeniul) în anul 1953/4, cu un examen în care a trebuit să vorbesc, între altele, despre campania lui Alexandru cel Mare în Orient, temă la expunerea căreia s-a întâmplat să pot folosi și „literatură" din afara cursului. Bănuiesc că acest lucru l-a făcut pe exigentul dascăl să mă includă în grupul de tineri ce urma să-l însoțească în campania estivală din 1954. Nu pot insista acum asupra acelui moment, parcurs împreună cu arheologi formați (Anton Nițu, Adrian Florescu), dar și cu

[1] Liliana Gânju, *Academicianul Petrescu-Dîmbovița va fi înmormântat joi*, în „Ziarul de Iași", 15 apr. 2013, p. 2.

[2] Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Unele considerații în legătură cu formarea și activitatea de arheolog a dr. Eugen Comșa*, în „Zargidava", Bacău, XII, 2013, p. 19−27.

[3] Idem, *Amintirile unui arheolog*, Piatra Neamț, 2006 (*Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, XVII).

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. L, 2013, p. 487–490

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

profesioniști în devenire (Dan Gh. Teodor, Silvia Iacob etc.). Am și ucenicit, o lună, pe șantierul neolitic de la *Trușești*, stațiune pe care o va prezenta apoi, monografic, după ani de săpături și analize secvențiale, întreprinse cu o echipă mereu reînnoită[4]. La încheierea acesteia, profesorul a avut delicatețea de a-mi restitui carnetul de note personale din timpul acelei campanii, singura pe care am efectuat-o, fiindcă în toamna acelui an, s-a întâmplat să contactez brusc o suferință ce nu era compatibilă cu munca de șantier. Fără acea „întâmplare", aș fi fost poate cooptat eu însumi în „cercul arheologic", ipoteză pe care am semnalat-o, de altfel, cu ocazia primirii mele ca membru onorific al Institutului ieșean de Arheologie, petrecută la 15 octombrie 2004, bănuiesc că pe seama implicării mele în unele secvențe din istoria arheologiei[5].

Încheind această paranteză, poate excesivă, să-mi fie permis a consemna unele elemente definitorii din volumul amintit. Demnă de reținut și cumva singulară, în *Amintirile unui arheolog*, e prezentarea simpatetică a profesorului său gălățean de română, Aețiu Hogaș, fiul cunoscutului scriitor, din care extragem un segment exemplar: „Era înalt, pleșuv, cu trăsăturile feței regulate, privire pătrunzătoare, veșnic preocupat și meditativ, dârz și în același timp blajin, întruchipând – în ținuta lui impunătoare – trăsăturile omului de munte cu acelea ale strămoșilor noștri, daci și romani"[6].

Dintre efigiile universitare, se detașează net Ion Andrieșescu, căzut pe nedrept în uitare, dar mai ales Ion Nestor, cel de la care s-a silit să adopte rigoarea cercetării și spiritul comparatist, integrator, de istorie cât mai vastă. Centenarul nașterii acestuia (2005) i-a îngăduit elevului ajuns coleg, apoi creator de școală, să-i reevalueze legatul arheologic, pe linia tradiției pârvaniene, însă și ținând seama de noile orizonturi metodologice[7]. Aproape la fel de caldă și comprehensivă e prezentarea personalității altui mare arheolog, Vladimir Dumitrescu, elev și acesta al lui V. Pârvan, menționându-se chiar și „detenția de aproape trei ani", suportată din motive politice[8].

„Activitatea de militar" alimentează un neașteptat capitol, cu observații generale, însă și cu extrase diaristice demne de reținut pentru cine vrea să cunoască mai bine epoca și implicarea unui istoric-arheolog, ca ofițer de artilerie, în timpul ultimei conflagrații mondiale.

Tot astfel, „activitatea didactică", descrisă cu aceeași minuție privitoare la așezăminte și oameni, alături de cercetarea științifică propriu-zisă, care îi domină indiscutabil biografia.

Amintirile unui arheolog pun în lumină, cu bun temei, studiile de specialitate întreprinse de câteva generații, constituindu-se, astfel, într-o istorie *sui generis* a domeniului, una plină de date, aprecieri, sugestii. Autorul se folosește evident și de propriile-i studii sau evocări făcute de-a lungul timpului, menționând de fiecare dată acest fapt în text sau în note.

Se degajă din ansamblu o morală a solidarității intelectuale cu cei dinainte, față de care autorul manifestă mereu gratitudine, dar și în raport cu mai tinerii săi colegi. *Ad patres*, fără conotație negativă, ar putea fi deviza sub care istoricul e chemat să exploreze trecutul, în linie genealogică, dar și sub unghiul devenirii spațio-temporale a oricărei comunități. Arheologul și preistoricianul și-au spus cuvântul, consensual, decenii în șir.

Nu se mai pot studia asemenea chestiuni fără lucrările sale (unele în echipă) despre „așezările din Moldova" de-a lungul timpului, „depozite de bronz", „sisteme de fortificații", săpăturile de la Bicaz, Cucuteni, Trușești etc., pe care le-a prezentat monografic. Este un enunț valabil și pentru chestiunile referitoare la istoria arheologiei, a învățământului superior și a cercetării științifice, domenii în care aportul său e de neocolit. Aceeași judecată e valabilă și când e vorba de instituțiile de resort din afara țării, cu care a știut să aibă relații optime.

Se degajă din acest periplu o lecție a gratitudinii față de cei care i-au dat posibilitatea să se realizeze, oameni și instituții deopotrivă, în felul evocat minuțios în *Amintirile unui arheolog*. De la „Cel de Sus" la părinți, rude, dascăli, elevi, colaboratori, discipoli, toți apar în aceste memorii, în bună rânduială, definind un spirit al gratitudinii de motivație totodată umană și pedagogică.

---

[4] Idem, ș.a., *Trușești, monografie arheologică*, Piatra Neamț, 1999.

[5] Victor Spinei, *Laudatio magistrului Alexandru Zub*, în *AM*, XXVII, 2004, p. 371−374; Alexandru Zub, *Cuvânt de răspuns la festivitatea de omagiere*, Filiala Academiei Iași, 15 oct. 2004, *ibidem*, p. 377−378.

[6] Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Amintirile unui arheolog*, p. 19.

[7] V. Chirica, D. Aparaschivei, *Institutul de Arheologie Iași*, Iași, 2004, p. 7−27, 135−136.

[8] Cf. Vladimir Dumitrescu, *Închisorile mele (Memorii)*, cu prefață de Silvia Marinescu-Bâlcu, București, Albatros, 1994; Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Amintirile unui arheolog*, p. 42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Într-un medalion ocazional, dedicat profesorului, subliniam nevoia de „gestiune normală a raportului dintre generații”[9], gestiune pe care savantul abia plecat dintre noi a știut să o soluționeze convenabil pentru sine și pentru breasla apartenentă. Consemnând-o cât mai judicios în *Amintirile unui arheolog*, memorialistul se manifestă în genere ca un istoric al propriei activități, în cadrul instituțiilor de profil și al domeniilor aferente. Ne rămâne să o valorizăm noi înșine la fel de judicios, punând la lucru pe cât posibil și alte surse[10].

Profesorul atâtor generații de studioși ai trecutului ne-a îndatorat, o dată în plus, înainte de a părăsi scena lumii, după aproape un secol atât de dramatic.

Alexandru Zub

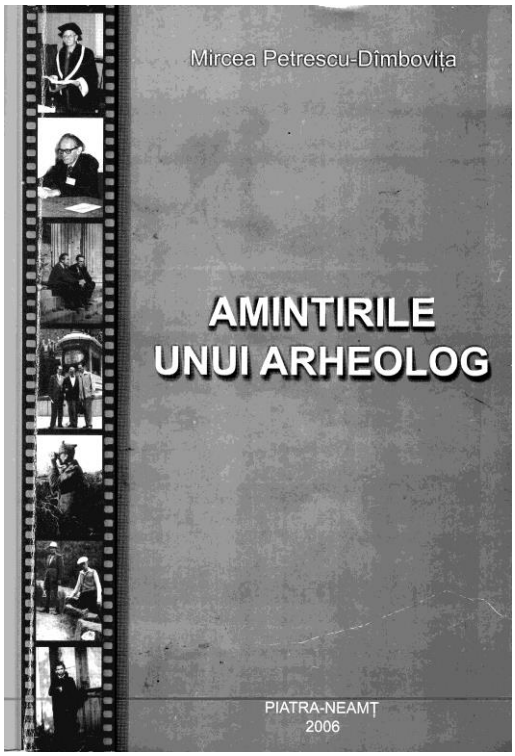

[9] Alexandru Zub, *Profesorul M. Petrescu-Dîmbovița la 85 de ani*, în *AIIX*, 37/2000, p. 1.

[10] Un text analog e desigur cel publicat anterior de Vladimir Dumitrescu, *Oameni și cioburi. Contribuții la istoria contemporană a arheologiei românești*, București, 1993. Vezi și Mihai Gramatopol, *Gândul eternității (Memorii)*, I–II, Brașov, 2006.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PROFESORUL DUMITRU NĂSTASE: UN GÂND PIOS ŞI DEFERENT

Lumea academică a fost silită să suporte, în ultimii ani, dispariţia multor slujitori de marcă ai istoriografiei, într-un timp ce ar fi avut atâta nevoie de energia, talentul şi devoţiunea lor profesională. Cornelia Bodea, Paul Cernovodeanu, Florin Constantiniu, P. Ş. Năsturel, Dumitru Năstase, M. Petrescu-Dîmboviţa îmi vin acum în minte, ultimii doi fiind şi cei mai de curând adăugaţi *ad patres*. Chiar dacă i-a pierdut în virtutea unei legi a firii, Clio se poate socoti neconsolată, deoarece înlocuitori *ejusdem* nu se prea află în spaţiul nostru etnocultural, aşa de tulbure încă şi atât de puţin favorizat de istorie. Pe profesorul M. Petrescu-Dîmboviţa, „decan" de vârstă al arheologiei şi preistoriei carpato-danubiene, tocmai l-am condus pe ultimul drum, la *Eternitatea* ieşeană. Aproape sincron, ne-a sosit, de la Atena, vestea expierii altui eminent cercetător, Dumitru Năstase, medievist şi istoric al artelor, expatriat demult, însă rămas fidel idealului său de restituţie istoriografică.

De îndată ce a fost posibil, după schimbarea de regim, D. Năstase a revenit în ţară, mai insistent la Iaşi, unde mai avea rude apropiate şi a găsit un mediu stimulativ pentru ideile sale de revalorizare a trecutului istoric. Am avut bucuria de a-l primi la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", unde a prezentat comunicări demne de tot interesul, fiind cooptat şi membru de onoare al acestuia, la 9 iulie 1993. Simbolistica puterii în evul mediu românesc, în relaţie cu moştenirea bizantină, l-a preocupat cel mai mult, ajungând să devină o temă prioritară în medievistica noastră, după cum a sesizat deja un alt istoric afin, profesorul Ştefan S. Gorovei, care a ţinut să consemneze, după trei lustri, acel moment de graţie[1]. Între timp, echipa a inclus şi alţi specialişti, cu rezultate notabile şi extensii tematice nu mai puţin semnificative. Accentul pe „gândirea logică şi construcţia argumentativă" se cuvine a fi subliniat ca un câştig notabil[2].

Sensul prezenţei sale în mediul academic „postdecembrist" l-a definit singur în *Cartea de onoare* a Institutului (p. 107, octombrie 1992), într-o formă ce se cuvine a fi reţinută: „Mă simt într-adevăr acasă printre colegii de la «Xenopol», după un sfert de veac de absenţă din oraşul copilăriei şi adolescenţei mele. Le mulţumesc cu emoţie pentru prilejul pe care mi l-au oferit să vorbesc în faţa lor şi pentru interesul pe care l-au arătat celor spuse de mine. Şi văd aici începutul unei colaborări pe care o doresc lungă şi roditoare".

S-au scurs de atunci patru lustri, timp în care Profesorul Năstase a conlucrat în fel şi chip cu istorici ieşeni, în urbea natală sau în altă parte, lăsând urme ce vor fi, să sperăm, puse în lumină de cei în măsură să o facă. Menţionez aici numai faptul că, din capul locului, el a schiţat în chiar revista Institutului un autentic program de cercetare[3], cu efecte astăzi notabile în medievistica noastră.

Nu pot uita, cât despre mine, cele câteva ocazii de „taifas" amical la Casa Universitarilor, împreună cu alţi colegi, ocazii în care spiritul său vivace şi afabil se dezvăluia încă mai pregnant. Regret că tentativele lui de armonizare a unor tensiuni din breaslă n-au avut mare succes.

Îi rămân dator, apoi, pentru atenţia acordată la simpozionul dedicat legendarului Rhigas Velestinlis (21−22 septembrie 1998), la care a ţinut să fie prezent şi să mă ghideze, apoi, amical şi competent, în mica escapadă pe *Acropole*. Nu se pot ignora asemenea ore de comuniune spirituală. Cât despre tema reuniunii, „bicentenare", am căutat să identific, personal, nişte „accente româneşti în Europa Sud-Estică pe timpul lui Rhigas"[4]. Regretatul savant Virgil Cândea a evocat atunci capitala munteană a timpului, făcând – ca totdeauna – o impresie excelentă[5].

Colegii de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", aşezământ al cărui *doctor honoris causa* Profesorul D. Năstase a devenit, i-au urat cele de cuviinţă la început de posteritate academică[6]. Ne vor lipsi mereu luminile sale.

Alexandru Zub

---

[1] Ştefan S. Gorovei, *Caracterizarea puterii în Moldova la cumpăna veacurilor XVI−XVII*, în vol. *Ideologii politice şi reprezentările puterii în Europa*, studii reunite de Alexandru-Florin Platon, Bogdan-Petru Maleon, Liviu Pilat, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2009, p. 175−190.

[2] Cf. Marian Coman, *Putere şi teritoriu. Ţara Românească medievală (secolele XIV−XVI)*, Iaşi, Polirom, 2013, p. 310.

[3] D. Năstase, *„Necunoscute" ale izvoarelor istoriei româneşti*, în *AIIX*, XXX, 1993, p. 483−499.

[4] *Homage to Rhigas Velestinlis*. Proceedings of the International Two-Day Conference…, Athens, 1998, p. 69.

[5] *Ibidem*, p. 79−84.

[6] „Ziarul de Iaşi", 20 aprilie 2013, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ABREVIERI

AARMSI	= „Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Istorice”, Bucureşti
AARMSLit.	= „Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Literare”, Bucureşti
AB	= „Arhivele Basarabiei”, Chişinău
AHR	= „The American Historical Review”, Oxford
AIIAC	= „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj”, Cluj-Napoca
AIIAI	= „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol»”, Iaşi
AIIC	= „Anuarul Institutului de Istorie Cluj”, Cluj-Napoca
AIINC	= „Anuarul Institutului de Istorie Naţională, Cluj”, Cluj-Napoca
AIIX	= „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”, Iaşi
AISC	= „Anuarul Institutului de Studii Clasice”, Cluj-Napoca
ALIL	= „Anuarul de Lingvistică şi Istorie Literară”, Iaşi
AM	= „Arheologia Moldovei”, Iaşi
AMAE	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Bucureşti
AMB	= Arhivele Municipiului Bucureşti
AMN	= „Acta Musei Napocensis”, Cluj-Napoca
AMP	= „Acta Musei Porolissensis”, Zalău
ANB	= Arhivele Naţionale Bucureşti
AnM	= „Analele Moldovei”
ANI	= Arhivele Naţionale Iaşi
ANIC	= Arhivele Naţionale Istorice Centrale, Bucureşti
ANRM	= Arhivele Naţionale ale Republicii Moldova, Chişinău
AOSPRM	= Arhiva Organizaţiilor Social-Politice din Republica Moldova, Chişinău
APR	= „Analele parlamentare ale României”, Bucureşti
AR	= „Arhiva Românească”, Bucureşti
ArhGen	= „Arhiva Genealogică”, Iaşi
ARMSŞ	= „Academia Română. Memoriile Secţiunii Ştiinţifice”, Bucureşti
ARMSI	= „Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorice”, Bucureşti
ASB	= Arhivele Statului Bucureşti
ASB, AN	= Arhivele Statului Bucureşti. Fond Achiziţii noi.
ASB, Doc. ist.	= Arhivele Statului Bucureşti. Fond Documente istorice (fond provenit de la Academia Română)
ASBc	= Arhivele Statului Bacău
ASBt	= Arhivele Statului Botoşani
ASC	= Arhivele Statului Cluj
ASG	= Arhivele Statului Galaţi
ASI	= Arhivele Statului Iaşi
ASMh	= Arhivele Statului Mehedinţi
ASO	= Arhivele Statului Oradea
ASRI	= Arhiva Serviciului Român de Informaţii, Bucureşti
ASTm	= Arhivele Statului Timişoara
AŞUI	= „Analele Ştiinţifice ale Universităţii «Alexandru Ioan Cuza»”, Iaşi
AT	= Arhivele Totalitarismului, Bucureşti
ATMI	= Arhivele Tribunalului Militar Iaşi
AUB	= Analele Universităţii Bucureşti
BAR	= Biblioteca Academiei Române, Bucureşti
BCMI	= „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, Bucureşti
BCU	= Biblioteca Centrală Universitară, Bucureşti

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. L, 2013, p. 491–492

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BIFR = „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»”, Iași
BMI = Buletinul Monumentelor Istorice, București
BOR = Biserica Ortodoxă Română, București
BRV = „Bibliografia românească veche”, București
BS = „Balkan Studies”, Salonic
CC = „Codrul Cosminului”, Suceava
CG = „Cuget românesc”, Boenos Aires
CI = „Cercetări istorice” (ambele serii), Iași
CMRS = „Cahiers du Monde Russe et Soviétique”, Paris
CvL = „Convorbiri literare” (ambele serii), Iași și București
DAD = „Dezbaterile Adunării Deputaților”, București
DI = „Dosarele istoriei”, București
DIR = „Documente privind istoria României”, București
DRH = „Documenta Romaniae Historica”, București
GB = „Glasul Bisericii”, București
IN = „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iași”
JGO = „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, Regensburg
LR = „Limba română”, București
MA = Mitropolia Ardealului, Sibiu
MB = Mitropolia Banatului, Timișoara
MI = „Magazin Istoric”, București
MMS = Mitropolia Moldovei și Sucevei, Suceava
MO = Mitropolia Olteniei, Craiova
MOf = „Monitorul Oficial”, București
MSȘIA = „Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie a Academiei Române”, București
NedH = „Nouvelles Etudes d'Histoire”, București
NRR = „Noua revistă română”, București
RA = „Revista arhivelor”, București
RdI = „Revista de istorie”, București
RER = „Revue des Études Roumaines”, București
RESEE = „Revue des Études Sud-Est Européennes”, București
RFR = „Revista Fundațiilor regale”, București
RHSEE = „Revue Historique du Sud-Est Européen”, București
RI = „Revista istorică”, București
RIR = „Revista istorică română”, București
RITL = „Revista de istorie și teorie literară”, București
RMM = „Revista Muzeelor și Monumentelor”, București
Rsl = „Romanoslavica”, București
SAHIR = „Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae”, București
SAI = „Studii și articole de istorie”, București
SCIA = „Studii și cercetări de istoria artei”, București
SCILF = „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, București
SCIVA = „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie”, București
SCN = „Studii și cercetări de numismatică”, București
SCSI = „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași
SEER = „The Slavonic and East European Review”, Londra
SJAN = Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
SMIM = „Studii și materiale de istorie medie”, București
SODF = „Südostdeutsche Forschungen”, München
SOF = „Südost-Forschungen”, München
SRdI = „Studii. Revistă de istorie”, București
SUBB = „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
TD = „Thraco-Dacica”, Institutul Român de Tracologie, București
VR = „Viața Românească”, Românească

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro